

॥ श्रीवटपतये नमः ॥

सदाचारेण संयुक्तं पूर्वाचार्यानुवर्तिनम् ।

श्रीजीवरामनामानं गुरुं वन्दे पुनः पुनः ॥

(पं. मायारामकृतस्तवन्तम्)

श्रीमद् पयःसर (दुधरेण) स्थित श्रीवटपति पीडावीध्वर
महंत महाराज श्रीजीवरामदासजी गुरु श्रीरघुवरदासजी महाराज

जन्म संवत् १९५५ कार्तिकशुद्धीप्रतिपदा.
मुं. दुधरेण

આદિ રાખ્દ

“તિતીર્થુર્દુસ્તરં મોહાદુરુપેનાસ્મિ સાગરમ્”

વિદ્વદ્ધર્મ વેદાન્તતીર્થ પંડિતજી શ્રીમાયારામજી વિરચિત “શ્રી સત્યપથરિત પ્રકાશ” અન્થના આદિ રાખ્દમાં મારે જે કહેવાનું છે તેના એ વિભાગ પાઠવામાં આવ્યા છે —

૧ સન્ત અને સન્તજીવન

૨ અન્થ અને અન્થવિવેચન

સૌરાષ્ટ્ર વીરોની ભૂમિ છે એથી અધિક એ દેવોની પ્રિય ભૂમિ છે, સૌરાષ્ટ્ર રૂધિર રંગો લાગે એથી અધિકતર એ સન્તરંગી છે. સૌરાષ્ટ્ર એનાં પંચરત્નોમાંનાં પ્રસિદ્ધ સરિનાઓનાં નીર કરતાં મહાત્માઓનાં જ્ઞાન નીરથી વધુ પુનિત છે સૌરાષ્ટ્રનો સ્થૂલ દેહ વિવિધ રંગી છે, પણ એથીયે વધુ હૃદયલ એનો અક્ષર દેહ—આત્મ વિભૂત છે.

દેવોનાં ઉપવન જેવું સુંદર સૌરાષ્ટ્ર માત્ર દેહનાં સૌન્દર્યેજ દીપતું હોત અને આત્મ-જ્યોત વિહોણું નાત ને એ પુનિત રતીનાં શીલસૌન્દર્ય જેવું ન રહેત પણ અપ્સરાનાં માદક રૂપ જેવું હોત સૌરાષ્ટ્ર પુનિત ને પ્રાણુવાન રથું હોય તો એના સંતોના આત્મ પ્રભાવે.

સૌરાષ્ટ્રમાં માનવીના ભાગ માટે તલસ્તા એટલા બેદી રિહાજો નથી જેટલી યોગી-ઓની શુદ્ધિઓ, ભોંયરા ને સંત આશ્રમો છે. સૌરાષ્ટ્ર તો યોગીઓનું પ્રિય ધામ—પિયર છે; એટલેજ આર્યાવર્તનાં ખૂણે ખાંચરેથી પણ યોગીઓએ પધારી સૌરાષ્ટ્રને સન્ત કુંજ બનાવી પાવન કર્યું છે; યોગેશ્વર કૃષ્ણચંદ્રને પણ મથુરાની માયા મૂકાર્ય. સૌરાષ્ટ્રે આકર્ષ્યા અને ભગવાને સૌરાષ્ટ્રને અપનાવી દારિકાને જગતનું મહાતીર્થ કરી સ્થાપ્યું. ભગવાનનાં દેહોત્સર્ગનું પુણ્યતીર્થ પ્રજાસપાટણે સૌરાષ્ટ્રને તીરેજ શાબે છે આમ પ્રભુ પનોત સૌરાષ્ટ્રના પાદ ધોતો સાગર સદૈવ બ્રહ્મનાદ જેવું કાળનાએ મહાકાળનું ધોર ગંભીર ગીત ગાવાજ કરે છે.

ભગવાન મહાવીરને પણ જન્મભોમ ગિહારનાં વિહારે શાન્તિ ન થઈ એટલે દૂર સુદૂર આવેલ સ્વર્ગખંડસમા સૌરાષ્ટ્રમાં પધારી સિદ્ધક્ષેત્ર શત્રુંજયને જોતોનું મહાતીર્થ બનાવ્યું.

ભગવાન શુદ્ધનાં આદેશબીના દેવપ્રિય અશોક સૌરાષ્ટ્રની દેવભોમને ધર્મજ્ઞાઓની વ્યવસ્થા કરતી વખતે નથી વિસર્યો એની સાક્ષી સમે ધર્મજ્ઞાઓનો શિલાલેખ અઘાપિ જીર્ણ દુર્ગ જીનાગઢને દીપાવી રહ્યો છે.

શ્રી સહજનંદ સ્વામીજીને છપ્પૈયામાં જે સિદ્ધિઓ અલભ્ય લાગી તે સૌરાષ્ટ્રમાં લોએજની જ્ઞાનવાવ ઉપર સહજ સુખ અત્ત.

ઝાલાઓ મખવાન અવટકતા ક્ષત્રીય છે. એમનું માર્કડેય ગોત્ર, યજુર્વેદ, માધ્યમિની શાખા અને ભાર્ગવ, ઔરવ અને જામદગ્નિ એ પ્રવરત્રય છે.

યોગરાજજીનાં ધર્મપત્ની મહારાણી ગંગાદેવી યથાતામા તથા ગુણા જેવાં પરમ પુનિત અને સતી હતાં. એમનીજ કૃપે સાં. ૧૬૬૮ માં આ સંત શિરોમણી સામતસિંહજીનો જન્મ થયો જે આગળ જતાં 'પટપ્રત' ને નામે ગુજરાત ને કચ્છ કાઠિયાવાડમાં પ્રસિદ્ધ થયા.

યોગરાજજી અને મહારાણી ગંગાદેવીએ યૌવનને ઉંચરે પગ મૂકતાંજ સંયમના સ્વાંગ સજેવ. એમનું પરિણીત જીવન આદર્શ હતું. યોગરાજજી યોગમાં ખૂબ આગળ વધેલ હતા. અને મહારાણી ગંગાદેવીએ ખૂબ ભકિત પરાયણ હતાં. ભગવાન નજેશ્વર એમના ઉપાસ્ય દેવ હતા. મહારાણી ગંગાદેવીએ ભગવાન નજેશ્વરની ઘણો લાંબો વખત ઉપાસના કરેલ. એક વખત શ્રાવણ માસમાં ગંગા દેવી નજેશ્વરના ઘુમ્મટ નીચે પૂજા પાઠ આદિ કાર્યથી પરવારી સુતાં હતાં. ત્યારે એમને સ્વપ્ન આવ્યું કે એમને પેટ એક દેવી પુરૂષ અવતરશે કે જે મહાન સંત થશે. મહારાણીને એ અરસામાંજ ગર્ભ રહ્યો.

આજ આપાદની પૂર્ણિમા હતી. વરસાદનાં અમી વર્ષાળુથી સૃષ્ટિ આખીમાં પ્રાણ ને તેજ વિલસતાં હતાં. વરસાદ હમણાજ વરસી રહ્યો હતો. ને પૃથ્વીમાંથી મધુર પરિમલ આરે દિશાએ પ્રસરતો હતો. વનરાજીમાં રનાન કરી ઉઠેલ સુંદરી જેવાં રૂપ ને તાજગી હતાં. પૃથ્વીનું રૂપ આજે અજોડ હતું. કોઇ શ્રીમન્તીની સ્ત્રી જેવો પ્રાણનો થનગનાટ એ અનુભવી રહી હતી. મોરની કેકાથી જગત સંગીતમય હતું. વરસાદે જગતની તૃષા હમણાંજ છીપાવી હતી. જાણે જગતની જ્ઞાન તૃષા છીપાવનાર કોઇ સંતનાં આવાગમનની આગાહી આપતો ન હોય! સંતના પ્રસવ કાળને પક્ષીઓ પોતાના કલરવથી વધાવી રહ્યા હતા. પુખ્તોનાં પરાગ અને પરિમલે વાતાવરણ સભર ભર્યું હતું. સમીર મન્દ ને સુવાસિત હતો. મધ્યાહ્ન પણ એનો સહજ ધર્મ ભૂલી ઉપાજેવી શીતળતા પાથરી રહ્યો હતો. સૃષ્ટિએ એના જન્મથી આજ સુધીમાં કોઇકજવાર અનુભવેલ એવું રૂપ, તાજગી ને શાન્તિ એ આજ જ્યારે અનુભવી રહી હતી ત્યારે અભિજીત નક્ષત્રમાં યોગરાજજીના રાજભુવનમાં કુમાર સામતસિંહજીના જન્મની મંગલ વધાઇ ફરી વળી એ સમયે યોગરાજજીએ અનેક ગાયો ને મુવર્ણનાં દાન કર્યાં. કવિઓએ પ્રશસ્તિ ગાઇ વ્યાઘાણુ તથા સાધુઓએ મંગળ આશીર્વાચન કહ્યાં. અને આખાએ રાજ્યમાં મહાન ને મંગળ ઉત્સવ થઇ રહ્યો.

સામતસિંહજીથી નાના ભાઇ આંબાજીનો જન્મ સં. ૧૬૭૧ માં થયો. ત્યાર પછી અજયસિંહજી, મેંગલજી અને મેળાજીના જન્મ થયા અને સૌથી નાનાં એન અમ્બાળાઇનો જન્મ થયો. સામતસિંહજીની દેહકલા દ્વિતીયાના ચંદ્રની કળા પેડે દિવસે દિવસે વધવા લાગી.

સં. ૧૬૬૮ ની સાલ હતી. એકવાર કુમાર સામતસિંહજી અને આંબાજી મૃગયા માટે નિકળ્યા. ઉનાળાનો પ્રખર તાપ બને સુકોમળ ભાઇઓને અકળાવી રહ્યો હતો. પંથ અતિ લાંબો કર્યા છતાં કોઇ શિકાર મળ્યો નહીં, ત્યારે પાણીની તૃષાથી આકુળવ્યાકુળ થતાં બંને ભાઇ નજેશ્વરનાં વનમાં ઝિલ્લકા સરસ્વતીના કાંઠે આવ્યા. મહાત્માશ્રી યાદવસ્વામીનું આશ્રમ

અહીંથી બહુ નજીક હતું એટલે આ સ્થળે કણ્વના આશ્રમ પેઠે ‘વિશ્વઘ્નં હરિણાશ્ચરન્તિ’ હરિણ અને પ્રાણી માત્ર નિર્ભય થઇ વિચરતાં હતાં. બન્ને ભાઈઓ પાણી પીવા ઝિલ્લકા સરસ્વતીને તીરે આવ્યા ત્યાં સામે કાંઠે મૃગને સ્વસ્થ અને નિર્ભય ચિત્તે પાણી પીતો જોઇ બાણવડે વિંધી નાખી એનો પ્રાણ લીધો.

મહાત્મા શ્રીયાદવસ્વામી સરસ્વતીના ઉત્તર કિનારે આ વખતે મધ્યાહ્ન સંધ્યાપાસના કરી જપ કરતા હતા. તેમને આ બે ક્ષત્રીય કુમારોનું આ નિંદકૃત્ય જોઇ બહુ દુઃખ થયું તેથી મરેલ મૃગને મૃતમંજીવન મંત્રનો ઉચ્ચાર કરી જળાંતરી તેમણે સંજીવન કર્યો.

મહાનુભાવ યાદવ સ્વામીનો આ અદ્ભૂત પ્રતાપ જોઇ બન્ને ભાઈઓના અંતરમાં ભારે પારતાપ થયો એટલે બન્ને ભાઈ લગ્નથી નત મસ્તકે યાદવ સ્વામીના પગમાં પડ્યા અને પાપમય સંસારમાંથી તરવા ત્યાગ જેવું બીજું એક સાધન નથી એમ માની દીક્ષા આપવા ગદ્ગદ કંઠે યાચના કરી અને પોતાનાં આયુષ્ય ત્યાંજ લાગીને ફેંકી દીધાં. મહાત્માના પુનિત સ્પર્શથી બન્ને ભાઈઓની પાપવાસના આમ એક ક્ષણમાં ક્ષય પામે છે અને પ્રબળ ત્યાગ વૃત્તિ જન્મી બન્ને કુમારોએ પોતાની સ્વામીજીને પીછાન આપી અને પોતાના દુષ્કૃત્ય માટે બહુજ પશ્ચાતાપ કરી સ્વામીજીના વરદ હસ્તે દીક્ષિત થઇ અભય થવા ફરી ફરી નમ્ર હૃદયે પ્રાર્થના કરી સ્વામીજીનાં દિલમાં બન્ને સુકુમાર કુમારોની પ્રાર્થનાથી અનુકંપા પ્રગટે છે તેથી તેમનાં માતા પિતાની આજ્ઞા લઇ આવ્યા બાદ સં. ૧૬૮૬ ના ભાદરવા શુદ્ધ ૫ ના રોજ વિધિપૂર્વક નૈષ્ઠિક બ્રહ્મચર્યની દીક્ષા આપેલ પોતાના બન્ને કુમારોના દીક્ષાની પ્રસંગે મહારાજ બોગરાજજી તરફથી નજેશ્વરની આસપાસનો પ્રદેશ નજેશ્વરનાં આશ્રમનાં નિર્વાહ માટે અર્પણ થયો. અને ત્યાં લવિષ્યમાં કોઇએ શિકાર ન કરવો એવી રાજઆજ્ઞા લખાણી છે. સ્વામીજીએ બન્ને ભાઈઓનાં નામ સ્વસંપ્રદાયનુસાર ષટ્પ્રજાચૈતન્ય અને અમરપ્રસાદચૈતન્ય એવાં રાખ્યાં. સામતસિંહજીનું નામ ષટ્પ્રજા રાખવાનું કારણ એ હતું કે તેમની બુદ્ધિ શમઆદિ ષટ્સંપત્તિઓમાં નિમગ્ન હતી.

ઋષિ પંચમીને દિવસે યાદવ સ્વામીએ બન્ને ભાઈઓને દીક્ષા આપી આશીર્વાચન ઉચ્ચાર્યું કે આ ઝીલ્લકા સરસ્વતીમાં ભાદરવા શુદ્ધ ૫ ના રોજ જે કોઇ ત્રણ વખત સ્નાન કરી ત્રણ દિવસ જાગરાણુ કરશે તે ભૂત પ્રેત વિગેરેની બાધાથી મુક્ત થશે.

સ્વામીજીએ તેમને અદ્વૈત સંપ્રદાય અનુસાર એક કાષાયવસ્ત્ર, રૂદ્રાક્ષની માળા અને લલાટમાં નજરમ આદિનું ત્રિપુંડ પ્રસાદી રૂપે આપી દીક્ષિત કર્યાં. સગુણ બ્રહ્મની ઉપાસના માટે શ્રી ષટ્પ્રજાજીની ઇચ્છાનુસાર નિર્ગુણ બ્રહ્મ ઉપદેશ પૂર્વક શ્રી રામ તત્વનો ઉપદેશ કરી રામચંદ્રા મંત્રની મહત્તા તેમને કહી સંલગાવી ભગવાન રામચંદ્રમાં તેમની દૃઢઆસ્થા કરાવી.

સમય જતાં મહારાજ બોગરાજજી સ્વર્ગવાસી થયા અને તેમના ત્રીજા કુમાર અને ષટ્પ્રજા સ્વામીના નાનાભાઈ અજયસિંહજી (અજાજી) ઝીંઝુવાડાની ગાદીએ આવ્યા. અજાજીને મૃગયાનો બહુ શોખ હતો તેથી વખતો વખત નજેશ્વરના નજીકના પ્રદેશમાં ધર્માજ્ઞા વિરૂદ્ધ પોતે શિકાર કરતાં સ્વામીજીએ ઘણીવાર આમ ન કરવા સમજાવ્યા છતાં પોતે વિનાશ

કાળે વિપરીત શુદ્ધિઃ અનુસાર પોતાની હઠ ન મૂકી ત્યારે એકવાર પટપ્રસ્રવામીએ એમને કહ્યું
 * તમે આપણા પિતાશ્રી યોગરાજજી મહારાજની રાજઆસના લોપી કુળ ધર્મ વિરૂદ્ધ આશ્રમ
 નજીક શીકાર કરો છો તો તમે ક્ષત્રીય ધર્મથી પતિત થશો આમ કહી ગુરૂ તથા પોતે ત્યાંથી
 ચાલી નિકળ્યા ને પયઃસર-દુધરેજ પધાર્યા.

×   ×   ×   +

દિવસો ગયા તેમ તેમ અબજ પોતાનાં દુષ્ટત્યોમાં ઉન્મત્ત બન્યા. એવામાં હળવદના
 મહારાજ રાજસાહેબ શ્રીચંદ્રસિંહજી અંબાજીની યાત્રાએ જતાં રસ્તામાં ઝીંજુવાડામાં અબ-
 જના મહેમાન થયા અને અબજને સાથે લઈ આગળ યાત્રાએ પધાર્યા. ત્યાંથી વળતાં
 અંબાજી નજીક અબજ ભૂલા પડી મહારાજ રાજસાહેબથી ભુલા પડી ગયા અને રસ્તામાં
 કોળીનાં ઘરનું અબજથી પાણી પીધું. આ વાત પોતેજ મહારાજ ચંદ્રસિંહજીને જાણેર
 કરી એટલે ત્યોએ અબજને જન સમુદાય વચ્ચે પ્રાયશ્ચિત કરવા કહ્યું પણ અબજને
 આ વાત અપમાનજનક લાગવાથી મહારાજ ચંદ્રસિંહજીનું અબજએ સામું અપમાન કર્યું
 તેથી મહારાજએ અબજને કેદ કરી તેમની ઝીંજુવાડા ચોવીશી ખાલસા કરી. ભાવિ માથ્યા
 થતું નથી. કેટલાએક વર્ષો બાદ મહારાજએ અબજને નજર કેદમાંથી મુક્ત કર્યા. અબજએ
 કટાસણ વિગેરેનાં પિલવૈ કાકારોની મદદથી પોતાની ઝીંજુવાડા ચોવીશી કબજે કરી અને ઠરાવ
 મુજબ ગાદી મળ્યા પછી કટાસણના પિલવૈ કાકારની કન્યા પરણ્યા ત્યારથી અબજ અને તેના
 વંશજે કોળી કાકરડા તરીકે ઓળખાવા લાગ્યા. તેઓનો સંબંધ ઝાલા ક્ષત્રીઓથી ભિન્ન
 થયો. આમ ભાવિપ્રાણલ્યથી અબજનો કોળી કાકરડાઓથી સંબંધ થયો અને એમના વંશજો
 રાહણી અને મેરાણીનાં નામે અઘાપિ ઓળખાય છે તેમજ ઝીંજુવાડાનો ગીરાસ ખાય છે.

×   ×   +   +

યાદવસ્વામીનાં નિર્વાણ પછી પટપ્રસ્રવામી અને અમરપ્રસાદજી યાત્રાર્થે ભારતનું પર્યટન
 કરતાં કરતાં મોક્ષપુરી અયોધ્યામાં પધાર્યા. પટપ્રસ્રવામીની ભગવાન રામચંદ્રમાં અચળ નિષ્ઠા
 હતી એટલે એમને અયોધ્યામાં પગ મૂકતાંજ અપૂર્વ આનંદ થયો. અને રામધૂનમાં અનેક
 દિવસો વિતાડ્યા.

ચૈત્રમાસ હતો. ઋતુરાજ વસંતને ભગવાન રામચંદ્રના ચરણ કમલની રજથી પુનીત
 અયોધ્યા પૂરીથી વિખુટા પડવું વસંતુ લાગતું હોય તેમ અયોધ્યા આસપાસનાં પ્રદેશમાં વસ-
 ન્તનું સમ્રાજ્ય હજુ પણ જમ્યું હતું. પતિત પાવંતી ભગવતી સરયુનો જળ પ્રવાહ ભગવાન
 રામનાં વિયોગે કૃશાંગી સીતા જેવો અતિ નાબુક મંદમંદ અવાજ કરતો વહી-રહ્યો હતો.
 નવમીનો ચંદ્ર અયોધ્યા અને સરયુ ઉપર ભગવાન રામની કૃપા જેવો કૌમુદી અભિષેક કરીરહ્યો
 હતો. રાત્રીના બાર વાગવા આવ્યા હતા ભગવાન રામચંદ્ર સદેહે સર્વ અયોધ્યાવાસીઓને સ્વર્ગમાં
 લઈ ગયેલ તેમ આજ પણ સ્વર્ગોત્સુક આખી અયોધ્યા નગરી ભગવાન રામનાં ધ્યાનમાં મગ્ન
 હોય એમ સુતી હતી. કોઈ વિરહિણી સ્ત્રી રાત્રીભરનાં જગરણ પછી જાગી જાય એમ સરયુનાં
 જળને જળચર બનને જાગી ગયાં હતાં. ધ્રુવાંડભરને કોઈ અપૂર્વ શાન્તિ આવરી રહી હતી
 ત્યારે સ્વામીપટપ્રસ્ર અને અમરપ્રસાદજી આ શાન્તિનાં અમૃત પીતાં રામધાટ ઉપર સુતા હતા
 સરયુ મૈયા એના ખોળામાં સુતેલ આ બે બાળકો જેવા સંતોને જળસીકર છાંટી શાન્તિ.
 આખી પોઢાડી રહી હતી. પટપ્રસ્રવામી રામધૂનમાંજ સમાધિસ્થ દશમાં નિદ્રાધીન થયા. ત્યાં

લકતવત્સલ ભગવાન રામચન્દ્રે ષટ્પ્રસન્નસ્વામીની અનુપમ ભકિત જોઇ તેમના ઉપર પ્રસન્ન થઇ પોતાનાં વાસ્તવિક સ્વરૂપનો તેમને ઉપદેશ કરેછે અને જોમ ભગવાને ત્રિલોચન લકતનું છાપડું છાયું, લકત નામદેવના હાથોહાથ દુધ પીધું” ચિત્રકુટમાં બાળસ્વરૂપ લઇ લકતશિરોમણિ તુલસીદાસજીનું ચંદ્રન લીધું તેમ પરમ રામલકત ષટ્પ્રસન્નસ્વામી ઉપર કૃપા કરી બટુક રૂપ ગ્રહણ કરી પોતાના વરદ હસ્તે ભગવાન રામચંદ્રસ્વામીજીના લલાટમાં ઉર્ધ્વ ત્રિપુરૂ કથું અને ગળામાં તુલસીની માળા પહેરાવી આશીર્વાદ આપ્યો અને અંતર્ધ્યાન થયા.

સં. ૧૬૯૮ની સાલ હતી. ભારત વર્ષની યાત્રા પુરી કરી સ્વામીજી દુધરેજ પધાર્યા. પોતાના દાદા ગુરૂ રત્નનાથસ્વામીએ સ્થાપેલ આશ્રમમાં રહેવા લાગ્યા સ્વામીજીએ એક દિવસ વડવાધને એક કટકા જમીનમાં રોંધેા અને ગામમાંથી આયરોની સુકુમાર કુમારિકાઓ જે દરરોજ સવારમાં સ્વામીજીને દુધ પાવા આવતી તે દુધ પોતે ન પીતાં કુમારિકાઓને પોતે રોપેલ વડવાધને પાવા આરા કરી. ભાવિક કુમારિકાઓ શ્રદ્ધાથી એ આરાનું પાલન કરતી. આમ કૈંક દુધનાં સીંચનથી, કૈંક એ મધુર ને ભોળા બાળાઓના હૃદયના ભાવથી અને સૌથી વિશેષ તો એ યોગીન્દ્રના આત્મ પ્રભાવે એ વડવાધમાંથી કાગણુ વઢી પ્રતિપદાના રોજ અંકુરનાં દર્શન થયાં. કાળ જતાં એમાંથી મહાન વડવૃક્ષ થયું કે જેનાં પાન અનેક ભાવિક ભક્તોએ સુવર્ણનાં જોયાની દંત કથા સાક્ષી પૂરે છે.

ત્રણ ત્રણ સૈકાના ઇતિહાસનું સાક્ષીભૂત આ વડવૃક્ષ હજુયે ઉભું છે અને આ વડવૃક્ષના સ્મરણદ્વારા એ મહાનુભાવ યોગીન્દ્રની સ્મૃતિ અમર રાખવા આ ધામને લોકો “વડવાળા”નું ધામ કહે છે. અને અંકુરનાં પ્રથમ જન્મની ક્ષણે વહી પ્રતિપદાની તિથિએ આજ પણુ આ ધામમાં મહોત્સવ ઉજવાય છે.

આમ પદ્મજ્ઞ મહારાજ આપું જીવન ભક્તિ, ઉપદેશ અને યાત્રામાં વિતાડી સં. ૧૭૮૬
 ચૈત્રી ૦)) ના રોજ નિર્વાણ પામ્યા. એમણે સમાધિસ્થ થતાં પહેલાં જપ માટે જે બેરખો પોતાની પાસે
 અનેક વર્ષોથી રાખેલ તે તેમના શિષ્ય લક્ષ્મણરામજીને આપ્યો અને કહ્યું કે જેને હડકાયું
 કુતરું કરડે તેને આ બેરખો છાશમાં બોળી તે છાશ પાછ દેશે તો હડકવાનું ઝેર નડશે નહીં.
 ત્યાર પછી તો પૃથ્વીદેવીએ ભગવાન સવિતાનારાયણની યસેંહ યસેંહ પ્રદક્ષિણા કર્યા છતાં પણ
 એ બેરખાનો પ્રભાવ આજ પણ એવોને એવો છે અને હડકવાનાં અનેક દહીંઓને એ
 આશીર્વાદ સમાન છે. આમ આવા એક મહાનુભાવ સંતની જીવનકલા સંકેલાઈ ગઈ છતાં
 એમની જીવન સુવાસ તો ચારેકાર ફેરી રહી છે. એમના સમાધિસ્થાનની યાત્રાએ દર વર્ષે
 એક લાખ જેટલા ભાવિક યાત્રાળુઓ આજ પણ આવે છે. એ સંતની જીવન-ચંદ્રિકાએ રાહ
 ભૂલેલાં અનેકના રાહમાં મંગલ જ્યોતિ પાથરી એમને જીવનનો ખરો રાહ બતાવ્યો છે અને
 આ મહાનુભાવ સંતને નામે અનેક ભાવિક નરનારીઓ આ અસાર સંસારને તરી ગયાં છે.
 એમના ભાણુ સાહેબ જેવા અનેક સમર્થ અનુયાયીઓએ ભક્ત પરંપરાને સજીવ ને સનાતન
 રાખી છે. એવા મહાનુભાવ સંતને હજારો વંદન કરી પ્રાર્થીએ કે:—

असदो मा सद् गमय । तमसो मा ज्योतिर्गमय । मृत्योर्मा मृतंगमय ॥

X

ગ્રન્થ અને ગ્રન્થવિવેચન.

હિન્દુધર્મ સનાતન ધર્મ કહેવાય છે એ એની પરિવર્તન શીલતાને આભારી છે. હિન્દુ ધર્મે અનેક સંસ્કરણ, પલટા કે પરિવર્તન આધાં છે અને એ રીતે યુગે યુગે ધર્મનું સંસ્કરણ પ્રખર ધર્માચાર્યોને હાથે થતું રહ્યું છે. એટલેજ એનાં તત્ત્વો ખાખોળીયાંના નીર જેવાં મેલાં કે જીવનહીન નથી થયાં પણ મહાસ્રોતનાં અખંડ ને અસ્ખલિત વહેતાં જળ જેવાં પ્રાણવાન ને સજીવ રહ્યાં છે. યુગે યુગે થતાં આવાં અનેક પરિવર્તનોએ હિન્દુધર્મને નવો પ્રાણ આપ્યો છે અને તેનો તેજો વધ થતો અટકાવ્યો છે. હિન્દુધર્મ આમ સંસ્કરણોદ્ધારાજ સનાતન યૌવન જેવું નવજીવન મેળવી પોતે સજીવ રહી યુગો થયાં પૃથ્વીની માનવ મેદિનીનાં અતિ મોટા સમુદાયને પ્રાણ ને પ્રેરણા આપી રહેલ છે. પરિવર્તન એટલે વિચ્છેદ નહીં પણ વિકાસ છે. ઝંઝીયુસ્ત લોકસમાજે છતાં આદિ કાળથી આવાં જીવનદાયી પરિવર્તનો-સંસ્કરણોને તીવ્રસ્કાર્યાની ઈર્ષાસાક્ષી પૂરે છે. જુના કરારથી (Old Testament) ચીઢા થયેલ જ્યુ લોકો નવા કરાર (New Testament) ના પ્રકાશને ન ઝીલી-જીરવી શક્યા એટલેજ સંત ધર્મજીએ પોતાની આસ્થા ને શ્રદ્ધા વધઃસ્તંભ ઉપર આત્મસમર્પણ કરી સિદ્ધ કરી. આમ વિશ્વનો કમ ચાલશે ત્યાં સુધી પરિવર્તનો થયાજ કરશે. અને આવાં જીવનદાયી અને શુદ્ધિકર પરિવર્તનોને જો ધર્મ પચાવી પોતાનાં કરી લેશે તેજ ધર્મ સનાતન રહેશે. આવાં પરિવર્તનોને પોતાનાં કરી પચાવી લેવાં એ હિન્દુધર્મની પ્રકૃતિ છે એટલેજ એ સનાતન છે અને તેથીજ તે સનાતન ધર્મ કહેવાય છે.

પુરુષ અને પ્રકૃતિન્ત્રી અને પુરુષ અન્યોત્તરનાં બાધક નહીં પણ પૂરક છે. હિન્દુ સંસ્કૃતિમાં પણ બહારથી જુદા જુદા દેખાતા ધર્મોએ ભારતની ધાર્મિક સંસ્કૃતિની અખંડ એકતાને પોષવાનોજ પ્રયત્ન કર્યો છે. જુદી જુદી વિચારબેણીદ્વારા આચાર્યોએ **एकमेवअद्वितीयम्** જેવી ધર્મની ભારતમાં અખંડ વહેતી આવેલ ધર્મભાવનાનેજ મૂર્તિમંત કરવા પ્રયાસ કર્યો છે અને એ વિવિધ પ્રયત્નોએજ હિન્દુ ધર્મને સનાતન વસન્ત પેઠે નવપલ્લવિત રાખ્યો છે. આમ આવા પ્રયત્નોએજ ભારતીય સંસ્કૃતિના જાહવી જેવા મહા સ્રોતને અખંડ ને અસ્ખલિત વહેતો રાખ્યો છે. પૂજ્ય પંડિતજીનો આ પ્રયાસ એ એવું સંસ્કરણ કે પરિશોધનજ છે.

ગુરૂ શિષ્યના સંવાદદ્વારા કે પ્રશ્નોત્તરદ્વારા ગૂઢ જ્ઞાનના ગહન વિષયને સુગમ કરવાના પ્રયત્નરૂપ અનેક ગ્રન્થો સુવિદિત છે જેમાં શ્રીમદ્ ભાગવત, ભગદ્ ગીતા, યોગવાશિષ્ઠ પ્રભૃતિ અનેક સદ્ગ્રન્થોનો સમાવેશ થાય છે. વેદાન્તતીર્થ પંડિત માયારામજીનો ઉપરોક્ત ગ્રંથ આવીજ શૈલી ઉપર રચાયો છે. ઔદ્ધ સાહિત્યમાં પણ સુત્તનિપાત આદિ આ શૈલીનાં ઉદાહરણરૂપ ધણા ગ્રન્થો છે અને જનસમાજને તે વધુ રૂચિકર ને માર્ગદર્શક નિવડયા છે. સાંપ્રત ધાર્મિક સાહિત્યમાં પણ આ પ્રથા નવી નથી. શ્રી સહજાનંદસ્વામીજીનું વચનામૃત તથા એ સંપ્રદાયનું સત્સંગજીવન, સત્સંગભૂષણ આદિ ગ્રન્થો આ પદ્ધતિએજ યોજાયેલા છે.

“ધર્મસ્ય તત્ત્વં નિહિતં ગુહ્યાયામ્” પેઠે ધર્મનાં લોક કલ્યાણકારી તત્ત્વો બહુ કાળ સુધી સંસ્કૃત ભાષાની લોક સૃષ્ટિમાં જડી રાખવામાં એ તત્ત્વ જડ થતું નય છે એ ભાન સાથેજ શ્રી સહજનંદ સ્વામીએ પોતે અવગત કરેલ જ્ઞાન લોકભાષામાં ગુંથી પ્રાકૃત જન સમાજને માટે ધર્મનાં દ્વાર ખુલ્લાં મૂક્યાં. સામાન્ય જનતા ઉપરનો શ્રીજીમહારાજનો આ નાનોસુનો ઉપકાર નથી.

વેદાન્તતીર્થ પંડિત માયારામજી સંસ્કૃતના પ્રખર વિદ્વાન અને કવિ હોવા છતાં આવા જ્ઞાનગંભીર ગ્રન્થને સંસ્કૃતમાં ગુંથવાનો એમણે મોહ નથી રાખ્યો એ એમના નિર્મોહને અમારાં હજારો વંદન હો! ભગવાન બુદ્ધે પણ તેમના સમયમાં જ્ઞાનને લોકભોગ્ય કરવા પ્રયત્ન કરેલ; પણ એથીયે વિશેષ જ્ઞાનનાં દ્વાર સમસ્ત જનતા માટે ખુલ્લાં કરવાની આજે અનિવાર્ય જરૂર છે. પ્રજા જીવનની નાડનાં પંડિત માયારામજી જેવા કુશળ ચિકિત્સકે આ વાતની અગત્યતા પ્રીછી આ ગ્રન્થને લોકભોગ્ય કરવાને આદર્શ પ્રયત્ન કર્યો છે.

ભારતમાં યુરોપ જેવો સામ્રાજ્ય સ્થાપવાનો મોહ કદિ જન્મ્યો નથી, અને એથીજ ભારતે સામ્રાજ્યવાદનાં અનિષ્ટો આપ્યાં નથી; છતાં ભારતમાં કોઇ સામ્રાજ્ય હોય તો તે એનું અનાહત ધર્મીયક-ધાર્મિક સામ્રાજ્ય છે. ભારતીય બ્રુગોળ ઉપરથી પ્રાન્તીયતા ભલે ભાસે પણ ભારતનું વિશાળ હૃદય તો ધર્મનાં એકજ તાને સદા સર્વદા તાલ આપી રહ્યું છે. સાગરની સપાટી ઉપરનાં વિચિક્ષેભ જેમ એનાં અંતરમાં-ઉદરમાં ક્ષોભ જગાડી શકતા નથી તેમ ભૌગોલિક પ્રાન્તીયતા ભારતના ભવ્ય આત્માને વિભક્ત કે પાંગળો નથી બનાવી શકી. જેમ ભારતનું ધર્મીયક સમસ્ત ભારતમાં એક ને અખંડ વહે છે તેમ એની ધર્મભાષા આધુનિક અર્થમાં એની રાષ્ટ્રભાષા પણ સદૈવ એકજ રહી છે એ ભવ્ય સત્યને પીછાની પૂજ્ય પંડિતજીએ આ પરમ લોકહિતકારિ ગ્રન્થને હિન્દી સુરસ કવિતામાં ગુંથાવી સંકુચિત પ્રાન્તીય ભાવનાને બદલે પોતાની વિશાળ રાષ્ટ્રીયતાનું જવલંત દર્શાત પૂર્ણ પાડ્યું છે અને એવી રીતે આ ગ્રન્થ ગૂંજરાત ભોગ્યજ રાખી સંતોષ ન માનતાં રાષ્ટ્રભાષા હિન્દી જાણનાર તમામ સમઘર્મીઓને માટે સુલભ કર્યો છે. રાષ્ટ્રીય અસ્મિતાના આ યુગમાં પંડિતજીનો આ મહદ્ લોકોપકાર છે.

સર્વ કોઇ ઉપરછલા વાયકને આ ગ્રન્થ સાંપ્રદાયિક લાગે એ વાત નિર્વિવાદ છે. અને ઘણાને સાંપ્રદાયિક ગ્રન્થોની અતિ સુગ હોય છે. એવા વાયકોને મારી નમ્ર પ્રાર્થના છે કે આ ગ્રંથને સાંપ્રદાયિક દષ્ટિએ વાંચવાની જરૂર નથી. પંડિત માયારામજીનાં હૃદય ઔદાર્ય જેટલોજ વિશાળ આ ગ્રન્થનો વિષય છે. આ ગ્રન્થ યોજનામાં પંડિતજીનો કોઈ નવીન સંપ્રદાય કે મત સ્થાપવાનો ઇરાદો નથી છતાં પંડિતજીનો કોઇ સંપ્રદાય—સિદ્ધાન્ત હોય તો તે તેમનો પરમ-પ્રિય અદ્વૈતવાદનો સિદ્ધાન્તજ છે કે જેને સર્વમત શિરોમણિ સ્થાપવાનો તેમનો આ ભગીરથ પ્રયાસ છે. એટલે આ ગ્રન્થને સાંપ્રદાયિક માની એને ન અવગણતાં આ ગ્રન્થમાં ન્યાં ન્યાં શ્રી નીલકંઠ સ્વામી, રઘુનાથપુરી, યાદવ સ્વામી કે ષટ્પ્રસન્નનાં નામ આવે ત્યાં ત્યાં વાયક પોતાના પરમપૂજ્ય ગુરુનાં નામ કદપી લઇ ગ્રન્થાવલોકન કરી જશે તો જીવન રસાયન જેવા આ ગ્રન્થમાં પીરસાયેલ જ્ઞાનામૃતનો રસાસ્વાદ માણશે. હરકોઇ વાયક આ ગ્રન્થના પચીસે

મયૂખોને ધીરજથી વાંચી જઈ પચાવવા યત્નશીલ થશે તો સનાતન ધર્મના સર્વ સિદ્ધાન્તોનું સમજાણ, લઘ્ય ને પ્રાણુવાન નિરૂપણ આ ગ્રન્થમાં જોશે એ નિર્વિવાદ સત્ય છે.

હરકોઈ વાચકને માત્ર આ ગ્રન્થની મયૂખવાર વિષય સૂચિજ વાંચી જવાથી ખાતરી થશે કે આ સર્વગ્રાહ્ય ગ્રન્થમાં ધર્મનાં વિશાળ અંગો પૈકી પ્રાયઃ ઘણા મહત્વનાં અંગોનું સુંદર નિરૂપણ કરવામાં આવ્યું છે; અને તે નિરૂપણ પણ કેટલું સરલ છતાં લઘ્ય ! કોઈ પણ મયૂખ માહેનું નિરૂપણ—પ્રતિપાદન આપણે વાંચતા હોઈએ ત્યારે કોઈ સમર્થ પંડિતનો વાણી પ્રવાહ જાણીતી પીરસી રહ્યો છે એમ લાગ્યા વિના રહેતું નથી. પંડિતજીનું નિરૂપણ એટલું સમજાણ ને જાણવાન છે, એમની દલીલ એટલી પ્રબળ ને હૃદયવેધી—હૃદયંગમ છે, એમની કલ્પના એટલી વેગવતી ને ભાવભીની છે કે હરકોઈ સહૃદયવાચકનાં હૃદયદાર ખોલી તેમાં પ્રવેશી તેના અંતરાત્માને આર્દ્ર ને દ્રવિત કર્યા વિના નહીં રહે.

પંડિત માયારામજીનાં જીવનથી પરિચિત સૌ એમને ‘અબ્જતશત્રુ’ કહે છે. જ્યવહારમાં શત્રુ ન કલ્પવા સહેલ છે પણ મારાપણની મહોરથી અંકિત થયેલ સંપ્રદાય કે સિદ્ધાન્તના નિરૂપણમાં પરધર્મીઓ કે પરધર્મો પ્રત્યે અંતરમાં પણ વિદ્વેષને ખદ્દે ઉંડી સમજાવના રાખનાર વિદ્વાનો કોઈ વિરલાભ હોય છે. પંડિતજી આવા વિરલ ને ધન્ય પુરૂષ છે. એમની આ સમજાવના દશમા મયૂખમાં યૌદ્ધ ને જૈનમતોનાં નિરૂપણમાં આપણે જોઈ શકીએ છીએ. અન્ય ધર્મો પ્રત્યેનો એમનો આદર ને વિનય ખરેખર અનુકરણીય છે.

પંડિતજીને લોક માનસનો ઉંડો અભ્યાસ છે અને તેથી લોકરૂચિને તેઓ હંમેશાં પારખી શક્યા છે. એમનો આ જ્ઞાનગંભીર ગ્રન્થ સાવ રસહીન ને શુદ્ધ થઈ જાય એમ એમાં પ્રચૂર જ્ઞાનજ પીરસ્યું નથી પણ વસન્તની નવપલ્લવિત વનરાજીમાં પ્રકૃતિ દેવી જેમ પુષ્પો ને મંજરીનાં મોહક ભરત ભરે તેમ ઘણાખરા મયૂખોમાં છુટાં છવાયાં ભારતની યાત્રાનાં તીર્થ ધામોનાં લઘ્ય ને સુંદર વર્ણનો ગુંથી વાચકનો શ્રમ લગવો કરી બીજા મયૂખમાં પ્રવેશવા પંડિતજી વાચકને તત્પર કરે છે. ઝોગણીશમો મયૂખ આ વાતની સાક્ષી પૂરે છે.

કવિકુલમણિ કાલિદાસ રઘુવંશમાં પુષ્પક વિમાનની સાથે વાચકની રસ દષ્ટિને આકર્ષી લંકાથી અયોધ્યા સુધીનો પ્રવાસ કરાવે છે. મેઘદૂતમાં રસાર્દ્ર વાચકને યક્ષોનો સમસુખદુઃખી બનાવી એને રામગિરિથી કુબેરની અલકા સુધીનો આહલાદક પ્રવાસ કરાવે છે તેમ પંડિતજી આ ગ્રન્થમાં સ્થળે સ્થળે ભારતનાં પુણ્ય તીર્થોનું ભક્તની દષ્ટિએ લઘ્ય ને ભાવભીનું દર્શન કરાવે છે. યુરોપની પ્રવાસ પોથીઓ જેવાં આ સ્થૂલ વર્ણનો નથી પણ પંડિતજીએ સ્વયં ભક્તિનમ્ર હૃદયે ભારતનાં જે જે તીર્થોમાં પર્યટન કર્યું છે તે તે તીર્થોની તેમના પરમ શ્રદ્ધાળુ ને કામળ આત્મા ઉપર જે જે મધુર છાપ પડી છે તેનું હૃદયંગમ ચિત્ર વાચક પાસે ખોતે સફળ રીતે રજૂ કર્યું છે. પંડિતજી વાચકના હૃદયમાં આહલાદ સાથે કોઈ અવનવી શ્રદ્ધાનું સીંચન કરે છે. સ્વાનુભવ વિના તીર્થ ધામોનું આવું સજીવ અને સુરેખ ચિત્ર પંડિતજી કદાચ ન દોરી શક્યા હોત. આ યાત્રાચિત્રમાં તેમની ઉંડી આસ્થા ને શ્રદ્ધા કોઈ અનેરી ભાત પાડે છે.

ભગવાન રામભદ્રાનાં સીતાવિરહનાં કંઠેણુ વિલાપો ‘ **ગ્રાવાપિ રોદતિ** ’ જડ પાપાણુને પણ રોવડાવેલ તેમ પંડિતજીનાં આ લકિત પૂરિત ચિત્રો અલકતને પણ આર્દ્ર—અતિ આર્દ્ર કરી મૂકે છે.

કેટલાંક યાત્રા ચિત્રોના રંગ આજની વીશમી સદીની આંખને ભુકા—ઉપટી ગયેલા લાગશે પણ તેમાં વાચકે કલ્પનાતો આશ્રય લીધા વિના છુટકાજ નથી. આજના દીનહીન ભારતની દશા ઉપરથી ભવ્ય ને ભજવલ્યમાન પ્રાચીન **શસ્યદયામલા** ભારતની કલ્પના આવવી કઠિન અતિ કઠિન છે,

વનરાજીમંડિત દુઃખસરનું પંડિતજીએ નવમા મયૂખમાં જે આઘ્લાદક ચિત્ર દોર્યું છે તે તેની વર્તમાન દશાનું નથી પણ સોળમી સત્તરમી સદીનું છે કે જે દિવસે જેમ સારાયે ભારતની દેહશ્રી અપ્રતિમ અને અજોડ હતી તેમ દુઃખસર (દુઃખરેજ) ની દેહકલાયે આલેખાથી છે એથીયે વધુ સુંદર ને સુરમ્ય હોય તો તે વાત કલ્પનાતીત નથી.

આજના જડવાદી યુગમાં મનુષ્યે જીવનની અનેકવિધ જરૂરીઆતો વધારી મૂકી પોતાની જાનને ભોગ વિલાસ અને વાસનાતો ગુલામ બનાવી મૂક્યો છે. અને આ અનેક રંગી વાસનાઓની તૃપ્તિનાં સાધનોની શોધમાં જ્યારે મનુષ્યની આવરદા ટુંકી—અતિ ટુંકી લાગે છે ત્યારે મનુષ્યને તત્ત્વજ્ઞાનના લાંબા ગ્રંથો વાંચવા—વિચારવાનો સમયજ રહ્યો નથી એટલેજ મહા કાવ્યોની જગ્યા ઉર્મી ગીતોએ લીધી છે; કાદમ્બરી જેવી ભવ્ય ચિત્રગાથાઓની જગ્યા ટચુકડી—ટુંકી વાર્તાઓએ લીધી છે. આમ આ વીશમીસદીની જીવનભક્ષી ધડમથલમાં મનુષ્યને લાંબી વિચારણાનો અવકાશજ નથી. આવા સમયમા માત્ર સાતસો પાનાનાં અને ખરી રીતે કહીએ તો હીન્દી કવિતા બાદ કરતાં માત્ર ખસેંહ પાનાનાજ ગ્રંથમાં પંડિતજીએ ભારતના સર્વ ધર્મોનું તુલનાત્મક દ્રષ્ટિએ જે સરલ છતાં સર્વ ગ્રાહી વર્ણન કર્યું છે અને સાચોસાચ વૈદિક ધર્મના અનેક સંપ્રદાયોનું અને પરદર્શનોનું જે તલસ્પર્શી અને સચોટ નિરૂપણ કર્યું છે તે વાચકને આશ્ચર્યચકિત કરી મૂકે છે. આમ આટલા બધા વિશાળ ને વિવિધ પ્રશ્નોનું આટલું નાનું છતાં આવું સુરેખ ચિત્ર દોરવાની પંડિતજીની કળા નિપુણતા ખરેખર ધન્યવાદને પાત્ર છે. અનેક બૃહદ્ ગ્રંથોનું આટલા નાના ગ્રંથમાં આવું સરલ નિરૂપણ ને દોહન થયાનું આજસુધીમાં અમારી જાણમાં નથી. હિન્દુધર્મનાં મૂળતત્ત્વો જાણવા ઇચ્છનાર કોઇપણ સામાન્ય અભ્યાસીને આ એકજ ગ્રંથ પૂરતો છે છતાં વધુ અભ્યાસ માટેનાં બીજાં સાધનો તરફ અંગુલિ નિર્દેશ કરવાનું પણ પંડિતજી ચૂક્યા નથી. આમ આ ગ્રંથતત્ત્વજ્ઞાનના અભ્યાસીને માર્ગ દર્શિકા જેવો છે. ટુંકમાં કોઇપણ પ્રાણવાન રાષ્ટ્રીય વિદ્યાપીઠ પંડિતજીને તેમના આ ગ્રંથ (Thesis) માટે Ph. D. તત્ત્વજ્ઞાન વિશારદની ઉપાધિથી નવાજ્યા વિના ન રહેત.

અનેક મતોનાં સુંદર નિરૂપણ ઉપરાંત દક્ષિણનાં વીરશૈવ લોકભાષામાં લિંગાયતોનાં માહેશ્વર મતનું નિરૂપણ કરી ગુજરાતની જનતા ઉપર પંડિતજીએ ખરેખર ઉપકાર કર્યો છે. કારણ કે ગુજરાત કે ઉત્તર ભારતની સામાન્ય જનતા શાંકર મધ્વકે વલ્લભ મતથી સુપરિચિત હોવા છતાં વીરશૈવ—માહેશ્વર મત સંબંધી બહુજ ભુજ જાણે છે અગર કશુંજ નથી જાણતી.

વાચક! તેં આટલી ધીરજ રાખી છે તો આ ગ્રંથનું મયૂખવાર અવલોકન પણ જરૂરનું છે કારણ કે તે વિના આપણું દર્શન—અવલોકન અધુરુંજ લાગશે.

મયખાવલોકન

પ્રારંભમાં પંડિતજીએ ગ્રન્થનો ઉપક્રમ બતાવી પ્રથમ મયૂખમાં ભગવાન શંકરાચાર્ય પહેલાના ગુરૂઓની પરંપરા વર્ણવી છે.

ખીજા મયૂખમાં ભગવાન શંકરાચાર્યનું પાવનકારી ચરિત્ર આપ્યું છે તેમનો કાલ નિર્ણય, તેમનું અદ્ભુત જીવન ચરિત્ર, તેમની માતૃભક્તિ, તેમનો દિગ્વિજય, મઠોની સ્થાપના, કેવલા દ્વૈતની વિજયધોષણા આદિ અનેક પ્રસંગો ‘શંકર મન્દાર સૌરભ’ આદિ ગ્રન્થો ઉપરથી સંશોધન કરી તારવી એવા તો સુંદર રીતે આલેખ્યા છે કે આ મયૂખ ફરી ફરી વાંચ્યા છતાં તૃપ્તિજન થતી નથી.

ભગવાન શંકરાચાર્યનાં જીવનમાં ચાંડાલ સાથેનાં સંવાદનો જે પ્રસંગ આ મયૂખમાં વર્ણવ્યો છે તેથી ચાંડાલો—અસ્પૃશ્યો પ્રતિનું પંડિતજીનું ઔદાર્ય પ્રગટ થાય છે. પંડિતજી સુસ્ત સનાતની હોવા છતાં શ્લોક ૪૫ થી ૫૮ સુધીનો સંવાદ આ જીવનકલામાં ગુંથી પોતે ‘ગાંધી માનસનાં’ આદર્શનો ગર્ભીત સ્વીકાર કર્યો છે અને આ રીતે ગાંધી વિચારણાની પુષ્ટિનું એક સળળ પ્રમાણ શોધી આપ્યું છે. ચાંડાલો પ્રતિ પોતાનું આવું વિચાર ઔદાર્ય ન હોત તો કથામાંથી આ પ્રસંગ રહેજે હિડાડી શકાત. પંડિતજીનાં ઉદાર માનસની કદર નવ યુગની પ્રજા જરૂર કરશે.

ત્રિજા મયૂખમાં ભારતની સંસ્કૃતિના રક્ષકસમા ચાર મઠોની ચારે દિશાએ સ્થાપના અને અકેકે શિષ્યને અકેકે મઠની સોંપણી એ હકીકત છે.

ચોથા મયૂખમાં વેદ અને તેનાં અંગ ઉપાંગો અને શાખાઓ વિગેરેની સવિસ્તર માહિતી આપી છે કે જે સામાન્ય જનતાને બહુજ માર્ગ દર્શક નિવડશે.

પાંચમા મયૂખમાં યજ્ઞ દાન અને તપનું સુંદર નિરૂપણ કર્યું છે.

છઠ્ઠા મયૂખમાં ધર્મસ્વરૂપનું તથા ખાસ કરીને વર્ણાશ્રમ ધર્મનું અચ્છુ નિરૂપણ કર્યું છે.

સાતમા મયૂખમાં ભક્તિ અને તેના પ્રકાર વિગેરેનું સુંદર વર્ણન છે.

આઠમા મયૂખમાં ભક્તના લક્ષણો અનેક વિધ પ્રમાણો આપી સમજાવ્યાં છે. આમાં શ્રીમદ્-ભાગવતમાં ૧૧મા સ્કંધમાં આપેલ પ્રમાણો તથા ગીતાના ૧૨મા અધ્યાયમાં ભગવાને ભક્તનાં જે લક્ષણો કહ્યાં છે તેનું દોહન કર્યું છે.

નવમા મયૂખમાં ઝંઝાવાટ (હાલનાં ઝીંઝુવાડા)નું તીર્થમહાત્મ્ય એવી તો સુંદર રીતે વર્ણવ્યું છે કે એ પ્રદેશમાં વિચરવા મન ઉત્સુક યથા જાય છે. પછી દુગ્ધસર (હાલનું દુધરેજ)નું વર્ણન આવે છે. એની આસપાસની વનરાજી, એનું અન્નેડ સ્પષ્ટસૌન્દર્ય, ઉમૈયાનાં જલતરંગ, ઉષા અને સન્ધ્યાના સુવર્ણ રંગોનું પ્રતિબિમ્બ ઝીલતું, પક્ષીઓના કલરવે સદાય કલ્લોલતું, કમલસુગંધ મધુકરોથી સદૈવ ગુન્જતું ને ઉર્મી તરંગોથી સદાય ઉલ્લસતું એનું વિશાળ સરોવર—પયઃસર કે જેમાં વિહાર કરવા અખસરાઓ પણ સદાય ઉત્સુક રહેતી

એવા એવા આ સ્થળનાં અનેક સૌન્દર્યો અને આ સ્થળની અપૂર્વ શાન્તિથી આકર્ષાઈ નીલ-કંઠસ્વામી રઘુનાથપુરીને અહીંજ આશ્રમ કરી રહેવા આજ્ઞા આપે છે અર્થાત્ આજ્ઞાનાં રિદ્ધિવંતા 'વટનાથ' નાં ધામની ઉત્પત્તિની કલ્પનાનો પ્રથમ અંકુર અહીંજાજ પુટે છે.

પરંતુ આજ તો નથી એ ઉમૈયાનાં જલતરંગ કે નથી સરોવરની એ શાન્તિ. આજતો છે માત્ર પ્રખર તાપમાં જાણે તપશ્ચર્યા કરતું હોય એવું એકલું ને અટલું દુધરેજ નથી. એ સૌન્દર્ય કે નથી એ વનરાજીનું નામનિશાન. આજ તો શાન્તિવાચ્છુ ક્રોધ યાત્રી અહીં આવી ચડે તો 'તે હિ નો દિવસા ગતાઃ' કહી પથે પડે.

અહીંથી પંડિતજી આપણને સૌરાષ્ટ્રનાં અન્ય તીર્થધામોમાં ફેરવી ઉત્તર કાશીમાં લઇ જાય છે. અહીં ક્રોધ વ્યસની ચતિની દુર્દશા જોઈ શુદ્ધ નિલકંઠસ્વામી રઘુનાથપુરીને વ્યસ-નોથી દૂર રહેવા આજ્ઞા કરે છે. આ આજ્ઞાનું ઉત્તરોત્તર આજ સુધી 'વટનાથની' શિષ્ય પરંપરામાં દૈનિક પાલન થતું આવે છે, અંતમાં ધાર્મિક ગ્રન્થો જેવા કે પુરાણ સ્મૃતિ આદિનું સવિસ્તર વિવેચન આપ્યું છે.

દશમા મયૂખમાં વેદભિન્ન દર્શનનોનું અર્થાત્ ચાર્વાક, બુદ્ધ અને જૈન સિદ્ધાન્તોનું નિરૂપણ કરી એ ધર્મોનો સારો પરિચય કરાવ્યો છે. જૈન મત બૌદ્ધ મત કરતાં વેદ ધર્મને વધુ નજીક છે. કારણ કે આપણી પેઢે જૈનો પણ બૌદ્ધોનો શ્રદ્ધાવાદ ન સ્વીકારતાં આત્માને અમર-સનાતન માને છે.

અગ્યારમા મયૂખમાં શુદ્ધ આજ્ઞાનુસાર રઘુનાથપુરી દુધરેજમાં આશ્રમ સ્થાપે છે તે ત્યાં નિવાસ કરે છે. શુદ્ધ પુર્ણિમાના પ્રસંગે શુદ્ધજનનો શાસ્ત્રોક્ત વિધિ પણ બતાવ્યો છે. ચાતુ-ર્માસ કરવા એક સંત મંડળી દુધરેજમાં આવે છે તેમની સમક્ષ રઘુનાથપુરી ષડ્દર્શન ઉપર પ્રવચન કરે છે. જેમાં બારથી સોળ સુધીના મયૂખોનો સમાવેશ થાય છે. ન્યાય, વૈશેષિક, સાંખ્ય, યોગ, પૂર્વમિમાંસા અને ઉત્તરમિમાંસાને ષડ્દર્શન કહે છે. આ છમાંનાં ત્રણ દર્શનો ન્યાય, વૈશેષિક અને પૂર્વમિમાંસા કૈંક અનાત્મવાદીઓ જેવાં છે જ્યારે સાંખ્ય, યોગ અને ઉત્તર મિમાંસા—અદ્વૈત સિદ્ધાન્ત એ ત્રણ અધ્યાત્મવાદી છે અને અનુક્રમે એ ત્રણમાં અધ્યાત્મવાદ વિશેષને વિશેષ ખીલતો ગયો છે.

આ ષડ્દર્શનના દૃષ્ટાંત્રણેતા ઋષિવરો નીચે મુજબ છે:—

- ૧ ન્યાયદર્શનના પ્રણેતા ભગવાન ગૌતમ છે જેમણે ધ્વજાંડમાં સોળ પદાર્થોનું અસ્તિત્વ માની તેને અનેક પ્રમાણોથી સિદ્ધ કર્યું છે. તેઓ દંડ કારણ્યમા થયા અને તેમના પવિત્ર તપ મહિમાથી પતીત પાવની ભગવતી ગોદાવરી ઉત્પન્ન થયાં છે.
- ૨ વૈશેષિક દર્શનના પ્રણેતા ભગવાન કણ્વાદ (જેઓ ધાન્યનાં ખેતરોમાંથી ત્રણ ત્રણવાર સલો થઇ ગયા પછી ધાન્યનાં જે જીજ્ઞ કણ રહે તે ગોતી તેના ઉપર પોતાનો નિર્વાહ ચલાવતા) ભગવાન ગૌતમ પછી થયા છે. તેમણે જગતમાં છ પદાર્થોજ કદધ્યા છે. પણ ભગવાન કણ્વાદનાં આ વૈશેષિક દર્શન ઉપરનાં બ્યાખ્યાકારોએ ભગવાન કણ્વાદનાં

સૂત્ર “ દ્રવ્ય ગુણ કર્મ સામાન્ય વિશેષ સમવાયાનાં ષણ્ણાં
પદાર્થાનાં સાધર્મ્ય વૈધર્મ્ય તત્ત્વજ્ઞાનં, નિઃશ્રેયસ હેતુઃ ॥

માં છ પદાર્થો કહેલા છે, પરંતુ વ્યાખ્યાકારો એ સાતમો અભાવ પદાર્થ કદાપી સાત પદાર્થો માનેલા છે અને તેમણે ભગવાન ગૌતમનાં પૂર્વોક્ત સોળ પદાર્થોનો આ સાત પદાર્થોમાં અન્તર્ભાવ—સમાવેશ થઈ જાય છે એમ પ્રતિપાદન કર્યું છે. આ સિદ્ધાન્ત નવીન નૈયાયિકાને પણ માન્ય છે.

આમ ન્યાય અને વૈશેષિક દર્શનનું સુંદર નિરૂપણ બારમા મયૂખમાં કરવામાં આવ્યું છે કે જેનાં પરિશીલનથી અધિકારી બન્ને દર્શનોમાં ઉંડો પ્રવેશ કરી શકે છે.

ભગવાન કણ્ણદ ગંગા અને યમુનાનાં મધ્ય પ્રદેશમાં થઈ ગયા

૩ સાંખ્ય દર્શનનાં પ્રણેતા ભગવાન કપિલ દેવ છે. તેઓનું જન્મસ્થાન સિદ્ધપુર ક્ષેત્ર છે અને તેમનું નિર્વાણ સ્થાન ગંગાસાગર કલકત્તાથી ૪૦ માઈલ દૂર જ્યાં ભગવતી ગંગા મૈયા સાગરને મળે છે ત્યાં છે. ભગવાન કપિલ ને ગૌતમ વિના પ્રાયઃ બધા મહર્ષિઓ હરદ્વારથી પ્રયાગ સુધીનાં પ્રદેશમાંજ થઈ ગયા છે.

ગીતાનો સાંખ્ય યોગ આ સાંખ્ય દર્શનથી સાવ જુદો છે. ગીતાનો સાંખ્યયોગ એટલે અદ્વૈતજ્ઞાન નિષ્ઠા છે ત્યારે સાંખ્યદર્શનમાં પુરૂષ અને પ્રકૃતિનું સુંદર નિરૂપણ છે. ભગવાન કપિલે પુરૂષનાં મુક્ત અને અમુક્ત એવા બે બેદ કહેલા છે. જૈનદર્શનમાં પણ જીવનાં મુક્તામુક્ત ભાવથી બે પ્રકાર કહેલા છે,

કપિલદેવ અમુક્તને શુભ અશુભ ફળનાં ભોક્તા માનેછે અને પ્રકૃતિને અનાદિ, અનંતા તથા જગતકર્ત્રી માને છે અને તેને સત્ત્વ, રજ અને તમઃ સ્વરૂપા કહેલી છે. આ પ્રકૃતિ અને પુરૂષનાં ભિન્ન ભિન્ન વિવેકથી સાંખ્યકારે મોક્ષ થવાનું કહ્યું છે.

નૈયાયિકા પોતાનાં મન્તવ્ય વિષયોને પદાર્થો કહે છે ત્યારે સાંખ્યવાદીઓ પોતાનાં મન્તવ્ય વિષયોને તત્ત્વો કહે છે. પણ નૈયાયિકાનો પદાર્થ વિચાર સાંખ્યવાદીઓનાં તત્ત્વ વિચારથી બહુ સ્થૂલ છે અર્થાત્ સાંખ્ય સિદ્ધાન્તનો અધ્યાત્મવાદની સાથે જેવો નિકટનો સંબંધ છે તેવો નૈયાયિકાનો—તાર્કિક સિદ્ધાન્તનો નિકટ સંબંધ નથી. નૈયાયિકાનો પદાર્થ વિચાર હાલનાં પાશ્ચાત્ય Science જડ વિજ્ઞાન વિચાર જેવો છે.

આ સાંખ્ય દર્શનનું તેરમા મયૂખમાં અચ્છું નિરૂપણ વાચક જોઈ શકશે.

૪ યોગદર્શનનાં પ્રણેતા ભગવાન પતંજલિ છે. તેમનો જન્મ હરદ્વારથી ઉપરનાં ગોનદિય પ્રદેશમાં થયેલ અને તેઓ શેષનાં અવતાર છે. તેમણે ચન્ક નામનો આયુર્વેદિક ગ્રન્થ લખી ત્વક્રોધ, ભગવાન પાણ્ડીનીનાં વ્યાકરણ ઉપર મહાભાષ્ય લખી વાગ્દોષ, અને યોગદર્શન લખી મનોદોષને દૂર કર્યા છે. એમની અપૂર્વ મેધાને આપણાં વંદન હો. યોગ એટલે ચિત્તનો નિરોધ અને તેનાં સંપ્રજાત અને અસંપ્રજાત એવા બે પ્રકાર છે.

ચૌદમાં મયૂખમાં આપેલ યોગનું સુંદર નિરૂપણ મુમુક્ષુઓને યોગમાર્ગદર્શક થઈ પડશે એ વાત નિર્વિવાદ છે.

૫ પૂર્વમિમાંસાના પ્રણેતા ભગવાન જૈમિનિ છે. જૈમિનિ ભગવાન વેદ વ્યાસના શિષ્ય છે. પૂર્વમિમાંસાના બાર અધ્યાય છે જેમાં યજ્ઞાદિ કર્મોનું નિરૂપણ કરવામાં આવ્યું છે. પૂર્વમિમાંસા અને ગીતાનાં કર્મયોગમાં ધણું સામ્ય છે, છતાં ગીતાનો કર્મયોગ એ નિષ્કામ કર્મયોગ છે. બ્યારે પૂર્વમિમાંસામાં કહેલ યોગ સકામ અને નિષ્કામ બન્ને જાતનાં કર્મોનો નિર્દેશ કરે છે. પૂર્વમિમાંસાપ્રતિપાદિત પદાર્થોનાં સમ્યગ્જ્ઞાન માટે પંદરમા મયૂખનું પરિશીલન આવશ્યક છે.

૬ ઉત્તર મિમાંસાના પ્રણેતા ભગવાન વેદવ્યાસ છે. ઉત્તર મિમાંસાને અક્ષસૂત્ર, વેદાન્તદર્શન, કે અક્ષમિમાંસા પણ કહે છે. આમાં ચાર અધ્યાય છે. પ્રથમ અધ્યાયમાં ઉપનિષદનાં વાક્યો અક્ષપ્રતિપાદક છે એમ સિદ્ધ કર્યું છે. બીજા અધ્યાયમાં સાંખ્ય, યોગ, ન્યાયાદિનાં વિરોધાંશનું ખંડન કરી પોતાના અદ્વૈત સિદ્ધાન્તરૂપ અક્ષવાદનું મંડન કર્યું છે. ત્રીજા અધ્યાયમાં અક્ષ સાક્ષાત્કાર માટે જોઈતાં સાધનોનું લઘ્ય નિરૂપણ કરવામાં આવ્યું છે અને ચોથા અધ્યાયમાં અક્ષવિદ્યાનાં ફળરૂપ મોક્ષનું કથન કરવામાં આવ્યું છે.

આ રીતે સોળમા મયૂખમાં વેદાન્ત શાસ્ત્રના કેટલાક પદાર્થોનું નિરૂપણ કરવામાં આવ્યું છે કે જેનાં પારશીલનથી ઉત્તર મિમાંસામાં ઉંડો પ્રવેશ થઈ શકે છે. આમ ૧૨ થી ૧૬ સુધીના પાંચ મયૂખો આ ગ્રંથનાં સત્ત્વરૂપ-હૃદયરૂપ હોળ મુમુક્ષોઓ માટે બહુજ મનનીય છે.

સોરઠીસંત મહાનુભાવ ષટ્ત્રય અને અમરપ્રસાદજીની બાલચર્યા, વૈરાગ્યની ઉત્પત્તિ અને દીક્ષા ગ્રંથો આદિ પ્રસંગો સત્તરમા મયૂખને શોભાવે છે. તદુપરાંત રામતત્ત્વનું અપૂર્વ માહાત્મ્ય ઉપનિષદ, શ્રુતિ, સ્મૃતિ, પુરાણ, ઇતિહાસાદિનાં અનેક સળળ પ્રમાણોથી સિદ્ધ કર્યું છે. રામનામની આ અપૂર્વ મહત્તા શ્રવણ કરતાં તૃપ્તિજ થતી નથી.

વૈદિક સર્વ સંપ્રદાયોનો સમભાવે જેને તુલનાત્મક અભ્યાસ કરવો હોય તેને માટે અઢારમો મયૂખ ઉપકારક અને આવશ્યક છે. એમાં હિન્દુ ધર્મના લિન્ન લિન્ન સર્વ સંપ્રદાયોનું પૃથક્ પૃથક્ યથાયોગ્ય નિરૂપણ છે. અંતમાં પંડિતજીએ પોતાના પરમપ્રિય અદ્વૈત મતનું લઘ્ય અને પ્રાણવાન નિરૂપણ કરી તેને સર્વમત શિરોમણિ સ્થાપ્યો છે. હરકોઈ વાચક પંડિતજીની પ્રબળ અને વેગવતી દલિલોના પ્રવાહમાં તણાઈ બુદ્ધિપૂર્વક પંડિતજીનાં મંતવ્યનો સ્વીકાર કર્યા વિના રહી શકતો નથી આ મયૂખમાં પ્રથમ શ્રી રામાનુજચાર્યના વિશિષ્ટાદ્વૈત પછી શ્રી મધ્વાચાર્યના દ્વૈતવાદ, શ્રી વલ્લભાચાર્યના શુદ્ધાદ્વૈત અને છેવટ વીરશૈવના માહેશ્વર સિદ્ધાન્તનું નિરૂપણ કરવામાં આવ્યું છે. ગુજરાતના શૈવો શિવ ઉપાસક હોવાનું માનતાં છતાં તેઓ ચુસ્ત શૈવ નથી એવી ખાત્રી પંડિતજીના માહેશ્વર સિદ્ધાન્તને અવલોક્યા પછી થયા વિના રહેતી નથી. પરમ શૈવ તો કણ્યાટક આન્ધ્ર, તામિલ અને મલબાર અર્થાત્ દક્ષિણમાં વસતા અને વીર શૈવો-લોકભાષામા લીંગાયતોને નામે ઓળખાતા લોકોજ છે. ગુજરાતની જનતા જે પ્રાયઃ માહેશ્વર સિદ્ધાન્તથી અપરિચિત છે તેઓને આ નિરૂપણનાં વાચનથી ધણું નવું જાણવાનું મળશે.

ઓગણીશમે મધ્યમ ભારતનાં યાત્રાધામેની સુંદર માર્ગેપદેશિકા Grande જેવો છે. તેમાં ભારતના પ્રાયઃ તમામ તાર્થોનું વર્ણન છે. ષટ્પ્રસ્તસ્વામીજીનું અયોધ્યા જવું અને રામઘાટ ઉપર તેમને લગવાનું રામચંદ્રનાં સ્વહસ્તે ઉર્ધ્વતિલક ને તુળસીમાળા મળવાનો પ્રસંગ પંડિતજીએ પોતાના સંપ્રદાયનાં સમર્થનમાં બહુજ સુંદર અને સફળ રીતે યોજ્યો છે.

વીશમા મધ્યમમાં દુધરેજમાં વડવાઇનું રોપણ અને સંતસમાગમ આદિ અનેક પ્રસંગોનું વર્ણન અને ભકિતનું નિરૂપણ કરાવામાં આવ્યું છે.

એકવીશમા મધ્યમમાં અદ્વૈત સંપ્રદાય અનુસાર વેદાન્ત તત્ત્વનું નિરૂપણ કરવામાં આવ્યું છે. અઢારમા મધ્યમના અંતમાં અદ્વૈત સિદ્ધાન્તનું નિરૂપણ છે. આ મધ્યમમાં શાંકર અદ્વૈત સિદ્ધાન્તનું ક્રમશઃ નિરૂપણ કરવામાં આવ્યું છે કે જે કેવલાદ્વૈતના સર્વ સિદ્ધાન્તો સમજવાની કુચી રૂપ છે.

બાવીશમા મધ્યમમાં રેવતાદ્રિ આદિ તીર્થોનું વર્ણન છે. અને તેવીશમા મધ્યમમાં લખ્ધ રામનો મેળાપ ને દીક્ષા, લાણસાહેબનું મિલન અને ભેંસાણમાં રામદાસને સજીવન કરવા અમર પ્રસાદનાં આત્મસમર્પણનો અતિ કરુણ પ્રસંગ આદિ પ્રસંગો છે. રામલક્ષ્મણ જેવા સંસાર પક્ષે સહોદર બન્ધુઓની આ બેલડી ત્યાગમાં પણ વિખુટી નથી પડતી. પણ કાળ ન્યારે એ બેલડીને વિખુટી પાડે છે ત્યારે કવિશ્રીની અમર પંક્તિ:—“કાલ કહાલકોં કોન નિવારે” [દ્વિતીય મધ્યમ] જીભ ઉપર રમી રહે છે.

ચોવીસમા મધ્યમમાં શિષ્યોનાં દીક્ષા પ્રસંગ, સ્ત્રીઓના ધર્મોનો ઉપદેશ તેમજ ખારે-શ્વરના પ્રાગટ્યનું વર્ણન છે.

પચીશમે મધ્યમ આ ગ્રન્થના મધ્યમેમાં શિરોમણિ મધ્યમ છે. કારણ કે જીવનલીલા સંકેલાતાં સુધીમાં મનુષ્ય કે સંત, જ્ઞાની કે ભક્ત જેની પ્રાપ્તિ માટે અનેકવિધ પ્રયત્નો કરે છે તે જીવનમુક્તિનું આમાં ભવ્ય અને અપૂર્વ નિરૂપણ કરવામાં આવ્યું છે. ષટ્પ્રસ્તસ્વામીની જીવનલીલાની સમાપ્તિ સાથે આ ગ્રન્થ પણ સમાપ્ત થાય છે. જીવનમુક્તિ એ જીવનનું પરમ પણ અંતિમ ધ્યેય છે તેમ ગ્રન્થના અંતમાં જ્ઞાનની સાત ભૂમિકાઓ અને જીવનમુક્તિનો વિષય વાંચી મુમુક્ષુ વાચક જીવનમુક્તિનો અપૂર્વ આનંદ અનુભવતો હોય એવા દૃઢ ભાન સાથે ગ્રન્થ સમાપ્ત થાય છે. અને જીવનમુક્તિનો આનંદ પચીશે મધ્યમેનો વાચકનો શ્રમ ઉતારી એને કોઈ દિવ્ય સૃષ્ટિમાં વિહાર કરાવે છે કે જ્યાંથી ઘડીકે તો આ સંસારી ધડમથલમાં પડવાજ મન ના પાડે છે.

॥ श्रीवटपतये नमः ॥

(आ ग्रंथना संग्रहकर्ता)
श्रीमान् वेदान्तशिरोमणिः
पंडित भायारामल्ल वेदान्ततीर्थः

અન્યકાર.

“શ્રી સત્પુરુષચરિત્ર પ્રકાશ”ના લેખક વેદાન્તતીર્થ પંડિતજી શ્રી માયારામજીનો પરિચય અત્રે આપવો અસ્થાને નહીંજ ગણાય. એમનો વિનય એટલો જખખર છે કે આ આખા ગ્રન્થમાં એમણે પોતાના સંબંધે એક શબ્દ પણ ઉચ્ચાર્યો નથી એટલે વાચકને એમનાં સંબંધે કંઈ જાણવાની જગ્યાસા થયા વિના રહેજ નહીં. હું તો એમનો સ્વરૂપ પરિચય આપવાજ પ્રયત્ન કરીશ.

પંડિતજી ખુબ કુમળીવયે-બાલ્યાવસ્થામાંજ વટનાથના ધામમાં નૈષ્ઠિક ધ્વજચારીની દીક્ષા પામ્યા. સોળવર્ષની ઉંમરે સ્વ. સ્વામીજી શ્રીપરમાનંદજીની પ્રેરણાથીતેઓ સંસ્કૃત અભ્યાસ માટે અમદાવાદ ગયા અને ત્યાં પ્રેમ દરવાજા પાસેનાં લાલાભગતના ક્ષેત્રમાં રહેતા મહાત્મા સરયુદાસજી પાસે થોડા માસ રહી અભ્યાસ શરૂ કર્યો. ત્યાંથી ઉપડી વડોદરા પાસેનાં શેરખી ગામે વંદનીય રવિરામસ્વામીનાં ધામમાં રહી શ્રી રાધિકાદાસજી મહારાજ પાસે મહાત્મા તુલસીદાસજી રચિત ‘રામચરિત માનસ’નો તેમણે અચ્છો અભ્યાસ કર્યો. ત્યાંથી ફરી અમદાવાદ આવી મહાત્મા સરયુદાસજીના આશ્રય નીચે મહામહોપાધ્યાય રામકૃષ્ણ શાસ્ત્રીજી પાસે સિદ્ધાન્ત કૌમુદીનો અભ્યાસ પુરો કર્યો. આગળ અભ્યાસ માટે ભારતીય સંસ્કૃતિ અને વિદ્યાનાં ધામ વારાણસી (કાશી) જવા તેમનું મન ઉત્સુક થતાં ત્યાં ગયા પ્રારંભમાં તેમણે ગોપાલ મંદિરમાં વૈયાકરણકેસરી પૂજ્ય શ્રીરામશાસ્ત્રીજી પાસે અને અંતમાં વ્યાકરણાચાર્ય ત્રિવેદી-તિવારી શ્રી હરિનારાયણજી પાસે વ્યાકરણનો સ્વાધ્યાય પૂરો કર્યો. ત્યારબાદ ન્યાયશાસ્ત્રનો અભ્યાસ શ્રીમાન શાસ્ત્રીજી અખાનદજી તથા મહામહોપાધ્યાય શ્રી વામાચરણ ભટ્ટાચાર્યજી વિગેરે પાસે પૂર્ણ કર્યો. પંડિતજીનાં જ્ઞાનતૃષાતુર આત્માની તૃષા વ્યાકરણને ન્યાયનાં શુષ્ક અભ્યાસથી ન છીપી. ધ્વજસાક્ષાત્કાર માટે અંખતો આત્મા વિવાદ પટ્ટતાથી સંતોષાય ખરો? વેદાન્તદર્શન વિના એમની અંખના મટે એમ નહોતું. ન્યાય વિશારદ શ્રી અચ્યુતશર્મા તથા ભારતીય સંસ્કૃતિના પ્રતિનિધિ સમા પ્રાતઃસ્મરણીય સ્વર્ગસ્થ લક્ષ્મણ શાસ્ત્રીજી (મહામહોપાધ્યાય)નાં ચરણે વેદાન્ત શાસ્ત્રનો અભ્યાસ એમણે પરિપૂર્ણ કર્યો. સ્વ. લક્ષ્મણ શાસ્ત્રીજી વારાણસીની વિદ્વદ્ મંડળીના કિરીટરૂપ હતા. અખિલ ભારત વર્ષે હમણાંજ એમની જયન્તિ ઉજવી એમનો સ્મારક ગ્રન્થ પણ પ્રગટ કર્યો છે. સદેહે એ મહાનુભાવનાં દર્શન ન પામ્યા હોય એવા હતભાગ્ય અનેકને એમનાં જ્ઞાનદેહનાં દર્શન આ સ્મારક ગ્રન્થમાં થશે આ ગ્રન્થ સંસ્કૃત હિન્દી અને ગુજરાતી આદિ ભાષાના લેખોથી અલંકૃત છે. પાશ્ચાત્ય ક્રોધ પણ પ્રવાસી મોક્ષપુરી કાશીમાં આવે તો સ્વ. લક્ષ્મણ શાસ્ત્રીજીનાં દર્શન કરવાનું સદ્ભાગ્ય નજર ચૂકે. આવા ધન્યનામ શાસ્ત્રીજીના ચરણે એસી વેદાન્ત શાસ્ત્રનો અભ્યાસ કરવાનું સૌભાગ્ય પંડિતજી માયારામજીને મળ્યું છે. દ્વિદસુદ્ધ પ્લેટોએ કહ્યું છે કે મહાત્માઓ વાણીથી શીખવે એથી સહસ્રવણે ખૈનથી શીખવે છે. આમ સ્વ. લક્ષ્મણશાસ્ત્રીજીની વિદ્વતાએ પંડિતજીને જે શીખવ્યું હશે એથી અનેકધા અધિકાંશે પંડિતજી આ મહાનુભાવનાં જીવંત સંપર્ક, સમાગમ અને સેવાથી, અન્યથા અલભ્ય, એવું કૈંક પામ્યા છે. પંડિતજી આજ પણ સ્વર્ગસ્થ લક્ષ્મણ શાસ્ત્રીજીના ગુણાનુવાદ કરતાં કદિ થાકતા નથી.

પંડિતજીનું જીવન ધૃતર ઝ્વાશ્રયનાં આદર્શ રૂપ છે. બાળપણથીજ વિદ્યા પ્રત્યેનો એમનો ઉંડો અનુરાગ એમને અધ્યયન માટે દૂર દૂર ધસડી ગયો. અમદાવાદ, શેરખી અને વારાણસીમાં કિશોર અવસ્થામાં એકાકી અને અસહાય માર્ગ કાપવો એ બધું કઠિન-કપરું છે, પણ પંડિતજીએ તો જીવનનું લક્ષ્ય નક્કી કરી ત્યાં પહોંચવા જેજે કઠોર તપશ્ચર્યાઓ કરવી પડે તે તે તમામ કરવાનો દૃઢ સંકલ્પ કરી લીધો હતો. આવા દૃઢસંકલ્પ આત્માઓને કંઈ સિદ્ધિઓ નથી વરતી? કાશીનો મંગલ મઠ પંડિતજીની આ કઠોર તપશ્ચર્યાઓનો સાક્ષી છે. અમે પણ સને ૧૯૧૨-૧૩માં આ મંગલમઠમાં વસતા વિદ્યાર્થીઓનું સાદું જીવન ને કઠોર તપશ્ચર્યાઓ નજરો નજર જોયાં છે. ગુરૂદેવને ચરણે સ્વાધ્યાય કરવો, ગુરૂદેવની ભક્તિ ભાવે સેવા કરવી, દાનધર્મ ઉપર નભતાં અન્નક્ષેત્રોમાં એક ટંક જમી આવી, ફાટી તુટી ચટાઈ ઉપર રાત્રીનાં બાર કે બે વાગતાં સુધી સિદ્ધાન્તકૌમુદીની કઠિન ફકિકકાઓ કે ન્યાયશાસ્ત્રનાં અટપટાં સૂત્રો ગોખતાં ગોખતાં આંખ મીંચાઈ જાય તો બે ઘડી શ્વાનનિદ્રા લઈ લેવી ને ફરી પાછા ઝીણા ટમટમતા તેલનાં કાઢીઆની સાક્ષીએ સાધના કર્યે જવી આટલોજ ત્યાંના વિદ્યાર્થી જીવનનો નિત્ય વ્યવહાર હોય છે. પંડિતજીએ પણ આવી આવી અનેકવિધ કઠોર તપશ્ચર્યાઓ કરી છે. અને કાઠની આવી ઘોર તપશ્ચર્યા વિફલ જાય આમ પંડિતજીએ કલકત્તા અને નવ દ્વીપની વેદાન્તતીર્થ અને વેદાન્ત શિરોમણિની પરીક્ષાઓ ઉત્તીર્ણ કરી.

અધ્યયન પૂરું કર્યા પછી ભારતીય સંસ્કૃતિના પ્રતિક જેવા ભારતીય વિદ્વાનોનો સમાગમ કરવા, તેમનાં પૃથક્ પૃથક્ મંતવ્યો જાણવા અને તેમને મળવા પંડિતજીને જીજ્ઞાસા થઈ. આથી પંડિતજીએ આખા ભારતવર્ષની યાત્રા કરી. ભારતનો એક પણ પ્રાન્ત કે યાત્રા ધામ એવું નથી કે જેનો પંડિતજીને પૂરો પરિચય ન હોય. આ પર્યાટન દરમ્યાન પંડિતજીએ અનેક પ્રખર વિદ્વાનો, જ્ઞાનીઓ, ભક્તો અને સંતોનો સમાગમ કર્યો. હરદ્વાર પાસેના પ્રદેશમાં આજ પણ નિવસતા અનેક જીવનમુક્ત સંતોનો એમણે સમાગમ કર્યો છે. આમ પંડિતજી જીવનમુક્તની વ્યાખ્યા કે લક્ષણો શીખી બેસી નથી રહ્યા પણ એમણે તો જીવનમુક્ત દશા પામેલ અનેક મહાનુભાવોનો જીવંત પરિચય કર્યો છે. અને તેવા જીવનમુક્ત સંતોનાં જીવનનો રંગ પંડિતજીને પૂરે પૂરો ચડ્યો છે.

પંડિતજી જેમનાં નિકટ સમાગમમાં આવ્યા હોય એવા ભારતીય વિદ્વાનોમાં ત્રિવેન્દ્રમનાં ભારત ભૂષણ મહામહોપાધ્યાય ગણપતિ શાસ્ત્રીજી તથા વિશ્વેશ્વર શાસ્ત્રી છે. મહા કવિ ભાસે કવિકુલમણિ કાલિદાસને પ્રેરણાનાં અમી પાયાં છે. આ મહા કવિ ભાસ વિદ્વાનોની કલ્પનામાં ઝાંખા ઝાંખા સજીવ હોવા છતાં એનો એક પણ અન્ય હમણું સુધી લભ્ય નહોતો. મહાકવિ ભાસનું એનાં અન્યો નાટકો દ્વારા જગતને પ્રત્યક્ષ દર્શન કરાવવાનો સુચશ મહામહોપાધ્યાય ગણપતિ શાસ્ત્રીજીને ધટે છે. મહાકવિ ભાસનાં અનેક નાટકોની હસ્ત પ્રતો દક્ષિણમાંથી તામીલ ને તેલુગુ લિપીમાંથી મેળવી, તાલ પત્રોની અનેક ભિન્ન ભિન્ન અને જીર્ણ પ્રતોમાંથી સંશોધન કરી પ્રમાણભૂત પ્રતો પ્રગટ કરી ભારતીય સંસ્કૃતિને ચરણે એમણે મહામૂલો અર્થ આપ્યો છે.

આવા સમર્થ વિદ્વાનના નિકટ પરિચયનો લાભ પંડિતજી પામ્યા છે. કાંજીવરમના વિખ્યાત પંડિત પ્રતિવાદીભયંકર શ્રી અનંતાચાર્યજી, તથા ત્રિપતિ (તિરૂપતિ)નાં વિદ્વાન્ મહામહોપાધ્યાય દેશિકાચાર્ય અને ચિદંબરના વિદ્વદ્ધ મહામહોપાધ્યાય દંડપાણિદીક્ષિત શાસ્ત્રી વિગેરેના નિકટ પરિચયમાં પંડિતજી ખૂબ આવેલા છે.

આવા આવા પ્રૌઢ વિદ્વાનોની સંગતિ પંડિતજીમાં અનેકધા ફલવતી થઇ છે. પંડિતજીની સૌમ્ય ને પ્રસન્ન મુખમુદ્રામાં અને એમના લલાટે રમતી તેજ પ્રભામાં જોનારને જણાયો વિના રહેશે નહીં કે એમણે શુષ્ક જ્ઞાનનો ભાર વેંઢાર્યો નથી પણ જ્ઞાનથી એમનો આત્મા ખરેખર રંગાયો છે.

પંડિતજીની મંગલ વાણી સદાય સૌનું કલ્યાણજી ઉચ્ચારે છે, એમનું પવિત્ર માનસ સૌનું શુભજી ચિન્તવે છે અને એમની હરેક ક્રિયા જગત શ્રેયની અભિ વૃદ્ધિ માટેજ હોય છે. તેઓએ રચેલું 'શ્રીવટપત્યષ્ટક' અને તેની દીપિકા નામની વ્યાખ્યા વાંચતાં તે માંહેના પ્રથમ દ્વિતીય અને અષ્ટમ શ્લોકની વ્યાખ્યામાં પોતે ઉચ્ચ શાસ્ત્રીય રહસ્ય રેડી પોતાના અપ્રતિમ પાંડિત્યનો પરિચય આપ્યો છે. તેમજ સપ્તમ શ્લોક તથા તેની વ્યાખ્યાથી હરિહરનો અપૂર્વ અભેદ પ્રતિ-પાદિત કરી ભેદાતીત ઇશ્વરમાં પોતાની અદ્વિતીય નિષ્ઠા બતાવી છે. આવા અભયાત્મા ન્યાં ન્યાં વીચરે છે ત્યાં ત્યાં શુભ, શ્રેય અને કલ્યાણની મધુર સુવાસ પમરી રહે છે. આવા ધન્યાત્મના સમાગમથી અમે અમારી જાતને કૃતકૃત્ય માનીએ છીએ. આવા અભયાત્માને અમારા હાર્દિક વંદન હો! મહા કવિ ભવભૂતિએ કહ્યું છે કે:—

સત્સંગજાનિ નિધનામ્યપિ તારયન્તિ ॥

x

x

x

x

કવિ અને કવિતા

‘શ્રીસત્પુરુષચરિત્રપ્રકાશ’ ને હિન્દી કવિતામાં શુન્થનાર જામનગર નિવાસી રા. કેશવલાલ શ્યામજી કવિ છે. તેઓ હિન્દી અને સંસ્કૃતના પણ સારા અભ્યાસી છે. એમની શુન્થરાતી કવિતા પ્રાસાદિક છે પણ એમની હિન્દી કવિતાએ પ્રસાદ ને રસવાળી છે.

તેઓ આજ સુધી બહુજ પરિમિત પ્રદેશમાં જાણીતા હતા, કારણ કે આજસુધી જામનગર કે એવાં બીજા કેટલાક રાજ્યોના રાજ્યાશ્રિત કવિ તરીકે માત્ર રાજસભાનાં દ્વારમાં અને બહુતો રાજધાનીના દરવાજામાં એમની કીર્તિનો વિહાર હતો.

કવિઓ જન્મથીજ શરમાળ પંખી જેવા હોય છે. ચંડુલ ઉંચે-અતિ ઉંચે અદ્વસ્ય રહીનેજ ગાય છે. મેના કે પરભૂતોને આમૃતી ઘેરી ઘટાઓમાંજ ગીત ગાવાં ગમે છે. આમ કવિઓ પણ એકાંતપ્રિય હોઇ એમના આત્માને અતિ પ્રચારથી ક્ષોભ થાય છે. આથીજ એમણે કે એમની કવિતાએ આજસુધી સારા સૌરાષ્ટ્રને રસમય નહોતો કર્યો. પણ આજ

પંડિત શ્રી માયારામજી સંગ્રહિત આ સત્પુરુષચરિત્રપ્રકાશ જેવા જ્ઞાન ગંભીર ગ્રન્થને સુરસ હિન્દી કવિતામાં ગુંથી પોતે રાજકવિ સાથે રાષ્ટ્ર કવિ થાય છે. રાજસભા રંજન કવિ સાથે રાષ્ટ્ર કવિ-લોક ભોગ્ય કવિ થાય છે. અને હરકોષ કવિનું વિદ્વદ્ભોગ્ય સાથે લોક ભોગ્ય થવું એ પરમ ભાગ્ય છે. કારણકે રાજકવિ એ મહા કવિ નથી પણ લોક કવિ-રાષ્ટ્ર કવિ એજ મહાકવિ છે અને એથીજ આદિ કવિ નૃસિંહ, મીરાં અને પ્રેમાનંદ આજ પણ લોક માનસમાં અમર છે.

રા. કેશવલાલ ભાષની કવિતા રસાત્મક, પદ લાલિત્યવાળી અને પ્રાસાદિક છે. એમની કવિતામાં ખૂબ વેગ અને પ્રવાહ છે અને એટલેજ તત્ત્વજ્ઞાનના કઠીન વિષયને પણ કવિ લોકભોગ્ય અને હૃદયંગમ કરી શક્યા છે. જ્યજ્ઞંડ વિના જેમ ભૂમિ ઉપર પડેલ રાષ્ટ્રજ્યજ્ઞને લોકો નોંધ શકતા નથી તેમ આવી હૃદયંગમ કવિતાના વાહન વિના દ્વિત્સુપ્રીનું ગહનજ્ઞાન લોકોના હૃદયમાં પ્રવેશવા પામતું નથી. કવિશ્રીની કવિતાદ્વારા તો સામાન્ય જનતા પણ આ જ્ઞાનામૃતનો રસાસ્વાદ માણી શકશે. આવી સરલ અને સુમધુર હિન્દી કવિતાદ્વારા તો તેમણે એકલા ગુજરાતીઓનેજ નહીં પણ હિન્દી ભાષીઓને પણ ઝણી કર્યા છે. કવિની હિન્દી કવિતા વાંચતાં મહાત્માશ્રી તુલસીદાસજીની રામાયણના પ્રાસાદિક દોહા ચોપાઇઓની ભવ્ય સ્મૃતિ થઇ આવે છે. એમની કેટલીક કડીઓ તો ચિરકાલ સુધી સ્મૃતિમાં ગુંજ રહે છે.

કવિએ લોક માનસને દષ્ટિમાં રાખી સરલ પણ પ્રાસાદિક દોહા ચોપાઇ સોરઠા છંદ્ય હરિગીત પદ્ધતિ આદિ વિવિધ છંદોમાં કવિતાના સ્તોત્રને વહેતો મુક્યો છે કે જેના સતત પ્રવાહમાં ભક્ત અને અભક્ત સૌ સહેજે તણાય છે અને રસભોગ થઇ જાય છે. ભક્તો દ્રવીભૂત થશે તો અભક્તો રસાસ્વાદહીન તો નહીંજ રહે. આમ કવિની કવિતા ફલવતી થાય છે. એટલુંજ નહિં પણ એમની કવિતા ઉંડા તત્ત્વજ્ઞાનમાં અવગાહન કરાવતી હોઇ કવિ બમણા કૃતાર્થ થયા છે. કારણ કે ભક્ત કવિઓએ ગાયું છે કે જે કવિતામાં ધર્મચરના ગુણાનુવાદ નથી તે કવિતા ગમે તેટલી રસાર્દ્ર અને લલિત હોય છતાં વાંચણીજ છે.

રસજ્ઞ વિવેચકે અધીર વાચકને વધુ રોડી વિશેષ અધીરો કરવો એ ઇષ્ટ નથી. એનું કાર્ય તો નાટકના સૂત્રધાર પેઠે નાટકની સુંદર વસ્તુનો માત્ર અંગુલીનિર્દેશ કરી ખસી જવાનું છે, અને હું તો વિવેચકને સ્થાનેય બેસવા નથી માગતો. માફ કાર્ય તો આ ગ્રન્થમાં મને જે જે વસ્તુ સુંદર લાગી તેના રસાસ્વાદમાં મારી સાથે મારા જેવા સમાનધર્મીઓને સમભાગી કરવા એટલુંજ છે. પ્રિય વાચક! આ ગ્રન્થમાંહેની એક પણ રત્ન કણિકાનો હું તને સાચો પરિચય કરાવી શક્યો હઇશ તો મારો શ્રમ સફળ માનીશ. (અસ્તુ.)

જગત્ કલ્યાણ માટે આપણે સાથેજ પ્રાર્થીએ કે:—

સ્વસ્તિ પ્રજાભ્યઃ પરિપાલયન્તામ્ ન્યાયેન માર્ગેણ મહીં મહીશાં:

ગો બ્રાહ્મણેભ્યો શુભમસ્તુ નિત્યમ્ લોકાઃ સમસ્તાઃ સુખિનો ભવન્તુ ॥

ૐ

શાન્તિ:

શાન્તિ:

શાન્તિ:

હૃદયેજ (પયઃસર)
કાર્તિક કૃષ્ણત્રયોદશી }
સંવત ૧૯૮૬

વિજયશંકર ત્રિભુવન ત્રિવેદી

॥ श्रीवटपतये नमः ॥

(अयं च गुरुपरम्परास्थः श्लोकः ५१)
शुभविद्याविनोदेन जनोपकृतिकारकम् ।
रघुवरं निजैः सेव्यं गुरुं वन्दे पुनः पुनः ॥
श्रीमद् परमहंसशिखिदासगणेश पूज्यस्वरण श्रीरघुवीरदासशुभहाराज
जन्म संवत् १६२६ आश्विन वद ८ (कृष्णजन्माष्टमी)
निर्वाण संवत् १६८० आश्विन वद ८ (कृष्णजन्माष्टमी)

અર્પણ પત્રિકા.

“ શ્રીમદ્‌રઘુવરગુરુવરો વિજયતે ”

શુભવિદ્યાવિનોદેન, જનોપકૃતિકારકમ્
રઘુવરં નિજૈઃ સેવ્યં, ગુરું વન્દે પુનઃ પુનઃ ॥ ૧ ॥

માધુર્યલાવણ્યવાત્સલ્યોદાર્યાધગણિતગુણગણ્ણવિશિષ્ટ, સ્વકીયસુજનજનમનઃપુષ્પ-
પુષ્પિતપુષ્પાંજલિસમર્ચિતચરણ, અપરિમિતદીનહીનજનોદ્ધારક, પ્રાતઃસ્મરણીય,
સ્વનામધન્ય, શ્રીમદ્‌પૂજ્યચરણશ્રીગંગારામગુરુચરણકુંજમકરંદમધુકર, અખિ-
લભારતવર્ષીયસાધુસમાજમધ્યલઘ્વપ્રતિષ્ઠ, સંપ્રાપ્તાપરિમિતાખંડપ્રૌઢ-
પ્રતાપ, સ્વર્ગીય, શ્રીપયઃસરસ્થશ્રીવટપતિપીઠાધીશ્વર શ્રીમન્મહંત મહા-
રાજશ્રી ૧૦૮ શ્રીરઘુવરદાસજી મહારાજશ્રી! શ્રીનારાયણમૂલક
સ્વકીય ગુરુપરંપરાપ્રવિષ્ટ શ્રીષટ્પ્રજાગુરુચરચરિત્રને આપશ્રીના
શુભારવિન્દથી શ્રવણ કરેલ તેના યથામતિ નિબંધ (શ્રીસત્પુ-
રુષચરિત્રપ્રકાશ)રૂપે સંસહ કરી “ત્વદીયં વસ્તુ ગોવિન્દ
તુલ્યમેવ સમર્પિતમ્” આ ન્યાયથી આ ગ્રન્થ આપશ્રીનેજ
સમર્પવો ઉચિત છે કારણ કે તેના યથાર્થ પરીક્ષક
આપશ્રીજ છો એમ સમજી સંપ્રતિ મદીય માનસ-
ધ્યાનવિષયમૂર્તિરૂપ આપ પૂજ્યશ્રીના અભયવરદ
કરકમલમાં બદ્ધાંજલિપૂર્વક સાદર સમર્પું છું.

—: સમર્પક :—

ત્વત્તોબહૂપકૃતઃ ભવદીયપરમકૃપેચ્છુકઃ
પં. વેદાન્તશિરોમણિઃ માયારામઃ વેદાન્તતીર્થઃ

અભિપ્રાય પત્ર

મહામહોપાધ્યાય શ્રી હાથીભાઈ શાસ્ત્રીજી તરફથી—

પંડિત માયારામજી નિર્મિત ‘સત્પુરુષચરિત્ર પ્રકાશ’ના કેટલાએક પ્રસંગો મેં વાંચ્યા, લૌકિક શબ્દોને પણ પાણિનિતંત્રસિદ્ધ દર્શાવવા પંડિતજીએ ઠીક પરિશ્રમ લીધો છે.

યદ્યપિ ગુરુપરમ્પરા ઠેઠ શ્રી નારાયણથી માંડી ભગવાન શ્રીશંકરાચાર્ય સુધી તે પછી પણ સ્વામીનીલકંઠ તથા તેમના શિષ્ય યાદવ કે જે ત્રિવેદી મોઢા બ્રાહ્મણ હતા ત્યાં સુધી તે બ્રાહ્મણ પારમ્પરી રહી જણાય છે તદનંતર બ્રાહ્મણેતરવર્ણની પરંપરા પ્રતીત થાય છે. પણ બ્રહ્મનિષ્ઠ તથા બ્રહ્મશ્રોત્રિય વિશેષણ તે પંડિતજીએ બધાયને મોકળે હાથે અર્પવાનું ઔદાર્ય વાપર્યું છે. (આ વાક્ય વિનોદને માટે છે.)

ગુરુ શિષ્યના પ્રશ્નપ્રતિવચનરૂપે વચ્ચમાં દાર્શનિક તત્ત્વ નિરૂપણ તથા ભક્તિ ભેદ પ્રદર્શન સાથે નામ માહાત્મ્ય કથનનો પણ અવસર લીધો છે.

વચ્ચે વચ્ચે તીર્થ માહાત્મ્યાદિને પણ સ્થાન આપીને અંતમાં ભગવાન પૂજ્યપાદ શ્રીશંકરાચાર્ય પરિગૃહીત વ્યાસ તાત્પર્યવિષયીભુત કેવલાદ્વૈત સિદ્ધાંતને રામાનુજ, માધ્વ, વાલ્મીકિ પ્રભૃતિ સિદ્ધાંતોના શિરોમણિરૂપે સ્થાપી અંતે ગુણગરિમા આપવામાં પ્રયત્નનું સાક્ષ્ય સંપાદન ક્યું છે.

પંડિત માયારામજીએ સંકલિત વિષયોને કવિતારૂપે ગ્રથિત કરવામાં કવિરાજ કેશવલાલ શ્યામજીએ પોતે ભલે ગુરુકૃપાલબ્ધ વિભૂતિદ્વારા લીલામાત્રથી રચના કરી હોય તે પણ આપણે કહી શકીએ કે જે અમ લીધો છે તે વાંચનાર મર્નજ્ઞતા હૃદયમાં શ્રીરામભક્ત ગુસાંઘજીની કવિતાના પ્રતિબિંબનું ભાન કરાવે તેવી છે સં. ૧૯૮૯ આવણ વદિ ૬ સોમે તા. ૨૨-૮-૧૯૩૨

શાસ્ત્રી હાથીભાઈ હરિશંકર—જામનગર

૨

શાસ્ત્રીજી વેદાન્તાચાર્ય ત્ર્યંબકરામજી તરફથી—

વેદાંતતીર્થ પંડિતશ્રી માયારામજી સંકલિત “સત્પુરુષચરિત્ર પ્રકાશ” નામનો ગ્રન્થ અભિપ્રાયાર્થ મારી પાસે આવ્યો. મેં આપાતતઃ જોયો. વેદાંત જેવા અત્યંત કિલબ્દ વિષયની સંકલના ગુરુશિષ્યના પ્રશ્નોત્તરરૂપે ભૃગુ અને વરુણ, નચિકેતા અને યમ વિગેરેનાં આખ્યાનોથી ઉપનિષદોમાં પણ પ્રસિદ્ધ છે, એ પ્રથા પંડિતજીએ વસ્તુ સૂચન માટે સ્વીકારી બધાં દર્શનોનો ભાષામાં સારસંગ્રહ કર્યો છે એવું પુસ્તકને અથ ઇતિ જોનારને જણાયા વિના રહેશે નહિ.

કોઇપણ દર્શન સિદ્ધાન્તની ખાસ નિંદા કર્યા સિવાય શાંકર અદ્વૈત મતનું પાંડિત્યપૂર્ણ ગૌરવ પ્રકટ કર્યું છે. સંસ્કૃતભાષા ન જાણતા મુમુક્ષુઓને શ્રવણ મનનને યોગ્ય દાર્શનિક ભાષાના ગ્રંથોમાં આ ગ્રંથ અત્યુત્તમ લેખાય.

આ ગ્રંથની ભાષા કવિતા કેશવલાલ કવિની ભાવપૂર્ણ અને સરસ હોવાથી હૃદયને આનંદ આપે છે. વિશેષ આવા મોટા પુસ્તકમાં લોકોપકારાર્થે જે અનેક વિષયોનો સંગ્રહ કર્યો છે તે પ્રયાસ માટે પાંડિત્યને ધન્યવાદ ઘટે છે.

અમ્બકરામ શાસ્ત્રી

૩

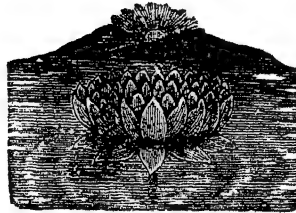
શાસ્ત્રીજી શ્રી હરિલાલ કાલિદાસભાઈ તરફથી—

વે. શા. સં. શ્રીમાન વેદાંતતીર્થ પંડિત માયારામજી!

આપે' રચેલ “શ્રી સત્પુરુષચરિત્ર પ્રકાશ”ના પ્રથમ ભાગના ૨૫ માર્ગોનું અવલોકન કરતાં સ્પષ્ટ રીતે જાણવામાં આવે છે કે આપે ઘણા પરિશ્રમ લઈ આ ગ્રંથ રચવાથી આપના સર્વોત્તમ પાંડિત્યનો પરિચય કરાવ્યો છે. હિંદી ભાષામાં ગુર્જર અનુવાદ સાથે દર્શન, સ્મૃતિ વગેરેના રહસ્યને સમજાવનારા ગ્રંથોમાં આપના આ ગ્રંથનું સ્થાન હુમેશને માટે ઉચ્ચ રહેશે. આ ગ્રંથનું અધ્યયન કરનારને થોડે આયાસે ઘણાં શાસ્ત્રોનો યોગ્ય થશે એ નિર્વિવાદ છે. ગૌતમ, કણ્વાદ વગેરે દર્શનકારોનાં તથા શંકરાચાર્ય રામાનુજ વગેરે આચાર્યોનાં મતોનું ઘણી ઊણવટથી દિગ્દર્શન કરાવવામાં આવ્યું છે. લોકોમાં આપના આ ગ્રંથનો પ્રચાર યોહોળો થઈ આપના પરિશ્રમને સર્વથા સફળતા મળે એવી આશા રાખું છું.

જામનગર તા. ૨૨-૮-૩૨

શાસ્ત્રી હરિલાલ કાલિદાસ.

ઉપકૃતિ સ્મરણ

શ્રીષ્ટપ્રજ્ઞગુરુપાદપદ્મો નમઃ

ભવ એવ વટઃ પ્રોક્તસ્તતત્પતિઃ પરમેશ્વરઃ ।

તમેવ નૌમિ દેવેશં શ્રીશં વટપતિં પ્રથુમ્ ॥ ૧ ॥

અનાદ્યનન્તૈશ્વર્યવિશિષ્ટ શ્રીહરિરચિતામિતવૈભવગૃહ ત્રિભુવનમાં સ્વકીયાભ્યુદયવિષયક પ્રયત્નશીલ ક્રોધ પણ મનુષ્ય અન્યકૃતોપકૃતિનિરપેક્ષ બની ઐહિક કિંવા પારલૌકિક સ્વોદય-હેતુભૂત કાર્ય કરવાને સમર્થ થતો નથી. શ્રોત કર્મ બોધક નિબંધોપદિષ્ટ દર્શ પૌર્ણુમાસ-યાગને પરમ પ્રાધાન્ય હોવા છતાં પણ પ્રયાગદિ નિરપેક્ષ સ્વર્ગાદિ ફળ આપવામાં સર્વથા અસમર્થજ બને છે, કિંતુ પ્રયાગદિ સાપેક્ષ દર્શ પૌર્ણુમાસાદિપ્રધાન યાગ સ્વર્ગાદિ ફલોને આપે છે. કેટલાંક કાર્ય લૌકિક સહાયતા વિના સિદ્ધ થાય છે, પરંતુ ત્યાં પણ સર્વ કાર્ય પ્રતિ સાધારણ સહાયકરૂપ પરમેશ્વર હોવાથી તે પરમેશ્વરને પૂર્વોક્ત કાર્યમાં સહાયક કલ્પવા ઉચિત છે અર્થાત્ અન્યકૃતોપકૃતિ વિના ક્રોધ પણ મદ્ય ઐહિક કિંવા આમુષ્મિક ફલહેતુભૂત ક્રિયા-તતિને કરી શકતો નથી. આ પ્રાણીમાત્રને માટે સાધારણ નિયમ છે તો પછી હું અલ્પ શ્રુત અન્ય સહાય નિરપેક્ષ બની “શ્રીસત્પુરૂષચરિત્રપ્રકાશ” નામક ગ્રન્થસંગ્રહરૂપ કાર્ય સંપાદન કરવામાં સમર્થ કેમ થઈ શકું?

શ્રી પયઃસર (દુધરેજ)સ્થ શ્રીવટપતિ પીઠના પૂર્વાચાર્યોની પરંપરા અર્થાત્ શ્રીનારાયણથી અત્યારે બિગબિગતા મહંત મહારાજ સુધીની પરંપરાના સંગ્રહરૂપ કાર્ય કરવું તે બહુજ કઠિન છે. પૂર્વોક્ત આચાર્ય પરંપરાપ્રવિષ્ઠ આચાર્યોનાં ચરિત્રો પ્રથમ શ્રી રત્નદાસજી મહારાજશ્રીએ સ્વકીય ગુરૂશ્રી લખ્ધરામ મહારાજશ્રીથી શ્રવણ કરી દિગ્દર્શન રૂપ સંગ્રહ કરેલ તે સંગ્રહ પૂર્વાના મહંત મહારાજેએ સ્વકીય ગુરૂપરંપરાથી શ્રવણ કર્યા હતાં તેને સાણુંદ ગ્રામનિવાસી શ્રી પૂર્વ કાલિક પંડિતજી શ્રીમોતીરામજી જમનાદાસજી મહારાજે સંક્ષેપથી “શ્રી ભક્તિ કલ્પતરુ” નામક નિબંધમાં પ્રગટ કરેલાં છે, પરંતુ તે અત્યંત સંક્ષિપ્ત હોવાથી પૂર્વાચાર્યોનાં ચરિત્રોને અત્યારના મહાનુભાવ મહાત્માઓ સંપૂર્ણ રીતે જાણવાને શક્તિમાન થતા નથી. મારી પણ એજ દશા હતી. પરંતુ હું કાશીથી અધ્યયન સમાપ્ત કરી દુધરેજ આવ્યો ત્યારે એક વખત શ્રીદુધરેજમાં શ્રીગુરૂ પૂર્ણુમાસી એટલે આષાઢ શુકલ પૂર્ણુમાસી કે જે શ્રીષ્ટપ્રજ્ઞસ્વામીજીની જયંતિનો તેમજ

ગુરૂપૂજનનો દિવસ હતો તે દિવસે શ્રીષ્ટપ્રજ્ઞસ્વામીજીનો જ્યોતિર્મહોત્સવ ઉજવવા માટે સર્વ મહાત્માઓની એક સભા થઈ હતી જેમાં પરમકૃપાળુ પૂજ્ય મહંત મહારાજશ્રી ૧૦૮ શ્રી રઘુવરદાસજી મહારાજ પ્રધાન આસન ઉપર બિરાજમાન હતા અને એજ સભામાં પૂજ્ય પાદ્ર શ્રી જનકીદાસજી મહારાજ, બુદ્ધિશાળી શ્રી વિષ્ણુદાસજી મહારાજ, કુંતલપુરવાળા પૂજ્ય કેશવસ્વામી, નવાં સુરજ દેવળના પૂજ્ય મહંત શ્રી ભગવાનદાસજી મહારાજ, તેમજ પરમજ્ઞાની સરચૂદાસજી મહારાજ, શ્રીરામચંદ્રજીના પરમ ભક્ત હીરાદાસજી મહારાજ, તેમજ પૂજ્ય પંડિત ગોવિન્દરામજી મહારાજ, અયોધ્યાદાસજી મહારાજ, અને શ્રીવસનદાસજી મહારાજ વિગેરે અનેક સત્પુરૂષો પ્રસન્નતા પૂર્વક યથાયોગ્ય સ્થાનપર બિરાજમાન થયા હતા. એ વખતે ઉક્ત સભા દિવ્ય પુરૂષોથી અત્યંત શોભાયમાન બની હતી. એ સમયે મારા મનમાં અનંત આશયવાળો એક સંકલ્પ ઉદ્ભવ પામ્યો તે એ જે આ દુધરેજ સ્થાનમાં જે યતીવર્યો પૂર્વકાળમાં શ્રેષ્ઠ પ્રકારે પૂજ્ય થયા એ સર્વનાં ઉદાર ચરિત્ર પૂજ્ય આચાર્ય શ્રીરઘુવરદાસજી મહારાજના મુખથી શ્રવણ કરીએ. જે કે “ભક્તિ કલ્પતરુ” નામક ગ્રંથ મેં વાંચ્યો હતો છતાં તેથી વિશેષ જાણવાની મારા મનમાં ઇચ્છા થઈ અને તેથી ગુરૂવર્ય શ્રી રઘુવરદાસજી મહારાજના ચરણનું શરણ મેં ગ્રહણ કર્યું અને પૂછ્યું કે હે સદ્ગુરો, આ આપણી સંથામાં જે જ્ઞાની મહાત્માઓ પૂર્વકાળમાં થયા એમનાં શુભ ચરિત્રો હું આ સંતજનોની સભા સમક્ષ શ્રવણ કરવા ઇચ્છું છું અને તે સર્વ ચરિત્રો હે ગુરૂવર્ય! આપ સ્વમુખથી આત્મીય જનોને યથાર્થ કહેવાને સમર્થ છો.

જે ચરિત્રો ભક્તિ અને જ્ઞાનથી પૂર્ણ હોઈ ભવિષ્યમાં થનારા શુણવાન સંત મહંતો તેનું શ્રવણ કરી ભક્તિ અને જ્ઞાનથી પૂર્ણ બની કૃતાર્થ થશે. આ રીતની મારી સવિનય પ્રાર્થના શ્રવણ કરી સૌમ્ય આકૃતિવાળા ગુરૂશ્રી રઘુવરદાસજી મહારાજ બોલ્યા જે હે પંડિત માયારામ! તમારો આ પ્રશ્ન ઉચિત છે અને લોકકલ્યાણ અર્થેજ છે. જેનાં પ્રવચનથી સર્વને સુખ પ્રાપ્ત થશે અને સત્સંગનો લાભ થશે. આ શુભ સંસ્થાના સંચાલક ધર્મનું પરિપાલન કરનારા જે જે મહાત્માઓ થયા એમનાં ચરિત્રો મુક્તિ આપનારાં છે તે સર્વ હું તમોને કહું છું તેમાં શ્રી વટપતિ પ્રભુ મને સહાયતા આપે એમ ઇચ્છું છું. આ સત્પુરૂષચરિત્ર કહેવાને સમર્થ તો એજ બને કે જેની સદ્ગુરૂના ચરણમાં પ્રીતિ હોય, કારણકે સદ્ગત સદ્ગુરૂઓનાં ચરિત્રો અગાધ છે તે ગુરૂચરણમાં રતિવાળા પૂજ્ય શ્રીરત્નદાસજી મહારાજે મેળવ્યાં અને તે પછીના સત્પુરૂષોએ પ્રસન્ન મનથી પોતપોતાના ગુરૂ મુખથી શ્રવણ કર્યાં, આ રીતે અર્થાત ગુરૂ પરંપરાદ્વારા ગુરૂ ગંગારામજી મહારાજે શ્રવણ કર્યાં અને તેઓશ્રીએ મારા સર્વના પૂજ્ય મહંત શ્રી ગોવિન્દરામજી મહારાજને તથા મને કહ્યાં.

સુખના ધામરૂપ એ આદિ ગુરૂનોનાં ઉદાર ચરિત્રો હું મારી ખુદ્ધિ અનુસાર તમેને કહું છું. આવી રીતે બોલી ગુરૂ રઘુવરદાસજી મહારાજે કેટલાક દિવસ પર્યન્ત સંત સભામાં કથારૂપે સંભળાવ્યાં જે મેં સ્વસ્થ ચિત્તે સાંભળ્યાં હતાં. ત્યારપછી પૂજ્ય શ્રીરઘુવરદાસજી મહારાજશ્રીના વૈકુણ્ઠવાસ પછી થોડાં વર્ષો વિત્યા બાદ પૂર્વેકિત ગુરૂ પૂર્ણિમાસીના ઉત્સવ ઉપર ભગવત્ નામ સ્મરણુ તથા સત્સંગ માટે સભા મળી હતી. તે સભામાં પ્રધાન આસને પૂજ્યપાદ મહંત મહારાજ શ્રી જીવરામદાસજી, મહારાજ બિરાજ્યા હતા તેમજ શ્રીમાન્ કોકારીજી, ચતુરદાસજી મહારાજ તથા પૂજ્યપાદ સ્વામીજી શ્રીપરમાનંદજી મહારાજ, તથા પૂજ્યપાદશ્રી નવાંસુરજ દેવળના મહંત શ્રી ભગવાનદાસજી મહારાજ, તથા બાવાજી શ્રી આત્મારામજી મહારાજ, તથા બાવાજી શ્રી દામોદરદાસજી મહારાજ, તથા બાવાજી વૈદ્યરાજ શ્રી મણિરામજી, મહારાજ, તથા બાવાજી શ્રી વસનદાસજી મહારાજ, તથા બાવાજી સૂરસંતોકદાસજી મહારાજ, તથા બાવાજી શ્રી વીરદાસજી મહારાજ, તથા શ્રીમાન્ કામદાર કરશનજીભાઈ તથા શ્રીમાન્ કામદાર ગિરિન્દરાંકર ભાઈ તથા શ્રીમાન્ શીલદાસજી, તથા સંત શ્યામદાસજી, તથા સંત રામચરણદાસજી, સંત વિજયરામદાસજી, સંત રાણીદાસજી, સંત બ્રહ્મચારીજી દ્વારકાંદાસજી, સંત માખણદાસજી, સંત કાળીદાસજી, સંત મનોહરદાસજી, સંત બોદીદાસજી, સંત ઝીણારામજી, સંત નટવરદાસજી, સંત અમરદાસજી, સંત નરોત્તમદાસજી, સંત કનીરામજી, સંત નથુરામજી, સંત ખીમદાસજી, સંત માયારામજી, સંત કાશીરામજી, સંત રામદાસજી, ગવૈયા સંત ઝવેરદાસજી, સંત સરરામદાસજી, સંત સૂર અક્કલદાસજી, સંત સૂર વાલદાસજી, સંત સૂર સીતારામદાસજી, સંત સૂર હરગોવિંદદાસજી, સંત પ્રયાગદાસજી, સંત કવિ હરિદાસજી, સંત ભગવતીદાસજી, સંત સરસ્વતીદાસજી, સંત દ્વિતીય ખીમદાસજી, સંત માવદાસજી, સંત ગરીબદાસજી, સંત નાગરદાસજી, સંત બંસીદાસજી, સંત રાજરામજી, સંત સુંદરદાસજી, સંત ઓંકારદાસજી, અને સંત મોહનદાસજી આદિ સંતો બિરાજ્યા હતા તેમજ પૂજ્ય મહંતશ્રી જીવરામદાસજી મહારાજના શિષ્યો તે સભામાં હતા કે જેઓનાં નામે સંત દયાળદાસજી, સંત ગોપાળદાસજી, સંત ગોમતીદાસજી, સંત રામદાસજી, તથા સંત વ્રજમોહનદાસજી, સંત પ્રીતમદાસજી. સંત મનમોહનદાસજી, સંત મગ્નીરામજી, સંત લક્ષ્મીદાસજી, સંત ત્રિભુવનદાસજી, સંત કનીરામજી, સંત જોડીરામજી, સંત સૂર કાનદાસજી, સંત વૈણીરામજી, સંત વાલદાસજી, સંત હરિદાસજી, સંત હિમદાસજી, સંત હીરાદાસજી, સંત હરિવલ્લભદાસજી, સંત જંગલવનદાસજી, સંત હરજવનદાસજી, સંત ગણેશદાસજી, સંત જીવણદાસજી, સંત જોરામદાસજી, સંત રામરત્નદાસજી, સંત પુરૂષોત્તમદાસજી, સંત રાઘવદાસજી, સંત અંબયરામજી, સંત વિકૃલદાસજી. સંત સંતદાસજી, તેમજ ધોળકાના સંત હરગોવિંદદાસજી, દ્વારકાદાસજી ઇત્યાદિ સર્વ મહાત્માઓ સહિત સભા શોભતી હતી અને તે સભામાં ધાર્મિક ઉપદેશ તથા ભગવન્ નામ સ્મરણુ થયા

કરતું હતું ત્યારે આ સભાસ્થ સર્વ મહાત્માઓના મનમાં સંકેપ થયો કે આપણા પૂર્વાચાર્યનાં એટલે શ્રીનારાયણથી પૂજ્ય મહારાજ શ્રી જીવરામદાસજી મહારાજ પર્યંતના સર્વ આચાર્યોનાં ચરિત્રોનો સંગ્રહ કરી એક નિબંધ રચાય તો બહુ સારું એમ વિચારી મહાત્માઓએ તે કાર્ય કરવા માટે મને આજ્ઞા કરી અને કેટલું કે પૂજ્યપાદ મહારાજ શ્રી રઘુવરદાસજી મહારાજશ્રીના મુખથી તમેએ પૂર્વાચાર્યોનાં ચરિત્રો શ્રવણ કર્યાં છે તે ચરિત્રોનો સંગ્રહ કરી એક નિબંધ લખો સર્વ મહાત્માઓની આ આજ્ઞાને મેં પ્રેમથી પાલન કરવાનો નિશ્ચય કર્યો અને તારતમ્ય તુરતજ “ સત્પુરુષચરિત્રપ્રકાશ ” નામક ગ્રંથમાં રહેલાં ચરિત્રોનો સંગ્રહ કરવો શરૂ કર્યો અને તેના પૂર્વ તથા ઉત્તર એવા બે વિભાગ રાખ્યા પૂર્વવિભાગમાં શ્રી ષટ્પ્રજ સ્વામીજીનાં ચરિત્ર પર્યંત અને ઉત્તરવિભાગમાં શ્રીલખ્મચરામ સ્વામીથી શ્રીજીવરામદાસજી મહારાજનાં ચરિત્ર પર્યંત ચરિત્રોનો સંગ્રહ કરેલો છે. સંગ્રહ કરતી વખતે શ્રીમાન્ વૈદ્યરાજ શ્રીમણિરામજી મહારાજે આ ચરિત્રો લખવાના કાર્યમાં બહુજ ઉત્સાહ દેખાડી મને સહાયતા આપેલી છે. તેમજ ઝંઝાવાટસ્થ તીર્થો સંબંધી કેટલુંએક વૃત્તાન્ત ધ્રુવચારી શ્રીદારકાદાસજીથી પ્રાપ્ત થયેલું છે પૂજ્યપાદ મહંત મહારાજશ્રી ૧૦૮ શ્રી જીવરામદાસજી મહારાજ તેમજ શ્રી કાદારી શ્રીચતુરદાસજી મહારાજે આ ગ્રંથના સંગ્રહ વખતે બહુજ ઉત્સાહ દેખાડી વખતો વખત કેટલાક મહાત્માઓનાં ખાસ ચરિત્રો લખાવવામાં ઘણી મદદ કરેલી છે. પૂજ્યપાદસ્વામીજી શ્રીપરમાનંદજી મહારાજ તથા નવાંસુરજ દેવળના પૂજ્યપાદ મહંત મહારાજ શ્રી ૧૦૮ શ્રી ભગવાનદાસજી મહારાજ તથા ત્યાંના લઘુ મહંતશ્રી ત્રીકમદાસજી મહારાજે પોતાપોતાના ઉત્તમ અભિપ્રાયોવડે ગ્રંથ લખાતી વખતે બહુજ પ્રોત્સાહ આપેલ છે.

આ સંગ્રહની ચિત્તાકર્ષક પરમ રમણીય પદ લાલિત્યયુક્ત પદોવાળી, દોહા, ચોપાઇ, સોરઠા, છંપ, કુંડલીઆ, હરિગીત, પદ્ધરી પ્રભૃતિ અનેક ઉનમ કવિતા કરી શ્રી જામનગર (નૂતનપુરી)ના પરમ સુહૃદ્દય કવિરત્ન અદ્વૈતનિષાધરાયણ, ધ્રુવજી શ્રીશ્યામજી જયસિંહ કવિરાજશ્રીના સુપુત્ર, નિખિલકવિફલકંઠદિવાકર કવિરત્ન શ્રીમાન્ રા. રા. કેશવલાલભાઈએ શોભામાં વૃદ્ધિ કરી છે કારણ કે તેઓની કવિતામાં ચિત્તાકર્ષક પ્રસાદગુણ સ્વભાવથીજ રહેલ છે કે જેનાથી આ ગ્રંથ સારી રીતે શોભશે એમ આશ્ચ રાખું છું. તેમજ વેદાન્ત શાસ્ત્રીજી શ્રીમાન્ શ્રીરૂપરામજીએ પણ પરમ આદરપૂર્વક આ ગ્રંથની ઉત્તમ ભાવગાંભીર્યાવાળી, અને સરલ પદોવાળી ગુર્જર ગિરામાં સાક્ષર તથા પ્રાકૃત પુરુષોને આનંદ આપનારી “સરલા” નામક ગુજરાતી ટીકાદ્વારા ગ્રંથને સારી રીતે સુશોભિત કરેલ છે તેમજ શ્રીજામનગરસ્થ શ્રી અન્નદ ગુરૂપીઠાધીશ્વર પૂજ્યચરણ, ધ્રુવનિષ્ઠ ધ્રુવશ્રોત્રીય મહારાજશ્રી ૧૦૮ શ્રી રામપ્રસાદજી

મહારાજશ્રીના આશ્રયનીએ શ્રી “અન્નદગુરુ” સ્થાનમાં રહી આ ગ્રન્થનું સંપાદન કાર્ય કર્યું છે એ વખતે મને નેત્રદોષ હોવાથી નીચેની યોગ્ય વ્યક્તિઓએ મને પુસ્તક લખવામાં બહુજ સહાય કરી છે ચિ. પ્રિયભાઈ શાન્તિપ્રસાદજી તથા દ્વિવેદી કામદાર શ્રી છોટાલાલભાઈ તથા ચિ. ભાઈ પંડિત અંબાશંકરજી તથા ચિ. ભાઈ વ્રજમોહનદાસજી તથા ભાયાવદરના ઠંકર શ્રીમાન કલ્યાણજીભાઈ વિગેરેએ આ ગ્રન્થને લખવા વાંચવામાં બહુજ મદદ કરી છે તેમાં પણ પ્રકૃત ગ્રન્થસ્થ સર્વ ટીપ્પણો તેા ચિ. પ્રિયભાઈ શાન્તિપ્રસાદજીએજ લખી ઘણી મદદ કરી છે તથા દિવ્યધામ શ્રી દુધરેજના શ્રી દાલબ્ય ગોત્રીય સ્વર્ગીય સુહૃદહૃદય માનનીય કામદાર શ્રી રા. રા. ત્રિભુવન કુંવરજી ત્રિવેદીના સુપુત્રપરમ રમણીય અનેક શુભગુણગુણવિશિષ્ટ ઉદારચેતા પ્રિયાત્મબન્ધુ રા. રા. કામદાર શ્રી વિજયશંકરભાઈએ આ ગ્રન્થના પ્રત્યેક મથૂખ વૃત્તિ વિષયોને સપ્રેમ વાંચી ગ્રન્થ પ્રતિ તેમજ મારા પ્રતિ ઉત્તમ સદ્ભાવ દેખાડી આ ગ્રન્થની પ્રશસ્ત ભાષા યુક્ત “ભૂમિકા” (આદિશબ્દ)ને સ્વકીય બહુમૂલ્ય સમય સમર્પી લખેલી છે તેમજ કચ્છ કાઠીઆવાડ ગુર્જરધરાધીશ્વરાર્ચિતચરણકુંજ પદવાક્યપ્રમાણપારંગત સર્વતંત્રસ્વતંત્ર મહામ-હોપાધ્યાય પરમકૃપાળુ શાસ્ત્રીજી શ્રી પૂજ્યચરણ વેદમૂર્તિ હાથીભાઈ હરિશંકરભાઈ. ઔદાર્ય માધુર્યાદિ અનેક સદ્ગુણગુણવિશિષ્ટ, પરાપકાર પરાયણ, વેદમૂર્તિ, ઉભય મીમાંસાપારંગત શ્રી જામનગર (નૂતનપુર) રાજકીય સંસ્કૃત પ્રધાન વિદ્યાલયના પ્રધાનાધ્યાપક વેદાન્તાચાર્ય ભટ્ટ શ્રી ત્ર્યમ્બકરામ શાસ્ત્રીજી અને જામનગર હાઈસ્કૂલના સંસ્કૃત વિષયના પ્રધાનાધ્યાપક શાસ્ત્રીજી શ્રી હરિલાલ કાળીદાસભાઈ વિગેરે મહાનુભાવોએ સ્વકીય અમૂલ્ય સમય સમર્પી આ ગ્રન્થનું તત્ તત્ સ્થલે નિરીક્ષણ કરી સ્વકીય અભિપ્રાય પ્રદર્શન દ્વારા તેઓશ્રીથી પણ હું અનુગ્રહીત થયો છું તેમજ જામનગર (નૂતનપુર) આશાપુરા રોડ ઉપર આવેલા શ્રી જ્ઞાન ભાસ્કરોદય પ્રિન્ટિંગ પ્રેસના અધ્યક્ષ રા. રા. ભાઈ શ્રી બાલચંદ હીરાલાલભાઈ તથા રા. રા. ભાઈ શ્રી જ્ઞેસંગભાઈ હીરાલાલ ભાઈ આ બન્ને મહાનુભાવોએ બહુ ઉત્સાહ પૂર્વક કાર્ય કરેલ છે પૂર્વોક્ત સર્વ મહોદય મહાશયો (પૂજ્ય મહંત શ્રી પૂજ્ય કોઠારિજી, સર્વ સંત મંડલ, સુહૃદ કામદારગણ, કર્તવરત્ન, અને પૂજ્ય શાસ્ત્રી ગણ, આદિએ સ્વકીય બહુમૂલ્ય સમય સમર્પી પ્રતિ ગ્રન્થ વિષયક કાગમાં સહાય કરેલ છે તે માટે એઓશ્રીઓનો શુભચિન્તન પૂર્વક સ્નેહ સહિત હાર્દિક અત્યુપકાર માનું છું.

નિવેદક—ભવદીય કૃપાકાંક્ષી.

પં. માયારામ વેદાન્તતીર્થ

પ્રાર્થના પત્ર.

આ ગ્રન્થમાં કોઇ કોઇ સ્થળે અક્ષરાશુદ્ધિ, પદાશુદ્ધિ, પદાર્થાશુદ્ધિ આદિ કાવ્ય દોષો તેમજ દષ્ટિદોષથી મુક્ત સુધાગ્વામાં પણ અનેક દોષો રહી ગયા હશે કારણ કે મનુષ્ય અદ્વિત્ય હોવાથી તેનું કર્તવ્ય સર્વથા વિશુદ્ધ હોયજ નહિ. માટે પરમકૃપાળુ મહાશયો ક્ષમાપ્રદાન કરશે એવી આશા રાખું છું. કેમકે ક્ષમા એ સન્નતોનું લૂપણ છે.

લી. ભવદીય કૃપાકાંક્ષી.

પંડિત માયારામ વેદાન્તતીર્થ

વિશેષ સૂચના

શ્રી રૂગનાથ સ્વામીજી પ્રભૃતિ મહાત્માઓનાં નામો

- ૧ શ્રી રઘુનાથપુરીજી, શ્રી રઘુનાથદાસજી, શ્રી રઘુરામજી, શ્રી રઘુસ્વામી, શ્રી રઘુવર
- ૨ શ્રી યાદવસ્વામી, શ્રી યાદવપુરી, શ્રી યદુરામજી, શ્રી યાદવદાસજી, શ્રી યદુમહારાજ
- ૩ શ્રીષ્ટપ્રજ્ઞસ્વામી, શ્રીષ્ટમદાસજી, શ્રીછટ્ટાખાવાજી, શ્રીષ્ટસ્વામીજી, શ્રીષ્ટમહારાજ

આ ગ્રંથનો બીજો વિભાગ.

થોડા વખતમાં

છપાઈ બહાર પડશે.

શ્રી મહાગણપતયે નમઃ । શ્રીમહાવિષ્ણુવટ્પતયે નમઃ

શ્રી ષટ્પદ્મગુરુપાદપન્નેભ્યો નમઃ

અથ શ્રી પયઃસરઃ (દુધરેજ) પીઠસ્થદેવતાસ્તોત્ર પ્રારંભઃ ॥

પ્રથમ મંદિરમાં બિરાજેલા શ્રી લક્ષ્મીનારાયણ પ્રભુની વંદના

શિખરિણી.

ગદાપાણિ ગોપં વ્રજજનસુબન્ધુ વિષહરં ।

ચિદાનન્દં કૌન્તેયજનરણશૂરં મુનિનુતમ્ ॥

યશોદાનન્દં ત્વાં ધૃતનવસુકર્જં ગજપતિમ્ ।

રમાનાથં વન્દે પ્રણતપરિપાલં યદુપતિમ્ ॥

ગદાપાણિ ગદા જેના હસ્તમાં છે એવા, ગોપં, ગોરક્ષક, વ્રજજન સુબન્ધુ, પ્રજવાસીઓના બન્ધુ, વિષહરં, જન્મભરણુપી વિષના હરનાર

ચિદાનન્દં, સમિચ્છાનંદરૂપ, કૌન્તેયજનરણશૂરં, કુન્તિપુત્રોના રણમાં શુરવીર, મુનિનુતમ્, નારદાદિ મુનિઓથી વન્દન કરાએલા યશોદાનન્દં, યશોદાને આનન્દ આપનાર, ધૃતનવસુકર્જં, નવીન કમળ જેના હસ્તમાં છે ગજપતિમ્ ગજરૂઢ એવા, પ્રણતપરિપાલં, પીળિતજનોત્તું પાલન કરનાર યદુપતિમ્, યદુકુળના સ્વામી ત્વાં, તમને રમાનાથં, લક્ષ્મીના સ્વામીને વન્દે, હું વન્દુ છું.

શ્રીકૃષ્ણવિશ્વાધિપતેરમેશ, તવાસ્તિવામેરમણીયકાયા ।

લક્ષ્મીસુદાત્રીસુમનોરમાસાં, મન્દપ્રહાસ્યેનસદાસુપાયાત્ ॥

શ્રીકૃષ્ણવિશ્વાધિપતેરમેશ, હે શ્રીકૃષ્ણ હે વિશ્વના સ્વામી હે રમાનાથ તવ, તમારા વામે વામ ભાગમાં રમણીયકાયા, રમણીય છે દેહ જેનો એવાં લક્ષ્મી-સુદાત્રી, સર્વપ્રકારની લક્ષ્મીને આપવાવાળાં સુમનોરમાસાં, મનને હરણ કરે એવા શ્રી લક્ષ્મી ॥ મન્દપ્રહાસ્યેન, મન્દ હાસ્ય વડે સદા, નિરંતર સુપાયાત્ ભક્તોત્તું સારી રીતે રક્ષણ કરે.

બીજા મંદિરમાં બિરાજેલા શ્રી વટપતિપ્રભુની વંદના
શિખરિણી

ધનુર્બાણપાણો શિરસિમુકુટં શ્રીવટપતિ ।
મુજેસવ્યેવેણું મુનિમનનરૂપં ધરતિ યઃ ॥
સદાધ્યેયંસિદ્ધૈરમરપતિનાથં ભુવનપં ।
મજે તં દેવંગોપતનયશરણ્યં તુરગિણમ્ ॥

શ્રીવટપતિઃ શ્રી વટપતિપ્રભુ કે જેઓએ ધનુર્બાણ ધનુષ અને બાણને પાણો હાથમાં શિરસિ,—મસ્તક ઉપર, મુકુટ મુકુટને મુજેસવ્યેવેણું જમણા હાથમાં મુરલી અને તે મુનિમનનરૂપં, મુનિઓને મનન કરવા જેવી મુરલી જમણા હાથમાં ધરતિ, ધારણ કરે છે, યઃ, જે તે સિદ્ધૈઃ સિદ્ધ પુરૂષો વડે સદાધ્યેયં, સદાધ્યાન કરવા યોગ્ય અમરપતિનાથં, દેવતાઓના રાજા જે ઇન્દ્ર તેના સ્વામી ભુવનપં ત્રણે ભુવનનું રક્ષણ કરનારા ગોપતનયશરણ્યં, ગોપ બાળકોના આશ્રયભૂત તુરગિણમ્ ઘોડાઉપર બેઠેલા એવા તં તે વટપતિ દેવે દેવને મજે હું ભણું છું વટપતિ શબ્દનો અર્થ નીચેના શ્લોકથી જણાશે.

શિખરિણી

પ્રધાનં વૈ મૂલં ભવવટતરોર્લોકસુભૃતો ।
મહત્તત્વં સ્કન્ધોઽહમિતિગદિતઃ કોટરનિભઃ ॥
સુશાખાભૂતાનિ પ્રચુરવિષયાઃ પર્ણસદૃશા ।
ફલે દુઃસ્વાદુઃસ્વે સ જયતુ નિદાનં વટપતિઃ ॥

સંસારરૂપી વટવૃક્ષનું મૂળ પ્રધાન (પ્રકૃતિ) છે તે વટવૃક્ષનું સ્કન્ધ (શાખા-મૂળ) પ્રકૃતિથી ઉત્પન્ન થએલ મહત્તત્વ છે અને તે મહત્તત્વથી ઉત્પન્ન થએલ છે જે અહંકાર તે કોટર સદૃશ છે આકાશાદિ પંચભૂતો તે સંસારરૂપી વટવૃક્ષની શાખાઓ છે શબ્દાદિ વિષયો પાંદડારૂપ છે આ વટવૃક્ષનાં ફળ સુખ અને દુઃખ છે આ વટવૃક્ષનું અધિષ્ઠાન કારણ પરમ વંદનીય શ્રીવટપતિ વિજય પામે છે.

ત્રીજા મંદિરમાં શ્રી રામચન્દ્રપ્રભુની વંદના

સુસીતાસંયુક્તં પવનજસુસેવ્યં સુરનુતમ્ ।
શિવારામધ્યાનં નિજસુખદસૌમિલિસહિતં ॥

સર્વ્યાધ્યાતં વૈ વિમલમનસા રાઘવપતિમ્ ।
નમામિ શ્રીરામં શ્રુતિગણવિરામં ભવનિઘૌ ॥

સુસીતાસંયુક્તં, શ્રીજનકીર્થી યુક્ત, પવનજસુસેવ્યં, હનુમાનજીથી સેવાકરાયેલા, સુરચુતમ્ દેવતાઓથી નમન કરાએલા શિવારામધ્યાનં, શિવની આરામ અવસ્થામાં શિવના ધ્યાનરૂપ કિંવા શિવમાં વિરામરૂપ ધ્યાન છે જેનું એવા નિજસુખદસૌમિત્રિસહિતમ્ પોતાને સુખ દેવાવાળા લક્ષ્મણજીથી યુક્ત વિમલમનસા, પાપ રહિત મન વડે સર્વ્યાધ્યાતં શબ્દરીથી ધ્યાન કરાએલા રાઘવપતિમ્ રઘુકુળના પતિ ભવનિઘૌ સંસાર સાગરમાં શ્રુતિગણવિરામં, વેદનું વિરામ સ્થાન એવા શ્રીરામં શ્રીરામચન્દ્રપ્રભુને નમામિ હું નમન કરું છું.

ચતુર્થ મંદિરમાં બિરાજેલા શ્રી પદ્મજ્ઞસ્વામીજી તથા શ્રીગંગારામ ગુરુમહારાજનું વંદન

ષટ્પદ્મજ્ઞસ્વામીવન્દનમ્

મહાજ્ઞાનાગારં સુકૃતજનસારં ભવહરમ્ ।
સુશાન્તંદાન્તંવૈજનજનિકૃતાન્તંશમનદં ॥
ગુરુંશ્રીષટ્પદ્મજ્ઞં નિજજનસુસેવ્યં યતિવરમ્ ।
મુદાવન્દેનિત્યં નિખિલજનમાન્યં હિતકરમ્ ॥

મહાજ્ઞાનાગારં, પરમ પવિત્ર વેદજ્ઞાનના ભંડાર રૂપ, સુકૃતજનસારં, પુણ્યવાન પુરૂષોને તત્વરૂપ, ભવહમ્ સદુપદેશ દ્વારાજન્મ મરણરૂપ સંસારને હરનાર સુશાન્તં શાંત દાન્તં, દમનશીલ જનજનિકૃતાન્તં, મુમુક્ષુઓના જન્મને હરનાર શમનદં, મુમુક્ષુઓને મનોનિવ્રહ કરાવનાર યતિવરમ્, વિરક્તોમાં શ્રેષ્ઠ જિનજનસુસેવ્યં પોતાનાશિષ્યોથી સારી રીતે સેવાયેલા નિખિલજનમાન્યં, સર્વપુરૂષોને પૂજ્ય હિતકરં, સર્વને મોક્ષરૂપ હિત આપનાર એવા ગુરું શ્રીષટ્પદ્મજ્ઞં ગુરુશ્રીપદ્મજ્ઞને નિત્યં હૃદયેમાં મુદા, આનન્દથી વન્દે હું નમસ્કાર કરું છું

શ્રીગંગારામ ગુરુમાર્થના

નરૈઃ પૂજ્યં સૌમ્યં સતતસુસુખં ત્વાં ગુરુવરમ્ ।
મહોદારજ્ઞાનં ગુણિગણસુમાન્યં જગતિ તં ॥

મહાગંમ્भीરં વાયશરણશરણ્યં જનનુતં ।
ગુરું ગંગારામં મનનમપિવન્દે ગુરુવિદામ્ ॥

નરૈઃ, મુમુક્ષુ મનુષ્યોથી પૂજ્યં, પૂજ્ય સૌમ્યં, ઉત્તમ સ્વભાવવાળા, સતત-
સુસુખં, હૃદયેમાં મુખરૂપ ગુરુવરં, મહાન પુરૂષોમાં શ્રેષ્ઠ મહોદારજ્ઞાનં, વિશુદ્ધ
જ્ઞાનવાળા જગતિ, જગતમાં ગુણિગણસુમાન્યં, ગુણી સમુદાયથી માન્ય એવા મહા-
ગંમ્भीરં ઉત્તમ ગંભીરતાવાળા, અશરણશરણ્યં, અશરણ પુરૂષોનાં શરણરૂપ જન-
નુતં, મનુષ્યોથી પ્રણામ કરાએલા ગુરુવિદામ્ ગુરુતત્વને જાણનારા પુરૂષોને મનનમ્
મનનરૂપ ત્વાં તે ગુરુગંગારામં, ગુરુશ્રી ગંગારામજી મહારાજને અપિ, પણ વન્દે,
નમસ્કાર કરું છું

પાંચમા મંદિરમાં બિરાજેલા શ્રીમહાદેવ પ્રભુની વંદના.

અયે ગૌરીસ્વામિન્ શશધરસુમૌલિં વિષધરં ।
મવાધારં લોકે, પરમમમૃતં વૈ મૃગધરમ્ ॥
સુનન્દીશં શમ્ભું, શ્રુતિમનનબુદ્ધં પશુપતિં ।
સદા ત્વાં વન્દે ધારયમમનસૃત્ત્વચ્ચરણયોઃ ॥

શશધરં, અન્દ્રને ધારણ કરનાર સુમૌલિં, સારી જટાવાળા, વિષધરં, કણ્ઠમાં
એર ધારણ કરનાર મવાધારં, સંસારના અધિષ્ઠાન રૂપ લોકે લોકમાં પરમં, પરમ
અમૃતં અમૃત સમાન મૃગધરમ્ એક હાથમાં મૃગને ધારણ કરનાર સુનન્દીશં
નન્દીના ધધર શમ્ભુ મહાદેવને કદ્યાણુની ભુમિરૂપ શ્રુતિમનનબુદ્ધં શ્રુતિઓના
મનનથી જણાએલા પશુપતિં અજ્ઞાની જીવરૂપ પશુઓના સ્વામી અયેગૌરીસ્વામિન્
હે ગૌરીનાથ સદા નિરંતર ત્વાં, તમને વન્દે, નમસ્કાર કરું છું. મમ, મારું મનસ
મન ત્વચ્ચરણયોઃ, તમારા ચરણોમાં ધારય, રખાયો.

મંદિરનાં દ્વાર ઉપર બિરાજેલા શ્રી ગણપતિ મહારાજનું વંદન

ગજાસ્યં દેવં શ્રી શિવસુતનયં સર્વ શુભદમ્ ।
સુસિદ્ધયાદૈઃ સેવ્યં મુનિમનસિરમ્યસુસુખદમ્ ॥
સદા વિઘ્નેશંત્વાં પ્રણતજનપાલં યતિનુતં ।
નમામિ શ્રીસૌમ્યં દુરિતદમનં શ્રી ગણપતિમ્ ॥

ગજાસ્યં, હાથીના જેવા મુખવાળા, દેવં, પ્રકાશરૂપ શ્રીશિવસુતનયં, શ્રી મહાદેવના સુપુત્ર સર્વશુભદમ્, સર્વ કલ્યાણને આપનારા, સુસિધ્વાઘૈઃ, રિદ્ધિસિદ્ધિ આદિથી સેવ્યં, સેવાયેલા મુનિમનસિ, મુનીઓના મનમાં રમ્યં, રમણીયરૂપથી રહેનારા સુસુખદમ્, મોક્ષરૂપ સારાં સુખને આપનારા સદા, હૃદયેશાં વિષ્ણેશ, વિઘ્નોના નાશ કરનારા વિઘ્નોના સ્વામી પ્રણતજનપાલં, દુઃખી જનોનું પાલન કરનારા યતિનુતં, યતિઓથી પ્રણામ કરાએલા દુરિતદમનં, પાપોનું દમન કરનારા શ્રીસૌમ્યં અત્યંત શોભાથી ભદ્રસ્વરૂપ શ્રીગણપતિમ્ શ્રીગણપતિ દેવ એવા ત્વાં, તમને નમામિ નમસ્કાર કરું છું.

મંદિરના દ્વાર ઉપર બિરાજેલા શ્રી માર્તિ મહારાજનું વન્દન

મહોત્સાહં વીરં દશરથસુનૂવાનરવરં ।
મહાભીમં લંકાપતિસુતહરં દુષ્ટદમકમ્ ॥
સુપુચ્છાસ્ત્રાઘાતેન વિદલિતશત્રું પવનજં ।
સદા વન્દે સીતાઽભયદહનુમન્તંસુબલદમ્ ॥

મહોત્સાહં, મોટા ઉત્સાહવાળા વીરં શુરવીર દશરથસુનૂવાનરવરં શ્રીદશરથરાજાના પુત્ર જે રામચંદ્રજી તેમના વાતરોમાં શ્રેષ્ઠ જાનર મહાભીમં મહાપરાક્રમ શાળી લંકાપતિસુતહરં, લંકાપતિ રાવણના પુત્ર અક્ષયકુમારને મારનાર દુષ્ટદમકમ્ દુષ્ટોનું દમનકરનાર સુપુચ્છાસ્ત્રાઘાતેન, ઉત્તમપુઞ્જારથી અસ્ત્રના પ્રહાર વડે વિદલિતશત્રું શત્રુનું મર્દન કરનાર સુબલદમ્ સારા બળને દેવાવાળા સીતાઽભયદમ્ શ્રીસીતાજીને અભય દેવાવાળા પવનજં પવનથી ઉત્પન્ન થયેલા અર્થાત્ પવન પુત્ર હનુમન્તં, હનુમાનજીને સદા નિત્ય વન્દે નમસ્કાર કરું છું.

શ્રી તુલસીજીની પ્રાર્થના.

અનુષ્ટુપ્.

નમામિ તુલસીં દેવીં ચમત્રાસવિનાશિનીમ્ ।
વિષ્ણુચરણનિર્મળાં હરિસમ્બન્ધબોધિનીમ્ ॥

ચમત્રાસવિનાશિનીમ્, ચમરાજનો જે ત્રાસ તે ત્રાસનો વિનાશ કરનારાં વિષ્ણુચરણનિર્મળાં, શ્રીવિષ્ણુ ભગવાનનાં ચરણમાં પ્રેમવાળાં, હરિસમ્બન્ધબોધિનીમ્ શ્રીહરિના સંબંધને જણાવનારાં તુલસીં શ્રીતુલસી દેવીં દેવીને નમામિ હું નમન કરું છું.

વાસુકિનાગની બન્દના.

વાસુકિર્હિભવારામો લબ્ધરામસુપૂજિતઃ ।
અહીશોઽવતુમાંનિત્યં, ભ્રમન્તંવાયિતસ્તતઃ ॥

ભવારામઃ શ્રીભગવાન્ મહાદેવને વિષે આનંદ કરતા લબ્ધરામસુપૂજિતઃ શ્રી
લબ્ધરામજી મહારાજથી પૂજન કરાયેલા હતસ્તતઃ આડાઅવળા ભ્રમન્તં, કરતા
એવા માં મને અહીશઃ સર્પોના સ્વામી વાસુકિઃ વાસુકિ ભગવાન્ નિત્યં હૃદયેશાં
અવતુ રક્ષો

શ્રીવટ પ્રાર્થના.

પ્રયાગેઽસ્થાનંવૈ સુસ્નરસુપૂજ્યં તરુવરમ્ ।
મહારમ્યેશમ્ભોઃ શ્રવણનિલયં નીલશિખરે ॥
સુસિક્તં ષટ્પ્રજ્ઞૈરમલપયસા સાધુસદનમ્ ।
પુરાણં ત્વાં વન્દે વટગણપતિં યોગિસુખદમ્ ॥

પ્રયાગેઽસ્થાનં, પ્રયાગમાં અકારોવાસુદેવઃ અકાર અર્થાત્ જે વાસુદેવ પ્રભુ તેના
સ્થાનરૂપ સુસ્નરસુપૂજ્યં, દેવતાઓ અને મનુષ્યો વડે સારી રીતે પૂજાયેલ તરુવરમ્ વૃક્ષો-
માંત્રેષ્ઠ મહારમ્યે, ઘણા સુંદર નીલશિખરે, નીલગિરિના શિખરઉપર શમ્ભોઃ, મહાદે-
વના શ્રવણનિલયં શ્રવણના સ્થાન રૂપ અને ષટ્પ્રજ્ઞૈઃ, શ્રીષ્ટપ્રજા મહારાજ વડે
અમલપયસા સુસિક્તં, નિર્મળ દુધ વડે કરીને સારી રીતે સિંચન કરાયેલ સાધુસદનમ્
સાધુના ઘરરૂપ યોગિસુખદમ્, યોગીઓને સુખ દેનાર પુરાણં, ઘણા જીના કાળના
વટ ગણપતિં, વટ સમુદાના પતિ એવા ત્વાં, તમને વન્દે. હું નમસ્કાર કરું છું.

અજયપાલ પ્રાર્થના.

અનુષ્ટુપ્

આદિપાલસુવીરેશો, ગોદુઃખસ્ય પ્રમજ્જકઃ ।
અવ્યાજ્જનાન્સદા દેવો, ઘોરે હિ રણસઙ્કટે ॥

વીરેશઃ સારા વીરોના ધર્મર એવા આદિપાલ, અજયપાલ ગોદુઃખસ્ય, ગાયો-
નાં હૃદયનો પ્રમજ્જક, નાશ કરનાર ઘોરે, લયકર એવા રણસઙ્કટે, રણસંઘામનાં

સંકટોમાં સદા, હૃમેશાં દેવઃ, તે અબ્યપાલ દેવ, જનાન્ મનુષ્યોલ્લં અવ્યાત્, રક્ષણ કરે.

અર્કેશ્વર (આકાંકેશ્વર) મહાદેવની પ્રાર્થના.

શૂલપાણિમુમાનાથં, સુરમુન્યાદિસેવિતમ્ ।
મક્તદૈન્યહરં દેવં, વન્દેઽર્કેશં હરિપ્રિયમ્ ॥

શૂલપાણિમ્ ત્રિશુળ છે હાથમાં જેમે એવા ઉમાનાથં, પાર્વતીજીના સ્વામી સુરમુન્યાદિસેવિતમ્, દેવતાઓથી તથા મુનિઓથી સારી રીતે સેવાયેલા મક્તદૈન્યહરં પોતાના જે ભક્તો તેઓની દીનતાને હરનાર હરિપ્રિયમ્, વિષ્ણુ ભગવાનને પ્રિય એવા અર્કેશં અર્કથી ઉદ્ધેયોચિત એવા ભગવાન્ અર્કેશ્વર (આકાંકેશ્વર) દેવ, દેવને વન્દે, હું વન્દન કરું છું.

શ્રી શક્તિ દેવતાની પ્રાર્થના.

ત્રિપુરસુન્દરીં દેવીં, દૈત્યાનીકવિનાશિનીમ્ ।
આદ્યશક્તિમહંવન્દેઽભયદાંસુમનોહરામ્ ॥

દૈત્યાનીકવિનાશિનીમ્, રક્ષસોના સમુહનો નાશ કરનાર અભયદાં, અભય-દાન આપનાર સુમનોહરામ્, સારીરીતે મનને હરણ કરનારાં આદ્યશક્તિ આદિ શક્તિ ત્રિપુરસુન્દરીં, ત્રણે પુરોમાં સુંદર એવાં દેવીં, માતાને અહં હું વન્દે, નમસ્કાર કરું છું.

ફલશ્રુતિ:

પૂર્વોક્તં દેવતાસ્તોત્રં, પઠતિ શ્રદ્ધયા પુમાન્ ।
સ મુચ્યતે મહાપાપૈર્—વ્યાધિભિર્નહિ બાઘ્યતે ॥

પૂર્વોક્ત દેવતાઓનાં સ્તોત્રનો જે મનુષ્ય શ્રદ્ધાથી પાઠ કરે છે તે મનુષ્ય મહાન્ પાપોથી મુક્ત થાય છે અને તેને વ્યાધિઓ બાધ કરતા નથી.

इति श्रीवेदान्ततीर्थपण्डितमायारामविरचित

श्रीपयःसरपीठस्थदेवतास्तोत्रं

समाप्तम्

श्रीमहागणपतये नमः । श्रीवटेशो विजयतेतराम् । श्रीषट्प्रज्ञमुनये नमः ।

अथ श्रीवटनाथाष्टोत्तरशतनामस्तोत्रप्रारंभः

॥ अथ ध्यानम् ॥

स्वाभेदेन सुचिन्तयन्ति मुनयो ध्यायन्ति योगीश्वराः ।
प्राप्तुं सर्वसुखं नराः प्रतिदिनं स्तुन्वन्ति यं प्राकृताः ॥
सद्रूभक्ताः प्रभजन्ति तत्परतया भक्त्या च साक्षात्कृते ॥
श्री षट्प्रज्ञनुतः स वै वटपतिर्देयात्सदा मंगलम् ॥ १ ॥

अनुष्टुप्

ॐ ईश्वरो माधवो रामो, धर्माध्यक्षो महाप्रभुः ।
अनघो वामनः कृष्णः प्रजापतिः प्रजाभवः ॥ १ ॥
अमृत्युः सन्धिमान् सत्यश्चाजो हंसो महाबलः ।
वैकुण्ठः प्रणवो वीरः सर्वदर्शी मनोहरः ॥ २ ॥
लक्ष्मीवान् विक्षरः कालो जीतक्रोधः पुरातनः ।
वासुदेवो महातेजाः सत्यसन्धः प्रशान्तिदः ॥ ३ ॥
लोकबन्धुरमानी च सत्यमेधा महानिधिः ।
सुलोचनो महाकर्मा चतुर्बाहुर्दुरारिहा ॥ ४ ॥
धनुर्धरः सहस्रार्चिर्योगीशः सर्वकामदः ।
सर्वसहो विशुद्धात्मा शतानन्दस्त्रयाश्रयः ॥ ५ ॥
वटनाथस्त्रिलोकात्मा केशवः शोकनाशनः ।
सत्यकीर्तिरनिर्देशः सतां गतिर्महाद्युतिः ॥ ६ ॥
जनार्दनो महादेवो भूतिकरो भवेश्वरः ।
भवकर्ता भवप्राणो भवभीतिप्रभञ्जकः ॥ ७ ॥

धूमकेतुर्महामूर्तिः कालकालो महाशिवः ।
 श्रीशो भद्रश्च योगीशो भूतेशो भूतपावनः ॥ ८ ॥
 शङ्खपाणिर्मुकुन्दश्च देवदेवो नरोत्तमः ।
 लोकहेतुर्हुतप्रियो ग्रहगणो ग्रहेश्वरः ॥ ९ ॥
 मङ्गलकर इन्द्रेणः मङ्गलं मङ्गलायुधः ।
 रावणारिश्च कामारिः कामता तो हि शङ्करः ॥ १० ॥
 भीमकर्मा रवी राहुर्गणनाथो महीधरः ।
 हिरण्यतनुसंकाशो विश्वयोनिर्हरिर्हरः ॥ ११ ॥
 भक्तधनः सहस्रांशुरादिदेवो धनेश्वरः ।
 साधुनाथः कृतज्ञश्च सर्वाभीष्टफलप्रदः ॥ १२ ॥
 भक्तप्रियः प्रमोदश्च सूर्यायुतविकाशकः ।
 अन्तर्यामी च भूमा वै विभुर्वेदविदोमिति ॥ १३ ॥
 अष्टोत्तरशतं नाम्नां मायारामकृतं शुभम् ।
 प्रीत्यर्थं हि वटेशस्य नित्यं पाठं करोति यः ॥ १४ ॥
 सर्वसिद्धिर्भवेत्तस्य ज्ञानमाप्नोति शाश्वतम् ।
 न विद्यते भयं लोकेऽपुनर्भवो भविष्यति ॥ १५ ॥

इति श्री वेदान्ततीर्थपण्डितमायारामविरचित

श्रीवटेश्वराष्टोत्तरशतनामस्तोत्रसमाप्तम् ॥

ॐ शान्तिः !

शान्तिः !!

शान्तिः !!!

શ્રી મહાગણપતયે નમઃ ॥

શ્રી મહાવિષ્ણુવટપતયે નમઃ । શ્રી શટ્પત્તમુનયે નમઃ ॥

॥ અથ શ્રીવટપત્યષ્ટકપ્રારંભઃ ॥

છન્દઃ શિખરિણી

ભવં સૃષ્ટ્વા દેવઃ સ્વયમિહ નિવિષ્ટો ભવમુખે ।

સહસ્રાસ્યો ભૂત્વા, ફલમનુભવઞ્છાસ્ત્યવિકૃતઃ॥

પરં દેવૈઃ સેવ્યં રસમુપનિષદ્વેદ્યમમિતં ।

નમામિ શ્રીનાથં ભવભયહરં શ્રીવટપતિમ્ ॥ ૧ ॥

દેવઃ જે ભગવાન ભવંસૃષ્ટ્વા, સંસારને સરજીને સ્વયમ પોતે રૂઢ આ ભવમુખે સંસારમાં નિવિષ્ટઃ અનર્થાભિરૂપે પ્રવિષ્ટ થયા. સહસ્રાસ્યોભૂત્વા, તેજ પરમેશ્વર ઉપાધિ વડે કર્તા ભોક્તા રૂપે કલ્યાણ હજારો સુખવળા થઈ ફલમ્ સુખ દુઃખ રૂપ ફળને અનુભવન, અનુભવ કરતા જીવરૂપ પ્રમાતાતું અવિકૃતઃ, પરમેશ્વર રૂપે શાસ્ત્રિ, શાસન કરે છે અને તેજ પરમેશ્વર પરં સર્વોત્કૃષ્ટ બની દેવૈઃ દેવતાઓ વડે સેવ્યમ્, સેવાએલા રસમ્, સર્વ પદાર્થોમાં રસ રૂપે બની રહેલા અને ઉપનિષદ્વેદ્યમ્, ઉપનિષદ્વેદી વૃત્તિવ્યાપ્તિ દ્વારા જાણી શકાય તેવા અમિતમ્, અપરિમિત શ્રીનાથમ્ લક્ષ્મીનાસ્વામી ભવભયહરમ્ સંસારના જીવોનાં જન્મ મરણને હરનાર, શ્રીવટપતિમ્ શ્રીવટપતિ પ્રભુને નમામિ, હું નમસ્કાર કરું છું

ચિદાનન્દં સત્યં જગદુદયરક્ષાલયકરં ।

યદ્જ્ઞાનાચ્છુકૌ રજતમિવ વિશ્વં વિલસિતમ્ ॥

પુનર્યદ્વિજ્ઞાનં શ્રમહરમભેદં તમનઘં ।

નમામિ શ્રીનાથં ભવભયહરં શ્રીવટપતિમ્ ॥

ચિદાનન્દંસત્યમ્, સત્યરૂપ અને આનંદરૂપ જગદુદયરક્ષાલયકરમ્, જગદુત્પત્તિ સ્થિતિ અને લયના કર્તા યદ્જ્ઞાનાત્, જેના અજ્ઞાન થકી શુક્રો, છીપમાં રજતમ્, રૂપાની રૂવ, માંડક વિશ્વમ્, જગત્ વિલસિતમ્ પ્રતીત થાય છે પુનઃ વળી યદ્વિજ્ઞાનમ્ જેવું વિજ્ઞાન શ્રમહરમ્, જગદ્ગ્રંથી જ્ઞાન્તિને દૂરકરનાર છે અને પોતે અમેદમ્ એક રૂપ એવા અનઘમ્ આચારહિત છે તમ્, તે વટપતિ ભગવાનને હું નમામિ નમન કરું છું

પુરાણોયોદેવો નિવસતિ વટેશસ્તનુભૃતાં ।
 હૃદમ્ભોજે દ્રષ્ટા વિદિતમહિમા સૌખ્યસદનમ્ ।
 તમારાધ્યં સિદ્ધૈઃ સુરમનુજસંસેવિતપદં ।
 નમામિ શ્રીનાથં ભવભયહરં શ્રીવટપતિમ્ ॥

દેવઃ તે પ્રભુ પુરાણઃ, જુના એવા અર્થાત્ સૃષ્ટિના આદિરૂપ યઃ જે તનુભૃતામ્
 દેહધારિઓના હૃદમ્ભોજે, હૃદયકમળમાં દ્રષ્ટા, દૃષ્ટા રૂપે વટેશઃ વટનાથ
 નિવસતિ વસે છે અને વિદિતમહિમા શ્રુતિદ્વારાવિદિત છે મહિમા જેનો સૌખ્યસદનમ્
 અને સુખના ઘરરૂપ સિદ્ધૈઃ સિદ્ધોવડે આરાધ્યમ્ આરાધ્ય એવા સુરમનુજસંસે-
 વિતપદમ્ દેવતાઓ અને મનુષ્યોથી સેવિત છે ચરણો જેના એવા તમ્ તે વટપતિ
 પ્રભુને હું નમામિ નમસ્કાર કરું છું

મહામોહાગારેઽતિવિપદિ ભવાબ્ધૌ નિપતિતો ।
 ન પશ્યામિ ત્વતોઽન્યદિહ શરણં મે સુખકરમ્ ॥
 દયાસિન્ધો મામુદ્ધર સપદિ તસ્માચ્છરણદં ॥
 નમામિ શ્રીનાથં ભવભયહરં શ્રીવટપતિમ્ ॥ ૪ ॥

મહામોહાગારે મહા અજ્ઞાનની ખાણ રૂપ અતિવિપદિ અતિ દુઃખમય
 ભવાબ્ધૌ, સંસાર સમુદ્રમાં, નિપતિતઃ પડેલો હું તમારાથી ભિન્ન કોઈ પણ રૂઢ
 આ સંસારમાં મેં મારું શરણમ્ આશ્રય સુખકરમ્ સુખ આપનાર નથી પશ્યામિ
 જે તો દયાસિન્ધો હો દયાના સમુદ્ર તસ્માત્ તેટલા મારે સપદિ જલદી મામ્ મને
 ઉદ્ધર ઉદ્ધારે શરણદમ્ શરણને આપનાર એવા આપ વટપતિ પ્રભુને સ્થાન
 નમામિ નમસ્કાર કરું છું.

અસારે સંસારે વિકૃતિનિલયે ક્લેશબહુલે ।
 રુચિં બદ્ધનન્ત્યજ્ઞાઃ સુખમધુલવાયાન્તવિરસે ॥
 ત્વમેવાસ્મિન્સારો જગતિ તમહં ત્વાં રસઘનં ।
 નમામિ શ્રીનાથં ભવભયહરં શ્રીવટપતિમ્ ॥

અસારે સાર રહિત સંસારે સંસારમાં વિકૃતિનિલયે વિકારના શુદ્ધરૂપ ક્લેશ-
 બહુલે અપાર ક્લેશવાળા અને સુખમધુલવાયાન્તવિરસે અદ્ય સુખને લીધે
 અન્તમાં વિરસરૂપ જગતમાં અજ્ઞાઃ અજ્ઞાની છવો રુચિમ્ પ્રીતિ બદ્ધનન્તિ બાંધે છે

જગતિ, સંસારમાં ત્વમેવ, આપજ સારઃ સાર૩૫ હો મારે અહમ્ હું ભવભયહરં
સંસારનો ભયહરનાર રસઘનમ્ આનન્દ રસ૩૫ ત્વાં તમને નમામિ નમસ્કાર કરું છું

કદાઽહં મોક્ષ્યેઽસ્માન્નિવિહિતમસો બન્ધનગૃહાત્ ।

પ્રભો સંસારાત્ત્વચ્છ્રવણમનનધ્યાનરહિતઃ ॥

ન યોગં સાઙ્ગ્યં વા કમપિ સદુપાયશ્ચ કલયે ।

નમામિ શ્રીનાથં ભવભયહરં શ્રીવટપતિમ્ ॥ ૬ ॥

અસ્માત્ આ નિવિહિતમસઃ સંઘન અધકારવાળા બન્ધનગૃહાત્ સંસારાત્ સંસાર ૩૫
બન્ધન શૃલુથી અહં હું કદા ક્યારે મોક્ષ્યે મુક્ત થઈશ, કારણ કે પ્રભો હે પ્રભુ ત્વચ્છ્રવણ
મનનધ્યાનરહિતઃ આપવિષયક શ્રવણ મનન અને ધ્યાન રહિત છું વળી સાંખ્ય
જ્ઞાન યોગં યોગ અથવા કમપિ કોઈપણ સદુપાયશ્ચ સારાઉપાયને ન કલયે નથી
જાણતો મારે શ્રી વટપતિ મોક્ષપદ આપને હું નમામિ નમસ્કાર કરું છું.

નિરાકારં સ્વામિજયતુ તવ રૂપં શ્રુતિનુત ।

મહં તુ ત્વાં મન્યે કરચરણયુક્તં ગુણનિધિમ્ ॥

શિવેશઃ શ્રીશો વા ભવતુ ન મિદા યત્ર તમહં ॥

નમામિ શ્રીનાથં ભવભયહરં શ્રીવટપતિમ્ ॥

સ્વામિન હે નાથ તવ, તમારું શ્રુતિનુતં શ્રુતિઓથી નમસ્કાર કરાયેલ એવું
રૂપ ૩૫ જયતુ જય પામે ગુણનિધિ કૃપાળુ વાત્સલ્યાદિ ગુણવાળા કરચરણયુક્તં
હસ્ત ચરણવાળા અહં હું તુ તો ત્વાં તમને એવા મન્યે માતું છું શિવેશઃ આપ
શિવા જે પાર્વતી તેમના ઇશ હો વા અથવા શ્રીશઃ લક્ષ્મીના ઇશ હો યત્ર
જે બન્નેમાં મિદા ભેદ ન નથી અર્થાત્ હરિહર ૩૫ એક એવા તં તે (આપ)
શ્રીવટપતિ વટપતિને અહં હું નમામિ નમસ્કાર કરું છું.

જડે દૃશ્યે દુઃખે નિપુણમતિહેયે ચ જગતિ ।

મૃષારૂપે પુંસાં સદિતિ સુખમાદેયમિતિ ધીઃ ॥

યદસ્તિત્વાંનન્દપ્રતિફલનમૂલા તમમૃતં ।

નમામિ શ્રીનાથં ભવભયહરં શ્રીવટપતિમ્ ॥

જડે અચેતનરૂપ દૃશ્યે દ્રશ્યમાન દુઃખે દુઃખ રૂપ નિષુણ્ણમતિદેયે સત્પુર-
ણાથી ત્યાજ્ય સૃષ્ટારૂપે મિથ્યારૂપ જગતિ જગત્માં પુંસામ્ પુરુષોની સત્ સંસાર
સાચો છે એવું રીતની ધીઃ બુદ્ધિ જે છે તે આદેય પ્રાયઃ સુખં સુખને દેખે
છે યત્ જે વિષય સુખમાં આનન્દ છે તે ચૈતન્યનો આનન્દ છે પણ ઉપાધિ વડે
પ્રતિફલનમૂલા પ્રતિફલન રૂપવાળી બુદ્ધિ દેખાય છે માટે અમૃતં આનન્દ રૂપ તં
તે વરપતિ પ્રભુને હું નમસ્કાર કરું છું

વસંતતિલ્કા.

વિમાતુ તન્નાથ મદીયમાનસે ત્વદીયરૂપં સુમનોહરં વિમો ।

અજાદિદેવૈરપિ યસ્ય ચિન્તનં સ્વચિત્તશુદ્ધયૈ સતતં વિધીયતે॥૧॥

પોતાના અંતઃકરણની શુદ્ધિ માટે બ્રહ્માદિ દેવોથી સેવાયેલું એવું આપ-
શ્રીતું સુમનોહર સ્વરૂપ મારા હૃદયમાં બિરાજે

શાલિની.

માયારામપ્રોક્તમેતત્સુરમ્યં શ્રીશસ્તોત્રંશ્રીવટ્ટેશાષ્ટકાખ્યમ્ ।

અસ્તુ શ્રીશસ્તેન તુષ્ટઃ સ્તુવદ્વ્યો દિશ્યાચ્છ્રેયઃ શાશ્વતં સ્વાશ્રિતેભ્યઃ

આ સુંદર શ્રી વટ્ટેશાષ્ટક એટલે વટપતિનું સ્તોત્ર માયારામ પાંડિત વડે
રચાયેલું છે તે સ્તોત્ર વડે શ્રી વટપતિ પ્રસન્ન થાઓ અને પોતાને શરણે આવે-
લાઓનું નિરંતર કલ્યાણ કરે

તત્ત્વજ્ઞાનપ્રદં ભક્તિવૈરાગ્યપરિવર્ધનમ્

પઠિતવ્યમિદં નિત્યં સ્તોત્રં શ્રીપતિતુષ્ટિદમ્ ॥

આ સ્તોત્ર-ભણવાથી તત્ત્વજ્ઞાન, ભકિત અને વૈરાગ્યને વધારનારું છે એટલા
માટે આ સ્તોત્રનો હંમેશાં પાઠ કરવો જોઈએ.

વ્યાધિકાલે ચ મોહાન્ધ્યે વિપત્તૌ શ્રદ્ધયા પઠેત્ ।

ય इदं સ મયાન્મુક્તઃ સુખમક્ષયમશ્નુતે ॥

વ્યાધિકાળમાં, મોહાન્ધ્ય સમયે અને વિપત્તિમાં જે શ્રદ્ધાથી આનો પાઠ
કરશે તે ભયથી મુક્ત થશે અને અક્ષય સુખને પામશે

इति श्रीवेदान्ततीर्थ पण्डितमायारामविरचित

श्रीवटपतिस्तोत्रम् संपूर्णम्

॥ શ્રી મહાગણપતયે નમઃ । શ્રી વટપતયે નમઃ॥

શ્રી ષટ્પ્રજ્ઞગુરુપાદપન્નેભ્યો નમઃ

શ્રી મદાચાર્યપરંપરા

શાર્દૂલવિક્રીડિતમ્

સ્વાભેદેન સુચિન્તયન્તિ મુનયો ધ્યાયન્તિ યોગીશ્વરાઃ ।
પ્રાપ્તું સર્વસુખં નરાઃ પ્રતિદિનં સ્તુન્વન્તિ યં પ્રાકૃતાઃ ॥
સદ્ભક્તાઃ પ્રભજન્તિ તત્પરતયા ભક્ત્યાચ સાક્ષાત્કૃતે ।
શ્રીષટ્પ્રજ્ઞનુતઃ સ વૈ વટપતિર્દેયાત્સદામઙ્ગલમ્ ॥

વશિષ્ઠવામદેવાદિ મુનિગણે જેનું સ્વાભેદથી ચિન્તન કરેછે, યોગીઓ જેમનું ધ્યાન થયે છે, પ્રાકૃત પુરુષો સર્વ મુખની પ્રાપ્તિ માટે પ્રતિદિન જેમનું સ્તવન કરે છે અને સદ્ભક્તો સાક્ષાત્કાર કરવા તત્પર થઈ જેને ભજે છે એવા અને શ્રી ષટ્પ્રજ્ઞ સ્વામીએ પ્રણામ કરાવેલા એ પરમ કાર્ણિક ભગવાન વટપતિ નિરંતર મંગલ આપે।

અનુષ્ટુપ્

ભવજોઽસ્તુસુભવ્યાય સદા સિદ્ધિકરઃ સતામ્ ।
શિવાઙ્કસ્થશિવાઙ્કસ્થઃ પિતૃભાલેન્દુલુબ્ધધીઃ ॥

ભગવાન મહેશ્વરના અંકમાં બિરાજેલાં જે પાર્વતીજી અને એ પૂજ્ય પર-
મેશ્વરી પાર્વતીજીના બોળામાં બેઠેલા બાળ ગણેશ કે જેમની બુદ્ધિ પિતા શંકરના
ભલામાં રહેલ ચંદ્ર લેવાને માટે મુગ્ધ બનેલી છે અર્થાત્ એ ચંદ્ર પોતાના હાથમાં
લેવા જેઓ ચેષ્ટા કરે છે, જે સત્પુરુષોને કલ્યાણ આપનાર છે તે ગણાધિરાજ આ
મંથની નિર્વિઘ્ને સમાપ્તિ કરનાર બને।

વિદ્યાગુરુવન્દનમ્

શ્રીમદચ્યુતશર્માણં સર્વવિદ્યાવિનોદિનમ્ ।
વિદ્યાગુરુમહં વન્દે માયારામઃકૃપેચ્છુકઃ ॥

સદ્ગુરુની કૃપાને આહુનારો હું માયારામ સમગ્ર વિદ્યાથી શિષ્યોને વિનાદ
આપનાર થીમાન્ ન્યાયવિશારદ અચ્યુતશર્મા નામના ગુરુને ચરણે વંદન કરું છું

જ્ઞાનામ્બોધિઞ્ચ ષટ્પ્રજ્ઞં, સદ્ગુરું મુક્તિદાયકમ્ ।

માધવં રઘુવીરઞ્ચ । પ્રણમામિ પુનઃ પુનઃ ॥ ૪ ॥

જ્ઞાનના સાગર રૂપ અને મુક્તિને આપનારા સદ્ગુરુ શ્રી ષટ્પ્રજ્ઞસ્વામી,
માધવસ્વામી અને રઘુવીર સ્વામીને હું વારંવાર વંદન કરું છું

શ્રીનારાયણમૂલા હિ, પૂર્વાચાર્યપરંપરા ।

પૂર્વશ્રુતા ચ પાપઘ્ના, માયારામેણ સૂચ્યતે ॥ ૫ ॥

જેમાં શ્રી નારાયણ પ્રભુ મૂળ અર્થાત્ પ્રથમ છે એવી પૂર્વ આચાર્યોની
પરંપરા કે જે મેં (માયારામે) પૂર્વ પુરોધાથી શ્રવણ કરેલી છે તે મારા વડે
કહેવાય છે

વિશ્વાધારં રમાનાથં, ક્ષીરાર્ણવકૃતાસનમ્ ।

નારાયણમહં વન્દે, સદા બ્રહ્માદિસેવિતમ્ ॥ ૬ ॥

વિશ્વના આધાર રૂપ, લક્ષ્મીના પતિ અને ક્ષીરસમુદ્રમાં જેતું આસન છે
એવા અને બ્રહ્માદિ દેવોથી સેવાએલા શ્રી નારાયણ ગુરુને હું વંદન કરું છું

દેવાગ્રજં નરૈઃ સેવ્યં, જનાનાઞ્ચ પિતામહમ્ ।

શ્રીવશિષ્ઠાદિર્ભિવન્દ્યં, વિધિં વન્દે પુનઃ પુનઃ ॥ ૭ ॥

દેવ સમુદાયમાં પ્રથમ જન્મ પામેલા, પ્રાણી માત્રને સેવન કરવા યોગ્ય,
મનુષ્યોના પિતામહુ અને શ્રી વશિષ્ઠ આદિ મુનિઓએ વંદન કરાએલા બ્રહ્મા-
જીને હું વારંવાર વંદન કરું છું

મુનીનાં ચ મહામાન્યં, રઘૂનાં ચોપદેશકમ્ ।

શક્ત્યાદ્યર્ચ્યં વશિષ્ઠં વૈ, ગુરું વન્દે પુનઃ પુનઃ ॥ ૮ ॥

મુનિઓના સમુદાયમાં મહાન્ માન પામેલા, રઘુવંશને સદુપદેશ દેનારા
અને શક્તિ આદિ મુનીઓએ સેવાએલા શ્રી વશિષ્ઠ ગુરુને હું વારંવાર વંદન
કરું છું.

વિદ્યાનિધિં સદા સૌમ્યં, દયાવન્તં મહામુનિમ્ ।

પરાશરનતં શક્તિં, ગુરું વન્દે પુનઃ પુનઃ ॥ ૯ ॥

વિદ્યાના ભંડાર, સદા સૌમ્ય, દયાળુ અને પરાશરથી નમન કરાએલા મહા-
મુનિ ગુરુ શક્તિને હું વારંવાર વંદન કરું છું.

જ્ઞાનયોગપરં દેવં મુનિવ્યાસનતં વિમુમ્ ।

શ્રીપરાશરનામાનં ગુરું વન્દે પુનઃ પુનઃ ॥ ૧૦ ॥

જ્ઞાન અને યોગમાં તત્પર, દેવસ્વરૂપ અને શ્રી વ્યાસ મુનિએ નમન કરાએલા
શ્રી પરાશર નામના ગુરુને હું વારંવાર વંદન કરું છું.

વેદવાક્યવિભક્તારં શુકતાતં તપોનિધિમ્ ।

શ્રીશુકાભિનતં વ્યાસં, ગુરું વન્દે પુનઃ પુનઃ ॥ ૧૧ ॥

વેદોનાં વાક્યોનો વિભાગ કરનાર, શુકદેવજીના પિતા, તપના ભંડાર અને
શ્રી શુક આદિ મુનિઓએ નમન કરાએલા ગુરુ વ્યાસજીને હું વારંવાર વંદન
કરું છું.

મહાસત્ત્વનિધિં દેવં, સંસારાર્ણવપારગમ્ ।

ગૌડપાદનતં સેવ્યં, શુકં વન્દે પુનઃ પુનઃ ॥ ૧૨ ॥

મહાન સત્ત્વના ભંડાર રૂપ, દેવ સ્વરૂપ, સંસાર સમુદ્રનો પાર પામેલા અને
ગૌડપાદ નામના શિષ્યે નમન કરાએલા સેવા કરવા યોગ્ય ગુરુ શુકદેવજીને હું
વારંવાર વંદન કરું છું.

કેવલાદ્વૈતસિદ્ધાન્તે, સર્વસિદ્ધાન્તદર્શકમ્ ।

ગોવિન્દસેવ્યં ગૌડારૂપં, ગુરું વન્દે પુનઃ પુનઃ ॥ ૧૩ ॥

કેવલાદ્વૈત સિદ્ધાંતમાં સમગ્ર સિદ્ધાંતના દર્શક અને ગોવિંદ નામના
શિષ્યથી સેવન કરાએલા શ્રી ગૌડપાદ નામના ગુરુને હું વારંવાર વંદન કરું છું.

સાક્ષાદ્ ગોવિન્દરૂપં શ્રીશંકરાચાર્યસેવિતમ્ ।

શ્રીગોવિન્દં મહાત્માનં, ગુરું વન્દે પુનઃ પુનઃ ॥ ૧૪ ॥

સાક્ષાત્ શ્રીકૃષ્ણ સ્વરૂપ અને શ્રીશંકરાચાર્ય સેવન કરાએલા મહાત્મા શ્રી
ગોવિંદ નામના ગુરુને હું વારંવાર વંદન કરું છું.

વેદાર્થદર્શકં ભદ્રં, શ્રીસુરેશ્વરસેવિતમ્ ।

શંકરાચાર્યનામાનં, ગુરું વન્દે પુનઃ પુનઃ ॥ ૧૫ ॥

વેદના અર્થોત્તિ બતાવનારા, કલ્યાણુ રૂપ અને શ્રી સુરેશ્વર આદિ શિષ્યોથી સેવન કરાએલા શ્રી શંકરાચાર્ય નામના ગુરુને હું વારંવાર વંદન કરું છું.

ધીવાસનાપરિત્યાગાચ્ચિત્તં યસ્ય સુનિર્મલમ્ ।

મહાપ્રજ્ઞં સુરેશાખ્યં, ગુરું વન્દે પુનઃ પુનઃ ॥ ૧૬ ॥

બુદ્ધિપૂર્વક વાસનાના પરિત્યાગથી જેતું ચિત્ત નિર્મળ બનેલું છે એવા મહાન્ બુદ્ધિશાળી સુરેશ્વર નામના ગુરુને હું વારંવાર વંદન કરું છું.

સર્વદા યસ્ય ચિત્તં વૈ, સ્વરૂપાનન્દતત્પરમ્ ।

નતં સત્યેન સર્વજ્ઞં, ગુરું વન્દે પુનઃ પુનઃ ॥ ૧૭ ॥

જેતું ચિત્ત નિરંતર સ્વરૂપના આનંદમાં તત્પર રહેલું છે એવા અને સત્ય નામના શિષ્યથી નમન કરાએલા સર્વજ્ઞ ગુરુને હું વારંવાર વંદન કરું છું.

સંસારમેવ નિઃસારં, દૃષ્ટ્વા યાતં વિમુક્તતામ્ ।

જ્ઞાનાનન્દનતં સત્યં, ગુરું વન્દે પુનઃ પુનઃ ॥ ૧૮ ॥

સંસારને તદ્દન નિઃસાર (સાર રહિત) જોઇ જેઓ વિમુક્ત (મોક્ષ) દશાને પ્રાપ્ત થયા અને જ્ઞાનાનંદનામના શિષ્યે નમન કરાએલા ગુરુ સત્યાનંદ-ગુરીને હું વારંવાર વંદન કરું છું.

વિશ્વોપાધિવિનિર્મુક્તં, નિર્ભયાનન્દસેવિતમ્ ।

શ્રીજ્ઞાનાનન્દનામાનં, ગુરું વન્દે પુનઃ પુનઃ ॥ ૧૯ ॥

સમગ્ર ઉપાધિથી મુક્ત બનેલા અને નિર્ભયાનન્દ નામના શિષ્યે સેવન કરાએલા શ્રી જ્ઞાનાનન્દ નામના ગુરુને હું વારંવાર વંદન કરું છું.

વેદાન્તશાસ્ત્રનિષ્ણાતં, જન્મદુઃખવિનાશકમ્ ।

નિર્ભયાનંદનામાનં, ગુરું વન્દે પુનઃ પુનઃ ॥ ૨૦ ॥

વેદાન્ત શાસ્ત્રમાં નિષ્ણાત (પારંગત) થએલા અને જન્મથી થતાં દુઃખનો નાશ કરનારા શ્રી નિર્ભયાનંદ નામના ગુરુને હું વારંવાર વંદન કરું છું.

સ્વસ્વરુપવિનિર્મલં, શિષ્યક્લેશવિદારકમ્ ।

સુખાનન્દમહાત્માનં, ગુરું વન્દે પુનઃ પુનઃ ॥ ૨૧ ॥

પોતાના સ્વરૂપમાં મગ્ન રહેનારા અને શિષ્યોના સાંસારિક કલેશોનો નાશ કરનારા મહાત્મા સુખાનન્દ ગુરુને હું વારંવાર પ્રણામ કરું છું.

સાર્વભૌમાભયાનન્દં, ત્યક્તભીતિં મનોહરમ્ ।

અભયાનન્દનામાનં, ગુરું વન્દે પુનઃ પુનઃ ॥ ૨૨ ॥

સકલ સુખિમાં અભય અને આનંદ રૂપ, જેઓએ ભય માત્રનો ત્યાગ કરેલો એવા મનોહર (સુંદર) અભયાનન્દ નામના ગુરુને હું વારંવાર વંદન કરું છું,

સ્વતઃ પ્રતીત આનન્દો, યસ્ય ચિત્તે સુખાવહઃ ।

તં દેવં સહજાનન્દં, ગુરું વન્દે પુનઃ પુનઃ ॥ ૨૩ ॥

જેઓના ચિત્તમાં સુખને વહન કરનાર આનંદ પોતાની ગેળે થયો તે દેવ સ્વરૂપ સહજાનન્દ ગુરુને હું વારંવાર વંદન કરું છું.

શ્રુતિશ્રવણમાત્રેણાઽવરણં યેન મઙ્ગિતમ્ ।

શ્રુત્યાનન્દમહાત્માનં, ગુરું વન્દે પુનઃ પુનઃ ॥ ૨૪ ॥

શ્રુતિના શ્રવણ માત્રથી જગતનું આવરણ જેઓએ છિન્ન સિન્ન કરી નાખ્યું એ મહાત્મા શ્રુત્યાનન્દ નામના ગુરુને હું વારંવાર વંદન કરું છું.

વેદાદિષુ સદા રક્તં, જ્ઞાનયોગે ચ તત્પરમ્ ।

તં જ્ઞાનાઢયં શિવાનન્દં, ગુરું વન્દે પુનઃ પુનઃ ॥ ૨૫ ॥

વેદ આદિમાં પ્રીતિવાળા બની જેમણે જ્ઞાન અને યોગ બન્ને સિદ્ધ કર્યા એ જ્ઞાની ગુરુ શિવાનન્દનાં ચરણ વંદન કરવા યોગ્ય છે.

યસ્ય ચિત્તે ન વિક્ષેપો, જાતઃ સંતાપકારકઃ ।

સચ્ચિદાનન્દનામાનં, ગુરું વન્દે પુનઃ પુનઃ ॥ ૨૬ ॥

જેના ચિત્તમાં સંતાપને ઉત્પન્ન કરનાર વિક્ષેપ થયો નહિ એ સચ્ચિદાનન્દ નામના ગુરુને હું વારંવાર વંદન કરું છું.

ધ્યાનિનાં ચ સદા શ્રેષ્ઠં, સર્વભૂતહિતે રતમ્ ।

નિત્યાનન્દં યતીદ્રં તં, ગુરું વન્દે પુનઃ પુનઃ ॥ ૨૭ ॥

ધ્યાની (સ્વરૂપનું ધ્યાન કરનાર) જનોમાં નિરંતર શ્રેષ્ઠ અને પ્રાણી માત્રનું હિત કરવામાં પ્રીતિ વાળા, યોગીયોના ધન્દ્ર ગુરુ નિત્યાનન્દને હું વારંવાર વંદન કરું છું.

શિષ્યવૃન્દૈઃ સદા પૂજ્યં, બ્રહ્મધ્યાનપરાયણમ્ ।

શ્રીમન્નારાયણાનન્દં, ગુરું વન્દે પુનઃ પુનઃ ॥ ૨૮ ॥

એ નિત્યાનન્દ ગુરુના શિષ્ય બ્રહ્મના ધ્યાનમાં તત્પર અને નિરંતર શિષ્યોના સમુદાયથી સેવન કરાએલા એવા નારાયણાનન્દ નામના ગુરુને હું વારંવાર વંદન કરું છું.

યેન પૂર્ણં જગત્ સર્વં, પૂર્ણાનન્દેન પૂરિતમ્ ।

પૂર્ણાનન્દમહાત્માનં, ગુરું વન્દે પુનઃ પુનઃ ॥ ૨૯ ॥

જેમણે સર્વ જગતને પૂર્ણઆનન્દથી પરિપૂર્ણ કર્યું તે મહાત્મા પૂર્ણાનન્દ ગુરુને હું વારંવાર વંદન કરું છું જેઓ નારાયણાનન્દના શિષ્ય થયા.

અનન્તેષુ ચ લોકેષુ, યોઽનંતત્ત્વેન વર્તતે ।

અનન્તાનન્દનામાનં, ગુરું વન્દે પુનઃ પુનઃ ॥ ૩૦ ॥

અનંત (ઘણા) લોકોમાં જેઓ અનંત (અવિનાશી) પણે રહેલા હતા એવા અનંતાનન્દ નામના ગુરુ (પૂર્ણાનન્દના શિષ્ય)ને હું વારંવાર વંદન કરું છું.

શ્રુત્યાદિસિદ્ધતત્ત્વજ્ઞં, સર્વતંત્રસ્વતંત્રકમ્ ।

જીવાત્માનન્દનામાનં, ગુરું વન્દે પુનઃ પુનઃ ॥ ૩૧ ॥

શ્રુતિ આદિથી સિદ્ધ થયેલ તત્ત્વ (બ્રહ્મ)ને જાણનારા અને સર્વતંત્ર (શાસ્ત્ર)માં સ્વતંત્ર એવા જીવાત્માનન્દ નામના ગુરુને હું વારંવાર વંદન કરું છું.

યતિલક્ષણસંયુક્તં, માનમોહવિવાર્જિતમ્ ।

મહાન્તં કેશવાનન્દં, ગુરું વન્દે પુનઃ પુનઃ ॥ ૩૨ ॥

એ જીવાત્માનન્દના શિષ્ય યતિઓનાં લક્ષણથી યુક્ત અને માન તથા મોહથી રહિત મહાત્મા કેશવાનન્દ નામના ગુરુને હું વારંવાર વંદન કરું છું.

વશીભૂતો હિ દેવેશો, યસ્ય ભક્ત્યા રમાધવઃ ।

પૂજ્યં તં માધવાનન્દં, ગુરું વન્દે પુનઃ પુનઃ ॥ ૩૩ ॥

જેઓની ભક્તિથી દેવતાઓના ઇશ્વર શ્રી વિષ્ણુ પરમાત્મા વશ થયા એ પૂજ્ય ગુરુ માધવાનન્દ (શ્રી કેશવાનન્દના શિષ્ય)ને હું વારંવાર વંદન કરું છું.

ચિન્તયન્તં ધિયાત્માનં, સદા સંત્યક્તવાસનમ્ ।

શ્રીજગન્નાથનામાનં, ગુરું વન્દે પુનઃ પુનઃ ॥ ૩૪ ॥

ઉત્તમ બુદ્ધિથી આત્માનું ચિન્તન કરતા અને જેઓએ વાસનાનો નિરંતર ત્યાગ કરેલો છે એવા શ્રી જગન્નાથ નામના ગુરુ (શ્રી માધવાનન્દના શિષ્ય)ને હું વારંવાર વંદન કરું છું.

આચાર્યગણમાન્યં વૈ, બ્રહ્માનન્દવિદાં વરમ્ ।

શ્રીપદ્મનાભનામાનં, ગુરું વન્દે પુનઃ પુનઃ ॥ ૩૫ ॥

એ જગન્નાથ ગુરુના શિષ્ય આચાર્ય સમુદાયમાં માન્ય અને બ્રહ્માનન્દને બાણુનારાઓમાં શ્રેષ્ઠ શ્રીપદ્મનાભ નામના ગુરુને હું વારંવાર વંદન કરું છું. કાશીમાં શ્રી કૃષ્ણીરજી (શ્રીરામ કૃષ્ણીરજી) સ્વામીજીને શ્રી રામ ભક્તિમાં નિષ્ઠા હોવાથી પદ્મનાભ સ્વામી તેઓને ગુરુ માનતા અને ઘણી વખતે તેઓ પદ્મનાભ સ્વામિજી પોતાને રામ કૃષ્ણીર તરીકે પણ ઓળખાવતા.

શ્રી નીલકण्ठરૂપં હિ, નીલકण्ठયતીશ્વરમ્ ।

જ્ઞાનાકરં દયાસિન્ધું, ગુરું વન્દે પુનઃ પુનઃ ॥ ૩૬ ॥

શ્રીશંકર સ્વરૂપ, જ્ઞાનના ભંડાર રૂપ અને દયાના સાગરરૂપ ગુરુ શ્રીનીલ કંઠ યતીશ્વર (પદ્મનાભજીના શિષ્ય) ને હું વારંવાર વંદન કરું છું. નીલકંઠ સ્વામીજીની સગુણ બ્રહ્મ શ્રીરામમાં અપૂર્વ નિષ્ઠા હતી જેથી તેઓ રામભક્ત વૈષ્ણવોમાં પ્રેમ રાખતા અને ઘણી વખત વૈષ્ણવો તેને નીલકંઠદાસજી કહીને પણ ઓળખાવતા હતા.

નિખિલજ્ઞાનનિષ્ણાતં, રઘુનાથરતિપ્રિયમ્ ।

રઘુનાથાભિધાનં તં, ગુરું વન્દે પુનઃ પુનઃ ॥ ૩૭ ॥

સર્વ વિદ્યાનિષ્ણાત અને ભગવાન શ્રીરામમાં પ્રીતિવાળા એવા શ્રીરઘુનાથ નામક ગુરૂને હું વારંવાર વંદન કરું છું.

સુમનસમહાત્માનં, શાન્તિકરં મહોદયમ્ ।

સદયં યાદવાચાર્ય, ગુરું વન્દે પુનઃ પુનઃ ॥ ૩૮ ॥

પવિત્ર અંતઃકરણવાળા, મહાત્મા, સદુપદેશથી શિષ્યોને શાન્તિ કરી મહા-
નુદય કરનાર, દયાવાળા શ્રીયાદવાચાર્ય ગુરૂને હું વારંવાર વંદન કરું છું. શ્રીયાદવ-
સ્વામી મુઘી સર્વ સન્યાસી પરંપરા છે અને શ્રીષ્ટપ્રજ્ઞસ્વામીજીથી નૈષ્ઠિક બ્રહ્મ-
ચારી પરંપરા છે

શ્રીમદ્વાચાર્ય ષટ્પ્રજ્ઞગુરુવંદનમ્

સર્વવિદ્યાનિધાનં ત્વાં, ક્લેશાનાશ્ચવિનાશકમ્ ।

શ્રીષ્ટપ્રજ્ઞં મહાચાર્ય, ગુરું વન્દે પુનઃ પુનઃ ॥ ૩૯ ॥

નિખિલ સદુપદેશથી અવિદ્યાદિ પંચ ક્લેશોના નાશક, વિદ્યાના ઘરરૂપ અને
ઉત્તમ આચાર્ય એવા. ગુરુ શ્રી ષટ્પ્રજ્ઞ મહારાજને હું વારંવાર નમસ્કાર કરું છું.

શ્રીમદ્વાચાર્ય લબ્ધરામગુરુવંદનમ્

લબ્ધો રામો હિ યેન શ્રી, લબ્ધરામઃ સ ઉચ્યતે ।

લબ્ધરામં સુમક્તેશં, ગુરું વન્દે પુનઃ પુનઃ ॥ ૪૦ ॥

પરાભક્તિથી પ્રાપ્ત કરેલ છે શ્રીરામચંદ્રપ્રભુને જેણે એવા અને મુમુક્ષુઓના
સ્વામી શ્રીલબ્ધરામગુરૂને હું વારંવાર વંદન કરું છું.

શ્રીમદ્વાચાર્ય રત્નગુરુવંદનમ્

દ્વૈશિકાનાં સદારત્નં, સર્વસ્વામિગુણાશ્રયમ્ ।

અભયદાત્ત રત્નાખ્યં, ગુરું વન્દે પુનઃ પુનઃ ॥ ૪૧ ॥

બ્રહ્મનિષ્ઠ અને બ્રહ્મશ્રોત્રીય કે જે દ્વૈશિકોના ઉત્તમ ગુણો છે તે ગુણોથી યુક્ત
હોવાથી સત્પુરુષોમાં રત્ન રૂપ અને કૃપાળુતા, વાત્સલ્ય, અકારણ સ્નેહાદિ સ્વામી
ગુણોથી યુક્ત અને શરણાગત મુમુક્ષુઓને સદુપદેશથી અભય આપનાર શ્રીરત્ન
ગુરૂને હું વંદન કરું છું.

શ્રીમદ્વાચાર્ય માનગુરુવન્દનમ

માન્યાનાં હિ મહામાન્યં, જ્ઞાનયોગપ્રદાયકમ્ ।

માનદં માનદાસાખ્યં, ગુરું વન્દે પુનઃ પુનઃ ॥ ૪૨ ॥

માન્ય પુરૂષોમાં મહા માનનીય અને મુમુક્ષુઓને જ્ઞાન તથા યોગનો ઉપદેશ આપનાર, સર્વને માન આપનારા શ્રીમાનદાસ ગુરુને હું વારંવાર વંદન કરું છું.

શ્રીમદ્વાચાર્ય કૃષ્ણગુરુવન્દનમ

સુશિષ્યાભયદાતારં, જનસન્તાપહારકમ્ ।

શ્રીકૃષ્ણોપમકૃષ્ણાખ્યં, ગુરું વન્દે પુનઃ પુનઃ ॥ ૪૩ ॥

મુમુક્ષુ શિષ્યોને અભય આપનારા, સદુપદેશથી મનુષ્યોના સંતાપને હરણ કરનાર શ્રી કૃષ્ણરૂપ કૃષ્ણદાસ ગુરુને હું વારંવાર વંદન કરું છું.

શ્રીમદ્વાચાર્યોદ્ધવગુરુવન્દનમ

ભક્તિયોગસુરક્તં વૈ, રામનામપરાયણમ્ ।

શ્રીમદુદ્ધવનામાનં, ગુરું વન્દે પુનઃ પુનઃ ॥ ૪૪ ॥

ભક્તિ તથા યોગથી શુક્ત અને ભગવત્ નામ સ્મરણમાં તત્પર એવા શાભાયુક્ત ઉદ્ધવ ગુરુને હું વારંવાર વંદન કરું છું.

શ્રીમદ્વાચાર્ય ગોકુલગુરુવન્દનમ

ગુર્વાજ્ઞાપાલકં ધીરં, ગુરુચરણચિન્તકમ્ ।

ગોકુલાખ્યં મહામાન્યં, ગુરું વન્દે પુનઃ પુનઃ ॥ ૪૫ ॥

ગુરુ આજ્ઞાનું પાલન કરનારા, વૈયંશાળી, અને ગુરુચરણચિન્તક એવા શ્રીગોકુલ નામના ગુરુને હું વારંવાર વંદન કરું છું.

શ્રીમદ્વાચાર્યભેદીદાસગુરુવન્દનમ

ગોસેવાસક્તચિત્તં વૈ, મેઘિદાસસુયોગિનમ્ ।

ધર્મેમેઘસમાધિસ્થં, ગુરું વન્દે પુનઃ પુનઃ ॥ ૪૬ ॥

ગાયોની સેવામાં આસક્ત છે ચિત્ત જેઓનું એવા અને જ્ઞાન તથા યોગમાં નિષ્ઠાવાળા ધર્મમેઘાખ્ય સમાધિથી શુક્ત શ્રીભેદીદાસનામક ગુરુને હું વારંવાર વંદન કરું છું.

શ્રીમદ્વાચાર્ય જમનાદાસગુરુવન્દનમ્

કર્મયોગસુચિત્તં વૈ, હરિસેવાપરાયણમ્ ।

દૈશિકં યમુનાદાસં, ગુરું વન્દે પુનઃ પુનઃ ॥ ૪૭ ॥

નિત્ય, નૈમિત્તિક અને ભગવત્સ્મરણાદિ રૂપ સાધારણ પ્રાયશ્ચિત્ત રૂપ કર્મ યોગથી યુક્ત હોય મહદોષ જેણે દૂર કર્યો છે તેમજ ભગવદુપાસનાથી વિક્ષેપ દોષ જેણે દૂર કર્યો છે એવા દૈશિક શ્રીયમુનાદાસ ગુરુને હું વારંવાર વન્દુ છું.

શ્રીમદ્વાચાર્યગંગારામગુરુવન્દનમ્

સુદિવ્યદેશકર્તારં, પરોપકૃતિતત્પરમ્ ।

શ્રીગંગારામનામાનં, ગુરું વન્દે પુનઃ પુનઃ ॥ ૪૮ ॥

સગુણ શ્રદ્ધા હરિહરના પરમ અભેદોપાસક, દિવ્ય ધામ બનાવનાર અર્થાત્ ત્રિવિધ કાર્યકર્તા, દેવમંદિર સાધુમંદિર અને સાધુઓ તથા મંદિરના અભિરક્ષણાર્થ અક્ષય પૃથ્વીને પ્રાપ્ત કરનાર તેમજ પરોપકાર એજ જેઓની વૃત્તિ છે એવા અને

येन केन प्रकारेण, यस्य कस्यपि देहिनः ।

सन्तोषजनयेद्राम, तदेवेश्वरपूजनम् ॥

ભગવાન વશિષ્ઠ શ્રીરામચંદ્રજી પ્રતિ કહ્યું છે કે કોઈ પણ પ્રકારથી પ્રાણીઓને સંતોષ પમાડવો તેજ ઇશ્વર પૂજન ગણાય છે આ નિયમનું પાલન કરનાર શ્રીગંગારામગુરુને હું વારંવાર વન્દન કરું છું.

શ્રીમદ્વાચાર્ય ગોવિન્દરામગુરુવન્દનમ્

શ્રીરામ એવ દેવેશઃ, यस્ય મનસિ રાજતે ।

ગોવિન્દાખ્યં મહાત્માનં, ગુરું વન્દે પુનઃ પુનઃ ॥ ૫૦ ॥

સર્વ દેવોના ઇશ્વર શ્રીરામચંદ્રપ્રભુ જેના મનમાં નિરંતર બિરાજે છે અર્થાત્ દેવેન્દ્ર શ્રીરામચંદ્રપ્રભુનું નિરંતર સ્મરણ જેના હૃદયમાં થયા કરે છે એવા મહાપુરૂષ શ્રીગોવિન્દરામગુરુને હું વારંવાર વન્દું છું

શ્રીમદ્વાચાર્ય રઘુવરગુરુવન્દનમ્

શુભવિદ્યાવિનોદેન, જનોપકૃતિકારકમ્ ।

રઘુવરં નિજૈઃ સેવ્યં, ગુરું વન્દે પુનઃ પુનઃ ॥ ૫૧ ॥

નીતિવિદ્યા, ગાનવિદ્યા, જ્ઞાન વિદ્યા આદિ અનેક શુભવિદ્યાઓના સદુપ-
દેશથી મનુષ્યોના ઉપકારને કરનાર એવા અને સ્વકીય પવિત્ર મુમુક્ષુ શિષ્યોથી
નિરંતર પરિસેવિત શ્રી રઘુવર ગુરૂને હું વારંવાર વન્દુ છું.

શ્રી મદ્વાચાર્ય જીવરામગુરૂવન્દનમ

સદાચારેણ સંયુક્તં, પૂર્વાચાર્યાનુવર્તિનમ્ ।

શ્રીજીવરામનામાનં, ગુરું વન્દે પુનઃ પુનઃ ॥ ૫૨ ॥

વેદ વાંદિત સત્પુરુષોમાં જે નિત્ય નૈમિત્તિકાદિ સત્ કર્મચાર હોય છે તેવા
પવિત્ર સદાચારથી યુક્ત અને પૂર્વાચાર્ય પ્રદર્શિત હરિહરાભેદ બોધક વાક્ય
પરિશીલન કરી તદનુસાર કર્તવ્યપરાયણ પ્રસન્નવદન શ્રી જીવરામ ગુરૂને હું
વારંવાર વન્દુ છું.

ફલશ્રુતિ:

માયારામકૃતૈષા વૈ, શુભા ગુરુપરમ્પરા ।

તાં પઠેદ્યો નરો નિત્યં, લભતે સ પરાં ગતિમ્ ॥ ૫૩ ॥

વેદાન્તતીર્થ પંડિત માયારામકૃત આદ્યગુરુ નારાયણથી શ્રીજીવરામ ગુરુ
મુધીની જે શુભ આચાર્ય પરંપરા તેનો જે મનુષ્ય પ્રતિદિન પાઠ કરશે તે ઉત્તમ
ગતિને પામશે.

॥ ઇતિ શ્રીવેદાન્તતીર્થ પણ્ડિત માયારામ વિરચિત

પૂર્વાચાર્યપરમ્પરા સમાપ્તા ॥

॥ श्रीगणेशाय नमः ॥

॥ श्रीमहाविष्णुवटपतये नमः ॥

॥ श्रीषट्प्रज्ञमुनये नमः ॥

॥ अथ श्रीपूर्वाचार्यगुरुदीक्षित गुरु शिष्य परंपरा ॥

अनुष्टुप्

पदकञ्जनर्तिं कृत्वा, माधवरघुवीरयोः ।

वटपतिश्च षट्प्रज्ञं, प्रणम्य च पुनः पुनः ॥ १ ॥

श्रीनारायणमूला हि, पूर्वाचार्यपरम्परा ।

पूर्वश्रुता च पापघ्ना, मायारामेण सूच्यते ॥ २ ॥

विश्वाधारं रमानाथं, क्षीरार्णवकृतासनम् ।

नारायणमहं वन्दे, सदा ब्रह्मादिसेवितम् ॥ ३ ॥

देवाग्रजं नरैः सेव्यं, जनानां च पितामहम् ।

श्रीवशिष्ठादिभिर्वन्द्यं, विधिं वन्दे पुनः पुनः ॥ ४ ॥

मुनीनाञ्च महामान्यं, रघूणां चोपदेशकम् ।

शक्त्याद्यर्च्यं वशिष्ठं वै, गुरुं वन्दे पुनः पुनः ॥ ५ ॥

विद्यानिधिं सदा सौम्यं, दयावन्तं महामुनिम् ।

पराशरनतं शक्तिं, गुरुं वन्दे पुनः पुनः ॥ ६ ॥

ज्ञानयोगपरं देवं, मुनिव्यासनतं विभुम् ।

श्री पराशरनामानं, गुरुं वन्दे पुनः पुनः ॥ ७ ॥

वेदवाक्यविभक्तारं, शुकतातं तपोनिधिम् ।

श्रीशुकादिनतं व्यासं, गुरुं वन्दे पुनः पुनः ॥ ८ ॥

महासत्त्वनिधिं देवं, संसारार्णवपारगम् ।
 गौडपादनतं सेव्यं, गुरुं वन्दे पुनः पुनः ॥ ९ ॥
 कैवलाद्वैतसिद्धान्ते, सर्वसिद्धान्तदर्शकम् ।
 गोविन्दसेव्यंगौडाख्यं, गुरुं वन्दे पुनः पुनः ॥ १० ॥
 साक्षाद् गोविन्दरूपं श्रीशंकराचार्यसेवितम् ।
 श्रीगोविन्दं महात्मानं, गुरुं वन्दे पुनः पुनः ॥ ११ ॥
 वेदार्थदर्शकं भद्रं, श्रीसुरेश्वरसेवितम् ।
 शंकराचार्यनामानं, गुरुं वन्दे पुनः पुनः ॥ १२ ॥
 धीवासनापरित्यागाच्चित्तं, यस्य सुनिर्मलम् ।
 महाप्रज्ञं सुरेशाख्यं, गुरुं वन्दे पुनः पुनः ॥ १३ ॥
 सर्वदा यस्य चित्तं वै, स्वरूपानन्दतत्परम् ।
 नतं सत्येन सर्वज्ञं, गुरुं वन्दे पुनः पुनः ॥ १४ ॥
 संसारमेव निःसारं, दृष्ट्वा यातं विमुक्तताम् ।
 ज्ञानानन्दनतं सत्यं, गुरुं वन्दे पुनः पुनः ॥ १५ ॥
 विश्वोपाधिविनिर्मुक्तं, निर्भयानन्दसेवितम् ।
 ज्ञानानन्दनामानं, गुरुं वन्दे पुनः पुनः ॥ १६ ॥
 वेदान्तशास्त्रनिष्णातं, जन्मदुःखविनाशकम् ।
 निर्भयानन्दनामानं, गुरुं वन्दे पुनः पुनः ॥ १७ ॥
 स्वस्वरूपविनिर्मग्नं, शिष्यक्लेशविदारकम् ।
 सुखानन्दमहात्मानं, गुरुं वन्दे पुनः पुनः ॥ १८ ॥
 सार्वभौमाभयानन्दं, त्यक्तभीतिं मनोहरम् ।

अभयानन्दनामानं, गुरुं वन्दे पुनः पुनः ॥ १९ ॥

स्वतः प्रतीत आनन्दो, यस्य चित्ते सुखावहः ।

तं देवं सहजानन्दं, गुरुं वन्दे पुनः पुनः ॥ २० ॥

श्रुतिश्रवणमात्रेणाऽवरणं येन भञ्जितम् ।

श्रुत्यानन्दमहात्मानं, गुरुं वन्दे पुनः पुनः ॥ २१ ॥

वेदादिषु सदारक्तं, ज्ञानयोगे च तत्परं ।

तं ज्ञानाढ्यं शिवानन्दं, गुरुं वन्दे पुनः पुनः ॥ २२ ॥

यस्य चित्ते न विक्षेपो, जातः संतापकारकः ।

सच्चिदानन्दनामानं, गुरुं वन्दे पुनः पुनः ॥ २३ ॥

ध्यानिनाञ्च सदा श्रेष्ठं, सर्वभूतहिते रतम् ।

नित्यानन्दयतीन्द्रं तं, गुरुं वन्दे पुनः पुनः ॥ २४ ॥

शिष्यवृन्दैः सदा पूज्यं, ब्रह्मध्यानपरायणम् ।

श्रीमन्नारायणानन्दं, गुरुं वन्दे पुनः पुनः ॥ २५ ॥

येन पूर्णं जगत् सर्वं, पूर्णानन्देन पूरितम् ।

पूर्णानन्दमहात्मानं, गुरुं वन्दे पुनः पुनः ॥ २६ ॥

श्रुत्यादिसिद्धतत्त्वज्ञं, सर्वतंत्रस्वतंत्रकम् ।

जीवात्मानन्दनामानं, गुरुं वन्दे पुनः पुनः ॥ २७ ॥

यतिलक्षणसंयुक्तं, मानमोहविवर्जितम् ।

महान्तं केशवानन्दं, गुरुं वन्दे पुनः पुनः ॥ २८ ॥

वशीभूतो हि देवेशो, यस्य भक्त्या रमाधवः ।

पूज्यं तं माधवानन्दं, गुरुं वन्दे पुनः पुनः ॥ २९ ॥

चिन्तयन्तं धियात्मानं, सदा संत्यक्तवासनम् ।
 श्रीजगन्नाथनामानं, गुरुं वन्दे पुनः पुनः ॥ ३० ॥
 आचार्यगणमान्यं वै, ब्रह्मानन्दविदांवरम् ।
 श्रीपद्मनाभनामानं, गुरुं वन्दे पुनः पुनः ॥ ३१ ॥
 निखिलज्ञाननिष्णातं, रघुनाथरतिप्रियम् ।
 रघुनाथाभिधानं तं, गुरुं वन्दे पुनः पुनः ॥ ३२ ॥
 सुमनसमहात्मानं, शान्तिकरं महोदयम् ।
 सद्यं यादवाचार्यं, गुरुं वन्दे पुनः पुनः ॥ ३३ ॥
 सर्वविद्यानिधानं त्वां, क्लेशानाञ्च विनाशनम् ।
 श्रीषट्प्रज्ञं महाचार्यं, गुरुं वन्दे पुनः पुनः ॥ ३४ ॥
 लब्धो रामो हि येन श्री लब्धरामः स उच्यते ।
 लब्धरामं सुभक्तेशं, गुरुं वन्दे पुनः पुनः ॥ ३५ ॥
 दैशिकानां सदारत्नं, सर्वस्वामिगुणाश्रयम् ।
 अभयदञ्च रत्नाख्यं, गुरुं वन्दे पुनः पुनः ॥ ३६ ॥
 मान्यानां हि महामान्यं, ज्ञानयोगप्रदायकम् ।
 मानदं मानदासाख्यं, गुरुं वन्दे पुनः पुनः ॥ ३७ ॥
 सुशिष्याभयदातारं, जनसन्तापहारकम् ।
 श्रीकृष्णोपमकृष्णाख्यं, गुरुं वन्दे पुनः पुनः ॥ ३८ ॥
 गोसेवासक्तचित्तं वै, मेघिदाससुयोगिनम् ।
 धर्ममेघसमाधिस्थं, गुरुं वन्दे पुनः पुनः ॥ ३९ ॥

(२६)

गोसेवासक्तचित्तं वै, मेघिदाससुयोगिनम् ।
धर्ममेघसमाधिस्थं, गुरुं वन्दे पुनः पुनः ॥ ४० ॥
सुदिव्यदेशकर्तारं, परोपकृतितत्परम् ।
श्रीगङ्गारामनामानं, गुरुं वन्दे पुनः पुनः ॥ ४१ ॥
शुभविद्याविनोदेन, जनोपकृतिकारकम् ।
रघुवरं निजैः सेव्यं, गुरुं वन्दे पुनः पुनः ॥ ४२ ॥
सदाचारेण संयुक्तं, पूर्वाचार्यानुवर्तिनम् ।
श्री जीवरामनामानं, गुरुं वन्दे पुनः पुनः ॥ ४३ ॥

फलश्रुतिः

मायारामकृतैषा वै, शुभा गुरुपरंपरा ।
तां पठेद्यो नरो नित्यं, लभते स परांगतिम् ॥ ४४ ॥

इति श्रीमद्वेदान्ततीर्थ पंडित मायाराम विरचित
पूर्वाचार्य गुरु दीक्षित गुरु शिष्य
परंपरा समाप्ता.

શ્રી સત્પુરુષચરિત્રપ્રકાશ વિષયાનુક્રમણિકા.

નંબર.	વિષય.	પૃષ્ઠાંક.	પાકિ.
૧	અથ ભૂમિકા મંગલાચરણ	... ૧	૧
૨	ગુરૂપૂર્ણિમાના દિવસે સત્સભાવર્ણનપૂર્વક ગુરૂપૂજન	૨	૧
૩	અંથકારનો આચાર્ય શ્રી રઘુવરદાસજી પ્રતિ પૂર્વાચાર્ય ચરિત્ર વિષયક પ્રશ્ન	... ૪	૩
૪	આચાર્ય શ્રી રઘુવરદાસજી મહારાજ કથિત પૂર્વોક્ત પ્રશ્નનો પ્રત્યુત્તર	... ૫	૧૭
૫	પૂજ્યાચાર્ય શ્રીજીવરામદાસજી આદિ મહાત્મા- ઓની અનુજ્ઞાથી પૂર્વશ્રુત ચરિત્રોને અંથકાર પાંડિત માયારામજીનો અંથરૂપે પ્રકટ કરવાનો સંકલ્પ.	... ૮	૨
પ્રથમ મયૂખ.			
૬	શ્રી વરપતિ વંદન	... ૮	૧૧
૭	શ્રી વિદ્યાગુરૂ વંદન	... ૮	૨૦
૮	શ્રી પરપ્રજ્ઞાદિ ગુરૂ વંદન	... ૯	૧
૯	પયઃસરપીઠસ્થ સત્પુરુષોના પૂર્વાચાર્ય ક્યાંથી આવ્યા, ક્યા આશ્રમના હતા અને દુધરે- જમાં કેવી રીતે આવ્યા તેની વિગત.	... ૧૦	૬
૧૦	દુધરેજના મહાત્માઓની પરંપરાનું શ્રીનારા- યણથી પ્રાકટય	... ૧૦	૧૫
૧૧	દ્વિતીય પુરુષ બ્રહ્મા	... ૧૨	૧૯
૧૨	તૃતીયાચાર્ય શ્રી વશિષ્ઠમુનિ	... ૧૩	૩
૧૩	ચતુર્થાચાર્ય શ્રી શકિત મુનિ	... ૧૪	૧૧
૧૪	પંચમાચાર્ય શ્રી પરાશર મુનિ	... ૧૫	૨
૧૫	ષષ્ઠાચાર્ય શ્રી વ્યાસમુનિ	... ૧૫	૨૧
૧૬	સપ્તમાચાર્ય શ્રી શુકદેવમુનિ	... ૧૬	૨૨
૧૭	અષ્ટમાચાર્ય શ્રી ગૌડપાદાચાર્ય	... ૧૭	૧૨
૧૮	નવમાચાર્ય શ્રી ગોવિન્દ ગુરૂ	... ૧૭	૧૯
૧૯	દશમાચાર્ય શ્રી શંકરાચાર્ય ગુરૂ	... ૧૮	૨૨
મયૂખ બીજો.			
૨૦	શ્રી શંકરાચાર્યનું ચરિત્ર	... ૨૦	૩
૨૧	શ્રી શંકરાચાર્યનો જન્મકાળ નિર્ણય	... ૨૧	૧૦

૨૨	શ્રી કાશીજીમાં શ્રી વિઘ્નેશ્વર યને			
	શ્રી શંકરાચાર્યનો સંવાદ	...	૩૧	૫
૨૩	શ્રી પદ્મપાદાચાર્ય દીક્ષા પરિક્ષન	...	૩૭	૩
૨૪	શ્રી આચાર્યનું મંડનમિશ્ર ગૃહ ગમન	...	૩૯	૭
૨૫	શ્રી હસ્તામલક દીક્ષા પરિક્ષન	...	૪૦	૨૬
૨૬	શ્રીમાતૃ મરણ સમયે શ્રીઆચાર્યનું કાલટી ગમન...	...	૪૨	૮
૨૭	શૃંગગિરિ મઠ સ્થાપના	...	૪૪	૨૬

મયૂખ ત્રીજો.

૨૮	શારદા મઠ સ્થાપના	...	૪૭	૧૮
૨૯	તોટકાચાર્યની ગુરુ ભક્તિનું પરિક્ષન	...	૪૮	૨૫
૩૦	જયોતિર્મઠ સ્થાપના	...	૫૧	૧૦
૩૧	વિમલાપીઠ (ગોવર્ધન મઠ) સ્થાપના	...	૫૨	૧૭
૩૨	શ્રી આચાર્ય નિર્વાણ	...	૫૪	૧૬
૩૩	શ્રી સુરેશ્વરાચાર્ય ગુરુ વંદન	...	૫૫	૧૧
૩૪	શ્રી સર્વજ્ઞાચાર્ય ગુરુ વંદન	...	૫૬	૧
૩૫	શ્રી સત્યાનંદ ગુરુ વંદન	...	૫૬	૬
૩૬	શ્રી જ્ઞાનાનંદ ગુરુ વંદન તથા હુમ્પીમાં			
	મઠ સ્થાપના	...	૫૭	૧
૩૭	શ્રી નિર્ભયાનંદ ગુરુ વંદન	...	૫૭	૧૨
૩૮	શ્રી સુખાનંદ ગુરુવંદન	...	૫૭	૨૨
૩૯	શ્રી અભયાનંદ ગુરુવંદન	...	૫૮	૨
૪૦	શ્રી સહજાનંદ ગુરુ વંદન	...	૫૮	૧૬
૪૧	શ્રી શ્રુત્યાનંદ ગુરુ વંદન	...	૫૮	૨૬
૪૨	શ્રી શિવાનંદ ગુરુ વંદન તથા મહિલકાળુનમાં			
	મઠ સ્થાપના	...	૬૦	૧૩
૪૩	શ્રી સચ્ચિદાનંદ ગુરુવંદન	...	૬૧	૧૩
૪૪	શ્રી નિત્યાનંદ ગુરુ વંદન તથા શ્રી કાશીજીમાં			
	શ્રી કેદારેશ્વર સમીપ મઠસ્થાપના	...	૬૨	૨
૪૫	શ્રી મન્નારાયજીનાનંદ ગુરુ વંદન	...	૬૨	૨૨
૪૬	શ્રી પૂર્ણાનંદ ગુરુ વંદન	...	૬૩	૧૧
૪૭	શ્રી અનન્તાનંદ ગુરુવંદન	...	૬૩	૧૫
૪૮	શ્રી જીવાત્માનંદ ગુરુ વંદન	...	૬૪	૪
૪૯	શ્રી કેશવાનંદ ગુરુ વંદન	...	૬૪	૧૮
૫૦	શ્રી માધવાનંદ ગુરુ વંદન	...	૬૫	૫

૫૧	શ્રીજગન્નાથ ગુરૂવંદન તથા ઉત્તર કાશીમાં જ્ઞાન મઠ સ્થાપના	...	૬૫	...	૧૬
૫૨	શ્રીપદ્મનાભ ગુરૂવંદન તથા પદ્મનાભજીનો શ્રીક- બીરજીમાં ગુરૂ ભાવ	...	૬૬	...	૮
૫૩	શ્રીનીલકંઠગુરૂવંદન મયૂખ ચોથે.				
૫૪	શ્રીરઘુનાથજીનીનું નીલકંઠગુરૂથી દીક્ષાપ્રહણ	...	૬૮	...	૧૦
૫૫	શ્રી સિદ્ધપુર ક્ષેત્રમાં શ્રી રઘુનાથ સ્વામીએ વેદ વિભાગ વિષયક પ્રશ્ન પૂછતાં શ્રીનીલકંઠ ગુરૂથી સાખા પૂર્વક ચારે વેદોના વિભા- ગોનું પરિકથન				
	મયૂખ પાંચમો.				
૫૬	શ્રીસિદ્ધપુર ક્ષેત્રમાં બીજે દિવસે શિષ્ય રઘુના- થજીએ યજ્ઞ દાનાદિના વિશેષ વિજ્ઞાનાર્થે શ્રી નીલકંઠસ્વામીજી પ્રત્યે કરેલપ્રશ્નનો ઉત્તર આપતાં શ્રી નીલકંઠગુરૂથી યજ્ઞાદિ કર્મોનાં અનેક ભેદોનું વર્ણન	...	૮૭	...	૪
	મયૂખ છઠ્ઠો				
૫૭	ત્રીજે દિવસે રઘુનાથ સ્વામીજીએ જગતમાં શ્રેયસ્કારક કોણ છે? એવો શ્રીનીલકંઠ- સ્વામીજીને પ્રશ્ન કર્યો જેના ઉત્તરમાં નીલકંઠસ્વામીજીએ કરેલું ધર્મ પદા- ર્થનું વર્ણન.	...	૧૦૨	...	૧૬
૫૮	સાંધારણ ધર્મના દશપ્રકાર	...	૧૦૬	...	૨૫
૫૯	વર્ણ ધર્મના પ્રકાર તથા આપત્તિમાં વર્ણ ધર્મનો ઉપદેશ	...	૧૦૭	...	૬
૬૦	આશ્રમ ધર્મ વર્ણન તથા બ્રહ્મચારી પ્રતિ આચાર્યનો ઉપદેશ	...	૧૧૦	...	૪
૬૧	સંન્યાસી ભેદ પરિકથન પૂર્વક સંન્યાસ વર્ણન	...	૧૧૬	...	૪
	મયૂખ સાતમો				
૬૨	શ્રી સિદ્ધપુર ક્ષેત્રમાં ચોથે દિવસે શ્રી નીલકંઠ ગુરૂપ્રતિ રઘુનાથસ્વામીજીએ પ્રશ્ન પૂછ્યો કે:— હે સ્વામિન! જગતમાં પતિત અને પવિત્ર આવી રીતના સર્વ પ્રકારનાં મનુષ્યોના કલ્યાણનું પરમ સાધન શું છે!	...	૧૧૨	...	૪

૬૩ પૂર્વેકિત પ્રશ્નના પ્રત્યુત્તરમાં નીલકંઠસ્વામીએ
ભક્તિને પરમ ઐયસ્કરી કહીને તે ભક્તિ
માનસિક વાચનિક કાયિક ભેદથી તેમજ
પ્રપત્તિના ભેદથી તેમજ પરા અપરાના
ભેદથી અનેક પ્રકારની છે એમ શાસ્ત્રોના
પ્રમાણો ઉદ્ધૃત કરી ભક્તિનું સ્વરૂપ સંક્ષે
પથી કહેલું છે. ... ૧૨૩ ... ૨૦

મયૂખ આઠમો.

૬૪ પાચમા દિવસે શ્રીનીલકંઠસ્વામીજી પ્રતિ
રધુનાથસ્વામીજીએ ઉત્તમ મધ્યમ
અને કનિષ્ઠ ભગવત્ ભક્તોનું સ્વરૂપ
જણાવવા કરેલ પ્રાર્થના ... ૧૩૭ ... ૪

૬૫ પૂર્વેકિત પ્રાર્થનાના પ્રત્યુત્તરમાં શ્રીનીલકંઠ-
સ્વામીજીએ ઉત્તમ મધ્યમાદિ ભક્તોના
શાસ્ત્રોના અનેક પ્રમાણોથી બહુ
સુંદર રીતે સ્વરૂપ સમજાવ્યા છે. ... ૧૩૮ ... ૩

મયૂખ નવમો

૬૬ શ્રીસિદ્ધપુરથી સશિષ્ય શ્રીનીલકંઠસ્વામી-
જીનું શ્રીદ્વારિકા તરફ પ્રયાણ થતાં
ઝંઝાવાટ જવું ... ૧૫૦ ... ૩

૬૭ ઝંઝાવાટથી શ્રીનીલકંઠસ્વામીજીનું સશિષ્ય
વર્ધમાનપુર થઈ મદાવહુગિરિ જવું
અને ત્યાં ગુફા બનાવી નિવાસ કરવો. ... ૧૫૮ ... ૧

૬૮ ઉમાગંગા તથા પયઃસર (દુધરેજ)તીર્થનું
વર્ણન તેમજ તેના તટ ઉપર રહેલા
મહાત્માઓના દર્શનનું પરિકથન ... ૧૫૮ ... ૧૮

૬૯ શિષ્ય રધુનાથપુરી પ્રતિ ગુરૂ નીલકંઠસ્વા-
મીજીની પયઃસરમાં આશ્રમ બનાવી
ભવિષ્યમાં રહેવાની આજ્ઞા અને
તેજ વખતે આશ્રમની નજીકમાં
ગોપોનું દધિદુગ્ધ સંતના આતિથ્ય
માટે લાવવું. ... ૧૫૯ ... ૧૭

૭૦ સશિષ્ય શ્રીનીલકંઠસ્વામીજીનું પયઃસરથી
દ્વારિકાદિ તિર્થો પ્રતિ ગમન ... ૧૬૩ ... ૩

૭૧	તમારું આદિના વ્યસનથી સમાધિચ્યુત થએલ એક વિરક્ત સંતની દશા દેખી તમારે કિંવા તમારી શિષ્ય પરંપરાએ આવા દુષ્ટ વ્યસનનું પરિસેવન કરવું નહિ એવો શ્રીનીલ કંઠસ્વામીજીનો શિષ્ય રઘુનાથપુરી પ્રતિ ઉપદેશ	...	૧૬૮	...	૬
૭૨	શ્રીનીલકંઠસ્વામીજીનો શિષ્ય રઘુનાથજીને અતિમ ઉપદેશ	...	૧૭૦	...	૧૨
૭૩	શ્રીરઘુનાથસ્વામીજીનું શ્રીનીલકંઠસ્વામીજીના નિર્વાણ પછી ઘોડશી આદિ અત્યેષ્ટિ ક્રિયા કરીને સ્વગુરુ આદેશાનુસાર સિદ્ધપુર જવું.	...	૧૭૫	...	૧૧
૭૪	ઝંઝાવાટના ત્રિવેદી મોઢ જ્ઞાતિના યાદવ નામના બ્રાહ્મણે શ્રીરઘુનાથજીસ્વામીજીને સિદ્ધપુર ક્ષેત્રમાં મળવું.	...	૧૭૬	...	૭
૭૫	યાદવ બ્રાહ્મણનો વેદ ધર્મના નિર્ણય વિષયક શ્રીરઘુનાથસ્વામીજી પ્રતિ પ્રશ્ન	...	૧૮૦	...	૨૬
૭૬	પૂર્વેકિત પ્રશ્નનો શ્રીરઘુનાથસ્વામીજીએ મન્વાદિ સ્મૃતિઓના અનેક પ્રમાણોથી આપેલો ઉત્તર	...	૧૮૧	...	૧૮
૭૭	ચતુર્દશ વિદ્યા બોધક ગ્રંથ પ્રદર્શન પૂર્વક પુરાણ તથા સ્મૃતિની સંખ્યાનું પરિકથન	...	૧૮૩	...	૧૦

મયૂખ દર્શનો

૭૮	શ્રીરઘુનાથસ્વામીજીનું સિદ્ધપુરથી ઝંઝાવાટમાં પધારવું અને યાદવને યતિદીક્ષા આપવી....	૧૮૯	...	૩	
૭૯	નલેશ્વર ક્ષેત્રમાં શ્રીરઘુનાથસ્વામીજી પ્રતિ યાદવપુરીજીએ વેદ બ્રાહ્મ દર્શનાને જાણવા માટે કરેલ પ્રશ્ન	...	૧૯૨	...	૧૧
૮૦	આર્વાક મત પ્રદર્શન	...	૧૯૩	...	૫
૮૧	આરપકારના બૌદ્ધોના મતનું નિરૂપણ	...	૧૯૪	...	૧૯
૮૨	જૈન મત પ્રદર્શન.	...	૨૦૨	...	૧૭

મયૂખ અગીઆરમો

૮૩	ગુરૂ શ્રીરઘુનાથ સ્વામીજીનો દુધરેજમાં આશ્રમ સ્થાપવાનો સંકલ્પ	...	૨૦૯	...	૪
૮૪	દુધરેજમાં આશ્રમ સ્થાપના	...	૨૧૦	...	૮
૮૫	દુધરેજમાં પવિત્ર યતિ મંડળીનું ચાતુર્માસ નિમિત્ત આગમન	...	૨૧૧	...	૧૬
૮૬	શ્રીપયઃસરના જળનું મહાત્માઓની ઇચ્છાથી ક્ષીર લોજન વખતે દુધ બનવું	...	૨૧૪	...	૫
૮૭	શ્રીદુધરેજમાં ગુરૂ પૂર્ણિમાસીનો ઉત્સવ	...	૨૧૬	...	૪

મયૂખ બારમો.

૮૮	ચાતુર્માસ કરવા આવેલ યતિઓએ પડ્દશી નના શ્રવણ મારે શ્રીરઘુનાથસ્વામી- જીને કરેલ પ્રશ્ન	...	૨૧૭	...	૫
૮૯	પડ્દશીનામાં ગૌતમકૃત ન્યાયશાસ્ત્રના સોળ પદાર્થો સંક્ષેપથી કહેતાં પ્રમાણ પદા- ર્થનું પ્રથમ નિરૂપણ	...	૨૨૦	...	૧
૯૦	પ્રત્યક્ષ પ્રમાણ	...	૨૨૧	...	૧૫
૯૧	અનુમાન પ્રમાણ	...	૨૨૮	...	૨
૯૨	ઉપમાન પ્રમાણ	...	૨૩૪	...	૧૩
૯૩	શબ્દ પ્રમાણ	...	૨૩૪	...	૧૬
૯૪	દ્વિતીય પ્રમેય પદાર્થનું નિરૂપણ	...	૨૩૬	...	૬
૯૫	તૃતીય સંશય પદાર્થનું નિરૂપણ	...	૨૩૬	...	૧૫
૯૬	ચતુર્થ પ્રયોજન પદાર્થનું નિરૂપણ	...	૨૩૭	...	૩
૯૭	પંચમ દૃષ્ટાન્ત પદાર્થનું નિરૂપણ	...	૨૩૭	...	૮
૯૮	ષષ્ઠ સિદ્ધાન્ત પદાર્થનું નિરૂપણ	...	૨૩૭	...	૧૪
૯૯	સપ્તમ અવયવ પદાર્થનું નિરૂપણ	...	૨૩૮	...	૧
૧૦૦	અષ્ટમ તર્ક પદાર્થનું નિરૂપણ	...	૨૩૯	...	૭
૧૦૧	નવમા નિર્ણય પદાર્થનું નિરૂપણ	...	૨૩૯	...	૧૧
૧૦૨	દશમા વાદ પદાર્થનું નિરૂપણ	...	૨૩૯	...	૧૫
૧૦૩	અગીઆરમા જલ્પવાદ પદાર્થનું નિરૂપણ	...	૨૪૦	...	૨
૧૦૪	બારમા વિતણ્ડાવાદ પદાર્થનું નિરૂપણ	...	૨૪૦	...	૬
૧૦૫	તેરમા હેત્વાભાસ પદાર્થનું નિરૂપણ	...	૨૪૦	...	૧૦
૧૦૬	ચૌદમા છલ પદાર્થનું નિરૂપણ	...	૨૪૬	...	૧૮

૧૦૭	પંદરમા જાતિ પદાર્થનું નિરૂપણ	...	૨૪૭	...	૬
૧૦૮	સોળમાં નિઘ્રહુ સ્થાન પદાર્થનું નિરૂપણ	...	૨૪૭	...	૭
૧૦૯	એકવીશ પ્રકારનાં દુઃખ પરિકથન પૂર્વકે નૈયાયિક મોક્ષ નિરૂપણ	...	૨૪૭	...	૧૯
૧૧૦	કણાદ મુનિ વિરચિત વૈશેષિક દર્શનસ્થ સપ્ત પદાર્થ નિરૂપણ	...	૨૪૮	...	૧૨
૧૧૧	પ્રથમ દ્રવ્ય પદાર્થનું નિરૂપણ	...	૨૪૯	...	૪
૧૧૨	દ્વિતીય ગુણ પદાર્થનું નિરૂપણ	...	૨૪૯	...	૪
૧૧૩	તૃતીય કર્મ પદાર્થનું નિરૂપણ	...	૨૫૦	...	૧૮
૧૧૪	ચતુર્થ સામાન્ય પદાર્થનું નિરૂપણ	...	૨૫૧	...	૧
૧૧૫	પંચમ વિશેષ પદાર્થનું નિરૂપણ	...	૨૫૧	...	૪
૧૧૬	છઠ્ઠા સમવાય પદાર્થનું નિરૂપણ	...	૨૫૧	...	૯
૧૧૭	સાતમી અભાવ પદાર્થનું નિરૂપણ	...	૨૫૧	...	૨૧

મયૂખ તેરમો.

૧૧૮	સંક્ષેપથી સાંખ્ય દર્શન પરિકથન	...	૨૫૫	...	૪
૧૧૯	સાંખ્ય શાસ્ત્રમાં ચતુર્વિધ પદાર્થ નિરૂપણ	...	૨૫૭	...	૧
૧૨૦	સોળ પ્રકારની વિકૃતિનું નિરૂપણ	...	૨૫૭	...	૧૨
૧૨૧	પંચ વિપર્યય (કલેશ) નિરૂપણ	...	૨૫૯	...	૨૦
૧૨૨	તમ નામક વિપર્યયના અષ્ટ ભેદ	...	૨૬૦	...	૮
૧૨૩	મોહના આઠ ભેદનું નિરૂપણ	...	૨૬૦	...	૧૪
૧૨૪	મહામોહ નામક વિપર્યયના દશ ભેદ	...	૨૬૦	...	૨૧
૧૨૫	તામિસ્ત્ર નામક વિપર્યયના અષ્ટાદશ ભેદ	...	૨૬૧	...	૪
૧૨૬	નવપ્રકારની તુષ્ટિનું નિરૂપણ	...	૨૬૧	...	૧૪
૧૨૭	દ્વિવિધ યુરૂપ નિરૂપણ	...	૨૬૫	...	૨
૧૨૮	સત્ય કાર્યવાદ નિરૂપણ	...	૨૬૬	...	૩
૧૨૯	સાંખ્યાચાર્ય નામાભિધાન નિરૂપણ	...	૨૬૭	...	૮
૧૩૦	વિજ્ઞાનભિક્ષુકે ભાષ્યના મૂળ સાંખ્ય સૂત્રો કપિલ પ્રણીત નથી તે વિષે વિવેચન	...	૨૬૭	...	૨૩

મયૂખ ચૌદમો.

૧૩૧	સંક્ષેપથી યોગદર્શનનું નિરૂપણ	...	૨૭૨	...	૪
૧૩૨	ચિત્તવૃત્તિ નિરોધરૂપ યોગનું વર્ણન	...	૨૭૨	...	૨૦
૧૩૩	ચિત્તવૃત્તિના પાંચ ભેદનું નિરૂપણ	...	૨૭૩	...	૪
૧૩૪	વૈરાગ્ય તથા અભ્યાસનું નિરૂપણ	...	૨૭૪	...	૧૦

૧૩૫	પર વૈરાગ્ય નિરૂપણ	...	૨૭૬	...	૧૭
૧૩૬	સંપ્રજ્ઞાત તથા અસંપ્રજ્ઞાત ભેદથી યોગ બે પ્રકારનો તેમજ ભેદ પૂર્વક સંપ્રજ્ઞા- તનું નિરૂપણ	...	૨૭૬	...	૧૮
૧૩૭	સંપ્રજ્ઞાત યોગનાં સાધનોનું નિરૂપણ	...	૨૭૮	...	૧૦
૧૩૮	ઘરવર પરિકથન	...	૨૭૮	...	૧૭
૧૩૯	પંચ કલેશ નિરૂપણ	...	૨૮૦	...	૨
૧૪૦	યોગ વિઘ્ન નિરૂપણ	...	૨૮૦	...	૧૫
૧૪૧	અસંપ્રજ્ઞાત યોગના સાધનોનું નિરૂપણ	...	૨૮૧	...	૧૨
૧૪૨	વિક્ષિપ્ત ચિત્તવાળા પુરૂષ માટે ક્રિયા યોગનું નિરૂપણ	...	૨૮૩	...	૯
૧૪૩	અવિદ્યા નામક કલેશનું નિરૂપણ	...	૨૮૪	...	૧
૧૪૪	યોગના અષ્ટ અંગનું નિરૂપણ	...	૨૮૬	...	૧૬
૧૪૫	યમનું નિરૂપણ	...	૨૮૭	...	૧
૧૪૬	એકાગ્રતા રૂપનું નિરૂપણ	...	૨૮૮	...	૧૭
૧૪૭	પ્રાણાયામનું નિરૂપણ	...	૨૮૯	...	૨૦
૧૪૮	સંયમ નિરૂપણ	...	૨૯૪	...	૨

મયૂખ પંદરમો.

૧૪૯	સંક્ષેપથી પૂર્વ મીમાંસા નિરૂપણ	...	૨૯૬	...	૫
૧૫૦	પ્રથમથી દ્વાદશ અધ્યાયના સાર રૂપ સંક્ષે- પથી નિરૂપણ	...	૨૯૭	...	૬
૧૫૧	પુનઃ પ્રત્યેક અધ્યાયના પ્રત્યેક પાદગત વિષયનું સંક્ષેપથી દિગ્ દર્શન અને પ્રથમાધ્યાયના પાદગત વિષયનું પરિકથન	...	૩૦૦	...	૧૮
૧૫૨	દ્વિતીય અધ્યાયના પાદગત વિષયનું પરિકથન	...	૩૦૧	...	૮
૧૫૩	તૃતીય અધ્યાયના પાદગત વિષયનું પરિકથન	...	૩૦૨	...	૧૩
૧૫૪	ચતુર્થ અધ્યાયના પાદગત વિષયનું પરિકથન	...	૩૦૪	...	૯
૧૫૫	પંચમ અધ્યાયના પાદગત વિષયનું પરિકથન	...	૩૦૫	...	૯
૧૫૬	ષષ્ઠમ અધ્યાયના પાદગત વિષયનું પરિકથન	...	૩૦૬	...	૧૦
૧૫૭	સપ્તમ અધ્યાયના પાદગત વિષયનું પરિકથન	...	૩૦૮	...	૨૩
૧૫૮	અષ્ટમ અધ્યાયના પાદગત વિષયનું પરિકથન	...	૩૦૯	...	૧૪
૧૫૯	નવમ અધ્યાયના પાદગત વિષયનું પરિકથન	...	૩૧૧	...	૨
૧૬૦	દશમ અધ્યાયના પાદગત વિષયનું પરિકથન	...	૩૧૧	...	૧૯

૧૬૧	એકાદશ અધ્યાયના પાદગત વિષયનું પરિકથન	...	૩૧૪	...	૧
૧૬૨	દ્વાદશ અધ્યાયના પાદગત વિષયનું પરિકથન	...	૩૧૪	...	૬
૧૬૩	પૂર્વ મીમાંસા ગ્રન્થ વ્યાખ્યાનકારકોનાં નામ	...	૩૧૬	...	૮

મયૂખ સોળમો.

૧૬૪	સંક્ષેપથી અદ્વૈત વેદાન્ત મતનું પરિકથન	...	૩૧૮	...	૪
૧૬૫	ઉત્તર મીમાંસાના પ્રત્યેક અધ્યાયગત વિષયનું સંક્ષેપથી પરિકથન	...	૩૧૯	...	૧૫
૧૬૬	અન્યથ વ્યતિરેકથી શ્રવણની જ્ઞાન પ્રતિ હેતુતા	...	૩૨૧	...	૬૪
૧૬૭	તાદાત્મ્યાદિ અધ્યાસનું નિરૂપણ	...	૩૨૪	...	૭
૧૬૮	ખ્યાતિ પરિકથન	...	૩૨૬	...	૬
૧૬૯	ત્રિવિધ સત્તાનું પરિકથન	...	૩૩૪	...	૧૧
૧૭૦	અર્થાધ્યાસનું નિરૂપણ	...	૩૩૭	...	૫

મયૂખ સત્તરમો.

૧૭૧	દ્વારિકાની યાત્રા નિમિત્તે આવેલા સંન્યાસીઓનું ચાતુર્માસ પૂર્ણ કરી દ્વારિકાથી પ્રતિ ગમન	...	૩૪૧	...	૧૬
૧૭૨	શ્રીરધુનાથજીનું શિષ્ય સહિત ઝંઝાવાટ થઈને ઉત્તરકાશી તરફ ગમન તથા ત્યાં કેલાસવાસ તદન્તર યાદવસ્વામીજીનું ઝંઝાવાટ આવવું	...	૩૪૨	...	૧૬
૧૭૩	શ્રીસામતસિંહજીના પૂર્વાશ્રમના પિતા ચોગરાજજીની હુરપાલ દેવ સુધીની પરંપરાનું પરિકથન	...	૩૪૩	...	૧૧
૧૭૪	શ્રી સામતસિંહજીનો જન્મ તથા વિદ્યાભ્યાસનું પરિકથન	...	૩૪૪	...	૧૦
૧૭૫	સામતસિંહજીનો ઉપનયન સંસ્કાર	...	૩૪૫	...	૧૪
૧૭૬	શ્રી સામતસિંહજીએ ઝિલ્લકા સરસ્વતી ઉપર મૃગનો વધ કરવો અને શ્રી-યાદવસ્વામીજીથી તે મૃગનું સજીવન કાર્ય જોઈ તેમને વૈરાગ્ય થવો	...	૩૪૬	...	૧
૧૭૭	વૈરાગ્ય ચુકત બન્ને બન્ધુઓનું શ્રી યાદવ સ્વામીજી પ્રતિ ગમન અને ત્યાં જઈ દીક્ષાની પ્રાર્થના	...	૩૪૯	...	૮

૧૭૮	શ્રીસામતસિંહજીનું શ્રીયાદવસ્વામીજી પ્રતિ સ્વકીય ગોત્ર પ્રવરદિનું પરિકથન	...	૩૫૧	...	૧૭
૧૭૯	શ્રીસામતસિંહજીનો દીક્ષા પ્રસંગ તથા મહારાજ યોગરાજજીએ નલેશ્વર ક્ષેત્રનું મહાન વન શ્રીયાદવસ્વામીજીને અર્પણ કરવું	...	૩૫૩	...	૨૧
૧૮૦	શ્રીસામતસિંહજીના પ્રતિ શ્રુતિ સ્મૃતિ અને પુરાણોના અનેક પ્રમાણોથી શ્રીરામ તત્વનું પરિકથન જેમાં પ્રાયઃ પોણાસો પ્રમાણો છે	...	૩૫૮	...	૧૬
૧૮૧	શ્રી યાદવસ્વામીજીએ સામતસિંહજી તથા અમરસિંહજી(આંખાજી) ને દીક્ષા આપી એ અનેનાં ષટ્પ્રજા તથા અમરપ્રસાદ એવા નામ રાખી સ્વકીય સંપ્રદાય તત્વને કહ્યો	...	૩૮૨	...	૨૪
૧૮૨	શ્રી ષટ્પ્રજાસ્વામીજીનો દીક્ષા દિવસ ભાદ્ર શુક્લ પંચમી છે અને તે દિવસે યાદવસ્વામીજીએ આગેલા આશીર્વા- દથી નલેશ્વર શરણમાં આવેલા પ્રાણી ઓનું પ્રેતાદિ બાધાઓથી રહિત થવું ઇત્યાદિ પરિકથન	...	૩૯૧	...	૧૦

મયૂખ અદારમો.

૧૮૩	મહારાજ શ્રી યોગરાજજીના નિર્વાણ પછી અજયસિંહજી(અજાજી)નું ઝંઝાવાટની ગાદી ઉપર આવવું અને તેઓનો કોળી ઠાકોરોથી સંબંધ	...	૩૯૨	...	૧૪
૧૮૪	યાદવસ્વામીજીનું સશિષ્ય શ્રી દુધરેજ પંથારવું	...	૩૯૫	...	૨૩
૧૮૫	વૈષ્ણવ આચાર્યોના મત ભેદ વિષયક પ્રશ્ન	...	૩૯૭	...	૧૪
૧૮૬	સંક્ષેપથી શ્રીરામાનંદાચાર્યના સિદ્ધાન્તનું પરિકથન	...	૩૯૮	...	૧૮
૧૮૭	સંક્ષેપથી શ્રીમાધ્વ સિદ્ધાન્તનું પરિકથન	...	૪૦૬	...	૪
૧૮૮	સંક્ષેપથી શ્રીવલ્લભાચાર્ય સિદ્ધાન્ત પરિકથન	...	૪૧૭	...	૨
૧૮૯	સંક્ષેપથી શ્રીમાહૈશ્વર (શૈવ)સિદ્ધાન્ત પરિકથન	...	૪૨૨	...	૧
૧૯૦	સંક્ષેપથી અદ્વૈત સિદ્ધાન્ત પ્રવચનારંભ	...	૪૩૩	...	૧૭
૧૯૧	ઓપાધિક ભેદનું પરિકથન	...	૪૩૪	...	૨

૧૯૨	બ્રહ્મખોદક શ્રુત્યર્થ અભિપ્રાય કથન	...	૪૩૫	...	૧૨
૧૯૩	સત્તાત્રય પરિકથન	...	૪૩૭	...	૪
૧૯૪	જ્ઞાનફલ પરિકથન	...	૪૪૬	...	૩
૧૯૫	પ્રમાણ રૂપે શ્રુતિ નિર્દેશ પરિકથન	...	૪૪૮	...	૯
૧૯૬	શ્રીષ્ટપ્રજા કૃત માયાવિષયક પ્રશ્ન	...	૪૫૧	...	૭
૧૯૭	શાસ્ત્ર પ્રસિધ્ધ માયાકથન	...	૪૫૧	...	૨૦
૧૯૮	સંક્ષેપથી ભેદ ખંડન પ્રકરણ	...	૪૫૨	...	૨૨
૧૯૯	આજી પરિમાણરૂપ આત્મ પક્ષ ખંડન	...	૪૫૫	...	૧૦
૨૦૦	બ્રહ્મભીમાંસા રહસ્ય પરિકથન	...	૪૫૯	...	૨૨
૨૦૧	સર્વ જગત સાક્ષીમાં અધ્યસ્ત છે તદ્વિષયક શ્રુતિ તથા અનુમાનાદિ નિર્દેશ	...	૪૬૩	...	૨૫
૨૦૨	પુનઃ ભેદ ખંડન	...	૪૬૪	...	૩

મયૂખ ઓગણીશમો.

૨૦૩	શ્રીયાદવસ્વામીજીનું સશિષ્ય દુધરેજથી ઝંઝાવાટ પધારવું અને ત્યાં નિર્વાણ થવું...	૪૬૭	...	૧૫
૨૦૪	ષ્ટપ્રજાસ્વામીજીપ્રતિ સ્વશિષ્ય વિષયક વંશ વૃદ્ધિ માટે શ્રીયાદવસ્વામીજીએ આપેલા આશીર્વાદ	...	૪૬૮	...
૨૦૫	ગુરૂ આજ્ઞાનુસાર ષ્ટપ્રજાસ્વામીજીનું સિધ્ધ- પુર આદિ તીર્થ યાત્રા માટે પધારવું	...	૪૬૯	...
૨૦૬	શ્રીષ્ટપ્રજાસ્વામીજીનું અયોધ્યામાં પધારવું તથા હનુમાન ઘાટ ઉપર આવેલા શ્રી એક રામાનંદી પરમ વૈષ્ણવ વૃધ્ધ મહાત્માથી શ્રીરામ ભક્તિ વિષયક અપૂર્વ ચર્ચાનું શ્રવણ કરવું	...	૪૭૩	...
૨૦૭	શ્રીરામનવમીની રાત્રીએ ષ્ટપ્રજાસ્વામીજીને સ્વપ્નાવસ્થામાં શ્રીરામચંદ્ર પ્રભુએ દર્શન આપવું અને તેજ સમયમાં ષ્ટપ્રજા સ્વામીજીની ભક્તિને વશ થઈ અપૂર્વ ઢહ પ્રગટી સુતેલા ષ્ટ- પ્રજાસ્વામીજીના લલાટમાં તિલક તથા કંઠી પ્રદાન શ્રીરામચંદ્ર પ્રભુના હસ્તથી થવું અને જાગ્યા પછી ષ્ટ-			

પ્રજ્ઞ સ્વામીજીએ વૈષ્ણવીદીક્ષા શ્રી
રામચંદ્ર પ્રભુના હસ્તથી થએલી
જોધ ત્યારથી પોતે તથા પોતાની
શિષ્ય પરંપરામાં ઉર્ધ્વ તિલક તથા
કંઠી અને એક કાષાય વસ્ત્ર રાખવું
આવીરીતનો પોતાનો નિશ્ચય લઇ
બંધુને કહેવો

... ૪૭૫ ... ૫

૨૦૮ અયોધ્યાથી પ્રયાગ, કાશી, ગયા, જગદીશ,
ગંગાસાગર, અને રામેશ્વર આદિ
અનેક તીર્થોની યાત્રા કરી ઝંઝાવાટ
થઇ દુધરેજ પધારવું

... ૪૭૭ ... ૧૧

મયૂખ વીશમો.

૨૦૯ શ્રીજીવણદાસજી મહારાજનું દુધરેજ પધારવું
અને ત્યાં થોડો દિવસ રહીને શ્રીદ્વા-
રિકા પ્રતિગમન

... ૪૮૧ ... ૫

૨૧૦ શ્રીષ્ટપ્રજ્ઞસ્વામીજીનું વરવૃક્ષ માટે વરના
દાતણને ક્યારો કરી રોપવું તથા તે
ક્યારામાં ગોપની સ્ત્રીઓએ દુધ રેડવું

... ૪૮૩ ... ૧૫

૨૧૧ કાલ્દ્યુન કૃષ્ણ પ્રતિપદાના દિવસે પ્રથમ વરાંકુર
દર્શન અને તેજ દિવસે ધ્વજરોપણ

... ૪૮૬ ... ૧૨

૨૧૨ શ્રીદુધરેજમાં હરિહરની પ્રતિષ્ઠા તથા શ્રીષ્ટ-
પ્રજ્ઞસ્વામીજીનું સસંયમ સદ્વર્તન
અને યથાધિકાર તેઓશ્રીએ શિષ્ય
પ્રતિ કરેલો ઉપદેશ

... ૪૮૬ ... ૨૨

૨૧૩ ષ્ટપ્રજ્ઞસ્વામીજીનું દ્વારિકાની યાત્રા માટે ગમન

... ૫૦૩ ... ૧

૨૧૪ ગિરનારના મૂળમાં દામોદર કુંડ ઉપર શ્રીજી-
વણદાસજી મહારાજ સાથે શ્રીષ્ટપ્રજ્ઞ-
સ્વામીજીનો સમાગમ અને તે સમયે
ષ્ટપ્રજ્ઞસ્વામીજીએ શ્રીજીવણદાસજી
મહારાજને ભક્તિ વિષયક પૂછેલ પ્રશ્ન
અને સંક્ષેપથી જીવણદાસજીમહારાજે
કરેલ ભક્તિ વર્ણન

... ૫૦૭ ... ૧

મયૂખ એકવીશમો.

૨૧૫	શ્રીજીવણદાસજીમહારાજે શ્રીપદ્મપ્રજ્ઞસ્વામી- જીને જીવધર્મરાસિક વિષયક વેદાન્ત શાસ્ત્ર વિચારરૂપ કરેલ પ્રશ્ન	...	૫૧૯	...	૪
૨૧૬	શ્રીપદ્મપ્રજ્ઞસ્વામીજીએ ઉત્તરમાં કરેલું વેદાન્ત શબ્દાર્થ નિર્વચન	...	૫૨૧	...	૭
૨૧૭	અનુબન્ધ નિરૂપણ	...	૫૨૧	...	૨૨
૨૧૮	અધિકારી આદિ અનુબન્ધોના ભેદ	...	૫૨૨	...	૧
૨૧૯	બ્રહ્મનિષ્ઠ બ્રહ્મશ્રોત્રિય ગુરુપ્રતિ અધિકારી ગમન તથા અધ્યારોપ અપવાદથી શિષ્યને ગુરુકૃત સદુપદેશ પરિકથન	...	૫૨૭	...	૫
૨૨૦	કારણદેહ પરિકથનપૂર્વક જીવધર્મ ભેદ નિર્વચન	...	૫૨૯	...	૧
૨૨૧	અવિદ્યા આવૃત ધર્મથી ગગનાદિની ઉત્પત્તિ	...	૫૩૦	...	૧૨
૨૨૨	સૂક્ષ્મ શરીરના તત્વનું નિરૂપણ	...	૫૩૨	...	૪
૨૨૩	સૂક્ષ્મ દેહુલિમાની પરિકથન	...	૫૩૫	...	૧૨
૨૨૪	પંચીકરણ વિભાગપૂર્વક સ્થૂલ દેહનું નિરૂપણ	...	૫૩૬	...	૧
૨૨૫	પ્રાકૃત મતથી આત્મનિરૂપણ	...	૫૩૮	...	૫
૨૨૬	ચાર્વાક મતથી આત્મનિરૂપણ	...	૫૩૮	...	૧૭
૨૨૭	યોગાચાર બૌદ્ધ મતથી આત્મનિરૂપણ	...	૫૩૯	...	૧૯
૨૨૮	નૈયાયિક તથા પ્રભાકરના મતથી આત્મ નિરૂપણ	...	૫૪૦	...	૧૦
૨૨૯	ભટ્ટ મતથી આત્મ નિરૂપણ	...	૫૪૧	...	૩
૨૩૦	માધ્યમિક બૌદ્ધ મતથી આત્મનિરૂપણ	...	૫૪૧	...	૧૧
૨૩૧	યોગમતથી ધર્મ નિરૂપણ	...	૫૪૨	...	૧૨
૨૩૨	તાર્કિકમતથી ધર્મ નિરૂપણ	...	૫૪૩	...	૧
૨૩૩	વૈષ્ણવ મતથી ધર્મ નિરૂપણ	...	૫૪૩	...	૧૦
૨૩૪	શૈવ મતથી ધર્મ નિરૂપણ	...	૫૪૩	...	૧૩
૨૩૫	તાર્કિક અને પ્રભાકરના મતથી આત્માનું અચિત્ પણું	...	૫૪૪	...	૬
૨૩૬	ભટ્ટમતથી અસ્પષ્ટ ચિદ્રૂપ આત્મસ્વરૂપ	...	૫૪૪	...	૭
૨૩૭	સાંખ્યમતથી ચિદ્રૂપ આત્મસ્વરૂપ	...	૫૪૪	...	૧૧
૨૩૮	શ્રીરામાનુજાદિ ભેદવાદી મતમાં આત્માનું અણુપણું	...	૫૪૪	...	૧૬

૨૩૯	જૈન મતથી આત્માનું મધ્યમ પરિમાણ	...	૫૪૪	...	૧૬
૨૪૦	નૈયાયિક મતથી આત્માનું વ્યાપકપણું	...	૫૪૪	...	૧૭
૨૪૧	શિષ્ય પ્રતિ જગદપવાદ પરિકથન	...	૫૪૫	...	૪
૨૪૨	અખંડાર્થ પરિકથન પ્રસંગમાં સમાનાધિ કરણાદિ સંબંધત્રયપરિકથન	...	૫૪૬	...	૪
૨૪૩	મહાવાક્ય પરિકથન	...	૫૪૮	...	૧૪
૨૪૪	બાધ સમાનાધિકરણપદ્ધતિ સંક્ષેપથી પરિકથન	...	૫૫૧	...	૧૦
૨૪૫	સુખ્ય સમાનાધિકરણપદ્ધતિરૂપણ	...	૫૫૫	...	૫
૨૪૬	વૃત્તિનું અખંડાકારનિરૂપણ	...	૫૫૮	...	૧૧
૨૪૭	વૃત્તિથી વિષયગતઆવરણભંગ	...	૫૬૧	...	૨
૨૪૮	તાત્પર્યશાહક ષડ્લિંગનિરૂપણપૂર્વક શ્રવણનિરૂપણ	...	૫૬૧	...	૧૮
૨૪૯	અષ્ટાંગયોગનિરૂપણ	...	૫૬૭	...	૧૩
૨૫૦	સમાધિવિધનનિરૂપણ	...	૫૬૮	...	૧૨
૨૫૧	ચિત્તની પંચભૂમિકાનું પરિકથન	...	૫૭૦	...	૬
૨૫૨	જીવન્મુક્ત તથા વિદેહ મુક્તિનું સંક્ષેપથી દિગ્દર્શન	...	૫૭૧	...	૩

મયૂખ બાવીશમો.

૨૫૩	જીવજીવાસજી મહારાજનું ગાંડલ પધારણ તેમજ તેમની પરંપરાના સ્થા- નોનું પરિકથન	...	૫૭૪	...	૪
૨૫૪	શ્રીષ્ટપ્રજ્ઞસ્વામીજીનું રેવતાદ્રિથી દુધરેજ આવતાં ભેંસાણુ ગામમાં ગુર્જર સુથાર સુખરામને ત્યાં જવું તથા તેને નવધા ભક્તિ પૂર્વક સદુપદેશ આપવો	...	૫૭૫	...	૬
૨૫૫	શ્રીષ્ટપ્રજ્ઞસ્વામીજીનું માંડવ્યાદ્રિસ્થ તીર્થનાં દર્શન કરતાં દુધરેજ પધારણ	...	૫૭૮	...	૧૮

મયૂખ ત્રેવીશમો.

૨૫૬	સખન્ધુ પદ્મપ્રજ્ઞસ્વામીજીનું કાર્તિકપૂર્ણિ- માસી ઉપર સિધ્ધપુર પધારણ અને અયુદ્ધગિરિથી ચાણસમા ગામમાં લાધા ભક્તને ત્યાં પધારણ	...	૫૮૦	...	૧૩
-----	---	-----	-----	-----	----

૨૫૭	લાંઠા ભક્તનું દુધરેજ આવણું અને ત્યાં દીક્ષા લેવી	...	૫૮૩	...	૮
૨૫૮	જતવાડમાં આવેલા વારાહી ગામના શ્રી હરિના ભાણા નામના ભક્તનું દુધરેજ આવણું તથા ષટ્પ્રજ્ઞસ્વામીજીથી ભગવત્ સંખંધ ગ્રહણ કરવો	...	૫૮૭	...	૫
૨૫૯	શ્રીષટ્પ્રજ્ઞસ્વામીજીનું પુનઃ અભ્યુદ્ગિરિ તરફ જવું અને ત્યાં નરાળી ગામના સપત્નિક મેરા ભક્તને સદુપદેશ આપવો	...	૫૯૧	...	૯
૨૬૦	શ્રી આરેશ્વર ભગવાનનું ષટ્પ્રજ્ઞસ્વામીજીની ભક્તિથી પ્રગટ થવું અને ત્યાંના ક્ષત્રીઓને સ્વામીજીએ સદુપદેશ આપવો	...	૫૯૫	...	૭
૨૬૧	શ્રીષટ્પ્રજ્ઞસ્વામીજીનું કંકાવટી ગામમાં પધારવું અને ત્યાં રૂડારામ તથા રણુધીરરામને શિષ્ય કરવા	...	૫૯૬	...	૧૬
૨૬૨	ષટ્પ્રજ્ઞસ્વામીજીનું ચુલી ગામમાં પધારવું તથા ચંપાબાઇને સદુપદેશ આપવો	...	૫૯૮	...	૯
૨૬૩	શ્રીષટ્પ્રજ્ઞસ્વામીજીનું બાવળી ગામમાં યશોદાબાઇ તથા હીરાંબાઇને સદુપદેશ આપી દુધરેજ પધારવું	...	૬૦૩	...	૧૦

મયૂખ ચોવીશમો.

૨૬૪	શ્રીષટ્પ્રજ્ઞસ્વામીજીએ ધનજી તથા કાનજી નામના લુહાણા ભક્તોને દીક્ષા આપવી	...	૬૦૬	...	૧૦
૨૬૫	સખ્યંધુ : શ્રીષટ્પ્રજ્ઞસ્વામીજીનું ભેંસાણમાં રામદાસને સર્પદંશ થવાથી પધારવું અને મૃતક રામદાસને સજીવન કરવો	...	૬૦૭	...	૨૧
૨૬૬	અમરદાસજીને ષટ્પ્રજ્ઞસ્વામીજીનો અંતિમ ઉપદેશ અને અમરદાસજીનો નિર્વાણ પ્રસંગ	...	૬૧૯	...	૪

મયૂખ પચીશમો.

૨૬૭	શ્રીકૃષ્ણભુજના મહારાજ શ્રીરાવદેશજીએ મહોત્સવના વિચારથી ષટ્પ્રજ્ઞસ્વામીજી ઉપર આમંત્રણ પત્રિકા મોકલાવવી અને તે પ્રસંગે વારાહીથી શ્રીભાણુસાહેબનું દુધરેજ પધારવું	..	૬૨૨	...	૭
-----	--	----	-----	-----	---

૨૬૮	શ્રીભાણુસાહેબે ભુજ પધારી લખપત રાજ- કુમારને પરચો આપવો અને અંજર તથા વરસામેડી થઇ દુધરેજ પધારવું	...	૬૨૫	...	૪
૨૬૯	શ્રીષ્ટપ્રજ્ઞસ્વામીજીએ પોતાનો નિર્વાણ સમય સમીપમાં સમજી શ્રીભાણુસા- હેબને સત્સંગાર્થ રોકવા	...	૬૩૦	...	૧૫
૨૭૦	શ્રીષ્ટપ્રજ્ઞસ્વામીજીએ ભાણુસાહેબની કરેલી પ્રશંસા	...	૬૩૦	...	૨૫
૨૭૧	ષ્ટપ્રજ્ઞસ્વામીજીના નિર્વાણ સમયે સર્વ મહાત્માઓનું પધારવું	...	૬૩૨	...	૬
૨૭૨	શ્રીવટ્વક્ષ નીચે પ્રાતઃકાળમાં વટપતિ સમક્ષ સર્વ મહાત્માઓ સહિત શ્રીષ્ટપ્રજ્ઞ- સ્વામીજીનું બિરાજવું અને સર્વ મુમુક્ષુઓ તરફથી સત્ત્વભિક્ષા વિષ- યક પ્રશ્ન અને સ્વામીજીએ તેનો સદુત્તર દ્વારા સત્ત્વ ભૂમિકાનું કરેલું વર્ણન...	૬૩૩	...	૫	
૨૭૩	જ્ઞાની પ્રશંસા	...	૬૪૩	...	૫
૨૭૪	જ્ઞાનીનાં અંગાવયવને યજ્ઞાંગની ઉપમા	...	૬૪૪	...	૫
૨૭૫	સાધન સહિત જીવન્મુક્તિ તથા વિદેહ મુક્તિનું પરિકથન	...	૬૪૫	...	૪
૨૭૬	લિંગદેહ નિવર્તક પદાર્થ નિરૂપણ	...	૬૫૯	...	૨૫
૨૭૭	દ્વિવિધ વાસનાનું ભેદપૂર્વક નિરૂપણ	...	૬૬૧	...	૧૪
૨૭૮	પ્રાણ નિરોધનું વાસના ક્ષયમાં હેતુત્વ	...	૬૬૯	...	૧૯
૨૭૯	હૃયોગની અપેક્ષાએ રાજયોગની પ્રશંસા તથા સવિકલ્પ અને નિર્વિકલ્પ રૂપ તેમજ દશ્યાનુવિદ્ધ શબ્દાનુવિદ્ધ રૂપ તેમજ બાહ્ય આંતર ભેદથી સવિકલ્પ સમાધિનું ચાર પ્રકારે પરિકથન તથા નિર્વિકલ્પ સમાધિનું બાહ્ય આંતર ભેદથી બે પ્રકારે પરિકથન આવી રીતે પશ્ચિમ સમાધિનું વર્ણન	...	૬૭૦	...	૧૨
૨૮૦	સિદ્ધાન્તમાં સદેહ થાય તો અન્ય સત્યુ- દ્વેષથી નિર્ણય કરી લેવા શિખ્યાને ષ્ટપ્રજ્ઞસ્વામીજીએ આપેલ સ્વાશ્ર-				

	મના અભિરક્ષણની ભલામણ તથા બોધ અને આવેલા અતિથિ મહા- ત્માઓને સદ્ગુરુસાહેબ તેમજ જય શ્રીસીતારામ કહી અભિવંદન કરવા કહેવું... ૬૭૭	...	૧૩
૨૮૧	શ્રીષ્ટપ્રજ્ઞસ્વામીજીએ વૈદિક તથા પૌરાણિક પદ્ધતિથી શ્રીવરનાથ પૂજન વિધિ કહેવો... ૬૭૮	...	૨૧
૨૮૨	પૂર્વાચાર્યોપદિષ્ટ સદુપદેશ શિષ્યોને પુનઃ સંભળાવીને હરિહરમાં અભેદ બતાવવો ... ૬૮૯	...	૨૧
૨૮૩	શ્રીષ્ટપ્રજ્ઞસ્વામીજીની માળાનું માહાત્મ્ય ... ૬૯૦	...	૭
૨૮૪	શ્રીષ્ટપ્રજ્ઞસ્વામીજીના નિર્વાણ સમયે સર્વ મહાત્માઓએ કરેલું ષ્ટપ્રજ્ઞસ્વામી- જીનું પૂજન અને સ્વામીજીના નિર્વાણ મહોત્સવમાં શ્રીભાણુસાહેબ આદિ મહાત્માઓની સંમિતિથી સ્થાનના આચાર્ય લખંદરામજીને નીમી શ્રીભા ણુસાહેબ આદિ સર્વ મહાત્માઓનું સ્વાશ્રમ પ્રતિ પદ્યારવું ... ૬૯૨	...	૩
૨૮૫	અન્ય સંબંધ કર્તાઓ સ્વાહકાર પરિહરણ પુરઃસર સત્પુરુષોની કરેલી પ્રાર્થના અને પ્રાકૃત અન્યને શ્રીષ્ટપ્રજ્ઞસ્વામી- જીના ચરણમાં સમર્પણ કરવો તેમજ કવિરત્ન શ્રીકેશવલાલ લાઠીના ઉપકાર માની સ્વકીય ગુરુજનોની કરેલી પ્રાર્થના... ૬૯૫	...	૧૯

શ્રી સત્પુરુષચરિત્રની વિષયાનુક્રમણિકા

અથ શ્રીસત્પુરુષચરિત્રપ્રકાશે શુદ્ધિપત્રમ.

પૃષ્ઠાઙ્ક.	પંક્તિ.	અશુદ્ધ.	શુદ્ધ.
૪	૮	શ્રીરધુવરદાસજી	શ્રીરધુવરદાસજી
૪	૨૨	વાંચ્યો	વાંચ્યો
૫	૪	મે	મેં
૫	૭	એમના	એમનાં
૬	૧૪	સદ્ગુરુઓના	સદ્ગુરુઓનાં
૮	૧૩	સુચિન્તયાન્ત	સુચિન્તયન્તિ
૮	૧૭	વશિષ્ઠ	વશિષ્ઠ
૧૨	૨૭	સમવર્તતાઽગ્રે	સમવર્તતાઽગ્રે
૧૭	૧૩	(જોનાર)	(બતાવનાર)
૧૭	૨૦	વિદ્વાનો	વિદ્વાનો
૧૯	૧૦	સંગ્રહીત	સંગ્રહીત (દરેક મધુખતે અતે સુધારી વાંચવું.
૨૧	૧૬	વસંત	ગ્રીષ્મ
૨૧	૨૧	વસંત	ગ્રીષ્મ
૨૫	૧૪	અકુલાનિ	અકુલાની
૨૭	૧૨	ઘણાં એ	ઘણાંએ
૨૯	૨૧	ગામ	ગ્રામ
૩૨	૬	જેવા	જેવાં
૩૩	૩	તામે	તામેં
૩૩	૬	મદિરા જેમ	મદિરામાં જેમ
૩૪	૨૨	જાગર્તિ	જાગર્તિ
૩૪	૨૩	મહેન્દ્રજાલ	મહેન્દ્રજાલે
૩૫	૭	ચાંડાલ	ચાંડાલ
૩૫	૨૬	અન્ત્યોઽયમિતિ	અન્ત્યજોઽયમિતિ
૪૬	૮	મહાવાક્ય	મહાવાક્ય છે

पृष्ठाङ्क.	पंक्ति.	अशुद्ध.	शुद्ध.
४६	८	आभनाय	आ आभनाय
४६	९	(वेद धर्भत्तुं रक्षाणु करनार)	वेदधर्भत्तुं रक्षाणु करनार
४७	२०	विराजमान	विराजमान
६२	४	स्वइपत्तुं ध्यान करनार	(स्वइपत्तुं ध्यान करनार)
६२	२०	आव्या न	आव्या अने
६२	२५	शिष्येन	शिष्येना
६३	१५	नारायणानन्दना	नारायणानन्दना
६४	११	तत्त्व ने	तत्त्वने
६५	१८	चिन्तन करता	चिन्तन करनार
६६	२५	निष्ठा	निष्ठा
६८	१६	आह्वणे	आह्वणे
७८	४	यों शास्त्र	यों सब शास्त्र
७९	३	कहो	कहों
१०५	२७	कणादवचनम्	व्यासवचनम्
१०८	९	दश इय	दश
११२	२०	प्रजातं तु	प्रजातन्तुं
११२	२०	भूत्यैर्न	भूत्यै न
११२	२१	कर्माभ्यां	कर्मभ्यां
११३	२	जग जगवन्द्य	जगवन्द्य
११४	२०	उत्तम	अतिथि
११५	२	पुत्रात्पत्ति	पुत्रोत्पत्ति
११६	६६	कलियुग	कलियुग
११८	२८	प्रादुज्ञानाय	प्रादुज्ञानाय
१२४	१३	भाया (लक्ष्मी) ना पति	अने ते श्रीकृष्ण भायाना पा
१३३	२४	रतिर्हास्ये	रतिर्दास्ये
१३८	५	ससारना	संसारना
१३९	१६	नित्य	नृत्य

પૃષ્ઠાક્ર.	પંક્તિ.	અશુદ્ધ.	શુદ્ધ.
૧૪૪	૨૩	એવા	એવો
૧૪૭	૨૨	૧ યો ન	૨ યોન
૧૪૭	૨૪	૨ સમઃશસ્ત્રૌ	૩ સમઃ શસ્ત્રૌ
૧૫૨	૨૪	પ્રત્યય	ધાતુ
૧૫૩	૧૨	ટાપ	ટાપુ
૧૬૦	૨૪	ચાભ્વાદિ	ચ ભ્વાદિ
૧૭૬	૨૪	કિશિ	કિહિ
૧૮૫	૪	શાસ્ત્રકે	અંગકે
૧૮૫	૬	અંગોનાં	અંગોનાં
૧૯૨	૬	મહાદેવ	મહાદેવ
૧૯૨	૨૦	જેના	જેના
૧૯૩	૧૩	અપરોશ્ચાર્વાકઃ	અપરશ્ચાર્વાકઃ
૧૯૩	૧૩	સમેત્યક્રયુઃ	સમેત્ય વ્રૂયુઃ
૧૯૩	૧૪	ઇન્દ્રિયાણાત્મેતિ	ઇન્દ્રિયાણ્યાત્મેતિ
૧૯૩	૧૭	શ્રુતેઃ મનસિ	શ્રુતેર્મનસિ
૧૯૪	૨૮	ફલદાયકાઃ	ફલદાયિકાઃ
૧૯૫	૫	બૌદ્ધ નામના	બૌદ્ધના
૧૯૫	૧૧	શિષ્ય	શિષ્ય હુતો
૧૯૬	૧૬	સૌત્રાંતિક	સૌત્રાંતિક
૧૯૬	૧૬	યોગાચારી	યોગાચારિ
૧૯૯	૬	સર્વ શૂન્ય છે એમ તેઓ સિદ્ધ છે	સર્વ શૂન્ય છે એમ તેઓ કહે છે
૧૯૯	૨	વીશીર્યન્તે	વિશીર્યન્તે
૨૦૨	૩	અનુમાથી	અનુમાનથી
૨૦૩	૩	સંક્ષેપ્તો	સંક્ષેપતો

पृष्ठांक. पंक्ति. अशुद्ध.

शुद्ध.

२०३	८	आवारणाभावः
२०३	१३	च अष्टविधम्
२०७	१३	विद्य
२०८	१२	गुह्ये क्लृप्तं छुत्तुं
२१०	१२	दुग्धसर तीर्थ
२१४	१	दिवसे
२१७	७	सतशोधक
२१८	१५	पदलोडने
२२८	२३	धुमस्त
२२९	११	पूक्षकको
२३०	६	परमार्श
२३१	२०	अनुमति
२३२	१८	लिध्न
२३२	१८	तो पञ्च
२३२	२३	व्यापकीभूताभाव ।
२३२	२६	उदाहरणं
२३३	१८	हेत्वभाव
२३३	२०	हेत्वभाव
२३४	३	साध्याभावतो
२३४	३	व्यापकीभूताभाव
२३६	३	लक्षण
२३६	१८	आत्मा
२४१	१२	सव्यलियारी
२४१	१४	साध्यभाव अग्निरूप यह

आवरणाभावः

चाष्टविधम्
विध

ते ओ छे
दुग्धसर तीर्थ
दिवसे

सतबोधक
परलोडने

धूमस्तत्र

प्रेक्षकको

परमार्श

अनुमिति

लिध्न
ते

व्यापकीभूताभावप्रति-
योगित्वं व्यतिरेकत्वम्

दाहरणं

हेतु अभाव

हेत्वभाव
साध्याभावतो जे
व्यापकीभूताभाव तेनी जे
वृत्ति

आत्म

सव्यलियार

साध्यभाव निरग्निरूप

પૃષ્ઠાંક.	પંક્તિ.	અશુદ્ધ.	શુદ્ધ.
૨૪૧	૧૬	તદ્વૃત્તિત્વ પ્રમેય	પ્રમેયત્વ તદ્વૃત્તિ
૨૪૪	૧૮	આશ્રયાસિદ્ધિ:	આશ્રયાસિદ્ધિ:
૨૪૫	૧૯	સાધ્ય સુ	हेतु अ
૨૪૫	૧૨	આમાં જે પ્રથમ પક્ષ કહ્યો અર્થાત્ ત્યાં ધૂમ હોય ત્યાં આદ્ર્ ધન્વન સંયોગ હોય છે એ સાધ્ય વ્યાપકત્વ કહેવાય છે	ત્યાં આદ્ર્ધન્વન સંયોગ હોતો નથી, માટે વન્હિરૂપ હોતો નો આદ્ર્ધન્વન સંયોગ અવ્યાપક તે
૨૪૬	૨	જિસજાહે	हि जहां हैं
૨૪૬	૬	સાધન (	સાધન (અગ્નિ)નો
૨૪૬	૧૨	અનુષ્ઠુ દ્રવ્યત્વથી છે	અનુષ્ઠ છે દ્રવ્યત્વથી
૨૪૬	૨૩	પ્રમાન્તરેણ	प्रमाणान्तरेण
૨૪૮	૧૯	પાપાદપવર્ગ:	पापादपवर्गः
૨૪૯	૧૧	પ્રમાણરૂપ	परमाणु रूप
૨૫૦	૨૦	પ્રચારન	प्रसारन
૨૫૦	૨૩	પ્રચાર	प्रसारण
૨૫૨	૧૧	શાન્ત	शान्त
૨૫૩	૧૦	મૃતલ	मृतल
૨૫૪	૮	જો	x
૨૬૪	૨૬	એ રીતે જે પ્રકારની છે	इथा છે
૨૭૧	૫	આપશ્રીનો	आपश्रीने
૨૭૧	૫	માનીએ	आपीये
૨૭૨	૩	મહારજ	महाराज
૨૭૨	૭	શાસ્ત્રના વિષયના	शास्त्रीय विषयना
૨૭૩	૫	પદ	इ छन्दना दरेक अंकमां ५० घटाउवा भयूभसमाप्ति पर्य- न्त आ भयूभना छन्द १२१ ने पदले ७१ समझवा.
૨૭૩	૧૬	શબ્દજ્ઞાનાનુ અનુપાતિ	शब्दज्ञानानुपाति

પૃષ્ઠાંક.	પંક્તિ.	અશુદ્ધ.	શુદ્ધ.
૨૭૬	૧	વિષયવિષયની	વિષયવિષયિણિ
૨૯૦	૧૫	મનાહર	મનોહર
૨૯૦	૧૯	ત્યાં	ત્યોં
૨૯૩	૨	સુવશ	સુવશ
૨૯૯	૨૫	સૌર્યચરાતિદેશો	સૌર્યચરાવતિદેશો
૩૦૨	૧૮	પ્રમાણમાં છે	પ્રયાણ છે
૩૦૨	૧૮	શ્રુતિનો વિચાર કર્યો છે.	x
૩૦૪	૨	પ્રયજન	પ્રયાજ
૩૨૦	૧૫	ભૂતો	ભૂતો
૩૨૦	૧૬	શુત્રનું	સૂત્રનું
૩૨૧	૯	મનુષ્યા	મનુષ્યો
૩૨૧	૧૪	શ્રૌના	શ્રૌન
૩૨૧	૧૯	કર્યો છે	કહ્યો છે
૩૨૧	૨૪	આ વિરોધનો પરિહાર સાંભળો	હે યાદવ! પૂર્વેક્ત વિરો- ધનો પરિહાર હવે તમોને કહુ છું તે સાંભળો
૩૨૨	૧૦	(વ્યાસમનિ)	(વ્યાસમુનિ)
૩૨૨	૧૦	શ્રવણ	શ્રવણ તે
૩૨૨	૨૦	ભાસે છે	છે
૩૨૪	૧૧	દેહના	દેહાદિના
૩૨૪	૧૨	તે અહુણ ન થતાં માટે વેદાન્ત શાસ્ત્રનો સમારંભ થાય છે	તેનાથી આત્મસાક્ષાત્કાર ન થવાથી વેદાન્ત શાસ્ત્રોનો આરંભ ઉચિત છે
૩૨૫	૭	શંકરસે	પણિડતસે
૩૨૬	૧૪	સત્ય	x
૩૨૮	૭	જે સપ્ત છે	જે દશાન્તરમ્થ સપ્ત છે
૩૨૮	૭	દેશાન્તરમાં	x

પૃષ્ઠાંક.	પંક્તિ	અશુદ્ધ.	શુદ્ધ.
૩૨૯	૧૧	એમ વૃદ્ધ નૈયાયિકો માને છે અન્યકાર આદિ દોષને લીધે અન્ય દેશમાં સર્પ આદિ આંખ આગળ દેખાય છે	x જેનાથી દેશાન્તસ્થ સર્પ સમીપવર્તી રજ્જુમાં દેખાય છે અને વૃદ્ધ નૈયાય યિકો અન્યથાખ્યાતિ કહે છે
૩૩૧	૪	મર્મકો	મર્મકી
૩૩૧	૧૧	અધ્યાતિકે	અરુયાતિકે
૩૩૨	૨	પ્રતીતિ	પ્રતીત
૩૩૨	૬	હાવત	હોવત
૩૩૨	૭	મહીમાસોં	મહિમાસોં
૩૩૨	૬૫	રઘુનાથ	રઘુનાથ
૩૩૩	૧૩	પદાર્થકાર	પદાર્થકાર
૩૩૩	૧૬	અભિન્નહોત	સુભિન્નહોત
૩૩૪	૧	ચૈતન્ય	ચૈતન્ય અને
૩૩૪	૧	અભિન્ન (એકરૂપ)	ભિન્ન (જુદાં)
૩૩૫	૨	જ્ઞાનવસ્થામાં	જ્ઞાનાવસ્થામાં
૩૩૬	૪	શુદ્ધકાશ	શુદ્ધકાશ
૩૩૬	૧૬	શ્રીશંકરાચાર્ય વિગેરે	અદ્વંતમતના અનેક વિદ્વાનો
૩૩૭	૧	નિર્લેપ	નિર્લેપ
૩૩૭	૨	અધ્યાસરૂપ	અધ્યાસથી
૩૩૭	૬	તૃતીય	તિય
૩૩૭	૬	ધર્મિઅધ્યાસ	ધર્મ્યધ્યાસ
૩૩૯	૧૫	સંસર્ગી અધ્યાસ	સંસર્ગીધ્યાસ
૩૪૦	૧૦	બ્રહ્મભિન્ન	બ્રહ્મરૂપ
૩૪૩	મયૂખ ૧૭ મો	જ્ઞાનવાના	મતિમાના
૩૪૪	૧૨	પુત્રી છે	પુત્રી એવી રીતે છે

पृष्ठाङ्क.	पंक्ति.	अशुद्ध.	शुद्ध.
३४५	१८	सामतसिंहलु अ	सामतसिंहलुअ
३४६	२	चलपीते	जल पीते
३४६	४	यगा	गया
३४६	१४	स्थाननी	स्थान अने तेनी
३४६	२२	जावे तो जब	जावे जब
३४७	१	भननां	भनभां
३४७	३	प्राक्षण	प्रोक्षण
३४७	४	पाया	पायो
३४७	२०	करिबा	करिबो
३४७	२७	नित्यपशानी	नित्यपशानी
३४८	१८	धार्मिक	अधार्मिक
३५०	१६	बाले	बोले
३५१	२५	चतुर्भुज	चतुर्भुज
३५३	१८	माता पिता	मातापिताअ
३५३	२२	अ	x
३५४	२१	आपी	आपी
३५४	२२	संसारिक	सांसारिक
३५५	१४	द्रगगोचरको	द्रगगोचरकों
३५५	१५	जनकों	जनको
३५५	१९	उनकों	उनको
३५५	२७	प्रवृत्तिने	प्रवृत्तिने
३५७	२५	कर्णधार	कर्णधार
३५९	१६	जा	जो
३६०	१६	जा	जो
३६०	१६	सप्तकाटिगत	सप्तकोटिगत

पृष्ठांक.	पंक्ति.	अशुद्ध.	शुद्ध.
३६१	१५	जाना	ठाना
३६३	१०	हात	होत
३६३	२५	ततदाश्री	तत्तदाश्री
३६९	६	कालकि करतहैं	करत कालकों
३६८	२३	सप	सप
३६९	२५	नपसदृश	नृपसदृश
३७०	४	यरणुने	यरणुन
३७०	५	पशसा	प्रशसा
३७०	६	सुनु शुद्ध	सुनि शुभ
३७०	२३	समस्तक्लेश	समस्तक्लेश
३७०	२३	क्षयं	संशयं
३७०	२४	बाध्यते	बाधते
३७०	२५	परंब्रह्म	रामनाम परंब्रह्म
३७१	१६	मध्याह्ने	मध्याह्ने
३७१	१६	(मध्याह्ने)	(मध्याह्ने)
३७३	२४	जल्पतनुं	जल्पस्तनुं
३७४	२४	सर्वे	सर्वे
३७४	२४	नाम	राम
३७८	२४	अगस्त्य	अगस्त्य
३८३	१५	पद् संपत्ति	पद् संपत्ति
३८३	१६	तेने	तेना
३८३	१७	ते लोकोना	ते लोकोना
३८३	१७	तेना	x
३८३	२५	षट्पु	षट्सु

पृष्ठांक.	पंक्ति.	अशुद्ध.	शुद्ध.
३८५	५	विरति	सुरति
३८६	१९	स्वरूपकी	स्वस्वरूपकी
३९०	१६	तद्रूप	तद्रूप
३९३	७	अनुचित	अनुचित
३९३	७	स्वाभीष्ट	स्वाभीष्ट
३९५	१६	दुःखा वह	दुःखावह
३९५	२१	वीराणी	भेराणी
३९६	६	पूर्वाश्रमना	पूर्वाश्रमना
३९८	६	रक्ष	रक्ष
३९८	६	हरी	हरी
३९८	२३	द्रविड	द्रविड
३९९	२५	जीवाद्दृश्यमचित्	जीवाद्दृश्यमचित्
४००	२२	जड जगत्	जडं जगत्
४००	२४	वेदनिय	वेदनीय
४०३	१९	स्याध्यायो योगः	स्वाध्यायो योगः
४१२	२३	स्थपतिपदं	स्वपतिपदं
४१२	२४	मोत्कर्ष	चोत्कर्ष
४१४	१	सिद्धान्त	सिद्धान्तमां
४१४	२४	किंतु गिरा है	गिरा शुद्ध है
४१५	१	परंतु ते संस्कृत छे माटे	अ वाक्यनो अर्थ छुं छुं
४१५	१३	हाकर	होकर
४१६	२	रहत	हरत
४१६	१९	श्रमको	श्रमकों
४१६	१०	मध्वाचार्य	मध्वाचार्य

पृष्ठाङ्क.	पंक्ति.	अशुद्ध.	शुद्ध.
४१७	८	आंध	आन्ध्र
४१७	१२	आपस्तली	आपस्तम्ब
४१८	२१	सैवव	सैवैव
४१९	१३	मध्वाचार्यसु	वल्लभाचार्यसु
४१९	१५	मध्वाचार्यना	वल्लभाचार्यना
४१९	१७	गापीभाव	गोपीभाव
४१९	१९	तुभ्यत्वं	तुल्यत्वं
४२२	१६	रोचमाना	रोचयमाना
४२२	१७	पाराभिमता	पराभिमता
४२२	१९	पुरणार्थसाधनं	पुरुषार्थसाधनं
४२२	१९	पंचार्थ प्रपंचनपरं	पञ्चार्थ प्रपञ्चनपरं
४२९	१७	दाहा	दोहा
४३८	२१	वाणिका	वाणिको
४४१	१४	ज्यां	ज्यों
४४२	२	उपाधने	उपाधिने
४४३	७	आधिष्ठान३५	आधिष्ठान३५
४४३	८	त्यां	त्यों
४४३	२६	यतोस्म	यतोस्य
४४६	२१	ब्रह्मव	ब्रह्मैव
४४६	२१	सुं	मुं
४४८	१६	उद्धो छ	उद्धुं छ
४४८	१८	मननो	मननुं
४५०	१५	वेष्टुरन्ध्रादि	वेष्टुरन्ध्रादि
४५२	१	असीत्	आसीत्

પૃષ્ઠાંક.	પંક્તિ.	અશુદ્ધ.	શુદ્ધ.
૪૫૨	૫	સાહે	સોહે
૪૫૨	૧૦	ત્યાં	ત્યોં
૪૫૩	૧૦	કાડ	કોડ
૪૫૬	૨૨	ત્યધિકરેણ	ત્યધિકરણે
૪૬૩	૧	બોધનેજ	બોધનેજ
૪૬૩	૨૧	પરંતુ લક્ષ્યાર્થ એટલે અલ્પજ્ઞ અલ્પ શક્તિમાન જે ચૈતન્ય માત્ર અહીં પદનો લક્ષ્યાર્થ અને સર્વજ્ઞત્વ સર્વ- શક્તિમાન ચૈતન્ય માત્ર બ્રહ્મપદનો લક્ષ્યાર્થ છે	કારણ કે અલ્પજ્ઞ અલ્પશક્તિવાળો જીવ છે અને સર્વજ્ઞ સર્વ શક્તિવાળો ધર્મર છે તો વાચ્યા- ર્થનો પરસ્પર વિરોધ હોવાથી શક્તિવૃ- ત્તિથી જીવ ધર્મરનો અભેદ સિદ્ધ થય શકે નહિ
૪૬૩	૩૪	મિથ્યારૂપ સાધ્ય	મિથ્યાત્વ સાધ્ય
૪૬૬	૯	ચાક્રેકા દોષ	ચક્રિકા દોષ
૪૬૬	૧૧	ચાક્રા દોષ	ચક્રિકા દોષ
૪૬૬	૧૩	તૃતીયાયાદિ	તૃતીયાદિ
૪૬૬	૧૬	ચાક્રેકા	ચક્રિકા
૪૬૬	૧૭	ચાક્રેકા	ચક્રિકા
૪૬૬	૧૮	ચાક્રેકા	ચક્રિકા
૪૬૬	૨૫	ચાક્રેકા	ચક્રિકા
૪૬૬	૨૫	હે યાદવ!	હે પરપ્રજ્ઞ!
૪૭૨	૨	અને	x
૪૭૭	૧૮	ભારદ્વાજ	ભારદ્વાજ
૪૭૮	૨૫	ત્રિપુરભરવી	ત્રિપુરભરવી
૪૮૨	૧૧	વળી	વળી
૪૮૮	૧૫	ત્યાં રામકુંડ	ત્યાંથી રામકુંડ
૪૮૧	૧૫	ત્યાં સહુએ	ત્યાં સહુ મહાત્માઓએ પ્રથમ થોડી ઘણી જ્ઞાન- ચર્ચા કરી ત્યારપછી વિશ્રાન્તિ લીધી

પૃષ્ઠાંક.	પંક્તિ	અશુદ્ધ.	શુદ્ધ.
૪૯૪	૪	મૃદતેં	મુદતેં
૫૦૪	૨૪	સ્વસરૂપ	સ્વસ્વરૂપ
૫૦૬	૧૬	કિનારે	કિનારે
૫૦૮	૧૩	ગંગાસદશ	ગંગાસદૃશ
૫૧૦	૨૪	વિભાવાનુભાવ્ય મિચા- રીસંયોગા દ્રસનિષ્પ- ત્તિરિતિ	વિભાવાનુભાવવ્ય- મિચારીસંયોગા દ્રસનિષ્પત્તિરિતિ
૫૧૧	૬	ઉદીપન	ઉદીપન
૫૧૧	૭	અલમ્બન	આલમ્બન
૫૧૪	૬	પૂર્ણ	નાતિ
૫૧૪	૧૪	ભાવાચતર	ભાવાચન્યતર
૫૧૪	૧૬	નોપયાગો	નોપયોગો
૫૨૬	૧૦	શુદ્ધ એક અને ચૈતન્ય સ્વરૂપ બ્રહ્મ છે એ બ્રહ્મવિષયાત્મ વેદા- ન્ત શાસ્ત્ર છે	શુદ્ધી અભિન્ન જે બ્રહ્મ તે શુદ્ધ એક ચૈત- ન્ય સ્વરૂપ બ્રહ્મ છે આ શુદ્ધ બ્રહ્મનું એક્ય એ વેદાન્તશાસ્ત્રોનો વિષય છે
૫૨૭	૨૨	તા	તાં
૫૨૮	૨	કાહાવે	કહાવે
૫૨૮	૧૯	વ્યાપ્ય	વ્યષ્ટિ
૫૩૩	૭	કહેતાય	કહેવાય
૫૩૭	૨૪	ઇદમિદમયમારોપયતિ	ઇદમિદમયમયમા- રોપયતિ
૫૩૯	૨૧	સમેત્ય ક્રયુઃ	સમેત્ય બ્રૂયુઃ

पृष्ठांक.	पंक्ति.	अशुद्ध.	शुद्ध.
५४२	१६	एतासां	एतेषां
५४२	१७	भवाभासामुत्तरोत्तर	भवाभासाना- मुत्तरोत्तर
५४२	२४	क्लेशकर्माशयै	क्लेशकर्मविपाकाशयै
५४७	९	पराक्षत्वादिवशिष्टं	परोक्षत्वादिविशिष्टं
५४७	१०	चान्यान्य	चान्योन्य
५४७	१०	विशंषण	विशेषण
५४७	२१	परिध्यागेन	परित्यागेन
५५१	९	अभहर	अमहर
५६०	२४	तद्गताज्ञात	तद्गताज्ञान
५६१	२१	मन्धकारगतं ॥	मन्धकारगतं घटादिकं
५६४	११	सूर्यमाण	श्रूयमाण
५६४	१३	सूर्यमाण	श्रूयमाण
५६५	२२	विजातीयदेहाधि	विजातीयदेहादि
५६६	२३	मेवायभासते	मेवावभासते
५६७	२६	तत्रद्वितीयवस्तुनि	तत्राद्वितीयवस्तुनि
५६८	२३	एवंभस्माङ्गिनो	एवमस्याङ्गिनो
५६९	२०	चित्तं	चित्तं
५६९	२३	निःसङ्गाः	निःसङ्गः
५७१	२३	अज्ञाततत्कार्य	अज्ञानतत्कार्य
५७२	२	बाले	बोले
५७४	३	दाहा	दोहा

पृष्ठाङ्क.	पंक्ति.	अशुद्ध.	शुद्ध.
५८७	२०	था	थी
५९१	६	गमन किकि	जाकें किय
५९६	१	पिण्डोको	पिण्डिकि
६०१	१७	आनद	आनंद
६०२	५	अ'पाठवु'	अ'पाआठवु'
६०३	३	आग	आम
६०३	६	अभुनि	अभनी
६१०	१८	भया	भयो
६२०	४	अवसिन्धु	अवसिन्धु
६२५	१७	वंदनापूर्वकं लोअनादिना	वंदनं क्युं अने सर्वना लोअनादिथी
६२६	२१	अत देशने	अतवाड देशने
६२७	५	तुम चरचा	तुम परचा
६२७	२२	घोउस्वार	घोउस्वारेने
६२८	१३	लाणुसाहेअभां	लाणुसाहेअनां
६३०	१०	गुरु जमकी	गुरु जनकी
६३४	१५	विलापनी	विलापिनी
६३५	८	उशदेश	उपदेश
६४९	४	प्रकाशजु	स्वप्रकाशजु
६४९	१६	ब्रह्म	ब्रह्म
६५३	६	अहंकारिकां	अहंकारकों
६५६	१६	ज्ञानीकि	ज्ञानीकी
६५८	१२	असत्पुत्रेना	असत्पुत्रेना

પૃષ્ઠાક્ર.	પંક્તિ.	અશુદ્ધ.	શુદ્ધ.
૬૭૦	૨	પામે	પામે
૬૭૧	૧૧	સચ્ચિદાનંદ	સચ્ચિદાનંદ
૬૭૨	૨૧	રાગાદિ વિષય	રાગ આદિકો
૬૭૪	૧૫	ચતન્ય	ચૈતન્ય
૬૭૫	૧૫	બ્રહ્મકાર	બ્રહ્માકાર
૬૭૬	૩	માર્ગની	માર્ગની
૬૮૦	૨૧	અમુક વારાન્વિતાયાં	અમુક પક્ષે વારાન્વિતાયાં
૬૮૧	૨૦	શ્રીઉમામહેશ્વરોભ્યાં નમઃ	શ્રી ઉમામહે- શ્વરાભ્યાંનમઃ
૬૮૧	૨૪	ર્ગનાધક્ષો	ર્ગનાધ્યક્ષો
૬૮૩	૭	પુરુષસૂતેન	પુરુષસૂક્તેન
૬૮૩	૧૬	વાદે	વાદે
૬૮૩	૨૦	દિમં	દિમામ્
૬૮૪	૧૧	દીપસ્યદેવતાયૈ	દીપદેવતાયૈ
૬૮૪	+	પ્રતિગૃતામ્	પ્રતિગૃહ્યતામ્
૬૮૪	૧૮	શ્રુદ્ધોદકમ્	શુદ્ધોદકમ્
૬૮૫	૧૮	સૈભાગ્ય	સૌભાગ્ય
૬૮૫	૨૪	શીર્ષ્ણોઘ્યાઃ	શીર્ષ્ણોઘ્યૌઃ

x લીટી બારથી અનુસંધાનવાળું જે પાતું છે તેના પાછલા ભાગમાં નવમી લીટીમાં મૂળ પૃષ્ઠમાં છે.

पृष्ठाङ्क.	पंक्ति.	अशुद्ध.	शुद्ध.
६८६	१०	निरांजनं	निराजन
६८६	१४	देवत	देवता
६८६	१६	सप्तास्या	सप्तास्या
६८७	७	प्रयताम्	प्रियताम्

॥ इति ग्रंथस्थ शुद्धिपत्रम् समाप्तम् ॥

अथ पयःसरः—पीठस्थ देवतास्तोत्रादिनं शुद्धिपत्र.

१	८	व्रजजनसुबन्धु	व्रजजनसुबन्धुं
१	१२	व्रजजन सुबन्धु	व्रजजनसुबन्धुं
१	१७	पीणित जनोत्तुं	पीडितजनोत्तुं (दासजनोत्तुं)
२	७	पाणो	पाणौ
३	१८	भवहम्	भवहरम्
३	२०	जिनजनसुसेर्व्य	निजजनसुसेर्व्यं
४	१५	कुण्डभां	कुण्डभां
४	१८	शम्भु भट्टदेवते	शम्भुं भट्टदेव
५	५	दुःभी जनोत्तुं	दास जनोत्तुं
७	१६	संहर	सुंहर
८	२१	भतिकरो	भूतिकरो
१०	११	सुभवाणा	सुभवाणा
१०	२०	॥	॥ २ ॥
११	४	॥	॥ ४ ॥

पृष्ठाङ्क.	शक्ति.	अशुद्ध.	शुद्ध.
११	१८	स्थान	×
१२	१५	॥	॥ ७ ॥
१२	२५	॥	॥ ८ ॥
१३	७	वसंततिलका	वंशस्थ
१३	१२	शालिनी	×
१३	१६	स्तोत्र	स्तोत्र
१३	१४	॥	॥ १० ॥
१३	१८	॥	॥ ११ ॥
१३	२३	॥	॥ १२ ॥
१४	३	श्री मदाचार्यपरंपरा	श्रीमदाचा- र्यपरंपरा
२४	४	श्री महाचार्य	श्रीमहाचार्य

इति पयःसरः पीठस्थ देवतास्तोत्रादिगत
शुद्धि पत्रं समाप्तम्
शुभं भूयात्

॥ श्रीपट्प्रज्ञमुनये नमः ॥

(अयं च श्लोको गुरुपरंपरास्थः) ॥३९॥
 सर्वविद्यार्णवं देवं, भक्तदुःखापहारकम् ।
 श्रीपट्प्रज्ञं महामान्यं, गुरुं वन्दे पुनः पुनः ॥
 धर्मार्थं काम मोक्षेषु सुभक्तिलोकयोरपि ।
 पट्पु प्रज्ञा च यस्यास्ति स पट्प्रज्ञः प्रकीर्तितः ॥
 तितिक्षोपरतिः श्रद्धा, समाधानं शमोदमः ।
 एषु प्रज्ञा च यस्यास्ति, स पट्प्रज्ञः प्रकीर्तितः ॥

(इति पण्डित मायारामकृत स्तवनम्)

श्रीब्रह्मनिः श्रद्धाश्रोत्रीय पूज्यपादाचार्य श्रीपट्प्रज्ञगृहभट्टाराज.
 जन्म सं. १६६८ अशाठ शुद्ध १५ निर्वाण सं. १७८६ ज्यैष्ठ्य ०॥

॥ श्रीमहागणपतये नमः । श्रीवटपतये नमः । श्रीषट्प्रज्ञगुरुपादपद्मेभ्यो नमः ॥

॥ अथ श्रीसत्पुरुषचरित्रप्रकाशारंभः ॥

॥ अथ ग्रन्थकारकृत મંગલમ્
શિશ્વરિણી.

પ્રધાનં વૈ મૂલં ભવવટતરોલોકસુભૃતો ।
મહત્તત્ત્વં સ્કન્ધોઽહમિતિ ગદિતઃ કોટરનિભઃ ॥
સુશાખા ભૂતાનિ પ્રચુરવિષયાઃ પર્ણસદૃશાઃ ।
ફલે દુઃખાદુઃખે સ જયતુ નિદાનં વટપતિઃ ॥ ૧ ॥

અથ ટીકાકારકૃત મંગલમ્
કૃત્વા હૃદિ વટેશં વૈ, બ્રહ્માદિદેવસેવિતમ્ ।
શ્રીષટ્પ્રજ્ઞં ગુરું નત્વા, ગોવિંદઞ્ચ પુનઃ પુનઃ ॥ ૨ ॥
સત્પુરુષચરિત્રસ્ય, સરલાર્થપ્રવોધિનીમ્ ।
વ્યાખ્યાં મન્દપ્રવોધાય, રૂપરામઃ કરોમ્યહમ્ ॥ ૩ ॥

સંસારરૂપી વટવૃક્ષત્ત્વં મૂળ પ્રધાન (પ્રકૃતિ)છે, તે વટવૃક્ષત્ત્વં સ્કન્ધ(શાખામૂળ)
પ્રકૃતિથી ઉત્પન્ન થએલ મહત્તત્ત્વ છે, અને તે મહત્તત્ત્વથી ઉત્પન્ન થએલ જે
અહંકાર તે કોટર સદૃશ છે. આકાશાદિ પંચભૂતો તે સંસારરૂપ વટવૃક્ષની
શાખાઓ છે. શબ્દાદિ વિષયો પાંદડાં રૂપ છે, આ વટવૃક્ષનાં ફળ સુખ અને દુઃખ
છે, આ વટવૃક્ષત્ત્વં અધિષ્ઠાન કારણ પરમવંદનીય શ્રી વટપતિ વિજય પામે છે.

અનુષ્ટુપ્

ભવજોઽસ્તુ સુભવ્યાય, સદા સિદ્ધિકરઃ સતામ્ ।

શિવાઙ્કસ્થશિવાઙ્કસ્થઃ, પિતૃભાલેન્દુલુબ્ધધીઃ ॥ ૪ ॥

લગવાન મહેશ્વરના અંકમાં બિરાજેલાં જે પાર્વતી અને એ પૂજ્ય પરમેશ્વરી
પાર્વતીજીના બોળામાં એકેલા બાલ ગણેશ કે જેમની બુદ્ધિ પિતા શંકરના લલાટમાં
રહેલ ચન્દ્ર લેવાને માટે મુગ્ધ બનેલી છે અર્થાત્ એ ચન્દ્ર પોતાના હાથમાં લેવા
જેઓ એકા કરે છે, જે સત્પુરુષોને કલ્યાણ આપનાર છે, તે ગણાધિરાજ આ
અંકની નિર્વિઘ્ને સમાપ્તિ કરનાર બને.

चोपाई.

मोक्षपुरी श्रीकाशी नगरतें ।
 पढि आज्ञा ले सदगुरुवरतें ॥
 आया मैं हिय धरि अतिशय रति ।
 दिव्य धाम श्रीदुग्धरेज प्रति ॥ १ ॥

मोक्षपुरी श्री काशी नगरथी शास्त्राध्ययन समाप्त करी भारा विद्यागुइनी
 आज्ञा भेगवी हुँ आनंद पूर्वक दिव्यधाम श्रीदुग्धरेज प्रति आव्यो.

एक समय वहँ अषाढ मासा ।
 शुक्ल पक्ष शशि पूर्ण प्रकाशा ॥
 गुरु पूर्णिमा दिन दुःखहारी ।
 गुरु पूजनको महिमा भारी ॥ २ ॥

त्यां ओक समये अषाढ महिनानी शुक्ल पूर्णिमा के जे गुरु पूर्णिमानो
 दुःखहरे दिवस गणतो होय ते दिवसे गुरु पूजननो महान् महिमा होय छे.

श्री गुरुवर्य स्वामी षट्प्रज्ञजु ।
 परम पूज्य थे जो ब्रह्मज्ञजु ॥
 उन जयन्ति महदुत्सवके हित ।
 भये महात्मा सब एकत्रित ॥ ३ ॥

ते प्रभाषे अहिं पण परम पूज्य अक्षनिष्ठ अक्षश्रोत्रिय सद्गुरु स्वामीछ
 षट्प्रज्ञ महाराजनो जन्म महोत्सव तथा गुरुपूजन होवाथी अनेक महोत्सवाओ
 ओकेत्र थया हुता.

तामें श्रीरघुवर रमणीयजु ।
 पूज्यचरण प्रातः स्मरणीयजु ॥
 प्रधान आसनपें प्रियनामा ।
 विराजमान भये गुनग्रामा ॥ ४ ॥

तेभां सद्गुरुना लंकाररूप, लय्य आकृतिवाणा, पूज्यपाद प्रातःस्मरणिय,
 स्वनामधन्य श्रीरघुवरदासछ महाराज प्रधान आसन उपर विराजमान हुता,

पूज्यपाद श्रीजानकीदासजु ।
विष्णुदासजी बुद्धिनिवासजु ॥
केशवस्वामी दास भगवाना ।
सरयुदासजी ज्ञाननिधाना ॥ ५ ॥

अने पूज्यपाद श्रीजानकीदासजु महाराज, बुद्धिशाणी श्रीविष्णुदासजु महाराज
पूज्य केशवस्वामी, पूज्य सूर्यभट्टिना महंत श्रीभगवानदासजु महाराज तेमज
परमज्ञानी सरयूदासजु महाराज

हीरादास रटत श्रीरामजु ।
त्योही पण्डित गोविन्दरामजु ॥
ओर अयोध्यादास वसनजु ।
अनेक ऐसे संत प्रसन्नजु ॥ ६ ॥

श्रीरामचंद्रजुना परम लकत हीरादासजु महाराज, तेमज पूज्य पंडित
गोविन्दरामजु महाराज, अयोध्यादासजु महाराज अने श्रीवसनदासजु महाराज
वगेरे अनेक सत्पुरुषा प्रसन्नता पूर्वक

बैठे स्थान यथोचित पाई ।
सभा दिव्य जनतें सरसाई ॥
जो गुरुवर षट्प्रज्ञ समाधि ।
अर्चनतें उनकों आराधी ॥ ७ ॥

यथायोग्य स्थानपर गिराजमान थया, दिव्य पुरुषोत्थी सभा शोभायमान
थनी, जे गुरुवर्य षट्प्रज्ञस्वामीजुनी समाधि हुती तेनी पूजन आदिथी आ-
राधना करी.

भये स्वस्थ सब संत महंता ।
तब मेरे हिय मध्य अनन्ता ॥
इक संकल्पजु उद्भव पाया ।
दुग्धरेजमें जो यतिराया ॥ ८ ॥

न्यारे सर्व संत महंतो स्वस्थ थनी जेहा त्यारे भारा हृदयमां अनंत

આશયવાળો એક સંકલ્પ ઉદ્ભવ પામ્યો, તે એ જે આ દુધરેજ સ્થાનમાં જે યતીવર્યો

પૂર્વકાલમેં શ્રેષ્ઠ પ્રકારજી ।
 મયે પૂજ્ય ઉન ચરિત ઉદારજી ॥
 શ્રી રઘુવીર સ્વામીકે મુખતેં ।
 શ્રવણ કરેં પૂરન નિજ મુખતેં ॥ ૯ ॥

પૂર્વકાળમાં શ્રેષ્ઠ પ્રકારે પૂજ્ય થયા, એ સર્વનાં ઉદાર ચરિત્ર પૂજ્ય આચાર્ય શ્રીરઘુવરદાસજી મહારાજના મુખથી શ્રવણ કરીએ, જે ચરિત્રો નિજમુખને આપનારાં છે,

યદપિ ગ્રામ સાળંદ અભિધાના ।
 જહૂં શ્રીજગપતિકો હૈ સ્થાના ॥
 મોતીરામજી મહંત વહાંકે ।
 રત્ન સ્વામીકૃત સંગ્રહ પાકેં ॥ ૧૦ ॥

જોકે સાણંદ ગામ કે જ્યાં શ્રીજગપતિ રામ પ્રભુનું સ્થાન છે, ત્યાંના મહંત શ્રીમોતીરામજી મહારાજે પૂજ્ય સ્વામીજી શ્રીરત્નદાસજી મહારાજે સંગ્રહ કરેલાં ચરિત્રો ઉપરથી

મક્તિ કલ્પતરુ નામક ગ્રન્થા ।
 રચત મયડ દિશલાવન પન્થા ॥
 પેં ઉનતેં કલુ અધિક શ્રવનકી ।
 ઇચ્છા મહ જો મેરે મનકી ॥ ૧૧ ॥

આધુનિક સંતોને પૂર્વકાલિક મહાત્માઓનાં ચરિત્રો ખતાવનાર ભક્તિકલ્પતરુ નામનો ગ્રન્થ રચેલો છે તે મેં વાંચ્યો, છતાં તેથી વિશેષ બાણુવાની મારા મનમાં ઇચ્છા થઈ

તાતેં શ્રીરઘુવર ગુરુ ચરના ।
 ક્રિયા પ્રશ્ન મેંને ગ્રહિ શરના ॥
 સદ્ગુરુ જો અપની સંસ્થા ચહ ।
 તામેં મહદાત્મા જ્ઞાનાવહ ॥ ૧૨ ॥

अने तेथी गुरुवर्य श्रीरघुवरदासजी महाराजना चरित्रां शरणा में अहं
भुं, अने पछुं के हे सद्गुरो? आ आपणी संस्थां में जे ज्ञानी महात्माओ

भये पूर्व उनके शुभ चारित ।

सुनन चहों मे सभा समन्वित ॥

चरित यथार्थ सकल निज जनकों ॥

समर्थ हो गुरु स्वमुख कथनकों ॥१३॥

पूर्वकालमां थया ऐभना शुभ चरित्रो हुं आ संत जनानी सला समक्ष
अवशु करवा धिक्छुं छुं, जे सर्व चरित्रो हे गुरो ! आप स्वमुपधी आत्मीय
जनाने यथार्थ कहवाने समर्थ छ।

जो सुनि होनहार गुनवंता ।

कृतार्थ होगे संत महंता, ॥

भक्ति ज्ञान पूरन है सबही ।

पावेगे कल्याणजु तबही ॥ १४ ॥

जे चरित्रो लज्जि अने ज्ञानधी पूछुं होई लविष्यमां थनारा गुणवान संत
महंता तेनुं अवशु करी लज्जि अने ज्ञानधी पूछुं अपनी कृतार्थ थरी अने कल्या-
णने प्राप्त थरी.

या विध मेरी सविनय विनति ।

सुनि बोले गुरु सौम्य आकृति ॥

पण्डित मायाराम तुम्हारा ।

प्रश्न उचित जन हित निरंधारा ॥१५॥

आ रीतनी भारी सविनय प्रार्थना अवशु करी सौम्य आकृतिवाणा गुरु
रघुवरदासजी महाराज जोह्या जे हे पण्डित मायाराम ! तमारे आ प्रश्न उचित छ.
अने लोक कल्याण अर्थज छ,

जिनके प्रवचनतें सुख हैगो ।

सत्संगतिको लाभ मिलेगो ॥

यह शुभ संस्थाके संचालक ॥

जो जो भयउ धर्मप्रतिपालक ॥ १६ ॥

જેનાં પ્રવચનથી સર્વને મુખ પ્રાપ્ત થશે અને સત્સંગનો લાભ થશે આ શુભ સંસ્થાના સંચાલક ધર્મિયું પરિપાલન કરનારા જે જે મહાત્માઓ થયા,

उनके चरित मुक्तिके दायक ।
कहों सहायक होहु विनायक ॥
समर्थ चरित कथनमें वोही ।
जाकी रति गुरुपदमें होही ॥ १७ ॥

એમનાં ચરિત્રો મુક્તિ આપનારાં છે તે સર્વ હું તમોને કહું છું તેમાં શ્રી-ગણેશપતિ અને મહાવ્રતા આપે એમ હવ્વું છું. આ સત્પુરુષ ચરિત્ર કહેવાને સમર્થતા એજ અને કે જેની મહાગુરુ ચરણમાં પ્રીતિ હોય,

सद्गत सद्गुरु चरित अगाधा ।
रत्नदासजी गुरुने साधा ॥
सकल शिष्यने प्रसन्न मनतें ।
सुना उत्तरोत्तर गुरु जनतें ॥ १८ ॥

કારણ કે સદ્ગત મહાગુરુઓના ચરિત્રો અગાધ છે તે ગુરુ ચરણમાં રતિવાળા પૂજ્ય રતનદાસજી મહારાજે મેળવ્યાં, અને તે પછીના સત્પુરુષોએ પ્રસન્ન મનથી પોત પોતાના ગુરુ મુખથી શ્રવણ કર્યાં

या विध सुनि गुरु गंगारामजु ।
कहत भये हमकों सुखधामजु ॥
मेरे पूर्व महंत सुनामजु ।
स्थित थे तब श्रीगोविन्दरामजु ॥ १९ ॥

આ રીતે અર્થાત્ ગુરુ પરંપરા દ્વારા ગુરુ ગંગારામજી મહારાજે શ્રવણ કર્યાં. અને તેઓશ્રીએ મારા પૂર્વના પૂજ્ય મહાંત ગોવિન્દરામજી મહારાજને તથા અને કહ્યાં.

में अब तुमकों मति अनुसार ।
कहों आदि गुरु चरित उदारा ॥
कही कथा गुरुवरने तबही ।
सुनि स्वस्थ हो मैंने सबही ॥ २० ॥

તે સુખના ધામરૂપ એ આદિ ગુરૂજનોનાં ઉદાર ચરિત્રો હું મારી બુદ્ધિ અનુસાર તમોના કહું છું. આવીરીતે બોલી ગુરૂ રઘુવરદાસજી મહારાજે કેટલાક દિવસ પર્યન્ત સંત સભામાં કથા રૂપે સાંભળાવ્યાં જે મેં સ્વસ્થ ચિત્તે સાંભળ્યાં.

તદનંતર કલ્હ વર્ષ વિતાઈ ।

દૂધરેજમેં શાન્તિ પાઈ ॥

રટતેથે પ્રભુ સંત મહંતજુ ।

તામેં ઇક દિન પ્રિય ગુણવંતજુ ॥ ૨૧ ॥

ત્યાર પછી કેટલાંક વર્ષો વીત્યા બાદ દૂધરેજમાં પરમ શાન્તિને પ્રાપ્ત કરી શ્રીમાન પૂજ્ય મહંત શ્રી જીવરામદાસજી મહારાજ સહિત સંતજનો શ્રીરામચંદ્ર ભગવાનનું સ્મરણ કરતા હતા, તેમાં એક દિવસ લોકપ્રિય ગુણને ધારણ કરનાર

જીવરામદાસજી મહારાજા ।

બોલે સમ્મત સંત સમાજા ॥

સમાજમેં પરમાનન્દ સ્વામી ।

ચતુરદાસજી ગુરુ ગુનગામી ॥ ૨૨ ॥

મહંત શ્રીજીવરામદાસજી મહારાજ સંત સમાજની સમ્મતિથી બોલ્યા. એ સમાજમાં પૂજ્ય બ્રહ્મનિષ્ઠ બ્રહ્મશ્રોત્રિય સ્વામીજી પરમાનન્દજી મહારાજ તથા પૂજ્ય કોઠારીજી શ્રી ચતુરદાસજી મહારાજ કે જેઓ ગુરૂ ગુણમાં અપૂર્વ પ્રેમ રાખનારા છે તેઓ તથા

વૈધરાજ મણિરામ વિનયયુત ।

કહન લગે મોકોં સબ બહુશ્રુત ॥

જો શ્રીગુરુવર રઘુવર મુખતેં ।

સુના આપને ચરિત્ર સુખતેં ॥ ૨૩ ॥

પરમ વિવેકી વૈધરાજ મણિરામજી મહારાજકેજેઓ સહુ બહુશ્રુત છે તેઓ પણ કહેવા લગ્યા જે આપે સદ્ગુરૂ શ્રી રઘુવરદાસજી મહારાજનાં સુખથી સુખપૂર્વક જે સત્પુરુષોનાં ચરિત્ર સાંભળ્યાં છે

ગ્રન્થરૂપ સો પ્રકાશ પાવે ।

તબ હમરે ઊર આનંદ છાવે ॥

યા વિધ આજ્ઞા સબકી પાઈ ।

ગ્રન્થપ્રકાશન બાત દ્રઢાઈ ॥ ૨૪ ॥

તે ગ્રન્થરૂપે પ્રકાશ પામે ત્યારે અમારા હૃદયમાં આનંદની વૃદ્ધિ થાય. આ રીતે એ સર્વ મહાત્માઓની સન્મતિથી સત્પુરુષોનાં ચરિત્ર ગ્રન્થ રૂપે પ્રકાશ કરવાની વાર્તા મેં મનમાં દ્રઢ કરી.

દોહા.

શ્રી રઘુવર માધવ ઉભય । સદ્ગુરુકો ધરિ ધ્યાન ॥

અવિગ્ન ગ્રન્થસમાપ્તિ હિત । મંગલ ચહોં મહાન ॥ ૨૫ ॥

શ્રી રઘુવર અને શ્રી માધવ અને બન્ને સદ્ગુરુઓનાં ચરણોત્તરું ધ્યાન ધરી ગ્રન્થની નિર્વિઘ્ન સમાપ્તિ માટે મંગલાચરણ કરવા ઇચ્છું છું.

॥ શ્રીવટપતિવન્દનમ્ ॥

શાર્દૂલવિક્રીડિતમ્.

સ્વાભેદેન સુચિન્તયાન્ત મુનયો ધ્યાયન્તિ યોગીશ્વરાઃ ।

પ્રાપ્તું સર્વસુખં નરાઃ પ્રતિદિનં સ્તુન્વન્તિ યં પ્રાકૃતાઃ ॥

સદ્ભક્તાઃ પ્રભજંતિ તત્પરતયા ભક્ત્યા ચ સાક્ષાત્કૃતે ।

શ્રીષદ્પ્રજ્ઞાનુતઃ સ વૈ વટપતિર્દેયાત્સદા મદ્ગલમ્ ॥ ૧ ॥

વશિષ્ઠ વામદેવાદિ મુનીગણે જેવું સ્વાભેદથી ચિન્તન કરે છે, યોગીઓ જેમણે ધ્યાન ધરે છે, પ્રાકૃત પુરુષો સર્વ સુખની પ્રાપ્તિમાટે પ્રતિદિન જેમણે સ્તવન કરે છે અને સદ્ભક્તો સાક્ષાત્કાર કરવા તત્પર થઈ જેમને ભજે છે એવા અને શ્રીષદ્પ્રજ્ઞા સ્વામીએ પ્રણામ કરાએલા એ પરમકાર્ણિક ભગવાન વટપતિ નિરંતર મંગલ આપે.

વિદ્યાગુરુવન્દનમ્

શ્રીમદ્ચ્યુતશર્માણં । સર્વવિદ્યાવિનોદિનમ્ ॥

વિદ્યાગુરુમહં વન્દે । માયારામઃ કૃપેષ્ણુકઃ ॥ ૨ ॥

સદ્ગુરુની કૃપાને આહુનારો હું માયારામ સમગ્ર વિદ્યાથી શિષ્યોને વિનોદ આપનારો શ્રીમાન ન્યાયવિશારદ અચ્યુતશર્માનામના ગુરુને ચરણેવન્દન કરું છું.

શ્રીષટ્પ્રજ્ઞાદિગુરુવન્દનમ્.

મङ્ગલાચરણમ્.

અનુષ્ટુપ.

જ્ઞાનામ્ભોધિં ચ ષટ્પ્રજ્ઞં । સદ્ગુરં મુક્તિદાયકમ્ ॥

માધવં રઘુવીરં ચ । પ્રણમामિ પુનઃ પુનઃ ॥ ૩ ॥

જ્ઞાનના સાગરરૂપ અને મુક્તિને આપનારા સદ્ગુરુ શ્રીષટ્પ્રજ્ઞસ્વામી, માધવસ્વામી અને રઘુવીરસ્વામીને હું વારંવાર વન્દન કરું છું.

દોહા.

વન્દોં શ્રીષટ્પ્રજ્ઞકે, ચરનકમલ સુખમૂલ ।

જાકો કરુનાતેં અખિલ, અમર હોત અનુકૂલ ॥ ૧ ॥

વહ જ્ઞાની સદ્ગુરુ સહિત, માધવ ઓ રઘુવીર ।

સબકે પદવન્દન કરોં, ટરે જાસુ ભવમીર ॥ ૨ ॥

શ્રી ષટ્પ્રજ્ઞસ્વામીનાં વિમળ અને મહાન્ સુખનાં મૂળરૂપ ચરણકમલને હું વન્દન કરું છું. જેમની કરૂણાથી સમગ્ર દેવતાઓ અનુકૂળ બને છે. ૧

સર્વોત્તમ પૂર્વગત સદ્ગુરુ શ્રી ષટ્પ્રજ્ઞસ્વામી સહિત માધવસ્વામી તથા રઘુવીર સ્વામી એ સર્વના ચરણમાં આજં વન્દન હો, જે વન્દનથી સાંસારિક વ્યથાઓ ટળી જાય છે.

શ્રીનારાયણમૂલા હિ । પૂર્વાચાર્યપરંપરા ।

પૂર્વશ્રુતા ચ પાપઘ્ના । માયારામેણ સૂચ્યતે ॥ ૪ ॥

જેમાં શ્રી નારાયણ પ્રભુ મૂળ અર્થાત્ પ્રથમ છે એવી પૂર્વ આચાર્યોની પરંપરા કે જે મેં (માયારામે) પૂર્વ પુરૂષોથી શ્રવણ કરેલી છે અને પાપને નાશ કરનારી છે તે હું કરું છું.

કહી પૂર્વ આચાર્યને, જિસ વિધ કથા યથાર્થ ।

સો મેં માયારામ સ્ફુટ, કરોં સમુદ્ધિ પરમાર્થ ॥ ૩ ॥

પૂર્વના આચાર્યોએ જેવીરીતે યથાર્થ (ખરી) કથા કહેલી છે તે હું માયારામ લોકોપકાર અર્થે પ્રસિદ્ધ કરું છું.

વિદિત કાઠિઆવાડમેં, વર્ધમાનપુર પાસ ।

દૂધરેજ હૈ સ્થાન જહૈં, વટપતિકો હૈ વાસ ॥ ૪ ॥

પ્રખ્યાત કાઠિઆવાડ પ્રદેશમાં વઢવાણ શહેરની પાસે દૂધરેજ નામનું સ્થાન છે કે જ્યાં શ્રી વડવાલા (વટપતિ પ્રભુ) વિરાજમાન છે.

હરિગીત.

વહ સત્પુરુષ આયે કહાંસેં કોન આશ્રમ ધર્મકે ।

આચાર્યપદ કિસ તરહ પાયે કેન્દ્ર ઉત્તમ કર્મકે ॥

સ્પષ્ટીકરણ યહ વાતકા અબ સત્યપનસોં હોતહૈ ।

અજ્ઞાન તિમિર વિનાશ કારન સંત રવિ ઉદ્યોત હૈ ॥ ૫ ॥

એ દૂધરેજ સ્થાનના સત્પુરુષો ક્યાંથી આવ્યા? કયા આશ્રમના છે? કયા ધર્મનું પરિપાલન કરનારા છે? અને ઉત્તમ કર્મના કેન્દ્રરૂપ એ મહાત્માઓ આચાર્યનું પદ શીરીતે પામ્યા? એ વાતનું હવે સત્યપૂર્વક સ્પષ્ટીકરણ (ખુલાસો) થાય છે. અજ્ઞાનરૂપી અન્યકારના વિનાશમાટેજ સત્પુરુષરૂપી સૂર્યનો ઉદય હોય છે.

ચોપાઈ.

શ્રી નારાયણ વિમુ હૈ આદિ ।

યા વિધ કહત વેદકે વાદી ॥

પૂર્વાચાર્ય ધર્મકે પાલક ।

વહ સબ નારાયણકે બાલક ॥ ૬ ॥

સૃષ્ટિની ઉત્પત્તિમાં આદિ નારાયણ પ્રભુ છે, એમ વેદજ્ઞ પુરુષો કહે છે. ધર્મનું પાલન કરનારા જે જે પૂર્વાચાર્યો થયા તે સર્વ શ્રીનારાયણ પ્રભુના બાલક છે.

ગુરુ નારાયણ તાત હૈ વોહી ।

સમરન વન્દન લાયક સોહી ॥

જાકી કથા અઘ ઓઘ હરતહૈ ।

દે મઙ્ગલ મતિ વિમલ કરતહૈ ॥ ૭ ॥

ગુરુ શ્રી નારાયણ છે, પિતા પણ એજ છે, સમરણ અને વન્દન કરવાલાયક પણ એજ છે, જેમની કથા પાપસમૂહનો નાશ કરે છે અને મંગલ આપી બુદ્ધિને નિર્મળ બનાવે છે,

અવ વરનોં આચાર્ય યથાક્રમ ।

જાસોં ટરત ભ્રમિત જનકે ભ્રમ ॥

સેવત જાકોં સુર બ્રહ્માદિ ।

જય જય ગુરુ નારાયણ આદિ ॥૮॥

હવે ક્રમપૂર્વક આચાર્ય પરંપરાનું વર્ણન કરું છું; જેથી ભ્રમિત જનોનો ભ્રમ ટળી જાય. જેનું બ્રહ્મા આદિ દેવતાઓ સેવન કરે છે એવા આદિ ગુરુ નારાયણનો જય હો જય હો.

અનુષ્ટુપ.

વિશ્વાધારં રમાનાથં, ક્ષીરાર્ણવકૃતાસનમ્ ।

નારાયણમહં વન્દે, સદા બ્રહ્માદિસેવિતમ્ ॥ ૫ ॥

વિશ્વના આધારરૂપ, લક્ષ્મીના પતિ અને ક્ષીરસમુદ્રમાં જેણે આસન જમાવેલું છે એવા અને બ્રહ્માદિ દેવોથી સેવાએલા નારાયણ ગુરુને હું નમન કરું છું

દોહા.

પરમ પ્રભુ આનંદઘન, શિવ સર્વાધિષ્ઠાન ।

પૂર્ણ બ્રહ્મ થે પ્રથમ જો, અદ્વિતીય અસમાન ॥ ૬ ॥

પ્રથમ (જગતના આદિકાલમાં) સચ્ચરાચરના અધિષ્ઠાનરૂપ કલ્યાણકારક આનંદભય, એક રૂપ અને જેની કોઈ બરાબરી ન કરી શકે એવા પરમ પ્રભુ (બ્રહ્મ) હતા.

પુરુષોત્તમ સંજ્ઞક પ્રભુ, અરુપ અગમ્ય અનલ્પ ।

જવ જગ રચનાકો પ્રબલ, કરત ભયે સંકલ્પ ॥ ૧૦ ॥

અરૂપ (નિરાકાર) અગમ્ય (જેની ગતિને કોઈ કળી ન શકે એવા) અને અનલ્પ [મહાન] પુરુષોત્તમ નામના પ્રભુ જ્યારે વિશ્વરચનાનો પ્રબલ સંકલ્પ કરવા સજ્જ થયા

તવ અનુપાધિક આપ વિભુ, બને ઉપાધિ વિશિષ્ટ ।

જાતેં જગ અદૃષ્ટ વશ, પાવે દૃષ્ટ અનિષ્ટ ॥ ૧૧ ॥

ત્યારે ઉપાધિ વિનાના તે પ્રભુ ઉપાધિયુક્ત થયા અને જેથી જગત પ્રારબ્ધને વશ થઈ દૃષ્ટ અનિષ્ટને પ્રાપ્ત થાય એવી વિશ્વરચનાનો તેઓએ સંકલ્પ કર્યો.

फिर ऐसी स्फुरना भई, में हि एक^१ बहु^२ होहुँ ।

प्रकट नाभितें अज भये, जानत है सब कोउ ॥ १२ ॥

વળી એવી સ્ફુરણા થઈ કે હું એક છતાં બહુ થઉં. એવી સ્ફુરણા થતાંજ તે પ્રભુના નાભિકમળમાંથી બ્રહ્મા પ્રકટ થયા. જે વાત સર્વ કોઈ જાણે છે
અનુષ્ટુપ.

देवाग्रजं नरैः सेव्यं । जनानां च पितामहम् ॥

श्रीवशिष्टादिभिर्वन्द्यं, विधिं वन्दे पुनः पुनः ॥ ६ ॥

દેવ સમુદાયમાં પ્રથમ જન્મ પામેલા પ્રાણી માત્રને સેવન કરવા યોગ્ય, મનુષ્યોના પિતામહ અને શ્રીવશિષ્ઠ આદિ મુનિઓએ વંદન કરાવેલા બ્રહ્માજીને હું વારંવાર વંદન કરું છું.

चोपाई.

देव पितामह सब प्राणीके,

ज्ञान स्वरूप मण्डन ज्ञानीके ॥

सेवत सुरमुनि निशदिन जाकों ।

जन्म^३ भयो जग प्रथमहि ताको॥१३॥

સર્વ પ્રાણીના પિતામહ, જ્ઞાન સ્વરૂપ, જ્ઞાનીઓના આબૂપણરૂપ અને જેમની દેવ તથા મુનિઓ નિરંતર સેવા કરે છે એવા દેવ બ્રહ્માનો આ જગત્માં પ્રથમ જન્મ થયો.

ब्रह्मा नाम धर्यो भयहारी ।

रचना कीन्ही भुवनकी भारी ॥

वेद चतुष्टयकों उपजायो ।

श्रुति स्मृतिमें सब सार समायो ॥१४॥

ભયહરનાર “બ્રહ્મા” એણે નામ ધારણ કરી તેઓએ ત્રણ ભુવનની રચના કરી અને ચાર વેદોને ઉત્પન્ન કર્યા, તેમજ શ્રુતિ અને સ્મૃતિમાં સમગ્ર સારનો સમાવેશ કર્યો.

૧ एकोऽहं बहु स्याम्. । २ प्रजापतिरकामयत प्रजायै भूयान् स्यामिति, ।

૩ हिरण्यगर्भः समवर्तताऽग्रे । भूतस्य जातः पतिरेक आसीत्. ।

સુનિ પઢિ જન નિજરૂપ પિછાને
મહિમા વિધિકો વિશ્વ વચ્ચાને ॥
તાસોં વશિષ્ઠ ભયે ઋષિરાયા ।
જાસોં દૂર રહી જગમાયા ॥ ૧૫ ॥

એ શ્રુતિસ્મૃતિનો સાર શ્રવણ કરી, તેનો અભ્યાસ કરી મનુષ્ય પોતાનાં વાસ્તવિક સ્વરૂપને જાણે, એ શ્રુતિના પ્રકાશ કર્તા વિધિ (બ્રહ્મા) નો મહિમા સમસ્ત જગત વચ્ચાણે છે. એ બ્રહ્માથી ઋષિઓના રાજ વશિષ્ઠનો જન્મ થયો, જે ઋષિરાજથી વિધિની માયા અલગ રહી.

વન્દન યોગ્ય ભયે સતશોધક ।
પાવન શ્રીરઘુવંશપ્રબોધક ॥
વિશ્વવિદિત વિજ્ઞાન વિકાસક ।
જ્ઞાનદ ગુરુ અજ્ઞાન વિનાશક ॥ ૧૬ ॥

એ વશિષ્ઠ મુનિ સત્યગું શોધન કરનારા અને પવિત્ર એવા શ્રી રઘુવંશને આત્મજ્ઞાન આપનારા, વિશ્વવિખ્યાત, વિજ્ઞાનનો વિકાસ કરનારા, જ્ઞાન દેનારા, અને અજ્ઞાનનો વિનાશ કરનારા મહા પુરૂષ થયા.

અનુષ્ટુપ્

મુનીનાં ચ મહામાન્યં । રઘૂનાં ચોપદેશકમ્ ॥

શક્ત્યાચ્ચર્યં વશિષ્ઠં વૈ । ગુરું વન્દે પુનઃ પુનઃ ॥ ૭ ॥

મુનિઓના સમુદાયમાં મહાન્ માન પામેલા, રઘુવંશને સદુપદેશ દેનારા અને શક્તિ આદિ મુનીઓએ સેવાએલા શ્રી વશિષ્ઠ ગુરુને હું વારંવાર વંદન કરું છું.

દોહા.

વન્દોં પાદ વશિષ્ઠકે, કરોં ભાવયુત ભક્તિ ।

પ્રકટ ભયે જાસોં પુનિત, સદાચરિત મુનિ શક્તિ ॥ ૧૭ ॥

ગુરુ વશિષ્ઠના ચરણોત્તું હું વંદન કરું છું અને લાવસહિત એમની ભક્તિ કરું છું, જેમનાથી સદાચરણશાલી, પવિત્ર મુનિ શક્તિનો જન્મ થયો.

તોટક

તન સૌમ્ય અરુ ચિત્ત શાન્ત અહા ।

મુનિરાજ ભયે પુનિ શક્તિ મહા ॥

મતિસાગર નાગર વેદનમેં ।

સ્તુતિપાત્ર શિરોમનિ સજ્જનમેં ॥ ૧૮ ॥

જેમનું શરીર સૌમ્ય [શાન્તિ આપનાર] અને ચિત્ત પણ શાન્ત એવા શક્તિ નામે મહામુનિ થયા, જેઓ બુદ્ધિના સાગર, વેદોમાં વિશારદ (ચતુર) સત્પુરુષોમાં શિરોમણિ સ્તુતિ કરવા યોગ્ય થયા.

અનુષ્ટુપ્.

વિદ્યાનિધિં સદા સૌમ્યં । દયાવન્તં મહામુનિમ્ ॥

પરાશરનતં શક્તિં । ગુરું વન્દે પુનઃ પુનઃ ॥ ૮ ॥

વિદ્યાના ભંડાર, સદા સૌમ્ય, દયાળુ અને પરાશરથી નમન કરાએલા મહામુનિ ગુરુ શક્તિને હું વારંવાર વંદન કરું છું.

ચોપાઈ

શક્તિ મુનીશ્વરસોં મનભાયે ।

પાવન જન્મ પરાશર પાયે ॥

જ્ઞાન રુ યોગ ઉભયકે જ્ઞાતા ।

તાપસ જન સંતનકે ત્રાતા ॥ ૧૯ ॥

શક્તિ નામના મુનીશ્વરથી મન ગમતા પવિત્ર પરાશર જન્મ પામ્યા, જેઓ જ્ઞાન અને યોગ બન્નેના જ્ઞાતા [જાણનાર] અને તપસ્વી એવા સંત પુરુષોનું રક્ષણ કરનાર થયા.

પુણ્યાત્મા વિદ્યાપારંગત ।

વ્યાસ સરિસ મહદાત્માસોં નત ॥

વહ ગુરુવરકોં નમન હમારા ।

સુનત ચરિત મોહે જગ સારા ॥ ૨૦ ॥

પુણ્યાત્મા, વિદ્યાનો પાર પામેલા અને વ્યાસ જેવા મહાત્માએ નમન કરાએલા તે પરાશર ગુરુને અમારાં વંદન હો, જેનું ચરિત્ર શ્રવણ કરતાં જગત મુક્ત અને છે.

अनुष्टुप्

ज्ञानयोगपरं देवं, मुनिव्यासनतं विभुम् ।

श्रीपराशरनामानं, गुरुं वन्दे पुनः पुनः ॥ ९ ॥

ज्ञान અને યોગમાં તત્પર, દેવસ્વરૂપ અને શ્રી વ્યાસમુનિએ નમન કરાએલા
શ્રી પરાશર નામના ગુરૂને હું વારંવાર વन्दન કરું છું.

हरिगीत.

पाये पराशरसों जनम श्रीव्यासदेव महामुनी ।

कर्त्ता प्रसिद्धपुराणके गावत महद महिमा गुनी ॥

व्यवहार अरु परमार्थके जग सुभग पंथ बता दिये ।

आनंद होत अमाप उर ताके चरनवन्दन किये ॥ २१ ॥

પ્રસિદ્ધ પુરાણના કર્તા અને જેમનો મહાત્મ મહિમા ગુણીજનો ગાય છે એ
શ્રી વ્યાસ દેવ નામના મહામુનિ શ્રી પરાશરથી જન્મ પામ્યા, જેમણે વ્યવહાર
અને પરમાર્થના સુંદર માર્ગ વિધિને બતાવ્યા, એમનાં ચરણમાં વન્દન કરવાથી
હૃદયમાં માપ વગરનો આનન્દ પ્રકટ થાય છે.

दोहा

जो मुनि जन हित कर गये, विधियुत वेदविभाग ।

करे क्यों न फिर संत जन, उनके पद अनुराग ॥ २२ ॥

જે વ્યાસ મુની મનુષ્યોનાં કલ્યાણ માટે વિધિયુક્ત વેદના વિભાગ કરતા
ગયા, તે પછી એ મહાત્માના ચરણમાં સંત જનો પ્રીતિવાળા કેમ ન થાય ?

अनुष्टुप्

वेदवाक्यविभक्तारं, शुकतातं तपोनिधिम् ।

श्रीशुकादिनतं व्यासं, गुरुं वन्दे पुनः पुनः ॥ १० ॥

વેદોનાં વાક્યોનો વિભાગ કરનાર, શુકદેવજીના પિતા, તપના ભંડાર અને
શ્રીશુક આદિ મુનિઓએ નમન કરાએલા ગુરૂ વ્યાસજીને હું વારંવાર વન્દન કરું છું.

चोपाई

हरिसम व्यास मुनीश सुभागी ।

जाके सुत शुकदेव विरागी ॥

મૂર્તિમાન જનુ ત્યાગ જગતમેં ।

અવિરત નિજકોચિન્તન ચિત્તમેં ॥ ૨૩ ॥

વ્યાસ મુનીશ્વર વિષ્ણુરૂપ થયા, જેમના પુત્ર શુકદેવ વૈરાગ્યવાન બાણે જગતમાં મૂર્તિમાન ત્યાગ હોય નહિ શું? એવા થયા, જેમના ચિત્તમાં નિરંતર આત્મ ચિન્તન થયા કરતું હતું.

સરલ સુભાવ કિયે નહિ સંચિત ।

જો ન ભયે રંભાસોં વંચિત ॥

શમ દમ સાધન બાધ ન જાન્યો ।

લઘુવયમેં નિજરૂપ પિછાન્યો ॥ ૨૪ ॥

જેમનો સ્વભાવ સરલ હતો, જેઓએ કર્મનો સંગ્રહ કર્યો નહિ, જેઓ રંભા નામની અપ્સરાથી વંચિત થયા [ઠગાયા] નહિ, જેમના પાસે શમ દમ આદિ અગ્રાધ સાધન હોવાથી કંઈ પણ બાધ ન થયો અને જેમણે લઘુ (નહાની) અવસ્થામાં પોતાનાં શુદ્ધ સ્વરૂપને બાણી લીધું.

કીન્હો તપ બન છોરિ સદનકોં !

બિન આયુધ નિર્જીવ મદનકોં ॥

જાકો ચરિત દુરિત સબ ટારે ।

વહ ગુરુ બન્દનયોગ્ય હમારે ॥ ૨૫ ॥

ઘરનો ત્યાગ કરી જેમણે વનમાં તપ કર્યું અને આયુધ (હથિયાર) વિના કામદેવને નિર્જીવ (જીવન રહિત) બનાવ્યો, જેમનું ચરિત્ર સમગ્ર પાપને ટાળનારું છે એ ગુરુ શુકદેવ અમારે વન્દન કરવા યોગ્ય છે.

અનુષ્ટુપ્.

મહાસત્ત્વનિધિં દેવં, સંસારાર્ણવપારગમ્ ।

ગૌડપાદનતં સેવ્યં, શુકં વન્દે પુનઃ પુનઃ ॥ ૧૧ ॥

મહાન સત્ત્વના ભંડારરૂપ, દેવસ્વરૂપ, સંસાર સમુદ્રનો પાર પામેલા અને ગૌડપાદ નામના શિષ્યે નમન કરાએલા સેવા કરવા યોગ્ય ગુરુ શુકદેવજીને હું વારંવાર વંદન કરું છું.

दोहा.

महा सत्त्वके सिन्धु शुक, पहुँचे भवदधि पार ।

गौडपाद जाकों नमे, मैं वन्दों बहु वार ॥ २६ ॥

महान् सत्त्व (सात्त्विक) वृत्ति-प्रशङ्कभ) ना सागर शुद्धेवञ्च - संसार सागरना पार पाभ्या अने जेभने गौडपाद नामन करे छ तेभने हुं वारंवार वन्दन करे छुं.

शिष्य भये शुकदेवके, गौडपाद आचार्य ।

किये केवलाद्वैतमय, कलित सुबोधक कार्य ॥ २७ ॥

जे शुद्धेवञ्चना शिष्य गौडपादाचार्य थया, जेभने सुन्दर अने सुभोवदायक केवल अद्वैतमय कार्य कर्या.

अनुष्टुप्.

केवलाद्वैतसिद्धान्ते । सर्वसिद्धान्तदर्शकम् ॥

गोविन्दसेव्यं गौडाख्यं । गुरुं वन्दे पुनः पुनः ॥ १२ ॥

केवलाद्वैत सिद्धान्तभां सभन्न सिद्धान्तना दर्शक (जेतारे) अने गोविन्द नामना शिष्यथी सेवन करअनेला श्रीगौडपादनामना गुरुने हुं वारंवार वन्दन करे छुं.

हरिगीत.

शास्त्रार्थ अगणित सुज्ञसों निज धर्ममंडन हित किये,

मतिबल महा सब शास्त्रके सिद्धान्त प्रतिपादित किये ।

गोविन्द नामक शिष्य जाके नित्य पदवन्दन करे,

ऐसे गुरुवर गाडपाद प्रसाद जाको अघ हरे ॥ २८ ॥

पोताना धर्मनुं भंडन करवा भाटे अगणित विद्वाना साथे जेभने शास्त्रार्थ कर्या अने महान् बुद्धि अणथी सभन्न शास्त्रोना सिद्धान्तोनुं प्रतिपादन क्युं, गोविन्द नामना शिष्य निरंतर जेभना चरणभां वन्दन करे छ अने गुरुवर श्री गौडपादाचार्य थया के जेभनी कृपा पापने नष्ट करे छ.

अनुष्टुप्.

साक्षाद् गोविन्दरूपं श्री । शंकराचार्यसेवितम् ॥

श्रीगोविन्दं महात्मानं । गुरुं वन्दे पुनः पुनः ॥ १३ ॥

साक्षात् श्री कृष्ण स्वरूप, श्रीशंकराचार्य सेवन करायेला भढात्मा श्री गोविन्द नामना गुडने हुं वारंवार वन्दन करूं छुं.

हरिगीत.

आचार्य शंकर शरन ग्रहि जाके चरन सेवत भये,
गोविन्दनाम अकाम गुरुवर संतजन सम्मत भये ।
गुनभर प्रखर अवतार कलिमलहरन श्रीगोविन्दको,
आधार हमकों इष्ट है उनके चरन अरविन्दको ॥ २९ ॥

श्री शंकराचार्य शरणे जेध जेमनां यरलाने सेवता हुता येवा श्री गोविन्द नामना निष्काम गुडवर सत्पुडघेना समुदायभां अत्यंत माननीय थया. समर्थ, गुण युक्त अने कलिमलनुं हरण करवावाणा श्रीकृष्णना अवताररूप ये गुडना यरण कमलना आधार अभने पण छष्ट छ (प्रिय छ.)

धारन सुधीर धरा सदृश तारन सुभक्त अकामकों,
मारन ममत्व सदा उचारन एक आत्मारामकों ।
जिन्है लियो जग जन्म उनको ध्यान में निशदिन धरों,
श्रीशंकरार्चित ज्ञानी गुरु गोविन्दकों वन्दन करों ॥ ३० ॥

पृथ्वी समान धैर्य धारण करवा भाटे निष्काम लक्ष्मीने तारवा भाटे, भमतान भारवा भाटे, अने निरंतर येक आत्मस्वरूप रामना उच्यार करवा भाटे अ जगतभां जेमणु जन्म लीधो अने जेमनी श्रीशंकराचार्य सेवा करी येवा ज्ञान गुडवर श्रीगोविन्दाचार्यने हुं वारंवार वन्दन करूं छुं अने रात्रि दिवस येमनु ध्यान धरूं छुं.

अनुष्टुप्.

वेदार्थदर्शकं भद्रं । श्रीसुरेश्वरसेवितम् ।

शंकराचार्यनामानं । गुरुं वन्दे पुनःपुनः ॥ १४ ॥

वेदाना अर्थने अतावनारा, कल्याण रूप अने श्रीसुरेश्वर आदि शिष्यो सेवन करायेला श्रीशंकराचार्य नामना गुडने हुं वारंवार वन्दन करूं छुं.

हरिगीत

श्रीमान् सुरेश्वर आदि जाके शिष्य नामांकित भये,
आचार्य शंकर विभ सनातन धर्मरक्षा हित भये ।

वेदार्थकों स्फुट कर बताये ग्रन्थ रचि वेदान्तके,
वन्दों बहुरि उनके चरन जो रत्न केरल प्रान्तके ॥ ३१ ॥

जेभना श्रीमान् सुरेश्वर आदि नामांकित शिष्यो थया, जेयो सनातन धर्मनी रक्षा भाटे समर्थ शंकर नाम धारी आचार्य थया. जेभणे वेदान्तना ग्रन्थो रच्यो वेदाना अर्थोनि स्फुट करी ज्ञाताव्या अने जेयो केरल प्रान्तना ओके अभूदय रत्नरूप थया ओ श्रीशंकराचार्यना चरणोभां हुं वन्दन करे छुं.

दोहा.

श्री रघुवर श्रीमाधवजु, गुरुप्रसादकों पाइ ।
भई मयूख समाप्ति यह, मुद मंगलतें छाइ ॥ ३२ ॥

॥ इति श्रीवेदान्ततीर्थ पण्डित मायाराम संगृहीत सत्पुरुष-
चरित्रप्रकाशे प्रथमो मयूखः समाप्तः ॥

॥ श्रीगणेशाय नमः ॥

॥ अथ द्वितीयो मयूखः ॥

॥ श्रीशंकराचार्यका चरित्र ॥

श्री शंकराचार्यनुं चरित्र.

दोहा.

पंडित गुरु प्राचीनने, भिन्न भिन्न मत धार !

चरित शंकराचार्यके, लिखे अनेक प्रकार ॥ १ ॥

प्राचीन भट्टान् पंडितोऽपि षुद्धा षुद्धा मतने धारण करी अनेक प्रकारे श्री शंकराचार्यनां चरित्रो लખ्यां छे.

गुरु भक्तके ज्ञानहित, सुखप्रद उनको सार ।

कहन चहों संक्षेपसों, दहन दोषके द्वार ॥ २ ॥

भट्टान् लक्ष्म जनेने जलुववा भाटे अपि चरित्रने। सुप्रदायक सार-दोषनां द्वारे दहन करवा भाटे संक्षेपथी कहेवा धन्धुं छुं.

निर्णय उनके समयको, भिन्न भिन्न सब गात ।

श्रद्धा बिन संसारमें, कैसें सत समुझात ॥ ३ ॥

श्री शंकराचार्यना समयने निर्णय सर्व विद्वानो षुद्धी षुद्धी रीतेकहे छे, तेभां ओकपर श्रद्धा राखवी जेधअ, कारण के संसारभां श्रद्धा वगरे सत्य शीरीते समजय ?

श्रीशंकरमन्दारयुत, सौरभ नामक ग्रन्थ ।

उनको आश्रय ले अबें, प्रकट करों कलु पन्थ ॥ ४ ॥

श्रीशंकरमन्दारसौरभनामना ग्रन्थने आश्रय लध हुवे श्रीशंकराचार्यभट्टाराजना चरित्रने प्रकट करे छुं.

चोपाई.

नीलकण्ठ भट लेखक जाके ।

बचन प्रमाण सहित गिन ताके ॥

चरित सकाल लिखन में चाहों।

शंकरकों शिवरूप सराहों ॥ ५ ॥

जे ग्रन्थना लेखक नीलकण्ठ भट छे, तेभनां वचन सप्रमाण जाली श्री शंकराचार्यनुं चरित्र तिथि संवत्सर समेत लेखया हुं याहुं छुं अने श्रीशंकराचार्यने शिवस्वयं जाली तेभानी हुं स्तुति करं छुं.

निधि सागर वसु शिवके लोचन ।

संवत्सर नँद पापविमोचन ॥

काल गयो इतनो जब कलिको ।

तब उद्भव वेदाब्ज अलिको ॥ ६ ॥

कलियुगनां उ०७८ त्रिंशु हजार आठसो आगष्टाअंशी वर्ष वीत्याभास पापेधी विमुक्त करनार ज्यारे नंदनाभनो संवत्सर हुतोत्यारे वेदान्तधी कभलना अमर श्री शंकराचार्यनो जन्म थयो.

ऋतु वसंत वैशाख विराजे,

बन उपवन सह त्रिभुवन आजे ॥

पक्ष शुक्ल पञ्चमी तिथि पाई ।

शंकर जन्म भयो सुखदाई ॥ ७ ॥

अ समये वसंत ऋतु अने वैशाख मास हुतो, वन उपवन सहित त्रिंशु उपवन शाली रद्यां हुतां, शुक्ल पक्ष अने पंचमी तिथिअ सुखदायक श्री शंकराचार्यनो जन्म थयो.

केरल देश नदी पूर्णातट ।

कालटी ग्राम न है जामें घट ॥

विघ्नमें वर नंबुरी जाति ।

शिवगुरुको गृह विविध विभाति ॥८॥

केरल देशमां पूरुषां नदीने किनारे कालटी नामनुं शङ्कर छे के जेमां कंध पणु
आमी नथी, त्यांना आढाखोमां श्रेष्ठ नंजुरी ज्ञातिमां शिवगुरु महाराजनुं वृद्ध
विविध प्रकारे शासनतुं छुतुं.

उन मन्दिर बालक जब आयो ।
दंपतिके मन मुद अधिकायो ॥
सती देवी माता सुख पावे ।
सुत मुख दर्शनसों बलि जावे ॥ ९ ॥

ते शिवगुरुने घेर ज्यारे आणकने जन्म थया त्यारे शिवगुरु अने तेमनां
पत्नीना मनमां अनंदने पार न रह्यो. माता सती देवी पुत्रनां सुखदर्शनीथी
सुखने प्राप्त थयां.

जब भये तीन बरसके शंकर ।
शिवगुरु तात ज्वरार्त भयङ्कर ॥
तजि सती बालक स्वर्ग सिधारे ।
काल करालकों कोन निवारे ॥ १० ॥

ज्यारे शंकर त्रणु वर्षना थया त्यारे तेमना पिता शिवगुरु रोगवश थयां
अने तेज्याज्ये थोडा काणमां सती देवी तथा आणकने छोडी स्थूलदेहने त्याग
करो, कारणुके काणने वश कोणु नथी थयुं ?

जननीने सुतरक्षा कीन्ही ।
जाति उचित शुभ शिक्षा दीन्ही ॥
पुनि पञ्चम वर्षान्त भयो जब ।
धार्यो उपवीत शंकरने तब ॥ ११ ॥

माता सती देवीज्ये पुत्रनुं रक्षणु क्युं अने आढाखु जतिने धाज्य तेने
उत्तम प्रकारे शिक्षणु आण्युं, ज्यारे पांच वर्ष पूरां थयां त्यारे शंकरे उपवीत
(जेनाध) धारणु क्युं.

ले उपनयनकी संस्कृति लायक ।
वेद पढन लागे सुखदायक ॥

अष्टम वर्षकी आयुष आई ।

शंकरने यह बात सुनाई ॥ १२ ॥

उपनयनना योग्य संस्कार प्राप्त थया पछी सुअने इनार वेदना अक्यास
शरु कर्यो अने आठभुं वर्ष आयुं तयारे शंकरे भाताने अक बात संलगावी.

मात ! मोहि अब आज्ञा दीजें ।

होउँ विरक्त कृपा अस कीजें ॥

होन चहों सन्यासी में तो ।

मम कुटुम्ब सब है जग जेतो ॥ १३ ॥

हे माता ! हुवे मने आज्ञा आपो, हुं विरक्त अनुं अवी कृपा करो, हुं
तो सन्यासी थया छच्छुं छुं. जेछुं जगत छ ते अछुं भइअं कुटुम्ब छ.

सबमें में अरु मेरेमें सब ।

ऐसो अनुभव प्राप्त भयो अब ॥

बिन व्यवहारिक सुतकी बानी ।

सुनि माता उर अति अकुलानी ॥ १४ ॥

सर्वे प्राणी मात्रमां हुं छुं अने भइराभां सर्व छ अवा अनुभववाणा
पुत्रनां वचने श्रवणु करी ते वचनेने व्यवहारथी उलटां जछी माता अन्तःकरणमां
अत्यन्त अकणायी

गृह संसार प्रबन्ध किये बिन !

उचित नहि सन्यास लिये जिन ॥

तात ! विचार त्वरित यह छौरो ।

चित गृहस्थाश्रममें जोरो ॥ १५ ॥

अने पुत्रने कहेवा लाग्यां के हे आप ! गृहसंसारने प्रबन्ध कर्यो सिवाय
अर्थात् गृहस्थाश्रमी थया बिना सन्यास लेवो योग्य नथी, माटे सन्यासने
विचार छोडी चितने गृहस्थाश्रममां जेडा.

दोहा

तूर्याश्रमप्रति गमन हित, भये मातु प्रतिकूल ।

तब विचार शङ्कर करत, मार्ग कोन सुखमूल ॥ १६ ॥

आम न्यारे तूर्याश्रम (सन्यास) प्रति प्रयाण करवा भाटे माता प्रतिकूल
थयां त्यारे सुपनां भूषण कथो मार्ग छ? ओम शंकर विचारवा लाग्या.

चोपाई

कहनावत भइहै यह नीति ।

भय बिन होत नहीं कबु प्रीति ॥

शङ्कर वय लघु पैं गुरु ज्ञाता ।

सो नहि जानत है सती माता ॥ १७ ॥

आ जुनी ओक छडेवत छ के लयविना कही पछु प्रीति थती नथी. भाटे
ओवो कोछ व्यवहार करवो ओछओ के माता पुशीथी आजा आपे. आवीरीते
लगवान् शंकराचार्ये भनभां विचार्युं. सती माता लगवान् शंकरने ज्ञानी अने
समर्थ ज्ञातां नथी, किन्तु ओम ज्ञे छ के आ लघुपयने आलक सन्यास
लेवाभां शुं ज्ञे. आम समञ्च शंकरने सन्यास लेवानी आजा आपी नहि.

स्नाननिमित्त चले सरितातट ।

बिचरे संग जननी शिर ले घट ॥

वह नदीमें दुर्वासाशापित ।

हाहा नाम गँधर्व बसे नित ॥ १८ ॥

ओक दिवस शंकर स्नान करवा भाटे नदी किनारे आइया त्यारे माता सती
देवी भाथे घडा लई साथे गयां. ओ नदीभां दुर्वासा मुनीथी शाय पाभेले हाहा
नामने गँधर्व रहते हुतो.

महद मकरकी योनि पाई ।

दूत भयो यमको दुखःदाई ॥

करन गये शंकर जलमज्जन ।

तब उन चरन ग्रह्यो निज आनन ॥ १९ ॥

એ ગંધર્વ મહાન્ મગર યોનિને પ્રાપ્ત થઈ દુઃખદાયક યમરાજનો દૂત થયા. જ્યારે શંકર નદીમાં સ્નાન કરવા લાગ્યા ત્યારે તેમનો પગ ઉક્ત મગરે પોતાના મુખમાં ગ્રહણ કર્યો. (પકડ્યો)

વાહિનીતટ બેઠીથી માતા ।

उनप्रति बोले शिव सुखदाता ॥

मात! मकर यह पद ग्रहि मेरो ।

खेंचत जलमें भय बहुतेरो ॥ २० ॥

પુત્રની રક્ષા નિમિત્તે સાથે ગએલાં માતા નદી કિનારે બેઠાં હતાં, એમના પ્રત્યે સુખદાયક શંકર કહેવા લાગ્યા જે હે માત ! આ મગર મારો પગ પકડી પાણીમાં ખેંચે છે, જેથી મને ભય લાગે છે

अब जीवनकी है नहि आशा ।

जैहै सकुच छिनकमें श्वासा ॥

करुनामय बालककी बानी ।

सुनि माता अति हि अकुलानि ॥ २१ ॥

અને જીવનની આશા નથી, ક્ષણમાત્રમાં પ્રાણ જશે. આરીતે બાળકની કરુણામય વાણી સાંભળી માતા ખુબજ ગભરાયાં.

रोवत शोचत अब क्या करिहों ।

मेंभी जलमें डूबी मरिहों ॥

रुदन सुनी माताको शंकर ।

बोले बचन त्रिलोकशिवंकर ॥ २२ ॥

અને શોકથી રોવા લાગ્યાં જે હવે હું શું કરીશ? હું પણ પાણીમાં ડૂબી મરીશ. આ રીતનું માતાનું રૂદન શ્રવણ કરી ત્રણે લોકનું કલ્યાણ કરનારા શંકર નીચે પ્રમાણે વચન કહેવા લાગ્યા.

जननी ! तूर्याश्रममें जाऊं ।

तो मैं मुक्ति मकरसैं पाऊं ॥

उन आश्रमको पुण्य अगाधा ।

बहुरि करे नहि हिंसक बाधा ॥ २३ ॥

હે માતા ! જે હું તૂંયાશ્રમમાં જાઉં અર્થાત્ સન્યસ્ત બ્રહ્મ કરું તો આ મકરથી મુક્ત થાઉં, કારણ કે એ આશ્રમનું પુણ્ય અગાધ (અપાર) છે, સન્યાસીને કોઇપણ હિંસક પ્રાણી બાધ કરી શકે નહિ.

આજ્ઞા દેહુ અવ હિ મોહિ માતા ।

તુમહી વન્દનયોગ્ય વિધાતા ॥

તવ માતા શોચત મહ મનમેં ! ।

જીવિત સુત યતિ શ્રેષ્ઠ મુવનમેં ॥ ૨૪ ॥

માટે હે માતા ! મને હમણાજ આજ્ઞા આપો, હું માનીશ કે તમેજ મારાં વન્દન કરવા લાયક વિધાતા (બ્રહ્મા) છો. આ પ્રમાણે પુત્રનાં વચન સાંભળી માતા મનમાં વિચારવા લાગ્યાં જે સંસારમાં જીવતો પુત્ર થોગી હોય તો પણ શ્રેષ્ઠ છે. કહેવત છે કે “ જીવતો જોગીએ ભલો ”

બાલવિયોગ વડો દુઃખદાઈ ।

માલ લિખ્યો યહ વિધિ નિઠુરાઈ ॥

કિન્તુ બન યતિ શઙ્કર મેરો ।

કરિહૈ જગકો શ્રેય ઘનેરો ॥ ૨૫ ॥

જે કે બાળકનો વિયોગ અત્યંત દુઃખદાયક છે અને તે મારા ભાલમાં વિધિએ લખેલ છે, તો તે વિધિની કૂરતા છે; છતાંજે મારા પુત્ર શંકર સન્યસ્ત બ્રહ્મ કરી વિધિનું ઘણુંજ કલ્યાણ કરશે.

મેં સુત છવિકો ધ્યાન ધરોંગી ।

કવહુકા ઉનકે દર્શ કરોંગી ॥

કરિ વિચાર અસ આજ્ઞા દીન્હી ।

શિવને મુક્ત મતિ દ્રઢ કીન્હી ॥ ૨૬ ॥

હું પુત્રની છબિનું ધ્યાન ધરીશ અને ક્યારેક એમનાં દર્શન પણ કરીશ. આમ વિચાર કરી માતાએ સન્યાસ આજ્ઞા આપી, એ વખતેજ સન્યાસ લેવા શંકરે દ્રઢ નિશ્ચય કર્યો.

શાપવિમુક્ત કિયો હાહાકોં ।

કહન લગે સવિનય માતાકોં ॥

ब्रह्मनिष्ठ जो शुद्ध भया हों ।

श्रोत्रिय गुरुको शरण सुचाहों ॥ २७ ॥

हाहा नामना गंधर्वने शापथी विमुक्त कर्षी अर्थात् ते भक्तयोगि तत् पाछा गंधर्व योगिने प्राप्त थयो. आह श्री शंकर माताने कहेवा लाग्या जे हूं अह निष्ठ अने अह्नश्रोत्रिय गुहनां उत्तम शरणुनी धर्या राखुं छुं

चलन लगे शङ्कर गुरु आगें ।

जननीउर विरहानल जागे ॥

माता कहत अहो सुत मेरे ।

पतिवियोगके दुःख घनेरे ॥ २८ ॥

अम कही तेओ गुरु पासे जया तैयार थया, अने माताना हृदयभां वियोगाग्नि प्रकट्यो. तेओ पुत्र प्रति कहेवा लाग्यां जे अरे मारा पुत्र ! पति वियोगनां वषां ओ दुःखे।

मेरे शिरपर विधिने डारे ।

तुंभी बान विरहके मारे ॥

पति ओ सुत बिन में मर जाऊं ।

पार जीवनको किस बिध पाऊं ॥ २९ ॥

विधाताओ मारे माथे नांज्या अने तुं पणु विरहनां आणु मारवा लाग्यो, पति अने पुत्र बिना हुं मरी जडश, छवनने। पार शी रीते पाभीश ?

दुःखपेँ दुःख यह सहन न होवे ।

कहत कहत जननी बहु रोवे ॥

माताको मन विहल जानी ।

शोचत शिव त्रयकालके ज्ञानी ॥ ३० ॥

अक पतिभरणुं दुःख अने भीखुं तुं सन्यस्त लघु भूदाराथी हूर जाय ओ दुःख आभ दुःख उपर दुःख माराथी सहन थध शक्यो नहि. ओपुं ओलतां ओलतां माता अर्थात् इह्न करवा लाग्यां, मातानुं मन विह्वल (व्याकुल) जल्लु तल्लु कालने जल्लुनारा शंकर विशारवा लाग्या जे

धर्म सनातनकों उद्धारन ।

पृथिवीमें निजज्ञान प्रचारन ॥

में शिव मानवको तन पायो ।

पैं जननी उर दुःख उपजायो ॥ ३१ ॥

वैदिक धर्मने उद्धार करवा भाटे अपने पृथ्वीमां अज्ञज्ञानने प्रचार करवा भाटे
हुं शिव भगुण्य देहने प्राप्त थयो, परंतु मे' माताना हृदयमां दुःख उत्पन्न क्युं;

कलु माताकी भक्ति न कीन्ही ।

बहु विध मात्र विपत्ति दीन्ही ॥

अब उनकों किस भांति रिझाऊं ।

गुरु पद गमनकी आज्ञा पाऊं ॥ ३२ ॥

मातानी कंठपणु सक्ति न करी, ऐभने अपनेक प्रकारे मात्र विपत्तिज
आपी, हुये ऐभने हुं केवीरीते प्रसन्न करूं अपने गुरुवरणु ज्वानी आज्ञा भेगवुं.

अस बिचार करि शंकर बोले ।

होत हृदय भामिनीके भोले ॥

माता! खेद तजो तुम मनसों ।

सत्वर आओं में समरनसों ॥ ३३ ॥

आम विचार करी शंकर स्वगत भोल्या ने स्त्रीआनां हृदय जोणां होय
छ, ऐभने समजवतां भुरकेली पडती नथी. तयारआइ प्रकाश रीते भोल्या ने
हुं माता! तमे मनथी भेदने तछ दीआ, आप भाइं स्मरण करशे के तुरत हुं
आप पासे आवी पहोच्यीश.

काज परे जननी जब मेरो ।

तब है दिग यह बालक तेरो ॥

यों माताको हृदय रिझाई ।

बिचरे शंकर अहि दिग बांड़ ॥ ३४ ॥

हुं माता! ज्यारे भाइं काम पडे तयारे आ तभारे आणक तभारी पासेज
छ ऐभ जणुजे. आ रीते मातानां हृदयने रिझावी शंकर उत्तर दिशा तरङ्ग बाली
निकल्या.

दोहा

उत्तरमें आनन्दप्रद, कलित नर्मदाकूल ।

श्रीगोविन्दाश्रम मनो, भवसागरको पूल ॥ ३५ ॥

उत्तर दिशाभां आनंद आपनार सुन्दर नर्मदाते किनारे श्री गोविन्दगुरु' आश्रम जेणे भवसागरते। पूल होय नहि शुं ! ऐम भासे छे.

ब्रह्मनिष्ठ गुरुवर जहां, श्रीगोविन्दाचार्य ।

वैदिक धर्म प्रचारको, करत भये शुभ कार्य ॥ ३६ ॥

ज्यां ब्रह्मनिष्ठ गुरुवर श्री गोविन्द नामना आचार्य वैदिक धर्मप्रचार' कार्य करी रह्या हुता.

वही तपोधनके शरन, शंकर गये सुज्ञान ।

पाये मंत्र प्रसाद पुनि, ग्रहत भये निजज्ञान ॥ ३७ ॥

ऐज तपोधन (तपस्वी छे धन जेने) ऐवा गुरु गोविन्दाचार्यते शरणे छुद्धिमान् शंकर जे पड़ोय्या, अने गुरुवी मंत्र प्रसाद भेजवी आत्मज्ञानने अहुणु करवा लाग्या.

विविध वाद अद्वैतको, किय गुरुमुख सुखसाध्य ।

कलुक काल स्थिर ह्वै वहां, आराधत आराध्य ॥ ३८ ॥

आत्मज्ञान भेजवी विविध प्रकारना अद्वैतवादाना अथोगुरुमुखी सुखसाध्य (सुखे समञ्ज शकाय तेवा) क्यारि, अमुक समय ऐ आश्रमभां रह्यो आराध्य (धृष्ट) नुं चिंतन क्युं.

पृथिवीमें पाखंड मत, परिखण्डनके काज ।

बहुरि गाम वाराणसी, आये श्रीयतिराज ॥ ३९ ॥

ते वयते जगतभां पाखंडमत बधी गयो हुतो तेनुं सारीरीते पण्डन करवा भाटे योगीज्जाना राज श्री शंकराचार्य काशीपुरीभां पधार्या.

संसारी जन सकलकों । अमित दियो उपदेश ।

वहूँ शंकर गुरुने कियो, पूर्ण आत्म उद्देश ॥ ४० ॥

काशीभां पूज्य शंकर गुरुने पधार्यते पोतानो अद्वैत वैदिक जे सिद्धान्त छे तेनो त्यांना त्रिवर्णने उपदेश आपी पोतानो वैदिक धर्म रक्षण विषयक जे उद्देश तेने पूर्ण क्यो.

પદ્ધતી.

કર વિશ્વનાથકોં નમન સાર ।
જા યજ્ઞે અન્નપૂર્ણાકે દ્વાર ॥
ગઙ્ગામેં જ્ઞાન અરુ સ્વરૂપધ્યાન ।
કાશીનિવાસ મંગલનિધાન ॥ ૪૧ ॥

શ્રી શંકરાચાર્ય પ્રતિદિન પરમ સારરૂપ વિશ્વનાથ પ્રભુને નમન કરી શ્રી અન્નપૂર્ણાનાં દર્શન કરતા, ગંગામાં સ્નાન અને પોતાનાં સ્વરૂપનું ધ્યાન આદિથી કાશી નિવાસ તેઓને મંગલ રૂપ જણાવા લાગ્યો.

શ્રીપૂજ્ય શંકરાચાર્ય આપ ।
કાશી પ્રતાપ જાનત અમાપ ॥
પ્રતિદિન સુબોધ સબકોં સુનાઈ ।
દુન્દુભિ અભેદકી દ્રઢ બજાઈ ॥ ૪૨ ॥

પૂજ્ય શંકરાચાર્યના કાશી નિવાસી જનોએ અમાપ પ્રતાપ જાણ્યો, હુમેશાં પ્રાણી માત્રને સદ્બોધ આપી શ્રી શંકરે અભેદની દ્રઢ નોખત બજાવી.

કલુ જીવ બ્રહ્મમેં ભેદ નાંહિ ।
સિદ્ધાન્ત વાત સબને સરાહિ ॥
ઇક સમય જ્ઞાન હિત જાત ગઙ્ગા ।
વિભુ વિશ્વનાથ લે વહ પ્રસંગ ॥ ૪૩ ॥

જીવ અને બ્રહ્મમાં જરાએ ભેદ નથી એ શ્રી શંકરાચાર્યના સિદ્ધાન્ત સહુએ વાંચાણ્યો, એક સમય તેઓ સ્નાન અર્થે ગંગા તરફ જતા હતા ત્યારે વિભુ વિશ્વનાથ એ પ્રસંગ

આચાર્ય શંભુકોં જાની સિદ્ધ ।
પરચન સુબ્રહ્મનિષ્ઠા પ્રસિદ્ધ ॥
વિભુ આપ રુદ્ર ચાણ્ડાલ વૈષ ।
સ્થિત ભયે રાહ કાટન કલેસ ॥ ૪૪ ॥

કલેશને કાપવાવાળા સ્વયંશંકર-શંકરાચાર્યને સિદ્ધ બાણી તેની બ્રહ્મમાં કેવી નિષ્ઠા છે એ સંબંધમાં પરીક્ષા કરવા માટે ચાંડાલનો વેષ લઈ માર્ગમાં ઉભા રહ્યા.

સહ વેદ ચારકો શ્વાનરૂપ ।
યોં રાહ રોકિ ઠાઢે વિરૂપ ॥
આચાર્ય દેલિ બોલે ઉદંડ ।
ચાણડાલ દૂર હો રૂપ ચણડ ॥ ૪૫ ॥

સાથે ચાર વેદોને શ્વાનરૂપે રાખી શ્રી વિશ્વપતિ શંકર માર્ગે રોકી ઉભા, તેને જોઈ દંડવાળો હાથ ઉંચો કરી આચાર્ય કહેવા લાગ્યા જે હું પ્રચંડ રૂપવાળો ચાંડાલ! દૂર હો, (છેટે બા)

આચાર્યવાક્ય સુનિ ઉચ્ચ હાથ ।
બોલે અતોલ મતિ વિશ્વનાથ ॥
હે ભિક્ષુ! બ્રહ્મકે જીવ અંગ ।
* અનવદ્ય સર્વ અદ્વય અસંગ ॥ ૪૬ ॥

ઉંચો હાથ કરી બોલતા આચાર્યનાં વાક્ય શ્રવણ કરી જેની બુદ્ધિનો તોલ ન થઈ શકે એવા શ્રી વિશ્વનાથ બોલ્યા જે હું ભિક્ષુક! જીવમાત્ર બ્રહ્મનાં રૂપ છે, અનવદ્ય છે, સર્વ એક છે, સંગ રહિત છે.

હૈ સત્ય બોધમય ઓ અલખંડ ।
જાસોં સમસ્ત છાયો બ્રહ્મણ્ડ ॥
અનમેં ન ભેદમતિ ઇષ્ટ લેશ ।
યહ લિયો વ્યર્થ સન્યાસવેષ ॥ ૪૭ ॥

બ્રહ્મરૂપ જીવમાત્ર સત્ય છે, બોધમય છે, અખંડ છે, જેનાથી આખું બ્રહ્માંડ છવાઈ રહ્યું છે, એમાં જો ભેદ બુદ્ધિ રાખતા હો તો તમારો આ સન્યાસ વેષ વ્યર્થ છે.

* અદ્વિતીયમનબદ્યમસંગ, સત્યબોધપુસ્ત્રરૂપમલ્લંકરમ્ ॥

ભામનન્તિ શતશો નિગમાન્તા । સ્તત્ર મેદકલતા તવ ચિત્રમ્ ॥

+ ભુજ એક દીર્ઘ ભૂષિત સુદંડ ।
 ફિર અન્ય બાહુ વિલસે કમંડ ॥
 પરિધાન રક્ત પાટલ સમાન ।
 વૈચિત્ર્ય વાનીકો હૈ મહાન ॥ ૪૮ ॥

તમારો એક હાથ દીર્ઘ (લાંબા) અને ત્રેષ પ્રકારના દંડથી સુશોભિત છે, વળી બીજા હાથમાં કમંડુ શાક્ષી રહ્યું છે, વસ્ત્રો ગુલાબની પાંખડી જેવા લાલ લાગે છે, પરંતુ તમારી વાણીમાં વિશેષ વિચિત્રતા જણાય છે.

વિન જ્ઞાનગન્ધ તુમસે વિરક્ત ।
 વંચત ગૃહસ્થકોં દંભયુક્ત ॥
 ૧૫ “હો દૂર” એસી હમકોં સુનાઈ !
 યતિરાજ ભેદ બુદ્ધિ બતાઈ ॥ ૪૯ ॥

તમારા જેવા જ્ઞાનની ગન્ધ વગરના વિરક્તો દંભયુક્ત બની ગૃહસ્થાને રહે છે. “હો દૂર” એવું અમને સંભળાવી હો યતિરાજ ! તમે તમારી ભેદ બુદ્ધિ બતાવી.

મમ ઓ ત્વદીય અરુ અન્યકા હિ ।
 યહ દેહ અન્નમય મિન્ન નાંહિ ॥
 સાક્ષી સમાન સર્વ દેહ ભોંન ।
 ચાણ્ડાલ વિપ્રમેં ભેદ કોન ॥ ૫૦ ॥

આ મહાર્જિ, આ તહાર્જિ અને આ બીજાનું એમ કહેતાં જ્ઞાનીએ વિચાર કરવો. જોઈએ, કારણ કે આ અન્નમય દેહ એક બીજાથી અલગ જણાય છતાં જુદા નથી, સમગ્ર દેહરૂપી ઘરમાં સાક્ષી સમપણે રહેલો છે, માટે ચાંડાલ અને વ્રાહ્મણમાં વળી ભેદ શો ?

+ દળદમ્બિતકરા ધૃતકુળા, પાટલામવલ્લનાઃ પટુવાચઃ ॥
 જ્ઞાનગન્ધરહિતા ગૃહસ્થાન્, વંચયન્તિ કિલ કેચન વૈષૈઃ ॥

[શ્રીશંકરદિગ્વિજયે]

૧ ગચ્છ દૂરમિતિ દેહમુતા હો, વેદિનં પરિનિર્દિર્ઘસિ વિદ્વન્ ॥
 મિથતેડન્નમયતોડન્નમયઃ કિં, સાક્ષિણશ્ચ યતિપુજ્જ્વલ સાક્ષી ॥

गंगाको नीर अरु मद्य ज्योंहि ।
द्विज देह-देह चाण्डाल त्योंहि ॥
प्रतिबिम्ब सूर्यको तामे एक ।
यों साक्षीको भी कीजें विवेक ॥ ५१ ॥

जेम गंगा' जण अने मदिरा तेम ब्राह्मण' शरीर अने बांझ'ना
हेह छे. गंगाज'ण अने मदिराजेम सूर्य'तुं प्रतिबिम्ब अकेज' होय
छे तेम सर्वशरीरमां पण साक्षी अकेज' छे ओवो विवेक बुद्धि'थी विचार करी
जुओ.

यह देह होत मिथ्या गृहस्थ ।
आत्मा सदैव निजतंत्र स्वस्थ ॥
चाण्डाल विप्रको भेद व्यर्थ ।
तनमें समत्व अतिही अनर्थ ॥ ५२ ॥

आ देह मिथ्या छे अने आत्मा अज्ञान'थी. गृहस्थ आदि अने छे, ते आत्मा
ज्ञान द्रष्टि'थी शुद्ध स्वतंत्र अने स्वस्थ (पोताभांज स्थितिवाणी) छे, हेहमां
बांझ अने ब्राह्मण'ना भेद व्यर्थ छे, शरीरमां भक्त (भूरा पण) अने अत्यंत अनर्थ छे.

में विप्र और चाण्डाल अन्य ।
यह वृथा वाक्य है मोहजन्य ॥
अपवित्र और में हों पवित्र ।
भवदीय वेष वर्तन विचित्र ॥ ५३ ॥

हुं ब्राह्मण' अने आ भीजे बांझ अने भोह'थी उत्पन्न थयेहुं वाक्य वृथा
छे, भीजे अपवित्र अने हुं पवित्र अने मान'नार हे यति! तमा'रे वेष अने वर्तन
विचित्र जणाय छे, कारण के तमे अद्वैत ब्रह्म'ना पोत्र आपवा आ वेष (सन्यस्त)
धारण करेले छे अने भने कह्युं जे " हे बांझ ! दूर हो " आ तमा'ई वर्तन
केई रीते योग्य नथी.

१ ब्राह्मणश्चपचभेदविचारः, प्रत्यगात्मनि कथं तव युक्तः ॥

बिम्बिताम्बरमणौ सुरजया, मन्तरं किमपि चास्ति सुरायां ॥

२ शुचिर्द्विजोऽहंश्चपच व्रजेति, मिथ्याप्रवृत्ते मुनिर्वयं कोऽयं ॥

सन्तं शरीरेष्वशरीरमेक, मुपेक्षपूर्णं पुरुषं पुराणम् ॥

૧તન આદિ અન્તયુત હૈ અનિત્ય ।
 અવ્યક્ત વિસ્મૃતિમય અચિન્ત્ય ॥
 કરિકર્ણલોલ અરુ મોહ સોહ ।
 તામેં મમત્વ વહ મતિ વિમોહ ॥૫૪॥

વળી શરીર આદિ સર્વ નાશવંત છે, અનિત્ય છે, અવ્યક્ત (અસ્પષ્ટ), વિસ્મૃતિમય (ભુલી જવાય તેવાં) અચિન્ત્ય (ચિન્તન ન થઈ શકે તેવાં) હાથીના કાનની માફક ચપળ (ચલાયમાન) અને મોહને લઇ સુશોભિત જણાય તેવાં છે. એવા દેહ આદિમાં મમતા રાખવી એ કેવળ બુદ્ધિનો ભ્રમ છે.

૨વિદ્યા વિમુક્તિકી પ્રાપ્ત કીન ।
 માયાકી જાલમેં ભયે લીન ॥
 જન સંગ્રહાદિ ઇચ્છા અનન્ત ।
 સંપન્ન આપ કહલાત સંત ॥ ૫૫ ॥

હે યતિ! તમે બ્રહ્મવિદ્યાને પ્રાપ્ત કરી માયાની જાળમાં લીન થયા, આ ઉપરથી મને એમ લાગે છે જે લોક પ્રતિષ્ઠા આદિ અનંત ઇચ્છાઓયુક્ત છતાં આપ સત્પુરુષ ગણાવા ચાહો છો,

૩ઇતનો ઉચારિ ધૃતિકે સુધામ ।
 પ્રભુ વિશ્વનાથ પાયે વિરામ ॥
 ચાળડાલ અંગ લખિ આત્મજ્યોત ॥
 આચાર્ય ચિત્ત આશ્ચર્ય હોત ॥ ૫૬ ॥

૧ અચિન્ત્યમવ્યક્તમનન્તમાથં, વિસ્મર્ણરૂપં વિમલં વિમોહાત્ ।

કલેવરેડસ્મિન્ કરિકર્ણલોલ, કૃતિન્યંહંતા કથમાવિરાસ્તે ।

૨ વિદ્યામવાપ્યાપિ વિમુક્તિપદ્યાં, નાગૃતિં તુચ્છા જનસંપ્રદેચ્છા ।

બહો મહાન્તોડપિ મહેન્દ્ર જાલે, મજ્જન્તિ માયાવિવરસ્ય તસ્ય ।

૩ ઇત્યુદીર્યં વચનં વિરતેડસ્મિન્, સત્યવાક્ તદન્તુ વિપ્રતિપન્નઃ ।

અત્યુદારચરિતોડત્યજમેનં, પ્રત્યુવાચ સ ચ વિસ્મિતચેતઃ ।

આટલું ખેલી ધૈર્યના ઉત્તમ ધામ (ઘર) રૂપ પ્રભુ વિદ્યનાથ વિરામ (વિશ્રાન્તિ) પામ્યા. ચાંડાલના અંગમાં આત્મજ્યોતિ (આત્મજ્ઞાનનો પ્રકાશ.) જોઈ આચાર્યના હૃદયમાં આશ્ચર્ય ઉત્પન્ન થયું.

દોહા.

ઘરિભર શંકર સ્તબ્ધ હૈ, બાલે બચન વિનીત ।

અન્યજ બુદ્ધિકોં કહત, અન્યજ આપ ઉચિત ॥ ૫૭ ॥

ઘડીભર શંકરાચાર્ય સ્તબ્ધ (સજ્જડ) બની ગયા અને ચાંડલ વેષધારી શ્રી વિદ્યનાથ પ્રત્યે વિવેક ભરેલાં વચન કહેવા લાગ્યા જે આપ અન્યજ બુદ્ધિને અન્યજ જેવી કહોછો એ થોડ્ય છે

દેહધારીમેં શ્રેષ્ઠ તુમ, આયે દ્રગપથ આજ ।

સત્ય તુમ્હારે વચન સબ, તુમ્હી સંત શિરતાજ ॥ ૫૮ ॥

દેહધારીઓમાં શ્રેષ્ઠ એવા આપ આજે ભારી નજરે આવ્યા, આપનાં સર્વ વચન સત્ય છે, આપજ સત્પુરુષોના શિરેશભણિ છો.

ચોપાઈ

જિનકોં શ્રુતિ અરુ સ્મૃતિ સબ જાનત ।

બહુરિ જિતેંદ્રિય પુરુષ બખાનત ॥

બ્રહ્મબુદ્ધિ હિયમેં દ્રઢ ભાસે ।

જાસોં ભવકો ભેદ વિનાસે ॥ ૫૯ ॥

જેને શ્રુતિ અને સ્મૃતિ સર્વ જાણે છે, જિતેન્દ્રિય પુરુષો જેની પ્રશંસા કરે છે, જેના હૃદયમાં દ્રઢ બ્રહ્મબુદ્ધિ પ્રકાશે છે અને જેનાથી સંસારનો ભેદ નાશ પામે છે.

દેખત સર્વાત્મા મતિ જાકી ।

જાતિ જગતમેં ઉત્તમ તાકી ॥

મેરી દ્રઢ નિષ્ઠા હૈ એસી ।

દ્વિજ અન્યજકી ગણના કૈસી ॥ ૬૦ ॥

સત્યમેવ ભવતા યદિદાની । પ્રત્યુવાદિ તનુમૃત શ્વપચસ્તત ॥

અન્યોડયમિતિ સંપ્રતિ બુદ્ધિ । મન્યનામિવહિ ચાત્મવિદસ્તે ॥

જેની શુદ્ધિ પ્રાણીમાત્રને આત્મસ્વરૂપ જીએ છે, તે જગતમાં ઉત્તમ છે. એવી મારી દ્રઢ નિષ્ઠા છે. આત્મ દૃષ્ટિએ આત્મણ અને આંડાલની ગણના તે વળી કેવી ? જે સ્વસ્વરૂપને જાણનારા હોય તે આંડાલ અથવા આત્મણ સર્વોત્કૃષ્ટ ગણાય છે.

જો ચેતન હૈ અજ હરિ હરમેં ।
સો ચેતન હૈ પામર નરમેં ॥
જો ચેતન હૈ લઘુ કોટનમેં ।
વો ચેતન હૈ મેરે તનમેં ॥ ૬૧ ॥

જે ચૈતન્ય બ્રહ્મા, વિષ્ણુ અને શંકરમાં છે તે ચૈતન્ય પામર નરમાં પણ છે, જે ચૈતન્ય ન્હાના કીડામાં છે, તે ચૈતન્ય મહારા શરીરમાં છે.

દ્રશ્યમાત્ર જો મિથ્યા જાને ।
વો અન્યજકોં ગુરુ હમ માને ॥
પુનિત પ્રબોધ અવસ્થા પાઈ ।
સર્વગ બ્રહ્મ લખત સુખદાઈ ॥ ૬૨ ॥

જે દ્રશ્ય માત્રને મિથ્યા જાણે છે એ અન્યજને હું ગુરુ માનું છું. જે પવિત્ર એવી પ્રબોધ અવસ્થાને પામી સર્વમાં સુખરૂપ બ્રહ્મને જીએ છે, અને

માયાતીત ભયો મન જાકો ।
સાગર શમ દમ ઓર ક્ષમાકો ॥
ઉચ્ચ નીચ જાતિ જનુ કોઝ ।
હૈ હમરે ગુરુવર નર સોઝ ॥ ૬૩ ॥

જેનું મન માયાથી રહિત થયું હોય, તેમજ જે શમ દમ અને ક્ષમાનો સાગર હોય તેની જાતિ ઉચ્ચ કે નીચ ગમે તે હોય, પરંતુ તે મનુષ્ય મારા ગુરુવર છે.

દોહા

શંકરકોં અદ્વિતીય યતિ, વિશ્વનાથ પહિચાનિ ।
છિનમેં અન્તર્હિત ભયે, ગયડ ગંગ યતિ જ્ઞાની ॥ ૬૪ ॥

श्रीशंकराचार्यने अद्वितीय यति जाणी श्रीविश्वनाथ प्रभु जेज क्षणे अद्रश्य
थया अने ज्ञानपूर्णे यति श्रीशंकराचार्य गंगा तरङ्ग गया.

एक समय द्राविडके वासी ।
विप्र सनन्दन सेवत काशी ॥
रागी भये आचार्य चरनके ।
भाव निहारन उनके मनके ॥ ६५ ॥

जेक समय द्राविड देशना निवासी सनन्दन नामना ब्राह्मण काशीमां निवास
करी रह्या हुता ते श्री आचार्य चरणमां प्रीतिवाणा थया, जेमना मनना लाव
जेवा भारे

श्रीशंकर गङ्गा बिच जाकें ।
स्नान करत निधि ज्ञानसुधाके ॥
सन्मुख तट थे विप्र सनन्दन ।
उन प्रति बोले शिव अयि नन्दन ॥ ६६ ॥

ज्ञान अभूतना निधि (संसार) श्रीशंकराचार्य गंगाना मध्य भागमां जर्ध
स्नान करवा लाया, सामे किनारे ब्राह्मण सनन्दन जेहा हुता तेना प्रत्ये शंकर
बोल्या जे हे पुत्र !

“ इत आवहु ” यह वचन सुनतही ।
कूद परे जलमें द्विज हुतही ॥
चिन्ता कीन्ही न प्रानगमनकी ।
भक्ति द्रढ अस भाविक जनकी ॥ ६७ ॥

“आहुँ आवो” आ वचन सांभलतांज ब्राह्मण सनन्दन जेकदम पाणीमां
पड्या, तेजे प्राण जयानी चिन्ता न करी. भाविक पुश्पनी आवी भक्ति

देखि विचार करत अस शंकर ।
हैं गो यह त्रय लोक शिवंकर ॥
जल अगाधसों भीति न पायो ।
बानी सुनतेही ढिग आयो ॥ ६८ ॥

જોઈ ગુરુ શંકરાચાર્ય વિચાર કરવા લાગ્યા જે આ પ્રાણી(સનંદન)જગતનું કલ્યાણ કરનાર થશે એમ જણાય છે. જે ગંગાનાં અગાધ જળથી જરાએ ભય પામ્યા નહિ અને મહાદેવ વચન સાંભળતાંજ પાસે આવી પહોંચ્યા.

ગદ્ગાનેમી નાંહિ ડુબાયો ।

કંજ સુમન સમ દ્વિજ અપનાયો ॥

ભક્તિ સનન્દનકી અતિ ભારી ।

શંકરકોં લગિ પરમ હિ પ્યારી ॥ ૬૯ ॥

ગંગાજીએ પણ એને ડુબાડ્યો નહિ અને કમળનાં પુષ્પની થેડે એને પોતાના ખોળામાં લઈ લીધો. આ પ્રમાણે સનંદનની મહાન ભક્તિ શ્રીશંકરાચાર્યને અતિ પ્રિય લાગી.

તવ સેવકપેં કરુના કીન્હી ।

ઇચ્છિત દીક્ષા ઉનકોં દીન્હી ॥

પદ્મપાદ એસી શુભ સંજ્ઞા ।

અરપિ વિલોકિ યથોચિત પ્રજ્ઞા ॥ ૭૦ ॥

ત્યારે એ સેવક ઉપર પોતે કૃપા કરી અને એમની ઇચ્છા મુજબ દીક્ષા આપી અર્થાત્ એમને પોતાના શિષ્ય બનાવ્યા અને યથાયોગ્ય બુદ્ધિ જોઈ તેમને “ પદ્મપાદ ” એવું નામ આપ્યું.

દોહા

ચલે બદ્રિકાશ્રમ પ્રતિ, શંભુ શિષ્ય લે સંગ ।

નારાયણકે દરસકો, પાયે સરસ પ્રસંગ ॥ ૭૧ ॥

એ શિષ્યને સાથે લઈ શ્રીશંકરાચાર્ય બદ્રિકાશ્રમ તરફ પધાર્યા અને ત્યાં શ્રીબદ્રિનારાયણનાં દર્શનનો સરસ પ્રસંગ પામ્યા.

શિવને લલિ અતિ શાન્તિમય, રમ્ય ભૂમિકો રંગ;

જ્યોતિર્મઠ સ્થાપ્યો જહાં, વહત જ્ઞાનમય ગંગ ॥ ૭૨ ॥

શ્રીશંકરાચાર્ય અત્યંત શાન્તિમય એ જ્ઞાનનો રમણીય રંગ જોઈ ત્યાં જ્યાં તિર્મઠની સ્થાપના કરી કે જ્યાં આજ પર્યંત જ્ઞાનગંગા વહે છે.

યોંહિ આત્મઉપદેશરૂપ, કરતહિ ઉત્તમ કાર્ય;

પાવન ક્ષેત્ર પ્રયાગમેં, આ પહુચે આચાર્ય ॥ ૭૩ ॥

आचीज रीते आत्मज्ञानना उपदेशइपी उत्तम कार्य करता करता आचार्य श्री पवित्र प्रयाग नामना क्षेत्रमां आची पहुँच्यो.

कर्ममार्गस्थापक वहां, भट्ट कुमारिल नाम ।

मिले आइ आचार्यकों, सविनय करत प्रणाम ॥ ७४ ॥

त्यां कुमारिल नामना लढाचार्य के जेयो कर्ममार्गना स्थापक हुता, तेयो श्री शंकराचार्यने आची भज्यो अने सविनय प्रणाम कर्या.

उनसैं कलु आचार्यने, लियो दियो निज ज्ञान;

बहुरि मंडन मिश्रके, बहुविध सुने बखान ॥ ७५ ॥

जे कुमारिललढाचार्य साथे भणी आचार्य श्रीशंकरगुरुजे परस्पर शास्त्री-य ज्ञानवर्था करी. तयारआइ मंडनमिश्रनी कुमारिललढाचार्य तेभज अन्य लोकद्वारा अनेक रीते प्रशंसा सांभली.

हरिगीत

पंडित सुमंडन मिश्र जो देवी सरस्वतीके पति ।

शास्त्रार्थहित शंकर गये उनके वहां मंडितमति ॥

सन्मान पाये आश्रमोचित फिर सरस्वतीने कही ।

होवे पराजित पति हमारे—आप गुरु उनके सही ॥ ७६ ॥

सुशोभित भतिवाणा श्री शंकराचार्य शास्त्रार्थ करवाभाटे सरस्वतीदेवीना पति पंडित मंडनमिश्रने घेर गया, त्यां पोताना आश्रमने योग्य सन्मान पाव्या; सन्मान आपनार पंडित मंडनमिश्रनां स्त्री सरस्वती देवीजे कहुं जे जे भूदारा पति आप साथे शास्त्रार्थ करतां पराजय पावे तो आनंदपूर्वक आप जेना गुरु थर्छ चुक्या.

यदि आप उनसैं हो पराजित शिष्यपद धारन करो ।

अद्वैतमतकों दे तिलाञ्जलि कर्म पथपें अनुसरो ॥

यों कह सरस्वतीने उभयके कंठ माला सुमनकी ।

पहिनाइ शीश चढाइ चंदन फिर सुनाई स्वमनकी ॥ ७७ ॥

अने जे आप जेमनाथी पराजय पावे तो गुरु भटी जेमना शिष्यपदने धारण करे अने अद्वैत मतने तिलाञ्जलि आपी कर्ममार्गने अनुसरे (स्वीकारे)

આમ કહી દેવી સરસ્વતીએ બન્નેના કંઠમાં પુષ્પમાળા ખાળી પહેરાવી અને બેઉને મસ્તકે ચંદન ચઢાવ્યા બાદ ફરી પોતાનાં મનની વાત કહી.

જાકે ગલેમેં કુસુમમાલા પ્રથમહી કુમ્હલાયગી ।

શાસ્ત્રાર્થમધ્ય પ્રસિદ્ધ ઉનકી હાર હોઈ ગિનાયગી॥

શંકર મંડનમિશ્ર સતીકે વચનસોં સમ્મત ભયે ।

નિજ મત દ્રઢાવન હિત લગાવત સુદૃઢ તર્ક નયે નયે॥૭૮॥

જેના ગળામાં પુષ્પમાળા પહેલાં કરાશે તેની શાસ્ત્રાર્થમાં હાર થએલી ગણાશે, આવાં સતીનાં વચનથી શંકરાચાર્ય અને મંડનમિશ્ર બન્ને સમ્મત થયા. બાદ બન્ને પંડિતો પોતપોતાનો મત દ્રઢ કરવામાટે નવા નવા તર્ક બોલવા લાગ્યા.

દોહા

માલા મંડનમિશ્રકે, કંઠ ગઈ કુમ્હલાઈ;

શ્રી શંકર આચાર્યકી, મઝી જીત મનમાઈ ॥ ૭૯ ॥

શાસ્ત્રાર્થ કરતાં મંડનમિશ્રના કંઠમાં પુષ્પમાળા કરાઈ ગઈ અને શ્રીશંકરાચાર્યના મનમાન્યો વિજય થયો.

કર્મમાર્ગે યંડન ભયો, મંડનમિશ્ર સુજાન;

શિષ્ય શંકરાચાર્યકે, ભયે ગ્રહી નિજ જ્ઞાન ॥ ૮૦ ॥

કર્મમાર્ગનું ખંડન થયું એ સારી રીતે સમજી મંડનમિશ્ર આત્મજ્ઞાનને ગ્રહણ કરી શ્રીશંકરાચાર્યના શિષ્ય થયા.

નિજ આશ્રમ દીક્ષિત કિયે, નિરખિ ચિત્ત નિષ્કામ;

શંકરને વહ શિષ્યકો, રહ્યો સુરેશ્વર નામ ॥ ૮૧ ॥

એમનું નિષ્કામ ચિત્ત જોઈ શ્રી શંકરાચાર્યે પોતાનાં સન્યસ્ત આશ્રમની દીક્ષા આપી તેમનું સુરેશ્વર એવું નામ રાખ્યું.

ચોપાઈ

પદ્મ સુરેશ્વર શિષ્ય સુલચ્છન ।

સહ લે શિવ વિચરે દિશિ દચ્છન ॥

શ્રીગોકર્ણ તીર્થપેં ગયજી ।

દિજ બાલક ઇક વહૈં સ્થિત ભયજી॥૮૨॥

પદ્મપાદ અને સુરેશ્વર નામના ઉત્તમ લક્ષણવાળા એ શિષ્યોને સાથે લઈ શ્રી શંકરાચાર્ય દક્ષિણ દિશા તરફ ચાલી શ્રી ગોકર્ણ તીર્થ ગયા, ત્યાં એક બ્રાહ્મણનો બાળક મૌન થયેલો હતો,

જો આજન્મ મૌનપન પાયો ।

શબ્દોચ્ચારન મુખ ન સુહાયો ॥

उनकों तात उठाइ करनमें ।

धरत भयो आचार्य चरनमें ॥ ८३ ॥

જે જન્મથી લઈ મુનિ હતો અને જેનાં મુખથી શબ્દનો ઉચ્ચાર સરખો થયો ન હતો, એના પિતાએ પોતાના હાથથી ઉઠાવી એ બાળકને શ્રી શંકરાચાર્યના ચરણમાં મુક્યો.

शिवपदको महिमा मंगलप्रद ।

पायो मूक सुवाचा अनहद ॥

श्रुति सिद्धान्त कहन तब लाग्यो ।

जनु सदेह वैदिकपथ जाग्यो ॥ ८४ ॥

શંકરના ચરણનો મંગલદાયક મહિમા એવો હતો કે જેને લઈ એ મુંગો બાળક હૃદ વગરની ઉત્તમ વાણીને બોલવા લાગ્યો અને તેજ વખતે શ્રુતિસિદ્ધાન્ત કહેવા લાગ્યો. બાણે દેહધારી વૈદિક (વેદાન્ત) માર્ગ અચૂત થયો હોય નહિ શું !

द्रढ पाखण्ड मतनको द्रोही ।

शिष्य भयो शंकरको सोही ॥

हस्तामलक सुसंज्ञा पाई ।

सेवत शंकरपद सुखदाई ॥ ८५ ॥

પાખંડ મતનો દ્રઢતાથી દ્રોહ કરનાર એ મુંગો બાળક વાચા પામી શ્રી શંકરાચાર્યનો શિષ્ય થયો અને હસ્તામલક એવું નામ ધારણ કરી શ્રી શંકરના ચરણની મુખદાયક સેવા કરવા લાગ્યો.

इतनेमें सती देवी शयनवश ।

स्मरन करत सुतको सुनिकें यश ॥

જો શંકર શીઘ્રહિ ગૃહ આવે ।
તો વિમુક્તિ મેરો જિય પાવે ॥૮૬॥

એ સમયમાં માતા સતી દેવી મંદવાડને લીધે પથારીવશ થઇ ગયાં અને પુત્રની સત્કીર્તિ સાંભળી તેમનું સ્મરણ કરવા લાગ્યાં, કે જે મહારો પુત્ર શંકર જદ્દી ઘર આવે તો મને સંતોષ થાય

શિવકે મનમી દ્રુત ગૃહ આયો ।
જનની મૃત્યુ સમય નિયરાયો ॥
વિદ્યુત્ સમ વહ વોહિ ઘટીમેં ।
આ પહુચે શંકર કાલટીમેં ॥ ૮૭ ॥

શ્રી શંકરાચાર્યના મનમાં પણ જદ્દી એમ ઉગી આવ્યું જે માતાનો મૃત્યુ કાળ હવે નજીક આવ્યો છે. આમ જાણી તેઓ વીજળીને વેગે (યોગબળથી) કાલટી નામના પોતાના જન્મ સ્થાનમાં આવી પહોંચ્યા.

માતાને સુતકા મુખ દેખા ।
લાભ જીવનકા અનુપમ લેખા ॥
શંકરને કહ્યું સેવા કીન્હી ।
માતાકી શુભ આશિષ લીન્હી ॥ ૮૮ ॥

માતા સતી દેવીએ પુત્રનું મુખ જોયું અને જીવનનો અનુપમ લાભ લીધો. શ્રીશંકરાચાર્યે સેવા કરી માતાની બધી આશિષ મેળવી.

મરન શરન પાયે મહતારી ।
શંકરને પુર વાત પ્રસારી ॥
પૂર્વાશ્રમકે બન્ધુ ન આયે ।
ઓર હિ જ્યોં ત્યોં શબ્દ સુનાયે ॥ ૮૯ ॥

માતા સતી દેવી મરણને શરણ થયાં, શ્રી શંકરાચાર્યે કાલટી નગરમાં એ વાતનો પ્રચાર કર્યો, પૂર્વાશ્રમના બન્ધુવર્ગમાંથી કેઇ પણ એ વખતે આવ્યા નહિ અને નિંદા કરવા લાગ્યા.

पहिले वह बोले तुँ पतित है ।

बिन वय यह आश्रम अनुचित है ॥

तब उनप्रति शंकर प्रभु बोले ।

खलमतिकों असमय किहि खोले ॥ ९० ॥

प्रथम तेजो शंकरस्वामीने कहेवा लाग्या जे तुं पतित छे, योग्य अवस्थाने प्राप्त थया बिना व्या आश्रम तने अयोग्य छे. त्यारे ओ अन्धुवर्ग प्रति समर्थ शंकराचार्य बोल्या जे तमारी अलभतितुं भारां भातुश्रीनां अवसान वज्रते प्रदर्शनि शाभाटे करे छे ?

तीव्र विरक्त भयो मन जाको ।

कर्मिकाश्रमकी जरूर न ताकों ॥

चाहे इतनी वय हो उनकी ।

भक्ति करत वह नर निर्गुनकी ॥ ९१ ॥

जेना मनभां तीव्र वैराग्य उत्पन्न थयो तेने पछी कंभिक सन्यास लेवानी जरूर नथी, तीव्र वैराग्यवान् पुश्पनी गमे तेदही अवस्था होय, छतां ते सन्यास लई शके छे

सुखपूर्वक होवत सन्यासी ।

आप हि होत अजर अविनाशी ॥

सविनय शंकरने समुझाये ।

तदपि नकोउ मृतक ढिग आये ॥ ९२ ॥

अने ते सन्यास गृहछु करी जरादि विकार रहित आत्मानुभवने प्राप्त करी शके.छे. आरीते विनयपूर्वक श्रीशंकराचार्य पौताना अन्धु जनाने समझाव्या, छतां केई भातानां शय नछक आव्या नहि.

यों आचार्य किये अपमानित ।

शंकरसों भये वह सब शापित ॥

जब तुम कालके मुंह परोगे ।

श्वास त्रटित भय सहित मरोगे ॥ ९३ ॥

આ રીતે બન્ધુજનોએ આચાર્યનું જ્યારે અપમાન કર્યું ત્યારે શ્રી શંકર
સ્વામીએ તેઓને એવો શાપ આપ્યો કે જ્યારે તમે મરશો ત્યારે

ગૃહ આંગન વિષ્ણુ અખિલ જરોગે ।
બાન્ધવ સર્વ અનુપસ્થિત હોગે ॥
યોં સંક્રોધ સુની શિવ વાની ।
માતુલ પક્ષદ્રુકે સર્વ પ્રાની ॥ ૯૩ ॥

ઘરના આંગણાં વચ્ચે તમેને બાળશે અને તમારા બન્ધુવર્ગ તે વખતે નહિ
હોય. આ રીતે શંકરાચાર્યની સંક્રોધ (ક્રોધેભરેલી) વાણી સાંભળી માતુલ પક્ષનાં
સર્વ મનુષ્યો.

પરે ચરન લલિત શિવ પ્રભુતાકોં ।
ચહન લગે અપરાધ ક્ષમાકોં ॥
દ્રુત સહાય ઉન સર્વને દીન્હી ।
દહન ક્રિયા જનનીકી કીન્હી ॥ ૯૪ ॥

શ્રી શંકરાચાર્યની પ્રભુતા જોઇ તેમને પણ પડ્યા અને અપરાધની
ક્ષમા ચાહવા લાગ્યા. એ મોસાળ પક્ષનાં સર્વ મનુષ્યોએ શંકરે ગુરૂને સહાયતા
આપી અને માતા સતી દેવીની દહન ક્રિયા કરી.

અન્યેષ્ટિતેં સ્વસ્થ ભયે જવ ।
બોલે શંકર શંકરહિત તવ ॥
કાલટીમેં યતિ કોઝ ન આવે ।
યહ નિષેધ હમ સત્ય સુનાવે ॥ ૯૫ ॥

જ્યારે અન્યેષ્ટિ ક્રિયા કરી શંકર નિવૃત્ત થયા ત્યારે શંકરહિત બોલ્યા જે આ
કાલટી પુરીમાં કોઇ યતિએ આવવું નહિ એમ હું આજ્ઞા કરું છું.

માતુમરન જન બન્ધુ બુરાઈ ।
ચિદ્વચન આનન્દ દેત દુરાઈ ॥
હૈ સ્વરૂપ સ્થિત ચિત્ત શમનકોં ।
શિવ વિશ્વરે ગિરિ શૃંગગમનકોં ॥ ૯૬ ॥

માતાતું મરણ અને બન્ધુજન (પિત્રાદિ ભાઈઓ) ની યુરુષ ચિદ્ધન આનન્દને ઠાંકી દે એમ વિચારી શ્રીશંકરાચાર્ય સ્વરૂપમાં સ્થિત થઈ ચિત્તની શાન્તિને માટે શૃંગ ગિરિ તરફ ચાલી નિકળ્યા.

સ્થાપ્યો મઠ વહ સ્થલ અતિ સુન્દર ।

મહાદેવકો વિરચિ સુમન્દિર ॥

ભોગ નામ શિવલિઙ્ગ બનાયો ।

પુનિત યોગ મન્દિર પધરાયો ॥ ૯૭ ॥

એ સ્થળે અત્યંત સુંદર એક મઠ સ્થાપ્યો, ત્યાં મહાદેવનું મન્દિર બંધાવ્યું અને ભોગ નામના શિવલિંગની ઉત્તમ યોગ બેઠ પ્રતિષ્ઠા કરી.

ચંદ્રમૌલિ વિભુ ચન્દન ચર્ચિત ।

સોહત શિવ આચાર્ય સમર્ચિત ॥

મઠ મન્દિરકી વ્યવસ્થા કારન ।

પુનિ વિશુદ્ધ નિજબોધ પ્રચારન ॥ ૯૮ ॥

એ ચંદનથી ચર્ચિત (ચર્ચાએલા) અને શ્રી શંકરાચાર્યે ઐષ્ઠ પ્રકારે સેવન કરાએલા શ્રી ચંદ્રમૌલિ મહાદેવ અઘાપિ વિરાજમાન છે. એ મઠ અને મન્દિરની વ્યવસ્થામાટે તેમજ વિશુદ્ધ આત્મજ્ઞાનના પ્રચાર માટે

પૃથ્વીધરાભિધ શિષ્ય સુરેશ્વર ।

ગુરુસૌં નિયત ભયે ગુનસાગર ॥

उन मठके यति पुरी अरु भारती ।

अभिधा अन्त सुहात सरस्वती ॥ ९९ ॥

પૃથ્વીધર જેમનું ઉપનામ છે એવા ગુણના સાગર શ્રીસુરેશ્વર નામના શિષ્ય ગુરૂ તરફથી નિભાયા. એ શૃંગેરી મઠના યતિના નામને આંતે પુરી ભારતી અને સરસ્વતી વિશેષણ હોય છે

सम्प्रदाय भुरिवार सुहावे ।

श्रीरामेश्वर क्षेत्र कहावे ॥

देव वराह शक्ति कामाक्षी ।

ब्रह्मचारी चेतन शिवकांक्षी ॥ १०० ॥

એ મંત્રના યતિઓનો સમ્પ્રદાય ભુરીવાર, ક્ષેત્ર રામેશ્વર, દેવ વરાહ, શક્તિ કામાક્ષી અને બ્રહ્મચારી ચેતન નામના-શિવને ચાહનારા હોય છે

તીર્થ તુઙ્ગભદ્રા અઘહારી ।

વેદ કૃષ્ણ યજુ મંગલકારી ॥

વાક્ય “ અહં બ્રહ્માઽસ્મિ ” વિદિત હૈ

ધર્માન્નાય સુવેદ વિહિત હૈ ॥ ૧૦૧ ॥

પાપને નાશ કરનાર તુંગભદ્રા નામે તીર્થ છે, મંગલ કરનાર કૃષ્ણ યજુર્વેદ અને “અહં બ્રહ્માઽસ્મિ (હું બ્રહ્મ છું)” આ મહા વાક્ય આમનાય (વેદ ધર્મનું રક્ષણ કરનાર) છે.

દક્ષિણ મઠ ગિરિ શૃંગ મનોરમ ।

દેત સુબોધ સુરેશ્વર ઉત્તમ ॥

જાકે દરસ દુરિત સબ નાસે ।

વોહી પ્રધાનાચાર્ય વિકાસે ॥ ૧૦૨ ॥

એ દક્ષિણદિશામાં શૃંગગિરિ (શૃંગેરી) નામનો મનોહર મઠ કે જ્યાં શ્રીસુરેશ્વર ઉત્તમ રીતે પ્રાણીઓને સદ્બોધ આપે છે અને જેનાં દર્શનથી સમગ્ર પાપ નાશ પામે છે એ સુરેશ્વર પ્રધાનાચાર્ય મનાયા.

દોહા

શ્રી રઘુવીર શ્રી માધવજી, ગુરુ પ્રસાદકોં પાઝ ।

મઝેં મયૂખ સમાપ્તિ યહ, મુદ મંગલતેં છાઝ ॥

इति श्रीवेदान्ततीर्थ पंडित मायाराम संग्रहीत श्रीसत्पुरुष

चरित्रप्रकाशे शृंगगिरिस्थ दक्षिण महाम्नाय

परिष्ठापनं नाम द्वितीयो मयूखः ॥

॥ શ્રીગણેશાય નમઃ ॥

॥ અથ તૃતીયો મયૂખઃ ॥

દોહા

इस विध वैदिक बोधसों, टायों अखिल अनर्थ ।

अवनीमें आचार्यवर, शंकर भये समर्थ ॥ १ ॥

આ રીતે વેદાન્તના બોધથી જગતમાં થતો તમામ અનર્થ દાખ્યો અને સમર્થ એવા શંકરાચાર્ય આચાર્યોમાં શ્રેષ્ઠ થયા.

चोपाई

विचरे यतिवर बहुरि वहांसें ।

पश्चिममें निजज्ञान प्रकाशे ॥

अनुपम द्वारामतीमें आये, ।

दरस द्वारिकाधीशके पाये ॥ २ ॥

ત્યારબાદ યતિઓમાં ઉત્તમ શ્રી શંકરાચાર્ય ત્યાંથી રવાના થઈ આત્મજ્ઞાનનો પ્રચાર કરવામાટે પશ્ચિમ દિશામાં પધાર્યા અને અનુપમ એવી દ્વારામતી (દ્વારિકા) નગરીમાં આવ્યા અને શ્રી દ્વારિકાધીશનાં દર્શન પામ્યા.

स्थाप्यो मठ अव्यापि सुहावत ।

स्थान शारदापीठ कहावत ॥

लखि आश्रमके योग्य अवस्था ।

विश्वरूपकों सोंपि व्यवस्था ॥ ३ ॥

ત્યાં એક મઠની સ્થાપના કરી કે જે બાજુ પર્યન્ત વિરાજમાન છે, એ સ્થાન શારદાપીઠ કહેવાય છે. આશ્રમ સાચવી શકે એવી અવસ્થા જેઈ ઉક્ત આશ્રમની વ્યવસ્થા કરવાનું કાર્ય વિશ્વરૂપ નામના શિષ્યને સોંપ્યું.

उन मठके यति तीर्थ रु आश्रम ।

अभिधा अन्त कहावे उत्तम ॥

सम्प्रदाय कीटवार सुहावे ।

क्षेत्र द्वारिका यति मनभावे ॥ ४ ॥

એ મઠના યતિઓ નામને અતે ઉત્તમ પ્રકારે તીર્થ અને આશ્રમ એ રીતે કહેવાય છે, સમ્પ્રદાય કીટવાર અને યતિઓનાં મનને ગમે તેવું ક્ષેત્ર દ્વારિકા ગણાય છે.

श्रीसिद्धेश्वर देव बखानत ।

शक्ति भद्रकाली सब जानत ॥

तीर्थ गोमती जहँ अभिरामा ।

ब्रह्मचारी है स्वरूप सुनामा ॥ ५ ॥

દેવ શ્રી સિદ્ધેશ્વર કે જેની સર્વ સ્તુતિ કરે છે, શક્તિ ભદ્રકાલી છે એમ સહુકોઈ જાણે છે, જ્યાં ગોમતી સુંદર તીર્થ ગણાય છે અને સ્વરૂપ નામના બ્રહ્મચારી કહેવાય છે.

वेद साम महावाक्य तत्त्वमसि ।

पश्चिम आम्नायकी संज्ञा लसि ॥

तदनन्तर गुरु संत सहारे ॥

पूर्वोत्तरकी ओर सिधारे ॥ ६ ॥

સામ વેદ, મહાવાક્ય તત્ત્વમસિ (તે તું છે.) અને એ મઠ પશ્ચિમ આમ્નાયની સંજ્ઞા ધારણ કરી શોભે છે. ત્યારબાદ ગુરુ શ્રી શંકરાચાર્ય સન્યાસીઓને સાથે સહ પૂર્વોત્તર (પૂર્વ અને ઉત્તર દિશાના મધ્યવિભાગ) તરફ સિધાવ્યા.

देत सुबोध मुमुक्षु जननकों ।

कथा सुनावत सेवक गनकों ॥

शिष्य एक आनंदगिरि नामक ।

गुरु शंकरके आंगिक सेवक ॥ ७ ॥

मुमुक्षु (मुक्तिनी धृच्छावाणा) जनाने सहयोगे आपता अने सेवक समुदायने कथा श्रवण करावता पूर्वोत्तरभां न्यारे पदार्थां त्यारे गुड शंकराचार्यानां एक आनंद-गिरि नामे अंगत (पोतातुं कामकाज करतार) सेवक साथे होता.

इक दिन ले गुरुके परिधानन ।

गयउ नदी तटपें प्रक्षालन ॥

सेवक ओर श्रवण हित आये ।

कथारंभ बिन मन मुरझाये ॥ ८ ॥

ये आनंदगिरि एक दिवसे गुडना वस्त्रो लक्ष नदी किनारे धोवा गया अने पाछणथी श्रवणने समय थतां सेवक (श्रोताजनो) कथा सांझणवा आव्या. परंतु गुड तरङ्गथी कथानो आरंभ न थतां मनभां मुंछावा लाग्या.

कहन लगे गुरु शंकरकों सब ।

कथारंभकरना कीजें अब ॥

तब शंकर बोले बिन आनंद ।

आवत नहि व्याख्यामें आनन्द ॥ ९ ॥

अने शंकर गुडने कहेवा लाग्या जे हवे कथानो आरंभ करवानी कृपा थवी जेधअ. त्यारे शंकराचार्यां पोट्या जे आनंदगिरि विना व्याख्या (कथा कथन) भां आनंद आपतो नथी.

फिर वह विद्याके अभिमानी ।

बोलत अरस परस अस बानी ॥

आनंदगिरि है प्राणी निरक्षर ।

कहा जाने वेदान्त श्रवण वर ॥१०॥

त्यारे पाछा विधाना अभिमानी उक्त सेवक जनो अंदर अंदर ओकभीज पोलवा लाग्या जे आनंदगिरि निरक्षर (भूर्भुव-अक्षर) भाषुस छे, जे आ उतम जेवा वेदान्तना श्रवणभां शुं समजे ?

पंडित जाको पार न पाये ।

क्या फल सो मतिमन्द सुनाये ॥

ગુરુવર ઉનકી રાહ નિહારે ।

આજુ કથા નહિ ભાગ્ય હમારે ॥૧૧॥

જેનો પડિત જનો પાર પામ્યા નથી એ વેદાન્તનું મંદબુદ્ધિવાળા મનુષ્યને શ્રવણ કરાવવાથી શું ફળ ? ગુરૂ શ્રેષ્ઠ શંકર એમની (આનંદ ગિરિની) રાહ જુએ છે, જેથી આજે અમારા ભાગ્યમાં કથા શ્રવણ લખેલું નથી.

યૌં શ્રોતાકે તર્ક વિતર્કન ।

સમુદ્ધિ લગે શંકર મન શોચન ॥

આનંદગિરિ પ્રિય શિષ્ય હૈ મેરા ।

ઉનકા કિય પરિહાસ ઘનેરા ॥૧૨॥

શ્રોતાજનોના આવા તર્ક વિતર્કને જાણી શ્રી શંકરાચાર્ય મનમાં વિચારવા લાગ્યા જે આનંદગિરિ મહારો પ્રિય શિષ્ય છે, આ લોકોએ એનો ઘણોજ પરિહાસ (મશ્કરી) કરેલ છે.

અવ યહ સવ લજિત હો કૈસેં ।

કર વિચાર અગનિત ઊર એસે ॥

દ્રુત હિ યોગબલ અમિત દિશ્વાયો ।

બુદ્ધિ તીવ્ર આનંદગિરિ પાયો ॥ ૧૩ ॥

હવે આ સર્વ જનો શી રીતે લજિત થાય એવા અંતઃકરણમાં અનેક વિચાર કરી શ્રી શંકરાચાર્યે આપવગરનું યોગબળ અતાવ્યું, જેને લઈ નિરક્ષર કહેવાતા આનંદગિરિ તીવ્ર બુદ્ધિને પ્રાપ્ત થયા.

આશ્રમપ્રતિ વહ આન લગે જવ ।

ગાથા વેદકી ગાન લગે તવ ॥

તોટક છન્દ અમન્દ સુનાવત ।

જો અદ્વય મતવાદ દ્રઢાવત ॥ ૧૪ ॥

ન્યારે તે ગુરૂનાં વસ્ત્રો ઘોઈ આશ્રમ તરફ આવવા લાગ્યા ત્યારે વેદની ગાથા ગાતા એકી સાથે તોટક છન્દ સંભળાવવા લાગ્યા, કે જે છન્દો અર્ધયમત (વેદાન્તમત) ના વાદને દ્રઢાવનારા હતા.

સુનિ સબ જન પાયે વિસ્મય અતિ ।
કિસ વિધ પાયો મૂઢ પ્રબલ મતિ ॥
શિવ જાનત સર્વાન્તર્યામી ।
આનંદગિરિ ભયે તોટક સ્વામી ॥ ૧૫ ॥

એ છન્દો સાંભળતાંજ આનંદગિરિની મશ્કરી કરનારા શ્રોતાજનો અત્યંત વિસ્મય પામ્યા જે આ મૂઢ કેવી રીતે મહાન બુદ્ધિને પામ્યો ? સર્વાના અન્તર્યામી શ્રી શંકર ગુરૂ બધી વાત જાણતા હતા, એજ આનંદગિરિ ગુરૂ કૃપાએ તોટકસ્વામી થયા.

ઉત્તરમેં જો જ્યોતિર્મઠ કિય ।
સો તોટકકોં શંકરને દિય ॥
વહ મઠકે યતિ ગિરિ અરુ પર્વત ।
સાગર નામ ધરત વૈદિક મત ॥ ૧૬ ॥

શ્રીશંકર ગુરૂએ ઉત્તરમાં જે જ્યોતિર્મઠની સ્થાપના કરી તેમજ તોટકસ્વામીને સુપ્રીત કર્યો (આપ્યો). એ મઠના યતિઓ ગિરિ, પર્વત અને સાગર નામને છડે ધારણ કરે છે અને વૈદિક (વેદાન્ત) મતને અનુસરે છે.

સમ્પ્રદાય વર આનંદવારુ ।
ક્ષેત્ર બદ્રિકાશ્રમ અતિ ચારુ ॥
નારાયણ પ્રમુ દેવ નિરંજન ।
પુણ્યાગિરિ શક્તિ અઘગંજન ॥ ૧૭ ॥

એમનો સમ્પ્રદાય આનંદવારુ, અત્યંત સુન્દર એવું ક્ષેત્ર બદ્રિકાશ્રમ, નિરંજન એવા દેવ-પ્રભુ નારાયણ અને પાપનો નાશ કરનારી શક્તિ પુણ્યાગિરિ.

તીર્થ અલકનન્દા શુભ તામેં ।
બ્રહ્મચારી આનન્દસુ જામેં ॥
વેદ અર્થર્વ બ્રહ્મ અયમાત્મા ।
મહાવાક્ય માનત સુમહાત્મા ॥ ૧૮ ॥

એ મઠમાં ઉત્તમ એવું તીર્થ અલંકનન્દા, બ્રહ્મચારી આનંદ, વેદ અધર્ષ અને મહાવાક્ય “અયમાત્મા બ્રહ્મ” (આ આત્મા બ્રહ્મ છે.) જેને સર્વ મહાત્માઓ માન્ય (માનવા યોગ્ય) બાણે છે.

દોહા

શિષ્ય શંકરાચાર્યકે, તોટક જ્ઞાનનિધાન ।

મયે ઉત્તરામ્નાયકે, પ્રભુ આચાર્ય પ્રધાન ॥ ૧૯ ॥

જ્ઞાનના બહારરૂપ તોટક સ્વામી શ્રી શંકરાચાર્યના શિષ્ય ઉત્તર આમ્નાયના મુખ્ય અને સમર્થ આચાર્ય થયા.

ચોપાઈ

તદનન્તર ગુરુ શંકર પ્યારે ।

જગન્નાથ પુરી ઓર પધારે ॥

પદ્મચ વહાં લલિલે અતિ પાવન ।

કિય જગદીશ દરસ મનમાવન ॥ ૨૦ ॥

ત્યારબાદ લોકોમાં પ્રીતિપાત્ર બનેલા ગુરુ શંકરાચાર્ય જગન્નાથપુરી તરફ પધાર્યા અને ત્યાં પહોંચી અત્યંત પવિત્ર અને રૂચિ તેવા શ્રી જગદીશનાં દર્શન કર્યાં.

ફિર વહ સ્થલપેં શ્રીવિમલાપીઠ ।

નામ મહદ નિર્મિત કીન્હો મઠ ॥

પદ્મપાદ બેઠે ગુરુ આસન ।

કરત નિરન્તર બ્રહ્મ ઉપાસન ॥ ૨૧ ॥

વળી એ સ્થળે શ્રી વિમલાપીઠ નામનો મહાન્ મઠ બંધાવ્યો, ત્યાં ગુરુના આસનપર શ્રી પદ્મપાદ નામના શિષ્ય બિરાજમાન થયા અને નિરન્તર બ્રહ્મની ઉપાસના કરવા લાગ્યા.

વન અરણ્ય યતિ નામ હાં રહે ।

સમ્પ્રદાય પુનિ ભોગવાર હૈ ॥

જગન્નાથ શુભ ક્ષેત્ર સુઘટ હૈ ।

શ્રીપુરુષોત્તમ દેવ પ્રકટ હૈ ॥ ૨૨ ॥

એ મઠના યતિઓ નામને છેડે વન અને અરણ્ય કહેવાય છે, તેમનો સમ્પ્ર-
દાય ભોગવાર, ઉત્તમ અને સુંદર એવું ક્ષેત્ર જગન્નાથ, પ્રસિદ્ધ દેવ શ્રી
પુરુષોત્તમ,

શક્તિ વિમલાદેવી સરાહોં ।

તીર્થ મહોદધિકોં ચિત્ત ચાહોં ॥

પુનિ પ્રકાશ નામક બ્રહ્મચારી ।

શ્રીઋગ્વેદ પઠન ઋજહારી ॥ ૨૩ ॥

વખાણવા યોગ્ય શક્તિ વિમલાદેવી, તીર્થ મહોદધિ છે અને
એ મઠના બ્રહ્મચારીના નામને છેડે પ્રકાશ તેમજ વેદ ઋગ્વેદ કે જે અજ્ઞાન રૂપી
રોગનો નાશ કરનાર છે.

શ્રવણપ્રિય “બ્રહ્મ પ્રજ્ઞાનમ્”

મહાવાક્ય હૈ મુક્તિનિદાનમ્ ॥

યોં વૈદિક પ્રથ્મકોં ઉજિયારો ।

પૂર્વામ્નાય મયોં જગ પ્યારો ॥ ૨૪ ॥

મુક્તિનાં કારણરૂપ અને શ્રવણ(કાન)ને પ્રિય લાગે એવું મહાવાક્ય “પ્રજ્ઞાન”
બ્રહ્મ” (પ્રજ્ઞાન એજ બ્રહ્મ છે.) આ રીતે વૈદિક મતને ઉજવળ કરનારો પૂર્વામ્નાય
જગતમાં પ્રેમપાત્ર થયો.

દોહા

૧. ઇસવિધ શ્રીઆચાર્યને, કરન સુધર્મ પ્રચાર ।

કલિયુગમેં સ્થાપિત કિયે, ચારોં દિશિ મઠ ચાર ॥ ૨૫ ॥

આ રીતે શ્રી શંકરાચાર્યે સારી રીતે સનાતન ધર્મના પ્રચાર કરવા માટે
કલિયુગની અંદર ચારે દિશામાં ચાર મઠની સ્થાપના કરી.

જાસોં મત અદ્વૈતકી, મરૂં વૃદ્ધિ મનભાઈ ।

હૈ ગતવલ પાંચંડમત, લહત દશા દુઃખદાઈ ॥ ૨૬ ॥

जेने लई अद्वैत (वेदान्त) मतनी मनभानी वृद्धि थछ अने पाअउमत
अणवगरेना अनी नष्ट थये।

श्रीशंकर आचार्यने, विरचे ग्रन्थ विशेष ।

जामें मत अद्वैतको । अनुपम है उपदेश ॥ २७ ॥

श्री शंकराचार्ये वृद्धा ग्रन्थानी रचना करी जेभां अद्वैत मतने अनुपम
उपदेश छे.

ब्रह्मसूत्र भ्रान्तिहरन, कलिमलकाष्टकृशानु ।

भगवद्गीताभाष्य है, भ्रमतमनाशक भानु ॥ २८ ॥

कलि [कलियुग] ना भणइपी काष्ठ [लाकड़ा] ने आणनार अग्नि जेवो
अने भ्रान्तिते हरनार ब्रह्मसूत्रभाष्य नामे ग्रंथ तथा भ्रमइपी अन्धकारने
नाश करनार सूर्य समान प्रकाशक श्रीभगवद्गीताभाष्य श्री शंकराचार्ये रचेल छे.

दशोपनिषदादिकनकी, व्याख्या जो यति आस्य ।

प्रसिद्ध उनकी पृथ्वीमें, संज्ञा शांकरभाष्य ॥ २९ ॥

दश उपनिषद् आदिनी व्याख्या के जे यतिआने भाटे छे ओ व्याख्यानी
प्रसिद्धपण्ये आ पृथ्वीभां शांकरभाष्य ओवी संज्ञा छे.

चोपाई

क्षेत्र सुभग श्रीकेदारेश्वर ।

बसत भये अन्तिम वहाँ शंकर ॥

बरस बतीस अवस्था होई ।

तब समाधि पाये शिव सोई ॥ ३० ॥

श्री शंकराचार्य अन्तिम (छेटी) अवस्थाओ सुंदर श्री केदारेश्वर क्षेत्रभां
निवास करी रह्या छता. ज्यारे अतीश वर्षनी अवस्था थछ तयारे शिवस्वरूप ओ
शंकर गुड़ समाधिस्थ थया अर्थात् स्वस्वरूपभां दीन थया.

उनके मुख्य शिष्य महा पंडित ।

करत भये वैदिक मत मंडित ॥

एकसों एक चढत मतिबलमें ।

बढत सुरेशाचार्य सकलमें ॥ ३१ ॥

तेजोना मुप्य शिष्य महान् पंडित श्री सुरेश्वराचार्य वैदिक मतनुं भंड
करवा लाया, श्री शंकराचार्यना चारे शिष्यो बुद्धिभणभां अक अकथी बर
हुता, छतांअ सुरेश्वराचार्य सहुथी बुद्धिभणभां वधी जता.

वह सब धर्म सनातन ज्ञाता ।

विध विध ग्रन्थनके निर्माता ॥

पाये मान महान महीमें ।

कथा यथाश्रुत लिखन चही में ॥ ३२ ॥

श्री शंकराचार्यना अे चारे शिष्यो सनातन धर्मनुं रक्षणु करनारा अ
विविध प्रकारना ग्रन्थानुं निर्माणु (रचना) करनारा थया. तेभज विधिभां महु
मानने प्राप्त थया. आ विषयनी कथा जेवी रीते में सांभलीछ तेवी रीते लभी.

अनुष्टुप्

धीवासनापरित्यागा—चित्तं यस्य सुनिर्मलम् ।

महाप्रज्ञं सुरेशाख्यं, गुरुं वन्दे पुनः पुनः ॥ १५ ॥

बुद्धिपूर्वक वासनाना परित्यागथी जेनुं चित्त निर्मल भनेलुं छ अ
महान् बुद्धिशाली सुरेश्वर नामना गुइने हुं वारंवार वंदन करूं छुं.

* दोहा.

चित्त वासना त्यागसों, विमल भयो बिन देर ।

सुज्ञ सुरेशाचार्यके, वन्दों पद बहु बेर ॥ ३३ ॥

तुष्णाना त्यागथी त्वरित जेभनुं चित्त विमल भन्युंछ अेवा सु
सुरेशाचार्यना बरलने हुं वारंवार वंदूं छुं.

चोपाई

१ मान्य सुरेश्वर महद मुनीके ।

शिष्य भये सर्वज्ञ उन्हीके ॥

जिसने ग्रन्थ महद मन भायो ।

“शारीरिक संक्षेप” बनायो ॥ ३४ ॥

लोकमान्य महामुनि सुरेश्वराचार्यना सर्वज्ञ मुनि नामे शिष्य थया
जेजोअे संक्षेप शारीरिक नामना महु भनोहुर ग्रन्थ बनोयो.

અનુષ્ટુપ.

સર્વદા યસ્ય ચિત્તં વૈ, સ્વરૂપાનન્દતત્પરમ્ ॥

નતં સત્યેન સર્વજ્ઞં, ગુરું વન્દે પુનઃ પુનઃ ॥ ૧૬ ॥

જેનું ચિત્ત નિરંતર સ્વરૂપના આનંદમાં તત્પર રહેતું એવા અને સત્ય નામના શિષ્યથી નમન કરાએલા સર્વજ્ઞ ગુરૂને હું વારંવાર વંદન કરું છું.

દોહા.

જો સ્વરૂપ આનન્દમેં, રહે સદા તહ્લીન ।

સત્યાર્ચિત સર્વજ્ઞકે, વન્દોં પદ મદહીન ॥ ૩૫ ॥

જે નિરંતર સ્વરૂપ (બ્રહ્મ-આત્મા) આનંદમાં તદ્દલીન રહ્યા અને સત્ય નામના શિષ્યે જેમનું અર્ચન (પૂજન) કરું એવા સર્વજ્ઞ મુનિના ચરણને હું મદ (અભિમાન) રહિત ધની વંદન કરું છું.

સત્યાનન્દપુરી ભયે, ઉનકે શિષ્ય સુજાન ।

જો અસાર સંસારસોં, મુક્ત વિરક્ત મહાન ॥ ૩૬ ॥

એ સર્વજ્ઞ મુનિના શિષ્ય સત્યાનન્દપુરી મહા જ્ઞાની થયા, જેઓ અસાર સંસારથી મુક્ત અને મહાન વિરક્ત [વૈરાગ્યવાન] હતા.

અનુષ્ટુપ

સંસારમેવ નિઃસારં, દૃષ્ટ્વા યાતં વિમુક્તતામ્ ।

જ્ઞાનાનન્દનતં સત્યં, ગુરું વન્દે પુનઃ પુનઃ ॥ ૧૭ ॥

સંસારને તદ્દન નિઃસાર [સારરહિત] જોઈ જેઓ વિમુક્ત [મોક્ષ] દશાને પ્રાપ્ત થયા અને જ્ઞાનાનન્દ નામના શિષ્યે નમન કરાએલા ગુરૂ સત્યાનન્દપુરીને હું વારંવાર વંદન કરું છું.

દોહા

શિષ્ય સુજ્ઞાનાનન્દ જિહિ, અભિવંદત અહનિશ ।

સદ્ગુરુ સત્યાનન્દ પદ, સદા નમાઝં શીશ ॥ ૩૭ ॥

જ્ઞાનાનન્દ નામના ઉત્તમ શિષ્ય નિરંતર જેમને અભિવંદન કરે છે એવા સદ્ગુરૂ સત્યાનન્દના ચરણમાં હું હૃદયમાં મસ્તક નમાવું છું.

અનુષ્ટુપ્

વિશ્વોપાધિવિનિર્મુક્તં, નિર્ભયાનન્દસેવિતમ્ ।

શ્રીજ્ઞાનાનન્દનામાનં, ગુરું વન્દે પુનઃ પુનઃ ॥ ૧૮ ॥

સમગ્ર ઉપાધિથી મુક્ત અનેલા અને નિર્ભયાનન્દ નામના શિષ્ય સેવન કરાએલા શ્રી જ્ઞાનાનન્દ નામના ગુરુને હું વારંવાર વંદન કરું છું.

દોહા

વિશ્વોપાધિવિમુક્ત જો, દેખત નહિ દુઃખદ્વન્દ્વ ।

નિર્ભયનત ગુરુ જ્ઞાનકે, વન્દોં ચરન અમન્દ ॥ ૩૮ ॥

સાંસારિક ઉપાધિથી વિમુક્ત ખની જે સુખદુઃખનાં દ્વન્દ્વ (જોડા) જોતા-નથી એવા અને નિર્ભય નામના શિષ્ય જેમને નમન કરે છે એવા ગુરુ જ્ઞાનાનન્દના ચરણમાં ઉત્સાહપૂર્વક હું નમન કરું છું.

હરિગીત

જો પરમ પાવન તુલ્ગભદ્રાકે પુલિન અભિરામમેં ।

નગરી સુ કિષ્કંધાસમીપ ગુનશાલી હેમ્પી ગ્રામમેં ॥

આશ્રમ બનાઈ આત્મચિન્તનમેં સદા તત્પર ભયે ।

આનન્દ નિર્ભય શિષ્ય અનેકે ભ્રાન્તિહર યતિવર ભયે ॥૩૯॥

જેઓ પરમપવિત્ર તુલ્ગભદ્રા નદીને સુંદર કિનારે કિષ્કંધા નગરીની સમીપે ગુણથી સુશોભિત હેમ્પી નામના ગામમાં આશ્રમ બનાવી આત્મ (સ્વરૂપ) ચિન્તનમાં સદા તત્પર થયા એ જ્ઞાનાનન્દ ગુરુના શિષ્ય નિર્ભયાનન્દ ભ્રાન્તિને હરનારા અને થોડીઓમાં શ્રેષ્ઠ થયા.

અનુષ્ટુપ્

વેદાન્તશાસ્ત્રનિષ્ણાતં, જન્મદુઃખવિનાશકમ્ ॥

નિર્ભયાનન્દનામાનં, ગુરું વન્દે પુનઃ પુનઃ ॥ ૧૯ ॥

વેદાન્ત શાસ્ત્રમાં નિષ્ણાત (પારંગત) થએલા અને જન્મથી થતાં દુઃખનો નાશ કરનારા શ્રી નિર્ભયાનન્દ નામના ગુરુને હું વારંવાર વંદન કરું છું.

हरिगीत.

वेदान्तके सब शास्त्रमें जो परम पारंगत भये ।

पुनि जन्मदुःख विनाश कारन दासकों उद्धृत भये ॥

या विध गुरु आनन्द निर्भय अभयपदकों पागये ।

जाके सुखानन्द नाम शिष्य निजानुभव सुखसों छये ॥४०॥

वेदान्त सम्बन्धी समस्त शास्त्रोक्तों में अत्यन्त पारंगत (पार पढ़ायेला) था। अने जन्ममरणवृत्ति थी तथा दुःखों को विनाश करवा भाटे पोते ज्ञानभय भनी दासजनों को उद्धार करवा लाया। ऐसी रीति गुड़ निर्भयानन्द अभय पद (अहमपद) ने प्राप्त था, जेना सुखानन्द नामना शिष्य आत्म अनुभवना सुभन्धी सम्पन्न भन्था.

दोहा

जाके पद सेवत भये, सुखानन्द सुखधाम ।

गुरु निर्भयानन्दकों, प्रतिदिन करों प्रणाम ॥ ४१ ॥

सुभन्ना निवासरूप सुखानन्द नामना शिष्य जेभनी सेवा करता हुता अने गुड़ निर्भयानन्द ने हुं निरन्तर प्रणाम करें छुं.

अनुष्टुप्

स्वस्वरूपविनिर्माण, शिष्यक्लेशविदारकम् ।

सुखानन्दमहात्मानं, गुरुं वन्दे पुनः पुनः ॥ २० ॥

पोताना स्वरूप में भग्न रहनेवाला अने शिष्यों को सांसारिक क्लेशों को नाश करनेवाला महात्मा सुखानन्द गुड़ ने हुं बार-बार प्रणाम करें छुं.

हरिगीत

निजरूपचिन्तनमें निरन्तर मग्न जाको मन रह्यो ।

दे सदुपदेश सदा जिन्होंने दास जनको दुःख दह्यो ॥

तजि राग द्वेष विरागसों यतिवेष अति उज्ज्वल कियो ।

वन्दों सुखानन्दके चरन जा शरन अभयानन्द लियो ॥ ४२ ॥

जेन्ना हुं भग्न स्वरूप चिन्तन में सदा भग्न रह्युं, जेन्ना अने निरन्तर सदुपाध आपी दासजनों को दुःखों को दहन कर्यो अने रागद्वेष को त्याग करी वैराग्य की यतिना वेष ने अत्यन्त उज्ज्वल कर्यो अथवा गुड़ सुखानन्दना चरणों में हुं वन्दन करें छुं, जेभनुं शरण अभयानन्द लीयेहुं छुं.

અનુષ્ટુપ્.

સાર્વભૌમાભયાનન્દં, ત્યક્તભીતિં મનોહરમ્ ।

અભયાનન્દનામાનં, ગુરં વન્દે પુનઃ પુનઃ ॥ ૨૧ ॥

સકલ સૃષ્ટિમાં અભય અને આનંદરૂપ, જેઓએ ભયમાત્રનો ત્યાગ કરેલો છે એવા મનોહર (સુંદર) અભયાનન્દ નામના ગુરૂને હું વારંવાર વંદન કરું છું.
હરિગીત

સબ ભૂમિમેં જો અભય અરુ આનન્દકોં દેખત મયે ।

પાયે ન મય પુનિ કાહુસોં નિજરૂપ જગ લેખત મયે ॥

સુન્દર શરીર સ્વભાવ સુન્દર યોગી અભયાનન્દકો ।

આશ્રય ગ્રહોં વન્દન સહિત ઉનકે ચરન અરવિન્દકો ॥ ૪૩ ॥

સર્વ ભૂમિમાં જેઓ અભય અને આનંદનેજ ભેતા હતા, પોતે કોઈથી ભય પામ્યા નહિ, સમગ્ર સૃષ્ટિને આત્મ સ્વરૂપ (પોતાનું રૂપ) ભેતા હતા, જેઓનું શરીર સુન્દર અને સ્વભાવ પણ સારું હતો એવા યોગી અભયાનન્દના ચરણકમલનો વંદન પૂર્વક આશ્રય ગ્રહણ કરું છું.

અનુષ્ટુપ્

સ્વતઃ પ્રતીત આનન્દો, યસ્ય ચિત્તે સુખાવહઃ ।

તં દેવં સહજાનન્દં, ગુરં વન્દે પુનઃ પુનઃ ॥ ૨૨ ॥

જેઓના ચિત્તમાં સુખને વહુન કરનાર આનંદ પોતાની મેળે પ્રકટ થયો તે દેવસ્વરૂપ સહજાનન્દ ગુરૂને હું વારંવાર વંદન કરું છું.

દોહા

જાકે ચિત્તમેં આપહી, હોત પ્રમોદ પ્રતીત ।

વન્દોં સહજાનન્દકે, પદ જલજાત પુનિત ॥ ૪૪ ॥

જેઓના ચિત્તમાં પોતાની મેળે પ્રમોદ (આનંદ) પ્રતીત (સ્પષ્ટ) થાય છે એ અભયાનન્દના શિષ્ય સહજાનન્દના પવિત્ર પદ કમલને હું વંદન કરું છું.

અનુષ્ટુપ્.

શ્રુતિશ્રવણમાત્રેણાઽવરણં યેન ભક્ષિતમ્ ।

શ્રુત્યાનન્દમહાત્માનં, ગુરં વન્દે પુનઃ પુનઃ ॥ ૨૩ ॥

શ્રુતિના શ્રવણ માત્રથી જગત્તુ આવરણ જેઓએ છિન્નલિન્ન કરી નાખ્યું
એ મહાત્મા શ્રુત્યાનન્દ નામના ગુરુને હું વારંવાર વન્દન કરું છું.

દોહા

માત્ર શ્રુતિકે શ્રવણસૌં, કિયો આવરણ ભંગ ।

અવિરત આત્માનંદકો, અંગ ચઢાયો રંગ ॥ ૪૫ ॥

જેઓએ માત્ર શ્રુતિના શ્રવણથી આવરણ(અજ્ઞાન)ને ભંગ કરી અંગઉપર
નિરંતર આત્માનન્દનો રંગ ચઢાવ્યો.

મહામાન્ય જગમેં ભયે, અનુપમ ધરિકેં ઓજ ।

વહ ગુરુ શ્રુત્યાનન્દકે, વન્દોં ચરન સરોજ ॥ ૪૬ ॥

અને જેઓ ઉપમા ન આપી શકાય એવું તેજ ધારણ કરી વિશ્વમાં મહાન્
પુરૂષ તરીકે માન્ય થયા એ ગુરુ શ્રુત્યાનન્દનાં ચરણ કમલને હું વંદન કરું છું.

અનુષ્ટુપ્

વેદાદિષુ સદા રક્તં, જ્ઞાનયોગે ચ તત્પરમ્ ।

તં જ્ઞાનાઢ્યં શિવાનન્દં, ગુરું વન્દે પુનઃ પુનઃ ॥ ૨૪ ॥

વેદ આદિના પઠન પાઠનમાં સદા પ્રીતિવાળા, જ્ઞાન અને યોગમાં હમેશાં
તત્પર રહેનારા, જ્ઞાનને લઈ વખાણવા યોગ્ય એ શિવાનંદ (શ્રુત્યાનન્દના શિષ્ય)
ગુરુને વારંવાર વન્દન કરું છું.

દોહા.

રાગી બનિ વેદાદિમેં, સાધ્યો જ્ઞાન રુ યોગ ।

શિવાનન્દ ગુરુ જ્ઞાનીકે, પદ્મ હૈ વન્દન જોગ ॥ ૪૭ ॥

વેદ આદિમાં પ્રીતિવાળા બની જેમણે જ્ઞાન અને યોગ બન્ને સિદ્ધ કર્યા
એ જ્ઞાની ગુરુ શિવાનન્દનાં ચરણ વંદન કરવા યોગ્ય છે.

હરિગીત.

વહ શિષ્ય શ્રુત્યાનન્દ ગુરુકે મલ્હિકાર્જુન પ્રતિ ગયે ।

કૃષ્ણાનંદીકે તટ બનાઈ મઠ વહાં નિવસત ભયે ॥

પ્રિય શિષ્ય સચ્ચિત્પુરી સુનિષ્ઠા બ્રહ્મકી જાકે હિયે ।

નાગેશ ઘુષ્મેશ્વર રુ ત્ર્યંબક આદિ તીર્થ જિનૈ કિયે ॥ ૪૮ ॥

શ્રુત્યાનન્દ ગુરુના શિષ્ય એ શિવાનન્દ મહારાજ મલ્લિકાજીન તરફ ગયા અને કૃષ્ણા નદીને કિનારે મઠ બનાવી ત્યાં નિવાસ કર્યો, એમના પ્રિય શિષ્ય સચ્ચિદાનંદપુરીનામે થયા, જેમના હૃદયમાં ઉત્તમ પ્રકારની બ્રહ્મનિષ્ઠા હતી અને જેઓએ નાગેશ્વર, કુબેશ્વર અને ત્ર્યંબકેશ્વર આદિ તીર્થયાત્રા કરી.

પુનિ ભગવતી રેવાજિકે તટ ક્ષેત્ર શુભ ઐકારમેં ।

કલુ સમય વાસ કિયો સુખદ સ્થલ જાનિ વહ સંસારમેં ।

ફિર બ્રહ્મપુરી અરુ વિષ્ણુપુરીમેં દિન વ્યતીત કરન લગે ।

કાવેરી રેવા સંગમસુ અવશિષ્ટ શ્વાસ ભરન લગે ॥ ૪૯ ॥

વળી ભગવતી રેવાજીને કિનારે ઐકાર નામના ઉત્તમ ક્ષેત્રમાં થોડા વખત નિવાસ કર્યો, અને સંસારમાં એ સ્થલને સુખદાયક બાણ્યું, ત્યાંથી બ્રહ્મપુરી અને વિષ્ણુપુરીમાં જીવનના દિવસો વ્યતીત કરી છેલ્લું જીવન કાવેરી અને રેવાજીના શ્રેષ્ઠ સંગમ ઉપર રહી વીતાવ્યું.

અનુષ્ટુપ્

યસ્ય ચિત્તે ન વિક્ષેપો, જાતઃ સંતાપકારકઃ ।

સચ્ચિદાનન્દનામાનં, ગુરું વન્દે પુનઃ પુનઃ ॥ ૨૫ ॥

જેના ચિત્તમાં સંતાપને ઉત્પન્ન કરનાર વિક્ષેપ થયો નહિ, એ સચ્ચિદાનન્દ નામના ગુરુને હું વારંવાર વંદન કરું છું.

દોહા

જાકે મન ત્રયતાપકર, શાન્ત ભયો વિક્ષેપ ।

ગુરુ સચ્ચિદાનન્દ વહ, નમન યોગ્ય નિર્લેપ ॥ ૫૦ ॥

જેમના મનમાં ત્રયતાપ (અધ્યાત્મ અધિદેવ અધિભૂત)ને ઉપજાવનાર વિક્ષેપ શાન્ત થયો હોતો અને જેઓ વિશ્વના વ્યવહારથી લેપાયમાન નહોતા થયા એ ગુરુ સચ્ચિદાનન્દ નમન કરવા યોગ્ય છે.

સદ્ગુરુ સચ્ચિતકે ભયે, શિષ્ય સુનિત્યાનન્દ ।

ગંગા બ્રહ્મજ્ઞાનકી, જા મુખ વહી અમન્દ ॥ ૫૧ ॥

સદ્ગુરુ સચ્ચિદાનન્દના નિત્યાનન્દ નામે ઉત્તમ શિષ્ય થયા, જેના મુખથી બ્રહ્મજ્ઞાનની ગંગા અસ્ખલિતપણે વહેતી હતી.

अनुष्टुप्

ध्यानिनां च सदा श्रेष्ठं, सर्वभूतहिते रतम् ।

नित्यानन्दयतीन्द्रं तं, गुरुं वन्दे पुनः पुनः ॥ २६ ॥

ध्यानी स्वस्वपुत्रं ध्यान करतार जेनाभां निरंतर श्रेष्ठ अने प्राणीमात्रनुं
हित करवाभां प्रीतिवाणा थोणीओना छन्द गुरु नित्यानन्दने हुं वारंवार वन्दन करेछुं।

हरिगीत

अतिश्रेष्ठ यतिगनमें चाहत हित सकल जनको दिनप्रति ।
निजध्यानमें निर्मग्न मन अरु मलरहित जाकी मति ॥
निष्काम नित्यानन्द गुरुकों नमन में निशदिन करों ।
पुनि ध्यान उनके पुनित चरन सरोजको धृतिसों धरों ॥५२॥

थोणीओना ससुहायभां अति श्रेष्ठ, प्राणीमात्रनुं प्रतिदिन हित चाहतार,
जेमनुं मन आत्मस्वस्वपुत्रं ध्यान करवाभां भग्न रहेतुं। जेओनी युद्धि निर्भण
हुती अने जेओ सकल कामना रहित हुता ओवा नित्यानन्द गुरुने हुं निरंतर
नमन करे छुं अने ओभना पवित्र चरणकुमलनुं वैयर्थपूर्वक ध्यान करे छुं।

जो चित्रकूट प्रयाग आदि तीर्थमें विचरत भये ।
वहाँसें बहुरि वाराणसीमें दर्शहित विचरत भये ॥
महादेव केदारेश आगे सुभग मठ स्थापित कियो ।
स्थिरता लही वह शिवपुरीमें अमित जनको हित कियो ॥५३॥

जेओ चित्रकूट अने प्रयाग आदि तीर्थभां इयां अने त्यांथी दर्शनने भाटे
काशीभां आन्याने महादेव श्रीकेदारेश्वर पासो सुंदर भठ स्थापी श्रीत्रिधनाथनी
नगरीभां स्थिर थछ रह्या अने जेओओे घण्टां अनुष्ठानुं कट्याणुं क्युं।

अनुष्टुप्

शिष्यवृन्दैः सदा पूज्यं, ब्रह्मध्यानपरायणम् ।

श्रीमन्नारायणानन्दं, गुरुं वन्दे पुनः पुनः ॥ २७ ॥

ओ नित्यानन्द गुरुना शिष्य ब्रह्मना ध्यानभां तमर अने निरंतर शिष्यान.
ससुहायथी सेवन कराओला ओवा नारायणानन्दनाभना गुरुने हुं वारंवार वन्दन करेछुं।

દોહા

સેવત જાકોં શિષ્ય ગન, ધરત બ્રહ્મકો ધ્યાન ।

નારાયણ ગુરુ પદ નમન, નરતનુ મુક્તિનિદાન ॥ ૫૪ ॥

શિષ્ય સમૂહ જેમની સેવા કરે છે અને જેઓ આત્મસ્વરૂપનું ધ્યાન કરે છે એવા નારાયણાનન્દ ગુરુના ચરણમાં નમન કરવું એ મનુષ્ય શરીરને મુક્તિના હેતુરૂપ છે.

જિन्हૈ જગત નિસ્તારકો, પાવન કિયો પ્રબન્ધ ।

શ્રીનારાયણવૃત્તિ શુભ, નામક લિખ્યો નિબન્ધ ॥ ૫૫ ॥

જેમણે જગતના નિસ્તાર (મુક્તિ) ને પવિત્ર પ્રાપ્ત કર્યો અને ઉપનિષદની ટીકા શ્રી નારાયણવૃત્તિ જેવું નામ છે એવો શ્રેષ્ઠ ગ્રંથ લખ્યો છે.

અનુષ્ટુપૂ

येन पूर्णं जगत् सर्वं, पूर्णानन्देन पूरितम् ।

पूर्णानन्दमहात्मानं, गरुं वन्दे पुनः पुनः ॥ २८ ॥

જેમણે સર્વ જગતને પૂર્ણ આનન્દથી પરિપૂર્ણ કર્યું તે મહાત્મા પૂર્ણાનન્દ ગુરુને હું વારંવાર વંદન કરું છું. જેઓ નારાયણાનન્દના શિષ્ય થયા.

अनन्तेषु च लोकेषु, योऽनंतत्वेन वर्तते ।

अनन्तानन्दनामानं, गरुं वन्दे पुनः पुनः ॥ २९ ॥

અનન્ત (વણ) લોકોમાં જેઓ અનન્ત (અવિનાશીપણે) રહેલા હતા એવા અનન્તાનન્દ નામના ગુરુ (પૂર્ણાનન્દના શિષ્ય) ને હું વારંવાર વંદન કરું છું.

દોહા

जो अनन्त यह लोकमें, विचरे होइ अनंत ।

चरन अनन्तानन्दके, वन्दनीय विलसंत ॥ ५६ ॥

જેઓ અનન્ત લોકમાં અનન્તપણે વિચર્યા એ ગુરુ અનન્તાનન્દના ચરણ વંદન કરવા યોગ્ય છે.

जिन्है ब्रह्म आनंदसों, पूर्यो जगत अमीत ।

वह गुरु पूर्णानन्दके, वन्दों खरन सप्रीत ॥ ५७ ॥

जेओओ अह्मानन्दथी प्रसिद्ध रीते जगतने परिपूर्णे क्युं ओ पूणनिन्द
गुइनां विशुद्ध यरखोभां हुं वन्दन करे छुं.

अनुष्टुप्

श्रुत्यादि सिद्धतत्त्वज्ञं, सर्वतंत्रस्वतंत्रकम् ।

जीवात्मानन्दनामानं, गुरुं वन्दे पुनः पुनः ॥ ३० ॥

श्रुति आदिथी सिद्ध थओल तत्व (अह्मा)ने जणुनारा अने सर्व तंत्र (शास्त्र)
भां स्वतंत्र ओवा जवात्मानन्द नामना गुइने हुं वारंवार वन्दन करे छुं.

दोहा

सिद्ध तत्त्व श्रुति आदिके, जानत जो यतिराज ।

स्वतंत्र सबही तंत्रमें, सदा रहे सुख साज ॥ ५८ ॥

जे योगिराज श्रुतिआदिनां प्रसिद्ध तत्व ने जणुनी सर्व शास्त्रभां स्वतंत्रपणु
ज्ञानसुअने सज्ज करी रह्या हुता.

सो जीवात्मानन्द गुरु, गंभीर गुनके ग्राम ।

ताके चरन सरोजमें, प्रतिदिन करों प्रणाम ॥ ५९ ॥

गंभीर अने शुभ गुणना समूहने धारण करनार ओवा जवात्मानन्द गुइना
यरखुकमलभां हुं प्रतिदिन प्रणाम करे छुं.

अनुष्टुप्

यतिलक्षणसंयुक्तं, मानमोहविवर्जितम् ।

महान्तं केशवानन्दं, गुरुं वन्दे पुनः पुनः ॥ ३१ ॥

ओ जवात्मानन्दना शिष्य यतिओनां लक्षणथी युक्त अने मान तथा मोहथी
रहित महात्मा केशवानन्द नामना गुइने हुं वारंवार वन्दन करे छुं.

हरिगीत

संपूर्ण यतिके लक्षणोंसें पूर्णता जिसने लही ।

पुनि मान मत्सर मोह दंभादिक कलु जामें नहीं ॥

आनन्द केशव नाम जाको जपत संत प्रभातमें ।

वन्दन करें हम विनय सह उनके चरनजलजातमें ॥ ६० ॥

યતિઓના લક્ષણોથી સંપૂર્ણ બની જેઓએ પૂર્ણતા પ્રાપ્ત કરી અને માન, મત્સર, મોહ તથા દંભ આદિ કંઈપણ જેમનામાં હતાં નહિ, જેમણે કેશવાનન્દ એણે નામ સંતજનો પ્રભાતમાં જપે છે એમના ચરણકમલમાં વિનયપૂર્વકે અમે વન્દન કરીએ છીએ.

અનુષ્ટુપ્

વશીભૂતો હિ દેવેશો, यस્ય ભક્ત્યા રમાધવઃ ।

પૂજ્યં તં માધવાનન્દં, ગુરું વન્દે પુનઃ પુનઃ ॥ ૩૨ ॥

જેઓની ભક્તિથી દેવતાઓના ઇન્દ્ર શ્રી વિષ્ણુ પરમાત્મા વશ થયા તે પૂજ્ય ગુરુ માધવાનન્દ (શ્રી કેશવાનન્દના શિષ્ય) ને હું વારંવાર વંદન કરું છું.

દોહા

પરામક્તિસોં વશ કિયે, જિનૈ વિષ્ણુ જગદીશ ।

યહી માધવાનન્દકે, ચરન નમાઉં શીશ ॥ ૬૧ ॥

જેમણે પરા નામની ભક્તિથી જગતના ઇન્દ્ર શ્રી વિષ્ણુસગવાનને વશ કર્યા એ માધવાનન્દના ચરણમાં હું મસ્તક નમાવું છું.

અનુષ્ટુપ્.

ચિન્તયન્સુધિયાત્માનં, સદા સંત્યક્તવાસનમ્ ।

શ્રીજગન્નાથનામાનં, ગુરું વન્દે પુનઃ પુનઃ ॥ ૩૩ ॥

ઉત્તમ બુદ્ધિથી આત્માનું ચિન્તન કરતા અને જેઓએ વાસનાના નિરંતર ત્યાગ કરેલા છે એવા શ્રી જગન્નાથ નામના ગુરુ (શ્રી માધવાનન્દના શિષ્ય) ને હું વારંવાર વંદન કરું છું.

દોહા

ઉત્તમ મતિસોં જો કરત, નિજચિન્તન દિનરાત ।

વિગતતૃષ્ણ જગનાથકે, નમોં ચરન જલજાત ॥ ૬૨ ॥

ઉત્તમ બુદ્ધિથી નિરંતર જેઓએ આત્મચિન્તન કર્યું એવા તૃષ્ણારહિત ગુરુ જગન્નાથને હું વારંવાર વન્દન કરું છું.

ગઙ્ગાતટ વિચરત ભયે, ગયે તીર્થ હરિદ્વાર ।

કલુક દિનન વહ સ્થલ વસે, પરમ બઢાઈ પ્યાર ॥ ૬૩ ॥

એ જગન્નાથ ગુરૂ ગંગાને કિનારે વિચરણ કરી શ્રી હરિદ્વાર નામના તીર્થ-સ્થાનમાં ગયા અને ત્યાં પરમપ્રેમપૂર્વક થોડા વખત નિવાસ કરી રહ્યા.

યતિવર ઉત્તરકાશીमें, पुनि आये सह प्रेम ।

स्थापी वहां श्रीज्ञानमठ, कियो विश्वको क्षेम ॥ ६४ ॥

યતિઓમાં શ્રેષ્ઠ શ્રી જગન્નાથગુરૂ હરિદ્વારથી પ્રેમસહિત ઉત્તર કાશીમાં પધાર્યા અને ત્યાં શ્રીજ્ઞાનમઠની સ્થાપના કરી તેઓએ લોકકલ્યાણ કર્યું.

अनुष्टुप्

आचार्यगणमान्यं वै, ब्रह्मानन्दविदां वरम् ।

श्रीपद्मनाभनामानं, गुरुं वन्दे पुनः पुनः ॥ ३४ ॥

એ જગન્નાથ ગુરૂના શિષ્ય આચાર્ય સમુદાયમાં માન્ય અને બ્રહ્મ આનંદને બહુનારાઓમાં શ્રેષ્ઠ શ્રી પદ્મનાભ નામના ગુરૂને હું વારંવાર વંદન કરું છું. કાશીમાં શ્રીકબીરજી (શ્રીરામકબીરજી) સ્વામીજીને શ્રીરામ ભક્તિમાં નિષ્ઠા હોવાથી પદ્મનાભસ્વામી તેઓને ગુરૂ માનતા અને ઘણી વખત તેઓ પદ્મનાભસ્વામીજી પોતાને રામકબીર તરીકે પણ ઓળખાવતા.

दीहा.

मानत जिहि आचार्यगन, लखि श्रेष्ठ ब्रह्मज्ञ ।

पद्मनाभगुरुके चरन, करौ नमन मुदमग्न ॥ ६५ ॥

જેઓને બ્રહ્મજ્ઞાનીઓમાં શ્રેષ્ઠ સમજી આચાર્ય સમુદાય માન આપે છે એ પદ્મનાભ ગુરૂના ચરણમાં આનંદમગ્ન બની હું નમન કરું છું.

अनुष्टुप्.

श्रीनीलकण्ठरूपं हि, नीलकण्ठयतीश्वरम् ।

ज्ञानाकरं दयासिन्धुं, गुरुं वन्दे पुनः पुनः ॥ ३५ ॥

શ્રી શંકર સ્વરૂપ, જ્ઞાનના ભંડારરૂપ અને દયાના સાગરરૂપ ગુરૂ શ્રી નીલકંઠ યતીશ્વર (પદ્મનાભજીના શિષ્ય) ને હું વારંવાર વંદન કરું છું. આ નીલકંઠસ્વામીજીની સગુણ બ્રહ્મશ્રીરામમાં અપૂર્વ નિષ્કાલુટી જેથી તેઓ રામ-ભક્ત વૈષ્ણવોમાં પ્રેમ રાખતા અને ઘણીવખત વૈષ્ણવો તેને નીલકંઠદાસજી કહીને પણ ઓળખાવતા.

દોહા

નીલકण્ઠ યતિવર ભયે, સદય જ્ઞાની શિવરૂપ ।

જો ગુરુકે પદનમનસોં, આનંદ મિલે અનુપ ॥ ૬૬ ॥

યતિઓમાં શ્રેષ્ઠ નીલકંઠસ્વામી દયાળુ અને જ્ઞાની શંકર સમાન થયા. જે ગુરુના ચરણમાં નમન કરવાથી ઉપમા ન આપી શકાય એવો આનંદ ભળે છે.

યા વિધ નિત્યાનન્દસોં, નારાયણ તક નામ ।

પરંપરા ગુરુશિષ્યકી, સુનત હોત સુખધામ ॥ ૬૭ ॥

આ રીતે ગુરુ નિત્યાનન્દથી નારાયણ સુધીનાં નામ કે જે ગુરુ શિષ્યની પરંપરાથી છે તે સાંભળતાં મહાન સુખ થાય છે.

શ્રીરઘુવીર શ્રીમાધવજી, ગુરુ પ્રસાદકોં પાડ ।

મરૂં મયૂખસમાપ્તિ યહ, મુદ મજ્જલતેં છાડ ॥

॥ ઇતિશ્રીમદ્વેદાન્તતીર્થ પण्डित मायाराम संगृहीत

श्रीसत्पुरुषचरित्रप्रकाशे श्रीसुरेश्वराचार्यादि

गुरुचरित्रवर्णनं नाम तृतीयो मयूखः समाप्तः ॥

નારાયણસોં યાહિ વિધ, નીલકણ્ઠ તક નામ ।

પરંપરા ગુરુ શિષ્યકી, સુનત હોત સુખધામ ॥ ૬૭ ॥

આ રીતે નારાયણથી નીલકંઠસ્વામી સુધીનાં નામ ગુરુ શિષ્યની પરંપરાથી છે, જેનું શ્રવણ કરતાં મહાન સુખ થાય છે.

ઉપરના ૬૭ માં દોહાને બદલે આ દોહો વાંચવો.

॥ શ્રીગણેશાય નમઃ ॥

॥ અથ ચતુર્થો મયૂખઃ ॥

પદ્ધતી

શ્રીનીલકण્ઠ સ્વામી સુજ્ઞાન ।
થે બ્રહ્મનિષ્ઠ અરુ ભાગ્યવાન ॥
પરમાર્થવૃત્તિ જાકી અગાધ ।
યશ વિશ્વવિચ્છ પ્રસર્યો અવાધ ॥ ૧ ॥

શ્રીનીલકંઠસ્વામી ઉત્તમ જ્ઞાની, બ્રહ્મનિષ્ઠ અને ભાગ્યશાળી હતા, જેમની પરમાર્થવૃત્તિ અગાધ હતી અને જેમનો વિશુદ્ધ યશ વિશ્વમાં પ્રસર્યો હતો.

વહ સમય એક સુધરાસુ ગ્રામ ।
વહાંકે નિવાસી રઘુનાથ નામ ॥
થે વિપ્ર પર્વતી ગૌડજાતિ ।
કર પ્રભુ પ્રાર્થના દિન રૂ રાતિ ॥ ૨ ॥

એ સમયે એક શ્રેષ્ઠ ધરાસુ ગામના નિવાસી પર્વતી ગૌડ જાતિના રઘુનાથનામે બ્રાહ્મણે રાત અને દિવસ પ્રભુની પ્રાર્થના કરી.

યોં કહત આપ મનસોં હિ આપ ।
હે પૂર્વપૂણ્ય મેરે અમાપ ॥
સંસાર મોહે ભાસત અસાર ।
મિથ્યા કુટુમ્બ પરિવાર પ્યાર ॥ ૩ ॥

પોતાના મનમાં એમ કહેવા લાગ્યા જે મારા પૂર્વ જન્મનાં પુણ્ય અમાપ છે, મને આ સંસાર અસાર લાગ્યા છે, કુટુમ્બ અને પરિવારનો સ્નેહ પણ મિથ્યા લાગે છે.

धनधाम आदि तजिकें सबाम ।
कब लहों गङ्गतटपें विराम ॥
प्रभुकी अपार करुनाकों पाउँ ।
पुनि ब्रह्मनिष्ठ गुरु शरन जाउँ ॥ ४ ॥

भाटे धन, शुद्ध अने स्त्री आदि वस्तुओंको त्याग करी गंगाने किनारे क्यारे
विराम लहुँ ? प्रभुनी अपार करुणाने क्यारे प्राप्त थाउँ ? अने ब्रह्मनिष्ठ गुरुने
शरणे जाउँ ?

निरपेक्ष गाउँ हरिगुन अगाध ।
कब मिले काल ऐसो अबाध ? ॥
इतनो बिचारि किय वृत्ति स्वच्छ ।
प्रभुने दिखाइ करुना प्रतच्छ ॥ ५ ॥

अपेक्षा (कामना-छिछा) रहित अनी श्री हरिना गुण गाउँ ओवो अबाध
(आधा वगरेना) समय क्यारे भणे ? आदलो विचार करी विप्र रघुनाथे भनोवृत्तिने
निर्भण अनापी तेरलाभां प्रभुअे प्रत्यक्ष करुणा अतापी.

श्रीनीलकण्ठ गुरु शुद्ध चित्त ।
पश्चिम दिशाकी यात्रा निमित्त ॥
ज्योतिर्मठादि तीर्थोंके स्थान ।
विचरत मुमुक्षु रघुनाथ जान ॥ ६ ॥

विशुद्ध चित्तवाणा श्री नीलकंठ गुरु पश्चिम दिशानी यात्रा निमित्ते ज्योतिर्मठ
आदि तीर्थस्थानभां विचरए करता विप्र रघुनाथने मुमुक्षु(मुक्तिनी छन्नावाणा)अण्णी

आये यतीन्द्र वहँ सहहुलास ।
बोले सुवत्स ! हो नहि उदास ॥
निजरूपमें हि निष्ठा द्रढाइ ।
हो मुक्त ब्रह्मको ज्ञान पाइ ॥ ७ ॥

यतिओंना छिद्र श्री नीलकंठस्वामी त्यां आनन्दही पधार्या अने ओढ्या के
छे पुत्र ! उदास न था, आत्मस्वरूपभां निष्ठा (श्रद्धा) ने द्रढ करी, ब्रह्मज्ञानने
पामी मुक्त था

यह सकल शब्द पीयूष समान ।
जब परे विप्र रघुनाथ कान ॥
तब नीलकण्ठके पुनित पाय ।
वह परे दण्ड सम शिर नँवाय ॥ ८ ॥

आ अमृत सरभा सर्व शब्दों द्वारा विप्र रघुनाथने काने पक्या त्वारे ते भस्त्रक नभापी हँडनी भाइक नीलकंठस्वामीना पवित्र यरखुभां पड़ी गया.

गुरु नीलकण्ठ परम हि कृपाल ।
निज पन विचारिकें प्रणतपाल ॥
ग्रहि हाथ भक्त रघुनाथ हेत ।
आशीश युक्त उपदेश देत ॥ ९ ॥

परम कृपाणु गुरु नीलकंठ पैतातुं प्रणतपाल (नभन करनारतुं पालन करवातुं) पछु (गिरह-स्वभाव) विचारी विप्र रघुनाथनी आंछु अही आशीश युक्त उपदेश आपवा लाया.

दोहा

तब सविनय यह प्रार्थना, करत भये रघुनाथ ।
दीक्षा गुरुवर दीजियें, सदा रहों प्रभुसाथ ॥ १० ॥

त्वारे रघुनाथ विनयपूर्वक प्रार्थना करवा लाया के छे गुरुवर ! भने दीक्षा आपो के जेथी छुं छुंमेशां आपनी साथे रहुं.

निरखि भाव रघुनाथको, नीलकण्ठ यतिराज ।
देत भये दीक्षा सविधि, जनु भवसिन्धु जहाज ॥ ११ ॥

विप्र रघुनाथनो सहभाव जेठ थोगीराज नीलकंठस्वामीअ तेभने विधिपूर्वक दीक्षा आपी. जखे लवसागरथी तारनार वडाछु न होय? तेभ रघुनाथने तारवा नीलकंठस्वामी तत्पर था.

रख्यो नाम रघुनाथपुरी, उनको शिष्य बनाइ ।
पवित्र पुष्कर क्षेत्रमें, ठहरे दोनों आइ ॥ १२ ॥

अभने शिष्य अनावी रघुनाथपुरी अेषुं नाम राज्युं अने अन्ने पवित्र पुष्कर क्षेत्रमां आवी थोडा समय रह्या.

सावित्री ब्रह्मादिके, किये सुदर्शन प्राप्त ।

यात्रा पुष्कर क्षेत्रकी, या विध कीन्ही समाप्त ॥ १३ ॥

त्यां सावित्री अने ब्रह्मा आदिनां उत्तम दर्शन प्राप्त करी पुष्कर क्षेत्रनी यात्रा समाप्त करी.

गये बहुरि अर्बुदगिरि, चिन्तत उभय स्वरूप ।

रहे वहां कल्लु दिनन लखि, योग्य स्थान अनुप ॥ १४ ॥

त्यांथी अन्ने स्वर्पुं चिन्तन करता आषु गिरिनी यात्राये गया, अ स्थान उपमानआपी शकाय अेषुं अने ध्यानने योग्य जाली थोडा दिवस त्यां रह्या.

आइ सिद्धपुर फिर कियो, सरस्वतीमें स्नान ।

मुनिवर कर्दमको वहां, आश्रम लख्यो महान ॥ १५ ॥

त्यांथी सिद्धपुर आवी सरस्वतीमां स्नान क्युं अने अ स्थले मुनिवर कर्दमकुं महान् आश्रम जेषुं.

कपिल देव प्रभुके किये, दर्शन उचित प्रकार ।

बिन्दु सरोवर स्नानसों, आनंद लेत अपार ॥ १६ ॥

अगवान् कपिल देवनां अत्रेये यथाविधि दर्शन क्यो, अने बिन्दु सरोवरमां स्नान करी अपार आनन्दने प्राप्त क्यो.

माधव प्रभुके मनहरन, दर्शन पाये दोउ ।

मातृ गया यह क्षेत्रकों, जानत है सब कोउ ॥ १७ ॥

अनोदर माधव प्रभु (श्री विष्णु अगवान्) नां अन्नेये दर्शन क्यो. आ सिद्धपुर क्षेत्रने मातृ गया (त्यां माताकुं गया आर्द्ध थाय छे.) नामना स्थल तरीके सर्व कोउ जाले छे.

चोपाई

कर्दम ऋषि वहाँके हि निवासी ।

देवहुती सती पति रति प्यासी ॥

उनके गर्भ कपिल गुन सागर ।

पाये जन्म यतिवर नागर ॥ १८ ॥

ઋષિરાજ કર્દમ ત્યાંનાજ નિવાસી હતા, પતિ પ્રેમની પ્યાસી દેવહુતી નામે એમનાં પત્ની મહાન્ સતી હતાં, એમના ગર્ભમાં ગુણના સાગર કપિલ ભગવાન કે જે યતિવરોમાં અગ્રગણ્ય છે તેઓ જન્મ પામ્યા.

सांख्य शास्त्र आचार्य भये वह ।

क्षेत्र सिद्धपुर अति पावन यह ॥

एक समय रघुपुरी कर जोरी ।

गुरु आगे करि विनय बहोरी ॥ १९ ॥

એ કપિલ મુની સાંખ્ય શાસ્ત્રના આચાર્ય થયા, એ અત્યંત પવિત્ર સિદ્ધપુર ક્ષેત્રમાં એક સમયે રઘુનાથપુરી ગુરૂ નીલકંઠસ્વામી સન્મુખ હાથ જોડી અતિ વિનયપૂર્વક

कहत वेदको अर्थ कहा है? ।

प्रश्न करन अस मो मन चाहे ॥

कितने वेद मर्म कहा वामें ।

कहहु कृपा कर जगहित जामें ॥ २० ॥

કહેવા લાગ્યા જે વેદનો અર્થ શું છે? આ રીતે પ્રશ્ન કરવા માફ મન ઇચ્છા રાખે છે, જે પ્રશ્નમાં જગત્કું હિત સમાયેલું છે. એ વેદ કેટલા છે? અને તેમાં શું તાત્પર્ય છે તે કૃપા કરી કહેા.

सुनिप्रिय शिष्यकी सविनय बानी ।

नीलकण्ठ बोले गुरु ज्ञानी ॥

प्रश्न उचित रघुनाथ तिहारो ।

वेद ब्रह्म है इष्ट हमारो ॥ २१ ॥

પ્રિય શિષ્ય રઘુનાથની વિનય ભરેલી વાણી સાંભળી મહાન્ જ્ઞાની નીલકંઠસ્વામી બોલ્યા જે હે રઘુનાથ! તમે કરેલ પ્રશ્ન યોગ્ય છે, વેદ એજ બ્રહ્મ છે, અને તે અમારા ઇષ્ટ દેવ છે.

उनको अर्थ स्पष्ट समझाऊं ।
तेरे मनकी भ्रान्ति मिटाऊं ॥
धर्म^१ अर्थ त्यों काम रु मुक्ति ।
वर्ग चतुष्टय ज्ञानकी उक्ति ॥ २२ ॥

એ વેદનો અર્થ તમને સ્પષ્ટ સમજાવું છું અને તમારા મનની ભ્રાન્તિ ટાળું છું. ધર્મ^૧, અર્થ, કામ અને મોક્ષ એ ચારનું જ્ઞાન જેનાથી થાય તેનું નામ વેદ છે.

जो हरिसोंहि सुन्यो ब्रह्माने ।
पंडित पढि निजरूप पिछाने ॥
जासों भ्रान्ति भस्म हो जावे ।
पार विरल नर उनको पावे ॥ २३ ॥

જે વેદો ઇશ્વર પાસેથી બ્રહ્માએ સાંભળ્યા, જેનો અભ્યાસ કરી પંડિત પોતાનાં સ્વરૂપને પિછાણે છે અને જેનાં જ્ઞાનથી ભ્રાન્તિ ભરમ થઇ જાય છે તે વેદનો પાર કેઈ વિરલો નર પામે છે.

वेद पुरुषकृत कबहु न जानो ।
हरि मुखवाक्यस्वरूप पिछानो ॥
उनके^२ भेद उभय सामान्य हि ।
मंत्र रु ब्राह्मण मुनिवर मान्य हि ॥ २४ ॥

વેદ પુરુષે રચેલા છે એમ કદીપણ જાણશો નહિ, એ તો ઇશ્વરના મુખથી નીકળેલ વાક્યસ્વરૂપ જાણવાં. એ વેદના સામાન્ય રીતે મુનિવરે માન્ય કરેલા મંત્ર અને બ્રાહ્મણ એવા બે ભેદ છે.

वेद संहिता सो मंत्रात्मक ।
पुनि व्याख्या वह ब्राह्मण आत्मक ॥
मात्र संहिता वेद सुहावे ।
ब्राह्मण भाग न वेद कहावे ॥ २५ ॥

१ विद्यन्ते ज्ञाप्यन्ते धर्मार्थकाममोक्षा अनेनेति वेदः ।

२ मन्त्रब्राह्मणयोर्वेद नामधेयम् ।

વેદાની સહિતા છે તે મંત્રાત્મક છે અને વિધિ પ્રદર્શક જે વેદ તે બ્રાહ્મણાત્મક છે. “કેવળ સહિતાજ વેદરૂપે છે અને બ્રાહ્મણભાગને વેદ કહી શકાય નહિ”

यदि ऐसा कहेवे जन कोऊ ।

अघटित कथन समझ बिन सोऊ ॥

वेद नाम वह उभय लहत है ।

कात्यायन भगवान कहत है ॥ २६ ॥

એમ જો કોઈ મનુષ્ય કહે તો તે કહેવું અઘટિત અને સમજ્યા વિનાનું છે. મંત્રભાગ અને બ્રાહ્મણભાગ એ બંનેનું નામ વેદ છે એમ ભગવાન કાત્યાયન કહે છે.

श्रद्धायुत जन वेद उभयकों ।

जानि करत है प्राप्त विजयकों ॥

तव रघुनाथ कहत गुरु आगें ।

वेद भेद सुनि पुनि भ्रम जागे ॥ २७ ॥

શ્રદ્ધાયુક્ત મનુષ્ય મંત્રભાગ અને બ્રાહ્મણભાગ એ બંનેને વેદ સમજી વિજયને પ્રાપ્ત કરે છે. જ્યારે યુરૂ નીલકંઠમહારાજે એ રીતે વેદની વ્યાખ્યા કરી ત્યારે રઘુનાથપુરી યુરૂને કહેવા લાગ્યા જે હે પ્રભો! વેદના ભેદ સાંભળી પાછી મને શંકા થાય છે કે

भेदक धर्म कोनसे भासे ।

जासों द्वयविधि वेद प्रकाशे ॥

सेवककी विनति सुनि लीजें ।

समाधान करुना करि कीजें ॥ २८ ॥

એવા ભેદક ધર્મ કયા છે? કે જેને લીધે વેદ એ પ્રકારે પ્રકાશમાન થાય છે. સેવકની વિનતિ સાંભળી શંકાનું સમાધાન કૃપા કરી કરવું જોઈએ.

नीलकंठ बोले यतिनायक ।

सुनहु शिष्य ! वर्णन सुखदायक ॥

मंत्रविभाग स्वरूप मनोहारी ।

जा बिच सुभग ऋचा सुखकारी ॥ २९ ॥

ત્યારે યતિઓના અગ્રણી નીલકંઠસ્વામી બોલ્યા જે હું શિષ્ય ! સુખને દેનાર વેદનું વર્ણન શ્રવણ કર. વેદના બે વિભાગમાંથી મંત્રવિભાગનું સ્વરૂપ સુંદર છે, જેમાં સારી અને સુખદેનારી ઋચાઓ છે.

સ્વર વર્ણાદિ પઠન પાઠન ક્રમ ।

કાલત્રયમેં સમ વિન સંભ્રમ ॥

હોવે નહિ ન્યૂનાધિક કબહી ।

મંત્ર ભાગ સો વ્યાપક સબહી ॥ ૩૦ ॥

તેમાં સ્વર અને વર્ણ આદિ ભણવા ભણાવવાનો ક્રમ ત્રણે કાળમાં સંશય વિના એક સરખો છે, એ કદિપણ ઓછો કે અધિક થતો નથી, એ મંત્રવિભાગ સર્વ સ્થળે એક રૂપ છે.

જો પ્રયોગ વૈદિક પ્રચલિત હો ।

उनके समवेतार्थ ललित हो ॥

स्मारक शब्द अलौकिक ताके ।

मंत्रभाग तारक जनताके ॥ ૩૧ ॥

જે પ્રયોગ (યજ્ઞાદિ) જગત્માં વૈદિક રીતિ પ્રમાણે પ્રચલિત છે, અને તેના જે સુદર સમવેતાર્થ (સાંકેતિકાર્થ)ના સ્મારકમંત્રો છે તે અલૌકિક મંત્રો જન સમુદાયને તારનાર છે.

દોહા

उपाख्यान विनियोगकों, प्रकटत ब्राह्मणभाग ।

मन्त्र रु ब्राह्मण मध्य है, इतनो मात्र विभाग ॥ ૩૨ ॥

બ્રાહ્મણભાગ ઉપાખ્યાન અને વિનિયોગને પ્રકટ કરે છે. મંત્રભાગ અને બ્રાહ્મણભાગમાં માત્ર એટલોજ ભેદ છે.

मन्त्रभाग जो संहिता, वोही समुद्गत वेद ।

ऐसे पंडितमन्यकों, लखि उपजतहै खेद ॥ ૩૩ ॥

મંત્રભાગ જે સંહિતા એનેજ વેદ સમજનારા એવા પંડિતમન્ય (મૂર્ખ છતાં પોતાને પંડિત માનનારા) મનુષ્યને જોઈ નીલકંઠસ્વામી રઘુનાથપુરી પ્રતિ કહે છે જે હું શિષ્ય ! મને ખેદ થાય છે.

બ્રાહ્મણભાગ પુરાણકે, સમાન જાનત વોહિ ।

હાસ્યાસ્પદ યહ બાતસોં, આવત હાંસી મોહિ ॥ ૩૪ ॥

અને એવા મનુષ્યો બ્રાહ્મણભાગને પુરાણ સમાન જાણે છે, આ હાસ્યના સ્થાનરૂપ વાતથી અને હસવું આવે છે.

વહુરિ મિશ્રિત મંત્રતેં, કહું બ્રાહ્મણ દ્રગ આત ।

આશુપહ્લવ આમ્રકે, જ્યોં તોરણમેં પાત ॥ ૩૫ ॥

બ્રાહ્મણ ભાગમાં કોઈક સ્થળે મંત્ર ભાગથી બ્રાહ્મણ ભાગ મિશ્રિત નજરે આવે છે, જેમ તોરણમાં આશુપદસવથી આંખનાં પાન મિશ્રિત હોય છે.

નામધેય નિષેધ વિધિ, અર્થવાદ ડર ધાર ।

યા વિધ બ્રાહ્મણભાગકે, પ્રસિદ્ધ ચાર પ્રકાર ॥ ૩૬ ॥

હે શિષ્ય ! નામધેય, નિષેધ, વિધિ અને અર્થવાદ એ રીતે બ્રાહ્મણ ભાગના ચાર ભેદ પ્રસિદ્ધ છે તે તમે હૃદયમાં ધારણ કરો.

કથન દેવતા આદિકો, જામેં સુભગ સુહાત ।

વૈદિક બ્રાહ્મણવાક્ય વહ, નામધેય કહલાત ॥ ૩૭ ॥

જેમાં ધન્વાદિક દેવતાઓ તથા યજ્ઞાદિઓનાં નામ આવતાં હોય તે વૈદિક “નામધેય” બ્રાહ્મણ વાક્ય કહેવાય છે.

“નિષેધમુખ જો વાક્ય સો, નિષિદ્ધ બ્રાહ્મણ નામ ।

કર્મબોધ જહું ફલજનક, સો વિધિવાક્ય લલામ ॥ ૩૮ ॥

જે વાક્ય નિષેધ કરનાર હોય તેનું નામ “નિષેધ” બ્રાહ્મણ વાક્ય અને જે વાક્યમાં ફળને આપનાર કર્મનો બોધ હોય તે “વિધિ” બ્રાહ્મણ વાક્ય ગણાય છે.

જો ફલ અથવા કર્મકે, વહુવિધ કરે વચ્ચાન ।

અર્થવાદ બ્રાહ્મણ વહી, સમુદ્ધત વાક્ય સુજાન ॥ ૩૯ ॥

જે વાક્ય ફળ અથવા કર્મની અનેક પ્રકારે પ્રશંસા કરે તેને સુદ્ધ પુરુષો “અર્થવાદ” નામનું બ્રાહ્મણ વાક્ય સમજે છે.

મંત્ર ભાગમેં સંહિતા,—રૂપ ભેદ હૈ ચાર ।

યજુઃ સામ ઋગ્વેદ અરુ, શ્રેષ્ઠ અથર્વણ સાર ॥ ૪૦ ॥

वेदभां संहिताइय जे भंत्रसाग छ तेना चार बेद छ १ यजुर्वेद, साम-वेद, ३ ऋग्वेद अने ४ अथर्व; जेभां उत्तमोत्तम सार सभायेलो छ.

यदपि श्रुति स्मृतिमें बहुत, स्थल ऋगू यजु अरु साम ।

विदित लिखी वेदत्रयी, नांहि अथर्वण नाम ॥ ४१ ॥

जे के श्रुति अने स्मृतिओभां धरुी जगोअे ऋग्वेद, यजुर्वेद अने सामवेद ओम प्रसिद्ध रीते वेद त्रयीना (वेद त्रय छ ओम) उल्लेख करेला छ, कोइ स्थणे अथर्व वेदनुं नाम पणु नथी.

चरणव्यूहादिक बडे, जो है वैदिक ग्रन्थ ।

तामें नाम अथर्वको, गिनत सबें गुनवंत ॥ ४२ ॥

परंतु अरण्यव्यूह आदि जे महान् वैदिक ग्रन्थो छ तेभां अथर्वण वेदनुं नाम छ, जेने सध गुणवान् पुरुषो तेनी वेदभां गणना करे छ.

मुनि पतञ्जलि व्याकरण, भाष्यकार भगवंत ।

“ चत्वारो वेदा ” इति, कहत भाष्यके अन्त ॥ ४३ ॥

पाणिनीयव्याकरणनुं भाष्य करनारा लगवान् पतञ्जलि मुनि “ चत्वारो वेदाः ” (वेद चार छ) ओम भाष्यभां कहे छ.

या विध कितने ओरभी, प्रमाण देखि प्रसिद्ध ।

वेद चतुष्टय विश्वमें, सदा होत हैं सिद्ध ॥ ४४ ॥

आ रीतनां जीनां पणु केरलांओक प्रसिद्ध प्रमाण जेध संसारभां वेद चार छ ओम हउमेशां सिद्ध थाय छ.

हरिगीत

फिरभी^१ पतञ्जलि व्याकरणके ग्रन्थमेंही लिखत है ।

जहँ वेद शाखाओंकी गणनाको प्रसंग सुदिखत है ॥

शत एकपैं इक वेद यजुकी सामकी जु सहस्र है ।

ऋग्वेदकी शाखा इकीस अथर्वकी नव ही कहे ॥ ४५ ॥

१ “ चत्वारो वेदा विज्ञाता भवन्ति । इति (चरणव्यूहे)

२ शब्दस्य प्रयोगविषये महान् सप्त द्वीपा वसुमती त्रयो लोकाश्चत्वारो वेदाः ॥

(इति व्याकरणमहाभाष्ये)

વળી પણ પતંજલિ મુનિ વ્યાકરણ ભાષ્યમાં વેદની શાખાઓની ગણનાના-
પ્રસંગમાં લખે છે કે યજુર્વેદની એકસો ને એક શાખા, સામવેદની એક હજાર શાખા,
ઋગ્વેદની એકવીશ શાખા અને અથર્વ વેદની માત્ર નવજ શાખા કહે છે

શાખા વિશિષ્ઠ અથર્વ યોં શાસ્ત્ર સિદ્ધ સુવેદ હૈ ।
ગણના શ્રુતિ સ્મૃતિમેં કહી શાખાહિ નવકા ભેદ હૈ ॥
પુનિ ગ્રન્થચરણ વ્યૂહમેં શાખા ફકીશ ઋગકી સુની ।
ફક સહસપેં શતપશ્ચ એસી મન્ત્રકી ગણના ગિની ॥ ૪૬ ॥

આ રીતે નવ શાખાવાળો જે અથર્વ વેદ છે તે શાસ્ત્રોથી સિદ્ધ છે, ચરણ-
વ્યૂહાદિગ્રંથોમાં નવશાખાની ગણના ફરી છે અને વળી તેજ ગ્રન્થમાં ઋગ્વેદની
એકવીશ શાખા કહી છે અને તેની ઋચાઓની ગણના એક હજાર પાંચસો ને
એંશી છે.

ઋગ્વેદકી શાખા પરંતુ પશ્ચ અવ ઉપલબ્ધ હૈ ।
ફક શાકલા દૂજી વાષ્કલા તિય આશ્વલાયન યોં કહે ।
શાંખાયના ચૌથી મનોહર માળ્ડુકા પશ્ચમ સહી ॥
શાખા અવર ઋગ્વેદકી ગ્રન્થાન્તરોમેં લસ રહી ॥ ૪૭ ॥

પરંતુ અત્યારે તો ઋગ્વેદની પાંચજ શાખા ઉપલબ્ધ છે, તેનાં નામો નીચે
મુજબ છે ૧-શાકલા-૨-વાષ્કલા-૩-આશ્વલાયના-૪-શાંખાયના અને-૫-માંડુકા.
આ ઉપરાંત બીજી શાખાઓ પણ ગ્રન્થાન્તરમાં છે.

ડ્યોં એતરેયી કૌષીતકી ઓ શૈષિરી પૈંગી કહી ।
उन आदि स्थान कितेकमें उपलब्ध श्रमसों हो रही ॥
ફક સહસ સતરહ સૂક્ત ત્યોં દ્વય સહસપેં ષટ્ વર્ગ હૈ ।
अध्याय चौसठ अष्ट अष्टक दश सुमण्डल भर्ग है ॥ ४८ ॥

જેમકે એતરેયી, કૌષીતકી, શૈષિરી અને પૈંગી ઇત્યાદિ શાખાઓ કેટલેક સ્થળે
શ્રમથી પ્રાપ્ત થયેલ છે. એ ઋગ્વેદમાં એકહજાર ને સત્તર સૂક્ત, બે હજાર અને
૭ વર્ગ, ચૌસઠ અધ્યાય, આઠ અષ્ટક અને દશ મંડલ છે.

फिर सूक्तके त्रय भेदमें ऋषि देवता अरु छन्द है ।

हे शिष्य रघु! ऋग्वेद भेद समाप्त यों सुखकन्द है ॥

अब भेद वेद सुयजुर्के सुन गुन सहित तुजकों कहो ।

द्वय भांति शुक्ल रु कृष्ण जाके स्मरणसों अब अघ दहों ॥४९॥

यणी ऋषि, देवता, अने छन्द ऐ त्रय भेदना सूक्त त्रय प्रकारनां छे. हे शिष्य रघुनाथपुरी ! आ रीते ऋग्वेदना भेदा कहे. हुवे यजुर्वेदना भेदा तमने कहुं छुं ते अवण करो, ऐ यजुर्वेद ऐ प्रकारना छे १ शुक्ल यजुर्वेद अने २ कृष्ण यजुर्वेद. जेनां स्मरणधी सर्व पाप यणी नय छे.

शाखा शतोपरि एक यजुकी कहत मात्र पतञ्जलि ।

पें ग्रन्थ चरणव्यूहमें छयाशीकी संख्या मिली ॥

बहु समयसों उच्छिन्न हैं गड़ नामभी मिलते नहीं ॥

उपलब्ध अब जो है उन्हीकी या विधा अभिधा कही ॥ ५० ॥

यजुर्वेदनी ऐकसो ने ऐक शाखा छे ऐम पतञ्जलि मुनि कहे छे, परंतु चरणव्यूहनामना ग्रंथमां छयाशीनी संख्या भगे छे, यजुर्वेदनी केहीऐक शाखाऐा घण्टा समय थयां नष्ट थई गई छे, जेनां नाम पण भणतां नथी. विद्यमान समयमां जे प्राप्त थई शके छे तेनां नाम नीचे मुजय छे.

दोहा

चरका ह्यरका अरु कठा, प्राच्यकठा अभिधान ।

बहुरि कापीष्ठलकठा, चारयणीया जान ॥ ५१ ॥

१ चरका, २ ह्यरका, ३ कठा, ४ प्राच्यकठा. ५ कापीष्ठलकठा, ६ चारयणीया,

मैत्रायणीया नाम ल्यों, ओपमन्यवा अन्य ।

पातांडनीया पावनी, श्वेताश्वतरी धन्य ॥ ५२ ॥

७ मैत्रायणीया, ८ ओपमन्यवा, ९ पातांडनीया, १० श्वेताश्वतरीया

वारतंतवीया विदित, शुचिवाक्य अरु शब्द ।

यजुर्वेद शाखा यही, एकादश उपलब्ध ॥ ५३ ॥

अने ११ वारतंतवीया, आ रीते यजुर्वेदनी अग्यार शाखाऐा भगे छे

१ यजुर्वेदस्य षडसीति भेदा भवन्ति (इति चरणव्यूहे)

પૂછત ગુરુકોં શિષ્ય ફિર, કરિ સહ વિનય પ્રણામ ।

યજુર્વેદકે ક્યોં ભયે, શુક્લ કૃષ્ણ દ્વય નામ ॥ ૫૪ ॥

ત્યારે ફરી શિષ્ય સ્થુનાથપુરી ગુરુ નીલકંઠસ્વામીને વિનયપૂર્વક પ્રણામ કરી પૂછ છે જે હે ગુરુ! યજુર્વેદનાં શુક્લ અને કૃષ્ણ એવાં બે નામ કેમ પડ્યાં?

યહ શંકાકો કીજિયેં, સમાધાન અવ આપ ।

બોલે તવ ગુરુ નીલકંઠ, જાકી બુદ્ધિ અનાપ ॥ ૫૫ ॥

આ શંકાનું હવે આપ સમાધાન કરો ત્યારે જેની અમાપ બુદ્ધિ છે એવા ગુરુ નીલકંઠ બોલ્યા કે.

જો પ્રાચીન મુનીશને, પ્રવચન કિયો પુનિત ।

उनको आश्रय ले कहों, सुनहु शिष्य! शुभ रीत ॥ ५६ ॥

જે રીતે આ શંકાનું સમાધાન પ્રાચીન મુનીશરો કરીગયા છે તેજ હું તમને કહું છું તે હે શિષ્ય! સારી રીતે તમે શ્રવણ કરો.

चोपाई

एक समय वैशंपायन गुनि ।

यजुर्वेद आचार्य महामुनि ॥

ब्राह्म्यमुहूर्त्त हि स्नानमनोरथ ।

प्रातःकाल चले गंगापथ ॥ ५७ ॥

એક સમયે મહા ગુણવાન યજુર્વેદના આચાર્ય મહામુનિ શ્રી વૈશંપાયન પ્રાતઃકાળે બ્રાહ્મ્ય મુહૂર્તમાં સ્નાનનો મનોરથ કરી ગંગાજીને માર્ગે ચાલ્યા જતા હતા.

क्षितिपें तमका राज्य छयाथा ।

इक बालक मग सुत भयाथा ॥

सो देखा नहि वह मुनिवरने ।

चरन परा उनपें क्या बरनें ॥ ५८ ॥

તે વખતે બહુજ અઘણ હોતું અને તે માર્ગમાં એક બાળક સૂતેલ હતું, મુનીશર વૈશંપાયન અંધકારને લઇ એ બાળકને જોઇ શક્યા નહિ અને ચાલતાં એ બાળક ઉપર પોતાનો પગ પડ્યો.

वह लघु बालक वोहि घरीमें ।
पहुच गया यमकी नगरीमें ॥
हत्या बालकी मुनि शिर आई ।
बोले वह ऋषिवर बिलखाई ॥ ५९ ॥

એ નહાતું બાળક એજ ઘડિએ યમપુરીમાં પહોંચી ગયું અને મુનિરાજ
વૈશંપાયનને બાળહત્યા લાગી તે ઋષિવર બેદપૂર્વક બોલ્યા જે

यह हत्यापरिहारके कारन ।
वृत्त प्राजापत्य सु अघतारन ॥
होवे तब ही मुक्ति हमारी ।
शास्त्रकार यों कहत पुकारी ॥ ६० ॥

આ બાલહત્યાના નિવારણને માટે પ્રાજાપત્ય નામનું વૃત્ત છે અને તેનાથી
આ પાપ નષ્ટ થઈ શકે છે એમ શાસ્ત્રકારે કહે છે.

इसविध शोचत आश्रम आये ।
शिष्यनकों निजपास बुलाये ।
बालमरन वृत्तान्त सुनायो ॥
वृत्त निदेश उन सबने पायो ॥ ६१ ॥

મુનિ વૈશંપાયન આ રીતે વિચાર કરતા કરતા પોતાને આશ્રમે પધાર્યા અને
સર્વ શિષ્યોને પોતાની પાસે બોલાવ્યા, એ સહુને તેઓએ બાલમરણનું વૃત્તાન્ત
સંભળાવ્યું અને એ પાપથી મુક્ત થવા માટે પ્રાજાપત્ય વૃત્ત કરવું જોઈએ એવો
શાસ્ત્ર સિદ્ધાન્ત કહી બતાવ્યો.

शिष्य गुरुकों कहत भये हम ।
प्राजापत्य सुवृत्त यथाक्रम ॥
आचरि करिहैं आपको अर्पन ।
पावे हत्यापाप विसर्जन ॥ ६२ ॥

ત્યારે શિષ્યો યુરને કહેવા લાગ્યા જે અમે કમપુરઃ સર પ્રાજાપત્ય વૃત્ત કરી
આપને અર્પણ કરશું અને તેથી બાલહત્યાનું પાપ નષ્ટ થશે.

उन हित हम सबने यह चीना ।
 प्राजापत्य साठ शत तीना ॥
 एक एक वृत्त करि गुरु कारन ।
 करिहैं हत्यादोष निवारन ॥ ६३ ॥

अटलाभाटे अमे सहुअ अवे। निश्चय क्यो छ के अक अक जखे गुइना
 हितभाटे त्रलुसो साठ प्राजापत्य करी प्राजापत्य वृत्त पूछुं करवुं के जेथी हत्या
 दोषवुं निवारण करी शक्य।

शिष्यनकी श्रद्धा अस जानी ।
 गुरु “तथाऽस्तु” बोले मृदु बानी ॥
 तब इक याज्ञवल्क्य अभिमानी ।
 शिष्य कहत गुरु! हो तुम ज्ञानी ॥ ६४ ॥

शिष्योनी आवी श्रद्धा जखीने गुइ वैशंपायन “तथाऽस्तु” अम केमल
 वाणी बोल्या, तयारे अक याज्ञवल्क्य नामना शिष्य छडेवा लाग्या के छे गुइ!

प्राजापत्य सविधि मनमाने ।
 यह सब पामर कहा कर जाने ॥
 आज्ञा हो गुरुकी यह अवसर ।
 आचरिहों वृत्त विधि पुरःसर ॥ ६५ ॥

आ सहु पामर ज्ञानरहित विद्यार्थीआ आपना मनने इये तेवा विधिपुरः
 सर प्राजापत्य वृत्तने शुं करी जखे? अर्थात् नछिज करी शके, भाटे जे गुइनी
 आज्ञा होय तो आ समये छुं अकलोण उक्त वृत्त करे।

याज्ञवाल्क्यकी गर्वकथा सुनि ।
 कुपित भये वैशंपायन मुनि ॥
 उनप्रति बोले मूर्खराज शठ ।
 छिज अपमान कियो तें करि हठ ॥ ६६ ॥

आ रीते याज्ञवल्क्यनी गर्व लरेदी पात सांभणी मुनि वैशंपायन कोपायमान
थई तेने इहेवा लाया जे छे भूषण ! ते आक्षेपानुं अपमान कथुं छे.

बात असह्य कही हम आगें ।

जो सुनि क्रोध अनल उर जागे ॥

पाप किया तुमने महा भारी ।

विद्या हमकों देहु हमारी ॥ ६७ ॥

सहुन न थई शके जेवी पात ते भारा पासे कही, जे सांभणी अभारा
छेइयमां कोधाभि जगृत थयो छे. ते आ भइल पाप कथुं छे, भाटे अभे तने जे
विद्या आपी छे ते तुं पाछी आप,

श्रवण करी यों गुरु आज्ञाको ।

वमन कियो उसने विद्याको ॥

शिष्य अवर वैशंपायनके ।

ग्रहत भये वह तीतर बनकें ॥ ६८ ॥

आ रीते गुइनी आज्ञानुं श्रवण करी याज्ञवल्क्ये विद्यानुं वमन कथुं
अने वैशंपायनना जीज शिष्याजे तेतर जनी जे विद्यानुं ग्रहण कथुं.

यह द्विज उत्तम विद्या पाये ।

कृष्ण यजुर्वेदीय कहाये ॥

देश आन्ध्र अरु द्राविडतकमें ॥

बसत वही बहु कर्णाटकमें ॥ ६९ ॥

आ आक्षेप। उत्तम विद्याने प्राप्त थया अने कृष्ण यजुर्वेदीय आक्षेप
इहेवाया, तेआ आन्ध्र अने द्राविड प्रदेशमां निवास करेछे अने तेमांन। घणुअरा
कर्णाटक देशमां पणु रहि छे.

याज्ञवल्क्य विह्वल बिन साधन ।

करन लगे रविको आराधन ॥

हैं प्रसन्न उनपें करुनाकर ।

विद्या वेदकी देत विभाकर ॥ ७० ॥

શુરના કોપથી વિદ્યા રહિત બનેલા યાજ્ઞવલ્ક્યે સાધન રહિત વિહૂવળ બની સૂર્ય દેવનું આરાધન કર્યું અને દયાસિન્ધુ સૂર્યનારાયણે તેનાપર પ્રસન્ન થઈ વેદ વિદ્યા અર્પણ કરી.

યાજ્ઞવલ્ક્ય પુનિ વિદ્યા પામે ।

શુક્લયજુર્વેદીય કહાયે ॥

કાળવા માધ્યંદિની જાબાલા ।

ત્યોં હિ બુધેયા આદિ વિશાલા ॥ ૭૧ ॥

યાજ્ઞવલ્ક્ય સૂર્યદેવની કૃપાથી ફરી વેદ વિદ્યાને પામ્યા અને તે વેદ શુક્લ યજુર્વેદ કહેવાયો. કાણવા, માધ્યંદિની, જાબાલા અને બુધેયા આદિ

શાલા શુક્લ યજુકી સોહત ।

કેસેં ભઈ મુનિવર સો વરનત ॥

અવ પ્રમાણ સુન શુક્લ યજુકો ।

મત રઘુનાથ! કહોં બુધદૂકો ॥ ૭૨ ॥

શાખાઓ યજુર્વેદની છે. હે રઘુનાથ! હવે શુક્લ યજુર્વેદનું પ્રમાણ અવણ કરો.

ચરણવ્યૂહ ગ્રન્થ અવગત હૈ ।

મંત્ર સહસ્ર ઇકપેં નવ શતહૈ ॥

પ્રશ્ન તિહારો પુનિ ચિત્ત લાઁ ।

સામવેદકો વિષય સુનાઁ ॥ ૭૩ ॥

ચરણવ્યૂહ ગ્રન્થમાં યજુર્વેદના એક હજાર અને નવસો મંત્ર છે. પૂર્વે કહ્યા પ્રમાણે તે જાણશો. હવે સામવેદના વિષય તમોને સંભળાવું છું.

જાકી ઋચા સર્વ ગાનમયી હૈ ।

સંગીત વિદ્યાસોં હિ છયી હૈ ॥

યહ વિદ્યા દ્રાવિડી દ્વિજ જ્ઞાનત ।

જાકોં પણ્ડિત સકલ પ્રમાનત ॥ ૭૪ ॥

જેની ઋચાઓનું ગાન થાય છે અને સંગીત વિદ્યાથી ગવાયેલ જે ગાન ઉત્તમ હોય છે. એ વિદ્યા દ્રાવિડ દેશના બ્રાહ્મણો વિશેષ કરી જાણે છે, અને જેને અન્ય દેશના સમગ્ર પાંડિત પ્રમાણરૂપ ગણે છે.

શાખા સામકી એક સહસ્ર હૈ ।

છિન્ન ભિન્ન અવ વહ વિધિવશ હૈ ॥

બુન્દરૂપ ય્યોં હોવે અબ્ધિ ।

વર્તમાન યોં મઙ્ગ ઉપલબ્ધિ ॥ ૭૫ ॥

આ સામવેદની એક હુબર શાખાછે, પરંતુ તેદૈવયોગે હાલ નષ્ટ થઈ ગઇ છે. વર્તમાન સમયમાં એની ઉપલબ્ધિ એવી છે કે જેમ સાગર યુન્દરૂપે બની બાય, તેમ હુબરે શાખા છતાં સામવેદની થોડી ઘણી શાખાઓ મળી શકે છે.

રાણાયનીયા નામ પ્રથમ હૈ ।

સાત્યમુગ્રી અભિધા અનુક્રમ હૈ ॥

કાપોલા મહાકાપોલા અરુ ।

લાંગલિકા પુનિ ધ્યાન વિચિ ધરુ ॥ ૭૬ ॥

તે શાખાઓનાં નામ ૧ રાણાયનીયા ૨ સાત્યમુગ્રી, ૩ કાપોલા, ૪ મહાકાપોલા અને ૫ લાંગલિકા છે. હે રઘુનાથ ! એમ તમે બાણશી.

શાર્દૂલા इत्यादिक शाखा ।

सुप्रसिद्ध है यों बुध भाखा ॥

यह शाखाओंके द्विजशत है ।

पूर्वोत्तरकी ओर रहत है ॥ ७७ ॥

તેમજ શ્રીશ્ચ શાર્દૂલા આદિ સામવેદની શાખા સુપ્રસિદ્ધ છે એમ વિદ્વાન લોકો કહે છે. આ શાખાઓના સેંકડો બ્રાહ્મણ છે અને તે પૂર્વ અને ઉત્તર તરફ રહે છે.

वेद अथर्वण है लघु सबमें ।

उनकी बात कहों कलु अब में ॥

पैत्रीव्यादि विषय विद्याकों ।

प्रकटत बहुधा वर्णन जाको ॥ ७८ ॥

હે શિષ્ય રઘુનાથ ! અથર્વ વેદ ચારે વેદમાં નહોતો છે એનું વૃત્તાન્ત હવે તમને કહું છું; જેમાં ઘણેલાગે પૈતૃવ્ય વિદ્યાનું વર્ણન છે.

શાખા નવ उनकी जग सोहे ।
 तामें अब उपलब्धसु जो है ॥
 उनके शुभ अभिधान सुनाऊं ।
 पुनि कहु समय विश्रान्ति पाऊं ॥ ७९ ॥

એ અથર્વ વેદની નવ શાખા છે તેમાં હાલ જે ઉપલબ્ધ(મળી શકે એવી) છે તેનાં શુભ નામ તમોને કહી પછીથી વિરામ લઈશ.

प्रथम पैपलादा कही पावनी ।
 शौनकीया है द्वितीय सुहावनी ॥
 तीसरी दामोदा इत्यादि ।
 वेद अथर्वणकी सु प्रसादी ॥ ८० ॥

અથર્વવેદની ઉત્તમ શાખાઓ પૈપલાદા, શૌનકીયા અને દામોદા ઇત્યાદિ હાલ પ્રસિદ્ધ છે.

दोहा

शाखा चारों वेदकी, कही विश्वविख्यात ।
 इतने उनके उपनिषद्, पूर्ण प्रसिद्धि पात ॥ ८१ ॥

આ રીતે ચારે વેદોની જગપ્રસિદ્ધ શાખાઓ હે રઘુનાથ ! મેં તમોને કહી તેટલાંજ વેદનાં ઉપનિષદ્ધ છે.

श्रीरघुवीर श्रीमाधवजु, गुरुप्रसादकों पाइ ।
 भई मयूख समाप्ति यह, मुद मंगलतें छाइ ॥
 इति श्रीमद्वेदान्ततीर्थ पण्डित मायाराम संग्रहीतं
 श्रीसत्पुरुषचरित्रप्रकाशे वेदविभाग
 वर्णनं नाम चतुर्थो मयूखः समाप्तः ॥

॥ श्रीगणेशाय नमः ॥

अथ पञ्चमो मयूखः

पद्वरी

दिन अन्यकाल प्रात हि लखात ।
करि नित्यकर्म निवृत्ति पात ॥
श्रीकपिलदेवके स्थान पास ।
सरबिन्दु कूलपें धरि हुलास ॥ १ ॥

भीजे दिवसे प्रातःकाल प्रकट थतां गुड नीलकंठस्वामी नित्यकर्म करी
निवृत्त थया अने श्री. भगवान् कपिल देवना स्थान पासि बिन्दु सरेश्वरना किनारा
उपर आनंद पूर्वक

गुरु नीलकण्ठ आसन लगाइ ।
बैठे यथेच्छ वह समय पाइ ॥
रघुनाथ आइ गुरुपदसरोज ।
वंदत विलोकि अप्रतिम ओज ॥ २ ॥

पद्मासनथी बिराजमान हुता. आ समये रघुनाथपुरी त्यां आव्या अने
तेआआ गुडुं अप्रतिम तेज जेष्ठ स्तवन करी

सह विनय होइकें भावलीन ।
साष्टांग दण्डवत् प्रणति कीन्ह ॥
गुरु शिष्य शान्तिको करत पाठ ।
गुरु नील नीर रघुनाथ काठ ॥ ३ ॥

सहस्रावपूर्वक गुड नीलकंठना चरित्रां विनय सहित साष्टांग दण्डवत्
प्रणाम कर्या. तयारयाइ गुड शिष्य अन्ने शान्ति सूक्तोना पाठ करवा लाग्या.
जेम कण्ठने तारवाना पाणीना स्वस्वाव छ तेम अही शिष्य रघुनाथने गुड
नीलकंठ जल रूपे तारनारा थया.

કિય પ્રશ્ન શિષ્યને ગુરુ સમક્ષ ।

ભગવન્ ! સ્વનિષ્ઠ જન જો હૈ દક્ષ ॥

નિષ્કામ કર્મ ઉનહીકે કાજ, ।

હૈ ઇષ્ટ યા ન વહ કહહુ આજ ॥ ૪ ॥

શિષ્ય રઘુનાથે ગુરુ આગળ પ્રશ્ન કર્યો જે હે ભગવન્ ! જે વિક્રાન્ આત્મ-
નિષ્ઠ છે તેને માટે નિષ્કામ કર્મ ઇષ્ટ છે કે નહિ અર્થાત્ તેઓએ નિષ્કામ કર્મ
કરવાં કે કેમ ? તે આજે કૃપા કરી કહેા.

જન આત્મનિષ્ઠ ફલ કર્મજાત ।

પાવત ન ક્યોં કિ ઇચ્છત ન તાત ! ॥

તો ફિર સુકર્મ ફલભોગી કોન ? ।

યહ શ્રવણ કાજ હૈ તૃપિત શ્રોન ॥ ૫ ॥

આત્મનિષ્ઠ પુરુષ કર્મથી ઉત્પન્ન થતાં ફળને પામતો નથી, કારણકે હે પૂજ્ય !
તેવો પુરુષ કર્મફળની ઇચ્છા રાખતો નથી, તે પછી સત્કર્મનાં ફળનો ભોક્તા કોણ
થાય છે એ સાંભળવા મારા શ્રવણ આજે તૃપિત થયા છે.

કર્તવ્ય કર્મ તપ યજ્ઞ દાન ।

કરના સકામ હૈ ઉચિત યા ન ? ॥

અથવા હૈ શ્રેષ્ઠ નિષ્કામ કર્મ ।

કહિયે સ્વનિષ્ઠ જન ધર્મ મર્મ ॥ ૬ ॥

તપ, યજ્ઞ અને દાન એ કર્મ કરવા યોગ્ય છે તે સકામ કરવાં શ્રેષ્ઠ છે ?
કે નિષ્કામ કરવાં એ શ્રેષ્ઠ છે ? હે ગુરુ ! આત્મનિષ્ઠ જનોના ધર્મનું રહસ્ય કહેવા
કૃપા કરો.

ચોપાઈ.

શિષ્ય વચન સુનિ સ્મર હરમોલે ।

નીલકણ્ઠ ગુરુ સત્ત્વર બોલે ॥

પ્રિય રઘુ ! પ્રશ્ન ઉચિત હૈ તેરો ।

જામેં જગજન શ્રેય ઘનેરો ॥ ૭ ॥

शिष्य रघुनाथनां व्यावां वयन श्रवणु करी, लोणा शंभुतुं स्मरणु करी गुड
नीलकंठस्वामी तुरत भोदया जे छे प्रिय शिष्य रघुनाथ ! तमारो प्रश्न योग्य छे,
जेभां जगतना लोकोतुं धनुं कल्याणु सभायेतुं छे.

आनंदयुत अब उनको उत्तर ।

सुनहु शिष्य रघुनाथ ! सविस्तर ॥

आत्मनिष्ठ जन फल इच्छासों ।

कर्म करे न करावहि कासों ॥ ८ ॥

आनंदयुक्त ओ प्रश्नको सविस्तर उत्तर व्यापुं छुं ते छे शिष्य रघुनाथ !
तमे श्रवणु करी. आत्मनिष्ठ पुष्टि दयानी धृष्टाधी कर्म करतो नथी अने कोइ
पासे कर्म करावतो पण नथी,

अज्ञ करे अनुकरन निहारी ।

यासों कृति वह करत विचारी ॥

कर्म सकल निष्काम करे भल ।

वृत्ति सकाम जलाइ निजानल ॥ ९ ॥

परंतु अज्ञानी लोको पोताने कर्म करतो जेछ तेतुं अनुकरणु करे ओरलाभाटे
आत्मनिष्ठ भगुण्य श्रेष्ठाचार पालन भाटे सत्कर्म करेछ अने तेना सर्व कर्म निष्काम
होय छे, तेवा पुष्टि स काम वृत्ति प्रथमथीज आत्मज्ञानरूपी अग्निभां पाणी
बस्म करी दे छे.

आत्मनिष्ठ प्रारब्ध करमकों ।

भोगी लहतहै मुक्ति धरमकों ॥

ऐसे ज्ञानी कोउ अनजाने ।

कर्म अशुभ यदि कुछभी ठाने ॥ १० ॥

आत्मनिष्ठ पुष्टि प्रारब्ध कर्मने लोगवी मोक्षने प्राप्त थाय छे अने ते
कोइ अज्ञानपणु कदाय अशुभ कर्म करे

उनका फल निन्दक शिर आवे ।

शुभकृतिको फल सेवक पावे ॥

आत्मनिष्ठ जन शुद्ध सदाही ।

होत ज्ञानगंगा अवगाही ॥ ११ ॥

तो ऐतुं इण निन्दा करनारने भणे छे अने ऐ आत्मनिष्ठनी शुभ कृतिनुं
इण सेवक पावे छे. शुभ के अशुभ कर्मनां इणने बोक्ता आत्मनिष्ठ होतो
नथी, ते तो निरंतर शुद्ध होय छे.

यज्ञ दान तप कर्म पुनित है ।

जामें सर्व जननको हित है ॥

पापीभी यह कर्म त्रयतें ।

पावन होत दुरितके क्षयतें ॥ १२ ॥

यज्ञ, दान अने तप ऐ कर्म पवित्र छे, जेनुं आचरण करवाथी प्राणी-
मात्रनुं कल्याण थाय छे. पापी जनो पणु ऐ त्रणु प्रकारनां कर्म करवाथी पापने
क्षय करी पावन थाय छे.

यज्ञ दान तप त्याग न लायक ।

कर्मत्रय सबकों सुखदायक ॥

पावनकों अति पुनित करत है ।

१ गीतामें यों हरि उचरत है ॥ १३ ॥

यज्ञ, दान अने तपने त्याग करवो योग्य नथी; ऐ त्रणु कर्म प्राणीमात्रने
सुख आपनारां छे ऐभ श्रीभट्टलगवद्गीतामां श्रीकृष्ण परमात्मा कहें छे.
उक्त यज्ञादि त्रणु कर्म पापीने ज्यारे पावन करे छे त्यारे पवित्र होय तेने तो
अति पवित्र करे छे.

यज्ञ दान तप त्रिपुटी कहावे ।

सत्त्व रजस् तम संगम पावे ॥

तब इक त्रिविध बने त्रयनवधा ।

भेद कहों फिर उनके बहुधा ॥ १४ ॥

१ यज्ञदानतपः कर्म, न त्याज्यं कार्यमेव तत् ।

यज्ञो दानं तपश्चैव, पावनानि मनीषिणाम् ॥

હે શિષ્ય રઘુનાથ ! યજ્ઞ, દાન અને તપ એ ત્રણ કર્મ છે તે સત્વગુણ, રજ્જેગુણ અને તમોગુણથી પ્રત્યેક કર્મ ત્રણ ત્રણ પ્રકારનાં હોય છે તેના પાણ અનેક ભેદો હોયે પછી કહીશ.

यज्ञ नाम जो कर्म अखेदा ।

भये बहुरि उनके त्रय भेदा ॥

कर्मयज्ञ अरु यज्ञ उपासन ।

ज्ञानयज्ञ है जन्म विनाशन ॥ १५ ॥

યજ્ઞ નામનું જે કર્મ છે તે સત્ત્વ, રજ્જ્ અને તમના ભેદથી અનેક પ્રકારનું છે; તેમાં કર્મયજ્ઞ, ઉપાસનાયજ્ઞ અને જ્ઞાનયજ્ઞ ત્રણનો નાશ કરનાર જ્ઞાનયજ્ઞ એ રીતથી યજ્ઞકર્મ ફરી ત્રણ પ્રકારનું છે

तामै कर्मयज्ञ षट्विध है ।

निम्न लिखित अभिधान प्रसिद्ध है ॥

एक नित्य दूजो नैमित्तिक ।

तृतीय काम्य चौथा आध्यात्मिक ॥ १६ ॥

તેમાં કર્મયજ્ઞ છ પ્રકારનો છે અને તેનાં નામ નીચે સુજ્ઞ સુપ્રસિદ્ધ છે.
૧ નિત્ય, ૨ નૈમિત્તિક, ૩ કામ્ય, ૪ આધ્યાત્મિક,

पञ्चम आधिदैव प्रमानों ।

आधिभूत छद्वा यों जानों ॥

सन्ध्यावन्दन आदि सुहावत ।

कर्म सकल वह नित्य कहावत ॥ १७ ॥

૫ આધિદૈવ, અને ૬ આધિભૂત આરીતે કર્મયજ્ઞ છ પ્રકારનો છે એમ હું ગણું છું અને તેને પ્રમાણરૂપ ગણું છું. હે શિષ્ય ! સન્ધ્યાવન્દન આદિ જે કર્મ છે તે સર્વ “ નિત્ય ” નામનાં કર્મ કહેવાય છે.

कर्म तीर्थयात्रादिक जो है ।

नैमित्तिक वह जन मन मोहे ॥

पुत्र इष्टि आदि आचरना ।

काम्य कर्म वह बुधने बरना ॥ १८ ॥

તીર્થયાત્રા તથા શ્રાદ્ધ આદિ જે કર્મ છે તે “ નૈમિત્તિક ” કર્મ અને પુત્ર આદિની પ્રાપ્તિ અર્થે ઇષ્ટિ આદિનું આચરણ કરવું તે “ કામ્ય ” કર્મ કહેવાય છે એમ વિદ્વાન્ લોકો વર્ણન કરી ગયા છે.

મન સંયમ આદિક જો દેરવે ।
કર્મ વહી આધ્યાત્મિક લેરવે ॥
વાસ્તુ યજન આદિ સુવિહિત હૈ ।
આધિદૈવ વહ કર્મ વિદિત હૈ ॥ ૧૯ ॥

મન:સંયમ આદિ જે કર્મ છે તે આધ્યાત્મિક કર્મ કહેવાય છે અને વાસ્તુ-યજન વગેરે જે કર્મ છે તે આધિદૈવ નામે પ્રસિદ્ધ છે.

પરઉપકાર આદિ કૃતિ પ્યારી ।
આધિભૂત સંજ્ઞક હૈ સારી ॥
ઇસવિધ કર્મયજ્ઞ ષદ્ધા હૈ ।
વાત સિદ્ધ યહ શાસ્ત્ર સરાહે ॥ ૨૦ ॥

પરઉપકાર આદિ જે સુંદર કૃતિ છે તે સર્વનું આધિભૂત એવું નામ છે. આ રીતે કર્મયજ્ઞ છ પ્રકારનો છે એ સિદ્ધ થએલી વાતને શાસ્ત્ર પણ અનુમોદન આપે છે.

સત્ત્વ રજસ્ તમ ત્રય ગુન પાર્ફ ।
અષ્ટાદશવિધ વહ હૈ જાર્ફ ॥
સુનુ ઉપાસના યજ્ઞ પ્રકારા ।
અયિ રઘુ! હો પ્રિય શિષ્ય હમારા ॥ ૨૧ ॥

એ છ પ્રકારનો કર્મયજ્ઞ સત્ત્વ, રજસ્ અને તમ એ ત્રણ ગુણને પ્રાપ્ત થઇ અઠાર પ્રકારનો થાય છે. હવે ઉપાસના યજ્ઞના ભેદ શ્રવણ કરો. હે રઘુનાથ! તમે મારા પ્રિય શિષ્ય છો.

નિર્ગુણ સગુણ રૂ લીલાવિગ્રહ ।
ઋષિ સુર પિતૃ સમી એક હિ યહ ॥

क्षुद्रदेवको होत उपासन ।

वह प्रकार पञ्चम गुरुशासन ॥ २२ ॥

१ निर्गुण उपासन, २ सगुण उपासन, ३ लीलाविग्रह उपासन, ४ ऋषि, देव अने पितृ आदिनुं उपासन अने ५ क्षुद्र देवतुं उपासन अने गुरु आश्रमी उपासना यज्ञना पांच प्रकार छे.

ब्रह्मउपासन निर्गुण भासे ।

ब्राह्मोपासन सगुण प्रकाशे ॥

ब्रह्मा हरि हर देव सुहावे ।

वोहि सगुण परिब्रह्म कहावे ॥ २३ ॥

निर्गुण ब्रह्मनी उपासना ते निर्गुण उपासना अने सगुण ब्रह्मनी उपासना ते सगुण उपासना गणाय छे. ब्रह्मा, विष्णु अने शंकर अने सगुण ब्रह्म कहेवाय छे.

रामकृष्ण आदि अवतारा ।

लीलाविग्रह भवनिस्तारा ॥

उनकी भक्ति सुशक्ति विकासन ।

लीलाविग्रह नाम उपासन ॥ २४ ॥

राम तथा कृष्ण आदि के अवतार छे ते लक्ष्मणने लवसिन्धुथी तारनार लीलाविग्रह (लीलाथी अर्द्धधारण करेल शरीर) छे, अनी लक्ष्मण मोक्षना उत्तम रीते विकास करनारी अने छे अने ते लीलाविग्रह (अवतार) उपासना कहेवाय छे.

ऋषि सुर पितृ उपासन जो है ।

वह ऋषि आदि उपासन सोहे ॥

क्षुद्र देवको जो आराधन ।

वही क्षुद्र देवादि उपासन ॥ २५ ॥

ऋषि, देव अने पितृ आदिनुं के उपासन ते ऋषिआदिनुं उपासन गणाय छे अने क्षुद्र देवनी के आराधना करवी ते क्षुद्र देव आदिनुं उपासन कहेवाय छे.

साधनपद्धति नामक ग्रन्था ।

उनमें ओर दिखावत पन्था ॥

મંત્રયોગ હઠયોગ અલેદા ।

રાજયોગ લયયોગ સુભેદા ॥ ૨૬ ॥

હે શિષ્ય રહુનાથ! ઉપાસના યજ્ઞના ઉક્ત લેદા મં તમોને કહ્યા, તેમાં સાધનપદ્ધતિ નામનો અન્થ છે તેમાં ઉપાસનાના ચાર લેદા કહેલા છે ૧ મંત્રયોગ, ૨ હઠયોગ, ૩ રાજયોગ, ૪ લયયોગ,

દોહા

ચોં ઉપાસનાયજ્ઞકે, પાવન ચાર પ્રકાર ।

પાયે પહિલે પક્ષમેં, આગેં ભેદ અઢાર ॥ ૨૭ ॥

એ રીતે ઉપાસના યજ્ઞના ચાર પ્રકાર એક પક્ષમાં પ્રાપ્ત થયા અને આગળ અઢાર ભેદ કહી ગયા.

સાધનપદ્ધતિગદિત જો, ભેદ હઠાદિક ચાર ।

સત્ત્વ રજસ્ તમસોં બને, દ્વાદશ ગુન અનુસાર ॥ ૨૮ ॥

સાધનપદ્ધતિ અન્થમાં જે હઠયોગ આદિ ચાર ભેદ કહ્યા તે સત્ત્વગુણ રજેગુણ અને તમોગુણના અનુસરણથી ખાર પ્રકારના અને છે.

કહ્યો પશ્ચત્રિધ પ્રથમ જો, યજ્ઞ ઉપાસન ઇષ્ટ ।

પ્રકાર ઉનકે પશ્ચદશ, કરત સુત્રિગુણ બલીષ્ટ ॥ ૨૯ ॥

પહેલાં ભક્તોને ઇચ્છિત એવો ઉપાસના યજ્ઞ જે પાંચ પ્રકારનો કહ્યો (નિશુલ્ક ઉપાસન આદિ) તેને બળવાન એવા સત્ત્વ આદિ ત્રણ ગુણ પંદર પ્રકારનો બતાવે છે.

જ્ઞાનયજ્ઞકે ભેદ અબ, સુનહુ શિષ્ય સુખધામ ।

શ્રવણ મનન ઓ તૃતીયકા, નિદધ્યાસ હૈ નામ ॥ ૩૦ ॥

હે શિષ્ય! હવે સુખના ધામ (ગૃહ) રૂપ જ્ઞાનયજ્ઞના ભેદ શ્રવણ કરે. તે ૧ શ્રવણ, ૨ મનન અને ૩ નિદધ્યાસ આ નામથી ત્રણ પ્રકારનો છે

પુનિ સત્ત્વાદિક ગુનનસોં, મયે સ્પષ્ટ નવ ભેદ ।

જો ઊર ગત અજ્ઞાનકો, કરત સદા ઉચ્છેદ ॥ ૩૧ ॥

જ્ઞાનયજ્ઞના શ્રવણ આદિ ત્રણ ભેદ સત્ત્વ આદિ ત્રણ ગુણને લઈ સ્પષ્ટપણે નવ પ્રકારના થાય છે, જે મનુષ્યના હૃદયમાં રહેલ અજ્ઞાનનો નિરંતર ઉચ્છેદ (નાશ) કરનારા છે.

ચોપાઈ

મયે કર્મકે ભેદ અઠારા ।

ઉપાસના દશપશ્ચ પ્રકારા ॥

ગિને જ્ઞાન નવધા સવ કોઝ ।

યજ્ઞભેદ ચાલીશપેં દોઝ ॥ ૩૨ ॥

હે શિષ્ય ! આ પ્રમાણે કર્મયજ્ઞના અઠાર ભેદ, ઉપાસનાયજ્ઞના પંદર ભેદ અને જ્ઞાનયજ્ઞના નવ ભેદ મળી કર્મયજ્ઞના બેતાલીશ ભેદ થયા.

કર્મ મુમુક્ષુ કરત યદૃછા ।

રાખત નહિ ઊર ફલકી ઇચ્છા ॥

અવ સુનુ દાન કર્મ દુઃખહારી ।

ત્રયવિધ પંડિત કહત પુકારી ॥ ૩૩ ॥

હે શિષ્ય રઘુનાથ ! યજ્ઞ, દાન અને તપ એ ત્રણ પ્રકારનાં કર્મ કહ્યાં તેમાં યજ્ઞના પ્રકાર સર્વ મેં કહી સંભળાવ્યા. ઉક્ત કર્મ મુમુક્ષુ (મુક્તિની ઇચ્છાવાળો) ભગવત્ પ્રીત્યર્થે કરે છે, પરંતુ મનમાં તેનાં ફળની ઇચ્છા રાખતો નથી. હવે દુઃખને હરનાર દાન નામનું કર્મ તમને કહું છું તે શ્રવણ કરો. પંડિત જનો તે દાનકર્મ ત્રણ પ્રકારનું કહે છે.

અભય બ્રહ્મવિદ્યા અરુ આર્થિક ।

જન ઉત્તમકી કૃતિ હૈ આહ્નિક ॥

ભીતિસોં જન કાહુ છુડાવે ।

અભયદાન યહ સ્પષ્ટ કહાવે ॥ ૩૪ ॥

૧ અભયદાન, ૨ બ્રહ્મવિદ્યાદાન, અને ૩ અર્થ (ધન) દાન. તેમાં કોઈ માણસને ભયથી છાડાવવો તે અભયદાન કહેવાય છે.

વિદ્યાહિત દીક્ષાદિક જો હૈ ।

દાન બ્રહ્મવિદ્યામિધ સો હૈ ॥

દેના નિર્ધન દેખિ ધરા ધન ।

અર્થદાન વહ શુભ યશ સાધન ॥ ૩૫ ॥

મુમુક્ષુ આદિને નિઃસ્વાર્થપણે બ્રહ્મોપદેશાદિનું દાન આપવું તે વિધાદાન કહેવાય છે. તેમજ દીક્ષાદિ દાનને પણ વિધાદાન કહે છે. નિર્ધન જેઠ પૃથ્વી અથવા ધન આદિ આપવું તે અર્થદાન ગણાય છે.

પુનિ સત્વાદિકસોં નવધા વહ ।

સબ પ્રાનીકોં બનત સુખાવહ ॥

દેશ કાલ અરુ પાત્ર વિચારી ।

હોવે ફિર જો બિન ઉપકારી ॥ ૩૬ ॥

એ અર્થદાન સત્ય, રજસુ અને તમ એ ત્રણ ગુણ યુક્ત બનવાથી નવ પ્રકારનું થાય છે. ઉત્તમ દેશ, ઉત્તમ કાળ અને ઉત્તમ પાત્રનો વિચાર કરી અને ફરી જેને દાન આપવાનું હોય તે મનુષ્યે આપણા ઉપર કોઈ વખત ઉપકાર ન કર્યો હોય

દેનેકા દેવે ડનકોંહી ।

સાત્વિક દાન કહાવત વોહી ॥

પ્રતિઉપકારકી જામેં આશા ।

પુનિ ફલકા ઉદેશ પ્રકાશા ॥ ૩૭ ॥

એવા પુરુષને આપવાનું આપવું તે સાત્વિક દાન ગણાય છે અને જેમાં પ્રતિ ઉપકારની આશા હોય અર્થાત્ આ માણસને દાન આપવાથી તે અમારું આરણું કામ કરી આપશે અને

દિયા જાય વહુ દેર લગાઈ ।

રાજસુ દાન કહત યદુરાઈ ॥

દેશ કાલ દોનોં અનપાવન ।

પાત્ર ન હોય જહાં મન ભાવન ॥ ૩૮ ॥

દેતાં દેતાં ઘણા સમયને વ્યતીત કરવો એ દાન રાજસુ કહેવાય છે એમ ગીતામાં શ્રીકૃષ્ણ પરમાત્મા કહે છે. અને જ્યાં દેશ તથા કાળ બંને અપવિત્ર હોય તેમ પાત્ર પણ મનને રૂચે તેવું ન હોય

૧ દાતવ્યમિતિ યદાનં, દીયતેઽનુપકારિણે ।

દેશે કાલે ચ પાત્રે ચ, તદાનં સાત્ત્વિકં સ્મૃતમ્ ॥

૨ યત્તુ પ્રત્યુપકારાર્થ, ફલમુદિશ્ય વા પુનઃ ।

દીયતે ચ પરિક્ષીઠં, તદ્રાજસમુદાહતમ્ ॥

[ઇતિ ગીતાયામ્]

સત્કૃતિ સ્તવન રહિત જો દેના ।
તામસ^૧ દાન લજાવત નૈના ॥
દાન^૨ સુપાત્ર નિહારી દેવે ।
વો ધન લાભ અધિક નિત લેવે ॥ ૩૯ ॥

તેમ સત્કાર વિના અર્થાત્ અપમાન પૂર્વક અને સ્તુતિ રહિત જે આપણું તે તામસ દાન ગણાય છે જે પુરૂષ સુપાત્ર જેમ દાન આપે છે તે ધનનો હિતેશાં અધિક લાભ લે છે.

ધનસોં પુણ્ય કરે મનમાના ।
સુગમ પુણ્યસોં સુરપુર જાના ॥
બેર બેર વહ ધનકોં પાવત ।
ધનતેં પુનિ વહ દાની કહાવત ॥ ૪૦ ॥

એ ધનથી મનમાન્યું પુણ્ય કરે છે, જે પુણ્યથી સ્વર્ગની પ્રાપ્તિ સુગમ અને છે. એ રીતે દાન કરનાર મનુષ્ય વારંવાર ધનને પામે છે અને તે મહાદાની કહેવાય છે.

દાન^૩ કુપાત્રનકોં જો દેવે ।
સો દરિદ્રતા નિશદિન સેવે ॥
જવ દાતા દારિદ્રકોં પાવે ।
તવ उनके कर अघ हो जावे ॥ ૪૧ ॥

જે મનુષ્ય કુપાત્રને દાન આપે છે તે નિરંતર દરિદ્રતાનું સેવન કરે છે અર્થાત્ તેને દારિદ્ર્ય પ્રાપ્ત થાય છે. ત્યારે દાતા દારિદ્ર્યને પામે છે ત્યારે તેને હાથે પાપ થવાનો સંભવ રહે છે.

૧ અદેશકાલે યદાન-મપાત્રેભ્યશ્ચ દીયતે ।

असत्कृतमवज्ञातं, तत्तामसमुदाहृतम् ॥ इति गीतायाम् ॥

૨ સુપાત્રદાનાદિ ભવેદ્દનાઢ્યો, ધનપ્રભાવેણ કરોતિ પુણ્યમ્ ।

पुण्यप्रभावेण दिवं प्रयाति, पुनर्धनाढ्यो पुनरेव भोगी ॥

૩ નાસ્તિ દાનાત્પરં મિત્ર-મિહ લોકે પરત્ર ચ ।

कुपात्रे किन्तु यदत्तं, ददत्यासप्तमं कुलम् ॥ [अत्रिसंहितायाम्]

અથ પ્રભાવસોં નર્ક પરતહૈ ।
 બેર બેર દારિદ્ર્ય ધરતહૈ ॥
 વહી રોગવશ હોઈ મરતહૈ ।
 શાસ્ત્ર વાત યહ સિદ્ધ કરતહૈ ॥ ૪૨ ॥

પાપના પ્રભાવથી તે માણસ નર્કમાં પડે છે તેમજ વારંવાર દરિદ્રતાને
 વારણ કરે છે અને એજ દારિદ્ર્યથી રોગી બની મૃત્યુવશ થાય છે.

અન્નક્ષેત્ર મન્દિર વિદ્યાકો ।
 છાત્રાલય શૃંગાર ક્ષમાકો ॥
 ક્રૂપ તડાગ આદિ જનકાજા ।
 જાકે દાનજનિત સુખસાજા ॥ ૪૩ ॥

અન્નક્ષેત્ર, વિદ્યામન્દિર, છાત્રાલય, કુવા અને તળાવ આદિ જનસમાજને
 અર્થે સુખનાં સાધન જે દાતાનાં દાનથી ઉત્પન્ન થયેલાં હોય

સો નર જગમેં અનુપ સુહાવે ।
 પિતૃ સહિત પરમોદય પાવે ॥
 દેવે ભક્તિરહિતકોં દાની ।
 વહે નાલી ગડ્ડાકા પાની ॥ ૪૪ ॥

તે મનુષ્ય જગતમાં સર્વોત્તમ બની શોભે છે અને પોતાના પિતૃગણ સહિત
 પરમ ઉદયને પ્રાપ્ત થાય છે. જે દાતા ભક્તિરહિત મનુષ્યને દાન આપેછે તે જેમ
 બાળમાં ગંગાનું પાણી પવિત્ર છતાં અપવિત્ર બની જાયછે તેમ નકામું બનેછે.

बीज^१ क्षारभूमिमें बोवे ।
 उनका फल कुछभी नहि होवे ॥
 त्रुटित पात्रमें पय भर राखे ।
 वह पायसको स्वाद न चाखे ॥ ४५ ॥

१ ऊषरेवापितं बीजं, भिन्नभाण्डेषु गोदुहम् ॥

हुतं भस्मनि हव्यं च, मूर्खे दानं मृषा स्मृतम् ॥

[व्याससंहितायाम्]

ખારી જમીનમાં બીજ બેવાથી કંઈ પણ ફળ પ્રકટ થતું નથી, કુટેલાં વાસણમાં જે મનુષ્ય દૂધ ભરી રાખે તે કદી પણ દૂધપાકના સ્વાદને આખી શકતો નથી.

भस्म बिच घृत आहुति जैसे ।

खलकों दान अफल है वैसे ॥

देना दान कुपात्र पिछानी ।

बात निषिद्ध कहत सब ज्ञानी ॥ ४६ ॥

જેમ રાખમાં ઘી રેડવાથી કંઈ ફળ નથી તેમ બળ પુરૂષને દાન આપવું નિષેધ છે. કુપાત્ર બહુ ઊંટાં તેને કંઈ આપવું એ વાતને જ્ઞાની જનો ધખોડે છે,

किन्तु वह हो अति दुःखिआरा ।

अन्न वस्त्र कलु जलकी धारा ॥

उन हित इतना दान उचित है ।

दाताको भूषण अरु हित है ॥ ४७ ॥

પરંતુ એવો કોઈ કુપાત્ર અત્યંત દુઃખી અવસ્થામાં હોય તો તેને અન્ન, વસ્ત્ર અને જલ એટલું દાન આપવું યોગ્ય છે. એ પ્રકારનું દાન દાતાના ભૂષણરૂપ અને હિતકારક છે.

दोहा

तप नामक जो कर्म है, उनके तीन प्रकार ।

शारीर त्यों वाङ्मय अरु, मानस श्रुति अनुसार ॥ ४८ ॥

તપ નામનું જે કર્મ છે તેના શાસ્ત્ર અનુસાર ત્રણ પ્રકાર છે ૧ શારીર, ૨ વાણીમય અને ૩ માનસ.

चोपाई

देव? द्विज गुरु प्राज्ञ समर्चन ।

ब्रह्मचर्य मृदुता पावनपन ॥

૧ દેવદ્વિજગુરુપ્રાજ્ઞ-પૂજનં શૌચમાર્જવમ્ ।

ब्रह्मचर्यमहिंसा च, शरीरं तप उच्यते ॥

[इति गीतायाम्]

ઓર અહિંસા જહ્નું દ્રગ આવે ।

વોહી તપ શારીર કહાવે ॥ ૪૯ ॥

તેમાં દેવ, બ્રાહ્મણ, ગુરૂ અને વિદ્વાનનું પૂજન; બ્રહ્મચર્ય, કૌમળતા, પવિત્ર-
પણું અને અહિંસા જ્યાં જોવામાં આવે તે શારીરતપ કહેવાય છે અર્થાત્ એ
તપશ્વી કર્મ શારીરિક છે.

સત્ય^૧ પ્રિય ત્યોં જનહિતકારી ।

સુનત દેત ઉદ્વેગ નિવારી ॥

જાસોં કષ્ટ ન પાવે કોઝ ।

એસા વાક્ય વિમલ જો હોઝ ॥ ૫૦ ॥

સત્ય, પ્રિય, પ્રાણીમાત્રનું હિત કરનાર અને જેનું શ્રવણ કરતાં ઉદ્વેગ ન
થાય તેમજ જેનાથી કોઈ પણ કષ્ટ ન પામે એવું જે નિર્મળ વાક્ય હોય તે અને

બહુધા વેદશાસ્ત્રપરિશીલન ।

વાઙ્મય તપ વહ કહત સુશીલન ॥

મન પ્રસન્નતા સૌમ્ય સુમાઝ ।

મૌન આત્મવિનિયમન ગિનાઝં ॥ ૫૧ ॥

ધણેલાગે વેદશાસ્ત્રનો પાઠ કરવો એ સર્વને સુશીલ પુરૂષો વાણીમય તપ
કહે છે. હે શિષ્ય! મનની પ્રસન્નતા, શાન્તસ્વભાવ, મૌન, આત્મનિગ્રહ અને

ભાવ વિશુદ્ધિ બને અતિ भारી ।

માનસ^૨ તપ વહ કહત મુરારિ ॥

તપમ્મી પૂર્વ કર્મકી ન્યાંઈ ।

સત્વાદિક ગુન સંગતિ પાઈ ॥ ૫૨ ॥

૧ અનુદ્વેગકરં વાક્યં, સત્યં પ્રિયહિતં ચ યત્ ।

સ્વાધ્યાયાભ્યસનં ચૈવ, વાઙ્મયં તપ ઉચ્યતે ॥

૨ મનઃ પ્રસાદઃ સૌમ્યત્વં, મૌનમાત્મવિનિગ્રહઃ ।

ભાવસંશુદ્ધિરિત્યેત-ત્તપો માનસમુચ્યતે ॥ [ઇતિ ગીતાયામ્]

ભાવની અત્યંત શુદ્ધિ એ સર્વ માનસ તપ છે એમ શ્રી કૃષ્ણ પરમાત્મા ગીતામાં કહે છે. તપ નામનું કર્મ પણ પૂર્વે કહેવાઈ ગયેલા યજ્ઞ આદિ કર્મની માફક સત્ત્વ આદિ ત્રણ ગુણનો સંગ પામી

નવકો અંક અશંક ધરત હૈ ।

પ્રભુ પ્રીત્યર્થ મુમુક્ષુ કરત હૈ ॥

યજ્ઞાદિક કૃતિ વેદવિહિત હૈ ।

उनको त्याग सदा अनुचित है ॥ ५३ ॥

એ રીતે સત્ત્વાદિ ગુણોના ભેદથી તપ નવ પ્રકારનું છે અને મુમુક્ષુ જનો એ યજ્ઞ આદિ કર્મ પ્રભુ પ્રીત્યર્થ કરે છે. યજ્ઞ આદિ કર્મ વેદમાં પણ કહેલાં છે માટે તેનો ત્યાગ કરવો કેમ કાળે યોગ્ય નથી.

दोहा

श्रीरघुवर श्रीमाधवजु, गुरुप्रसादकों पाइ ।

भई मयूख समाप्ति यह, मुद मंगलतें छाइ ॥

इति श्रीमद्वेदान्ततीर्थ पण्डित मायारामसंगृहीत

श्रीसत्पुरुषचरित्रप्रकाशे यज्ञदानतपोनिरूपणं

नाम पश्वमो मयूखः समाप्तः ॥

॥ શ્રીગણેશાય નમઃ ॥

અથ ષષ્ઠો મયૂખઃ

દોહા.

તદનન્તર રજનીસમય, સુમિરી આત્મારામ ।

ગુરુ શિષ્ય આનન્દસોં, લેત મયે આરામ ॥ ૧ ॥

ત્યારબાદ રાત્રીને વખતે આત્મારૂપી રામ (બ્રહ્મ) નું સ્મરણ કરી ગુરુ નીલકંઠસ્વામી અને શિષ્ય રઘુનાથપુરી બન્નેએ વિશ્રાન્તિ લીધી.

બહુરિ બ્રાહ્મ્યમુહૂર્તમેં, જાગૃત હૈ યતિરાજ ।

પ્રાતઃસન્ધ્યા આદિકો, કરન લગે શુભ કાજ ॥ ૨ ॥

અને પાછા બીજે દિવસે બ્રાહ્મ્યમુહૂર્તમાં યતિરાજ શ્રીનીલકંઠ ગુરુ બચ્ચત થઇ પ્રાતઃકાળનાં નિત્ય કર્મમાં તત્પર થયા.

મયે નિવૃત્ત જબ નિત્યસોં, નીલકણ્ઠ ગુરુરાઈ ।

તબ બૈટે પૂર્વાભિમુખ, આસન પદ્મ લગાઈ ॥ ૩ ॥

અને ઉક્ત નિત્યકર્મથી જ્યારે નિવૃત્ત બન્યા ત્યારે તેઓ પૂર્વાભિમુખ પદ્માસનથી બિરાજમાન થયા.

રઘુપુરીને ગુરુ ચરનમેં, કિય સાષ્ટાંગ પ્રણામ ।

પુનિ પૂછ્યો સંસારમેં, કોન વસ્તુ સુખધામ ॥ ૪ ॥

ત્યારે રઘુનાથપુરીએ ગુરુના ચરણમાં સાષ્ટાંગ દંડવત પ્રણામ કરી પૂછ્યું જે હે ગુરુ ! આ સંસારમાં કયો પદાર્થ સુખરૂપ છે ?

જાકે પાલનસોં બને, સુપ્રતિષ્ઠ યહ લોક ।

મિલે મોક્ષ પરલોકમેં, એસી વસ્તુ અશોક ॥ ૫ ॥

કે જેનું પાલન કરવાથી અર્થાત્ જે પદાર્થના સેવનથી આ લોકમાં સારી પ્રતિષ્ઠા મળે અને પરલોકમાં પણ મુક્તિની પ્રાપ્તિ થાય એવી શોક રહિત વસ્તુ

अमित कृपा करिकें कहहु, समज जाउँ में स्पष्ट ।

गुरु वचनानृतपानसों, कटे दासके कष्ट ॥ ६ ॥

अभाप कृपा करीने कहे। जे हुं स्पष्टपणे समज शकुं अने गुरुश्रीनां वचनरूपी अभृतना पानथी सेवकनां कष्ट नाश पावे।

करे कोन गुरु आप विन, दूर सकल सन्देह ।

बोले तब गुरु मुदित है, सुनहु शिष्य गुनगेह ॥ ७ ॥

हे सद्गुरु! आप विना समग्र सन्देहने दूर कोण करे? आ रीते शिष्यनां वचन सांखणी गुरु नीलकण्ठस्वामी आनंदथी आदया जे हे गुणवान् शिष्य! सांखणे।

चोपाई.

जो पदार्थ तुं जानन चाहे ।

वो जगहितकर सुज्ञ सराहे ॥

मति अनुसार विवेचन करिहों ।

शंका सकल तिहारी हरिहों ॥ ८ ॥

जे पदार्थ तमे ज्ञातवा छच्छाछे ते जगतनां प्राणीभावतुं हित करनार छे अने तेनी सुज्ञ पुरुषो प्रशंसा करे छे. जे पदार्थतुं हुं भारी युद्धि अनुसार विवेचन करीश अने तभारी शंकाने टाणीश.

सुयश बढावनी लोकप्रतिष्ठा ।

मुक्तिदायिनी ब्रह्मकी निष्ठा ॥

जासों होवत सिद्ध सदाही ।

वह पदार्थ इक धर्म बडा ही ॥ ९ ॥

हे शिष्य! सुयशमां वृद्धि करनारी लोक प्रतिष्ठा अने मुक्ति आपनारी ब्रह्म निष्ठा जे अने जेनाथी सिद्ध थाय छे ते अक महान् “धर्म” नामने पदार्थ छे.

उभय लोकमें उन्नतिप्रद है ।

मोक्षप्राप्तिको हेतु महद है ॥

ધર્મ નામ ડનકા અતિ નીકા ।

સુનુ મત શ્રેષ્ઠ કળાદ^૧ મુનીકા ॥ ૧૦ ॥

આ લોક અને પરલોકમાં ઉન્નતિ આપનાર અને મોક્ષ પ્રાપ્તિના મહાન્ કારણરૂપ જે પદાર્થ છે તેનું “ધર્મ” એવું સુંદર નામ છે તેનું લક્ષણ મુનીશ્વર કણાદે કહ્યું છે.

વૈશેષિક દર્શન અભિધાના ।

ગ્રન્થ ગયે લિખિ વો ભગવાના ॥

પ્રારંભિક વ્યાખ્યા ગ્રહિ તાસોં ।

કહોં શિષ્ય રઘુ! સુનુ શ્રદ્ધાસોં ॥ ૧૧ ॥

એ સમર્થ કણાદ મુની વૈશેષિકદર્શન નામનો ગ્રન્થ રચી ગયા છે, તેના સૂત્રનો આશ્રય લઈ હું તમને કહું છું તે હે શિષ્ય રઘુનાથ! શ્રદ્ધાપૂર્વક સાંભળો.

જાસોં યહ જગમેં હો ઉન્નતિ ।

લોકોત્તર કલ્યાણ મિલે અતિ ॥

વહ પદાર્થ શુભ ધર્મ કહાવે ।

જાકો સેવન દુરિત જરાવે ॥ ૧૨ ॥

જેને લઈ આ જગતમાં તથા પરલોકમાં સુખ મળે અને મોક્ષ પ્રાપ્તિ પાણ થાય એવો ધર્મ નામે એક શુભ પદાર્થ છે, જેનું સેવન પાપને નષ્ટ કરનાર છે.

બહુરિ વ્યાસ^૨ પ્રમુકી સુનુ બાની ।

ધર્મ વહી જો ધારત પ્રાની ॥

જિસને યહ બ્રહ્માણડ ધરા હૈ ।

ધર્મ વહી પીયૂષ ઝરા હૈ ॥ ૧૩ ॥

૧ યતોઽભ્યુદયનિઃશ્રેયસસંસિદ્ધિઃ સ ધર્મઃ ॥ [ઇતિ કણાદસૂત્રમ્]

૨ ધારણાદ્ધર્મમિત્યાહુર્ધર્મો ધારયતે પ્રજાઃ ।

યત્ સ્યાદ્ધારણસંયુક્તં, સ ધર્મ ઇતિ નિશ્ચયઃ ॥ [ઇતિ શ્રીવ્યાસવચનાત્]

વળી વ્યાસ ભગવાન કહે છે કે “ધર્મ” એ કે જેને પ્રાણી ધારણ કરે, જેણે આ સકલ બ્રહ્માંડને ધારણ કર્યું છે એજ ધર્મ કહેવાય છે અને તે અમૃતના ઝરણુ ૩૫ છે.

સાવધાન^૧ બનિ જો જન સેવે ।
 ઉન્નતિ મુક્તિ ઉભય વહ લેવે ॥
 જાને ધર્મ અધર્મકી શક્તિ ।
 એસી ઇક માનવકી વ્યક્તિ ॥ ૧૪ ॥

તેણું સાવધાન બની જે મનુષ્ય સેવન કરે છે તે આ લોકમાં ઉન્નતિ અને પરલોકમાં મુક્તિ એ બન્નેને મેળવી શકે છે, ધર્મ અને અધર્મ એ ઉભયની શક્તિ સમજી શકે એવી એક મનુષ્યનીજ જાતિ છે.

માનવદેહ^૨ રહિત જો પ્રાની ।
 બુદ્ધિહીન ત્યોં હૈ અજ્ઞાની ॥
 ધર્માધર્મ મર્મ નહિ જાને ।
 બિન વિવેક વહ જીવ પ્રમાને ॥ ૧૫ ॥

મનુષ્ય દેહ વિનાનાં જે પ્રાણીઓ છે તે બુદ્ધિરહિત અને અજ્ઞાનમય છે, તેઓ ધર્મ કે અધર્મના તાત્પર્યને જાણતા નથી, કારણ કે તેવા જીવો વિવેક વગરના છે.

માનવતનુ^૩ ઉપભોગ વિહીના ।
 યદિ ચાણ્ડાલ જાતિગત હીના ॥

-
- ૧ ઉન્નતિં નિશ્ચિલા જીવા, ધર્મેણૈવ ક્રમાદિહ ।
 વિદધાનાઃ સાવધાના, લભન્તેઽન્તે પરં પદમ્ ॥
- ૨ માનુષેષુ મહારાજ, ધર્માધર્મૌ પ્રવર્તતઃ ।
 ન તથાઽન્યેષુ ભૂતેષુ, મનુષ્યરહિતેષ્વિહ ॥ [ઈતિ વ્યાસવચનમ્]
- ૩ ઉપભોગૈરપિ ત્યક્તં, નાત્માનં સાદયેન્નરઃ ।
 ચાંડાલત્વેઽપિ માનુષ્યં, સર્વથા તાત શોભનમ્ ॥
 ઇમં યોનિમહં પ્રાપ્ય, પૃથિવ્યાં જગતીપત્તે, ।
 આત્મા વૈ શક્યતે ત્રાતું, કર્મભિઃ શુભલક્ષણૈઃ ॥ ઇતિ કળાદ વચનમ્ ॥

તદપિ શ્રેષ્ઠ માનવતનુ વોહી ।

ભક્તિ મુક્તિકો સાધન સોહી ॥ ૧૬ ॥

સાંસારિક ભોગોથી રહિત મનુષ્યદેહુ યદિ ચાંડાલ જાતિગત હોય તોપણ તે મનુષ્યદેહુ ઉત્તમ છે, કારણકે એજ દેહુ ભક્તિ અને મુક્તિ બન્નેનાં સાધનરૂપ છે.

પાવન હોઈ સુયશ જગ છાવત ।

શુભ કૃતિસોં ગતિ શુભ હી પાવત ॥

મનુજ દેહ બિન યોનિ અનેકા ।

વામૈં હૈ નહિ આત્મવિવેકા ॥ ૧૭ ॥

મનુષ્ય પવિત્ર બની જગતમાં સુયશ ફેલાવે છે અને શુભ કર્મથી શુભ ગતિને પામે છે, મનુષ્ય દેહુ સિવાય અનેક યોનિ છે, પરંતુ તેમાં આત્મવિવેકનો અભાવ હોય છે.

પાંડ મનુજ યોનિ શુભ કૃતિસોં ।

રક્ષત હૈ આત્મા જન ધૃતિસોં ॥

ધર્મ એક સાધારણ નામા ।

દ્વિતીય અસાધારણ અભિરામા ॥ ૧૮ ॥

મનુષ્ય ઉત્તમ કર્મથી નરયોગિને પ્રાપ્ત થઈ ધૈર્યપૂર્વક આત્મોદય કરે છે. હે શિષ્ય રઘુનાથ! મેં ધર્મનામે જે સુખરૂપ પદાર્થ કહ્યો તેના ભેદ નીચે મુજબ છે. એક સાધારણ ધર્મ, બીજો અસાધારણ ધર્મ.

વર્ણ ધર્મ ધર્મ સુ આશ્રમકે ।

દોડ અસાધારણ વહ ક્રમકે ॥

વહી અસાધારણ તુમ જાનો ।

હસ વિધ ભેદ અનેક પ્રમાનો ॥ ૧૯ ॥

અસાધારણ ધર્મ બે પ્રકારનો છે, એક વર્ણ ધર્મ-બીજો આશ્રમ ધર્મ આવી રીતે ધર્મો અનેક પ્રકારના છે.

ધૃતિ ક્ષમા દમ આદિક જોહે ।

મનુ ઉપદિષ્ટ ધર્મ દશ સોહે ॥

મનુજ માત્રકોં હૈ સો સુખકર ।

વહી સાધારણ ધર્મ સુ દુઃખહર ॥ ૨૦ ॥

કૃતિ, ક્ષમા, દમ, અસ્તેય, શૌચ, ઇન્દ્રિયનિગ્રહ, ધી, વિદ્યા, સત્ય અને અક્રોધ એ દશ ધર્મના મનુ ભગવાને ઉપદેશ કરેલો છે; આ ધર્મો મનુષ્ય માત્રને મુખ્ય આપવાયાળા છે. આતું નામ સાધારણ ધર્મ કહેવાય છે.

યોંભી ધર્મ અનેક પ્રકારા ।

જાસોં સુખ પાવત જગ સારા ॥

વર્ણ ચાર હૈ બ્રાહ્મણ આદિક ।

उनके धर्म कहों स्वाभाविक ॥ २१ ॥

એ રીતે પણ ધર્મના અનેક પ્રકાર છે, જેના સેવનથી સમસ્ત જગત મુખ્યને પામે છે. હે શિષ્ય રઘુનાથ ! મનુષ્ય યોનિમાં બ્રાહ્મણ આદિ ચાર વર્ણ છે તેના સ્વાભાવિક ધર્મ તમેને કહું છું.

वेदादिकको पठन पढाना ।

यज्ञादिक करना रु कराना ॥

देना लेना दान निरन्तर ।

शम^१ दम तप अरु शौच अनन्तर ॥ २२ ॥

વેદ આદિનું ભણવું અને ભણાવવું, યજ્ઞ આદિનું કરવું અને કરાવવું, નિરન્તર દાન લેવું અને લેવું; શમ, દમ, તપ શૌચ (પવિત્રતા)

सहन शीलता मृदुता छाजे ।

ज्ञान संग विज्ञान विराजे ॥

आस्तिकता पुनि अमल जहां है ।

विप्र वर्णका धर्म वहां है ॥ २३ ॥

સહનશીલપણું, મૃદુતા, જ્ઞાનની સાથે વિજ્ઞાન (તત્ત્વજ્ઞાન) અને આસ્તિક-પણું ઇત્યાદિ બ્રાહ્મણવર્ણના સ્વાભાવિક ધર્મ છે.

पढना वेद यजनका करना ।

देना दान शौर्य उर धरना ॥

१ शमोदमस्तपः शौचं, क्षांतिरार्जवमेव च ।

જ્ઞાનં વિજ્ઞાનમાસ્તિક્યં, બ્રહ્મકર્મ સ્વભાવજમ્ ॥ [ઈતિ ગીતાયામ્]

तेज धैर्यं चतुराङ्गं दिखावे ।

रनमें पद पीछा न हठावे ॥ २४ ॥

वेद श्रवण, यज्ञ करना, दान देना, शौर्यसे धारण करना; तेज, धैर्य, अतु-
राङ्ग, रथसंश्रामभां पगने पीछा न हठावे।

ईश्वरभाव हटे ना हियके ।

वर्णधर्म या विध क्षत्रियके^१ ॥

वेद अध्ययन यजन रु देना ।

कृषि वाणिज्यलाभ पुनि लेना ॥ २५ ॥

अने औद्योगिक-महता वगैरे क्षत्रियवर्णधर्म छ. अने वेदाध्ययन, यज्ञ करवा,
दान देना अने भेती तथा वेधार्थी जवन अलावना

करना संतसुरभिका पालन ।

वैश्यधर्म^२ यह पापप्रजालन ॥

ब्राह्मण क्षत्रिय वैश्यकी सेवा ।

देना दान सु तजि अहमेवा ॥ २६ ॥

तेमज संत अने गायना पालन करना धृत्यादि वैश्यवर्णना धर्म छ.
ब्राह्मण, क्षत्रिय अने वैश्य अने त्रैलोक्य वर्णनी सेवा करनी अने अहंकार तज दान देना;

शूद्र^३ धर्म स्वाभाविक ठाना ।

वर्ण धर्म जगहितकर जाना ।

चतुर्वर्णपै जब आपत्ति ॥

होवे तब निर्वाह प्रवृत्ति ॥ २७ ॥

१ शौर्य तेजो वृत्तिर्दाक्ष्यं, युद्धे चाप्यपलायनम् ।

दानमीश्वरभावश्च, क्षात्रं कर्म स्वभावजम् ॥

२ कृषिगोरक्ष्यवाणिज्यं, वैश्यकर्मस्वभावजम् ।

३ परिचर्यात्मकं कर्म, शूद्रस्यापि स्वभावजम् ॥

[इति गीतायाम्]

ઉપર પ્રમાણે શુદ્ધ વર્ણના સ્વાભાવિક ધર્મ કહેલા છે. આરીતે વર્ણધર્મ જગત્નું હિત કરનાર છે. ચારે વર્ણ ઉપર બ્યારે આપત્તિ આવે ત્યારે પોતાના નિર્વાહ અર્થે શુકામ કરવું.

કિસ વિધ હોની ઉચિતપન પાવે ।

સો મનુ નિજ સ્મૃતિ ગાઈ સુનાવે ॥

જીવનહેતુમૂત દશ વૃત્તિ ।

સુન રઘુ ! અવે ઉનકી પ્રતિપત્તિ ॥ ૨૮ ॥

આ વિષયને શ્રીમનુ ભગવાન પોતાની સ્મૃતિમાં કહી ગયેલ છે અને તે મનુષ્ય જીવનના હેતુરૂપ દશ રૂપ છે તેને હું કહું છું તે હું શિષ્ય રઘુનાથ ! શ્રવણ કરો.

વિદ્યા^૧ શિલ્પ દાસ્ય શુભ લક્ષણ ।

કૃષિ વ્યાપાર ધેનુકા રક્ષણ ॥

ધૃતિ ભિક્ષા સેવક વન જાના ।

વ્યાજુ ધન લે કામ ચલાના ॥ ૨૯ ॥

૧ વિદ્યા, ૨ શિલ્પ (કારીગરી), ૩ દાસ્ય (કોઈના નોકર થઈ રહેવું), ૪ કૃષિ (ખેતી), ૫ વ્યાપાર, ૬ ગાયોનું રક્ષણ કરવું અર્થાત્ ગાયો રાખી તેના દૂધ આદિમાંથી ભરણ પોષણ કરવું, ૭ વૈર્ય, ૮ ભિક્ષા, ૯ સેવક બનવું (મજૂરીથી નિર્વાહ કરવો) અને ૧૦ વ્યાજ પૈસા લઈ દેવ કામ ચલાવવું.

વિપદ કાલ જન યોહિ વિતાવે ।

વહ કાલોચિત ધર્મ કહાવે ॥

આશ્રમધર્મ સુનાઉં યથાક્રમ ।

જો ટારે મતિકા સવ વિભ્રમ ॥ ૩૦ ॥

૧ વિદ્યા શિલ્પ મૃત્યું સેવા ગોરક્ષ્યં વિપણી કૃષિ

ધૃતિ મૈક્ષ્યં કુશીદં દશ જીવનહેતવઃ ॥ [ઇતિ મનુસ્મૃતૌ]

ઉપર કહેલી પ્રવૃત્તિથી મનુષ્યે આપત્તિ કાળને વ્યતીત કરવો એ કાલોચિત ધર્મ કહેવાય છે. હવે હે શિષ્ય રધુનાથ! તમને કમપુરઃસર આશ્રમ ધર્મ સંભળાવું છું કે જેથી ભુદ્ધિમાં થતો આશ્રમ ધર્મ વિષયક સંભ્રમ ટળી જશે.

દોહા

બ્રહ્મચર્ય આશ્રમ પ્રથમ, પુનિ ગૃહસ્થ પહિચાન ।

વાનપ્રસ્થ સન્યસ્ત યૌં, ચારૌંકે અભિધાન ॥ ૩૧ ॥

આશ્રમમાં પહેલું બ્રહ્મચર્ય, બીજું ગૃહસ્થ, ત્રીજું વાનપ્રસ્થ અને ચોથું સન્યસ્ત એમ ચારે આશ્રમનાં નામ જાણવાં.

બ્રાહ્મણ ક્ષત્રિય વૈશ્યકૌં, બ્રહ્મચર્ય અધિકાર ।

પુનિ उनकों उपनयनको, होत उचित संस्कार ॥ ૩૨ ॥

તેમાં બ્રાહ્મણ, ક્ષત્રિય અને વૈશ્ય એ ત્રણ વર્ણને બ્રહ્મચર્ય ધર્મ ધારણ કરવાનો અધિકાર છે અને એ ત્રણ વર્ણને ઉપનયન (જનોઈ) આદિ યોગ્ય સંસ્કાર કરવાનું કહેલું છે.

षट् रु अष्ट दश वर्ष तक, संस्कृति गणना श्रेष्ठ ।

मध्यम द्वादश षोडश हि, सब जन करत यथेष्ट ॥ ૩૩ ॥

એ ઉપનયનના સંસ્કારમાટે છ, આઠ અને દશ વર્ષની ગણના શ્રેષ્ઠ છે અર્થાત્ એટલાં વર્ષની અવસ્થા જનોઈ આદિ સંસ્કાર માટે શ્રેષ્ઠ ગણાય છે અને પાર તથા સોળમે વર્ષે ઉક્ત સંસ્કાર મધ્યમ ગણાય છે, પણ શાસ્ત્ર દષ્ટિથી જે ઈષ્ટ પક્ષ હોય તેને ત્રિવર્ણ સત્પુરૂષે ગ્રહણ કરે છે.

यथाकाल उपनयनकी, संस्कृति ले सहुलास ।

जाना फिर आचार्य ढिग, करन वेद अभ्यास ॥ ૩૪ ॥

એ રીતે સમયોચિત ઉપનયન સંસ્કાર આનન્દપૂર્વક પ્રાપ્ત કરી વેદનો અભ્યાસ કરવામાટે આચાર્ય (ગુરુ-) પાસે જવું.

शास्त्रकार अभ्यासके, कहत सु पञ्च प्रकार ॥

पढना इक आचार्यसों, पुनि निजतंत्र विचार ॥ ૩૫ ॥

એ અભ્યાસના શાસ્ત્રકાર (વિદ્વાન જનો) પાંચ પ્રકાર કહે છે. ૧ આચાર્ય પાસે ભણવું. ૨ ફરી જે ભણ્યા હોઈએ તેનો સ્વતંત્રપણે વિચાર કરવો.

आवर्तन उनको बहुरि, वो है तृतीय प्रकार ।

चौथा चिन्तन शास्त्रका, होत तर्क अनुसार ॥ ૩૬ ॥

અને તેનું ફરી આવર્તન (ભણ્યા હોયએ તેને ફરી પાંચનું) એ ત્રીજો પ્રકાર છે. ૪ પોતાના તર્ક અનુસાર શાસ્ત્રનું ચિન્તન કરવું (વિચારવું) એ અભ્યાસનો ચોથો પ્રકાર છે.

यों हि पढाना अन्यकों, पञ्चम भेद प्रमाण ।

ब्रह्मचारीभी द्विविधहै, नैष्ठिक उपकुर्वाण ॥ ३७ ॥

એવીજ રીતે બીજાને ભણાવવું એ અભ્યાસનો પાંચમો ભેદ છે. હે શિષ્ય રહુનાથ! બ્રહ્મચારી પણ બે પ્રકારના હોય છે. એક નૈષ્ઠિક અને બીજો ઉપકુર્વાણ.

जो जीवितपर्यन्त जन, निवसत गुरुके धाम ।

ब्रह्मचर्य पालन करे, नैष्ठिक उनको नाम ॥ ३८ ॥

જે મનુષ્ય જીવિત પર્યન્ત (ત્યાં સુધી જીવે ત્યાં સુધી) ગુરુને ઘર રહે અને બ્રહ્મચર્યનું પાલન કરે તેનું નામ “નૈષ્ઠિક” બ્રહ્મચારી કહેવાય છે.

यथा समय आचार्य ढिग, करत सु विद्याभ्यास ।

स्नातक गुरु आदेश ग्रहि, निवसे गृह सहुलास ॥ ३९ ॥

અને જે મનુષ્ય આચાર્ય પાસે યથા સમય (ભણવામાં જેટલો સમય લાગે તેટલા સમય પર્યન્ત) સારી રીતે વિદ્યાનો અભ્યાસ કરે અને સ્નાતક બની ગુરુની આજ્ઞા મેળવી પોતાને ઘર જઈ ગૃહસ્થાશ્રમી બને

वही ब्रह्मचारी सदा, उपकुर्वाण कहात ।

अन्तिम गुरु उपदेशकों, पाइ आत्मगृह जात ॥ ४० ॥

એ “ઉપકુર્વાણ” નામનો બ્રહ્મચારી કહેવાય છે અને તે વિદ્યાભ્યાસને અંતે ગુરુ પાસેથી ઉપદેશ મેળવી પોતાને ઘર જાય છે.

अन्तेवासिन नामको, अन्तिम गुरु उपदेश ।

धर्ममूल द्वयलोकमें, हितकर होत अशेष ॥ ४१ ॥

ગુરુ પાસે વિદ્યાધ્યયન કરનાર અન્તેવાસી વિદ્યાર્થીને ગુરુનો અન્તિમ ઉપદેશ ઉભય લોકમાં સર્વ પ્રકારે હિત કરનાર હોય છે.

अन्तेवासी शिष्य जो, पावत गुरुसों^१ बोध ।

सो अब में तुमकों कहों, शास्त्रनकी कर शोध ॥ ४२ ॥

हे रघुनाथ! ओ अन्तेवासी शिष्य गुश्थी के बोधने प्राप्त करे छ ते
बोधवाक्य शास्त्रनी शोध करी हुं तभने कहुं छुं.

छन्द-मोतीदाम

सदा^२ वद सत्य रु आचर धर्म ।

प्रमाद बिना पढ जानि सुमर्म ॥

धनादिकसों गुरु सेव सुधीर ।

बढावहु वंशविभूति प्रवीर ॥ ४३ ॥

निरंतर सत्य बोध, धर्मनुं आचरलु कर, भर्भने लखी प्रमाद बिना
विधाव्यास कर, धन आदिथी धैर्यपूर्वक गुश्नी सेवा कर अने वंशनी वृद्धि कर.

प्रचारहु वाचन पाठ प्रसाद ।

न सत्यहुसों कर लेश प्रमाद ॥

पिता जननी गुरु पूजक होउ ।

रिझावहु त्यों अतिथि सब कोउ ॥ ४४ ॥

वेदादितुं प्रवचन करजे, सत्यथी लेश पणु प्रमाद न करजे, पिता माता अने
गुश्ने देव मानजे अने के कोउ अतिथि (भिन्नमान) धेर आवे तेने प्रसन्न करजे.

१ वेदमनुच्याचार्योऽन्तेवासिनमनुशास्ति ।

२ सत्यं वद, धर्मं चर, स्वाध्यायान्माप्रमदः आचार्याय प्रियं धनमाहृत्य
प्रजातं तु मा व्यवच्छेत्सीः सत्यान्नं प्रमदितव्यम्, भूतैर्न प्रमदितव्यम् स्वाध्याय
प्रवचनाभ्यां न प्रमदितव्यम्, देवपितृकर्माभ्यां न प्रमदितव्यम्, मातृदेवो भव,
पितृदेवो भव, आचार्यदेवो भव, अतिथिदेवो भव, यान्यनवद्यानि कर्माणि तानि
सेवितव्यानि नो इतराणि यान्यस्माकं सुचरितानि तानि त्वयोपास्यानि नो इतराणि॥

चरित्र अचारजके जु अनिन्य ।
समाचर हो गुनतें जग जगवन्य ॥
न आचर निन्दित वर्तन लेश ।
यही विध ले गुरुको उपदेश ॥ ४५ ॥

आचार्य (गुरु) नां स्तुति लायक जे चरित्रो होय ते प्रभाषे वर्तन राखी
सद्गुणुधी विश्वभां वन्दन योग्य अनजे, लेश पक्ष गुरुनां निन्दित (निन्दा योग्य)
वर्तननुं आचरण करीश नहि. आ प्रभाषे गुरुना उपदेश ग्रहण करी

पढी ब्रह्म यों उपहीकुरबाण ।
करे निज मन्दिर ओर प्रयाण ॥
विवाहित होइ करे यजनादि ।
बने पुनि श्रेष्ठ गृहस्थ सुवादी ॥ ४६ ॥

वेद लक्ष्मी उपकृर्वाण नाभनो ब्रह्मचारी पोताने घर आवी विवाह
करी यज्ञ आदि शुभ कर्म करे अने पछी उत्तम वाणीवाणो गृहस्थ अने.

बने सुरके ऋणसों वह मुक्त ।
प्रजा उपजाइ सु धर्म सँयुक्त ॥
स्वपत्नी बिना सब मात समान ।
गिने गृहवासी सुबुद्धिनिधान ॥ ४७ ॥

आवी रीते उत्तम बुद्धिवाणो गृहस्थ धर्मयुक्त प्रजने उत्पन्न करी देव-
ऋणुधी मुक्त थाय अने पोतानी पत्नी सिवाय दरेक स्त्रीआने पोतानी माता
समान गणु.

मनुष्य महर्षि रु देव महान ।
गवादि समर्चन श्रेयनिदान ॥
गृहस्थनके गृह पञ्चहि ठोर ।
निहारतहैं हम हिंसन जोर ॥ ४८ ॥

મહાપુરુષ, મહર્ષિ, દેવ અને ગાય આદિનું પૂજન ગૃહસ્થને માટે કલ્યાણના હેતુરૂપ છે. ગૃહસ્થના ઘરમાં પાંચ જગ્યાએ હિંસાની પ્રત્યક્ષતા છે.

ચુલ્હી^૧ અરુ પેષણી સ્વણિડની નામ ।

રુ માર્જની ત્યોં જલકુંભન ધામ ॥

વને રૂતને સ્થલ હિંસન કાજ ।

સુયજ્ઞ હને રૂતને અઘસાજ ॥ ૪૯ ॥

૧ ચુલો, ૨ ઘટ્ટી, ૩ ખાંડણી, ૪ સાવેણી, અને ૫ પાણીઆરૂં આટલાં સ્થલમાં હિંસા થાય છે; એ હિંસાથી થતાં પાપનું નિવારણ પાંચ યજ્ઞ કરી શકે છે.

દોહા.

અગ્નિહોમ આદિ સવિધ, યજન દેવકો જાન ।

ભૂત યજ્ઞ તાકોં કહે, જો દેવે બલિદાન ॥ ૫૦ ॥

એ યજ્ઞના પાંચ પ્રકાર છે ૧ વિધિપુરઃસર અગ્નિ હોત્રઆદિ દેવયજ્ઞ જાણવો, ૨ જે અભિદાન વગેરે અપાય છે તેને ભૂત યજ્ઞ કહે છે,

તર્પણ આદિ પિતૃકો, પાવન યજ્ઞ પ્રમાણ ।

વેદાદિકકો પઠન વહ, બ્રહ્મયજ્ઞ પહિચાન ॥ ૫૧ ॥

૩ તર્પણ આદિ પવિત્ર પિતૃયજ્ઞ કહેવાય છે, ૪ વેદ આદિનું પઠન (પાઠ કરવો) તે બ્રહ્મયજ્ઞ જાણવો અને

માનવ યજ્ઞ સુમનુજકોં, કરિબો અન્ન પ્રદાન ।

પશ્વયજ્ઞ ગૃહવાસીકોં, અર્પત મુક્તિ મહાન ॥ ૫૨ ॥

૫ ઉત્તમ મનુષ્યને અન્નદાન આપવું તે માનવયજ્ઞ ગણાય છે. એ રીતના પાંચે યજ્ઞ ગૃહસ્થને પાપથી મુક્ત કરે છે.

૧ પશ્વસૂના ગૃહસ્થસ્ય, ચુલ્હી પેષણ્યુપસ્કરઃ ।

સ્વણિડની ચોદકુમ્ભશ્ચ । બધ્યતે યાસ્તુ વાહયન્ ॥ ૧ ॥

તાસાં ક્રમેણ સર્વાસાં । નિષ્કૃત્યર્થ મહર્ષિભિઃ ।

પશ્વક્લૃપ્તા મહાયજ્ઞાઃ, પ્રત્યહં ગૃહમેધિનઃ ॥ ૨ ॥

અથ પશ્વયજ્ઞાઃ—દેવયજ્ઞો ભૂતયજ્ઞઃ પિતૃયજ્ઞો બ્રહ્મયજ્ઞો મનુષ્યયજ્ઞ ઇતિ તાનેતાન યજ્ઞાન્નદરહઃ કુર્વાતિ ॥

चोपाई.

निजपत्नीसों पुत्रात्पत्ति ।

होवे फिर उपरामकी वृत्ति ॥

जब सुत योग्य अवस्था पावे ।

गृहको भार समस्त उठावे ॥ ५३ ॥

पैतानी स्त्रीथी पुत्रनी उत्पत्ति थया पछी उपरामवृत्तिवाणो (सांसारिक व्यग्रहृत्थी निवृत्तिवाणो) थर्ये न्यारे पुत्र योग्य अवस्थाने प्राप्त थाय अने घरने। समस्त भार उपाडे

तब उनकों सब अर्पण करिकें ।

गावे गुन गृहवासी हरिके ॥

वानप्रस्थ बनि वनमें रहेवे ।

पुनि वह शुद्ध तपोवृत लेवे ॥ ५४ ॥

त्यारे तेने घरभार वगेरे अर्पण करी गृहस्थ श्रीहरिना गुण गाय अने वानप्रस्थ आश्रमने धारण करी वनभां रहे अने विशुद्ध तपोवृत्तुं सेवन करे.

वानप्रस्थ हित वास सुवनको ।

भोजन केवल फल पत्रनको ॥

वल्कल आदि पुनित परिधाना ।

जीवन पापविमुक्त बिताना ॥ ५५ ॥

वानप्रस्थने भाटे वनभां रहेवानुं अने इण तथा पछु (पांडडा) आदिनुं भोजन करवानुं, वल्कल (छाडनी छाल) आदि पवित्र वस्त्र पहरेवानां, निष्पाप छवन बिताववानुं अने

प्राजापत्य आदि वृत्त पालन ।

शास्त्रनिदेश यही अघजालन ॥

वृत्ति यों जब होवे स्वस्था ।

पावे पुनि परिपाक अवस्था ॥ ५६ ॥

પ્રાજ્ઞપત્ય આદિ વૃત્તનું પાલન કરવું એવી શાસ્ત્રની આજ્ઞા છે અને તે પાપને નષ્ટ કરનારી છે. આ રીતે જ્યારે મનોવૃત્તિ સમાહિત થાય અને તે પરિપાક અવસ્થાને પામે

તવ સન્યસ્તાશ્રમ સુખકારી ।
 ગ્રહી હોવે જન આત્મવિહારી ॥
 इतना कह गुरु मौन धरत है ।
 शंका तहँ रघुनाथ करत है ॥ ५७ ॥

ત્યારે મનુષ્ય સુખદાયક સન્યસ્ત આશ્રમને ગ્રહણ કરી આત્મસ્વરૂપ ચિન્તન કરનારો બને. આટલું કહી ગુરૂ નીલકંઠસ્વામીએ મૌન ધારણ કર્યું ત્યાં શિષ્ય રઘુનાથપુરી શંકા કરે છે.

भगवन् ! कलिवर्ज्य^१ प्रकरणमें ।
 वार्ता ऐसी आइ श्रवणमें ॥
 पञ्चकर्म कलिमें यतिनायक ।
 बनत नहीं कबहु फलदायक ॥ ५८ ॥

હે ભગવન્! હે યતીઓના અગ્રણી! કલિવર્જ્ય પ્રકરણમાં એવી વાર્તા સાંભળવામાં આવી છે જે “ કલિયુગમાં કરેલાં પાંચ કર્મ કદી પણ ફળ આપવા બાળાં બનતાં નથી ”

दोहा

अग्निहोत्र मधुपर्क अरु, गोहिंसा सन्यस्त ।
 देवरतें सुतप्राप्ति यह, कलिमें वर्ज्य समस्त ॥ ५९ ॥

૧ અગ્નિહોત્ર, ૨ મધુપર્ક, ૩ ગાયત્રી હિંસા, ૪ સન્યસ્ત અને ૫ દેવરતી પુત્રની ઉત્પત્તિ એ પાંચે કલિયુગમાં વર્જ્ય (ત્યાગ કરવા યોગ્ય) છે.

तो आज्ञा क्यों करत हो, वानप्रस्थके अन्त ।
 गुरु ! सन्यस्तग्रहणकी, समजावहु यतिकन्त ॥ ६० ॥

૧ અગ્નિહોત્રં ગવાલમ્બં, સંન્યાસપલ્પૈત્રિકમ્ ॥
 देवराच्च सुतोत्पत्तिः, कलौ पञ्च विवर्जयेत् ॥

तो पछी छे गुर्! वानप्रस्थ सन्यस्त अहणु करवानी आशा आप केम करे छै! ओ छे यतीओना राज! मने कृपा करी सभजवो.

शिष्य वचन सुनिकें कहत । गुरुवर दीनदयाल ।

सत्य कह्यो सन्यस्त है, वर्जित कलिके काल ॥ ६० ॥

शिष्य रघुनाथनां आवां वचन अवणु करी दीनदयालु गुर् श्रेष्ठ नीलकंठ-
स्वामी ओह्या जे छे शिष्य! सन्यस्त कलियुगमां वर्जित छे ओ बात तमे
साथी कही.

पें देवल^१ मुनिने लिखी, निजस्मृतिमें जो बात ।

श्रद्धासों वह श्रवण कर, टरि है संशय तात ॥ ६१ ॥

परंतु देवल मुनिओ पोतानी स्मृतिमां जे बात लपेसी छे ते श्रद्धापूर्वक
अवणु करै. छे शिष्य! जेना अवणुथी तहमारी शंका दणी नशे.

चोपाई.

जबतक विप्र आदि द्रग आवे ।

क्षितिमें वर्णविभाग सुहावे ॥

तोलों अग्निहोत्री सन्यासी ।

होवे मुक्तिहेतु गृहवासी ॥ ६२ ॥

छे शिष्य रघुनाथ! देवल स्मृतिमां कहेलुं छे जे ज्ञां सुधी पृथ्वीमां
आह्वणु आदि वर्ण विभाग नजरे आवे त्यां सुधी गृहस्थ मुक्तिने भाटे अग्निहोत्री
अने सन्यासी आ कलिकालमां पणु धर्म शके छे.

सन्यासी सब होत चतुर्विध ।

कुटीचक बहुदक त्यों हंसाभिध ॥

परम हंस यति है अतिपावन ।

जाकों नहि जग आवन जावन ॥ ६३ ॥

१ यावद्वर्णविभागोऽस्ति, यावद्वेदः प्रवर्तते ।

सन्यासमग्निहोत्रं च, तावत् कुर्यात् कलौ युगे ॥

એ સન્યાસી ચાર પ્રકારના હોય છે. ૧ કુટીચક, ૨ બહુદક, ૩ હંસ અને ૪ પરમહંસ, તેમાં પરમહંસ સન્યાસી અત્યંત પવિત્ર ગણાય છે. એ જ્ઞાનીએને સંસારમાં આવવું જવું (જન્મ મરણ) હોતું નથી અર્થાત્ તેઓ મોક્ષને પ્રાપ્ત થાય છે.

તીવ્ર^૧ વિરાગ અવસ્થા પાઈ .

નિત્યકર્મમેં વૃત્તિ લગાઈ ॥

ભગવદેક મતિ હૈ કૃતિ જાકી .

કુટીચક યતિ સંજ્ઞા શુભ તાકી ॥ ૬૪ ॥

વૈરાગ્ય અવસ્થાને પ્રાપ્ત થઈ, વૃત્તિને નિત્યકર્મમાં લગાવી જે યતિ (સન્યાસી) ભગવદેક(એક ઈશ્વરમય) બુદ્ધિથી કરે છે તે “કુટીચક સન્યાસી” કહેવાય છે.

૧ સન્યાસહેતુવૈરાગ્યં, યદહવિરજેત્તદા ।

મત્રજેદિતિ વેદોક્તે-સ્તદ્ભેદસ્તુ પુરાણગઃ ॥ ૧ ॥

વિરક્તિર્દ્વિવિધાપ્રોક્તા, તીવ્રા તીવ્રતરેતિ ચ ।

સત્યામેવ તુ તીવ્રાયાં, ન્યસેદ્યોગી કુટીચકે ॥ ૨ ॥

શક્તો બહુદકે તીવ્ર-તરાયાં હંસસંજ્ઞિતે ।

મુમુક્ષુઃ પરમે હંસે, સાક્ષાદ્વિજ્ઞાનસાધને ॥ ૩ ॥

પુત્રદારગૃહાદીનાં, નાશે તાત્કાલિકી મતિઃ ।

ધિકસંસાર ઇતીદૃક્ષ્યા-દ્વિરક્તેર્મન્દતા હિ સા ॥ ૪ ॥

અસ્મિન્નન્મનિ મા ભૂવ-નુત્રદારાદયો મમ ।

ઇતિ યા સુસ્થિરા બુદ્ધિઃ, સા વૈરાગ્યસ્ય તીવ્રતા ॥ ૫ ॥

પુનરાવૃત્તિસહિતો, લોકો મે માઽસ્તુ કથ્ચન ।

ઇતિ તીવ્રતરત્વં સ્યાન્મન્દે ન્યાસો ન કોઽપિ હિ ॥ ૬ ॥

યાત્રાદ્યશક્તિશક્તિભ્યાં, તીવ્રે ન્યાસદ્વયં ભવેત્ ।

કુટીચકો બહુદકેત્યુ-ભાવેતૌ ત્રિદણ્ડિનૌ ॥ ૭ ॥

દ્વયં તીવ્રતરે બ્રહ્મ-લોકમોક્ષવિભેદતઃ ।

તલ્લોકે તત્ત્વધિદ્હંસો, લોકેઽસ્મિન્પરહંસકઃ ॥ ૮ ॥

જિજ્ઞાસુર્જ્ઞાનવાંચેતિ, પરહંસો દ્વિધા મતઃ ।

માદુર્જ્ઞાનાય જિજ્ઞાસો-ન્યાસં વાજસનેયિનઃ ॥ ૯ ॥

[ઇતિ જીવન્મુક્તિવિવેકે]

पूर्ण विराग अवस्था पावे ।

तीर्थगमनमें लगनी लगावे ॥

निशादिन रहत जु ब्रह्महुलासी ।

बहुदक नाम वही सन्यासी ॥ ६५ ॥

पूछु वैराग्य अवस्थाने प्राप्त थई जेनी वृत्ति तीर्थाटन करवाभां तत्पर थाय अने जेने प्रत्येक क्षण धृष्टर स्मरण थया करे ते बहुदक नामना सन्यासी गणाय छे.

विश्व वस्तुमें सदा विरक्ति ।

ब्रह्मलोककी इक आसक्ति ॥

जाके उरमें जाग्रत रहेवे ।

हंस यति हम उनकों कहेवे ॥ ६६ ॥

सांसारिक पदार्थोत्थी उपराभ रह्यो हिरण्यगर्भ लोकने पाभवांनी जेने ध्वंसा डोय ते “हंस” नामना सन्यासी कह्योय छे.

विरक्तपन परिपूरन धारे ।

है सु मुक्त जगबन्धन जारे ॥

सदा ब्रह्म चिन्तत है मनमें ।

परम हंस है वह यति गनमें ॥ ६७ ॥

जे जगत्ने भित्था जाल्यो तेनाथी सदा उपराभ रह्यो जग बन्धनने शाना-अथी दृश्य करे अने निरन्तर पाताना स्वप्ननुं परिचिन्तन जेना दृश्यभां थनुं डोय ओवा सन्यासीने परमहंस कह्यो छे.

हरिगीत.

सन्यासके द्वय भेद सो इक विविदिशात्मक नाम है ।

विद्वत् अपर सन्यास जाकी सकल कृति अभिराम है ॥

निज तत्त्वकों अपरोक्ष करनेकी स्पृहा उद्भव लहे ।

सन्यास वोही विविदिशात्मक सुज्ञ बिनसंशय कहे ॥ ६८ ॥

હે શિષ્ય રઘુનાથ ! સન્યાસી ચાર પ્રકારના કહેા, વળી સન્યાસના બે ભેદ છે. એક વિવિદિશાત્મક અને બીજો વિદ્વત્સન્યાસ કે જેની સમગ્ર ક્રિયા નિર્દોષ છે. બ્યારે આત્મતત્ત્વને અપરોક્ષ કરવાની ઈચ્છા ઉત્પન્ન થાય ત્યારે વિવિદિશાત્મક સન્યાસ કહેવાય છે એમ મુજબ પુરૂષો સંશય વિના કહે છે.

कर्मादिकन को त्याग अरु साधन सहित जो विविदिशा ।
अब देखियें विद्वत् अभिध सन्यासकी उत्तम दिशा ॥
जो जीव ईश्वर बिच कुछभी भिन्नता जाने नही ।
ब्रह्मातिरिक्त जगत् मृषा समुझे यति विद्वत् वही ॥ ६९ ॥

કર્મ આદિનો ત્યાગ કરી શ્રવણાદિ સાધન સહિત બ્રહ્મ સાક્ષાત્કારાત્મક ઈચ્છા વાળો જે સન્યાસી તે વિવિદિશા નામક સન્યાસવાળો સન્યાસી કહેવાય છે. હવે વિદ્વત્ નામના સન્યાસીનું સ્વરૂપ કહીએ છીએ તેને જાણુશો, જીવ અને બ્રહ્મમાં કંઈપણ ભિન્નતા ન જાણે અને બ્રહ્મ સિવાય સર્વ જગતને મિથ્યા સમજે તે વિદ્વત્ નામક સન્યાસવાળો સન્યાસી કહેવાય છે.

દોહા.

यौहि द्विविध यति होत है, परम हंस अभिधान ।
जिज्ञासु इक ओ द्वितीय, स्वरूप निष्ठावान ॥ ७० ॥

આ પૂર્વોક્ત સન્યાસી બે પ્રકારનો છે. એક જિજ્ઞાસુ (સ્વસ્વરૂપને જાણવાની ઈચ્છાવાળો) અને બીજો સ્વરૂપ નિષ્ઠાવાન (સ્વસ્વરૂપ-આત્મસ્વરૂપમાં નિષ્ઠાવાળો)

करत प्रवर्जन जो यति, निजपद पावन हेत ।
ताहि नाम जिज्ञासुको,^१ बृहदारण्यक देत ॥ ७१ ॥

જે સન્યાસી આત્મપદની પ્રાપ્તિ માટે સપરિવાર કુટુંબ તથા ઘરને છાડી સન્યાસ લે તેને બૃહદારણ્યક ઉપનિષદમાં જિજ્ઞાસુ પરમહંસ કહે છે.

जाकी निष्ठा स्वरूपमें, सो यति उत्तम जान ।
याबिध रघु! तोकों कह्यो, सकल धर्म विज्ञान ॥ ७२ ॥

૧ एते प्रव्राजिनो लोक मिच्छन्तः प्रव्रजन्ति । अत्र लोकशब्देनात्मा गृह्यते

અને જેની સ્વરૂપમાં નિષ્ઠા હોય તેને ઉત્તમ સ્વરૂપ નિષ્ઠાવાન પરમહંસ
યતિ બાણુવો. આ રીતે હું શિષ્ય રઘુનાથ ! મેં વર્ણવેલો અને આશ્રમ ધર્મો
તમોને કહ્યા.

જ્ઞાનપૂર્ણ ગુરુવચનસોં, નયનિધિ ઓ નિર્દોષ ।

સ્વામીશ્રી રઘુનાથકોં, મયો પરમ સંતોષ ॥ ૪૫ ॥

જ્ઞાનથી પરિપૂર્ણ ગુરુ નીલકંઠસ્વામીનાં વચન શ્રવણ કરી નીતિના સમુદ્ર
રૂપ અને દોષ રહિત સ્વામી રઘુનાથપુરીને પરમ સંતોષ પ્રાપ્ત થયો.

શ્રીરઘુવર શ્રીમાધવજી, ગુરુ પ્રસાદકોં પાઈ ।

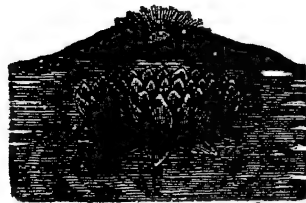
મઈ મયૂખ સમાપ્તિ ચહ, મુદમંગલતેં છાઈ ॥

इति श्रीमद् वेदान्ततीर्थ पण्डित मायाराम संगृहीत

श्रीसत्पुरुषचरित्रप्रकाशे धर्मस्वरूपप्रदर्शन

पूर्वक वर्णाश्रमधर्मवर्णनं नाम षष्ठो मयूखः

समाप्तः ॥

॥ શ્રી ગણેશાય નમઃ ॥

અથ સત્તમો મયૂખઃ

ચોપાઈ.

ચતુર્થ દિનકા પ્રાત મયા જવ ।
નિત્યકર્મ ગુરુ કરન લગે તવ ॥
કપિલાશ્રમ ઢિગ બિન્દુ સરોવર ।
તાકે તટપેં સુજ્ઞ યતીશ્વર ॥ ૧ ॥

ન્યારે ચોથા દિવસનો પ્રાતઃકાળ થયો ત્યારે નિત્ય કર્મ (સન્ધ્યાવન્દન આદિ) કરી ભગવાન કપિલ દેવના આશ્રમ પાસે બિન્દુ સરોવરને કિનારે પરમ જ્ઞાની યતીઓના રાજ્ય

નીલકण્ઠ ગુરુ રવિ પદ્માસન ।
બેઠે રવિ સન્મુખ રવિ આનન ॥
આયે રઘુપુરી ગુરુવર આગેં ।
પ્રણતિ સહિત યોં પૂછન લાગે ॥ ૨ ॥

ગુરુ નીલકંઠસ્વામીપદ્માસન વાળી સૂર્ય સન્મુખ મુખ રાખી બેઠા ત્યારે શિષ્ય રઘુનાથપુરીએ ત્યાં આવી ગુરુને પ્રણામપૂર્વક એક પ્રશ્ન કર્યો જે

ભગવન્ ! જીવ જગતમેં જિતને ।
જ્ઞાની હોત નહીં સવ્ર ઇતને ॥
સાધન રહિત અશક્ત ઘને ત્યોં ।
કર્મ પવિત્ર અકામ બને ક્યોં ॥ ૩ ॥

હે ભગવન્ ! સંસારમાં જેટલા જીવો છે તેટલા બધાએ જ્ઞાની હોતા નથી, તેમાંના ઘણાઓ સાધન (શમ દમ આદિ) રહિત અને અશક્ત (શક્તિ વગરના) હોય છે, તેનાથી પવિત્ર નિષ્કામ કર્મ શીરીતે બની શકે ?

भ्रष्टाचरन हि भूमण्डल पर ।
जो जन है अपवित्र निरन्तर ॥
उनकों पावन करनेहारा ।
कोउ पदार्थ दिखाओ प्यारा ॥ ४ ॥

हे गुरुवर ! आ पृथ्वी उपर भ्रष्ट आचरणवाणा अने निरन्तर अपवित्र
जोनां मनुष्या वसे छे, तेजोने पावन करतार प्रिय लाजे जेवो कोउ पदार्थ कृपा
करी अतावे.

यदि हों में अधिकारी श्रवनका ।
कृपा पात्र यदि हों गुरु जनका ॥
तो कहेनेकी करुना कीजें ।
दास निहारी अभय पद दीजें ॥ ५ ॥

जेहुं जे उत्तम पदार्थना श्रवणना अधिकारी होई अने आपनी कृपा
पात्र होई तो कहेवानी कृपा करेता अने दासजन जाली अलखपद आपसे.

शिष्य वचन यों सविनय सुनकें ।
बोले गुरुवर सागर गुनके ॥
उचित शिष्य तुम हो प्रिय रघुवर ! ।
प्रश्न सकल है जग श्रेयस्कर ॥ ६ ॥

आ रीते शिष्यनां विवेक युक्त वचन सांखणी गुणना सागर समान गुरु
नीलकण्ठनाभी ओढ्या जे हे रघुनाथ ! तमे योग्य छे, तमारां सकल प्रश्न जगतनुं
कहेवाञ्छ करतारां छे.

पतित अति अथवा अज्ञानी ।
करत उननके अघकी हानि ॥
ऐसी जामें अद्भुत शक्ति ।
वैसी केवल भगवद् भक्ति ॥ ७ ॥

અત્યંત પતિત હોય અથવા અજ્ઞાની હોય એ સર્વનાં પાપને નષ્ટ કરે એવી જોનામાં અદ્ભુત શક્તિ છે તેવો પદાર્થ માત્ર એક ભગવદ્ભક્તિ છે.

ચાહે વૈસા દુષ્ટાચરની ।

ભાવ અનન્ય સહિત મુદભરની ॥

મેરી ભક્તિ કરે મનભાયી ।

સો હૈ સંત સુભગ વ્યવસાયી ॥ ૮ ॥

ગમે તેવાં દુષ્ટ આચરણવાળો મનુષ્ય હોય, પરંતુ તે અનન્ય ભાવે આનંદનું પોષણ કરનારી મહારી ભક્તિ કરે તે સત્પુરુષ ઉત્તમ વ્યવસાયવાળો છે.

યોં શ્રી કૃષ્ણ^૧ કહત અર્જુન પ્રતિ ।

અધમ ઉદ્ધારન હૈ માયાપતિ ॥

ભક્તિ શબ્દકા અર્થ સુસેવન^૨ ।

વહુરિ^૩ સુનહુ તાકે ત્રય ભેદન ॥ ૯ ॥

એમ ગીતામાં શ્રી કૃષ્ણપરમાત્મા અર્જુન પ્રતિ કહે છે. માયા (લક્ષ્મી) ના પતિ અધમોનો ઉદ્ધાર કરનારા છે. ભક્તિ શબ્દનો અર્થ ઉત્તમ પ્રકારે સેવા કરવી એવો થાય છે. હે શિષ્ય રઘુનાથ! એ ભક્તિના હવે ત્રણ ભેદ કહું છું તે શ્રવણ કરો.

૧ અપિ चेत् सुदुराचारो, भजते मामनन्यभाक् ।

साधुरेव स मन्तव्यः, सम्यग् व्यवसितो हि सः ॥

૨ भज इत्येष धातुर्वै, सेवायां परिकीर्तितः ।

तस्मात्सेवा बुधैः प्रोक्ता, भक्तिशब्देन शोभना ॥

૩ भजने भक्तिरित्युक्ता, मनोवाक्यकर्मभिः ॥

सत्यः सर्वज्ञ इत्यादि, शिवस्य गुणचिन्तनम् ॥ ૩ ॥

રૂપોપાદાનચિન્તા ચ, માનસં ભજનં વિદુઃ

ઇક કાયિક અરુ દૂજી વાચનિક ।

તૃતીય ભક્તિ પહિચાન માનસિક ॥

ભક્તિ શબ્દ તાત્પર્ય ભજન હૈ ।

કારક તન મન ત્યોં હિ વચન હૈ ॥ ૧૦ ॥

એક કાયિક, બીજી વાચનિક અને ત્રીજી માનસિક એમ ભક્તિ ત્રણ પ્રકારની બાજીવી. ભક્તિ શબ્દનું તાત્પર્ય(તત્વાર્થ)ભજન છે અને તેનાં કારક (સાધન) તન, મન અને વચન છે.

સત્ય રુ સર્વગ આદિ પ્રમુગુન ।

ભજન કહાત સ્વરુપકો ચિતવન ॥

જપના પ્રણવ રુ પ્રમુ અભિધાના ।

ભજન^૧ વાચનિક સો પહિચાના ॥ ૧૧ ॥

સત્ય અને સર્વાન્તર્યામી સર્વવ્યાપક વગેરે પ્રભુનાં ગુણગાનપૂર્વકે બ્રહ્મ સ્વરૂપનું ચિન્તન કરવું તે ભજન કહેવાય છે. પ્રણવ (ૐ કાર) તેમ રામ કૃષ્ણ આદિ પ્રભુનાં નામોના જપ કરવો તે વાચનિક ભજન કહેવાય છે.

પ્રમુ પ્રણામ આદિ કૃતિ જો હૈ ।

કાયિક^૨ ભજન સુખદ વહ સોહે ॥

મનહી મન પ્રમુ ધ્યાન લગાવે ।

ભજન માનસિક કલિત કહાવે ॥ ૧૨ ॥

પ્રભુને પ્રણામ કરવા ઇત્યાદિ જે કૃતિ (ક્રિયા) છે તે મુખને દેનાર કાયિક ભજન કહેવાય છે. મનમાં ને મનમાં પ્રભુનું ધ્યાન ધરવું તે માનસિકભજન ગણાય છે દોહા.

યહ ભક્તિકે ભેદ બહુ, શાસ્ત્રમધ્ય દ્રગ આત ।

પેં અપરા સાધનયુતા, નવધા^૩ ભક્તિ સુહાત ॥ ૧૩ ॥

૧ વાચિકં ભજનં ધીરાઃ, પ્રણવાદિજપં વિદુઃ ।

૨ કાયિકં ભજનં સદ્ધિઃ, પ્રણામાદિ ચ કથ્યતે ॥

૩ શ્રવણં કીર્તનં વિષ્ણોઃ, સ્મરણં પાદસેવનમ્ ।

અર્ચનં વન્દનં દાસ્યં, સખ્યમાત્મનિવેદનમ્ ॥

આ ભક્તિના શાસ્ત્રમાં અનેક ભેદ જોવામાં આવે છે, પરંતુ સાધનચક્રત
જે અપરા નામે ભક્તિ છે તે નવ પ્રકારની છે.

શ્રદ્ધાસૌં પ્રભુગુણ શ્રવણ, “ શ્રવણ ” ભક્તિ સુખકન્દ ।

“ કીર્તન ” વહ જો ગાઈઓ, ગોવિંદકે ગુનવૃન્દ ॥ ૧૪ ॥

શ્રદ્ધાપૂર્વક પ્રભુના ગુણ સાંભળવા તે સુખનાં મૂળરૂપ શ્રવણ ભક્તિ સમજવી.
શ્રીગોવિન્દના ગુણસમૂહનું ગાન કરવું તે કીર્તન ભક્તિ કહેવાય છે.

જગ પ્રસિદ્ધ જગદીશકો, જો હૈ શુદ્ધ સ્વરૂપ ।

તાકો ચિતવન સો “ સ્મરણ ”, ભક્તિ કહત ગુની મૂપા ॥૧૫॥

વિધિવિખ્યાત જગદીશ્વરનું જે શુદ્ધ સ્વરૂપ તેનું ચિતવન કરવું તેને
ગુણવાન જનો સ્મરણ નામની ભક્તિ કહે છે.

ભગવદ્ અરુ ભગવાનકે, ભક્તચરનકી સેવ ।

વહી “ પાદસેવન ” અભિધ, અર્પત ભક્તિ અમેવ ॥ ૧૬ ॥

પ્રભુ અને પ્રભુના ભક્તોનાં ચરણની સેવા કરવી તે “પાદ સેવન” નામની
ભક્તિ અભયને આપનારી છે.

અર્ચન કરિઓ ઈશકો, સજ ષોડશ ઉપચાર ।

ભક્તિ “ અર્ચન ” નામકી, સિદ્ધ શાસ્ત્ર અનુસાર ॥ ૧૭ ॥

ષોડશ ઉપચાર તૈયાર કરી ઈશ્વરનું જે અર્ચન કરવું તે અર્ચન ભક્તિ
કહેવાય છે.

સ્તુતિપૂર્વક શ્રીનાથકોં, નમન કરત ધરી નેહ ।

“ વંદન ” નામા ભક્તિ વહ, ગિનત સકલ ગુનગેહ ॥૧૮॥

સ્તુતિપૂર્વક અને પ્રેમ સહિત શ્રીનાથ (શ્રીવિષ્ણુ ભગવાન) ને નમન
કરવું તેને સર્વ ગુણી જનો “વંદન” નામની ભક્તિ ગણે છે.

દાસ ભાવસૌં દેવકી, હરદમ સેવા હોત ।

“ દાસ્ય ” ભક્તિ ઉનકોં કહત, જગે મુક્તિકી જ્યોત ॥૧૯॥

દાસભાવે દેવની સતત સેવા કરવી તે “દાસ્ય” નામની ભક્તિ કહેવાય છે,
જેનાથી મુક્તિની જ્યોતિ જાગૃત થાય છે અર્થાત્ મોક્ષ મળે છે.

મિત્રભાવસોં મુદસહિત, મજે જાય ભગવાન ।

“સખ્ય ” ભક્તિ અતિહી સરસ, ઉનકો હૈ અભિધાન ॥૨૦॥

આનંદયુક્ત મિત્રભાવે જે ભગવાનને ભજ્યા તે અત્યંત રસયુક્ત ભક્તિયુક્ત મ “સખ્ય” ભક્તિ છે.

શરન ગ્રહે શ્રીકાન્તકો, પ્રાની સહ પરિવાર ।

તન મન ત્યોહી વચનસોં, “ આત્મનિવેદન ” ધાર ॥૨૧॥

મનુષ્ય પોતાનાં કુટુંબસહિત તન, મન અને વચનથી શ્રી કાન્ત (લક્ષ્મીપતિ યજુ) ના શરણુ પ્રણામ કરે અર્થાત્ પ્રભુના શરણમાં રહે તે “આત્મનિવેદન” મની ભક્તિ કહેવાય છે.

ભક્ત એક ઇક ભક્તિસોં, કરત પ્રભુપદ પ્રાપ્ત ।

મહિમા નવધા ભક્તિકો, અમિત સરાહત આપ્ત ॥ ૨૨ ॥

હૈ, શિષ્ય રઘુનાથ ! ભક્તજન એક એક ભક્તિથી પ્રભુનાં પદને પ્રાપ્ત થાય તે નવધા ભક્તિનો મહિમા તમને શું કહું? આત્મજનો (ગુરુજનો-શિષ્ય પુરુષો) ધ્યા ભક્તિનો મહિમા અમિત (માપ ન થઈ શકે તેવો) છે એમ પ્રશંસા કરે છે.

ચોપાઈ.

શ્રવણ^૧ ભક્તિમેં શ્રેષ્ઠ પરીક્ષિત ।

કીર્તનમેં શુકદેવ સુદીક્ષિત ॥

સરસ ભક્ત પ્રહ્લાદ સ્મરનમેં ।

પૃથુ પ્રસિદ્ધ ભગવાન ભજનમેં ॥ ૨૩ ॥

શ્રવણ ભક્તિમાં મહારાજ પરીક્ષિત શ્રેષ્ઠ ગણાયા, કીર્તન ભક્તિમાં શુકદેવ ક્ષેત્ર થયા, સ્મરણ ભક્તિમાં ભક્ત પ્રહ્લાદ સરસ કહેવાયા, પ્રભુ ભજનમાં નામના રાજ પ્રખ્યાતિને પામ્યા,

૧ શ્રીકૃષ્ણશ્રવણે પરિક્ષિતભવત્ વૈયાસકિઃ કીર્તને ।

પ્રહ્લાદઃ સ્મરણે પૃથુશ્ચ ભજને લક્ષ્મીરતા સેવને ॥

અકૂરસ્ત્વભિવન્દને કપિપતિર્દાસ્યે સખીત્વેઽર્જુનઃ ।

સર્વસ્વાત્મનિવેદને બલિરભૂત કૃષ્ણાગ્નિરેષા પરા ॥

रमा पादसेवनमें राजे, ।
 वन्दनमें अकूर विराजे ॥
 दास्य भाव जो कपिवर उनको ।
 सख्य भाव उत्तम अर्जुनको ॥ २४ ॥

पाद सेवन लक्षितभां लक्ष्मीलुब्धे शांभाने प्राप्त करी, वन्दन लक्षितभां
 अकूर, दास्य लक्षितभां कपिवर (हनुमान्), उत्तम सख्य लक्षितभां अर्जुन,

बलिराजाको आत्मनिवेदन ।
 जामें निज सर्वस्व समर्पन ॥
 उक्त भक्त इक इक भक्तिसों ।
 पाये मुक्ति अतुल शक्तिसों ॥ २५ ॥

अने आत्म निवेदन बलिराजानुं के जेभां पातानां सर्वस्वतुं समर्पण
 तेभण्डे कथुं छतुं आ रीते उपर कहेला लक्षितो मात्र ओक ओक लक्षितथी अतुल
 (जेना तोल न थध शके) ओवी अर्थात् महान् शक्तिते भेगवी मोक्षने प्राप्त थया.

बहुरि करे जो नवधा भक्ति ।
 सो जन पावे कैसी शक्ति ॥
 पद्म पुराण^१ सु ग्रन्थ पुराना ।
 भक्ति भेद जहँ षोडश ठाना ॥ २६ ॥

तो पछी जे अनुष्य नवधा (नव प्रकारनी) लक्षित करे तो तेनी उत्तम
 शक्ति केम न होय ? छे शिष्य रघुनाथ ! पद्मपुराणभां लक्षितना सोण लेह कहेला
 छे, ते ओ के

१ आद्यं तु वैष्णवं प्रोक्तं, शंखचक्राङ्कनं हरेः ।
 धारणं चोर्ध्वपुण्ड्राणां, तन्मन्त्राणां परिग्रहम् ॥ १ ॥
 अर्चनं च जपो ध्यानं, तन्नामस्मरणं तथा ।
 कीर्तनं स्मरणं चैव, वन्दनं पादसेवनम् ॥ २ ॥
 तत्पादोदकपूर्वं च, तन्निवेदितभोजनम् ।

प्रथम होइ वैष्णव तदनन्तर ।
 शंख चक्रके चिह्न अंग धर ॥
 ऊर्ध्व पुण्ड्रसों भाल सुहाना ।
 ग्रही मंत्र भजना भगवाना ॥ २७ ॥

प्रथम वैष्णव धनधनुं, तयारयाइ अंग उपर शंख धरने चक्र आदि चिह्न धारण करवां, ललाटमां उर्ध्व तिलक करवुं, पुण्ड्री मंत्र ग्रहण करी भगवान्ते लज्जया,

पूजन जप प्रभु ध्यान सु धरना ।
 श्रीहरिनाम स्मरण पुनि करना ॥
 सेवन प्रभुके पदको शाश्वत ।
 सह नैवेद्य विभुचरणामृत ॥ २८ ॥

पूजन तथा जप सहित प्रभुधनुं ध्यान धरवुं, वणी श्रीहरिना नामधनुं स्मरण करवुं, निरंतर प्रभुना चरणधनुं सेवन करवुं, नैवेद्य सहित प्रभुधनुं चरणामृत लेवुं,

भक्तनको^१ सेवन अति नीको ।
 रोपन त्यों उत्तम तुलसीको ॥
 एकादसीको वृत्त आचरिबो ।
 सुगम जासु भवसागर तरिबो ॥ २९ ॥

प्रभुना लक्ष्मीनी अत्यंत सुंदरपण सेवा करवी, धरने व्यांगण तुलसी रोपनी अने द्वादशीयुक्त एकादशी वृत्त करवुं के जेथी भवसागरनुं तरवुं सुगम अने छे.

दोहा

शास्त्रकारको सर्वदा, यही श्रेष्ठ उपदेश ।
 भाविक वैष्णवभक्तकों, सुगम होत संदेश ॥ ३० ॥

१ तदीयानां च संसेवा, द्वादशीवृत्तनिष्ठता ॥
 तुलसीरोपणं विष्णो-देवदेवस्यशार्ङ्गिणः ।
 भक्तिः षोडशधा प्रोक्ता, भवबन्धविमुक्तये ॥

હે શિષ્ય રઘુનાથ ! શાસ્ત્રકારોના એ ઉપદેશ સંદેશરૂપ અને તે ભાવિક વૈષ્ણવ ભક્તોને હિતકારક નીવડે છે.

ફિરમી પદ્મપુરાણમે, એક ભક્તિ અવશેષ ।

કહત સુ ઉત્તરખણ્ડમે, પાર્વતી પ્રતિ પરમેશ ॥ ૩૧ ॥

વળી પદ્મપુરાણમાં પ્રપત્તિ નામની ભક્તિ એ અન્યના ઉત્તરખંડમાં પાર્વતી પ્રતિ શ્રીમહેશ્વર કહે છે.

જાસોં વૈષ્ણવ હરિશરન, પાવત સહ પરિવાર ।

ઉત્તમ ભાવ અનન્યસોં, સો “ પ્રપત્તિ ”^૧ સુખકાર ॥૩૨॥

ઉત્તમ પ્રકારે અનન્ય ભાવથી કરેલી જે ભક્તિને પ્રતાપે વૈષ્ણવજન પોતાના પરિવાર સહિત શ્રીહરિના શરણને પ્રાપ્ત થાય છે તે શુભદાયક ભક્તિનું નામ “પ્રપત્તિ” કહેવાય છે.

સત્ત્વ રજસ્ તમ ત્રિગુનસોં, મિલત ત્રિવિધ હો જાત ।

કાર્યિક વાચિક માનસિક, નવધા ભક્તિ સુહાત ॥ ૩૩ ॥

તે સત્ત્વ આદિ ત્રણ ગુણના મિલનથી ત્રણ પ્રકારની થાય છે અને કાર્યિક, વાચિક અને માનસિક એમ ત્રણ પ્રકાર ખીજા મળતાં પ્રપત્તિ ભક્તિ નવ પ્રકારની બને છે.

પંચરાત્ર અરુ સંહિતા, વૈષ્ણવકે હિતકાજ ।

લેખક સાનુક્રમ લસે, નારદ ભારદ્વાજ ॥ ૩૪ ॥

હે શિષ્ય રઘુનાથ ! વૈષ્ણવોના હિતને માટે પંચરાત્ર અને સંહિતાની રચના થએલી છે, જેના લેખક અનુક્રમે નારદ અને ભારદ્વાજ છે. અર્થાત્ એ બે અન્યનું નામ નારદપંચરાત્ર અને ભારદ્વાજસંહિતા છે.

૧ પદ્મ પુ. ઉત્તર સ્વં. અધ્યાય ૨૫૩ શ્લો ૦ ૧૪૪ થી

યસ્માત્પ્રપદ્યતે एवं, શરણં વૈષ્ણવો હરિષ્ ।

પ્રપત્તિઃ સા તુ વિજ્ઞેયા, ત્રિવિધા સંપ્રકીર્તિતા ॥

તામસી રાજસી ચૈવ, સાત્ત્વિકી ત્રિવિધા સ્મૃતા ।

સાપિ ત્રિધાકૃતા સિદ્ધિઃ, સામાન્યાસર્વદેહિનામ્ ॥

उनमें प्रतिपादित किये, भक्तिभेद सब उक्त ।

भजिकें होवे भक्तजन, महाव्याधिसों मुक्त ॥ ३५ ॥

એ પ્રથમાં ઉપર કહેલા સમગ્ર ભક્તિના ભેદોનું પ્રતિપાદન કરેલું છે. ભક્ત જનો એ ભક્તિ કરી મહાન્ વ્યાધિથી મુક્ત થાય છે.

सत्य प्रेमसों प्रभुचरन, देह डारि जो देत ।

प्रपत्ति^१ नामक भक्ति वह, अमित दुरित हरि लेत ॥ ३६ ॥

જે મનુષ્ય સાચા પ્રેમથી પ્રભુના ચરણમાં દેહને ફેંકી દે છે અર્થાત્ અર્પણ કરે છે તે પ્રપત્તિ નામની ભક્તિ કહેવાય છે, જે ભક્તિ ગમે તેટલાં પાપ હોય તે સર્વનો નાશ કરે છે

सम्प्रदायके^२ चिह्न सह, रहना गुरु आधीन ।

कायिक भक्ति प्रपत्ति वह, सप्रणाम मदहीन ॥ ३७ ॥

સંપ્રદાયના ચિહ્ન સહિત ગુરુને આધીન રહેવું અને પ્રણામ સહિત નિર-ભિમાનીપણે ભક્તિ કરવી તે કાયિક પ્રપત્તિ નામની ભક્તિ કહેવાય છે.

गुरु उपदिष्ट सुमंत्रको, जप बिन तत्त्वज्ञान ।

वाचिक भक्ति प्रपत्ति वह, पुण्यमयी पहिचान ॥ ३८ ॥

ગુરુએ ઉપદેશ કરેલા મંત્રનો અતત્ત્વજ્ઞાન (મંત્રનો અર્થ સમજ્યાવિના) જપ કરવો તે વાચિક પ્રપત્તિ ભક્તિ ગણાય છે.

१ य आत्मानं निक्षिपति, विप्रदेवस्य पादयोः ।

सा प्रपत्तिरियं ज्ञेया, सर्वपापविमोचिनी ॥

२ प्रणामाङ्कनमुख्येन, न्यासलिङ्गेन केवलम् ।

गुर्वाधीना हि भवति, प्रपत्तिः कायिकी क्वचित् ॥

गुरु^१ उपासनासौ^२ ग्रही, मंत्र अर्थको ज्ञान ।

जपत बुद्धियुत मनहि मन, भजन मानसिक जान ॥ ३९ ॥

गुरुनी उपासना (सेवा) थी अर्थज्ञान सहित मंत्रने प्रहृष्ट करी बुद्धियुक्त मनमां ते मनमां जप करेवो ते मानसिक प्रपत्ति लक्षित समझवी.

चोपाई^३.

देव दयामयको लहि आश्रय ।

चाहे केवल आपहिको जय ॥

इच्छत अन्य अहितकी शक्ति ।

सो प्रपत्ति तामस^३ है भक्ति ॥ ४० ॥

जे मनुष्य दयामय देवको आश्रय लह केवण पोतानोअ विजय छुछ अने भीअनुं अहित करवानी शक्ति पोताने प्राप्त थाय अेवी आहुना राखे ते तामस प्रपत्ति नामनी लक्षित कहेवाय छे.

है सकाम प्रभु शरन ग्रहत जो ।

विविध भोगकी वृत्ति चहत जो ॥

संस्तुतिमें निर्लेप सुहावे ।

राजसू^४ भक्ति प्रपत्ति कहावे ॥ ४१ ॥

जे मनुष्य सकाम अनी प्रभुनुं शरण प्रहृष्ट करे अने विविध प्रकारना भोगाथी वृत्तिने पोषी संसारमां रही लक्षित करे तेनुं नाम राजसी प्रपत्ति लक्षित कहे छे.

१ अविज्ञातार्थतत्त्वः सन्, मन्त्रेष्वभिरतः परम् ।

गुर्वाधीनस्य कस्यापि, प्रपत्तिर्वाचिकी भवेत् ॥ १ ॥

२ न्यासलिंगवतांगेन, मन्त्रार्थं चिन्तयन् धिया ।

उपासितगुरुं सम्यक्, प्रपत्तिर्मानसी भवेत् ॥ २ ॥

३ यदिच्छन् प्रतिकूलानि, सर्वभूताहिते रतः ।

प्रपद्यते हरिं मोहात्, सा प्रपत्तिस्तुतामसी ॥ ३ ॥

४ अभीप्सन् विविधान् कामान्, यत्तु कामैकवत्सलम् ।

प्रपद्यते हृषीकेशं, तामिमां राजसीं विदुः ॥ ४ ॥

દાસ્યભાવ રતિ દેવચરનમેં ।
નાંહિ કામના ઉદ્ભવ મનમેં ॥
એસી ઉત્તમ જો ચિત્તવૃત્તિ ।
સો હી સાત્વિક^૧ ભક્તિ પ્રપત્તિ ॥ ૪૨ ॥

દાસ ભાવે દેવના ચરણમાં પ્રેમ રાખે, મનમાં કંઈ પણ કામનાનો ઉદ્ભવ ન થાય એવી ઉત્તમ જે ચિત્તની વૃત્તિ તે સાત્વિક પ્રપત્તિ નામની ભક્તિ કહેવાય છે.

ઈશ્વરમેં અતિશય અનુરક્તિ ।
“ પરા ” નામકી વો હૈ ભક્તિ ॥
યોં મુનિવર શાંડિલ્ય^૨ કહત હૈ ।
જાસોં ભક્ત વિમુક્તિ લહત હૈ ॥ ૪૩ ॥

ઈશ્વરમાં જે અત્યંત અનુરક્તિ (પ્રીતિ) તે “ પરા ” નામની ભક્તિ છે એમ મુનિવર શાંડિલ્ય કહે છે. જે ભક્તિથી ભક્તજન મોક્ષને પામે છે.

જ્ઞાની ગુરુકી સુનિ અસ બાની ।
રઘુપુરી ઉર શંકા અધિકાની ॥
પૂછત ગુરુસોં વહ કરજોરી ।
અમિત “ રાગસોં ” મહ મતિ મોરી ॥ ૪૪ ॥

જ્ઞાની ગુરુ નીલકંઠસ્વામીની આ રીતની વાણી શ્રવણ કરી રઘુનાથપુરીના હૃદયમાં શંકા થઈ, તે હાથ જોડી ગુરુને પૂછવા લાગ્યા જે હે પ્રભુ ! ભક્તિ વિષયમાં આપે ઈશ્વરમાં અનુરક્તિ (રાગ) એમ જે કહ્યું તેમાં રાગ શબ્દ સાંભળી ભારી મતિ ભ્રમિત થાય છે.

વિષયોમેં જો અતિ આસક્તિ ।
વો મી કહાવત હૈ અનુરક્તિ ॥

૧ પરિત્યજ્યાઽસ્થિલાન્ કામાન્ , ભક્ત્યૈવાત્મેશ્વરં હરિમ્ ।

પ્રપદ્યતેરતિર્હાસ્યે, યદેવં સા તુ સાત્ત્વિકી ॥ ૧ ॥

૨ “ સા પરાનુરક્તિરીશ્વરે ”

[શાં૦ સૂત્ર]

પન્ચ ક્લેશ જો હૈ વસુધામેં ।

ક્લેશ એક રાગાભિધ તામેં ॥ ૪૫ ॥

કારણ કે વિષયોમાં જે અત્યંત આસક્તિ (આસક્ત થવું-તદ્દલીન થવું) તે પણ અનુરક્તિ (રાગ) કહેવાય છે. વળી હે ગુરુ! પૃથ્વીમાં જે પાંચ ક્લેશ છે તેમાં રાગ નામનો એક ક્લેશ ગણાય છે.

તો ફિર રાગ અર્થ ક્યોં ભક્તિ ।

કહિયેં ગુરુવર! શુદ્ધ પ્રયુક્તિ ॥

સુનિ રઘુનાથ વચન મુદ આની ।

નીલકંઠ બોલે મધુ બાની ॥ ૪૬ ॥

તો પછી “ રાગ ” નો અર્થ “ ભક્તિ ” શી રીતે થાય? હે ગુરુવર! અનુરક્તિનો શુદ્ધ અર્થ કહેવા કૃપા કરો. આ રીતે શિષ્ય રઘુનાથનાં વચન સાંભળી આનંદપૂર્વકે ગુરુ નીલકંઠસ્વામી મધુર વાણી બોલ્યા જે

રજોજન્ય વિષયોમેં જો રતિ ।

રાગ નામકા ક્લેશ હરે ધૃતિ ॥

उनकों भक्ति कही नहि जावे ।

અધઃપતન જાસોં જન પાવે ॥ ૪૭ ॥

હે શિષ્ય! રજોજન્ય (રજોગુણથી ઉત્પન્ન થએલા) વિષયોમાં જે પ્રીતિ તે રાગ નામનો ક્લેશ કહેવાય છે અને તે ધૈર્યનું હુરણ કરનારો છે, એ રાગને કેમપણે રીતે ભક્તિ કહી શકાય નહિ, એથી તો મનુષ્યનું અધઃપતન થાય છે; દોહા.

पवित्र अन्तःकरणमें, फल इच्छा विरहित ।

सात्त्विक भक्तिरूप जो, वृत्ति “राग” शुभ रीत ॥ ४८ ॥

પરંતુ અહીં જે “ રાગ ” શબ્દનો પ્રયોગ કરેલો છે તે પવિત્ર અન્તઃકરણમાં રૂઢની ઈચ્છા રહિત સાત્ત્વિકભક્તિરૂપ જે વૃત્તિ ભગવત્ વિષયિની ઉદ્ભવે તેને “ રાગ ” એવું કિત્તમ પ્રકારનું નામ આપવામાં આવ્યું છે

सर्वोत्तम वह भक्तिको, “परा” नाम पहिचान ।

उनके रूप अनुप है, तामें श्रेयनिधान ॥ ४९ ॥

ये सर्वोत्तम भक्तितनुं “परा” ऐषुं नाम जलुषुं, ये पराभक्तितनुं स्वयं
हुवे कहुं छुं ते श्रवणुं करे।

अनुभव जो फलितार्थ है, सो अब सुनु रघुनाथ ।

भगवद् भिन्न पदार्थकों, सेवत नहि रतिसाथ ॥ ५० ॥

ये इक्षित अर्थवाणो अनुभव छे ते हुवे छे शिष्य रघुनाथ ! श्रवणुं करे।
ये चित्तवृत्ति प्रलु सिवाय भीज पदार्थतुं प्रेमपूर्वक सेवन न करे तेभज

कालत्रयमें वृत्ति जो, अचिन्त्य भगवद्रूप ।

“ परा ” भक्ति ताकों कहत, भक्तजनोंके भूप ॥ ५१ ॥

भूत, भविष्य अने वर्तमान ये त्रये कालमां ये अचिन्त्य (चिन्तनमां न
आवे तेया) भगवद्रूप (धर्मरम्य) चित्तवृत्ति रह्ये तेने भक्तजनाना अश्रेयसे।
परा भक्ति कह्ये छे।

पर है संप्रज्ञाततें, परा भक्ति सु सहाय ।

मानत यह मन्तव्यकों, संतनके समुदाय ॥ ५२ ॥

संप्रज्ञात योगधी ये पराभक्तितनीअवस्था पर छे येभ सत्पुरुषो कह्ये छे

संप्रज्ञात सुयोगसों, जनित समाधि अकल्प ।

ताकी अवस्था पूर्व जो, कल्पत ज्ञानी अनल्प ॥ ५३ ॥

ज्ञानी जनो उत्तम ऐवा संप्रज्ञात योगधी उत्पन्न थता निर्विकल्प समाधिनी
ये भूतान् पूर्व अवस्था कह्ये छे

ऋतंभरा नामक वही, उचित अवस्था जोन ।

पराभक्ति ताकों कहत, यतिवर मतिके भोन ॥ ५४ ॥

येभ ऋतंभरा नामनी योग्य अवस्थाने सुदृशिणी यतिवरे परा भक्ति
कह्ये छे।

હરિગીત

વેદાન્તવાદીકો સુમત રઘુનાથ અવ સુન લીજિયે ।
 પહિલે વિવેક વિરાગ આદિ બાહ્ય સાધન કીજિયે ॥
 પુનિ શ્રવણ મનન નિદધ્યસન પરિપાક સ્થિતિ પાવત જર્વે ।
 ભક્તિ“પરા” નામક વિશુદ્ધ સમસ્ત ગુની ગાવત તર્વે ॥૫૫॥

હે શિષ્ય રઘુનાથ! વેદાન્ત મતમાં પ્રથમ તો વિવેક અને વૈરાગ્ય આદિ બાહ્ય સાધનને સંભળ કરવાં, ત્યારબાદ શ્રવણ, મનન સહિત નિદધ્યાસનની પરિપાકઅવસ્થાની અનન્તર જે અવસ્થા તેને “પરા” ભક્તિ કહે છે.

બહુરિ સ્વરૂપ અપરોક્ષકી પૂર્વક્ષણા સ્થિતિ સો પરા,
 પાવન કરત અતિ પતિતકોં સુખદાયિની શ્રેયસ્કરા ॥
 હૈ પરમ સાધન મોક્ષકા યાતેં સદા સેવત ગુની ।
 પાયે પરમ સંતોષ રઘુપુરી બચન સદ્ગુરુકે સુની ॥ ૫૬ ॥

અર્થાત્ સ્વરૂપ સાક્ષાત્કારની પૂર્વ ક્ષણની જે સ્થિતિ તેને પરાભક્તિ કહે છે. આ ભક્તિ સુખોને આપનારી અને કલ્યાણ કરનારી છે અને અત્યંત પતિતને પણ પાવન કરનારી છે તથા મોક્ષના પરમ સાધનરૂપ છે, જેથી ભક્તજનો એ ભક્તિ કરે છે. આ રીતનાં ગુરૂ નીલકંઠસ્વામીનાં વચન શ્રવણ કરી રઘુનાથપુરી પરમ સંતોષને પ્રાપ્ત થયા.

દોહા.

શ્રીરઘુવર શ્રીમાધવજી, ગુરુ પ્રસાદકોં પાડ ।
 મહિ મયૂખ સમાપ્તિ યહ, મુદ મંગલતેં છાડ ॥
 इति श्रीमद्वेदान्ततीर्थ पण्डित मायाराम संगृहीत
 श्रीसत्पुरुषचरित्रप्रकाशे भक्तिनिरूपणं नाम
 सप्तमो मयूखः समाप्तः ॥

॥ श्री गणेशाय नमः ॥

अथाष्टमो मयूखः

दोहा.

पुनि दिन पञ्चमको जबें, प्रकट भयो शुभ प्रात ।

तब गुरु नित्यनिवृत्त है, आसनपें द्रग आत ॥ १ ॥

पाछुं पांचभादिवसनुं उत्तम प्रभात न्यारे प्रकट थयुं तयारे गुइ नीलकण्ठस्वामी
सन्ध्यावन्दन आदि नित्यकर्मथी निवृत्त थछ आसनपर भिराजेला हुता.

सविनय श्रीरघुनाथने, गुरु पद शीश नवाइ ।

प्रश्न कियो अति प्रेमसों, सकल लोक सुखदाइ ॥ २ ॥

ये वञ्चते श्री रघुनाथपुरीये विनयपूर्वक गुइना बरखुमां भस्तक नभावी
अत्यंत प्रेम सहित प्राणीभावने सुख आपनार प्रश्न क्यो.

सुन्दर भक्ति स्वरूप अरु, उनके विधविध भेद ।

गत दिन सुनि प्रभु आपसों, भयो दुरित उच्छेद ॥ ३ ॥

हे गुइ ! गछकाले आपनां भुज्यथी सुन्दर लक्षितुं स्वइय अने तेना भिन्न
भिन्न प्रकार अवलु करी गहारां, पापना विनाश थयो छ,

जो जन यह संसारमें, भक्ति करत मनभाइ ।

वह भक्तनके भेदभी, सद्गुरु ! देहु सुनाइ ॥ ४ ॥

भाटे हे सद्गुइ ! जे भनुष्य आ संसारमां लक्षित करे छ ते लक्षितोना लेइ
पण संलणाववा कृपा करे.

सुनी वचन प्रिय शिष्यके, नीलकण्ठ यतिराइ ।

प्रसन्न मुखसों प्रेमयुत, बोले हिय हरखाइ ॥ ५ ॥

प्रिय शिष्य रघुनाथनां पयन सांख्यी यतिभ्यानां राज्ञ नीलकण्ठस्वामी हृदयभां
आनंद पाभ्यां अने प्रेमसहित प्रसन्न मुग्धथा भोदया ने

श्रेय करन संसारको, पूछत रघु ! सह प्रीत ।

कहों भेद अब भक्तके, श्रवण करहु शुभ रीत ॥ ६ ॥

हे शिष्य रघुनाथ ! ससारना लोकोतुं कट्वाणु करवा भाटे तमे प्रीति सहित
प्रश्न करो छ। तो हुवे लक्षतना भेद तमने कहुं छुं ते सारीरीते श्रवण करो।

उत्तम मध्यम और है, प्राकृत प्रभुपदरक्त ।

जामें भक्ति अनन्य सो, जानहु उत्तम भक्त ॥ ७ ॥

प्रभुना अरुणभां प्रीतिवाणा लक्षतो त्रणु प्रकारना होय छ १ उत्तम, २ मध्यम
अने ३ प्राकृत. ने लक्षतना हृदयभां अनन्य (हुं अने प्रभु सिन्न नथी) अवी
लक्षित होय ते उत्तम लक्षत नणुवो।

भगवद् जन्म रु कर्मके, चारु अनेक चरित्र ।

सुनत ज्ञान प्रभु नामको, पाकैं होत पवित्र ॥ ८ ॥

पणी प्रभुना जन्म अने कर्मनां सुन्दर अनेक चरित्रो सांख्यी प्रभुना
नामना जप करी पवित्र थाय

वृथा लोकलज्जा तजत, विचरत नित्य असंग ।

उत्तम भगवद् भक्त वह, जाको एकहि रंग ॥ ९ ॥

तेमज वृथा (भोटी) लोकलज्जा (लोकलाज) ना त्याग करी असंग (अकलो)
हुमेशां विचरहुं करे अने जेना-अकज स्वभाव होय ते उत्तम प्रकारना भगवद्
लक्षत समजवो।

१ शृण्वन् सुभद्राणि रथाङ्गपाणे-जन्मानि कर्माणि च यानि लोके ।

गीतानि नामानि तदर्थकानि, गायन्विलज्जो विचरेदसंगः ॥

ચોપાઈ.

નામ એક પ્રભુકો પ્રિય હોવે ।

અપર પદાર્થ ન જો જગ જોવે ॥

ગદ્ ગદ્ કળ્થ મજત મગવાના ।

કબહુ ઉચ્ચ સ્વરસોં ગુન ગાના ॥ ૧૦ ॥

જેને એક પ્રભુનું નામજ પ્યાડું લાગે, જગતના બીજા પદાર્થની સામે દષ્ટિ પણ ન કરે, ભગવતનું ભજન કરતી વખતે જેનો કંઈ ગદ્ ગદ્ બની જાય કોઈ વખતે ઉંચે સ્વરે પ્રભુનાં ગુણગાન કરે,

કબહુ પ્રેમવશ હાસ્ય કરતહૈ ।

કબહુ નેનમેં અશ્રુ મરતહૈ ॥

કબહુક^૧ “જય જય” યોં ઉચરતહૈ ।

કબહુ મોલ દ્રગ મૌન ધરતહૈ ॥ ૧૧ ॥

કોઈ વખતે પ્રભુ પ્રેમને આધીન બની હસવા લાગે, કોઈ વખતે આંખમાં આંસુ ભરે અર્થાત્ રડવા લાગે, કોઈ વખતે “ જય પ્રભુ, જય પ્રભુ ” એમ બોલવા લાગે, કોઈ વખતે આંખો વીંચી મૌન ધારણ કરે અર્થાત્ પ્રભુનું ધ્યાન ધરે,

કબહુક નિત્ય કરત અતિ નીકો ।

કબહુ પ્રકાશ કબહુ મુખ ફીકો ॥

જન કોઝ ઉન્માદિત જૈસો ।

મક્ત આચરન ઉત્તમ ઐસો ॥ ૧૨ ॥

કોઈક વખતે પ્રભુ પ્રેમમાં મસ્ત બની અતિ સુંદર પ્રકારે નૃત્ય કરવા લાગે, કોઈ વખતે મુખપર પ્રકાશ (પ્રસન્નતા) અને કોઈ વખતે ફિકાશને ધારણ કરે અર્થાત્ જાણે પ્રભુનું મિલન થયું હોય તેમ આનંદથી પ્રકાશિત બને અથવા પ્રભુ પદનો હું કયારે અધિકારી થઈશ? એવી ચિન્તાથી નિસ્તેજ બની જાય. જેમ કોઈ ઉન્માદિત (ગાંડો) મનુષ્ય હોય તેમ ઉપર વર્ણવેલાં ભક્તનાં આચરણ ઉત્તમ ગણાય છે.

૧ एवं व्रतः स्वमियनामकीर्त्या, जातानुरागो द्रुतचित्तउच्चैः ।

हसत्यथो रोदति रौति गाय, त्युन्मादवन्मृत्यति लोकबाह्यः ॥

[इति भा० स्क० ૧૧ અ૦૨]

पृथिवी^१ जल अरु अनल समीरा ।
 सत्त्वशाली सब ईश शरीरा ॥
 तेज दिशा तरु सिन्धु सरितहै ।
 जितने अवर पदार्थ प्रतीत है ॥ १३ ॥

पृथिवी, जल, अग्नि, वायु अने गगन आदिने सुशोभित धरती शरीर
 समझे; तेमजे तेज, दिशा, पृष्ठा, सागर, नदी अने अने भीम के के पदार्थ
 जगतमां दृष्टिगोचर थाय छे

वह सबकों प्रभुरूप पिछाने ।
 भाव अनन्य हृदयमें ठाने ॥
 प्रणति करे सविनय पुनि उनकों ।
 उत्तम भक्त वही निधि गुनको ॥ १४ ॥

अे सर्वाने प्रभुरूप लखे अने हृदयमां अनन्य भाव धारण करे अर्थात्
 अे सर्व प्रभुनां शरीर छे अेभ निश्चय करे, वणी प्रभुरूप अे सर्व वस्तुओंने
 सविनय प्रणाम करे. आये लगवदभक्त के होय तेने उत्तम भक्त लखेवे।

जो जन भोजन^२ करन चहे चित्त ।
 प्रथम क्षुधा व्यापे उनकों नित ॥
 पुनि तुष्टि अरु पुष्टि पावत ।
 एकहि काल त्रिपुटि द्रव आवत ॥ १५ ॥

१ खं वायुमग्निं सलिलं महिं च, ज्योतिषि सत्त्वानि दिशो द्रुमादीन् ।

सरित् समुद्राश्चहरेः शरीरं, यत्किं च भूतं प्रणमेदनन्यः ॥

[इति भा० स्क० ११ अ. २]

२ भक्तिः परेशाऽनुभवो विरक्तिः, रन्यत्र चैषत्रिक एककालः ।

प्रपद्यमानस्य यथाश्रतः स्वा-तुष्टिश्चपुष्टिःक्षुदपायोऽनुप्रासम् ॥

[इति भा० स्क० ११-अ. २]

મનુષ્યને ભોજનથી એક કાળમાં ભુખતીનિવૃત્તિ, તુષ્ટિ અને પુષ્ટિ આ ત્રણે જોવામાં આવે છે.

યા વિધ ભક્તનકી મી ગતિ હૈ ।

પ્રમુપદવિષયક પ્રથમ રતિ હૈ ॥

સાક્ષાત્કાર બહુરિ હરિકો હૈ ।

ભગવદ્ભિન્ન અરતિ પુનિ સોહે ॥ ૧૬ ॥

તેમ ભક્તોની પણ એવીજ ગતિ છે. તેને પહેલાં પ્રભુમાં પ્રેમ ઉપજે, ત્યારબાદ પ્રભુના સાક્ષાત્કાર થાય અને પ્રભુ સિવાયના સૌકીક પદાર્થમાં અપ્રીતિ જણાય.

एकहि काल लसे भाव त्रय ।

उत्तम भक्त लहे जगमें जय ॥

जनक प्रति यों यति कवि नामा ।

उचरत भक्ति स्वरूप अभिरामा ॥ १७ ॥

એ ત્રણે ભાવો એકજ સમયે ઉત્પન્ન થાય છે એવા ભાવવાળો ભક્ત ઉત્તમ ગણાય છે. અને જગતમાં વિજય પામે છે, એમ જનક રાજા પ્રતિ કવિ નામના યોગીશ્વર સુંદર ભક્તનું સ્વરૂપ કહે છે

ग्रन्थ भागवत स्कन्ध इकादश ।

वांचत बहत हृदय भक्तिरस ॥

फिरभी वोहि पुरानकी भीतर ।

जनक प्रति हरि नाम यतीश्वर ॥ १८ ॥

જે ભાગવત નામે ગ્રન્થના અગ્યારમા સ્કન્ધમાં ભક્તસ્વરૂપ વર્ણવેલું છે, તે વાંચવાથી હૃદયમાં ભક્તિરસના પ્રવાહ વહે છે. વળી પણ એજ પુરાણમાં જનક રાજા પ્રતિ હરિ નામના યોગીશ્વર

કહત સુનહુ રઘુનાથ! સુધીરા ।
 સર્વ^૧ ભૂતોમેં ઈશ શરીરા ॥
 વિભુમ ભૂત સમસ્ત નિહારે ।
 વહ જન ભક્તોત્તમ પદ ધારે ॥ ૧૯ ॥

કહે છે તે હે ત્રૈલોક્યના શિષ્ય રઘુનાથ! શ્રવણ કરો. જે મનુષ્ય પ્રાણી માનવમાં ઈશ્વરને અને ઈશ્વરમાં પ્રાણીમાત્રને જુએ છે તે ઉત્તમ ભક્તનાં પદને ધારણ કરે છે.

ઇન્દ્રિયસોં સર્વ અર્થ ગ્રહતહે^૨ ।
 પેં જલકમલ સમાન રહત હૈ ॥
 માયાકૃત કૃતિ સકલ પિછાને ।
 રાગ દ્વેષ ઊરમેં નહિ આને ॥ ૨૦ ॥

ઇન્દ્રિયોદ્ધારા સમગ્ર અર્થને ગ્રહણ કરે છે, પરંતુ તેમાં જલકમલ સમાન રહે છે અર્થાત્ લેપાયમાન થતો નથી. જલમાં કમલ રહેવા છતાં લેપાયમાન થતું નથી તેમ વ્યવહારમાં વર્તવા છતાં જે નિર્લેપ રહે છે અને સમગ્ર વિશ્વરચનાને માયાકૃત (માયાથી બનેલ) જાણે છે, જેના હૃદયમાં રાગ કે દ્વેષ ઉદ્ભવ પામતાં નથી,

પ્રેમ પૂર્ણ જગદીશ ચરનમેં ।
 અતિ ઉત્તમ વો જન ભક્તનમેં ॥
 દેહ^૩ પ્રાણ ઇન્દ્રિય મન બુદ્ધિ ।
 જન્મ અપાય ક્ષુધા ભય વૃદ્ધિ ॥ ૨૧ ॥

૧ સર્વભૂતેષુ યઃ પश्येद्, ભગવદ્ભાવમાત્મનઃ ।

ભૂતાનિ ભગવત્યાત્મ-ન્યેષ ભાગવતોત્તમઃ ॥

૨ યદ્દીત્વાઽપીન્દ્રિયૈરર્થાન, યો ન દ્વેષ્ટિ ન હૃષ્યતિ ।

વિષ્ણોર્માયામિદં પश्यન્, સ વૈ ભાગવતોત્તમઃ ॥

૩ દેહેન્દ્રિયપ્રાણમનો ધિયાં યો, જન્માપ્ય યત્ ક્ષુદ્ધયતર્ષકૃચ્છૈઃ ।

સંસારધર્મૈરવિમુક્તમાનઃ, સ્મૃત્યા હરેર્ભાગવતઃ પ્રધાનઃ ॥

[ઇતિ. ભા૦ સ્ક૦ ૧૧ અ. ૨]

श्री जगदीश्वरना स्वरूपमां जेना पूरु प्रेम होय ते मनुष्य लक्ष्मीना समु-
दायमां अति उत्तम गणाय छे. वणी देह, प्राण, धन्द्रिय, मन अने बुद्धि, आ-
पांचना नाशइय जन्म, मरण, तृषा, क्षुधा अने लय अे पांच धर्मा छे

तृषा आदि धर्मजु जग जो है ।
उनसों जो जन कबहु न मोहे ॥
आयु बितावे ईश स्मरणमें ।
अति उत्तम वह सब भक्तनमें ॥ २२ ॥

तेनाथी जे मनुष्य इही पण मोह न पात्रे अने मात्र प्रलु स्मरणमां
आयुष्यने व्यतीत करे ते समग्र लक्ष्मीमां अति उत्तम गणवो.

काम्य^१ कर्म जाके अन्तरमें ।
उद्भव लहत न आयुषभरमें ॥
वासुदेवमय होवे वृत्ति ।
भजन बिना नहि ओर प्रवृत्ति ॥ २३ ॥

जेना अंतरमां जन्मभर काम्य (कामनामय) कर्म छिड़लव न पात्रे,
जेनी वृत्ति वासुदेव (श्रीकृष्ण) मय होय अने लजन सिवाय अन्य
प्रवृत्ति न होय,

जन्म^२ कर्म जाति वर्णाश्रम ।
भाव नहीं देहादिकमें मम ॥
भक्ति अनन्य सदा उर सोही ।
प्रभुको भक्त परम प्रिय वोही ॥ २४ ॥

१ न कामकर्मबीजानाम्, यस्य चेतसि संभवः ।

वासुदेवैकनिलयः, स वै भागवतोत्तमः ॥

२ न यस्य जन्मकर्मभ्याम्, न वर्णाश्रमजातिभिः ।

सज्जतेऽस्मिन्नहंभावो, देहे वै स हरेः प्रियः ॥

[इति भा० स्क० ११ अ० २]

જન્મ, કર્મ, જાતિ, વર્ણાશ્રમ અને દેહ આદિમાં જેનો અહંભાવ(મમત્વ) ન હોય તેમજ નિરંતર હૃદયમાં અનન્ય પ્રભુની ભક્તિ હોય તે ભક્ત પ્રભુને પરમ પ્રિય હોય છે.

जाके मन नहि मेरा तेरा ।

आत्मनिष्ठ जो जगमें ठेरा ॥

भेदबुद्धि जामें नहि भासे ।

प्राणी बिच समभाव प्रकाशे ॥ ૨૫ ॥

જેના મનમાં “આ મહાઈ” અને આ તહાઈ” એવી ભાવના ન હોય, જે જગત્માં આત્મનિષ્ઠ (આત્મામાં નિષ્ઠાવાળો) ગણાતો હોય, જેને ભેદ બુદ્ધિનો ભાસ ન થતો હોય, પ્રાણી માત્ર સાથે જેનો સમભાવ હોય,

शान्तचित्त होवे महादात्मा ।

जाने उनको प्रिय परमात्मा ॥

तीन भुवनके^१ वैभव जितने ।

जाके मन अति तुच्छ है तितने ॥ ૨૬ ॥

અને જેનું ચિત્ત પરમ શાન્ત હોય એવા મહાત્માને પરમાત્મા પ્રિય ગણે છે. ત્રણે લોકના જેટલા વૈભવ છે તે સમગ્ર વૈભવ જેને મન અતિ તુચ્છ જણાય,

अजितात्मा सुरवृन्दसुसेवित ।

प्रभुपदकमल चहे निशदिन चित्त ॥

विषयोमे मन छिनहि न जावे ।

भक्तनको वह भूप कहावे ॥ ૨૭ ॥

અજિત છે આત્મા જેનો એવા પ્રભુના દેવતાઓથી સારી રીતે સેવન કરાએલા પદ્મકમલને શુદ્ધ ચિત્તે આહુનારો, જેનું મન ક્ષણ પણ સાંસારિક વિષયોમાં ન જાય એવા અનુપ્ય ભક્તોનો રાજા અર્થાત્ ઉત્તમ ભક્ત કહેવાય છે.

૧ ત્રિભુવનવિભવદેતવેડપ્યકુળ, સ્મૃતિરજિતાત્મસુરાદિભિર્વિમૃગ્યાત્ ।

न चलति भगवत्पदारविंदा-ल्लवनिमिषार्धमपि यः स वैष्णवाग्र्यः ॥

[इति भा० स्क० ११ अ० २]

प्रभुके जो उत्कृष्ट पराक्रम ।
 बेर बेर सुमरत बिनहि भ्रम ॥
 शंख^१चक्र पदगत नखको मनी ।
 चिन्तनसों अघ ओघ सकल हनी ॥ २८ ॥

प्रभुनां उंचां पराक्रमानां वारंवार स्मरणे करनार अने शंख, चक्र तथा प्रभु-
 १६ नख भलिना ध्यानथी समग्र पाप समुदायने हुण्णी

जो दुःखजन्य तापसों न जले ।
 भक्त वही निज साधन सजले ॥
 द्वेष^२ करत नहीं कोऊ जनको ।
 जगको मित्र दयायुत मनको ॥ २९ ॥

जे सांसारिक दुःखथी उत्पन्न थता त्रिविध तापथी जगतो नथी अ उत्तम
 भक्त श्रीहरिने पाभी शके छ. जे कोय पण प्राणीनो द्वेष करतो नथी, जगतो
 भेद छ, मननो दयाणु छ,

ममताहीन रखे न अहंकृति ।
 सुखदुःखमें सम जाकी है मति ॥
 क्षमाशील संतुष्ट^३ सुहावे ।
 योगी सतत निश्चय सुद्रढावे ॥ ३० ॥

१ भृगवत उरुविक्रमांग्रिश्वाखा, नखमणिचंद्रिकया निरस्ततापे ।

हृदि कथमुपसीदतां पुनः सः प्रभवति चंद्र इवोदितेऽर्कतापः ॥

[इति भा० स्क० ११ अ० २]

२ अद्वेष्टा सर्वभूतानां, मैत्रः करुण एव च ।

निर्ममो निरहंकारः; समदुःखसुखः क्षमी ॥ (इति गीतायाम्)

३ संतुष्टः सततं योगी, यतात्मा हृदनिश्चयः ।

मय्यर्पितमनोबुद्धि-योंमद्भक्तः स मे प्रियः ॥ (इति गीतायाम्)

મમતા રહિત, અહંકાર વિનાનો, સુખ તથા દુઃખમાં જેની બુદ્ધિ સમાન રહે, ક્ષમાશીલ (ક્ષમાવાળો જેના સ્વભાવ છે), સંતોષી, યોગી, આત્મ નિશ્ચયને નિરંતર શ્રદ્ધ બતાવનાર

નિયતાત્મા કર હૃદય વિશુદ્ધિ ।

અર્પત મોકોં મન અરુ બુદ્ધિ ॥

સત્ય કહોં અર્જુન ! મેં તોકોં ।

એસે ભક્ત અતિ પ્રિય મોકોં ॥ ૩૧ ॥

આત્મવર્તન નિયમિત રાખી હૃદયની વિશુદ્ધિ કરી જે મને મન અને બુદ્ધિ અર્પણ કરે છે તેના ભક્ત મહુને અત્યંત પ્રિય છે. હે અર્જુન ! હું તમને સત્ય કહું છું.

યોં ગીતામેં કૃષ્ણ કહતહૈ ।

જામેં લેશ ન શંક રહતહૈ ॥

પુનિ અર્જુનપ્રતિ કૃષ્ણકી બાની ।

સુનુ રઘુનાથ ! સુખદ પહિચાની ॥ ૩૨ ॥

એમ ગીતામાં શ્રીકૃષ્ણપરમાત્મા અર્જુન પ્રતિ કહે છે, જેમાં લેશપણ શંકા રહેતી નથી. હે શિષ્ય રઘુનાથ ! શ્રીકૃષ્ણનાં વચન છે તે સુખદાયક બાણી શ્રવણ કરો.

હર્ષ અમર્ષ અરુ ભવમીતિ ।

ઉદ્વેગાદિક રહિત સુવૃત્તિ ॥

જાસોં^૧ ભય પાવે નહિ કોઝ ।

સવ વિધ આપમી નિર્ભય હોઝ ॥ ૩૩ ॥

હર્ષ, અમર્ષ (ક્રોધ) અને સાંસારિક ભય તથા ઉદ્વેગથી રહિત જેની વૃત્તિ હોય, તે ભક્તથી કોઈપણ પ્રાણી ભય ન પામે અને પોતે પણ સર્વપ્રકારે નિર્ભય હોય.

૧. યસ્માન્નોદ્વિજતેલોકો, લોકાન્નોદ્વિજતે ચ યઃ ।

હર્ષામર્ષભયોદ્વેગૈર્મુક્તો યઃ સ ચ મે પ્રિયઃ ॥

(ઇતિ ગીતાયામ્)

दक्ष अपेक्षा^१ रहित उदासीन ।
 परम पवित्र रु सकल व्यथाहीन ॥
 सर्वारंभहुको परित्यागी ।
 हर्ष रु शोक रहित बड भागी ॥ ३४ ॥

दक्ष (यतुर), अपेक्षा (धम्मा) रहित, उदासी, परम पवित्र, व्यथा (पीडा) वगरना, समग्र आरंभना त्याग करनार, हर्ष अपने शोकथी रहित,

जन काहूको द्वेष^२ करे ना ।
 अखिल पदार्थकी आश धरे ना ॥
 शुभ ओ अशुभ सकल तजि देवे ।
 भक्तियुक्त मम नामहि लेवे ॥ ३५ ॥

जे मनुष्य कोधना द्वेष न करे, संसारना समग्र पदार्थभांता ओकेनी आशा न धरे, शुभ अपने अशुभ सर्वना त्याग करी दे, मात्र लडितयुक्त अपनी भुद्धि नाम जेया करे,

शत्रु मित्रमें सम^३ मति राखे ।
 शीत उष्ण सुखदुःख सम भाखे ॥
 संग रहित मान रु अपमाना ।
 जिसने सम भ्रम विनही जाना ॥ ३६ ॥

शत्रु अपने मित्रभां जेनी छुद्धि समान होय, जे असंग अपनी शीत उष्ण (ताह-ताडे), सुखदुःख अपने मान अपमान संशय विना सरभां समजे,

- १ अनपेक्षः शुचिर्दक्ष, उदासीनो गतव्यथः ।
 सर्वारंभपरित्यागी, यो मदभक्तः स मे प्रियः ॥
- १ यो न हृष्यति न द्वेष्टि, न शोचति न कांक्षयति ।
 शुभाशुभपरित्यागी, भक्तिमान्यः स मे प्रियः ॥
- २ समः शत्रौ च मित्रे च, तथा मानापमानयोः ।
 शीतोष्णसुखदुःखेषु; समः संगविवर्जितः (इति गीतायाम्)

निन्दा^१ स्तुतिकों सम समुझतहै ।
 मौन धरत संतुष्ट रहतहै ॥
 रहित निकेत मति स्थिर होही ।
 भक्त अति प्रिय मोकों वोही ॥ ३७ ॥

निन्दा अने स्तुतिने समान नाले, मौन धारण करी संतोषी रहे, कोप
 स्थिति गृह के आश्रम न आये, जेनी युद्धि स्थिर होय अवे। लकत भुने अति
 प्रिय छ अम गीताभां अर्जुनप्रति श्रीकृष्ण उहेलुं छ।

अब रघुनाथ ! भक्त जो मध्यम ।
 सुनु उनके आचरन यथाक्रम ॥
 ईश्वरमें^२ हो रति अति जाकी ।
 मैत्री भक्ति सहित जनताकी ॥ ३८ ॥

हुवे छ शिष्य रघुनाथ ! जे मध्यम प्रकारना लकत छ तेनां आचरण कहुं
 छुं ते श्रवण करे। ध्वरमां जेनी अत्यंत प्रीति होय, तेम लगवइलकतोनी साथ
 पण लकित सहित मित्रता राखते होय,

होत दयार्द्र दुःखी जीव देखी ।
 रिपुकी और उपेक्षा लेखी ॥
 इस विध जो गुणवंत सुहावे ।
 वह जन मध्यम भक्त कहावे ॥ ३९ ॥

१ तुल्यनिन्दास्तुतिर्माँनी, संतुष्टो येनकेनचित् ।

अनिकेतः स्थिरमति-भक्तिमान् मे प्रियो नरः ॥

[इति गीतायाम्]

२ ईश्वरे तदधीनेषु, वालिशेषु द्विषत्सु च ।

प्रेममैत्री कृपोपेक्षा, यः करोति स मध्यमः ॥

[इति भा० स्क० ११-अ. २]

हुःभी प्राणी उपर दया राखे अने शत्रु तरङ्ग उपेक्षा राखे आवी रीतना के लकत ते मध्यम लकत कहेवाय छे.

पूजे प्रभुपद सरति सराहे ।

प्रभु भक्तनकों चित्त न चाहे ॥

अन्य जनोंको उपेक्षा जाकों ।

प्राकृत^१ भक्त कहतहै ताकों ॥ ४० ॥

जे भक्त्य प्रभुनां यरखेलां पूजन करे अने प्रेमपूर्वक तेमनी प्रशंसा करे, परंतु प्रभुना लकतोने तथा भीलओने हृदयथी आछे नहि, ते लकत प्राकृत लकत कहेवाय छे.

दोहा.

त्रिविध भक्तके विविध गुन, सुनि गुरु मुख रघुनाथ ।

तुष्ट होइ गुरुवन्दना, करत जोरि जुगहाथ ॥ ४१ ॥

आ रीते त्रलु प्रकारना लकतोना विविध गुणोतुं श्री गुइना सुअथी अवलु करी रघुनाथपुरी संतोष पाव्या अने हस्त जोडी गुइने वंदन करवा लाग्या.

क्षेत्र सिद्धपुरमें भयो, प्रवचन जो सह प्रेम ॥

सो सब जनकों ग्राह्यहै, श्रोता पावत क्षेम ॥ ४२ ॥

श्री नीलकण्ठवाभीअ सिद्धपुर नामे क्षेत्रमां प्रेम सहित जे उकल प्रवचन क्युं ते प्राणीमात्रे अहलु करवा योग्य छे; अने जेने सांलणी श्रोताओ कल्याणने प्राप्त थशे.

श्रीरघुवीर श्रीमाधवजु, गुरुप्रसादकों पाइ ।

भइ मयूख समाप्ति यह, मुद मङ्गलतें छाइ ॥

इति श्रीमद्वेदान्ततीर्थ पण्डित मायाराम संगृहीत

श्रीसत्पुरुषचरित्रप्रकाशे भक्तलक्षणवर्णनं

नामाऽष्टमो मयूखः समाप्तः

१ अर्चायामेव हरये, पूजां यः श्रद्धयेहते ।

नतद्भक्तेषु चान्येषु, स भक्तः प्राकृतः स्मृतः ॥

[इति भा. स्क. ११. अ. २]

॥ શ્રી ગણેશાય નમઃ ॥

॥ અથ નવમો મયૂરઃ ॥

ચોપાઈ.

નીલકण્ઠ યતિવર તદનન્તર ।
કહત ભયે રઘુપુરીકોં મુદભર ॥
અવ અપને દિશિ પશ્ચિમ જાવેં ।
દરસ દ્વારિકાપતિકે પાવેં ॥ ૧ ॥

ત્યારબાદ યતિશ્રેષ્ઠ નીલકંઠસ્વામીએ પોતાના શિષ્ય રઘુનાથપુરીને આનંદથી કહ્યું કે હવે આપણે પશ્ચિમ દિશા તરફ જઈએ અને શ્રી દ્વારિકાધીશનાં દર્શન કરીએ,

તીર્થ ભ્રમણસોં ભવનિસ્તારા ।
સિદ્ધ હોય સંકલ્પ હમારા ॥
અસ વિચારિ મતિકોં દ્રઢ કીન્હી ।
તીર્થ દેવકી આજ્ઞા લીન્હી ॥ ૨ ॥

તીર્થાટનથી આ મનુષ્યજન્મ સફળ થાય છે અને તે પ્રકારનો અભારો સંકલ્પ છે તે પણ સિદ્ધ અને છે. આ રીતે વિચાર કરી સિદ્ધપુર ક્ષેત્રના તીર્થ-દેવ પાસેથી પ્રયાણની આજ્ઞા માગી

સવિનય કિય પુનિ સવકોં પ્રણતિ ।
વિચરે દોડ યતિ શુભ આકૃતિ ॥
જંઝાવાટ નગર સોહે જહૈં ।
જાલા ક્ષત્રિય રહતેથે વહૈં ॥ ૩ ॥

અને સર્વ દેવોને સવિનય પ્રણામ કરી ઉત્તમ આકૃતિવાળા બનને યતિએ ત્યાંની નીકળ્યા. ત્યારપછી માર્ગમાં સુશોભિત જંઝાવાટ નામનું શહેર આવ્યું, જ્યાં ઘણા જાતિના મનુષ્યોન ક્ષત્રિયો રહેતા હતા.

देखि झिल्लका नाम सुसरवर ।
 किय निवास यतिवरने मुदभर ॥
 देन लगे सद्बोध सबनकों ।
 अपनाये क्षत्रिय सुभटनकों ॥ ४ ॥

त्यां छिल्लका नामनुं श्रेष्ठ सरावर जेष्ठ श्रीनीलकण्ठस्वामीजे आनंदथी
 रहैवानुं कथुं अने त्यांना निवासी जनाने सद्बोध आधी क्षत्रिय वीराने
 धर्मनिष्ठ अनाया.

वहँ भगवान नलेश्वर नामा ।
 वहत बाणगंगा अभिरामा ॥
 तीर्थ गोखुरा त्यों वाराही ।
 राजेश्वरी पुनि शक्ति सराही ॥ ५ ॥

जे अंठावारनां नलेश्वर नामे प्रभु गिराजे छे, सुंदर आखु गंगा वहे
 छे, गोखुर तथा वाराही नामनां तीर्थस्थान छे अने वआखुवा योग्य त्यां
 राजेश्वरीनुं भदिर छे.

वह सब देवनके करि दर्शन ।
 शिष्य गुरु अति मुदित भये मन ॥
 बहुरि नलेश्वर विभुके आश्रम ।
 बसि चिरकाल हयों जनको भ्रम ॥ ६ ॥

जे सर्व देवनां दर्शन करी शिष्य रघुनाथपुरी अने गुरु नीलकण्ठस्वामी
 भनभां अत्यन्त आनंद पाभ्या. तयारआद लगवान् नलेश्वरना आश्रमभां धरु
 समयसुधी निवास करी अंठावारना भनुष्येने उपदेश कथेई.

व्यतीत होत दिन निज चिन्तनमें ।
 इच्छा भइ इक रघुके मनमें ॥
 कहन लगे गुरुकों कर जोरी ।
 सुनि लीजें प्रभु ! विनति मोरी ॥ ७ ॥

આમ બન્ને (ગુરુ શિષ્ય) આત્મ ચિન્તનમાં દિવસો વ્યતીત કરતા હતા ત્યારે એક વખત રઘુનાથપુરીના મનમાં એક પ્રશ્ન કરવાની ઇચ્છા થઇ, તેઓ હાથ જોડી ગુરુને કહેવા લાગ્યા જે હે સદ્ગુરુ! મહારી એક ચિન્તિત સાંભળો;

ઝંઝાવાટ નગર અભિધાના ।

કોન હેતુસેં કહત સુજાના ॥

દેવ દેવી મહિમા કહિ દીજેં ।

તીર્થવિશેષ વિવર્ણન કીજેં ॥ ૮ ॥

આ શહેરને “ ઝંઝાવાટ ” સુરૂં પુરૂં પો કેમ કહે છે ! વળી આ નગરના સમીપમાં જે દેવ તથા દેવીઓ છે તેનો મહિમા પણ કહેવા કૃપા કરો અને ગોખુર તથા વારાહી નામે તીર્થવિશેષ છે તેનું પણ વર્ણન કરવા કૃપા કરો.

કહહુ કૃપાકર ગુરુવર ! મોહે ।

વિના આપ સંશયહર કો હૈ ॥

નીલકંઠ યતિરાજ મહાશય ।

પ્રસિદ્ધ જાકો હૃદય દયામય ॥ ૯ ॥

હે કૃપાસાગર ગુરુવર્ય! મહારા પ્રશ્નનો ઉત્તર આપશો, આપ વિના મહારા સંશયને કોણ હરી શકે? માટે આપ કૃપા કરીને કહો. ત્યારપછી જેમનું હૃદય પ્રસિદ્ધરીતે કશ્ચાથી ભરપૂર છે એવા મહાન્ આશયવાળા યતિઓના રાજા નીલકંઠ સ્વામી

સુનિકેં પ્રિય રઘુનાથકી વાની ।

ઉત્તર દેત અવેં મુદ આની ॥

“ જમ્ ” શબ્દાર્થ હોત જમકારા ।

“ જદ્ ” ને મિલ “ ઝંઝા ” કર ડારા ॥ ૧૦ ॥

પ્રિય શિષ્ય રઘુનાથની વાણી શ્રવણ કરી આનંદપૂર્વક ઉત્તર આપ્યો જે “ જમ્ ” શબ્દનો અર્થ જમકાર એવો થાય છે તેને “ જદ્ ” પ્રત્યય લાગવાથી “ ઝંઝા ” બને છે.

संहत्यर्थक धातु वही है ।

गण भ्वादि त्यों पद परही है ॥

“ ड ” अभिध प्रत्यय उनकों लागे ।

पुनि जब स्त्रीत्व विवक्षा जागे ॥ ११ ॥

अम् पूर्वक भ्वादि गणना परस्मै पद्दी संहत्यर्थक अट धातुथी इप्रत्यय करवो अने जिय होवाथी अट धातुगत अट इप टीलागतो लोप करवो अने उना अकार साथे अने गेणववो जेथी अंअ अवे। शब्द सिद्ध थयो, तेने स्त्रीत्व विवक्षाभां

तब “झट् ” आगे “टाप” लगत है ।

फिर “ झंझा ” की सिद्धि कहत है ॥

जाको अर्थ समीर बृहस्पति ।

इन्द्र ध्वनि आदिक उत्तम अति ॥ १२ ॥

अंअनी आगण टाप प्रत्यय लागवाथी “अंअ” शब्दनी सिद्धि थाय छे, जेने। अर्थ अति उत्तम वायु, बृहस्पति (देवगुरु), इन्द्र, अने ध्वनि आदि थाय छे.

कोशकार या विध हि कहत है ।

यह स्थल रम्य सदैव रहत है ॥

गुरु स्वाध्याय करत भे यांही ।

इन्द्र उपासन होत सदाही ॥ १३ ॥

हे शिष्य रघुनाथ ! शब्दस्तोत्रकोशना कर्ता उपर प्रभाषे अंअनो अर्थ कह्ये छे. आ स्थल निरन्तर अत्यंत रमणीय रह्ये छे. अह्नी देवगुरु बृहस्पति स्वाध्याय (पौतानो अभ्यास) करता हुता अने अह्नी इन्द्रनु उपासन हुमेशां थया करतुं हुतुं.

“ झंझा ” शब्दकी सिद्धि भइ पुनि ।

“ वाट ” शब्दको अर्थ लेहु सुनि ॥

“ वट ” धातु “ वञ् ” प्रत्यय पावे ।

वाट शब्द तबही हो जावे ॥ १४ ॥

હે શિષ્ય! એ રીતે “ઝંઝા” શબ્દની સિદ્ધિ કહી. હવે “વાટ” શબ્દનો અર્થ પણ અવણ કરી લિઓ. “વટ” થાતુને “વટ્” પ્રત્યય થવાથી “વાટ” શબ્દ સિદ્ધ થાય છે.

उनका अर्थ राह अरु स्थल है ।
इन्द्र आदि सुर वास विमल है ॥
आवन जावन होइ अमरको ।
उचित पर्यो है नाम नगरको ॥ १५ ॥

એનો અર્થ રાહ અથવા સ્થલ થાય છે. ઇન્દ્ર આદિ દેવતાઓનું નિર્માણ નિવાસ સ્થાન તેમજ બૃહસ્પતિ આદિ દેવોનું આવાગમન થતું હોવાથી શહેરનું “ઝંઝાવાટ” એવું નામ સાર્થક રાખવામાં આવ્યું છે.

स्थान पुरातन यों पहिचाना ।
बसत यहां अबभी मखवाना ॥
जो क्षत्रिय रणधीर महद् है ।
आद्य शक्ति जाकी सु सुखद है ॥ १६ ॥

આ રીતે આ સ્થાન પુરાતન (ઘણા જુના વખતનું) છે. વર્તમાન સમયમાં પણ અહીં મખવાન (યજ્ઞ કરનારાઓ) જે મહાન્ રણધીર ક્ષત્રિઓ ગણાય છે તેઓ રહે છે, જેની આદ્યશક્તિ મહાસુખ દેવાવાળી છે,

राजेश्वरी संज्ञाजु उन्हीकी ।
सुनहु नलेश कथा अब नीकी ॥
आगे नल नामक महिपाला ।
समुझि चतुष्पट खेल रसाला ॥ १७ ॥

અને તે દેવીનું નામ “રાજેશ્વરી” પ્રસિદ્ધ છે. હે શિષ્ય રઘુનાથ! હવે નલેશ્વરજીની કથા અવણ કરો. પૂર્વે નલ નામનો રાજા ચોપાટની રમ્મતને રસમય સમજી

दाव बिच धन धरनी हारे ।
राजसाज सब उनपे वारे ॥

સતી દમયંતી જૈસી દારા ।

उनकाभी विक्रय कर डारा ॥ १८ ॥

તેના દાવમાં થત અને ધરણી (પૃથિવી) હારી ગયા, એ રમ્ભતના રંગમાં સમગ્ર રાજ્ય સંપત્તિને ખોદ નાંખી સતી દમયંતી જેવી પોતાની સ્ત્રીને પણ અંતમાં ત્યજ દીધી.

राज्यरमा रमणी अस खोई ।

भावि प्रबल किसबिध जग होई ॥

स्पष्ट दिखावन सकल जननकों ।

भ्रमत अकीलो नाथ भुवनको ॥ १९ ॥

આ રીતે રાજ્યસદ્ધમી અને પોતાની સુંદર મહારાણીને ગુમાવી જગતમાં ભાવિની કેવી પ્રબળતા હોય છે તે સ્પષ્ટપણે મનુષ્યમાત્રને બતાવવા ભુવનનો નાથ (પૃથિવીપતિ) એકલો જ્યાં ત્યાં ભટકવા લાગ્યો.

वन वन भ्रमण करत कुश काया ।

यह स्थल आ पहुँचे नलराया ॥

पूजत भयउ सुखद त्रयलोचन ।

आशुतोष विभु पापविमोचन ॥ २० ॥

વન પ્રતિવન ભ્રમણ કરતા કરતા નળ રાજા દુર્બળ દેહે આ સ્થલે (ઝંઝાવાટમાં) આવી પહોંચ્યા અને આશુતોષ (તુરત પ્રસન્ન થનાર) તેમજ પાપથી મુક્ત કરનાર સમર્થ ત્રિનેત્ર (મહાદેવ) કે જે સમગ્ર પ્રકારનાં સુખ આપનાર છે તેની પૂજા કરવા લાગ્યા.

नाम नलेश्वर यह महादेवा ।

सत् संकल्प करत जो सेवा ॥

उनके मनवांछितकी सिद्धि ।

होत सदा पुनि वंश विवृद्धि ॥ २१ ॥

આ (આપણે જે સ્થાનમાં નિવાસ કરી રહેલા છીએ તે) સ્થાનકું નામ નળેશ્વરાશ્રમ છે, પ્રભુ નલેશ્વરની જે સત્ય સંકલ્પથી સેવા કરે તેનાં મનોવાં-
છિતની સિદ્ધિ થાય છે અને વંશની પણ નિરંતર વૃદ્ધિ થાય છે.

દોહા.

સરસ્વતી યહ ઝિલ્લકા, તીર્થ અતિ પ્રાચીન ।

લલિત શિવાલયસોં લસે, જાકે પુનિત પુલીન ॥ ૨૨ ॥

આ ઝિલ્લકા સરસ્વતી અતિ પ્રાચીન (જુનું) તીર્થ છે, આ તીર્થની કથા પદ્મ પુરાણમાં છે. જેના પવિત્ર કિનારાએ સુંદર શિવાલયથી શોભી રહ્યા છે.

તીર્થકુણ્ડ યહ ધરતહૈ, શિવાગાર શુભ નામ ।

અપર તીર્થ યહ ગોખુરા, સંતન હિત સુખધામ ॥ ૨૩ ॥

આ તીર્થ કુંડનું “શિવાગાર” નામ છે અને આ ગોખુરા નામનું બીજું તીર્થ છે તે સંત જનોને માટે સુખના નિવાસરૂપ છે.

યહાં વિપ્ર ગોખુરનકો, પ્રતિદિન હોત પ્રહાર ।

પ્રદેશ નિર્જલમેં ભયો, પાવન નોર પ્રચાર ॥ ૨૪ ॥

હું શિષ્ય રઘુનાથ ! આ સ્થળે ઋષિઓની ગાયોની ખરીઓના હુમેશાં પ્રહાર થવાથી પ્રથમ નિર્જળ જણાતા આ પ્રદેશમાં પવિત્ર જળનો પ્રચાર થયો.

નિર્જલ ક્ષાર પ્રદેશમેં, જલકો દેખિ અભાવ ।

નૃપ નલને નિજ બાનકો, કિયો ધરનીપેં ઘાવ ॥ ૨૫ ॥

વળી આ નિર્જળ અને ક્ષાર (ખારવાળા) પ્રદેશમાં પાણીનો અભાવ જોઇ નળરાજાએ પોતાનું બાણ પૃથ્વી પર માર્યું.

પ્રકટ બાળગંગા મઈ, સુન્દર તીર્થ સ્વરૂપ ।

યહ રત્નાકર સિન્ધુકો, હૈ આઘાત અનુપ ॥ ૨૬ ॥

તેનાથી આ સુંદર તીર્થસ્વરૂપ બાણગંગા પ્રકટ થઇ અને આ રત્નાકર-સાગરનો ઉપમા ન આપી શકાય એવો અખાત છે.

તાપેં યહ નર વીરકોં, અર્પત લાભ અનન્ત ।

એસી કાલ કાલેશ્વરી, વારાહી વિલસંત ॥ ૨૭ ॥

એ અખાતપર વીર પુરૂષોને અનંત લાભ આપનારી કાળના કાળની પશુ દેશ્વરી વારાહી નામની શક્તિ બિરાજે છે.

જાકે પૂજનસોં સદા, પૂર્ણ હોત મનકામ ।

અપને ભી ઉનકોં કરે, પ્રેમ સમેત પ્રણામ ॥ ૨૮ ॥

જેમનાં પૂજનથી દરેક મનકામનાઓ પૂર્ણ થાય છે ભારે હે શિષ્ય રઘુનાથ !
આપણાં પણ તે દેવી વન્દનીયા છે.

હરિગીત

યહ સ્થલહુતેં પુનિ પશ્ચિમોત્તર કોન યોજન ત્રીનપેં ।

ઇક પરમ પાવન તીર્થ હૈ “ગોવત્સ” જો નિજપુલીનપેં ॥

સ્નાનાદિસોં અઘ હરત હૈ નિદરત વહુરિ સબ દોષકોં ।

સુનિ વચન ગુરુકે રઘુપુરી પાયે અમિત સંતોષકોં ॥ ૨૯ ॥

વળી આ સ્થાનથી પશ્ચિમોત્તર ખૂણામાં ત્રણ યોજન ઉપર (બાર ગાઉપર) એક ગોવત્સ નામનું પરમ પવિત્ર તીર્થ છે જે સ્નાન આદિ કરનારનાં પાપને હરે છે. ગુરૂ નીલકંઠસ્વામીથી તીર્થ મહાત્મ્ય સાંભળી રઘુનાથપુરીજીને ઘણાજ સંતોષ થયા.

ફિર મન હિ મન ચિતવન લગે કોઝ સમય યહ સ્થાનમેં ।

કરિકેં નિવાસ બિતાઝહોં દિન આત્મચિન્તન ધ્યાનમેં ॥

અબ તો ગુરુ આધીન જીવનકોં બિતાના ચાહિણ ।

હો તીર્થઅટન સમાપ્ત વહુરિ યહાં હિ આના ચાહિણ ॥ ૩૦ ॥

અને પછી મનમાં વિચારવા લાગ્યા જે કોઈ સમયે આ સ્થળે નિવાસ કરી આત્મચિન્તનથી હું દિવસો બિતાવીશ, હાલ તો ગુરૂ આધીન જીવન છે, જ્યારે આ તીર્થયાત્રા સમાપ્ત થશે ત્યારે ફરીથી અહીં આવીશ.

દોહા

અસ બિચાર કરિ રઘુપુરી, પાયે કલુક વિરામ ।

ગુરુ બોલે અંબ ઉચિત હૈ, જાના ઓર હિ ઠામ ॥ ૩૧ ॥

આવો રઘુનાથપુરીએ મનમાં વિચાર કર્યો. ત્યારબાદ ગુરૂ નીલકંઠસ્વામી બોલ્યા જે હે શિષ્ય ! હવે અહીંથી આપણે કોઈ બીજે સ્થળે જવું યોગ્ય છે.

ચલે શિષ્ય ગુરુ સજ્જ હૈ, વર્ધમાનપુર ઓર ।

ફેર મદાવહ ગિરિ પ્રતિ, પહુચે યતિ શિરમોર ॥ ૩૨ ॥

આમ નિશ્ચય કરી ગુરુ તથા શિષ્ય બન્ને વઢવાણ શહેર પાસે મદાવહ નામનો પર્વત છે ત્યાં પધાર્યા.

કલુક સમય વહ સ્થલ કિયો, નિજચિન્તનહિત વાસ ।

વહત સુ ગડ્ડા ભોગવતી, જો ગિરિવરકે પાસ ॥ ૩૩ ॥

એ મદાવહગિરિની તલેડીમાં આત્મચિન્તન અર્થે રહ્યા અને તે ગિરિવરની દક્ષિણ તરફ ભોગવતી નામની ગંગા વહે છે

સ્નાનાદિક ઉનમ્ સદા, કરત ભયે યતિરાજ ।

સ્નાન કિયો પુનિ ભૂમિકો, આત્મભજનકે કાજ ॥ ૩૪ ॥

એ ભોગવતી ગંગામાં યતિરાજ નીલકંઠસ્વામી તથા રઘુનાથપુરી સ્નાન આદિ હુમેશાં કરતાં હતા, વળી એકાન્ત આત્મભજનને માટે તેઓએ ઉક્ત ગંગાને કિનારે પૃથ્વીને ઓઢી

ઇક નિશ્ચિત નિવાસ હિત, વિસ્તૃત ગુહા બનાઈ

વિદ્યમાન હૈ જો અમી, પરમ પ્રસિદ્ધિ પાઈ ॥ ૩૫ ॥

નિશ્ચિત નિવાસ અર્થે એક વિસ્તારવાળી ગુફા બનાવી જે આજ પર્વત નિધિમાં છે અને પરમ પ્રસિદ્ધિને પ્રાપ્ત થએલ છે.

હરિગીત

વહ ગિરિ મદાવહકોસુ ઉત્તરભાગ શોભા લહત હૈ ।

લઘ્વી ડમા ગંગા જહાં જલ વિમલ જો નિત વહત હૈ ॥

ગુરુ નીલકંઠ વહાંમી કબહુક સ્નાનહિત વિચરત ભયે ।

વહ સ્થલ ઇકન્ત સુરમ્ય લખિ રઘુનાથપુરી અતિ રત ભયે ॥ ૩૬ ॥

આ મદાવહ ગિરિનો ઉત્તર ભાગ ઘણેજ શોભાયમાન છે, જ્યાં ન્હાની ડમા નામની ગંગા વિમળ જળથી વહ્યા કરે છે, ત્યાં પણ કોઈ કોઈ વખતે ગુરુ નીલકંઠસ્વામી સ્નાન અર્થે પધારતા હતા, એ સ્થળ એકાન્તનું અને મનોહર બોધ રઘુનાથપુરી અતિ પ્રસન્ન થયા.

पुनि भाग उत्तर उनहिको जहँ रम्य इक सरवर लसे ।
जाके सुतट सहकार आदिक वृक्ष सुघट उदारसे ॥
पशु पक्षी जहँ जलपानहित आश्रय निरंतर ग्रहत है ।
गोवृन्दयुत गोपालमण्डल सह कुटुम्बक रहत है ॥ ३७ ॥

पणी अे उभाग'गाना उत्तर भागमां अेक सुन्दर सरोवर शोभतुं छुं
अने जे सरोवरना उत्तम किनारापर घाटां सहकार (आंभा) आदि वृक्षा इण-
वाणां छुतां अने न्यां जलपान भाटे पशु पक्षी आदि अनेक प्राणी आश्रय लेवा
आवतां छुतां तेमज गायना टोणां सहित गोपाल (गोवाण) ने समुदाय
कुटुम्ब सहित रहैतो छुते।

कितनेक संयमशील संतन सर निकट निवसत भये ।
पीयूष सम जलपान स्नान रु ध्यान निजचिन्तत भये ॥
सह शिष्य यतिवर नीलने सब संतके दर्शन किये ।
पुनि वह सरः स्नानादिसों हरखन लगे अतिशय हिये ॥ ३८ ॥

केसिक भट्टाभायो त्यां रही अभूत समान जगना पानथी संतुष्ट थछ
श्रीहरिचुं लजन करता छुता, शिष्य रघुनाथपुरी सहित अइनीलक'डस्वामीअे
अे सर्व संतानां दर्शन कर्यौ अने अे सरोवरमां स्नान आदिथी हृदयमां अ-
त्यंत हर्षने प्राप्त थया.

इस समय गुरुवर नील बोले शिष्य रघुपुरीके प्रति ।
यह पुनित सरवर तट तुम्है रहना उचित भासत अति ॥
आश्रम बनाई राम चिन्तन यहँ हि करना युक्त है ।
क्यों कि हमारा चित्त यह स्थलपें उपाधिविमुक्त है ॥ ३९ ॥

आ वअते गुरुवर नीलक'डस्वामी पोताना शिष्य रघुनाथपुरी प्रति कहेवा
लाग्या जे आ पवित्र सरोवरने किनारे तभारे निवास करवो योग्य छे अेम भने
भासे छे, आही अेक आश्रम अनावी श्री रामलजन करवुं घटे छे, कारण के
आ स्थले भाइ चित्त समग्र उपाधिथी विमुक्त अनी

मेरी मनोवृत्ति यहां निजरूपमें अति स्थिर है
 सब सिद्धिप्रद तुमरे लिये यह सर प्रवरको तीर है ॥
 पुनि अपनी शिष्य परंपरा यहाँ सुप्रतिष्ठा पायगी ।
 पय सरिस जलसों सरकी संज्ञा “दुग्धसर” कहलायगी ॥४०॥

आत्मस्वप्नमां स्थिर थाय छे, आ सरोवरना तट छे शिष्य ! तभारे भाटे सर्व
 सिद्धिने आपनारे छे, वणी आपणा शिष्यानी परंपरा अही सारी प्रतिष्ठाने
 प्राप्त करे अने आ सरोवरनुं जण द्वे जेनुं डोवाथी तेनुं नाम “दुग्धसर”
 जेनुं छेवासे.

दोहा

“ दुह् ” धातुकों लगत है, “ क ” प्रत्यय सुप्रसिद्ध ।
 “ दुग्ध ” शब्द पय अर्थमें, सदा होत है सिद्ध ॥ ४१ ॥

छे शिष्य ! “दुह्” धातुथी “क” नामनो व्याकरणप्रसिद्ध प्रत्यय लागे
 छे, जेनाथी द्वे जेना अर्थमां “दुग्ध” नामे शब्द सिद्ध थाय छे.

भवादिगणको आत्मपदि, “ रेज् ” धातु दीप्त्यर्थ ।
 “ घञ् ” प्रत्यय लगि भावमें, सोहत होइ समर्थ ॥ ४२ ॥

वणी बवादि गणनो आत्मने पही रेज् धातु दीप्ति (प्रकाश) ना अर्थमां
 छे तेने भावमां “घञ्” प्रत्यय लागवाथी “रेज्” शब्द सिद्ध थाय छे

जहां प्रकाशित दुग्ध है, नाम ताहि दुधरेज ।
 सुनि गुरु बानी शिष्यके, तनमें बढ्यो सुतेज ॥ ४३ ॥

अर्थात् जयां दुध प्रकाशपण्डे पड़े छे तेनुं नाम दुधरेज समजवुं. आ-रीते गुड
 नीबकठस्याभीनी वाला श्रवण करी शिष्य रघुनाथपुरीना शरीरमां उत्तम कान्ति-
 नी वृद्धि थछे.

कहन लगे पुनि सह विनय, करि गुरु चरन प्रणाम ।
 आप कथन अनुसार है, यह स्थल अति सुखधाम ॥४४॥

१ अयं चादादिगणस्थः प्रपूर्णार्थको धातुः ।

२ अयं चाभादिगणस्थो रेज् दीप्ताविति धातुः

अने तेओ श्री गुडलता वरलुमां प्रलुमा करी कहेवा लाग्या जे आपना कहेवा प्रभाणे आ स्थल अत्यंत सुखता निवास ३५ छ.

भगवन्! कबहु भविष्यमें, आश्रम यहां बनाइ ।

भजन करूंगा भावसों, प्रभुकी आज्ञा पाइ ॥ ४५ ॥

हे भगवन् ! भविष्यकाणमां केछ समये आ स्थले आश्रम बनाकी आपश्रीनी आज्ञाथी हुं साथ सहित प्रभुभजन करीश.

इस विध जब गुरु शिष्यको, चलत सुवार्तालाप ।

हैं तटस्थ सुनते भये, गोप गोपी निष्पाप ॥ ४६ ॥

आ रीते ज्यारे गुरु शिष्यता वार्तालाप आलतो हुतो त्यारे ओ सरोवरने किनारे रहेलां पाप रहित गोप तथा गोपिकाओ सांभलतां हुतां.

दुग्ध दधि वह दोरिकें, लाये यतिवर पास ।

कहन लगे कर जोरिकें, तुम प्रभु हम सब दास ॥ ४७ ॥

तेओ दाडीने श्रीनीलकण्ठस्वामीपासे दूध तथा दही लाग्या अने हाथ नेडी कहेवा लाग्या जे आप अमारा स्वामी छे अने अमे सहु आपना सेवक छीअ.

कहा करें प्रभु! ओर हम, अन्य अतिथि सत्कार ।

कीजें यह दधि दुग्धको, स्नेह सहित स्वीकार ॥ ४८ ॥

हे प्रभु ! अमे भीजे अतिथिसत्कार शुं करीअ ? आ दुध तथा दधि (दही) ने स्नेह सहित स्वीकार करे.

प्राकृत जनके प्रेममय, सत्य विनययुत बोल ।

सुनि यतिवरके हृदयमें, आनंद भयो अतोल ॥ ४९ ॥

प्राकृत (गामडीआ) अनुष्ठेतां आवां प्रेममय, सत्य अने विवेकवाणां वचन सांभली यतिओमां श्रेष्ठ ओवा नीलकण्ठस्वामीना हृदयमां अत्यंत आनंद-ना आविर्भाव थयो.

चोपाई.

ज्योति दयाकी जिहि उर जागे ।

गुरु मनही मन शोचन लागे ॥

ધન્ય ગૃહસ્થાશ્રમકે^૧ પ્રાની ।

જો અસ કરત અતિથિ મિજમાની ॥ ૫૦ ॥

જેમના હૃદયમાં દયાની જ્યોતિ જાગી રહી છે એવા ગુરૂ નીલકંઠસ્વામી મનમાં તે મનમાં વિચારવા લાગ્યા જે ગૃહસ્થાશ્રમમાં રહેનાર પ્રાણીને ધન્યવાદ આપવા ઘટે છે કે જેઓ અતિથિની આ રીતે સેવા કરે છે.

પુનિ ગોપાલજનોંકોં હિતકર ।

દેન લગે ઉપદેશ યતિવર ॥

વહ પ્રાકૃત જનકોં મુદ પ્રાપ્તિ ।

હોતેહી ભઈ કથન સમાપ્તિ ॥ ૫૧ ॥

વળી યતિવર નીલકંઠસ્વામી ગોપ જનોતું હિત કરે એવો ઉપદેશ સર્વને આપવા લાગ્યા, જે સાંભળી એ સમગ્ર પ્રાકૃત મનુષ્યો આનંદ પામ્યા.

નિજ નિજ ગૃહપેં વહ સબ ગયઝ ।

શિષ્ય ગુરુ સંતુષ્ટિત મયઝ ॥

નીલકળ્ઠને અવસર પાઈ ।

રઘુપુરી પ્રતિ યોં વાત સુનાઈ ॥ ૫૨ ॥

અને એ ગોપજનો ત્યારપછી પોત પોતાને ઘેર ગયા. ગુરૂ શિષ્ય આ ઉત્તમ પ્રસંગથી સંતોષ પામ્યા અને એકાન્તનો અવસર જોઈ નીલકંઠસ્વામીએ રઘુનાથપુરીને એવી વાત કહી જે

દેવ શિષ્ય ! યહ્ં આશ્રમવાસા ।

કરનેકી અપની અમિલાષા ॥

હોતેહી યહ પય દધિ આયો ।

સ્થાનોદય વિમુને હિ વતાયો ॥ ૫૩ ॥

હે શિષ્ય ! અહીં આશ્રમ બનાવી નિવાસ કરવાની આપણી ઇચ્છા થતાંજ આ દૂધ તથા દહીં આપ્યાં એ પ્રભુએ આશ્રમનો ભવિષ્યમાં ઉદય દેખાડ્યો છે.

પ્રમુદિત મન સ્વામી રઘુનાથા ।

ગાન લગે ગુરુ ગુનકી ગાથા ॥

બહુરિ આઈ જબ મંગલ વેલા ।

વિચરે પિણ્ડારક ગુરુ ચેલા ॥ ૫૪ ॥

આ સાંભળી રઘુનાથસ્વામીના મનમાં અતિ આનંદ થયો અને તેઓ ગુરુ નીલકંઠસ્વામીનાં ગુણગાન કરવા લાગ્યા. ત્યારબાદ જ્યારે પ્રાતઃકાળ થયો ત્યારે ગુરુ તથા શિષ્ય બન્ને પિંડારા નામનાં તીર્થ તરફ પધાર્યાં.

પહુચે વહૈં કિય તીરથસ્નાના ।

ધ્યાન લગાઈ ભજે ભગવાના ॥

પુનિ દ્વારિકાપુરીમેં આયે ।

તીર્થ ગોમતી વિચ નહાયે ॥ ૫૫ ॥

પિંડારે પહોચી બન્નેએ તીર્થસ્નાન કરી ધ્યાનપૂર્વક ભગવાનનું ભજન કર્યું, ત્યાંથી બન્ને દ્વારિકા નગરીમાં પધાર્યા અને ગોમતીજીમાં સ્નાન કરી

મૂર્તિ દ્વારિકાધીશકી દેખી ।

પ્રણમત જન્મ સફલતા લેખી ॥

શંકરગુરુ સ્થાપિત મઠ સુન્દર ।

જા વહૈં નિવસે ઉભય યતિવર ॥ ૫૬ ॥

શ્રી દ્વારિકાધીશના દર્શન કર્યા અને નમન કરતી વખતે પોતાના માનવ-જન્મની સફળતા લેખી. અહીં ગુરુ શંકરાચાર્યે સ્થાપેલો સુન્દર મઠ છે તેમાં જઈ બન્ને યતિવરોએ નિવાસ કર્યો.

તીર્થ સકલ કિય દ્વારામતીકે ।

ધર્મ યથોચિત ધરત યતીકે ॥

ગોપીસર નિરખ્યો ગુનસાગર ।

સ્નાન કિયો સુમિરી નટ નાગર ॥ ૫૭ ॥

छारिकापुरीनां समग्र तीर्थीनी यात्रा करी, यति धर्मनि पालन करनारा
ज्ञानना सागर गोपीसरभां जग्न स्नान तथा लगवद्ध दर्शन करी

शंखोद्धार गये पुनि दोऊ ।

जाकों बेट कहत सब कोऊ ॥

वहां विष्णुके दर्शन कीन्है ।

लाभ अवर तीर्थनके लीन्है ॥ ५८ ॥

त्यांथी गुरु शिष्य अन्ते शंखोद्धार गया, जे स्थानने सहु कोष्ठ " जेट " कहे छे. त्यां श्री कृष्ण परमात्मानां दर्शन करी अन्य तीर्थीनां पणु दर्शन करी.

कियो वहांसें बहुरि विचरन ।

निरखि सुदामानगरी मुदित मन ॥

ग्रामदेव दर्शन किय प्यारे ।

यतिवर मधुपुर ओर सिधारे ॥ ५९ ॥

त्यारआइ त्यांथी आनंदयुक्त मुद्दामापुरी पधार्या अने त्यांना देवताओं तेमज श्रीमुद्दामालनां दर्शन करी. तदनंतर यतिवर नीलकण्ठस्वामी तथा रघुनाथ-पुरी मधुपुर (माधवपुर) तरई सिधाव्या.

यात्रा उचित तीर्थकी कीन्ही ।

भई तृत अखियां रसभीनी ॥

पुनि प्रभासमें दोऊ पधारे ।

जहँ त्रिवेणी पतितनकों तारे ॥ ६० ॥

माधवपुर पड़ोथी विधिपुरःसर तीर्थयात्रा करी अने प्रभुप्रेमरसयी लरेली आंथो तसे थतां अन्ते प्रभास तरई पधार्या, ज्थां त्रिवेणी पतितपावनी छे.

वह गंगामें प्रथम नहाई ।

बैठे बहुरि ध्यान लगाई ॥

आशुतोष शंकर सोमेश्वर ।

दर्शन किय उनके आनंदभर ॥ ६१ ॥

એ ત્રિવેણી ગંગામાં પ્રથમ સ્નાન કરી, પછી સ્વરૂપનું ચિન્તન કર્યું. ત્યાર-
બાદ આશુતોષ મહાદેવ શ્રીસોમનાથનાં આનંદપૂર્વક દર્શન કર્યાં

ગદ્ગદ્ કણ્ઠ કિયો પુનિ વન્દન ।
નિરુચ્યો સ્થલ વહ પાપ નિકન્દન ॥
શ્રી કૃષ્ણ રુ વલરામ પ્રભુ જહૈં ।
દેહોત્સર્ગ કરત ભયઝ તહૈં ॥ ૬૨ ॥

અને ગદ્ગદ્કંઠે શિવને વંદન કર્યું, એ સ્થળ પાપનો નાશ કરનાર છે
એમ સ્પષ્ટપણે જોયું, અને ત્યાં શ્રી કૃષ્ણ અને બળરામે દેહનો ત્યાગ કર્યો હતો ત્યાં

અતિ શ્રદ્ધાસોં ઉભય નહાયે ।
પુરુષોત્તમ પદકોં પુનિ ધ્યાયે ॥
વહાંસેં યતિ પ્રાચીમેં આયે ।
દેખત દ્રશ્ય અનુપ મન માયે ॥ ૬૩ ॥

અતિ શ્રદ્ધાપૂર્વક શુદ્ધ શિષ્ય બન્યાં સ્નાન કરી પુરુષોત્તમ ભગવાનનાં
દર્શન કર્યાં. પછી ત્યાંથી યતિવર પ્રાચીએ પધાર્યા અને અનુપમ દ્રશ્ય જોયું

ગંગા વિચ પ્રભુ લક્ષ્મી નરાયન ।
પરે દોડ યતિ उनके पायन ॥
बहुरि कियो विधियुत आराधन ।
सरस भक्तिको जो है साधन ॥ ६४ ॥

પ્રાચી ગંગાના મધ્યભાગમાં લક્ષ્મીનારાયણ બિરાજે છે તેમનું બંને
યતિઓએ વિધિપૂર્વક પૂજન કર્યું કે જે સસ્યુક્ત મુક્તિનાં સાધનરૂપ છે.

चले रेवताचल प्रति योगी ।
पहुंचे द्रुत वहँ विषय वियोगी ॥
रेवती गंगामें किय स्नाना ।
देखे दामोदर भगवाना ॥ ६५ ॥

त्यांथी घोगी नीलकण्ठस्वामी तथा रघुनाथपुरी रेवतायल (गिरिनार) तरङ्ग
पदार्या, विषय विद्योगी (कामना रहित) ओ अन्ते यतिवर सत्वर त्यां पढोन्नी
गया अने रेवती नामनी गंगासां स्नान करी लगवान दामोदरनां दर्शन कर्या।

दरस परस किय अति आनंदभर ।

शंभु भवेश्वर अरु इन्द्रेश्वर ॥

देवी अम्बिका गुरु दत्तात्रय ।

आदि सकल सुरके दर्शन किय ॥ ६६ ॥

ओ रीते आनंदयुक्त प्रभुनां दर्शन तथा वरषु स्पर्श करी भवेश्वर तथा
इन्द्रेश्वर भृङ्गादेव, देवी अम्बिका अने गुरु दत्तात्रय आदि सभअ देवानां दर्शन कर्या।

नीलकण्ठ यतिवर निर्मानी ।

बोले रघुपुरी प्रति अस बानी ॥

शिष्य ! अबैं में वृद्ध भयाहों ।

उत्तर काशी गँवन द्रुत चाहों ॥ ६७ ॥

निरक्षिभानी यतिवर नीलकण्ठस्वामी रघुनाथपुरील प्रति डहेवा लाग्या
ओ हे शिष्य ! हुये हुं वृद्ध थयो छुं भाटे जेभ अने तेभ तुरत उत्तर काशी
जवानी धिछा राखुं छुं।

अन्तिम गंगातट निवसन हो ।

वहँही मेरा देहपतन हो ॥

ओर नहीं अन्तरमें आशा ।

केवल इष्टभजन अभिलाषा ॥ ६८ ॥

अन्तिम अवस्थाओ भूहारे गंगाने किनारे निवास होय अने त्यांज भूहारे।
देह निवृत थाय ओभ बाहुं छुं, भील कोध पख आशा भूहारे हृदयमां नथी,
भात्र ब्रह्मचिन्तननी अभिलाषा छे।

अस निश्चय गुरुको जब भयऊ ।

उन सह रघु उत्तरमें गयऊ ॥

करत अमित तीर्थाटन योंही ।

नीलकण्ठ यतिवर निर्मोही ॥ ६९ ॥

गुरुना आवा निश्चय पछी ते अन्ते गुरु शिष्य उत्तर दिशा तरङ्ग पधार्थी.
भार्गवां अनेक तीर्थानां दर्शन करता करता मोह रहित यतिवर्य नीलकण्ठवासी

हरद्वारमें पहुँचे आई ।

शान्ति बिल्लकेश्वरमें पाई ॥

किय निवास वोही आश्रममें ।

बीते दिन कलु दैनिक क्रममें ॥ ७० ॥

हरद्वारमां पधार्थी अने अद्वैतकेधर नामना स्थानमां जे शान्तिथी
अने आश्रममां निवास कर्यो भार्गवा परिश्रम निवारवा भाटे थोडा दिवसो त्यां
बिताया तयारआइ

प्रथम पार्वतीकुण्ड नहाये ।

ब्रह्मकुण्डमज्जन पुनि पाये ॥

स्नान ध्यान सह किय निज चिन्तन ।

काशी गँवनको भयो बहुरि मन ॥ ७१ ॥

त्यां पार्वतीकुंड तथा ब्रह्मकुंडमां स्नान करी प्रभुना ध्यान सहित मज्जन
कर्यो. तयारआइ थोतानुं उत्तर काशी पधारवानुं मन थयुं.

दोहा

उत्तर काशीमें उभय, पहुँच गये धृति धाम ।

बसे ज्ञानमठमें सदा, चितवत आत्मराम ॥ ७२ ॥

वैराग्यासी गुरु शिष्य अन्ते उत्तर काशीअे गया अने त्यां राम रूप ब्रह्मनुं
परिचिन्तन करता ज्ञानमठमां बिराज्या

नीलकण्ठ गुरुने लख्यो, समीप समय निर्वाण ।

परब्रह्मके भजनमें, ओत प्रोत किय प्राण ॥ ७३ ॥

यु३ नीलकंठस्वाभीओ पोतानो निर्वाणु समथ नष्टक आवेडो जेथ परअहना
सजनभां प्राणुने ओतपोत (तदसीन) क्यौ

एक समय आश्रम निकट, अति विरक्त इक संत ।

नीलकंठ निरखत भये, शीतग्रस्त अत्यंत ॥ ७४ ॥

ओक वणते कोथ ओक विरक्त संतने पोताना आश्रमनी पासे अत्यंत रादथी
धराओला नीलकंठस्वाभीओ जेया.

वह कबहुक धनूर त्यों, चरस आदिको पान ।

वेर वेर कर भान बिन, धरत भयो निज ध्यान ॥ ७५ ॥

ओ विरक्त संत कोथ कोथ वणते राद उडाउवा भाटे धतूरे तेमज चरस
आदिनुं पारंपार पान करी जेसान जनी स्वइपनुं ध्यान धरवा बाहुता हुता.

विनाशकारक वस्तुको, सेवन अति दुःखदाइ ।

देख्यो गुरुवर नीलने, पुनि वह गये लुकाइ ॥ ७६ ॥

विनाशकारक वस्तुनुं सेवन अत्यंत दुःखदायक छ ओ यु३वर नीलकंठ
स्वाभीओ पोतानी नजरे जेथुं अने तेओ विरक्त संतनी चेष्टा जेवा छुपाध गया.

सत्वर व्यसनी संतको, छूट गयो सब ध्यान ।

भई लालसा व्यसनकी, कियो धूमको पान ॥ ७७ ॥

गुरुतज पछेला व्यसनी संतनी ध्यानेच्छा नष्ट थध अने तेनुं चित्त व्यसन
चिन्तन करवा लाग्युं, ओटले तेणे धूम पान क्युं.

तब विरक्त बोलन लग्यो, या विध आपहि आप ।

व्यसन यही दुःखदेन है, पूर्व जन्मके पाप ॥ ७८ ॥

ते समये ओ विरक्त पोतानी भेजेज आ प्रभाणु जेसवा लाग्या जे पूर्व
जन्मनां पापइय आ व्यसन महुा दुःखने देवावाणां छ

मनमें कष्ट भयो महा, गयो दूर निज ज्ञान ।

प्रतिबन्धक प्रभु भजनमें, प्रबल धूमको पान ॥ ७९ ॥

આ રીતે વિરકત સંતના મનમાં મહાન્ કષ્ટ થયું; તેવું આત્મજ્ઞાન નિવૃત્ત થયું અને તે વિચારવા લાગ્યા જે આ ધૂમપાન પ્રભુ ભજનમાં પ્રબળ પ્રતિબંધક છે

ચોપાઈ.

પશ્ચાત્તાપ કરત યતિ અસ જબ ।

નીલકण्ठ ગુરુ સુનત મયે સબ ॥

તન મન વિહ્વલ વ્યસન બનાવત ।

પ્રાની અધોગતિ ઉનતેં પાવત ॥ ૮૦ ॥

જ્યારે વ્યસની યતિ આ પ્રમાણે પશ્ચાત્તાપ કરતો હતો ત્યારે ગુરૂ નીલ-કંઠસ્વામી છુપી રીતે એ સર્વ સાંભળતા હતા, તેઓ મનમાં વિચારવા લાગ્યા જે અહો! વ્યસન છે તે તન અને મન બન્નેને વિદ્વેષ બનાવે છે, આવાં વ્યસનોથી મનુષ્ય અધોગતિને પ્રાપ્ત થાય છે.

उत्तम भावि नष्ट करत है ।

दुष्ट व्यसनसों देव डरत है ॥

उचित यही रघुपुरीकों कहना ।

दुर्व्यसनोतें दूरहि रहना ॥ ૮૧ ॥

ઉત્તમ ભાવિનો નાશ કરે છે, દુષ્ટ વ્યસનથી દેવો પણ ડરે છે. આ વાત શિષ્ય રઘુનાથપુરીને કહેવી ઘટે છે કે “દુર્વ્યસનોથી હુમ્મશાં દૂરજ રહેવું !!

अस विचारि निज निकट बुलाये ।

कथन शिष्यकों सुखद सुनाये ॥

शिष्य प्रशिष्यकी प्रतिहि उचरना ।

धूमपान कबहू नहि करना ॥ ૮૨ ॥

આમ વિચાર કરી શિષ્ય રઘુનાથપુરીને પોતા પાસે બોલાવ્યા અને સુખ-દાયક વચનો સંભળાવ્યાં જે હે શિષ્ય! તમારા જે શિષ્ય બને તથા એ શિષ્યોના જે શિષ્ય થાય તે સર્વને ઉત્તરોત્તર ઉપદેશ કરવો કે કદીપણ વ્યસનનું સેવન કરવું નહિ.

ગુરુકી યહ સદ્બોધક બાની ।
 રઘુપુરીને હિતકર પહિચાની ॥
 આજ્ઞા ઉનકી શીશ ચઢાઈ ।
 જન્મ સફલ કિય ગુરુગુન ગાઈ ॥ ૮૩ ॥

ગુરુજીની આ સદ્બોધક વાણીને રઘુનાથપુરીએ હિતકારક જાણી તેઓ શ્રીની આજ્ઞા મસ્તકપર ચઢાવી અને ગુરુનાં ગુણગાનથી પોતાનો જન્મ સફળ માન્યો.

દોહા

તદનન્તર કલુ સમયમેં, સદ્ગુરુ નીલ શરીર ।
 કાલ ધર્મ પાવન લગ્યો, પાવન ગંગાતીર ॥ ૮૪ ॥

ત્યારબાદ થોડા સમયપર સદ્ગુરુ નીલકંઠસ્વામીનું શરીર પવિત્ર ગંગા કિનારે કાલ ધર્મને પ્રાપ્ત થવા તત્પર થયું.

તબ વહ અપને શિષ્યકોં, કરન લગે ઉપદેશ ।
 તાત ! યહી સંસારમેં, નહીં સત્યતા લેશ ॥ ૮૫ ॥

ત્યારે તેઓ પોતાના શિષ્યને ઉપદેશ કરવા લાગ્યા જે હે ભાઈ ! આ સંસારમાં લેશ પણ સત્ય પણું નથી અર્થાત્ સંસાર ખોટો છે.

સદા સત્ય હૈ બ્રહ્મ ઇક, ચિન્મય પરમાનન્દ ।
 પ્રપન્ચ માયાકો અવર, દ્રશ્યમાત્ર દુઃખ દ્વન્દ્વ ॥ ૮૬ ॥

ચૈતન્યરૂપ અને પરમ આનન્દ સ્વરૂપ એક બ્રહ્મ નિરન્તર સત્ય છે, બાકીનાં દ્રશ્યમાત્ર (જે કંઈ જોવામાં આવે છે તે સમગ્ર) સુખ દુઃખનાં સાધન છે અને તે માયાનાં કાર્ય હોવાથી મિથ્યા છે.

પ્રકટત મિથ્યા મોહકોં, બહુરિ વિશ્વકે રંગ ।
 યાતેં સંત વિવેકયુત, ઉનસોં રહત અસંગ ॥ ૮૭ ॥

વળી વિશ્વના વિવિધ રંગો મિથ્યા મોહને પ્રકટ કરે છે, એટલામાટે વિવેક-વાળા (આત્મ અનાત્મનો વિચાર કરવાવાળા) સંત પુરૂષો એ વિશ્વના રંગથી અસંગ રહે છે અર્થાત્ એનો સંગ કરતા નથી.

પ્રિય રઘુનાથ તુમ્હૈ લહ્યો, ઉચિત સુ આત્મજ્ઞાન ।

સ્થિતિ પાવહુ નિજ રૂપમેં, યહ સર્વ મિથ્યા જ્ઞાન ॥૮૮॥

હે પ્રિય શિષ્ય રઘુનાથ! તમે જેવું જોઈએ તેવું આત્મજ્ઞાન મેળવ્યું છે, માટે આ સાંસારિક સર્વ પ્રપચોને મિથ્યા જાણી સ્વસ્વરૂપમાં સ્થિતિ પામશે.

માનવતન યહ મોહકા, કારન પરમ કહાત ।

તામેં આસ્થા કોનસી, જો ઉદ્ભવ લય પાત ॥ ૮૯ ॥

આ મનુષ્ય દેહ મોહનું મહાન કારણ છે અને જે જન્મ તથા વિનાશ પામે છે તેમાં આસ્થા રાખવી કેમ થયે?

ચોપાઈ.

હોત દેહ પ્રારબ્ધહિ જૈસા ।

ભોગતહૈ સુખ દુઃખ વહ વૈસા ॥

પંચભૂતમય સ્થૂલ શરીરા ।

મૃત્યુ ધર્મ પાવત રઘુવીરા ॥ ૯૦ ॥

જેવાં શરીરનાં પ્રારબ્ધ હોય છે તેવાં સુખદુઃખ પ્રાણી તદ્દ વશ થઈ ભોગવે છે. હે શિષ્ય રઘુનાથ! આ પંચભૂતમય સ્થૂલ શરીર મૃત્યુ ધર્મને પ્રાપ્ત થાય છે.

ધર્મ મરનકા નહિ ચેતનમેં ।

વ્યાપક જો હૈ સકલ ભુવનમેં ॥

જ્ઞાન અનલસોં સંચિત સારે ।

જ્ઞાની જન પલમેંહિ પ્રજારે ॥ ૯૧ ॥

જે સમસ્ત સૃષ્ટિમાં વ્યાપક છે એ ચૈતન્યનો મૃત્યુ ધર્મ નથી. જ્ઞાની પુરૂષ જ્ઞાનરૂપી અગ્નિથી ક્ષણભાવમાં સમસ્ત સંચિતને બાળી ભસ્મ કરી દે છે.

उनके जो क्रियमाण^१ कहावत ।

होइ शुभाशुभरूप सुहावत ॥

૧ “ तस्य पुत्रादायमुपयन्ति सुहृदः साधुकृत्यं,

द्विषन्तः पापकृत्यमुपयन्ति ”

[इति श्रुतेः]

उनके अधिकारी जन निन्दक ।

कलुक भाग पावत है सेवक ॥ ९२ ॥

એ જ્ઞાની જનનાં શુભ અશુભ રૂપે જે ક્રિયાભણુ (વિદ્યમાન અવસ્થામાં કરાતાં કર્મ) ના અધિકારી (ભોક્તા) નિન્દક અને સેવક બેઉ બને છે. અશુભ કર્મનાં રૂપ નિન્દક (નિન્દા કરનાર) ને મળે છે અને શુભ કર્મનાં રૂપ સેવકને પ્રાપ્ત થાય છે.

ज्ञानीकों केवल प्रारब्ध हि ।

भोगनकी श्रुतिने वार्ता कहि ॥

रंगभूमिमें प्रेक्षक आगें ।

ज्यों नट भाव बतावन लागे ॥ ९३ ॥

જ્ઞાનીને તો માત્ર પ્રારબ્ધ કર્મજ ભોગવવાનાં વેદે કહ્યાં છે. જેમ રંગ ભૂમિમાં પ્રેક્ષકની આગળ નટી નાટકના ભાવો બતાવે છે

देखत है प्रेक्षक वह सबही ।

करत नही उनकी कृति कबही ॥

प्रिय रघु! वैसें यहभी अपारा ।

रंगभूमि सम है संसारा ॥ ९४ ॥

અને પ્રેક્ષક એ બધું જોયા કરે છે, પરંતુ નટીની પેઠે કદી પણ નૃત્ય કરતો નથી. હે પ્રિય રઘુનાથ! એવીજ રીતે અપાર (જેનો કોઈ પાર પામેલ નથી) એવો આ સંસાર રંગભૂમિ સમાન છે.

नाचत नट प्रारब्धसु जामें ।

सुखदुःख भाव दिखावत तामें ॥

पैं जन संत निहारत जाही ।

क्षोभ तनिकभी पावत नांही ॥ ९५ ॥

જેમાં પ્રારબ્ધ રૂપી નટી નૃત્ય કરે છે અને સુખદુઃખના ભાવો બતાવે છે, પરંતુ પ્રેક્ષક સંત પુરૂષ તેનાથી લેશમાત્ર ક્ષોભ પામતા નથી.

ક્યોં કિ ધર્મ વહ અન્તઃકરનકે ।
નાંહિ ધર્મ ઇકમી ચેતનકે ॥
ચેતનકો ન સબન્ધ કિસીસેં ।
યહ નિશ્ચય હમ કરત શ્રુતિસેં ॥ ૧૬ ॥

કારણ કે સુખદુઃખ આદિ ધર્મ અન્તઃકરણના છે, પરંતુ આત્માના નથી
આ નિશ્ચય અમે શ્રુતિથી કયોં છે.

સકલ અવસ્થામેં જન જ્ઞાની ।
ચિતવત બ્રહ્મ-સ્વરૂપ પિછાની ॥
દેહ ધર્મસોં જો દુઃખ આવે, ।
વો નિજ અનુભવમેં નહિ લાવે ॥ ૧૭ ॥

સર્વ અવસ્થામાં જ્ઞાની પુરૂષ બ્રહ્મને પોતાનું સ્વરૂપ જાણી તેનું ચિન્તન
કરે છે અને દેહસંબંધથી જે સુખદુઃખ આદિ આવી પડે છે તેને પોતાના અનુભવમાં
લેતા નથી અર્થાત્ આત્મ અનુભવમાં નિમગ્ન હોવાથી તેમને દેહધર્મોનું જ્ઞાન
હોતું નથી, તોપણ સુખદુઃખ આદિનું જ્ઞાન તો ક્યાંથીજ હોય ?

માયાકાર્ય મહદ સંસારા ।
હૈ અપાર દુઃખરૂપ અસારા ॥
પેં વિવેક દ્રગસોં જો જોવે ।
उनकों वह दुःखरूप न होवे ॥ १८ ॥

આ મહાન્ સંસાર કેવળ માયાનું કાર્ય છે, તે અપાર છે, દુઃખરૂપ છે અને
અસાર (સાર રહિત) છે, પરંતુ તેના તરફ જે મિથ્યાદ્રષ્ટિથી જુએ છે તેને તે
દુઃખજનક થતો નથી.

प्रिय रघु! तुंभी धर निज ध्याना ।
जासों तरि जैहै पुनि आना ॥
तुमने बहु सेवा की मेरी ।
कितनी प्रशंसा करूं में तेरी ॥ १९ ॥

હે પ્રિય શિષ્ય રઘુનાથ! તમે પણ આત્માતું ધ્યાન ધરો, જેથી પુનર્જન્મ
રંગી જશે. તમે મહારી વણી સેવા કરી છે, હું તમારા કેટલાં વખાણ કરું ?

શાશ્વત હો કલ્યાણ તિહારા ।

અન્તિમ આશીર્વાદ હમારા ॥

ઇતના કહકર મૌન ગહેડ ।

પુનિ રઘુપુરીકોં કહત મયેઝ ॥ ૧૦૦ ॥

તમારું નિરન્તર કલ્યાણ હો એવો મહારે છેવટનો આશીર્વાદ છે. આટલું
કહી શુરૂ નીલકંઠસ્વામી જરાવાર ઘોસતા બંધ થયા, થોડા વખત પછી પાછા
રઘુનાથપુરીને કહેવા લાગ્યા જે

કાલધર્મ અવ નિકટ નિહારા ।

શિષ્ય! સુનહુ કર્તવ્ય તુમ્હારા ॥

પ્રથમ ક્રિયા અન્ત્યેષ્ટિ કરના ।

બહુરિ સિદ્ધપુર ક્ષેત્ર વિચરના ॥ ૧૦૧ ॥

હવે મારા દેહનો કાળ ધર્મ અતિ સમીપ છે; માટે હે શિષ્ય! તમારું
ઉત્તમ કર્તવ્ય શું છે તે સાંભળો. પ્રથમ મહારા દેહની અન્ત્યેષ્ટિ ક્રિયા કરવી
અને પછી તમારે સિદ્ધપુર ક્ષેત્ર તરફ જવું.

વહાં વિપ્ર ઇક તોહિ મિલેગો ।

ઝંઝાવાટ નિવાસી હૈંગો ॥

દિક્ષા યાચેગો વહ તો સન ।

उनकों दीक्षित करना पोषन ॥ १०२ ॥

ત્યાં (સિદ્ધપુરમાં) તમને ઝંઝાવાટ નગરનો નિવાસી એક બ્રાહ્મણ મળશે
અને તે તમારી પાસે દિક્ષાની યાચના કરશે તે આપવી અને તેનું સર્વ પ્રકારે
પોષણ કરવું.

पुनि उन सहित दुग्धसर जाना ।

आश्रम रचि निज ध्यान लगाना ॥

શિષ્ય પ્રશિષ્યોંકી અભિવૃદ્ધિ ।

होगी सकल अर्थोंकी सिद्धि ॥ १०३ ॥

ત્યારબાદ એ વિપ્રની સાથે તમારે દુગ્ધસર જવું અને ત્યાં આશ્રમ બનાવી ધૈર્ય ભજન કરવું. એ સ્થળે આપણા શિષ્ય પ્રશિષ્યોની અભિવૃદ્ધિ સહિત સમગ્ર અર્થની સિદ્ધિ થશે.

દક્ષિણ કર ધર રઘુકે મસ્તક ।
દી આશિષ ગુરુને રતિ પૂર્વક ॥
જપત જપત ઐકાર અદીના ।
આત્મરૂપમેં મયડ વિલીના ॥ ૧૦૪ ॥

આ રીતે રઘુનાથપુરીજીના મસ્તક ઉપર પોતાનો જમણો હાથ મૂકી ગુરુએ પ્રેમપૂર્વક આશીર્વાદ આપ્યો અને સમર્થ એવા નીલકંઠસ્વામી ઝંકારનો જપ કરતા કરતા આત્મસ્વરૂપમાં લીન થયા.

અન્ય કૃત્ય રઘુપુરીને કીન્હે ।
સમાચાર સબ યતિકોં દીન્હે ॥
ગુરુ નિમિત્ત કૃતિ ષોડશી આદિ ।
કિય વિધિયુત લખિ ધર્મ અનાદિ ॥ ૧૦૫ ॥

રઘુનાથપુરીએ ત્યાં રહેતા યતિઓને ખબર આપ્યા અને ગુરુની અન્યેષ્ટિ ક્રિયા કરી, તેમજ સન્યાસી ધર્મ પ્રમાણે ગુરુ નિમિત્તે ષોડશી આદિ કૃતિ પણ વિધિપુરઃસર કરી.

દોહા.

કલુક કાલ વહૈં રઘુપુરી, કરિકેં આત્મ વિચાર ।
ગયે સિદ્ધપુર ક્ષેત્રમેં, ગુરુ આજ્ઞા અનુસાર ॥ ૧૦૬ ॥

ત્યારબાદ રઘુનાથપુરી થોડા સમય ઉત્તર કાશીમાં રહી ગુરુ નીલકંઠસ્વામીની આજ્ઞાનુસાર સિદ્ધપુર ક્ષેત્ર તરફ પધાર્યા. રઘુનાથસ્વામીજીને સગુણબ્રહ્મ શ્રી રામમાં નિષ્ઠા હોવાથી તેઓ રામભક્ત વૈષ્ણવોમાં બહુપ્રેમ રાખતા અને રામ ભક્ત વૈષ્ણવો સ્વામીજીને રઘુનાથદાસ અથવા રઘુવરદાસ કહેતા હતા.

પહુચ વહાં શ્રીબિન્દુસર, ઓર કપિલ ભગવાન ।
દર્શન કરિ વહ દોડકે, પાયે તુષ્ટિ મહાન ॥ ૧૦૭ ॥

અને ત્યાં પહોંચી શ્રી બિન્દુસર તથા કપિલ દેવ ભગવાન અન્નેનાં દર્શન કર્યાં અને મહાન સંતોષને પ્રાપ્ત થયા.

પુનિ ગુરુમુખસોં આપ જો, પાયેથે ઉપદેશ ।

उनको स्मरन करत भये, काटनकों भवक्लेश ॥ १०८ ॥

તે પછી પેતાને જે ગુરુ મુખથી બ્રહ્મ ઉપદેશ મળ્યો હતો તેનું વારંવાર સ્મરણ કરતા હતા.

सुन्दर वह स्थलपें पुनि, धरन लगे निज ध्यान ।

इतनेमें इक विप्रवर, आइ चढ्यो यह स्थान ॥ १०९ ॥

અને બિન્દુસર તર ઉપર સમાહિત ચિત્તથી બેઠા હતા તે વખતે એક બ્રાહ્મણ એ સ્થળે આવ્યો.

वासी झंझावाटको, यादव शुभ अभिधान ।

करि स्नान सर बिन्दुमें, देखि कपिल भगवान ॥ ११० ॥

તે જંઝાવાટનો રહેવાસી હતો અને તેનું યાદવ એવું શુભ નામ હતું, તે વિપ્ર બિન્દુસરમાં સ્નાન કરી શ્રી કપિલ ભગવાનનાં દર્શન કરી

इत उत द्रग डारत भयो, देवालयकी ओर ।

वहां सौम्य यों दर्शनीय, देखे यति शिरमोर ॥ १११ ॥

દેવ મન્દિર તરફ આમ તેમ જોવા લાગ્યો ત્યાં એક સૌમ્ય (શાન્ત) અને દર્શનીય (દર્શન કરવા યોગ્ય) યતિઓના શિરોમણિને તેણે જોયા.

सद्य उन्हीके चरणमें, मस्तक दियो नँवाइ ।

सविनय संत समीपमें, बैठो मुद अधिकाइ ॥ ११२ ॥

અને તુરત તેમના ચરણમાં પોતાનું મસ્તક નમાવ્યું અને એ સંતની સમીપે વિનયપૂર્વક આનંદ સહિત બેસી ગયો.

तब विलोकि वह विप्रकों, करत प्रश्न यतिराज ।

कोन? कहाँके? तुम यहां, आये हो किसी काज? ॥ ११३ ॥

ત્યારે એ વિપ્રને બોધ યતિરાજ રઘુનાથપુરી પૂછવા લાગ્યા જે તમે કોણ છો ?
ક્યાંના રહેવાસી છો ? અને આહી શામાટે આવ્યા છો ?

इस विध यतिवरके वचन, सुनि द्विज यादव नाम ।

कहन लग्यो अपनी कथा, समुझि संत सुखधाम ॥११४॥

આ રીતે યતિવરનાં વચન શ્રવણ કરી યાદવ નામનો બ્રાહ્મણ તેઓને
સુખના નિવાસરૂપ સત્પુરુષ બાણી પોતાની કથા કહેવા લાગ્યો જે

आयो झंझावाटसों, यात्रा हित यह स्थान ।

कबहुक हमरे गाँवमें, यतियुग आप समान ॥ ११५ ॥

હું યાત્રા અર્થે ઝંઝાવાટથી આ સિદ્ધપુરક્ષેત્રમાં આવ્યો છું, કોઈ એક
સમયે અમારા ગામમાં આપ જેવા બે થોડી પુરુષો

आयेथे आगे तभी, में लघुवयका बाल ।

लाभ न कुछभी ले सका, खटकत उर वह ख्याल ॥११६॥

આગળ (પૂર્વે) આવ્યા હતા ત્યારે હું નાનાની અવસ્થાનો બાળક હોતો,
જેને લઈ સંતસમાગમનો કર્મ પણ લાભ ન લઈ શક્યો, એ વિચાર દ્વંદ્વમાં
હજી ખરક્યા કરે છે.

चोपाई.

यों तो संत अनन्त हमारे ।

पुरमें कलु दिन निवसि सिधारे ॥

पैं इक नीलकण्ठपुरी नामा ।

यतिवरशिष्य सहित अभिरामा ॥११७॥

એમ તો અમારા શહેરમાં (ઝંઝાવાટમાં) ઘણા સંતજનો થોડા દિવસ
રહી સિધાવી બધે છે, પરંતુ એક નીલકંઠપુરી નામના યતિવર પોતાના સુન્દર
શિષ્ય સહિત

आयेथे महदात्मा उत्तम ।

टायों जिसने बहु जनको भ्रम ॥

દે સદ્બોધ સદા મનભાયે ।

ગ્રામ્ય જનોંકે વ્યસન તજાયે ॥૧૧૮॥

પદ્યાર્થી હતા, પોતે ઉત્તમ મહાત્મા હોઈ ઘણા મનુષ્યોના ભ્રમને તેઓએ ટાળ્યા હતા અને મનને રૂચે તેવાં હિતવચન સંભળાવી પ્રાકૃત જનોનાં વ્યસનોને તબવ્યાં હતાં.

વો ફિર કબહુ વહાં નહિ આયે ।

સમરત ઉન સબ લગન લગાયે ॥

આજ સૌમ્ય છબિ આપકી દેખી ।

આત્મતુષ્ટિ મેંને અવલેખી ॥ ૧૧૯ ॥

એ મહાત્મા ફરી કોઈ વખત ઝંઝાવાટમાં પદ્યાર્થી નથી, ત્યાંના સર્વ લોકે એમનું રમરણ કરે છે. એમનો સદુપદેશ શ્રવણ કરવા સહુ ચાહે છે, આજે આપની સૌમ્ય છબિ જોઈ મેં આત્મતુષ્ટિ અનુભવી છે અર્થાત્ મને ઘણાજ સંતોષ થયો છે.

મનુ મેરે પ્રારબ્ધ ઉદયકોં ।

મિલન યહાંપર હોહિ ઉભયકો ॥

વહ દ્વયમેસેં તુમ ઇક મૂર્તિ ॥

ચોં મમ ઊર શંકાકી સ્ફુર્તિ ॥૧૨૦ ॥

હું એમ માનું છું જે મારાં પ્રારબ્ધના ઉદય માટે એ બન્ને મહાત્માનો અહીં મિલાપ થાય તો બહુજ ઠીક, વળી એ બે મહાત્મામાંની એક મૂર્તિ આપ હો એમ મહારા દૃઢ્યમાં સંદેહ

હોત-કરહુ પ્રભુ!શંક નિવારન ।

સંતદરસ જગ જલનિધિ તારન ॥

ઇતની સવિનય કિય જબ વિનતિ ।

તબ પ્રણવ વદિ કહન લગે યતિ ॥૧૨૧॥

थाय छे भाटे हे प्रभु आप! म्हारी शंकातुं निवारणु करे, कारणु के संतजननां दर्शन संसारसागरथी तारनारां होय छे. विप्र यादवे आवी रीते सविनय विनति करी तयारे यति रघुनाथ प्रणवोच्चार पूर्वक भोदया जे

सुनु द्विजवर! गुरुदेव शरीरां ।

भयउ निवृत्त भागीरथी तीरा ॥

तदनन्तर में यह स्थल आया ।

तुमने भी सब सत्य सुनाया ॥१२२॥

हे विप्रवर! गुरुदेव नीलकण्ठस्वामीनुं शरीर लगवती लागीरथीने दिनारे कालधर्मे प्राप्त थयुं, तयारपछी त्यांथी हुं आ स्थले आव्यो छुं अने तमे पणु जे कहुं ते सर्व सत्य छे, कारणु के गुरुदेव अने हुं पूर्वकाणमां अंछावाट आव्यो हुता.

यहां में हों श्रीरामभजन रत ।

रघुपुरी नाम लोक सब जानत ॥

तुमहो अंछावाट निवासी ।

पैं अभिधा अबलों न प्रकाशी ॥१२३॥

अहाँ हुं राम लग्गु छुं अने भने रघुनाथपुरी नामथी लोको जणु छे. तमे अंछावाटना रह्यो छे अभ कही गया, परंतु हणु सुधी नामने प्रकाश कर्यो नथी.

सुनि अस बचन महद यतिवरके ।

कहन लगे द्विज नमन सु करकें ॥

मोढ ज्ञातिका में अग्रज हों ।

संत चरन कमलोंकी रज हों ॥१२४॥

आ रीते महान् यतिवरनां वचन सांखणी विप्र श्रेष्ठ प्रकारे तेआने नमन करी कहेवा लाग्या के हुं मोढ ज्ञातिना आसणु छुं अने सत्पुरुषोनां यरणु कमलनी रज छुं.

यादव नाम त्रिवेदी कहावों ।
 प्रभु करुनासों मोक्षहि पावों ।
 रघुपुरीने अस श्रवण कियो जब ।
 गुरुवचनोंको स्मरण भयो तब ॥१२५॥

भूदाइ नाम यादव छे, हुं त्रिवेदी कहेवाउं छुं. जे आपनी कृपा होय तो
 हुं मोक्षने प्राप्त करी सकुं. रघुनाथपुरीजे ज्यारे आ वात सांझणी तयारे तेभने
 गुइ नीलकण्ठस्वामीनां वचनोतुं स्मरण थयुं

सत्य महात्माकी सब बानी ।
 यादव नाम सुनत पहिचानी ॥
 यतिवर प्रति यादवके उरमें ।
 प्रबल प्रेम जाग्यो सिद्धपुरमें ॥१२६॥

अने यादव जेपुं नाम सांझणतांज नील गुइनी वाणी सत्य थई अम
 ज्ञथुं अने तयारपछी विप्र यादवना हृदयमां सिद्धपुरक्षेत्रनी अंदर यतिवर
 रघुनाथपुरी प्रति प्रभण प्रेम जगृत थयो.

ऐसे महात्माके मुखसों ।
 धर्मश्रवण छुडावत दुःखसों ॥
 अस निश्चय करि रघुपदवन्दन ।
 करत प्रार्थना अग्रजनन्दन ॥१२७॥

अने ते भनमां विचारवा लाग्या जे आवा महात्माना भुजयी सांझणेलो
 धर्मना उपदेश सांसारिक दुःखयी मुक्त करी शके छे. आ रीते निश्चय करी अ
 आह्वणे रघुनाथपुरीना वरजमां प्रणाम करी प्रार्थना करी जे

भगवन्! वेद धर्मका निर्णय ।
 कोन ग्रन्थसों हो निःसंशय ॥

કહહુ કૃપા કરિકેં પ્રભુ! મોહે ।

સંતવચન અતિ સુખકર સોહે ॥ ૧૨૮ ॥

હે ભગવન્! કયા અન્ધથી વેદ ધર્મના નિષ્કૃષ્ઠ નિઃસંશયપણે થઈ શકે છે તે કૃપા કરી અને કહેા, કારણ કે સત્પુરુષોનાં વચન સુખદાયક હોય છે.

અસ જિજ્ઞાસુ પુનિત પુનિ બ્રાહ્મન ।

કરન લગ્યો સવિનય જવ પ્રાર્થન ॥

તવ રઘુનાથપુરી મહદાત્મા ।

કહત મયે સુમિરી પરમાત્મા ॥ ૧૨૯ ॥

આવીરીતે તે જિજ્ઞાસુ બ્રાહ્મણે જ્યારે વિનયપૂર્વક પ્રાર્થના કરી ત્યારે મહાત્મા રઘુનાથપુરી પરમાત્માનું સ્મરણ કરી કહેવા લાગ્યા જે

વિપ્ર! અગાધ સુ ધર્મવહન હૈ ।

વેદ ધર્મ પુનિ વહુત ગહન હૈ ॥

પ્રશ્ન યહી હૈ જગહિતકારી ।

જાસોં સુખ પાવત સંસારી ॥ ૧૩૦ ॥

હે બ્રાહ્મણ! ઉત્તમ એવા ધર્મના પ્રવાહ અગાધ છે, તેમાં વૈદિક ધર્મ તો અત્યંત મહન (ગંભીર) છે તેના તમારે કરેલ પ્રશ્ન જગતનું હિત કરનાર છે, જેનાથી સંસારી લોકો સુખપ્રાપ્ત થશે.

દોહા.

ધર્મ વિનિર્ણય કરનકો, પાવન જો પ્રસ્તાવ ।

તામેં મનુ^૧ ભગવાનકી, આજ્ઞા સુનુ દિજરાવ ॥ ૧૩૧ ॥

ધર્મનિષ્કૃષ્ઠ કરવાનો જે તમારો પવિત્ર પ્રસ્તાવ છે તેમાં હે બ્રાહ્મણોમાં શ્રેષ્ઠ યાદવ ! જે મનુ ભગવાનની આજ્ઞા છે તે શ્રવણ કરો.

૧ વેદોઽસ્તિલો ધર્મમૂલં, સ્મૃતિશીલે ચ તદ્વિદામ્ ।

આચારશ્ચૈવ સાધૂના-માત્મનસ્તુષ્ટિરેવ ચ ॥

[ઇતિ મનુસ્મૃતૌ]

વિધિ મુખનિર્ગત વેદ હૈ, અખિલ ધર્મકો મૂલ ।

જાસોં નિર્ણય ધર્મકો, હોત સદા અનુકૂલ ॥ ૧૩૨ ॥

બ્રહ્માનાં મુખથી પ્રકાશ પામેલ જે વેદ છે તે સમગ્ર ધર્મનું મૂળ છે અને તેનાથી ધર્મના નિર્ણય સુગમતાથી થઈ શકે છે.

કહુંક પરસ્પર વેદમેં, ભાસત વાક્ય વિરોધ ।

વહાં પુનિત વ્યાખ્યાનતેં, કીજેં સતકી શોધ ॥ ૧૩૩ ॥

વેદમાં કોઈ સ્થળે પરસ્પર વાક્યના વિરોધ જણાય તો તે વિરોધના વેદવ્યાખ્યાથી કિંવા સ્મૃતિથી પરિહાર કરવો,

વેદનિષ્ઠ સત્પુરુષકે, અથવા લલિ આચાર ।

કર લેના નિજબુદ્ધિસોં, વહ વિરોધ પરિહાર ॥ ૧૩૪ ॥

અથવા તો વેદનિષ્ઠ સત્પુરુષના વ્યવહાર જોઈ પોતાની બુદ્ધિથી ઉક્ત વાક્યવિરોધના પરિહાર કરી લેવો,

સત્પુરુષોંકે શીલસોં, ધર્મ વિનિર્ણય હોત ।

અવ દ્વિજ યાદવ! દેલ્ખિયેં, શીલ અર્થ ઉદ્યોત ॥ ૧૩૫ ॥

અથવા તો સત્પુરુષના શીલથી ધર્મના નિર્ણય થાય છે. હવે હું વિષ્ણુ યાદવ! શીલના અર્થ કહું છું તે સાંભળો.

દેવ પિતૃ અરુ વૃદ્ધકે, વન્દનીય વ્યવહાર ।

આસ્તિકતા તામેં ઉચિત, અનસૂયા અવિકાર ॥ ૧૩૬ ॥

દેવ, પિતૃ અને વૃદ્ધ પુરુષના જે વંદન કરવા યોગ્ય વ્યવહાર છે તેમાં આસ્તિકપણું, અને ઇર્ષ્યારહિતપણું, અવિકારીપણું,

મૃદુતા ત્યોંહી મિત્રતા, પ્રિયવાદીત્વ પ્રસિદ્ધ ।

કૃતજ્ઞતા રુ શરણ્યતા, કારુણ્યાદિક સિદ્ધ ॥ ૧૩૭ ॥

મૃદુતા (કોમળપણું) તેમજ મિત્રભાવ, પ્રિયવાદીપણું (મીઠું બોલવું), કૃતજ્ઞતા (કોઈએ કરેલા ઉપકારને જાણવાપણું), શરણ્યતા (શરણ આપવાને શરણ આપવું) પ્રશંસા યોગ્ય દયા આદિ સિદ્ધ

इह लौकिक आचार है, वह आचारविशिष्ट ।

जनसों निर्णय धर्मका, होत निरन्तर इष्ट ॥ १३८ ॥

પૂર્વમાં કહેલા દેવ ભક્ત્યાદિ જે આચારો તે સત્પુરુષોના છે અને તે સત્પુરુષોનાં આચરણથી ધર્મનો નિર્ણય ઇષ્ટ ગણાય છે.

कोउ स्थल यदि उभयधा, होवे धर्म विचार ।

तामें निजप्रिय पक्षको, सदा होत स्वीकार ॥ १३९ ॥

કદાચ કોઈ સ્થળે ધર્મનો વિચાર બે પ્રકારે કરવામાં આવેલ હોય ત્યાં તે બે પક્ષમાંથી પોતાને જે પ્રિય લાગે તે એક પક્ષનો હુમેશાં સ્વીકાર કરવો.

“ मनोहर ”

याज्ञवल्क्य^१ स्मृतिमें चतुर्दश गिनाये ग्रन्थ ।

विद्या प्रतिपादक सुबोधके निलयहै ॥

जासों होत धर्मको विनिर्णय धराके बिच ।

जाके अभिधानसोंही अनाचार क्षय है ॥

पुनित पुराण न्याय मीमांसा रु धर्मशास्त्र ।

अंगमिश्र वेद आदि स्थान विद्यामय है ॥

परम सुशील जन संतनके अन्तरमें ।

जाके परिशीलनसों धर्मको उदय है ॥ १४० ॥

હું વિપ્ર યાજ્ઞવલ્ક્ય! યાજ્ઞવલ્ક્ય સ્મૃતિમાં વિદ્યાનું પ્રતિપાદન કરનારાં ચૌદ પ્રસ્થાન ગણાવ્યાં છે, જેનાથી આ લોકમાં ધર્મનો વિશેષ કરી નિર્ણય થાય છે. અને જે નિર્ણયથી અનાચાર નાશ પામે છે. પવિત્ર પુરાણ, ન્યાય, મીમાંસા, ધર્મશાસ્ત્ર અને છ અંગ વિશિષ્ટ વેદો આ સર્વ ચતુર્દશ ધર્મવિદ્યાનાં પ્રતિપાદક પ્રસ્થાન છે, જેનાં પરિશીલનથી પરમસુશીલ સત્પુરુષોના ધર્મનો ઉદય થાય છે.

१ पुराणन्यायमीमांसा, धर्मशास्त्रांगमिश्रिताः ।

वेदाः स्थानानि विद्यानां, धर्मस्य च चतुर्दश॥ [इति याज्ञवल्क्यस्मृतौ]

સવૈયા.

બ્રહ્મપુરાણ રુ પદ્મપુરાણ ।
 તૃતીય સુવિષ્ણુ પુરાણ પ્રમાનત ॥
 શંભુપુરાણ રુ લિङ્ગ પુરાણ ।
 गरुडपुરાણ સર્વે જગ જાનત ॥
 નારદ નામ પુરાણ પ્રસિદ્ધ ।
 સુભાગવતાભિધ લોક વખાનત ॥
 અગ્નિપુરાણ રુ સ્કન્દ પુરાણ ।
 સુબોધ ભવિષ્ય સહોત્તર ઠાનત ॥ ૧૪૧ ॥

૧ બ્રહ્મપુરાણ, ૨ પદ્મપુરાણ, ૩ વિષ્ણુપુરાણ, ૪ શિવપુરાણ, ૫ લિંગપુરાણ, ૬ ગરુડપુરાણ, ૭ નારદપુરાણ, ૮ શ્રીમદ્ભાગવતપુરાણ, ૯ અગ્નિપુરાણ, ૧૦ સ્કન્દ પુરાણ, ૧૧ ભવિષ્યોત્તરપુરાણ,

દોહા.

बहुरि ब्रह्मवैवर्त अरु, मार्कण्डेय पुरान ।
 ब्रह्मांडादिक अष्टदश, संख्या कहत सुजान ॥ १४२ ॥

૧૨ બ્રહ્મવૈવર્તપુરાણ, ૧૩ માર્કંડેયપુરાણ, ૧૪ બ્રહ્માંડપુરાણ, ૧૫ વારાહપુરાણ, ૧૬ વામનપુરાણ, ૧૭ કૃત્તીપુરાણ, ૧૮ મત્સ્યપુરાણ, ૧૯ અઘાર પુરાણ છે એમ સુશબ્દો કહે છે.

गौतमकृत रु कणाद कृत, निरख्यो हमने न्याय ।

पूर्व मीमांसा रच गये, श्रीजैमिनी मुनिराय ॥ १४३ ॥

ગૌતમ મુનિકૃત અને કણાદ મુનિકૃત ન્યાય ગ્રન્થો મારા ભણેલા છે અને મુનિવર જૈમિનીએ પૂર્વ મીમાંસા રચેલી છે.

जामें निर्णय धर्मको, पावत परम प्रकाश ।

ब्रह्ममीमांसा है बहुरि, कर्त्ता मुनिवर व्यास ॥ १४४ ॥

જેમાં ધર્મના નિર્ણય પરમ પ્રકાશને પામે છે:- અને ઉત્તર મીમાંસાના કર્તા શ્રી વ્યાસ મુનીશ્વર છે.

જામેં બ્રહ્મવિચારકો, વિધવિધ લિખ્યો પ્રકાર ।

સુનુ યાદવ! ષટ્ શાસ્ત્રકે, નામ કર્મ અનુસાર ॥ ૧૪૫ ॥

એ બ્રહ્મમીમાંસામાં બ્રહ્મવિચારના વિવિધ પ્રકાર દર્શાવેલા છે. હે યાદવ! હવે વેદના છ એંગનાં નામ શ્રવણ કરો.

“ ઘનાક્ષરી ”

વ્યાકરણ જ્યોતિષ ત્યોં પિંગલ નિરુક્ત કલ્પ ।

શિક્ષા ષટ્ ગ્રન્થ યહ વેદકે વિમલ અંગ ॥

જાકે અધ્યયનસોં વિનિર્ણય સુધર્મહૂકો ।

હોત સુખસાધ્ય એસો પાઓ તુમમી પ્રસંગ ॥

ઓરમી અનેક વૈસે ગ્રન્થ ધર્મશાસ્ત્રકે હૈ ।

જાકે કર્તા ઋષિઓંકી કીર્તિ અવલોં અમંગ ॥

પાયે જો આચાર્યપદ મનમેં ન લેશ મદ ।

હમસે અનંત જાકો ચાહત સદૈવ સંગ ॥ ૧૪૬ ॥

વ્યાકરણ, જ્યોતિષ, પિંગલ, નિરુક્ત, કલ્પ અને શિક્ષા એ છ વેદનાં અંગ છે. જેના અભ્યાસથી ધર્મના નિર્ણય થાય છે. હે યાદવ! તમે પણ એવા પ્રસંગને પામે અર્થાત્ ઉપર કહેલાં છએ એંગોના અભ્યાસ કરો. બીજા પણ ધર્મશાસ્ત્રના એવા અનેક ગ્રન્થો છે, જેના કર્તા ઋષિઓની કીર્તિ આજ પર્યંત અભંગ રીતે વિદ્યમાન છે; જેઓ આચાર્યપદને પામેલા હોવા છતાં મનમાં લેશપણ મદ (અભિમાન) રાખતા નહિ અને અમારા જેવા અનંત જેના જેઓના ગ્રન્થોનું પરિશીલન નિરંતર ચાહે છે.

ચોપાઈ.

મનુ અત્રિ વિષ્ણુ અરુ હારીત ।

યાજ્ઞવલ્કય ઉશના શુભ ચારિત ॥

૧ મન્વત્રિવિષ્ણુ હારીત, યાજ્ઞવલ્કયોશનોઽગિરાઃ ।

યમાપસ્તમ્બસંવર્તાઃ, કાત્યાયનબૃહસ્પતી ॥

પરાશરવ્યાસશઙ્ખલિખિતા દક્ષગૌતમૌ ।

શાતાતપો વશિષ્ઠશ્ચ ધર્મશાસ્ત્રપયોજકાઃ [ઇતિ યાજ્ઞવલ્કયસ્મૃતૌ]

बहुरि अंगिरा यम आपस्तंब ।

कात्यायनकों जानत है सब ॥ १४७ ॥

भट्ट, अत्रि, विष्णु, हारीत, याज्ञवल्क्य, उशना, अंगिरा, यम, आपस्तंब
तथा कात्यायन के जेयो उतम चरित्रवाणी अने विश्वविख्यात छे.

योंहि बृहस्पति ओर पराशर ।

व्यास शंख यों लिखित ऋषीवर ॥

दक्ष रु गौतम पुनि शातातप ।

शमत वशिष्ठ अज्ञता आतप ॥ १४८ ॥

अवीज रीते बृहस्पति, पराशर, व्यास, शंख, लिखित, दक्ष, गौतम,
शातातप, अज्ञानरूपी तापने शान्त करनार वशिष्ठ,

कृतु सुमन्तु अरु मुनि बोधायन ।

व्याघ्रपाद आदि ऋषिरायन ॥

धर्मशास्त्रके लेखक लोना ।

अवर भये जो जो मति भोना ॥ १४९ ॥

कृतु, सुमन्तु, बोधायन अने व्याघ्रपाद आदि अनेक धर्मशास्त्रना कर्ता
अने बुद्धिशाली जीन के के ऋषियो थया छे

उन सबहीके नाम सुनाऊं ।

यादव ! पुनि विश्रान्ति पाऊं ॥

बुद्ध रु देवल सोम सुबाधक ।

जमदग्नि मुनि सतके शोधक ॥ १५० ॥

तेनां नामो यश्च कर्तुंछु. सहयोग आपनारा बुद्ध, देवल, सोम अने सत्यनी
शोध करनारा मुनि जमदग्नि,

विश्वामित्र प्रजापति नारद ।

पैठीनसी ऋषि ज्ञानविशारद ॥

वह सब स्मृतिमें परम प्रवीना ।

छागलेयने धर्म सु चीन्हा ॥ १५१ ॥

વિદ્યામિત્ર, પ્રજાપતિ, નારદ, જ્ઞાનમાં વિશુદ્ધ એવા ઋષિ પૈઠીનસી, આ સર્વે સ્મૃતિના કર્તા છે અને છાગલેય ઋષિ પણ ધર્મતત્ત્વને સાર જાણે છે.

મુનિ જાબાલ ચ્યવન મતિમંતા ।

મરીચિ કશ્યપ આદિ અનંતા ॥

ધર્મશાસ્ત્રકે લેખક ભયઝ ।

જગહિત કર વિમુક્ત હૈ ગયઝ ॥ ૧૫૨ ॥

બુદ્ધિશાળી જાબાલ, ચ્યવન, મરીચિ, અને કશ્યપ આદિ અનંત મુનિઓ ધર્મશાસ્ત્રના લેખક થઈ ગયા છે અને તે સર્વ જગત્તરું હિત કરી મુક્તિને પ્રાપ્ત થયા છે.

દોહા.

પૂજ્ય સ્વામી રઘુનાથકે, સુની વચન યૌં સ્વચ્છ ।

દ્વિજવર યાદવ હૃદયમેં, પાયે તુષ્ટિ પ્રતચ્છ ॥ ૧૫૩ ॥

પૂજ્ય સ્વામી રઘુનાથપુરીનાં આ રીતનાં સ્વચ્છ વચન શ્રવણ કરી વિપ્ર યાદવને બહુ સંતોષ થયા.

પુનિ ઉનને નિજ મનહિ મન, રૂસ વિધ કિયો વિચાર ।

દિક્ષા એસે સંતસેં, લેના જીવન સાર ॥ ૧૫૪ ॥

વળી એમણે પોતાના મનમાં વિચાર કર્યો જે આવા સંતપુરૂષ પાસેથી દિક્ષા લેવી એ જીવનના સારરૂપ છે.

યૌં નિશ્ચય કરિકેં સુદ્રઢ, યતિવર પ્રતિ સવિવેક ।

કહન લગે યાદવ બહુરિ, તુમહિ નિવાહો ટેક ॥ ૧૫૫ ॥

આમ અતિ દ્રઢ નિશ્ચય કરી વિપ્ર યાદવ યતિવર રઘુનાથપુરી પ્રતિ કહેવા લાગ્યા જે

પ્રમુ ! મોહે સન્યાસકી, દિક્ષા દેહુ પુનિત ।

ગંવન ગૃહસ્થાશ્રમ પ્રતિ, ચહૌં નહિં મેં ચિત્ત ॥ ૧૫૬ ॥

હે પ્રમુ! મહને સન્યાસની પવિત્ર દિક્ષા આપો, ગૃહસ્થાશ્રમમાં પ્રવેશ કરવાની મહારા ચિત્તમાં લેશ પણ આહુના નથી.

मातपिता मम हो गये, समय पाइ स्वर्गस्थ ।

बाधक अब व्यवहारमें, है न कोउ हों स्वस्थ ॥ १५७ ॥

भूतों माता पिता समयने पायी स्वर्ग सिधावी गयां छ, हुये भने
द्विधाभां बाध करे अयेन कोउ नथी, हुं स्वाधीन छुं.

त्योंहि क्रमिक सन्यासकी, इच्छा नहि उर आन ।

आप चरन आश्रय ग्रही, पाओं मुक्ति महान ॥ १५८ ॥

तेभज कर्मिक (कर्मपूर्वक) सन्यास लेवानी के भीछ कोउ छच्छा भूतों
द्विधाभां छ नहि, मात्र आपनां अरुणुं शरणुं ग्रही मुक्तिने पाभवा याहुं छुं.

यादवके ऐसे बचन, सुनि बोले रघुनाथ ।

अब तुम झंझावाट प्रति, गौन करहु सुखसाथ ॥ १५९ ॥

विप्र यादवनां आपां वचन सांलणी रघुनाथपुरी ओढ़्या के- हुमला तमे
अंजावाट जामे अने हुं व्यारे त्यां आवीश तयारे तमोने सन्यास द्विधा आपीश.
त्यारे पछी तुरत विप्र यादव स्वाभीछश्रीनी आज्ञा लध अंजावाट गया.

श्रीरघुवीर श्रीमाधवजु, गुरुप्रसादकों पाइ ।

भइ मयूख समाप्ति यह, मुद मङ्गलतें छाइ ॥

इति श्रीमद्भेदान्ततीर्थपण्डितमायारामसंगृहीत

श्रीसत्पुरुषचरित्रप्रकाशे श्रीनीलकण्ठस्वामीनिर्वाण

निरूपणपूर्वकधर्मबोधकग्रन्थपरिकथनं नाम

नवमो मयूखः समाप्तः

॥ श्री गणेशाय नमः ॥

॥ अथ दशमो मयूखः ॥

चोपाई.

यादव झंझापुरमें आई ।

समरत दिनरजनी रघुराई ॥

सदुपदेश उनको सुखदायक ।

दिव्यमूर्ति पुनि सुयोगिनायक ॥ १ ॥

सिद्धपुरथी विप्र यादव जंझापुरमें आयी रात्रि दिवस श्रीरामचन्द्रजीनुं
भरषु करता हुता अपने महाराज रघुनाथपुरीने सुखदायक सदुपदेश सांभली पो-
नायक से दिव्यमूर्ति महात्मा

दिक्षा ग्रहिवेकां उन आगे ।

यादव उर आतुरता जागे ॥

स्वाति बिन्दु हित चातक जैसें ।

दिक्षा हित आतुर द्विज वैसें ॥ २ ॥

पासेथी दिक्षा लेवा विप्र यादवनुं मन आतुर अन्युं अर्थात् जेभ स्वातिन
इहनी प्राप्ति भाटे चातक आतुर अपने तेभ ते आदिषु उक्त यतिवर पासेथी
दिक्षा लेवा आतुर अन्या.

होवे दिग् भ्रम रजनी समयमें ।

वह जिमि आतुर भानु उदयमें ॥

तिमि यह द्विजवर यादवको उर ।

दिक्षा काज भयो परमातुर ॥ ३ ॥

कोछ भनुप्यने रात्रिने वषते दिग्भ्रम (पूर्वादि दिशा कछ तरङ्ग से से
गतनी प्राप्ति) थयेस होय अपने ते जेभ सूर्याना उदय भाटे आतुर होय तेभ
प्रेमप्रेष्ठ यादवनुं उदय दिक्षाभाटे परम आतुर थयुं.

उनके मनमें प्रकट विरागा ।
भोग सकल सांसारिक त्यागा ॥
इच्छा केवल एकहि उरमें ।
कब आवे गुरु झंझापुरमें ॥ ४ ॥

सर्व लोग त्यागी वैरागशील यादवगुं मन अभेन आहुतुं हुतुं ने रघुनाथ
गुरु अह्नीं (झंझापुरमें) क्यारे पधारये

उनके शरन रहों दिनराति ।
शोचत विप्र सदा इस भांति ॥
यों कलु काल व्यतीत भयो जब ।
विचरे रघुपुरी सिद्धपुरसों तब ॥ ५ ॥

अने हुं अभेना शरणुमां रातदिवस रहुं, आ रीते हुमेशां विप्र यादवने
विचार थतो, आभ थोडाअेक वअत न्यारे व्यतीत थयो त्यारे रघुनाथपुरी
सिद्धपुरथी रवाना थया,

आये झंझापुर यतिराया ।
आसन शुभ सरतटहि लगाया ॥
वही झिल्लका नाम सरस्वती ।
जहँ निवसेथे आगें वह यति ॥ ६ ॥

अने झंझावाट पधारी झिल्लका सरस्वतीना तट उपर निवास क्योई.
आ झिल्लका सरस्वतीना तट उपर प्रथम पणु पोते गुरु साथे रह्या हुता.

समाचार यह सुनकैं पुरजन ।
आइ करत गुरुवरके दर्शन ॥
आन लगे यों मनुज अनेका ।
तामें द्विज यादव सविवेका ॥ ७ ॥

झंझावाट निवासी मनुष्यो स्वाभीलता आववाना समाचार सांभली त्यां
दर्शन भाटे आव्या तेमां यादव पणु आव्या हुता

उनकों देखि अग्र सब जनमें ।
मुदित भये महदात्मा मनमें ॥
उनकी स्तुतिकों स्वीकृत कीन्ही ।
दिक्षा शुभ सन्यस्तकी दीन्ही ॥ ८ ॥

तेने सर्व मनुष्यामां आगण पडतो लाग लेता जेष्ठ महात्मा रघुनाथपुरी
मनमां आनंद पाव्या अने ऐमनी स्तुतिना स्वीकार करी अेष्ठ ऐवी सन्यासनी
दिक्षा आपी

बहुरि सुनाई बहुविध नीति ।
कबहु न करहु व्यसनतें प्रीति ॥
अस आज्ञा किय लखि निधि गुणको ।
रख्यो नाम यादवपुरी उनको ॥ ९ ॥

अने सन्यास धर्मांना उपदेश आपी कहुं के कोष्ठ पक्ष व्यसनमां प्रेम राखशा
नहि. ते पछी शुभ शुभवाणा ते शिष्यनुं यादवपुरी ऐधुं नाम राख्युं.

अनुष्टुप्

निखिलज्ञाननिष्णातं, रघुनाथरतिप्रियम् ।
रघुनाथाभिधानं तं, गुरुं वन्दे पुनः पुनः ॥ ३६ ॥

सर्व विद्या निष्णात अने लगवान श्रीराममांप्रीतिवाणा ऐवा श्री रघु-
नाथ नामक गुरुने हें वारंवार वन्दुं छुं
दोहा.

सगुण ब्रह्म रघुनाथके, पदमें जाकी प्रतीति ।
ज्ञानी गुरु रघुनाथके, वन्दों पद सह प्रीति ॥ १० ॥

सगुण ब्रह्म श्रीरामचन्द्रनाथ रघुनाथमां जेने विद्यास छ ऐवा ज्ञानी गुरु
रघुनाथपुरीनाथ रघुने हें प्रेमपूर्वक वंदन करूं छुं.

हरिगीत

बहुरि नलेश्वर क्षेत्रमें रघुनाथपुरी निवसन लगे ।
बहु भांति दिन गुरु शिष्यके यों हर्षयुक्त गमन लगे ॥

इक समय प्रातःकालकी कृति नित्य करि गुरुवर जबें ।

पूर्वाभिमुख नलनाथ निकट विराजमान भये तबें ॥ ११ ॥

ત્યારબાદ મહારાજશ્રી રઘુનાથપુરીએ જિલ્લકા સરસ્વતી સમીપ નળેશ્વરાશ્રમમાં નિવાસ કર્યો અને ત્યાં ગુરૂ તથા શિષ્ય બન્નેના દિવસો ઉત્તમ રીતે આનંદથી વિતાવ્યા. એક સમયે ગુરૂ રઘુનાથપુરી પ્રાતઃકાલનું નિત્યકર્મ કરી નલનાથ મહારેવની સમીપે પૂર્વાભિમુખ બિરાજમાન થયા ત્યારે

दोहा.

यादवपुरी यतिराजको, लखि अप्रतिहत ओज ।

भाव सहित वंदत भये, सद्गुरु चरन सरोज ॥ १२ ॥

યાદવપુરીએ યતિરાજનું અપ્રતિહત (કેઇથી પરાભવ ન પામે તેવું) તેજ બોધ ભાવસહિત સદ્ગુરૂ રઘુનાથપુરીના ચરણકમલમાં પ્રણામ કર્યા

हरिगीत.

आशीर्वचन गुरुने दिया पुनि शिष्यने सविनय कहा ।

हे बाह्य कितने वेदसों दर्शन ? जिन्है श्रुतिमत दहा ॥

जो वेदके सिद्धान्तसों विपरीत प्रतिपादन करे ।

जासों महा आस्तिक सुजन अति दूर आस्थाकों धरे ॥ १३ ॥

અને ગુરૂએ તેમને આશીર્વાદ આપ્યા. ત્યારબાદ શિષ્ય યાદવપુરીએ વિનયપૂર્વક કહ્યું જે હે ગુરૂ! વેદ બાહ્ય દર્શન કેટલાં છે? કે જેણે વૈદિક સિદ્ધાન્તનું ખંડન કર્યું છે તથા જે વેદના સિદ્ધાન્તથી વિપરીત રીતિનું પ્રતિપાદન કરે છે. અને જેન. શ્રવણથી મહા આસ્તિક મનુષ્ય પણ નાસ્તિક બની બચે છે- તે તમે કૃપા કરી મને કહો કે જેનાથી હું દૂર રહું.

यह रीत यादवके बचन सुनि रघुपुरी बोलन लगे ।

त्रय भेद नास्तिकवादके जु रहस्य जो खोलन लगे ॥

आर्वाक् एक द्वितीय बौद्ध तृतीय आर्हत नामहै ।

नास्तिक बड़ा आर्वाक् तामें धृष्ट अघका धाम है ॥ १४ ॥

આ રીતે શિષ્ય યાદવપુરીનાં વચન સાંભળી ગુરુ રઘુનાથપુરી બોલ્યા જે નાસ્તિકોના ત્રણ ભેદ છે કે જેઓએ પાતાના ગ્રંથમાં નાસ્તિક રહસ્યને સારી રીતે બોલ્યું છે. અને તે ચાર્વાક બૌદ્ધ અને વ્યાહતિએવા ભેદથી ઉક્ત નાસ્તિકો ત્રણ પ્રકારના છે, તેમાં ચાર્વાક અત્યંત નાસ્તિક અને પાપનું ઘર છે.

નાસ્તિક^૧ વહી જો વિશ્વમેં નિન્દા કરતહૈ વેદકો ।

સિદ્ધાન્ત સુનિ ચાર્વાકકો^૨ સીમા રહત નહિ રેવદકો ॥

પ્રત્યક્ષ યોં અનુમાન અરુ ઉપમાન અર્થાપત્તિહૈ ।

ત્યોં અનુપલબ્ધિ શબ્દ જો સુપ્રમાણ ષટ્ સંપત્તિહૈ ॥ ૧૭ ॥

૧ નાસ્તિકો વેદનિન્દકઃ ॥ इति मनुस्मृतौ ।

૨ ચાર્વાકાણાં મતે પૃથ્વ્યાદિ ચત્વારઃ પદાર્થાઃ, પ્રત્યક્ષમેવ પ્રમાણમ્, અન્ન રસમયોઽયં સ્થૂલ દેહ આત્મા, તન્નેયં શ્રુતિઃ પ્રમાણં “સ વા એષ પુરુષોઽન્નમયઃ” દેહાત્મનિ સ્થૂલોઽહં કુશોઽહમિત્યનુભવોઽપિ પ્રમાણમ્, તન્નાપ-
રોશ્વાર્વાકઃ “તે હ પ્રાણાઃ પ્રજાપતિં સમેત્યક્રયુઃ” ઇત્યાદિ શ્રુતેઃ ઇન્દ્રિયાણામભાવે શરીરચલનાભાવાત્કાણોઽહં વધિરોઽહં ઇત્યાદ્યનુભવાચ્ચ ઇન્દ્રિયાણાત્મેતિ વદતિ ॥
અન્યશ્વાર્વાકઃ “અન્યોઽન્તર આત્મા પ્રાણમયઃ” ઇત્યાદિ શ્રુતેઃ પ્રાણાભાવે ઇન્દ્રિય-
ચલનાયોગાત્ અહમશનાયાવાનહં પિપાસાવાન્ ઇત્યાદ્યનુભવાચ્ચ પ્રાણ આત્મેતિ વ-
દતિ । વૃદ્ધચાર્વાકસ્તુ “અન્યોન્તર આત્મા મનોમયઃ” ઇત્યાદિ શ્રુતેઃ મનસિ
સુષ્પે પ્રાણાદેરભાવાત્ અહં સંકલ્પવાનહં વિકલ્પવાન્નિત્યાદ્યનુભવાચ્ચ મન આત્મેતિ,
વદતિ. એવં પૂર્વોક્તરીત્યા ચત્વાર એવ ચાર્વાકાઃ, તન્ન પ્રથમો દેહ એવાત્મેતિ વદતિ
દ્વિતીયશ્ચેન્દ્રિયાણ્યાત્મેતિ વદતિ, તૃતીયશ્ચ પ્રાણ એવાત્મેતિ વદતિ, ચતુર્થશ્ચ મનએવા-
ત્મેતિ વદતિ ॥ એતેષાં મતે દેહાદિધ્વંસ એવ મોક્ષઃ, પુણ્યપાપે ચ ન સ્તઃ, અત એવ
યાવજ્જીવેત તાવત્સુખંજીવેત ઋણં કૃત્વા ઘૃતં પિબેત્, ભક્ષીભૂતસ્ય દેહસ્ય કુતઃ
પુનરાગમનમિતિ ચાર્વાકોક્તિઃ સંગચ્છતે ।

હે શિષ્ય! નાસ્તિક એ છે કે જે વેદની નિન્દા કરે છે. તેમાં ચાર્વાકનો સિદ્ધાન્ત દુઃખજનક છે ૧. પ્રત્યક્ષ ૨ અનુમાન ૩ ઉપમાન ૪ શબ્દ ૫ અર્થાપત્તિ અને ૬ અનુપલબ્ધિ એ સંપત્તિરૂપ છે પ્રમાણ છે.

ચાર્વાક તામેં एकही मानत प्रमा प्रत्यक्षकों ।

त्यों लखत आत्मा देहकोंहि गँवाइकें मति अक्षकों ॥

पुनि देहके विध्वंस सह आत्मा लहतहै मरनकों ।

बिन ज्ञानतुम्बी चहतहै संसारसागर तरनकों ॥ ૧૮ ॥

તેમાં ચાર્વાક એક પ્રત્યક્ષ પ્રમાણેજ માને છે, તેમ બુદ્ધિરૂપી નેત્રને ગુમાવી દેહનેજ આત્મા કહેછે, વળી દેહના નાશથી આત્માનો પણ ભાક્ષ માને છે અને ધર્માધર્મના જ્ઞાનરૂપી તુંબડા વિના સંસારસાગરને તરવા ચાહે છે.

वह साम्प्रदायिक इक बृहस्पति^१ नाम विबुध बडा भया ।

संभोग स्त्रीकाही परम सुखदेन उनके हिय ठया ॥

नहि स्वर्ग नहि अपवर्ग आत्मा देहसों नहि भिन्नहै ।

नहि लोक कोऊ अवर वर्णाश्रम प्रथा विच्छिन्नहै ॥ ૧૯ ॥

એ ચાર્વાક સમ્પ્રદાયમાં એક બૃહસ્પતિ નામે વિદ્વાન થયેલ છે, તેણે સંસારના ભોગોને અતિ સુખજનક માનેલ છે અને તેના મનમાં સ્વર્ગ નકં નથી આત્મા દેહરૂપ છે ને દેહથી ભિન્ન નથી, આ લોક સિવાય બીજો કોઈ લોક નથી તેમજ વર્ણાશ્રમની પ્રથા ખોટી છે અને

यज्ञादि कृति सब अफल यों चार्वक मत सिद्धान्तहै ।

सुनु शिष्य यादव ! स्वस्थ है जगविच कितना ध्वान्तहै ॥

अब बौद्ध मतकी बात सब संक्षेपसों में कहतहों ॥

तत्त्वार्थ उनका ग्रहन करना योग्य नहि यों चहत हों ॥ ૨૦ ॥

યજ્ઞ આદિ સર્વ કૃતિ અફળ છે એવો ચાર્વાક મતનો સિદ્ધાન્ત છે. હે શિષ્ય યાદવ! શ્રવણ કરો કે જગતમાં ચાર્વાક સિદ્ધાંત કેવો અજ્ઞાનમય છે જેનાથી મનુષ્યો શ્રુતિ સિદ્ધાંતથી વિમુખ રહે છે, હવે બૌદ્ધ મત સંક્ષેપથી કહું છું. પરંતુ એ સિદ્ધાંત ગ્રહણ કરવા યોગ્ય નથી

૧ ન સ્વર્ગો નાપવર્ગો વા નૈવાત્મા પારલૌકિક: ।

नैव वर्णाश्रमादीनां, क्रियाश्च फलदायका: ॥

।ह बौद्ध नामक मत प्रवर्तक बुद्धदेव कहातहै ।
 ।नि शिष्य उनके चारि सबका भिन्न मत दरसातहै ॥
 ।क माध्यमिक अभिधान योगाचारि नाम द्वितीय है ।
 ।ह बौद्धवादो विच सौत्रांतिक अभिध जन तृतीयहै ॥ १९ ॥

ये औद्धनाभना भतने देलावनार बुद्धदेव थया जेभना चार शिष्य हुता,
 चारेना भत जुहा जुहाछे,ये औद्धमतमां माध्यमिक, योगाचार, सौत्रांतिक

यो शिष्य वैभाषिक चतुर्थ भयो वही बुद्धदेवको ।
 ।मैं प्रथम^१ मानत सकल जग शून्य है प्रिय देवको ॥
 ।नि द्वितीय योगाचार^२ छिनमतिरूप जग देखत भयो ।
 वेज्ञानभी उसने उभयधा क्षणिक जगमत सह ठयो ॥ २० ॥

तेभज वैभाषिक थया, के जे बुद्धदेवना चोथो शिष्य तेमां पहिलो
 य बुद्धदेवना प्रीतिपात्र माध्यमिक जगतने शून्यइय माने छ, पीजे
 य योगाचार नामना जगतने क्षणिक विज्ञानइय माने छ अने ते क्षणिक
 ।न ये प्रसारतुं छे अम कहे छे.

१ शून्यवादीमाध्यमिको बौद्धस्तु । असदेवेदमग्र आसीदित्यादि श्रुतेः ॥
 ।षुप्तौ सर्वाभावादहं सुप्तः सुषुप्तौ नासमित्युत्थितस्य स्वभावपरामर्श विषया-
 ।च्च शून्यमात्मेति वदति ॥
 योगाचारनामको बौद्धस्तु “ अन्योऽन्तर आत्मा विज्ञानमयः ” इत्यादिश्रुतेः
 ।भावेऽन्तर्व्यवहाराभावःस्यादतोऽहं कर्ताहं भोक्ता इत्याद्यनुभवाच्च क्षणिक
 ।नरूपा बुद्धिरेवात्मेति वदति, बौद्धानां मते पञ्च स्कन्धाः सन्ति, तथाहि सवि-
 ।न्द्रयाणि रूपस्कन्धः, विषयाणां बाह्यत्वेऽपि देहस्थेन्द्रियग्राह्यत्वादाध्यात्मिक-
 ।अहमहमित्यालयविज्ञानप्रवाहो विज्ञानस्कन्धः, सुखाद्यनुभवो वेदनास्कन्धः,
 ।व इत्येवं नाम विशिष्ट सविकल्पकप्रत्ययः संज्ञास्कन्धः, रागद्वेषमोहधर्माधर्माः
 ।रस्कन्धः तत्र विज्ञानस्कन्धश्चित्तमात्मेति गीयते । अन्येचत्वारः स्कन्धाः,
 ।च संघात आध्यात्मिकः सकललोकयात्रानिर्वाहक इत्यर्थः ननु सुगत
 ।।गमस्यैक्यात् कुतो बहु प्रकारता, इति चेदुच्यते; एकस्यैवागमव्याख्यातृत्वेऽ-

દોહા.

ઇક આલયવિજ્ઞાન અરુ, દુવ પ્રવૃત્તિ વિજ્ઞાન ।

ઉભય ક્ષણિક વિજ્ઞાનકે, પ્રકટે ભેદ મહાન ॥ ૨૩ ॥

એક આલય વિજ્ઞાન અને બીજું પ્રવૃત્તિ-વિજ્ઞાન એમ ક્ષણિક વિજ્ઞાનના એ ભેદ યોગાચારે પ્રકટ કર્યા.

વહ માનત અન્તર્જગત્, વાહ્ય જગત્ કલુ નાંહિ ।

પ્રથમ તુલ્ય નહિ સર્વથા, વાદ શૂન્યકો યાહિ ॥ ૨૪ ॥

તે અન્તર જગતને માને છે અને બાહ્ય જગત કંઈ છેજ નહિ એમ કહે છે આ યોગાચારિ પહેલા માધ્યમિક જેવો નથી, કારણ કે માધ્યમિક સર્વ શૂન્ય કહે છે ત્યારે યોગાચાર અન્તર જગતને માને છે.

સૌત્રાન્તિક મતમેં બહુરિ, અન્તર જગત સુહાત ।

વાહ્ય જગત અનુમેયરુપ, ઉનકોં સદા લખાત ॥ ૨૫ ॥

બુદ્ધદેવના ત્રીજા શિષ્ય સૌત્રાન્તિકના મતમાં અન્તરજગત માનેલુછે, બાહ્ય જગત એમણે અનુમેયરૂપ સ્વીકાર્યું છે.

પિ શિષ્યાણામવસ્થાભેદેન મન્દમધ્યમોત્તમધિયાં શિષ્યાણાં ભેદાત્ બહુ પ્રકારતા સંગચ્છતે, તે ચ સૌત્રાન્તિક વૈભાષિક યોગચારી માધ્યમિકા इति ચત્વારઃ, તત્ર સર્વાસ્તિત્વવાદિમતે ભૂતં ભૌતિકં વાહ્યં જગત્ ચિત્તં ચૈત્તં ચ કામાદ્યાન્તરમિતિ વિભાગઃ, તત્ર પૃથિવ્યાદિ ભૂતચતુષ્ટયં વિષયેન્દ્રિયાત્મકમ્ ભૌતિકં ચ પરમાણુ સમુદાય એવ નાવયવ્યન્તરં. યોગાચારિમતે જ્ઞાનસ્કંધ એવ કેવલોઽસ્તિ, તદિતરેષાં સ્કન્ધાનાં બુદ્ધાવન્તર્ભાવાત્ । બૌદ્ધરહસ્યઘોતકે બોધિચિત્તવિવરણે દ્વે કારિકે સ્તસ્તે ચ

દેશના લોકનાથાનાં સત્વાશયવશાનુગાઃ ।

મિદ્યન્તે બહુધા લોક ઉપાયૈર્બહુભિઃ પુનઃ ॥ ૧ ॥

ગમ્भीરોત્તાનભેદેન કચિચ્છોભયલક્ષણા ।

મિત્રાપિ દેશનાઽમિન્ના શૂન્યતાઽદ્વયલક્ષણા ॥ ૨ ॥

इत्येतत् शांकरभाष्ये द्वितीयाध्याये द्वितीयपादे समुदायाधिकरणे भाष्य-
भाष्ययोः स्पष्टम् ॥

વૈભાષિક^૧ મતમેં જગત્, માત્ર વિજ્ઞતારૂપ ।
અન્તર્બાહ્ય સમેત હૈ, જ્યોં હિમન્તમેં ધૂપ ॥ ૨૬ ॥

વૈભાષિકના મતમાં જગત્ અન્તર અને બાહ્ય રૂપે છે જેમ હિમન્ત ઋતુમાં
છાયા અને તાપ મળેલાં હોય છે તેમ વૈભાષિકે જગત્ને અન્તર અને
બાહ્ય રૂપ કહ્યું છે.

સકલ બૌદ્ધસિદ્ધાન્તમેં, સ્ફુરત અજ્ઞતા સ્પષ્ટ ।
જાસોં ઉત્તમ ભાવના, નિશ્ચિલ હોતહૈ નષ્ટ ॥ ૨૭ ॥

આ રીતે સમગ્ર બૌદ્ધ સિદ્ધાન્તમાં તેઓનું અજ્ઞાન સ્પષ્ટ જણાય છે જેથી
શ્રોતાઓની ઉત્તમ ભાવનાઓ વિનાશ પામે છે.

જ્ઞાનશૂન્ય હો જાતહૈ, જિનસોં માનવજાત ।
બુદ્ધદેવ મન્તવ્યમેં, વોહી મોક્ષ કહાત ॥ ૨૮ ॥

વળી જેના મતમાં મનુષ્ય જ્ઞાન શૂન્ય બની મોક્ષને શૂન્યરૂપ માને છે.

ચોપાઈ

બુદ્ધદેવ થોં નિજમત પ્રકટત ।
ઘટ આદિક સતહૈ કિ હૈ અસત^૨ ? ॥
યદિ સત માનોગે તુમ મનમેં ।
કુલારાદિ કારક જો જનમેં ॥ ૩૯ ॥

બૌદ્ધ આ રીતે પોતાના મત પ્રકટ કરે છે જે ઘટ આદિ વસ્તુ સત્ય છે કે
અસત્ય? જો તમે ઘટને સત્ય માનશો તો લોકમાં જે કુંભાર આદિ ઘટ
કર્તા છે તેનો.

૧ વૈભાષિકબૌદ્ધમતે આન્તરિક્ષણિકવિજ્ઞાનરૂપં તત્વમસ્તિ બાહ્યજગત્તુ પ્રત્યક્ષ
સિદ્ધમ્ અસ્મિન્ મતે પ્રત્યક્ષાનુમાને દ્વે પ્રમાણે સ્તઃ इति ॥

૨ નસતઃ કારણાઽપેક્ષા વ્યોમાદેરિવ યુજ્યતે ।

કાર્યસ્થાસંભવિદ્દેતુઃ, સ્વપુષ્પાદિરિવાસતઃ ॥

[इति माध्यमिकबौद्धकारिका]

જો વ્યાપાર વ્યર્થ ઊન સંભવ ।
 ક્યોં કિ સત્યકો ઊચિત ન ઉદ્ભવ ॥
 ઉદ્ભવ હિત કારક વ્યાપારા ।
 વિશ્વવિચ એસા વ્યવહારા ॥ ૨૮ ॥

વ્યાપાર વ્યર્થ ખતી જયે, કારણ કે સત્યની ઉત્પત્તિ કદી ઘટેજ નહિ. ઉત્પત્તિ માટે કારક વ્યાપાર હોય છે એવો લોકમાં વ્યવહાર છે.

ઘટ આદિક સત હૈ નહિ યાસોં ।
 અસત સુનોં વહ મેં યદિ કાસોં ॥
 તદપિ ન હો વ્યાપાર સુ કારક ।
 વસ્તુ અસત હૈ જન્મ નિવારક ॥ ૨૯ ॥

ઘટ આદિ સત્ય નથી પરંતુ અસત્ય છે એમ જો કોઈ કહે તો પણ કારક વ્યાપાર ખતી શકતો નથી, કારણ કે અસત્ય વસ્તુનો જન્મ હોતો નથી.

પશ્ચ દ્રવ્ય જો હૈ ગગનાદિક ।
 સમુજ્ઞત ઊનકોં સત નૈય્યાયિક ॥
 યાકોં કારકકી ન અપેક્ષા ।
 યોં હિ ઘટાદિ વનત યદ્વચ્છા ॥ ૩૦ ॥

જે આકાશ આદિ પાંચ દ્રવ્ય અર્થાત્ આકાશ, કાલ દિશ્ આત્મા અને મન છે તેને નૈય્યાયિક નિત્ય સમજે છે; એ આકાશ આદિને કર્તાની અપેક્ષા નથી, એવીજ રીતે ઘટાદિ પણ સત્ય હોયતો તેને કર્તૃવ્યાપારની અપેક્ષા ન હોવીજોઈએ.

પુનિ અસત્ય જ્યોં પુષ્પ ગગનકા ।
 હૈ કારક વ્યાપાર ન ઊનકા ॥
 ત્યોંહિ અસત્ય ઘટાદિક કારન ।
 કારકકૃતિકો હોત નિવારન ॥ ૩૧ ॥

વળી જેમ આકાશનું પુષ્પ અસત્ય હોય તેનો કારકવ્યાપાર છે નહિ તેમ ઘટાદિ જે અસત્ય હોય તો પણ તેનો કારકીય વ્યાપાર ન હોવો જોઈએ.

જ્યોં જ્યોં વસ્તુસ્વભાવ^૧ વિચારત ।

ત્યોં ત્યોં નિઃસ્વભાવપન ધારત ॥

સિદ્ધ ભયો સવ શૂન્યહિ યાતેં ।

યાવિધ શિષ્ય પ્રથમકી બાતેં ॥ ૩૨॥

ઔદ્ધતંત્રમાં જેમ જેમ વસ્તુસ્વભાવનો વિચાર થાય છે તેમ તેમ તે નિઃસ્વ
છ એમ તેઓ સિદ્ધ કરે છે તેથી સર્વ શૂન્ય છે એમ તેઓ સિદ્ધ કરે છે હે શિષ્ય
યાદવ! આ રીતે યુદ્ધદેવના પહેલા શિષ્ય માધ્યમિકનો સિદ્ધાન્ત છે.

દોહા.

વાદી ક્ષણિક વિજ્ઞાનકો, કહત સુ યોગાચાર ।

ઉચિત માધ્યમિક કે નહીં, કેવલ શૂન્ય વિચાર ॥ ૩૩ ॥

ક્ષણિક વિજ્ઞાનવાદી યોગાચાર કહે છે જે માધ્યમિકના કેવળ શૂન્ય વિચાર
યોગ્ય નથી. કારણ કે ક્ષણિક વિજ્ઞાનરૂપ આન્તરિક જગત હોવાથી તેને શૂન્યરૂપ
કહી શકાય નહિ,

તત્ત્વ આન્તરિક બુદ્ધિકો, સ્વયં હિ સંવિત્ રૂપ ।

વિલસત છિન વિજ્ઞાન જો, યહ વિચાર અનુરૂપ ॥ ૩૪ ॥

માટે આન્તરિક બુદ્ધિરૂપ જે તત્ત્વ છે તે ક્ષણિક વિજ્ઞાનરૂપ કહેવાય છે આ
સિદ્ધાન્ત યોગ્ય છે

સ્વીકૃત સો યદિ માધ્યમિક, કરે ન યુક્તિ આત ।

તો હોવેગો જગતકોં, અદ્યભાવ પુનિ પ્રાત ॥ ૩૫ ॥

આ યુક્તિનો જે માધ્યમિક સ્વીકાર ન કરે તે જગતને અદ્યભાવની
પ્રાપ્તિ થશે અર્થાત્ આજેજ જગત થયું એમ ગણાશે

૧ બુદ્ધ્યાવિવિચ્યમાનાનાં, સ્વભાવો નાવધાર્યતે ।

અતો નિરભિલિપ્યાસ્તે, નિઃસ્વભાવાશ્ચ દર્શિતાઃ ॥

ઇદં વસ્તુ બલાં યાંતુ, યદ્વદન્તિવિપશ્ચિતઃ ।

યથાયથાર્થાચ્ચિન્ત્યન્તે વીશીર્યન્તે તથા તથા ॥

(ઇતિ માધ્યમિકબૌદ્ધકારિકા)

અત્ર વસ્તુ બલાં યાં કાન્વિત્ પ્રક્રિયાં વાદી મન્યતે સા સ્વખ્યતે બૌદ્ધૈઃ

आलयविज्ञानादिकी, कुछभी होत प्रतीति ।

सो सब निष्फल होयगी, भासत है यह भीति ॥ ३६ ॥

पणी आलय विज्ञान आदिनी के प्रतीति छ ते सर्व निष्फल थई जशे

उचित याहितें आन्तरिक, बुद्धिरूप जगज्ञान ।

तब सौत्रान्तिक कहतहै, सुनहु शिष्य ! सुजान ॥ ३७ ॥

अइसा भारे आन्तरिक बुद्धिरूप जगतनुं ज्ञान अ विचार योग्य छ
आम ओलनार योगाचारने सौत्रांतिक कहे छ छे सुज्ञ शिष्य यादव!
अवश्य करै.

क्षणिकविज्ञतारूप जग, कहत आन्तरिक सार ।

सिद्ध होत यह युक्तिमें, अयुक्त योगाचार ॥ ३८ ॥

सौत्रांतिक कहे छ के क्षणिक विज्ञानरूप आन्तरिक जगत छ अ युक्तिथी
योगाचारनुं अज्ञान सिद्ध थाय छे.

क्योंकि वस्तु नीलादि हो, यदि छिन ज्ञानाकार ।

तो प्रतीति होनी चहे, “में नील” याहि प्रकार ॥ ३९ ॥

कारण के जे नील आदि वस्तु आंतरिक क्षणिक विज्ञानरूप होय तो “हुं
नील छुं” अइवा प्रकारनी प्रतीति थयी जेअइ,

वो प्रतीति होती नहि, यातें यह मत ग्राह्य ।

सिद्ध होत अनुमानसों, नील आदि जगबाह्य ॥ ४० ॥

परन्तु तेवी प्रतीति थती नथी भारे नीलआदिरूप बाह्य जगत
अनुमानथी सिद्ध थाय छे अ मत ग्रहण करवा योग्य छ आम ओलनार
सौत्रांतिकने

तब वैभाषिक कहत है, सौत्रांतिककी युक्ति ।

असत्य-जग अनुमेयरूप, त्यों प्रत्यक्ष विमुक्ति ॥ ४१ ॥

वैभाषिक कहे छ के जगत मात्र अनुमेयरूप छे प्रत्यक्ष रहित छे,
अ सौत्रांतिकनी मान्यता ओही छे,

क्योंकि कबहु प्रत्यक्ष बिन, होत नहीं अनुमान ।

त्यों उनके मत है नहीं, बाह्य प्रतच्छ प्रमान ॥ ४२ ॥

प्रत्यक्ष प्रमाण विना अनुमान प्रमाण होतुं नथी- वणी ये सौत्रांतिकना मतमां प्रत्यक्षरूप प्रमाण नथी

चोपाई.

तो फिर क्यों होवे अनुमाना ।

भिन्न भिन्न मत सबने ठाना ॥

यों विरुद्धता है आपसमें ।

डारत जनकों असमंजसमें ॥ ४३ ॥

तो पछी प्रत्यक्षाधीन अनुमेय पदार्थनी सिद्धि કેમ થઈ શકે? હું યાદવ ! આ રીતે બુદ્ધિવતા ચારે શિષ્યોએ ભિન્ન ભિન્ન મત દર્શાવ્યા છે અને તે સર્વ પરસ્પર વિરુદ્ધ છે. જેને લઈ પ્રાકૃત મનુષ્યો ભ્રમિત થાય છે.

बाह्य जगत् प्रत्यक्ष भी जाना ।

नहि केवल अनुमान प्रमाना ॥

त्यों पुनि वैभाषिकके मतमें ।

वस्तु द्विधा है सकल जगतमें ॥ ४४ ॥

વૈભાષિકના મતમાં જગત કેવળ અનુમેયરૂપ નથી પરંતુ પ્રત્યક્ષાત્મક પણ બાહ્ય જગત છે. આમ બે પ્રકારનું જગત તે માને છે તેમાં અનુમેય જગતને અધ્યવસેય અને બાહ્ય જગતને ગ્રાહ્ય માને છે.

ग्राह्य रु अध्यवसेय कहावे ।

भेद पदार्थ उभय विध पावे ॥

जाकी सिद्धि प्रत्यक्ष जनित है ।

ग्राह्य नाम वह भेद गदित है ॥ ४५ ॥

ગ્રાહ્ય અને અધ્યવસેય એવા બે ભેદને દરેક પદાર્થ પ્રાપ્ત થાય છે જેની સિદ્ધિ પ્રત્યક્ષ પ્રમાણથી થતી હોય તે ગ્રાહ્ય પદાર્થ કહેવાય છે.

जाकों सिद्ध करत अनुमाना ।

अध्यवसेय उन्हीकों माना ॥

ચારોં શિષ્ય બુદ્ધકે યા વિધ ।

વિરુદ્ધમતકે વાદી ભયે સિદ્ધ ॥ ૪૬ ॥

જે પદાર્થો અનુમાથી સિદ્ધ થાય તે અધ્યવસેય કહેવાય છે. આ પ્રમાણે બુદ્ધદેવના ચારે શિષ્યો પરસ્પર વિરુદ્ધમતવાદી સિદ્ધ થયા છે.

દોહા.

उनके मन माना गया, राग आदि विज्ञान ।

संततिकी जो वासना, मृत्यु जन्म निदान ॥ ४७ ॥

તે બૌદ્ધ નાસ્તિકોએ પોતાના મતમાં રાગાદિની વિજ્ઞાનસંતતિ રૂપવાસના જન્મ મરણમાં કારણરૂપ માની છે.

अनुयायी मत बौद्धके, जो जन साधु कहात ।

निम्नलिखित आचार द्रग, उनके स्पष्ट दिखात ॥ ४८ ॥

બૌદ્ધ મતના અનુયાયી જે સાધુઓ કહેવાય છે તેના આચાર નીચે મુજબ રૂપ દેખાય છે.

शिर मुण्डन रु कमण्डलु, यों इक उप परिधान ।

रक्ताम्बर त्यों अंगपें, पुनि भिक्षा पूर्वाह्न ॥ ४९ ॥

માથે મુંડન, હાથમાં કમંડલુ, એક ઉપવસ્ત્ર, અંગ ઉપર લાલ કપડાં અને દિવસના આગલા પહોરમાં ભિક્ષાએ નીકળવું.

हरिगीत

आर्हतके सिद्धान्ती जैनाचार्य^१ यों फिर कहत है ।

जग शून्य छिन विज्ञानरुप यह बौद्धजन मत गलतहै ॥

૧ જૈનાનાં મતે જીવાઃજીવાઃસસ્રવસંવરનિર્જરબન્ધમોક્ષાઃ સસપદાર્થાઃ સન્તિ, તત્ર જીવોહિ ભોક્તૃપદાર્થઃ, અજીવશ્ચ ભોગ્યપદાર્થઃ, વિષયાભિમુખ્યે નેન્દ્રિયાણાં પ્રવૃત્તિરાસ્રવઃ, તાં સંવૃણોતિ ઇતિ સંવરો યમનિયમાદિ, નિર્જરયતિ નાશયતિ કલ્મષમિતિ નિર્જરસ્તપ્તશિલારોહણાદિ, બન્ધઃ-કર્મ, મોક્ષઃ કર્મપાશનાશે સત્યલોકાકાશે પ્રવિષ્ટસ્ય સતતોર્ધ્વગમનમ્, નન્વાસ્રવાદીનાં ભોગ્યેઽન્તર્ભાવાત્

आत्मा क्षणिक यदि तो गँवन परलोकमें क्यों कर सके? ।

कृतहानि अभ्यागम अकृतको दोष दुव हम धर सकें ॥ ५० ॥

कथं सप्तत्वमितिचेत्. संक्षेप्तो जीवाजीवौ द्वौ पदार्थौ स्तः, तथैव पञ्चास्तिकाया जैनसिद्धान्ते वर्तन्ते ते च जीवपुद्गलधर्माधर्माकाशास्तिकायाः. अत्र अस्तिकायाशब्दः प्रत्येकं सह सम्बध्यते यथा जीवास्तिकाय इत्यादि, अत्रास्तिकायाशब्दो सांकेतिकः पदार्थवाची, जीवश्चासावस्तिकायश्चेत्येवं विग्रहः, पूर्वन्ते गलन्तीति पुद्गलाः परमाणुसंघाः कायाः, सम्यक्प्रवृत्त्यनुमेयो धर्मः, ऊर्ध्वगमनशीलस्य जीवस्य देहे स्थितिहेतुर्धर्मः, आवारणाभाव आकाशार्थः. तत्र पञ्चविधास्तिकायेषु जीवास्तिकायस्त्रिविधः कश्चिज्जीवो नित्यसिद्धोऽर्हन्मुक्तः, केचित् सांप्रतिकमुक्ताः केचिद्बद्धा इति, तत्र पुद्गलास्तिकायः षोढा पृथिव्यादीनि चत्वारि भूतानि, स्थावरं जङ्गमं चेति, प्रवृत्तिस्थितिलिङ्गौ धर्माधर्मावुक्तौ, आकाशास्तिकायो द्विविधः लोकाकाशः सांसारिकाकाशः, अलोकाकाशोमुक्ताश्रयाकाशः. बन्धाख्यं कर्म च अष्टविधम् । चत्वारिघातिकर्माणि चत्वार्यघाति कर्माणि, तत्र ज्ञानावरणीयं, दर्शनावरणीयं, मोहनीयमन्तरायं चेति घाति कर्माणि तत्त्वज्ञानान्न मुक्तिरिति ज्ञानमाद्यं कर्म, आर्हततन्त्रश्रवणान्नमुक्तिरिति ज्ञानं द्वितीयं, बहुषु तीर्थंकरप्रदर्शितेषु मोक्षमार्गेषु विशेषानवधारणं मोहनीयं; मोक्षमार्गप्रवृत्तिविघ्नकरणमन्तरायं इमानि चत्वारि श्रेयोहन्तृत्वाद् घाति कर्माणि ।

अथाघातीनि चत्वारि कर्माणि वेदनीयं नामिकं गोत्रिकमायुष्कमिति, मम वेदितव्यं तत्त्वमस्तीत्यभिमानो वेदनीयम् । एतन्नामाहमस्मीत्यभिमानो नामिकम् , अहमत्र भवतो देशिकस्य शिष्यवंशे प्रविष्टोऽस्मीत्यभिमानो गोत्रिकम् । शरीरस्थित्यर्थं कर्मायुष्कं, अथवा शुक्रशोणितमिश्रितमायुष्कं, तस्य तत्त्वज्ञानानुकूल-देहपरिणामशक्तिगोत्रिकं शक्तस्य तस्य द्रवीभावात्मककललावस्थाया बुद्बुदावस्थायाश्चारम्भकः, क्रियाविशेषोनामिकं सक्रियस्य बीजस्य जठराग्निवायुभ्यामिष-

આહુત સિદ્ધાન્તવાદી જૈનો એમ કહે છે જે “જગત શૂન્ય અને ક્ષણિક વિજ્ઞાન રૂપ છે” એ પ્રકારનો બૌદ્ધમત ખોટો છે. કેમકે જો આત્મા ક્ષણિક હોય તો પરલોકમાં ગમન શીરીતે કરી શકે? અમે એ બૌદ્ધમત પ્રતિ કૃતહાનિ અને અકૃતઆગમન એવા બે દાવ કહી શકીએ છીએ.

यातें नहीं याविध परंतु सदैव आत्मा स्थिरहै ।

मत जैनके आचार्यगनका विदित जैन अजिर है ॥

जाके सकल सिद्धान्तमें दोउ पदार्थ गिने गये ।

इक जीव अन्य अजीव यों अभिधानसों विश्रुत भये ॥ ५१ ॥

માટે આત્મા નિરંતર સ્થિર છે. આવો જૈનોનો મત છે જેમના સર્વ સિદ્ધાન્તમાં બેજ પદાર્થો છે તેનાં નામ એક જીવ અને બીજો અજીવ.

દ્યનીભાવો વેદનીયં, તત્ત્વવેદનાનુકૂલત્વાત્ તાન્યેતાનિ તત્ત્વાવેદકથુરુપુદ્ગલા-
ર્થત્વાદયાતીનિ તદેતત્કર્માષ્ટકં જન્માર્થત્વાદ્બન્ધ આસ્રવાદિદ્વારેણ । જૈનાશ્ચ પુનઃ
પદાર્થવ્યવસ્થાઽવ્યવસ્થયોરસ્તિત્વનાસ્તિત્વેન નિશ્ચયિતું સપ્તભંગિન્યાયમવતાર-
યન્તિ, સ્યાદસ્તિ, સ્યાન્નાસ્તિ, સ્યાદસ્તિચ નાસ્તિચ, સ્યાદવક્તવ્યઃ, સ્યાદસ્તિ
ચાવક્તવ્યશ્ચ, સ્યાન્નાસ્તિ ચાવક્તવ્યશ્ચ, સ્યાદસ્તિ ચ નાસ્તિ ચાવક્તવ્યશ્ચેતિ ।
ઘટાદેહિં સર્વાત્મના સદૈકરૂપત્વે પ્રાપ્યાત્મનાપ્યસ્ત્યેવ । સંઈતિ તત્પ્રાપ્તયેયત્નો નસ્યાત્
અતો ઘટત્વાદિરૂપેણ કથંચિદસ્તિ, પ્રાપ્યત્વાદિ રૂપેણ કથંચિન્નાસ્તીત્યેવમનેક-
રૂપત્વમ્ । વસ્તુમાત્રસ્યાસ્થેયમિતિ ભાવઃ । અત્રસ્યાદિત્યવ્યયં તિહન્તપ્રતિરૂપકમ્
કથંચિદર્થકં સ્યાદસ્તિ કથંચિદસ્તીત્યર્થઃ । તત્ર વસ્તુનોઽસ્તિત્વવાંછાયાં સ્યાદ-
સ્તીત્યાદ્યો ભંગઃ પ્રવર્તતે । નાસ્તિત્વવાંછાયાં સ્યાન્નાસ્તીતિ દ્વિતીયો ભંગઃ । ક્રમેણો
ભયવાંછાયાં સ્યાદસ્તિ ચ નાસ્તિચેતિ તૃતીયો ભંગઃ । યુગપદુભયવાંછાયાપ્રસ્તિ ના-
સ્તીતિ શબ્દદ્વયસ્ય સકૃદ્વક્તુમશ્ક્યત્વાત્ સ્યાદવક્તવ્ય ઇતિ ચતુર્થો ભંગઃ । આ-
દ્યચતુર્થભંગયોર્વાંછાયાં સ્યાદસ્તિ સ્યાદવક્તવ્ય ઇતિ પશ્ચમો ભંગઃ । દ્વિતીયચતુર્થે
ચ્છાયાં સ્યાદસ્તિ ચાવક્તવ્યશ્ચેતિ પશ્ચો ભંગઃ । તૃતીયચતુર્થેચ્છાયાં સ્યાદસ્તિ
ચાવક્તવ્યશ્ચેતિ સપ્તમો ભંગઃ ।

इति संक्षेपेण जैनसिद्धान्तः प्रदर्शितः विज्ञेयं

त्यलप्रतिविस्तरेण ॥

जो बोधरूप पदार्थ सो सब जीव संज्ञा लहतहै ।

अनबोधरूप पदार्थ सकल अजीव अभिधा ग्रहतहै ॥

इक पद्मनन्दी^१ नामके आचार्य तामें हो गये ।

उसने पदार्थ द्विविध चित् अरु अचित् अभिधाके ठये ॥ ५२ ॥

जे ज्ञानवाणा पदार्थो छ ते एव उछेवाय छ अने जे पदार्थभां ज्ञान नथी ते सर्व अएव संज्ञाने ग्रहण करे छ. जैनभां ओक पद्मनन्दी नामे आचार्य थया छ तेभण्ने चित् अने अचित् नामना जे प्रकाशना पदार्थभानेलाछे. दोहा.

उपादेय अरु हेय पुनि, ताके भेद प्रमान ।

कर्तृ राग आदिक निखिल, हेय असत् पहिचान ॥ ५३ ॥

जे चित् अने अचित्ने उपादेय तथा हेय रूपे कछा छ. तेभां कर्तृरागादि पदार्थो छे (त्याग करवा लायक) तथा असत्य छ.

ज्योतिरूप जो परम है, योग लाक्षणिक एक ।

उपादेय उनकों कहत, सत् पदार्थ सविवेक ॥ ५४ ॥

जे योग लाक्षणवाणो ओक अने परम ज्योति (प्रकाश) स्वयं पदार्थो छ, तेने विवेकपूर्वक सत्य अने उपादेय (प्राप्त करवा योग्य) कछेला छ.

धर्म अधर्म रु जीव त्यों, पुद्गल अरु आकाश ।

पञ्चतत्त्व^२ मत जैनके, पावत सदा प्रकाश ॥ ५५ ॥

जैनना मतभां १ धर्म २ अधर्म ३ एव ४ पुद्गल अने ५ आकाश आसीते पांच तत्व भानेला छे

तामें जीवन तत्त्वके, उभय भेद किय युक्त ।

उनके यों अभिधान है, सांसारिक अरु मुक्त ॥ ५६ ॥

१ चिदचित् द्वे परे तत्त्वे, विवेकात्तुविवेचने ।

उपादेयमुपादेयं, हेयं हेयं च सर्वतः ॥ १ ॥

हेयं तु कर्तृरागादि, तत्कार्यमविवेकिनः ।

उपादेयं परं ज्योति, रूपयोगैकलक्षणम् ॥ २ ॥

२ जीवास्तिकाय, २ पुद्गलास्तिकाय, ३ धर्मास्तिकाय, ४ अधर्मास्तिकाय ५ आकाशास्तिकाय.

તેમાં જીવ તત્ત્વ તે સાંસારિક અને મુક્ત આવા ભેદથી બે પ્રકારનો છે.
ચોપાઈ

જન્મ ગ્રહી જન્માન્તર યાવે ।
વહ સાંસારિક જીવ કહાવે ॥
उनसों विपरीत लच्छनवारे ।
महद मुक्तपद वोही धारे ॥ ५७ ॥

જન્મ લઇ જન્માન્તર (બીજો જન્મ) પામે તે જીવ સાંસારિક કહેવાય છે
અને જન્મ જન્માન્તરાદિથી રહિત જીવો મુક્ત કહેવાય છે

तामें जो जीव है सांसारिक ।
उनके भेद उभय ता विच इक ॥
समनस्कजु शिक्षायुत सोहे ।
अमनस्कजु विन शिक्षत जो है ॥ ५८ ॥

તેમાં જે સાંસારિક જીવ છે તેના બે ભેદ છે. સમનસ્ક અને અમનસ્ક. તેમાં
શિક્ષા (સમજણ) યુક્ત સમનસ્ક અને અશિક્ષિત અમનસ્ક કહેવાય છે

दोहा.

उभय भेद अमनस्कके, इक त्रस-स्थावर अन्य ।
त्रस वह जो शंखादिमें, होवत लघुतनुमन्य ॥ ५९ ॥

તેમાં અમનસ્કના બે ભેદ છે, એક ત્રસ અને બીજો સ્થાવર. ત્રસ નામના
અમનસ્ક જીવ એ જાણવા કે જે શંખ આદિમાં અતિ સૂક્ષ્મ શરીરી છે.

चोपाई.

पञ्चभूतमय देह प्रमाना ।
सोही स्थावर संज्ञक जाना ॥
अब अजीव धर्म रु आकाशा ।
पुद्गल ओर अधर्म प्रकाशा ॥ ६० ॥

પદ્મનંદી નામના જૈનાચાર્યે જે પંચભૂતમય દેહો કહ્યા છે તે સ્થાવર છે. હવે જીવ ઉપરાંત અજીવ ધર્મ, આકાશ, પુદ્ગલ અને અધર્મ નામે જે ચાર તત્ત્વ તેના મતમાં પ્રકાશે છે

તાર્મે પુદ્ગલ વિરહિત તીના ।
માનત હૈ અનુમેય સુજીના ॥
રૂપ અણુ સ્કંધાભિધ મિલકે ।
ઉભય ભેદ હોવત પુદ્ગલકે ॥ ૬૧ ॥

તેમાં પુદ્ગલ સિવાય ધર્મ, અધર્મ અને આકાશ એ ત્રણેને જૈનમતવાળા અનુમેયરૂપ માને છે, અને પુદ્ગલના અણુરૂપ અને સ્કન્ધરૂપ નામે એ બેદ હોય છે એમ તેઓ કહે છે.

અણુરૂપ અણુરૂપ સુહાવે ।
સ્કન્ધરૂપ સ્કન્ધરૂપ કહાવે ॥
યા વિધ જૈન સાધુ સવિવેકા ।
માનત બહુરિ પદાર્થ અનેકા ॥ ૬૨ ॥

જે દેહ અણુજેવા હોય તે અણુરૂપ અને સ્કન્ધ (સાવયવ) હોય તે સ્કન્ધરૂપ કહેવાય છે. આ રીતે વિવેકવાળા જૈનના સાધુ પદાર્થ અનેક છ એમ માને છે.

સકલ કર્મ ક્ષય પહિલે કરના ।
પુનિ અસંગ હૈ ઉપરિ વિચરના ॥
તદુપરિ સિદ્ધ શિલાપે જાના ।
उनकों मोक्ष जैनमत माना ॥ ६३ ॥

પ્રથમ સર્વ કર્મનો ત્યાગ કરવો, પછી સંગરહિત બની અલોકાકાશમાં વિચરવું અને સિદ્ધશિલા છે ત્યાં જવું, એને જૈનમતમાં મોક્ષ માનેલો છે.

बहुरि दिगम्बर अरु श्वेताम्बर ।
आदि भेद उनके जु अवान्तर ॥
यह सब जो चार्वाक आदि मत ।
वही वेदसों है नहि सम्मत ॥ ६४ ॥

વળી એ જૈનોની અંદર દિગમ્બર અને શ્વેતામ્બર આદિ ભેદ છે. આ બધા ચાર્વાક આદિ જે મત છે તે વેદથી સમ્મત (મળતા) નથી.

દોહા.

યાતેં શ્રુતિ સિદ્ધાન્તમેં, ડનકો હૈ નહિ સ્થાન ।

માન્ય કરત ના મહદ્જન, જો હૈ જ્ઞાનનિધાન ॥ ૬૫ ॥

એટલા માટે શ્રુતિના સિદ્ધાન્તમાં ઉક્ત મતોનું સ્થાન છે નહિ, જેથી વેદ ધર્મના આચાર્યો તે ચાર્વાક આદિ મતને સર્વાંશે સ્વીકારતા નથી.

હિતકર ગુરુકે વાક્યકો, સમુજ્ઞિ યથારથ સાર ।

યાદવપુરીકે હૃદયમેં, આનંદ મયો અપાર ॥ ૬૬ ॥

હિતકારક ગુરુ રઘુનાથપુરીનાં વાક્યોનો યથાર્થ સાર સમજી યાદવપુરીના હૃદયમાં અપાર આનંદ પ્રકટ થયો.

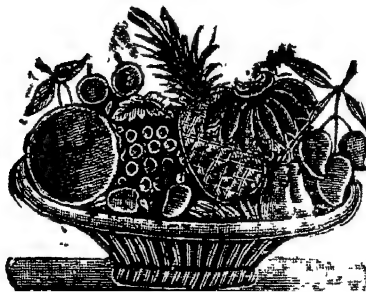
શ્રીરઘુવીર શ્રીમાધવજુ, ગુરુપ્રસાદકોં પાઙ્ ।

મઈ મયૂખ સમાપ્તિ યહ, મુદ મંગલતેં છાઙ્ ॥

॥ ઇતિ શ્રીમદ્વેદાન્તતીર્થપણ્ડિતમાયારામસંગ્રહીત

શ્રીસત્પુરુષચરિત્રપ્રકાશે ચાર્વાકબૌદ્ધજૈન

મતનિરૂપણં નામ દશમો મયૂખઃ ॥

॥ श्री गणेशाय नमः ॥

॥ अथैकादशो मयूखः ॥

चोपाई.

कल्लुक समय विश्रान्ति लह कर ।

बोले श्रीरघुनाथ गुरुवर ॥

सुनु यादवपुरी ! कल्लुक हमारी ।

पूर्वकथा अतिही सुखकारी ॥ १ ॥

त्यारभाइ थोडा वज्रत विश्रान्ति लह गुरुवर रघुनाथपुरी भोल्या के हे यादवपुरी ! अमारी पूर्वकथा (पहिलांनी वार्ता) के के सुभने उत्पन्न करनारी छे तेने श्रवणु करे.

हम श्रीद्वारिकाकी यात्रा हित ।

जातेथे गुरु शिष्य मुदित चित्त ॥

तब गुरुवरने जो आज्ञा की ।

स्मृति अन्तरमें भइ अब ताकी ॥ २ ॥

अमे गुरु शिष्य आनन्दयुक्त चित्तथी श्रीद्वारिकानी यात्रा अर्थे जाता हुता तयारे गुरुश्रेष्ठ नीलकण्ठस्वामीके के आज्ञा करी हुती तेनुं भहारा अन्तःकरणमां हुमय्ता स्मरणु थयुं छे.

कहा गुरुने गिरि सुमदावह ।

उनसों जाको जन्म-उमा वह ॥

गंगाके उत्तर तट उत्तम ।

तीर्थ दुग्धसर अति हि मनोरम ॥ ३ ॥

गुरुके कहुं हुतुं के महापह गिरिथी केने जन्म छे ओवी उमा नामनी गंगाने उत्तर किनारे उत्तम अने सुन्दर दुग्धसर नामनुं तीर्थ छे.

તાકે પૂર્વ પુલિનપેં જાઈ ।
 રહના કલ્હુ કુટી આદિ બનાઈ ॥
 શ્રેયસ્કર ગુરુ કથન સદાહી ।
 ચાહોં યાદવ ! ચલહુ વહાંહી ॥ ૪ ॥

તેના પૂર્વ કિનારાપર પવિત્ર પશુકુટિ બનાવી રહેલું. આ રીતની ગુરુ આજ્ઞા હોવાથી ત્યાં રહેવા વિચાર છે, કારણકે ગુરુનું કથન નિરંતર કદયાણુકારી હોય છે, માટે હે યાદવ ! મારી ઇચ્છા છે કે હવે ત્યાંજ ચાલો.

અસ વિચારિ કિય ત્વરિત પયાના ।
 જહૈં તરુવર યગ કલરવ નાના ॥
 વહી દુગ્ધસર તટ યતિ દોઝ ।
 આઈ વસે-હરખે સબ કોઝ ॥ ૫ ॥

આમ વિચાર કરી દુગ્ધસર તીર્થ જવા માટે બંનેએ પ્રયાણ કર્યું, જ્યાં શ્રેષ્ઠ પૃથ્વી તથા નાના પ્રકારના પક્ષીઓના કલરવ થઈ રહ્યા હતા એ દુગ્ધસર તીર્થને પૂર્વ કિનારે બંને યોગીઓએ આવી નિવાસ કર્યો, જેનાથી આસ-પાસનાં સર્વ પ્રાણી આનંદ પામ્યાં.

આશ્રમ ઇક લઘુ રમ્ય બનાયા ।
 સેવકકોં સદ્બોધ સુનાયા ॥
 વહ ભૂમણ્ડલકે પ્રતિપાલક ।
 જ્ઞહ જાતિકે ક્ષત્રિય બાલક ॥ ૬ ॥

શ્રી રઘુનાથપુરીજીએ ત્યાં એક ન્હાનું અને મનોહર આશ્રમ બનાવ્યું અને સેવક જનોને સદુપદેશ સંભળાવ્યો. અહીં એ સમયે પૃથ્વીનું પાલન કરનારા ઝાંઝા અવટકના ક્ષત્રિ રાજાનું રાજ્ય હતું,

ઉસને શ્રીરઘુનાથપુરીકી ।
 લખિ સદ્વર્તનશૈલી નીકી ॥
 આશ્રમનિર્વાહાર્થ અભંગા ।
 ભૂમિ પ્રદાન કિયા મુદ સંગા ॥ ૭ ॥

તેઓએ શ્રીરઘુનાથપુરીજીનું ઉત્તમ સર્વવર્તન જોઇ આશ્રમના સદાના નિર્વાહમાટે આનંદસહિત ભૂમિપ્રદાન કર્યું; અર્થાત્ આશ્રમના નિભાવમાટે જમીન આપી.

ઉત્તર તટ શ્રીભોગવતીકે ।

નીલકण्ठ ગુરુ ઇન્દ્ર યતીકે ॥

उन विरचित जो गहन गुहा थी ।

रघु उर वहँ बसनेकी स्पृहा थी ॥ ८ ॥

ભોગવતી ગંગાને ઉત્તર કિનારે યતિઓના ઇન્દ્ર શ્રી નીલકંઠગુરુએ બનાવેલી જે ગુફા હતી ત્યાં નિવાસ કરવાની શ્રી રઘુનાથપુરીજીની ઇચ્છા હોવાથી ત્યાં જઈ

कलुक समय निज चिन्तन काजा ।

लखि इकन्त निवसे यतिराजा ॥

आये पुनि आश्रम पयसर जहँ ।

आत्मस्वरूपको ध्यान धरत वहँ ॥ ९ ॥

થોડા વખત આત્મચિન્તન કર્યું અને ત્યારપછીથી યતિરાજ પાછા દ્વિચરણ પધારી સ્વસ્વરૂપનું ધ્યાન ધરતા હતા.

इतनेमें इक निजरतिवारे ।

पावन संत समूह पधारे ॥

कहत भये रघुनाथपुरीकों ।

देव! आपको आश्रम नीको ॥ १० ॥

આ સમયે પરબ્રહ્મમાં જેઓનો પ્રેમ છે એવા સંતો ત્યાં પધાર્યા અને તે સર્વ શ્રીરઘુનાથસ્વામીજીને કહેવા લાગ્યા કે હે પ્રભુ ! આપનું આ આશ્રમ સુંદર છે

ब्रह्मश्रोत्रियाभिध सुप्रतिष्ठा,

ब्रह्ममयी लखि आपकी निष्ठा ॥

अतिही आनंदितजु भये हम ।

करन चहँ कलुकाल समागम ॥ ११ ॥

અને બ્રહ્મશ્રોત્રિય તથા બ્રહ્મનિષ્ઠ એવા આપને જોઈ અમે અતિ આનંદ પામ્યા છીએ માટે થોડો સમય સત્સંગસાથે આપના પાસે રહેવા ચાહીએ છીએ,

યોં વિરક્ત સંતનકો વાની ।

સુનત જન્મ સાર્થકતા જાની ॥

ધન્યભાગ્ય પુનિ યહ આશ્રમકો ।

મિલે સંત એસે જહૈં હમકોં ॥ ૧૨ ॥

આ રીતે વિરક્ત એવા સંતજનોની વાણી શ્રવણ કરતાં શ્રી રઘુનાથસ્વામીજીએ પોતાનું જન્મસાક્ષ્ય જાણ્યું અને મનમાં વિચાર્યું જે આ આશ્રમનાં પણ ધન્યભાગ્ય કે આવા સંતપુરુષો અહીં પધાર્યા.

બહુરિ કહત રઘુપુરી સંતનકોં ।

પુનિત કરહુ યહૈં રહ નિજજનકોં ॥

વહત સ્નાનહિત ગિરિજા ગંગા ।

સબ મિલકર કરિ હૈં સત્સંગા ॥ ૧૩ ॥

પછી રઘુનાથપુરીજી સંતજનોને વિનયપૂર્વક કહેવા લાગ્યા જે આપ સર્વ અહીં નિવાસ કરી મહુને પોતાનો ગણી પાવન કરો અને આપણે ઉમા ગંગા તથા હૃદયસરમાં સ્નાનાદિ કરશું તથા સત્સંગથી સમય વીતાવશું

યોં દિન કલુક વ્યતીત ભયે જબ ।

સમય અષાઢપૂર્ણિમાકો^૧ તબ ॥

ગુરુપૂજનકો દિન ગુનકારી ।

અસ સમસ્તને હૃદય વિચારી ॥ ૧૪ ॥

૧ આષાઢસ્ય સિતે પક્ષે, પૂર્વાહ્નિવ્યાપિની શુભા ।

પૂર્ણમાસી યદા તત્ર, વ્યાસરૂપી જનાર્દનઃ ॥ ૧ ॥

પૂજ્યથ યતિભિઃ સર્વૈર્-હૈસૈ પરમહંસકૈઃ ।

તેઽપિ સર્વે પ્રપૂજ્યા વૈ, શૃદ્ધમેધિભિરાદરાત્ ॥ ૨ ॥

બ્રહ્મચારિશૃદ્ધસ્થવાનપ્રસ્થવિરક્તયતિશિષ્યૈર્યતીનામ્, વ્યાસપીઠાધિષ્ઠિતવિદુષાં,
વેદાદિશાસ્ત્રાધ્યાપકાનામ્, સ્વસ્વશુરૂણાંચ મંથપુષ્પપદીપનૈવેદ્ય

आम सत्संगमां डेट्तामेक द्विवसे न्यारे वीत्या तयारे अपाठपूजिभाना
सभय आन्धो, आ भलान् पवित्र गुडपूजनो द्विवस छ ओम सर्वेमे विचारी

शिष्टाचार गिन्योजु अनुपा ।

रघुपुरीको पूजन सुखरूपा ॥

जानि यथाविधि अर्चन कीन्हो ।

आशीर्वचन गुरुने दीन्हो ॥ १४ ॥

कौपीनाच्छादनवस्त्रदोरकगोपीचंदनमृदन्तकाष्टाद्युपचारैः सम्यक्पूजा कार्या, विरक्तैः
सीमाद्युलंघनं न कर्तव्यम्, तत्र प्रमाणं च ।

सीमोलंघनं न क्षौरं नद्युलंघनं नैव च (इति व्यासवचनम्)

विरक्तैश्चातुर्मास्येऽहिंसा परिपालनार्थमेकस्थाने निवासः कर्तव्यः । अत्र प्रमाणं च

प्रायेण प्रावृषि प्राणी, संकुलं वर्त्म दृश्यते ।

यतस्तेषामहिंसार्थं, पक्षान्वै श्रुतिसंज्ञकान् ॥ ३ ॥

वार्षिकांश्चतुरो मासा-न्विहरेन्न यतिः कश्चित् ।

बीजांकुराणां जीवानां, हिंसा तत्र यतो भवेत् ॥ ४ ॥

अण्डजैरुद्भिजैर्वापि, प्राणिमिव्यापितं जगत् ।

सूक्ष्मैर्व्यक्तैस्तथाऽव्यक्तैर्नानारूपैः समंततः ॥ ५ ॥

एतेषां रक्षणार्थायै-कस्मिन्ग्रामे यतिर्वसेत् ।

चातुर्मास्यं यतीनां च, यः कारयति धर्मवित् ।

सर्वतीर्थेषु यत्पुण्यं, सर्वदानेषु यत्फलं ॥

तत्सर्वं लभते मर्त्य आषाढ्यां यतिपूजने ॥ ६ ॥

श्रीविष्णुं प्रति यतिना चातुर्मास्यार्थमनुज्ञा प्रार्थ्यते,

श्वेतद्वीपे भोगिनाथे, योगिनाथे स्थिते त्वयि ।

चातुर्मास्यव्रतेऽनुज्ञां, देहि लक्ष्मीपते मम ॥ ७ ॥

पूजनसमये श्रीकृष्णपंचकाद्यष्टकपंचकस्य पूर्वं पूजनं कृत्वा यतीनां पूजनं कर्तव्यं
मित्येतत्सर्वं व्यासपूर्णमासिपूजनं प्रकर्णेदालभ्यविष्णुसंवादे स्पष्टं वर्तते,
तत्रैव विशेषजिज्ञासुभिर्विशेषं द्रष्टव्यम् ।

ગુરુ પુનઃમને દિવસે પૂજનનો શિષ્ટાચાર અતિ અનુપમ છે એમ સમજી
ગુરુ શ્રી રઘુનાથપુરીજીનું પૂજન સુખરૂપ જાણી સંત સમૂહે યથાવિધિ (વિધિપુરઃસર)
તેઓની પૂજા કરી અને ગુરુ રઘુનાથપુરીએ સર્વને આશીર્વાદ આપ્યો.

તવ સવ સંતનકી મહા ઇચ્છા ।

ચાહિએં આજ ક્ષીરકી ભિક્ષા ॥

“અસ્તુ” કહા રઘુનાથપુરીને ।

સકલ પદાર્થ ઇકત્ર સુકીન્હૈ ॥ ૧૫ ॥

ત્યારે સમગ્ર સંતોની એવી ઇચ્છા થઇ જે આજે ક્ષીર (દૂધપાક) ની ભિક્ષા
જોઈએ. આ સાંભળી શ્રી રઘુનાથપુરીજીએ “અસ્તુ” કહ્યું અને ક્ષીરના ભોજનમાટે
સર્વ પદાર્થો એકઠા કર્યા,

પેં ઇતના પય કહાસેં લાના ।

ભાંડાગારી બહુ ગમરાના ॥

તવ રઘુપુરીકી સ્મૃતિમેં આયા ।

જો ગુરુ નીલને કથન સુનાયા ॥ ૧૬ ॥

પરંતુ આટલું બધું દૂધ ક્યાંથી લાવવું એમ ભાંડારી ગભરાયા ત્યારે ગુરુ
નીલકંઠસ્વામીએ જે કહ્યું હતું તે શ્રીરઘુનાથપુરીજીના સ્મરણમાં આપ્યું ત્યારે

કહત મયે વહમી અબ એસા ।

હૈ જલ દુગ્ધસરકા પય જૈસા ॥

જાઓ વહાંસે જલ મર લાઓ ।

પુનિ उनका पयपाक बनाओ ॥ ૧૭ ॥

તેઓ એમ કહેવા લાગ્યા જે આ દુગ્ધસરતીર્થનું પાણી ગુરુઆજ્ઞાથી દૂધજ
છ; માટે જાઓ, ત્યાંથી દુધ સરી લાવો અને એનો દૂધપાક બનાવો.

રઘુપુરીકી આજ્ઞા શિર ધારી ।

માળાગારાદિક દો ચારિ ॥

લે ઘટ સરપેં જ્ઞટિતિ આયે ।

દુગ્ધ સરિસ વારિ મર લાયે ॥ ૧૮ ॥

महाराज रघुनाथपुरीनी आशाने भाथे बढावी ल'डारी आदि जे बार साधुज्ये
घडा लई तुरत सरोवर उपर गया अने त्यांची हूध ३५ जल लरी लाज्या.

उनमें चावल सक्कर योंही ।
डारे विविध पदार्थन त्योंही ॥
भयो क्षीरभोजन मनभायो ।
चमत्कार यह सबने पायो ॥ १९ ॥

जेभां उत्तम जेआ तथा साकरनीसाथे विविध प्रकारना पदार्थी अदाम पीस्ता
वगेरे नांज्या, जेथी उत्तम हूधपाक जनी गयो अने आ चमत्कार सहुजे जेथो.

सद्गुरु बानी सत्य सुहाई ।
परम तुष्टि रघुपुरीने पाई ॥
यों गुरुजनके वचन सुसिद्धा ।
तामैं शिष्यकी अविचल श्रद्धा ॥ २० ॥

सद्गुरु नीलकण्ठस्वामीनी वाणी ज्यारे सत्य जनी त्यारे रघुनाथपुरीने
परम संतोष थयो. आभ गुरुजननांसिद्ध वचन अने तेभां शिष्यनी अत्यण श्रद्धा

लखि आगन्तुक यति प्रभु अंशा ।
करन लगे रघुपुरीकी प्रशंसा ॥
रघुपुरीने ले सुमन रु चन्दन ।
कियो सकल संतनको अर्चन ॥ २१ ॥

जेथ त्यां अतिथि ३५ विरक्त महात्माज्ये श्रीरघुनाथपुरीलीनी प्रशंसा करवा
लाज्या. श्रीरघुनाथपुरीलीजे पक्ष पुष्प तथा चंदन आदिथी शास्त्रविधि प्रमाणे
सर्व संतोष पूजन क्युं.

पुनि सात्विक अरु स्वादु प्रसादा ।
भुगत भये करि ब्रह्मनिनादा ॥
पाये संत अमित संतोषा ।
करन लगे “ जय रघु ” यों घोषा ॥ २२ ॥

અને સાત્વિક તથા સ્વાદિષ્ટ પ્રસાદ બ્રહ્મનિનાદ કરી સર્વ મહાત્માઓ
જન્મ્યા અને ત્યારપછી સંતપુરુષો અમાપ સંતોષને પ્રાપ્ત થઈ “જય રઘુપુરી સ્વા-
મીડી” એવો ઉચ્ચાર કરી મહારાજ રઘુનાથપુરીની જય બોલવા લાગ્યા.

ગુરુ પૂર્ણિમાકો મહદુત્સવ ।

ઉજ્વલ કરનેમેં થે યાદવ ॥

દુગ્ધસરિસ સરવર જલ દેખી ।

દૂધરેજ સાર્થકતા લેખી ॥ ૨૩ ॥

ગુરુપૂર્ણિમાનો મહાન ઉત્સવ ઉજવવામાં આવ્યો તે યાદવપુરી અગ્રેસર
હતા. તેઓએ દુગ્ધસરનું જળ દૂધ જેવું બેઠું દૂધરેજ એ નામની સાર્થકતા લેખી.

દોહા

નીલકण્ઠ ગુરુને કહી, જો ભવિષ્યકી વાત ।

સો યથાર્થ સબ સંતકોં, દ્રગ આગેં દરસાત ॥ ૨૪ ॥

ગુરુ નીલકંઠસ્વામીએ જે ભવિષ્ય વાર્તા કહેલી તે યથાર્થ (અરેબરી) સર્વ
સંતોને નજરે બેવામાં આવી.

શ્રીરઘુવીર શ્રીમાધવજી, ગુરુપ્રસાદકોં પાડ ।

મઈ મયૂખ સમાપ્તિ ચહ, મુદમંગલતેં છાડ ॥

॥ ઇતિ શ્રીમદ્વેદાન્તતીર્થપણ્ડિતમાયારામસંગ્રહીત

શ્રીસત્પુરુષચરિત્રપ્રકાશે ગુરુપૂર્ણિમાપૂજન

પરિકથનં નામૈકાદશો મયૂખઃ ॥

॥ श्री गणेशाय नमः ॥

॥ अथ द्वादशो मयूखः ॥

चोपाई

तदनन्तर रघुनाथपुरीको ।
चातुर्मास निमित्त अति नौको ॥
कथारंभ कीजें सतशोधक ।
भयउ मनोरथ यों सतशोधक ॥ १ ॥

त्यारभाः सत्यनी शोध करे तेयो अने सद्गोपधर चातुर्मास निमित्त कथाने
आरंभ करवा भट्टाराज श्रीरघुनाथपुरीने मनोरथ थयो.

सब विरक्तने दिय अनुमोदन ।
बिरच्यो गुरुहित उन्नत आसन ॥
तापें श्रीरघुनाथ बिराजे ।
ब्रह्मनादसों आश्रम गाजे ॥ २ ॥

सभअ विरक्त संतोअ अनुमोदन आयुं. गुड भाटे उच्युं आसन गोठयुं,
तेना उपर भट्टाराजश्री रघुनाथपुरी बिराजया अने आश्रम ब्रह्मनादथी गाजवा
लाग्युं.

संतनकी इच्छा अनुसार ।
यादवपुरीने प्रश्न उच्चार ॥
भगवन् ! जो नलनाथ समीपा ।
प्रकट कियाथा ज्ञान प्रदीपा ॥ ३ ॥

संतनकीनी इच्छाने अनुसरी यादवपुरीअे गुडने प्रश्न क्यो के हे भगवन!
आपे अंजावाटभां नलेश्वर समीप के ज्ञानरूपी दीपक प्रकट क्यो हुतो तेने प्रताये

ચાર્વાકાદિ સુને મત નાના ।
 મતિ અનુસાર સાર પહિચાના ॥
 પુનિ ઉનકા અવતક પરિશીલન ।
 કર દેખા કેવલ નાસ્તિકપન ॥ ૪ ॥

નાના પ્રકારના ચાર્વાક આદિ મત શ્રવણ કરી મેં મારી છુદ્ધિ અનુસાર સારને જાણી લીધો અને એ મતોનું પરિશીલન કર્યું ત્યારે તેમાં કેવળ નિઃસત્વ-પણું જોવામાં આવ્યું.

વૈદિક ગ્રન્થ પઢા ગૃહ આગેં ।
 પેં ગુરુ બિન ભ્રમ કૈસેં ભાગે ॥
 કહહુ કૃપા કરિ આસ્તિક દર્શન^૧ ।
 સુનન ચહત વહ યહ સવ સંતન ॥ ૫ ॥

હે ગુરુ! હું મહારા ઘર આગળ વૈદિક ગ્રન્થ ભણ્યો છું; પરંતુ નિઃસંદેહપણે તે ભણાયા નથી, મારે કૃપા કરી આસ્તિક પરદર્શનનું રહસ્ય સંભળાવો; આ સર્વ અતિથિ મહાત્માઓ પણ શ્રવણ કરવાની ઇચ્છા રાખે છે.

ગુરુમુખકમલવિનિર્ગત ગંગા ।
 ઉપદેશામૃત વહત અમંગા ॥
 પાયે હમ સવ ધન્ય પ્રસંગા ।
 હોગે પુનિત હમારે અંગા ॥ ૬ ॥

હે સદ્ગુરુ! આપનાં સુખકમલથી નીકળેલી વાણીરૂપી ગંગા અખંડ ઉપદેશરૂપી અમૃતને વહત કરે છે, અમને આ સુઅવસર પ્રાપ્ત થયો છે. આપના ઉપદેશરૂપી અમૃતથી અમારાં કણ આદિ અંગે પવિત્ર થશે એમ અમે આશા રાખીએ છીએ.

સવિનય વચન શિષ્યકે સુનકર ।
 બોલે ગુરુ રઘુનાથ કૃપા કર ॥

૧ દૃશ્યતે જ્ઞાયતે અનેન ધર્માર્થકામમોક્ષાઃ ઇતિ દર્શનમ્ ॥

સાવધાન સુનુ યાદવ પ્યારે ।

જગહિતકારક પ્રશ્ન તુમ્હારે ॥ ૭ ॥

આ રીતે શિષ્યનાં સવિનય વચન સાંભળી ગુરુ રઘુનાથપુરી કૃપા કરી બોલ્યા જે હે પ્રિય યાદવ ! સાવધાન બની શ્રવણ કરે, તમારો પ્રશ્ન જગત્પત્ર હિત કરનાર છે.

આસ્તિક દર્શન ગહન અપારા ।

કહિહોં મેં નિજ મતિ અનુસારા ॥

સંત સમાજ ! સુનહુ નિરધારા ।

આસ્તિક દર્શન ષટ્ત્રિ પ્રકારા ॥ ૮ ॥

આસ્તિક દર્શન અત્યંત ગહન છે, તે પણ હું ભારી બુદ્ધિઅનુસાર તમને કહું છું. હે સંતસમાજ ! તમે પણ પ્રેમપૂર્વક સાંભળો. આસ્તિકદર્શનના છ ભેદ છે દોઢા.

વેદ ઓર પરલોકકોં, માનત શ્રદ્ધાયુક્ત ।

આસ્તિકકો યહ અર્થ હૈ, શાસ્ત્રનમેં સુપ્રયુક્ત ॥ ૯ ॥

વેદ અને પરલોકને જે શ્રદ્ધા સહિત માને તે આસ્તિક કહેવાય છે. શાસ્ત્રોમાં ઉત્તમ પ્રયોગથી સિદ્ધ કરેલો આસ્તિક શબ્દનો આવો અર્થ છે

જાસોં વૈદિક તત્ત્વકો, હોત દાર્શનિક જ્ઞાન ।

उनकों दर्शन कहत है, विश्ववन्द्य विद्वान ॥ १० ॥

જેનાથી વૈદિક તત્ત્વનું દાર્શનિક જ્ઞાન થાય તેને વિશ્વમાં વન્દનયોગ્ય અનેલા વિદ્વાનેા “દર્શન કહે છે.

तामैं पहिला न्याय है, वैशेषिक सुद्वितीय ।

तृतीय सांख्य प्रख्यात है, योग चतुर्थ उदीय ॥ ११ ॥

તેમાં પ્રથમ ન્યાય દર્શન, બીજું વૈશેષિક, ત્રીજું સાંખ્ય, ચોથું યોગ,

पूर्वमीमांसा पञ्चम हि, दर्शन स्पष्ट दिखात ।

ओर मीमांसा उत्तरसु, यों षट् भेद लखात ॥ १२ ॥

પાંચમું પૂર્વમીમાંસા અને છઠું ઉત્તરમીમાંસા એમ દર્શનના છ ભેદ પ્રસિદ્ધરીતે છે.

जाके कर्त्ता गौतम रु, मुनि कणाद मतिमान ।

कपिल पतञ्जलि जैमिनी, मुनिवर व्यास महान ॥ १३ ॥

જે દર્શનના કર્તા મહાન બુદ્ધિશાળી મુનિવર ગૌતમ, કણાદ, કપિલ,
પતંજલિ, જૈમિની અને વ્યાસ ગણાય છે.

चोपाइ

गौतमने किय न्यायनिबद्धा ।

सुनहु ज्ञान उनको सह श्रद्धा ॥

जिहि पदार्थ षोडश^१ पहिचाना ।

उनके याविध है अभिधाना ॥ १४ ॥

ગૌતમ ઋષિએ ન્યાયની ન્યયના દરી એ ન્યાયનું જ્ઞાન હેયાદવતથા સંતજનો!
શ્રદ્ધાપૂર્વક અવણુ કરો, એ ન્યાયના કર્તાએ સોળ પદાર્થો માનેલા છે તેનાં નામો
નીચે પ્રમાણે છે.

“प्रमाण” ओर “प्रमेय” रु “संशय” ।

बहुरि “प्रयोजन” “दृष्टान्त” उदय ॥

“सिद्धान्त” रु “ अवयव ” सुखदेना ।

“तर्क” रु “निर्णय” पुनि गिन लेना ॥ १५ ॥

૧ પ્રમાણ, ૨ પ્રમેય, ૩ સંશય ૪ પ્રયોજન, ૫ દૃષ્ટાન્ત, ૬ સિદ્ધાન્ત, ૭ અવયવ,
૮ તર્ક ૯ નિર્ણય.

“ वाद ” रु “ जल्प ” “ वितण्डा ” योंही ।

“ हेत्वाभास ” विकासत त्योंही ॥

“ छल ” “ जाति ” अरु “ निग्रहस्थान ” हु ।

यों पदार्थ षौडश पहिचानहु ॥ १६ ॥

૧ પ્રમાણપ્રમેયસંશયપ્રયોજનદ્રષ્ટાન્તસિદ્ધાન્તાવયવતર્કનિર્ણયવાદજલ્પવિતણ્ડાહેત્વાભા-
સછલજાતિનિગ્રહસ્થાનાનાં તત્ત્વજ્ઞાનાન્નિઃશ્રેયસાધિગમઃ ॥

(इति न्यायसूत्रम्)

१० वाह, ११ जटाय, १२ वितंडा, १३ छेत्वात्मास, १४ छल, १५ जति,
१६ निग्रहस्थान. એ રીતે સોળ પદાર્થો જાણવા.

दोहा

जाके तत्त्वज्ञानसों, प्राप्त होत कल्याण ।

अब पदार्थके अर्थ सब, सुनहु संत सुजान ॥ १७ ॥

જેનાં તત્ત્વજ્ઞાનથી કલ્યાણની પ્રાપ્તિ થાય છે. હવે સુજ્ઞ સંત જનો! એ પદાર્થના અર્થ કહું છું તે સાંભળો.

प्रमाकरण^१ जो वस्तु है, करत प्रमा उत्पन्न ।

प्रमाण उनकों कहत है, पण्डित होइ प्रसन्न ॥ १८ ॥

જેનાથી પ્રમા ઉત્પન્ન થાય તેને પડિતજનો “પ્રમાણ” કહે છે.

प्रमाण नामक करणके, चार^२ भेद है चारि ।

प्रथम भेद “प्रत्यक्ष” त्यों, दुव अनुमान उचारि ॥ १९ ॥

એ પ્રમાણ નામના કરણના ચાર ભેદ છે. એક પ્રત્યક્ષ, બીજું અનુમાન,

तृतीय भेद “उपमान” है, चतुर्थ “आगम” नाम ।

सुनहु संत? प्रत्यक्षकों, तत्त्वअर्थ अभिराम ॥ २० ॥

ત્રીજું ઉપમાન અને ચોથું આગમ. હે સંતજનો! હવે પ્રત્યક્ષ પ્રમાણનો સુંદર તત્ત્વ અર્થ શ્રવણ કરો.

चोपाई

चक्षु^३ आदि इन्द्रियगन जो है ।

पुनि पदार्थ घट आदिक सोहे ॥

१ प्रमाकरणं प्रमाणम् ॥

२ न्यायसूत्र । प्रत्यक्षानुमानोपमानाऽगमाः प्रमाणानि ॥

३ चक्षुरादीन्द्रियार्थसन्निकर्षजन्यं ज्ञानं प्रत्यक्षम् किं वा ज्ञानाकरणकं ज्ञानं प्रत्यक्षम् । इन्द्रियार्थसन्निकर्षोत्पन्नं ज्ञानमव्यपदेश्यमव्यभिचारिव्यवसायात्मकं प्रत्यक्षम् ॥ न्या० सू० १-१-४ ॥

વહ દ્વયકા અન્યોન્ય જુડાના ।

उनसों जन्म लहत जो ज्ञाना ॥ २१ ॥

ચક્ષુરોદિ ઇન્દ્રિયોના ઘટોદિ પદાર્થો સાથે જે સંનિકર્ષ સંયોગ તેનાથી જે જ્ઞાન ઉત્પન્ન થાય તે પ્રત્યક્ષ પ્રમા કહેવાય છે.

सो प्रमाण प्रत्यक्ष कहावे ।

ज्ञान करण षट् भाँति सुहावे ॥

श्रवण त्वचा चक्षु अरु रसना ।

घ्राण ओर मन सहित विलसना ॥ २२ ॥

તે પ્રત્યક્ષ પ્રમાણું જે કરણ હોય તે પ્રત્યક્ષ પ્રમાણ કહેવાય છે, અને તે પ્રત્યક્ષ કરણ છ છે. એક શ્રવણ (કાન), બીજું ત્વચા, ત્રીજું ચક્ષુ, ચોથું રસના, પાંચમું ઘ્રાણ (નાસિકા), અને છઠું મન.

ज्ञान वही इक श्रावण नामा ।

पुनि त्वाच्च चाक्षुष अभिरामा ॥

रासन घ्राणज ओर मानसिक ।

ज्ञान सकल प्रत्यक्ष प्रमाणिक ॥ २३ ॥

એ પરૂવિધ કરણોથી જન્ય છ પ્રકારનું જ્ઞાન છે. એક શ્રાવણજ્ઞાન, બીજું ત્વાચજ્ઞાન ત્રીજું ચાક્ષુષજ્ઞાન ચોથું રાસનજ્ઞાન, પાંચમું ઘ્રાણજ્ઞાન અને છઠું જ્ઞાન એ છએ પ્રત્યક્ષપ્રમાણ જ્ઞાન ગણાય છે.

मन आत्मा संयुक्त सुहावे ।

बहुरि ऐक्य इन्द्रियको पावे ॥

पुनि इन्द्रिय संयोग सहारा ।

ज्ञान प्रतच्छ प्रमाजु प्रकारा ॥ २४ ॥

મન આત્માની સાથે જોડાઈ ઇન્દ્રિયોની સાથે જોડાય ત્યારે ઇન્દ્રિયોના સંયોગ દ્વારા જે વિષયજ્ઞાન ઉપજે તે પ્રત્યક્ષ પ્રમા કહેવાય છે. જેમકે

દોહા.

દ્રગતેં ઘટ પ્રત્યક્ષમેં;^૧ સન્નિકર્ષ સંયોગ ।

સંયુક્ત રુ સમવાયકો, રૂપ^૨ પ્રતચ્છમેં યોગ ॥ ૨૫ ॥

પુનિ ઘટત્વ^૩ પ્રત્યક્ષમેં, સંયોગ રુ સમવાય ।

ઘટરૂપત્વ^૪ પ્રત્યક્ષમેં, વિચ સમવેત સુહાય ॥ ૨૬ ॥

ઘટ પ્રત્યક્ષમાં નેત્ર સંયોગ સન્નિકર્ષ હેતુ છે, ઘટગતરૂપ પ્રત્યક્ષમાં કિંવા ઘટત્વપ્રત્યક્ષમાં સંયુક્ત સમવાય સન્નિકર્ષ હેતુ છે, અને ઘટરૂપત્વ પ્રત્યક્ષમાં સંયુક્ત સમવેત સમવાય સન્નિકર્ષ કારણ છે.

ચોપાઈ

કારન ઉભય લસત મિલ આપસ ।

સિદ્ધ કરત યોં ગૌતમ તાપસ ॥

ઘટગતરૂપ-રૂપપન ધર્મા ।

उनका जो प्रत्यक्ष सुकर्मा ॥ २७ ॥

એ રીતે સંયોગ અને સમવાય બન્નેથી ઘટ ઘટરૂપ, ઘટત્વાદિતુ પ્રત્યક્ષ થાય છે એમ ગૌતમ તપસ્વી મુનિ સિદ્ધ કરે છે.

चोक्षुष^१ त्वाच रु मानस तीना ।

संयुक्तादि हेतु त्रय चीना ॥

૧ ઘટપ્રત્યક્ષે ચક્ષુસંયોગસન્નિકર્ષો હેતુઃ ।

૨ ઘટરૂપપ્રત્યક્ષે ચક્ષુસંયુક્તસમવાયસન્નિકર્ષો હેતુઃ ॥

૩ ઘટત્વપ્રત્યક્ષે ચક્ષુસંયુક્ત સમવાય સન્નિકર્ષો હેતુઃ ॥

૪ ઘટરૂપત્વપ્રત્યક્ષે ચક્ષુસંયુક્ત સમવેતસમવાય સન્નિકર્ષો હેતુઃ ।

૫ ઘટાદિદ્રવ્યચાક્ષુષપ્રત્યક્ષે ચક્ષુ સંયોગ સન્નિકર્ષો હેતુઃ । ઘટાદિગતઘટત્વાદિચાક્ષુષપ્રત્યક્ષે ચક્ષુસંયુક્તસમવાય સન્નિકર્ષઃ । ઘટાદિદ્રવ્યાશ્રિતગુણચાક્ષુષપ્રત્યક્ષે ચક્ષુસંયુક્તસમવાયસન્નિકર્ષઃ । ઘટાદિત્વાચપ્રત્યક્ષે ત્વક્સંયોગસન્નિકર્ષો હેતુઃ । ઘટગતસ્પર્શ ઘટત્વાચપ્રત્યક્ષે ચ ત્વક્સંયુક્તસમવાય સન્નિકર્ષઃ । સ્પર્શત્વપ્રત્યક્ષે ત્વક્સંયુક્તસમવેતસમવાયસન્નિકર્ષઃ ॥

ज्यों घट आदि संबंध त्वचासैं ।

त्वक् संयोग सबन्ध प्रकासे ॥ २८ ॥

આકૃષ્ઠ, ત્વાચ અને માનસ એ ત્રણે પ્રત્યક્ષજ્ઞાનના સંયોગ, સંયુક્ત સમવાય, અને સંયુક્ત સમવેત સમવાય નામના ત્રણે સન્નિકર્ષ હેતુ છે, જેમકે ત્વાચી ઘટઆદિ સાથે જે સબન્ધ તે ત્વાચ પ્રત્યક્ષનો ત્વક્ સંયોગ સન્નિકર્ષ હેતુ છે.

दोहा

घटादिगत जो स्पर्श है, करन उनहि प्रत्यक्ष ।

त्वक्संयुक्त समवाय वह, पहिचानत है दक्ष ॥ २९ ॥

ઘટઆદિમાં રહેલ જે સ્પર્શ છે તેના પ્રત્યક્ષનો હેતુ ત્વક્ સંયુક્ત સમવાય છે એમ તાર્કિક કહે છે.

पुनि घटादि स्पर्शत्वको, करन प्रतच्छ प्रसिद्ध ।

त्वक्संयुक्त समवेत सह, समवायाभिध सिद्ध ॥ ३० ॥

વળી ઘટઆદિ સ્પર્શગતસ્પર્શત્વ પ્રત્યક્ષનો જે સન્નિકર્ષ છે તે ત્વક્ સંયુક્ત સમવેતસમવાય છે.

यों हि आत्म प्रत्यक्षमें, आत्मा मन संयोग।

करन आत्म प्रत्यक्षको, लखत सदा बुध लोग ॥ ३३ ॥

એવીજરીતે આત્માની પ્રત્યક્ષ પ્રમાણુ આત્મા અને મનનો સંયોગ તે કારણ છે એમ વિદ્વાન પુરૂષો લખે છે.

हरिगीत

पुनि आत्मगत^१ सुख आदिका प्रत्यक्ष करनजु मन लसे ।

संबंध वह संयुक्त अरु समवाय बुधमतिमें बसे ॥

१ आत्मप्रत्यક્ષે आत्ममनसंयोगसंनिकર્षो हेतुः ॥

२ आत्मगतसुखादिप्रत्यક્ષે आत्ममनसंयुक्तसमवायसंनिकર્षः ।

પ્રત્યક્ષ કરનજુ મન બહુરિ સુ સુખત્વકાજુ સુહાય હૈ ।

સંબન્ધ મન સંયુક્ત વહ સમવેત અરુ સમવાય હૈ ॥ ૩૨ ॥

વળી આત્મગત સુખાદિ પ્રત્યક્ષતુ' તે મનસંયુક્ત સમવાય કારણ છે. અને આત્મ સુખગત સુખત્વઆદિતુ' પ્રત્યક્ષ હેતુ મનસંયુક્ત સમવેત સમવાય કહેવાય છે.

દોહા

ચક્ષુ ત્વક્ મનસોં સદા, હોત દ્રવ્ય પ્રત્યક્ષ ।

ત્યોં હિ ધર્મ જો દ્રવ્યગત, ગુણાદિગત બિન પક્ષ ॥૩૩॥

ચક્ષુ, ત્વયા અને મન એ ત્રણેના સંયોગથી દ્રવ્યતુ' પ્રત્યક્ષ થાય છે. તેમજ દ્રવ્યગત ધર્મ અને તેના ગુણ આદિમાં રહેલ ધર્મ તે સર્વતુ'

કરત પ્રતચ્છ દ્રગાદિ ત્રય, નિર્મલ હૈ યહ ન્યાય ।

કરન' શબ્દ પ્રત્યક્ષકો, શ્રવણેન્દ્રિય કહિ જાય ॥ ૩૪ ॥

દ્રગ (નેત્ર) આદિ ત્રણેથી અર્થાત નેત્ર, ત્વયા અને મનથી પ્રત્યક્ષ થાય છે. શબ્દતુ' પ્રત્યક્ષ શ્રવણેન્દ્રિયથી થાય છે.

શબ્દમાત્ર પ્રત્યક્ષમેં, સન્નિકર્ષ સમવાય ।

પુનિ શબ્દત્વ પ્રત્યક્ષમેં, હૈ સમવેત સહાય ॥ ૩૫ ॥

શબ્દ પ્રત્યક્ષનો શ્રોત્ર સમવાય સન્નિકર્ષ હેતુ છે અને શબ્દગત શબ્દત્વના પ્રત્યક્ષમાં શ્રોત્ર સમવેત સમવાય સન્નિકર્ષ કારણ છે.

ધર્મસુ કેવલ દ્રવ્યગત, તામેં કારનમૂત ।

શ્રવણ યાહિ વિધ ન્યાયકો, મત પઠિત મન પૂત ॥૩૬॥

૧ સુખત્વાદિપ્રત્યક્ષે આત્મમનસંયુક્તસમવેતસમવાયસંનિકર્ષો હેતુઃ ।

૨ શબ્દપ્રત્યક્ષે શ્રોત્રસમવાયસંનિકર્ષો હેતુઃ । શબ્દત્વપ્રત્યક્ષે શ્રોત્રસમવેતસમવાય સંનિકર્ષો હેતુઃ । ગન્ધપ્રત્યક્ષે ગ્રાણસંયુક્તસમવાયસંનિકર્ષો હેતુઃ । ગન્ધત્વપ્રત્યક્ષે ચ ગ્રાણસંયુક્તસમવેતસમવાયસંનિકર્ષો હેતુઃ ॥

દ્રવ્યગત ગુણુદિરૂપ ધર્મના પ્રત્યક્ષમાં હેતુ ત્રય ઇન્દ્રિયો છે, અને તે શ્રવણ ધ્રાણ અને રસના છે, આ ન્યાયને નૈયાયિકો ગોચ્ય ગણે છે.

ચોપાઈ

દ્રવ્ય વિચ રસ^૧-રસત્વ^૨ માસે ।

રસના કરન પ્રત્યક્ષ પ્રકાશે ॥

રસન સંયુક્ત સમવાય સંબંધા ।

उनसों रस प्रत्यक्ष प्रबंधा ॥ ३७ ॥

પદાર્થમાં રહેલ રસ અને રસમાં રહેલ રસત્વ એ બન્નેનું પ્રત્યક્ષ કરણ રસના છે, અને રસના પ્રત્યક્ષમાં રસન સંયુક્ત સમવાય હેતુ છે.

करन प्रतच्छ रसत्व कहाया ।

रसन संयुत समवेत संवाया ॥

अभावका^३ प्रत्यक्ष प्रमाना ।

चक्षु आदि इन्द्रियसों ठाना ॥ ३८ ॥

રસત્વ પ્રત્યક્ષમાં રસન સંયુક્ત સમવેત સમવાય સંનિકર્ષ હેતુ છે. અભાવનું પ્રત્યક્ષ નેત્ર આદિ ઇન્દ્રિયથી થાય છે એમ ન્યાયમાં કહેલું છે અને તેમાં વિશેષ્ય વિશેષણતા નામનો સંનિકર્ષ હેતુ છે.

भूतलमें घटभाव अभावा ।

सो हि विशेषणरूप यहाँ पावा ॥

भूतल होइ विशेष्य विकासत ।

नैयायिकके मत यों भासत ॥ ३९ ॥

ભૂતલમાં ઘટભાવ વિશેષણ છે અને વિશેષ્યરૂપે ભૂતલ છે એમ નૈયાયિક માને છે.

૧ રસપ્રત્યક્ષે રસનસંયુક્તસમવાયસંનિકર્ષો હેતુઃ ।

૨ રસત્વપ્રત્યક્ષે ચ રસનસંયુક્તસમવેતસમવાયસંનિકર્ષો હેતુઃ ।

૩ ઘટાભાવવદ્ભૂતલમિત્યત્ર અભાવપ્રત્યક્ષે વિશેષ્યવિશેષણતાસંનિકર્ષો હેતુઃ

હરિગીત.

જો ચક્ષુ આદિ સંયુક્ત ભૂતલઆદિ વસ્તુ પ્રભાવ હૈ ।
તદ્ગત વિશેષણરૂપ જો ઘટ આદિકોજુ અભાવ હૈ ॥
પ્રત્યક્ષ ઉનકા ભુવ વિશેષ્ય વિશેષણસુ ઘટ યોગસોં ।
હોવત નિરન્તર સિદ્ધ સકલ પ્રમાણ ન્યાય પ્રયોગસોં ॥ ૪૦ ॥

જે ચક્ષુરાદિથી સંયુક્ત ભૂતલ આદિ વિશેષ્ય છે તેમાં રહેલ વિશેષણરૂપ જે ઘટાભાવ તેનું પ્રત્યક્ષ વિશેષ્ય વિશેષણતા સન્નિકર્ષથી થાય છે આવીરીતે ન્યાયમાં કહે છે “જેમકે “ઘટાભાવવદ્ ભૂતલમ્” “ઘટાભાવવાણું ભૂતલ” એ ઉદાહરણ ઘટાભાવ પ્રત્યક્ષ માટે કહેવાય છે. આ ઉદાહરણે ભૂતલ વિશેષ્ય છે અને તે ભૂતલમાં ઘટાભાવ વિશેષણતા સ્વરૂપ સંબંધથી રહેલો છે. તેા ઘટાભાવના પ્રત્યક્ષમાં ચક્ષુરાદિ સંયુક્ત ભૂતલાદિ વિશેષ્યનિઃ વિશેષણતા સન્નિકર્ષ સંબંધ હેતુ છે. ન્યાય મતમાં અભાવનું અહણ પ્રત્યક્ષ પ્રમાણથી કહેલ છે.

ચોપાઈ.

તત્ તત્ ઇન્દ્રિય ગ્રાહ્ય વસ્તુ જબ ।
સન્નિકર્ષકોં પાવત હૈ તબ ॥
પૂર્વકથિત પ્રત્યક્ષ જ્ઞાનમેં ।
કરન નામ પાવત સુજાનમેં ॥ ૪૧ ॥

ચક્ષુઆદિ ઇન્દ્રિય અને તેનાં ગ્રાહ્ય પદાર્થ જ્યારે સન્નિકર્ષ સંબંધને પ્રાપ્ત છે ત્યારે પૂર્વ કહેલા પ્રત્યક્ષજ્ઞાનમાં તે તે ઇન્દ્રિય “કરણ” એવું નામ પ્રાપ્ત કરે છે.

યાદવ! યોં પ્રત્યક્ષ પ્રમાના ।
સહ સંક્ષેપ કહા જિમિ જાના ॥
અવ પ્રમાણ અનુમાન સુનાઝં ।
નીલકણ્ઠ ગુરુ પદ શિર નાંઝં ॥ ૪૨ ॥

હું યાદવ! આ રીતે પ્રત્યક્ષ પ્રમાણ સંક્ષેપથી તમોને કહું. હવે ગુરુ નીલકંઠ સ્વામીના ચરણમાં શિર નમાવીને અનુમાન નામનું પ્રમાણ તમોને સંભળાવું છું.

हरिगीत

अनुमिति^१ प्रमाका करन वह अनुमान नाम प्रमान है ।
 जो हेतु साध्यकी साहचर्यके^२रूप व्याप्ति ज्ञान हैं ॥
 ज्यों कोउ वनगत मनुजकों अग्नि विषय ईच्छा भई ।
 तब सद्य सन्मुख स्थित गिरिपें धूमकी रेखा छई ॥ ४३ ॥

अनुमिति प्रमाणुं के करण तेनुं नाम अनुमान प्रमाणु छे अने ते हेतु साध्य विषयक व्याप्ति ज्ञानइय छे. जेभ वनभां गयेला कोउ भाणुसने अग्नि भाणुवानी छिछा थध तयारे तुरत तेणे सामे रहेला पर्वत उपर धूमाडानी रेखा जेध.

तद्दर्शनान्तर धूम अनलकी साहचर्यक व्याप्तिको ।
 उनकों भयो जो स्मरण पावक प्रज्वलित संप्राप्तिको ॥
 अभिधान उनको साध्यहेतुक साहचर्य प्रसिद्ध है ।
 अरु व्याप्ति हेतु साध्य अविनाभाव वर्तन सिद्ध है ॥ ४४ ॥

ते जेया पछी धूम अने अग्निनी साहचर्यक व्याप्तिनुं के स्मरण थयुं तेनुं नाम व्याप्तिज्ञान छे, अने हेतु साध्यनी अविनाभावइय व्याप्तिवाणो होय छे.

दोहा.

अग्नि धूमकी व्याप्तिको, स्मरण भयो जिहि काल ।
 तदनन्तर निश्चय करत, मनमें यों मनुबाल ॥ ४५ ॥

जे वयते भडानसस्थ अग्निनी धूमनिष्ठ व्याप्तिनुं स्मरण थयुं, ते वयते जेनार भाणुस मनभां जेभ निश्चय करे छे जे

१ अनुमितिकरणमनुमानम् ।

२ यत्र यत्र धुमस्त तत्र वह्निरिति व्याप्तिः ।

યહ પર્વતમે ધૂમરૂપ, મયો હેતુકો ભાસ ।

અનલમાન હૈ યાહિતેં, સાધ્ય પ્રાપ્તિ વિશ્વાસ ॥ ૪૬ ॥

આ પર્વતમાં ધૂમરૂપી હેતુ દેખાય છે માટે અગ્નિરૂપી સાધ્ય હોયો
જેમકે અર્થાત્ પર્વતમાં ધૂમાડો છે તે અગ્નિપણ હોયો જેમકે.

કયોંકિ ધૂમરૂપ હેતુ અરુ, અગ્નિરૂપ જો સાધ્ય ।

હેતુ રહત હૈ સાધ્ય સહ, અવિનાભાવ અવાધ્ય ॥ ૪૭ ॥

કારણ કે ધૂમરૂપ હેતુ છે અને અગ્નિરૂપ સાધ્ય છે હેતુ હમેશાં સાધ્યની
સાથે બાધા રહિત અવિનાભાવથી રહે છે અર્થાત્ અગ્નિ ન હોય તો ધૂમાડો
પણ ન હોયો જેમકે.

મનહર

પાકશાલા મધ્ય જન પૂક્ષકકો પૂર્વકાલ ।

સાહચર્ય વૃત્તિ જો મર્દ હૈ ધૂમ આગકી ॥

યાતેં ગિરિમધ્ય ધૂમ દર્શનકે અનન્તર ।

મર્દ સ્મૃતિ સ્પષ્ટ ડન વ્યાસિકે સુલાગકી ॥

જહૈં જહૈં ધૂમ હોત તહૈં તહૈં અગ્નિ એસી ।

વ્યાસિમય વૃત્તિ મર્દ દૃષ્ટા વડભાગકી ॥

પુનિ ધૂમ ધર્મતેં ગિરિ હૈ યહ ધૂમવાન ।

એસો પક્ષધર્મજ્ઞાન શોભા ન્યાય વાગકી ॥ ૪૮ ॥

મનુષ્યે પ્રથમ કાળમાં પાકશાળાની અંદર જે ધૂમ અગ્નિની સાહચર્યરૂપ
વ્યાપ્તિ જોઈ હતી તેને પર્વતમાં ધૂમ જોયા બાદ ધૂમ અગ્નિની વ્યાપ્તિનું સ્મ-
રણ થયું અને “જ્યાં જ્યાં ધૂમ હોય ત્યાં ત્યાં અગ્નિ હોય છે” આવી રીતે
નિશ્ચય પર્વતમાં ધૂમ જોનારને થયો. વળી ધૂમરૂપી ધર્મથી આ પર્વત ધૂમવાન
છે એવું જે જ્ઞાન તેનું નામ ન્યાય મતમાં પક્ષધર્મતા જ્ઞાન છે

દોહા

વિશિષ્ટ ઔ વૈશિષ્ટ્યકો, અવગાહી જો જ્ઞાન ।

નૈય્યાયિકા ઉનકો કહત; “ પરમાર્શ^૧ અભિધાન ॥ ૪૯ ॥

વિશિષ્ટ વૈશિષ્ટ્યાવગાહી જ્ઞાનને નૈય્યાયિકો પરમાર્શ જ્ઞાન કહે છે.

વિશિષ્ટ સાધ્ય વ્યાપ્તિસોં, પક્ષધર્મતા જ્ઞાન ।

પરમાર્શ સંજ્ઞક વહી, સ્પષ્ટ ન્યાયમત જાન ॥ ૫૦

સાધ્યવ્યાપ્તિવિશિષ્ટ જે હેતુ અને તે હેતુ પ્રકારક જે પક્ષવું જ્ઞાન તેવું નામ પરમાર્શ જ્ઞાન છે એમ ન્યાયના મતથી સ્પષ્ટ સમજવું.

हेतुप्रकारक ज्ञान त्यों, पक्षधर्मता ज्ञान ।

अर्थ उभयको एक हे, मात्र भिन्न अभिधान ॥ ५१ ॥

હેતુ પ્રકારક જે જ્ઞાન અને પક્ષધર્મતાત્મક જે જ્ઞાન એ બન્નેનો એકજ અર્થ છે, માત્ર નામ બુદ્ધિ છે.

चोपाई

ज्यों पर्वत यह हैं धूमवारा ।

धूमरूप वहँ हेतु प्रकारा ॥

पक्षविशेष गिरिरूप जाना ।

यों प्रकरण जो है अनुमाना^२ ॥ ५२ ॥

જેમ “આ પર્વત ધૂમવાણો છે” ત્યાં ધૂમરૂપ હેતુ પર્વતમાં પ્રકાર છે અને પર્વતરૂપ પક્ષ વિશેષ છે- આ રીતે અનુમાન પ્રકરણ છે

૧ પરમાર્શજન્યં જ્ઞાનમનુમિતિઃ પરમાર્શસ્થ વ્યાપ્તિવિશિષ્ટપક્ષધર્મતાજ્ઞાનં યથા વહ્નિવ્યાપ્યધૂમવાનયં પર્વત ઇતિ ।

પક્ષધર્મતા જ્ઞાનં ચ ધૂમવાનયં પર્વત ઇતિ ।

૨ પર્વતો વહ્નિમાન ધૂમાત્ યથા મહાનસમિત્યનુમાનાકારઃ પર્વતો વહ્નિમાનિતિ અનુમિત્યાકારઃ ।

પક્ષ સાધ્ય હેતુ ઉને દ્વારા ।

ઓર અન્ય દૃષ્ટાંત અચારા ॥

વહ અનુમાન અંશ કહલાવે ।

“પક્ષ” સાધ્ય સ્થિતિ જોવહલાવે ॥ ૫૩ ॥

આ અનુમાન પ્રકરણમાં પક્ષ, સાધ્ય હેતુ અને દૃષ્ટાંત (ઉદાહરણ) તે ચારે અનુમાનના અંશ કહેવાય છે. જેમાં સાધ્યની સ્થિતિ હોય તેનું નામ પક્ષ છે.

કાર્ય સિદ્ધ કરનેકા જો હૈ ।

વહી “સાધ્ય” સંજ્ઞક હૈ સોહે ॥

હોત સાધ્યકી સિદ્ધિ જાસોં ।

પ્રકટ વો હિ “હેતુ” અભિધાસોં ॥ ૫૪ ॥

જે કાર્ય સિદ્ધ કરવાનું છે તેની સંજ્ઞા “સાધ્ય” છે અને જેનાથી સાધ્યની સિદ્ધિ થાય તેનું નામ “હેતુ” છે

સાધ્ય ઓર હેતુકી વ્યાપ્તિ ।

જિહિ સ્થલ યહ દોનોંકી પ્રાપ્તિ ॥

વહ સ્થલકોં દૃષ્ટાન્ત કહત હૈ ।

ઉદાહરન અવશેષ રહત હૈ ॥ ૫૫ ॥

જે સ્થળે સાધ્ય અને હેતુ એ બન્નેનું સાહચર્ય જોવામાં આવે તે સ્થળને દૃષ્ટાન્ત કહે છે. એનાં ઉદાહરણે હવે કહીશ.

સોમી કહોં સુનુ સંત સમાજા ।

અંશ ચતુષ્ટય અનુમતિ કાજા ॥

પર્વત પક્ષ-સાધ્ય અગ્નિ દ્રશ ।

હેતુ ધૂમ-દૃષ્ટાન્ત મહાનસ ॥ ૫૬ ॥

હે સંતસમાજ! શ્રવણ કરો. જેની અનુમિતિ પ્રમા છે એવા અનુમાન પ્રમાણના ચાર અંશ છે તેમાં એક અંશ પર્વતાદિપપક્ષ, બીજો અંશ પક્ષમાં અગ્નિ આદિ સાધ્ય, ત્રીજો અંશ ધૂમાદિ અને ચોથો અંશ મહાનસાદિ

बहुरि इक अन्वयव्यतिरेकी ।

दुव केवल व्यतिरेकी विवेकी ॥

केवल अन्वयी या विध तीना ।

प्रिय! अनुमान^१ प्रकार सु चीना ॥ ५७ ॥

હે વિવેકી પ્રિય શિષ્ય યાદવ! અનુમાનપ્રમાણના ત્રણ ભેદો છે, ૧ અન્વયવ્યતિરેકી, ૨ કેવલવ્યતિરેકી, ૩ કેવલાન્વયી

દોહા

केवल अन्वय वाक्य ज्यों, सकल विश्व अभिधेय ।

प्रमेयत्व हेतु जहां, उदित लखात अजेय ॥ ५८ ॥

કેવલ અન્વયી અનુમાનમાં સકલ વિશ્વ પક્ષ છે, અભિધેય સાધ્ય છે અને પ્રમેયત્વ હેતુ છે.

अग्निमान पर्वत यही, होत धूमसों सिद्ध ।

यहँ अन्वय व्यतिरेकको, प्रबन्ध होत प्रसिद्ध ॥ ५९ ॥

“આ પર્વત અગ્નિવાળો છે એમ ધૂમથી સિદ્ધ થાય છે” અહીં ધૂમ હેતુ અન્વયવ્યતિરેકી છે.

पृथिवी इतरसों भिन्न है, गन्धवत्त्व गुन धारि ।

यों बिन त्यों नहि होत कभु, ज्यों पदार्थ है वारि ॥ ६० ॥

પૃથિવી અન્ય પદાર્થોથી ભિન્ન છે કારણ કે તેમાં ગન્ધરૂપી ગુણ રહેલો છે. જેમાં ગન્ધ ગુણ ન હોય તો પણ ઇતર ભેદવાળી ન હોય. જેમ જલમાં ગન્ધ ન હોવાથી ઇતરભેદવાળું નથી.

૧ અન્વયવ્યતિરેકિ, કેવલાન્વયિ, કેવલવ્યતિરેકિ ચેતિ.

लिङ्गं त्रिविधम् तत्रान्वयिनि धूम हेतौ, वन्हौ साध्ये अन्वयव्याप्तिः ।

यत्र वह्न्यभावस्तत्र धूमाभाव इति । वह्न्यभावव्यापकीभूताभाव ।

પ્રતિયોગીત્વં વ્યતિરેકિત્વમ્ । અત્યન્તાભાવા પ્રતિયોગીત્વમ્ કેવલાન્વયિત્વમ્ તત્ર અન્વય વ્યતિરેકાનુમાનોદાહરણમ્ પર્વતો વહ્નિમાન ધૂમાત્ કેવલવ્યતિરેક્યનુમાનો ઉદાહરણં પૃથિવીતરેભ્યો મિચ્છતે ગન્ધવત્વાત્ કેવલાન્વયનુમાનોઽદાહરણં તુ સર્વમભિધેયં પ્રમેયત્વાદિતિ ।

सुनु यादव! यह वाक्यमें, है केवल व्यतिरेक ।

उदाहरन त्रय बुद्धिसों, समज लेहु सविवेक ॥ ६१ ॥

हे यादव! सांभलो "गान्धर्वाक्षी गुणने दीधे प्रथिवी धतर (भीम) पदार्थीथी सिन्नताने पाये छे, " आ अनुमान वाक्य केवलव्यतिरेकी छे. पूर्वे के त्रय उदाहरण मे' इहां ते तमे विवेकपूर्वक तमारी बुद्धिथी समज लेशो.

जहँ जहँ होवे हेतु तहँ, साध्य होत सुखकार ।

नैय्यायिक उनकों कहत, अन्वयव्याप्ति प्रकार ॥ ६२ ॥

"न्यां न्यां हेतु होय त्यां त्यां साध्य होय छे" आ प्रकारने नैय्यायिक जनो अन्वयव्याप्ति इहे छे.

साध्य रु हेतु अभावकी, व्याप्ति होत जिहि स्थान ।

व्यतिरेकाभिधव्याप्ति वह, मानत है मतिमान ॥ ६३ ॥

जे स्थाने साध्य अने हेतु मे अन्तेना अभावनी व्याप्ति होय ते व्यतिरेकव्याप्ति अयां नामथी बुद्धिशाली पुरुषो माने छे.

जहँ जहँ साध्य अभाव तहँ, नांही हेतु प्रभाव ।

यह स्थल साध्य अभावको, व्यापकीभूत अभाव ॥ ६४ ॥

"न्यां न्यां साध्यनो अभाव होय त्यां त्यां हेतुनो अभाव होय छे" आ ठेकाछे जे साध्यनो अभाव इहो तेनो व्यापकीभूत अभाव

नामक हेत्वभाव है, यही न्यायकी रीत ।

पुनि उनकी प्रतियोगिता, रहत हेतुमें नित्य ॥ ६५ ॥

नामनो जे हेत्वाभाव छे तेनो प्रतियोगी जे धूम तेमां प्रतियोगीत्वइये व्यतिरेक व्याप्ति रहै छे.

चोपाई

साध्या भावको जो यह स्थलही ।

व्यापकीभूत अभाव सुहावही ॥

પ્રતિયોગીત્વરૂપ પુનિ તાકી ।

વ્યતિરેકાભિધ વ્યાપ્તિ સુબાંકી ॥ ૬૬ ॥

આ સ્થળે સાધ્યાભાવનો વ્યાપકીભૂતાભાવપ્રતિયોગીત્વરૂપ વ્યાપ્તિ તે વ્યતિરેક વ્યાપ્તિ છે.

રહત હેતુકે બિચ દિનરેના ।

નિરખત યો નૈય્યાયિક નૈના ॥

અવ ઉપમાન પ્રમાન પરીક્ષા ।

યાદવ ! તાકી કરહુ નિરીક્ષા ॥ ૬૭ ॥

અને એ વ્યતિરેક વ્યાપ્તિ હેતુમાં રહે છે એમ નૈય્યાયિક કહે છે. આવી રીતે અનુમાન પ્રમાણ તમોને કહું હવે તમોને જાણવા માટે છે યાદવ! ઉપમાન પ્રમાણ કહું છું તેનું સારી રીતે નિરીક્ષણ કરશો.

હરિગીત

ઉપમિતિ^૧ પ્રમાણ કરણ સો ઉપમાન નામ કહાત હૈ ।

ઉપમાન સો સાદૃશ્ય જ્ઞાન હિ રૂપહૈસુ સુહાત હૈ ॥

ગો સદૃશ ગવય વિષય મિતિકા જ્ઞાન અનસોં હોત હૈ ।

શબ્દ પ્રમાણ કરણ સો આગમ પ્રમાણ ઉચોત હૈ ॥૬૮॥

ઉપમિતિ પ્રમાણ જે કરણ તે ઉપમાન નામનું પ્રમાણ કહેવાય છે. તે ઉપમાન સાદૃશ્ય જ્ઞાનનું નામ છે અને તેનાથી ગોસદૃશ ગવયપદવાચ્ય ગવય પદાર્થના અર્થજ્ઞાનરૂપ ઉપમિતિ છે. હવે તમોને શાબ્દી પ્રમાણ જે હેતુ શબ્દપ્રમાણ તેને કહું છું.

વૈદિક રૂ લૌકિક ભેદસોં શબ્દ પ્રમાણ દ્વિધા કહા ।

વૈદિક સુશબ્દ પ્રમાણ આપહિ પુનિ પ્રમાણિક હૈ રહા ॥

૧ ઉપમિતિકરણમુપમાનમ્ સંજ્ઞાસંજ્ઞિસંબંધજ્ઞાનમુપમિતિઃ તત્કરણં સાદૃશ્ય-

મુપમાનમ્ । ઉપમિતિસ્તુ અસૌ ગવયો ગવયપદવાચ્ય इति प्रसिद्धसाधर्म्यात्
साध्यसाधनमुपમાनम् ॥

[ન્યા૦ સૂ ૧-૧-૬]

વક્તા યથાર્થ રૂ આપ્તજન^૧ જો શબ્દ કુછમી કહત હૈ ।

શબ્દ પ્રમાણિક નામ વહ લૌકિક પ્રમાણ સુ લહત હૈ ॥૬૯॥

એ શબ્દ (આગમ) પ્રમાણ વૈદિક અને લૌકિક નામના લેક્ષ્મી બે પ્રકારનું કહ્યું છે. વૈદિક પ્રમાણ સ્વતઃ પ્રમાણરૂપ ગણાય છે અને આપ્ત 'પુરૂષનું' વાક્ય તે લૌકિક આગમ પ્રમાણ કહેવાય છે.

દોહા

પુનિ હૈ પદ રૂ પદાર્થકા, શક્તિરૂપ સમ્બન્ધ ।

જ્યોં ઘટ પદસોં અર્થ ઘટ, જાની રચદુ પ્રબન્ધ ॥ ૭૦ ॥

આગમ પ્રમાણમાં પદ પદાર્થના શક્તિરૂપ સંબંધ છે જેમકે “ઘટ પદથી ઘટરૂપ અર્થને જાણવો અર્થાત્ ઘટપદની ઘટરૂપ અર્થમાં શક્તિ હોય છે જેનાથી ઘટપદાર્થના બોધ થાય છે. આ પ્રમાણે પદ પદાર્થને જાણી શબ્દનો પ્રયોગ કરવો.

ईश्वर इच्छा शक्ति यों, आधुनिक संकेत ।

उनकोंभी शक्ति कहत, ज्यों जन नाम समेत ॥ ७१ ॥

શક્તિ એટલે ઇશ્વર ઇચ્છા અને આધુનિક (હાલનો-વિદ્યમાન) સંકેત અને પણ શક્તિ કહે છે. જેમ દેવદત્તાદિ નામની શક્તિ દેવદત્તમાં હોય છે.

व्याकरण रु कोशादि^२ जो, शास्त्रनको हैं स्रोत ।

वहशक्ति सम्बन्धको, उनसों निर्णय होत ॥ ७२ ॥

એ શક્તિ નિર્ણય વ્યાકરણ કોશ તેમજ વૃદ્ધ વ્યવહારથી થાય છે.

शब्द शक्य सम्बन्धमें, वृत्ति “लक्षणा” नाम ।

“भाग त्याग” आदि अमित, जाके रूप अभिराम ॥ ७३ ॥

અને શક્ય સંબંધમાં “લક્ષણા” નામે વૃત્તિ હોય છે તેના “ભાગ ત્યાગ” આદિ રૂપે અનેક લેહા છે.

१ आप्तवाक्यं शब्दः । आप्तोपदेशः शब्दः ।

[न्या० सू १-१-७]

२ शक्तिग्रहं व्याकरणोपमान, कोशाप्तवाक्याद्वयवहारतश्च ।

वाक्यस्य शेषाद्विवृतेर्बदन्ति, सांनिध्यतः सिद्धपदस्यवृद्धाः ॥

बहुरि वृत्ति है व्यंजना, उच्च'भाव उद्दिप्त ।

શબ્દમાનકો પ્રકરણસુ, સમજ લેહુ સંક્ષિપ્ત ॥ ૭૪ ॥

શબ્દની બીજી લક્ષણા “વ્યંજના” નામની છે કે જે શબ્દના ભાવને પ્રકાશે છે. આરીતે શબ્દ પ્રમાણ સંક્ષેપથી સમજી લેશો.

चोपाई.

“प्रमेय” नामक द्वितीय पदार्थ ।

सुनु यादव! सह संत यथार्थ ॥

आत्मा देह रु इन्द्रिय योंही ।

अर्थ बुद्धि प्रवृत्तिजु त्योंही ॥ ७५ ॥

હવે “પ્રમેય” નામનો જે બીજો પદાર્થ છે તે યથાર્થ રીતે છે યાદવ! સંતજનો સહિત તમે શ્રવણ કરો. આત્મા, દેહ, ઇન્દ્રિય, અર્થ બુદ્ધિ, પ્રવૃત્તિ,

प्रेत्यभाव फल रु दुःख मुक्ति ।

जासों होत प्रमेय प्रयुक्ति ॥

कोटि द्रयावगाही जो ज्ञाना ।

वह “संशयः” नामक पहिचाना ॥ ७६ ॥

૩૫, પ્રેત્યભાવફળ દુઃખ અને મુક્તિ આ સર્વ “પ્રમેય” કહેવાય છે. એક વસ્તુનું ઉભય પ્રકારક જે જ્ઞાન તેનું નામ સંશય છે.

૧ આત્માશરીરેન્દ્રિયાર્થબુદ્ધિમનઃ પ્રવૃત્તિદોષ પ્રેત્યભાવફલદુઃસ્વાપવર્ગાસ્તુ પ્રમેયમ્

(ન્યા૦ સૂ ૧-૧-૯)

૨ સમાનાડનેકધર્મોપપત્તેર્વિપ્રતિપત્તેરુપલબ્ધ્યનુપલબ્ધ્યવ્યવસ્થાતશ્ચ વિશેષાપેક્ષો વિમર્શઃ સંશયઃ ।

(ન્યા૦ સૂ ૧-૧-૨૩)

જો કાઢૂ ઉદ્દેશ મનાઈ ।
પુરુષ પ્રયત્ન કરત મનહ્યાઈ ॥
उनका नाम “प्रयोजन” जानो ।
दृष्ट अदृष्ट द्विविध पहिचानो ॥ ७७ ॥

કોઈ ઉદ્દેશને માની પુરુષ જે પ્રયત્ન કરે તેનું નામ “પ્રયોજન” નામને।
પદાર્થ જાણવો અને એ પદાર્થ દ્રષ્ટ અને અદ્રષ્ટ એવા ભેદથી એ પ્રકારનો છે.

जहाँ व्याप्ति निश्चयपन पावे ।
वह पदार्थ “द्रष्टान्त” कहावे ॥
वोभी द्विविध है अति उपकारक ।
साधर्म्य रु वैधर्म्य प्रकारक ॥ ७८ ॥

જ્યાં વ્યાપ્તિનો નિશ્ચય થાય તે પદાર્થ “દ્રષ્ટાંત” કહેવાય છે અને તે પણ
સાધર્મ્ય અને વૈધર્મ્ય એવા ભેદથી એ પ્રકારનો છે.

निश्चय होत प्रमाणिकपनसों ।
सो “सिद्धान्त” सुना बुधजनसों ॥
अभ्युपगम आदि पुनि उनके ।
भेद कहत है सागर गुनके ॥ ७९ ॥

નિશ્ચયિત્વથી જે નિશ્ચય થાય તે ‘સિદ્ધાન્ત’ કહેવાય છે એમ વિદ્વાન-
જનો પાસેથી સાંભળ્યું છે. અને તેના “અભ્યુપગમ” આદિ અનેક ભેદો છે.

१ यमर्थमधिकृत्य प्रवर्तते तत् प्रयोजनम् ।

(न्या० सू. १-१-२४)

२ लाकिक परीक्षकाणां यस्मिन्नर्थे बुद्धिसाम्यं स दृष्टांतः

(न्या० सू. १-१-२५)

३ तंत्राधिकरणाभ्युपगमसंस्थितिः सिद्धान्तः

(न्या० सू. १-१-२६)

પરાનુમિતિસાધક^૧ હૈ “અવયવ”
 પંચ પ્રકાર^૨^૩^૪^૫^૬^૭^૮^૯^{૧૦}^{૧૧}^{૧૨}^{૧૩}^{૧૪}^{૧૫}^{૧૬}^{૧૭}^{૧૮}^{૧૯}^{૨૦}^{૨૧}^{૨૨}^{૨૩}^{૨૪}^{૨૫}^{૨૬}^{૨૭}^{૨૮}^{૨૯}^{૩૦}^{૩૧}^{૩૨}^{૩૩}^{૩૪}^{૩૫}^{૩૬}^{૩૭}^{૩૮}^{૩૯}^{૪૦}^{૪૧}^{૪૨}^{૪૩}^{૪૪}^{૪૫}^{૪૬}^{૪૭}^{૪૮}^{૪૯}^{૫૦}^{૫૧}^{૫૨}^{૫૩}^{૫૪}^{૫૫}^{૫૬}^{૫૭}^{૫૮}^{૫૯}^{૬૦}^{૬૧}^{૬૨}^{૬૩}^{૬૪}^{૬૫}^{૬૬}^{૬૭}^{૬૮}^{૬૯}^{૭૦}^{૭૧}^{૭૨}^{૭૩}^{૭૪}^{૭૫}^{૭૬}^{૭૭}^{૭૮}^{૭૯}^{૮૦}^{૮૧}^{૮૨}^{૮૩}^{૮૪}^{૮૫}^{૮૬}^{૮૭}^{૮૮}^{૮૯}^{૯૦}^{૯૧}^{૯૨}^{૯૩}^{૯૪}^{૯૫}^{૯૬}^{૯૭}^{૯૮}^{૯૯}^{૧૦૦}
 તામેં પ્રથમ “પ્રતિજ્ઞા”^૧ સોહે ।
 દ્વિતીય ભેદ પુનિ “હેતુ”^૨ જો હૈ ॥ ૮૦ ॥

જે પદાર્થ^૧ પરાનુમિતિસાધક હોય તે “અવયવ” કહેવાય છે હે યાદવ !
 એ અવયવના પાંચ પ્રકાર છે, અને તે પ્રતિજ્ઞા હેતુ

“ઉદાહરણ”^૩ હૈ તૃતીય પ્રકાર ।
 ચૌથા “ઉપનય”^૪ ભેદ સંવારા ॥
 પંચમ ભેદકી અભિધા “નિગમન”^૫ ।
 સ્પષ્ટીકરણ સુનહુ સર્વ સંતન ॥ ૮૧ ॥

૩ “ઉદાહરણ” ૪ “ઉપનય” અને ૫ “નિગમન” છે. હે સર્વ સંતજનો !
 હવે એ ભેદોનું સ્પષ્ટીકરણ કરું છું તે શ્રવણ કરો.

દોહા

“વહ્નિમાન્ પર્વત” વહી, પુનિત પ્રતિજ્ઞા જાન ।
 બહુરિ “ધૂમસો” હેતુકી, પૂરન હોત પિછાન ॥ ૮૨ ॥
 “પર્વત અગ્નિવાળો છે” આને પ્રતિજ્ઞા જાણવી. વળી ધૂમ એ હેતુ છે.
 સ્થાન “મહાનસ” નામકા, ઉદાહરણ હૈ સ્પષ્ટ ।
 “યહ” ઉપનય અભિધાનસોં, શક્કા કરત વિનષ્ટ ॥ ૮૩ ॥

મહાનસ નામનું જે સ્થાન (રસોડું) તે ઉદાહરણ છે. પક્ષને સાધ્યહેતુવાળો
 દેખાડવો તેનું નામ ઉપનય છે.

- ૧ પર્વતો વહ્નિમાનિતિ પ્રતિજ્ઞા ।   ૨ ધૂમાદિતિ હેતુઃ ।
 ૩ મહાનસમિત્યુદાહરણમ્ ।   ૪ તથા ચાયમ્ ઇતિ ઉપનયઃ ।
 ૫ તસ્માત્તથેતિ ઇતિ નિગમનમ્ ।

“તાસોં” નિગમન નામકા, ભેદ સિદ્ધ હો જાત ।

અવયવ^૧ નામ પદાર્થ યોં, ગૌતમ મતસોં જ્ઞાત ॥ ૮૪ ॥

સાધ્ય અને હેતુવાળો પક્ષ છે તે માટેજ સાધ્યવાળો પણ પક્ષ છે. આ નિશ્ચયનું નામ નિગમન છે. આર્યોતે ગૌતમ ઋષિના મતથી “અવયવ” પદાર્થ પાંચ પ્રકારનો માનેલો છે.

હો જહ્ં વ્યાપ્યારોપસોં, વ્યાપકકો આરોપ ।

“તર્ક^૨” ઉન્હીકોં કહત હૈ, સુમતિ ધેનુકે ગોપ ॥ ૮૫ ॥

ન્યાં વ્યાપ્યના આરોપથી વ્યાપકનો આરોપ થાય તેને “તર્ક” નામનો પદાર્થ સુમતિરૂપી ધેનુના ગોપ અર્થાત્ વિદ્વાન્ પુરૂષો કહે છે.

શાસ્ત્રનમેં વિસ્તૃત કહા, ઉનકા અમિત વિચાર ।

યથાર્થ અનુભવકોં કહત, “નિર્ણય^૩” નય આગાર ॥ ૮૬ ॥

આ તર્કનો શાસ્ત્રોમાં બહુ વિચાર કહેલો છે. ન્યાયના આગારરૂપ નૈયાયિકો યથાર્થ નિશ્ચયને નિર્ણય કહે છે. અને

સામારંભ શાસ્ત્રાર્થકો, તત્ત્વ વિનિર્ણયકાજ ।

“વાદ^૪” કહત ઉનકોં વિવુધ, સુનુ સબ સંતસમાજ ॥ ૮૭ ॥

તત્ત્વના નિર્ણય માટે શાસ્ત્રાર્થનો જે સમારંભ તેને વિદ્વાન્ લોકો “વાદ” કહે છે. હે સંતસમાજ! તમે શ્રવણ કરો.

૧ પ્રતિજ્ઞાહેતુદાહરણોપનયનિગમનાન્યઽવયવાઃ (ન્યા૦ સૂ ૧-૧-૩૨)

૨ અવિજ્ઞાતતત્ત્વેર્થે કારણોપપત્તિતત્ત્વજ્ઞાનાર્થ મૂઢસ્તર્કઃ

(ન્યા૦ સૂ ૧-૧-૪૦)

૩ વિમુદ્ધ્ય પક્ષપ્રતિપક્ષાભ્યામર્થાવધારણં નિર્ણયઃ (ન્યા૦ સૂ ૧-૧-૪૧)

૪ પ્રમાણતર્ક સાધનોપાલમ્ભઃ સિદ્ધાન્તાવિરુદ્ધઃ પશ્ચાવયવોપપન્નઃ

પક્ષપ્રતિપક્ષપરિગ્રહો વાદઃ

(ન્યા૦ સૂ ૧-૨-૧)

પક્ષ ઓર પ્રતિપક્ષકે, સાધનયુત જયકામ ।

કથન હોત જો ઉનહિકા, “જલ્પવાદ”^૧ હૈ નામ ॥૮૮॥

પક્ષ અને પ્રતિપક્ષની યુક્તિ સહિત-વિજયની ઇચ્છા માટે જે કથન થાય તેનું નામ “જલ્પવાદ” છે.

સ્વપક્ષકે સ્થાપન રહિત, હોત કથા આરંભ ।

વોહિ ‘વિતળડાવાદ’^૨ હૈ, દેખ્યો જામેં દંભ ॥ ૮૯ ॥

પોતાના પક્ષનું સ્થાપન (સ્થિરતા) કર્યા વિના પરપક્ષમાં દોષ દેખાડવો તેનું નામ “વિતળડાવાદ” છે અને તે વાદ દંભયુક્ત હોય છે.

ચોપાઈ

અવ સુનુ ‘હેત્વાભાસ’^૩ સુમાના ।

પશ્ચ^૪ પ્રકાર સહિત અભિધાના ॥

“સવ્યભિચાર” “વિરુદ્ધ” કહાવે ।

“સપ્રતિપક્ષ” “અસિદ્ધ” સુહાવે ॥ ૯૦ ॥

હવે હેત્વાભાસ નામનો પદાર્થ કે જેના પાંચ પ્રકાર છે તે નામ સહિત શ્રવણ કરો. સવ્યભિચાર, વિરુદ્ધ, સપ્રતિપક્ષ, અસિદ્ધ,

૧ યથોક્તોપપન્નશ્ચલજાતિનિગ્રહસ્થાનસાધનોપાલમ્બો જલ્પઃ

(ન્યા૦સૂ ૧-૨-૧)

૨ સ પ્રતિપક્ષસ્થાપનાહીનોવિતળડા

(ન્યા૦ સૂ ૧-૨-૩)

૩ સવ્યભિચાર-વિરુદ્ધ-પ્રકરણસમ-સાધ્યસમ-કાલાતીતા હેત્વાભાસાઃ

(ન્યા૦ સૂ ૧-૨-૪)

૪ સવ્યભિચારવિરુદ્ધસપ્રતિપક્ષાસિદ્ધવાધિતાઃ પશ્ચહેત્વાભાસાઃ

અન્તિમ ભેદ જુ “વાધિત” જામેં ।
 સવ્યભિચાર ત્રિવિધ^૧ પુનિ તામેં ॥
 ઇક સાધારણ સવ્યભિચારા ।
 દ્વિતીય “અસાધારણ” ઉચ્ચારા ॥ ૧૧ ॥

અને પાંચમેા પાંચ આ પાંચ હેત્વાભાસ છે, તેમાં પ્રથમ જે સવ્યભિચાર તેના ત્રણ પ્રકાર છે. એક સાધારણ અને બીજો અસાધારણ

તૃતીય “અનુપસંહારી” નામા ।
 ઉદાહરન અવ સુનુ અભિરામા ॥
 “પ્રમેય હેતુ સાન્નિ ગિરિ” સોહે ।
 ઉદાહરણ સાધારણકો^૨ હૈ ॥ ૧૨ ॥

અને ત્રીજો અનુપસંહારી નામેછ. હવે તેનાં ઉદાહરણ સાંભળો. “પ્રમેયત્વ જેમાં હેતુ છે એવો અગ્નિવાળો પર્વત છે” આ ઉદાહરણ સાધારણ સવ્યભિચારી હેત્વાભાસનું છે.

સાધ્યભાવ અગ્નિરુપ યહ સ્થલ ।
 તદ્વત્ જો જલહૃદ હૈ નિર્મલ ॥
 તદ્વૃત્તિત્વ પ્રમેય પ્રમાના ।
 તદ્વત્ હેતુ અસત્ પહિચાના ॥ ૧૩ ॥

અહીં અગ્નિરૂપ સાધ્યના અભાવવાળા જલહૃદમાં પ્રમેયત્વરૂપ હેતુ વૃત્તિ છે માટે પ્રમેયત્વ હેતુને વહ્નિનિવ્યભિચારી ગણવો.

૧ સવ્યભિચારસ્ત્રિવિધઃ સાધારણાસાધારણાનુપસંહારિભેદાત્ ।

૨ તત્ર સાધ્યાભાવવદ્વૃત્તિઃ સાધારણોઽનૈકાન્તિકઃ ।

યથા પર્વતો વહ્નિમાન્ પ્રમેયત્વાદિતિ ।

પ્રમેયત્વસ્ય વહ્નયભાવવતિ હૃદે વિદ્યમાનત્વાત્ ।

દોહા

“શબ્દ નિત્ય શબ્દત્વસોં, યહાં હેતુ શબ્દત્વ ।

તજ્યો પક્ષસોં ભિન્ન જિહિ, નિત્યાનિત્ય સુતત્વ ॥ ૧૪ ॥

હવે અસાધારણ હેત્વાભાસમાં “ શબ્દ નિત્ય છે શબ્દત્વથી ” અહીં શબ્દત્વ હેતુ છે કે જે પક્ષથી ભિન્ન નિત્ય અનિત્યને તથા પક્ષ માત્રમાં રહે છે.

ભેદ અસાધારણ^૧ યહો, પક્ષમાત્ર હૈ વૃત્તિ ।

- “શબ્દ નિત્ય” જહૈ સાધ્ય હૈ, પ્રમેયત્વ પ્રવૃત્તિ ॥ ૧૫ ॥

પૂર્વમાં કહેલા હેત્વાભાસનું નામ અસાધારણ છે જેમાં હેતુ પક્ષમાત્ર વૃત્તિ છે. અને અનુપસંહારી નામના હેત્વાભાસનું ઉદાહરણ “સર્વ” અનિત્ય પ્રમેયત્વાત્” અહીં સર્વ પક્ષ હોવા થકી દ્રષ્ટાન્ત નથી- અનિત્યત્વ સાધ્ય છે અને પ્રમેયત્વ હેતુ છે.

યાદવ! સુનુ યહ વાક્યમેં, હૈ દ્રષ્ટાન્ત અભાવ ।

રૂપ અનુપસંહારીકો, યા વિધ પ્રકટ પ્રભાવ ॥ ૧૬ ॥

હે યાદવ! “સર્વ અનિત્ય છે” એ વાક્યમાં દ્રષ્ટાન્તનો અભાવ છે- આ રીતે અનુપસંહારી હેત્વાભાસ છે.

જિહિ સ્થલ સાધ્ય અભાવતેં, હોત હેતુ જો વ્યાપ્ત ।

“વિરુદ્ધ” હેત્વાભાસ વહ, ઉચરત હૈ જન આપ્ત ॥ ૧૭ ॥

જે સ્થળે સાધ્યના અભાવથી વ્યાપ્ત હેતુ હોય તે વિરુદ્ધ હેત્વાભાસ છે એમ આત્મજનો કહે છે.

૧ શબ્દો નિત્યઃ । શબ્દત્વાદિત્યુદાહરણમ્ । તલ્લક્ષણન્તુ સર્વસપક્ષવિપક્ષવ્યાવૃત્તઃ પક્ષમાત્રવૃત્તિરસાધારણઃ ।

અત્ર શબ્દત્વં સર્વેભ્યોઽનિત્યેભ્યો નિત્યેભ્યશ્ચ વ્યાવૃત્તં શબ્દમાત્રવૃત્તિ ॥

૨ સર્વમનિત્યમ્ । પ્રમેયત્વાદિત્યુદાહરણમ્ । તલ્લક્ષણન્તુ અન્વયવ્ય તિરેકદૃષ્ટાન્તરહિતોઽનુપસંહારી । અત્ર સર્વસ્યાપિ પક્ષત્વાદ્દૃષ્ટાન્તો નાસ્તિ ॥

૩ સાધ્યાભાવવ્યાપ્તો હેતુર્વિરુદ્ધઃ । યથા શબ્દો નિત્યઃ કૃતકત્વાદિતિ ॥
કૃતકત્વં हि નિત્યત્વાભાવેનાનિત્યત્વેન વ્યાપ્તમ્ ॥

“શબ્દ નિત્ય કૃતકત્વસોં”, યહ્ જો હૈ કૃતકત્વ ।

સો નિત્યત્વ અભાવતેં, ભાસત જો વ્યાસત્વ ॥ ૯૮ ॥

“શબ્દ નિત્ય છે, કૃતકત્વથી” અહીં જે કૃતકત્વ છે તે નિત્યતાભાવરૂપ અનિત્યત્વથી વ્યાપ્ત છે.

વહી હેતુ વ્યાસત્વ હૈ, યાતેં ભાસ “ વિરુદ્ધ ”

સુતુ અવ “સત્પ્રતિપક્ષ” કો, ઉદાહરન અતિ શુદ્ધ ॥૯૯॥

માટે કૃતકત્વ હેતુ સાધ્યાભાવથી વ્યાપ્ત છે, જેથી તે વિરુદ્ધ હેતુ કહેવાય છે. હે યાદવ ! હવે સત્પ્રતિપક્ષ હેત્વાભાસનું ઉદાહરણ શ્રવણ કરો.

“ મનોહર ”

સાધ્યાભાવ સાધક દ્વિતીય હેતુ જામેં હોત ।

“સત્પ્રતિપક્ષ” નામ ઉનકો સુહાત હૈ ॥

“યથા શબ્દ નિત્ય શ્રાવણત્વસોં શબ્દત્વવત્ ” ।

યહ સત્પ્રતિપક્ષ પક્ષ સમ કહાત હૈ ॥

“શબ્દ હૈ અનિત્ય કાર્યપનસોં જુ ઘટવત્ ” ।

સાધ્યાભાવ સાધકકો કાર્યપન ગાત હૈ ॥

તાહિ રૂપ હેતુ ઉક્ત વાક્યવિચ યુક્તિ યુક્ત ।

નૈય્યાયિક દ્રષ્ટિસોં સુસ્પષ્ટ દરસાત હૈ ॥ ૧૦૦ ॥

એક સાધ્ય સાધક અને બીજો સાધ્યાભાવનો સાધક એમ બન્ને હેતુ જેમાં હોય તે “સત્પ્રતિપક્ષ” નામનો હેત્વાભાસ ગણાય છે. “શબ્દ નિત્ય છે, શ્રાવણત્વથી શબ્દત્વવત્ ” “ શબ્દ અનિત્ય છે, કાર્યત્વથી ઘટવત્ ” અહીં નિત્યત્વરૂપ સાધ્યાભાવનો સાધક જે કાર્યત્વરૂપ હેતુ છે તેણે શ્રાવણત્વરૂપ હેતુને દૂષિત કર્યો છે. આ હેત્વાભાસને નૈય્યાયિકો સત્પ્રતિપક્ષ કહે છે.

૧ સત્પ્રતિપક્ષો યથા શબ્દો નિત્યઃ શ્રાવણત્વાત્ શબ્દત્વવત્ ।

શબ્દોઽનિત્યઃ કાર્યત્વાત્ ઘટવત્ । તલ્લક્ષણન્તુ સાધ્યાભાવસાધકં

હેત્વાન્તરં યસ્ય સ સત્પ્રતિપક્ષઃ ।

દોહા.

“અસિદ્ધ” ત્રીણ પ્રકારકો, એક આશ્રયાસિદ્ધ ।

દ્વિતીય સ્વરૂપાસિદ્ધ ત્યોં, તિય વ્યાપ્યત્વઅસિદ્ધ ॥૧૦૧॥

“અસિદ્ધ” હેત્વાભાસ ત્રણ પ્રકારનો છે. એક આશ્રયાસિદ્ધ, બીજો સ્વરૂપાસિદ્ધ અને ત્રીજો વ્યાપ્યત્વાસિદ્ધ.

“સુરભિ ગગન^૧ અરવિન્દ” યહ, અસિદ્ધ આશ્રય જ્ઞાન ।

“સાધ્ય ગુણત્વહિ શબ્દમેં, ચાક્ષુષતા જુ નિદાન ॥ ૧૦૨ ॥

ગગનારવિન્દ સુરભિ અરવિન્દત્વથી સરોજારવિન્દવત્” આ આશ્રયાસિદ્ધનું ઉદાહરણ છે. આમાં આકાશરૂપ આશ્રય (પક્ષ) અસિદ્ધ છે. સ્વરૂપાસિદ્ધનું ઉદાહરણ “ શબ્દો ગુણઃ ચાક્ષુષત્વાત્ રૂપવત્ ” શબ્દ ગુણ છે તેમાં ચાક્ષુષત્વ હોવાથી રૂપની યે?

हेतु पक्षमें चाक्षुरूप, उनकी यहां अवृत्ति ।

यातें स्वरूप^२ असिद्ध है, हेत्वाभास प्रवृत्ति ॥ १०३ ॥

અહીં શબ્દરૂપ પક્ષમાં ચાક્ષુષત્વ રૂપ હેતુ અવૃત્તિ હોવાથી સ્વરૂપાસિદ્ધ છે.

हेतु उपाधिविशिष्ट जो, सो व्याप्यत्व^३ असिद्ध ।

अव उपाधिका अर्थ सुनु, पंडित कहत प्रसिद्ध ॥ १०४ ॥

૧ ગગનારવિન્દં સુરભિ અરવિન્દવત્વાત્ સરોજારવિન્દવત્ ।

इति आश्रयासिद्धिः । अत्र गगनारविन्दमाश्रयः स च नास्त्येव ॥

૨ સ્વરૂપાસિદ્ધો યથા શબ્દો ગુણચાક્ષુષત્વાત્ રૂપવત્ ।

अत्र चाक्षुषत्वं शब्दे नास्ति शब्दस्य श्रावणत्वात् ॥

૩ સોપાધિકો હેતુર્વ્યાપ્યત્વાસિદ્ધઃ યથા પર્વતો ધૂમવાન્ વહેરિત્યત્રાદ્રેન્ધન-

સંયોગ ઉપાધિઃ इदं व्याप्यत्वासिद्धस्योदाहरणम् । साध्यव्यापकत्वे सति

साधनाव्यापकत्वमुपाधिः । साध्यव्यापकत्वं च साध्यसमानाधिकरणात्य-

न्ताभावाप्रतियोगित्वम् । साधनाव्यापकत्वं च साधनवन्निष्ठात्यन्ताभा-

वप्रतियोगित्वम् यत्र धूमस्तत्रાદ્રેન્ધનસંયોગ इति साध्यव्यापकता ।

यत्र वह्निस्तत्राદ્રેન્ધनसंयोगो नास्ति । अयोगोलके आद्रેन्धनसंयोगा

भावादिति साधनाव्यापकता ।

साध्यनो व्यापक अने साधननो अव्यापक जे पदार्थ होय तेने न्यायशास्त्रभां
“ उपाधि ” कह्ये छे.

साध्यसमानाधिकरण, जो अत्यन्ताभाव ।

अप्रतियोगी उनहिको, व्यापक साध्य सुहाव ॥ १०५ ॥

साध्य समानाधिकरण अत्यन्ताभावनो जे अप्रतियोगी ते साध्यव्यापक
कहेवाय छे.

साधनके अधिकरणमें, जो अत्यन्ताभाव ।

प्रतियोगी उनको लसे, साधन अनियत नाँव ॥ १०६ ॥

साधन समानाधिकरण अत्यन्ताभावनो जे प्रतियोगी तेनुं नाम साधन
नियत अहे साधननो अव्यापक छे. अही नियत शब्दनो व्यापक अर्थ छे.

“धूमवान् गिरि अनलसौ”, यहँ आर्द्रेन्धन योग ।

उपाधि उनको कहत है, न्यायनिपुण बुध लोग ॥ १०७ ॥

“ पर्वत धूमवाणो छे, अग्नि होवाथी ” अही जे आर्द्र धन्वन संयोग
तेने न्यायनिपुण विद्वान् लोक “ उपाधि ” कह्ये छे.

हरिगीत.

जहँ धूम तहँ संयोग इन्धन, आर्द्रको समुझात है ।

अंगाररूप केवल अनल तहँ, नहि संयोग दिखात है ॥

अरु तप्त गोलक लोहको, उनमेंभी अग्नि रहत है ।

तामें प्रथमको पक्ष साध्यसु, व्यापकत्वहि लहत है ॥ १०८ ॥

ज्यां ज्यां धूम होय त्यां त्यां आर्द्रधन्वन (लीलां लाकड़ां) ना योग
होय छे. केवल अंगारइय ज्यां अग्नि होय त्यां आर्द्र धन्वन संयोग होतो
नहीं. तपावेला लोह (लोहां) ना योगाभां पक्ष अग्नि रह्ये छे. आभां जे
प्रथम पक्ष कह्यो अर्थात् ज्यां धूम होय त्यां आर्द्र धन्वन संयोग होय छे अ
साध्यव्यापकत्व कह्येवाय छे.

ચોપાઈ

તપ્ત અયોગોલક જિસજા હૈ ।
તહૈ સાધન અવ્યાપકતા હૈ ॥
સાધ્યાભાવકી સિદ્ધિકારક ।
અવર પ્રમાણ જહાં ઉપકારક ॥ ૧૦૯ ॥

તપેલ લોહનો ગોળો જે જગ્યાએ છે ત્યાં સાધન (આદ્રેન્ધ્રન સંધોગ)
અવ્યાપક છે, ત્યાં સાધ્યના અભાવની સિદ્ધિ કરનાર અન્ય પ્રમાણ ઉપકારક બને છે.

સો “બાધિત” હૈ હેત્વાભાસા ।
જાસોં કંપત પણિડતભાસા ॥
“ અગ્નિ અનુષ્ણ દ્રવ્યપનતાસોં ।
યહૈ “અનુષ્ણ” જો શબ્દ કહા સો ॥ ૧૧૦ ॥

“વહ્નિ અનુષ્ણ દ્રવ્યત્વથી છે” આ બાધિત નામનો હેત્વાભાસ છે. અહીં
ઉષ્ણત્વરૂપ સાધ્યાભાવની સિદ્ધિ ત્વાચ-પ્રત્યક્ષથી થાય છે. આ હેત્વાભાસ પડિત
નહિ પણ પડિત જેવા આચરણ કરનારાઓને કંપાવે છે

સાધ્યાભાવ ઉષ્ણપન જો હૈ ।
તદ્ગુણ સિદ્ધિ પ્રતચ્છ જુ સોહે ॥
उनका है “बाधित” अभिधाना ।
“छल” स्वरूप सुनु संत सुजाना ॥ १११ ॥

સાધ્યના અભાવરૂપ જે ઉષ્ણપણું તદ્ગુણ સિદ્ધિ પ્રત્યક્ષ જણાય છે. આનું
નામ બાધિત છે. હવે હે સુજ્ઞ સંતજનો ! “ છલ ” નું સ્વરૂપ શ્રવણ કરો.

१ बहिरनुष्णो द्रव्यत्वादित्युदाहरणम् अत्रानुष्णत्वं साध्यं तदभावः
उष्णत्वं स्पर्शनप्रत्यक्षेण गृह्यते बाधलक्षणन्तुं यस्य साध्याभावः
प्रमान्तरेण निश्चितः स बाधितः

दोहा

शब्द वृत्ति व्यत्यासतें, जो प्रतिषेधनिदान ।

उन पदार्थकों आसजन, अर्पत “छल”^१ अभिधान ॥११२॥

शब्द वृत्तिना व्यत्यास (विपरीतपक्षा) थी जे प्रतिषेधतुं कारण होय ते पदार्थने शिष्ट पुद्गे “ छल ” अर्पुं नाम आये छे.

स्वपक्षघातक उत्तर जु, “जाति”^२ पदार्थ कहात ।

संज्ञा “निग्रहस्थान”^३की, निमित्त पराजय पात ॥ ११३ ॥

स्वपक्षनो (पोताना पक्षनो) घात करनार जे उत्तर (जवाब) ते “ जाति ” नामनो पदार्थ कहेवाय छे. अने पराजयतुं जे निमित्त (कारण) ते “ निग्रहस्थान ” गणाय छे.

भेद प्रतिज्ञा आदि उन, द्वाविंशति परिमान ।

जब पदार्थ पूर्वोक्तको, होत सुतत्त्व ज्ञान ॥ ११४ ॥

जे निग्रहस्थान नामना पदार्थना प्रतिज्ञा आदि आवीश बेद छे. पूर्वोक्ति (पूर्व कहेला) सोण पदार्थतुं न्यारे सारी रीते तत्व (सत्य अर्थ) ज्ञान थाय

बहुरि होत वह सर्वको, जब निश्चय अपरोक्ष ।

निर्माता मुनि न्यायके, मानत हैं तब मोक्ष ॥ ११५ ॥

अने वणी जे सर्वतुं न्यारे अपरोक्ष (प्रत्यक्ष) ज्ञान थाय तयारे मोक्षनी प्राप्ति थाय छे जेभ न्यायशास्त्रतुं निर्माण करनारा मुनीश्वरो माने छे.

इकविंशति^४विध दुःखके, ध्वंसजन्य वह मुक्ति ।

नैयायिक तामें कहत, यों अपायकी युक्ति ॥ ११६ ॥

१ वचनविघातोऽर्थविकल्पोपपत्त्या छलम् (न्या-सू-१-२-१०)

२ साधर्म्यवैधर्म्याभ्यां प्रत्यवस्थानं जातिः (न्या-सू-१-२-१८)

३ विप्रतिपत्तिरप्रतिपत्तिश्च निग्रहस्थानम् (न्या-सू-१-२-१९)

४ दुःखानि चैकविंशति न्यायशास्त्रे प्रतिपादितानि ।

तानि च शरीरं षडिन्द्रियाणि षड्विषया षड्बुद्धयः सुखदुःखं चेति ।

એકવીશ પ્રકારનાં જે દુઃખ તેના જે દ્વંસ તેને નૈત્યાધિકો મોક્ષ માને છે.
નૈત્યાધિક જનો દુઃખાપાય એરીતે કહે છે જે

પ્રથમ અપાય પ્રવૃત્તિકો, બહુરિ દોષકો નાશ ।

યોં અપાય મિથ્યાત્વકો, પુનિ જ્ઞાનકો ગ્રાસ ॥ ૧૧૭ ॥

પ્રથમ પ્રવૃત્તિનો અપાય, પછી દોષનો અપાય, એવીજરીતે મિથ્યાત્વનો
(મિથ્યાપણાનો) અપાય (નાશ) અને છેવટે જ્ઞાનનો પણ અપાય.

ઇક ઇક ઉત્તર^૧ ઉત્તર હિ, યા વિધ લહે અપાય ।

સર્વાપાયક મોક્ષ વહ, સિદ્ધ કરત હૈ ન્યાય ॥ ૧૧૮ ॥

આ રીતે એક પછી એક ઉત્તરોત્તર અપાયને પામે તે સર્વાપાયક મોક્ષ
કહેવાય છે એમ ન્યાયશાસ્ત્ર સિદ્ધ કરે છે.

ચોપાઈ

કળાદમુનિ વિરચિત ભ્રમમર્ષન ।

ઇક મહાન વૈશેષિક દર્શન ॥

સપ્ત પદાર્થ^૨ ગિને હૈ તામેં ।

“દ્રવ્ય” પ્રથમ પદ પાવત જામેં ॥ ૧૧૯ ॥

કળાદમુનિએ રચેલ એક પદાર્થભ્રમનાશક મહાન વૈશેષિક દર્શન છે તેમાં
સાત પદાર્થ ગણેલા છે. જેમાં પ્રથમ “ દ્રવ્ય ”

૧ દુઃસ્વજન્મપ્રવૃત્તિદોષમિથ્યાજ્ઞાનાનામુત્તરોત્તરાપાયે

તદનન્તરાપાપાદપર્ગઃ ।

(ન્યા-સૂ-૧-૧-૨)

૨ ધર્મવિશેષપ્રસુતાદ્ દ્રવ્યગુણકર્મસામાન્યવિશેષસમવાયાનાં

પદાર્થાનાં સાધર્મ્યવૈધર્મ્યાભ્યામતત્ત્વજ્ઞાનાન્નિઃશ્રેયસમ્ ।

કળાદ આ-સૂ-૪

“ગુણ” રૂ “કર્મ” “સામાન્ય” કહાવે ।
 “વિશેષ “ત્યો” “સમવાય” સુહાવે ॥
 અન્તિમ સ્થાન “અભાવ” લહત હૈ ।
 પુનિ નવ^૧ દ્રવ્યપ્રકાર કહત હૈ ॥ ૧૨૦ ॥

તે પછી ગુણ, કર્મ, સામાન્ય, વિશેષ, સમવાય અને અભાવ એમ અત્યુક્તે સપ્ત પદાર્થ કહ્યા છે. એમાં દ્રવ્ય નામનો જે પદાર્થ છે તેના વળી નવ પ્રકાર (ભેદ) કહેલા છે.

મૂ-જલ-તેજ-વાયુ-આકાશ હિ ।
 કાલ-દિશા-મન આત્મા ભાસ હિ ॥
 તામેં મૂઆદિક જો ચારા ।
 વહ પ્રમાણરૂપ-નિત્ય ઉચારા ॥ ૧૨૧ ॥

પૃથ્વી, જલ, તેજ, વાયુ, આકાશ, કાલ, દિશા, મન અને આત્મા: તેમાં પૃથ્વી આદિ ચાર દ્રવ્ય નિત્ય અને અનિત્ય કહેલા છે તેમાં પરમાણુરૂપ પૃથ્વીઆદિ નિત્ય છે.

કાર્યરૂપ સો અનિત કહાવે ।
 ગગનાદિક પુનિ નિત્ય સુહાવે ॥
 ભેદ ચતુર્વિંશતિ હૈ ગુનકે^૨ ।
 નામ સુનહુ અવ યાદવ! ઉનકે ॥ ૧૨૨ ॥

૧ પૃથ્વીઆપસ્તેજો વાયુઆકાશં કાલો દિગ્તાસ્મા મન ઇતિ દ્રવ્યાણિ
 (કળાદ અ-૧-આ-૧-સૂ-૫)

૨ રૂપરસગન્ધસ્પર્શાઃ સદ્વ્યાપરિમાણાનિ પૃથક્ત્વં સંયોગવિભાગૌ
 પરત્વાપરત્વે બુદ્ધયઃ સુખદુઃખે ઇચ્છાદ્વેષો પ્રયત્નાશ્ચ ગુણાઃ
 (કળાદ અ-૧-આ-૧-સૂ-૬)

અત્ર ભાષ્યે ચકારેણ શુરુત્વદ્રવત્વસ્નેહસંસ્કારધર્માધર્મશબ્દા
 ઇત્યન્યે ગુણા ઉક્તાઃ

પરંતુ એ પૃથ્વી આદિ ચારે પદાર્થ જ્યારે કાર્યરૂપ બને ત્યારે અનિત્ય કહેવાય છે અને આકાશ આદિ પાંચ નિત્ય છે. હવે બીજો ગુણ નામનો જે પદાર્થ છે તેના ચોવીસ ભેદ હે યાદવ ! શ્રવણ કરો.

“મનોહર”

રૂપ--રસ--ગન્ધ--સ્પર્શ--સંખ્યા--પરિમાણ ત્યોંહિ ।
 પૃથક્ત્વ--સંયોગ રૂ વિભાગ સરસાત હૈ ॥
 યોં પરત્વ--અપરત્વ--ગુરુત્વ--દ્રવત્વ--સ્નેહ ।
 શબ્દ--બુદ્ધિ--સુખ--દુઃખ--ઇચ્છા દરસાત હૈ ॥
 દ્વેષ--ઓ પ્રયત્ન--ધર્મ ત્યોં અધર્મ યાહી વિધ ।
 અન્તિમ પ્રકાર સંસ્કાર અવદાત હૈ ॥
 ભેદ ચતુર્વિંશતિ પદાર્થ ગુનકે કહાત ।
 નવ વિધ દ્રવ્યમેં જો સદા સ્થિતિ પાત હૈ ॥ ૧૨૩ ॥

રૂપ, રસ, ગન્ધ, સ્પર્શ, સંખ્યા, પરિમાણ, પૃથક્ત્વ, સંયોગ, વિભાગ, પરત્વ, અપરત્વ, ગુરુત્વ, દ્રવત્વ, સ્નેહ, શબ્દ, બુદ્ધિ, સુખ, દુઃખ, ઇચ્છા, દ્વેષ, પ્રયત્ન, ધર્મ, અધર્મ અને સંસ્કાર એ રીતે ગુણ નામક પદાર્થના ચોવીસ પ્રકાર છે કે જે નવ પ્રકારના દ્રવ્યમાં નિરંતર સ્થિતિ પામે છે અર્થાત્ રહેલા હોય છે.

ચોપાઈ.

“કર્મ” પદાર્થ પશ્ચ પ્રકારા ।

ઉત્કેષણ--અપક્ષેષણ ન્યારા ॥

આકુચ્ચન યોં કહત પ્રચારન ।

ગમન રહત સવ દ્રવ્યમેંજ્ઞારન ॥ ૧૨૪ ॥

કર્મ નામનો જે ત્રીજો પદાર્થ છે તેના પાંચ ભેદ છે. ઉત્કેષણ, અપક્ષેષણ, આકુચ્ચન, પ્રચારણ અને ગમન. આ પાંચે નવવિધ દ્રવ્યમાં રહે છે.

ઈય પ્રકાર “સામાન્ય” પદારથ ।

ઇક પર દૂજા અપર યથારથ ॥

દ્રવ્ય રૂ ગુણ કર્માશ્રિત વો હૈ ।

“વિશેષ” નિત દ્રવ્યાશ્રિત સોહે ॥ ૧૨૫ ॥

સામાન્ય નામનો પદાર્થ એ પ્રકારનો છે. એક પર અને બીજો અપર. એ બંને દ્રવ્ય, ગુણ અને કર્મમાં રહ્યા છે. વિશેષ નામનો પાંચમો પદાર્થ નિત્ય દ્રવ્યમાં રહે છે.

સ્વાશ્રયકા વ્યાવર્તક નામા ।

વસ્તુ વિશેષ કહત અભિરામા ॥

ઇક પદાર્થ “સમવાય” સુહાવે ।

સબન્ધરૂપ રૂ નિત્ય કહાવે ॥ ૧૨૬ ॥

સ્વાશ્રય નિત્ય દ્રવ્યનો વ્યાવર્તક “વિશેષ” નામનો પદાર્થ છે. છઠો “સમવાય” નામનો પદાર્થ એકજ છે, તે સમન્વય અને નિત્ય છે.

વહ સમવાય સબન્ધ પિછાનહુ ।

અવયવ અવયવી ગુણ ગુણી જાનહુ ॥

ક્રિયા ક્રિયાવાન્ જાતિ વ્યક્તિ ।

વિશેષ નિત્યક દ્રવ્ય પ્રસક્તિ ॥ ૧૨૭ ॥

એ સમવાય સબન્ધ અવયવ તથા અવયવીનો, ગુણ તથા ગુણીનો, ક્રિયા તથા ક્રિયાવાનનો, જાતિ તથા વ્યક્તિનો અને વિશેષ તથા નિત્ય દ્રવ્યનો છે

ઉક્ત પદાર્થન વિચ રહત હૈ ।

યોં કણાદ મુનિ સ્પષ્ટ કહત હૈ ॥

અવ “અભાવ” સુનુ ચારિ પ્રકારા ।

પ્રાગભાવ પહિલેહિ પુકારા ॥ ૧૨૮ ॥

એમ કણાદ મુનિ સ્પષ્ટપણે કહે છે. હવે “અભાવ” નામનો એ સાતમો પદાર્થ કહ્યો તેના ચાર પ્રકાર છે, તેમાં પ્રથમ પ્રાગભાવ કહેલો છે.

પુનિ પ્રધ્વંસાભાવ દ્વિતીય હૈ ।

ત્યોં અત્યન્તાભાવ તૃતીય હૈ ॥

ચૌથા હૈ અન્યોન્ય અભાવા ।

જો સદ્ગુરુને મોહિ સુનાવા ॥ ૧૨૯ ॥

બીજો પ્રધ્વંસાભાવ, ત્રીજો અત્યન્તાભાવ અને ચોથો અન્યોન્યાભાવ છે કે જે સદ્ગુરુ નીલકંઠસ્વામીએ મહુને સંભળાવેલ છે.

કાર્યજન્મકો આદિ કારન ।

તામેં કાર્ય સુભાવ નિવારન ॥

પ્રાગભાવ સંજ્ઞક વહ સોહે ।

સાન્ત અનાદિ પદારથ જો હૈ ॥ ૧૩૦ ॥

કાર્યની ઉત્પત્તિના પહેલા કારણમાં રહે તે અનાદિ અને શાન્ત પ્રાગભાવ

જ્યોં કપાલમેં હોવેગા ઘટ ।

પ્રાગભાવ યહ સ્થલમેં હૈ સ્ફુટ ॥

જન્મ અનન્તર કાર્ય અભાવા ।

સો પ્રધ્વંસાભાવ કહાવા ॥ ૧૩૧ ॥

જેમ “કપાલમાં ઘટ થશે” આનું નામ પ્રાગભાવ છે. કાર્યની ઉત્પત્તિ પછી કાર્યના કારણમાં જે અભાવ તે પ્રધ્વંસાભાવ કહેવાય છે.

વહ અભાવ હૈ સાદિ અનન્તા ।

“જ્યોં કપાલમેં ઘટકા અન્તા” ॥

યહ પ્રતીતિ પ્રધ્વંસાભાવકી ।

નૈઋયાયિક માનત નિર્ણાયિકી ॥ ૧૩૨ ॥

જે પ્રધ્વંસાભાવ સાદિ અને અનન્ત છે. “જેમ કપાલે ઘટો ધ્વસ્તઃ” આ પ્રતીતિને પ્રધ્વંસાભાવની નિર્ણાયિકી નૈઋયાયિક જનો માને છે.

दोहा.

कालत्रयप्रतियोगिता, वच्छेदक सम्बन्ध ।

तासों भूतल आदि जो, पदार्थरूप प्रबन्ध ॥ १३३ ॥

त्रय कालिक स'सर्गावच्छिन्न प्रतियोगिताके के अभाव ते अत्यन्ताभाव
छेवाय छे अने ते भूतलादिमां रहे छे

तामें जो घट आदिका, होवे स्पष्ट अभाव ।

वह अत्यन्ताभाव यों, जानहु बुद्धिप्रभाव ॥ १३४ ॥

अर्थात् भूतलादिमां के घट आदिना स्पष्ट अभाव होय ते अत्यन्ताभाव
छे अम छे यादव ! तमारी बुद्धिना प्रभावथी जखी देशा.

ज्यों “भूतलमें घट नहीं”, यों जो होत प्रतीति ।

वह अत्यन्ताभावकी, निर्णायिकी है रीति ॥ १३५ ॥

अने “भूतले घटो नास्ति ” अ रीतनी के प्रतीति छे ते अत्यन्ताभावनी
प्रतीति छे.

हरिमीत.

तादात्म्य संबन्धसों पदार्थ अभाव आपसमें लसे ।

अन्योन्य नाम अभाव वह ज्यों “घट न पट” मतिमें बसे ॥

या विध महर्षि कणादने सप्त हि पदार्थ सुना दिये ।

व्याख्यानकर्त्ता वहुरि उनके सूत्रके जो मुनि भये ॥ १३६ ॥

अन्योन्याभाव नामने पदार्थ तादात्म्य सम्बन्धवच्छिन्न प्रतियोगिताके
होय छे अने ते घट पटादिमां रहे छे जेभके ‘घटो न पट’ आ प्रतीति अन्योन्या
भावनी छे. आ रीते महर्षि कणादे सात पदार्थ कहे छे. अने अे कणादे सूत्रना
व्याख्यान कर्त्ता ऋषिअे

પૂર્વોક્ત સોલ પદાર્થ ડનને, સપ્ત વિચ સમા દિયે ।

ગૌતમ સમાન કણાદનેભી, ગ્રન્થ વૈશેષિક કિયે ॥

ઇક હે ડભયહી ન્યાય જો મેં, કહ ગયા સંક્ષેપસોં ।

ચાહોં કલુક વિશ્રાન્તિ યાદવ, સંતજન નિર્લેપસોં ॥૧૩૭॥

પૂર્વે કહેલા સોળ પદાર્થોનાં દવ્યાદિ સાત પદાર્થોમાં સમાવેશ કરેલ છે અર્થાત્ ગૌતમે કહેલા સોળે પદાર્થોનાં કણાદ સૂત્રની વ્યાખ્યા કરનાર ઋષિઓએ દ્રવ્ય આદિ સાતપદાર્થોમાં સમાવેશ કર્યો છે અને તે ગૌતમ સૂત્ર વ્યાખ્યાતા ડુનિને પણ સંમત છે. એ બંનેનો ન્યાય એ પ્રકારનો છતાં એકજ છે, જે હું સંક્ષેપથી કહી ગયો. હવે હે યાદવ ! જે આ નિર્લેપ (સાંસારિક પદાર્થોમાં લેપાયમાન નહિ થતા) સંતજનોની આજ્ઞા લઈ હું જરા વિશ્રાન્તિ લેવાની ઇચ્છા રાખું છું.

શ્રી રઘુવર શ્રીમાધવજી, ગુરુપ્રસાદકોં પાડ ।

મર્ડે મયૂઃ સમાપ્તિ યહ, મુદમંગલતેં છાડ ॥

॥ ઇતિ શ્રીમદ્વેદાન્તતીર્થપણ્ડિતમાયારામસંગ્રહીત

શ્રીસત્પુરુષચરિત્રપ્રકાશે ન્યાયવૈશેષિકમત

નિરૂપણં નામ દ્વાદશો મયૂઃ ॥

श्रीगणेशाय नमः

अथ त्रयोदशो मयूखः

चोपाई

तदनन्तर कल्लु काल बिताई ।
बोले रघुपुरी हिय हरखाई ॥
प्रिय यादव! अरु संत विरक्तन ।
सुनहु सांख्य नामक अब दर्शन ॥ १ ॥

त्यारपछी के०सोअके समय व्यतीत करी महाराज रघुनाथपुरी आनंद
पूर्वक ओल्या जे हे प्रिय शिष्य यादव! तथा विरक्त संतजनो! सांख्य नामनुं
दर्शन हुवे श्रवण करे।

मति अनुसार सार कल्लु उनको ।
कहों स्मरण करिकें गुरु जनको ॥
सांख्य शास्त्रमें प्रकृति^१ रु विकृति ।
उभयरूप--अनुभयरूप प्रभृति ॥ २ ॥

गु३ स्मरण करी सांख्य शास्त्रनो सार भारी छुद्धि अनुसार हुं तमोने
कहुंछुं. सांख्य शास्त्रमां न्यार प्रकारना पदार्थो कछाछे. प्रकृति३प, प्रकृति विकृति३प,
केवण विकृति३प, अने केवण पु३प३प, तेमां प्रकृति विकृति उलय३प छे अने पु३प
प्रकृति विकृतिथी रहित अनुलय३प छे

१ मूलप्रकृतिरविकृति र्महदाद्याः प्रकृतिविकृतयः सप्त ।

षोडशकस्तु विकारो न प्रकृतिर्नापि विकृतिपुरुषः ॥ ३ ॥

इति सांख्यकारिका

कही प्रक्रिया मात्र चतुर्विध ।
 अवर पदार्थ कितेक किये सिद्ध ॥
 इक अमूल तामें प्रकृतिरूप ।
 है कितेक केवल विकृतिरूप ॥ ३ ॥

उपर कही प्रमाणे ये प्रक्रिया चार प्रकारनी छे. आ उपरांत श्रीम पण्डित
 केरलाचेंक पदार्थों साम्य शास्त्रमें कहेवामें व्याख्या छे तेमें प्रकृति असूल
 (अनादि) पदार्थ छे.

प्रकृति विकृति कहूँ उभय हि संग ।
 कहूँक लखे द्वय रहित प्रसंगा ॥
 सत्त्व रजस् तम मिश्रित जो है ।
 मूलात्मक प्रकृति वह सोहे ॥ ४ ॥

केरलाचेंक पदार्थों प्रकृति विकृत रूप होय छे. तथा पुरुष उभयधी बिन्न रूप
 होय छे अने सत्त्व, रजस् अने तमसनी साम्य अवस्था वाणी मूल प्रकृति
 होय छे.

प्रधान प्रकृति नाम उन्हीका ।
 ऐसा मत है कपिल मुनिका ॥
 बहुरि महत्तत् अरु अहंकारा ।
 त्योंहि पञ्च तन्मात्रा द्वारा ॥ ५ ॥

ते प्रकृतितुं नाम प्रधान पण्डित छे. वाणी महत्त्व, अहंकार अने पञ्च
 तन्मात्रा ये तत्त्वों कपिल मुनिना मतमें छे

मूल प्रकृतिकी सप्त विकृति है ।
 ओरनकी वह शुभ प्रकृति है ॥
 अहंकारकी प्रकृति महत्त्व हि ।
 महत्त्व प्रकृतिकी विकृति कही वही ॥ ६ ॥

भूत प्रकृतिनी ऐ बहुत्त्वादि साते विकृति छ अने भीजानी ऐ प्रकृति कहेवाय छ. जेभके अहंकारनी प्रकृति बहुत्त्व छ, परंतु ऐज अहंकार बहुत्त्व प्रकृतिनी विकृति कहेवाय छ.

त्यों महत्त्वकी विकृति अहंकृति ।

प्रकृति होत तन्मात्राके प्रति ॥

श्रवणादिक जो है इन्द्रियगन ।

उनप्रति अहंकृति लहत प्रकृतिपन ॥ ७ ॥

तेवीज रीते बहुत्त्वनी विकृति जे अहंकार ते पंचतन्मात्रानी तथा श्रवण आदि ऐकादश इन्द्रियोनी प्रकृति छ.

पञ्चभूत तन्मात्रा विकृति ।

तन्मात्रा भूतोंकी प्रकृति ॥

है पदार्थ विकृतिरूप सोलह ।

काहु पदार्थकी है न प्रकृति वह ॥ ८ ॥

पृथ्वी आदि पंचभूत तन्मात्रानी विकृति छ अने पंचतन्मात्रा पृथ्वी आदि पंचभूतानी प्रकृति छ. सोणे पदार्थ विकृतिरूप छ तेओ कोठनी प्रकृतिरूपे नथी.

यादव ! सुनु उनके अभिधाना ।

प्रथम पञ्च ज्ञानेन्द्रिय जाना ॥

श्रोत्र-त्वक्-चक्षु-जिह्वा पुनि ।

घ्राण गिनत ज्ञानेन्द्रिय सद्गुनि ॥ ९ ॥

हे यादव ! ऐ सोण विकृतिनां नाम श्रवण करो. प्रथम पांच ज्ञानेन्द्रिय (कर्ण-त्वचा-चक्षु-जिह्वा-घ्राण) सद्गुणी पुरुषो कर्ण आदि पांचिने ज्ञानेन्द्रिय कहे छ.

वाक्-कर-पद-गुद ओर उपस्थ हि ।

कर्मेन्द्रियपञ्चक जानहु यही ॥

पृथ्वी-जल अरु तेज-समीरा ।

गगन-भूतके पञ्च शरीरा ॥ १० ॥

વાણી, હાથ, પગ, ગુદા અને ઉપરથ (જનમેન્દ્રિય) એ પાંચ કર્મેન્દ્રિય બાહ્યવાં. પૃથ્વી, જલ, તેજ, વાયુ અને આકાશ એ પાંચભૂત ગણાય છે.

वह सबसों जब मन मिल जावे ।
तब पदार्थ सोलह स्थिति पावे ॥
यह सब अमित-बुद्धि प्रत्ययके ।
कहत कार्यरूप-जो निधि नयके ॥ ११ ॥

એ સર્વ અર્થાત્ પાંચ જ્ઞાનેન્દ્રિય, પાંચ કર્મેન્દ્રિય, મન અને પાંચભૂત મળી સોળ પદાર્થ વિકૃતિ રૂપે છે. એ સોળે પદાર્થો અનેક રૂપે છે અને પ્રકૃતિનાં કાર્ય રૂપ છે એમ સાંખ્યવાદી માને છે.

प्रकृति विकृति जो तत्त्व उभय है ।
तासों रहित पुरुष-यह नय है ॥
ईश्वर कृष्णभट्ट निगदित अब ।
सुनहु कारिका^१ श्रोताजन सब ॥ १२ ॥

પ્રકૃતિ અને વિકૃતિરૂપ જે એ તત્ત્વ છે તેનાથી ભિન્ન પુરુષ છે. આ સાંખ્યનો નિર્ણય છે. હે શ્રોતાજનો! હવે ઇશ્વર કૃષ્ણ ભટ્ટે રચેલી કારિકા કે જે અહીં પ્રમાણરૂપ છે તે શ્રવણ કરો.

जो प्रधानरूप मूल प्रकृति है ।
वह नयनिश्चयसों अविकृति है ॥
महदादि जो पूर्व गिनाये ।
सातों प्रकृति विकृतिरूप पाये ॥ १३ ॥

જે પ્રધાનરૂપ મૂલ પ્રકૃતિ છે તે સાંખ્ય મતથી કોઈની વિકૃતિ નથી. અને પૂર્વે જે મહદાદિ સપ્ત પદાર્થ ગણાવ્યા તે પ્રકૃતિ વિકૃતિરૂપ છે.

१ मूलप्रकृतिरविकृतिर्महदाद्याः प्रकृतिविकृतयः सप्त । षोडशकस्तु विकारो न प्रकृतिर्न विकृतिः पुरुषः ॥ ३॥ इति सांख्यकारिका

पञ्चभूत-ज्ञानेन्द्रिय योंही ।
 कर्मेन्द्रियपञ्चक-मन त्योंही ॥
 जो पदार्थ भासत है सोलह ।
 विकृतिरूप केवल निश्चित वह ॥ १४ ॥

पृथ्वी आदि पञ्चभूत, आत्र आदि पांच ज्ञानेन्द्रिय, वायु आदि पांच कर्मेन्द्रिय અને मन એ રીતે જે સોળ પદાર્થ ભાસે છે તે કેવળ વિકૃતિરૂપ નિશ્ચિત થએલા છે.

अनुभयरूप पुरुष निगदित है ।
 प्रकृति ओर विकृति विरहित है ॥
 बुद्धिप्रपञ्च भेद बहुविध है ।
 सांख्य शास्त्रमें नाम प्रसिद्ध है ॥ १५ ॥

પુરૂષને અનુભયરૂપ કહેલ છે અર્થાત્ તે પ્રકૃતિ અને વિકૃતિ બન્નેથી રહિત છે અને બુદ્ધિ પ્રપંચના અનેક ભેદ છે તે સાંખ્ય શાસ્ત્રમાં કહેા છે.

तामें प्रथम “अविद्या” नामा ।
 द्वितीय “अस्मिता” है अभिरामा ॥
 तृतीय “राग” चौथा है “द्वेष” जु ।
 “अभिनिवेश” यों पञ्च कलेशजु ॥ १६ ॥

તેમાં પ્રથમ “અવિદ્યા” બીજી “અસ્મિતા,” ત્રીજી “રાગ” ચોથો “દ્વેષ” અને પાંચમો “અભિનિવેશ” એ પાંચ કલેશ કહેવાય છે.

वोही पञ्च विपर्यय^१ जानहु ।
 नामान्तर उनके पहिचानहु ॥

१ पञ्च विपर्ययभेदा भवन्त्यशक्तिश्च करणवैकल्यात् । अष्टाविंशति भेदा स्तुष्टिर्नवधाऽष्टधा सिद्धिः ॥ ४७ ॥ इति सांख्यकारिका

तम रु मोह महामोह कहावे ।

तामिस्राभिध पुनि द्रग आवे ॥ १७ ॥

ते कलेशाने पांच विपर्यय पणु उहे छे. छे यादव ! तेनां नामान्तर (भीष्म पर्याय नाम) इहुं छुं ते सांख्यो. अहे तम, भीष्मे मोह, वीष्मे मोहामोह, बायो तामिस्र.

ओर अन्धतामिस्र जु निश्चय ।

यादव ! यहभी पञ्च विपर्यय ॥

प्रकृति ओर महत्तत्त्व अहंकृति ।

तन्मात्रापञ्चक सह संगति ॥ १८ ॥

अने पांचमे अन्धतामिस्र. आ पणु पांच विपर्यय छे. तेभाने तम नामने विपर्यय प्रकृति, महत्तत्त्व, अहङ्कार अने पंच तन्मात्रा रूपधी.

लहत तबहि तम^१ अष्ट प्रकारा ।

स्पष्ट सांख्य शास्त्रनके द्वारा ॥

अणिमा महिमा लघिमा त्यौही ।

प्राप्ति ओर प्राकाम्य जु यौही ॥ १९ ॥

आठ प्रकारने छे अने सांख्य शास्त्रभां स्पष्ट रीते उहेलुं छे. अणिमा, महिमा, लघिमा, प्राप्ति, प्राकाम्य,

वशीत्व ओ ईशीत्व गिना है ।

कामपूर्व अवशायीपना है ॥

भेद मोहके अष्ट वही है ।

तन्मात्रा दशविध जु कही है ॥ २० ॥

वशीत्व, ईशीत्व अने कामावशायीत्व अने आठ भेद मोहना छे.

१ भेदस्तमोऽष्टविधो मोहस्य च दशविधो महामोहः । तामिस्रोऽष्टादशधा तथा भक्त्यन्धतामिस्रः ॥ ४८ ॥ इतीश्वरकृष्णभट्टकारिका.

दिव्य अदिव्य भेद वह पावे ।
महामोह पुनि वोहि कहावे ॥
महामोह यातें दशधा है ।
अष्टादश तामिस्र कहा है ॥ २१ ॥

पंच तन्मात्रा दिव्य अने अदिव्य लेखी दश प्रकारनी छ अने ते महा-
मोहना लेखे कहेवाय छ. तामिस्र अने

दश तन्मात्रामिश्रित त्योंही ।
अष्ट सिद्धि संगमसों योंही ॥
होत अंधतामिस्र विपर्यय ।
सांख्य शास्त्रको है यह निर्णय ॥ २२ ॥

अंधतामिस्र अने दिव्यादिव्य लेखी दश तन्मात्रा अने अष्टिमा आदि
अष्ट सिद्धिथी भणी अठार प्रकारना थाय छ अने सांख्य शास्त्रमां पंच विपर्ययना
आसठ लेखे छ.

दोहा.

नव^१ प्रकारकी तुष्टिको, सुनहु सार संक्षिप्त ।
यह असार संसारसों, यादव! रहहु अलिप्त ॥ २३ ॥

आ रीते पंच विपर्ययने कही हुवे छे यादव! नव प्रकारनी तुष्टिना सार
संक्षेपथी कहुं छुं ते श्रवण करे अने असार संसारथी लेश पक्ष लेपायमान
थेना नहि.

विवेकादि साक्षात्कृति-हित अधिकृत आचार्य ।
उपदेशनतें करत है, ध्यानाभ्यास हि कार्य ॥ २४ ॥

बुभुक्षु विवेक ज्ञातिना साक्षात्कार भाटे आचार्यना उपदेशथी ध्यानाभ्यास
इय कार्य करे छ.

१ आध्यात्मिक्यश्चतस्रः सकृत्पुपादनकालभागाख्याः

बाह्या विषयोपरमात्पञ्च च नव तुष्टयोऽभिमतः ॥ ५० ॥

इतीश्वरकृष्णभट्टकारिका

તાસોં પ્રકૃતિ તત્ત્વમેં, જો વિરામપન હોત ।

“પ્રકૃતિ” નામકી તુષ્ટિ વહ, સ્પષ્ટ લહત ઉદ્યોત ॥ ૨૫ ॥

ધ્યાનાદિથી પ્રકૃતિ તત્ત્વમાં વિરામ પામવો તેને “પ્રકૃતિ” નામની તુષ્ટિ કહેછે.

પ્રકૃતિમાત્રસોં હોત નહિ, વિવેક ય્યાતિ વિશુદ્ધ ।

કિન્તુ પ્રવ્રજ્યા વૃત્તિસોં, પ્રાની હોત પ્રબુદ્ધ ॥ ૨૬ ॥

કેવળ પ્રકૃતિથી વિશુદ્ધ વિવેક ય્યાતિ થતી નથી પરંતુ પ્રવ્રજ્યા (વૈરાગ્ય) વૃત્તિથી પ્રાણી ઉપરતિને પામે છે.

વહ તુષ્ટિકા નામ હૈ, સમ્યક્ “સોપાદાન” ।

વહ સુ પ્રવ્રજ્યા વૃત્તિતેં, મઝ હૈ સંતસુજાન ॥ ૨૭ ॥

તેને “સોપાદાન” તુષ્ટિ કહેછે તે હે સુઝ સંત પુરૂષો! પ્રવ્રજ્યાવૃત્તિથી થઈછે.

વિના કાલપરિપક્વતા, હોત નહીં વૈરાગ્ય ।

યાતેં તુષ્ટિ કાલમેં, માનત સ્વરૂપ સુમાગ્ય ॥ ૨૮ ॥

વૈરાગ્યનો પરિપાક પણ કાલ વિના થતો નથી, મોટે સ્વરૂપ ભાગ્યશાળી મનુષ્યો કાળમાં જે તુષ્ટિ માને છે તે

“કાલ” નામ તુષ્ટિ વહી, કહત સાંખ્ય અનુસાર ।

પ્રકૃતિ-કાલ-વૈરાગ્યસોં, હૈ ન વિવેક વિચાર ॥ ૨૯ ॥

કાલાખ્યા (કાલ નામની) તુષ્ટિ કહેવાય છે. પરંતુ પ્રકૃતિ, કાલ અને વૈરાગ્યથી વિવેકનો ઉદય થતો નથી કિન્તુ ભાગ્યથીજ તુષ્ટિ થાય છે એ વાત તુષ્ટિવાદીઓ માને છે.

ય્યાતિ હોત હૈ માગ્યસોં, “માગ્ય” નામ વહ તુષ્ટિ ।

ઉક્ત ચાર હૈ આન્તરિક, તુષ્ટિ લહત હૈ પુષ્ટિ ॥ ૩૦ ॥

ભાગ્યથી જે વિવેક ય્યાતિ થાય તે ભાગ્યાખ્યા તુષ્ટિ કહેવાય છે. પ્રકૃતિ, કાલ, વૈરાગ્ય અને ભાગ્ય એ ચારે આન્તરિક તુષ્ટિઓ છે

અર્જન-રક્ષણ યોહિ ક્ષય, હિંસા ત્યોંહી ભોગ ।

યા વિધ પંચ પ્રકાર હૈ, દોષદર્શકે યોગ ॥ ૩૧ ॥

અર્જન (મેળવવું), રક્ષણ, ક્ષય (નાશ), હિંસા અને ભોગ આ પાંચ સ્થાનોમાં દોષ દ્રષ્ટિ થવાથી

હોવત જો ઉપરામ વહ, પશ્ચ તુષ્ટિ કહલાત ।

તામેં ધન આદિકનકો, અર્જન અતિ દુઃખજાત ॥ ૩૨ ॥

જે પાંચ પ્રકારની ઉપરામ વૃત્તિ થાય છે તેને પાંચ તુષ્ટિઓ કહે છે. ધન આદિ મેળવવામાં અતિ દુઃખ થાય છે

યોં સમુદ્ધિ સર્વ વિષયતેં, હોના જો ઉપરામ ।

વહ તુષ્ટિકા સાંખ્યમેં, પુનિત “પાર” હૈ નામ ॥ ૩૩ ॥

એમ સમગ્ર ધનાર્જનથી જે ઉપરામ થવું તે તુષ્ટિનું નામ સાંખ્ય શાસ્ત્રમાં “પાર” એવું છે.

“મનોહર.”

સંગ્રહિત ધનકા મહાન પરિશ્રમહુસોં ।

રક્ષણ કરનમેં વિટમ્બના રહત હૈ ॥

દેખિ વહ દુઃખ વૃત્તિ લહે ઉપરામ જિહિ ।

તાહિકોં “સુપાર” નામા તુષ્ટિ જુ કહત હૈ ॥

અતિ દુઃખયુક્ત સંગ્રહિત ધન નષ્ટ હોત ।

તાસોં ઉપરામ જિહિ ઉદ્ભવ લહત હૈ ॥

સાંખ્ય મત વિચ વહ તુષ્ટિકી સમષ્ટિ મધ્ય ।

“પારાવાર” તુષ્ટિ અભિધાનકોં ગ્રહત હૈ ॥ ૩૪ ॥

મહાન પરિશ્રમથી સંગ્રહ કરેલા ધનનું રક્ષણ કરવામાં અનેક દુઃખો રહેલાં હોય છે, એ દુઃખોથી ઉત્પન્ન થતાં દુઃખને બોધ જે વૃત્તિ ઉપરામને પ્રાપ્ત થાય તેને “સુપાર” નામની તુષ્ટિ કહે છે. અત્યંત દુઃખથી સંગ્રહ કરેલું ધન જ્યારે નષ્ટ થાય છે અને તેનાથી જે દુઃખ થાય છે અને તેથી જે ઉપરામવૃત્તિ થાય છે તે સાંખ્ય મતમાં વલ્લુવેલી તુષ્ટિઓના સમુદાયમાં “પારાવાર” નામની તુષ્ટિ છે.

યોંહિ શબ્દ આદિકન ભોગમેં અતીવ પ્રેમ ।

હોનેતેં પ્રવર્ત હોત માનવ વિષયમેં ॥

પુનિ ઉન વિષયોંકી પ્રાપ્તિ ઇચ્છા અનુસાર ।

બનત ન યાતેં દુઃખ પાવત હૃદયમેં ॥

વહ દુઃખસોં જો ઉપરામ હોત વિષયોંતેં ।

સો “અનુત્તમાંભ” તુષ્ટિ આવત ઉદયમેં ॥

ત્યોંહિ વિષયોંકી પ્રાપ્તિ કાહુ ઇક માનવકોં ।

દુઃખ વિન હોવે ના પ્રકાર યહી નયમેં ॥ ૩૫ ॥

એવીજ રીતે શબ્દાદિ ભોગમાં અત્યંત પ્રેમ થવાથી મનુષ્ય વિષયમાં પ્રવર્ત થાય છે, ત્યારપછી એ વિષયોની ઇચ્છાનુસાર (ચેતાની ઇચ્છા મુજબ) પ્રાપ્તિ ન થવાથી હૃદયમાં દુઃખ પામે છે, એ દુઃખને લીધે વિષયોથી જે ઉપરામ થવાય તેને “અનુત્તમાંભ” નામની તુષ્ટિ કહે છે. તેમજ નીતિશાસ્ત્રનો પણ એવોજ મત છે જે કેઈ એક મનુષ્યને દુઃખ આપ્યા વિના વિષયોની પ્રાપ્તિ થતી નથી.

ત્યોં હિ વિષયોંમેં પ્રાનીહિંસા હોત બહુવેર ।

એસે જગ દ્રવ્ય જહૂં તહૂં દરસાત હૈ ॥

પુનિ વહ હિંસાકે અપાર દોષદર્શનતેં ।

હોત દુઃખ તાસોં જો ત્વરિત જન્મ પાત હૈ ॥

વહ ઉપરામ યહ સાંખ્યશાસ્ત્રકેસુ મત ।

“ઉત્તમાંભ” અભિધાના તુષ્ટિ કહલાત હૈ ॥

નિત્યા ઓર કર્ત્રી યોં પ્રકૃતિ હૈ ઉભયરૂપ ।

પુરુષ અકર્ત્તા ઓર ભોક્તા સરસાત હૈ ॥ ૩૬ ॥

એમજ વિષયોને પ્રાપ્ત કરવા માટે વણીવાર પ્રાણીની હિંસા કરવી પડે છે એવાં દ્રશ્ય જગતમાં જ્યાં ત્યાં દેખાય છે, એ હિંસામાં દોષ દર્શનથી ઉત્પન્ન થતી જે ઉપરામ અવસ્થા તે સાંખ્ય શાસ્ત્રના મતથી “ઉત્તમાંભ” નામની તુષ્ટિ કહેવાય છે. હવે હું પ્રિય યાદવ ! પ્રકૃતિ નિત્યા અને કર્ત્રી એ રીતે એ પ્રકારની છે. મુશ્કેલી અને ભેદો છે.

દોહા.

ઉભય ભેદ અવ પુરુષકે, સુનુ યાદવ ! સુખધામ ।

સાંખ્ય શાસ્ત્રમેં સિદ્ધ હૈ, મુક્ત-અમુક્ત-સુનામ ॥ ૩૭ ॥

હે યાદવ ! તે પુરૂષ સાંખ્ય શાસ્ત્રમાં મુક્ત અને અમુક્તના ભેદથી બે પ્રકારનો છે

પ્રકૃતિ પુરુષમેં ભિન્નતા, જાનિ યથારથ જોહિ ।

સકલ વાસનાસોં રહિત, મુક્ત પુરુષ હૈ વોહિ ॥ ૩૮ ॥

પ્રકૃતિ અને પુરૂષ વિષયક વિવેક ખ્યાતિવાળો અને સર્વ વાસનાથી રહિત તે મુક્ત કહેવાય છે.

જિહિ ઉર હૈ જગવાસના, પ્રકૃતિ રચિત સંસાર ।

અનુભવકર્તા પુરુષ જો, વહ અમુક્ત નિરધાર ॥ ૩૯ ॥

જેને પ્રકૃતિ પુરૂષ વિષયક વિવેક ખ્યાતિ નથી અને જે પ્રકૃતિએ રચેલ સંસારનો અનુભવ કર્તા હોય તે “અમુક્ત પુરૂષ” કહેવાય છે.

બહુરિ પ્રકૃતિ સાન્નિધ્યસોં, પુરુષમેં જુ કર્તૃત્વ ।

દિશ્વાતહૈ વહ વસ્તુતઃ, પ્રકૃતિ ધર્મકો તત્ત્વ ॥ ૪૦ ॥

વળી પ્રકૃતિના સાન્નિધ્યથી પુરૂષમાં જે કર્તૃત્વ ભાસે છે તે ખરીરીતે પ્રકૃતિના ધર્મ છે.

પુરુષધર્મ નહિ-તદપિ જો, “ચેતનકારક મેંહિ” ।

એસી પ્રતીતિ હોત સો, આન્તિમાત્ર ગિન લેહિ ॥ ૪૧ ॥

પુરૂષ ધર્મ નથી, છતાં હું ચેતન કાર્યને કરું છું એવી જે પુરૂષમાં પ્રતીતિ થાય છે તે આન્તિ માત્ર છે એમ સાંખ્યવાદીઓ કહે છે.

પ્રકૃતિ અચેતન વાસ્તવિક, પાઙ્ગ પુરુષ સાન્નિધ્ય ।

ચેતનરૂપ દિશ્વાતહૈ, સાંખ્ય કરત યોં સિદ્ધ ॥ ૪૨ ॥

વળી વાસ્તવિકરીતે પ્રકૃતિ અચેતન (જડ) છે તે પુરૂષની સમીપતાથી ચેતનરૂપા દેખાય છે એમ સાંખ્યશાસ્ત્ર માને છે.

પુનિ તાકે સિદ્ધાન્તમેં, સત્યકાર્યં યહ વાદ્ ।

પ્રકૃતિ સત્ય અર્થાત્ હૈ, પરંતુ જો મહદાદ્ય ॥ ૪૩ ॥

વળી એ સાંખ્ય સિદ્ધાન્તનો “સત્ય કાર્ય” વાદ છે. પ્રકૃતિ સત્ય છે અને તેનાં કાર્યો પણ સત્ય છે પરંતુ જે મહદાદિ

હૈ પદાર્થ-તદ્ગુણસોં, પાવત્ હૈ પરિણામ ।

ઉદાહરન ઉનકો સુનહુ, સ્પષ્ટ સંત સુખધામ ॥ ૪૪ ॥

પદાર્થો છે તે પ્રકૃતિનાજ પરિણામરૂપ છે. હે સંતજનો! એવું સ્પષ્ટ ઉદાહરણ શ્રવણ કરો.

“ હરિગીત ”

જ્યોં મૃત્તિકારુપ ઘટ સ્વઉદ્ભવકેજુ આદિ કાલમેં ।

હૈ મૃત્તિકા બિચ હી તિરોહિત કાર્યકારણ જાલમેં ॥

પ્રાદુર્ભવાનન્તર પ્રકટરુપ કમ્બુગ્રીવાદિક લસે ।

પેં વાસ્તવિક આદિ અવસ્થામહૈં તિરોહિત ઘટ બસે ॥ ૪૫ ॥

સાંખ્ય સિદ્ધાન્તમાં સત્કાર્ય વાદ મનાય છે અને તે એવી રીતે કે ઘટ ત્રણ કાળમાં સત્ય છે. પોતાની ઉત્પત્તિના પહેલાં મૃત્તિકામાં તિરોહિત રૂપે રહે છે અને ઉત્પત્તિ અનન્તર મૃત્તિકાથીજ પ્રાદુર્ભાવપણાને પામે છે તેમજ અન્તે મૃત્તિકામાં તિરોહિતભાવપણાને પામે છે. આવીરીતે તિરોહિત અને પ્રાદુર્ભાવરૂપ એ અવસ્થા સાંખ્ય સિદ્ધાન્તમાં પદાર્થોની હોય છે.

યોં પ્રકૃતિમેં મહદાદિરુપ પ્રપન્ન આચ્છાદિત રહે ।

હોવે ન દ્રગ્ગોચર તવેં-પેં જબહિ ઉદ્ભવકોં લહે ॥

તબ વહ સમસ્ત પદાર્થ સઘહિ દ્રષ્ટિપથપેં આત હૈ ।

પ્રત્યક્ષ ઓ અનુમાન શબ્દ પ્રમાણ સાંખ્ય સ્થાપત હૈ ॥ ૪૬ ॥

એ રીતે પ્રકૃતિમાં મહદાદિરૂપ પ્રપંચ આચ્છાદિત (તિરોહિત) રહે છે. એ વખતે દ્રષ્ટિગોચર થતા નથી અર્થાત્ દેખાતા નથી, પરંતુ જ્યારે પ્રકૃતિથી મહદાદિ પ્રાદુર્ભાવને પામે છે ત્યારે પ્રતીત થાય છે. સાંખ્ય શાસ્ત્રમાં પ્રત્યક્ષ, અનુમાન અને શબ્દ એ રીતનાં ત્રણ પ્રમાણ કહેલાં છે.

उन सब प्रमाणोंसे प्रकृति पुरुषाजु ख्याति अन्यता ।
तत् ख्याति द्वारा पुरुषकोंजु प्रमेयरुप कही सुफलता ॥
अध्यात्म अरु अधिभूत त्यों अधिदैव त्रिदुःख नसानजु ।
है सांख्य नामक शास्त्र कर्त्ता मुनि कपिल भगवान जु ॥४७॥

એ સર્વ પ્રમાણોથી પ્રકૃતિપુરુષા અન્યતાખ્યાતિ સિદ્ધ થાય છે અને એ ખ્યાતિદ્વારા પુરુષને પ્રમેયરૂપ કહી કહેલ છે. અધ્યાત્મ, અધિભૂત અને અધિદૈવ નામના ત્રણ પ્રકારનાં દુઃખનો નાશ કરવા માટે સાંખ્ય નામનું શાસ્ત્ર છે, જેના કર્તા ભગવાન કપિલ મુનિ છે.

षट्षष्टि उनकी कारिका साम्प्रत समय उपलब्ध है ।
पुनि कपिलशिष्य परंपरामें “आसुरी” यों अभिध है ॥
त्यों “पञ्चशिख” आचार्य ईश्वर कृष्ण आदि सुबहु भये ।
विज्ञानभिक्षुक भाष्य सांख्याध्याय षट्पैं लिख गये ॥४८॥

એ સાંખ્ય શાસ્ત્રની કપિલકૃત ૬૬ છાસંક કારિકાઓ છે. વળી ભગવાન કપિલ મુનિના શિષ્યોની પરંપરામાં આસુરી, પંચશિખ તથાઈશ્વર કૃષ્ણ ભટ્ટ આદિ ઘણા આચાર્ય થઈ ગયા છે અને વિજ્ઞાનભિક્ષુકે સાંખ્યના છ અધ્યાયનું ભાષ્ય લખેલ છે;

दीहा.

विचार द्रष्टिसें वही, है नहि कपिल प्रणीत ।
अन्य काहुने रच दियो, कारन सुनहु उचित ॥ ४९ ॥

પરંતુ વિચારી જોતાં તે પદ્યાયનું સાંખ્ય દર્શન કપિલકૃત નથી કિન્તુ કેઇ અન્ય વિદ્વાનનું લખેલ દેખાય છે. તે વક્ત્ર્યમાણ કથનથી જણાશે.

आद्य शंकराचार्यने, सूत्र भाष्यमें सार ।

सांख्यवादखण्डननिमित्त, प्रकटयो शुद्ध प्रकार ॥ ५० ॥

श्रीमान् आद्य शंकराचार्ये शांकरभाष्यमां सांख्यवादान्ता अत्र न भाटे सांख्य शास्त्रनां वाक्ये। उद्धृत कर्ता।

तब ताके प्रस्तावमें, ईश्वरकृष्णप्रणीत ।

रखी कारिका पूर्वके,—पक्ष विच सह प्रीत ॥ ५१ ॥

ते वचते ईश्वर कृष्ण लहे रचेली कारिका। पूर्व पक्षमां राखेली छे।

किन्तु सांख्य अध्याय षट्, तासों इकभी सूत्र ।

श्रीशंकर आचार्यने, कियो न उद्धृत तत्र ॥ ५२ ॥

परंतु सांख्यना षट् अध्यायमांछिना ऐक पक्ष सूत्रने श्री शंकराचार्ये ते स्थणे उद्धृत करेन नथी।

अथवा ग्रन्थान्तरनमें, सांख्य शास्त्र सम्बन्ध ।

चर्चा प्रकरणमें वही, विरचित भये प्रबन्ध ॥ ५३ ॥

भीज विद्वान्छे पक्ष पोताना ग्रन्थमां सांख्य शास्त्र सम्बन्धी व्यर्थी करती वचते श्री शंकराचार्यनी भाईक

पूर्वपक्षकी रीतसों, त्यों सिद्धान्त प्रकार ।

उक्त सांख्यके सूत्रको, लियो नहीं आधार ॥ ५४ ॥

पूर्वपक्षनी रीतिअे अथवा सिद्धान्त कथनमां उक्त सांख्य षट् अध्यायना सूत्रने आश्रय लीछे नथी।

सांख्यशास्त्रमें ईशकों, कहत अन्यथा^१ सिद्ध ।

करे न निन्द्याघात यह, कपिल तुल्य मुनि इच्छ ॥ ५५ ॥

१ वर्तमानकालिकसांख्य दर्शनस्य पञ्चमाऽध्याये ईश्वरस्यैकादशसूत्रै रन्यथासिद्धत्वं द्योतितम् तानि सूत्राणि च । नेश्वराधिष्ठिते फल निष्पत्तिः ॥ १ ॥ कर्मणातसिद्धेः ॥ २ ॥ स्वोपकारादधिष्ठानं लोकवत् ॥ ३ ॥

सांख्य शास्त्रभां छद्मरने अन्यथा सिद्ध छहेल छे, ओवे। निन्दनीय आधात
लगवान् छपिल जेवा पूज्य भुनि कदि करे नहि.

यदि जैमिनी आचार्यने, पूर्वमिमांसा विच ।

ईश्वरचर्चा की नही, सरस वाक्य जल सींच ॥ ५६ ॥

जे के जैमिनी आचार्ये पूर्वमीमांसाभां सरस वाक्यरूपी जणने सींची
छद्मर सम्बंधी चर्चा करीज नथी.

तदपि निरीश्वरवादी वह, काहुविध कहलात ।

ऐसी शंका योग्य नहि, क्यों कि उन्हें अवदात ॥ ५७ ॥

तो पणु जे निरीश्वरवादी (छद्मरने नहि भाननार) छहेवासे ओवी शंका
कोई पणु रीते योग्य नथी. कारण के ओमणु शुद्ध पणु

इन्द्र आदि-विष्णुप्रभृति, सुरप्रति अति सद्भाव ।

प्रकट कियो निज ग्रन्थमें, वह प्रभुवाद प्रभाव ॥ ५८ ॥

लौकिकेश्वरवदितरथा ॥ ४ ॥ पारिभाषिको वा ॥ ५ ॥ न रागादृते तत्सिद्धिः
प्रतिनियतकारणत्वात् ॥ ६ ॥ तद्योगेऽपि न नित्यमुक्तः ॥ ७ ॥ प्रधानशक्ति
श्चेत् सङ्गापत्तिः ॥ ८ ॥ सत्तामात्राच्चेत् सर्वैश्वर्यम् ॥ ९ ॥ प्रमणाभावान्न
तत्सिद्धिः ॥ १० ॥ सम्बन्धाभावान्नानुमानम् ॥ ११ ॥ श्रुतिरपि प्रधान
कार्यत्वस्य ॥ १२ ॥

प्रथमसांख्यतत्त्वोपदेशश्च भगवता कपिलेन स्वशिष्यायासुरैश्च कृतः ।
अयं चोपदेशो न निबन्धरूपः किन्तु श्रवणेन श्रुतः। अनेनासुरिमुनिना पञ्चशिखाय
सांख्यतत्त्वोपदेशः कृतः । अयमपि न निबन्धरूपः । किन्तु षष्ठितन्त्रप्रणेता पञ्च
शिखाचार्य इति सांख्यतत्त्वकौमुद्या द्विसप्ततिकारिकाव्याख्यावसरे श्रीबालरामै
रुक्तम् तेन विज्ञायते च सांख्यशास्त्रे षष्ठितन्त्ररूपो हि मूलग्रन्थः

छन्द आदिमां अपने विष्णु आदि देवों प्रति अत्यन्त सद्भाव पोताना ग्रन्थमां प्रकट करेला छ तेथी ते निरीश्वरवादी न कही शक्य.

“ हरिगीत ”

मुनि जैमिनीका श्रौतकर्म प्रकाशका कर्तव्य था ।

चैतन्य प्रकटीकरणमें कलु ओर नहि मन्तव्य था ॥

बहुरि प्रगल्भ विचारका प्रारंभ उसने नहि किया ।

वह सांख्य कपिलप्रणीत नहि कोऊ विबुधने रच दिया ॥५९॥

जैमिनी मुनितुं कर्तव्य श्रौतकर्म प्रकाशवानुं हतुं, चैतन्य प्रकटीकरणमां तेनुं परम मन्तव्य न हतुं, वणी ते सांख्यदर्शनमां कोछ प्रगल्भ विचार पशु नथी; जेथी ओ छ अध्यायनुं शास्त्र कपिल मुनितुं रचेल नथी परंतु कोछ भील विद्वाने ऐमना नामथी रचेलुं छ.

“ मनोहर. ”

कपिलमुनीने सांख्य शास्त्रके सिद्धान्त विच ।

दुःखत्रय अभिघातपूर्वक निदानजु ॥

पुरुष प्रकृतिजन्य अन्यता विवेक ख्याति ।

तद्रूप जो अन्तरमें उद्भवित ज्ञानजु ॥

तासों मोक्षकी महान सिद्धि प्रतिपादित की ।

सांख्य सार याविध कह्यो में सप्रमानजु ।

यादव ! ओ संतजन ! लीजियें विश्रान्ति अब ॥

श्रोता कहे धन्य गुरु करुनानिधानजु ॥ ६० ॥

कपिल मुनिओ सांख्य शास्त्रना सिद्धान्तमां अध्यात्म, अधिभूत अपने

ખ્યાતિરપ ઉદ્ભવેલું જે જ્ઞાન તેનાથી મોક્ષ કહ્યો છે. આ પ્રમાણે પ્રમાણ સહિત સાંખ્ય શાસ્ત્રનો સાર મેં તમોને કહ્યો. હવે હું યાદવ ! તથા સંતજનો ! તમે વિશ્રાન્તિ દેવો. આ રીતે ગુરુ રઘુનાથપુરીનાં વચન સાંભળી શ્રોતા જનો કહેવા લાગ્યા જે હું કંઈજાનિશાન ! આપશ્રીએ પરિશ્રમ લઈ સાંખ્ય સિદ્ધાંત કહ્યો તે માટે ઉપકારપૂર્વક આપશ્રીનો ધન્યવાદ માનીએ છીએ.

શ્રીરઘુવર શ્રીમાધવજી, ગુરુપ્રસાદકોં પાઈ ।
 મેઈ મયૂખ સમાપ્તિ યહ, મુદમંગલ તેં છાઈ ॥
 इतिश्रीमद्भवेदान्ततीर्थ पंडित मायाराम
 संग्रहीत श्रीसत्पुरुषचरित्रप्रकाशे सांख्य
 मतनिरूपणं नाम त्रयोदशो मयूखः

श्रीगणेशाय नमः

अथ चतुर्दशो मयूखः

दोहा.

तदनन्तर रघुनाथपुरी, धरी सद्गुरुको ध्यान ।

योगशास्त्रगत विषयको, करन लगे व्याख्यान ॥ १ ॥

त्यारणाह महारज श्रीरघुनाथपुरीअ सद्गुरु नीलकण्ठस्वामीनुं स्मरणु करी
योग शास्त्रना विषयना परिकथनना प्रारंभ कर्यो.

यादवपुरी अरु संतजन, श्रोताको समुदाय ।

उन सबको संबोधिकें, बोले रघु गुरुराय ॥ २ ॥

पोताना शिष्य यादवपुरी तथा संतजनो अने अन्य श्रोताओंना समुदायने
संबोधीने गुरु रघुनाथपुरी पोल्या के

प्रानीके उच्चारहित, पतञ्जलि भगवान ।

योगशास्त्रको रच गये, जो है विषय महान ॥ ३ ॥

भगवान् पतञ्जलि मुनि सभय प्राणीना उद्धार भाटे योगशास्त्रनी रचना
करी गया छे. अ योगना विषय घणो गहन छे.

तदपि बुद्धि अमुसार में, कहों कलुक यह काल ।

प्रथम सूत्र-प्रारंभ में, है लघु-अर्थ विशाल ॥ ४ ॥

तो पणु हुं भारी बुद्धि अनुसार आ सभये कंठक कहुं छुं. योगशास्त्रना
प्रारंभभां पहेलुं सूत्र छे तो लघुनुं, परंतु तेना अर्थ विशाल छे.

“अथ^१ अनुशासन योगका,” तामें शब्द सुयोग ।

“चित्त^२वृत्तिसुनिरोध” यों, द्वितीय सूत्र विनियोग ॥ ५ ॥

१ “अथ योगानुशासनम् ”

[इति योगसूत्रम्]

२ “योगश्चित्तवृत्तिनिरोधः ”

યોગ શાસ્ત્રમાં યોગ શબ્દનો ચિત્તવૃત્તિનિરોધ એવો અર્થ કહેલો છે તેમાં પ્રથમ સૂત્ર અથ “યોગાનુશાસનમ્” છે અને બીજું સૂત્ર યોગ શબ્દના અર્થને કહેનાર “યોગચિત્તવૃત્તિનિરોધઃ” છે.

ચિત્તવૃત્તિકે પુનિ કહે, પાવન પંચ પ્રકાર^૧ ।

“પ્રમાણ” ઓર “વિપર્યય” જુ, ત્યોં “વિકલ્પ” નિરધારા^૨ ॥ ૫૬ ॥
વળી તેમાં ચિત્તવૃત્તિના પાંચ પ્રકાર કહ્યા છે ૧ પ્રમાણ ૨ વિપર્યય ૩ વિકલ્પ

“નિદ્રા” ઓર “સ્મૃતિ” બહુરિ, તામેં આદિ પ્રમાણ ।

સાંખ્યશાસ્ત્ર અનુસાર ત્રય, પ્રત્યક્ષાદિ^૩ પિછાન ॥ ૫૭ ॥

૪ નિદ્રા ૫ સ્મૃતિ. તેમાં પ્રમાણ વૃત્તિના સાંખ્ય શાસ્ત્ર અનુસાર પ્રત્યક્ષ, અનુમાન અને શબ્દ આ ત્રણ ભેદો છે.

જો હૈ મિથ્યા જ્ઞાન તિહિ, કહત “વિપર્યય^૩” નામ ।

વસ્તુ ન હોવે કિન્તુ જો, શબ્દ માત્ર અભિરામ ॥ ૫૮ ॥

જે મિથ્યાજ્ઞાન તેનું નામ વિપર્યય છે અને વસ્તુશૂન્ય

તદનુપાતિ પ્રત્યયહુસોં, જાકી હોત પ્રતીતિ ।

उनका नाम “विकल्प^४” है, यही योगकी रीति ॥ ५९ ॥

શબ્દજ્ઞાનાનુ અનુપાતિ જે પ્રતીતિ થાય તેનું નામ “વિકલ્પ” છે.

अभाव प्रत्ययका करे, आलम्बन जो वृत्ति ।

“निद्रा^५” उनका नाम है, जहाँ नहि बाह्य प्रवृत्ति ॥ ६० ॥

બાહ્ય પ્રવૃત્તિ સહિત જે ચિત્તવૃત્તિ અભાવ પ્રત્યયનું અવલમ્બન કરે તેનું નામ નિદ્રા છે.

૧ પ્રમાણવિપર્યયવિકલ્પનિદ્રાસ્મૃતયઃ

(ઇતિ યોગસૂત્રમ્)

૨ પ્રત્યક્ષાનુમાનાઽઽગમાઃ પ્રમાણાનિ

(યોગ સૂ૦)

૩ વિપર્યયો મિથ્યાજ્ઞાનમતદૂપપ્રતિષ્ઠમ્

(ઇતિ યોગ સૂ૦)

૪ શબ્દજ્ઞાનાનુપાતી વસ્તુશૂન્યો વિકલ્પઃ

(યોગ સૂ૦)

૫ અભાવપ્રત્યયાઽઽલ્લમ્બનાવૃત્તિર્નિદ્રા

(યોગ સૂ૦)

હરિગીત.

અનુભવ મયાહૈ આદિમેં જો વિષયવિષયક પ્રાનીકોં ।
તજ્જનિત જો સંસ્કાર સુખદુઃખ ઓર લાભ રુહાનિકો ॥
સંસ્કારમાત્રજનિત વૃત્તિકા “સ્મૃતિ” અભિધાન હૈ ।
યહ પશ્ચવૃત્તિનિરોધ વોહી યોગ મુક્તિનિદાન હૈ ॥ ૬૧ ॥

સુખાદિ વિષય વિષયક અનુભવજન્ય સંસ્કાર તેનાથી ઉત્પન્ન થતું જે જ્ઞાન તેનું નામ “સ્મૃતિ” છે. આ પાંચ ચિત્તવૃત્તિનો જે નિરોધ તેનું નામ યોગ છે અને એ યોગ મુક્તિહેતુ છે.

દોહા.

વૃત્તિનિરોધ^૨ ઉપાય અવ, સુનહુ સંત ! સદ્ભાગ્ય ।
યાદવ ! ઇક અભ્યાસ પુનિ, દૂજા હૈ વૈરાગ્ય ॥ ૬૨ ॥

હવે હે સદ્ભાગ્યશાળી સંતજનો અને યાદવ ! ચિત્તવૃત્તિનિરોધનો ઉપાય શ્રવણ કરો. એમાં એક અભ્યાસ અને બીજો વૈરાગ્ય છે.

તત્ત્વ વસ્તુ સત્કાર સહ, ચિર ચિતવત જો ચિત્ત ।
उनकी जो द्रढ भूमि है, सो “अभ्यास^૩” उचित ॥ ૬૩ ॥

તત્ત્વવસ્તુને સત્કાર સહિત ચિત્ત દીર્ઘસમય પર્યન્ત ચિતવે તેની જે દ્રઢ ભૂમિ તેનું નામ “અભ્યાસ” છે.

द्रष्टानुश्रुत विषयका, त्वरित होत जो त्याग ।
पतञ्जलि उनकों कहत, वशीकार^४ वैराग ॥ ૬૪ ॥

૧ અનુભૂતવિષયાઽસમ્પ્રમોષઃ સ્મૃતિઃ (યોગ સૂ૦)

૨ અભ્યાસવૈરાગ્યાભ્યાં તન્નિરોધઃ (યોગ સૂ૦)

૩ તત્ત્વસ્થિતૌ યત્નોઽભ્યાસઃ । સ તુદીર્ઘ કાલનૈરન્તર્યસત્કારાસેવિતો દૃઢભૂમિઃ (યોગ સૂ૦)

૪ દૃષ્ટાઽઽનુશ્રવિકવિષયવિત્ત્વણસ્યવશીકારસંજ્ઞા વૈરાગ્યમ્ (યો૦ સૂ૦)

શ્રુત અને દૃષ્ટ વિષયવિષયક તૃષ્ણા રહિત ચિત્તની જે અવસ્થા તેને ભગવાન પતાંજલિ વશીકાર નામક વૈરાગ્ય કહે છે.

પુનિ વહ પર ઓ અપર યોં, પાવત ઉભય પ્રકાર ।

તામેં અપર વિરાગકે, ભેદ સ્પષ્ટ હૈ ચાર ॥ ૬૫ ॥

વૈરાગ્ય પર અને અપર ભેદથી બે પ્રકારનો છે. આ વશીકાર વૈરાગ્ય અપર વૈરાગ્યનો ચોથો ભેદ છે. વશીકારના પહેલાં વૈરાગ્યની અન્ય ત્રણ અવસ્થાઓ છે.

યતમાન રુ વ્યતિરેક ત્યોં, એકેન્દ્રિય વશીકાર ।

સુનહુ અર્થ સંક્ષેપસોં, હૈ યોગાંગ અપાર ॥ ૬૬ ॥

એક યતમાન, બીજો વ્યતિરેક, ત્રીજો એકેન્દ્રિય અને ચોથો વશીકાર. હે યાદવ ! હવે એ અપર વૈરાગ્યના ચાર પ્રકારના અર્થ સંક્ષેપથી કહું છું તે સાંભળો. યોગનાં અંગ અપાર છે.

મનોહર.

રાગ આદિ દોષ ચિત્તવૃત્તિમેં રહનહારે ।

ઇન્દ્રિય પ્રવર્ત હોત તાસોં વિષયનમેં ॥

રુકના ઉન્હીકોં “યતમાન” વો પ્રયત્નાત્મક ।

ત્યોંહિ દોષ કિતને હૈ પક્ષાપક્ષનમેં ॥

उनको विचार करि पक राग आदि दोष ।

काषायावधारण विषयक यतनमे ॥

होना जो प्रवर्त सो विराग “व्यतिरेक” नाम ।

देख्यो हमे स्पष्ट वो कितेक योगी जनमे ॥ ६७ ॥

ચિત્તવૃત્તિના જે રાગ આદિ દોષ છે તેનાથી ઇન્દ્રિયો વિષયમાં પ્રવર્ત થાય છે, એ ઇન્દ્રિયોને ઉક્ત વિષયથી રોકવી તે પ્રયત્નાત્મક “યતમાન” નામનો વૈરાગ્ય કહેવાય છે. તેમજ કેટલા દોષ પકવ અને કેટલા અપકવ છે. તેમાં પરિપકવ થએલા રાગાદિ કાષાયોનાં અવધારણ વિષયક જે યતન તે “વ્યતિરેક” નામનો વૈરાગ્ય છે.

इन्द्रियोंकी विषयविषयनी प्रवर्तना जो ।
 ताके असामर्थ्यसों जो पक्क दोष मनमें ॥
 निवृत्तित रखना महान उत्साहहूसों ।
 “एकेन्द्रिय” नाम सो विराग यतिगनमें ॥
 त्योंहि यह लोक ओर परलोकके जो भोग ।
 तद्रविषयिनी वासना अभावपनमें ॥
 होवे सिद्ध तबही विराग “वशीकार” जाके ।
 तीव्र-मन्द आदि घने भेद सुग्रन्थनमें ॥ ६८ ॥

इन्द्रियोंकी विषय सम्बन्धी प्रवर्तनाना असामर्थ्यथी राग आदि दोषसुं
 भनभांथी के निवृत्त थपुं अने ऐ निवृत्त थमेदी अवस्थाने महान उत्साहथी
 व्यवस्थित राखनी ते यतिओना समुदायभां “एकेन्द्रिय” नामनो वैराग्य कहेवाय
 छे, तेभज आ लोक अने परलोकना के भोग तत्सम्बन्धी के वासना तेना न्यारे
 नाश थाय तयारे “वशीकार” नामनो वैराग्य उदयने पायेछे, वैराग्यना तीव्र अने
 मन्द आदि घना भेदो यौगिक पुस्तकोभां लभेला छे.

“हरिगीत”

जो पुरुष प्रकृति अन्यताख्याति समजकें गुणमयी ।
 उनकोभी त्याग करे-लहत वह पर^१ विराग महा जयी ॥
 अभ्यास ओ वैराग्यजन्यसु योग जो कहलात है ।
 वो द्विविध-संप्रज्ञात इक-दूजा असंप्रज्ञात है ॥ ६९ ॥

के पुरुषप्रकृतिअन्यताख्यातिने शुशुवाणी समझ तेना पक्ष त्याग करे
 ते पर वैराग्य कहेवाय छे, आ अभ्यास अने वैराग्यथी योग उत्पन्न थायछे तेने
 प्रकारनो छे, ओक संप्रज्ञात योग अने ओजे असंप्रज्ञात योग.

“मनोहर.”

तामें योग संप्रज्ञात-इक वितर्कानुगत^२ ।
 आनन्दानुगत ओर अस्मितानुगत है ॥

१ तत्परं पुरुषख्यातेर्गुणवैतृष्यम् । (इति यो० सू०)

२ वितर्कविचाराऽऽनन्दास्मितारूपानुगमात्सम्प्रज्ञातः (यो० सू०)

વિચારાનુગત યો પ્રસિદ્ધ હૈ પ્રકાર ચાર ।
 એસા ભગવાન પતંજલિકા સુમત હૈ ॥
 સવિતર્ક--નિર્વિતર્ક--સવિચાર--નિર્વિચાર ।
 યહી ગ્રાહ્ય આલમ્બન ચારોં અવિરત હૈ ॥
 ગ્રાહ્ય સમાપત્તિ કિંવા ગ્રાહ્ય સમાધિકો નામ ।
 વોહી આદિ યોગ સદા ધારણ કરત હૈ ॥ ૭૦ ॥

તેમાં સપ્રજ્ઞાત યોગના ચાર પ્રકાર છે. એક વિતર્કાનુગત, બીજો વિચારાનુગત, ત્રીજો આનંદાનુગત, અને ચોથો અસ્મિતાનુગત; એમ ભગવાન પતંજલિની માન્યતા છે. ઉક્ત ચાર પ્રકારના યોગના સવિતર્ક, નિર્વિતર્ક, સવિચાર અને નિર્વિચાર એ ચાર ગ્રાહ્ય આલંબન વાળા યોગ કહેવાય છે અને તેનું ગ્રાહ્ય સમાપત્તિ અથવા ગ્રાહ્ય સમાધિ એવું નામ પણ છે.

સવિતર્ક નિર્વિતર્ક ઉભયકો આલમ્બન ।
 સ્થૂલ ગ્રાહ્ય--પંચભૂત પ્રભુ પ્રતિમાદિ હૈ ॥
 સવિચાર નિર્વિચાર સૂક્ષ્મગ્રાહ્ય આલમ્બન ।
 જૈસેં પંચ તન્માત્રાદિ સૂક્ષ્મ ગ્રાહ્યવાદી હૈ ॥
 આનંદાનુગત જો સમાધિ उनका सुनाम ।
 ग्रहणसमापत्ति वा ग्रहण समाधि है ॥
 सानंद ओ निरानंद ऐसे जो प्रकार द्वय ।
 वोभी मात्र आनन्दानुगतकी उपाधि है ॥ ७१ ॥

સવિતર્ક અને નિર્વિતર્ક યોગનું આલંબન પંચભૂત તથા પ્રભુ પ્રતિમા આદિ સ્થૂલ ગ્રાહ્ય છે. અને સવિચાર તથા નિર્વિચાર યોગનું આલંબન પંચતન્માત્રા આદિ સૂક્ષ્મ ગ્રાહ્ય છે. આનંદાનુગત નામનો જે સમાધિ છે તેનું બીજું નામ ગ્રહણ સમાપત્તિ અથવા ગ્રહણ સમાધિ છે. તેના સાનંદ અને નિરાનંદ એવા બે પ્રકાર છે તે પણ આનંદાનુગતના જ છે.

“ हरिगीत ”

आनन्द अनुगत योगका सत्त्वप्रधान अहंकृति ।

अरु कार्यभूतजु इन्द्रियन वह होत आलम्बनवती ॥

पुनि अस्मिताभिध योगभी द्वयभांतिको दिखलात है ।

जो सास्मिता रु निरस्मिता यों स्पष्ट अभिधा पातहै ॥ ७२ ॥

आनन्दानुगत योगना आलम्बनरूपे सत्त्वगुण प्रधान अहंकारतुं कार्य इन्द्रियो होय छे, वही अस्मितानुगत योगपणु ये प्रकारना छे जे सास्मिता अने निरस्मिता जेवां नामने प्राप्त थाय छे

उनका समापत्ति ग्रहितपूर्व यों अभिधान है ।

बहुरि ग्रहित समाधिसों उन योगकी पहिचान है ॥

यह योग आलम्बन अहंकृति बुद्धितत्त्व रु प्रकृति ।

या विध सुनहु यादव ! पतञ्जलियोगकी है पद्धति ॥ ७३ ॥

जे योगतुं ग्रहितसमापत्ति जेधुं नाम छे अने जे योग ग्रहितसमाधि जेवां नामथी पणु ओणजाय छे. जे योगतुं आलम्बन अहंकार बुद्धितत्त्व अने प्रकृति छे. हे यादव ! सांख्यो, आ रीते पतञ्जलियोगनी पद्धति छे.

“ मनोहर. ”

पञ्चभूत आदि आलम्बन परिपक्वताकी ।

तदाकार भावना हृदयमें स्फुरत है ॥

तब सवितर्क आदि योग सब सिद्ध होत ।

वोही नाम संप्रज्ञात समाधि धरत है ॥

ग्राह्य ओ ग्रहण त्यों ग्रहित समापत्ति स्पष्ट ।

चार-द्वय-द्वय-मिल अष्टधा करत है ॥

सबीज समाधि-सविषयक समाधि यह ।

यों हि पतञ्जलि योगाचार्य उचरत है ॥ ७४ ॥

પંચભૂતાદિ જે આલંબન તેના પરિપક્વપણાની તદ્દાકાર ભાવના બ્યારે હૃદયમાં સ્ફુરે છે ત્યારે સવિતર્ક આદિ સમય યોગ સિદ્ધ થાય છે અને એજ યોગ “સંપ્રજ્ઞાત સમાધિ” એવું નામ ધારણ કરે છે. બ્રાહ્મ, બ્રહ્મણ અને બ્રહ્મિત્વ સમાપત્તિ પણ સંપ્રજ્ઞાત યોગનુંજ નામ છે. વિતર્કનુગત આદિ યોગો સશબ્દ અને નિઃશબ્દનાં મિલનથી આઠ પ્રકારના થાય છે. એજ સખીજ સમાધિ અથવા સવિષયકસમાધિ ગણાય છે એમ યોગાચાર્ય પતંજલિ મુનિ કહે છે.

“ હરિગીત. ”

મૃદુ^૧-મધ્ય-તીવ્ર સંવેગ બહુવિધ યોગ સંપ્રજ્ઞાત હૈ,
જાકી સુગમ સિદ્ધિ અપર વૈરાગ્યસૌં વિખ્યાત હૈ ॥
શ્રદ્ધા^૨ રુ વીર્ય સ્મૃતિ-પ્રમુ પ્રણિધાન સાધન સિદ્ધ હૈ ।
યહ યોગ સંપ્રજ્ઞાત કારક મુક્તિકો જુ પ્રસિદ્ધ હૈ ॥ ૭૫ ॥

સંપ્રજ્ઞાત યોગ મૃદુ, મધ્ય, તીવ્ર અને સંવેગ આદિ અનેક પ્રકારનો છે. જેની સિદ્ધિ અપર નામના વૈરાગ્યથી સુગમ છે. અને શ્રદ્ધા, વીર્ય, સ્મૃતિ અને પ્રમુ પ્રણિધાન એ પણ સંપ્રજ્ઞાત યોગનાં સિદ્ધ થએલાં સાધન છે. અને એજ સંપ્રજ્ઞાત યોગ પરંપરયા મુક્તિ આપનાર છે.

પુનિ ક્લેશ^૩-કર્મ-વિપાક આશયસૌં રહિત જો શુદ્ધ હૈ ।
વહ પુરુષ ઈશ્વર નામ વાચક પ્રણવ^૪ અતિહી વિશુદ્ધ હૈ ॥
પ્રણવાર્થકે અનુસાર ચિન્તન ઈશકા દિનરાત હૈ ।
પ્રણિધાન ઈશ્વરકા વહી-યહ યોગમહં કહલાત હૈ ॥ ૭૬ ॥

વળી ક્લેશ, કર્મ, વિપાક, અને આશયથી રહિત જે શુદ્ધ છે એજ પુરુષનું નામ ઈશ્વર છે અને તેનો અત્યંત પવિત્ર પ્રણવવાચક છે. તે પ્રણવના અર્થ અનુસાર ઈશ્વરનું જે ચિન્તન તેનું નામ યોગશાસ્ત્રમાં ઈશ્વરપ્રણિધાન કહેવાય છે.

૧ મૃદુમધ્યાધિમાત્રત્વાત્તતોઽપિ વિશેષઃ ।

૨ શ્રદ્ધાવીર્યસ્મૃતિસમાધિપ્રજ્ઞાપૂર્વકમિતરેષામ્ ।

૩ ક્લેશકર્મવિપાકાન્નયૈરપરામૃષ્ટઃ પુરુષવિશેષ ઈશ્વરઃ ।

૪ તસ્ય વાચકઃ પ્રણવઃ ।

इति यो० सू०

“ મનોહર. ”

ક્લેશ અવિદ્યાદિ પञ્ચ-કર્મ શુક્લ કૃષ્ણ આદિ ।
 શુભાશુભ ફલ નામ ડનકો વિપાક હૈ ॥
 આશયકો અર્થ વાસના હૈ યોગશાસ્ત્ર વિચ ।
 મહા યોગવૃત્તિમેં જો વાધક સદા કહે ॥
 ઈશ પ્રણિધાનસોં અનેક વિઘ્ન નષ્ટ હોત ।
 ઈસો પ્રણિધાનકો પ્રબલ પરિપાક હૈ ॥
 જૈસેં સ્વરૂપણાદિ દાનવકે વૃન્દપર ।
 રાઘવ સુ રામચન્દ્રજુકી વીરહાક હૈ ॥ ૭૭ ॥

અવિદ્યા આદિ પાંચ ક્લેશ કહેવાય છે. શુક્લ તથા કૃષ્ણ નામનાં બે કર્મ
 છે. શુભ તથા અશુભ એમ બે પ્રકારનાં ફળ છે અને તેનું નામ વિપાક છે.
 યોગશાસ્ત્રમાં આશયનો અર્થ વાસના છે કે જે યોગમાં નિરન્તર વાધ કરનારી
 હોય છે. ઇશ્વર પ્રણિધાનથી અનેક વિઘ્નો નાશ પામે છે એવો તેનો પ્રબલ પ્રતાપ
 છે. જેમ ખર દૂષણ આદિ દાનવો પર રહુકુલદીપક રામચન્દ્રની વીરહાક પ્રબળ
 હોય છે તેમ ઇશ્વર પ્રણિધાનરૂપ યોગ પણ અવિદ્યાદિ ક્લેશોનો નાશક છે.

વ્યાધિ^૧ અકર્મણ્યતા રુ સંશય પ્રમાદ ત્યોંહિ ।
 આલસ અવિરતિ જો મતિ મુરજાવે હૈ ॥
 ભ્રાન્તિ ઓર દર્શન અલબ્ધભૂમિકત્વ પુનિ ।
 અનવસ્થિતત્વ દુઃખ યોગકોં દુરાવે હૈ ॥
 દૌર્મનસ્ય ઓર અંગ ઈજત્વ ત્યોં શ્વાસ અરુ ।
 પ્રશ્વાસાદિ અગણિત વિઘન કહાવે હૈ ॥
 પ્રણવકે વાચ્ય ઈશ પ્રણિધાનહૂસોં વહ ।
 સકલ વિકલ હૈકેં સચ લય પાવે હૈ ॥ ૭૮ ॥

૧ વ્યાધિસ્ત્યાનસંશયપ્રમાદાઽઽલસ્યાઽવિરતિભ્રાન્તિદર્શનાઽલબ્ધભૂમિક-
 ત્વાઽનવસ્થિતત્વાનિ ચિત્તવિક્ષેપાસ્તેઽન્તરાયાઃ । ઇતિ યો૦ સૂ૦

મતિને મુંઝાવનારા અને યોગને ઢાંકી દેનારા વ્યાધિ, અકર્મણ્યતા, સંશય, પ્રમાદ, આળસ, અવિરતિ ભ્રાન્તિદર્શન, અલબ્ધભૂમિકત્વ, અનવસ્થિતત્વ, દુઃખ, દૌર્ભનસ્ય, અગૈજત્વ (અંગ પ્રકંપ), શ્વાસ અને પ્રશ્વાસ આદિ અગણિત વિદ્વાદ્દેવાય છે અને તે સર્વ પ્રણવવાચ્ય ઇશ્વરના પ્રણિધાનથી વિકળ બની તુરંત લયને પ્રાપ્ત થાય છે.

યાતેં ઈશતત્ત્વકો અભ્યાસ અતિ આવશ્યક ।
જાતેં હોત સુગમ સદૈવ યોગસાધના ॥
ચિત્ત જબ નિર્વિચાર^૧ વૈશારદ્ય અવસ્થાકોં ।
પ્રાપ્ત હોત તબ આવે કાહૂ વિધ બાધ ના ॥
બોહિ ઘટિ અધ્યાત્મ પ્રસન્નતાકી પ્રાપ્તિ હોત ।
સમાહિત ચિત્તકી અવસ્થા યહ રાધના ॥
અનન્તર ઋતંભરા^૨ નામ પ્રજ્ઞા જન્મ લેત ।
યા વિધ કૃતિસોં યોગવિષય અગાધ ના ॥ ૭૯ ॥

એટલામાટે ઇશતત્ત્વનો અભ્યાસ અત્યંત આવશ્યક છે, બેનાથી યોગ સિદ્ધ થાય છે. જ્યારે ચિત્ત નિર્વિચાર વૈશારદ્ય અવસ્થાને પ્રાપ્ત થાય ત્યારે કોઈ પ્રકારે યોગ સાધનામાં બાધ આવતો નથી. એજ ઘડીએ અધ્યાત્મ પ્રસન્નતાની પ્રાપ્તિ થાય છે. અધ્યાત્મ પ્રસન્નતા એ સમાહિત ચિત્તની સુંદર અવસ્થા છે. ત્યારબાદ ઋતંભરા નામની પ્રજ્ઞા થાય છે. આ રીતની કૃતિથી અગાધ એવો યોગ વિષય સુગમ શ્રદ્ધ બળે છે.

દોહા.

ઋતંભરા પ્રજ્ઞા અરુ, વિદિત સુ પર વૈરાગ્ય ।
યોગ અસંપ્રજ્ઞાતકે, હૈ સાધન સદ્ભાગ્ય ॥ ૮૦ ॥

હું ભાગ્યશાળી શિષ્ય યાદવ ! પરમ પ્રસિદ્ધ પર નામનો વૈરાગ્ય અને ઋતંભરા નામની પ્રજ્ઞા અસંપ્રજ્ઞાત યોગનાં સાધન છે.

૧ નિર્વિચારવૈશારદ્યેઽધ્યાત્મપ્રસાદઃ । ૨ ઋતુમ્ભરા તત્ત્વ પ્રજ્ઞા ॥

इति यो० सू०

જો નિર્વીજ સમાધિકે, ઉત્પાદક દ્વય હોત ।

આદિ યોગ વ્યુત્થાનકી, સંસ્કૃતિકો લય હોત ॥ ૮૧ ॥

જે એ (ક્ષતભરા પ્રજ્ઞા અને પર વૈરાગ્ય) નિર્વીજ સમાધિના ઉત્પાદક અને છે અને આદિ યોગ (સંપ્રજ્ઞાત) ના વ્યુત્થાનની સંસ્કૃતિ (સંસ્કાર) નો જેનાથી લય થાય છે

નિર્વિકલ્પ સુસમાધિકે, ઉત્પાદક સંસ્કાર ।

उनसों उद्भव लहत है, हृदयाकाश मँझार ॥ ८२ ॥

અને એ સંસ્કારના લયથી હૃદયાકાશમાં નિર્વિકલ્પ સમાધિના ઉત્પાદક સંસ્કાર ઉદ્ભવ પામે છે.

हरिगीत.

पुनि निर्विकल्प समाधिमें, उद्भूत निरोधक संस्कृति ।

पूर्वोक्त द्वय संस्कारकी प्रतिपद बनत बाधक अति ॥

यद्यपि निरोधावस्थितिमें संस्कृति तत्कालिका ।

वह संस्कृतिका सत्त्व नहि सत्त्व प्रतच्छ प्रणालिका ॥ ८३ ॥

વળી નિર્વિકલ્પ સમાધિમાં ઉત્પન્ન થએલા જે નિરોધક સંસ્કાર તે પૂર્વોક્ત ક્ષતભરા પ્રજ્ઞા તથા પર વૈરાગ્ય એ બન્નેના સંસ્કારના પ્રતિપદ (પગલે પગલે) બાધક અને છે. જે કે નિરોધાવસ્થામાં તત્કાલિક જે સંસ્કાર તેનું પ્રત્યક્ષ થતું નથી પરંતુ તે સમાધિમાં સંસ્કાર સત્ત્વ છે.

क्योंकि प्रतच्छ प्रमानकी सामग्री नहि वह समयमें ।

तदपि यहां व्युत्थानरूप अवस्थितिके उदयमें ॥

अनुमान होताहै निरोधावस्थिति संस्कारका ।

यातें सकल संस्कार वह अनुमेय नाम प्रकारका ॥ ८४ ॥

કારણ કે એ વખતે અર્થાત્ નિર્વિકલ્પ સમાધિમાં પ્રત્યક્ષ પ્રમાણની સામગ્રી હોતી નથી, તેા પણ અહીં વ્યુત્થાન રૂપ અવસ્થાના ઉદયકાળમાં નિરોધાવસ્થાના સંસ્કારવિષયક અનુમાનથી સંસ્કાર સત્ત્વ વિષયિની અનુમિતિ થાય છે, માટે એ સર્વ સંસ્કાર અનુમેય છે.

“અનુષ્ટુપ્”

નિર્વિકલ્પસમાધિમે,^૧ સર્વ વસ્તુ નિરોધ હૈ ।

અસંપ્રજ્ઞાત નામા યો, સમાધિકો સુબોધ હૈ ॥ ૮૫ ॥

નિર્વિકલ્પ સમાધિમાં સર્વ વસ્તુનો નિરોધ હોય છે અને એનેજ અસંપ્રજ્ઞાત સમાધિ કહે છે.

મનોહર.

જાકો ચિત્ત અતિહી સમાહિત હૈ તાકોં યહ ।

પુણ્યકી પ્રવલતાસોં સમાધિ સુગમ હૈ ॥

ચિત્ત હૈ વિક્ષિપ્ત જાકો તાકે લિયે યોગ બિચ ।

પતંજલિ નિગદિત નિમ્ન ત્રય ક્રમ હૈ ॥

તપ અરુ સ્વાધ્યાય ત્યોં ઈશપ્રણિધાનરૂપ ।

ક્રિયાયોગસોં^૨ સમાધિ ભાવના જનમ હૈ ॥

અવિદ્યાદિ પંચક્લેશ^૩ જાસોં અતિ સૂક્ષ્મ હોત ।

યાદવ! સુનહુ એસો યોગકો નિયમ હૈ ॥ ૮૬ ॥

જેમનું ચિત્ત અત્યંત સમાહિત છે તેને પુણ્યની પ્રબળતાથી આ સંપ્રજ્ઞાત સમાધિ સુગમ બને છે અને જેમનું ચિત્ત વિક્ષિપ્ત (વિક્ષેપવાળું) છે તેમને માટે યોગમાં પતંજલિ ભગવાને કહેલા નીચે પ્રમાણે ત્રણ ક્રમ છે. એક તપ, બીજો સ્વાધ્યાય અને ત્રીજું ઈશ્વર પ્રણિધાન આ ક્રિયાયોગથી સમાધિ ભાવનાનો જન્મ થાય છે અને એ સમાધિના ઉદ્ભવથી અવિદ્યા આદિ પંચ ક્લેશ અત્યંત સૂક્ષ્મ થાય છે. હે યાદવ! એવો ક્રિયાયોગનો સ્વભાવ છે.

૧ તસ્યાપિ નિરોધે સર્વનિરોધાન્નિર્વીજઃ સમાધિઃ ॥

૨ તપઃસ્વાધ્યાયેશ્વરપ્રણિધાનાનિ ક્રિયાયોગઃ ।

૩ અવિદ્યાઽસ્મિતારાગદ્વેષાઽભિનિવેશાઃ પંચ ક્લેશાઃ ॥

ઈતિ યોગ સૂત્ર

अनित्यमें नित्यबुद्धि अशुचिमें शुचि बुद्धि ।
 दुःखमें जो सुखबुद्धि स्पष्ट दरसात है ॥
 बहुरि अनात्मामें जो आत्मबुद्धि भासत है ।
 वो अविद्या^१ नाम क्लेश महद कहात है ॥
 द्रग ओर दर्शनकी शक्ति इक आत्मतासी ।
 होत है प्रतीत तब अस्मिता^२ द्रढात है ॥
 राग^३ जो सुखानुशयी द्वेष^४ जो दुःखानुशयी ।
 यादव ! यों क्लेशकी कथा प्रसंगोपात्त है ॥ ८७ ॥

हे यादव ! हवे प्रसंगोपात्त पंच क्लेशानी कथा तमोने कहुं छुं ते श्रवण क्लेश. अनित्य वस्तुमां नित्यबुद्धि, अशुचि (अपवित्र) मां शुचि बुद्धि, दुःखमां सुखबुद्धि अने अनात्मामां आत्मबुद्धि जे सासे छ ते अविद्या नामनो महान क्लेश कहवायछ. द्रष्टि अने दर्शननी शक्ति ज्यां अकार्म (अकल्प) जेवी प्रतीत थायत्यां अस्मिता नामनो क्लेश द्रढताने पायेछ. सुखानुशयी (क्षणिक सुखने आपनार) अे राग नामनो क्लेश अने दुःखानुशयी (दुःखनेहनार) अे द्वेष नामनो क्लेश गलाय छ.

दोहा.

अनिष्ट वस्तुकी जहां, तीव्र अनिच्छा होत ।

अन्तिम क्लेश^५ लहे तहां, अभिनिवेश उद्योत ॥ ८८ ॥

ज्यां अनिष्ट वस्तुनी तीव्र अनिच्छा होय त्यां अभिनिवेश नामनो अन्तिम (पांचमो) क्लेश उदय पाये छ.

१ अनित्याऽशुचिदुःखाऽनात्मसुनित्यशुचिसुखाऽऽत्मख्यातिरविद्या ।

२ दृग्दर्शनशक्त्योरेकात्मतेवास्मिता ॥ ३ सुखानुशयी रागः ४ दुःखानुशयी द्वेषः ५ स्वरसबाही विदुषोऽपि तथाऽऽरूढोऽभिनिवेशः ।

इति यो० सू०

પશ્ચક્લેશકી પ્રસવમ્,^૧ લિખિ અવિદ્યા માત્ર ।

જાકે આશ્રિત વનત હૈ, યોગબ્રહ્મતા પાત્ર ॥ ૮૯ ॥

પાંચકલેશની જન્મભૂમિ કેવળ અવિદ્યાને કહેલી છે. જેના આશ્રયથી મનુષ્ય યોગબ્રહ્મતાના પાત્ર થાય છે.

પુનિ વહ પાંચો કલેશકે, ભેદક ચાર પ્રકાર ।

પ્રસુત-તનુ-વિચ્છિન્ન ત્યોં, અન્તિમ કહત ઉદાર ॥ ૯૦ ॥

વળી એ પાંચ કલેશના ભેદક (ભેદ ઉપજાવનાર) ચાર પ્રકાર છે. ૧ પ્રસુત ૨ તનુ ૩ વિચ્છિન્ન અને ૪ ઉદાર કે જે અન્તિમ ભેદ કહેવાય છે.

કલેશ^૨ધ્યાનસોં હેય વહ, દ્રષ્ટાદ્રષ્ટોત્પત્તિ ।

કારણ કર્માશયહુકી, હૈ મૂલાત્મક વૃત્તિ ॥ ૯૧ ॥

દ્રષ્ટ અને અદ્રષ્ટની ઉત્પત્તિના કારણ રૂપ અને કર્માશયની મૂલાત્મક વૃત્તિ રૂપ અવિદ્યા આદિ પાંચે કલેશ ધ્યાનથી હેય [તજવા યોગ્ય] કહ્યા છે.

જન્મ-આયુ^૩-અરુ ભોગ યહ, ત્રય હૈ કર્મવિપાક ।

હેતુક પુણ્ય અપુણ્યકે, દુઃખરૂપ પરિપાક ॥ ૯૨ ॥

જન્મ, આયુ અને ભોગ એ ત્રણ કર્મવિપાક [કર્મનાં ફળ] છે કે જે પુણ્ય પાપના હેતુરૂપ અને અપાર દુઃખરૂપ છે.

બહુરિ તાપવર્ધક અરુ, કરત સુદ્રઢ અજ્ઞાન ।

દુઃખદ અમિત સંસ્કારસોં, વહી સકલકોં જાન ॥ ૯૩ ॥

વળી એ ત્રણ કર્મ વિપાક ત્રય તાપની વૃદ્ધિ કરનાર અને અજ્ઞાનને અત્યંત દ્રઢ [મજબુત] બનાવનાર છે. હે શિષ્ય યાદવ ! અમિત સંસ્કારથી દુઃખદાયક એ સર્વ કર્મવિપાકને યથાર્થરીતે તમે જાણો.

૧ અવિદ્યાક્ષેત્રમુત્તરેમુખાં પ્રસુતતનુવિચ્છિન્નોદારાણામ્ ૨ ક્લેશમૂલઃ કર્માઽઽજ્ઞા દ્રષ્ટાઽદ્રષ્ટજન્મવેદનીયઃ ॥ ૩ સતિમૂલે તદ્વિપાકો જાત્યાયુર્ભોગાઃ ।

इति यो० सू०

જોલોં દુઃખ^૧ આવે નહીં, તોલોં હેય ઉપાય ।

અનુદિન મતિબલ યોજિકેં, કરહુ સંતસમુદાય ! ॥ ૧૪ ॥

હે સંતસમુદાય ! જ્યાંસુધી દુઃખનું આગમન ન થાય ત્યાંસુધીમાં દુઃખની નિવૃત્તિના ઉપાય કરે.

દ્રષ્ટા દ્રશ્ય વિવેક અવ, સુનુ યાદવ ! સુખધામ ।

દેખત હૈ સવ પુરુષ જો, ઉનકો દ્રષ્ટા નામ ॥ ૧૫ ॥

હે શિષ્ય યાદવ ! હવે સુખના ધામ રૂપ દ્રષ્ટા અને દ્રશ્યનો વિવેક શ્રવણ કરે. જે દ્રશ્યને જુએ છે તે “દ્રષ્ટા” છે

“ મનોહર. ”

પ્રકાશકક્રિયાસ્થિતિશીલભૂતેન્દ્રિયાત્મક ।

દ્રશ્ય^૨ હૈ સકલ સંતજન ! પહિચાનહુ ॥

દ્રષ્ટા અરુ દ્રશ્યકે સંયોગકો^૩ જો હેતુ વહ ।

પ્રકટ અવિદ્યા અભિધાન ક્લેશ જાનહુ ॥

અવિદ્યા અભાવસોં સંયોગકો અભાવ હોત ।

જાસોં ચિત્તશક્તિ પાવે કૈવલ્ય નિધાનહુ ॥

યાદવ ! વહુરિ અંગ અષ્ટ^૪ યહ યોગકે હૈ ।

ઉનકે સુનાઓં અવ સ્પષ્ટ અભિધાન હુ ॥ ૧૬ ॥

પ્રકાશકક્રિયાસ્થિતિશીલ સત્વ રજ અને તમોરૂપ જે પંચભૂત તથા ઇન્દ્રિયાદિ એ સર્વ દ્રશ્ય છે. હે સંતજનો ! એમ નિશ્ચય માનો. દ્રષ્ટા અને દ્રશ્યના સંયોગનો જે હેતુ તે અવિદ્યા નામનો પ્રકટ ક્લેશ છે એમ આપ જાણો. અવિદ્યાના અભાવથી સંયોગનો અભાવ થાય છે અને એ સંયોગના અભાવથી ચિત્ત શક્તિ કૈવલ્ય (મુક્તિ) ને પામે છે. હે શિષ્ય યાદવ ! વળી આ યોગનાં આઠ અંગ છે તેનાં સ્પષ્ટ નામ તમોને સંભળાવું છું.

૧ હેયં દુઃસ્વપ્નાગતમ્ । ૨ પ્રકાશક્રિયાસ્થિતિશીલં ભૂતેન્દ્રિયાત્મકં ભોગા-
સ્વવર્ણ્યં દ્રશ્યમ્ ॥ ૩ દ્રષ્ટૃદ્રશ્યયોઃ સંયોગો હેયહેતુઃ । ૪ યમનિયમાઽસ-
નમજ્યાયામપ્રત્યાહારધાર્માધ્યાનસમાધયોઽષ્ટાંગાનિ ॥ ઇતિ યો. સૂ.

“ ઘનાક્ષરી ”

યમ ઓ નિયમ પુનિ આસન ત્યોં પ્રાણાયામ ।
 પ્રત્યાહાર--ધારણા ઓ ધ્યાન--સમાધિ સુજાન ॥
 તામેં અહિંસા રુ સત્ય--અસ્તેય રુ બ્રહ્મચર્ય ।
 ત્યોંહિ અપરિગ્રહ યોં પઞ્ચ યમ^૧ પહિચાન ॥
 શૌચ ઓ સંતોષ--તપ--સ્વાધ્યાય સુ નિયમમેં^૨ ।
 અન્તિમ હૈ શ્રેષ્ઠ અતિ ઈશ્વરકો પ્રણિધાન ॥
 અહિંસા પ્રતિષ્ઠિતસોં કાઢૂકો ન વૈરભાવ^૩ ।
 હોવે સત્યનિષ્ઠ^૪ સદા ફલયુક્ત ક્રિયાવાન ॥ ૧૭ ॥

યમ, નિયમ, આસન, પ્રાણાયામ, પ્રત્યાહાર, ધારણા, ધ્યાન અને સમાધિ એ યોગનાં આઠ અંગ છે. તેમાં યમના પાંચ પ્રકાર છે. એક અહિંસા, બીજું સત્ય, ત્રીજું અસ્તેય (ચોરી ન કરવી), ચોથું બ્રહ્મચર્ય અને પાંચમો અપરિગ્રહ (કોઈ પાસેથી દાન ન લેવું). નિયમ પણ પાંચ પ્રકારનો છે. શૌચ, સંતોષ, તપ, સ્વાધ્યાય અને ઈશ્વર પ્રણિધાન. હે યાદવ ! અહિંસાપ્રતિષ્ઠિત થવાથી કોઈ સાથે વૈરભાવ રહેતો નથી. સત્ય પ્રતિષ્ઠામાં ક્રિયા સદૃશ થાય છે.

દોઢા.

સેવત જો અસ્તેય^૫ તિહિ, પ્રાપ્ત હોત સવ રત્ન ।
 વીર્યલાભહિત વિદિત હૈ, બ્રહ્મચર્યકા^૬યત્ન ॥ ૧૮ ॥

જે અસ્તેય નામના યમનું સેવન કરે છે તેને સમગ્ર રત્નની પ્રાપ્તિ થાય છે અને વીર્યના લાભને માટે બ્રહ્મચર્યરૂપી યત્ન આવશ્યક છે.

- ૧ અહિંસાસત્યાસ્તેયબ્રહ્મચર્યાપરિગ્રહા યમાઃ । ૨ શૌચસંતોષતપસ્વાધ્યાયે શ્વરપ્રણિધાનાનિ નિયમાઃ ॥ ૩ અહિંસાપ્રતિષ્ઠાયાં તત્સન્નિધૌ વૈરત્યાગઃ ।
 ૪ સત્યપ્રતિષ્ઠાયાં ક્રિયાફલાઽઽશ્રયત્વમ્ ॥ ૫ અસ્તેયપ્રતિષ્ઠાયાં સર્વરત્નો-
 પસ્થાનમ્ । ૬ બ્રહ્મચર્યપ્રતિષ્ઠાયાં વીર્યલાભઃ ॥

इति यो० सू०

મૃત મવિષ્યત્ જન્મકા, જાસોં હોવત જ્ઞાન ।

અપરિગ્રહવૃત્તિ યહી, મંગલ દેત મહાન ॥ ૧૯ ॥

જેનાથી મૃત (ધૃત ગચ્છેલા) અને ભવિષ્યત્ (થનારા) જન્મનું જ્ઞાન થાય તે અપરિગ્રહ નામનો યમ કહેવાય છે. એ અપરિગ્રહ વૃત્તિ મહાન મંગલને આપનારી બને છે. આ રીતે યમના પાંચ પ્રકાર કહ્યા.

લહત શૌચસોંર અન્યકા, અસંસર્ગ ઉદ્યોત ।

બહુરિ જુગુપ્સા સ્વાંગકી, સત્ત્વ શુદ્ધિ ત્યોં હોત ॥ ૧૦૦ ॥

હવે નિયમના પાંચ પ્રકારમાં પ્રથમ જે શૌચ છે તેનાથી અન્યનો અસં-
સર્ગ ઉદય પામે છે અર્થાત્ શૌચનું સેવન કરનાર કોઈનો સંસર્ગ કરતો નથી.
અસંગ રહે છે. વળી એવા સંગ રહિત પુરૂષને યોનાના અંગની પણ જુગુપ્સા
(અળખામણપણું) થાય છે અને એ જુગુપ્સાથી સત્ત્વની શુદ્ધિ થાય છે.

સત્ત્વશુદ્ધિસોં^૧ ઉદ્ભવત, સૌમનસ્ય સુખરૂપ^૨ ।

પુનિ उनसों एकाग्रता, उद्भव लहत अनुप ॥ ૧૦૧ ॥

એ સત્ત્વ શુદ્ધિથી મનમાં પ્રસન્નતા ઉદ્ભવે છે અને તેનાથી ઉપમા ન
આપી શકાય એવી એકાગ્રતા ઉદ્ભવ પામે છે.

“ હરિગીત ”

एकाग्रतासों इन्द्रियोंपें विजय पावत है यति ।

उन विजयसों पुनિ आत्मदर्शनयोग्यता पावत अति ॥

सुनहु सकल श्रोता ! सुखद यों योगका साम्राज्य है ।

यह शौच त्यागीके लियेभी सर्वदा अत्याज्य है ॥ ૧૦૨ ॥

એ એકાગ્રતાથી યોગી પુરૂષ ઇન્દ્રિયો ઉપર વિજય મેળવે છે અને એ
વિજયથી આત્મ દર્શનની યોગ્યતા પામે છે. હે સર્વ શ્રોતાજનો! આ રીતે યોગીનું
સુખદાયક સામ્રાજ્ય છે. ત્યાગીને માટે પણ ઉક્ત શૌચ નિરંતર અત્યાજ્ય (નહિ
તજવા યોગ્ય) છે.

૧ અપરિગ્રહસ્થૈર્યેજન્મકથન્તાસમ્બોધઃ ॥ ૨ શૌચાત્સ્વાક્ષુજુગુપ્સા પરૈ

સ્સંસર્ગઃ ૩ સત્ત્વશુદ્ધિસૌમનસ્યૈકાગ્ર્યેન્દ્રિયજયાઽત્મદર્શનયોગ્યત્વા-

નિચ ૪ સન્તોષાદનુત્તમઃ સુખલાભઃ ॥

इति यो० सू०

दोहा.

अर्पत अनुपम लाभकों, शंका त्रिन संतोष ।

नष्ट करत तप निमिषमें, अशुद्धिके सब दोष ॥ १०३ ॥

संतोष नामने नियम शंका वगर अनुपम लाभने अर्पणु करे छे. तप नामने नियम निमिष मात्रमां अशुद्धिना सर्व दोषाने नष्ट करे छे.

त्यों कायिक शुद्धि अरु, अणिमादिक जो अष्ट ।

सिद्धि है वह तपहुतें^१ सुगम होत है स्पष्ट ॥ १०४ ॥

तेभज ते तपशी अष्टिमा आदि अष्ट सिद्धि प्राप्त थाय छे.

ईष्टदेव^२ स्वाध्यायसों, प्रतिदिन होत प्रसन्न ।

ईश्वरके प्रणिधानसों,^३ सिद्ध समाधि अनन्य ॥ १०५ ॥

स्वाध्यायशी (भिक्षु दायक शास्त्रोतां अध्ययनशी) प्रतिदिन अष्ट देव प्रसन्न थाय छे अने ईश्वर प्रणिधानशी अनुपम समाधि सिद्ध थाय छे. आ रीते नियम नामे द्वितीय योगांग जलशे. हुवे

सुखपूर्वक जो स्थैर्य है, उनका आसन^४ नाम ।

पद्म वीर अरु सिद्ध यों, अमित भेद अभिराम ॥ १०६ ॥

सुखपूर्वक जे स्थिरता अनु नाम “आसन” छे अने ते योगजुं त्रीणुं अंग छे. तेना पद्म, वीर अने सिद्ध आदि अनेक छे. जेभके पद्मासन, वीरासन वगैरे.

श्वास ओर प्रश्वासकी, गतिको जो विच्छेद ।

उनकों “प्रणायाम^५” सब, यतिवर कहत अखेद ॥ १०७ ॥

श्वास अने प्रश्वासनी गतिने जे विच्छेद (रिक्तु) तेने सभज योगीजने जेदरहित “प्राणायाम” नामनुं शोधुं योगांग कहे छे.

१ कायेन्द्रियसिद्धिरशुद्धिक्षयात्तपसः । २ स्वाध्यायादिष्टदेवतासम्प्रयोगः ।

३ समाधिसिद्धिरीश्वरप्रणिधानात् ॥ ४ स्थिरसुखमासनम् ॥

५ तस्मिन्सति श्वासप्रश्वासयोगतिविच्छेदः प्राणायामः ॥ यो० सू०

પુનિ उनके त्रय भेद है, एक “ बाह्य^१” अभिधान ।

त्योही “आभ्यन्तर” द्वितीय, तृतीय“स्तंभ” पहिचान ॥१०८॥

એ પ્રાણાયામના ત્રણ ભેદ છે. એક બાહ્ય, બીજો આભ્યન્તર અને ત્રીજો સ્તંભ.

“ हरिगीत ”

जो बाह्य वो रेचक रु पूरक नाम आभ्यन्तर वही ।

जो स्तंभ वह कुंभक सुनहु यादव ! किया यौगिक यही ॥

पुनि देश काल समेत संख्यासोंजु दीर्घ रु सूक्ष्मता ।

प्रत्येक प्राणायाम लहत स्वरूपसों द्रग्विषयता ॥ १०९ ॥

જે બાહ્ય પ્રાણાયામ (નાસિકાદ્વારા વાયુનું બહાર નિર્ગમન કરવું) એજ રેચક છે. જે આભ્યન્તર પ્રાણાયામ [બાહ્યવાયુને નાસિકા દ્વારા અંદર પુરવો] એજ પૂરક છે અને જે સ્તંભ પ્રાણાયામ(પ્રાણને હૃદય દેશમાં સ્થિર રાખવો)એજ કુંભક છે. હે યાદવ! આ યોગ સમ્બંધી ક્રિયા તમે શ્રવણ કરો. ઉક્ત ત્રિવિધ પ્રાણાયામ દેશ અને કાળ સહિત સંખ્યાથી દીર્ઘતા અને સૂક્ષ્મતાને ધારણ કરેછે અને પ્રત્યેક પ્રાણાયામ સ્વરૂપથી દ્રગ વિષય અને છે અર્થાત્ દ્રષ્ટિ ગોચર થાયછે,

“ मनाहर ”

अभ्यासी पुरुष स्थित होइकें इकान्त स्थल ।

राखिकें जरासा तूल नासिका निकटमें ॥

रेचकसों वायु पुनि पहुचावे वहां तक ।

द्वादशांगुलिके परिमाण त्यों सुघटमें ॥

करे जब बाह्य वायु स्थिरताको कार्य तब ।

दीर्घ सूक्ष्म प्राणायाम आवत प्रकटमें ॥

आभ्यन्तर्वायु पहुचावे नाभिचक्र तब ।

दीर्घ सूक्ष्म आन्तरिक पूरक हो घटमें ॥ ११० ॥

૬ સ તુ બાહ્યાઃસ્થાનસ્તમ્ભવૃત્તિર્દેશકાલસંખ્યાભિઃ પરિદૃષ્ટો દીર્ઘસૂક્ષ્મઃ

યો૦ સૂ૦

योगीना अक्ष्यासी पुश्य अेकांत स्थगे स्थित थऽ नासिकानी नञ्कभां जरा
३ राभी रेचक प्राणायामथी अे ३ पर्यन्त वायुने पढोयाडे, अे वायु भराभर
भार आंगण परिभाष ज्यारे आह स्थिरतानुं कार्य करे त्यारे आह दीर्घ सूक्ष्म
प्राणायाम थाय छे अने अेज रीते पूरक प्राणायामथी ज्यारे आक्ष्यन्तर वायु
नासिक्यक पर्यन्त पढोयाडे त्यारे आक्ष्यन्तर दीर्घसूक्ष्म प्राणायाम सिद्ध थाय छे.

जानुके उपरि चारों ओरही फिराई हस्त ।

समय लगे जो इक चुटकी बजानेमें ॥

मात्रा वो कहात प्राणायाममें बढाई उन्है ।

छत्तीसलों रहे जब वही स्थैर्य पानेमें ॥

तब दीर्घ सूक्ष्म प्राणायाम नाम सिद्ध होत ।

पुनि ऊर्ध्व प्राण नाम वायुके चढानेमें ॥

उद्धात प्राणायाम स्पष्टही कहावत है ।

दबाई अपान वायु प्रानके स्थिरानेमें ॥ १११ ॥

जानुना (गोड्डुना) उपर तारे तरङ्ग हाथ डेरवी अेक अपरी वगाडवामां जेटले।
समय लागे तेहना समयनी अेक मात्रा गणायछे. प्राणायामभां अे मात्राने वधारी
छत्तीस मात्रा सुधी ज्यारे स्थिरतानी प्राप्ति थाय त्यारे अेक दीर्घसूक्ष्म प्राणायाम
सिद्ध थाय छे. वणी प्राणवायुने उंचे चढाववामां अपान वायुने दबावी प्राणवायुनी
स्थिरता करवाथी उद्धात प्राणायाम छेवेवाय छे.

दोहा.

द्वादश मात्राको समय, उनमें है अति इष्ट ।

क्रम यों प्राणायामके, अनेक है उपदिष्ट ॥ ११२ ॥

अे उद्धात प्राणायामभां भार मात्रानो समय स्थिरता भारे अति इष्ट
छे. हे यादव! आ रीते प्राणायामना कभ अनेक प्रकारे योगाचार्ये उपदेशला छे.

नासिकाग्रसों वायु जब, द्वादश अंगुलि जात ।

तब रेचकस्थिर नामको, प्राणायाम कहात ॥ ११३ ॥

જ્યારે નાસિકાના અમ્ભાગથી વાયુ બાર આંગળ નીચે જાય ત્યારે સ્થિર રેચક નામનો પ્રાણાયામ કહેવાય છે.

છત્તીસમાત્રાલોં રહે, અન્તર્વાયુ સ્થિર ।

તવ કુંભક સ્થિર નામકો, પ્રણાયામ પ્રવીર ॥ ૧૧૪ ॥

હે બુદ્ધિબળયુક્ત યાદવ ! જ્યારે છત્તીશ માત્રા પર્યાન્ત આશ્વન્તર્વાયુ સ્થિર રહે ત્યારે સ્થિર કુંભક નામનો પ્રાણાયામ જાણવો.

રેચક ઓ પૂરક સહિત, જવહી કુંભક હોત ।

લહત સહિત કુંભક તવેં, યોગ સમય ઉદ્યોત ॥ ૧૧૫ ॥

જ્યારે રેચક અને પૂરક અપેક્ષિત કુંભક સ્થિર થાય છે તેને સાપેક્ષિત કુંભક પ્રાણાયામ કહે છે.

રેચક પૂરક રહિત જવ, હિયમેં વાયુનિરોધ ।

કેવલ કુંભક હોત તવ, દૂર કરત અવરોધ ॥ ૧૧૬ ॥

જ્યારે રેચક અને પૂરકની અપેક્ષા રહિત દૃઢ્યમાં વાયુનો નિરોધ થાય ત્યારે કેવલ કુંભક નામનો પ્રાણાયામ ગણાય છે કે જે સર્વ પાપોને દૂર કરે છે.

“ હરિગીત. ”

અભ્યાસ પ્રાણાયામકો મનકોં સદા સ્થિર કરત હૈ ।

ઇન્દ્રિય રુ તદ્વિષયી સવંધક ભાવ સવ સંહરત હૈ ॥

મન^૧ તુલ્ય સ્થિરતા ઇન્દ્રિયોંકી હોતહૈ યહ રીતસોં !

વશીભૂત ઇન્દ્રિયગન અવશ્ય બને સમાહિત ચિત્તસોં ॥૧૧૭॥

હે યાદવ ! પ્રાણાયામનો અભ્યાસ મનને નિરન્તર સ્થિર કરે છે તેમજ ઇન્દ્રિય વિષયિની ભાવનાનો નાશક છે. આ પ્રાણાયામ યોગથી મનની પેઠે ઇન્દ્રિયોની પણ સ્થિરતા થાય છે. સમાહિત ચિત્તથી ઇન્દ્રિયોનો સમુદાય અવશ્ય વશીભૂત બને છે.

पुनि उन अवस्थाको प्रकट अभिधान “प्रत्याहार”^१ है ।
 इन्द्रिय सुयश उनसोंहि होवत यह प्रसिद्ध प्रकार है ॥
 नासाग्र किंवा हृत्कमलबिच कहँ हि चित्त रुकात है ।
 अभिधान उनको “धारणा”^२ धारण विधान कहात है ॥ ११८ ॥

ज्यारे समाहित चित्तधी इन्द्रियगलु पश थाय त्यारे ओ अवस्थातुं नाम “प्रत्याहार” कहवाय छे. ओ प्रत्याहारधी इन्द्रियो सारी रीते पश अनेछे ओ योग प्रकार प्रसिद्ध छे. नासिकाना अग्रभागमां अथवा हृदय कमलमां किंवा अंगना केहँ ओक स्थानमां चित्तने स्थिर राखवुं तेतुं नाम “धारणा” कहवाय छे.

चित्तवृत्ति ध्येयाकार जब एकाग्रपनकों लहत है ।
 तब योगहूकी पद्धतिमें “ध्यान”^३ उनकों कहत है ॥
 पुनि वृत्ति केवल ध्येयमात्रजु ओर कलु भासत नहीं ।
 उनकों “समाधि”^४ समज लेना योगको आश्रय ग्रही ॥ ११९ ॥

ज्यारे ध्येयाकार चित्तवृत्ति ओकाग्रपनाने पामे छे त्यारे योगनी पद्धतिमां तेने “ध्यान” ओतुं नाम आपवाभां आवे छे. ज्यारे केवल ध्येयमात्र वृत्ति अने अने अन्य क'छ छासे नहि त्यारे तेने “समाधि” समजवो.

“मनोहर”

संप्रज्ञात समाधिके बहिरंग साधनमें ।
 यम नियमादि स्थान सर्वदा लहत है ॥

१ स्वविषयासम्प्रयोगे चित्तस्वरूपाऽनुकार इवेन्द्रियाणां प्रत्याहारः

२ देशबन्धश्चित्तस्य धारणा ॥ ३ तत्रप्रत्ययैकतानताध्यानम्

४ तदेवाऽर्थमात्रनिर्भासं स्वरूपशून्यमिव समाधिः

यो० सू०

पुनि धारणादि त्रय अन्तरंग साधनमें ।
 पावत है स्थान जाकों संयम 'कहत है ॥
 संयमकी धारणासों योगक्रियाशुद्धि होत ।
 बुद्धिकी विमलता अपार उलहत है ॥
 अन्तरंगसाधन त्रिपुटी निर्विकल्प नाम ।
 समाधिमें बहिरंग भावकों ग्रहत है ॥ १२० ॥

संप्रज्ञात समाधिना यम, नियम, आसन, प्राणायाम अने प्रत्याहार ये पांच योगांग बहिरंग साधन छे अने धारणा, ध्यान अने समाधि ये त्रय योगांग संप्रज्ञात समाधिना अन्तरंग साधन छे; जेने संयम कहै छे. संयम धारण करवाथी योग क्रियानी शुद्धि पाय छे अने शुद्धिनी अपार विमलता उदय पाय छे. संप्रज्ञात समाधिना अन्तरंग साधनइय धारणा आदि त्रिपुटी निर्विकल्प समाधिना बहिरंग साधन कहैवाय छे.

“घनाक्षरी”

बहुरि ऋतंभरा अवस्था यों विरागपर ।
 साधन असंप्रज्ञात समाधिके अन्तरंग ॥
 यह योगशास्त्रविच प्रकृति ओ पुरुष त्यों ।
 प्रमाणादि व्यवस्थाको मेंने जो कह्यो प्रसंग ॥
 यादव ! है वही सब सांख्यशास्त्र अनुसार ।
 यातें यथामति मेंने सुनाये संक्षेप संग ॥
 रखना सदैव अवधानमें विरक्त जन ।
 जानि सुखरूप महा योगके अखिल अंग ॥ १२१ ॥

ઋતંભરા વ્યવસ્થા અને પરવૈરાગ્ય એ સર્વ વ્યસંપ્રજ્ઞાત સમાધિના અંતરંગ સાધન છે. હે યાદવ ! આ યોગશાસ્ત્રના પ્રવચનમાં પ્રકૃતિ અને પુરૂષ તથા પ્રમાણ આદિની વ્યવસ્થા સાંખ્ય શાસ્ત્ર અનુસાર છે. તે સાંખ્ય અને યોગના સિદ્ધાંતો ભારી ભતિ પ્રમાણ સંક્ષેપથી તમેને સંભળાવ્યા છે. હે વિરક્ત સંતજનો ! આ મહાન સુખરૂપ યોગનાં સમગ્ર અંગ આપ સદૈવ ધ્યાનમાં રાખજો.

શ્રીરઘુવર શ્રીમાધવજી, ગુરુપ્રસાદકોં પાડે ।

ભરૂં મયૂખ સમાપ્તિ યહ, મુદમંગલતેં છાડે ॥

इति श्रीमद्भवेदान्ततीर्थपंडितमायाराम
संगृहीत श्रीसत्पुरुषचरित्रप्रकाशे योग-
शास्त्रनिरूपणं नाम चतुर्दशो मयूखः

શ્રી ગણેશાય નમઃ

અથ પચ્ચદશો મયૂખઃ

દોહા.

તદનન્તર રઘુનાથપુરી, બોલે ધરી ગુરુ ધ્યાન ।

પૂર્વમીમાંસા શાસ્ત્ર અવ, સુનુ સવ સંત સુજાન ॥ ૧ ॥

ત્યારબાદ ગુરુ નીલકંઠસ્વામીનું સ્મરણ કરી મહારાજ રઘુનાથપુરી બોલ્યા જે હે સુજ્ઞ સંતજનો ! હવે પૂર્વમીમાંસા નામના શાસ્ત્રનું શ્રવણ કરો.

જાકે કર્તા જૈમિની^૧, પણ્ડિત મહા પ્રસિદ્ધ ।

જિહિ દ્વાદશ^૨ અધ્યાયમેં, શ્રૌતકર્મ કિય સિદ્ધ ॥ ૨ ॥

જેના કર્તા મહાન પ્રસિદ્ધ મહુષિ જૈમિની થયાકે જેઓએ બાર અધ્યાયમાં શ્રૌતકર્મના વિધિ બતાવ્યા છે.

વિધિ આદિક શુભ અર્થકો, પાવન કિયો પ્રકાશ ।

નિર્ણાયક ધર્માદિકે, જો પદાર્થ સુખરાસ ॥ ૩ ॥

અને જેમણે વિધિ, મંત્ર, અર્થવાદ અને નિષેધ આદિ વેદાર્થનો નિર્ણય કર્યો છે. જેનાથી સુખના સાધનરૂપ ધર્માદિનો નિર્ણય કરવામાં આવ્યો છે.

યાદવ ! હૈં યહ શાસ્ત્રકો, પૂર્વમીમાંસા નામ ।

જામેં સૂત્ર સહસ્ર યુગ, આવત દ્રગ અભિરામ ॥ ૪ ॥

હે યાદવ ! આ શાસ્ત્રનું પૂર્વમીમાંસા એવું નામ છે જેમાં પ્રાયઃ બે હજાર સૂત્રો છે.

૧ અધિકારોઽતિદેશજ્ઞ, સામાન્યેન વિશેષતઃ । ઝહો વાધશ્ચ તંત્રશ્ચ, પ્રસંગશ્ચો-
દિતાઃ ક્રમાત્ ॥   ઇતિ જૈમિનીન્યાયમાલાયામ્

૨ ધર્મો દ્વાદશલક્ષણ્યા, વ્યુત્પાદ્યસ્તત્ર લક્ષણૈઃ । પ્રમાણભેદશેષત્વપ્રયુક્તિક્રમ-
સંજ્ઞકાઃ ॥

અ-૧-પા-૧ અધિ-૧

इक सहस्र है अधिकरण, महद गहन यह ग्रन्थ ।

सबसों अधिक प्रमाणमें, पुनित दिखावत पन्थ ॥ ५ ॥

अने ओङ्क लुअर अधिकरण छे. आ ग्रन्थ महान गहन अने प्रमाणमें सर्व शास्त्रोत्थी अधिक छे तेमज धर्म मार्गनि अतावनार छे.

कर्मनिरूपणविषयको, परम प्रयोजन जान ।

कह्यो प्रथम अध्यायमें, जहँ विधिवाद प्रमान ॥ ६ ॥

श्रौत कर्मनिरूपण विषयने परम उपयोगी जाली मुनिवर जैमिनीअ प्रथम अध्यायमें विधिवाद कहेल छे.

याग ओर दानादिके, कर्मरूप जो भेद ।

कहे द्वितीय अध्यायमें, करत भ्रान्ति उच्छेद ॥ ७ ॥

याग अने दान आदिना कर्मरूप के भेद छे ते श्रीज अध्यायमें कहेला छे.

त्योहि तृतीय अध्यायमें, दर्श पूर्णमासादि ।

कृति हित विस्तृतिसों कहे, प्रयाजपञ्चक आदि ॥ ८ ॥

अवीज रीते श्रीज अध्यायमें दर्श पूर्णमासरूप प्रकृति याग तथा तेना पञ्चप्रयाजनि अंगो विस्तारथी बखुवेला छे,

दर्श पूर्णमासादिके, अर्थरूप तच्छेष ।

जामें जैमिनीकथित है, उचित सकल उपदेश ॥ ९ ॥

पणी दर्श पूर्णमास आदिना अर्थरूप तच्छेष अंग पदार्थ सारी रीते अतावेला छे.

“ हरिगीत ”

बहुरि चतुर्थाध्यायमें गोदोहनादिक जो क्रिया ।

कृत्वर्थ है न प्रयुक्त ऐसा स्पष्टही समजा दिया ॥

पुरुषार्थतामें मात्र कृति गोदोहनादि प्रयुक्त है ।

क्रम नियति वस्तुविधेयसों अध्याय पञ्चम युक्त है ॥ १० ॥

વળી એથા અધ્યાયમાં ગોદોહન આદિ જે ક્રિયા છે તે કૃત્વર્થ (યાગ અર્થ) પ્રયુક્ત નથી, કિન્તુ ગોદોહનાદિ કૃતિ માત્ર પુરુષાર્થતામાં ઉપયોગી છે. પાંચમા અધ્યાયમાં નિયત ક્રમથી વસ્તુઓનું વિધાન કરવામાં આવ્યું છે.

“ ઘનાક્ષરી ”

અન્ધ પંગુ આદિ દોષ રહિત જો કર્તા તાકો ।
અધિકાર કર્મવિચ્છેદ કહત અધ્યાય ષષ્ઠ ॥
સત્તમ અધ્યાયમે સમાન ઇતરત્વ આદિ ।
વચ્ચન પ્રત્યક્ષસોં નિરૂપણ કિયો હૈ સ્પષ્ટ ॥
અગ્નિહોત્ર આદિ નામસોં વચ્ચન અનુમિત ।
તાસોં સામાન્યાતિદેશ વામેં હૈ સમુપદિષ્ટ ॥
અષ્ટમ અધ્યાયમેં હૈ નિરદેશ દેવતાકો ।
યાદવ ! સુનહુ યહ વિષય મહાન ક્ષિપ્ત ॥ ૧૧ ॥

છક્રા અધ્યાયમાં અર્ચના તથા પંગુતા આદિ દોષરહિત જે કર્તા તેનો કર્મમાં અધિકાર કેવો હોવો જોઈએ તે કહ્યું છે. સાતમા અધ્યાયમાં સમાન ઇતરત્વ આદિ વચ્ચનોત્તર પ્રત્યક્ષથી સ્પષ્ટપણે નિરૂપણ કર્યું છે તેમજ અગ્નિહોત્ર આદિના નામથી તથા વચ્ચનઅનુમિતિથી સામાન્યાતિદેશ ઉપદેશો છે. આઠમા અધ્યાયમાં દેવતાનો નિર્દેશ કરેલો છે. હે યાદવ ! આ શ્રૌત વિષય મહાન ગહન છે.

“સૌર્ય ચરું નિર્વપેત્” યા વિધિ હૈ પ્રકરણ ।
તદ્વિતસોં તામેં કિયો દેવતાકો નિરદેશ ॥
ષક દેવતાત્વ અરુ ઔષધ સુદ્રવ્ય આદિ ।
લિઙ્ગસોં દિશ્વાયો કૃતિકો વિશેષ અતિદેશ ॥
ઓર કહુ વસ્તુ નહિ “આગ્નેય હિ પુરોહાશ”- ।

विषयक मात्र इतिकर्तव्यताको निदेश ॥

नवम अध्यायमें प्रकृतियाग मंत्र “जुष्टं- ।

निर्वपामि अग्नये” यों अग्निको कियो उद्देश ॥ १२ ॥

“સૌર્ય” અર્થે નિર્વપેત” [સૂર્ય દેવ સખાંધી ચર અર્પણ કરવો] એવું આક્રમા અધ્યાયમાં પ્રકરણ છે તેમાં તથિત પ્રત્યય વિશેષથી દેવતાના નિર્દેશ કર્યો છે તેમજ એક દેવતાનું અને ઉત્તમ દ્રવ્ય આદિ ઔષધ લિંગથી કૃતિના વિશેષ અતિદેશ બતાવ્યો છે. “આગ્નેય:પુરોડાશ:” [અગ્નિ દેવ સખાંધી પુરોડાશ] એ વિષયક ધૃતિ કર્તવ્યતાનો નિર્દેશ કરેલ છે. નવમા અધ્યાયમાં પ્રકૃતિયાગ મંત્રથી “જુષ્ટ” નિર્વપામિ અગ્નયે” (અગ્નિને હોમવા યોગ્ય પદાર્થ અર્પણ કરું છું) એ રીતે અગ્નિને ઉદ્દેશ રૂપે બતાવેલો છે.

“ मनोहर ”

प्रकरण विकृतिमें अग्निपद परित्यागी ।

‘सूर्यपदको प्रक्षेप कियो मुनिने वहां ॥

अग्निकी विभक्ति सूर्यकों लगाइ मंत्र वह ।

सिद्ध कियो जाको अभिराम नाम है उहा ॥

दशम अध्याय बिच कृश्नल पदार्थ तामें ।

उदकसों प्राप्त अवघात वृथाही कहा ॥

उनका अभावहै वितुशीकरणमहँ ।

याहितें अयुक्त वह मुनि चित्तने चहा ॥ १३ ॥

વળી વિકૃતિ યાગમાં અગ્નિ પદને ઠેકાણે સૂર્યપદને કહેલ છે અને ચતુર્થી વિભક્તિ સૂર્યને લગાડો એ મંત્ર સિદ્ધ કર્યો જેને વૈદિકો “ઉહા” કહે છે. દશમા અધ્યાયમાં કૃશ્નલ પદાર્થમાં ઉદકપ્રાપ્ત અવઘાત વૃથા કહેલો છે, કારણ કે તેમાં વિતુ-શીકરણના અભાવ હોવાથી મુનિએ ત્યાં ઉદકાવઘાતનો આધ કહ્યો છે.

१ अग्नये जुष्टं निर्वपामीत्यस्यस्थाने सूर्याय जुष्टं निर्वपामीति सौर्यचराति-
देशो बोध्यः ।

“हरिगीत”

एकादशम अध्यायमें आग्नेय याग प्रधान है ।
वहँ प्रयाजादिक अंगसों इक समय जो अनुष्ठान है ॥
माना गया उपकार तासों संतजन ! सुनि लीजियें ।
अध्याय अन्तिमके विवर्णनमें अवें श्रुति दीजियें ॥ १४ ॥

अध्यायभा अध्यायभा आग्नेयादि प्रधान यागाना अेकव्यत अनुष्ठानभा
प्रयाजादि अंगथी उपकार मानेला छे छे संतजनो ! हुवे छेला[आरभा]अध्यायन
विवर्णन अंगथी करे।

अनुष्ठान पशु उपकार हित जो सिद्ध याग प्रधानका ।
तामें प्रयाजाद्यंगसों पश्वंग मंत्र प्रमानका ॥
जो होत पुरोडाश तामें यह बड़ा उपकार है ।
अध्यायके संक्षिप्त यों सामान्य विषय विचार है ॥ १५ ॥

आरभा अध्यायभा प्रधान पशुना उपकार भाटे अनुष्ठान के पश्वंग तेने
प्रयाजादि अंगथी पुरोडाशभा उपकार छेला छे छे यादव ! आ रीते आर
अध्यायने सामान्य विषयविचार संक्षेपथी मे' तमाने छेला।

पूर्वाक्त सब अध्यायके प्रतिपादमें जो विषय है ।
यादव ! सुनहु सह संत जिनसें ज्ञानकाही उदय है ॥
अध्याय^१ पहिला पाद प्रथम प्रमाण विधिरूप कहत है ।
अरु द्वितीय पाद प्रमाण अर्थजुवादरूपहि ग्रहत है ॥ १६ ॥

छे यादव ! पूर्वे छेला आर अध्यायना दरेक पादभा के विषय छे तेने
विशेषथी संतजनो सहित तमे अंगथी करे। अनाथी पूर्वभाभासाक्षान
भाते अने प्रथम अध्यायना प्रथम पादभा विधिप्रमाण प्रमाण छेला छे अने अने
पादभा अर्थवाद प्रमाण छेला छे

१. विषयार्थवादस्मृतयो, नाम चेति चतुर्विधम्। मध्यमाध्यायगैः सदैश्चतुर्विधा-
नमीरितम् ॥
अ०१ पा०१ अ०१ श्लो-१३

मंत्रोपलक्षक नाम जाको कहत है पर्यायमें ।

पुनि तृतीय पाद प्रमाणरूप स्मृतिकों बतावत न्यायमें ॥

या विधहि शिष्टाचारकोंभी प्रमाणरूप कहे वही ।

है पाद अन्तिम उद्भिदरु चित्रादि निर्देशक सही ॥ १७ ॥

अर्ही अर्थवाद मंत्रने पक्ष उपलक्षक छ. त्रीज पादमां न्याय (अधिकरखे) नी अंदर स्मृतिने प्रमाणरूप अतावेस छ अने शिष्टाचारने पक्ष अवीज रीते प्रमाणरूप कहेस छ. योथा पादमां उद्भिद अने चित्र आदिना निर्देश करेला छ.

यादव ! द्वितीय अध्यायके प्रतिपादगतविषयावलि ।

सुनु संतजन सह स्पर्श जासों करत है नहि अघ अलि ॥

आख्यानकोंजु अपूर्वबोधक प्रथमपाद द्रढावही ।

ओ कर्मभेद चिंतोपयुक्त उपोद्घात दिखावही ॥ १८ ॥

हे यादव ! हुवे भीज अध्यायना प्रतिपादमां रहले विषय संतजन सहित अवस्थ करे। जेथी तमोने पापपुत्ररूप स्पर्श नहि करे. भीज अध्यायना प्रथम पादमां आख्यातने अपूर्वार्थयोवक कहेस छ अने कर्मभेद साथे चिंतोपयुक्त [चिन्तन सहित] उपोद्घात कही अताव्यो छ.

चोपाई.

द्वितीय पादकी मधुर प्रसादी ।

धातुभेदरूप पुनरुक्त्यादि ॥

तासों कर्मभेद है निर्णित ।

जासों होत अमित जनको हित ॥ १९ ॥

भीज पादमां धातुभेद पुनरुक्ति आदि कर्मभेद कहेस छ जेनाथी कर्म वादीआहुं हित थक शके छ.

तृतीय पादमें विषय रथन्तर ।
 आदिककों कृतिभेद अनन्तर ॥
 प्रामाण्या अपवाद स्वरूपा ।
 कहत भये मतिनिधि मुनिभूपा ॥ २० ॥

त्रीण पादभां रथन्तर आदिना इमं भेद प्रामाण्यापवादयोः कहेल छे

विषय चतुर्थपादमहँ सोहे ।
 नित्य रु काम्य करमयुग जो है ॥
 ताके विविध प्रयोजन भेदा ।
 लिखत भये ऋषिराज अखेदा ॥ २१ ॥

चौथा पादभां नित्य अने काम्य अये ये प्रकारनां इमिना विषय वक्ष्यवित्ता छे तेभज ऋषिराज जैमिनीअये अये पादभां उक्त अन्ने इमिना विविध प्रयोजन-
 भेद पक्ष लभेला छे.

अब अध्याय तृतीयके पादा ।
 विषय सुनहु उनके विनवादा ॥
 प्रथमपाद शेषत्वसुबोधक ।
 जो श्रुति लिङ्गादिक सत शोधक ॥ २२ ॥

हे यादव ! हुवे त्रीण अध्यायना जे पाद छे तद्गत विषय श्रवण करो. प्रथम
 पादभां शेषत्व बोधक श्रुति, लिङ्ग आदि पद प्रमाणभां छे श्रुतिना विचार कर्यो छे

ताके बिच श्रुतिकाहि विचारा ।
 किय मुनिवरने भ्रमजु निवारा ॥

१ भुतिलिङ्गं च वाक्यादिविरोधप्रतिपत्तयः । अनारभ्योक्तिवहर्थस्वाम्यर्या

अष्टपादगाः ॥

(इति जैमिनीयन्यायमाहायाम्)

द्वितीयपादमें लिङ्गविचारहि ।

पाद तृतीयका सुनु अब सारहि ॥ २३ ॥

તેમાં શ્રુતિવરં શ્રુતિનાજ વિચાર કરી શ્રુતિને નિરપેક્ષસ્વરૂપા કહેલ છે બીજા પાદમાં લિંગનો વિચાર કર્યો છે. હે યાદવ ! હવે ત્રીજા પાદનો સાર કહું તે શ્રવણ કરો.

वाक्य ओर जो प्रकरण प्रभृति ।

उनका निर्णय किय धरिकें रति ॥

पाद चतुर्थमें नीवित त्योंही ।

उपवीत आदि विषयगण योंही ॥ २४ ॥

ત્રીજા પાદમાં વાક્ય, પ્રકરણ સ્થાન અને સમાખ્યાનો નિર્ણય કરેલો છે. ચોથા પાદમાં નીવિત (જનોછતે કંઠે કરવી તે) અને ઉપવીત આદિના વિષયમાં નિર્ણય હેતુ

अर्थवादपन विधिपन तामें ।

उनका निर्णयहेतु सुना में ॥

श्रुति आदिक अन्योन्य विरोधा ।

सदसद्भाव निरूपण बोधा ॥ २५ ॥

અર્થવાદત્વ અને વિધિવાદિ કહેલ છે અને શ્રુતિ આદિના પરસ્પર વિરોધનો સત્ અસત્ ભાવ કહેલ છે.

पञ्चममें प्रतिपत्ति करमजु ।

किय सु निरूपित पुनित परम जु ॥

अनारभ्य जो विषय अधीतहि ।

षष्ठममें है कथित विदित हि ॥ २६ ॥

પાંચમા પાદમાં પ્રતિપત્તિ કરમજુ નિરૂપણ કરેલું છે. છઠ્ઠા પાદમાં અનારભ્યાધીત વાક્ય વિષયને કહેલ છે.

जो उपकारक होत प्रधाना ।
 प्रयजन आदिक विधि मनमाना ॥
 सप्तमपाद मध्य स्तुतियोगा ।
 वरने मुनिवरने शुभ जोगा ॥ २७ ॥

पंच प्रयागदि प्रधान यात्राणां उपकारकं छे आ विषयने सातमा पादमां
 जैमिनी मुनिअे कहेल छे.

याजमान आदिक अष्टमसों ।
 होत प्रतीत सुनहु सब क्रमसों ॥
 विषय चतुर्थाध्याय^१ पादगत ।
 कहों सकल मुनिवर जैमिनीकृत ॥ २८ ॥

आठमा पादमां याजमानइय विषयने कहेलछे. छे यादव! मुनिवर जैमिनीअे
 कहेला. योथा अध्यायना प्रतिपादमां जे विषय छे ते सर्व अवलु करे.

“घनाक्षरी”

प्रथमजु पादमें है विषय प्रधानमूत ।
 आमीक्षाके हित “दध्यानय” आदि व्यवहार ॥
 जो है प्रयोजिका सो प्रधान प्रयुक्तत्व रूप ।
 वर्णन कियो है शोधि मुनिने अपूर्व सार ॥
 कह्यो पाद द्वितीयमें अप्रधानवत्स अपा- ।
 कर्णशाखाच्छेदमहँ प्रयोजक सद्विचार ॥
 अप्रधान प्रयोजकतत्त्वको निरूपण है ।
 यह प्रकरणमें मीमांसा पूर्व पारावार ॥ २९ ॥

१ प्रधानस्य प्रयोक्तृत्वमप्रधानप्रयोक्तृता । फलचिन्ताजघन्याङ्गचिन्तेत्येते
 चतुर्थगाः ॥ [इति जैमिनीयन्यायमालायाम्]

પ્રથમપાદમાં દધ્યાનય ક્રિયાની પ્રયોજિકા આમિક્ષા છે ઇત્યાદિ પ્રધાન પ્રયોક્ત ત્વરૂપ વિચાર કરેલો છે, બીજા પાદમાં અપ્રધાનરૂપ જે વત્સાપાકરણરૂપ ક્રિયા શાખા છેદમાં પ્રયોજિકા છે ઇત્યાદિ અપ્રધાન પ્રયોક્તત્વનું વર્ણન કરેલ છે. હે યાદવ! આ પૂર્વે મીમાંસાશાસ્ત્ર પારાવાર (સાગર) જેવું છે.

પર્ણમયી જુહોકા અપાપશ્લોકશ્રવણાદિ ।
 ફલકા કથન પાદ તૃતીયમે દ્રગ આત ॥
 રાજસૂય પ્રકરણગત જો જઘન્ય અક્ષ- ।
 દ્યૂતાદિકવિષય ચતુર્થ પાદમે લઘાત ॥
 પશ્ચમઃ અધ્યાયકે પ્રથમપાદ વિચ શ્રુતિ- ।
 અર્થ પાઠ આદિ લિઙ્ગ ક્રમ સ્પષ્ટ દરસાત ॥
 દ્વિતીય સુપાદ વિચ વાજપેય યાજગત ।
 સતરહ પશુમે ઇકેક ધર્મ મુનિ ગાત ॥ ૩૦ ॥

તૃતીય પાદમાં 'પર્ણમયી જુહુતુ' અપાપશ્લોકશ્રવણ આદિ પૂર્વકે ભાવાભાવનો વિચાર કરેલો છે. ચતુર્થપાદમાં રાજસૂય પ્રકરણગત જઘન્ય અક્ષદ્યૂત આદિ વિષયક વિચાર કરેલો છે. પાંચમા અધ્યાયના પ્રથમ પાદમાં શ્રુતિ, અર્થ, પાઠ આદિનો ક્રમ નિરૂપણ કરવામાં આવેલો છે. બીજા પાદમાં વાજપેય યજ્ઞગત સત્તર પશુમાંહેના એક એક પશુને ઉદ્દેશીને ધર્મ સમાપન પરિકથન મુનિવર્ચ જૈમિનીએ કરેલ છે.

સમાપનરૂપ ક્રમ નિરૂપણ કહ્યો વહ ।
 ત્યોંહિ પાદ તૃતીયમે પંચ જો કહે પ્રયાજ ॥
 એકાદશરૂપ તદાવર્તનસોં વૃદ્ધિ કહી ।
 વહુરિ અદામ્યગ્રહચિત્તરિણીકોં અકાજ ॥

૧ શ્રુત્યાદિભિઃ ક્રમસ્તસ્ય, વિશેષો વૃદ્ધ્યવર્ધને । શ્રુત્યાદેર્વલિતા ચેતિ, પંચમા-
 ધ્યાયપાદગાઃ ॥ અ૦૧ પા૦૧ અધિ૦૧ શ્લો ૧૭ इति जैमिनीयन्यायालयायाम्

જાનિ અનાવૃત્તિ ઓર વૃદ્ધિકો અભાવ કહ્યો ।

સુનુ પાદ અન્તિમકો વિષય સર્વે સમાજ ॥

ક્રમકે નિયામક શ્રુતિ રુ અર્થ પાઠ આદિ ।

દુર્બલ પ્રબલ રૂપસોં રહે સદા વિરાજ ॥ ૩૧ ॥

તેમજ તૃતીય પાદમાં જે પંચ પ્રયાજ (યાગ) કહેલા છે તેના આવર્તનથી એકાદશ ૩૫ વૃદ્ધિ કહેલી છે. વળી અદ્વાયગ્રહ ચિત્રિણીની અનાવૃત્તિથી વૃદ્ધિનો અભાવ કહ્યો છે. હવે હે શ્રોતાજનો ! ચતુર્થ પાદનો વિષય શ્રવણ કરો. એ અન્તિમ પાદમાં ક્રમના નિયામક શ્રુતિ, અર્થ અને પાઠ આદિના બલાબલનો વિચાર કર્યો છે.

દોહા.

સુનુ ષષ્ઠમ^૧ અધ્યાયકો, યાદવ ! વિષય વિચાર ।

પવિત્ર કર્ત્તાકોં કહ્યો, ઉચિત કર્મ અધિકાર ॥ ૩૨ ॥

હે યાદવ ! હવે છઠ્ઠા અધ્યાયના વિષયનો વિચાર શ્રવણ કરો. તેમાં પવિત્ર કર્તાનિજ યોગ્ય કર્મનો અધિકાર પ્રાપ્ત થાય છે એમ કહેલું છે.

અન્ધ પંગુ ત્યોંહી બહુરિ, વિન પતિકી જો નાર ।

અનધિકાર સર્વ કર્મમેં, અધિકૃત સહ ભરથાર ॥ ૩૩ ॥

અંધ, પંગુ અને વિધવા એ સર્વનો સકલ શ્રૌત કર્મમાં અનધિકાર છે અર્થાત્ અધિકાર નથી. સ્ત્રી જે પોતાના પતિ સહિત કર્મમાં પ્રવૃત્ત થાય તે તે કર્મોધિકારને પ્રાપ્ત થાય છે.

નિર્ણય પહિલે પાદમેં, કહ કર ઉક્ત પ્રકાર ।

દ્વિતીય પાદમેં જો લહત, સર્વ યાગ અધિકાર ॥ ૩૪ ॥

૧ અધિકારી તસ્ય ધર્માઃ, પ્રતિનિધ્યર્થલોપને । દીક્ષા સત્રં દેયવદ્ધી, ષષ્ઠે પાદેન્વમી સ્થિતાઃ । અ૦ ૧ પા૦ ૧ અધિ ૧ શ્લો ૧૮ ઇતિ જૈમિનીયન્યાયમાલાયામ્

पूर्वोक्त प्रकारेण निर्णय प्रथम पादमां इही श्रीज पादमां सत्र यागन
प्रत्येक अधिकारीमाने संपूर्ण दण भणे छे.

पावत वह कृशल सुफल, कियो स्पष्ट निर्देश ।

दर्श पूर्णमासादिको, फल है कर्तृविशेष ॥ ३५ ॥

दर्श पूर्णमासना अकञ्च कर्ता होय छे. अवे नियम छे

मनोहर.

काम्य कर्म समानीय आदि रूपसों द्वितीय- ।

पाद बिच अधिकारी निरुपन कीन्हो है ॥

द्रव्य प्रतिनिधिजु पदार्थ पाद तृतीयमें ।

कर्मकाण्ड बोध अवरोध विन दीन्हो है ॥

आग्नेयादि देवताको ओर अधिकारीओंको ।

प्रतिनिधि है न ऐसो मुनिमत चीन्हो है ॥

चौथे पादमें पदार्थ लोपन विचार कियो ।

अवत्त अभाव याज्य यजनमें लीन्हो है ॥ ३६ ॥

काम्य कर्मना अधिकारीना कर्म समापनादि धर्मो पक्ष श्रीज पादमां कहेल
छे. श्रीज पादमां द्रव्य प्रतिनिधि कहेल छे तेमज आग्नेयादि देवता अने अधिकार
तेना कोष प्रतिनिधि नथी अम भुनिअ पोताना मत प्रदर्शित कर्यो छे. चौथ
पादमां पदार्थ लोपन विचार कर्यो छे अने अवत्तहुविना अलाव पक्षमां आन्यर्थ
यजन करे

घनाक्षरी.

इडा-याज्यके अभाव शेषान्न ग्रहण आदि ।

निरूपण कियो वोहि पादमें सुयुक्ति युक्त ॥

पुनि पाद पंचममें काल अपराधतेजु ।

चन्द्रोदय समय है प्रायश्चित उपयुक्त ॥

जाकों सब जानत है अभ्युदय इष्टिरूप ।
 ज्योतिष्ठोम आदि दिक्षा की है बहुरि प्रयुक्त ॥
 द्वादशाह कर्मकी जो द्वादश है दिक्षा वह ।
 निरूपण कीन्ही यह पादमहँ दोषमुक्त ॥ ३७ ॥

अने छंडा तथा आग्यना अलाय पक्षमां शेषान्ते यजन भारे ले. पांयभा पादमां डासना अपराधधी यन्द्रोदय थयो होय तो अत्युद्देष्टि नामतुं प्रायश्चित करवुं ते उपरांत ज्योतिष्ठोम आदिनी दिक्षा लेवानी आशा करेदी छ. द्वादशाह कर्मनी द्वादश दिक्षा छ तेनुं पण्य पंयम पादमांज दोष रहित निरूपण करेहुं छ.

पुनि पाद षष्ठममें सत्र अधिकारिओंकी, ।
 तुल्य कल्पनातें सत्र द्विजनेहि करना ॥
 सप्तममें पित्र्यादि पदार्थ है अदेय त्योंहि ।
 महाभूमिभी अदेय आदि बात बरना ॥
 अष्टममें लौकिकाग्निमहँ उपनयनको ।
 होम है उचित यह मार्ग अनुसरना ॥
 त्योंहि स्थपतिकी इष्टि लौकिकाग्निमहँ योग्य ।
 योंहि अग्नि विषय विचार ध्यान धरना ॥ ३८ ॥

वणी छंडा पादमां सत्र यागना अधिकारीओंनी तुल्य कल्पनाधी सत्र आक्षेपामेज करेवो अमेज करेहुं छ. सातमा पादमां पित्र्यादि पदार्थ तेमज महाभूमि आदि अदेय छ अमेज वलुंवेहुं छ. आठमा पादमां उपनयनना होम लौकिकाग्निमां करेवो योग्य छ. तेमज स्थपतिनी इष्टि पण्य लौकिक अग्निमांज उचित छ. आ रीते छ यादव ! अग्नि विषयक विचार करेवो छ.

दीहा.

अब सप्तम^१ अध्यायके, समानादि जो बेन ।
 ताको अतिदेशक लसत, प्रथमपाद सुखदेन ॥ ३९ ॥

१ मत्स्यश्लोक्यतिदेशोऽस्य, शेषः सामनिरूपणम् । नामलिंगातिदेशौ द्वौ, सप्तमाध्यायपादगाः ॥ अ० १ पा० १ अधि १ श्लो १८ [इति जैमिनीयन्यामालायाम्]

हुवे सातमा अध्यायना प्रथम पादमां समानभितरत्वेन इत्यादि प्रत्यक्ष वयनधी अतिदेश व्यवहार कहेल छे.

द्वितीय पादमें जो धर्यो, शब्द रथन्तर स्पष्ट ।

गानमात्र अभिधायीसों, काटत जो सब कष्ट ॥ ४० ॥

थीन पादमां गानमात्रना अभिधायी रथन्तर शब्दवडे गान विषयक अतिदेशने कहे छे अने ते अतिदेश पूर्वोक्त अतिदेशना शेष विचार छे.

याविध मुनिवरने कह्यो, गान आदि अतिदेश ।

तृतीय पादको विषय है, अग्निहोत्र अशेष ॥ ४१ ॥

आ रीते मुनिवर बैमिनीअ गान आदिना अतिदेश कहे छे. तीन पादमां अग्निहोत्र नामवडे अतिदेश कहेल छे.

“ हरिगीत ”

यादव! सुपाद चतुर्थमें निर्वाप औषध द्रव्य यों ।

उन आदि सकल पदार्थको लिङ्गातिदेश सविधि कह्यो ॥

अध्याय^१ अष्टमके विषय आनन्दयुत अब कहत हों ।

है पाद प्रथमजु लिङ्गको अतिदेश स्पष्ट जु ग्रहत हों ॥ ४२ ॥

हे यादव! याथा पादमां निर्वाप औषध द्रव्य आदि सकल पदार्थना विधिपुनःसर लिङ्गातिदेश कहेल छे. हुवे सातमा अध्यायना विषय हुं आनन्दपूर्वक कहुं छुं. तेना प्रथम पादमां स्पष्ट रीते लिङ्गना अतिदेश करेला छे.

“ घनाक्षरी ”

जैसैं सौर्य चरुमहँ अतिदेश वाक्यमय ।

तद्धिततें देवताको निरदेश कियो स्पष्ट ॥

कह्यो एक देवरूप निर्वापातिदेश योंहि ।

औषध द्रव्यत्व आदि जो स्वरूप लियो इष्ट ॥

१ स्पष्टलिङ्गादथास्पष्टात्मबलादपवादतः । अतिदेशविशेषाः स्युरष्टमाध्या-

यपादगाः ॥ अ० १ पा-१ अधि० १ श्लो-२० (इति जैमिनीयन्यायमालायाम्)

अग्नि विषयक लिङ्गहित वह जान लेहु ।
 अन्य पाद कह्यो अतिदेश लिङ्गतेँ अस्पष्ट ॥
 जैसे वाजिहित हवि सामान्यहि लिङ्गहूसों ।
 पथजु पदार्थ पाद द्वितीयमें है निर्दिष्ट ॥ ४३ ॥

જેમ “સૌર્ય” ચરિત્ર નિર્ણયિત” સૂર્ય સખધી ચરિત્રમાં અતિદેશ વાક્યમયતદ્વિતીયી દેવતાનો રૂપ છ નિર્દેશ કર્યો છે અને એક દેવત્વ ઔપધ, દ્રવ્યત્વ આદિ રૂપ આત્મેય લિંગાતુ નિરૂપણ કર્યું છે. ખીજા પાદમાં અરૂપ લિંગાધી અતિદેશ કહ્યો છે. જેમકે વાણને માટે હુવિ સામાન્ય લિંગથી યથોવિધ્યાન્ત અતિદેશ કહેલ છે.

“ मनोहर ”

यह स्थल लिङ्ग है अस्पष्ट क्योंकि तद्बुद्धि ।
 शीघ्रतातेँ तामें अनुत्पादक दिखात है ॥
 त्योंहि पाद तृतीयमें प्रबल लिङ्गातिदेश ।
 आभिचारिकाग्नेयादि हविमें सुहात है ॥
 यादो ! पाद चतुर्थमें दरवी होमादि विच ।
 जैमिनी मुनोके ईश अतिदेश गात है ॥
 योंहि गूढविषय मीमांसा प्रतिपादमहँ ।
 जैसे तरु कदलीके पातमहँ पात है ॥ ४४ ॥

આ રથજે લિંગ અરૂપ છ, શીઘ્રતાથી તદ્બુદ્ધિનું અનુત્પાદનત્વરૂપ પ્રતિપાદન કરેલ છે. તેમજ તૃતીય પાદમાં આભિચારિક આગ્નેયાદિક હુવિમાં પ્રબલ લિંગાતિદેશ કહ્યો છે. હે યાદવ ! ચતુર્થ પાદમાં સુતીશ્વર જૈમિનીએ દરવી હોમાદિમાં અતિદેશનો અપવાદ કર્યો છે. આ રીતે મીમાંસાના દરેક પાદમાં રહેલ વિષય અત્યંત ગૂઢ છે. જેમ કેળાના પાંદડાની અંદર પાંદડું રહેલું હોય છે તેમ પ્રતિપાદમાં વિષયો ગૂઢ રહેલા હોય છે.

“ वनाक्षरी ”

नवम^१ अध्यायके प्रथमपादविच कियो ।
 उपोद्घातपूर्वक ऊहा प्रारंभको विचार ॥
 तामें कहे प्रयाजादि धर्मोंको अपूर्वरूप ।
 अवघात मंत्रादिमें अविविक्षित उपचार ॥
 त्रिहि अग्नि आदि प्रायः मात्र विविक्षित रूप ।
 उपोद्घात कह्यो पुनि सुनु मीमांसा प्रकार ॥
 सवितादि विकृतिमें ऊहाको अभाव कह्यो !
 ऊहा ताकों कही जो है शुद्ध अग्नि शब्द सार ॥ ४५ ॥

नवमा अध्यायना प्रथम पादमां उपोद्घात पूर्वक उहा प्रारंभना विचार
 कहेले छ, तेमां प्रयाजादि धर्मोंको अपूर्वरूप कहेले छ अवघात मंत्रोमां त्रिहि,
 अग्नि आदिनुं स्वरूप अविविक्षित छ अने साधन मात्रना पछ उपोद्घात कह्यो छ, छे
 यादव ! मीमांसाना प्रकार श्रवण करे। सवितादि विकृतिमां उहाना अभाव कह्यो
 छ परंतु अग्नि शब्दनी उहा कहेली छ।

द्वितीयजु पादमें सपरिकर साम ऊहा ।
 तृतीयमें मंत्र ऊहा कहत है ऋषिराज ॥
 त्योंहि पाद चतुर्थमें मंत्रोहाके संग अन्य ।
 प्रसंगात् विचारको शब्दमें भर्यो है साज ॥
 दशम ^२अध्यायके सु प्राथमिक पादद्वूमें ।

१ ऊहारम्भोऽथ सामोहो, मन्त्रोदस्तत्प्रसंगतः । नवमाध्यायपादेषु चतुर्ष्वेते
 प्रकीर्तिताः ॥ अ० १ पा-१ अधि० १ श्लो-२१

२ द्वारलोपोऽस्य विस्तारः, कार्यैकत्वं समुच्चयः । ग्रहसामप्रकीर्णानि, नवर्थ
 श्राष्टपादगाः ॥ अ० १ पा-१ अधि० १ श्लो-२२ इति जैमिनीयन्यायमालायाम्

સંક્ષેપસોં વાધહેતુ કહ્યો દ્વારલોપ કાજ ॥

સવિસ્તર વર્ણન હૈ તાકો પાદ દ્વિતીયમેં ।

ઉદાહરણોંકે સંગ સ્પષ્ટ સમુદ્ધે સમાજ ॥ ૪૬ ॥

બીજા પાદમાં સપરિકર સામ ઉહા અને તૃતીય પાદમાં મંત્ર ઉહાનું વર્ણન કરેલું છે. તેમજ ચતુર્થ પાદમાં મંત્ર ઉહાની સાથે પ્રસંગ પ્રાપ્ત વિચારો અનાવેશ છે. દશમા અધ્યાયના પ્રથમ પાદમાં આવેલેતુ રૂપ દ્વારલોપને કહેલો છે અને તેનું સવિસ્તર વર્ણન ઉદાહરણો સહિત દ્વિતીય પાદમાં આવેલું છે કે જેથી જનસમૂહ સ્પષ્ટ સમજી શકે.

કહ્યો પાદ તૃતીયમેં કાર્યેકત્વ વાધકાજ ।

જ્યોં પ્રકૃતિયાગમેં ઋત્વિક પરિક્રયઃ કાર્ય ॥

ગવાસ્વાદિ દક્ષિણાકો-ત્યોં વિકૃતિયાગમહૈં ।

ભૂનામક એકાહ કર્મ-તામેં પુનિ અવધાર્ય ॥

ધેનુરૂપ દક્ષિણાકો કાર્ય હૈ સો ધેનુતેંહિ ।

ગવાસ્વાદિ દક્ષિણાજુ વાધક હૈ અનિવાર્ય ॥

યાદવ ! ચતુર્થ પાદ વિચ નક્ષત્રેષ્ટિમહૈં ।

વિહિત જો ઉપહોમ કહત મયે આચાર્ય ॥ ૪૭ ॥

તૃતીય પાદમાં કાર્યેકત્વરૂપ આદ્ય કારણ છે, જેમ પ્રકૃતિયાગમાં ગવાસ્વાદિ દક્ષિણાનું ઋત્વિક પરિક્રમ કાર્ય કહેલું છે તેમ વિકૃતિ રૂપ ભૂનામક એકાહયાગમાં ધેનુરૂપ દક્ષિણાનું તે કાર્ય કહેલું છે અને તે ધેનુદક્ષિણાથી ગવાસ્વાદિ દક્ષિણા વિકૃતિયાગમાં વિધિ પ્રાપ્ત આવિત થાય છે. હે યાદવ ! ચતુર્થ પાદમાં નક્ષત્ર ઇષ્ટિની અંદર વિહિત જે ઉપહોમ

“ મનોહર ”

વિધિપ્રાપ્ત અરિષ્ટાદિ હોમસંગ ઉપહોમ ।

પાવે ના સમુચ્ચય યોં સમુચ્ચયવાદ હૈ ॥

कहे षोडशी ग्रह प्रकृतिगामी पञ्चममें ।
 आग्रायणी पात्रतेंहि ग्राह्य निर्विवाद है ॥
 योंहि बाध प्रसंगमें प्राप्त ग्रहादि विचार ।
 सामके विचारमय षष्ठमजु पाद है ॥
 सप्तममें पशु अंगगत जो प्रत्यक्ष हवि ।
 ताको मेधकह्यो पूर्ण पशुमेधवाद है ॥ ४८ ॥

ते विधि प्राप्त अरिष्टादि होमनी साथे समुच्चयने पात्रतो नथी अवे। समुच्चयवाद पशु यतुर्थपादमां छे. पांयमा पादमां प्रकृतिगामी षोडशीग्रह आग्रायणी पात्रधीन ग्राह्य छे अत्र निर्विवाद कहेलु छे तेमज बाध प्रसंगमां प्राप्त ग्रहादि विचार पशु कह्यो छे. छडा पादमां सामख्या विषय कहेलो छे अने सप्तम पादमां पशु अंगगत प्रत्यक्षहविना मेध कहेलो छे. संपूर्ण पशु हविना मेधना बाध करेलो छे.

“घनाक्षरी”

ऐसें ग्रहमेधीय अपूर्व प्रतिपादक जो ।
 कर्मादिक ताको बाध कह्यो है प्रसंगप्राप्त ॥
 अष्टमजु पादमें कह्यो है पर्युदास जैसें ।
 “नाम याजमहँ” आदि रूपसों लख्यो पर्याप्त ॥
 त्यों “न सोमे” आदि वाक्यतैं जु अर्थवाद कह्यो ।
 “नाऽति रात्रे” आदि वाक्य प्रतिच्छेदसोंहि व्याप्त ॥
 पूर्वोक्त सर्वबाधयुक्त नञर्थ विचार ।
 करि पाद अष्टम कियो है मुनिने समाप्त ॥ ४९ ॥

अवीज रीते ग्रहमेधीय अपूर्वप्रतिपादक जे कर्मादि तेना प्रसंगोपात्त बाध कह्यो छे. आठमा पादमां अनुयाजमां पर्युदासना बाध कह्यो छे अने अतिरात्रमां प्रतिषेध नहि छत्यादि इय बाध पर्युक्त नञर्थना विचार करेलो छे.

एकादश^१ संख्यक अध्यायको प्रथम पाद ।
 जामें द्रग आवत है शास्त्रको उपोद्घात ॥
 दूजे पादमहँ “तुंन आवाप” है संक्षेपसों ।
 तृतीयमें तंत्रके उदाहरण दरसात ॥
 चतुर्थमें आवापके बहुत उदाहरण ।
 द्वादशम अध्यायके विषय सुनहु तात ! ॥
 पशुधर्म वर्णन कियो है पाद प्रथममें ।
 पशु पुरोडाश नाम प्रकरण अवदात ॥ ५० ॥

अध्यायमा अध्यायना प्रथम पादमां पूर्वभीमांसा तत्रने। उपोद्घात नेवाभां आवे छे। भीजा पादमां संक्षेपथी तत्र तथा आवापने उहेल छे। त्रीजा पादमां तत्र उदाहरण देखाउल छे। चौथा पादमां आवापनां अनेक उदाहरण छे। हे शिष्य यादव ! हुवे आरमा अध्यायना विषयतुं श्रवण करे। प्रथम पादमां पशु पुरोडाश विषयमां पशुधर्म प्रसंग उहेले छे।

“ मनोहर ”

पुनि पाद द्वितीयमें सविनय पशुकों हि ।
 तंत्रीपन कह्यो ना उन्हीके पुरोडाशकों ॥
 क्योंकि विकृतिही होत तंत्रिणी न प्रकृतिजु ।
 अन्वारंभणीया आदि शोचके विलासकों ॥
 मिलत है स्थान मात्र विकृतिजु यागमँह ।

१ उपोद्घातस्तथा तन्त्रावापौ तन्त्रस्य विस्तृतिः । आवापविस्तृतिश्चैकादशाध्यायस्य पादगाः ॥ अ० १ पा० १ अधि १ श्लो २३

२ प्रसङ्गस्तन्निर्णीतिः समुच्चयविकल्पने। द्वादशाध्यायपादार्था इति पादार्थसंग्रहः ॥ अ० १ पा० १ अधि १ श्लो ० २४ इति जैमिनीयन्यायमालायाम् ॥

કરત ન પ્રકૃતિજુ યાગકે પ્રકાશકોં ॥
ત્વચા ઓર વચ્ચકો સમુચ્ચય હૈ તૃતીયમેં ।
આધારસોં તામેં નિમ્ન પાવત વિકાસકોં ॥ ૫૧ ॥

દ્વિતીય પાદમાં સવનીય પશુનેજ તત્રીપણું કહ્યું છે તેના પુરોડાશને નહિ, કારણ કે વિકૃતિજ તત્રીણી બને છે. પ્રકૃતિ તત્રીણી બનતી નથી. અન્વારંભણીય પ્રકરણ વિકૃતિમાં ગણાય છે કિન્તુ પ્રકૃતિમાં નહિ ઈત્યાદિ વિચાર કરેલો છે. તૃતીય પાદમાં ત્વચા અને વચ્ચનો સમુચ્ચય વર્ણવેલો છે અને તેમાં નીચે લખેલા સમુચ્ચયો કહ્યા છે.

પ્રાધાન્યતેં ઋત્વિજ-સંતત્વ આદિ સમુચ્ચય ।
યવ-ત્રિહી સમુચ્ચય વિકલ્પસોં પાવે હૈ ॥
યાવિધ ઉભયરૂપ કહે અપવાદહીતેં ।
જો વિચાર તીસરેહી પાદમેં સુહાવે હૈ ॥
ઐંદ્રા ઓર બ્રાહ્મસ્પત્ય યાજ્ઞ્યા અનુવાક્યા યુગ ।
તાકો પ્રાધાન્ય વિકલ્પ મુનિવર ગાવે હૈ ॥
યાજ્ઞ્ય અનુવાક્યકો સમુચ્ચય વિકલ્પમય ।
અપવાદહૂતેં વિધિ ઉભય કહાવે હૈ ॥ ૫૨ ॥

આધારગત રજુત્વ અને સંતત્વનો પ્રાધાન્યથી સમુચ્ચય કહ્યો છે. યવ અને ત્રિહીનો વિકલ્પ પણ કહેલો છે. આવી રીતે આ પાદમાં સમુચ્ચય અને અપવાદનો વિચાર કહેલો છે. ચોથા પાદમાં ઐન્દ્ર બ્રાહ્મસ્પત્ય પ્રકરણમાં યાજ્ઞ્યા અને અનુવાક્યા એ બન્નેનો વિકલ્પ કહ્યો છે અને યાજ્ઞ્યા તથા અનુવાક્યાના સમુચ્ચયમાં વિકલ્પ અને અપવાદ વિષયક વિચાર કરેલો છે.

દોહા.

પૂર્વ મીમાંસાકે કહે, યોં દ્વાદશ અધ્યાય ।
ષષ્ઠિ પાદ સંક્ષેપસોં, કહ્યો અર્થ સમુદાય ॥ ૫૩ ॥

હે યાદવ ! આ રીતે પૂર્વમીમાંસાના બાર અધ્યાયમાં રહેલ સાઠ પાદનો અર્થ સંક્ષેપથી મેં તમને કહ્યો.

श्रौतकर्मको याहि विध, जो वृत्तान्त विशेष ।

जाननेकी इच्छा कभू, होवे हृदय प्रदेश ॥ ५४ ॥

आरीते श्रौत कर्मना वृत्तान्तने ज्ञानुपानि कोश वचने हृदयभां ध्याना उद्भव

तो उन विषयक ग्रन्थकों, देखि पढो गुरु पास ।

जासों सध कर्मज्ञके, सफल होहि अभिलाष ॥ ५५ ॥

तो ओ श्रौत कर्म विषयक ग्रन्थो जेठ गुरुपासे अव्यास करो. जेना अव्यासथी सर्व कर्मज्ञ जनानी अलिहापा सङ्ग धरो.

जैमिनीकृत जो शास्त्र है, पूर्वमीमांसा नाम ।

तामें प्रायः अधिकरण, एक सहस्र अभिराम ॥ ५६ ॥

जैमिनी मुनिकृत पूर्वमीमांसा शास्त्रभां ओक हुअर अधिकरण छ

संख्या सूत्रकी द्वय सहस्र, उनसों है न विशेष ।

शबर मुनिकृत श्रेष्ठ है, जाको भाष्य अशेष ॥ ५७ ॥

अने सूत्रनी संख्या ओ हुअर छ. ओथी विशेष नहीं. जेना उपर शबर मुनिकृत भाष्य छ अने ते अत्यंत श्रेष्ठ छ.

“घनाक्षरी”

कुमारिलमिश्र भट्टपाद आदि विबुधोंने ।

किये श्लोक वार्तिक त्यों तंत्रवार्तिकादि ग्रन्थ ॥

दुप् टीका संग शास्त्रदीपिका बनाई स्वच्छ ।

स्पष्टही बतायो यह विषयको गूढ पन्थ ॥

मीमांसक जितने भये है तामें भट्टपाद ।

दूसरे प्रभाकरके भये मतभेद मन्थ ॥

गुरुमत तामें गिन्यो जात है प्रभाकरको ।

यों कह जरासा मौन ग्रहंत यतीके कंथ ॥ ५८ ॥

हे यादव तथा संतजनो ! कुमारिल षट् आदि विद्वानां श्लोकावर्तिकं तथा तत्रवार्तिकं आदि ग्रन्थो तेभ्यः दुष् टीका रच्येत् छ अन्ये शास्त्रदीपिका आदि ग्रन्थे अन्ये पूर्वमीमांसानां छ तेभ्यः औत्तर्क्यं विषयानुं गूढ रहस्यरूपं भूतायुं छ. वणी जेटला मीमांसको थः गया तेभ्यः षट्पादग्रन्थे प्रसाकर वर्ये भतसेद केदलाः स्थणे ज्ञाय छ अन्ये प्रसाकरना मतने गुडमत तरीके कहेवाभां आवे छ. आरु' कही महाराज रघुनाथपुरीछ जरा शान्त थः करी गोदया जे.

प्रत्यक्ष ओ अनुमान शब्द उपमान त्योंहि ।

अर्थापत्त्यनुपलब्धि याविधि जो षट् प्रमान ॥

सो तो कुमारिलमिश्र भट्टपादमतमें है ।

प्रत्यक्षादि पञ्च प्रभाकरमतमें सुज्ञान ॥

संक्षेपसों कही बात पूर्वमीमांसाकी मेंने ।

अब जासों होत सत्य अद्वितीय ब्रह्मज्ञान ॥

ऐसो कहु उत्तर मीमांसाको विषय आगें ।

सुननेकों सज्ज होहु संत सुमति निधान ॥ ५९ ॥

प्रत्यक्ष, अनुमान, शब्द, उपमान, अर्थापत्ति अन्ये अनुपलब्धि ओ जे छ प्रमाण छ ते तो कुमारिल षट् मानेला छ. प्रसाकरना मतभां प्रत्यक्ष आदि पांचव प्रमाण छ. मे' आ पूर्वमीमांसानां सिद्धांत तमेने संक्षेपथी कह्यो छ. हुवे जेनाथी सत्य अज्ञ ज्ञान थाय छ ओयो उत्तर मीमांसानां विषय तमेने कह्यो छ ते श्रवण करवा छे अष्टाङ्गिवाणा संतजनो ! आप सावधान थाओ ?

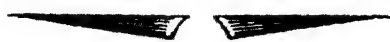
श्रीरघुवर श्रीमाधवजु, गुरुप्रसादकों पाइ ।

भई मयूख समाप्ति यह, मुदमंगलतें छाइ ॥

॥ इति श्रीमद्वेदान्ततीर्थपण्डितमायारामसंगृहीत

श्रीसत्पुरुषचरित्रप्रकाशे पूर्वमीमांसा

निरूपणं नाम पञ्चदशो मयूखः

श्रीगणेशाय नमः

अथ षोडशो मयूखः

दोहा—तदनन्तर रघुनाथपुरी, बोले सुनु सब संत ! ।

उत्तर मीमांसा कहों, सुमिरि अनादि अनंत ॥ १ ॥

त्यारभाह महाराज रघुनाथपुरी ओइया जे हे सर्व संतजनो ! हुं अनादि
अने अनंत अया परमात्मानुं स्मरण करी। उत्तरमीमांसातो विषय कहुं छुं ते
श्रवण करे।

जाके कर्ता व्यास मुनि, भये सदय भगवान ।

सुनु उनको सिद्धान्त अब, यादव ! सह अवधान ॥ २ ॥

जेना कर्ता परम व्यास भगवान् व्यास मुनि थया, अमनो सिद्धान्त हुवे
कहुं छुं ते हे यादव ! अवधान सहित श्रवण करे।

कर्मकाण्डमें जो कहे, विविध यज्ञ अरु दान ।

तप स्वाध्यायादिक सकल, कर्म शुभ हि पहिचान ॥ ३ ॥

कर्म कांडमां जे विविध प्रकारना यज्ञ, दान, तप अने स्वाध्याय आदि कर्मों
कथां ते सर्व कर्म शुभ छे अम समजशे।

ऐसी कृति यह जन्मकी, जन्मान्तरकी होउ ।

जासों अन्तःकरणकी, शुद्धि लहत सब कोउ ॥ ४ ॥

आ जन्मनां अथवा जन्मान्तरनां निष्काम कर्मथी अथवा उपासनाथी
सर्व मुमुक्षुओंनां अन्तःकरणकी शुद्धि थाय छे अथवा अन्तःकरण विक्षेप रहित
थाय छे।

अन्तःकरणविशुद्धितें, विवेक ओ वैराग ।

राम दम श्रद्धा बढत है, बनत प्राणी बडभाग ॥ ५ ॥

એ અન્નઃકરણની વિશુદ્ધિથી વિવેક, વૈરાગ્ય, શમ, દમ અને શ્રદ્ધાની વૃદ્ધિ થતાં પ્રાણી મહાન્ ભાગ્યશાળી અને છે.

बहुरि तितिक्षा उपरति, समाधान पुनि त्योहि ।

मुमुक्षुतापूर्वक बने, अधिकारी जन जोहि ॥ ६ ॥

અને તિતિક્ષા, ઉપરતિ, સમાધાન તથા મુમુક્ષુતાપૂર્વક જે મતુષ્ય અધિકારી અને છે

उनके लक्षण अखिलसों, विशिष्ट पुरुष विशेष ।

ताकों पुनि उद्देशिकें, यह वेदान्त अशेष ॥ ७ ॥

એ અધિકારીનાં સમગ્ર લક્ષણોથી યુક્ત જે પુરુષવિશેષ તેને ઉદ્દેશીને જે સદૃશ વેદાન્ત

अर्थ समन्वयभूत जो, उत्तम चतुरध्याय ।

ब्रह्ममीमांसा शास्त्रकों, विरचि गये मुनिराय ॥ ८ ॥

તેના અર્થ સમન્વયભૂત જે ઉત્તમ ચાર અધ્યાય તદ્વચ્ચ જે બ્રહ્મમીમાંસા શાસ્ત્ર તે મુનીશ્વર વ્યાસ ભગવાને રચેલ છે.

हरिगीत-जाके प्रथम अध्यायमें वेदान्तगत जो वाक्य है। उनका समन्वय ब्रह्महूमें योग्यता अतिशय लहे ॥ बहुरि द्वितीय अध्यायमें सांख्यादिको जो सार है। उनके समस्त विरोधकाजु विचार सह परिहार है ॥ ९ ॥

એ ચતુરધ્યાય બ્રહ્મમીમાંસાના પ્રથમ અધ્યાયમાં ઉપનિષદ્ગત વાક્યોના બ્રહ્મમાં સમન્વય કર્યો છે અને તે અત્યંત યોગ્યતાવાળો છે. બીજા અધ્યાયમાં સાંખ્ય આદિ શાસ્ત્રના સમસ્ત વિરોધનો વિચાર સહિત પરિહાર બતાવ્યો છે.

पुनि तीसरे अध्यायमें अध्यात्मविद्याके लिये । जो उचित है साधन उसीकों स्पष्ट ही निर्णित किये ॥ चर्चासु विद्याफल

વિચારકી હૈ ચતુર્થાધ્યાયમે । યોં બ્રહ્મમીમાંસા રચી હૈ તત્ત્વ
उनके न्यायमें ॥ १० ॥

વળી ત્રીજા અધ્યાયમાં અધ્યાત્મ (બ્રહ્મ) વિધાને માટે જે સાધનો ઉચિત (યોગ્ય) છે તેના સ્પષ્ટતાથી નિર્ણય કરેલો છે અને ચોથા અધ્યાયમાં વિધાના કૃણ સમ્બંધી વિચારની ચર્ચા કરેલી છે. આ રીતે જેમણે બ્રહ્મમીમાંસા રચી છે એ ભગવાન વ્યાસ મુનિના સિદ્ધાન્તમાં તત્ત્વ રહેલું છે.

मनोहर-आदिमें “अथाऽतो ब्रह्मजिज्ञासा” दि सूत्रारंभ । तामें
निम्नलिखितसु श्रुतिको प्रमान है ॥ “ ब्रह्मविदाप्नोति परम् ”
“ तरति शोकमात्मवित्,” बहुरि प्रमानभूत निम्न श्रुति आन
है ॥ “ आत्मा ४ परिदृष्टव्यश्च श्रोतव्यश्च मन्तव्यश्च । निदिध्यासि-
तव्य” इति वाक्य द्रव्यमान है ॥ ब्रह्मज्ञान साधनका अभिधान
“श्रवण” है । श्रवणके अर्थहूकी स्फुट पहिचान है ॥ ११ ॥

“અથ” અર્થાત્ વિવેકાદિ સાધન ચતુષ્ઠય અનન્તર બ્રહ્મ વિષયક વિચારની ઇચ્છા કરવી. તેમાં ‘યતો વા ઇમાનિ ભૂતાનિ જાયન્તે તદ્વિનિજ્ઞાસસ્વ તદ્બ્રહ્મ’ જેનાથી ભુતો ઉત્પન્ન થાય છે ઇત્યાદિ વિશેષણ વિશિષ્ટ બ્રહ્મને જાણવાની ઇચ્છા કરવી આ શ્રુતિ પૂર્વેકા શ્રુતિનું વિષય વાક્ય છે આદિમાં “અથાતો બ્રહ્મજિજ્ઞાસા” ઇત્યાદિ સૂત્રો અને અન્ય શ્રુતિઓ બ્રહ્મરૂપ તથા બ્રહ્મપ્રાપ્તિનાં સાધનોને કહેનારી છે તે નીચે મુજબ “બ્રહ્મવિત્ આપ્નોતિ પરમ્” બ્રહ્મને જાણનાર પરબ્રહ્મને પામે છે અર્થાત્ બ્રહ્મરૂપ બને છે. તેમજ “તરતિ શોકમ્ આત્મવિત્” આત્મ (બ્રહ્મ) ને જાણનાર શોકને તરે છે અર્થાત્ શોકમાં દૂખતો નથી વળી એક બીજી શ્રુતિ પણ પ્રમાણભૂત છે તે એ છે કે “આત્મા પરિદ્રષ્ટવ્યઃ શ્રોતવ્યઃ મન્તવ્યઃ નિદિધ્યાસિતવ્યશ્ચ” આત્મા જોવા યોગ્ય છે, સાંભળવા યોગ્ય છે, માનવા યોગ્ય છે અને નિદિધ્યાસન કરવા યોગ્ય છે. બ્રહ્મજ્ઞાનનું અંતરંગ સાધન શ્રવણ છે. શ્રવણ એટલે વેદાન્ત શાસ્ત્રનું સાંભળવું.

૧ “ અથોતો બ્રહ્મજિજ્ઞાસા ” ઇતિ વ્યાસસૂત્રમ્ । ૨ બ્રહ્મવિદાપ્નોતિપરમ્ । ૩ તરતિ શોકમાત્મવિત્ । ૪ આત્માવારેદ્રષ્ટવ્યઃ શ્રોતવ્યો મન્તવ્યો નિદિધ્યાસિતવ્યઃ ।
(ઇતિ શ્રુતેઃ)

ઘનાક્ષરી-વેદાન્તકે વાક્યકો જો બ્રહ્મવિચ તાત્પર્ય । તાકી
અવધારણાકે ફલહૂકો જો વિચાર ॥ ઉનકો શ્રવણ નામ કહતહિ
શંકા હોત । વેદાન્ત શ્રવણ તેં હી હોત બ્રહ્મસાક્ષાત્કાર ॥ યદિ
જો કહેંગે તો વેદાન્તકો શ્રવણ વર । કરત હૈ માનવ અસંખ્ય
ધરિ પૂર્ણ પ્યાર ॥ કિન્તુ ઉન્હે સાક્ષાત્કાર બ્રહ્મકો ન હોવત હૈ ।
બ્રહ્મજ્ઞાન સાધનકો શ્રવણ ન હૈ પ્રકાર ॥ ૧૨ ॥

વેદાન્તનાં વાક્યના જે અર્થમાં તાત્પર્ય (તત્પરતા) તેની જે અવધારણા તે
શ્રવણ કહેવાય છે, પરંતુ તેમ કહેતાં શંકા થાય છે, કારણકે વેદાન્તશ્રવણ અર્થ
સાક્ષાત્કારમાં હેતુ છે એમ જે કહીએ તો વેદાન્તનું શ્રેષ્ઠ શ્રવણ અસંખ્ય મનુષ્યો
કરે છે, છતાં તેઓને અર્થનો સાક્ષાત્કાર થતો નથી, માટે શ્રવણ એ બ્રહ્મજ્ઞાનના
સાધનનો હેતુ નથી.

વેદાન્ત શ્રવણ બિન વામદેવ આદિ મુનિ ગર્ભમેંહી કરત
મયેથે બ્રહ્મ સાક્ષાત્કાર ॥ ઉસને કિયાથા કબ ગર્ભમેં વેદાન્ત
શ્રૌના યાતેં માત્ર શ્રવણ ન સાધનહૂકો પ્રકાર ॥ ક્યોંકિ હોત
અન્વય રુ વ્યતિરેક વ્યાપ્તિ યહાં । અવ સુનુ યાદવ! વિરોધકો
સુ પરિહાર ॥ બિન ઉપરતિ ઓ વિરાગ અવધારણાદિ । શ્રવણ
અપ્પલ્લ હોત સુને ક્યોં ન વારંવાર ॥ ૧૩ ॥

અન્વય વ્યતિરેકથી કાર્ય કારણ ભાવ સર્વત્ર મનાય છે. આ સ્થળેમાં પણ
અન્વયવ્યતિરેકથી શ્રવણને બ્રહ્મસાક્ષાત્કારનો હેતુ કહેો છે. પણ તે શુદ્ધિયુક્ત નથી
કારણકે વામદેવાદિએ ગર્ભમાં શ્રવણ નથી કર્યું અને તેમને ગર્ભમાં જ્ઞાન થયું
છે માટે આ સ્થળે વ્યતિરેક વ્યભિચાર આવે છે અને જેઓ વેદાન્તનું બહુ શ્રવણ
કરે છે છતાં તેઓને સ્વરૂપ સાક્ષાત્કાર થતો નથી આ સ્થળે અન્વય વ્યભિચાર
પ્રતીત થાય છે માટે શ્રવણ અન્વય વ્યતિરેકથી બ્રહ્મસાક્ષાત્કારનું કારણ નથી.
હવે આ વિરોધનો પરિહાર સાંભળો. ઉપરતિ (ઉપરામવૃત્તિ) અને વૈરાગ્ય વિના
અવધારણારૂપ શ્રવણ નિષ્ફળ બને છે. ભલેને વારંવાર સાંભળ્યા કરે, પરંતુ એનું
કંઈ ફળ નથી. માટે અહીં અન્વય વ્યભિચાર નથી.

મનોહર—યા વિધ શ્રવણતેં ન હોત બ્રહ્મસાક્ષાત્કાર । અનુચિત શંકા
અન્વયાદિ વ્યભિચારકી ॥ વામદેવકોંમી જન્માન્તરકે શ્રવણજન્ય
ગર્ભમેં પ્રતીતિ મઈ બ્રહ્મસાક્ષાત્કારકી ॥ યાતેં વ્યાપ્ત હોત નહીં
વ્યતિરેક નામ વ્યાપ્તિ । આવશ્યકતા ન યહાં શંકિત વિચા-
રકી ॥ મનન ઓ નિદિધ્યાસ બ્રહ્મસાક્ષાત્કાર હેતુ । જાનો
એસી આજ્ઞા પરાશરકે કુમારકી ॥ ૧૪ ॥

આ રીતે માત્ર શ્રવણથી બ્રહ્મસાક્ષાત્કાર થતો નથી એ શંકા અન્વય વ્યતિરેક
વ્યભિચારથી થઈ છે. પણ વામદેવને જન્માન્તર (પૂર્વજન્મ) નાં શ્રવણને લીધે
ગર્ભમાં બ્રહ્મસાક્ષાત્કાર થયો. જેથી વ્યતિરેક વ્યભિચાર નથી માટે શંકા કરવી
થોડી નથી. વળી પરાશરના કુમાર (વ્યાસ મુનિ)ની એવી આજ્ઞા છે જે શ્રવણને
મનન અને નિદિધ્યાસન દ્વારા બ્રહ્મસાક્ષાત્કારનું હેતુ છે.

યહ સુનતેહી શંકા યાદવ કરત પુનિ । વિષય સંદિગ્ધ હોતો
ઉચિત વિચારના ॥ કિંતુ યહ બ્રહ્મ તો સદૈવ ભાસે અસંદિગ્ધ ।
તાકે લિયે શાસ્ત્ર કરે કહ્યુ ઉપકાર ના ॥ વેદાન્તકે શાસ્ત્રકોજુ
બ્રહ્મકે વિચાર હિત । કિયો જો પ્રચાર તામેં ગુરુવર ! સાર ના ॥
તવ સ્વસ્થ હૈકેં રઘુનાથ દેત પ્રત્યુત્તર । યાદવ ! તુમ્હારી હૈ
અયોગ્ય યહ ધારના ॥ ૧૫ ॥

આ સાંભળતાંજ યાદવપુરી પાછી શંકા કરે છે. તે એ કે જે વેદાન્તનો વિષય
સંદિગ્ધ (સંદેહવાળો) હોય તો તેના વિચાર કરવો ઉચિત છે, પરંતુ આ બ્રહ્મ તો
નિરંતર અસંદિગ્ધ (સંદેહ રહિત) ભાસે છે, તેને માટે શાસ્ત્ર કંઈ ઉપકારક નથી.
હે ગુરુવર ! બ્રહ્મના વિચાર માટે વેદાન્ત શાસ્ત્રનો જે પ્રચાર કર્યો છે તેમાં કંઈ
સાર નથી. યાદવપુરીનાં આવાં વચન શ્રવણ કરી મહારાજ રઘુનાથપુરી સ્વસ્થ
બની. પ્રત્યુત્તર આપે છે જે હે શિષ્ય યાદવ ! આ રીતની તમારી ધારણા અયોગ્ય છે.

सुनु प्रिय शिष्य ! “मैं हों स्थूल कृश मैं हों” आदि । देहाकार अहंता जो आत्माकों कहत है ॥ बधिरादि सर्व धर्म देहादिकके प्रसिद्ध । साक्षी तुल्य आत्मा ब्रह्म सदाही रहत है ॥ देह अरु इन्द्रिय त्यों अन्तः करणादिकतें । अनादि अनन्त आत्मा भिन्नता लहत है ॥ मात्र प्रत्यगात्मासों अभिन्न ब्रह्मसिद्धिकाज । वेदान्तको प्रारंभ सुयोग्यता ग्रहत है ॥ १६ ॥

हे प्रिय शिष्य ! सांख्यो “हं स्थूलं कृशं अने हं कृशं कृशं” (हं गडा अने हं दुर्भाग-पातणो कृशं) इत्यादि देहाकार [देहमां रहेली] अहंता [हं पण] जे आत्माने छे ते भिन्ना छे, इतर छे अद्वि [अद्वेरा] आदि सर्व धर्म देह तथा इन्द्रियोना प्रसिद्ध छे, आत्मा [ब्रह्म] तो सदा साक्षीतुल्य रहै छे, देह, इन्द्रिय अने अन्तःकरण आदिथी अनादि अने अनन्त अवे आत्मा भिन्न छे, मात्र प्रत्यक् आत्माथी अखिन्न अवे ब्रह्मानी सिद्धिने माटे वेदान्त शास्त्रेना प्रारंभ सारी रीते योग्यताने प्राप्त करै छे.

ब्रह्म अद्वितीय त्योंहि देवरूप है अरूप । गूढ^१ सब तत्त्वोंमें सदैव स्थिति पावे है ॥ अन्तरात्मा सकलको व्यापक है सबहीमें । साक्षीरूप अधिष्ठान सबको सुहावे है ॥ कर्ममात्रको जो अधिपति अरु केवल त्यों । “निर्गुण” यों नाम देकें श्रुति गुण गावे है ॥ एकही उपाधिशून्य तादात्म्य अभ्यासहूसों । देहादिमें स्थूल अहंभावसों कहावे है ॥ १७ ॥

ब्रह्म अद्वितीय (अकण) छे, ईश्वर ३५ छतां अ३५ [३५ रहित] छे, सर्व तत्त्वो (पदार्थों)मां गुढ (गुप्त) पण रहै छे, सभअ प्राण्णीना अन्तरात्मा, सर्वमां व्यापक, साक्षी ३५, सर्वाधिष्ठान अनी शोभे छे, जे कर्ममात्र (सभअ कर्म)ना अधिपति

१ एको देवः सर्व भूतेषु गूढः, सर्वव्यापी सर्वभूतान्तरात्मा । कर्माध्यक्षः सर्वभूताधिवासः, साक्षी चेता केवलो निर्गुणश्च ॥ इति श्रुतेः

અને કેવલ-કર્મ રહિત । સ્વયં-પાતે) છે. શ્રુતિઓ ‘‘નિર્ગુણ’’ એવું નામ આપી જેના ગુણ ગાય છે એ વ્રત્ત એકજ છે અને ઉપાધિ રહિત છે એ આત્મા દેહ આદિમાં તાદાત્મ્ય અધ્યાસને લીધે ‘‘હું સ્થૂલ હૃદય’’ એવા અહંભાવથી દેખાય છે.

ઘનાક્ષરી—માત્ર ભ્રાન્તિવિલસિત દેહ અહંકાર આદિ । આત્મત્વકે રૂપ તાકો ગ્રહન ન હોને કાજ ॥ વેદાન્તકે શાસ્ત્રકો સમારંભ હૈ યથોચિત । યાદવ ! કરત પ્રશ્ન સંબોધિકે ગુરુરાજ ! ॥ તાદાત્મ્ય અધ્યાસ આપ દેહાદિકમેં કહત । उनका स्वरूप कलु कहिये कथामें आज ॥ कितने प्रकार है कृपालु ! वह अध्यासके । सकारन भेद सब सुनन चहे समाज ॥ १८ ॥

માત્ર ભ્રાન્તિથી વિલસતા દેહમાં અહંકાર આદિમાં આત્મત્વરૂપ ભાસે છે અર્થાત્ દેહના તાદાત્મ્યાદિ અધ્યાસને લઈ આત્મામાં સ્થૂલાદિભાવ પ્રતીત થાય છે. તે ગ્રહણ ન થતા માટે વેદાન્ત શાસ્ત્રને સમારંભ યથાયોગ્ય છે. આ સ્થળે મહારાજ રઘુનાથપુરીને દે ગુરુરાજ ! એવું સંબોધન આપી યાદવપુરી પ્રશ્ન કરે છે જે હું કૃપાળુ ! આપ દેહ આદિમાં જે તાદાત્મ્યાદિ અધ્યાસ કરે છે તે અધ્યાસના સ્વરૂપ સમગ્રથી આજે કથામાં આપ કરેલા કૃપા કરો. એ અધ્યાસ કેટલા પ્રકારનો છે એના સંકારણ સમગ્ર ભેદ સાંભળવા આ સંત સમાજની ઇચ્છા થઈ છે.

મનોહર—શિષ્યકે વચન સુનિ બોલે રઘુનાથ ગુરુ । યાદવ ! તુમ્હારે પ્રશ્ન લોકહિતકર હૈ ॥ બહુરિ વિશારદ હૈ શાસ્ત્રમેં તુમ્હારી મતિ । ભાષ્યકાર મંગવાન શંકર પ્રવર હૈ ॥ ઉંસને લિખ્યો હૈ બ્રહ્મસૂત્રકો અધ્યાસ ભાષ્ય । તામેં યહ કથન અધ્યાસ સિદ્ધિકર હૈ ॥ આભાસ જો સ્મૃતિરૂપ પૂર્વદૃષ્ટ પદાર્થકો । અધ્યાસ^૧ વહી જો સંસકાર અનુસર હૈ ॥ ૧૯ ॥

શિષ્ય યાદવપુરીનાં વચન સાંભળી ગુરુ રઘુનાથપુરી બોલ્યા જે હે યાદવ ! તમારા પ્રશ્નો લોકનું હિત કરનારા છે, વળી તમારી છુદ્ધિ શાસ્ત્રમાં વિશારદ [પ્રવીણ] છે. પરમ પૂજ્ય ભગવાન શંકરાચાર્ય બ્રહ્મસૂત્રનાભાષ્ય કર્તા છે, તેઓએ બ્રહ્મસૂત્રના અધ્યાસભાષ્યમાં અધ્યાસની સિદ્ધિ કહેલી છે. પૂર્વે જોએલા પદાર્થનો સ્મૃતિ (સ્મરણ) રૂપ જે અવભાસ તેજ અધ્યાસ કહેવાય છે. એ અધ્યાસ પૂર્વદ્રષ્ટ પદાર્થ જ્ઞાનજન્ય સંસ્કારજન્ય હોય છે.

हरिगीत—अध्यासकों संस्कारजन्य सुकहत शंकरसे घने । पें सत्यवस्तुज्ञानजन्य हि संस्कार सुहावने ॥ यों कहत विबुध कितेक पें वह युक्तियुक्त बने नहीं । क्योंकि लखत जन अन-दिखे अनसुने स्वप्न कहीं कहीं ॥ २० ॥

પરંતુ કેટલાએક વિક્ષાનો કહે છે જે વસ્તુજ્ઞાનજન્ય સંસ્કાર કેવળ અધ્યાસનો હેતુ નથી પણ સત્ય વસ્તુ જ્ઞાનજન્ય સંસ્કાર તે અધ્યાસમાં હેતુ છે. આ વાત યુક્તિવાળી જણાતી નથી, કારણકે કેટલાએક મનુષ્યો નહિ જોએલા અન નહીં સાંભળેલા પદાર્થો કોઈ કોઈ સ્થળે સ્વપ્નમાં જુએ છે.

मनोहर—स्वप्नकी अवस्था बिच जन निजकों मृतक । किंवा शिरच्छेद युक्त देखिकें डरत है ॥ पुनि जागृतिमें स्वस्थ हैं कें वो निडरतासों । जीवन समेत काज गृहके करत है ॥ यातें सत्यवस्तुज्ञानजन्य संस्कार यही । विशेषण अतिही अयोग्यता धरत है ॥ स्वप्नके पदार्थ स्वप्नान्तरमें प्रतीत होत । वो भी है असत यातें आदि मत सत है ॥ २१ ॥

સ્વપ્નાવસ્થામાં મનુષ્ય પોતાને મરેલો અથવા શિરચ્છેદ યુક્ત (માથું કપાએલો) બોધ લાય પામે છે અને પાછા જાગૃત અવસ્થામાં સ્વસ્થ બની જીવન સહિત નિર્ભયતાથી ઘરનાં કામકાજ કરે છે એ ઉપરથી અધ્યાસને સત્યવસ્તુજ્ઞાનજન્ય

સંસ્કારજન્ય એ વિશેષણ આપણું અત્યંત અથોગ્ય છે. સ્વપ્નમાં જોએલા પદાર્થ સ્વપ્નાન્તર (ખીળ સ્વપ્ન)માં પ્રતીત થાય છે તે પણ અસત્ય છે માટે આદિ મત અર્થાત્ વસ્તુ જ્ઞાનજન્ય સંસ્કારજન્ય અધ્યાસ એ મત સત્ય છે.

ઘનાક્ષરી—વસ્તુજ્ઞાનજન્ય સંસ્કાર સો અધ્યાસહેતુ । સત્ત્વો યા અસત્ત્વ ન શબ્દ દોડ આવશ્યક ॥ ડનકોંહિ શૂન્યવાદી અસત્ત્વ^૧ ય્યાતિ કહત્ત્વે । આત્મ^૨ ય્યાતિ યોગાચાર ક્ષણિકવિજ્ઞાનદ્વક્ ॥ ગૌતમ કળાદ ય્યાતિ અન્યથાસ્વરૂપ^૩ દેત । સાંખ્ય યોગકર્તા કહે અય્યાતિ^૪ વિનહિ શક ॥ પાયો પરિણામ યોં જુ બહુધા મતાન્તરમેં । વસ્તુ જ્ઞાનજન્ય જો મયો હૈ અધ્યાસ ઇક ॥૨૨॥

હે યાદવ ! વસ્તુજ્ઞાનજન્ય સંસ્કાર તે અધ્યાસ હેતુ છે અને તે સત્ય હો અથવા અસત્ય હો. અધ્યાસનેજ શૂન્યમતવાદી અસત્ત્વ્યાતિ કહે છે, ક્ષણિક વિજ્ઞાનવાદી યોગાચાર આત્મ્યાતિ કહે છે, ગૌતમ તથા કણ્વાદ મુનિ અન્યથા ય્યાતિ કહે છે અને સાંખ્ય તથા પ્રભાકરના મતમાં નિઃશંકપણે અધ્યાસને અય્યાતિ એવું નામ આપે છે. આ રીતે અનેક મત મતાન્તરમાં અધ્યાસને કહેલો છે પણ તે સત્ય વસ્તુજ્ઞાનજન્ય સંસ્કારજન્ય અધ્યાસ છે.

મનોહર—યાદવ ! અસત્યય્યાતિવાદી જો મયે હૈ વહ । જો પદાર્થ અતિહી અસત્ય હૈ ત્રિકાલમેં ॥ ડનકો જો જ્ઞાન તાકોં કહત્ત્વે અસત્યય્યાતિ । જૈસેં ભ્રમસ્થાન કહોં રજ્જુ શુક્તિ હાલમેં ॥ સર્પ

૧ સર્વ શૂન્યં ઇતિ માધ્યમિકા ૨ આત્મય્યાતિવાદિમસ્તુ બાહ્યશુક્ત્યાદૌ બુદ્ધિરૂપાત્મનો ધર્મસ્ય રજતસ્યાધ્યાસઃ આન્તરસ્ય રજતસ્ય બહિર્વદવમાસઃ ઇતિ વદન્તિ ॥ ૩ અન્યથાય્યાતિવાદિમતે અન્યત્રાન્યધર્માધ્યાસ ઇતિ વદન્તિ અર્થાત્ અન્યત્ર શુક્ત્યાદાવન્યધર્મસ્ય સ્વાવયવધર્મસ્ય દેશાન્તરસ્યરૂપ્યાદેરધ્યાસ ઇતિ વદન્તિ ॥ ૪ અય્યાતિવાદિમતે તુ યત્ર યદધ્યાસસ્તદિવેકાગ્રહનિબન્ધનો ભ્રમઃ ॥ ઇતિ

ઓર રજતકી દ્વયમે પ્રતીતિ હોત । શૂન્યવાદી પરે યહાં અસતકી જાલમે ॥ રજ્જુમે અસત સર્પ દેશાન્તરમેજુ ત્યોહિ । અસત હૈ મન્દ અન્ધકારાદિ વિશાલમે ॥ ૨૩ ॥

હે યાદવ ! જે અસત્જ્ઞાતિવાદી છે તેના મતમાં ત્રણે કાળમાં સર્વ પદાર્થ અત્યંત અસત્ય છે તેનું જે જ્ઞાન તેને અસત્જ્ઞાતિ કહેછે. જેમકે રજ્જુ અને શુક્તિ એ એ બ્રહ્માં સ્થાન છે. જ્યારે રજ્જુમાં સર્પની અને શુક્તિ (છીપ) માં રજત (રૂપા) ની પ્રતીતિ થાય છે તેને શૂન્યવાદિ અત્યંત અસત્ય માને છે. તેઓ કહે છે જે રજ્જુમાં સર્પ અત્યંત અસત્ય છે તેમજ દેશાન્તરમાં (અન્ય સ્થળે) પણ સર્પાદિ અત્યંત અસત્ય છે.

દોહા—શૂન્યવાદમે શૂન્ય વિન, નાંહિ વસ્તુ કલુ અન્ય ।

સર્પારોપણ રજ્જુમે, ગિન્યો સર્વર્થા શૂન્ય ॥ ૨૪ ॥

શૂન્યવાદમાં શૂન્ય વિના 'શીઝુ' કંઈ (વસ્તુ) છેજ નહિ. એટલા માટે તેઓએ રજ્જુમાં સર્પનું આરોપણ અત્યંત અસત્ય કહ્યું છે.

ઘનાક્ષરી—આત્મસ્થાતિવાદી ભિન્ન બુદ્ધિતે પદાર્થ કોડ । માનત ન ત્યોં હૈ બુદ્ધિ ક્ષણિક વિનાશમય ॥ રજ્જુમે યા અન્યદેશમે નહીં હૈ સર્પ યાતે । વિજ્ઞાનહી સર્પરૂપ ભાસત હૈ અનુભય ॥ ન્યાય ઓર વૈશેષિક મતમે અધ્યાસકોં જુ । કહ્યો સ્થાતિ અન્યથા વો માનત હૈ યોં ઉભય ॥ દેશાન્તર દૃષ્ટ સત્ય સર્પ દ્રગ દોષતેહિ । રજ્જુમે પ્રતીત હોઈ દૃષ્ટાકોં જુ દેત મય ॥ ૨૫ ॥

આત્મજ્ઞાતિવાદિ બુદ્ધિથી ભિન્ન કોઈ પદાર્થ માનતા નથી. અને એ બુદ્ધિ ક્ષણિક તેમજ વિનાશમયી છે. રજ્જુમાં અથવા અન્ય દેશમાં સર્પ નથી, માત્ર વિજ્ઞાનજ સર્પરૂપ ભાસે છે. ન્યાય અને વૈશેષિક મતમાં અધ્યાસને અન્યથા જ્ઞાતિ કહેલ છે. દેશાન્તરમાં બેએલ સત્ય સર્પ નેત્રના દોષને લીધેજ રજ્જુમાં પ્રતીત થઈ દ્રશ્યને ભય ઉત્પન્ન કરે છે.

દોહા—બલવત્તર દ્રગ દોષતેં, યોંહિ દેશ જો આન ।

તદ્રગત રજ્વાદિકનમેં, સર્પ આદિ ભ્રમસ્થાન ॥ ૨૬ ॥

બળવાન્ એવા નેત્રના દોષથી દેશાન્તરમાં સર્પ આદિની રજ્જુ આદિમાં જે પ્રતીતિ તેને અન્યથા ખ્યાતિ કહે છે.

પૂર્વદૃષ્ટ જો સર્પ હૈ, વહહિ વહાં દ્રગ આત ।

સુનિ યહ યાદવકે હૃદય, પુનિ શંકા અધિકાત ॥ ૨૭ ॥

પૂર્વે જોએલો જે સર્પ છે તેજ સર્પ રજ્જુમાં-દેશાન્તરમાં દેખાય છે. આ વાર્તા સાંભળતાંજ પાછી યાદવપુરીના હૃદયમાં શંકાની વૃદ્ધિ થાય છે.

ભગવન્ ! યદિ સત સર્પકે, દૃષ્ટા જો દ્રગ હોઈ ।

વો નિજકેહી નિકટમેં, સર્પ વિલોકત સોઈ ॥ ૨૮ ॥

હું સમર્થ શુદ્ધર્થ ! જો દેશાન્તરસ્થ સત્ય સર્પને જોનાર જે નેત્ર હોય તે નેત્રો રજ્જુમાં પોતાની સમીપમાંજ એ સત્ય સર્પને જુએ છે ત્યાં બીજા પદાર્થો પણ કેમ દેખાતા નથી ?

અવર પદાર્થનકો વહાં, વિદિત હોત વ્યવધાન ।

દ્રગ વહ ક્યોં દેખત નહીં, શંકા યહી મહાન ॥ ૨૯ ॥

યદિ કહે કે બીજા પદાર્થને અન્ય પદાર્થનું વ્યવધાન [અન્તરાય] હોય છે તો તે પદાર્થને નેત્ર જોઈ શકતાં નથી. તો આ વાત ઠીક નથી કારણકે દેશાન્તરસ્થ સર્પપણ અન્ય પદાર્થના વ્યવધાનવાળો છે. જેથી રજ્જુ દેશમાં દેખાવો ન જોઈએ આ મહાન્ શંકા છે.

ક્યોંકિ દોષમય નેત્રમેં, રહે ન શક્તિ પ્રકાશ ।

દેશાન્તરમેં દ્રષ્ટકો, લખિવા વ્યર્થ વિલાસ ॥ ૩૦ ॥

કારણ કે દોષમય નેત્રમાં પ્રકાશ શક્તિ રહેતી નથી, તેમજ તે દોષિત નેત્ર એક દેશમાં દ્રષ્ટ [જોએલ] પદાર્થ દેશાન્તરમાં જોઈ શકે નહિ.

શંકા યાવિધ શિષ્યકી, સુનિ બોલે ગુરુરાય ।

મત નૈય્યાયિકો સુનહુ, શ્રોતાજન સમુદાય ॥ ૩૧ ॥

આ રીતે પોતાના શિષ્યની શંકા સાંભળી ગુરુરાજ રઘુનાથપુરી બોલ્યા જે હે શ્રોતા સમુહ ! આ બાબતમાં જે વૃદ્ધ નૈય્યાયિકનો મત છે તે શ્રવણ કરો.

પિત્ત આદિ આધિક્યતે, બઢતજુ પાચન શક્તિ ।

ત્યોહિ વનત દ્રગ દોષમય, એસેં વૃદ્ધ વ્યનક્તિ ॥ ૩૨ ॥

પિત્ત આદિ દોષના અધિકપણાથી પાચન શક્તિ વધે છે તેમ નેત્ર દોષ સહિત હોવાથી અધિક શક્તિવાળાં બને છે એમ વૃદ્ધ નૈય્યાયિકો માને છે.

પુનિ તિમિરાદિક દોષતેં, અન્ય દેશ જો ભાતિ ।

સર્પ આદિ દ્રગનિકટમેં, વહી અન્યથાખ્યાતિ ॥ ૩૩ ॥

અન્યકાર આદિ દોષને લીધે અન્યદેશમાં સર્પ આદિ આંખ આગળ દેખાય છે તેજ અન્યથાખ્યાતિ કહેવાય છે.

મનોહર—યાદવ ! કહત વાત એસી વૃદ્ધ નૈય્યાયિક । કિન્તુ નવ્ય નૈય્યાયિક ચિન્તામણિકાર હૈ ॥ અભિધાન उनका श्रीगंगेशजी उपाध्याय । सुनु अब उनको जो विमल विचार हैं ॥ कहत है वो तो मात्र नयनके दोषहूतें । देशान्तरगत सर्प स्थल भ्रमवार है ॥ तामें हो प्रतीत तो पदार्थ ताके मध्यगत । आते नहिं काहेकों निकट द्रग द्वार है ॥ ३४ ॥

હે યાદવ ! ઉપર મુજબની વાર્તા વૃદ્ધ નૈય્યાયિકે કહે છે, પરંતુ નવ્ય નૈય્યાયિક જે ચિન્તામણિકાર છે તેમનું નામ શ્રી ગંગેશજી ઉપાધ્યાય છે, હવે એમનો વિચાર શ્રવણ કરો. એ તો એમ કહે છે જે દેશાન્તરગત સર્પ પ્રતીત થાય તો એ ભ્રમસ્થાનમાં દેશાન્તરસ્થ સર્પ સમીપ રહેલા અન્ય પદાર્થો ત્યાં કેમ પ્રતીત થતા નથી ?

યાતેં મત પૂર્વકોજુ સર્વથા અસંગત હૈ । માત્ર બલી નેત્રદોષતેંહી
 ભ્રમસ્થાનમેં ॥ અન્ય જ્ઞાન હોત જાકો નામ અ્યાતિ અન્યથા હૈ ॥
 માનત ન અઘ્યાતિકે વાદી ભ્રમજ્ઞાનમેં ॥ રજ્જુદેશમેંહ “યહ
 સર્પ” એસી જો પ્રતીતિ । તામેં “યહ” અંશ એક “સર્પ”
 અંશ આનમેં ॥ આદિ અંશ પદાર્થકે સામાન્યહિ જ્ઞાનરૂપ ।
 અન્ય અંશ પૂર્વદૃષ્ટ પદાર્થકે ભાનમેં ॥ ૩૫ ॥

એટલા માટે પૂર્વનો અર્થાત્ પૃથ્વ નૈચ્યાયિકનો મત સર્વ પ્રકારે અસંગત
 (અસંગતિ દોષવાળો) છે. માત્ર નેત્રના દોષથી ભ્રમસ્થાનમાં જે અન્ય જ્ઞાન [રજ્જુમાં
 સર્પજ્ઞાન] થાય છે તેનું નામ અન્યથાઅ્યાતિ છે એમ ગંગેશોપાધ્યાય માને છે.
 હવે અઅ્યાતિવાદીના મતમાં રજ્જુ દેશમાં “આ સર્પ” એવી જે પ્રતીતિ થાય
 છે તેમાં એક અંશ “આ” અને બીજો અંશ “સર્પ” છે. આદિ (આ) અંશ
 પદાર્થના સામાન્યજ્ઞાનને જણાવે છે અને બીજો [સર્પ] અંશ પૂર્વે જેએલા
 પદાર્થનું સ્મરણ કરાવે છે.

સામાન્ય વિશેષ જ્ઞાન તાકો અવિવેક વોહિ । અઘ્યાતિકે વાદી
 ભ્રમજ્ઞાન સમુજ્ઞત હૈ ॥ વાસ્તવિક ભ્રમજ્ઞાન કલુભી નહી હૈ
 વૈસો । સાંખ્ય પ્રભાકર આદિકો સુદ્રઢ મત હૈ ॥ પૂર્વદૃષ્ટ વસ્તુ
 સ્મરણાત્મક જો જ્ઞાન તાકોં । માનત હૈ વાદ સર્વ શાસ્ત્રતેં
 ઉધ્ધૃત હૈ ॥ અધ્યાસકે લક્ષણ જો ભાષ્યકાર ભગવાન્ । કહે
 વોહિ યાદવ ! હમારે મત ઋત હૈ ॥ ૩૬ ॥

સામાન્ય જ્ઞાન તથા વિશેષજ્ઞાન એનો જે અવિવેક તેને અઅ્યાતિવાદી
 ભ્રમજ્ઞાન સમજે છે. વાસ્તવિક ભ્રમજ્ઞાન કંઈ હજ નહિ એમ સાંખ્ય અને
 પ્રભાકર આદિનો દ્રઢ મત છે. એ બંને પૂર્વે જેએલ પદાર્થનું સ્મરણાત્મક પદાર્થ
 જે જ્ઞાન તેને અહીં માને છે. હે યાદવ ! આ બધા વાદો શાસ્ત્રથી ઉધ્ધૃત કરેલા છે.
 પણ ભાષ્યકાર ભગવાન્ શંકરાચાર્યે જે અધ્યાસનું લક્ષણ કહેલું છે તેજ અમારા
 મતમાં સત્ય છે.

हरिगीत-अध्यास अवयव धर्मको रज्ज्वादिमें द्रग आत है ।
वह वाद ख्याति अन्यथा अभिधान स्पष्ट कहात है ॥
पुनि बाह्य रज्ज्वादिकनमें मतिरूप जो निजधर्मकी ।
होवत प्रतीति मान्यता वह आत्मख्याति मर्मको ॥ ३७ ॥

रज्जु आदिमां सर्पना अवयव धर्मना अध्यास जे नजरे आवे छे जे
वादनं नाम अन्यथाख्याति उडैवाय छे । वणी आन्तरबुद्धि रज्जु आदिमां सर्प
इये प्रतीति थाय छे ते वादनं नाम आत्मख्याति छे ।

मनोहर-जिनको अध्यास जामें लोकसिद्ध होत वहां । उभय
पदार्थ ओर बुद्धि तद्विषयकी ॥ ताको भेद अग्रहण ज्ञान वो
अध्यास ज्ञान । अध्यातिके वादी बातें करत विजयकी ॥ “यह
सर्प” आदि स्थलमें विशिष्ट व्यवहार । मान शून्यवादी माला
धरत है जयकी ॥ होवत अध्यास जाको अधिष्ठानमँह वह ।
विपरीत धर्मकल्पना असत्यमयकी ॥ ३८ ॥

जे वस्तुना अध्यास जे वस्तुमां लोकसिद्ध अने त्यां अन्ने पदार्थ अने
तद्विषयिनी बुद्धि जे सर्वानुं भेदाग्रह (विवेकाग्रह) ज्ञान ते अध्यासज्ञान जेम
कही अभ्यासिवादी पाताना विजयनी बातो करे छे अने तेना मतमां विवेका
ग्रहणी आ सर्प छे जेम विशिष्ट व्यवहार थाय छे अने शून्यवादी सर्व पदार्थनि
अत्यंत असत्य कही विजयी अने छे परंतु अधिष्ठानमां जे पदार्थना अध्यास
थाय छे अर्थात् अधिष्ठानरूप रज्जुमां जे सर्पना अध्यास थाय छे ते विपरीत
कल्पनामय छे ।

हरिगीत-यादव कहत जो दोषवशतें शुक्ति आदि देशमें ।
रजतादि होत प्रतीत योंही शुक्ति रजत सुवेषमें ॥
नैयायिकोंके मत यही जो अन्यथाख्याति कही ।
वेदान्त मतमें कोन ख्याति भ्रम स्थल विलसत सही ॥ ३९ ॥

યાદવપુરીછ કહે છે કે જે નેત્રના અથવા મંદ અંધકાર આદિ દોષને લીધે શુક્તિ આદિ દેશમાં રજત આદિ પ્રતીતિ થાય છે તેમાં નૈયાયિકાદિઓની અન્યથાખ્યાત્યાદિ રૂપે અધ્યાસ કહ્યો તો વેદાન્ત મતમાં અધ્યાસની કંઈ ખ્યાતિ માનેલી છે અને તે ખ્યાતિ દોષજન્ય છે કે નહીં તે કૃપા કરીને કહ્યો.

મિથ્યા સ્વરૂપ તામેં રજતકી દોષવશ જો શુક્તિમેં ।

હાવત પ્રતીતિ ત્યોંહિ દેશાન્તરકી વોહિ ચુક્તિમેં ॥

વો દોષમહીમાસોં પ્રતીતિ હોત યા કહ્યુ અન્ય હૈ? ।

બોલે ગુરુ સુનુ શિષ્ય ! વહ સબ દોષ મહિમાજન્ય હૈ ॥ ૪૦ ॥

તેમાં નેત્રથી મંદ અંધકાર આદિ દોષને લઈ શુક્તિમાં મિથ્યા રજતત્વની પ્રતીતિ થાય છે તે દોષથી થાય છે કે કંઈ બીજું કારણ છે? ત્યારે ગુરુ રઘુનાથપુરી બોલ્યા છે હે શિષ્ય ! સાંભળો. એ સર્વ પ્રતીતિ દોષ મહિમાજન્ય છે અર્થાત્ ઉપર કહેલા દોષને લીધેજ થાય છે.

દોહા—રજ્જુ સ્થલમેં સર્પહી, મિથ્યા દ્રષ્ટિ આત ।

અનિર્વચન ક્ષ્યાતિ કહત, તાકી મુનિ વિશ્યાત ॥ ૪૧ ॥

હે શિષ્ય રઘુનાથ ! શૂન્ય વાદી આદિ અન્ય સિદ્ધાન્ત વાદીઓએ રજ્જુમાં પ્રતીત થયેલ સર્પની તથા તેના જ્ઞાનની અસત ખ્યાતિ આદિ ખ્યાતિઓ કહી છે. પણ અદ્વૈત સિદ્ધાન્તમાં રજ્જુવાદિના અજ્ઞાનથી રજ્જુમાં કદિપત સર્પ તથા તેના જ્ઞાનની અનિર્વચનીય ખ્યાતિ પ્રસિદ્ધ મુનિઓએ કહેલી છે.

યાદવ કરત શંકા બહુરિ ભગવન્ ! રજતરૂપ અવયવી ।

જો શુક્તિમેં ઉદ્ભવ લહત વહ સંભવત નહિ નિશિરવિ ॥

ક્યોંકિ ન અવયવ રજત ઉત્પાદકજુ શુક્તિપ્રદેશમેં ।

અવયવાભાવ અપૂર્વ રજત ન હોત કમી ભ્રમદેશમેં ॥ ૪૨ ॥

ગુરુએ બ્યારે એમ કહ્યું ત્યારે યાદવપુરી પુનઃશંકા કરે છે જે હે ભગવન્ ! રજતરૂપ અવયવી જે શુક્તિમાં ઉદ્ભવ પામે છે એ સંભવતું નથી. જેમ રાત્રિમાં રવિનો ઉદ્ભવ સંભવે નહિ. કારણ કે રજતાવયવ શુક્તિ પ્રદેશમાં રજતનો ઉત્પાદક બની શકતો નથી અને રજતાવયવના અભાવને લીધે ભ્રમ સ્થાનમાં અપૂર્વ રજતની પ્રતીતિ કદિ પણ થઈ શકતી નથી.

यों सुनि कहत रघुनाथपुरी जो अनिर्वचनीयवाद है ।
तामें विलक्षणता अलौकिक वृत्तिका उन्माद है ॥
स्थल शुक्तिमें कलु प्रातिभासिक रजत इत्यादिकनकी ।
लौकिक सामग्री नहीं स्थिति मात्र दूषित नयनकी ॥ ४३ ॥

पैताना शिष्यनां आवां वयन सांभगी महाराज रघुनाथपुरी कहेछे के के
अनिर्वचनीयवादछे तेमां अलौकिक विलक्षणताथी अने अविधानना अज्ञानथी शुक्ति
आदि देशमां रजत प्रतीत थाय छे किन्तु लौकिक सामग्री प्रातिभासिक रजतो-
त्पादिका नथी होनी, परंतु प्रमाणादिना दायथी शुक्तिमां रजत प्रतीत थाय छे.

दूषित नयनके पुरुषकों जो दृष्ट द्रव्य संयोगतें, ।
इक वृत्ति अन्तःकरणकी पावत उदय तद्व्योगतें ॥
वह वृत्तिमें चेतन “इदं” ऐसा लहत प्रतिबिम्बही ।
वृत्ति बहिर्गत है बहुरि प्रकटत “इदं चित सह” वही ॥ ४४ ॥

दूषित नेत्रवागा पुश्यना पुरोवर्त्ति द्रव्यना संयोगथी तत् पदार्थकार
अन्तःकरणकी के वृत्ति उदय पावे छे ते वृत्त्यावच्छिन्न चैतन्य सहिता होय
छे अने ते विषय देशमां ओ वृत्ति धृढमवच्छिन्न चैतन्याकार थाय छे

घनाक्षरी—चेतन प्रमातृमें अभिन्न होत तातें पुनि, चेतन
अभिन्नमँह शुक्तिपनको प्रचार ॥ प्रसिद्ध करनहारी अविद्या
जो चाकचिक्क्य—। आदि दोषवृत्तें होत है प्रतीत रौप्याकार ॥
पावे वह रजतको ज्ञानाकार परिणाम । उपादानको जो सम-
सत्ताक है कार्यभार ॥ परिणाम नाम उनको कहात मृदघट
ज्यों । कार्यरूप घट उपादान मृत्तिका विचार ॥ ४५ ॥

વિષયાવચ્છિન્ન ચૈતન્ય પ્રભાતૃચૈતન્ય બન્ને અભિન્ન (એક ૩૫) થવાથી અભિન્નચૈતન્યના આશ્રયે રહેનારી અવિધા-ચાક્રચિક્યાદિ દોષથી શુક્ત્યાદિ દેશમાં પ્રદ્યુક્તિન ધર્મ રજત રૂપ પરિણામને પામેછે અને સાક્ષીઆશ્રિતઅવિધા રજતજ્ઞાના-કર પરિણામને પામે છે. ઉપાદાનની સત્તા સમાન સત્તાવાળું જે કાર્ય હોય છે, તેનું નામ પરિણામ કહેવાય છે. જેમ “માટીનાં ઘડો” મૃત્તિકાનું પરીણામ છે અને ઘટ તથા માટીની સમસત્તા છે તેમ અવિષ્ઠાનાશ્રિત અવિધાની તથા અધ્યસ્થરૂપ પરીણામ આ બન્નેની પ્રાતિભાસિક સમસત્તા છે.

મનોહર—उनसों जो विषमसत्ताक कार्य समुद्भव । ताको नाम “विवृत” वेदान्तमें कहात है ॥ रौप्य प्रातिभासिक है परिणाम अविद्याको । विवृत है चेतनको सर्वथा सुहात है ॥ अद्वैतके सिद्धान्तमें ब्रह्मभिन्न सर्व वस्तु । मानी गई मिथ्या सत्ता त्रिविध लखात है ॥ इक पारमार्थिक त्यों दूजी व्यावहारिक ओ । तिय प्रातिभासिक यों शंकरादि गात है ॥ ४६ ॥

ઉપાદાન સમસત્તા પરિણામ હોય છે અને વેદાન્તમાં વિષમસત્તાક “વિવર્ત” કહેવાય છે. શુક્તિમાં પ્રાતિભાસિક રજત છે તે અવિધાનું પરિણામ છે. એજ પરિણામ ચૈતન્યનું વિવર્ત છે અદ્વૈત સિદ્ધાન્તમાં બ્રહ્મથી ભિન્ન વસ્તુ કોઈ છેજ નહિ. બ્રહ્મભિન્ન સર્વ પદાર્થને મિથ્યા માનેડ છે. હે યાદવ ! સત્તા ત્રણ પ્રકારની છે એક પારમાર્થિક, બીજી વ્યાવહારિક અને ત્રીજી પ્રાતિભાસિક એમ શ્રીશંકર આદિ આચાર્યવરો કહે છે.

तामें ब्रह्मसत्ता सर्वथाहि पारमार्थिक है । अर्थात् ब्रह्मभिन्न सर्व वस्तु मिथ्या भ्रम है ॥ ब्रह्मसत्ता ज्ञानावस्थितिमें पारमार्थिक यों । सत्ता व्यावहारिक जगतकी सुगम है ॥ अज्ञानकी अव-स्थामें सत्ता घटपटादिकी। कही व्यावहारिक पें ब्रह्म उक्त क्रम है ॥ सत्ता प्रातिभासिक है शुक्ति रजतादिककी । अद्वयसिद्धान्तके यों स्पष्टही नियम है ॥ ४७ ॥

તેમાં બ્રહ્મની સત્તા સર્વથા પારમાર્થિક છે અર્થાત્ બ્રહ્મભિન્ન સમગ્ર વસ્તુ મિથ્યા-અમરૂપ છે જ્ઞાનવસ્થામાં બ્રહ્મસત્તા પારમાર્થિક છે અને અજ્ઞાના વસ્થામાં જગત્ની સત્તા વ્યાવહારિક ગણાય અને તેજ સત્તા અજ્ઞાનાવસ્થામાં ઘટપટાદિની પણ છે શુક્તિરજતાદિની તથા સ્વામિક પદાર્થોની સત્તા પ્રાતિભાસિક છે. બ્રહ્મની સત્તા તે પારમાર્થિકજ છે એમ અદ્વૈતસિદ્ધાન્તનો સ્પષ્ટ નિયમ છે.

ઘનાક્ષરી-શુદ્ધરૂપ અધિષ્ઠાન તામેં જગ માયાકાર્ય । હોત દિન-
રાતિ પ્રાતિભાસિકતયા પ્રતીત ॥ ક્યોંકિ પ્રાતિભાસિક પદાર્થ
સત્ય હોત નહીં । શુક્તિમેં રજત સર્પ રજ્જુમેં જ્યોં સત્યાતીત ॥
ત્યોંહિ સ્વાધિષ્ઠાન બ્રહ્મમેં પ્રતીયમાન જગ । મિથ્યા હૈ નિરન્તર
પ્રમાન સત્ય યહ રીત ॥ રજતમેં ચાકચિક્વય જગતમેં અવિદ્યાજુ ।
દોષ હેતુ હૈ કેં જ્ઞાન પ્રકટત વિપરીત ॥ ૪૮ ॥

શુદ્ધ સ્વરૂપ અધિષ્ઠાન (બ્રહ્મ) માં માયાનું કાર્ય જગત્ અજ્ઞાન સત્તાથી પ્રતીત થાય છે, કારણ કે અજ્ઞાનજન્ય પદાર્થ સત્ય હોતા નથી શુક્તિમાં રજત અને રજ્જુમાં સર્પ જેમ અનિર્વચનીય છે તેમજ સ્વાધિષ્ઠાન બ્રહ્મમાં પ્રતીત થતું જગત્ નિરન્તર અનિર્વચનીય હોઈ મિથ્યા છે. આ સિદ્ધાન્ત છે, શક્તિનિષ્ઠ રજતત્વમાં ચાકચિક્વયરૂપી દોષ અને જગદધ્યાસનો અવિદ્યા રૂપી દોષ હેતુરૂપ બની જગત્ અને જગત્નાં જ્ઞાનને પ્રકટ કરે છે.

મનોહર-ત્યોંહિ પ્રાતિભાસિક હૈ જીવાત્મામી મિથ્યા સદા । જ્યોં
આકાશ ફક બહુધા ઉપાધિવશતેં ॥ વૈસેં શુદ્ધ બ્રહ્મ જબ ઉપા-
ધિવિશિષ્ટ હોત । તબ બહુધા પ્રતીત હોત પીન કૃશતેં ॥ શુદ્ધા-
કાશ ઘટાકાશ ઉભય હૈ સત્ય પુનિ । મેઘાકાશ જલાકાશ
કલ્પિત વિલસતે ॥ જીવ ઓર માયાતેં વિશિષ્ટ જિહિ ચેતન
સો કલ્પિત કહાવે ચિદ્ અંશાત્મક લસતે ॥

તેમજ જીવાત્મા પણ કલ્પિત હોવાથી મિથ્યા રૂપ છે. જેમ આકાશ એક છે છતાં ઉપાધિને વશ બની અનેક બને છે તેમ શુદ્ધ બ્રહ્મ જ્યારે ઉપાધિવિશિષ્ટ (ઉપાધિથી નામ યુક્ત) બને છે ત્યારે પીન તથા કૃશ આદિ લેદથી અનેક થાય છે. આકાશમાં શુદ્ધાકાશ અને ઘટાકાશ એ બે સત્ય છે પરંતુ મેઘાકાશ અને જલાકાશ જેમ કલ્પિત છે, તેમ જીવ અને માયાવિશિષ્ટ ચૈતન્ય (ધર્મ્વર) બન્ને કલ્પિત છે.

સ્થૂલ સૂક્ષ્મ દેહ દ્વય ઉપાધિવિશિષ્ટ જિહિ । ચેતન વો વેદા-
ન્તમેં કૂટસ્થ કહાવે હૈ ॥ બુદ્ધિ પ્રતિબિમ્બિત જો ચેતન સો
જીવ નામ । ચિદાભાસરૂપ હૈ કેં સતત સુહાવે હૈ ॥ એસેં ચારિ
ચેતનમેં વ્યાપક જો શુદ્ધ બ્રહ્મ । દ્વિતીય કૂટસ્થ ચિદ્ સત્યપન
પાવે હૈ ॥ ર્શ્વર ઓ ચિદાભાસ કલ્પિત હૈ દોનોં વહ । ચિદા-
ભાસવાદ બુધ વિવિધ સુનાવે હૈ ॥ ૫૦ ॥

સ્થૂલ અને સૂક્ષ્મ, એ દેહ દ્વય ઉપાધિ વિશિષ્ટ જે ચેતન તે વેદાન્તશાસ્ત્રમાં “કૂટસ્થ” કહેવાય છે, અને બુદ્ધિમાં પ્રતિબિમ્બિત થાય છે ત્યારે “જીવ” એવું નામ ધારણ કરે છે અને ચિદાભાસરૂપે આગળાય છે આ રીતે એક શુદ્ધ બ્રહ્મ અને કૂટસ્થ ચૈતન્ય એ બે સત્ય ગણાય છે. ધર્મ્વર અને ચિદાભાસ (જીવ) એ બે કલ્પિત છે. શ્રીશંકરાચાર્ય વગેરે વિદ્વાનો ચિદાભાસવાદ અનેક પ્રકારનો છે એમ કહે છે.

ઘનાક્ષરો—અવચ્છેદવાદ ઓર આભાસકો વાદ આદિ । પ્રક્રિયા
અનેક હૈ પરંતુ પક્ષ સર્વ એક ॥ સુખ દુઃખ આદિ ધર્મ રહિ-
તજુ નિર્વિકાર । પ્રકટત સચ્ચિત્ નિર્લેપ બ્રહ્મકો વિવેક ॥ બ્રહ્મમેં
જગતકી પ્રતીતિ હૈ અધ્યાસરૂપ । उनके उभय भेद सुनु जन
संत नेक ॥ एक ज्ञानाध्यास अरु दूसरा हॆ अर्थाध्यास ।
यादव ! प्रकार तामें अर्थाध्यासके अनेक ॥ ५१ ॥

તેમાં અવચ્છેદવાદ અને આભાસવાદ આદિ અનેક પ્રક્રિયાઓ છે, પરંતુ એ સર્વ પક્ષવાદી અદ્વૈત વાદીઓજ છે તે વેદાન્તીઓ સુખ દુઃખ આદિ ધર્મ રહિત,

सत्य, चैतन्य स्वरूप निर्विघ्न अने निर्विकार ब्रह्मको विवेक प्रकट करे छे. ब्रह्ममां जगतनी प्रतीति केवण अध्यासइय छे, ओ अध्यासना ओ लेख छे ते छे सतजनो! श्रवण करे। ओइ ज्ञानाध्यास अने भीजे अर्थाध्यास. तेमांछे यादव! अर्थाध्यासना अनेक प्रकार छे.

मनोहर—वेदान्तके शास्त्रहुमें षट्प्रकार अर्थाध्यास। केवलसबन्ध अभिधानक प्रथम है ॥ सबन्धविशिष्ट जु सबन्धिको अध्यास दूजो। केवलहि धर्माध्यास तृतीय अनुपम है ॥ धर्मसह धर्मि-ध्यास पावत चतुर्थ पद। अन्योन्य अध्यासद्वीकी गणना पञ्च-महै ॥ षष्ठमजु अन्यतर नामक अध्यास ऐसैं। अर्थाध्यासवा-दको प्रसिद्ध अनुक्रम है ॥ ५२ ॥

वेदान्तमां अर्थाध्यास छ प्रकारको छेलेला छे. तेमां केवलसम्बन्धाध्यास पहिले। सम्बन्ध विशिष्ट सम्बन्धध्यास भीजे, केवल धर्माध्यास त्रीजे, धर्मविशिष्ट धर्मिअध्यास चौथो, अन्योन्याध्यास पांचवो अने अन्यतराध्यास छठो छे आ रीते अर्थाध्यासवादन प्रसिद्ध लेख छे.

दोहा—होवत जो अज्ञानमें, ज्ञानरूप अध्यास ।

यादव! ज्ञानाध्यास वह, पावत सदा प्रकाश ॥ ५३ ॥

छे यादव! जे अज्ञानमां ज्ञानत्वनी प्रतीति धवी ते ज्ञानाध्यास छेलाय छे.

आत्माको अध्यास जो, अनात्ममें स्थिति पात ।

केवल सबन्ध नामको, वह अध्यास कहात ॥ ५४ ॥

अनात्म वस्तुमां जे आत्मानो अध्यास ते केवलसम्बन्धाध्यास छेलाय छे.

अनात्मको अध्यास जिहि, आत्मामें बहलात ।

अनात्मस्वरूप सबन्ध पुनि । जो अध्यास लखात ॥ ५५ ॥

आत्मामां अनात्मपदार्थोना स्वरूप सहित जे अध्यास

पावत है अभिधान वह, सबन्धविशिष्ट सबन्धि ।

स्थूल देहके गौरता, आदिक धर्म प्रबन्धि ॥ ५६ ॥

तेजु' नाम सभ'धविशिष्ट सभ'धिव्यध्यास छे, हुवे स्थूल देहना गौरता आदि
के धर्म छे ते

आत्मामें अध्यासको, रूप धरत है रम्य ।

किन्तु स्वरूपको होत है, वहाँ अध्यास अगम्य ॥ ५७ ॥

ना आत्माभां के अध्यास ते धर्माध्यास छे।

यातें केवल धर्मको, भयो यही अध्यास ।

आगें सुनु सब संत जन !, है है आत्मविकास ॥ ५८ ॥

ते केवल धर्माध्यास थयो, छे संतजनो ! हुवे पछी हुं के कहुं ते परापर
श्रवण करे तमोने आत्मविकासनी प्राप्ति धरो.

हरिगीत—अन्तःकरणके सुखदुःखादि धर्मीको अध्यास है ।

केवलहि अन्तःकरणके अध्यासको जो भास है ॥

वह धर्मसहित जु धर्मीको अध्यास यादव ! जानहु ।

आत्मा अनात्माको अन्योन्याध्यास पुनि पहिचानहु ॥ ५९ ॥

अन्तःकरणना सुखदुःख आदि धर्मना अध्यास अने सुख दुःख विशिष्ट
अन्तःकरणना अध्यास होय तयारे ते धर्मसहित धर्मव्यध्यास जानवो, आत्मा अने
अनात्माना परपर अध्यास तेने अन्योन्याध्यास जानवो,

घनाक्षरी—आत्मामें अनात्माको अनात्मामेंह आत्माकोजु । या

विध अन्योन्य नाम अध्यासहि कह्यो जात ॥ आत्माके स्वरू-

पको अध्यास है न अनात्मामें । परंतु सबन्ध यहां तादात्म्यको

ग्रह्यो जात ॥ उभयमें काहु एकाको जो अधिआस वहाँ । अन्य-

तराध्यासवाद गणनामें लह्यो जात ॥ जो अध्यास आत्मामेंह

અનાત્મ પદાર્થકો સો । કહત સ્વરૂપાધ્યાસ જાસો જ્ઞાન
દહ્યો જાત ॥ ૬૦ ॥

આત્મામાં અનાત્માનો અને અનાત્મામાં આત્માનો એ રીતે જે અન્યોન્યા-
ધ્યાસ કહેવાયો તેમાં આત્મસ્વરૂપનો અધ્યાસ અનાત્મામાં સંભવતો નથી, પરંતુ
ત્યાં તાદાત્મ્યસંબંધનો અધ્યાસ થાય છે, એ બેમાંથી કોઈ એકનો જે અધ્યાસ તે
અન્યતરાધ્યાસ ગણાય છે, અનાત્મ પદાર્થનો આત્મામાં જે અધ્યાસ તે સ્વરૂપાધ્યાસ
પણ કહેવાય છે. અને તેનાથી અવિષ્ઠાન જ્ઞાનનો નાશ થાય છે.

ઝૂલળા—હૈ ન અધ્યસ્ત આત્મસ્વરૂપ કિન્તુ વહ, આત્મતાદાત્મ્ય
સંબન્ધ પાઈ । હોત અધ્યસ્ત આત્મારહિત વસ્તુમેં, શિષ્ય યાદવ!
સુ આત્માકી ન્યાંઈ ॥ નામ સંસર્ગ અધ્યાસમી લહત વહ, ભેદ
અધ્યાસકે વિવિધ યોંહી । બુદ્ધિ અનુસાર સંક્ષેપસોં સવ કહે,
સકલ સત્શાસ્ત્ર મત સત્ય સોહી ॥ ૬૧ ॥

આત્મ સ્વરૂપ કોઈમાં અધ્યસ્ત છેજ નહિ પરંતુ તે તાદાત્મ્ય સંબંધને પ્રાપ્ત
થઈ અનાત્મ પદાર્થમાં અધ્યસ્ત જેવું જણાય છે. હે શિષ્ય યાદવ! આત્મ નામ
સંસર્ગ અધ્યાસ પણ કહેવાય છે. આ રીતે સત્શાસ્ત્રમાં કહેલાં અધ્યાસસ્વરૂપો
મેં ભારી બુદ્ધિ અનુસાર તમોને કહ્યાં.

અન્ન-મન-પ્રાણ-વિજ્ઞાન-આનન્દમય, કોશ આચ્છાદિતજુ જો
સુહાવે । જન વિવેકી જિન્હૈ પશ્ચ કોશાતીતહિ, “તત્ત્વમસ્યાદિ”
કહિકેં બતાવે ॥ બ્રહ્મતેં ભિન્ન આત્મા નહીં સર્વથા, સત્ય સિદ્ધા-
ન્ત યહ સર્વ જાને । જ્ઞાનરૂપ બ્રહ્મ બિનઅન્ત યોં સત્ય હૈ, બ્રહ્મ-
આનન્દ જ્ઞાની પિછાને ॥ ૬૨ ॥

૧ સત્યજ્ઞાનમનન્તંબ્રહ્મ । આનન્દ બ્રહ્મણો વિદ્વાન્ । તત્ત્વમસિ ॥ અયમાત્માબ્રહ્મ
મજ્ઞાન બ્રહ્મ । અહં બ્રહ્માઽસ્મિ ॥

હે શ્રોતાજનો! જે આત્મા અન્નમય, પ્રાણમય, મનોમય, વિજ્ઞાનમય અને આનન્દમય કોશથી આચ્છાદિત છે તેને વિવેકી પુરૂષો વિવેકથી પંચકોશાતીત “તત્ત્વમસિ” (તે તું છે) આદિ વાક્યથી સિદ્ધ કરે છે અને આત્મા કોઈ પ્રકારે બ્રહ્મથી ભિન્ન છેજ નહિ આ સત્ય સિદ્ધાન્તને સકલ વેદાન્તીઓ માને છે. બ્રહ્મ જ્ઞાન આનન્દ અને સત્યરૂપ છે. જ્ઞાનીજનોજ બ્રહ્મ આનન્દને જ્ઞાનથી-અતુલવી શકે છે.

દોહા—“તત્ત્વમસિ” આદિક મહાવાક્યદ્વૈતે નિરધાર ।

સદા બ્રહ્મ અપરોક્ષકો, હોવત સાક્ષાત્કાર ॥ ૬૩ ॥

“તત્ત્વમસિ” આદિ મહાવાક્યથી અપરોક્ષ બ્રહ્મનો સાક્ષાત્કાર થાય છે.

અસંગ હૌં-કૂટસ્થહૌં, નિર્વિકલ્પ-અવિકાર ।

બ્રહ્મભિન્ન-કૈવલ્યકો, યાવિધ જ્ઞાનપ્રકાર ॥ ૬૪ ॥

હું અસંગ (સંગ રહિત) છું, હું કૂટસ્થ છું, હું નિર્વિકલ્પ [વિકલ્પ રહિત] છું, હું અવિકાર (વિકાર રહિત) છું, આ રીતે બ્રહ્મા ભિન્ન કૈવલ્યજ્ઞાનનો પ્રકાર છે.

ઈશ્વર જીવ અભેદતે, સાક્ષાત્કૃતિ અભ્રાન્ત ।

મોક્ષાવસ્થામેં કહત, શ્રી અદ્વય સિદ્ધાન્ત ॥ ૬૫ ॥

શ્રી અદ્વૈતસિદ્ધાન્ત કહે છે જે મોક્ષાવસ્થામાં જીવ અને ઈશ્વરના અભેદર્થ આન્તિ રહિત બ્રહ્મનો સાક્ષાત્કાર થાય છે.

જીવ ઈશકો ભેદભો, કલ્પિત હૈ અજ્ઞાન ।

વહ અજ્ઞાન વિનાશતે, હોત સ્વરૂપકો ભાન ॥ ૬૬ ॥

જીવ અને ઈશ્વરના ભેદને પણ અજ્ઞાનીઓજ કલ્પે છે. એ અજ્ઞાનના વિનાશથી સ્વરૂપનું જ્ઞાન થાય છે,

ત્યોંહિ વિવેકાદિક ચતુઃ, સાધનતે સંપન્ન ।

માનવકોં શ્રવણાદિતે, હોત જ્ઞાન ઉત્પન્ન ॥ ૬૭ ॥

તેમજ વિવેક, વૈરાગ્ય આદિ ચતુઃસાધન સંપન્ન મનુષ્યને શ્રવણ, સ્મરન આદિથી જ્ઞાન ઉત્પન્ન થાય છે,

ઉનતેં માયિક આવરણ, નિશ્ચિલ હોત હૈ નષ્ટ ।

સાક્ષાત્કાર સ્વરૂપકો, કહત વ્યાસ તવ સ્પષ્ટ ॥ ૬૮ ॥

આ બ્રહ્મ જ્ઞાનથી માયા સમગ્રી સકલ આવરણ નાશ પામે છે અને એ મધિક આવરણના વિનાશથી સ્વરૂપનો (બ્રહ્મનો) સાક્ષાત્કાર થાય છે એમ વ્યાસ ભગવાન સ્પષ્ટ કહે છે,

ઉત્તર મીમાંસા કરત, પ્રકટ યહી સિદ્ધાન્ત ।

અવધારણ યાદવ સહિત, કરદુ સંતજન શાન્ત ॥ ૬૯ ॥

આ રીતનો સિદ્ધાન્ત ઉત્તરમીમાંસા પ્રકટ કરે છે તેનું હે શાન્ત સંતજનો! યાદવ સહિત આપ સર્વ અવધારણ કરો.

શ્રીરઘુવર શ્રીમાધવજી, ગુરુપ્રસાદકોં પાઠ ।

ભઈ મયૂખ સમાપ્તિ યહ, મુદમંગલતેં છાઢ ॥

॥ ઇતિ શ્રીમદ્વેદાન્તતીર્થપણ્ડિતમાયારામસંગ્રહીત

શ્રીસત્પુરુષચરિત્રપ્રકાશે ઉત્તરમીમાંસા

નિરુપણંનામ ષોડશો મયૂખઃ

શ્રી ગણેશાય નમઃ

અથ સપ્તદશો મયૂખઃ

દોહા—કહુક સમય વિશ્રાન્તિહિત, બેઠે ગુરુ રઘુનાથ ।

તદનન્તર સબ સંત જન, કહત જોરિ જુગ હાથ ॥ ૧ ॥

આ રીતે ઉત્તરમીમાંસાનું સંક્ષેપે વિવેચન કરી ગુરુ રઘુનાથપુરીએ થોડા વખત વિશ્રાન્તિ લીધી. ત્યારપછી સર્વ સંતજનો હાથ બેઠી કહેવા લાગ્યા કે

દરસ દારિકાધોશકે, પાવન પાવન કાજ ।

કોં ગમન હમ દીજિયેં, આજ્ઞા શ્રીયતિરાજ ॥ ૨ ॥

પરમ પવિત્ર કરનાર શ્રીદારિકાધીરાજનાં દર્શનની પ્રાપ્તિમાટે હવેઅમે પ્રયાણ કરીએ. હે યતિરાજ! આપ અમોને આજ્ઞા આપો.

કેહત “અસ્તુ” રઘુનાથપુરી, કરત સંત પ્રસ્થાન ।

સંતસમાગમકો સુખદ, મહિમા અકથ મહાન ॥ ૩ ॥

સંતોની આવી ઇચ્છા થતાં મહારાજશ્રી રઘુનાથપુરીએ આજ્ઞા આપી સંતોએ ચાલવાની તૈયારી કરી. સંતસમાગમનો મહાત્ મહિમા સુખદાયક અને અકથનીય હોય છે.

ચોપાઈ—યાવિધ ધન્ય દુગ્ધસર આશ્રમ, શાસ્ત્રશ્રવણતે લસત મનો
રમ । વસત જહાં યાદવ રઘુ સ્વામી, જપત નિરન્તર અન્તરયામી ॥ ૪ ॥

આ રીતે શ્રી દુગ્ધસર આશ્રમ ધન્યવાદને યોગ્ય છે કે જે શાસ્ત્રશ્રવણથી મુન્દરરીતે શોભે છે, અને જ્યાં યાદવપુરી તથા રઘુનાથસ્વામી નિવાસ કરી નિરન્તર અન્તરયામીત્વ (શ્રી પર બ્રહ્મત્વ) ચિંતન કરે છે.

તદન્તર કલુ શિષ્ય સમાજા, આશ્રમમેં રલ્લિકેં યતિરાજા ।

રઘુગુરુ યાદવ શિષ્ય સહારે, ઝંઝાવાટકી ઓર સિધારે ॥ ૫ ॥

ત્યારબાદ કેટલાએક શિષ્યોનો સમાજ આશ્રમમાં રાખી યતિરાજગુરુ રઘુનાથસ્વામી થોતાના શિષ્ય યાદવપુરી સહિત ઝંઝાવાટ [ઝીંઝવાડા] તરફ પધાર્યા.

આશ્રમ વહૈં અભિરામ નલેશ્વર, વસત મયે કલુ કાલ યતીવર ।

ઉત્તર કાશી ગયે પુનિ દોઝ, માવિ પ્રબલ જાનત નહિ કોઝ ૬

ત્યાં સુંદર નણેશ્વર આશ્રમમાં થોડા વખત નિવાસ કરી બન્ને યતિવરો ઉત્તરકાશી તરફ સિધાવ્યા. ભાવિની પ્રબળતા કોઈ સમજી શકતું નથી.

પાયે ગુરુ નિર્વાણ વહાં જવ, ઇકાકી યાદવ મયઝ તવ । કરિકેં

ગુરુકી સવિધિ ઉત્તરકૃતિ, આપ મયે કૃતકૃત્ય મહામતિ ॥ ૭ ॥

ઉત્તરકાશી પહોંચ્યા પછી મહારાજ રઘુનાથપુરી જ્યારે ત્યાં નિર્વાણ પામ્યા ત્યારે યાદવપુરી એકલા રહ્યા, તેઓએ ગુરુની સેવા તથા યથાવિધિ ઉત્તરકૃતિ ત્યાં કરી અને મહાત્પ્રુદ્ધિશાળી એવા યાદવસ્વામી કૃતકૃત્ય થયા.

बहुरि वहांसैं किय तीर्थाटन, झंझावाट कियो पद पावन ।
ठहरे क्षेत्र नलेश्वर आई, चिन्तत चित्ततें श्रीरघुराई ॥ ८ ॥

अने पछी त्यांथी तीर्थाटन अर्थे प्रयाण करी ब्यासता ब्यासता जंझावाट
पधारी तेने पवित्र क्युं अने नणेश्वर क्षेत्रमां निवास करी श्रीराम प्रभुतुं चिन्तन
करवा लाग्या.

यह पुरके पति सुमति विशाला, योगराज नामक महिपाला ।
सद्गुरुकी सत्संगति पाई, समुझे जो जीवन सुखदाई ॥ ९ ॥

आ जंझावाट नगरीना स्वामी विशाल सन्मतिवाणा योगराज नामना
महिपाल हुता अने जेओ सदगुरु रघुनाथस्वामीना सत्संगतो लाभ पायी पोतानां
छवनने सुभक्ष्य समजना हुता,

वो हरपालदेव मखवाना, ताके वंशजनित ज्ञानवाना ।
परंपरा एकोनविंशति, पुरुष विदित जामें न अहंकृति ॥ १० ॥

ओ योगराज नामना महिपाल हरपालदेव भूपवानना वंशमां जन्म
पाया हुता अने हरपालदेवधी आगछीशमी पंढीओ ओ प्रख्यात पुत्रपतो जन्म
धयो हुतो, जेभनामां लेश पछु अहंकार न हुतो.

पाटडी नाम नगर प्रतिपालक, भूप भयउ रणमल रिपुजालक ।
उन हरपालमध्य नृप सोलह, विधिवश क्रमसह जन्मचि-
लय लह ॥ ११ ॥

पाटडी नामना नगरतुं परिपालन करनारअने वैरीओनां वनने प्रजणनार
रक्षुमल नामे महाराज थया, ओमनी अने हरपालदेवनी वच्चे सोण राजाओ
थया डे जेओ विधिवश अनुक्रमे जन्म तथा मृत्युने पाया.

रणमलके षोडशमल नामा, बनवीरादि तनुज अभिरामा । तामें
षोडशमल युवराजा, पाटडी मांडलके महाराजा ॥ १२ ॥

उक्त रक्षुमलसिंहना षोडशमल अने बनवीर आदि सुंदर पुत्रो थया,
युवराज षोडशमल पाटडी तथा मांडलपुरना महाराज अन्या.

लघुबन्धु बनवीर उन्हीके, विक्रमशाली भये अति नीके ।
ताकों वंशकी आजीविकाहित, झंझावाट मिल्यो कुलचारित ॥ १३ ॥

એમના ન્હાના ભાઈ વનવીર મહાન પરાક્રમી થયા, તેમને વંશની આજી-
વિકામાટે મહારાજા પોડશમલ તરફથી કુળ પરંપરાની પ્રથા પ્રમાણે ઝંઝાવાર
સહિત ચોવીશ ગામ મળ્યાં

રાજ્ય લઘુ પેં રમ્ય સુહાવે, ગુન વનવીરજુકે સબ ગાવે । કૂપ
વાપી અરુ સરવર નાના, સુયશ કૃત્ય ઉનકા પહિચાના ॥ ૧૪ ॥

એ ઝંઝાવારનું રાજ્ય જો કે ન્હાનું હતું છતાં સૌન્દર્યથી શોભતું હતું,
વનવીરના ગુણો સર્વ જનો ગાતા હતા. એ શહેરમાં જો નાના પ્રકારના કુવા,
વાવ અને સરોવર અધાનધિ વિઘમાન છે તે બધાં એ વનવીરનાંજ સુયશ કૃત્યો છે.

આત્મજ પુનિ કુંભાજી તાકે, યોગરાજ સુત ઉનકે બાંકે । પંચ
પુત્ર પુનિ ઉનકે ભયઝ, પુત્રી ઇક ષટ્ સંપત્તિ છયઝ ॥ ૧૫ ॥

એ મહારાજા વનવીરના પુત્ર કુંભાજી અને કુંભાજીના કુમાર યોગરાજ
થયા. એ યોગરાજને પાંચ પુત્ર તથા એક પુત્રી છ સંતાન થયાં તે બધે પદ
સંપત્તિ હોય નહિ શું? એમ જણાવા લાગ્યું.

છપ્પય-સોલહ શત ષષ્ટયષ્ટ, વીરવિક્રમ સંવત્સર । ઉત્તમમાસ
અષાઢ, પૂર્ણિમા તિથિ મૃગુવાસર ॥ મંગલપ્રદ મધ્યાહ્ન, અમલ
અભિજિત નક્ષત્રજુ । ગોબ્રાહ્મણપ્રતિપાલ, ક્ષત્રિમણ્ડલકે છત્રજુ ॥
શ્રીયોગરાજ મહારાજ યહ, ગંગાદેવી ઉદરતેં । સામંતસિંહ સત્પુ-
ત્રકો, ભયો જન્મ વિધિ પ્રવરતેં ॥ ૧૬ ॥

વીર વિક્રમના સોળસો અડસઠના સંવત્સરમાં ઉત્તમ અષાઢમાસની પૂર્ણિમા
અને મૃગશિરના માંગલિક મધ્યાહ્ન સમયે અભિજિત નક્ષત્રમાં ગોબ્રાહ્મણપ્રતિપાલ
ઝાલા મખત્રાન ક્ષત્રીમંડલના છત્રપતિ મહારાજા યોગરાજજીને ઘેર મહારાણી મંગા-
દેવીના ઉદરથી ઉત્કૃષ્ટ પ્રારબ્ધયોગે સત્પુત્ર સામંતસિંહજીનો જન્મ થયો.

દોહા-ત્રીન વર્ષ પીછે ભયે, આંબાજી શુભ યોગ । યોગરાજકે
માયકોં, લયે સરાહન લોગ ॥ ૧૭ ॥

ते पछी त्रिषु वर्षे अर्थात् वि-सं-१६७१मां शुभ योगे कुमार आम्बाछने जन्म थयो आवयते योगराजछनां लायनी सर्व लोको प्रशंसा करता हुता

छप्पय-अजाजि मँगल मिलन, नामके कुमार सुन्दर । पाये जन्म प्रसिद्ध, योग नृपतिके मन्दिर ॥ चम्पा अम्बारूप, पाइ इक जन्म कुमारी । झंझापुरमें हर्ष, सिन्धु गाहत नरनारी ॥ उन मध्य ज्येष्ठसामंतकी, द्वितीयाके द्विजराजसम । प्रज्ञा रु कान्ति बढती चली, कलायुक्त वर्षानुक्रम ॥ १८ ॥

तदनन्तर अत्यसिद्ध मँगलछ अने मँगल नामना कुमारने योगराज महाराजने त्यां जन्म थयो अने ओइ आम्बास्वरूप यम्पाआछ नामे पुत्री अव-तर्या. जंझापुरमां आ ययते नरनारी सहुकोछ आनंदसागरमां अवगाहन करता हुता. योगराजछना सर्व संतानेमां ज्येष्ठ सामन्तसिंहछनी युद्धि अने कान्ति द्वितीयाना अंडसमान कलायुक्त प्रतिदिन वृद्धि पावती छती.

दोहा-जब वह द्वादश वर्षके, सुसुखद भये कुमार ।

तब उनकोँ उपनयनको, दियो उचित संस्कार ॥ १९ ॥

ओ युद्धिमान् कुमार ब्यारे पार वर्षना थया त्यारे तेभने उचित प्रकारे उपनयन संस्कार आपवाभां आयो.

तदनन्तर वेदाध्ययन, करन लगे सामंत ।

जो वेदांगविचारतें, पाये शक्ति अनंत ॥ २० ॥

त्यारपछी कुमार सामन्तसिंहछ ओ वेदाध्ययन शर कर्तुं अने वेदांगना अभ्यासथी तेओ वेद समझवानी अनंत शक्तिने पाय्या.

आंबा आदि कुमारने, कियो वेद अभ्यास ।

पाइ यथाविधि उपनयन, गुरुके चरन उपास ॥ २१ ॥

आम्बाछ आदि कुमारने पछु यथाविधि उपनयन संस्कार प्राप्त करी गुरुनां अरुणानी उपासना करी वेदाभ्यास कर्यो.

ચોપાઈ--સામત આંબાજી ફકવેલા, મૃગયા હિત નિકસે બિન હેલા
જિહ્વ સરસ્વતી નિકટ સમીતે, માર્યોં ઉસને મૃગ બલપીતે ॥૨૨॥

એક વખતે સામતસિંહજી અને આંબાજી મૃગચક્રવાત માટે નલેશ્વરના વનમાં
બસ્યા અને ત્યાં જિહ્વના સરસ્વતીના તટ ઉપર મધ્યાહ્ન સમયે મહાત્મા શ્રી યાદવ
સ્વામીના ભયથી ભયવાળા ધર્મ ઘોંઘાટ કર્યા વિના જળ પીતા મૃગનો વધ કર્યો

વહો સરસ્વતીકે તટ પાવન, કર માધ્યાહ્નિક સન્ધ્યોપાસન ।

અવિનાશી પ્રભુ અન્તર્યામી, જપતેથે શ્રી યાદવસ્વામી ॥ ૨૩ ॥

પતિતને પાવન કરનાર એ સરસ્વતીના કિનારાપર મધ્યાહ્ન સન્ધ્યોપાસન
કરી શ્રી યાદવસ્વામી અવિનાશી તથા અન્તર્યામી એવા પ્રભુના નામનો જપ
કરતા હતા.

મૃગવધ દેખિ મહદ દુઃખ માન્યો, કારન તામેં યહ પહિચાન્યો ।

ફક અતિ પુનિત સરસ્વતી સ્થાના, નિકટ નલેશ્વરસે ભગવાના ॥૨૪॥

તેઓએ મૃગ વધ જોઈ મહાન દુઃખ માન્યું અને એ દુઃખ માનવાનું
કારણ એ હતું જે એક તો આ પરમપવિત્ર સરસ્વતીનું સ્થાનની પાસેજ શ્રીનળે-
શ્વર ભગવાન.

યહ બન નિર્ભય સબ પ્રાનીકો, વિચરન ઉચિત સુમત જ્ઞાનીકો ।

તામેં પશુ બિનદોષહિ મૃગસે, મારે જાય લખેં હમ દ્રગસેં ॥૨૫॥

દેવ વન પ્રાણીમાત્રને નિર્ભયતાથી વિચરવા માટે હોયછે એમ સત્પુરુષોનો
મન છે, તેમાં નિર્દોષ પ્રાણીનો વધ થાય અને તે અમે નજરે જોઈએ એ મહાન
પાપનું કારણ છે.

પાપી રાજતનય પુનિ એસેં, આશ્રમ ઢિગ આવે નહિ વૈસેં ।

કુછમી પ્રબન્ધ કિયા જાવે તો જબ, હમ યહ સ્થલમેં સ્થિતિ પાવેં તબ ॥

વળી આવા પાપી રાજપુત્રો શ્રીનળેશ્વર આશ્રમ નજીક આવે નહિ એવો
કંઈ પણ જો પ્રબન્ધ થાય તો અમારા જેવા સાધુઓ આ સ્થળમાં રહી શકે.

અસ વિચાર યતિકે ઉર ભયઝ, મૃત મૃગ ઢિગ મહદાત્મા ગયઝ ।

મૃતસંજીવન મંત્રોચ્ચારન, સહ કિય મૃગપેં જલ પ્રક્ષાલન ॥૨૬॥

आयो विचार यादवस्वामीना मननां धयो अने तेजो भरेला मृग पासे गया अने ओ महात्माओ मृतसंश्रवन भवनो उच्यार करी उक्त मृग उपर जल प्रोक्षणे कथुं.

वह घटि मृगमें जीवन आयो, यतितें वह निर्भयता पाया ।

बिचर्यो बहुरि यथेच्छा वनमें, यादवस्वामो मुदित है मनमें ॥२८॥

ओज घटिओ मृगमां श्रवन आण्युं अने स्वामीश्री ते निष्प्रेयताने प्राप्त धयो ते पट्टी ते मृग पोतानी छच्छा प्रमाणे वनमां गयो अने महाशय यादवपुरो मनमां अत्यंत आनंद पायो

गये नलेश्वर निज आश्रममें, देखि परे नृप सुत विभ्रममें ।

मृग सजीव आश्चर्यजनक पुनि, खेद बढावत खिन्न महापुनि ॥२९॥

नगेश्वरता आश्रमे गया अने राजकुमारो विभ्रम युक्त धर्म भरेला मृग संश्रवन धयो ओ आश्चर्यजनक देखावने ओरु मडा गुलवान अने पोताना मनमां भिन्न धया.

या विध शोच करत आपसमें, नृप सुत शक्ति निरखि तापसमें ।

पश्चात्ताप करत द्वय भ्राता, पाप कियो हमने दुःखदाता ॥ ३० ॥

आम अने कुमारो परस्पर विचार करवा लाज्या अने तपस्वी ओवा यादवस्वामीनी मृतकने संश्रवन करवानी शक्ति ओरु अने अन्धुओ "अमे अहु दुःखदायक पाप कथुं" ओम पश्चात्ताप करवा लाज्या.

महदात्माकी मर्यादाको, लोप कियो ग्रही पथ मृगयाको ।

कार्य भयो जो अति निन्दित है, करिबा प्रायश्चित सु उचित है ॥३१॥

आपणु आ मृगया करी महात्मांनी मर्यादानो लोप कथीं छे. आपणु हाथे ओ आ कार्य धयुं ते अत्यन्त निन्दापात्र छे तेनुं प्रायश्चित करवुं योग्य छे.

अपने दुष्ट स्वभाव दिखायो, संत हृदयमें दुःख बढायो ।

तन छिनभंगुर है यह यातें, बन्धु ! तजो विश्वासकी बातें ॥३२॥

संतने आपणु आपणा दुष्ट स्वभावतुं द्विदर्शन कराण्युं अने सत्पुरुषना हृदयमां दुःखनी वृद्धि करी. आ आपणुं शरीर क्षणभंगुर छे माटे ओ देहना नित्ये पणुानी पात हवे तल देवी ओप्रओ.

મહદપુરુષકે શ્રેષ્ઠ શરનમેં, હિત હૈ યોં દ્રઢ કર નિજ મનમેં ।

સામતસિંહ કહત આંવાજી !, મિથ્યા હૈ યહ જગકી બાજી ॥૩૩॥

અને આ મહાત્માને શરણે જનામાંજ આપણું હિત છે એવો યોતાના મનમાં દ્રઢ નિશ્ચય કરી સામતસિંહ કહેવા લાગ્યા જે હે આંબાજી! આ જગતની આજી મિથ્યા છે.

દેસો બન્ધુ ! વિચારિ યથારથ, નાશવંત હૈ સકલ પદારથ ।

દ્રષ્ટિપ્રિય પેં દુઃખદ પરસ હૈ, ઘટના સબ વિધિહીકે વશ હૈ ॥૩૪॥

હે ભાઈ! યથાર્થ વિચાર કરીને જુઓ તો આ જગતના સકલ પદાર્થો નાશવંત છે અને જેતાં પ્રિય લાગે એવા છે, પરંતું સ્પર્શથી મહાન્ દુઃખ દેનારા છે. આ બધી ઘટના દેવને આશ્રીન છે.

અપને ક્ષત્રિય રક્ષાહિત હેં, તાકી ભક્ષક કૃતિ અનુચિત હૈ ।

પાપ અધોગતિકાહિ નિદાના, મેંને અબ મન યોંહી ઠાના ॥૩૫॥

આપણે ક્ષત્રિય છીએ અને આપણો જન્મ સર્વની રક્ષા માટે છે. ક્ષત્રિયની ભક્ષક (નાશ કરનારી) કૃતિ કોઈ રીતે યોગ્ય નથી. પાપ કર્મ એ અધોગતિનું જ કારણ છે. મેં હવે મનમાં એમજ નક્કી કર્યું છે જે

તજિ વ્યવહાર સકલ સંસ્કૃતિકો, રાહ લહેં દોનોં સદ્ગતિકો ।

કૃતિ જો અપનેતેં અઘમૂલા, મઙ્ગ હૈ નિજજાતિ પ્રતિકૂલા ॥૩૬॥

આ સંસારના સમગ્ર વ્યવહારનો ત્યાગ કરી સુક્તિનો માર્ગ ગ્રહણ કરીએ અને જે આ હિંસક મૃગવત્ર રૂપી ધાર્મિક ક્ષત્રિયજાતિને ન છાજે તેવી પાપનાં મૂળરૂપ આપણાથી કૃતિ બની ગઈ છે,

उनका प्रायश्चित्त करनकों, रहना लहकर संत शरनकों ।

स्मरना रामचन्द्र सुखदायक, जो अनन्त ब्रह्माण्डविनायक ॥३७॥

એનું પ્રાયશ્ચિત્ત કરવામાટે સંતનું શરણ પ્રાપ્ત કરી એમની સેવામાંજ રહેવું એ સનંત કોટિ બ્રહ્માંડના નાયક શ્રીરામચન્દ્ર પ્રભુનું સ્મરણ કરવું.

पूर्णत्याग वृत्तिसों अपना, जीवन व्यतीत बने जग स्वपना ।

या विध ज्येष्ठ बन्धुकी बानी, परम सुखद मनतें पहिचानी ॥३८॥

અને પરિપૂર્ણ ત્યાગવૃત્તિથી આપણું અવશિષ્ટ જીવન વિતાવવું; કારણ કે આ જગત કેવળ સ્વપ્ન જેવું છે. આ રીતે મહાતાલાઈ સામતસિંહની વાણી પોતાના મનમાં અત્યંત સુખદાયક બાણી

આંબાજી સંતુષ્ટ મયે અતિ, કહન લગે સામતસિંહકે પ્રતિ ।

બન્ધુ ! આપકી ઇચ્છા જૈસી, મેરીમી ઇચ્છા હૈ વૈસી ॥ ૩૯ ॥

આંબાજી બહુજ સંતોષ પામ્યા અને વડિલબન્ધુ સામતસિંહને કહેવા લાગ્યા જે હે બન્ધુ ! આપની જેવી ઇચ્છા છે, તેવીજ મહારી પણ ઇચ્છા છે.

જાવેં દ્રુત યતિવરકી આગે, ક્ષમા ભૂત અપરાધકી મારેં ।

યોંકહ આશ્રમ નિકટ ઉમયજુ, આઈ ખડે ક્ષત્રિય સવિનયજુ ॥૪૦॥

માટે ચાલો જલ્દી યતિવર (યાદવસ્વામી) પાસે જઈ થઈ ગએલા અપરાધની ક્ષમા (માફી) માગીએ. આમ કહી બન્ધે ક્ષત્રિયો વિનયપૂર્વક આશ્રમ આગળ જઈ ઉભા રહ્યા.

બોલે તબ યાદવ યતિરાજા, કોન તુમ્હે ? આયે કિહિ કાજા ?

કોન જાતિ ? અભિધાન કહા હૈ ? ચિત્તમેં કિહિ કર્તવ્ય ચહા હૈ ॥૪૧॥

ત્યારે યતિરાજા યાદવસ્વામી બોલ્યા જે તમે કોણ છો ? અહીં શા માટે આવ્યા છો ? તમે કઈ જાતિના છો ? તમારું નામ શું છે ? અને તમારા દૃઢ્યમાં કયા કર્તવ્યની ઇચ્છા છે ?

કહન-લમે તબ વહ કરજોરી, જામેં વન્દન વિનય વહોરી ।

સામત આંબા સંજ્ઞા ધારી, જ્ઞાલા ક્ષત્રિય જાતિ હમારી ॥ ૪૨ ॥

ત્યારે ઘણાજ વંદન અને વિનય સહિત તેઓ કહેવા લાગ્યા જે સામતસિંહ અને આંબાજી એવાં અભિધાન (નામ) ને ધારણ કરનાર અમે બ્રહ્મારાજપૂત છીએ.

દોહા-બન્ધુ સહોદર હમ ઉમય, સામત આંબા નામ ।

હમમેહી મૃગવધ કિયો, આશ્રમ ઢિંગ અઘધામ ॥ ૪૩ ॥

અમે બન્ધે સહોદર બન્ધુ [સગાભાઈ] છીએ. અમારાં સામતસિંહ અને આંબાજી એવાં નામ છે. આશ્રમની નજીક પાપનાં ધામરૂપ અમેજ મૃગનો વધ કરેલો છે.

ચોપાઈ—વહ અપરાધહુતેં હૈ ત્રાસિત, આયે આપશરન બન આશ્રિત ।

બોલે જબ એસા નૃપવાલક, તવ યતિ કહત ધર્મકે પાલક ॥૪૪॥

એ અપરાધથી ભયભીત બની આશ્રિતની પેઠે અમે આપને શરણે આવ્યા છીએ. રાજકુમારો બ્યારે આમ બોલ્યા ત્યારે ધર્મનું પાલન કરનારા યાદવસ્વામી કહેવા લાગ્યા જે

પ્રથમ હસ્તગત શસ્ત્ર તુમ્હારે, કરહુ તોરિકેં કરતેં ન્યારે ।

પુનિ ચાન્દ્રાયણ વૃત અતિ પાવન, ઉભય કરહુ અઘ ઓઘ દહાવન ૪૫

પ્રથમ તમારા હાથમાં રહેલાં જે આ હથિઆર છે તેને ભાંગી તોડી તમારા હાથથી અલગ કરો અને પછી પાપના પુનઃ પ્રજાળનાર તેમજ પતિતને પાવન કરનાર ચાન્દ્રાયણવૃત બંને બંધુઓ કરો.

તદનન્તર આશ્રમમેં આના, નૃપસુતને યહ હિતકર જાના ।

વિધિયુત કરકેં વૃત ચાન્દ્રાયણ, દિક્ષાહિત આયે યતિવર સન ॥૪૬॥

તે પછી તમારે આશ્રમમાં આવવું. રાજકુમારોએ યાદવસ્વામીની આ વાર્તા યોનાતું હિત કરનારી જાણી. બંને બંધુઓએ પ્રથમ વિધિપુરઃસર ચાન્દ્રાયણ વૃત ક્યું અને ત્યારબાદ દિક્ષા ગ્રહણ કરવા યતિવર યાદવસ્વામી પાસે આવ્યા.

તવ ગુરુ યાદવ બાલે ઉન પ્રતિ, દિક્ષા ગ્રહણકી ઇચ્છા હો અતિ ।

તો આજ્ઞા તુમ જનકકી લ્યાઓ, પુનિ આનન્દ સહિત યહ્ંઆઓ ૪૭

ત્યારે શુદ્ધ યાદવસ્વામી એ કુમારોને કહેવા લાગ્યા જે જે દિક્ષા ગ્રહણ કરવાની તમારી તીવ્ર ઇચ્છા હોય તો તમે તમારા પિતાની આજ્ઞા મેળવી આનન્દ સહિત અહીં આવો.

સામત તવ યતિવર પ્રતિ બોલે, હમકોં વરસ અઢાર રૂ સોલે ।

પુનિ લઘુ વન્ધુ તોન હમારે, તુમ બિન કવન અધમકોં તારે ॥૪૮॥

ત્યારે સામતસિંહ યાદવસ્વામી પ્રતિ બોલ્યા જે અમને અનુક્રમે અઢાર અને સોળ વર્ષ થએલાં છે, વળી અમારાથી ત્રણ ભાઈ ન્હાના છે. આપ વિના અધમનો કોણ ઉદ્ધાર કરે ?

દોહા-તાત હમારે ત્યાગકી, આજ્ઞા દેવે નાંહિ ।
હમમો વહૈં નહિ જાયૈંગે, તજિ સુરતરુકી છાંહિ ॥ ૪૯ ॥

તેમ અમારા પિતા અમેને ત્યાગી બનવાની આજ્ઞા આપેજ નહિ. અમે પણ આપ સંતરૂપી કલ્પવૃક્ષની છાયા છાડી એમની પાસે જવાના નથી.

ચોપાઈ-जनकादिककी सेवाकारन, तीन बन्धु अपवादनिवारन ।
है या विध हमकोंजु प्रतीति, भगवन् ! ओर न है कलु भीति ॥ ५० ॥

પિતા આદિની સેવા માટે અમારા ત્રણ ભાઈઓ કોઈપણનું નિવારણ કરે તેવા છે. આ રીતે અમેને પૂર્ણ વિશ્વાસ છે. હે ભગવન્ ! અમે ત્યાગ ગ્રહણ કરીએ તેમાં કોઈ પ્રત્યક્ષતા આવે નથી.

शरन रखहु गुरुवर ! ग्रही बाहू, तुम बिन अभय न देवे काहू ।
बोले तव यादव स्वामी अस, क्षत्रिय तुम कलु नहि असमंजस ॥ ५१ ॥

માટે હે ગુરુવર ! અમારો હાથ ઝાડી આપ અમેને આપને શરણે રાખો, આપ વિના અમેને કોઈ અભયદાન આપી શકે તેમ નથી. સામંતસિંહનાં આવાં વચન સાંભળી યાદવસ્વામી બોલ્યા જે તમે ખરા ક્ષત્રિય છો એમાં જરાપણ શંકા જેવું નથી.

त्यागाश्रमके तुम अधिकारी, कहियें शाखा कोन तुम्हारी ? ।

गोत्र कोन ? कितनेजु प्रवर है, कोन वेद ? को इष्ट प्रवर है ? ॥ ५२ ॥

અને તેથીજ તમે ત્યાગાશ્રમના અધિકારી છો. કહો તમારી કયું શાખા છે? કયું ગોત્ર છે? કેટલાં પ્રવર છે? કયો વેદ છે અને તમારા અત્યુત્કૃષ્ટ ઇષ્ટદેવ કોણ છે?

या विध प्रश्न किये यतिवरने, सामतसिंह सविधि सब बरने ।

जाति क्षात्र झाला मखवाना, मार्कण्डेय गोत्र पहिचाना ॥ ५३ ॥

ન્યારે યાદવસ્વામીએ આવાં પ્રશ્નો કર્યાં ત્યારે સામંતસિંહ વિનયપૂર્વક સર્વ કહે છે જે અમારી જાતિ ક્ષત્રિય છે, અવરંક ઝાલા મખવાન, ગોત્ર માર્કંડેય,

वेद यजुः माध्यन्दिनी शाखा, तीन प्रवर सब भांतिजु भाखा ।

भार्गव औरव जामदग्नि त्यों, देव चतुर्भुज विष्णु इष्ट यों ॥ ५४ ॥

વેદ યજુર્વેદ, ઉત્તમ પ્રકારનાં ભાગવિ, ઔરવ અને જમદગ્નિ નામનાં વ્રણ પ્રવર તેમજ કૃષ્ણદેવ ચતુર્ભુજ ભગવાન છે.

દોહા—અભિન્ન વહ મહાવિષ્ણુતે, જો હૈ રઘુપતિ રામ ।

ચિત્ત હમારો ઉન ચરન, પાવત હૈ વિશ્રામ ॥ ૫૫ ॥

એ મહા વિષ્ણુથી અભિન્ન જે રઘુપતિ રામચન્દ્ર ભગવાન છે તેમના ચરણોમાં અમારું ચિત્ત વિશ્રાન્તિ પામે છે.

ચોપાઈ--યાતેં ઉચિત સુદીક્ષા હમકોં, દીજેં ગુરુ! હરિ લીજેં ભ્રમકોં ।

રાજતનયકે સુનિ અસ બૈના, વિહસિ ઉઠે યતિવરકે નૈના ॥૫૬॥

માટેઅમને ઉત્તમ પ્રકારે દીક્ષા આપો અને અમારા ભ્રમને હરો. રાજકુમારનાં આવાં વચન સાંભળી યાદવસ્થામીનાં નયનો હસી ઉઠ્યાં

ઉન મહદાત્માને કિય નિશ્ચય, હૈ યહ બન્ધુ ઉભયકી લઘુવય ।

ભગવત્ પ્રેમ પરાયણ દોઝ, બાધક હૈ નહિ અવગુન કોઝ ॥૫૭॥

અને એ મહાત્માએ નિશ્ચય કર્યો જે બન્ને ભાઈઓની અવસ્થા નહાની છે, પરંતુ બન્ને ભગવાત્ પ્રેમ પરાયણ છે તેમ ભક્તિમાં બાધ કરનાર કોઈ અવગુણ પણ એમનામાં નથી.

નૈષ્ઠિક બ્રહ્મચર્યકી દિક્ષા, સ્વરુપસિદ્ધિહિત શાસ્ત્રકી શિક્ષા ।

ઉભય કૃત્ય ઇનકાજ ઉચિત હૈ, પેં અનજાન જનક શુભચિત હૈ ॥૫૮॥

તો પછી આ બન્નેને નૈષ્ઠિક બ્રહ્મચર્યની દિક્ષા અને સ્વરૂપની સિદ્ધિને માટે શાસ્ત્રના અભ્યાસ આ બન્ને કામ કરવા યોગ્ય છે, પરંતુ શુભ ચિત્તવાળા એમના પિતા આ વાતથી હળુ અભણ્યા છે.

પ્રથમહિ ઉનકોં બાત સુનાવેં, તો સબ કૃત્ય ઉચિતપન પાવે ।

યોગેસજ ઇચ્છા અનુસારા, ઉનકે બાલકકોં હમ દ્વારા ॥ ૫૯ ॥

પ્રથમ મહારાજા યોગેશજીને આ વાત સંભળાવવી બેઠાં અને ત્યાર પછી દિક્ષાદિક કાર્ય કરવું તે યોગ્યતાવાળું દેખાય. માટે યોગેશજીની આજ્ઞાથીજ આ બે કુમારો માસ્ક દ્વારા દિક્ષિત થવા બેઠાં.

दिक्षा त्यागकी यदि दी जावे, तो पुनि कलु अवरोध न आवे ।

अस विचारी भेजे पितु आगे, जा वह उनतें आज्ञा मागे ॥६०॥

अने पछी त्यागमां अवरोध आवी शके नहि. आभ विचार करी यादवस्वामीअने अन्ते कुमारेने अमना पिता पासे भोक्त्या. अन्ते अन्धुआ पोतना पिता पासे जड आज्ञा मागवा लाय्या.

दोहा—मातपिता ढिग सह विनय, कहन लगे सुत शान्त ।

स्वकीय मृगवध आदि ले, संतमिलन वृत्तान्त ॥ ६१ ॥

मातापिता पासे शान्तपणे अन्ते पुत्रोअ विनय पूर्वक पोतावुं मृगवध आदिची आरंभी संत यादवस्वामीना मिलन पर्यन्तवुं समग्र वृत्तान्त कही संलग्नावु.

चोपाई—हम विरागमें देखत हैं हित, चाहतहैं अब त्यागाश्रम चित्त ।

दिक्षाकी आज्ञा द्रुत दीजें, करुना हमपें इतनी कीजें ॥ ६२ ॥

अने कहेवा लाय्या जे हे मातापिता अमे वैराग्यमां अभाइ हित जेअने छीअने अने चित्तमां त्यागाश्रमनी अहुज पवित्र दिक्षा देवानी आहुना छे भाटे आप अमारा एपर ओरटी कृपा अवश्य करे.

बालक उर अस उग्र विरागा, ल्योंहि शुभेच्छा उनकी अथागा ।

देखि देत आज्ञा सुखदाता, आशीर्वाद सहित पितुमाता ॥६३॥

पोतना पुत्रने हृदये वैराग्य तेमज अपार शुभेच्छा जेअ सुप्रदायक मातापिता आशीर्वाद सहित दिक्षा अहुलु करवानी आज्ञा आपी अने

झंझावाट नृपति तदनन्तर, झिल्ल सरस्वती ओर नलेश्वर ।

आश्रमके प्रतिवर्ती जो वन, करत भये आश्रम हित अर्पण ॥६४॥

त्यारपछी अंअपाट नरेशश्री योगराजलअ जिल्ला सरस्वती अने महादेव अने नगेधरनी आसपासवुं जे वन छे तेने आश्रमना निर्वाह भाटे अर्पण कयुं.

लेकें संग अनुजकों सामत, आये आश्रम संत शरन रत ।

लखि यतिवरको अति प्रमुदित हिय, भक्ति सहित दुवने वन्दन किय

કુમાર સામતસિંહ પોતાના ન્હાનાભાઈ આંખાછને સાથે લઈ સંતશરણમાં પ્રીતિવાળા બની આશ્રમમાં આવ્યા અને યાદવસ્વામીનું આનન્દયુક્ત હૃદય બોધ બનતેએ ભક્તિ પૂર્વક પ્રણામ કર્યા.

યાદવ સ્વામી અમિત કરુનામય, આશીર્વચન સુનાવત અક્ષય ।

બોલે બોધમયી પ્રિયવાની, તુષ્ટ મયે નૃપસુત નિર્માની ॥ ૬૬ ॥

અપાર કૃષ્ણાધી ભરેલા યાદવસ્વામીએ અક્ષય આશીર્વચન સંભાળાવ્યાં અને બોધયુક્ત વચને બોલ્યા, જે સાંભળી નિરભિમાની રાજકુમારે અત્યંત સંતોષ પામ્યા.

દોહા—બોલે ગુરુ યાદવ બહુરિ, વત્સ ! તુમ્હૈ વૃત કીન્હ ।

કુલગુરુ જનની જનકકી, ઉચિતસુ આજ્ઞા લીન્હ ॥ ૬૭ ॥

વળી ગુરુ યાદવસ્વામી કહેવા લાગ્યા જે હે પુત્રો ! તમોએ યથાવિધિ આનંદાયણુ વૃત કર્યું? અને કુળગુરુ, માતા તથા પિતાની દિક્ષા લેવા માટે આજ્ઞા મેળવી છે

ચોપાઈ—કહિયેં અવ હૈ કયા અભિલાષા, તવ સામતસિંહને યોં ભાષા

ગુરુ આજ્ઞા અનુસાર ગયે ગૃહ, સમય મયો અનુકૂલ સુખાવહ ॥ ૬૮ ॥

તે કહો? ત્યારે સામતસિંહે પ્રત્યુત્તર આપ્યો જે ગુરુની આજ્ઞાનુસાર અમે અમારે ઘર ગયા અને ત્યાંના સમય અનુકૂલ થયો.

કુલગુરુજનને સ્તુતિ કિય સ્વીકૃત, સકલ મયે હમરે મત સમ્મત

તદનન્તર આયે પ્રમુ આંગે, શરન દેહુ જાસોં ભ્રમ ભાગે ॥ ૬૯ ॥

કુલગુરુ તથા જનની જનકે અમારી સ્તુતિનો સ્વીકાર કર્યો. સર્વ અમારા મતમાં સરમત છે. દિક્ષાની આજ્ઞા આવી છે અમે આપના શરણે આવ્યા છીએ. આપનું શરણ આપવા કૃપા કરો કે જેથી અમારી શાંસારિક ભ્રાન્તિ નષ્ટ થાય.

एक यामुनाचार्यजु^१ स्वामी, जपत मये निशदिन बहुनामी ।

उनविरचित इक स्तोत्र सुहावे, तामें श्लोक घने स्थिति पावे ॥ ७० ॥

૧ અપરાધસહસ્રભાજન, પતિતં મીમમવાર્ણવોદરે । અગતિં શરણાગતં હરે,
કૃપયા કેવલમાત્મસાત્ કુરુ ॥

यामुनाचार्य नामे भट्टाभा हुता, जेओ रात्रि दिवस प्रभुसज्जन करता,
तेभनुं रथस ओक आसवन्दार नामक स्तोत्र छ तेमां श्लोक तो धरु छ

तद्गत इक अब आत स्मरनमें, होहि सहायक दोष हरनमें ।

“में अपराधसहस भाजन हों, पतित अगति शरणागत जनहों ॥ ७१ ॥

परंतु तेमांनो ओक श्लोक आ वचते भारा स्मरणमां आव्यो छ के जे
सभअ दोषने हरनामां सहायक धरो. हुं हुणगे. अपराधनो पात्र छुं, पतित छुं
अगति (जेनी केहरते) सद्गति न थाय तेवो/छुं छतां आपने शरणे आवेलो छुं.

भीम भवार्णव उदर अगाधा, हरहु करुणाकर हरि ! बाधा ।

मोसम अधम मनुज अपनाई, विरद निवावहु श्रीरघुराई ॥ ७२ ॥

तो छे करुणानिधान प्रभु रामचन्द्र ! आ लय'कर अपने अगाध जेवा
जवसागरमांथी भने तारी भट्टारी आधा (द.प) ने हुरे, अपने भट्टारा जेवा
अधम मनुष्यने पातानो अपनावी आपनुं " अधम डिकारलु " जेवुं जे विरद
छ तेने निखावो.

दोहा—द्रगगोचरको सिन्धुमें, नाविक लेत उवार ।

तलस्पर्शी जनकों करे, हरि बिन कोन उद्धार ॥ ७३ ॥

नाविक (वहालु यसावनार) समुद्रमां जे कोछ डुबतो नजरे पउ तेने उगारी
ले छ, परंतु जे सागरने तणीअ जछ जेडा होय तेने उगारी शक्तो नथी, जेवा
तलस्पर्शी जनको धरि बिन कोन उद्धार करे ?

चोपाई—सर्वशक्तिशाली सब जाने, महिमा उनकों संत पिछाने ।

हिमगिरि गह्वरगत लघुनाना, पिपीलिकादिक जन्तु जहाना ॥ ७४ ॥

जे धरि सर सर्व शक्तिमान छ जेम सहु कोछ जाले छ, जेना महिमाने
तो सत्पुरुषाज ओणभी शके छ. हिमालयनी गुहामां रहैला न्हाना प्रकारना जे
पिपीलिका (कीडी) आदि जन्तुआ.

सागरतलगत शंखजु सोहे, उनमें कीट आदि जीव जो है ।

उनके अन्तःकरणकी वृत्ति, ल्यों ब्रह्मादिक देव प्रवृत्ति ॥ ७५ ॥

तेभज सागरतणे रहैला जे श'प तेमां जे कीट आदि जेवो तेना अन्तःकरणनी
वृत्ति अपने ब्रह्मा आदि देवनी प्रवृत्तिना.

સાક્ષીરૂપે જો જાનત હૈ, વહ સર્વજ્ઞ હૃદય ઠાનત હૈ ।

અશ્મ લઘુ ગિરિ મહદ સુમેરહિ, બ્રહ્મ અણુ તોલત બિન દેરહિ ॥૭૬॥

જે સાક્ષી રૂપે રહી જાણે છે તે સર્વજ્ઞ પ્રભુ સર્વના હૃદયમાં રહે છે. એક ન્હાનામાં ન્હાનો પથર અને સુમેર જેવો મહાન પર્વત તેમજ સમગ્ર બ્રહ્માંડનો વિના વિલંબે તોલ કરી શકે છે.

યાતેં પ્રભુકી શક્તિ અગાધા, જિસને उनके चरन अराधा ।

શરન ગયે જો હૈ પ્રભુપ્યારે, ईश्वर उनकों क्यों न उद्धार ॥૭૭॥

માટે એ પ્રભુની શક્તિ અગાધ છે. જેઓએ એમના ચરણોત્તર આરાધન કર્યું છે અને જેઓ એમને શરણે ગયા છે એનો એ ઇશ્વર ઉદ્ધાર કેમ ન કરે? કારણ કે શરણાગત જનો પ્રભુને બહાણા હોય છે.

जब तक वृत्ति जगद् विषयनमें, तब तक गति नहि ईश शरनमें ।

दोष अनित्य आदि जग ठाने, जब सब विषय मृषा मन जाने ॥૭૮॥

જ્યાં સુધી મનોવૃત્તિ સાંસારિક વિષયોમાં રચીપચી હોય છે ત્યાં સુધી ઇશ્વરના શરણે તરફ જવાનું મન થતું નથી. જ્યારે જગત્માં અનિત્ય આદિ દોષ દેખાય અને જ્યારે વિષયમાત્ર મનથી મિથ્યા માનવામાં આવે,

आश्रयरूप नहीं गतिरूपा, आश्रय गति इकईश अनुपा ।

जानि वृत्ति उन ओर बहावे, प्रानी वोहि परमपद पावे ॥ ૭૯॥

તેમજ એ જગત્ તથા તદ્ગત વિષયસુઆશ્રયરૂપકે ગતિરૂપ નથી, પરંતુ એક ઇશ્વરજ આશ્રય અને ગતિરૂપ છે એમ જાણી પોતાની મનોવૃત્તિને ઇશ્વરતરફ જવાકે એજ પ્રાણી પરમ પદને પામે છે,

दोहा—त्रसित भये गज इन्द्र जब, तीव्र ग्राहके त्रास ।

व्यथानिवारन रही नहीं, आत्मिक जनकी आश ॥ ૮૦ ॥

જ્યારે આહુના તીવ્ર ત્રાસથી ગજેન્દ્રને ભય પ્રકર થયો અને પેતાનું દુઃખ નિવારવામાટે કેઈ આત્મિક (પોતાનાં) જતોની આશા ન રહી.

चोपाई—अखिल जबें असमर्थ निहारे, तब हरि चरन हृदयमें धारे ।

अन्तर्वृत्तिनिरोध उचित गिन, कियो चित्त एकाग्र त्वरित तिन ॥ ૮૧॥

અને સર્વને જ્યારે સામર્થ્યરહિત જોયા ત્યારે તેણે (ગજેન્દ્રે) દૃઢ્યમાં કંઈવર ચરણને ધારણ કર્યાં અને અન્નર્જિતિના નિરોધ કરવાનું યોગ્ય ગણી તુરત ચિત્તને એકાગ્ર (કંઈવર પરાયણ) બનાવ્યું.

પ્રભુ પ્રાર્થનામેહિ પ્રવૃત્તિ, કિય જાસોં ભઈ તાપ નિવૃત્તિ ।

યાવિધ ભક્તિયત્ન ભયહારી, આયે હરિ નિજ બિરદ બિચારી॥૮૨॥

તેની સમગ્ર પ્રવૃત્તિ પ્રભુપ્રાર્થનામય બની, જેથી તેના ત્રિવિધ તાપની નિવૃત્તિ થઈ. આ રીતે ભક્તિરૂપી યત્ન મહાન ભયને હરનારો છે. જ્યારે ગજેન્દ્રે પ્રભુ પ્રાર્થના એકાગ્ર ચિત્તે કરી ત્યારે પ્રભુએ પોતાનું બિરદ બિચારી.

ગ્રાહવદનકોં દ્રુત હિ વિદાયોં, વ્યથિત મહા ગજરાજ ઉચાયોં ।

યહ ઘટિ ગજસન પ્રભુ આરાધન, ઉન બિન ઓર ન થા કલુ સાધન ૮૩

તુરંતજ ગ્રાહ (મઘર) નું મુખ ચીરી નાંખ્યું અને મહાન વ્યથા પામતા ગજરાજને ઉગારી લીધા. આ સમયે પ્રભુની આરાધના સિવાય દુઃખથી મુક્ત થવાનું બીજું કંઈપણ સાધન હતું નહિ.

ત્યોંહિ પ્રભુને નિજ અનુગ્રહતેં, શરણાગતકોં દુઃખ દુઃસહતેં ।

મુક્ત કિયો અયિ ગુરુવર ! જૈસેં, તુમ ઢિગ હમ શરણાગત વૈસેં॥૮૪॥

તેમજ પ્રભુએ પણ પોતાના અનુગ્રહ [કૃપા] થી શરણાગત ગજેન્દ્રને દુઃસહ દુઃખથી મુક્ત કર્યાં. હે ગુરુવર ! અમે પણ આપની પાસે એવાજ શરણાગત [શરણે આવેલા જનો] છીએ.

જગજલનિધિતલતલક ગયેહેં, કામ આદિ બહુ દોષ છયેહેં ।

દૂષિત અરુ અપરાધી હમસે, તારક હૈ કરુનાકર તુમસે ॥ ૮૫ ॥

સંસાર સાગરના તળીઆ મુઘી પહોચી ગયા છીએ અને કામ આદિ ઘણા દોષથી વ્યાપ્ત છીએ. અમારા જેવા દૂષિત (દોષવાળા) અને અપરાધી શરણાગત છે અને આપ જેવા કૃષ્ણાણુ તારક છે.

કેવલ આપકૃપા સાધન ધન, ઓર ન હૈ કલુ સાધન હમસન ।

ભગવન્ ! તુમ યહ ભવસાગરકે, કણધાર પ્રિય નટનાગરકે॥૮૬॥

હે ભગવન્ ! અમારા પાસે આપની કૃપા એજ સાધન છે, બીજું કંઈ સાધન છે નહિ. આપ આ ભવસાગરના કણધાર [નાલિક] છો અને શ્રીનટનાગર [શ્રી કૃષ્ણ-શ્રી શિવ] ના પ્રેમપાત્ર છો.

દોહા—હમસે પ્રાની અધમકે, ઉદ્ધારક હો આપ ।

સંસૃતિમેં સત્પુરુષ વિન, હરે કોન ત્રય તાપ ॥ ૮૭ ॥

આપ અમારા જેવા અધમ પ્રાણીનો ઉદ્ધાર કરનારા છો. સંસારમાં સત્પુરુષ વિના ત્રિવિધ તાપ કોણ હરી શકે છે ?

ચો.—આયે હમ ગુરુ ! શરન તુમ્હારે, કિય વૃત પુનિ ઊર પ્રમુપદ ધારે ।

જાકોં અજ આદિક સુર વન્દત, હૃદય હમારે વહૈં હિ અનન્દત ॥ ૮૮ ॥

હે ગુરુ ! અમે આપને શરણે આવ્યા છીએ. આપની આજ્ઞાનુસાર અમે અંધારામાંથી વૃત ક્યું અને પ્રભુચરણને હૃદયમાં ધારણ કર્યાં છે. જે ચરણોને બ્રહ્મા આદિ દેવો વન્દન કરે છે, તે ચરણોમાં અમારું મન પણ આનંદ પામે છે.

રઘુવરપદ સરસિજ સરસાવે, સ્થિતિ મનમૈવર જહાં નિત પાવે ।

ગુરુવર ! રામચન્દ્ર ગુન ભૂરિ, ઊન અનુવાદ કરત દુઃખ દૂરી ॥ ૮૯ ॥

શ્રી રામચન્દ્રનાં ચરણ કમલસમાન છે અને જેમાં મુનિના મનરૂપી ભ્રમર નિરન્તર સ્થિતિને પામે છે. હે ગુરુવર ! એ રામચન્દ્ર પ્રભુના ગુણો અગણિત (ગણી ન શકાય તેટલા) છે અને એ ગુણોનો વાર્તાલાપ સાંસારિક દુઃખોને દૂર કરે છે.

શાસ્ત્ર પ્રમાણસહિત પ્રમુ સત્તા, કહહુ કૃપા કર રામ મહત્તા ।

તારક બ્રહ્મ મંત્ર મહિપાલા, દીજેં ઊન ઉપદેશ દયાલા ॥ ૯૦ ॥

માટે એ પ્રભુ રામચન્દ્રની સત્તા તેમજ મહત્તા શાસ્ત્રોનાં પ્રમાણ સહિત અમેને કૃપા કરી કહો. અને જે મંત્રરાજ તારક બ્રહ્મ છે તેનો હે દયાળુ ! અમેને ઉપદેશ આપો.

ભક્તિસહિત યોં નૃપસુત બોલે, હૈ પ્રસન્ન યતિવર ઊર ચોલે ।

ગ્રીષ્મ વિચ્છ જ્યોં નદી દિગ્બાંહી, પ્રસન્ન ઓ ગંભીર સરાહી ॥ ૯૧ ॥

રાજકુમાર સામંતસિંહ બ્યારે આમ ભક્તિપૂર્વક બોલ્યા ત્યારે યતિવર ચાલવવાથી પણ હૃદયથી પ્રસન્ન થયા. જેમ ગ્રીષ્મઋતુમાં [ઉનાળામાં] ઉત્તર દિશામાં વહેતી નદીએ પ્રસન્ન અને ગંભીર કવિજનો વખાણે છે.

वैसें नृपसुत विमल गँभीरा, ज्ञानदानके पात्र सुधीरा ।

नांही बक यह हंस सुवेषा, इनहित उचित स्वरूप उपदेशा॥९२॥

अेरीज रीते आ राजकुमारे निर्भण अने वैयशाणी छ भाटे ज्ञानदानना पात्र छ अर्थात् तेभने ज्ञाननुं दान आपनुं योग्य छ. आ अगलाओ नधी, परंतु उत्तम वेषवाणा हुंस छ, अेभने स्वरूपने उपदेश देवे अे सर्व प्रकारे उचित छ.

अस विचारि यादव स्वामीने, राजतनय अपनाई लीने ।

प्रसन्न गंभीर मुखमुद्रासों, उन्नत दक्षिण करलतिकासों ॥ ९३ ॥

आम विचार करी यादवस्वामीने अने राजकुमारने पोतानुं शरलु आप्युं अने प्रसन्न तथा गंभीर मुखमुद्राधी जमल्लो हाथ उंचा करी

आशीर्वाद उभयकों दीन्हो, प्रभुगुनगान समारंभ कीन्हो ।

स्मृति पुराण उपनिषदाधारजु, राममहत्ता विविध प्रकारजु ॥९४॥

अनेने आशीर्वाद आप्यो अने प्रभुगुनगानने समारंभ कर्यो. स्मृति, पुराण अने उपनिषदने आधार विविध प्रकारने राम महत्ता

समुझावत संबोधि कुमारन, राममहत्त्व प्रकाश प्रसारन ।

जा तुमने शुभ प्रश्न कियो है, जनहित स्पष्ट दिखाइ दियो है॥९५॥

कुमारने संबोधी समझाववा लाया अने कहेवा लाया जे तमोअ राममहत्त्वने प्रकाश प्रसारवा भाटे जे शुभ प्रश्न करेले छ तेही स्पष्ट रीते जन समझनुं हित अताही आप्युं छ.

दोहा-राम नाम महिमा अमित, अगाध त्योंहि अपार ।

तुम आगेँ अब कहत हों, मैं सम मति अनुसार ॥ ९६ ॥

समनामने महिमा अमित छ, अगाध अने अपार छ अ महिमा हुवे हुं भारी शुद्ध अनुसार तमोने कहुं छुं

चोपाई-सुनहु वृत्ति एकाग्र बनाई, पुनि प्रवचनमें शंका पाई ।

करना प्रश्न यथारुचि हमकों, प्रत्युत्तर हम देंगे तुमकों ॥ ९७ ॥

તે તમે એકાગ્ર ચિત્તથી શ્રવણ કરો. મારા પ્રવચનમાં તમેને કંઈ શંકા ઉત્પન્ન થાય તો તમે તમારી મરજી મુજબ મને પ્રશ્ન કરજો, હું તમેને તેનો પ્રત્યુત્તર આપીશ.

રામવિષય જામેં ગુનગાના, સુનુ વહ પ્રિય ઉપનિષદ્ પ્રમાના ।

રામ^૧ વહી પરબ્રહ્મ વિરાજે, રામ પરાત્પર હૈ વિમુ ભ્રાજે ॥ ૧૮ ॥

જેમાં રામ વિષયક (રામ નામ સમ્બંધી) ગુણગાન છે તે ઉપનિષદનું પ્રમાણ શ્રવણ કરો. રામ એજ પરબ્રહ્મ અને પરાત્પર પ્રભુ છે.

રામ સદા પરતત્ત્વ પ્રસિદ્ધજુ, વહી બ્રહ્મ તારક પ્રમુ રુદ્ધ જુ ।

જ્યોં વટકો^૨ લધુ બીજ સુહાગ્રે, વટ અનન્ત તામેં સ્થિતિ પાવે॥૧૯॥

પ્રસિદ્ધ એવું પરમ તત્ત્વ રામજ છે. એજ પૂજ્ય પ્રભુ બ્રહ્મ છે. જેમ વડ વૃક્ષનું બીજ નહાનું હોય છે, પરંતુ એ બીજમાં અનંત વડ વૃક્ષ રહેલાં હોય છે

ત્યોં સચરાચર વિશ્વવિદિત હૈ, સો સવ રામસ્વરૂપમેં સ્થિત હૈ ।

યોં શ્રીરામતાપીનીય નામા, કહત સ્પષ્ટ ઉપનિષદભિરામા ॥૨૦॥

તેમ ચરાચર આત્મક જે જગત છે તે સર્વ રામના સ્વરૂપમાં રહેલું છે એમ શ્રીરામતાપીનીય નામની ઉપનિષદ સ્પષ્ટ કહે છે.

અવ સુનુ રુદ્ધ મનુસ્મૃતિકો મત^૩, મંત્ર મહા જા સત્કાટિગત ।

વહ સવ હૈ ચિત્તવિભ્રમકારક, રામમંત્ર સર્વોપરિ તારક ॥ ૨૦૧ ॥

હવે હું કુમાર! રુદ્ધ મનુસ્મૃતિનો મત શ્રવણ કરો. મનુ મહારાજ કહે છે જે રામમંત્ર સિન્ન જે સાત કરોડ મંત્રો છે તે સર્વ ચિત્તમાં વિભ્રમ (આશંકા) ઉપજાવે તેવા છે; પરંતુ એક રામમંત્ર કે જે મહામંત્ર છે તે તારક [સર્વસાગરથી તારનાર] ગણાય છે.

૧ રામ એવ પરંબ્રહ્મ, રામ એવ પરાત્પરમ્ । રામ એવ પરં તત્ત્વં, શ્રીરામો બ્રહ્મતારકમ્ ॥ ૨ ॥ યથૈવ વટવીજસ્ય, પ્રાકૃતશ્ચમહાદ્રુમઃ । તથૈવ રામવીજસ્યં, જગદેત્ત્વચરાચરમ્ ॥ [ઇતિ રામતાપિનિ ઉપનિષદઃ]

૩ સપ્તકોટિ મહામન્ત્રા-શ્ચિત્તવિભ્રમકારકાઃ । એક એવ પરોમન્ત્રઃ, શ્રી રામેત્વસરદ્વયમ્ ॥ યેષાં નિત્યં રમેચ્ચિત્તં, રામનામ્નિ સદોજ્વલે । તેષાં પુણ્યૌઘમુત્કૃષ્ટં, જાયતેહિમતિશ્ણમ્ ॥ [ઇતિ રુદ્ધમનુસ્મૃતેઃ]

રામનામકે હૈ દ્વય અક્ષર, તાકો સ્મરણ કરે નિત જો નર ।

उनके पाप सकल लय पावे, पुण्य प्रतिक्षणमें बढ़ि जावे ॥१०२॥

રામ નામના એ અક્ષર છે તેનું સ્મરણ જે મનુષ્ય નિરંતર કરે તેનાં સર્વ પાપ લય પામે છે અને પુણ્ય ક્ષણે ક્ષણે વૃદ્ધિ પામે છે અર્થાત્ રામનામના સ્મરણથી પુણ્યની પ્રાપ્તિ થાય છે.

दोहा—धर्मराज^१ स्मृतिमें बहुरि, कहत नृपति यों धर्म ।

श्रद्धासह सुनु राजसुत! महद् मंत्रको मर्म ॥ १०३ ॥

એ રીતે ધર્મરાજ સ્મૃતિમાં ધર્મરાજ પોતે કહે છે તે હે રાજકુમાર! શ્રદ્ધા પૂર્વકે ઉક્ત મહામંત્રના મર્મ શ્રવણ કરે.

चोपाई—जो जन जपत राम अभिधाना, अथवा धरत निरन्तर ध्याना ।

ताकों उठकर आदर देऊं, मुनिवर प्रति अस धर्म कहेऊ ॥१०४॥

જે મનુષ્ય રામનું નામ જપે છે અથવા એમનું નિરંતર ધ્યાન કરે છે તેને ઉભો થઈ હું આદર [સત્કાર] આપું છું એમ ધર્મરાજ મુનિવર પ્રતિ કહે છે.

मिथ्यावाद ओर दिन सोना, अतिजलपान आदि अधभोना ।

काल भविष्यत् अरु क्रियमाना, जान अजानहितें हो जाना ॥१०५॥

મિથ્યાવાદ(ખોટું ખોલવું), દિવસે સૂવું અને અતિ જલપાન કરવું ઇત્યાદિ કાર્ય પાપનાં વર છે; તે ભૂત, ભવિષ્ય અને વર્તમાન કાળમાં જાણે અજાણ્યે થઈ ગયાં હોય, થતાં હોય અને થવાનાં હોય

उन सबकी द्रुत शुद्धिकारक, रामनाम द्वय अक्षर तारक ।

सकृत् जापकरे जिहि प्राणी, होत शुद्ध वह यह सत बानी ॥१०६॥

એ સર્વની સત્વર શુદ્ધિ કરનાર રામ નામના એ અક્ષર પાપથી તારનારા છે. જે પ્રાણી એકજ વખત રામ નામનો ઉચ્ચાર કરે તે શુદ્ધ બને છે એ વાત સત્ય છે

१ दृष्ट्वा श्रीरामनाम्नस्तु, जापतं ध्यानतत्परम् । अमयोत्थानकं स्नेहाद्, करिष्येहं महासुने ॥

કાત્યાયન^૧ સ્મૃતિ કહત સદા યો, શાકલ્ય^૨ સ્મૃતિકો મત હૈત્યોં ।

રામનામકો શ્રવણ રુકીર્તન, આપદ સિન્ધુ તરત ત્વરિતહિ જન ॥૧૦૭

એમ કાત્યાયન સ્મૃતિ કહે છે. વળી શાકલ્ય સ્મૃતિનો એવો મત છે જે રામનામનું શ્રવણ અથવા કીર્તન જે મનુષ્ય કરે છે તે તુરંતજ આપત્તિના સાગરથી તરે છે.

યાતેં રામમંત્રકો આશ્રય, લેકર મેં વિચરતહોં નિર્ભય ।

હારિત^૩ સ્મૃતિકો શુભસિદ્ધાન્તજુ, રાજતનય ! સુનુ હૈં કર શાન્તજુ

એટલા માટે રામ મંત્રનો આશ્રય ગ્રહણ કરી હું નિર્ભયતાથી વિચરું છું એમ શાકલ્ય મુનિ કહે છે. હવે હે રાજકુમાર ! હારિતસ્મૃતિનો જે શુભસિદ્ધાન્ત છે તે શ્રવણ કરો.

દોહા—રામમંત્રકે જાપસોં, શ્રીઅગસ્ય શિવરૂપ ।

મયે બ્રહ્મમય કશ્યપજુ, નામ પ્રભાવ અનુપ ॥ ૧૦૯ ॥

રામમંત્રનો જય કરવાથી અગસ્ય મુનિ શિવરૂપ અને કશ્યપ મુનિ બ્રહ્મરૂપ બન્યા માટે રામ નામનો મહિમા અનુપમ છે.

ષોપાર્ડ—વિશ્વામિત્ર ઇન્દ્રપન પાયે, કાર્તિકેય ત્યોં મનુ મનમાયે ।

ઇન્દ્ર સુમેરુ આદિ ગિરિવરહિ, નારદ વાલખિલ્ય વૃત્તધરહિ ॥૧૧૦॥

વિશ્વામિત્ર ઋષિ ઇન્દ્રપણને પ્રાપ્ત થયા, કાર્તિકેય સ્વામી, મનુ ભગવાન, ઇન્દ્ર, સુમેરુ આદિ શ્રેષ્ઠ પર્વતો, નારદ અને વાલખિલ્ય આદિ

૧ મિથ્યાવાદે દિવાસ્વાપે, बहुशोऽम्बुनिषेवणे । रामनामाक्षरं जप्त्वा, सद्यपूतः प्रजायते । कृतैश्च क्रियमाणैश्च, भविष्यद् भिष्मपातकैः । रामेति द्वयक्षरं नाम, सकृज्जप्त्वा विशुध्यति । इति कात्यायनस्मृतेः ॥ ૨ શ્રવણાત્કીર્તનાત્તસ્ય, નરો યાતિ નિરાપદમ્ । તચ્છ્રીમત્ રામનામાખ્યં, મન્ત્રંવૈ સંશ્રયામ્યહમ્ । ઇતિશ્રી શાકલ્યસ્મૃતેઃ ॥

૩ इमं मन्त्रमगस्त्यस्तु, जप्त्वारुद्रत्वमाप्तवान् । ब्रह्मत्वं काश्यपश्चैव, कौशिकोऽपि महेश्वरताम् ॥ कार्तिकेयो मनुश्चैव इन्द्राकौगिरिनारदाः । बालखिल्यादि मुनयो, देवतात्वं प्रपदिरे ॥ तस्मात् सर्वात्मना राम, नामरूपं परंप्रियं, मन्त्रं जपेत्सदाधीमान् ; संविहायान्यसाधनम् (इति हारितस्मृतेः)

मुनिगन देव प्रसिद्ध कहाये, केवल रामनाम गुन गाये ।

याते चित्त इकाग्र बनाई, रटना योग्य सतत रघुराई ॥ १११ ॥

मुनिगण प्रसिद्ध रीते देव कहेवाया अहे देवण राम नामना गुण गावाधीअ.
भाटे चित्तने अकाग्र बनायी रघुराज रामचन्द्रना नामनुं २४खु करेनुं अहे योग्य छे.

कवल कवल प्रति राम कहतजु, जो जन भोजन नित्य लहतजु ।

अन्नदोष ताको व्यापे ना, बोलत अत्रि^१ मुनि अस वेना ॥ ११२ ॥

कोणीअ कोणीअ राम गोदी जे अनुप्य भोजन करे छ तेने अन्नदोष
[अन्नधी थना दोषो] पराक्षय करी शकता नथी अम अत्रि मुनि कहे छे.

कहत बहुरि जो सांवर्तक^२ स्मृति, सुनु वह राजतनय! धरिकें धृति ।

अगणित जन्म सुकृतियुत जबही, हात सुजन बिनसंशय तबही ११३

वणी सांवर्तक स्मृति कहे छ ते छे राजकुमारो ! धैर्ययुक्त श्रवण करे.
ज्यारे अगणित जन्मनां सत्कर्म्म बेणां थाय छे त्यारे अवी सुकृतिवाणा सज्जननी
संशय विना

राममंत्रमें रति उपजत है, यों सांवर्तक मुनिको मत है ।

अब वशिष्ठ^३ स्मृतिकी सुनु बानी, जो मुनिगनमें उत्तम ज्ञानी ॥ ११४ ॥

राममंत्रमां प्रीति उपजे छे अम सांवर्तक मुनिनी भान्यता छे. हुवे जे
मुनिगणमां उत्तम ज्ञानी गणाय छे अहे वशिष्ठ मुनिनी स्मृतिते श्रवण करे.

राम राम रामेति निरन्तर, यदि पापी बोलत मुख मुदभर ।

जन्म सहस्रके अघ जरि जावे, वो नर मुक्ति असंशय पावे ॥ ११५ ॥

वशिष्ठ मुनि कहे छे के जे अनुप्य निरंतर छे राम छे राम छे राम
अम आनन्धी गोत्या करे छ ते सवे पापी होय तो पण तेना हजारे जन्मनां
पाप थगी सश्रम थक जाय छे अने ते शंकावगर मुक्तिने प्राप्त थाय छे.

१ कवले कवले कुर्वन्, रामनामानुकीर्तनम् । यः कश्चित् पुरुषोऽश्नाति, सोऽन्न-
दोषैर्न लिप्यते ॥ (इति अत्रिस्मृतेः) २ असंख्यजन्मसुकृतै-
र्युक्तो यदि भवेज्जनः । तदा श्री रामसन्धे, रतिस्संजायते नृणाम् ॥ १ ॥ (इति सांवर्तकस्मृतेः) ३ श्रीरा-
मरामेति, ये वदन्त्यपि पापिनः । पापकोटिसहस्रेभ्यः, स्तेषामुद्धरणं क्षणात् ॥

દોહા—કહત શનિશ્વર^૧ જો અવેં, નિજસ્મૃતિમેં નિર્દોષ ।

સુનુ નૃપસુત ! જય રામ યોં, કરી મુખસોં ઘન ઘોષ ॥ ૧૧૬ ॥

હવે હે રાજકુમાર ! “જય રામ” એવો ગાંભીર નિનાદ કરી શનિશ્વરજી પોતાની સ્મૃતિમાં જે દોષ સહિત વચન કહે છે તે શ્રવણ કરો.

ત્રોપાઈ—મેરી દશા અતિહી દુઃખદાઈ, કાહૂ પ્રાની સમય વશ પાઈ ।

રામનામકો જપહિ સુજાપા, પાવત વહ સુખ હૈનિષ્પાપા ॥૧૧૭॥

કેઈ પ્રાણી સમયને આધીન બની “મારી દશા અત્યંત દુઃખદાયક છે” એમ બાણી રામનામનો જપ કરે તે નિષ્પાપ બની પરમ સુખને પ્રાપ્ત થાય છે.

બહુરિ બૃહસ્પતિ^૨ સ્મૃતિ જો ભાષત, સો સુનુ બન્ધુસમેતજુ સામત !

જબ તક રામ સ્મરન મુખ હૈ ના, તબ તકહી યમદૂત દુઃખદેના ॥૧૧૮॥

વળી બૃહસ્પતિ સ્મૃતિમાં જે કહ્યું છે તે હે સામતસિંહ ! તમે તમારા બન્ધુ સહિત શ્રવણ કરો. જ્યાં સુધી સુખમાં રામનામનું સ્મરણ નથી ત્યાં સુધીજ યમરાજના દૂતો દુઃખદાયક બને છે.

શાતાતપ^૩ સ્મૃતિ કહત પુકારી, રામનામ અતિ મંગલકારી ।

જ્ઞાન વિચ જો ઉત્તમ જ્ઞાના, ધ્યાન મધ્ય જો ઉત્તમ ધ્યાના ॥૧૧૯॥

શાતાતપ સ્મૃતિ પુકારીને કહે છે જે રામનામ અત્યંત મંગલ કરતાઈ છે. જ્ઞાનમાં જે ઉત્તમ જ્ઞાન છે અને ધ્યાનમાં જે ઉત્તમ ધ્યાન છે,

યોગવિચ ઉત્કૃષ્ટ સુયોગહિ, રામનામ હૈ કીર્તન યોગહિ ।

સંસ્મૃતિમેં હૈ વોહિ સનાતન, હિતકર રામનામ સંકીર્તન ॥ ૧૨૦ ॥

૧ મત્કૃતા યા ભવેદ્ વાધા, મહાદુઃસ્વૌવદાયિની । રામનામજપાત્મા હિ, મુચ્યતેસ્વલ્પકાલતઃ (ઈતિ શનિશ્વરસ્મૃતેઃ) ॥ ૨ યાવચ્છીરામનાન્નસ્તુ, સ્મરણં ચાસ્તિ મો મુને । તાવધ્યમયટાઃ સર્વે, વિચરન્તીહ નિર્ભયાઃ (ઈતિ બૃહસ્પતિસ્મૃતેઃ)

૩ જ્ઞાનાનાં પરમજ્ઞાનં ધ્યાનાનાં પરમોલયઃ । યોગાનાં પરમો યોગો, રામનામજ્ઞાનકીર્તનમ્ । અમમેવ પરો લાભઃ સર્વેષાં જગતીતલે, નામવ્યાહરણં નિત્યં શ્રીરામસ્ય સન્નતતમમ્ (ઈતિ શાતાતપસ્મૃતેઃ)

अनं योग भात्रमां जे उत्तम योग छ ते सर्व रामनाम कीर्तन ३५ छ.
संसारमां ओज नाम सनातन छ अने तेनुं कीर्तन दुमेशां हितकारक छ.

पुनि पाराशर^१ स्मृति सुनि लीजें, दुर्जन तन तरु उपमा दीजें ।
पाप पक्षी गन जहँ निवसत है, रामनाम उच्चार उडत है ॥१२१॥

पणी पाराशर स्मृतिना मत पक्षु सांझणी ह्यो. दुर्जनना शरीरक्षी पृक्षमां
पापक्षी पक्षीसमूह निवास करी रहैल होय छ ते रामनामना उच्चार थनांज
उडी जाय छ.

दोहा—बहुरि ब्रह्म पुराणमें,^२ नारद प्रति अज बेन ।
रामनामके विषयमें, सुनु नृपसुत ! सुखदेन ॥ १२२ ॥

हे राजकुमार ! राम नामना विषयमां ब्रह्मपुराणमां नारद प्रति ब्रह्मानां
जे सुप्रसादक वचन छ ते श्रवण करे।

चोपाई—प्रमादवश पावकको परसजु, देत जराइ पदार्थ तरसजु ।
वैसैं रामनाम अनधारे, आइ चढे मुख तउ अघ जारे ॥ १२३ ॥

अनुष्ठाना पोताना प्रमादधी घरमां आग लागे तो तमाभ पदार्थ जेभ तुरत
जणी जाय छ तेभ धार्या वगर जे रामनुं नाम अनुष्ठानी ओली जवाय तो पक्षु ते
समग्र पापने जाणी लक्ष्म करे छ.

त्योही पद्मपुराणकी^३ भीतर, पार्वती प्रति यों कहत त्रिपुरहर ।
पूर्ण मंत्र जप वेद पठनतें, प्राप्त होत जो पुण्य सबनतें ॥१२४॥

तेमज पद्मपुराणमां महादेव पार्वतीछ प्रत्ये अभ कहै छ जे मंत्र तथा
जप सहित वेदना पठनधी जे पुण्य प्राप्त थाय छ तेना करत

पुण्य कोटिगुन वह जन पावे. रामनाम जिहि वदन सुहावे ।

प्राण प्रयाण समय इक बेरहि, समरत रामनाम बिन देरहि ॥१२५॥

१ तद्देहलक्षणं वृक्षं, पापरूपास्तु पक्षिणः त्यक्तवाचोऽङ्गीय गच्छन्त्यविलम्बेन
विहाय तम् [इति पराशरस्मृतेः] ॥ २ प्रमादादपि संस्पृष्टो, यथानलकणो दहेत् ।
तथौष्ठपुटसंस्पृष्टं, रामनाम दहेदद्यम् ॥ ३ जपतः सर्ववेदांश्च सर्वमन्त्रांश्च पार्वति
तस्मात् कोटिगुणं पुण्यं, रामनाम्नैव लभ्यते । प्राणप्रयाणसमये, सकृत्सीतापर्वि
स्मरेत् । स भित्वा मंडलं सौरं, परं धामाभिगच्छति [इति श्रीपद्मपुराणे ॥

કરોડગણુ' પુણ્ય એ મનુષ્ય પામે છે કે જેના મુખમાં રામ નામ શોભે છે. જે પ્રાણી પ્રાણના પ્રયાણ સમયે એકજ વખત રામનામનું સ્મરણ કરે છે તે વગર વિશ્વે

ભેદી સૂર્યમણ્ડલ સુખધામા, પરમધામ પાવત અભિરામા ।

નારદ પ્રતિ પુનિ બ્રહ્મા^૧ બોલત, રામનામકો મહિમા તોલત ॥૧૨૬

સૂર્ય મંડળને ભેદી સુખના ધામરૂપ મનોહર પરમ ધામને પામે છે, વળી નારદપ્રતિ રામનામના મહિમાનો તોલ કરવામાટે બ્રહ્માજી કહે છે જે

વિષ્ણુ નારાયણ અરુ એસે, નામ વિશ્વપતિ શંકર જૈસે ।

જો મંગલસોં નિત્ય છયે હૈ, રામહિતેં સવ પ્રકટ મયે હૈ ॥૧૨૭॥

નારાયણ શ્રી વિષ્ણુ અને એવાજ વિશ્વપતિ શંકરનાં નામો જે મંગળથી નિરંતર છવાયેલાં છે તે સર્વ રામનામથી પ્રકટ થયેલાં છે.

દોહા-અર્જુનપ્રતિ શ્રીકૃષ્ણકા^૨, વચન સુનહુ નૃપબાલ ! ।

રામનામ ઉચ્ચાર જો, મનુજ કરત સવ કાલ ॥ ૧૨૮ ॥

હું રાજકુમાર ! અર્જુન પ્રતિ શ્રીકૃષ્ણનું વચન છે તે શ્રવણ કરો. જે મનુષ્ય નિરંતર રામનામનો ઉચ્ચાર કરે છે

ચોપાઈ-આનંદ મંગલ उनके गेहा, सुख संपद आधीन सह स्नेहा ।

गंगा^૩ यमुना ओर सरस्वती, रेवा सागर पुष्करके प्रति ॥૧૨૯॥

એમને ઘેર સદા આનંદ મંગળ વર્તે છે અને સુખ તથા સંપત્તિ સ્નેહ સહિત આધીન બને છે, ગંગા, યમુના, સરસ્વતી, રેવા (નર્મદા), સાગર અને પુષ્કર આદિનાં

૧ વિષ્ણુનારાયણાદીનિ, નામાનિ યાનિ કાન્યપિ । તાનિ સર્વાણિ દેવર્ષે જાત્તાનિ રામનામતઃ ॥૨૬૮૥૥ બ્રહ્મવચનમ્ ॥ મંગલાનિ શ્રુતે તસ્ય, સર્વસૌખ્યાનિ ભારત અહોરાત્રં ચ યેનોક્તં, રામઇત્યક્ષરદ્વયમ્ । ગંગા સરસ્વતી રેવા, યમુના સિન્ધુ પુષ્કરે । કેદારં તૂદકં પીતં, રામઇત્યક્ષરદ્વયમ્ ॥ ૨ તેન દત્તં દ્રુતં તપ્તં, સદા વિષ્ણુઃ સમર્ચિતઃ । જિહ્વાયે વર્તીતે યસ્ય, રામઇત્યક્ષરદ્વયમ્ ॥

સ્નાન પાનતેં પુણ્યહિ જિતના, રામ દુ અક્ષરમેં ફલ ઇતના ।
પરમાનન્દ સ્વરૂપ નિત પાગે, રામનામ જિહિ રસના આગેં ॥૧૩૦॥

સ્નાન પાનથી જેરહું પુણ્ય પ્રાપ્ત થાય તેરહું પુણ્ય ફળ નામ એ એ
અક્ષરમાં રહેલું છે. જે મનુષ્યની છલ્લા (છલા)ના અથવાગ ઉપર પરમ આનન્દ
સ્વરૂપ રામનું નામ શાભે છે

દેનેકા સબ ઉસને દીન્હા, કરનેકા તપ ઉસને કીન્હા ।
હોમા હુત પૂજે પરમેશા, પ્રાપ્ત કિયા ઉન પુણ્ય અશેષા ॥૧૩૧॥

એ મનુષ્યે આપવાનું સર્વ આપી લીધું અર્થાત્ રામનામનો ઉચ્ચાર કરે
એજ ખરો દાતા છે. જે તપ કરવાનું હતું તે એણે કરી લીધું. હોમવાનું હતું
તે હોમી લીધું અને જે પૂજન થાય પરમેશ્વર હતા તેનું પૂજન કરી લીધું
અર્થાત્ રામ નામ લેનારજ ખરો તપસ્વી, ખરો દાતા ખરેખરો પૂજક ગણાય
છે. એણે અશેષ [સમગ્ર] પુણ્યને પ્રાપ્ત કર્યું છે માટે

વિપ્રનકે પ્રતિ વ્યાસ^૧ મુનીશ્વર, કહત મયે મયહર દ્વય અક્ષર ।
રામનામમહં પ્રેમ સુજાકો, અહોભાગ્ય શતવિધ હૈ તાકો ॥૧૩૨॥

શુનિવર વ્યાસે વિપ્રગણ પ્રતિ ભયને હરનારા “ રામ ” એ રીતના એ
અક્ષર કહ્યા. જે મનુષ્યનો રામના નામમાં પ્રેમ છે તેના સેંકડો અહોભાગ્ય બાણ્યાં.

વિષ્ણુપુરાણ^૨ સુ વિશ્વવિદિત હૈ, તામેંમી મહિમા નિગદિત હૈ ।
સનત્કુમાર વશિષ્ઠમુનીપ્રતિ, કહત સુનહુ નૃપતનય ! મહામતિ ૧૩૩

વિષ્ણુપુરાણ કે જે વિશ્વવિદિત છે તેમાં પણ રામનામનો મહિમા વર્ણવેલો
છે. હવે સનત્કુમાર વશિષ્ઠમુનિપ્રતિ જે કહે છે તે હે મહાત્મ્યુદ્વિશાળી રાજપુત્ર!
શ્રવણ કરે.

કાજપ્રસંગવશહિ અઘજારન, કાહુ કરત શ્રીરામ ઉચ્ચારન ।
વહ કૃતકૃત્ય હોત ગતદોષા, યાવિધ સ્પષ્ટ કિયો ઉદ્ઘોષા ॥૧૩૪॥

૧ અહોભાગ્યમહોભાગ્ય, મહોભાગ્યં પુનઃ પુનઃ । યેષાં શ્રીમદ્રમૂનાય, નાન્નિ
સંજાયતે રતિઃ ॥ ૨ પ્રસંગેનાપિ શ્રીરામ, નામ નિત્યં વદન્તિ યે । તે કૃતાર્યાઃ
શુનિશ્રેષ્ઠ, સર્વદોષોદ્ગતાઃ સદા

કોઈ મનુષ્ય કાર્ય પ્રસંગે પાપને પ્રજાળવામાટે “ શ્રીરામ ” એવો ઉચ્ચાર કરે છે તે કૃતકૃત્ય અને દોષ રહિત અને છે એમ સનતકુમારે સ્પષ્ટ ઉદ્ઘોષ (ઉત્તત નિનાદ) કરેલો છે.

દોહા—બ્રહ્મા^૧ કહત મરીચિકોં, મેં--હરિ--હર--સુરવૃન્દ ।

રઘુવર નામ પ્રભાવતેં, પાયે બુદ્ધિ અમન્દ ॥ ૧૩૫ ॥

બ્રહ્મા મરીચિને કહે છે જે હું વિષ્ણુ તથા મહેશ અને સર્વ દેવતાઓનો સમૂહ રામનામના પ્રભાવથી અસ્થિતિ બુદ્ધિને પ્રાપ્ત થયા છીએ.

ચોપાઈ—જો રસના દે અનુદિન આદર, જપત નહીં શ્રીરામ રઘુવર ।

સોરસના વિષધરસી જાની, એસી કમલભવ પ્રમુકી બાની ॥ ૧૩૬ ॥

જે જિહ્વા પ્રતિદિન આદરપૂર્વક રઘુવર શ્રીરામનું નામ જપતી નથી તે રસના સર્પના જેવી સમજવી એમ વિષ્ણુના નાલિકમ્લમાંથી ઉત્પન્ન થએલ બ્રહ્માની વાણી છે.

રામનામ જિહિ શ્રવણ સુહાવે, उनके सकल दुरित लय पावे ।

ज्योंहि अनलकण तूल जरावे, राम कहे त्यों अघ जरि जावे ॥ ૧૩૭ ॥

રામનું નામ જેના શ્રવણમાં શોભે છે અર્થાત્ જેને કાને પડે છે તેનાં સર્વ પાપ નાશ પામે છે. જેમ અગ્નિના તણુઓ હાજરો મણુ રને બાળે છે તેમ “રામ” નું નામ લેવાથી પાપ બાળી જાય છે.

शिवपुराणमें^२ मुनि नारद प्रति, कहत अजन्मा पार्वतीके पति

आदिदेव अखिलेश्वर रामजु, सतत रटत जो जन उन नामजु ॥ ૧૩૮ ॥

શિવપુરાણમાં પાર્વતીના પતિ મહાદેવ નારદ મુનિ પ્રતિ કહે છે જે રામ નામ આદિ દેવ અને અખિલેશ્વર છે. જે મનુષ્ય તે નામનું સતત રચુ કરે છે

૧ અહં ચ શંકરો વિષ્ણુ, સ્તથા સર્વે દિવૌકસઃ । રામનામપ્રભાવેણ, સંપ્રાપ્તા બુદ્ધિમુત્તમામ્ ॥ ૨ શ્રીરામનામનિશ્ચિલેશ્વરમાદિદેવમ્, ધન્યા જના સિદ્ધિતલે સતતસ્મરન્તિ । તેષાં ભવેત્ પરમમુક્તિરયત્નતસ્તથા, શ્રીરામમક્તિ રચ્ચન્ વિમલામૃતાદા । રામનામ સદા સેવ્યં, જયરૂપેણ નારદ । ક્ષણાદર્ધનામસ-હિતં, કાલંકાલાતિદુઃસ્વદમ્ ॥

ક્ષિતિતલમેં વહ ધન્ય કહાવે, વિનહિ યત્ન પુનિ મુક્તિ પાવે ।
અચલ વિમલ અરુ પુનિત પ્રસાદા, રામભક્તિ ભવ વિનહિ વિવાદા ॥

તે પૃથિવીમાં ધન્ય કહેવાય છે અને વિના યત્ને મુક્તિને પામે છે. સંસારમાં રામની ભક્તિ છે એ અચલ છે, નિર્ભય છે અને પવિત્ર પ્રસાદવાળી છે.

યાતેં રામનામ જપ નીકા, સેવન યોગસ્વરુપ જયટીકા ।

રામભજન યુત છિન છિન આધા, કાલકિ કરત હૈં बहुविध बाधा १૪૦

એટલા માટે રામનામનો જપ સુંદર છે અને એ રામનું નામ ચિન્તનીય છે, જ્યમાં તિલકરૂપ છે. રામ ભજન સહિત જે કાળ તે કાળને [મૃત્યુને] પણ દુઃખ આપનાર છે.

દોહા—ભાગવતાભિધઃ ગ્રન્થકો, સ્કન્ધ નવમ સુખસાર ।

અધ્યાયજુ એકાદશમ, તામેં નિમ્ન પ્રકાર ॥ ૧૪૧ ॥

ભાગવત નામના ગ્રન્થનો જેમાં સુખદાયક સાર છે એવો નવમ સ્કન્ધ છે, તેના અધ્યારમાં અધ્યાયમાં નીચે પ્રમાણે

ચો.—કહત પરીક્ષિતપ્રતિ શુકદેવજુ, રામનામતેં મિલત અભેવજુ ।

અઘનાશક શૃંગાર ક્ષમાકો, દશ દિશમેં વ્યાપક યશ જાકો ॥૧૪૨॥

રામ પરીક્ષિત પ્રતિ શુકદેવજી કહે છે જે રામનામથી અભય મળે છે. વળી રામનું નામ અઘનાશક [પાપનો વિનાશ કરનાર], ક્ષમા [પૃથિવી] ના શૃંગાર [આમૃતજી] રૂપ અને જેની કીર્તિ દશે દિશામાં વ્યાપેલી છે.

સામ્પ્રત ગાત સભામેં ઋષિગન, સ્વર્ગ અમર પાતાલજુ ડરગન ।

શેષ આદિ જિહિ સુગુન સરાહે, આનંદકે નદમેં અવગાહે ॥૧૪૩

એ રામનામને સભામાં ઋષિગણ ગાય છે, સ્વર્ગમાં દેવો અને પાતાલમાં સર્પ સમુદાય શેષ આદિ જે રામના સદ્ગુણની પ્રશંસા કરે છે અને આનંદના નદમાં નિમગ્ન અને છે અર્થાત્ રામનામનો જપ કરી પૂર્ણ આનંદને પ્રાપ્ત કરે છે.

૧ યસ્યામલંનપસદસ્સુયશ્ચોઽર્ધુનાઽપિ, ગાયન્ત્યવગ્રસુષયો-દિગિમેન્દ્ર વન્ધ્યમ્ ।
તંનાકપાલવસુપાલકિરીટજુષ્ટં, પાદામ્બુજં રઘુપતિં શરણં પ્રપચ્ચે ॥

અષ્ટાવસુ કમનીય કિરીટા, જિહિ પદકમલ સુસેવક કીટા ।

ચરન શરન વહમેં ચિત્ત ચાહોં, શ્રીરઘુપતિકે સુયશ સરાહોં॥૧૪૪

જેમના મસ્તકપર મનોહર યુકુટ શોભે છે એવા અષ્ટાવસુ જે રામચન્દ્રના ચરણ કમલનું સેવનારા કીટ (હાથર) છે એ રામના ચરણને શરણ હું ચિત્તથી આહું છું અને શ્રી રઘુપતિના સુયશની પશાંસા કરું છું.

જો જન મિથ્યાવાદી કહાવે, રામચરિત સુનુ શુદ્ધ ગતિ પાવે ।

હૈ કર શુદ્ધ સદા તન મનતેં, મુક્ત હોત કૃતિકે બન્ધનતેં॥૧૪૫

જે મનુષ્ય મિથ્યાવાદી (બુઠું બોલનાર) કહેવાય છે તે પણ શ્રી રામચન્દ્રના ચરિત્રનું શ્રવણ કરી શુદ્ધ ગતિને પામે છે અને તન તથા મનથી શુદ્ધ બની કર્મનાં બન્ધનોથી મુક્ત થાય છે.

પ્રાત સાંમ નિશિ રઘુવરજાપા, પુનિત હોત પ્રાની નિષ્પાપા ।

યાવિધ જો જન રામ રટત હૈ, તાકે ક્લેશ અશેષ કટત હૈ॥૧૪૬

સવાર. સાંજ અને રાત્રિએ જે પ્રાણી શ્રી રામનામનો જપ કરે છે તે પાપરહિત બની પવિત્ર થાય છે. આ રીતે જે રામનું ચરણ કરે છે તેના સમગ્ર ક્લેશ નાશ બને છે.

વિઘ્ન વિનષ્ટ હોત છિનમેંહી, મુક્તિ લહત હૈ સત્વર દેહી ।

નારદ' નામ પુરાણ કહાવે, શૌનક પ્રતિ સૂતવાક્ય સુહાવે॥૧૪૭

અને ક્ષાત્રમાત્રમાં વિઘ્નો નાશ પામે છે તેમજ એ દેહધારી (રામ ભક્ત) સત્વર મુક્તિ મેળવે છે. આ રીતે નારદપુરાણમાં શૌનક પ્રતિ સૂત પુરાણીનાં વાક્ય છે.

પુનિ હૈ વ્યાસવચન જો હિતકર, માર્કણ્ડેયપુરાણકી' મીતર ।

સો અવ રાજતનય ! સુનિલીજેં, કથન સદા રઘુપતિકો કીજેં॥૧૪૮

૧ પ્રાતર્નિશ્ચિ તથા સન્ધ્યા, મધ્યાન્હ્યાદિષુસંસ્મરન્ । શ્રીમદ્રામં સમાજોતિ સ્વચ્છઃ પાપક્ષયાશ્રયઃ ॥ રામસંસ્મરણાચ્છીઘ્રં, સમસ્તક્લેશં સંચયઃ । ક્ષયં ચાં વિપ્રેન્દ્ર, તસ્ય વિઘ્નં નવાધ્યતે ॥ વેદાનાંસારસિદ્ધાન્તં, સર્વસૌરુચૈકકારણમ્ પરબ્રહ્મ, સર્વેષાં પ્રેમદાયકમ્ ॥ તસ્માત્સર્વાત્મનારામનામમાંગલ્યકારણમ્ ॥ ધ્વંસાવધાનેન. ત્યક્ત્વાસર્વદરાગ્રહાન ॥

વળી માર્કંડેય પુરાણમાં જે હિતકારી વ્યાસનાં વચનો છે તે હે રાજપુત્ર ! શ્રવણ કરે. નિરંતર રઘુપતિ રામનું નામ સેવું.

દોહા—વેદસાર સિદ્ધાન્ત અરુ, સમગ્ર સુખ ઇક હેતુ ।

રામનામ પરબ્રહ્મ-રતિ, દાયક ભવનિધિ સેતુ ॥ ૧૪૯ ॥

આરે વેદોના સાર તથા સિદ્ધાન્તરૂપ અને સમગ્ર મુખના એક હેતુ [કારણ]રૂપ રામનામ એજ પરબ્રહ્મમાં પ્રીતિ ઉપજાવનાર અને સંસાર સિન્ધુના સેતુ [પૂલ] રૂપ છે.

ઘોષાર્દ—તાતેં સવ વિધિ અધમઉદ્ધારન, રામનામ હૈ મંગલકારન ।

સકલ દુરાગ્રહકો કરિ ત્યાગા, મજે રામ સોઈ બડભાગા ॥૧૫૦॥

મારે સર્વ પ્રકારે અવમનો ઉદ્ધાર કરનાર અને મંગલના કારણરૂપ રામ નામ છે સકલ દુરાગ્રહનો ત્યાગ કરી જે મનુષ્ય રામને ભજે છે તે મહાન ભાગ્યશાળી ગણાય છે.

અગ્નિપુરાણમધ્ય^૧ ત્રયનૈનજુ, દુર્વાસાપ્રતિ બોલત વૈનજુ ।

દિનકે આદિ મધ્ય અરુ અન્તા, નિશિમેં જનજિહિ પાપ અનન્તા ॥

અગ્નિપુરાણમાં ત્રિત્રય [શંકર] દુર્વાસા મુનિ પ્રત્યે કહે છે જે દિવસના આદિમાં (પ્રાતઃકાળમાં), મધ્યન્દેમાં (મધ્યાહ્ને) અને અંતે [સાયં કાળે] તેમજ રાત્રિમાં મનુષ્ય જે અનંત પાપ

મન વાચા કૃતિસૌજુ કરત હૈ, રામરટનતેં સકલ જરત હૈ ।

ત્યોં ભવિષ્યઉત્તરજુ પુરાના, સુનુ તદ્ગત રઘુવરગુનગાના ॥૧૫૧॥

મન, વાણી અને કર્મથી કરે છે તે સર્વ રામ નામના રક્ષકથી બચી ભક્ત અને છે. તેમજ ભવિષ્યોત્તર નામનું પુરાણ છે તેમાં રઘુવર રામચંદ્રનાં ગુણગાન છે તે હે સામંતસિંહ ! શ્રવણ કરે.

લક્ષ્મીપ્રતિ શ્રીહરિ^૨ અવિનાશી, કહત-હમારે હિયપટવાસી ।

સર્વેશ્વર શિવ સેવત જાકોં, પરમ મધુર પ્રત્યક્ષ પ્રમાકોં ॥૧૫૩॥

૧ યથાપરાદ્દે પૂર્વાદ્દે, મધ્યાદ્દે ચ તથાનિશ્ચિ । કાયેન મનસા વાચા, કૃતં પાપં દુરાત્મના ॥ પરબ્રહ્મ પરંધામ, પવિત્રં પરમં ચ યત્ । રામનામજપાચ્છીઘ્રં, વિનષ્ટં ભવતિ ધ્રુવમ્ ॥ ૨ ભજસ્વ કમલે નિત્યં, નામ સર્વેશ્વરૂજિતમ્ । રામેતિ મધુરં સાક્ષાન્, મયાસંકીર્તિતં હૃદિ ॥ ગમિષ્યન્તિ દુરાચારા, વિલયં નાત્ર સંશયઃ । કથં સુલ્લં ભવેદ્દેવિ રામનામબહિર્મુલ્લે ॥

અવિનાશી એવા શ્રી વિષ્ણુ પરમાત્મા લક્ષ્મીજી પ્રતિ કહે છે જે હે લક્ષ્મી!
તમે રામનામ ભજો કેજેનામ શિવજીથી પણ પૂજિત છે પરમ મધુર છે અને જેનું
સંકીર્તન દૈન્યમાં મારા વડે થાય છે.

વહી રામ-સીતાકે સ્વામી, ભજહુ નિરન્તર અન્તર્યામી ।

બહુરિ બ્રહ્મવૈવર્ત^૧ પુરાનજુ, તામેં મુનિકુલમૌલિ મહાનજુ ॥૧૫૪॥

એજ રામચન્દ્ર સીતાના સ્વામી અન્તર્યામી પ્રભુનું નિરન્તર ભજન કરે.
વળી બ્રહ્મવૈવર્ત નામે પુરાણ છે તેમાં મુનિકુળના મહાન મુકુટરૂપ

નારદ અમ્બરીષ નરપતિ પ્રતિ, કહત--હમારે વચન શ્રેષ્ઠ અતિ ।

મહાભાગ ! સુનુ સાવધ ચિત્ત હિ, નિખિલ ઉપદ્રવનાશ નિમિત્ત હિ ॥

નારદ મુનિ મહારાજ અંબરીષ પ્રતિ કહે છે જે હે મહાભાગ્યશાળી
રાજન્ ! સમગ્ર ઉપદ્રવના વિનાશ માટે અમારાં શ્રેષ્ઠ વચન તમે સાવધાનચિત્તે
શ્રવણ કરો.

દોહા-કીર્તન રઘુવર રામકો, સદા કરહુ સુખરૂપ ।

રામનામ^૨ સમ હૈ નહિ, મયહર સાધન ભૂપ ॥ ૧૫૬ ॥

રઘુવર શ્રી રામચન્દ્રજીનું કીર્તન સદા સુખરૂપ સમજી કરો. હે ભૂપ અંબરીષ!
રામનામ સમાન કોઈ ભયને હરનારૂં સાધન છેજ નહિ.

ચોપાઈ-इनतें साधन ओर बतावे, वह चाण्डाल जु रौरव पावे ।

लिङ्गपुराण कथन अति लोना, स्मरण योग्य रघुपति सुखभोना ॥ ૧૫૭

કોઈ મનુષ્ય રામનામ સિવાય ભયને હરનારૂં બીજું સાધન બતાવે તેને
ચાંડાલ બાણવો અને એ ચાંડાલ જેવો માણસ રૌરવ નર્કનેજ પામે છે હે સામત-
સિંહ ! હવે લિંગપુરાણનું અતિ સુંદર કથન શ્રવણ કરો. તેમાં કહ્યું છે જે સુખના
ભવન [ચુહ] રૂપ રઘુપતિ રામ સ્મરણ કરવા યોગ્ય છે.

૧ અમ્બરીષ મહાભાગ, શ્રુણુ મદ્વચનં વરમ્ । સર્વોપદ્રવનાશાર્થ, કુરુ શ્રીરામકીર્તનમ્ ॥

૨ રામનામ સમંચાન્યં, સાધનં પ્રવદન્તિ યે । તે ચાણ્ડાલસમાઃ સર્વે, સદારૌરવ

વાસિનઃ ॥ ૩ વૃથાલાપં વદન્ વ્રીહા, યેષાં નાયાતિ સત્વરમ્ । ત્યક્ત્વા શ્રીરા-

મનામેદં, તે નરાઃ પશ્ચઃ સ્મૃતાઃ ॥ સ્મર્તવ્યં હિ સદારામ, નામ નિર્વાણદાયકમ્ ।

જ્ઞપાર્થમપિ વિસ્મૃત્ય, યાતિ દુઃસ્વાલયં જનઃ ॥

રામનામ તજિ મિથ્યા ભાસ્વત, લજ્જા દ્રગતેં દૂરહિ રાસ્વત ।

વહ નર પશુ જગમૈંહ કહલાવે, રામભજન વિન દુઃસ્વ અતિ પાવે॥૧૫૮

જે મનુષ્ય રામનામને તજી મિથ્યા પ્રસાપ કરે છે તે આંખથી લગ્નજન દૂર રાખે છે અર્થાત્ એવો પુરુષ નિર્લાજ ગણાય છે અને જગત્માં પશુ કહેવાય છે તેમજ તે રામભજન વિના અતિ દુઃખને પ્રાપ્ત થાય છે.

રામનામ દેવે નિર્વાણજુ, રામનામ સંતનકે પ્રાણજુ ।

જો છિન આધ સ્મરત નહિ રઘુવર, પાવત વહ યમલોક ભયંકર॥૧૫૯

રામનામ મુક્તિને આપનાર છે, રામનામ સત્પુરુષોનાં પ્રાણ છે. જે મનુષ્ય આખા દિવસમાં અર્ધ ક્ષણપણુ રઘુવર રામનું સ્મરણ કરતો નથી તે ભયંકર યમલોકને પામે છે.

વૃદ્ધ મ્લેચ્છ-સૂકરશિશુહત મો, “હા હા રામ” વદત દ્રુત મૃત મો ।

પર્યો ભૂમિ જવ રામ પુકાર્યો, તવ સુમોક્ષ દે મ્લેચ્છ ઉવાર્યો॥૧૬૦॥

એક વૃદ્ધ મ્લેચ્છ સૂકર(હુડ)ના અવ્યયથી માર્યા ગયો અને તે પૃથ્વી ઉપર પડતાં પહેલાં “હા રામ” એમ યોડી પૃથ્વી ઉપર પડી જલ્દીથી મરણ પામ્યો. જ્યારે તે મ્લેચ્છ ભૂમિ ઉપર પડી-“હા રામ”એમ યોડ્યો ત્યારે તેજ ક્ષણે ભગવાને તેને મોક્ષ આપી સંસારથી ઉગાર્યો.

ગોષ્પદવત્ ભવનિધિનિસ્તારા, પાયો નામ પ્રભાવ ઉદ્ધારા ।

રામરસિક અક્ષયપદ પાવે, તામેં કહા આશ્ચર્ય કહાવે ॥ ૧૬૧ ॥

અને એ મ્લેચ્છ ભવસાગર અપાર છતાં એક ગાયના પગલાં સમ્મન સુગમપણે તરી શકાય એવો બનાવી તરી ગયો. કેવળ રામનામના પ્રસાપથી તેના ઉદ્ધાર થયો તો પછી રામરસિક રામનામમાંજ સમગ્ર રસનું આસ્વાદન કરનારા ભક્ત જનો અક્ષયપદને પ્રાપ્ત થાય તેમાં કયું આશ્ચર્ય છે?

૧ દૈવાચ્છૂકરશ્વાવકેન નિહતો મ્લેચ્છો જરાજર્જરો । હારામેતિ હતોઽસ્મિન્-મિપતિતો જલ્પંતનુંત્યક્તવાન ॥ તીર્ણો ગોષ્પદવદ્ભવાર્ણવમહો નામ્નઃ પ્રભાવાદ્ધરેઃ ।
કિં ચિત્રં યદિ રામનામરસિકાસ્તે યાન્તિરામાસ્પદમ્ ॥

દોહા—ત્યોંહી સ્કન્દ^૧ પુરાણમેં, પાર્વતીપ્રતિ પરમેશ ।

રામનામ મહિમા કહત, જામેં શંક ન લેશ ॥૧૬૨॥

તેમજ સ્કન્દપુરાણમાં પાર્વતીજી પ્રત્યે શ્રી મહાદેવ રામનામનો મહિમા કહે છે, જેમાં લેશ પણ શંક નથી.

ચોપાઈ—રામનામકી શક્તિ અપારા, જાસુ ભયે જગ સબ અવતારા ।

સત્ય કહેં દેવિ ! તુમસન હમ, રામનામ મહિમા અતિ ઉત્તમ ॥૧૬૩॥

શંકર કહે છે કે દેવિ ! રામનામની શક્તિ અપાર છે, જેને પ્રતાપે વિશ્વમાં સર્વ અવતાર પ્રકટપણાને પામ્યા છે. હું તમારી પાસે સત્ય કહું છું જે રામનામનો મહિમા સર્વોત્કૃષ્ટ છે.

વામનનામ પુરાણ વિરાજે, તામેં રઘુવર મહિમા રાજે ।

પ્રિય હોવે જાકોં પરદારા, કરત અન્યકા જો અપકારા ॥૧૬૪॥

વામનપુરાણમાં રઘુવર રામનો મહિમા વર્ણવેલો છે તેમાં કહ્યું છે જે જેને પરસ્ત્રી પ્રિય હોય અર્થાત્ જેવ્યભિચારી હોય, જે બીજાઓનો અપકાર કરતો હોય,

એસે જન મુખ રામ સુહાવે, શુદ્ધ હોઈ-મુક્તિ વહ પાવે ।

કૂર્મપુરાણ^૨ વિચ સર્વેશ્વર, કહત પાર્વતીપ્રતિ અસ શંકર ॥૧૬૫॥

એવા પાપીના મુખમાં જે રામનું નામ લેવાતું હોય તો તે મરુપ્ત શુદ્ધ બની મુક્તિને પામે છે. વળી કૂર્મનામનું પુરાણ છે તેમાં સર્વેશ્વર મહાદેવ પાર્વતીજી પ્રતિ કહે છે જે

ગુપ્ત સર્વતેં દેવિ ! ગુપ્તતમ, શુભસર્વસ્વ ઓર જીવન મમ ।

રામનામ અખિલેશ રુઅદ્ભુત, મુક્તિ મુક્તિદાયક ભદ્રે ! ઋત ॥૧૬૬॥

હે દેવિ ! સર્વ ગુપ્તમાં પણ અતિ ગુપ્ત મહાઈ સર્વસ્વ અને માઈ જીવન રામનામ છે. એ રામ અખિલેશ્વર છે. અદ્ભુત ભોગ અને ભોક્ષ આપનાર છે. હે ભદ્રે ! (કલ્યાણિનિ) હું તમને સત્ય કહું છું.

૧ સર્વેશ્વતારાઃ શ્રીરામનામશક્તિસમુદ્રવાઃ । સત્યં વદામિ દેવિ ત્વાં, નામ માહાત્મ્યમુત્તમમ્ ॥ इति स्कंदपुराणे ॥ ૨ પરદારરતો વાઽપિ, પરાપકૃતિકારકઃ । સ શુદ્ધો મુક્તિમાપ્નોતિ, રામનામાનુકીર્તનાત્ ॥ इति वामनपुराणे ॥

जाकी रसना अग्र अवधपति, सोहे ना उनकों है धिक्कृति ।

प्राणवल्लभे ! यह सत जानहु, रामनाम मंगलप्रद मानहु ॥१६७॥

जेनी रसनाना अग्रभागपर श्री अवधपति रामनुं नाम शोखनुं नथी तेने धिक्कार छे छे प्राणवल्लभे ! आ सत्य मानजे, रामनाम मंगल आपनार छे जे निश्चयथी जणजे.

दोहा-पुनि श्रीमत्स्यपुराणमें^१, खगपति प्रति भगवान ।

विष्णु-रामके नामको, महिमा कहत महान ॥ १६८ ॥

वणी श्री मत्स्य पुराणुमां श्री विष्णु भगवान गइछ प्रति रामनामने जे महान महिमा छे छे ते श्रवणु करे.

चो.--यदि पापीजन राम कहे नित, तीनवेर--उनके अघ अगणित ।

नष्ट होत निश्चय--कलिकाला, रामनाम उच्चार रसाला ॥ १६९॥

जे डोछ पापी मनुष्य हमेशां त्रय वषत रामनुं नाम सिजे तो तेनां अगणित पाप होय तो पछु नाश पावे छे जे आ इण्डियुगमां निश्चयात्मक वार्ता छे. राम नामने उच्चार रसथी लरेखे छे.

त्वरित दुरितसों मुक्त करत है, श्रेष्ठ जानि जन संत स्मरत है ।

बहुरि ब्रह्मपुराण^२ पुकारत, रामनाम छविअनुपम धारत ॥१७०॥

अने ते तुरत पापथी मुक्त करे छे. रामनामने सर्व श्रेष्ठ गह्वी संतजन तेनुं स्मरणु करे छे. वणी ब्रह्मपुराण पुकारते छे छे जे रामनाम उपमान आपी शकय तेनी कान्तिने वारणु करे छे.

वेद ओर वेदान्तपारगत, वह छवि जाके अन्तर विलसत ।

सो है पूज्य प्राणी त्रिभुवनमें, मानहु नृपसुत ! अवितथ मनमें ॥१७१॥

वेद अने वेदान्त प्रतिपाद्य श्री रामचन्द्रनी छवि [भूति] जेना अन्तःकरणुमां शोखे छे ते प्राणी त्रये भुवनमां पूज्य गणाय छे आ वात छे राजकुमार ! तमे तभारा भतमां सत्य मानजे.

१ श्रीरामरामरामेति, ये वदन्त्यपि पापिनः। पापकोटिसहस्रेभ्यस्तेषां संतरणं ध्रुवम्॥ कलौ संकीर्तनादेव, सर्वपापं व्यपोहति । तस्माच्छ्रीरामनामस्तु, कार्यं संकीर्तनं वरम्॥ इति मत्स्यपुराणे ॥ २ रामनामप्रभा दिव्या, वेदवेदान्तपारगा । येषां स्वान्ते सदा भाति, ते पूज्या भुवनत्रये । इति ब्रह्मपुराणे]

હરિગીત--હૈં બ્રહ્મયામલ ગ્રન્થમેં મહિમા મહાન રકારકો । પુનિ
રુદ્રયામલમેં લસત મજ્જુલ પ્રભાવ મકારકો ॥ વિશ્વેશને^૧ વર્ણન
કિયો હૈ, સુનહુ તજિ સન્દેહકોં । જાકે ભજનહિત સંતજન
બન બસત હૈ તજિ ગેહકોં ॥ ૧૭૨ ॥

બ્રહ્મયામલ નામના ગ્રન્થમાં રકારનો મહાન મહિમા વર્ણવેલો છે, વળી
રુદ્રયામલ નામના ગ્રન્થમાં મકારનો સુંદર પ્રભાવ જણાવેલો છે. વિશ્વવપતિ મહાદેવે
જે વર્ણન કરેલું છે તે સદેહ છોડી શ્રવણ કરો. જે રામના ભજન માટે સત્પુરુષો
ધર છોડી વનમાં ગયે છે.

દોહા--સર્વ દેવકો અંશ હૈ, પુનિ પ્રભુ અખિલ પ્રકાર ।
પ્રલયકાલ પાવક સરિસ, રાજત આદિ રકાર ॥ ૧૭૩ ॥

રામ નામમાં આદિ અક્ષર જે “રકાર” છે તે સર્વ દેવતા અંશરૂપ છે, વળી
સર્વ પ્રકારનું સામર્થ્ય ધરાવે છે અને પાપને બાળવામાં પ્રલયકાળના અગ્નિ સમાન છે.

સકલ સિદ્ધકોં સર્વ સુખ, અર્પત હોઈ ઉદાર ।
વન્દનીય હૈ વિશ્વમેં, મમ મત સદા મકાર ॥ ૧૭૪ ॥

શ્રી મહાદેવ કહે છે જે સર્વ સિદ્ધ પુરુષોને સર્વ પ્રકારનું સુખ આપવામાં
પરમ ઉદાર અને વિશ્વમાં વન્દન યોગ્ય “મકાર” છે એવી મારી માન્યતા છે.

સકલ જીવકે દુરિતકો, દાહક રમ્ય રકાર ।
સિદ્ધ વસ્તુ સબ દેવકો, માનહુ પ્રિયે! મકાર ॥ ૧૭૫ ॥

શંકર કહે છે હે પાર્વતીજી ! પ્રાણીમાત્રનાં દુરિત (પાપ) ને બાળી ભસ્મ
કરનાર સુંદર રકાર છે. સર્વ દેવતાસિદ્ધ પદાર્થરૂપ “મકાર” છે એમ તમે માનજો.

૧રકારઃ સર્વદેવાંશઃ, સાક્ષાત્ કાલાનલઃ પ્રશ્નુઃ । મકારઃ સર્વસિદ્ધાનાં,
સર્વસૌખ્યપ્રદસ્તથા ॥ રકારઃ સર્વજીવાનાં, સર્વપાપસ્ય દાહકઃ । મકારઃ સર્વ
દેવાનાં સિદ્ધવસ્તુ સદા પ્રિયે ॥ રકારઃ સર્વકામશ્ચ, પરિપૂર્ણમનોરથઃ । મકારઃ
સર્વજીવાનાં, પાલકો જગદીશ્વરઃ ॥ રકારઃ સર્વદુષ્ટા નાં, નાશકો રઘુનાયકઃ ।
મકારઃ સર્વસિદ્ધીનાં, કારણં નાત્ર સંશયઃ (ઇતિ મહેશ્વરવચનમ્—બ્રહ્મયામલે
રુદ્રયામલે ચ)

रकार है सब काममय, करत मनोरथ पूर्ण ।

मकार पालक जीवको, तुम जानो प्रभु तूर्ण ॥ १७६ ॥

रकार सर्व काममय अती मनोन्मथने पूर्ण करे छ अने मकार अवभावनो पालक प्रभु छ ओ तमे सत्यर जाली सीआ।

सर्व दुष्टसंहार हित, रघुपति भयो रकार ।

अखिल सिद्धिको हेतु है, संशय रहित मकार ॥ १७७ ॥

रकार समग्र दुष्टोना संहार भाटे रघुपति रामचन्द्रइषे अन्यो छ अने मकार संशय विना सर्व सिद्धिना हेतुइष छे।

राजतनय ! यह रामको, मंत्र स्वतंत्र महान ।

बृहत् संहितामें बहुरि, उनको सुनहु प्रमान ॥ १७८ ॥

हे राजकुमार ! आ राममंत्र महान स्वतंत्र छे ओनु प्रमाण बृहत् संहितामां छे ते श्रवण करे।

चोपाई--रामशब्दकों चौथी विभक्ति, लगत तवें जामें अति शक्ति ।

रूप बनत “रामाय” मनोरम, उनके अन्त “नमः” पद उत्तम ॥ १७९ ॥

त्यारे “राम” शब्दने संस्कृतभाषाना नियम प्रमाणे चतुर्थी (चौथी) विभक्ति लागे छे त्यारे जेमां अत्यंत शक्ति छे ओनु “रामाय” इष मनने आनन्द आपे तेनु अने छे अने अने छे उतम “नमः” ओनु पद लागतां

आदि “रौ” तैं मंत्र षडक्षर, तारक संसृति जन्ममरणहर ।

मंत्रराज यह सिद्ध कहायो, जो रघुवरने सियहि सुनायो ॥ १८० ॥

पांच अक्षर थया अने अने आदिमां वन्दिऊ रौ श्रीज भूकतां संसार समुद्री तारनार अने जन्ममरणने हरनार अर्थात् मुक्ति आपनार “रौ रामाय नमः” ओ मंत्रराज सिद्ध थयो कहैयायो। जे मंत्रराज श्री रामचन्द्र प्रभुओ सीताछने संलग्नाओ छे।

१ रामोडेन्तो बह्निपूर्वो, नमोऽन्तःस्यात्षडक्षरः । तारको मन्त्रराजोऽयं संसारविनिवर्तकः ॥ इति बृहत्संहितायाम्

राममंत्र यह जानकी चीना, जानहु राजकुमार ! अदीना ।

सियने कपिवरकों उपदेशा, हनुमतने^१ पुनि अज उद्देशा ॥१८१॥

हे राजकुमार ! आ सभर्थ जेवा राममंत्रन रहस्य प्रथम जानकी [सीता]जे जगुं, सीताज्जे उक्त मंत्रने हनुमानज्जे उपदेश आप्थे। हनुमाने अत्ताज्जे कथी।

किय उपदेश चतुर्मुखने पुनि, सुनत भये श्रीवशिष्ठ महामुनि ।

बहुरि उन्हे निज पौत्र पराशर, किय उपदिष्ट सुमंत्र सुनाकर ॥१८२॥

अत्ताजे आप्थे। राममंत्रने उपदेश महामुनि वशिष्ठे सांभलये। अने जे वशिष्ठे पोताना पौत्र पराशरने उक्तमंत्रने उपदेश आप्थे।

वेदव्यास भगवानकी आगें, राममंत्र वह कहनजु लागे ।

गिरिजाकों उपदेशा हरने, सुना वही शुक तापसवरने ॥ १८३॥

जे पराशर भगवान् वेदव्यासने उक्त राममंत्र कथी। शंकरे पार्वतीज्जे कथी अने ते तपस्वीमां श्रेष्ठ जेवा शुकदेवजे सांभलये।

मनोहर-सदाशिव संहितामें ल्यों अगस्त्यसंहितामें । स्पष्ट उक्त कथनका पुनित प्रमान है ॥ व्यासने स्वशिष्यकी परंपरामें राममंत्र । अथर्वण^२ रामतापनीयमें विधानहै ॥ सर्वेश्वरप्रति रामचन्द्रके वचन निम्न । शिव ! जो हमारी शुद्ध विभूति महान है ॥ तातें यह मंत्रराज पाये तुम ओर अज । अजतें भूलोकगत मुक्तिको निदान है ॥ १८४ ॥

१ योऽयं महाविभूतिस्थो, हनुमान् रामतत्परः ॥ स प्रादात् ब्रह्मणे तत्र, मन्त्रराजं षडक्षरम् ॥ २ ब्रह्मा ददौ वशिष्ठाय, स्वसुताय मुनिस्ततः । वशिष्ठोऽपि स्वपुत्राय, दत्तवान् मन्त्रमुत्तमम् ॥ पराशराय रामस्य, भुक्तिमुक्तिप्रदायकम् । स वेदव्यासमुनये, ददावित्यं गुरुक्रमः ॥ वेदव्यासमुखेनात्र, मन्त्रो भूमौ प्रकाशितः । वेदव्यासो महातेजा, शिष्येभ्यः समुपादिशत् ॥ इति अगस्त्यसंहितायाम् । त्वत्तो वा ब्रह्मणो वाऽपि, ये लभन्ते षडक्षरम् । जीवन्तः सिद्धिमंतः स्युर्भुक्तिं वै प्राप्नुवन्ति ते ॥

સદાશિવસંહિતામાં અને અગસ્ત્ય સંહિતામાં ઉપર કહેલ કથનનું સ્પષ્ટ પ્રમાણ છે. વ્યાસભગવાને પોતાની શિષ્ય પરંપરામાં રામમંત્ર ઉત્તરોત્તર સંભળાવ્યો. સર્વેશ્વર મહાદેવ પ્રતિસ્વયં રામચન્દ્રનાં નીચે મુજબ વચ્ચે છે. હે શિવ! અમારી વિશુદ્ધ એવી જે મહાત્મ વિભૂતિ છે તે આપ અને અજ [અક્ષા] મેળવી શક્યા અને એ વિભૂતિ બ્રહ્મા દ્વારા મનુષ્ય લોકમાં ગઈ કે જે મુક્તિના હેતુરૂપ છે.

દોહા—રામમંત્રસોં સિદ્ધિ સર્વ, પ્રાપ્ત કરેગે લોક ।

મરણોત્તર પુનિ મોક્ષકોં, પાવેગે વિન શોક ॥ ૧૮૫ ॥

એ રામમંત્રથી મનુષ્ય લોકનાં સર્વ પ્રાણી સિદ્ધિને પ્રાપ્ત કરશે અને મૃત્યુ પછી શોકરહિત બની મોક્ષને પ્રાપ્ત થશે.

કિયો પ્રાપ્ત શુકદેવને, જો યહ મંત્ર મહાન ।

પ્રમાણ ઉનકો દેત હૈ, પુનિત ભવિષ્ય પુરાન ॥ ૧૮૬ ॥

શુકદેવે જે આ મહાત્મ રામમંત્ર પ્રાપ્ત કર્યા તેનું પવિત્ર પ્રમાણ ભવિષ્યપુરાણ આપે છે. તે હે રાજકુમાર! શ્રવણ કરો એમ શ્રી યાદવસ્વામીએ કહ્યું.

ચોપાઈ—રામમંત્ર શિવને મનભાયો, ગિરિજાકોં જિહિ સમય સુનાયો ।

તવ ઇક તરુ કોટરમેં જ્ઞાની, સ્થિત ભયઝ શુકનામક પ્રાની ॥ ૧૮૭ ॥

મહાદેવે જે સમયે પોતાના મનને રચતો રામમંત્ર ગિરિજા (પાર્વતી) ને સંભળાવ્યો ત્યારે એક પૃથ્વીના કોટર [કોટ] માં પરમ જ્ઞાની શુકનામનો પ્રાણી ભરાઈ બેઠેલ હતો.

મંત્રશ્રવણ કિય ઉન મનભાવન, ભયઝ ચિરંજીવ ત્યોં અતિ પાવન ।

યહ જબ ચન્દ્રમૌલિને જાના, કુપિત મયે તબ શંભુ સયાના ॥ ૧૮૮ ॥

એણે રામમંત્ર શ્રવણ કર્યો અને ચિરંજીવ બની અત્યંત પાવન થયો આ વાત બ્યારે ચન્દ્રમૌલિ [જેમના મુકુટમાં ચન્દ્રમા છે એ] મહાદેવે બાણી ત્યારે તે કોપાયમાન થયા.

શુક હનિવેકોં ઉદ્યત ભયઝ, હિમતનયા હિય કરુના છયઝ ।

શિવ ક્રોધાનલકોં સહસા રુક, લિયો વચાઈ પરમ સુન્દર શુક ॥ ૧૮૯ ॥

૧ કોટરસ્થશુક; શ્રુત્વા, ચિરંજીવિત્વમાગતઃ । પાર્વત્યા રક્ષિતઃ સો વૈ, શુકઃ પરમધાર્મિકઃ । (ઇતિ ભવિષ્યપુરાણે)

अने शुक्ने छुल्लवा तत्पर अन्या. जे वामने हिमायसनां पुत्री पार्वतीछना दृश्यमां दया आवी. तेओओ शंकरना कोवित्री अनस [अग्नि] ने शान्त करी परम सुंदर ओवा शुक्ने अन्यावी लीदा

स्वकीय^१ संहितामें उल्लेखा, किय शुक्ने यह बात विशेषा ।

जाको नामविभव शंकरतें, सुनि शुक स्पर्धा करत अमरतें॥१९०॥

शुकदेवछओ आ वातना पोतानी संहितामां अर्थात् शुकसंहितामां उल्लेख करेला छ. श्रीमद्भुदेवना मुअथी जेना नामवैभव अवलु करी शुक सभस्त देवोथी उत्तम थया.

ईश्वरभाव पुनित पुनि पायो, सेव्य मुनीश्वरकोजु कहायो ।

तब शुकदेव कहत सब बानी, इनतें पर वस्तु नहि जानी॥१९१॥

वणी ओ शुक रामनामना प्रभावने [ईश्वर सावने] प्राप्त थयो अने भटान मुनिओना पण सेव्य [सेवा करवा योग्य] छेवायो. शुकमांथी शुकदेवछ अन्या त्थारे तेओ सव प्रसारनी वाला भोलवा लाग्या अने छेवा लाग्या जे रामनामथी पर [भीछ] कोछ परतुनु अस्तित्व छ ओम मे अण्यु नथी.

श्रुति सिद्धान्त आदि अनुसारा, राममंत्र है प्रबल अपारा ।

उन सम मंत्र अवर नहि देखा, श्रवणामृत कलु ओर न लेखा॥१९२॥

श्रुति सिद्धान्त आदिना छेला अनुसार राममंत्रमां अपार सामर्थ्य छ. ओना जेवो अन्यमंत्र कोछ जेथो नथी अने अवलुने अभृत सभान रामनामनासिवाय अन्य कोछ पदार्थ जल्लातो नथी.

घनाक्षरी—श्रीवशिष्ठ संहितामें कहत वशिष्ठ मुनि। पुरुष मुमुक्षु अरु शुकदेव आदि मुक्त ॥ त्योंहि सुर आदि समुदाय यह मंत्रराज । उपासत जानि श्रेष्ठ सबहीतें मुदयुक्त । रघुपति राम-चन्द्रके विशुद्ध चरणमें ॥ राउरो अतीव प्रेम लखि कही बात

१ यन्नामविभवं श्रुत्वा, शंकराच्छुक्कजन्मना । साक्षादीश्वरतां प्राप्तः पूजितोऽहं मुनीश्वरैः ॥ नातः परतरं वस्तु, श्रुतिसिद्धांतगोचरम् । दृष्टं श्रुतं मया कापि, सत्यं सत्यं वचो मम ॥ इतिशुकसंहितायाम् २ मुमुक्षवश्चमुक्ताश्च मुनयश्चशुका-

उक्त ॥ परम विश्रामस्थान सीतापतिको शरण । डिण्डिम
बजाइ सिद्ध करत श्रुतिके सूक्त ॥ १९३ ॥

श्री वशिष्ठ सहितानां वशिष्ठ मुनि कहें छे जे मुमुक्षु पुत्र्य अने शुद्ध
आदि मुनि महात्माओं तेमज सुर आदिना समुदाय आ मंत्रराजने सर्वोत्कृष्ट
समष्ट आनन्दयुक्त तेनी उपासना करे छे । हे राजकुमार! श्री रामचन्द्रना विशुद्ध
चरित्रां तमारे । अत्यंत प्रेम जेई ईश्वर [राममंत्र सप्तमी] वार्ता में तमारे
इहो । सीतापतिनुं शरण परम विश्रान्तिनां स्थानइ छे जेअ श्रुतिनां सूक्तो डिण्डिम
अन्तरी सिद्ध करे छे ।

ओ-जन मुमुक्षु याचे शरणागति, बात उचित भासत हमकों अति ।

अज-वसुपाल-इन्द्र-सुर नाना, उनके शिरगत मुकुट सुहाना ॥ १९४ ॥

मुमुक्षुजना जेमना शरणागत अनवाणी याचना करे छे । अभने पक्षे जे
वात अत्यंत योग्य भासे छे । अह्मा, वसु, इन्द्र अने नाना प्रकारना देवताओं जे
सर्वना भक्तकृपे रहित नुशाकिन मुकुटे ।

नमत जाहिके चरन निरन्तर, शरण वही रघुपतिको सुन्दर ।

ग्रहन करों सेवाहित ऐसो, वाक्य^१ एक सत्कीर्तन जैसो ॥ १९५ ॥

ज्योना चरित्रां निरन्तर नमन करे छे जे श्री रघुपति रामचन्द्रजनुं
सुंदर शरण सेवा भाटे छुं योग्य भातुं छुं जेपुं जेक वाक्य सत्कीर्तन योग्य छे ।

वह रघुवर प्रभुपदजलजाता, तामें रतियुत तुम दुव आता ।

सो प्रारब्ध तुम्हारे उत्तम, पाये है परिपाक मनोरम ॥ १९६ ॥

हे सामंतसिंह ! तमो जेउ अन्धुओं जे अगवान रामचन्द्रजना चरित्रकम-
लभां प्रीतिवाणा छे ते भाटे तमारे उत्तम भाज्य सुंदर परिपाकने पाभ्यां छे ।

महिमा रामचन्द्रको तुमने, सुनन चह्योजु सुनायो हमने ।

जो जगतारक मंत्र महा है, इच्छा ओर तुमारी कहा है ॥ १९७ ॥

१ तन्नाकपालवसुपालकिरीटजुष्टं । पादाम्बुजं रघुपतेः शरणं प्रपद्ये ॥

इति वाक्यम्

તમેએ શ્રી રામના મહિમા સાંભળવાની ઇચ્છા કરી તે મેં તમેને સાંભળાવ્યો અને તે મહામંત્ર જગતે તારવાવાળો છે. કહેા. હવે તમારી ધીજ શી ઇચ્છા છે ?

યાદવપુરી ગુરુકી અસ વાની, સુનિ ક્ષત્રિય વાલકયુગ જ્ઞાની ।

ગુરુપદ પ્રણતિ કરત સવિનયજુ, કહન લગે હૈ આનન્દમયજુ॥૧૯૮॥

ગુરુ યાદવપુરી મહારાજની આવી વાણી શ્રવણ કરી ભક્તિજ્ઞાનવાળા એવા અને ક્ષત્રિયના આગકે વિનયપૂર્વક ગુરુના ચરણમાં પ્રણામ કરી આનન્દમય બની કહેવા લાગ્યા જે

છન્દ પદ્ધરી-શ્રીરામનામ મહિમા મહાન, જો કહ્યો આપને સહ પ્રમાન

તારક પ્રસિદ્ધ ગુરુ! મંત્રરાજ, સુનિ ભયેદાસ સંતુષ્ટ આજ॥૧૯૯॥

હે ગુરુવર્ય! શ્રી રામનામના મહિમા કે જે અત્યંત મહાન છે તે આપશ્રીએ પ્રમાણસહિત અમેને કહ્યો અને મંત્રરાજ [તારકમંત્ર] ‘શ્રીરામાય નમઃ’ સાંભળી અમે આજે પરમ સંતોષને પ્રાપ્ત થયા છીએ.

હમ આપકોંહિ જાનેં વરિષ્ઠ, પુનિ શરન આપકો ગિનેં ઇષ્ટ ।

દીક્ષા દયાલુ! હમકોંજુ દેહુ, નિર્ભય બનાઈ અપનાઈ લેહુ॥૨૦૦॥

અમે આપનેજ સર્વોત્કૃષ્ટ સમજીએ છીએ અને આપનાં શરણનેજ ઇષ્ટ (ઇચ્છિત) ગણીએ છીએ માટે હે દયાળુ! અમેને દીક્ષા આપો, નિર્ભય બનાવો અને પોતાના શરણમાં લિઓ.

સુનિ નૃપકુમારકે નમ્ર વેન, સંતુષ્ટ ભયે યતિકે સુનેન ।

નિર્દોષ દ્યોસ તિથિકોં નિહાર, શંકર સુ સમ્પ્રદાયાનુસાર ॥૨૦૧॥

રાજકુમારનાં નમ્ર વચન સાંભળી તથા તેઓને જોઈ યાદવપુરીનાં નેત્રો અમાપ સંતોષને પામ્યાં અને નિર્દોષ દિવસ તથા તિથિ આદિ જોઈ શ્રી શંકર સંપ્રદાયાનુસાર

પ્રિય બ્રહ્મચારી નૈષ્ઠિક પ્રવીન, શુભ વિધિસમેત દિક્ષાસુ દીન્હ ।

કિય ઉચિત મંત્રોપદેશ આદિ, કાષાયવસ્ત્રકી દી પ્રસાદી ॥૨૦૨॥

ઉત્તમ વિધિપૂર્વક નૈષ્ઠિક બ્રહ્મચારીની દીક્ષા આપી અને ઉચિત રીતે મંત્રોપદેશ આદિ ક્રિયાની સાથે પવિત્ર એવું એક એક કાષાય વસ્ત્ર અનેને પ્રસાદી રૂપે આપ્યું.

કાપાય વન્ન-રુદ્રાક્ષ માલ, ત્યોં મસ્મ આદિ-ત્રયપુણ્ડ્રમાલ ।

યોં નમ્ર શિષ્ય દ્વયકોં વનાઈ, ઉસ દિનહિ પૂર્વસંજ્ઞા દુરાઈ ॥૨૦૩॥

એક ભગવું વન્ન, રુદ્રાક્ષની માળા, લલાટમાં ભસ્મ આદિત્રિપુંડ્ર આ
રીતે બન્ને રાજપુત્રોને નમ્ર એવા પાનાના શિષ્ય બનાવી એજ દિવસે પૂર્વસંજ્ઞા
(આગળનાં નામો) ને બદલાવી

જો બડે શિષ્ય થે સુમતિ ધામ, ઉનકો રચ્ચોજુ ષટ્પ્રજ્ઞ નામ ।

જો શમદમાદિ ષટ્ સંપદાસુ, તામેં પ્રવીન હૈ બુદ્ધિ જાસુ ॥૨૦૪॥

જે મહોદય શિષ્ય સામતસિંહજી બુદ્ધિમાન હતા તેમનું “ષટ્પ્રજ્ઞ” એવું
નામ રાખ્યું “જે શમદમ આદિ ષટ્સંપત્તિ છે તેમાં જેમની બુદ્ધિ પ્રવીણ છે”

ષટ્પ્રજ્ઞ અર્થ યાવિધ સુહાત, અથવા સુધર્મ અરુ અર્થ જાત ।

જોકામ મોક્ષત્યોં લોક તત્ત્વ, ભવિત સમેત ષટ્ હૈ સુસત્ત્વ ॥૨૦૫॥

તેનું નામ ષટ્પ્રજ્ઞ છે. કિંવા ધર્મ, અર્થ, કામ, મોક્ષ, ભક્તિ, અને લોક
વિજ્ઞાન આ છ પદાર્થોમાં જેની વિશદ બુદ્ધિ હોય તે પણ ષટ્પ્રજ્ઞ કહેવાય. લોક
જ્ઞાન એટલે સ્વર્ગાદિ પુણ્ય લોકનું જેને યોગ મહિમાથી યથાર્થ જ્ઞાન હોય અર્થાત્
ધન્દ્રાદિ દેવતાઓના સુખને પણ ક્ષણિક બાણી તેને પરિત્યાગ કરી વિરક્ત રહે તે
ત્યાગી ગણાય. સ્વર્ગાદિ લોકનું જ્યાંસુધી જ્ઞાન ન હોય ત્યાંસુધી તે લોકાના સુખનો
તેનો ત્યાગ થઈ શકે નહિ, માટે યોગીમહાત્માઓ સ્વર્ગાદિ લોકોના ભોગને તુચ્છ
બાણી પરિત્યાગ કરે છે.

વહ સકલ જ્ઞાનમય બુદ્ધિ જાકી, સંજ્ઞા સુયુક્ત ષટ્પ્રજ્ઞ તાકી ।

હે મહદ શિષ્ય તુમકાજ વોહિ, સંજ્ઞા હમારો મતિમેંજુ સોહિ ॥૨૦૬॥

ધર્માદિ ષટ્ કિંવા શમાદિ ષટ્માં જેને યથાર્થ અનુભવ હોય તેને હું પ્રિય
સામતસિંહ! ષટ્પ્રજ્ઞ કહે છે. તો તમારામાં ધર્માદિ ષટ્ કિંવા શમાદિ ષટ્ ધર્મો છે
તો તમારું નામ પણ ષટ્પ્રજ્ઞ એમ રાખવું તે મને યોગ્ય દેખાય છે માટે આજથી
તમારું નામ ષટ્પ્રજ્ઞ કહેવામાં આવશે.

૧ ધર્માર્થકામમોક્ષેષુ, સુમક્તિલોકયોરપિ । ષટ્ષુ પ્રજ્ઞા ચ યસ્યાસ્તિ, સ ષટ્
મજ્ઞઃ પ્રકીર્તિતઃ ॥ તિત્તિક્ષોપરતિઃ શ્રદ્ધા, સમાધાનં જ્ઞમોદમઃ ॥ ૧૬૭ પ્રજ્ઞા ચ યસ્યાસ્તિ
સ ષટ્પ્રજ્ઞઃ પ્રકીર્તિતઃ ।

લઘુબન્ધુ નામ અમરહિ પ્રસાદ, શૃંગેરી નામ મઠ નિર્વિવાદ ।

તુમ બ્રહ્મચારી નૈષ્ઠિક ભયેજુ, અભિધાન અન્ત ચૈતન્ય હૈ જુ ॥૨૦૭॥

તમારો નહાના ભાઈનું નામ અમરપ્રસાદ રાખવામાં આવે છે. તમારો મઠ શૃંગેરી છે, તમે બેઠે નૈષ્ઠિક બ્રહ્મચારી બન્યા છો અને તમારા નામને છૂટે ચૈતન્ય છે અર્થાત્ તમારો નામ પદ્મપ્રજ્ઞ ચૈતન્ય તથા અમરપ્રસાદ ચૈતન્ય છે એમ સમજશો.

દોહા-નિર્ગુણ સગુણ ઉપાધિતે, સોહત બ્રહ્મસ્વરૂપ ।

તામેં નિર્ગુણ બ્રહ્મકી, ઉપાસનાજુ અનુપ ॥ ૨૦૮ ॥

હે શિષ્ય! બ્રહ્મ નિર્ગુણ અને સગુણએવા ભેદથી બે પ્રકારનું છે નિર્ગુણ [શુદ્ધાર્થી] બ્રહ્મની ઉપાસના અનુપ (ઉપમા ન આપી શકાય તેવી) છે.

ચોપાઈ-શ્રુતિનિશ્ચિત “ મેં હોઁનિરંજન, ” આદિરૂપ જાનહુ

મનરંજન । સગુણ બ્રહ્મકો બહુરિ ઉપાસન, પૂર્વાચાર્યકથિત જો શાસન ॥ ૨૦૯ ॥

શ્રુતિના સિદ્ધાન્ત પ્રમાણે “હું નિરંજન નિરાકાર છું” ઇત્યાદિ મનોરંજક નિર્ગુણ બ્રહ્મસ્વરૂપની ઉપાસના જાણો અને સગુણ બ્રહ્મની ઉપાસના સમર્થી આપણા પૂર્વાચાર્ય શ્રી શંકરસ્વામીએ કહેલ જે આજ્ઞા છે તે

ત્યોહિ સ્માર્ત સિદ્ધાન્તકી અંતર, પશ્ચદેવ સદુપાસ્ય સવિસ્તર ॥

કહે સ્પષ્ટ-તામેં જિય જાકોં, ચાહે અતિ આગેંરશિ તાકોં ॥૨૧૦

તથા વૈદિક સિદ્ધાન્તમાં પશ્ચદેવ સદુપાસ્ય છે એમ સવિસ્તર શાસ્ત્રોમાં કહેલું છે, માટે જે દેવને તમારું અન્નાકરણ અત્યંત ચાહતું હોય તેને પ્રધાન માની

અવર દેવ સબ તન્મય જાનો, સગુણ બ્રહ્મ સેવત જન જ્ઞાનો ।

કહહુ શિષ્ય ષટ્પ્રજ્ઞ ! તુમ્હારા, કોન દેવપેં પ્રેમ અપારા ? ॥૨૧૧॥

ખીજ દેવોને ઇચ્છિત દેવરૂપ ગણી સગુણ બ્રહ્મના જ્ઞાનવાળા સગુણ બ્રહ્મને સેવે છે માટે હે શિષ્ય ષટ્પ્રજ્ઞ ! કહો તમારો કયા દેવ ઉપર અપાર પ્રેમ છે ?

તબ ષટ્પ્રજ્ઞપૂજ્ય ગુરુવર પ્રતિ, કહત-આપ કરુનાતેં મમ મતિ ।

પંચદેવમેં ભાવ સમાના, રાખત બિનસંશય ભગવાના ॥ ૨૧૨ ॥

જ્યારે ગુરુ યાદવપુરી મહારાજે આ રીતે કહ્યું ત્યારે પટપ્રજા પોતાના પૂત્ય ગુરુવર પ્રતિ કહે છે જે હું ભગવન ! મારી ખુદી પાંચ દેવોમાં એક સરખો ભાવ સંશય વિના રાખે છે.

હરિહર કેવલ એકહિ દેવોં, કિન્તુ ઉપાસ્ય રામ પ્રભુ લેવોં ।
જો હૈ વિષ્ણુસ્વરૂપ વરદાઈ, તા પદમેં મતિ વિરતિજુ પાઈ ॥૨૧૩॥

હું હરિ-હરને એકજ સ્વરૂપ દેખું છું, પરંતુ ઉપાસ્ય પ્રભુ તો શ્રી રામ-ચન્દ્રનેજ દેખું છું. જે વરદાતા રામ વિષ્ણુ સ્વરૂપ છે તેમના ચરણમાં મારી મતિ વિરામને પામે છે.

સગુણબ્રહ્મ શ્રી રઘુવર રામજી, ઉપાસના ઉનકી અભિરામજી ।

કરિવેકી હૈ ઇચ્છા ઉરમેં, અગ્રગણ્ય હૈ વોહી સુરમેં ॥ ૨૧૪ ॥

હું ગુરુદેવ ! સગુણ બ્રહ્મ જે રઘુકુળમાં એવું શ્રી રામચન્દ્ર તેમની સુંદર ઉપાસના કરવાની મારા હૃદયમાં ઇચ્છા છે અને તેને હું પંચ દેવમાં પ્રધાન માનિશ.

દોહા-યાતેં ગુરુવર ! પરમ પ્રિય, મંત્ર ષડક્ષર દાન ।

કરદુ કૃપાકે વારિનિધિ, નરતનુ મુક્તિ નિદાન ॥ ૨૧૫ ॥

માટેહું ગુરુવર ! અમાને પરમ પ્રિય એવા ષડક્ષર [છ અક્ષરવાળા] મંત્રનું દાન કરો. હું કૃપાસિન્ધુ ! એ ષડક્ષર મંત્ર મનુષ્ય દેહ ધારીને મુક્તિના કાસજી રૂપ છે.

હરિગીત-ષટ્પ્રજ્ઞકે સુનિ વચન અસ યતિવર પ્રસન્ન ભયે અતિ ।

કિય મંત્રરાજ પ્રદાન પુનિ ઉપદેશ કરતજી ઉન પ્રતિ ॥

ભગવાન શંકર આદિ પૂર્વાચાર્ય જો અપને ભયે ।

હૈ પન્ચદેવ સમાન યોં સબ સિદ્ધ વાતેં કહ ગયે ॥ ૨૧૬ ॥

શિષ્ય પટપ્રજ્ઞનાં આવાં વચન સાંભળી યતિશ્રેષ્ઠ યાદવપુરી અત્યંત પ્રસન્ન થયા અને તેઓએ ઉક્ત બ્રહ્મે શિષ્યને "શ્રી રામાય નમઃ" એ ષડક્ષર મંત્રરાજનો ઉપદેશ કર્યો. ત્યાર પછી તેઓ બ્રહ્મે શિષ્યોને ઉપદેશ આપવા લાગ્યા જે ભગવાન શંકર આદિ જે આપણા પૂર્વ આચાર્યો થઈ ગયા તેઓ સિદ્ધ વાત કહી ગયા છે જે પંચદેવ સમાન છે."

શ્રી પદ્મપાદાચાર્ય સ્વામી કેવલાદ્રિયવાદમે ।

નિર્મગ્ન થે નિશદિન તદપિ નરસિંહ પ્રભુકે પાદમે ॥

નિષ્ઠા અપૂર્વ રહી ઉન્હૈ લખિ સગુણ બ્રહ્મસ્વરૂપકો ।

ત્યોં હમ ઉપાસત હેં યથાવિધિ શ્રી અવધકે ભૂપકો ॥ ૨૧૭ ॥

શ્રીપદ્મપાદાચાર્ય સ્વામી નિરંતર કેવલાદ્રિયવાદમાં નિર્મગ્ન હતા તે પછી તેઓએ શ્રી નૃસિંહ ભગવાનના ચરણોમાં અપૂર્વ નિષ્ઠા રાખી હતી, કારણ કે એ નૃસિંહ પ્રભુને તેઓ સગુણ બ્રહ્મસ્વરૂપ માનતા હતા. એવીજ રીતે હું પણ શ્રી અયોધ્યાના પ્રભુ રામચંદ્ર ભગવાનની યથાવિધિ (શાસ્ત્રોક્ત વિધિ પ્રમાણે) ઉપાસના કરું છું.

જવથી હમારી બ્રહ્મચર્યાત્મક અવસ્થા પૂર્વમે ।

ગુરુસોં સુદીક્ષિત તવ ભયેથે હમ સદૈવ અશોકમે ॥

શ્રીરામ શુદ્ધ પ્રબુદ્ધ મુક્તાનન્દકન્દ સુહાત હૈ ।

વહ સગુણ બ્રહ્મસ્વરૂપ મેરે ઇષ્ટ પ્રભુ અવદાત હૈ ॥ ૨૧૮ ॥

પૂર્વ કાળમાં મારી બ્રહ્મચર્યા અવસ્થા હતી ત્યારે હું ગુરુપાસેથી મંત્રરાજની દિક્ષાથી દીક્ષિત થયો હતો. મારે મારા ઇષ્ટદેવ શુદ્ધ બુદ્ધ (જ્ઞાનાત્મક), મુક્ત અને આનન્દકન્દરૂપ સગુણ બ્રહ્મસ્વરૂપ શ્રી રામચંદ્ર ભગવાન છે.

उनके उपासनबल मिले हमकों गुरु रघुनाथसे ।

जो ब्रह्मनिष्ठ रु ब्रह्मश्रोत्रिय पुनित सुरसरि पाथसे ॥

जाकी कृपातें वास्तविक स्वरूपकी प्राप्ति भई ।

होना अभिन्न उपास्यतें वह दशा क्षेमहुतें छई ॥ २१९ ॥

એ રામચંદ્ર પ્રભુની ઉપાસનાના બળથી અમોને મહારાજ શ્રી રઘુનાથપુરી જેવા સદ્ગુરુ મળ્યા કે જેઓ બ્રહ્મનિષ્ઠ, બ્રહ્મશ્રોત્રિય અને ગંગાના નીર જેવા પરમ પવિત્ર હતા. જેમની કૃપાથી અમને અમારા વાસ્તવિક સ્વરૂપની પ્રાપ્તિ થઈ. ઉપાસકે ઉપાસ્ય બ્રહ્મથી અભિન્ન થવું અર્થાત્ બ્રહ્મરૂપ બનવું એ દશા પૂર્ણ

दोहा-उपासना परिपाकतें, मेंहि राम अभिराम ।

ऐसी वृत्ति निशदिन रहत, अन्तर विच अकाम ॥ २२० ॥

उपासनाना परिपाकथी रामावधुभ "हु" राम छु" आवी जे वृत्ति तेने सत्य
उपासना माने छे

इष्ट उपासनके अखिल, पंडित बुद्धि प्रभाव ।

दास्य अंश अरु तत्स्वरूप, भाखत यों त्रयभाव ॥ २२१ ॥

समग्र पंडितो बुद्धिना प्रभावथी इष्टदेवनी उपासनाना दास्य, अंश अने
तत्स्वरूप अथा त्रय भाव कहे छे.

चो.-भावत्रय सेवा रघुवरकी, अनिलतनयने आनन्दभरकी ।

देहभावसों दास हरिका, जीवभावतें अंश उनहिका ॥ २२२ ॥

यायुपुत्र श्री हनुमानछमे उक्त त्रये भावथी रघुवर रामचन्द्रनी सेवा करी
हती. देहभावे "हु" प्रभुनो दास छु"; छवभावे "हु" प्रभुनो अंश छु";

ब्रह्मभावसों में हों वोही, निश्चययुत यों मम मति सोही ।

उपासनाको या विध जबही, होवे शुभ परिपाकजु तबही ॥ २२३ ॥

ब्रह्मभावे "हु" अंश छु" आवी रीते भारी बुद्धि निश्चयात्मक भनी छे अंश
हनुमानछ कहे छे. उपासनानो न्यारे आवो शुभ परिपाक थाय त्यारे

उदय अवस्था जो पुनिपावे, आप उपास्यस्वरूप हो जावे ।

फल उपासनाको अति उत्तम, स्पष्ट कहत है अस निगमागम ॥ २२४ ॥

परिपूर्व उदयावस्थाने प्राप्त थाय छे अने उपासक पोते उपास्य (ब्रह्म)
स्वरूप भनी जय छे. आ उपासनानु" अति उत्तम द्रष्ट छे अंश निगम तथा
आगम अर्थात् वेद तथा शास्त्रो स्पष्ट कहे छे.

१ देहभावे तु दासोऽहं, जीवभावेत्वदंशकः । ब्रह्मभावेत्वमेवाह, मिति मे
निश्चितामतिः ॥

भाव अनन्य धरहु नित ध्याना, प्रथम भजहु रघुवर भगवाना ।

भक्ति तुम्हारी निरखि तल्लीना, उस घटि है है राम अधीना ॥ २२५॥

भाटे छे शिष्य ! प्रथम तमे श्री रामचन्द्र प्रभुतुं भजन करे। अने अनन्य भावे भक्तुं सदैव ध्यान धरे। तमारी तद्वत् भक्ति जेठ भजे वडिअ श्री रामचन्द्र तमारा पर अनुग्रह करे।

करि है माया रहित अखिन्नजु, स्वरूप केवलाद्वैत अभिन्नजु ।

उपासनामें तुम गुनशाली, सगुण ब्रह्ममय राम कपाली ॥ २२६॥

अने तमेने माया रहित तथा भेद रहित अनादी पोताधी अखिन्न केवल अद्वैत स्वरूप अनावशे। छे शिष्य ! तमे गुणशाली छे अर्थात् गुणेशी शोभा छे। उपासनामां राम अने शिव ओ अन्तेने सगुण ब्रह्ममय

जानि अभिन्न करहु नित अर्चन, मिलि है मुक्तिरूप अक्षय धन ।

पूर्वाचार्य सुधर्म प्रकाशक, थे अपने सब विष्णु उपासक ॥ २२७॥

अरे भोजधी अखिन्न जखी निरन्तर तेभोतुं पूजन करजे। अथी तमेने मुक्तिरूपी अक्षय धन भणसे। उत्तम धर्म प्रकाश करनारा आपणा जेठला पूर्वाचार्य थया ते सहु नारायणना उपासक हुना।

दोहा—तदपि अभिन्न उमेशतें, जानि जनार्दन देव ।

अर्चन करतेथे अखिल, अनुदिन तजि अहमेव ॥ २२८ ॥

तो पणु देव जनार्दन [विष्णु] ने उमेश [शंकर] थी अखिन्न जखी सर्व व्यापारी हुमेशां अहंकारना त्याग करी ओ विष्णुनी उपासना करता हुता।

झूलणा—शिष्य षट्प्रज्ञ ! अद्वैत सिद्धान्तमें । रामका विवृत यह

जग कहा है ॥ राम अज्ञानतैं जगत यह राममें । सकल अध्य-

स्त हैंकें रहा है ॥ रज्जुमें सर्प त्यों राममें जगतकी । होत

अज्ञानतैंही प्रतीति ॥ ज्ञानतैं होत है शान्ति जब भ्रान्तिकी ।

सत्य प्रकटत तबें याहि रीति ॥ २२९ ॥

હે શિષ્ય પરપ્રજા! અદ્વૈત સિદ્ધાન્તમાં આ જગતને રામનું વિદ્યુત કંડેલ છે. રામના અજ્ઞાનથી આ સર્વ જગત રામમાં અધ્યસ્ત (અધ્યાસરૂપે) કંઈ છે. રજ્જુના અજ્ઞાનથીજ રજ્જુમાં સર્પ તેમજ રામના અજ્ઞાનથી રામમાં જગતની પ્રતીતિ થાય છે અને રામના જ્ઞાનથી જ્યારે બ્રહ્મ નષ્ટ થાય છે ત્યારે જગતનો બાધ થાય છે એજ સત્ય જ્ઞાનની રીતિ છે.

દોહા—પરબ્રહ્મ પરધામ શ્રી, રામચન્દ્ર રમણીય ।

સીતા હૈ માયા સ્વરુપ, શક્તિ અનિર્વચનીય ॥ ૨૩૦ ॥

જેમનું સર્વોત્કૃષ્ટ તેજ છે એવા શ્રીરામચન્દ્ર મનોહર પરબ્રહ્મસ્વરૂપ ભણુવા અને માયા સ્વરૂપ સીતા અનિર્વચનીય (વાણીથી જેનું વર્ણન ન થઈ શકે તેવાં) શક્તિ છે એમ સમજાવે.

**ષોપાર્દ—રામચન્દ્ર સિય શક્તિ સહારા, લેકર જનભાવિ અનુસારા
વિરચત યહ સંસાર અપારા, માયાકાર્ય સકલ નિઃસારા॥૨૩૧॥**

એ સીતાશ્રી શક્તિની સહાયતા લઈ શ્રી રામચન્દ્ર પ્રભુ મનુષ્યતા અદૃષ્ટાનુસાર આ અપાર સંસારની રચના કરે છે કે જે સંસાર સર્વ સાર રહિત અને માયાનું કાર્ય છે.

રામ રહત નિર્લેપ નિરન્તર, પૂર્ણબ્રહ્મ પુરુષોત્તમ સુન્દર ।

ઉમકો સત્ય સ્વરુપ સુખકારી, યાતેં રામ સદા ભયહારી॥ ૨૩૨ ॥

રામ તો નિરન્તર નિર્લેપ રહે છે. એ પૂર્ણબ્રહ્મ પુરુષોત્તમ સુંદરમાં સુંદર છે. એમનું સુખદાયક સત્ય સ્વરૂપ છે માટે રામ જન્મમરણના ભયને હરનાર છે.

હૈ તુમ હિત યહ ગુરુ ઉપદેશા, જાતેં લેશ ન વ્યાપહિ ક્લેશા ।

જો સિદ્ધાન્ત આય ગુરુવરકા, જ્ઞાનરૂપ વહ અપને ઘરકા॥૨૩૩॥

નૈષ્ઠિક બ્રહ્મચર્યાશ્રમ તમારે માટે હિતકર છે. આ ઉપદેશના આચરણથી લેશ પણ ક્લેશ તમારો સ્પર્શ કરી શકશે નહિ. આઘ ગુરુ શંકરાચાર્યનો જ્ઞાનરૂપ જે સિદ્ધાન્ત છે તે આપણા પરમ સિદ્ધાન્ત છે.

બ્રહ્મ સત્ય જગ મિથ્યા જાનહુ, જીવ બ્રહ્મ ફકરૂપ પિછાનહુ ।

મલ વિક્ષેપ નસે નહિ જોલોં, તુમ દુવ રામ ઉપાસહુ તોલોં ॥૨૩૪॥

હે શિષ્ય ! બ્રહ્મ સત્ય છે અને જગત મિથ્યા છે. એમ જાણે તેમજ જીવ અને બ્રહ્મ એકરૂપ છે એમ માનશે જ્યાંમુઢી તમારા મળ તથા વિક્ષેપ નાશ ન પામે ત્યાંમુઢી તમે બન્ને નિષ્કામ કર્મ તથા શ્રી રામચન્દ્ર પ્રભુની ઉપાસના કરશે.

અન્ત લહત હૈ જબ મલ આદિ, માસત રઘુવર બ્રહ્મ અનાદિ ।

“મેં હોં બ્રહ્મ” ઁસી મતિ ઠાની, કરહુ ઉપાસન ભેદજુ ભાની ॥૨૩૫॥

જ્યારે મળ આદિ દોષ [મળ-વિક્ષેપ-આવરણ] નાશ પામે છે ત્યારે ઁ રઘુવર રામ અનાદિ બ્રહ્મરૂપે ભાસે છે. મારે “ હું બ્રહ્મ છું ” ઁવી મતિને સ્થિર કરી અભિનિપણે રામની ઉપાસના કરે.

દોહા-ઉપાસના વહ શુદ્ધ જબ, પરિપક્વતા પાત ।

શુદ્ધ બ્રહ્મ સાક્ષાત્ તબ, રામચન્દ્ર દરસાત ॥ ૨૩૬ ॥

જ્યારે ઉપાસના પરિપાકદશાને પામે છે ત્યારે સાક્ષાત્ શુદ્ધ બ્રહ્મ સ્વરૂપ શ્રી રામચન્દ્ર પ્રભુનું વાસ્તવિક સ્વરૂપ કે જે નિરૂપાધિક છે તે દેખાય છે.

અભિન્ન દેવ ઉપાસ્ય જો, ઁનકી કરુના પાઈ ।

તુમ તદ્દરૂપ બન જાઓગે, સંત વચન સુખદાઈ ॥ ૨૩૭ ॥

બ્રહ્મથી અભિન્ન ઉપાસ્ય દેવ જે રામચન્દ્ર તેમની કરૂણા મેળવી તમે પણ રામરૂપ બની જશે. આવાં સત્પુરૂષોનાં વચન છે અને તે સુખદાયક છે.

ચોપાઈ-યાતેં જો સિદ્ધાન્ત સનાતન, તદનુસાર જો હૈ કરુણાયન ।

પંચદેવમેં વિષ્ણુ સ્વરૂપા, ઉત્તમ દેવ અવધકે મૂપા ॥ ૨૩૮ ॥

એટલા મારે જે સનાતન સિદ્ધાન્ત છે તદનુસાર પંચદેવમાં વિષ્ણુ સ્વરૂપ ઉત્તમ દેવ અવધ (અયોધ્યા) ના પતિ કરૂણાનિધાન શ્રીરામચન્દ્ર છે.

કરહુ નિરન્તર ઁનકો પૂજન, જાનિ અભિન્ન શિવાદિકતેં મન ।

પરમાચાર્ય સુપીઠ તુમ્હારા, સુમગ શૃંગગિરિ શુદ્ધ અચારા ॥૨૩૯॥

ओ राम प्रभुनुं तमे निरन्तर पूजन करे, ते पूजन शिव आदि देवोधी
गमने अभिन्न आछीने करजे. तमाइं आचार्य स्थान " शृंगगिरि " भई छे
अने ते उतमाचार शीष्यानुं स्थान छे.

**रखना भक्ति सु गुरु चरनमें, मन न लगाना दुष्ट व्यसनमें।
या विध होगा श्रेय तुम्हारा, हितकारक उपदेश हमारा ॥२४०॥**

हे शिष्य ! तमारे गुरुवर्योभां सज्जि राखी. दुष्ट व्यसनोंभां मनने कदी
पक्ष पोखनुं नहि. आ दीते आचार्य करवाथो तमाइं कल्याण थशे, अमारो
उपदेश हितकारक छे अर्थात् तमारां हित भाए आ भारो उपदेश छे.

**मनोहर-दीक्षित भयेहो आज शिष्य षट्प्रज्ञ ! तुम्है । वह यह
नगरीमें उत्सव मनायगो ॥ भाद्रपद मास शुक्ल पञ्चमीको धन्य
दिन । झिल्ला सरस्वतीमें स्नान क्षेम छायगो ॥ भूत प्रेत आदि
बाधा बाधित जो प्राणी यहां । आयगो सो दुःखतें विमुक्ति
द्रुत पायगो ॥ ता दिन असंख्य जन मिलनतें झंझावाट । यात्रा-
कोजु अभिराम धाम कहलायगो ॥ २४१ ॥**

हे शिष्य षट्प्रज्ञ ! आबे तमे अभारार्थी दीक्षा पाव्या छ। आ दिवस
आ नगरीभां महोत्सव तरीके मनारो अने ते भाद्रपद मास, शुक्ल पक्ष अने
तिथि पंचमीना दिवस पवित्र गछाशे. आ भाद्रपद शुक्ल पंचमीना दिवस
तमारी दिक्षानो दिवस होवाधी ते महोत्सवइये आगधी गछाशे अने आग रोज
आ झिल्ला सरस्वतीभां जे स्नान करशे अने नलेश्वर प्रभु, गौमुखी वाराहदेवी.
अने धनुर्गंगा [सोढुवा] आदि स्थानानां जे दर्शन करशे ते भूत प्रेत आदि
नीशाकिनि आदि अनेक वणगाणधी निवृत्त थशे अने ते प्राणी पदुण सुधी थशे
तेमज आग रोज असंख्य प्राणीओ पातानां दुःख हर करवा अहिं आवशे.

**दोहा-सद् गुरुके अस बचन सुनि, स्तवन योग्य सुखकन्द ।
शिष्य युग्मके हृदयमें, उपज्यो अति आनन्द ॥ २४२ ॥**

સદ્ગુરુ યાદવપુરી મહારાજનાં આવાં સ્તુતિયોગ્ય મુખદાયક વચન શ્રવણ કરી બંને શિષ્યો [પટ્પ્રજ્ઞ તથા અમરપ્રસાદ]ના હૃદયમાં અત્યંત આનંદ ઉત્પન્ન થયો.

શ્રીરઘુવર શ્રીમાધવજી, ગુરુપ્રસાદકોં પાડે ।

ભરૂં મયૂખ સમાપ્તિ યહ, મુદમંગલતેં છાડે ॥

॥ ઇતિ શ્રીમદ્વેદાન્તતીર્થપણ્ડિતમાયારામસંગ્રહીત

શ્રીસત્પુરુષચરિત્રપ્રકાશે શ્રી રામતત્ત્વવર્ણન

પૂર્વક શ્રીષટ્પ્રજ્ઞદીક્ષાપરિકથનં નામ

સપ્તદશો મયૂખઃ

॥ શ્રીગણેશાય નમઃ ॥

અથ અષ્ટાદશો મયૂખઃ

હૃપ્પય-યોં સ્વામી ષટ્પ્રજ્ઞ, મગ્ન થે રામભજનમેં । ચર્ચાસ્પદ વહ
ભરૂં, વાત દિનરેન સ્વજનમેં, પૂર્વાશ્રમકે તાત । યોગ નૃપ સ્વર્ગ
સિધારે । ઝંઝાવાટ અજાજિ, રાજકે પદકોં ધારે ॥ મેંગલ તથૈવ
મેલાજિકોં, તરમણિયાદિક ગ્રામકો । મળડલ મિલ્યોજુ કુલ
ગ્રાસમેં, મહિમા અદ્ભુત રામકો ॥ ૧ ॥

આ રીતે શ્રીષટ્પ્રજ્ઞ સ્વામી રામભજનમાં મગ્ન હતા એ વાત જાણીતામાં જાણી દિવસ ચર્ચાના સ્થાનરૂપ થઈ પડી. પટ્પ્રજ્ઞના પૂર્વાશ્રમના પિતા યોગરાજજી મહારાજ સ્વર્ગે સિધાવ્યા અને કુમાર અજાજીએ “ રાજ ” પદને ધારણ કર્યું. મેંગલજી તથા મેળાજીને કુળની પ્રથા મુજબ તરમણીઆ આદિ ગામનો સમુદાય ગરાસમાં મળ્યો. રામનો મહિમા એવો અદ્ભુત છે જેને લઈ રાજ્યના પાટવીપુત્ર સાધુ થયા અને અજાજી મહારાજ બન્યા.

अजाजि थे अति उग्र,—प्रकृतिके पुरुष पुरेश्वर । करत भये
मृगयादि, कर्म आश्रम ढिग आकर ॥ उनकोँ स्वामीजिने,
कुकर्म निषेध सुनायो। त्यों त्यों उनके हृदय, रोष यतिवरपे
आयो ॥ षट्प्रज्ञस्वामीने उस समय, सत्य बात उनकोँ कही ।
कहना असम्भ्य जन संत प्रति, राजन्! श्रेयस्कर नहीं ॥ २ ॥

अजाजि नरेश अजगु अत्यन्त उग्र स्वभावना हुता. तेजो। आश्रम नष्ट
आयी शिकार आदि अनुचित किया करता हुता ऐमने स्वामीजि के मृगया निषेध
अर्थात् अही साधुजाना आश्रम पार्से शिकार न कराय ऐम उछुं तेम तेम
तेजोना मनमां यतिश्रेष्ठ यादवस्वामी उपर दोष आव्यो। ऐ समये षट्प्रज्ञस्वामी
ऐ ऐमने अही साची बात अही संलग्नायी अने उछुं के दे राजन्! संत पुत्रपते
असम्भ्य वचनो उछुंवां ऐमां डेठ प्रकारे दद्यायु नथो।

परमपूज्य महाराज, हमारे गुरुवर यादव । भजन सदा भगवान्,
रखो उन प्रति तुम मार्दव ॥ विघ्नरूप ना होहु, त्योंहि अप्रसन्न
मनतें। करो न उनतें क्लेश, लेश तुम क्रूर बचनतें। आश्रम हितार्थ
बिन स्वार्थ है, पितृ समर्पित भूमि यह । मृगयादि कार्य अघ
रूप है, तामें संत दुःखा वह ॥ ३ ॥

यादवस्वामी अभास परमपूज्य गुडमहाराज के, ऐमना प्रति तमे 'भगवान्'
राजो, ऐ भगवानन्तु' भजन करे के तेमां विघ्नरूप न थाजो, तेमज अप्रसन्न
मनशी अर्थात् मनमां डेठ लाची कर वचनो ऐसी तेमनाही लेश पक्षु डेठेश
न करे। शरजुके आपणा पिताश्रीऐ निःस्वार्थ आश्रमना हित अर्थे तेजोने आ
भूमि दानमां आपेडी के तो तेमां मृगया कार्य पापइय तेमज भहुआजोने
दुःख आपनाई के

यातें हिंसा यहां, प्राणीकी तुमही न करना । यदि करोगे आप,
नही तुम्हरे कोउ शरना ॥ तुम उनका परिणाम, विकट अतिही
पाओगे । पुनि बहु पश्चात्ताप, आदितें अकुलाओगे ॥ या विध

सु संत षट्प्रज्ञने, अजाजिकों उपदेश दिय । भाविप्रभाव उनके
हृदय, कलु न बोधने स्पर्श किय ॥ ४ ॥

भाटे हुवे आ स्थगे तभारे भृग आदिने पध न करवे। अने कही जे
करेता तो तभारे। कोठ रक्षक नथी के जेसंतना अपराधथी भयावे। घण्टा घण्टा
पश्चात्ताप करी करी पाछगथी अकण्ठाशा। आरीते संत षट्प्रज्ञ स्वामीजे अज्जजिने
उपदेश आभ्यो। परंतु लाविनी प्रपणताथी ऐभना हृदयमां जे उपदेशे लेश
पक्ष स्पर्श न कर्यो।

वह तो योंके योंहि, सदा आश्रमढिग आइ । करन लगे मृगयादि,
संत मन अतिहि सताई ॥ एक समय उनवदन, स्वामीकी
निन्दा सुनकें । भये कुपित षट्प्रज्ञ, महासागर सद्गुनके ॥
बोले अजाजि प्रति वचन अस, तुम क्षत्रियकुल जात हो ।
प्रतिपाल संत अरु सुरभिके, है कर कलु न लजात हो? ॥ ५ ॥

ऐतो ऐभना ऐभ संतोना भनमां कष्ट उपजवी आश्रममां आवी भृगया
आदि करता हुता। ऐक समये जे अज्जजिता भुषथी स्वामीछनी निन्दा सांझणी
सद्गुणना सागर षट्प्रज्ञस्वामी कोपायमान थया अने अज्जजि प्रति ओह्या जे
तमे क्षत्रियना कुणमां जन्म पाव्या छ। संत अने गायना प्रतिपाण भनी आवुं
जोसतां क'श शरमाता नथी?

पूर्वज नृप हरपाल,—देवसे भये तुम्हारे । गोब्राह्मणप्रतिपाल,
संतके सुखद सहारे ॥ जो दुःखतें अन्यकों, क्षमामय होइ छुडावे ।
क्षत्रिय उनका नाम, सुभग जगमें सरसावे ॥ गुन उक्त एकभी
आपमें, है न राजपद धरत हो? ॥ गुरु ब्रह्मनिष्ठ यादवपुरी,
उनकी अवज्ञा करत हो? ॥ ६ ॥

तभारा पूर्वज महाराज हरपालदेव जेवा पवित्र के जेओ गोब्राह्मण
प्रतिपाल तेभज सुभदायक संतजनोना सहायक हुता। जे द्यामय भनी भोजने
हुःभथी छोडावे तेवुं “क्षत्रिय” जेवुं सुंदर नाम आविधिमां छ। उक्त गुणोमांहुतो
ऐक पक्ष गुण आपनामां नथी, केवण नाम मात्र क्षत्रिय छ। गुरु यादवपुरी के
जेओ ब्रह्ममां निष्ठावाणा छ तेभनी निन्दा करे छ।

हरिगीत—तुम आजतें होकर पतित यह क्षात्रजातीय धर्मतें, ।
होगे प्रसिद्ध जु क्षुद्रजातीय कुटिल याहि कुकर्मतें ॥
याविध अजाजीकों दियो द्रुत शाप श्रीषट्प्रज्ञने ।
नांही पिछान्यो संतको महिमा तदपि वह अज्ञने ॥ ७ ॥

तम आजाजीअ आ क्षात्रजनिता धर्मधी पतिअनी तमारां कुटिल कर्मधी
क्षुद्रजनिअ प्रसिद्ध धर्म। आ रीते श्री षट्प्रज्ञ स्वामीअ अजानते अज्ञाने
शाप आये तो पणु अ अज्ञानी अजान संतना महिमा जणु शक्या नहि.

छप्पय—स्वल्प दिननमें भये, जातितें भ्रष्ट अजाजी । क्षुद्र कुली
ठाकोर, जाति संज्ञाकों साजो ॥ उनके वंशज झंझ—वाटमें राज्य
करत है । शूद्र तुल्य है सकल, संतको शाप स्मरत है ॥ राहाणि
आदि बहु भेदतें, विद्यमान अद्यापि है । तामें कितेक पूर्वज
सदृश, पुरुष महान प्रतापी है ॥ ८ ॥

थोडा दिवसां अजान क्षात्रजनिधी अष्ट धया अने क्षुद्र[कुली]जनि[कोणी
ठाकोर] अणी कोणी ठाकोर कहेवावा लाया ऐमना सर्व वंशजे जी[कुली]मां
राज्य करे छ अने शूद्र जेवा अनी सर्व संत षट्प्रज्ञ आपेला शापनु स्मरण
करे छ. तेयो राहाणी तथा वीराणी आदि घण्टा केदधी आज पणु विद्यमान छ.
तेमांता केदलाअे पोताना पूर्वज वनवीरज जेवा सज्जन पुत्रे पणु छ.

दोहा—या विध श्रीषट्प्रज्ञने, लखि अनुचित व्यवहार ।

पूर्वाश्रमके बन्धुकों, उनकी कृति अनुसार ॥ ९ ॥

आ रीते श्री षट्प्रज्ञ स्वामीअ अजानते अनुचित (अघटित) व्यवहार
अज्ञ पोताना पूर्वश्रमना अ अणुते ऐमनां कर्म अनुसार

दियो शाप—वह जब पयों, यादव गुरुके श्रोन ।

तब वह कहन लगे करहु, त्वरित दुग्धसर गोन ॥ १० ॥

शाप आये। ओ बात न्यारे गुड़ यादवपुरीने श्रवण पड़ी तयारे तेआ शिष्योने कडेवा लाज्या के हुवे अह्मीथी दुवसर [दूधरेज] तरदे प्रयाणु करीअे.

चोपाई—आश्रम गुरु रघुनाथपुरीको, है जहँ नन्दनवन सम नीको ।

अपने रक्षा उनकी करेंगे, नितही सियावर ध्यान धरेंगे ॥११॥

न्यां गुड़ श्री रघुनाथपुरी महाराजनुं नन्दनवन समान सुन्दर आश्रम छे. तेनुं आयेले रक्षाछे करशुं अने सीतापति रामचन्द्रनुं निरन्तर ध्यान धरशुं.

अस विचारि दुव शिष्य सहारे, यादवपुरी दूधरेज पधारे ।

श्रवण मनन कीर्तन सुखदायक, करन लगे निशदिन यतिनायक॥

आवे। विचार करी अने शिष्यो सहित यादवपुरी महाराज दूधरेज पधारे अने त्यां सुखदायक शास्त्रोनुं श्रवण, मनन तथा प्रभुनुं कीर्तन करवा लाज्या.

अनुष्ठुप्—सुमानसं महात्मानं, शान्तिरूपं महोदयम् ।

सदयं यादवाचार्य, गुरुं वन्दे पुनः पुनः ॥ १३ ॥

उत्तम मनवाणी महात्मा शान्तिस्वरूप, महोदय अने दयाणु अये। गुड़ यादवाचार्य स्वामीने हुं बारबार वन्दन करे छुं.

चोपाई—महदात्मा उत्तम मनवारे, शान्तिरूप महोदयजु धारे ।

दयावंत आचार्यसु यादव, गुरु पद वन्दों में अगणित भव॥१४॥

श्रेष्ठ मनवाणी के महात्मा शान्तिरूप अनी महान् उदयने धारणु करे छे अये। दयाणु आचार्य यादव गुड़ना वरणुमां हुं जन्मोजन्म वन्दन करे छुं.

एक समय यादवगुरु प्रातजु, नित्यकर्म कर रघुवर ध्यातजु ।

आश्रम बिच विराजत भयऊ, शिष्य उभय उन आगेँ गयऊ॥१५॥

एक समये प्रातःकालमां गुड़ यादवस्वामी नित्य कर्म करी रघुवर रामचन्द्रनुं ध्यान धरता आश्रम मध्ये विराजता हुता तयारे अने शिष्यो (पट्प्रज्ञ तथा अमरप्रसाद) अभिना पासे गया.

गुरुपद अम्बुज अति अभिरामा, परम सुखद लखि करत प्रणामा ।

शिष्य युगल वह सद्गुणशाली, पुनि पूछत शुभ प्रश्न प्रणालि॥१६॥

अने गुरुता अत्यन्त मनोरम यरण्ठ कभसने परम सुखदायक समष्ट
मन्त्रेये प्रणाम कर्था. ओ येडे शिष्य सदगुरुशाणी त्वाड गुरु यादवपुत्रीने शुभ
प्रशंसांनी प्रणालि पूछ छे जे

अपने पूर्वाचार्य श्री शंकर, उनका अद्वयवाद शिवंकर ।

गुरुमुखनें बहुवेर सुनाहै, अब कतु अन्य सुनन चित्त चाहै॥१७॥

हे गुरुवर्य ! आपणा पूर्वाचार्य श्री शंकरस्वामीना अद्वैतवाद परम इत्यालु
कारक छे अने ते गुरुमुखाओ अने वल्लीवार अवलु करेस छे. हुवे कर्छे भीखु
सांभलवानाई हृदयमां ह्छा थाय छे.

बहु वैष्णव आचार्य भये है, सवने भिन्न सिद्धान्त ठये है ।

वह सुननेकी स्पृहा है हमकों, सद्गुरु ! लेहु सुखावह श्रमकों॥१८॥

वैष्णव धर्म प्रवर्तक अनेक आचार्यो थया छे अने ओ सहुओ जुदा जुदा
सिद्धान्त अताप्या छे, जे अवलु करवानी अमारो ह्छा छे तो हे सद्गुरु !
श्रोताजनेने सुख उपजवे जेयो श्रम लेया आप कृपा करे.

दोहा—रामानुज आचार्य अरु, श्रीमन्मध्वाचार्य ।

पुनि वल्लभ आचार्यने, कियो मतान्तर कार्य ॥ १९ ॥

श्री रामानुज आचार्य, श्रीमान मध्वाचार्य अने श्री वल्लभाचार्य ओ
सहुओ भिन्न भेदा देखाउला छे.

उपास्य है उन सकलके, एक विष्णु भगवान ।

तदपि भेद सिद्धान्तमें, उनका कोन निदान ? ॥ २० ॥

ओ सर्वना उपास्य देव ओकर श्री विष्णु भगवान छे, छतांओ ओमना
सिद्धान्तमां भिन्नता छे ओनुं कारलु शु ?

अपने त्योंही उनहिके, जो प्रसिद्ध सिद्धान्त ।

तामें भेद कहा ? कहहु, सानुकम्प यतिकान्त ॥ २१ ॥

वणी आपणा तेमज ओमना प्रसिद्ध सिद्धान्तोमां शुं शुं भेद छे ? ओ
सर्व हे दयाभय गुरु ! आप कहेवा कृपा करे.

छप्पय—परमपूज्य हो आप, हमारे गुरुवर ज्ञानी । सुनाइअैं कर
कृपा, आपकी रसमय बानी ॥ सविनय यों प्रार्थना, शिष्यकी

१ विष्णुरेव देवता येषां ते वैष्णवाः

સુનિ મુદ પાચે । યાદવ સ્વામી અતુલ, અનુગ્રહસોં પુનિ છાયે ॥
 હૈ શિષ્ય ! તુમ્હારા પ્રશ્ન યહ, ઉચિત વિશ્વહિત કાર્યકે । મત
 ભેદ સુનહુ સંક્ષેપતેં, કહોં વૈષ્ણવાચાર્યકે ॥ ૨૨ ॥

આપ મહાજ્ઞાની અમારા પરમ પૂજ્ય ગુરુવર છે તો કૃપા કરી આપની
 રસમય વાણી અમાને સંભળાવો. આ રીતે પોતાના શિષ્યનાં સવિનય વચ્ચેના
 શ્રવણ કરી યાદવસ્વામી આનંદ પામ્યા અને શિષ્યો પર અનુગ્રહ કરી. કહેવા
 લાગ્યા જે હે શિષ્ય ! તમારું આ પ્રશ્ન વિશ્વહિતકારક છે. વૈષ્ણવાચાર્યના મતભેદ
 સંક્ષેપથી કહું છું તે શ્રવણ કરો.

દુઃસ્વહર વિષ્ણુ દેવ, જગતમેં એકહિ જાકો । વૈષ્ણવ ઉનકા નામ,
 ભક્તિ ભૂષણ હે તાકો ॥ નારદ મુનિકૃત પંચ રાત્ર આદિ ગ્રન્થ-
 નમેં । જો હૈ ઉક્ત પ્રકાર, યાહિ વિધ પાવનપનમેં ॥ દીક્ષિત
 વૈષ્ણવ સુ મંત્રકી, દીક્ષાસોં જો હોત હૈ । વૈષ્ણવ કહાત વહ
 વિશ્વમેં, શબ્દ અર્થ ઉદ્યોત હૈ ॥ ૨૩ ॥

જેના જગતમાં સર્વ દુઃખને હરનારા એકજ વિષ્ણુ દેવ છે તેનું નામ
 વૈષ્ણવ કહેવાય છે. તેઓનું ભક્તિ એજ ભૂષણ છે. નારદ મુનિકૃત પંચરાત્ર આદિ ગ્રન્થ
 તેઓને માન્ય છે અને વિષ્ણુ મંત્રથી દીક્ષિત બનેલા મનુષ્યો આ લોકમાં વૈષ્ણવ
 ગણાય છે.

તામેં રામાનુજાચાર્ય થે દ્રવિડ દેશકે । ભૂતપુરી શુભ ગ્રામ,
 વિપ્રજાતિ વિશેષકે ॥ કેશવ શર્મા તાત, મતી સંજ્ઞક ઉન માતા ।
 સંપ્રદાયમેં શ્રેષ્ઠ, શાસ્ત્ર ષટ્કે ગુરુ જ્ઞાતા ॥ સિદ્ધાન્ત વિશિષ્ટાદ્વૈતકો,
 જિનૈ સ્પષ્ટ જગમેં કિયો । પંથપ્રચાર હિત પુનિતકુલ, જન્મ
 લોક જિસને લિયો ॥ ૨૪ ॥

તેમાં શ્રી રામાનુજાચાર્ય દ્રવિડ દેશાન્તર્ગત ભૂતપુરી નામે ગ્રામના તિવાસી
 હતા, એમની ભક્તિ વિપ્ર, પિતા કેશવશર્મા અને માતાનું નામ મતી હતું. એ

रामानुज वैष्णवसंप्रदायभां श्रेष्ठ अने परशाम्भना उत्तम ज्ञाता हुता. तेभां श्री वैष्णव भार्गवा प्रचार भाटे पयित्र कुणभां जन्म लीधा हुने।

उनके पहिले भये, स्वामी षट्कोप समानजु। ओर यामुनाचार्य, आदि विद्वान् महानजु॥ वैष्णव नामक सम्प्रदाय जो स्थिति पावत है। तामें सब आचार्य, विविध मत दरसावत है ॥ चित् अचित् ओर ब्रह्म त्रिविध, पदार्थ रामानुज कहे। भोक्ता चित् हि भोग्यजु अचित्, ब्रह्म नियामक है रहे ॥ २५ ॥

ओभना पहेलां षट्कोप स्वामी तथा यामुनाचार्य जेवा घणा महान विद्वाने थर्ग गया. वैष्णव संप्रदाये जे ह्वाले छे तेना सर्व आचार्यां लिख लिख भनने प्रदर्शित करे छे. श्रीरामानुजचार्य चित् अचित् अने ब्रह्म ओवा त्रिविध पदार्थ कहे छे, तेभां चित् ओ भोक्ता तथा अचित् ओ भोग्य पदार्थ अने ब्रह्म सर्वानु नियामक छे.

तामें चित् अरु अचित्, स्थूल अरु सूक्ष्म सुहावे। जगदुद्भवके आदि, अन्त वह सूक्ष्म कहावे ॥ प्रलयकालके आदि, ओर उत्पत्ति अनन्तर। संसारावस्थिति, ताहिमें स्थूल निरन्तर ॥ या विध पदार्थ त्रयमें पुनि, ब्रह्म ईशकों कहत है ॥ चिद्रूप होइ जो सकलमें, अन्तर्यामी रहत है ॥ २६ ॥

तेभां चित् अने अचित्. स्थूल अने सूक्ष्म अने छे, जगतनी उत्पत्तिना पहेलां तथा अन्तकाणभां चित् तथा अचित् अने सूक्ष्म होय छे अने प्रलयकाणनी पहेलां तथा उत्पत्तिकाण पछी संसारावस्थाभां चित् अचित् अने स्थूल होय छे. उक्त त्रये पदार्थांभां ब्रह्मने ईश्वर कहे छे अने ते सर्व प्राणीना अन्तर्यामी अनी चिद्रूपे रहे छे.

ईश शब्दको वाच्य, ब्रह्म भ्रान्तिबिन भासत। जीव वाच्य

१ चिदचिद्ब्रह्मेति रामानुजाचार्याणां मते त्रयः पदार्थाः तदुक्तम्—ईश्वर चिदचिच्चेति पदार्थत्रितयं हरिः ॥ ईश्वरश्चित इत्युक्ता जीवाद्द्रव्यमचित् पुनः

चित्^१ शब्द, अचित्^२ जो द्रश्य प्रकाशत ॥ ओर जडात्मक भोग्य, भोग उपकरणजु जो है। त्योंही भोगायतन, भेदतें त्रयविध सोहे ॥ है इक प्रमाणहित कारिका, विशिष्ट अद्वयवादकी। तात्पर्य शिष्य ! उनको सुनहु, व्याख्या ईश्वर आदिकी ॥ २७ ॥

ईश्वर शब्दनेो वाच्य अर्था, एव शब्दनेो वाच्य "चित्" अने द्रश्य पृथिव्यादि छे ते अर्था "अचित्" जणुवां. ओ अचित्तना त्रयु भेद छे १ जडात्मक भोग्य पदार्थ २ भोगनां उपकरण (साधन) अने ३ भोगायतन. अरु विषयाने कहेनारी विशिष्टाद्वैतवादीनी अेक कारिका छे. हे शिष्य पदभ्रंश ! ओ कारिकातुं तात्पर्य तथा ईश्वर आदिनी व्याख्या श्रवणु करे.

दोहा—ईश्वर चित् अरु अचित् यों, त्रय पदार्थ अभ्रान्त ।

यही विशिष्टाद्वैतको, स्पष्ट लख्यो सिद्धान्त ॥ २८ ॥

ईश्वर, चित् अने अचित् आ त्रयु पदार्थों विशिष्टाद्वैतमां भातेस छे.

छप्पय—ईश्वर नाम पदार्थ, विष्णु भगवान विराजे। चित् पदार्थ है जीव, द्रश्य जग अचित् हि छाजे ॥ अचित् वस्तु सबहिको, नियामक एकहि ईश्वर^३ ॥ वह लीलावश सदा, भक्तपें अनुकम्पा कर ॥ अर्चा समेत उत्तम विभव, व्यूह सूक्ष्म व्यवहारतें । अन्तर्जुयामी है अच्युत हि, प्रकटत पञ्च प्रकारतें ॥ २९ ॥

१ तत्र चिच्छब्दवाच्या जीवात्मानः परमात्मनः सकाशाद्भिन्ना नित्या अणु परिमाणाश्च । तथा च श्रुतयः द्वायुपर्णा सयुजा सखाया समानं वृक्षं परिषस्वजाते ॥ इति ॥ न जायते म्रियते वा विपश्चित् इति बालाग्रशतभागस्य शतधा कल्पितस्य च । भगो जीव इति प्रोक्तः स चानन्त्याय कल्पते ॥ इति ॥ अराग्रमात्रः पुरुषोऽरात्मा चेतसा वेदितव्यः ॥ इति च ॥ २ अचिच्छब्दवाच्यं दृश्यं जडं जगत्त्रिविधम्—भोग्यभोगोपकरणभोगायतनभेदात् ।

उत्स्य जगतः कर्तोपादानं चेश्वरः पुरुषोत्तमो वासुदेवादिपदवेदनियः ।

ईश्वर नामनो पदार्थं ते श्री विष्णु लक्षणान्, चित् नामनो पदार्थं ते शिव
अने अचिन् नामनो पदार्थं ते द्रश्य जगत्. समग्र चित् अने अचिन् पदार्थानां
नियामक ऐक ईश्वरक छ. ते ईश्वर लीलावश थड पोताना लज्जो उपर अनुकंपा
(इषा)इरी अर्था. विलय, व्युह, सूक्ष्म अने अन्तर्यामी जेवा लेश्मी पांथ प्रकारे
प्राकटयने पावे छ.

दोहा—रामकृष्ण प्रतिमा स्वरूप, विष्णु विश्वके भूप ।

वह प्रकार कहलात है, अभिनव अर्चारूप ॥ ३० ॥

विष्णुना अधिपति विष्णु तथा राम कृष्ण आदि के प्रतिमा स्वरूप छे ते
“अर्था” इपे छ.

ईश्वरके अवतार जो, गुनी महिमायुत गात ।

वह प्रकार आधार जग, विभवरूप कहलात ॥ ३१ ॥

ईश्वरना के अवतारने गुणीज्जना महिमा सहित गाय छे, जगतना हठ्यालु-
इपे जे प्रकार “विलय” इपे कहवाय छ.

छप्पय—संकर्षण अरु वासुदेव प्रद्युम्न प्रभामय । अनिरुद्ध यों

चारि, व्यूह कहलात महाशय ॥ संकर्षण संपूर्ण, सूक्ष्म सुखरूप

स च परम कारुणिको भक्तवत्सलः स्वीयोपासकानुगुणतत्तत्फलप्रदानाय स्व-
लीलावशाद्दर्चाविभवव्यूहसूक्ष्मान्तर्यामिभेदेन पञ्चभाऽवतिष्ठते तत्र पूर्वपूर्वमूर्त्यु-
पासनया पुरुषार्थप्रतिपन्न्यदुरितनिचयक्षये सति उत्तरोत्तरमूर्त्युपासनयामधिकारः
संपद्यते ॥

२ तदुक्तमाचार्येण—वासुदेवः स्वभक्तेषु, वात्सल्यात्तत्तदीहितम् । अधिका-
र्यानुगुण्येन, प्रयच्छति फलं बहु ॥ तदर्थं लीलया स्वीयाः, पंचमूर्तीः करोति वै ।
प्रतिमादिकमर्चाभ्या-दवतारास्तु वैभवाः ॥ संकर्षणो वासुदेवः, प्रद्युम्नश्चानि-
रुद्धकः । व्यूहश्चतुर्विधो ज्ञेयः, सूक्ष्मं सम्पूर्णवद्गुणम् ॥ तदेव वासुदेवाख्यं, पर-
ब्रह्म निगद्यते, अन्तर्यामी जीवसंस्थो, जीवभेदक ईरितः ॥ अर्चोपासनया क्षिप्ते,
कल्मषेऽधिकृतो भवेत् । चित्रोपासने पश्चाद्व्यूहोपास्ते ततः परम् ॥ सूक्ष्मे
तदनुशक्त स्यादन्तर्यामिभमीसितुम् ॥ इति ॥

સુહાવે । વાસુદેવ પરબ્રહ્મ, આદિ અભિધાન કહાવે ॥ સર્વ જીવ
બિચ રહ જીવકો, પ્રેરક જો દિનરાત હૈ । ઉન નામ ર્શ જો
વિશ્વમેં, અન્તર્યામી કહાત હૈ ॥ ૩૨ ॥

હે મહાશય શિષ્ય! સંકર્ષણ, વાસુદેવ, પ્રલુપ્ત અને અનિરુદ્ધ એ ત્યાર
“વ્યૂહરૂપ” છે. સંકર્ષણ પ્રભુ સૂક્ષ્મ કહેવાય છે અને તે સુખરૂપ છે જે વાસુદેવ
પરબ્રહ્મ આદિ નામથી પ્રખ્યાત છે. સર્વ પ્રાણીમાં નિવાસ કરી શાંતિ દિવસ જે
શુભના પ્રેરકરૂપે રહે છે એનું નામ પ્રલુપ્ત છે કે જે વિશ્વમાં અન્તર્યામી કહેવાય છે.

દોહા—પ્રથમ ભક્ત અર્ચાસ્વરૂપ, ર્શ્વરકોં આરાધ ।

દૂર કરે નિજ દોષકોં, સુન્દર સાધન સાધ ॥ ૩૩ ॥

પ્રથમ ભક્તજન પૂજા સાધનોથી અર્ચાસ્વરૂપ (રામ કૃષ્ણ વિષ્ણુ આદિ)
પ્રતિભાસ્વરૂપનું આરાધન કરી પોતાના દોષોને દૂર કરે.

છપ્પય—વિભવરૂપ વિભુકી, ઉપાસનાતેં તદનન્તર । પરિપક્વા-
સ્થાજી, ભક્તકી હોવે મુદભર ॥ વ્યૂહ ઉપાસન તર્વે, હોત મંગ-
લકર અતિહી । સૂક્ષ્મ ઉપાસન હોત, સુખદ પશ્ચાત્ દિન પ્રતિહી ॥
પુનિ કરે ભક્તજન અન્તમેં, અન્તર્યામી ઉપાસના । જાતેં ન ત્રાસ
યમજાલકો, દૂર રહત સર્વ વાસના ॥ ૩૪ ॥

ત્યાર પછી વિભવરૂપ વિભુની ઉપાસનાથી આનંદયુક્ત ભક્તની બ્યારે
પરિપક્વ અવસ્થા થાય ત્યારે વ્યૂહ [સંકર્ષણ પ્રભુ આદિ] નું ઉપાસન અત્યન્ત
મંગલકારક અને છે અને તે પછી સૂક્ષ્મ ઉપાસન પ્રતિદિન સુખદાયક થાય છે.
છેવટ ભક્તજને અન્તર્યામીની ઉપાસના કરવી કે જેથી યમની બળને ત્રાસ ન
રહે અને સર્વ વાસના નાશ પામે છે એમ વિશિષ્ટાદ્વૈતવાદી માને છે.

દોહા—રામાનુજ સિદ્ધાન્તમેં, પશ્ચરાત્ર અભિધાન ।

आदि ग्रन्थमें पञ्चविध, उपासना पहिचान ॥ ३५ ॥

हे शिष्य पट्प्रज्ञ ! रामानुज सिद्धान्तमां पञ्चरात्र आदि ग्रन्थनी अंदर उपासना पांच प्रकारनी कहेली छ.

छप्पय-आदिनाम अभिगमन, अन्य पुनि उपादान है । इज्या नामक तृतीय, महा मंगल निधान है ॥ त्यों स्वाध्याय चतुर्थ, योग पञ्चम पद पावे । उपासनाके भेद, स्पष्ट यों पञ्च कहावे ॥ जो स्थान देवताको सुभग, तिहि पथजो अनुसरन है । उन उपासनाको नाम जग, शास्त्रसिद्ध अभिगमन है ॥ ३६ ॥

ते “अभिगमन” “उपादान” “छन्द्या” “स्वाध्याय” अने “योग” आरीते पांच प्रकारनी छ. तेमां देव भन्दिरे जनुं ते “अभिगमन” छ अने

दोहा-गन्ध पुष्प अरु दीपकजु, पूजा साधन जान ।

प्राप्त करे जो भक्त उन, उपादान अभिधान ॥ ३७ ॥

गन्ध, पुष्प तथा दीपक आदि पूजनां साधनाने प्रेमधी तैयार करवां तेने “उपादान” कहे छ.

पूजन जो है देवको, उनको इज्या नाम ।

व्याख्या अब स्वाध्यायकी, शिष्य ! सुनहु गुनग्राम ॥ ३८ ॥

देवनुं जे पूजन तेनुं नाम “छन्द्या” छ. हुवे हे सदगुरु शिष्य ! स्वाध्यायनी व्याख्या श्रवण करे।

१ उपासनं च पञ्चविधम्—अभिगमनमुपादानमिज्यास्वाध्यायोयोग इति पञ्चरात्रे अभिहितम् ॥ तत्राभिगमनं नाम-देवतास्थानमार्गस्य संमार्जनोपलेपनादि उपादानं गंधपुष्पादिपूजासाहित्यसम्पादनम् ॥ इज्यानाम-देव पूजनम् ॥ स्वाध्यायो नामार्थानुसन्धानपूर्वको मन्त्रजपो वैष्णवसूक्तस्तोत्रादि पाठो नाम संकीर्तनतत्त्वप्रतिपादकशास्त्राभ्यासश्च ॥ योगो नाम देवताऽनुसन्धानम् । एवमुपासनाकर्मसमुचितेन विज्ञानेन द्रष्टृदर्शने नष्टे भगवद्भक्तस्य भक्तवत्सलः परमकारुणिकः पुरुषोत्तमः स्वयायात्म्यानुगुणं स्वपदं मयच्छति ।

हरिगीत—जो अर्थ अनुसन्धान पूर्वक मंत्रजप जन करत है ।
 त्यों विष्णुसूक्त स्तोत्र आदि पाठ जो श्रुति परत है ॥
 स्वाध्याय उनका नाम अरु जो देव अनुसंधान है ।
 वह योग नाम उपासना भक्ति पवित्र निदान है ॥ ३९ ॥

जे लक्ष्मण अर्थना अनुसंधान पूर्वक मंत्रना जप करे छे, तेभज
 विष्णुसूक्त तथा विष्णुस्तोत्र आदिना पाठ सांभजे छे अथवा करे छे अनुनाम
 स्वाध्याय छे अने जे देवना अनुसंधान (ध्यान) जे उपासनाना नाम योग छे
 के जे पवित्र लक्ष्मिना शरणाग्र छे.

दोहा—या बिध पञ्च प्रकारको, उपासना क्रम जान ।
 परम प्रसन्न सु भक्तपैं, होत विष्णु भगवान् ॥ ४० ॥

आ रीते पांच प्रकारना उपासना कभने अनुसरनार उत्तम लक्ष्मि उपा
 श्री विष्णु भगवान् परम प्रसन्न थाय छे.

प्रसन्न हैंकें वह प्रभु, निज सन पदकों देत ।
 यातें विष्णु उपासना. करतहि स्वजन समेत ॥ ४१ ॥

प्रसन्न थअला जे विष्णु परमात्मा लक्ष्मिने पातानुं सर्वोत्तम पदनाथे
 छे. भाटे वैष्णव जना पाताना स्वजन सहित विष्णुकी उपासना करे छे.

मनोहर—रामानुज स्वामीने श्रीब्रह्म सूत्रपैं प्रसिद्ध । बोधायन
 वृत्ति अनुसार भाष्य कीन्हो है ॥ नाम रख्यो उनको श्रीभाष्य
 त्यों उपनिषद् । आदि ग्रन्थ व्याख्याकारको सुयश लीन्हो है ॥
 त्यों “अथाऽतो ब्रह्मजिज्ञासा” दि सूत्रमँह स्पष्ट । ब्रह्म शब्दको
 प्रसिद्ध विष्णु पद दीन्हो है ॥ वोही पुरुषोत्तम त्यों नारायण
 वोही ब्रह्म । रामानुज मत एसो सिद्धान्तमें चीन्हो है ॥ ४२ ॥

हरिगीत—जो निरतिशय आनन्द—प्रिय आनन्द उद्भव लहत है ।
 यों परमशान्ति प्रयोजनक सकलेतर जु है रहत है ॥
 वैतृष्णवान विशुद्ध ज्ञानविशेष जो चित्त चहत है ।
 ताकों कहत है भक्ति—वह सिद्धान्त गुनीजन ग्रहत है ॥ ४३ ॥

मनोहर—“द्वासुपर्णा” आदि श्रुतिओंमें उन सिद्धान्तमें । जीव अणुरूप^२ ओर भिन्न भिन्न कहे हैं ॥ जीव है अनेक त्योंहि ईश्वरतें वास्तविक । सुनु प्रिय शिष्य ! सप्रमाण भेद लहे हैं ॥ मोक्षकी अवस्थामेंभी याविध कहत भेद । भक्तिमार्गगामी चित्त वोही बात चहे हैं ॥ मेधा अनुसार मैंने कह्यो मत रामानुज । भक्तजन जातें दोष विक्षेपादि दहे हैं ॥ ४४ ॥

“ દ્વાયુપહ્વા ” આદિ શ્રુતિઓથી શ્રીરામાનુજસિદ્ધાન્તમાં જીવ અને ઇશ્વરને મોક્ષાવસ્થામાં પણ ભિન્ન ભિન્ન કહેલા છે અને જીવને અણરૂપ કહેલો છે. વગી જીવ અનેક છે અને તે ઇશ્વરથી ભિન્ન છે. હે પ્રિય શિષ્ય ! મોક્ષાવસ્થામાં

१ द्वासुपर्णासयुजा सखाया समानं वृक्षं परिषस्वजाते ॥

२ बालाग्रजतभागस्य शक्या कल्पितस्य च । भागो जीव इति प्रोक्तः, स चान-
न्यायकल्पते ॥

पणु श्रीरामानुज भवमां एव कश्चरने। केद कडुलो छ येज वार्ताने लक्ष्मि भागने
अनुसरनारा याडे छे। डि पट्प्रज्ञ ! मे' मारी लुद्धि अनुसार आ रामानुज भव
तमेने कडो, जेनु' श्रवण करी ने भवना लक्ष्मिने विक्षेप आदि दायने हर करे छे।

दोहा—मत अब मध्वाचार्यको^१, सुनु षट्प्रज्ञ सुजान ! ।

कहाँ सकल संक्षेपतें, दे कर कथा प्रमान ॥ ४५ ॥

डे सुज्ञ शिष्य पट्प्रज्ञ ! हुवे मध्वाचार्यना मत सांभगो। तमेने संक्षेपथी
कडु' कडु'।

घनाक्षरी—शतक त्रयोदशम भूप वीर विक्रमको । पालक थे गुर्जर
प्रदेशके कुमारपाल ॥ दक्षिणमें गोकर्ण क्षेत्रकी समीप देश ।
कर्णाटक—तामें प्रस्थ अन्त उडुपि विशाल ॥ ग्रामके निवासी
मध्वाचार्य महाराज भये । पूर्ण प्रज्ञानन्द तीर्थ उपनामतें रसाल ॥
पाये ख्याति पूर्ण संप्रदाय निज धर्ममें यों । उचित उल्लेख देखी
वह होत हैं निहाल ॥ ४६ ॥

महाराज वीर विक्रमना तेरमा शतकमां गुर्जर देशना कुमारपाल नामे राम हुते।
ते वपते कर्णाटक देशमां गोकर्ण तीर्थ समीप उडुपी नामे ग्राम छत्यां श्रीमध्वाचार्य
थया, तेओ पूर्णप्रज्ञ, आनन्दतीर्थ जेरां उपनामथी प्रसिद्धिने पाभ्या हुता।
आ पुनांत तेओना ग्रन्थमां लभेछु' छे।

१ अथात्रमध्वाचार्यस्य मतमुच्यते-आनन्दतीर्थाभिधः पूर्णप्रज्ञावान्तरनामधेयोमध्वा
चार्यः सम्प्रदायान्तरं प्रवर्तयांचकार । तन्मते जीवाणुत्वदासत्त्ववेदापौरुषेयत्व
पंचरात्रौपजीवित्वप्रपञ्चभेदसत्त्वत्वादि यद्यपि रामानुजमततुल्यमेव, तथापि
श्रीरामानुजकल्पितस्तत्त्वविभागो न युक्तः परस्परविरुद्धत्वादिति स्थापयित्वा
स्वतन्त्रास्वतन्त्रभेदेन तत्त्वद्वैविध्यं व्यवस्थापितम् । यथोक्तं तत्त्वविवेके—स्वतन्त्र-
मस्वतन्त्रं च, द्विविधं तत्त्वमिष्यते । स्वतन्त्रो भगवान् विष्णुर्निर्दोषोऽशेष-
सद्गुणः ॥ इति ॥

छप्पय—सिद्धराज जयसिंह, गुर्जराधीश अनन्तर । कुमारपाल
प्रसिद्ध, भये महिपालक मुदभर ॥ हेमचन्द्र अभिधान, जैन
आचार्य भये उन । जैन धर्म उपदेश, कियो नरपतिकों—वह
सुन ॥ किय ग्रहण धर्म वह नृपतिने, राजरानी यह जानकें ।
अति खिन्न होन लागी हृदय, मत पाखंड पिछानकें ॥ ४७ ॥

गुर्जनधीश सिद्धराज जयसिंह पछी कुमारपाल यथा अने अे आनन्द
पूर्वक पृथ्वीपालक तरीके प्रसिद्धि पाभ्या. अे सभये हेमचन्द्र नामे जैनाचार्य
हुता तेमणे महाराज कुमारपालने जैन धर्मने उपदेश आभ्या अने राजाअे अे
धर्मने अंगीकार किये. आ वार्ता महाराजकीना जालुवाभां आवतां “ जैन मत
वेद विशुद्ध छ ” अेम जाली तेअे अन्यन्त अेद पाभ्यां.

दोहा—वह तो वैदिक धर्ममें, आस्था अति हि द्रढाइ ।
बैठी निज प्रासादकी, गवाक्षपें द्रुत आइ ॥ ४८ ॥

अने अे वैदिक धर्मभां द्रढ आस्थावाणी हुतां. ते अेक वप्पन पोताना
मडेल जइयाभां अेहां हुता.

नृपमन्दिरके द्वारपें, जैन साधु समुदाय ।
वस्त्राच्छादित वदनसों, चातुरी रह्यो चलाय ॥ ४९ ॥

अे वप्पने राज मन्दिरना द्वारपर वस्त्रधी ढाङ्केला भुजवाणी जैन साधुअेने
समुदाय पोताना सिद्धान्तने डही रह्यो हुता.

बक जैसे बहुतहि कुटिल, अन्तरके वह संत ।
विनय करत अति उपरितें, आई चढे अनन्त ॥ ५० ॥

अने श्रीज साधुअे पछे उपरथी अलुज विनय अतावता त्यां आव्या.

अटारी गत नृप अंगना, उनकों नयन निहारि ।
बोल उठी श्लोकार्धकों, हा हा दैव ! पुकारि ॥ ५१ ॥

અગાસીપર બેઠેલાં રાજરાણી એ સર્વ સાધુઓને નજરે જોઈ “હા હા દેવ !” એવા પુકાર કરી અર્ધશ્લોક બોલ્યાં.

‘કહા કરોં કહૈં જાઓં મેં, વેદ ઉદ્ધરહિ કોન ? ।

શ્લોક અર્ધ યહ ભાવકો, ઉચારિ હૈ ગઈ મૌન ॥ ૫૨ ॥

“હું શું કરું? ક્યાં જાઉં? વેદનો ઉદ્ધાર કાણુ કરશે?” આ ભાવનો અર્ધ શ્લોક બોલી મૌન રહ્યાં.

ગૌડદેશવાસી સુદ્વિજ, સંજ્ઞા વેદપ્રબોધ ।

સુન્યો उसीने श्लोक वह, करन लग्यो बुध शोध ॥ ५३ ॥

એ અર્ધશ્લોક ગૌડદેશનિવાસી વેદપ્રબોધ નામના ઉત્તમ બ્રાહ્મણે સાંભળ્યો અને તે વેદનો ઉદ્ધાર કરી શકે એવા વિદ્વાનની શોધ કરવા નીકળ્યો.

आयो काशीदेशमें, धर्मपरायण धीर ।

कहन लग्यो विद्वान्कों, होहु विप्रवर वीर ॥ ५४ ॥

તે વેદધર્મપરાયણ વીરપુરુષ કાશી પ્રદેશમાં આવ્યો અને વિદ્વાનોને ઉદ્દેશી કહેવા લાગ્યો જે વિપ્રમાં કેષજનો ! તમે જ્ઞાનશૂર બનો.

हरिगीत—बल बहुत जैनाचार्यको दृढ होत गुर्जर देशमें ।

वह जाइ योग्य व्यक्तिओंने उन सदृशही वेषमें ॥

निज बुद्धिबलतें वेदका उद्धार करना उचित है ।

रक्षा सनातन धर्मकी होवे नहीं तो अहित है ॥ ५५ ॥

જૈનાચાર્ય હિમચન્દ્રનો મત ગુર્જર પ્રદેશમાં બહુજ દ્રઢ બનતો જાય છે માટે યોગ્ય વ્યક્તિઓએ એમના જેવાજ વેષમાં ત્યાં જઈ પોતાનાં બુદ્ધિબળથી વેદનો ઉદ્ધાર કરવો ઉચિત છે. એ ધર્મનું રક્ષણ નહિ થાય તો વેદધર્મનો અહિત થશે.

यह वचन भट्टाचार्य नामक विप्रके श्रवण हि परे ।

૧ આ કથા આર્ય સુધાકર નામક ગ્રંથમાં લખી છે.

उत समय ही वाराणसीतें विबुधवर वह चल धरे ॥

आये सु गुर्जर देशमें पुनि जैन मुनिके खांगतें ।

देखन लगे चर्चा नगरकी इत जु उत अनुरागतें ॥ ५६ ॥

आ वान सहाचार्य नामना आह्वये सांभली अने ते अत्र पधने त्यांची यासी नीकणी जैन भुनिता वेपथी गुजरातमां आयी त्यांनी यथा जेवा लाया.

इक समय वह द्विज धर्मपालक महिषीमन्दिर ढिग गये ।

उनकों निरखी नृपरमणी उक्त^१ श्लोक अर्थ कहत भये ॥

वह श्रवण करकें विप्र भट्टाचार्य यों बोलन लगे ।

ना होहु खिन्न वराङ्गि! भट्टाचार्य भूतलपैं जगे ॥ ५७ ॥

अेक समये अे विद्वान् आह्वयु डे जे वेद धर्मेना पातक हुना ते महाराष्ट्रीना भहेस आगण गया, अेभने जेठ महाराष्ट्रीअे प्रथम उहेसे अर्थ श्लोक ईरी कही संभलाव्या. अे अर्थश्लोक सांभली सहाचार्य ओह्या जे ते अेक अंगवाणां महाराष्ट्र ! आप जरा पक्षु भेद न पासे, हुणु पृथ्वीपर सहाचार्य जगृत छे.

चोपाई—वेद धर्मरक्षक द्विज देखी, महिषीने जु कुशलता लेखी

ले सहाय उनकी तदनन्तर, भट्टाचार्य चले नृपमन्दिर ॥ ५८ ॥

महाराष्ट्रीअे वेदधर्मनुं रक्षयु करनारा आह्वयने जेठ कुशलता लेखी. तयारआह सहाचार्य महाराष्ट्रीनी सहायताधी राजमन्दिरमां गया.

प्रमाण युक्ति प्रयुक्ति लगाई, अनुभव सह दृष्टान्त सुनाई

सत्य दृढायो धर्म सनातन, कुमारपाल प्रसन्न भये मन ॥ ५९ ॥

त्यां शास्त्रोनां प्रभाषु पूर्वक युक्ति प्रयुक्तिधी सानुभव द्रष्टांत संभलावी सत्य अेवो जे सनातन धर्म तेनी परिपुष्ट द्रढता करी. सहाचार्यनां वयनाधी महाराज कुमारपालनुं मन प्रसन्न थयुं.

१ किं करोमि क गच्छामि, को वेदानुद्धरिष्यति। इति राजीवचनम्॥ मा वि-
षीद वरारोहे, भट्टाचार्योऽस्ति भूतले ॥ इति भट्टाचार्योक्तिः

વેદધર્મ પ્રતિપાલક ભયઝ, જૈનસાધુ ગુર્જરતે ગયઝ ।

યહ બેલા ગોકરણજી નામા, ક્ષેત્ર આઘ ગુરુકો અભિરામા ॥૬૦॥

અને તે વેદ ધર્મનું પરિપાલન કરનારા થયા, જૈનસાધુઓ ગુજરાતમાંથી ગયા. આ સમયે ગોકરણ નામનું ક્ષેત્ર કે જ્યાં શ્રી શંકરાચાર્યનો મઠ છે

વહાં અધિષ્ઠિત સુમતિનિધાનજી, નિજ શિષ્યનકોં ઉચિત પિછાનજી
ધર્મસનાતન શંકર સ્થાપિત, આજ્ઞા દી ડન રક્ષાકે હિત ॥૬૧॥

ત્યાં અધિષ્ઠિત થએલા શંકરાચાર્યે પોતાના શિષ્યોને યોગ્ય જાણી આઘ ગુરુ શંકરાચાર્યે સ્થાપેલા સનાતન ધર્મની રક્ષા માટે આજ્ઞા કરી.

વોહિ સમય નિકસે વહ બહુતહિ, ઉપદેશાર્ય ગુરુ આજ્ઞા ગ્રહિ ।
મધ્વ નામ પંડિત ઇક તામેં, પ્રથમ પંક્તિ જાકો પ્રજ્ઞામેં ॥૬૨॥

એજ સમયે જગતના લોકોને ઉપદેશ આપવા માટે ગુરુની આજ્ઞા મેળવી ઘણાએ શિષ્યો ત્યાંથી ચાલ્યા, તેમાં એક “મધ્વ” નામના પંડિત હતા કે જેઓ બુદ્ધિમાં પ્રથમ પંક્તિ ધરાવતા હતા.

અસ વિચાર કિય ડસને મનમેં, સમ્પ્રદાય સ્થાપોં નવ જનમેં ।

કિય સ્થાપિત જગમેં તદનન્તર, “મધ્વ” નામ સમ્પ્રદાય સત્વર ॥૬૩॥

એમણે પોતાના મનમાં એવો વિચાર કર્યો જે સમાજમાં એક નવિન સમ્પ્રદાયની હું સ્થાપના કરું. ત્યારપછી તુરંતજ તેઓએ જગતમાં એક “મધ્વ” નામનો સંપ્રદાય સ્થાપ્યો.

આપ મયે આચાર્ય ડન્હીકે, સમ્પ્રદાયકે પ્રકાર નીકે ।

જીવ અણુત્વ પ્રથમ હૈ જામેં, ત્યોં દાસત્વ વિદિત વસુધામેં ॥૬૪॥

અને તેના પોતે આચાર્ય થયા. સંપ્રદાયના સ્વચ્છાતુસાર સંકેતો રાખ્યા. તે જીવને અણુરૂપ સ્વીકારે છે અને જીવનો દાસત્વ ધર્મ સ્વાભાવિક માને છે.

વેદાપૌરુષેયપન ત્યોંહી, પશ્ચરાત્ર ઉપજીવપનોહી ।

ભેદ પ્રપંચ સુ સત્ય કહતહૈ, વિષ્ણુ ભક્તિ આદિજી લહતહૈ ॥૬૫॥

તે વેદાને અર્પણેય માને છે અને પંચરાત્રઆદિ અધ્યાત્મ સિદ્ધાંત અનુસાર
માનાતા સિદ્ધાંતને માને છે તેમજ વેદને સત્ય માને છે અને વિષ્ણુભક્તિને સ્વીકારે છે.

શ્રીરામાનુજ મત સમ માનત, પૈ ત્રય તત્ત્વન નહિ સન્માનત ।
તત્ત્વ દ્વિવિધ વહ માન્ય કરત હૈ, નિમ્નલિખિત જો નામ ધરત હૈ ॥૬૬॥

અન્ય સર્વ શ્રીરામાનુજ મત પ્રમાણે માને છે. પરંતુ ત્રણ પદાર્થ (કૃષ્ણર,
ચિત્ અને અચિત્) એમ તેઓ માનતા નથી. કિન્તુ તેના મતમાં એજ તત્ત્વ છે,
જે તત્ત્વો નીચે લખ્યા પ્રમાણે છે.

ઇક સ્વતંત્ર હૈ સતત સુહાવે, દ્વિતીય તત્ત્વ પરતંત્ર કહાવે ।
અશેષ સદ્ગુણયુક્ત અદોષા, જો વિષ્ણુ કૃપાકે કોશા ॥૬૭॥

એક સ્વતંત્ર બની સદૈવ શોભે છે અને બીજું તત્ત્વ પરતંત્ર કહેવાય છે.
સમગ્ર કલ્યાણ ગુણ યુક્ત, દોષ રહિત અને સમર્થ એવા જે “વિષ્ણુ પરમાત્મા”

उनकों तत्त्व स्वतंत्र कहत है, जीव नाम जो तत्त्व ग्रहत है ।
अस्वतंत्र वह सकल पुकारे, जीव ईश दुव नित्यहि न्यारे ॥६८॥

તેને “સ્વતંત્ર” તત્ત્વ કહે છે. અને “જીવ” “પરતંત્ર” તત્ત્વ છે. જીવ
અને કૃષ્ણર નિરંતર બુદ્ધિજ હોય છે.

जीव बने ना विष्णु स्वरूप जु, अनुचर कबहु न होवे भूपजु ।
दास कहे में भूपति होऊं, असंभवित जाने सब कोऊ ॥ ६९ ॥

જીવ કદીપણ વિષ્ણુસ્વરૂપ બનતો નથી. જેમ નોકર કદી રાજા થતો
નથી. દાસ કહે જે “હું મહારાજા થાઉં” આ વાતને હરકોઈ સંભવ વિનાની
સમજે છે.

दोहा—किन्तु विश्व कल्याणकर, गुण विष्णुमें जान ।

उनतें भक्त अभिन्न हैं, चाहत गुण रस पान ॥ ७० ॥

પરંતુ વિષ્ણુમાં વિધેનું કલ્યાણ કરવાનો ગુણ જાણી એમનાથી અભિન્ન-
બની (વિષ્ણુરૂપ થઈ) ભક્તજનો એમના ગુણરૂપી રસનું પાન કરવા
ચાહે છે.

वह मृगतृष्णाजल सदृश, व्यर्थहि सकल विचार ।

होत नहि अल्पज्ञ—श्री—विष्णुरूप अविकार ॥ ७१ ॥

आ दस अने स्वामीना अलेख्य विचार सर्वथा अंजयानां पाछी जेवो
व्यर्थ छे, कारण के अद्वय छव विष्णु स्वयं थड शक्ती नथी.

हरिगीत—त्यो “तत्त्वमसि” इत्यादि वैदिक वाक्य अर्थ विशालमें ।
तातें अभेद^१ अशक्य जीव रु ब्रह्मको त्रय कालमें ॥
क्योंकि निरन्तर अर्थ होत परोक्ष तत् संज्ञक सही ।
अपरोक्ष त्वं कहलात है क्यों एक होवे द्वय वही ॥ ७२ ॥

वणी “ तत्त्वमसि ” (ते तुं छे) ध्यादि विशाण वैदिक वाक्यार्थमां छव
अने अज्ञानो अलेख्य त्रये ज्ञाने विषे अशक्य छे, कारण के तत्शब्द वाक्य धंधर
परोक्ष छे अने त्वम् पदना वाक्य छव ते अपरोक्ष छे तो अपरोक्ष अने परोक्षनी
अकता शी रीते अने ?

जो तत्त्वमसि महावाक्यमें तत् पद विदित द्रग आत है ।
उपनिषद्में तत्पूर्व आत्मा शब्द पुनि सरसात है ॥
तत् शब्द आगे बहुरि है प्रश्लेष स्पष्ट अकारको ।
यातें “अतत् त्वमसि” भयो महावाक्य अन्य प्रकारको ॥ ७३ ॥

“तत्त्वमसि” ओ भहु वाक्यमां जे तत् पद छे ओना पूर्वमां आत्मा शब्द
छे त्यां अकारना प्रश्लेष करी अतत् ओवो पदच्छेद करवो अर्थात् सर्वज्ञ
आत्माथी अतत् ओरले ते आत्माथी सिन्न तुं छे भाटे तत् शब्दनी आगण
स्पष्ट रीते अकारना प्रश्लेष होवार्थी “ अतत्त्वमसि ” ओतुं भहुवाक्य छे.

१ प्रत्यक्षं तावत्—इदमस्माद्भिन्नम् इति नीलपीतादिभेदमध्यक्षयति । अतएव
गवार्थिनो न गवयदर्शनात् प्रवर्तन्ते न च गोशब्दं स्मरन्ति ॥ अनुमानेनापि भेदो
ऽवसीयते—परमेश्वरो जीवा तद्भिन्नस्तं प्रतिसेव्यत्वात् । योऽयं प्रतिसेव्यः स
तस्माद्भिन्नो यथा भृत्याद्राजेति ॥ किञ्च सुखं मे भूयान्न मनागपि दुःखम् ॥ इति
पुरुषार्थमर्थयमानाः पुरुषाः स्थपतिपदं कामयमानाः सन्तो न सत्कारभाजो
भवन्ति किन्तु सर्वानर्थभाजनम् । यस्तु स्वस्य हीनत्वं स्वामिनस्तु गोत्कर्षं वर्ण-
यति तस्मै तावक्कथं प्रीतः स्तुत्येषं प्रयच्छति ॥ तदाह—घातयन्ति हि राजानो राजाह
मिति वादिनः । ददत्यखिलमिष्टं च स्वगुणोत्कर्षवादिनम् ॥ इति ॥

चोपाई-पूर्व ब्रह्म-आत्मा तुं नांही, निकसत अर्थ अतत्को याही।
क्योंकि जो आत्मा निगदित है, वह स्वतंत्र गुण आदि सहित है॥७४

अर्ही अतत्ते। अर्थ अवे। नीःगे छे जे “तुं सर्वज्ञ सर्व शक्तिवाणा
आत्माथी भिन्न छे, कारण के जे आत्माइय धरि छे ते तो स्वतंत्र छे

अस्वतंत्र जीवात्मा जो है, विषयपुष्टिमें श्रुति^१ इक सोहे ।

आत्मा ब्रह्म सदैव अनुपा, उनके सह सारूप्य सरूपा ॥ ७५ ॥

अने जे जीवात्मा छे ते परतंत्र छे। आ विषयनी पुष्टिमां अेक श्रुति छे।
“जेने कोहनी उपमा न आपी यथाय अवे। आत्मा अक्षय छे।”अमनां स्वइयनी
जे साइय सभानता तेनाथी

परम एकता जीव लहत है, व्यक्ति स्थानगत होइ रहत है ।

अथवा एकदेशस्थितिरूपहि, ऐक्य द्रढावत गुनीगन भूपहि॥७६

जीवात्मा स्वइय सादृश्यते प्राप्त करे छे अने व्यक्ति स्थानगत [ते ते चैत-
न्यइय) अनी रहै छे अथवा वैकुण्ठिइय अेक देशमांज स्थिति पाये छे। आ
रीते ते द्वैतवादी आत्मा अने जीवात्मानी स्वइय सादृश्यताइय अेकताने माने छे,

दोहा-किन्तु निज-पर तंत्रता, धर्म उभय विपरीत ।

जीव ब्रह्मको चाहितें, ऐक्य न होत क्वचित् ॥ ७७ ॥

परंतु स्वतंत्रता अने परतंत्रता अे अने धर्म विपरीत होवाथी अथ
अने अक्षय अेक्य कोह कोह अने नहि अने ते केवलाद्वैतवादी तुह्य अनेने।
अभेद मानता नथी

ब्रह्मादिक सब देव क्षर, कहत मध्व सिद्धान्त ।

लेखत अक्षर लक्ष्मीकों, ओर उसीके कान्त ॥ ७८ ॥

१जीवस्य परमैक्यं च, बुद्धिसारूप्यमेव वा । एकस्थाननिवेशो वा,
व्यक्तिस्थानमपेक्ष्य वा ॥ न स्वरूपैकता तस्य, मुक्तस्यापि विरूपतः । स्वातंत्र्य
पूर्णत्वाल्पत्व पारतान्त्ये विरूपिते ॥

મધ્ય સિદ્ધાન્ત વ્રક્ષા આદિ સર્વ દેવોતે ક્ષર કહે છે. માત્ર લક્ષ્મી અને તેના પતિ શ્રીવિષ્ણુ પરમાત્માને અક્ષર લેખે છે.

શ્રી વિષ્ણુ ભગવાન હૈ, અખિલ ગુણોત્તે યુક્ત ।

સેવતે ઉનકોં ભક્ત જન, હૈ સંસૃતિતેં મુક્ત ॥ ૭૧ ॥

શ્રીવિષ્ણુભગવાન કૃત્યાણુ ગુણોત્તી યુક્ત છે, ભક્તજનો એ પ્રભુની સેવા કરી આ સંસારથી મુક્ત થાય છે

મુક્ત અવસ્થામેં રહત, પુનિ વહ વિષ્ણુ સમીપ ।

જીવ સકલ અનુચર સદશ, માધવ સદા મહીપ ॥ ૮૦ ॥

અને એવા ભક્તજનો મુક્ત અવસ્થામાં શ્રીવિષ્ણુની સમીપે રહે છે. સર્વ જીવો અનુચર સમાન છે અને શ્રીવિષ્ણુ મહારાજ સમાન છે.

ચોપાઈ—યાતેં સેવા ઉનકી કરના, ધ્યાન નિરન્તર ઉનકા ધરના ।

આંકન—નામકરણ—ભજના મિધ, સેવા ત્રીન પ્રકારકી યા વિધા ॥ ૮૧ ॥

એટલામાટે એ વિષ્ણુ ભગવાનની સેવા કરવી અને તે સેવા આંકન, નામકરણ અને ભજન એવાં નામથી ત્રણ પ્રકારની શ્રીમધ્વાચાર્યે કહેલી છે.

શંખ ચક્ર અરુ પદ્મ ગદાજુ, નારાયણ આયુધ સદાજુ ।

વિષ્ણુસ્વરૂપ સ્મરણાર્થ મુજાર્પે, ધારણ કરકેં હરિ જસ જાપે ॥ ૮૨ ॥

શંખ, ચક્ર, ગદા અને પદ્મ એ નારાયણનાં આયુધ છે. જે મનુષ્ય વિષ્ણુ સ્વરૂપના સ્મરણ અર્થે ઉક્ત શંખ આદિ આયુધો પોતાની ભુજા ઉપર ધારણ કરી અર્થાત્ એ આયુધોની ભુજાએ છાપ લગાવી પ્રભુનો વશ ગાય છે

ઉનકી સંજ્ઞા આંકન સોહે, સુનુ પ્રમાણ અવ ઉનકા જો હૈ ।

ઇક સાકલ્ય સંહિતા યોંહો, તૈત્તરીય વાક્યજુ હૈ ત્યોંહો ॥ ૮૩ ॥

એ સેવાનું નામ “ આંકન ” છે. હવે તેમાં પ્રમાણ તેઓ કહે છે તે છે પદ્મપ્રજ્ઞ! શ્રવણ કરો. એક સાકલ્યસંહિતા અને બીજું તૈત્તરીય બ્રાહ્મણ છે તે

સ્પષ્ટ શબ્દતેં દેત પ્રમાણજુ, કિન્તુ ગિરા હૈ વહ ગીર્વાણજુ ।

સુનુ પદ્મપ્રજ્ઞ! અર્થ અવ ઉનકો, માનત મધ્વ મિલ્યો નિધિ ગુનકો ॥ ૮૪ ॥

૨૫૨ શબ્દોથી પ્રમાણ આપે છે, પરંતુ તે સંસ્કૃત છે માટે તેના અર્થ કંઠુકું તે હે પદ્મજા ! તમે સાંભળો. જેના શ્રવણથી મધ્યજન ગુણના ભંડારને પ્રાપ્ત થયા હોય તેમ પાતાને માને છે.

સુર અમી સદૃશ વિષ્ણુ ભગવાના, તપ્ત^૧ ચક્ર ઉનકાજુ સુહાના ।
જો જન વહ નિજ વાહુ લગાવત, સો અપાપ હૈ સુરપુર પાવત ॥૮૫॥

શ્રીવિષ્ણુભગવાન અમૃત સમાન દેવ છે. એમનું મુશાસિત ચક્ર અગ્નિમાં તપાવી જે મનુષ્ય પાતાના આહુપર લગાવે તે પાપરહિત બની વેકુંડને પામે છે.

દોહા-વીતરાગી સંન્યાસી જો, પાવત સ્વર્ગ પ્રસિદ્ધ ।
વહ પાવે હરિચક્રધર, હૈ પ્રમાણતેં સિદ્ધ ॥ ૮૬ ॥

વીતરાગી [રાગરહિત] સંન્યાસી પ્રસિદ્ધીને જે વામને [ઉત્તમ સ્થાનને] પામે છે તે સ્થાન વિષ્ણુનું તપન ચક્ર વારણ કરનાર પામે છે. આ વાન પ્રમાણથી શ્રીમધ્વાચાર્ય સિદ્ધ કરે છે.

યાતેં ચક્રકી છાપ મુજ, લેના હાકર શાન્ત ।
એસા મધ્વ યતીશકા, હૈ સુખકર સિદ્ધાન્ત ॥ ૮૭ ॥

માટે ભુજ ઉપર શાન્તિપૂર્વક ચક્રની છાપ લેવી એવો મધ્વ સ્વામીના સિદ્ધાન્ત છે.

રચના કેશવ આદિ જો, પુત્ર પૌત્ર અભિધાન ।
નામકરણ સેવા યહી, પરમાનન્દ નિદાન ॥ ૮૮ ॥

પુત્ર તથા પૌત્રનું કેશવ આદિ જે નામ સમ્પત્તિ તે પરમ આનન્દના કારણ-
૩૫ “ નામ કરણ ” સેવા કહેવાય છે.

૧ ચક્રં વિમર્તિ પુરુષોઽભિતપ્તં બલં દેવાનામમૃતસ્ય વિષ્ણોઃ । સ યાતિ નાકં દુરિતાભિમુક્તઃ વિશન્તિ તત્રતયો વીતરાગાઃ ॥ યેન વિદ્યુતેન વાહુના સુદર્શનેન પ્રયાતાસ્તમાયન્ યેનાંકિતા મનવો લોકસૃષ્ટિં ચિતન્વતિ બ્રાહ્મૈસ્તદ્રહન્તિ । અતપ્ત તનૂર્નતદામો અશ્રુતે શ્રિતા સ ઉદ્રહન્તસ્તત્સમાસત ॥

અવ જો દશવિધ ભજન^૧ હૈ, સુનુ વહ સહ સંક્ષેપ ।

ત્રયવિધ મનતેં-વચનતેં, ચારિ રહત વિક્ષેપ ॥ ૮૯ ॥

હવે જે દશ પ્રકારનું ભજન છે તે સંક્ષેપે શ્રવણ કરો. જે વિક્ષેપને હરે છે એવું પ્રભુભજન ત્રણ પ્રકારે મનથી, ચાર પ્રકારે વચનથી,

કાયાતેં પુનિ હોત હૈ, ભજનજુ ત્રીન પ્રકાર ।

યહી મધ્વ સિદ્ધાન્તમેં, કહ્યોજુ વાદ વિચાર ॥ ૯૦ ॥

અને ત્રણ પ્રકારે શરીરથી થાય છે, આરીતે મધ્વ સિદ્ધાન્ત છે.

ચો.-દયા અસ્પૃહા શ્રદ્ધા ત્રીનહિ, ભજન માનસિક કરત પ્રવીનહિ ।

સત્ય સહિત હિત પ્રિયકે સંગા, પાઝ પુનિત સ્વાધ્યાય પ્રસંગા ॥ ૯૧ ॥

પ્રવીણ એવા મધ્વાચાર્ય દયા, અસ્પૃહા (કોઈપણ વસ્તુની ઇચ્છા ન કરવી તે) અને શ્રદ્ધા એ રીતે ત્રણ પ્રકારનું માનસિક ભજન કહ્યું છે. સત્ય, હિત, પ્રિય અને સ્વાધ્યાય એ રીતે પ્રસંગાપાત

ભજન વાચનિક ચારિ પ્રકારા, કરિ પાવત જન ભવ નિસ્તારા ।

ઓર દાન પરકો પરિત્રાનજુ, ત્યોંહિ દેવપૂજન પહિચાન જુ ॥ ૯૨ ॥

વાચનિક (વાણીથી થતું) ભજન ચાર પ્રકારનું છે, જે ભજન કરી મનુષ્ય સંસાર સમુદ્રનો પાર પામે છે. તેમજ દાન, પરનું પરિત્રાણ (રક્ષણ) અને દેવ પૂજન

કાર્યિક ભજન ત્રિવિધયહ માંતિ, કરત ભક્ત મુદસોં દિનરાતિ ।

કહ્યો મધ્વ મતયાવિધ તુમકોં, કિયો મધ્વને યાવિધ શ્રમકો ॥ ૯૩ ॥

આ રીતે ત્રણ પ્રકારનાં શારીરિક ભજનને મધ્વ ભક્તો માને છે. હે ધર્મપ્રજા! તમોને આ પ્રમાણે મધ્વ મત (મધ્વાચાર્યનો સિદ્ધાન્ત) મેં કહી સંભળાવ્યો, શ્રી મધ્વાચાર્ય પોતાનો મત ફેલાવવા આરીતે શ્રમ લીધો હતો.

૧ ભજનં દશવિધમ્-તત્ર મનસા-દયા સ્પૃહા શ્રદ્ધા ચેતિ ત્રિવિધમ્ । વાચા-સત્યં હિતં પ્રિયં સ્વાધ્યાયશ્ચેતિ ચતુર્વિધમ્ । કાયેન-દાનં પરપરિત્રાણં દેવપૂજનં ચેતિ ત્રિવિધમિતિ ॥

અવ સુનુ અલ્પ સમય પહિલેહી, મયે વિષ્ણુસ્વામી શુભ દેહી ।
મત જાકો ઉન મત અનુસારા, વહ વહ્નમ આચાર્ય ઉદારા ॥૧૪॥

હવે થોડા સમય પહેલાં શ્રેષ્ઠ દેહધારી શ્રી વિષ્ણુસ્વામી થયા, એમના મત અનુસાર જેમનો મત છે એ ઉદાર વલ્લભાચાર્ય

उनको मत पट्प्रज्ञ ! सुनाऊं, रघुवरपद रज शीश चढाऊं ।
आन्ध्रदेश अतिशय अभिरामा, तद्गत कांकरवाभिध ग्रामा ॥१५॥

તેમનો મત હે પટ્પ્રજ્ઞ! તમોને સંભળાવું છું. શ્રી રામચંદ્રનાં ચરણોની રજ મસ્તકે ચઢાવું છું. આંધ્ર દેશમાં કાંકરવા નામે ગામ છે.

रहनहार वहाँके भट लछमन, कृष्णयजुर्वेदीयजु ब्राह्मन ।
आपस्तंभ गोत्र गुनसागर, तिया एलमागार उजागर ॥ १६ ॥

એ કાંકરવાના રહેવાસી લક્ષ્મણ ભટ્ટ કે જે કૃષ્ણ યજુર્વેદીય બ્રાહ્મણ હતા, એમનું ગોત્ર આપસ્તંભી હતું અને એમનાં સ્ત્રીનું નામ એલમાગાર હતું.

दोहा-काशीकी यात्रा निमित्त, निकसे वह नरनार ।
प्रसवित चम्पारण्यमें, भई एलमागार ॥ १७ ॥

એ બન્ને સ્ત્રી પુરૂષ કાશીની યાત્રા નિમિત્તે નિકળ્યાં, ચાલતાં ચાલતાં ચંપારણ્ય પ્રદેશમાં લક્ષ્મણ ભટ્ટનાં પત્ની એલમાગારને પ્રસવ થયો.

विक्रमार्क संवत् विदित, पन्द्रह शत पेंतीस ।
कृष्णपक्ष वैशाखको, जन्म दीयो जगदीश ॥ १८ ॥

વિક્રમના પંદરસો પાંત્રીશમાં સંવત્માં વૈશાખ માસના કૃષ્ણ પક્ષમાં શ્રી હરિએ પુત્રનો જન્મ આપ્યો.

आनंदप्रद एकादशी, शुभ घटि पल सरसात ।

लछमनभट यह पुत्रको, प्रसव परम छवि पात ॥ १९ ॥

આનંદદાયિની એકાદશી શુભ ઘડિ અને શુભ પલ સોભતાં હતાં ત્યારે લક્ષ્મણ ભટ્ટને ત્યાં પુત્ર પ્રસવ થયો.

राशि देखि उनको रख्यो, बल्लभ यों अभिधान ।

पाये पूर्ण प्रसिद्धि जो, है आचार्य महान ॥ १०० ॥

लक्ष्मण लक्ष्मि अष्ट राशि वज्रे जेष्ठ जे पुत्रनु “श्री वल्लभ” जेपुं नाम राज्युं, जे वल्लभ भट्टान् आचार्य जनी पृष्टुं प्रसिद्ध थया.

चोपाई—सम्प्रदाय बल्लभको जो है, पुष्टिमार्ग अभिधातें सोहे ।

जीव अणुत्व आदि मत ठाने, मध्वाचार्य सदृश वह माने ॥ १०१ ॥

श्री वल्लभाचार्यनो जे वल्लभ सम्प्रदाय छ ते पुष्टि मार्ग जेवा नामधी छ. तेजो मध्यमत समान छवने आछ प्रभाज माने छ.

सेव्य विष्णु वैकुण्ठाधीश्वर, मध्वाचार्य कहत यों मुदभर ।

वैसे बल्लभ^१ मतमें उत्तम, गोलोकाधीश्वर पुरुषोत्तम ॥ १०२ ॥

१ अत्र मते जीवानामणुत्वं सेवकत्वं च प्रपञ्चभेदसत्यत्वमित्यादयः सिद्धान्ताः प्रायेण मध्वमततुल्या एव । परन्वेतावान् विशेषः ॥ वैकुण्ठाधीश्वरो विष्णुर्मुमुक्षुभिः सेव्य इति माध्वा संगिरन्ते, गोलोकाधीश्वरः पुरुषोत्तमः श्रीकृष्ण एव सेव्य इति तु बल्लभीयाः । तथाचोक्तं सिद्धान्तमुक्तावल्यां श्रीवल्लभाचार्येण आत्मानन्दसमुद्रस्थं कृष्णमेव विचिन्तयेत् इति ॥ व्याख्यातं चेदं श्रीविठ्ठलेशेन । कृष्णपदात् पुष्टिमार्गीयभक्तमकटितनिरवध्यानन्देषु विहरन्तमित्यर्थः ॥ अंकनादि भेदेन त्रिविधा सेवेति माध्वाः । फलरूपा साधनरूपा चेत्येवं द्विविधा सेवेति बल्लभीयाः ॥ तत्र मानसी श्रीकृष्णैकप्रवणतारुपा सेवा फलरूपा । शरीरेण धनादिना वा निर्वर्त्यमाना सेवा साधनरूपेत्याहुः ॥ वैकुण्ठलोकावाप्तिर्मुक्तिरिति माध्वाः । गोलोके परमानन्दसन्दोहे वृन्दावने भगवदनुग्रहेण गोपीभावमवाप्य स्वसेव्यस्य श्रीपुरुषोत्तमस्याखण्डरासोत्सवे निर्भररसावेशेन सेव्यं मुक्तिरिति बल्लभीयाः ॥ तथाचोक्तं पुष्टिमवाहमर्यादानामकग्रन्थे श्रीवल्लभाचार्येण तस्माज्जीवाः पुष्टिमार्गे भिन्ना एव न संशयः । भगवद्रूपसेवार्थं तत्पुष्टिर्नान्यथा भवेत् ॥ स्वरूपेणावतारेण लिङ्गेन च गुणेन च । तारतम्यं न स्वरूपे देहे वा तत्क्रियासुवा ॥ तथापि यावता कार्यं तावत्तस्य करोति हि । इति विवृण्वं चैतद् कल्याणरावेण—यस्मात् सर्वोत्कृष्टास्तस्माच्छुद्धपुष्टिमार्गीया जीवास्तेभ्योऽन्यजीवेभ्यो भिन्ना एवेत्यर्थः ॥ विपक्षे बाधकमाहुः—भगवदिति । यदिभक्ति

मध्वाचार्यं वेङ्कटना अश्वीश्वरं विष्णुने सेव्य [सेवा करना योग्य] उडे छे तेवीज रीते श्री वल्लभ भगवां गोलोङना अश्वीश्वर श्री पुद्गोत्तम

सेव्य प्रभु श्रीकृष्ण कहावे, सेवा उनकी द्विविध सुहावे ।

इक फलरूपा परमजु पावनी, साधनरूपा द्वितीय सुहावनी॥१०३॥

श्रीकृष्ण प्रभु सेव्य उडेवाय छे. ऐभनी सेवा ये प्रकारनी छे. ऐक इल-
इया अने श्रीछ साधनइया के जे परम पावन करनारी तथा आ लोक अने
परलोकमां सुख आपनारी छे.

श्रीकृष्णैकप्रवणतारूपा, मानसी सेवा अतिहि अनुपा ।

फलरूपा कही श्रीवल्लभने, अरु तन धनतें जो सतत बने॥१०४॥

भगवुं श्रीकृष्णादारे रहवुं ते मानसी सेवा छे तेने श्री वल्लभाचार्य
इलइया सेवा उडेवी छे अने जे सेवा शरीर अने धनधी भनी शके छे

साधनरूपा सेवा है वह, वल्लभको सिद्धान्त विदित यह ।

मुक्ति वही गोलोक जु पाना, मध्वाचार्यसु मत पहिचाना॥१०५॥

ऐ सेवा साधनइया उडेवाय छे. आ रीते प्रसिद्ध वल्लभाचार्यना मत छे.
मध्वाचार्यना मतमां गोलोङनी प्राप्ति ऐज सुखइय छे.

परमानन्दसँदोहस्वरूपा, वृन्दावन गोलोक अनुपा ।

तामें भगवदनुग्रह पाई, निजमें गापीभाव द्रढाई ॥ १०६ ॥

मार्गीयाः सर्वोत्कृष्टा नस्युस्तदा साक्षात् पुरुषोत्तमस्वरूपसेवार्थं तत्सृष्टिर्न भवे-
दिति ॥ भगवतो लीलान्तःपातिनां भक्तानां च स्वरूपादिभिस्तुभ्यत्वं न तूत्क
र्षापकर्षाविति स्वरूपेणेत्यादि श्लोकस्यार्थः । तथापीति स्वरूपादेस्तुल्यत्वेऽपि
भगवान् स्वस्य कार्यं प्रकटयति हि युक्तोऽयमर्थः । उत्कर्षापकर्षवैचित्र्यैर्विना
सम्यग्प्रमणासिद्धेः ॥ अत एव बाललीलादयो युक्तरूपा भवन्तीति । किंच
वल्लभीया वस्तुतो द्वैतं प्रतिपद्यमाना अपि स्वसिद्धान्ते शुद्धाद्वैतं प्रतिपाद्यं वदन्ति
शुद्धावेव जीवात्मपरमात्मानौ ॥ यत्तु परामितं तयोर्मायाशुपाधिवैशिष्ट्यं तत्
सर्वथा नास्त्येव । तस्माद्विद्विस्फुलिङ्गोरिव शुद्धयोरेव जीवात्मपरमात्मानोरै
क्यमित्यादि रीत्या शुद्धाद्वैतमततात्पर्यं वर्णयन्तीति । विशेषन्तु वल्लभीयग्रन्थेभ्यो
बोध्यम् ॥

પરમ આનન્દતા સંદોહ રૂપ જે પુનઃપત્ન રૂપ ગોલોક તેમાં ભગવાનનો અનુગ્રહ મેળવી પોતામાં ગોપીભાવ અર્થાત્ “હું ગોપી છું” એવો ભાવ દૃઢ કરી

પુરુષોત્તમ શ્રીકૃષ્ણ મનોભવ, અલ્પાંકર ઉનહીકો રાસોત્સવ ।

રસાવેશતેં તામેં નિર્ભર, રહના-ગ્રહના આનન્દ નિર્ઝર ॥ ૧૦૭ ॥

પુરુષમાં ઉત્તમ એવા જે શ્રીકૃષ્ણ તેમના મનથી ઉદ્ભવેલો જે અખંડ રાસનો ઉત્સવ તેમાં અત્યંત રસના આવેશથી રહેલું અર્થાત્ એ રાસોત્સવમાં ભાગ લેવો અને આનન્દનો ઊરો પ્રાપ્ત કરવો

એસી જો સેવા વહ મુક્તિ, વલ્લભ મતકી હૈ યહ યુક્તિ ।

શ્રીપ્રવાહ મર્યાદા નામક, શ્રીવલ્લભકૃત હૈ ઇક પુસ્તક ॥ ૧૦૮ ॥

એવી જે સેવા એજ મુક્તિ. આ રીતે વલ્લભ મતની મુક્તિ છે. વળી શ્રી વલ્લભાચાર્યકૃત એક મર્યાદાપ્રવાહ નામનો ગ્રન્થ છે

તામેં યોં વહ સ્પષ્ટ કહત^૧ હૈ, જીવ વિવિધ યોં ભિન્ન રહત હૈ ।

સૃષ્ટિ સકલ પ્રભુ સેવાહિત હૈ, પુષ્ટિમાર્ગમેં યોં નિગદિત હૈ ॥ ૧૦૯ ॥

તેમાં તેઓ સ્પષ્ટ રીતે એમ કહે છે જે જીવ અનેક પ્રકારના અને ભિન્ન ભિન્ન છે. સર્વ સૃષ્ટિ (સાંસારિક જનો) પ્રભુની સેવા અર્થે છે. આ રીતે પુષ્ટિ માર્ગમાં કહેલું છે.

દોહા-પુષ્ટિ માર્ગકે જીવકો, સ્વરૂપ લિઙ્ગ ગુણતેંજુ ।

તારતમ્ય કુછમી નહિ, વહ સબ હરિમય હૈ જુ ॥ ૧૧૦ ॥

પુષ્ટિ માર્ગમાં જીવ સર્વ પ્રભુમય છે અને વાસ્તવિક અવસ્થામાં ભતિ પ્રચુકત લેઈ નથી.

સમર્થ સબહી કાર્યમેં, ભાસત ભગવત એક ।

વલ્લભ કહત જુ વસ્તુકો, શુદ્ધાદ્વૈત વિવેક ॥ ૧૧૧ ॥

૧ તસ્માજ્જીવાઃ પુષ્ટિમાર્ગે, ભિન્ના એવ ન સંશય । ભગવદ્રૂપસેવાર્થ, તત્સૃષ્ટિ નાન્યથા ભવેત્ ।" સ્વરૂપેણાવતારેણ, લિંગેન ચ ગુણેન ચ । તારતમ્યં ન સ્વરૂપે, દેહે વા તત્ક્રિયાસુ વા । તથાપિ યાવતાકાર્યં, તાવત્ તસ્ય કરોતિ હિ ॥

सर्व कार्यमां समर्थ तो ओइ लगवान्छ छे, आ रीने श्री वटलसायार्थ
मुद्राद्वैत सिद्धान्तमां पदार्थोतो विवेक कहेला छे.

कहत स्वकीय सिद्धान्त वह, शुद्धाद्वैत पुकारि ।

प्रानी ज्यों सब एक है, होवे नर वा नारि ॥ ११२ ॥

तो पछु पोताना सिद्धान्तमां तेओ शुद्ध अद्वैतमे माने छे. जेभ सर्व एवो
मेक छे. पछी ते नर होय अथवा नारी होय.

जीव रु परमात्मा उभय, शुद्ध सदा सरसात ।

भेद अनल चिनगारी सम, श्री वल्लभकी बात ॥ ११३ ॥

एव अने परमात्मा अने सदैव शुद्ध छे. ओ जेहिमां अग्नि अने अंगार
रेखेला सेह छे. श्री वटलसायार्थ आवी रीने एव धृश्वरने माने छे.

माया आदि उपाधिकों, मानत नहि वह लेश ।

समुझत शुद्धाद्वैतमय, निज सिद्धान्त अशेष ॥ ११४ ॥

तेओ माया वगेरे उपाधिने मानता नथी. ते तो पोताने समग्र सिद्धान्त
शुद्धाद्वैतस्य समझे छे.

चोपाई—यथामति मेंने वल्लभमत, कह्यो शिष्य ! हैकें तुमपें रत ।

पुष्टिमार्ग इनकोंहि कहत है, संज्ञा शुद्धाद्वैत लहत है ॥ ११५ ॥

हे शिष्य पटप्रज्ञ ! मे' तभारा उपर प्रसन्न थइ भारी बुद्धि अनुसार
वल्लभमत तमोने कहे. ओ वटलसायार्थना मतनेज पुष्टिमार्ग अथवा
शुद्धाद्वैत कहे छे.

रामानुज अरु श्रीमध्वादि, सम्प्रदाय सब भेदजु वादी ।

कारण मोक्षावस्थामें वह, जीव ब्रह्ममें मति भेदावह ॥ ११६ ॥

श्री रामानुज अने श्री भध्व आदिना सर्व सम्प्रदायो सेहने माननारा छे,
नरु के ओ सर्व सम्प्रदायो मोक्षावस्थामां एव अने ब्रह्मनी वच्चे सेह उप-
पन्नारी बुद्धि

करत—भेदवादी है यातें, सुनु माहेश्वर मतकी बातें ।

જો જગમેં જન હૈ માહેશ્વર^૧, વો ઉપાસ્ય માનત શ્રીમહેશ્વર॥૧૧૭॥

પ્રકટ કરે છે. એટલા માટે એ ભેદવાદી છે. હે શિષ્ય! હવે વૈષ્ણવ ભેદવાદી-
ઓની તુલ્ય માહેશ્વરો પણ ભેદવાદી છે તેઓના સિદ્ધાંતોને કહું છું તે શ્રવણ
કરો. જગતમાં જે માહેશ્વર મતાનુયાયી મનુષ્યો છે તે શ્રીમાહેશ્વર(શંકર)ને ઉપાસ્ય
(ઉપાસના કરવાયોગ્ય દેવ) માને છે.

કરત વિષ્ણુસેવા જ્યોં વૈષ્ણવ, ત્યોં વહ સેવત દેવ ઉમાધવ ।

પ્રવચન उनका मत पाशुपत,शास्त्र विदित है बुधजनसम्मत॥११८॥

જેમ વૈષ્ણવ જનો શ્રીવિષ્ણુ પરમાત્માની સેવા કરે છે તેમ માહેશ્વર મત-
વાળા શ્રી પાર્વતીપતિ મહાદેવની સેવા કરે છે. એ મતમાં એક “પશુપતિ શાસ્ત્ર”
પ્રવચન કહેનાર પાશુપતશાસ્ત્ર છે

सूत्र “अथाऽतः” आदि विराजे, शिष्य गुरु संवादजु छाजे ।

तामें गुरुलक्षणके पञ्चक, अष्ट विराजत निम्न अवञ्चक ॥११९॥

તેમાં “અથાઽતઃ” આદિ સૂત્ર છે, તેમાં ગુરુ શિષ્યનો સંવાદ છે. જેમાં
ગુરુ લક્ષણનાં આઠ પંચક છે.

૧ અથાત્ર માહેશ્વરમતાનિ સંગૃહ્યન્તે । તત્ર વૈષ્ણવમતં દાસત્વાદિપદવેદનીયં
પારતન્ન્યદુઃસ્વાવહવાન્નેપ્સિતાસ્પદમિત્યરોચમાનાઃ પરમૈશ્વર્યં કામયમાનાઃ પાશુ-
પતા મન્યન્તે પારાભિમતા મુક્તા ન ભવન્તિ પરતન્ત્રત્વાદસ્મદાદિવત્ ॥ મુક્તાત્મા-
નશ્ચ પરમેશ્વરગુણસમ્બન્ધિનઃ પુરુષત્વે સતિ સમસ્તદુઃસ્વબીજવિધુરત્વાત્ પરમેશ્વર-
વદિત્યનુમાનં પ્રમાણં પ્રતિપદ્યમાનાઃ પરમપુરુણાર્થસાધનં પંચાર્થપ્રપંચનપરં પાશુપત-
શાસ્ત્રમાશ્રયન્તે । તસ્યેદમાદિમં સૂત્રમ્—અથાઽતઃ પશુપતેઃ પાશુપતયોગવિધિં વ્યા-
ख्यास्यामः इति ॥ અથ શબ્દઃ પૂર્વપ્રકૃતાપેક્ષઃ પૂર્વપ્રકૃતશ્ચ ગુરું પ્રતિ શિષ્યસ્ય
પ્રશ્નઃ ॥ ગુરુસ્વરૂપં ચ ગણકારિકાયામુક્તમ્—પંચકાસ્ત્વષ્ટ વિજ્ઞેયા ગણત્રૈકસ્ત્રિ-
કાત્મકઃ । વેત્તા નવગણસ્થાસ્ય સંસ્કર્તા ગુરુરુચ્યતે ॥ ઇતિ ॥ લાભપંચકં
મલ્લપંચકમુપાયપંચકં દેશપંચકમવસ્થાપંચકં શુદ્ધિપંચકં દીક્ષાવર્ગપંચકં બલ-
પંચકં ચેત્યષ્ટૌ પંચકાનિ । પંચમલલઘુકરણાર્થં માનાપમાનવિરોધિનો યેઽર્જનો
ઽપાયા ભૈક્ષ્યોત્સુષ્ટયથા લબ્ધાસ્ત્રયો વૃત્તિપદવ્યપદેશ્યાસ્તેષામેકો ગણસ્ત્રિકાત્મકો
ગણ ઇત્યેવં ગણનેવકસ્ય જ્ઞાનેવત્ ગુરુરિત્યર્થઃ ॥

दोहा-लाभ-^१ उपाय रु मल सहित, देश-अवस्था नाम ।

सिद्धि ओर दिक्षा बहुरि, बल पञ्चक अभिराम ॥ १२० ॥

१-लाभ २-उपाय ३-मल ४-देश ५-अवस्था ६-सिद्धि ७-दिक्षा ८-मल
ये शीने अष्ट पाँचकां नाम छे

लाभ नाम पञ्चक प्रथम, उनके पञ्च प्रकार ।

ज्ञान ओर तप नित्यपन, स्थिति शुद्धि सुखसार ॥ १२१ ॥

येमां लाभ नामतुं छे पाँच छे. तेना पाँच प्रकार छे. १-ज्ञान २-तप
३-नित्यपन ४-स्थिति ५-शुद्धि.

चोपाई-सिद्धहेतु साधकका जो है, उपाय नामक पञ्चक वो है ।

उनके पञ्च प्रकार प्रकाशत, आदि वासचर्याभिध भासत ॥ १२२ ॥

शिष्यनां छे साधन ते उपाय पाँचक गणाय छे. येना पञ्च पाँच प्रकार छे
तेमां प्रथम वासचर्या

१ तत्र लाभो नाम विधीयमानमुपायफलम् । तत् पञ्चविधम् यदाह हरद-
चाचार्यः-ज्ञानं तपोऽथ नित्यत्वं स्थितिः शुद्धिश्च पञ्चमम् ॥ इति आत्माश्रितो
दुष्टभावो मलः । सोऽपि पञ्चधा-यदाह-मिथ्याज्ञानमधर्मश्च शक्तिहेतुश्च्युतिस्तथा ॥
पशुत्वमूलं पञ्चैते तन्त्रे हेया विवेकतः ॥ इति ॥ साधकस्य सिद्धिहेतुरुपायः ।
स पञ्चविधः वासचर्या जपो ध्यानं सदा रुद्रस्मृतिस्तथा ॥ प्रतिपत्तिश्चलाभाना
मुपायाः पञ्च निश्चिताः ॥ इति। येनार्थानुसन्धानपूर्वकं ज्ञानतपश्चर्यादिकं वृद्धिं प्राप्नोति
स देशः ॥ यदाह-गुरुर्जनो गुहादेशस्मज्ञानं रुद्र एव च । इति । वासचर्याजपा-
दिनां पञ्चानामुपायानामेकैकस्मिन् आलाभप्राप्तेर्यदवस्थानं साऽवस्था सापि वासच-
र्यादिविषयभेदात् पञ्चधा ॥ मिथ्याज्ञानादिनां पञ्चानां मलानामत्यन्तव्यपोहो
विशुद्धिः । सापि व्यपोहनीयानां मलानां भेदात् पञ्चधा भिद्यते ॥
दीक्षाकारि पञ्चकं चोक्तम्-द्रव्यकालः क्रिया मूर्तिर्मुखश्चैव हि पञ्चमम् । इति। बल
पञ्चकंचोक्तम् गुरुभक्तिः प्रसादश्चपतेद्वन्द्वजयस्तथा ॥ धर्मश्च वाप्रमादश्च बलं
पञ्चविधं स्मृतम् ॥ इति ॥ सर्वमिदं पञ्चार्थमपञ्चनं तच्छास्त्रीयाकरग्रन्थतो-
ऽवगन्तव्यम् ॥

જપ અરુ ધ્યાન રુદ્રસ્મૃતિ ત્યોંહી, અન્તિમ પ્રતિપત્તિ હૈ યોંહી ।

દુષ્ટભાવ જો આત્માશ્રિત હૈ, મલપશ્ચક વહ વિશ્વવિદિત હૈ॥૧૨૩॥

ખીજો પ્રકાર જપ, ત્રીજો ધ્યાન, ચોથો રુદ્રસ્મૃતિ અને પાંચમો પ્રતિપત્તિ. આત્મામાં રહેલ જે પાપ તે મલપ'ચક કહેવાય છે.

ઇક મિથ્યા-અજ્ઞાન દ્વિતીયજુ, અધર્મકા અભિધાન તૃતીયજુ ।

ચ્યુતિ અશક્તિહેતુ જુ સહારા, યોં મલપશ્ચક પંચ પ્રકારા॥૧૨૪॥

એક મિથ્યાત્વ, બીજું અજ્ઞાન, ત્રીજો અધર્મ, ચોથો અશક્તિહેતુ અને પાંચમી ચ્યુતિ (પતન) આ પાંચ મલ-પ'ચક છે.

જાતેં જીવ પશુત્વ લહત હૈ, બુધ જન ઉનકોં હેય કહત હૈ ।

બહુરિ અર્થકા અનુસન્ધાનજુ, ઉન પૂર્વક જો ઉપજત જ્ઞાનજુ॥૧૨૫॥

જે મલપ'ચકના આશ્રયથી જીવ પશુત્વને પામે છે. વિદ્વાન લોકો એ મલ-પ'ચકને હેય (તજવા યોગ્ય) કહે છે. વળી અર્થના અનુસન્ધાનપૂર્વક જે જ્ઞાન ઉપજે છે.

જાતેં સિદ્ધિ તપાદિ લહત હૈ, ઉનકોં શિવમત દેશ કહત હૈ ।

બહમી ગુરુજન ગુહા સ્મશાનજુ, સરિતા પુલિન રુદ્રકો સ્થાનજુ॥૧૨૬॥

અને જે દેશમાં તપ વગેરેની સિદ્ધિ થાય છે તેને માહેશ્વરમત દેશપ'ચક કહે છે, તે પણ ગુરુજન, ગુહા. સ્મશાન, નદીના કિનારો અને રુદ્ર આદિનું સ્થાન. એમ દેશપ'ચક પાંચ પ્રકારનું છે.

દોહા-બહુરિ વાસચર્યા અરુ, જપ આદિજુ ઉપાય ।

લાભપ્રાપ્તિ હિત જો લસત, અવસ્થિતિ સુખદાય ॥ ૧૨૭ ॥

વળી લાભપ્રાપ્તિ માટે વાસચર્યા અને જપ આદિ જે ઉપાય છે તે મુખ્યદાયક અવસ્થિતિ

ઉનકા નામ અવસ્થા સોહે, વહમી પંચપ્રકાર વિમોહે ।

વાસચર્ય આદિ ઉન ભેદા, નીલકણ્ઠ મત કહત અર્ચેદા ॥૧૨૮॥

એરલે અવસ્થા છે; એના પણ પાંચ પ્રકાર છે, તેના પૂર્વેક વાસચર્યા આદિ ભેદથી માહેશ્વરમતવાદી તેને અવસ્થાપ'ચક કહે છે. ઉપાયપ'ચકની

उत्तमावस्था थाय तयारे ते अवस्थापंचक इहेवाय छे. सामान्य अवस्था होय तयारे उपायपंचक इहेवाय छे.

मिथ्या अरु अज्ञान अधर्मजु, अशक्तिहेतु च्युति मलमर्मजु ।

उन पंचकका अतिशय त्यागा, वह विशुद्धि जानहु बडभागा॥१२९

मिथ्या, अज्ञान, अधर्म, अशक्तिहेतु (धर्मभां असामर्थ्यता) अने च्युति अे रीतनुं जे मलपंचक इहुं, अे पंचकनो जे अतिशय त्याग तेने हे साध्यशाणी शिष्य परंपरा ! विशुद्धिपंचक भाज्यजे.

मल पंचक संपूर्ण सु त्यागा, वह विशुद्धिके पंचविभागा ।

त्योहि द्रव्य अरु काल क्रिया सह, मूर्ति ओर गुरुवर्य गुणावह॥१३०

हुवे मल आदिना जे पंच विभाग इह्या अर्थात् त्याग जे पांच प्रकारनो छे ते विशुद्धिपंचक तेभज द्रव्य, काल, क्रिया, मूर्ति अने गुरु गुणगान अे

दीक्षाकारक पंचक देखे, माहेश्वर मत ललितजु लेखे ।

पुनि अब सुनु गुरु भक्ति-प्रसादा, सुख दुःख जय त्योही अप्रमादा ।

दीक्षापंचक छे ते जेने माहेश्वर विद्वानो माने छे. वणी हे शिष्य ! अवल करो. १ गुरुभक्ति २ चितप्रसाद ३ सुखदुःखजय ४ अप्रमाद

धर्म शर्मसागरको सञ्चक, याविध सिद्ध होत बलपञ्चक ।

पञ्चक अष्ट क्रियात्मक है यह,ओर भक्ष्य आदि जो हैं वह॥१३२॥

अने इह्याजुना सिन्धुनो संख्य करनार पांचमे धर्म आ रीते मलपंचक पांचप्रकारनुं छे. आ आठ पंचक क्रियात्मक छे अने जे भक्ष्य (भोज) आदि वृत्ति पद व्यपदेश मिलनतें, नव पञ्चक विधियुत जाननतें ।

गुरुपद पावत है जन ज्ञानी, अब “अथ” शब्दकी सुनहु कहानी॥१३३॥

छे तेनुं ज्ञान अर्थात् भक्ष्याभक्ष्य विवेकना मिलनथी नवमुं पंचक अने छे. अे नवे पंचकने विधिपूर्वक भाज्यवाची ज्ञानी जन गुरु पदने पावे छे. हुवे “अथ” शब्दनी इह्या अवल करो.

हरिगीत—“अथ” शब्दतें दुःखान्तका^१ सुस्पष्ट प्रतिपादन किया ।
 पशु शब्दतें यावज्जगत् सब कार्य आत्मक कह दिया ॥
 पति शब्दतें किय ग्रहण पुनि वह शास्त्रविच महेशका ।
 इस तरह मत माहेश्वरजु निधि पाशुपत उपदेशका ॥ १३४ ॥

१ प्रकृतमूत्रे अथ शब्देन दुःखान्तस्य प्रतिपादनम् । आध्यात्मिकादि दुःखव्यपोहप्रशार्थत्वात् तस्य पशुशब्देन कार्यवर्गस्य । परतन्त्रवचनत्वात् तस्य । प्रति शब्देन कारणस्य । ईश्वरः पतिरीशिता इति जगत्कारणत्वात् तस्य । तत्र दुःखान्तो द्विविधः स्वात्मकोऽनात्मकश्च । तत्रानात्मकः सर्वदुःखानामत्यन्तोच्छेदः ॥ सात्मकस्तु हृक्शक्ति क्रियाशक्तिलक्षणमैश्वर्यम् ॥ यदस्वतन्त्रं तत् सर्वं कार्य-जातं त्रिविधम्—विद्या—कला—पशुमेदात् । विद्या द्विविधा—बोधस्वभावा चाबोध-स्वभावा च ॥ चेतन परतन्त्रत्वे सत्यचेतना कला । सापि द्विविधा—कार्याख्या कारणाख्या च । तत्र पृथिव्यादीनि पंचतत्त्वानि रूपादयः पंचगुणाश्चेतिदशधा कार्याख्या ॥ कारणाख्या तु त्रयोदशधा—ज्ञानेन्द्रिय पञ्चकं कर्मेन्द्रिय पञ्चकम् ध्यवसायोऽभिमानः संकल्पश्चेति वृत्तित्रयम् ॥ पशुर्द्विविधः—सांजनो निरंजनश्च तत्र शरीरेन्द्रिय सम्बन्धवानाद्यः तद्रहितो द्वितीयः तत् प्रपंचस्तु पंचार्थभाव्य दीपिकादौ द्रष्टव्यः ॥ समस्तसृष्टिसंहारानुग्रहकारिकारणम् । स चैक परमेश्वर एव पतिप्रतिशब्दवेदनीयः । चित्तद्वारेणात्मेश्वरसम्बन्धो योगः ॥ स द्विविधः क्रियालक्षणः क्रियोपलक्षणश्चेति भेदात् । तत्रजध्यानादि रूप आद्यः ॥ संविद्ग-त्यादिरूपस्तु द्वितीयः । धर्मार्थ साधको व्यापारो विधिः ॥ सोऽपिद्विविधः । प्रधान भूतोगुणभूतश्च । प्रधानभूतः साक्षाद्धर्महेतुश्चर्या ॥ सापि द्विविधा—व्रतद्वाराणि च । व्रतं चोक्तं भगवता नकुलीशेन भस्मना त्रिषवणं स्नायीत भस्मनि शीयत ॥ इति ॥ तथा षडङ्गनियमोपि व्रतम् । तदुक्तं सूत्रकारेण—हसीत—गीत—नृत्य—हुङ्कुकारनम-स्कार—जप्येति षडङ्गोपहारेणोपतिष्ठेत् ॥ इति ॥ द्वारिणितु क्राथनस्पन्दनादीनि । तत्रासुप्तस्यैव सुप्तलिङ्गवद्दर्शनं क्राथनम् ॥ वाताभिभूतस्यैव शरीरावयवानां कम्पनं स्पन्दनम् । गुण भूतस्तु विधिश्चर्याऽनुसंध्यं स्नाननिर्माल्यलिङ्गधारणादिः । एतेषां यथायथं सविस्तरं व्याख्या तदग्रन्येभ्योऽवगन्तव्यम् ॥

‘अथ’ शब्दधी स्पष्ट रीते दुःखान्त विचारने प्रारंभ कर्त्तव्य है। पशु शब्दधी सर्व जगत्ने कार्यात्मक इहेतुं छे अन्ते पति शब्दधी पाशुपत शास्त्रभां भेदस्वरतुं अलक्ष्य करेले छे अर्थात् पशुपति अष्टले जगदीश्वर. आ रीते पाशुपत उपदेशनिविष्टि माहेस्वर मत छे.

दुःखान्त भेद सु सावशेष रु निरवशेष कहात है ।
दुःखशेषकी होवे स्थिति सो सावशेषकी बात है ॥
दुःखमात्रका उच्छेद होना लेश जहँ नहि अंश है ।
अत्यंतनिवृत्ति निरवशेष सुकहत दुःखका ध्वंस है ॥ १३५ ॥

दुःखने अन्त छे प्रशान्ते छे. सावशेष अन्ते निरवशेष. सावशेष दुःखने अन्त छे के कारणनी निवृत्ति विना डेवण दुःखइय कार्यनी निवृत्ति ते सावशेष दुःखनिवृत्ति अन्ते दुःखना छेतु सहित के दुःख निवृत्ति ते निरवशेष दुःख निवृत्ति इय दुःखध्वंस इहेवाय छे.

परतंत्ररूप सब कार्यजात त्रिविध वह कहलातहै ।
विद्या-कला-पशु भेदतें विद्या द्विविध बतलातहै ॥
बोध स्वभावा इक द्वितीय विद्या अबोध स्वभाव है ।
षट्प्रज्ञ ! यों माहेश^१ मतका भिन्न भिन्न प्रभाव है ॥ १३६ ॥

१ अत्रोदमवधेयम्-तत्रान्तरे दुःखनिवृत्तिरेव दुःखान्तः। इह तु पारमैश्वर्यं प्राप्तिरपि॥ अन्यत्र अभूत्वाभाविकार्यं। इह तु पश्चादि॥ अन्यत्रान्यसापेक्षं कारणम् । इह तु निरपेक्षो महेश्वर एव ॥ अन्यत्र कैवल्यादि फलको योगः । इह तु पारमैश्वर्यं दुःखान्तफलकः ननु यन्निरपेक्षो महेश्वरः कारणमिति महदेतदिन्द्रजालम् ॥ तथासति कर्मवैफल्यं सर्वं कार्याणां समसमयसमुत्पादश्चेति चेत् । मैवम् । व्याधिकरणत्वात् ॥ कर्म वैफल्ये किमायातम् । प्रयोजना भाव इति चेत् कस्य ॥ किं कर्मिणः किं वा महेश्वरस्य । नायः ईश्वरेच्छानु गृहीतस्यैव कर्मणः सफलत्वनियमात् ॥ न चैवं कर्मस्वप्रवृत्तिः । पशूनां प्रवृत्तेरीश्वरेच्छाधीनत्वात् ॥ नापि द्वितीयः । न चैवं महेश्वरस्यावाप्तकामत्वेन कर्मसाध्यप्रयोजनापेक्षाया अभावात् ।

પરતંત્રસ્વરૂપ સાંસારિક જગદાત્મક કાર્ય વિદ્યા, કળા અને પશુ એવા ભેદથી ત્રણ પ્રકારનાં છે. તેમાં વિદ્યા બે પ્રકારની છે. એક યોગસ્વભાવા અને બીજી અયોગસ્વભાવા. હે પદ્મજા! આ રીતે માહેશ્વર મત છે.

દોહા—ચેતનકા પરતંત્રપન, તવે અચેતનધામ ।

કલા દ્વિવિધ ઉસને કહી, કાર્ય જુ કારણ નામ ॥ ૧૩૭ ॥

ચેતનાધીન અચેતન કાર્યરૂપ કળા કારણાખ્યા, અને કાર્યાખ્યા એમ બે પ્રકારની છે.

પૃથિવ્યાદિ પञ્ચક અરુ, રૂપ આદિ જો પञ્ચ ।

કાર્યાખ્યા વહ હૈ કલા, દશવિધ નામ પ્રપञ્ચ ॥ ૧૩૮ ॥

પૃથિવી, અપ, તેજ, વાયુ અને આકાશ એ પંચક તથા રૂપ, રસ, ગન્ધ, શબ્દ અને સ્પર્શ વગેરે જે પંચક એમ દશ પ્રકારની કાર્યાખ્યા (કાર્યનામની) કળા કહેવાય છે.

**ચોપાઈ—કારણાખ્યા જો અવર કલા હૈ, વહમી વહુરિ ત્રયોદશધા હૈ
પञ્ચ જ્ઞાનઇન્દ્રિયકે સંગા, કર્મેન્દ્રિય હૈ પञ્ચ અમંગા ॥ ૧૩૯ ॥**

અને બીજી જે કારણ નામની કળા છે તેના વળી તેર ભેદ છે, પાંચ જ્ઞાનેન્દ્રિય, પાંચ કર્મેન્દ્રિય,

અધ્યવસાય ઇકાદશ અંકા, દ્વાદશમજુ અભિમાન અશંકા ।

અન્તિમ જહૈ સંકલ્પ ગિનત હૈ, ભેદ ત્રયોદશ સ્પષ્ટ બનત હૈ ॥ ૧૪૦ ॥

यदुक्तं समसमयसमुत्पाद इति ॥ तदुप्ययुक्तं । अचिन्त्य शक्तेर्महेश्वरस्ये-
च्छानुविधायिन्या अव्याहत क्रियाशक्तेः कार्य कारित्वाभ्युपगमादिति सर्वं
सुस्थम् ॥ तस्मात् पुरुषार्थ कामैः पुरुषैः दुःखान्तः पशुपतियोगो विधिश्चेति
पञ्चार्थ मतिपादन परं पाशुपत शास्त्रमाश्रय पीयमिति वदन्तीति दिक् ॥ श्रीरामा-
नुजमत्तमादाय माहेश्वरमतपर्यंतमिदं सर्वं भट्ट यज्ञेश्वरसंगृहीत आर्यविद्या
सुधाकरे चतुर्थप्रकाशे विशेष रूपेण लीखीतमतो विशेष जिज्ञासुभिस्ततो बोध-
मित्यलमतिविस्तरेण ॥

મગ્યારમો અધ્યવસાય [શુદ્ધિ] આરમ્ભ અભિમાન [અહંકાર] અને તેરમો સંકલ્પ સંકલ્પ આન્મક મન [આ રીતે સ્પષ્ટ તેર ભેદ થયા.

પશુકે ભેદ દ્વિવિધ અભિરામા, સાઞ્જન ઓર નિરઞ્જન નામા ।

તન ઇન્દ્રિય સમ્બન્ધ સમેતા, સાઞ્જન પશુ બુધ કહત સહેતા॥૧૪૧॥

સાંજન અને નિરંજન નામે પશુના સુદર બે ભેદ છે. તેમાં ઇન્દ્રિયો સહિત પ્રીરતે પાશુપત પાળિતો સાંજન પશુ કહે છે.

તન ઇન્દ્રિયતેં જો વિરહિત હૈ, વોહિ નિરઞ્જન પશુ નિગદિત હૈ ।

સકલ સૃષ્ટિ સંહાર અનુગ્રહ, કારક જો કારણ કહિએં વહા॥૧૪૨॥

અને શરીર તથા ઇન્દ્રિયોથી જે રહિત હોય તેને નિરંજન પશુ કહેલાં છે. સમગ્ર સૃષ્ટિનો સંહાર કરનાર અને સમગ્ર સૃષ્ટિ ઉપર અનુગ્રહ કરવામાં કારણ-રૂપ જે કહે છે

उनका नाम कहत परमेश्वर, जो है प्रभु एक हि अजरामर ।

उनतें अन्तर्बृत्ति सबन्धजु, सिद्ध होत तब योग प्रबन्धजु॥१४३॥

તેનું નામ પરમેશ્વર કહેવાય છે. જે પ્રભુ છે, એક છે, અજર છે, અમર છે, એ પ્રભુની સાથે અન્તર્વૃત્તિનો સમ્બંધ અવાય ત્યારે તેનો સાક્ષાત્કાર સિદ્ધ થાય છે.

दाहा—योग क्रिया लक्षण अरु, क्रियोपलक्षण नाम ।

जप ध्यानादिरूप है, आदि भेद अभिराम ॥ १४४ ॥

એ યોગ ક્રિયાલક્ષણ અને ક્રિયોપલક્ષણ નામે બે પ્રકારનો છે. તેમાં ક્રિયા-લક્ષણ નામનો આદિ ભેદ છે તે જપ તથા ધ્યાન આદિ રૂપ છે અર્થાત્ જપ તથા ધ્યાન આદિ ક્રિયાલક્ષણ યોગ ગણાય છે.

चोपाई—संवित् गत्यादिरूप जो है, क्रियोपलक्षण योगजु सोहे ।

धर्म अर्थ साधक व्यापारा, “विधि” महेशमतमन्य पुकारा॥१४५॥

ગતિ આદિ રૂપ જે સંવિત્ (જ્ઞાન) છે તે ક્રિયોપલક્ષણ યોગ કહેવાય છે. અને ધર્મ તથા અર્થ આદિનો સાધક જે વ્યાપાર તેને માહેશ્વર મતમાં “વિધિ” કહેલ છે.

વહ વિધિ દ્વિવિધ સદૈવ સુહાવે, પ્રધાનમૂત ગુણભેદ કહાવે ।

સાક્ષાત્ ધર્મહેતુચર્યા જો, પ્રધાનમૂત કહાવત હૈ સો ॥ ૧૪૬ ॥

એ વિધિ બે પ્રકારનો હોય છે, એક પ્રધાનમૂત અને બીજો ગુણમૂત કહેવાય છે. તેમાં સાક્ષાત્ ધર્મર્થ જે ચર્યા (આચરણ) તે પ્રધાનમૂત વિધિ બોલવો.

ચર્યાવિધિમી દ્વિવિધ વાચાનત, વૃત્ત અરુ દ્વાર ભેદતે ઠાનત ।

મસ્માદિકમેં શયનજુ કરના, ઉનકી સંજ્ઞા વૃત્ત અનુચરના ॥૧૪૭॥

વૃત્ત અને દ્વાર એવા ભેદથી પ્રધાન નામનો વિધિ પણ બે પ્રકારનો ગણ્યો છે. ભસ્મ આદિમાં જે શયન કરવું તે વિધિનું નામ વૃત્તચર્યા છે.

ઓર ક્રિયા જો ક્રાથન સ્પન્દન, ઉનકોં દ્વાર કહત હૈ શિવજન ।

અસુપ્ત જનકોં સુપ્ત લિઙ્ગવત્, દર્શન હો સો ક્રાથન શિવમત ॥

અને ક્રાથન તથા સ્પન્દન આદિ જે ક્રિયા છે તેને મહાદેવ મતવાળા “દ્વાર” કહે છે. અસુપ્ત (જાગૃત) મનુષ્યને સુપ્ત (સુતેલ) લિંગ (શરીર) પેડે દર્શન થાય તેને શિવ મતમાં “ક્રાથન” નામનું દ્વાર કહેલ છે.

જ્યોં કંપત તરુપર્ણ પવનતેં, ત્યોં સાવયવ શરીર કમ્પનતેં ।

દ્રગ ગોચર હોવે વહ સ્પન્દન, પ્રધાનચર્યા વિધિકોં વન્દન ॥૧૪૯॥

જેમ વાયુથી વૃક્ષના પાંદડાં કંપાયમાન થાય છે તેમ મહાદેવ પ્રેમથી અવયવો સહિત શરીર કંપતું જેવામાં આવે તે સ્પન્દન કહેવાય છે. આ રીતના પ્રધાન ચર્યા વિધિને પાશ્વર્ય મતાનુયાયી માને છે.

દોહા-વિધિચર્યા ગુનમૂત જો, અવ સુનુ ઉનકો સાર ।

પ્રથમ સ્નાન નિર્માલ્યકો, જામેં કહ્યો પ્રકાર ॥ ૧૫૦ ॥

હું શિષ્ય ! હવે ગુણમૂત વિધિ છે તેનો સાર શ્રવણ કરો, જેમાં પ્રથમ સ્નાન નિર્માલ્યનો પ્રકાર કહેલો છે.

લિઙ્ગધારણાદિ ક્રિયા, સદા લસત હૈ શાન્ત ।

દુઃખકી જો નિવૃત્તિ વહ, સાર્ય શબ્દ દુઃખાન્ત ॥ ૧૫૧ ॥

સદૈવ શાન્ત એવી જે સિંગ ધારણા આદિ ક્રિયા તે યુક્તબૂતચર્યા વિધિ કહેવાય છે. દુઃખની જે નિવૃત્તિ તે દુઃખાન્ત શબ્દનો અર્થ છે.

જાકોં કર્માદિકનકી, હૈ ન અપેક્ષા લેશ ।

વોહી કારણ જગતકા, પૂજ્ય સદા પરમેશ ॥ ૧૫૨ ॥

જેને કર્મ આદિની લેશ પણ અપેક્ષા (ઇચ્છા) નથી એજ જગતના કારણરૂપ નિરન્તર પૂજ્ય પરમેશ્વર ગણાય છે.

માહેશ્વર કિતનેક પુનિ, ઠાનત હૈ મત ઓર ।

સૃજત ન જગ નિરપેક્ષ પ્રભુ, પૂર્વ ઉક્ત મત તોર ॥ ૧૫૩ ॥

કેટલાએક માહેશ્વર મતવાળા બુદ્ધિજન મત પ્રદર્શિત કરે છે. તેઓ કહે છે જે નિરપેક્ષ (અપેક્ષા રહિત) પ્રભુ સૃષ્ટિને ઉત્પન્ન કરતા નથી. યદિ પૂર્વે કહેલા મતની પેઠે પ્રભુ સદા અપેક્ષા વિનાના કર્તા હોય તે.

સુખ ઇકકોં દુઃખ અન્યકોં, યહ જો હૈ વૈષમ્ય ।

સર્વેશ્વરકે હૃદયમેં, ગુન વહ હોત અગમ્ય ॥ ૧૫૪ ॥

એક પ્રાણીને મુખ આપવું અને અન્ય પ્રાણીને દુઃખ આપવું એવો જે વિષમતાવાળો ઈશ્વરનો વ્યવહાર તે પક્ષપાતી ગણાયો.

ચોપાઈ—યાતેં જગ કારણ પરમેશ્વર, કર્મ આદિ સાપેક્ષ નિરન્તર ।

યહ મતવાદો ત્રિપાદ પદાર્થન, ઓર ચતુષ્પાદાદિ ગિનત મન ॥ ૧૫૫ ॥

એટલામાટે પ્રાણીઓના અદ્રષ્ટ દ્વારા પરમેશ્વર જગતને સરજે છે માટે નિરપેક્ષ પરમેશ્વર જગતના કર્તા હોઈ શકે નહિ આવા પશુપતિએ પશુને ત્રણ પ્રકારના અને પશુપાશને ચાર પ્રકારના માને છે.

પ્રાણીકર્મ અપેક્ષાતેં વર, જગકર્તા સ્પષ્ટહિ પરમેશ્વર ।

પશુ પદાર્થ પુનિ ત્રીન પ્રકારા, વિજ્ઞાનાકલ પ્રથમ સંવારા ॥ ૧૫૬ ॥

પ્રાણીનાં કર્મની અપેક્ષાએ સર્વોત્કૃષ્ટ પરમેશ્વર સ્પષ્ટરીતે જગકર્તા ગણાય છે. વળી પાશુપત મતવાળા પશુ નામનો પદાર્થ ત્રણ પ્રકારનો છે એમ કહે છે. તેમાં પ્રથમ વિજ્ઞાનાકલ,

દ્વિતીય ભેદ અભિધા પ્રલયાકલ, તૃતીય શકલ જામેં અતિહી મલ।

કલા નામ માયાકા બન્ધન, વહ વિજ્ઞાનાકલમેં ઇન્ધન ॥ ૧૫૭ ॥

બ્રીજા પ્રકારનું નામ પ્રલયાકલ છે અને જેમાં અત્યંત મલ છે એવા ત્રીજા પ્રકારનું નામ શકલ કહેવાય છે. માયાને કલા કહે છે, એને વિજ્ઞાનથી

કરે જરે બન્ધન સબ જાકે, વહ વિજ્ઞાનાકલ પશુ બાંકે ।

પુનિ વિજ્ઞાન યોગ સન્યાસજુ, ઓર ભોગતેં કર્મવિનાશજુ ॥૧૫૮॥

બાળી નાંખે તે વિજ્ઞાનાકલ પશુ કહેવાય છે. વળી વિજ્ઞાન, યોગ, સન્યાસ અને ભોગથી જે કર્મના વિનાશ

કરત વોમી વિજ્ઞાનાકલ હૈ, યોં માહેશ્વરવાદ પ્રબલ હૈ ।

હોત પ્રલયતેં કલોપમર્દન, પ્રલયાકલ હૈ વહ પશુસર્જન ॥૧૫૯॥

કરે છે તે પણ વિજ્ઞાનાકલ કહેવાય છે. એમ અપર માહેશ્વર માને છે. પ્રલયમાં કલાનું ઉપમર્દન (નાશ) થવાથી પ્રલયાકલ પશુ કહેવાય છે.

દોહા—યહી સૃષ્ટિકે સમયમેં, મલ માયા અરુ કર્મ ।

આત્મક તોન પદાર્થ યુત, શકલ પશુ વિન શર્મ ॥ ૧૬૦ ॥

એજ સૃષ્ટિ [ઉત્પત્તિ] સમયે પાપ, માયા અને કર્મરૂપ ત્રણ પદાર્થ યુક્ત શકલ પશુ કહેવાય છે, જે કલ્યાણ રહિત હોય છે.

હરિગીત—મલ--કર્મ--માયા--રોધશક્તિ પાશ ચારિ પ્રકાર હૈ ।

ઉત્પત્તિ જગકી રૂંશ ઇચ્છાતેંહિ યહ નિરધાર હૈ ॥

યોં કહત કોઝ એક માહેશ્વર સ્વકીય સિદ્ધાન્તમેં ।

હૈ મુક્તિ સબ પશુઓંકી માહેશ્વરકૃપા--દુઃસ્વાન્તમેં ॥ ૧૬૧ ॥

પાપ, કર્મ, માયા અને અવરોધશક્તિ એ ચાર પ્રકારના પાશ છે. જગતની ઉત્પત્તિ પરમેશ્વરની ઇચ્છાથીજ થાય છે આ વાર્તા નિશ્ચયાત્મક છે એમ અપર માહેશ્વરમતાનુયાયી વિદ્વાન પોતાના સિદ્ધાન્તને કહે છે. સર્વ પશુઓ [જીવો] ની દુઃસ્વાન્તમાં મુક્તિ મહેશ્વરની કૃપાથી થાય છે.

યહ પાશુપતમતકે વિશિષ્ટાદ્વૈતવાદીસે સમી ।
જો જીવ ઓ ઈશ્વર ઉભયકોં એક માનત નહિ કમી ॥
આચાર્ય રામાનુજ પ્રમૃતિમી જીવ ઈશ્વર ભેદકોં ।
માનત નિરન્તર ત્યોં પ્રમાનત વન્દનીય સુ વેદકોં ॥ ૧૬૨ ॥

આ સમગ્ર પાશુપત મતવાળા વિશિષ્ટાદ્વૈતવાદી જેવા છે, જેઓ જીવ અને ઈશ્વરને કોઈકામે એક માનતા નથી. શ્રીરામાનુજ આદિ ધર્માચાર્યો પણ જીવ ઈશ્વરમાં ભેદ માને છે. તેમજ વન્દન કરવા યોગ્ય વેદને નિરંતર પ્રમાણરૂપ ગણે છે.

હૈ જીવ ઈશ્વર મિત્ર ઈશ્વર સ્વરૂપ જીવ બને નહીં ।
માહેશમત આચાર્યગનને તત્ સદૃશ કથની કહી ॥
શ્રુતિકો સમન્વય જીવ ઈશ્વર ભેદમેંહી કર દિયો ।
પ્રસ્થાનત્રયમેં અર્થભેદ અભેદવિચ્છિધર દિયો ॥ ૧૬૩ ॥

માહેશ્વર મત પ્રવર્તક આચાર્યોએ પણ ‘જીવ અને ઈશ્વર મિત્ર છે,’ ‘જીવ ઈશ્વર-સ્વરૂપ બનેજ નહિ’ એમ માનેલ છે, જીવ અને ઈશ્વરના ભેદમાંજ શ્રુતિના સમન્વય (તાત્પર્ય નિર્ણય) કર્યો. પ્રસ્થાન ત્રયમાં (ઉપનિષદ ગીતા, અને બ્રહ્મસૂત્રમાં) જીવ ઈશ્વરનો અભેદ કહેલ છે તેનું ખડન કરી આ ભેદવાદીઓએ ભેદ કહેલ છે.

સુનુ શિષ્ય! પૂર્વાચાર્ય અપને શાસ્ત્રગત જો અર્થ હૈ ।
उनको यथार्थजु कह गये जहँ कल्पना सब व्यर्थ है ॥
जो अर्थ होवे शब्दमहिमार्ते वही उसने कहे ।
व्याख्यानमेंभी सृष्टिपूर्व अनादि ब्रह्म सदा ग्रहे ॥ १६४ ॥

હે શિષ્ય ષટ્પ્રજ્ઞ! સાંભળો. આપણા પૂર્વાચાર્ય શ્રીશંકર આદિ જે શાસ્ત્ર-ગત (શાસ્ત્રમાં રહેલ) અર્થ છે તેનેજ યથાર્થ રીતે કહી ગયા છે, જ્યાં બધી કલ્પનાઓ વ્યર્થ બને છે. શબ્દ મહિમાથી જે અર્થ થાય તેજ આપણા પૂર્વાચાર્યોએ કહ્યો છે. વ્યાખ્યાનમાં પણ બ્રહ્મ સૃષ્ટિના પૂર્વમાં અનાદિ છે એ વાત તો તેઓએ સ્વીકારેલી છે.

ચોપાઈ—સત્ય જ્ઞાનરૂપ બ્રહ્મ યહી હૈ, ચક્ષુ આદિકા વિષય નહીં હૈ ॥

एक अनादि अनन्त सुहाना, तामें भेद निरोक्षण नाना ॥१६५॥

એ બ્રહ્મ સત્ય છે, જ્ઞાન સ્વરૂપ છે, ચક્ષુઆદિના વિષય નથી, એક છે, અનાદિ છે, અનન્ત છે, તેમાં નાના પ્રકારના ભેદ જોવા

वह अज्ञान हेतु हम जानें, पारमार्थ अवस्थिति जब ठानें ।

ब्रह्मभिन्न तव वस्तु न काहु, यह अभेदमें तुम अवगाहु ॥१६६॥

તેમાં અજ્ઞાન હેતુ છે, અર્થાત્ નાના ભેદ દર્શનનું અજ્ઞાન કારણ છે એમ પૂર્વાચાર્યો માને છે. જ્યારે પરમાર્થ અવસ્થાએ જોઈએ ત્યારે કોઈ વસ્તુ બ્રહ્મથી ભિન્ન (જુદી) છેજ નહિ. આ અભેદમાં હે શિષ્ય! તમે પણ અવગાહન કરે. અર્થાત્ બ્રહ્મરૂપ બને.

व्यवहारावस्था मृगजल है, वस्तु कल्पनारूप सकल है ।

त्योहि जीव ईश्वरमें भेदजु, सदा काल्पनिक भावत वेदजु ॥१६७॥

વ્યવહાર અવસ્થા છે એ મૃગજળ (ઝાંઝવાનું પાણી) તુલ્ય કલ્પિત છે માટે જગતના પદાર્થ કલ્પનારૂપ છે. એવીજ રીતે જીવ ઈશ્વર ભેદ પણ કલ્પનિક (કલ્પી કહાડેલો) છે એમ વેદ કહે છે.

जीव ब्रह्ममें भेद प्रतीति, अज्ञानावस्थाकी रीति ।

यों अपने आचार्य^१ कहत है, सत् अद्वय इक ब्रह्म रहत है ॥१६८॥

જીવ અને બ્રહ્મમાં જે ભેદની પ્રતીતિ થાય એ રીતિ અજ્ઞાન અવસ્થાની છે એમ આપણા પૂર્વાચાર્યો કહે છે. બ્રહ્મ સત્ય, અદ્વૈત, એકરૂપજ રહે છે.

“एक एव अद्वय” यों पद तिय, ब्रह्म शब्दके संग नियत किय ।

यातें भेद सजातीय आदि, नांहि ब्रह्म है वस्तु अनादि ॥१६९॥

“એકમેવા દ્વિતીય” આ શ્રુતિ પ્રતિપાદ જે બ્રહ્મ છે તે એકમ્ એવ. (એકજ-નિશ્ચ-યાત્મક), અદ્વિતીય[જેથી પર બીજું કંઈ છેજ નહિ]આ પદ ત્રય રૂપ વિશેષણથી બ્રહ્મમાં સ્વગત સજાતીય અને વિજાતીય ભેદો નથી એમ સિદ્ધ કરેલ છે. માટે બ્રહ્મ એક, અદ્વિતીય, નિરવયવ અને અનાદિ છે.

दोहा-श्रुतिप्रतिपादित^१ ब्रह्म है, अद्रश्य ओ अग्राह्य ।

अगात्र त्योंहि अवर्ण पुनि, चक्षु श्रोत्र तें बाह्य ॥ १७० ॥

श्रुतिओओ प्रतिपादन करेस अन्न अद्रश्य छे अर्थात् तेने डोह जेह शक्तुं नथी, अग्राह्य छे अर्थात् तेनुं डोह अहणु करी शक्तुं नथी, अगात्र छे [गात्र शाखा प्रवर शून्य छे] अवर्ण छे अर्थात् आत्मणु आदि वस्तु रहित छे. चक्षु अपने श्रोत्रथी आह्य छे अर्थात् आंख के डानेन ओ विषय नथी.

हस्त पादतें रहित है, इक रस काल अशेष ।

व्यापक त्यों अति सूक्ष्म जो, भूतहेतु भूतेश ॥ १७१ ॥

अक्षने हाथ नथी, पग नथी, ते तो त्रल्लेकाणमां ओक रस, व्यापक, अत्यन्त सूक्ष्म अपने प्राणीमात्रना हेतुइय सर्वेश्वर छे

जन विवेकी^२ जाकों लखत, सत्य ज्ञान अनन्त ।

यह श्रुति ब्रह्मस्वरूपकी, सकल सराहत संत ॥ १७२ ॥

विवेकी पुइयो अक्षने सत्य, ज्ञानइय अपने अनन्त जुओ छे. अक्षन्त्यइय सभभावना भाटे आवी ओक श्रुति छे जेने सर्व सत्पुइयो वणाछे छे.

निष्कल^३ ओ निष्क्रिय बहुरि, शान्त ओर निरवद्य ।

ब्रह्म निरञ्जन है सदा, सुनहु शिष्य! तुम अद्य ॥ १७३ ॥

अन्न निष्कल (कलना रहित-कला रहित), निष्क्रिय (क्रिया रहित), शान्त, निरवद्य (रुतवन करवा योग्य-अनिन्द्य) अपने निरञ्जन (भाया रहित-निष्कलंक छे. ते हे शिष्य! आजे तमे अवलु करे।

चोपाई-जो जन कबहु ब्रह्म^४ न जाने, वोहि असंशय ब्रह्म पिछाने ।

ज्ञात ब्रह्म नहि ब्रह्म पिछानत, ऐसो हम मनमें द्रढ मानत ॥ १७४ ॥

१ अथ परा यया तदक्षरमधि गम्यते यत्तदद्रश्यमग्राह्यमगोत्रमवर्णमचक्षुःश्रोत्रतद-
पाणिपादम् । नित्यं विभुं सर्वगतं सुसूक्ष्मं तदव्ययं यद्भूतयोनिं परिपश्यन्ति
धीराः ॥ इति मु. उ. १-१-५१६

२ सत्त्वज्ञानमनन्तं ब्रह्म (तै-उ-२-१ १)

३ निष्कलं निष्क्रियं शान्तं निरवद्यं निरञ्जनम् (श्वे. उ-६-१ ९)

४ यस्यामतं तस्यमतं मतं यस्य न वेदसः । अविज्ञातं विजानतां, विज्ञात-
मविजानताम् ॥

જે મનુષ્ય બ્રહ્મને નથી જાણતો એજ મનુષ્ય સંશયરહિત બ્રહ્મને જાણે છે જેણે બ્રહ્મને જાણેલ છે એ બ્રહ્મને ઓળખતો નથી. આ રીતની અમારી દૃઢ માન્યતા છે.

क्योंकि ब्रह्मजानत जो प्यारे, ब्रह्म ज्ञानतें है वह न्यारे ।
अर्थात् ब्रह्म न ज्ञानविषय है, पुनि अज्ञात यही निश्चय है॥१७५॥

કારણ કે હું પ્રિય શિષ્ય! જે બ્રહ્મને જાણે છે તે બ્રહ્મ જ્ઞાનથી રહિત છે અર્થાત્ બ્રહ્મ એ જ્ઞાનનો વિષય નથી. વળી આ નિશ્ચયને કોઈ જાણી શક્યું નથી

उनकों मात्र ब्रह्मविद् जानत, कोउ कहे हम ब्रह्म पिछानत ।
तो वह बात असत्य कहावे, ब्रह्मद्रष्टि^१ द्रष्टा न सुहावे ॥१७६॥

એ નિશ્ચયને માત્ર બ્રહ્મજ્ઞાની [તત્વજ્ઞ]પુરુષોજ જાણે છે, કોઈ કહે જે અમે બ્રહ્મને જાણીએ છીએ તે એ વાત અસત્ય છે, કારણ કે બ્રહ્મ દ્રષ્ટિ રૂપ છે, એનો કોઈ દ્રષ્ટા નથી.

ज्ञान विषय नहि मति पहिचाने, जन मति उनकों कबहु न जाने ।
आनन्दरूप ब्रह्म^२ बिन संशय, यह सब आत्मस्वरूप^३ सह निश्चय॥

બ્રહ્મ જ્ઞાનનો વિષય નથી અર્થાત્ ફક્ત વ્યાપ્તિનો વિષય નથી. અને દ્રષ્ટા (જેનાર) દ્રષ્ટિ (નજર) થી જોઈ શકતો નથી. કિન્તુ બ્રહ્મ વૃત્તિ વ્યાપ્તિનો વિષય છે. બ્રહ્મ સંશય રહિત આનંદ સ્વરૂપ છે. નિશ્ચયાત્મક કથા એ છે જે આ સર્વ જગત્ આત્મસ્વરૂપ અર્થાત્ બ્રહ્મ સ્વરૂપ છે.

काहु भेद सजातीय^४ आदि, जामें नहि वह ब्रह्म अनादि ।
उनमें भेद लखत जो नाना,^५ जन्म मरण वह लहत निदाना॥१७८

१ नद्रष्टेर्दृष्टारं पश्ये नर्मतेर्मन्तारं मन्वीथाः(इति बृ. उ. ३-६-२)

२ आनन्दोब्रह्म (इति तै .उ. ૩ ૬-૧)

૩ इदं सर्वं यदयमात्मा (इति बृ. उ. ૨-૬-૫)

૪ नेह नानास्ति किंचन । मृत्योः स मृत्युमाप्नोति य इह नानेव पश्यति ।
(इति बृ. उ.

૫ यत्र हि द्वैतमिव भवति तदितर इतरं पश्यति तदितर इतरं શ્રુણોતિ તદિતર-
इतरमभिवदति तदितर इतरं मनुते तदितर इतरं विजानाति यत्र वा अस्य सर्वं

જેમાં સમતીય વિજતીય અને સ્વગત એ ત્રણેમાંનો એકપણ ભેદ નથી એ બ્રહ્મ અનાદિ છે એમાં જે મનુષ્ય નાના પ્રકારના ભેદ બુદ્ધિ છે તે અવશ્ય જન્મ મરણને પ્રાપ્ત થાય છે અર્થાત્ તેની મુક્તિ થતી નથી.

દોહા—સત્તા ત્રય માનત સદા, અપને પૂર્વાચાર્ય ।

પ્રાતિભાસિકી જિનહિતેં, બનત સ્વપ્નકે કાર્ય ॥ ૧૬૯ ॥

હે શિષ્ય પદ્મપ્રજ્ઞ! આપણા પૂર્વાચાર્યો સત્તા ત્રણ પ્રકારની માને છે. પ્રાતિભાસિકી, પારમાર્થિકી અને વ્યાવહારિકી; તેમાં સ્વપ્નાદિગત અનિર્વચનીય પદાર્થોની પ્રાતિભાસિકી સત્તા છે.

પારમાર્થિકી પુનિ દ્વિતીય, સત્તા કહત સુજાન ।

જામેં જન અન્યોન્યકો, મૂલત નિરખન માન ॥ ૧૭૦ ॥

હે મુજ શિષ્ય! બીજી સત્તાને પારમાર્થિકી કહે છે. જે પારમાર્થિક એકતામાં મનુષ્ય એક બીજાને જોઈ શકતા નથી. અર્થાત્ બ્રહ્મરૂપે સર્વ એક છે અને તે બ્રહ્મની સત્તા કહેવાય છે.

નિરખત જન અન્યોન્યકોં, કરત જવેં વ્યવહાર ।

સુનહુ શિષ્ય! સંક્ષેપતેં, સત્તા ત્રયકો સાર ॥ ૧૭૧ ॥

બ્યારે મનુષ્ય વ્યવહારમાં પ્રવૃત્ત થાય છે ત્યારે એક બીજાને બુદ્ધિ છે. હે શિષ્ય! ઉક્ત ત્રણે સત્તાનો સંક્ષેપથી સાર કહુ છું તે શ્રવણ કરો.

જાગ્રત વ્યવહારાદિમેં, હૈ અજ્ઞાન પ્રયુક્ત ।

વ્યવહારિક સત્તા લહત, ઘટ પટાદિકી યુક્ત ॥ ૧૭૨ ॥

બ્રહ્મદવસ્થાના વ્યવહારમાં ઘટ પટાદિની અજ્ઞાન પ્રયુક્ત વ્યાવહારિકી સત્તા છે.

તત્ત્વ વહ આપહિ આપસેં, બનત બ્રહ્મસેં ભિન્ન ।

તાતેં સુખ દુઃખ ભોગતેં, નિશદિન રહતસુ સિન્ન ॥ ૧૭૩ ॥

માત્મૈવામૃત તત્ કેન કં જિઘ્રેત્ તત્ કેન કં પશ્યેત તત્ કેન કં શૃણુયાત્ તત્ કેન કમભિવદત્ તત્ કેન કં મન્વીત તત્ કેન કં વિજાનીયાત્ યેનેદં સર્વં વિજાનાતિ તં કેન વિજાનીયાત્ વિજ્ઞાતાત્મરે કેન વિજાનીયાત્ (ઈતિ વૃ. ૩-૨-૬-૧૬)

ત્યારે વ્યાવહારિક સત્તામાં પોતાને અત્યંતી ભિન્ન માને છે, અને તેથી સુખ-દુઃખના ભોગથી ભિન્ન રહે છે.

देखत इतर पदार्थकों, सुनत शब्द निज भिन्न ।

करत बात यों अन्य सह, जानत अवर सुखिन्न ॥ १७४ ॥

એક મનુષ્ય બીજા પદાર્થને દેખે છે, પોતાથી ભિન્ન અર્થાત્ અન્યના શબ્દને સાંભળે છે, બીજા સાથે વાર્તા કરે છે અને એવાગો બીજી હુંથી અન્ય (બીજી) છે એમ જાણે છે.

पें जब सब स्थल होत है, ब्रह्मद्रष्टि भयहारी ।

तब स्वरूपमें स्थिति लहत, ज्ञानयुक्त नरनारी ॥ १७५ ॥

પરંતુ ત્યારે સર્વ સ્થળે ભયને હરનારી બ્રહ્મદ્રષ્ટિ થાય છે ત્યારે જ્ઞાનયુક્ત મનુષ્ય (નર અથવા નારી) સ્વરૂપમાં સ્થિતિ પામે છે.

छप्पय—कोन काहुकों लखे, कोन गन्धादिक लेवे । कोन काहुकों सुने, कोन किहि उत्तर देवे ॥ कोन काहुकों मिले, काहुकों कोन पिछाने । एसो ब्रह्म प्रभाव, बुद्धि किस विध सो जाने ॥ अद्वैत ब्रह्मसत्ता यही, पारमार्थिकी नाम है । द्रष्टा रु दर्शनादिकनको, जामें सतत विराम है ॥ १७६ ॥

એ વખતે કોણ કોને દેખે? કોણ કોનાં ગન્ધગ્રાહિ ગ્રહણ કરે? કોણ કોનું સાંભળે? કોણ કોને ઉત્તર આપે? કોણ કોને મળે? કોણ કોને ઓળખે? આવી બ્રહ્મની પારમાર્થિક અવસ્થાને બુદ્ધિ શું જાણે? તે અદ્વૈત બ્રહ્મસત્તાનું નામ પારમાર્થિકી છે અને એ સત્તામાં દ્રષ્ટાદર્શનાદિકનો વ્યવહાર નથી.

यह सब जग है वाणीका, मात्र विकार विशेष ।

ज्यों घट आदिक पृथ्वीके, अमित पदार्थ अशेष ॥ १७७ ॥

આ સર્વ જગત્ માત્ર વાણીના વિકાર વિશેષ છે. જેમ પૃથ્વીના વિકારરૂપ

મિત્ર મૃત્તિકાતેં નહીં, કિન્તુ ઘટાત્મક નામ ।

વાચારંભણ^૧ માત્રહિ, પરચત હમ પરિણામ ॥ ૧૭૮ ॥

• મૃત્તિકાથી અર્થાત્ પૃથિવીથી લિપ્ત નથી, છતાં ઘટ એ નામ છે તે માત્ર વાચારંભ [વાણીનો આરંભ] છે. એ મૃત્તિકાના પરિણામ સિવાય વિચાર કરતાં બીજું કંઈ નથી.

ત્યોં યહ જગ સવ બ્રહ્મમય, જગત્ આદિ અભિધાન ।

વાચારંભણમાત્ર હૈ, સુનુ ષટ્પ્રજ્ઞ ! સુજાન ॥ ૧૭૯ ॥

તેવીજ રીતે આ સમય જગત્ બ્રહ્મમય છે. જગત્ના પદાર્થોનાં નામ વાચારંભણ માત્ર છે. હે સુજ્ઞ ષટ્પ્રજ્ઞ ! તમે શ્રવણ કરો.

ચોપાઈ—જન અવિવેકી આત્મામેં જવ, લેશ હિ અન્તર^૨ માનત હૈ તવ પ્રાપ્ત હોત ઉનકોં અતિ મીતિ, પેં જવ હોત અમેદ પ્રતીતિ ॥

અવિવેકી [આત્મા અનાત્માનો વિવેક નહિ બાણનાર] મનુષ્ય બ્રહ્મમાં લેશ પણ અન્તર [બુદ્ધિ] માને છે ત્યારે તેને કય પ્રાપ્ત થાય છે, પરંતુ બ્યારે તેને અમેદ [હું બ્રહ્મથી લિપ્ત નથી. હું બ્રહ્મજ છું] એ રીત ની પ્રતીતિ થાય છે.

તવ વાણીકા^૩ આત્મસંવિતજુ, સત્તામાત્ર અગોચર નિતજુ ।
ઇન્દ્રિય અવિષય જ્ઞાન સુહાવે, વોહી બ્રહ્મ અચ્ચેદ કહાવે ॥૧૮૧॥

એ સમયે અંતઃકરણ વૃત્તિથી સ્વરૂપસાક્ષાત્કારાત્મક જે જ્ઞાન તે અવાંતર શ્રુતિ વાક્ય તથા ઇન્દ્રિયાદિનું અવિષય છે અને તત્ત્વમત્યાદિ બંધ્ય છે.

પ્રકટત જવ પરમાર્થ પ્રકારા, જ્ઞાન સ્વરૂપ^૪ તવ અતિ ઉજિઆરા

૧ વાચારંભણવિકારો નામવેયં મૃત્તિકેત્યેવસત્યમ્ (છા. ડ. ૬-૧-૯)

૨ યદા હૈવૈષ ઇતસ્મિન્નુદરમન્તરં કુરુતે અથ તસ્ય મયં મવતિ ઇતિ ॥

તૈ. ડ. ૩૦ । ૧

૩ યદસ્તમતમેદં યત્, સત્તામાત્રમગોચરમ્ । વચસામાત્મસંવેદ્યં, તજ્જ્ઞાનં બ્રહ્મસંજ્ઞિતમ્ ॥

૪ જ્ઞાનસ્વરૂપમત્યન્ત, નિર્મલં પરમાર્થતઃ । તદેવાર્થસ્વરૂપેણ, આન્તિદર્શનતઃ સ્થિતમ્ ઇતિ (વિ. પુ. ૧-૨-૬)

નિર્મલ--અર્થ સ્વરૂપતે પુનિ વહ, ઓર આન્તિ દર્શનતે દુઃસહ॥૧૮૨॥

આવી રીતે પરબ્રહ્મ સ્વરૂપનો સાક્ષાત્કાર થાય છે. એ આત્મા અજ્ઞાન રહિત છે, પરંતુ તેમાં આન્તિથી દુઃખાદિ પ્રતીત થાય છે.

પૂર્ણ ઉપાધિવિશિષ્ટ રહત હૈ, પેં પરમાર્થ^૧ પ્રકાર ગ્રહત હૈ ।

તવ અનન્ય ત્યોં એક વહી હૈ, અનતેં ભિન્ન વસ્તુ કલ્હુ નહિં હૈ ॥૧૮૩॥

તે આન્તિ અજ્ઞાનોપહિતમાં થાય છે પરંતુ પરમાર્થ અવસ્થામાં એ જ્ઞાન સ્વરૂપ બ્રહ્મ અદ્વૈત અને એકજ છે, એનાથી ભિન્ન કોઈ પદાર્થ છેજ નહિ.

વિષ્ણુ^૨ પુરાણાન્તર્ગત વાતેં, સુનુ ટરિ હૈ સવ સંભ્રમ જાતેં ।

ભગવન્ ! જ્ઞાનસ્વરૂપ તુમ્હારે, દ્રઢ અજ્ઞાનહિતેં યહ સારે ॥૧૮૪॥

હે શિષ્ય પરપ્રજ્ઞા! વિષ્ણુપુરાણમાં કહેલી વાર્તા શ્રવણ કરો, જેથી તમારો સર્વ સંભ્રમ યથા જશે. તેમાં કહ્યું છે જે હે જ્ઞાનસ્વરૂપ વિષ્ણુ ભગવાન! તમારાં દ્રઢ અજ્ઞાનથી અર્થાત્ આપનું સત્ય સ્વરૂપ નહિ બાજવાથી આ સર્વ

મૂર્તામૂર્ત વસ્તુ દ્રગ આવે, પુરુષ અયોગી લલ્લત વસુધાવે ।

બુદ્ધિહીન જન જ્ઞાનસ્વરૂપ^૩ યહ, સકલ જગતકોં સહિત સુઆગ્રહ ॥

મૂર્તામૂર્તરૂપ જગતને અયોગી (યોગ રહિત અજ્ઞાની) જનો દેખે છે. આપનું જે જ્ઞાનસ્વરૂપ તેને બુદ્ધિવગરનાં મનુષ્યો આગ્રહ સહિત સમગ્ર જગતને

વાહ્ય અર્થરૂપ લલ્લત મોહમય, ભ્રમત લલ્લત જય કલ્હુ પરાજય ।

શુદ્ધ^૪ ચિત્તવારે જન જ્ઞાની, જ્ઞાનાત્મક સવ જગ પહિચાની ॥૧૮૫॥

૧ પરમાર્થસ્ત્વમેવૈકો, નાન્યોઽસ્તિ જગતઃ પતે ॥ ઇતિ (વિ. પુ-૧-૯-૩૮)

૨ યદેતદ્દ્રશ્યતે ભૂત, મેતજ્ઞાનાત્મનસ્તવ । આન્તિજ્ઞાનેન પશ્યન્તિ, જગદ્રૂપ મયોગિનઃ ॥

૩ જ્ઞાનસ્વરૂપમસ્થિલં, જગદેતદબુદ્ધયઃ । અર્થસ્વરૂપં પશ્યન્તે; આમ્યન્તે મોહસંપ્લવે ॥ ઇતિ (વિ. પુ. -૧-૩૩)

૪ યે તુ જ્ઞાનવિદઃ શુદ્ધ, ચેતસસ્તેઽસ્થિલં જગત્, જ્ઞાનાત્મકં હિ પશ્યન્તિ, ત્વદ્રૂપં પરમેશ્વર ॥ ઇતિ (૧-૯-૬૧) વિ. પુ.

આથી અર્થરૂપ તથા મોહમય જીવે છે, અને તેથી પ્રાપ્તિને પ્રાપ્ત થાય છે. જેને પરિણામે કોઈ સમયે જય તથા કોઈ સમયે પરાજયનો અનુભવ કરે છે, પરંતુ જે નિર્મળ ચિત્તવાળા જ્ઞાની પુરૂષો છે તે સર્વ જગતને વિષ્ણુરૂપ(જ્ઞાનસ્વરૂપ)મણી,

નિજ પર^૧ દેહ મધ્યગત ચેતન, ઇક વિજ્ઞાનસ્વરૂપ માનત મના
યહ પરમાર્થવાદ અદ્વય હૈ, દ્વૈતવાદીકો ઓર હિ નય હૈ ॥૧૮૭॥

પોતાનાં અને પરાયાં શરીરમાં રહેલું જે ચૈતન્ય તેને એકજ વિજ્ઞાનસ્વરૂપ સમજે છે. આ પરમાર્થવાદ કહો કે અદ્વૈતવાદ કહો બન્ને એકજ છે. દ્વૈતવાદી આનાથી વિપરીત સમજે છે.

વસ્તુ અતથ્ય—તથ્ય વહ જાનત, યોં શ્રીવિષ્ણુ^૨ પુરાણ પ્રમાનત ।
આત્મ ભિન્ન હોવે કોડ જવ, “યહ મેં—અન્ય” કહા જાવે તવ ॥૧૮૮॥

એ દ્વૈતવાદીઓ! અસત્ય વસ્તુને સત્ય જાણે છે એમ શ્રીવિષ્ણુપુરાણમાં કહ્યું છે. પણ જે કોઈ પદાર્થ આત્માથી ભિન્ન હોય તોજ “આ હું અને આ અન્ય” એમ કહી શકાય

જ્યોં સમીર^૩ ઇક વંશવિવરમેં, જાઝ રહત ષડ્જાદિ સ્વરમેં ।
ભેદ વાસ્તવિક નાંહિ અનિલમેં, ન્યૂનાધિક પન ધરત અખિલમેં ॥૧૮૯॥

જેમ વાયુ એક વાંસના છિદ્રમાં અર્થાત્ વાંસળી આદિમાં પ્રવેશ કરી પૂજા આદિ સ્વરને સ્વરૂપે રહે છે. વાસ્તવિક રીતે વાયુમાં કંઈ ભેદ નથી, છતાં પૂજા આદિ સાતે સ્વરોમાં ન્યૂન અધિકપણું ધારણ કરે છે.

ત્યોં આત્મા એક હિ સવ સ્થલ હૈ, કિન્તુ અનેક ઉપાધિક બલ હૈ ।
હમ^૪ તુમ વહ સવ આત્મસ્વરૂપ હિ, નાનાભેદ મોહવશતેં યહિ ॥૧૯૦॥

૧ તસ્યાત્મપરદેહેષુ, સતોપ્યેકમયં હિ યત્ । વિજ્ઞાનં પરમાર્થોદિ, દ્વૈતિનોસ્ત-
ધ્વદર્શિનઃ ॥ ઇતિ (વિ. પુ. ૨-૧૯-૩૧)

૨ યદ્યન્યોઽસ્તિ પરઃ કોપિ, મત્તઃ પાર્થિવસત્તમ । તદૈવોદ્યમયં ચાન્યો, વક્તુમેવ
મયીષ્યતે ॥ ઇતિ (વિ. પુ. ૨-૧૩-૮૫)

૩ વેણુન્ધ્રવિભેદેન, ભેદઃ ષડ્જાદિસંજ્ઞિતઃ । અભેદવ્યાપિનો વાયોસ્તથાસૌ
પરમાત્મનઃ ॥ ઇતિ (વિ. પુ. ૨-૧૯-૩૨)

૪ સોઽહં સ ચ ત્વં સ ચ સર્વમેત, દાત્મસ્વરૂપં ત્યજ ભેદમોહમ્ । ઇતીરિત-
સ્તેન સ રાજવર્ધ્ય, સ્તત્યાજભેદં પરમાર્થદષ્ટિઃ ॥

એવીજ રીતે આત્મા સર્વ સ્થળે એક સરખો વ્યાપક છે, છતાં દેહ આદિ ઉપાધિને બળે અનેક જેવો દેખાય છે. અમે તમે અને તેઓ સર્વ આત્મસ્વરૂપજીએ, માત્ર મેહને લીધે નાના પ્રકારના ભેદ ભાસે છે.

યા વિધ ઉપદેશક મિલજાવે, પુનિત દ્રષ્ટિ પરમાર્થકી પાવે ।

ભેદ જનક^૧ અજ્ઞાન નસે જવ, જીવ બ્રહ્મકો એક્ય લસે તવ ॥૧૯૧॥

આ રીતનો ઉપદેશ આપનાર ગુરુ મળે અને મનુષ્ય પરમ પવિત્ર એવી પરમાર્થ દ્રષ્ટિને પ્રાપ્ત થાય તેમજ ભેદ ઉત્પન્ન કરનાર અજ્ઞાન બ્યારે નાશ પામે ત્યારે જીવ અને બ્રહ્મનું એક્ય સમજી શકાય.

દોહા—ગીતામે^૨ અર્જુન પ્રતિ, કહત કૃષ્ણ જગમૂપ ।

વ્યાપક પ્રાણીમાત્રમે, મેં હોં આત્મારૂપ ॥ ૧૯૨ ॥

શ્રીમદ્ભગવદ્ગીતામાં અર્જુન પ્રતિ વિશ્વના અધિપતિ શ્રીકૃષ્ણપરમાત્મા કહે છે કે જે પ્રાણી માત્રમાં આત્મારૂપે હું વ્યાપક છું.

સર્વ^૩ ક્ષેત્રોંમે ક્ષેત્રકો, મેં હોં જાનનહાર ।

નાંહિ ચરાચર^૪ જગતમે, મો વિન કલુમ્બી સાર ॥ ૧૯૩ ॥

સર્વ ક્ષેત્રોમાં (દેહાદિમાં) હું ક્ષેત્રને બળુનાર છું. સ્થાવર જંગમાત્મક આ જગતમાં મદ્ભિન્ન કેઈ તત્ત્વ નથી.

લખે જાત અજ્ઞાનતે, પ્રત્યય^૫ સર્વ વિપરીત ।

છાન્દોગ્યાભિધ ઉપનિષદ્, બાંચત હોત પ્રતીત ॥ ૧૯૪ ॥

અજ્ઞાનને લીધે સર્વ વિપરીત પ્રત્યય ભાસે છે એમ છાન્દોગ્ય ઉપનિષદ્ કહે છે.

આચ્છાદન સદ્વસ્તુકો, હૈ એકહિ અજ્ઞાન ।

૧ વિભેદજનકેજ્ઞાને, નાશમાત્યન્તિકં ગતે । આત્મનો બ્રહ્મણો ભેદ, મસન્તં કઃ કરિષ્યતિ ॥ ઇતિ (વિ. પુ. ૬-૭-૯૬.)

૨ અહમાત્મા ગુડાકેશ, સર્વભૂતાશયસ્થિતઃ । ઇતિ ગી. અ. ૧૦ શ્લો. ૨૦

૩ ક્ષેત્રજ્ઞં ચાપિ માં વિદ્મિ, સર્વક્ષેત્રેષુ ભારત । ઇતિ ગી. અ. ૧૩ શ્લો. ૨.

૪ ન તદસ્તિ વિનાયત્સ્યા—નમ્યામૃતં ચરાચરમ્ । (ઇતિ ગી. ૧૦-૩૯)

૫ અનૃતેન હિ પ્રત્યુદા ॥ (છાં. ડ. ૮-૩-૨)

૬ તેષાં સત્યાનાં સતામનૃતમભિધાનમ્ ॥ ઇતિ (છાં. ડ. ૮-૩-૧)

યોંમી વોહી ઉપનિષદ્, પ્રસિદ્ધ દેત પ્રમાન ॥ ૧૯૫ ॥

સત્ય પદાર્થ જે વક્ષ તેનું આન્ધારાદન (હાંકણ) એક અજ્ઞાનજ છે. એનું પ્રમાણ પણ આન્ધાર્ય ઉપનિષદ્ કહે છે.

સૃષ્ટિપૂર્વ^૧ જગ સત અસત, રૂપ ન-થા અજ્ઞાન ।

અધિષ્ઠાન અજ્ઞાનકા, વિદ્યમાન ચિદ્ જાન ॥ ૧૯૬ ॥

હે શિષ્ય! સૃષ્ટિપૂર્વે આ જગત્ સત્ય કે અસ્ત્યરૂપ કંઈ હોતુંજ નહિ. માત્ર અજ્ઞાન હતું. એ અજ્ઞાનના આધારાદનરૂપ વિદ્યમાન ચૈતન્યને તમે જાણો.

પ્રકૃતિ^૨ માયારૂપ ત્યાં, મહેશ હૈ પરમેશ ।

વહુધા માયા^૩શક્તિતેં, વિમુ ધારત તનુવેષ ॥ ૧૯૭ ॥

માયા એ પ્રકૃતિ અને પુરૂષ એ પરમેશ્વર છે, તેજ મહેશ્વર કહેવાય છે, એ સમર્થ પરમેશ્વર માયાશક્તિથી શરીર આદિ ધારણ કરે છે.

માયા મેરી દુરત્યયા,^૪ અર્જુન! જાન અનંત ।

યોં ગીતામેં કૃષ્ણકા, વાક્ય વહુરિ વિલસંત ॥ ૧૯૮ ॥

“હે અર્જુન! મારી માયા અનંત અને દુરત્યય (દુઃખે કરી જેનો વિનાશ થાય એવી) છે” એમ ગીતામાં કૃષ્ણનું વાક્ય છે.

અનાદિ^૫ માયા સુપ્ત જવ, હોવત જીવ પ્રબુદ્ધ ।

ભાસત આત્મસ્વરૂપ^૬ વહ, સદા જ્ઞાનતેં શુદ્ધ ॥ ૧૯૯ ॥

અનાદિ માયાના કેંઈથી સૂતેલો જીવ ત્યારે જાગૃત અવસ્થાને પ્રાપ્ત થાય છે અર્થાત્ અજ્ઞાન અવસ્થામાંથી જ્ઞાન અવસ્થાને પ્રાપ્ત થાય છે ત્યારે તે આત્મસ્વરૂપ જ્ઞાનથી વિશુદ્ધ અને છે.

૧ નાસદાસીન્નો સદાસીત્તદાનીમ્ । તમઆસીત્તમસાગૃહં ॥ઈતિ તૈ.બ્રા.૨-૮-૮૯

૨ માયાંતુ પ્રકૃતિ વિદ્યાન્માયિનં તુ મહેશ્વરમ્ ।

૩ ઇન્દ્રો માયાભિઃ પુરુરૂપ ઈયતે ॥ (ઇતિ ષ્ઠ. ડ. ૨-૫-૧૯)

૪ મમ માયાદુરત્યયા (ઇતિ ગી. ૭ ૧૬)

૫ અનાદિમાયયા સુપ્તો, યદા જીવઃ પ્રબુદ્ધયતે । ઇતિ ગૌડપાદ કા. ૧- ૧૬)

૬ જ્ઞાનસ્વરૂપો ભગવાન્ યતોઽસ્મ, વશેષમૂર્તિર્નતુ વસ્તુભૂતાઃ । તતોહિ શૈલા-
ગ્નિયરાદિભેદાન્, જાનીહિ વિજ્ઞાનવિજૃમ્ભિતાનિ ॥ ઇતિ ચિ. પુ. ૨-૧૨-૩૯

ચોપાર્દ—જ્ઞાનસ્વરૂપ ભગવાન કહાવે, જાતે વસ્તુ સકલ સ્થિતિ પાવે
આવે દ્રગ—સહમૂર્તિ મહત્તા, હૈ ન વસ્તુમેં કલુ નિજ સત્તા ॥૨૦૦॥

જ્ઞાનસ્વરૂપ બ્રહ્મ છે, જેની સત્તાથી સમગ્ર પદાર્થ સ્થિતિને પામે છે, મૂર્તિમાત્ર પદાર્થ અને તેની મહત્તા જ્ઞાનસ્વરૂપ બ્રહ્મની સત્તાથીજ જોઈ શકાય છે. પદાર્થોમાં સ્વકીય સત્તા જેવું કંઈ છેજ નહિ.

उन विभुकी सत्ता जु अनादि, जिनतें गिरि सागर भू आदि ।

जान परतहै सोम रु आदित, वह सब है विज्ञान प्रकाशित ॥ २०१ ॥

એ આત્મસ્વરૂપ બ્રહ્મની સત્તા અનાદિ છે. જે સત્તાથી પર્વત, સમુદ્ર, પૃથ્વી, સૂર્ય અને ચંદ્ર આદિ સર્વસત્તાવાન હોય છે.

अखिल^१ कर्म क्षयधर्म लहतहै, जन्म मरणके दोष दहतहै ।

तब केवल विज्ञान रहत है, जाकों शुद्ध स्वरूप कहत है ॥ २०२ ॥

સમગ્ર કર્મ જ્યારે વિનાશ ધર્મને પામે અને જન્મમરણના દોષ જ્યારે બાળી બાય ત્યારે કેવળ વિજ્ઞાનજ બાકી રહે છે, જેને જ્ઞાનીજનો શુદ્ધસ્વરૂપ કહે છે.

तब विज्ञान कल्पतरु^१ फलता, वस्तु विषयके भेद सुदलता ।

नहि विज्ञान रहित कलु जगमें, वस्तु कोउ दिखात न द्रगमें ॥ २०३ ॥

ત્યારેજ વિજ્ઞાનરૂપી કલ્પવૃક્ષ ફળીભૂત થાય છે. વસ્તુ વિષયક ભેદ વિનાશ પામે છે. જગત્માંહેનો કોઈપણ પદાર્થ વિજ્ઞાનરૂપ આત્મા વિના જોવામાં આવતો નથી અર્થાત્ સર્વ પદાર્થાત્મક જગત્ આત્મસ્વરૂપે દેખાય છે.

प्राणीमात्रमें एकहि ज्ञानजु, मोह भेदतें भेदनिदानजु ।

वही भेद जन चित्त लहत है, तब बहुधा वह कार्य लसत है ॥ २०४ ॥

પ્રાણીમાત્રમાં જ્ઞાનરૂપ આત્મા એકજ છે, પરંતુ અવિદ્યાને લીધે એ આત્મા પણ નાનાભેદવાળો દેખાય છે, એ ભેદ જ્યારે મનુષ્યના હૃદયમાં પ્રતીત થાય છે ત્યારે જગત્રૂપ કાર્ય અનેકરૂપે દેખાય છે.

१ यदातु शुद्धं निजरूपसर्व, कर्मक्षये ज्ञानमपास्तदोषम् । तदाहि संकल्प
तरोः फलानि, भवन्ति नो वस्तुषु वस्तुभेदाः ॥ इति (वि. पु. २-१२-६)

२ ज्ञानं विशुद्धं विमलं विशोक, मशेषलोभादिनिरस्तसंगम् । एकं सदैकं
परमः परेशः, स वासुदेवो न यतोऽन्यदस्ति ॥ इति वि. पु. २ १२ ६६]

દોહા-વિમલ વિશુદ્ધ રૂ એક હૈ, શોક રહિત વિજ્ઞાન ।

લોભ આદિ સર્વ દોષતૈં, વિમુક્ત વહ ભગવાન ॥ ૨૦૫ ॥

નિર્માળ, વિશુદ્ધ, એક, શોકરહિત અને લોભ આદિ સર્વ દોષોથી મુક્ત વિજ્ઞાનરૂપ આત્મા એજ ભગવાન છે.

પરમ પ્રભુ ઉનરૂપ હૈ, જો વ્યાપક સર્વ ઠોર ।

વસ્તુ જગતમેં હૈ નહીં, વાસુદેવ વિન ઓર ॥ ૨૦૬ ॥

પરમાત્મા એ વિજ્ઞાનસ્વરૂપ છે કે જે સર્વ સ્થળે વ્યાપક છે. વાસુદેવ વિના જગતમાં અન્ય કંઈ પદાર્થ છેજ નહિ.

ચોપાઈ-યા વિધ મેં સદ્ભાવ^૧ કહ્યો જુ, સત્યરૂપ હૈ જ્ઞાન રહ્યો જુ ।

જ્ઞાનભિન્ન જગમેં કહ્યો જો હૈ, અતિ અસત્ય-વિન સંશય સો હૈ ॥

હે શિષ્ય! આ રીતે મેં તમોને બ્રહ્મરૂપ જ્ઞાનનો સરભાવ કહ્યો. એ સત્ય-સ્વરૂપ જ્ઞાનથી ભિન્ન જે કંઈ છે તે સર્વ અત્યન્ત અસત્ય છે, આ સિદ્ધાંત સંશય વિનાનો છે.

અખિલ ભુવનગત વસ્તુ ઉન્હીમેં, હોત પ્રતીત યથાર્થ સુની મેં ।

બ્રહ્મ એક્ય^૨ જો લખત મનુજ વહ, પાવત નહિ મૃત્યુ કમી દુઃસહ ॥ ૨૦૮ ॥

સમગ્ર ભુવનોમાં રહેલા સર્વ પદાર્થો બ્રહ્મમાંજ અજ્ઞાનથી પ્રતીત થાય છે. આ સિદ્ધાંત યથાર્થ (સત્ય) મેં શ્રવણ કરેલો છે. જે મનુષ્ય જીવ અને બ્રહ્મનું એક્ય બુઝે છે તે કદીપણ દુઃખદાયક મૃત્યુને પ્રાપ્ત થતો નથી.

જવ નિરુક્ત^૩ કૃતિતૈં અવિશિષ્ટ જુ, આત્મામેં દેખત અતિ ઇષ્ટ જુ ।

એક્ય લહત તબ અભય પ્રતિષ્ઠા, સુનુ ષટ્પ્રજ્ઞ! સુદૃઢ ધરિ નિષ્ઠા ॥ ૨૦૯ ॥

૧ સદ્ભાવ એવં ભવતો મયોક્તો જ્ઞાનં યથા સત્યમસત્યમન્યત્ । એતત્તુયત્ સદ્વ્યવહારભૂતં તત્રાપિ ચોક્તં ભુવનાશ્રિતં તે ॥ ઇતિ (વિ. પુ. ૨-૧૨-૬૫)

૨ નપુનર્મૃત્યુવે તદેકં પશ્યતિ ન પશ્યોમૃત્યં પશ્યતિ ॥ ઇતિ (છાં. ડ. ૭-૨૬-૨)

૩ હૃદાલ્લેખૈવ એતસ્મિન્દૃષ્યતેઽનાત્મન્યઽતિરિક્તેઽનિલયેઽભયં પ્રતિષ્ઠાં વિન્દતે અથ સોઽભયંગતો ભવતિ ॥ ઇતિ (તૈ. ડ. ૨-૭-૧)

જ્યારે જગત્સર્પ કાર્યથી અવિશિષ્ટ આત્મા દેખાય, ત્યારે મુમુક્ષુ અભય પ્રતિ-
ષ્ઠાને પ્રાપ્ત થાય છે. હે પરપ્રજા ! આ અદ્વૈત વિષય દ્રઢ શ્રદ્ધા પૂર્વકે શ્રવણ કરો.

હરિગીત—જવ નિજસ્વરૂપકો હોત સાક્ષાત્કાર તવહી હૃદયકી^૧
અજ્ઞાન ગ્રન્થિ તૂટ જાત સુવાત વિદ્યા ઉદયકી ॥
સંશય વિલય પાવત અખિલ શુભ અશુભ કર્મ વિલાત હૈ ।
જન બ્રહ્મવિદ્^૨ હૈ બ્રહ્મહી ષટ્પ્રજા ! અતિહિ સુહાત હૈ ॥ ૨૧૦ ॥

જ્યારે સ્વસ્વરૂપનો સાક્ષાત્કાર થાય છે ત્યારે અજ્ઞાનગ્રન્થિ તુટી જાય છે.
આ નિશ્ચય જ્ઞાનઉદયથી થાય છે. એ વખતે સર્વ સંશય નાશ પામે છે, શુભ-
શુભ કર્મો પણ વિનષ્ટ થાય છે, અને હે પરપ્રજા ! બ્રહ્મને જાણનાર મનુષ્ય સ્વયં
બ્રહ્મસ્વરૂપજ હોય છે.

છપ્પય--જાની 'બ્રહ્મકોં કરત, મૃત્યુકો અતિક્રમણ જન ।
બ્રહ્મજ્ઞાન વિન હૈ ન, માર્ગ શ્રેયસ્કર સોહન ॥ મોહરૂપ^૩ અજ્ઞાન,
વોહિ મૃત્યુ દુઃખદાયક । સદા સિદ્ધ કર ગયે, વાત એસી કવિ-
નાયક ॥ બહુરિ પ્રમાદમી મૃત્યુ અરુ, અપ્રમાદ અમૃતત્વ હૈ ।
સુનુ શિષ્ય ! બ્રહ્મ વિન વિશ્વમેં, નાંહિ ઓર કલુ સત્ત્વ હૈ ॥૨૧૧॥

મનુષ્ય બ્રહ્મને જાણી મૃત્યુનું અતિક્રમણ કરે છે અર્થાત્ મૃત્યુ પામતો નથી,
બ્રહ્મજ્ઞાન વિના બીજો કલ્યાણકારક માર્ગ છેજ નહિ. મોહરૂપી અજ્ઞાન એજ દુઃખ-
દાયક મૃત્યુ છે એવી વાર્તા શ્રેષ્ઠ કવિજનો નિરંતર સિદ્ધ કરી ગયા છે. વળી

૧ મિથ્યતેહૃદયગ્રન્થિ, શિથ્યન્તે સર્વસંશયાઃ । ક્ષીયન્તે चास्य कर्माणि तस्मि-
न्हृष्टे परावरे ॥ इति (મું; ડ. ૨-૨-૮)

૨ બ્રહ્મવિદ્ બ્રહ્મવ ભવતિ ॥ इति (મું. ડ. ૩-૨-૮)

૩ તમેવ વિદિત્વાતિમૃત્યુમેતિ નાન્યઃ પન્થા વિચિતેઽયનાયા ॥ इति श्वे. ડ. ૩-૮

૪ મોહો વૈ મૃત્યુઃ સંમતો યઃ કવીનામિતિ પ્રમાદં વૈમૃત્યુમહં બ્રવીમિ । સદા
પ્રમાદમમૃતત્વંબ્રવીમિ

પ્રમાદ એ પણ મનુષ્ય છે અને અપ્રમાદ એ અમૃતત્વ (મોક્ષ) છે. હે શિષ્ય પરપ્રજા! બ્રહ્મ સિવાય વિશ્વમાં બીજું કંઈ સત્ય છેજ નહિ.

જો જન નિજતેં મિન્ન,^૧ દેવતાઓંકોં માનત । અર્થાત્ નિજ અરુ દેવ ઉપાસ્ય જુ મિન્ન પિછાનત॥ યોં હિ ભેદ દ્રષ્ટિતેં, ઉપાસ્ય ઉપાસક ઠાને । જો ન વાસ્તવિક સ્વરૂપ, દોડકો લેશ પિછાને ॥ વહ સદા દેવ સમુદાયકો, પશુતુલ્ય ઉપભોગ્ય હૈ। યહ વૃહદ્ નામ ઉપનિષદ્કો, વાક્ય સ્મરણકે યોગ્ય હૈ ॥ ૨૧૨ ॥

જે મનુષ્ય દેવતાઓને પોતાથી ભિન્ન માને છે અર્થાત્ પોતાના ઉપાસ્ય દેવ (રામ-કૃષ્ણ આદિ) ને જુદા જુદા માને છે. આ રીતની ભેદ દ્રષ્ટિથી ઉપાસ્ય અને ઉપાસક ભેદ પ્રતીત થાય છે. જેઓ એ બન્નેનું વાસ્તવિક સ્વરૂપ સમજતા નથી તેઓ નિરનર દેવપશુ અર્થાત્ દેવતાઓએ ઉપભોગ કરવા લાયક પશુ જેવા છે. આ બૃહદારણ્ય ઉપનિષદનું વાક્ય સુમુક્ત્યે સ્મરણમાં રાખવા યોગ્ય છે.

દોહા—કહત ઉપાસક^૨ દેવકોં, તુમ મેં મેંહી આપ ।

વહ^૩ યહ ઓ તુમ સકલમેં, પૂરણ બ્રહ્મ અનાપ ॥ ૨૧૩ ॥

ઉપાસક (ઉપાસ્ય દેવની ઉપાસના કરનાર) મનુષ્ય દેવને કહે છે જે તમે તે હુંજ છું અને હું તે તમે છો. તે આ અને તમે એ સર્વ બ્રહ્મરૂપ છે અર્થાત્ પરોક્ષાપરોક્ષ આદિ સર્વ પદાર્થો બ્રહ્મરૂપ છે.

છપ્પય—સગુણ બ્રહ્મકો^૪ શક્તિ, જ્ઞાન બલ ક્રિયાદિરૂપા । કહી

૧ અથયોઽયાં દેવતામુપાસતે અન્યોઽસાવન્યોહમસ્મીતિ ન સ વેદ, યથા પશુરેવં સ દેવાનાં યથા હ વૈ બહવઃ પશવો મનુષ્યમુંજ્યુરેવમેકૈકઃ પુરુષ દેવાન મુનક્તિ એકસ્મિન્નેવ પશ્ચાવાદિયમાને અગ્રિય ભવતિ કિમ્નુ બહુષુ તસ્માદેષાં તન્ન પ્રિયં યદેતન્મનુષ્યાવિદુઃ ॥ ૨૧૨ (વૃ. ઇ. ૧-૬-૧૦)

૨ ત્વં વાહમસ્મિ ભગવો દેવતે અહં વૈ ત્વમસિ ભગવો દેવતે ॥ ૨૧૩ (જા. ઇ.

૩ તત્ત્વોઽહંસો સૌયોસૌ સોઽહમ્ । આત્મેતિતૂપગચ્છન્તિ ગ્રાહ્યન્તિ ચ ॥ ૨૧૪ (વૃ. સૂ. ૪-૧-૩)

૪ પરાસ્યશક્તિર્ચિવિધૈવ શ્રૂયતે સ્વાભાવિકી જ્ઞાનબલક્રિયા ચ ॥ ૨૧૫ (શ્વે. ઇ. ૬-૮)

અનેક પ્રકાર, શિષ્ય ષટ્પ્રજ્ઞ ! અનુપા ॥ મેંને તુમ્હાં કહે, પૂર્વમેં પ્રમાણ જિતને । પ્રતિપાદક બ્રહ્મકે, સર્વ તુમ જાનહુ તિતને ॥ હૈ બ્રહ્મ પૂર્ણ સદ્ગુણહી, પૂર્વકાલતેં સતતહી । અસ્તિત્વ બ્રહ્મકો સર્વદા, સૌમ્યાત્મક શ્રુતિ કહ રહી ॥ ૨૧૪ ॥

અને સગુણ બ્રહ્મ શક્તિ જ્ઞાન, બળ અને ક્રિયા વગેરે છે. હે શિષ્ય ષટ્પ્રજ્ઞ! અનુપ એવા સગુણ બ્રહ્મની શક્તિ અનેક પ્રકારથી કહેલી છે. પૂર્વ જેટલાં પ્રમાણ મેં તમેને કહ્યાં તે સર્વ નિર્ગુણ બ્રહ્મનાં પ્રતિપાદક છે એમ તમે જાણશો. પૂર્વ-કાળથી પૂર્ણ બ્રહ્મ સદૃશ્ય છે. નિરંતર સૌમ્યાત્મક શ્રુતિઓ બ્રહ્મનું અસ્તિત્વ કહે છે.

મનોહર—“અથ પરાયયા” યહ શ્રુતિતેં કહ્યો હૈ બ્રહ્મ । અવિષય ચક્ષુ આદિ ઇન્દ્રિયકે ગનકો ॥ ઓર કહ્યો કારણ સમસ્ત ભૂત-કોજુ ત્યોહિ । “સત્યં જ્ઞાનં” શ્રુતિ હૈ સ્વરૂપ તત્ત્વપનકો ॥ નિષ્કલ ઓ નિષ્ક્રિય શ્રુતિતેં કહ્યો બ્રહ્મ પુનિ । માયોપાધિરહિત જુ સાક્ષી-માત્ર મનકો ॥ “યસ્યા મત” માત્મક શ્રુતિતેં કહ્યો સ્પષ્ટ અતિ । અવિષય બ્રહ્મકોં જુ મન ઓ વચનકો ॥ ૨૧૫ ॥

“અથ પરાયયા” એ શ્રુતિથી બ્રહ્મને ચક્ષુ આદિ ઇન્દ્રિય સમુદાયનો અ-વિષય કહ્યો છે અને સમસ્ત ભૂતો (પ્રાણીઓ) ના કારણરૂપ કહેલ છે. “સત્યં જ્ઞાન મનન્તાં બ્રહ્મ” એ શ્રુતિથી બ્રહ્મનું સ્વરૂપ સમજાવ્યું છે. “નિષ્કલં નિષ્ક્રિય” એ શ્રુતિથી બ્રહ્મને માયા-ઉપાધિરહિત મનનો સાક્ષીમાત્ર કહેલ છે. “યસ્યામત” એ શ્રુતિથી બ્રહ્મને મન અને વચનનો સ્પષ્ટરૂપે અવિષય કહ્યો છે.

અનુષ્ટુપ્—વાક્ય “દ્રષ્ટેરદૃષ્ટારં” શ્રુતિકો જો સુહાત હૈ । સમીકો બ્રહ્મ હૈ દ્રષ્ટા, બ્રહ્મદ્રષ્ટા ન તાત ! હૈ ॥

“દ્રષ્ટેરદૃષ્ટારમ્ પરમે” એ શ્રુતિ વાક્યથી હે શિષ્ય! બ્રહ્મ સર્વનો દ્રષ્ટા છે. બ્રહ્મનો દ્રષ્ટા કોઈ નથી.

અર્થાત્ લૌકિક દ્રષ્ટિકો, વિષય બ્રહ્મ ના બને ।

“ઇદં સર્વં” શ્રુતિતેં હૈ, બ્રહ્મ આત્મ અભિન્ન હિ ॥ ૨૧૬ ॥

અર્થાત્ બ્રહ્મ લૌકિક દ્રષ્ટિના વિષય બને નહીં. “સર્વમિદં બ્રહ્મ બ્રહ્મ” એ શ્રુતિથી આ કાર્યરૂપ જગત્ બ્રહ્મરૂપ છે એમ નિશ્ચયાત્મક કહ્યું છે.

ઓર વાક્ય શ્રુતિકા જો, “નેહ નાનાઽસ્તિ કિંચન” ।

ચાતેં સિદ્ધ કિયો હૈ-ના, બ્રહ્મમેં બહુધાપન ॥ ૨૧૭ ॥

બીજું “નેહ નાનાઽસ્તિ કિંચન” એ શ્રુતિથી સિદ્ધ કયું છે જે બ્રહ્મમાં બહુધા (અનેક પ્રકાર) પછું નથી.

ચોપાઈ-સુનુ ષટ્પ્રજ્ઞ અવર શ્રુતિ જો હૈ, યત્ર દ્વૈતમિવાભિધ સો હૈ ।

સત્તા ઉનતેં વ્યાવહારિકી, કહી પુનિ દૂસરી પારમાર્થિકી ॥ ૨૧૮ ॥

હૈ ષટ્પ્રજ્ઞ! “સર્વમાત્મેવાભૂત તત્કેન કં પश्येत्” આ શ્રુતિથી પારમાર્થિક સત્તા કહી છે અને “યત્ર દ્વૈતમિવ ભવતિ તદિતર ઈતરં પश्यતિ” આ શ્રુતિથી વ્યાવહારિકી સત્તા કહી છે.

વ્યાવહારી સત્તા જુ સુહાવે, કાલ્પનિકી વહ સ્પષ્ટ કહાવે ।

જ્યોં મૃદ્ ભિન્ન ઘટાદિક નાંહિ, બ્રહ્મભિન્ન ત્યોં નહિ જગ યાહી ॥ ૨૧૯ ॥

જે વ્યાવહારિકી સત્તા છે એજ વિચાર દ્રષ્ટિથી કાલ્પનિકી (કલ્પનામય) સત્તા એટલે પ્રાતિભાસિક સત્તાથી ભિન્ન નથી. જેમ ઘટ મૃત્તિકાથી ભિન્ન નથી તેમ આ જગત્ બ્રહ્મથી ભિન્ન નથી.

વાચારંભણમાત્ર^૧ જગત્ હૈ, “વાચારંભણમિતિ” શ્રુતિગત્ હૈ ।

“एतस्मिन्नुदरं” શ્રુતિ શોધન, જીવેશ્વરમેં ભેદ પ્રબોધન ॥ ૨૨૦ ॥

“વાચારંભણમ” એ શ્રુતિમાં જગત્ વાચારંભણ માત્ર છે એમ કહેલું છે. અને “એતસ્મિન્નુદરમ” એ શ્રુતિનું શોધન કરતાં જીવ અને ઈશ્વરમાં જે અનુપ્ય ભેદ બહુવાનું.

કરત તાહિકોં હોત મહાભય, ભયતેં લહત મનુજ દિનદિન ક્ષય।
“પ્રત્યસ્મિત” ઇત્યાદિ મહાનજુ, વાક્ય કહત હૈ વિષ્ણુપુરાનજુ॥૨૨૧॥

કેં છે તેને મહાન ભય પ્રાપ્ત થાય છે અને એ ભયથી મનુષ્ય પ્રતિદિન ક્ષય(વિનાશ) ને પામે છે. “પ્રત્યસ્મિત” ઇત્યાદિ વાક્યથી શ્રીવિષ્ણુપુરાણ પણ કહે છે.

उनतें ब्रह्म ज्ञानस्वरूप है, अर्थात् निर्मल ब्रह्म अनुप है ।
विन परमार्थ जहां न अन्य है, प्रपञ्च मायिक भ्रान्तिजन्य है॥२२२॥

જેથી બ્રહ્મ જ્ઞાનસ્વરૂપ છે, નિર્મલ છે અને ઉપમા ન આપી શકાય એવું કહેલું છે. પરમાર્થ (સત્ય) વિના અર્થાત્ બ્રહ્મવિના અન્ય કંઈ છેજ નહિ. જગત્ આદિ પ્રપંચમાત્ર માયિક ભ્રાન્તિથી ઉત્પન્ન થયેલ છે.

हरिगीत--“परमार्थतें वह एक” आदि वाक्य जो श्रुतिका लसे ।
उनतें पदार्थ समस्तमें चिद् भिन्न जन उरमें बसे ॥
पुनि “वेणुरन्ध्रादिक ” वचनतें वेणुरन्ध्र विहारतें ।
विलसत अनिल षड्जादि संज्ञक भिन्न भिन्न प्रकारतें ॥२२३॥

“પરમાર્થમાં બ્રહ્મ એક છે અને ચૈતન્ય રૂપ તે ઉપાધિથી મનુષ્યોના દૃઢ્યમાં- સમગ્ર પદાર્થોમાં ભિન્ન ભિન્ન છે એમ જણાય છે પણ તે “વેણુરન્ધ્રાદિ” વચનથી વેણુના રન્ધ્ર (છિદ્ર)માં વિહાર કરવાથી વાયુ જેમ પૂજા આદિ સંજ્ઞા (નામ) વાળો ભિન્ન ભિન્ન પ્રકારે વિલાસે છે તેમ ઉપાધિથી ચૈતન્ય ભિન્ન ભિન્ન ભાસે છે.

है वस्तुतः इक वायु वैसैं ब्रह्मभी इक जानहु ।
तद्भिन्न ओर न है कछु षट्प्रज्ञ ! सत्य प्रमानहु ॥
“सोऽहं स च त्वं” आदि वाक्य समूह शास्त्रनमें रह्यो ।
उनतें अभेद पुकारीकें पुनि जीव ईश्वरको कह्यो ॥ २२४ ॥

પરંતુ વાસ્તવિક રીતે વાયુ એકજ છે તેમ બ્રહ્મ પણ એકજ છે એમ જાણો. બ્રહ્મભિન્ન કંઈ છેજ નહિ. હે પટ્પ્રજ્ઞ! એ સત્ય તમે પ્રમાણરૂપ જાણો. શાસ્ત્રોમાં

જે “સોહુ” સ ચ ત્વ” આદિ વાક્ય સમૂહ છે તેનાથી એવ કંપવરનો અભેદ વિદિમ અગતવી કહેવો છે.

દોહા—નાશ કહ્યો અજ્ઞાનનો, સ્વરૂપજ્ઞાનતે સ્પષ્ટ ।

અભેદ આત્મા વ્રહ્મનો, કરત ભેદમતિ નષ્ટ ॥ ૨૨૫ ॥

સ્વરૂપના જ્ઞાનથી સ્પષ્ટ રીતે અજ્ઞાનનો નાશ કહ્યો છે, બ્રહ્મ અને એવા-ત્માનો અભેદ ભેદ બુદ્ધિને નષ્ટ કરે છે.

અવ શંકા ષટ્પ્રજ્ઞ! કલુ, કરત યહાં કર જોરિ ।

ભગવન્! મનુજ કિતેક યોં, કહત સુબુદ્ધિ નિચોરિ ॥ ૨૨૬ ॥

હવે ગુરૂ યાદવસ્વામી પ્રતિ હાથ જોડી એમના શિષ્ય ષટ્પ્રજ્ઞ શંકા કરે છે અને કહે છે જે હે ભગવન્! કેટલાએક માનતા બુદ્ધિને નિચોવી અર્થાત્ પૂઞ્ય વિચાર કરી કહે છે જે

પ્રાયઃ માયા શબ્દ નહિ, શાસ્ત્રનમેં કિહિ સ્થાન ।

હૈ તો અર્વાચીનમેં, ઉનકા કોન નિદાન? ॥ ૨૨૭ ॥

કેઇ શાસ્ત્રોમાં પ્રાયઃ [વણે ભાગે] “માયા” એવો શબ્દ છે નહિ અને છે તો તે આધુનિક શાસ્ત્રોમાં છે તેવું શું દારણ?

કરુણાકર! યહ વિષયકોં, વિશદરૂપતેં આપ ।

કહહુ ચહોં યહ ચિત્તમેં, શમે જાસુ ત્રય તાપ ॥ ૨૨૮ ॥

હે કૃપાસાગર! શુદ્ધરૂપે આપ આ વિષયને કહો એવી મારી દેખા છે. જેના અવલોકનો ત્રયતાપનું શમન થાય.

ચોપાઈ—વોલે યાદવ ગુરુ તદનન્તર, સુનહુ કથા ષટ્પ્રજ્ઞ! સવિસ્તર

‘અનૃતેન’યહ શ્રુતિ અવ જાનહુ,તિનમેં એક અનૃત પદ ઠાનહુ॥૨૨૯॥

પોતાના શિષ્યની આ શંકા સાંભળી ગુરૂ યાદવસ્વામી બોલ્યા જે હે ષટ્પ્રજ્ઞ! હું સવિસ્તર કથા કહું છું તે અવણ કરો. “અનૃતેન હિ” આ શ્રુતિમાં અનૃત પદ છે તે માયા વાચક છે.

વહ માયા કિંવા અજ્ઞાનજુ, પ્રકટ કરત યોં અર્થ જહાનજુ ।

‘ના સદસત્ અસીત્’ સુના હૈ, વાક્ય તૈત્તિરીય બ્રાહ્મણકા હૈ ॥૨૩૦॥

એ અતુત [અસત્ય] પદનો અર્થ માયા અથવા અજ્ઞાન છે કે જે આ જગતને પ્રગટ કરે છે “ના સદસત્ આસીત્” અર્થાત્ સદસત્થી વિલક્ષણ છે. હવે તૈત્તિરીય બ્રાહ્મણમાં તમઃ પદથી માયાને કહેલ છે તે સાંભળો.

તામેં શિષ્ય! ‘તમઃ’ પદજો હૈ, માયાવાચક સતતજુ સો હૈ ।

માયાં તુ પ્રકૃતિં વિદ્યાત્’ પુનિ, ‘રુદ્રો માયાભિઃ’ શ્રુતિ જો સુનિ ॥૨૩૧॥

તેમાં હે શિષ્ય! “તમઃ” એયું જે પદ છે તે નિરંતર માયાવાચક છે. વળી “માયાં તુ પ્રકૃતિં વિદ્યાત્” અને “રુદ્રો માયાભિઃ” એ બંને શ્રુતિ આપણે સાંભળેલી છે.

उनमें माया शब्द विदित है, त्यां गीतामेंभी निगदित है ।

पार्थ! दुरत्यय है मम माया, यों श्रीहरिने स्वमुख सुनाया ॥२३२॥

એમાં “માયા” શબ્દ સ્પષ્ટ છે, તેમ ગીતામાં પણ “માયા” શબ્દ કહેલો છે. “હે અર્જુન! મારી માયા દુઃખે કરી નષ્ટ થઈ શકે તેવી છે” આ રીતે શ્રી-કૃષ્ણે સ્વમુખે શ્રવણ કરાવેલું છે.

नाराच—‘अनादि माययादि’ वाक्यतें श्रीगौडपादने । उपाधि

जीवकी कहीजु अर्थ मायया बने ॥ विशुद्ध सर्व शास्त्रका

सिद्धान्त यों सुहात है । पदार्थ भेदवादो जीव ईशमें

अजात है ॥ २३३ ॥

“અનાદિ માયયા” આદિ વાક્યથી શ્રીગૌડપાદાચાર્યે માયોપાધિકને જીવ કહેલ છે. માયા શબ્દને આ રીતે સર્વ શાસ્ત્રમાં પ્રસિદ્ધ રીતે કહેલ છે જીવ અને કૃષ્ણમાં ભેદ હજી સુધી અજાત છે અર્થાત્ ભેદવાદ નથી.

हरिगीत—यदि भेदकों अनुयोगी स्वरूप विवादतें मानें तदा ।

देखो ‘घटो न पटः’ यही स्थल भिन्न घट पटसैं सदा ॥

घट भेदको अनुयोगी पट अनुयोगी स्वरूप बने नहीं ।

जब होत है व्यवहार ज्यों पट पट विना घट भेदही ॥ २३४ ॥

जे कदाय भेद अनुयोगी स्वइय भानीअं तो हे शिष्य ! जुआ. “घटो न परः” “घट अ पट नथी” आ स्थले पट घट भेदना अनुयोगी छ जेथी घट-भेदतुं अनुयोगी पट थयुं; परंतु ते अनुयोगीइय भेद भनी शके नही. यदि पट-इय अनुयोगीइय भेद होय तो ज्यों पटपट अम व्यवहार थाय छ त्यां घटभेद विनाअे व्यवहार होय छ अर्थात् त्यां घटभेद अे व्यवहार थतो नथी. यदि अनुयोगीइय भेद होय तो त्यां भेद व्यवहार थवो जेअंअे परंतु थतो नथी भाटे अनुयोगीइय भेद होतो नथी.

त्यां सर्वदा व्यवहार स्थलमें भेदभी घट आदिका ।
सुप्रसिद्ध होना चाहिए मत बोहि शास्त्र अनादिका ॥
काऊ कहे यदि भेद धर्मस्वरूप पटसें भिन्न है ।
अनुयोगीगत अनुयोगीतें अर्थात् पदार्थ विभिन्न है ॥२३५॥

तेनीज रीते निरंतर व्यवहार स्थलमां घट आदिना भेद पण सुप्रसिद्ध रीते अनुयोगीथी सिन्न होय छ. आवो निश्चय छ. कदाचित् कोठ कोठे जे भेद धर्मइय छ अने पटथी सिन्न अर्थात् अनुयोगीमां रहैलो पदार्थ अनुयोगीथी अत्यंत जुहा छ.

छप्पय—यदि मानें यह बात, एक अनुयोगी कहावे । उनगत धर्मस्वरूप, भेद पुनि भिन्न सुहावे॥ बहूरि भेदको भेद, भेदगत भेद बनेगे । धर्मस्वरूप असंख्य, उडुसम कोन गिनेगे ॥ यहस्थलानवस्था होयगी, भेदसमूलक्षयकरी । षट्प्रज्ञ शिष्य ! शोचहु तुम्है, ध्यान आद्यगुरुको धरी ॥ २३६ ॥

अे वातने कदाय भानीअं तो अेक अनुयोगी, अे अनुयोगीमां रहैल धर्मस्वरूप भेद प्रथमना अनुयोगीथी सिन्न थयो. वाणी अे घटभेद धर्मइय छ तो तेतो भेदक धर्मान्तरइयभेद मानवो पडथे. अे रीते धर्मस्वरूप भेद असंख्य भनी जशे, पछी तारानी भाइक तेनी गजुना कोणु करशे? हे शिष्य षट्प्रज्ञ ! तअे आद्य-गुरु शंकरस्वामीतुं ध्यान धरी जरा विचार करो. उक्त भेदमां भेदना समूण क्षय करनारी अनवस्था प्राप्त थशे.

हरिगीत—जात्यादि धर्म विशिष्ट वस्तु ग्रहणभेदक ग्रहनमें ।
 जवही बने तव भेदकाभी ग्रहण होगा कहनमें ॥
 पुनि भेद ग्रहणकी संगजात्यादि विशिष्ट सुधर्मका ।
 होगा ग्रहण अन्योन्य आश्रय दोष नामक कर्मका ॥२३७॥

अनुयोगी अथवा प्रतियोगीना अहंशुभां जति आदि धर्मनुं अहंशु थाय छे त्यारे अ इधनभां भेदनुं पशु अहंशु थशे. वगी भेद अहंशुनी साथे जात्यादि धर्म विशिष्ट वस्तुनुं पशु अहंशु थशे अने तेथी अन्योन्याश्रय नामको दोष आवी पशे.

दोहा—भेदविशिष्ट पटादिमें, रहत भेद यों जोन ।
 मानत है द्रढता सहित, भेदवादी मतिभोन ॥ २३८ ॥

भेद विशिष्ट पट आदिभां भेदइय धर्म रहै छे अम युद्धिशाली भेदवादीआ रहै. तो

उनकों पूछा चाहियें, अनुयोगीमें भेद ।
 रहतजु काहु सबन्धतैं, अथवा सबन्ध छेद ? ॥ २३९ ॥

अ लोकोने पूछुनुं जेअ जे अनुयोगीभां भेद कोइ सम्बन्धी रहै छे ते सम्बन्ध बिना रहै छे ?

प्रथम पक्षको काहु यदि, माने सत्य प्रबन्ध ।
 तो अनोन्याभाव सम, हैगो नित्य सबन्ध ॥ २४० ॥

अभां जे प्रथम पक्षको अर्थात् अनुयोगीभां भेद सम्बन्धी रहै छे अ सम्बन्ध जे सत्य मानवाभां आवे तो जेवो अन्योन्याभाव नित्य छे तेम तेनो सम्बन्ध पशु नित्य सिद्ध थशे.

छप्पय—अभावको सर्वत्र, विशेषणताहि सबन्धजु । होत न
 नित्य सबन्ध, कहो यदि ओर प्रबन्धजु ॥ असबन्धित यह रीत,
 पक्ष यदि अन्य प्रमानें । तो महान पुनि दोष, अनिर्णय प्रसंग

ઠાને ॥ યાતેં અનેકવિધ યુક્તિેં, ભેદ સિદ્ધ હોવે નહીં । હૈં
ગ્રન્થ લાઘવખંડન અરુ, ભેદ ધિક્કારાદિક સહી ॥ ૨૪૧ ॥

પરંતુ સર્વ સ્થળે અભાવનો વિશેષણતારૂપ સમ્બંધ હોય છે, અને તે નિત્ય સમ્બંધ હોતો નથી, આ સિવાય કદાચ કોઈ બીજો સમ્બંધ કહો તો તે અપ્રસિદ્ધ છે. પૂર્વે કહેલ બે પક્ષમાંથી જે બીજો પક્ષ અર્થાત્ અનુયાયીમાં ભેદ સમ્બંધવિના રહે છે એમ માનીએ તો અનિર્ણય પ્રસંગ હોય આવશે, માટે અનેક પ્રકારની હુકિત પ્રયુક્તિથી ભેદની સિદ્ધિ થતી નથી. હે શિષ્ય! આઘખંડન અને ભેદધિક્કાર આદિ ગ્રન્થો છે

હરિગીત—અનમેં વિવેકી પુરુષકોં દ્રક્ષપાત કરના ચાહિએં ।
અવ કહત આત્માકોં અણુ વહ વાત કરના ચાહિએં ॥
ષટ્પ્રજ્ઞ! તામેં ભેદવાદી યુક્તિ વહુત વતાત હૈ ।
સો સુનહુ તુમ હૈ શાન્ત આત્મા અણુસ્વરુપ બિન ગાત હૈ ॥૨૪૨॥

એમાં વિવેકી પુરુષોએ દ્રક્ષપાત (નજર) કરવાની જરૂર છે. હે શિષ્ય! હવે આત્માને ભેદવાદી અણુરૂપ કહે છે તે સાંભળો. આત્માનું અણુરૂપ સિદ્ધ કરવામાં ભેદવાદીઓ જે યુક્તિ બતાવે છે તે હે ષટ્પ્રજ્ઞ! તમે શાન્ત બની શ્રવણ કરો. આત્મા અણુસ્વરૂપ અને શરીરથી ભિન્ન છે.

ચોપાઈ—આત્મા યદિ અણુ હોવે તો હી, ઉત્ક્રાન્તિ^૧ ગત્યાગતિ સોહી ॥
સિદ્ધ હોત વ્યવહાર સકલ વહ, જાનત સવ કૌષીતકી^૨ શ્રુતિ યહ
જે આત્મા અણુસ્વરૂપ હોય તોજ તેના ગતિ આગતિ (ગમન-આગમન) આદિ સર્વ વ્યવહાર સિદ્ધ થાય એમ કૌષીતકી શ્રુતિથી જણાય છે.

શ્રુતિજુ“યદાઽસ્માત્”નામ સુહાવત, ઉત્ક્રાન્તિ જો ગતિ દરસાવત ।

૧ ગતિશ્રુતિ—યદાસ્માચ્છરીરાદુત્ક્રામતિ સહૈવૈતૈઃ સર્વૈસ્તુત્ક્રામતિ ॥ इति
કૌષીતકી શ્રુતિઃ

૨ આગતિ શ્રુતિ—તસ્માલ્લોકાત્ પુનરૈત્યસ્મૈ લોકાય કર્મણે ॥ इति बृ. ૪-૪-૬

“તસ્માલ્લોકાત્” શ્રુતિ પુનિ ઓર હિ, દરસાવત આગતિ ઉસ તોર હિ॥

“યદાઽસ્માત્” નામની શ્રુતિ છે તે ઉત્ક્રાન્તિરૂપ ગતિ દર્શાવે છે અને “તસ્મા-લ્લોકાત્” નામની શ્રુતિ એવીજ રીતે આગતિ બતાવે છે.

કોડ કહે યદિ અણુમતિરીતે, “સ વા^૨ એષ” આદિ શ્રુતિહીતેં ।

આત્મા નિત્ય મહાન વિકાસત, વહ કિસ બિધ અણુ હૈકેંભાસત ॥

“સવાએષઃ” આદિ શ્રુતિથી આત્માને અણુરૂપ નહિ માનનારા કોઈ પુરૂષ કદાચ એમ કહે જે આત્મા નિત્ય છે અને મહાન બની વિકાસે છે તે અણુરૂપે કેમ કરી ભાસે?

યહ શંકામેં હૈ નહિ તત્ત્વજુ, કહત શ્રુતિ પરબ્રહ્મ મહત્ત્વજુ ।

જીવાત્માકી કહી ન મહત્તા, કેવલહી બ્રહ્મકી કહી સત્તા॥૨૪૬॥

આ શંકામાં જરાએ તત્ત્વ નથી, કેવળ એ શ્રુતિ પરબ્રહ્મને “મહાન” કહી તેણું મહત્ત્વ બતાવે છે. જીવાત્માની મહત્તા કહી નથી, કેવળ પરબ્રહ્મનીજ મહાન સત્તા વર્ણવેલી છે. આમ ભેદવાદી કહે છે.

હરિગોત-“એષોઽણુરાત્મા^૩” ઓર શ્રુતિ “વાલાગ્રશતભાગસ્ય^૪” હૈ ।

વહ દોડ જોવાત્મા અણુ એસા સુનિશ્ચયતેં કહે ॥

પુનિ પ્રાણપશ્ચક જીવ આત્મામેં નિરન્તર રહત હૈ ।

કેશાગ્રકે શતભાગકો શતભાગ આત્મા કહત હૈ ॥ ૨૪૮ ॥

“એષોઽણુરાત્મા” અને “વાલાગ્રશતભાગસ્ય” એ બન્ને શ્રુતિ જીવાત્માને અણુરૂપ કહે છે, વળી પ્રાણ પશ્ચક જીવાત્મામાં નિરન્તર રહે છે, આત્મા વાળના સોભાગનો પણ શત ભાગ જેવો અણુ છે.

૧ ઉત્ક્રાન્તિગત્યાગતીનામ્ ॥ इति ब्र. सू. अ २-३-१३-१९ इति उत्क्रान्तिगत्यधिकरेण विशेषतो द्रष्टव्यम् ॥ २ स वा एष महानज आत्मा योऽयम् विज्ञान मयः प्राणेषु । इति बृ. उ. ६-६-२२ ॥ ३ एषोऽणुरात्मा चेतसा वेदितव्यो यस्मिन् प्राणः पंचधा । इति मुं. उ. ३-१-८ ॥ ४ वालाग्रशतभागस्य शतधा कल्पितस्य च । भागो जीवः स विज्ञेयः ॥ इति श्वे. उ. ५-८ ॥

शंका करे यदि कोउ ऐसी जीव जो अणुता लहे ।
तो देहके इक देशमेंही, वह सदा स्थित है रहे ॥
संपूर्ण तनमें स्थिति कदापि, नांहि आत्माकी बने ।
त्यों श्रवण--जल्पन--चलन, क्यों कर्तव्य संग बने घने ॥२४९॥

बेचनाही कुछ छे के कोउ ऐसी शंका करे जे-जे जय अणुत्प होय तो ते
देहना ऐक देशभांज रहैसे किन्तु ऐक काणभां संपूर्ण शरीरभां रहै शके नही
तो सांख्यजु, ज्ञानजु अन्ये ज्ञानजु जेवा अनेक व्यवहार ऐक साथे केम अने?
भाटे आत्मा व्यापक छे.

चोपाइ-गंगा स्नान समय ग्रीष्ममें, आत्मा इकदेशीय नियममें।
शैत्यकी उपलब्धि इक संगजु, कैसे हो इक काल प्रसंगजु ॥

तेमज अणुत्प आत्मा शरीरना ऐक देशभां रहै ग्रीष्मऋतुभां गंगा-
स्नानथी सर्वांगे ऐक काणभां शीतनातो अनुभव नही करै शके. भाटे आत्मा
व्यापक छे.

आत्मा व्यापक नहि सब तनमें, यातें शंका करनी न मनमें
क्योंकि बिन्दु इक हरिचन्दनका^१, भाग ग्रहत काहु इक तनका ॥

अणुत्प आत्मा समग्र शरीरभां व्यापक नथी, भाटे पूरे कुछल जैत्योप
लब्धिनो अनुभव करै शकै नही ऐसी शंका मनभां करवी नहि, कारण के
हरिचन्दनजु ऐक बिन्दु शरीरना कोउऐक भाग ग्रहण करे अर्थात् शरीरना कोउ
ऐक भागपर हरिचन्दनजु बिन्दु पडे

तदपि सकल तनुव्यापक आनन्द, अर्पत है अन्तरमें अनहद ।
वैसे आत्मा अणु है राजत, त्यों तनके इकदेश विराजता ॥२५०॥

तो पणु समग्र शरीरभां व्यापक जेवा आनन्द अन्तःकरणभां पूरुषरीते प्रतीत
थाय छे ऐसीही रीते आत्मा अणु छे अने शरीरना ऐक देशभां रहैसे छे.

તદપિ ચિદ્વપલબ્ધજુ હોઈ, સબ અંગનમેં ભાતત સોઈ ।
ભાંતિ પૂર્વઉક્ત પ્રકરણકે, ઉત્ક્રાન્તિ ગત્યાધિકરણકે ॥ ૨૫૩ ॥

તો પણ તે આત્મા ચૈતન્યથી ઉપલબ્ધ (પ્રાપ્ત) હોઈ શરીરના સર્વ અંગોમાં
ભાસે છે. પૂર્વોક્ત ઉત્ક્રાન્તિ ગત્યાધિકરણના પ્રકરણ પેઠે

દશ^૧ સૂત્રોતેં જીવાત્માકો, કિયો અણુત્વવિભજન બાંકો ।
“આત્માવિભુ” યોં કિય પ્રતિપાદન, રવિ ચ્વળન ન કરત આચ્છાદન

દશ સૂત્રોથી જીવાત્માને અણુરૂપ કહી તેનું ખંડન કરી “આત્મા વિભુ
વ્યાપક છે” એમ પ્રતિપાદન કર્યું. વાદળોં વગેરે સૂર્યના પ્રકાશ સ્વભાવને બાંધ
કરી શકતા નથી. આવરણને લઈ ઘડિલાર સૂર્ય ન દેખાય, પરંતુ આવરણ દૂર
થતાં સૂર્ય દેખાય છે. સૂર્ય નથી એમ ત્રણે કાળમાં કોઈ કહી શકે નહિ. તેમ
અજ્ઞાનરૂપી આવરણથી આત્મા અમુક સમય ન જણાય, પરંતુ અજ્ઞાન અલગ
થતાં આત્માનો પ્રકાશ એની મેળે દેખાય છે.

આત્મા વિભુ यदि है नहि ऐसा, पद कण्टक शिर व्याधि कैसा?।

यह अनुभवतें द्रढ जानहु मन, है असिद्ध आत्माको अणुपन ॥

આત્મા વિભુ ન હોય તો પગમાં કાંટા લાગવાથી જે દુઃખ થાય છે તેવુંજ
તેજ કાળે માથામાં તીવ્ર વેદનાજન્ય દુઃખ થાય છે. આ બન્નેનો અનુભવ નહિ
થઈ શકે, કારણકે પરમાણુરૂપ આત્મા જ્યારે પગ પ્રદેશમાં હોય ત્યારે તે માથામાં
તેજ કાળે ન હોવો એમ અણુરૂપ હોવાથી; પરંતુ બન્ને અનુભવ એક કાળમાં
થાય છે માટે આત્મા અણુરૂપ નહિ કિન્તુ વિભુ છે એમ પૂર્વાનુભવથી સિદ્ધ થાય છે.

“बाल अग्र शतभाग”ओर पुनि, श्रुति“एषाणु”आदि आगें सुनि

૧-દશ પૂર્વપક્ષસૂત્રાણિ—

૧ ઉત્ક્રાન્તિગત્યાગતીનામ્ ૨ સ્વાત્મના ચોત્તરયોઃ ૩ નાણુસ્તચ્છુતેરિતિ
ચેન્નેતરાધિકારાત્ ૪ સ્વશબ્દોન્માનાભ્યાં ચ ૫ અવિરોધશ્ચન્દનવત્ ૬ અવસ્થિતિ
વૈશેષ્યાદિતિ ચેન્નાભ્યુપગમાદ્હૃદિ દિ ૭ ગુણાદ્વા લોકવત્ ૮ વ્યતિરેકો ગન્ધવત્
૯ તથા ચ દર્શયતિ ૧૦ પૃથગુપદેશાત્ ॥ તત્રૈવ ચત્વારિ સિધ્ધાન્ત સૂત્રાણિ સન્તિ
તદ્ગુણસારત્વાત્તુ તદ્વ્યપેદશઃ પ્રાજ્ઞવત્ ૬૨ ॥ બ્ર. સૂ. ૨-૩-૧૩-૨૯

વહ ન જીવકો કહત અણુપન, કિન્તુ અર્થ હૈ ઓર શિષ્ય ! સુન॥

“વાળના અગ્રનો શતભાગ” અને “આ આત્મા અણુ” એવી જે શ્રુતિઓ પૂર્વે સાંભળી તે શ્રુતિઓ જીવાત્મા અણુ કહેતી નથી. હે શિષ્ય ! એનો અર્થ જુદોજ છે તે તમે શ્રવણ કરો.

દોહા—ચક્ષુરાદિ ઇન્દ્રિયનતેં, પરમાત્મા અગ્રાહ્ય ।

અણુત્વકા યહ અર્થ હૈ, વ્યાપક અન્તર્બાહ્ય ॥ ૨૫૭ ॥

અન્તર્બાહ્ય વ્યાપક એવો આત્મા ચક્ષુ આદિ ઇન્દ્રિયોથી અગ્રાહ્ય હોવાથી તેને અણુ કહેલ છે કિન્તુ વિચાર દ્રષ્ટિથી આત્મા અણુ નથી. આત્મા ઇન્દ્રિયનો અવિષય હોવાથી આત્માને અણુ કહેલ છે.

બુદ્ધ્યાદિક સંસર્ગતેં, આત્મામેં નિરધાર ।

સિદ્ધ કરત હૈ કોઝ જન, અણુત્વકા વ્યવહાર ॥ ૨૫૮ ॥

કેઇ કેઇ વિક્તાનો બુદ્ધિ આદિના સંસર્ગથી આત્માને અણુ કહે છે,

વહ પ્રબન્ધ નહિ વાસ્તવિક, સુનુ પ્યારે ષટ્પ્રજ્ઞ ! ।

કહ્યો પૂર્વ આચાર્યને, આત્મા વિભુ સર્વજ્ઞ ॥ ૨૫૯ ॥

પરંતુ હે સર્વ શાસ્ત્રને જાણનાર પ્યારા શિષ્ય ષટ્પ્રજ્ઞ ! અણુપણું વાસ્તવિક સિદ્ધ નથી કિન્તુ સૌપાધિક આત્માને અણુ કહેલ છે. આપણા પૂર્વાચાર્ય શ્રી-શંકરસ્વામીએ આત્માને વિભુ (મહાન) અને સર્વજ્ઞ કહેલો છે.

વિચાર કીજેં વસ્તુતઃ, જીવાત્મા યહ રીત ।

બ્રહ્મસ્વરૂપ અજ્ઞાનતેં, હોત સદૈવ પ્રતીત ॥ ૨૬૦ ॥

વસ્તુતઃ વિચાર કરીએ તો બ્રહ્મસ્વરૂપના અજ્ઞાનથી જીવભેદ પ્રતીત થાય છે.

શિષ્ય ! પરમ સિદ્ધાન્ત યહ, પરમ્પરાકો જાન ।

બ્રહ્મમીમાંસાકો અવેં, સુનહુ રહસ્ય મહાન ॥ ૨૬૧ ॥

હે શિષ્ય ! આ પરમ સિદ્ધાન્ત અનાદિ છે અને તે પરમ્પરા પ્રાપ્ત છે. હવે બ્રહ્મ મીમાંસાનું મહાન રહસ્ય કહું છું તે શ્રવણ કરો.

બ્રહ્મરૂપ ભાસત સદા, આત્મા વિભુ ઓ નિત્ય ।

જન્મ મરણ આદિક સકલ, દૈહિક ધર્મ અનિત્ય ॥ ૨૬૨ ॥

આત્મા વિભુ અને નિત્ય બ્રહ્મસ્વરૂપ છે. જન્મ, મરણ આદિ સર્વ ધર્મ દેહના છે અને તે અનિત્ય છે,

આત્માકો ઉત્પત્તિકો, લક્ષ્યો ન કબહુ પ્રબન્ધ ।

જો પદાર્થ ઉત્પત્તિયુત, તાતેં મૃત્યુ સબન્ધ ॥ ૨૬૩ ॥

આત્માની ઉત્પત્તિ કહી નથી, કારણ કે તે નિરવયવ અને અવિકારી છે અને ઉત્પત્તિવાળા પદાર્થો નાશવાન છે.

ઝ્યોં ઘટાદિ ઉત્પત્તિતેં, નિશ્ચય લહત વિનાશ ।

જ્ઞાનરૂપ આત્મા લસત, સદા અચલ અવિનાશ ॥ ૨૬૪ ॥

જેમ ઘટ આદિ પદાર્થો જે ઉત્પત્તિવાળા છે તે તેના વિનાશ પણ નિશ્ચય થાય છે. આત્મા જ્ઞાન સ્વરૂપ છે અને તે અચળ તથા અવિનાશી છે,

ચોપાઈ—આત્માકોં જૈસેં નૈય્યાયિક, માનત જ્ઞાન ગુન સુ સમવાયિક ।

વૈસેં અપને ગુરુજન કાહૂ, માનત નહિ તુમ યહ ચિત્ત ચાહૂ ॥ ૨૬૫ ॥

નૈય્યાયિક જેમ આત્માને જ્ઞાનનું સમવાયિ કારણ માને છે અને જ્ઞાનને શુભ માને છે. તેમ આપણા પૂર્વાચાર્યો આત્માને જ્ઞાનરૂપ માને છે, કિન્તુ આત્માનો જ્ઞાનશુભ માનતા નથી. આ સિદ્ધાન્તને તમે પણ સત્ય જાણશો.

જવેં સહાયક હો અજ્ઞાના, તવ જીવાત્મા કર્તા જાના ।

પેં કર્તૃત્વ સ્વતંત્ર ન ઉનકા, મહિમા બનત સકલનિર્ગુનકા ॥ ૨૬૬ ॥

જ્યારે જીવાત્મા મલિન સત્ત્વ અજ્ઞાન વિશિષ્ટ હોય છે ત્યારે તેમાં કર્તૃત્વ આદિ ધર્મો પ્રતીત થાય છે. એ અજ્ઞાની જીવાત્મા સ્વતંત્ર કર્તા હોતો નથી, કિન્તુ યોગીનાં અદ્રષ્ટ અનુસાર દુઃખાદુઃખને ભોગવે છે અને ઈશ્વર ઈચ્છાને આધીન રહે છે.

વહ કર્તૃત્વ વિરાજત કેસા?, જપાપુષ્પ સ્ફાટિકમેં જૈસા ।

ત્યોંહિ વસ્તુતઃ આત્મ અસંગા, તામેં કલ્પિત કર્તૃપ્રસંગા ॥ ૨૬૭ ॥

જેમ સ્ફટિક મણિમાં જ્યાં પુષ્પાનું પ્રતિબિમ્બ પડે છે તેમ કર્તૃત્વાદિ અન્ન કરણના ધર્મો વસ્તુતઃ ચૈતન્યમાં કલ્પિત છે, પરંતુ તે ચેતનના ધર્મો નથી, મા આત્મા અસંગ (સંગ રહિત) છે તેમાં કર્તૃત્વનો પ્રસંગ કેવળ કલ્પિત છે.

જીવાત્માનો પ્રેરક-પર છે, અન્તર્યામીસ્વરૂપ ईश्वर છે ।

જીવ ईश કેવલ આભાસજી, કલુ ન બ્રહ્મ અતિરિક્ત પ્રકાશજી॥૨૬૮

જીવાત્માનો પ્રેરક (પ્રેરણા કરનાર) અન્તર્યામી છે. તે અન્તર્યામી ઇશ્વર છે અને જીવ તથા ઇશ્વર કેવળ પ્રતિબિમ્બ રૂપ છે. વિચાર દ્રષ્ટિથી બ્રહ્મરૂપ બિમ્બર્થ તે ભિન્ન નથી.

દોહા-તદપિ સકલ યહ બ્રહ્મરૂપ, સિદ્ધ હોત ષટ્પ્રજ્ઞ ।

પરબ્રહ્મ અરુ જીવનો, ભેદ નિહારત અજ્ઞ ॥ ૨૬૯ ॥

તો પણ હે શિષ્ય ષટ્પ્રજ્ઞ! આ સર્વ બ્રહ્મસ્વરૂપ છે એમ સિદ્ધ થાય છે. પરબ્રહ્મ અને જીવાત્મામાં અજ્ઞાની હોય એજ ભેદ નિરીક્ષણ કરે છે.

વહ અભેદકા હોત હૈ, મહાવાક્યતે જ્ઞાન ।

મહાવાક્ય^૧ પુનિ “તત્ત્વમસિ,” આદિ સ્પષ્ટ પહિચાન ॥ ૨૭૦ ॥

એ જીવ ઇશ્વરનો અભેદ મહાવાક્યથી નિર્ણયિત થાય છે, “તત્ત્વમસિ” “તે તું છે” આદિ મહાવાક્યને તમે સ્પષ્ટ રીતે સમજો.

સામવેદ સુન્દર અતિ, ઉપનિષદ્જી છાન્દોગ્ય ।

હૈ ષષ્ઠમ અધ્યાયમે, આરુણિ મુનિકો યોગ ॥ ૨૭૧ ॥

સામવેદ અતિ સુંદર છે અને તેમાં છાન્દોગ્ય ઉપનિષદ્ના છઠ્ઠા અધ્યાયમાં આરુણિ મુનિની કથા છે.

શ્વેતકેતુ નિજપુત્રકોં, કિય વહ મુનિ ઉપદેશ ।

મહાવાક્ય સો “તત્ત્વમસિ,” કાટત હૈ સર્વ ક્લેશ ॥ ૨૭૨ ॥

એ કથા પ્રસંગમાં આરુણિ મુનિએ પોતાના પુત્ર શ્વેતકેતુને “તત્ત્વમસિ” એ મહાવાક્યથી ઉપદેશ આપ્યો છે કે જે મહાવાક્ય સમગ્ર કલેશને નષ્ટ કરે છે.

“તત્ ત્વં અસિ” યહ ત્રીન પદ, વાક્ય મહદ વહ એક ।

તામેં તત્ પદકો સુનહુ, વાચ્ય અર્થ સવિવેક ॥ ૨૭૩ ॥

તત્ (તે), ત્વં (તું) અને અસિ (છે). આ ત્રણ પદનું એક મહાવાક્ય છે તેમાં હે વિવેકી શિષ્ય પરપ્રશ્ન ! તત્પદનો અર્થ શ્રવણ કરો.

તત્પદ હૈ સર્વજ્ઞ અરુ, સર્વશક્તિમય ઈશ ।

જીવાત્મા અલ્પજ્ઞ હૈ, ત્વં પદ ગત સુનુ શિષ્ય ॥ ૨૭૪ ॥

તત્ પદ એ સર્વજ્ઞ અને સર્વશક્તિમાન ઇશ્વરનું વાચક છે અને ત્વમ્ પદ અલ્પજ્ઞ અને અલ્પ શક્તિવાળા જીવાત્માનું વાચક છે.

યોં અભેદ પદ ઉભયકો, કબહુ ન સંભવ પાત ।

ક્યોંકિ પરસ્પર ધર્મકો, વિરોધ જહૈં દરસાત ॥ ૨૭૫ ॥

આ રીતે બંને પદના વાચ્યાર્થનો અભેદ કોઇકાણે સંભવિત નથી, કારણ કે એ બંનેમાં અર્થાત્ જીવ અને ઇશ્વરમાં પરસ્પર વિરોધી ધર્મો છે. ઇશ્વર સર્વજ્ઞ સર્વશક્તિમાન છે અને જીવ અલ્પજ્ઞ તથા અલ્પશક્તિમાન છે.

ચોપાઈ—યાતેં અપને આદિ ગુરુજન, “તત્ત્વમસિ” આદિ જો વાક્યન ।

વાચ્ય અર્થ ઉનકો તજિ દેકેં, રાહ લક્ષણાકો દ્રુત લેકેં ॥ ૨૭૬ ॥

એટલા માટે આપણા આદિગુરુ શ્રીશંકરાચાર્ય વગેરે મહાત્માઓએ “તત્ત્વમસિ” આદિ મહાવાક્યોનો વાચ્ય અર્થ છોડી દઈ લક્ષણાથી લક્ષ્યાર્થ ગ્રહણ કરેલ છે.

લક્ષ્ય અર્થ કેવલ ગ્રહિ લીન્હો, જીવ બ્રહ્મમેં ભેદ ન ચીન્હો ।

અસ વિચાર પરિપક્વ કિયેતેં, મહાવાક્યમેં લક્ષ્ય દિયેતેં ॥ ૨૭૭ ॥

કેવળ લક્ષ્યાર્થને ગ્રહણ કરી જીવ તથા બ્રહ્મમાં ભેદ જોયો નહિ. આ રીતે વિચારને પરિપક્વ બનાવી મહાવાક્યમાં લક્ષ્ય આપવાથી અર્થાત્ તેનો લક્ષ્યાર્થ સમજવાથી

જીવ બ્રહ્મકો એક્ય દ્રઢાવત, વહી પ્રાની મુક્તિ ધન પાવત ।

અર્થાત્ જન્મ મરણતેં નિવૃત્તિ, લહત જ્ઞાની હૈ સ્વસ્થ મહામતિ ॥ ૨૭૮ ॥

મનુષ્ય જીવ અને બ્રહ્મની એકતા દ્રઢ સમજી શકે છે અને એ અભેદને જાણનાર પ્રાણી મુક્તિથી ધનને પામે છે. અર્થાત્ એ મહાન યુદ્ધિશાળી મનુષ્ય જ્ઞાની અને સ્વસ્થ (આત્મસ્વરૂપમાં સ્થિતિવાળો) બની જન્મ મરણથી મુક્ત થાય છે.

કારણ કે શાસ્ત્રોમાં મહાવાક્યોદ્ધારા અભેદ બોધનજ કરવામાં આવેલ છે અને ભેદનું ખંડન કરેલું છે, તે નીચેના સંક્ષેપ વિચારથી મુમુક્ષુઓએ જાણવું. અદ્વૈતવાદી ભેદવાદી તરફથી આશંકા કરે છે કે:—

યદિ ભેદવાદી કહે કે અહં બ્રહ્માસ્મિ! એ વાક્યથી જીવ બ્રહ્મના અભેદની સિદ્ધિ થતી નથી, કારણ કે તે બ્રહ્મ તથા જીવાત્મા પરસ્પર વિરૂદ્ધ, ધર્મવાળા છે અને જે પદાર્થો પરસ્પર વિરૂદ્ધ ધર્મવાળા હોય છે તે પદાર્થોના પરસ્પર અભેદ થતો નથી જેમકે ઉષ્ણ સ્પર્શવાળા અગ્નિનો અને શીત સ્પર્શવાળાં જળનો અભેદ સિદ્ધ થતો નથી. તેમજ જીવ બ્રહ્મની એકતા સંભવતી નથી. કારણકે ધર્મ્વર સર્વજ્ઞ અને સર્વ શક્તિમાન છે અને તેજ જગત્તુ અધિષ્ઠાન છે, ધર્મ્વરની સર્વરીતને “યઃ સર્વજ્ઞઃ સ સર્વવિત્” ઇત્યાદિ શ્રુતિઓ પણ કહે છે. અને “ઘનીશયા શોચતિ મુદ્ધમાનઃ” આ શ્રુતિથી જીવ અદ્વૈત અને અદ્વૈત શક્તિવાળો જણાય છે. તેમજ લૌકિક પ્રત્યક્ષ સર્વાનુભવ પણ “હું બ્રહ્મ નથી કિંતુ જીવ છું” એમ થાય છે. અને આ ભેદ વિષયક અનુભવ તે પણ જીવ ધર્મ્વરના ભેદને સિદ્ધ કરે છે. માટે પૂર્વ પ્રકારથી જીવ બ્રહ્મની એકતા કોઈ રીતે સ્થિર થઈ શકતી નથી, પરંતુ આ સ્થળે ભાગત્યાગ લક્ષણથી જીવ બ્રહ્મનો અભેદ સિદ્ધ કરવો. જેમ સર્વજ્ઞ, સર્વ શક્તિ-વિશિષ્ટ ચૈતન્ય જગત્તુ અધિષ્ઠાન છે તેમજ પ્રત્યગાત્મા એટલે અંતઃકરણોપલક્ષિત ચૈતન્ય પણ પ્રપંચનું અધિષ્ઠાન છે આ વિષયોમાં એક શ્રુતિ ભગવતિ છે કે “સર્વે મયિ પ્રકલ્પિતમ્” સર્વ જગત એટલે પહાડ, નદી, સમુદ્ર, પૃથ્વી, જળ તેમજ વાયુ, આકાશ અને અવ્યક્ત આ સર્વ મારામાં કલ્પિત છે; અર્થાત્ એ સર્વનું હું સાક્ષી ચૈતન્ય અધિષ્ઠાન છું. આ રીતે જીવ ધર્મ્વરની એકતા હોવાથી જેમ ધર્મ્વર ચૈતન્ય સર્વ જગત્તુ અધિષ્ઠાન ચૈતન્ય છે તેમજ સાક્ષી ચૈતન્ય પણ જગત્તુ અધિષ્ઠાન ચૈતન્ય છે.

અહં શબ્દ વાચ્ય જીવ અને બ્રહ્મપદવાચ્ય ધર્મ્વરનો અભેદ થઈ શકે નહિ, પરંતુ લક્ષ્યાર્થ એટલે અદ્વૈત અદ્વૈત શક્તિમાન જે ચૈતન્ય માત્ર અહંપદનો લક્ષ્યાર્થ અને સર્વજ્ઞ સર્વ-શક્તિમાન ચૈતન્ય માત્ર બ્રહ્મપદનો લક્ષ્યાર્થ છે. આ બંનેનો અભેદ થાય છે. માટે બ્રહ્મમાં જગત્તુ અધિષ્ઠાનપણ છે તેમજ પ્રત્યગાત્મામાં પણ જગત્ અધિષ્ઠાન સંભવે છે. પ્રત્યગાત્મામાં જગત્ કલ્પિત છે તે વિષયને ભગવતિ શ્રુતિ સ્વયં કહે છે. “મયૈવ સકલં જાતં મયિ સર્વં પ્રતિષ્ઠિતમ્ મયિ સર્વં કલ્પં યાતિ તદ્ બ્રહ્માદ્યમત્સ્યદમ્” સર્વ જગત્ મારામાં કલ્પનારૂપે ઉત્પન્ન થયું છે, તેની મારામાં સ્થિતિ છે—અને હાય પણ મારામાંજ છે અને તે અદ્વૈત બ્રહ્મ હુંજ છું. આ શ્રુતિ પ્રત્યગાત્મામાં સર્વ જગતને અધ્યસ્તરૂપ જણાવી તેને બ્રહ્મથી અભિન્ન દેખાડે છે. માટે “અહં બ્રહ્માસ્મિ” એ વાક્યથી જીવ બ્રહ્મનો અભેદ અનુભવ સિદ્ધ છે તેમાં કોઈ વિરોધ આવતો નથી. આવી રીતે પ્રત્યગાત્મા પ્રપંચનું અધિષ્ઠાન છે. પ્રપંચ મિથ્યા છે અને તેને અનેક શ્રુતિઓએ કલ્પિત કહેલ છે. તેમજ અનુમાનાદિ પ્રમાણોથી પણ પ્રપંચ મિથ્યારૂપ જ કહેલો છે; અને તેમાં મિથ્યાત્વ અનુમાનોનો આકાર નીચે આપેલો છે;—

વ્યાવહારિક: પ્રપંચ: મિથ્યા દ્રશ્યત્વાત્શુક્લિષ્ટ્યત્વાત્! વ્યાવહારિક પ્રપંચ મિથ્યા છે, દ્રશ્યત્વરૂપ હોવાથી શુક્લિષ્ટ્યની માફક અર્થાત્ શુક્લિષ્ટ્યમાં દ્રશ્યત્વ હેતુ હોવાથી તેમાં મિથ્યારૂપસાધ્ય છે; તેમજ પ્રપંચમાં પણ દ્રશ્યત્વરૂપ હેતુ હોવાથી મિથ્યાત્વવાળો પ્રપંચ છે—આ અનુમિતિપૂર્વક અનુ-

માનથી સિદ્ધ થાય છે. ભેદવાદીએ પૂર્વમાં કહ્યું હતું કે હું બ્રહ્મ નથી. આ પ્રત્યક્ષ પ્રમાણથી જીવ બ્રહ્મનો ભેદ સિદ્ધ કરનાર ભેદવાદીને પૂછવું જાઇએ કે હું બ્રહ્મ નથી. આ પ્રત્યક્ષ અંતઃકરણાદિ વિશિષ્ટ આત્માવિષે બ્રહ્મના ભેદને ગ્રહણ કરે છે અથવા શુદ્ધ આત્મામાં બ્રહ્મના ભેદને ગ્રહણ કરે છે. યદિ ભેદવાદી પ્રથમ પક્ષનો સ્વીકાર કરે તો ઠીક છે અને તે પક્ષને અમે અ-દ્વૈતવાદી પણ માનીએ છીએ, અંતઃકરણાદિ વિશિષ્ટ આત્મામાં બ્રહ્મનો ભેદ છે. અને ભેદ-વાદી યદિ ખીજ પક્ષનો સ્વીકાર કરે તો તે પક્ષ સર્વથા અયુક્ત છે; કારણ કે તે શુદ્ધાત્મા અતીન્દ્રિય હોવાથી ચક્ષુરાદિ ઇન્દ્રિયોના વિષય નથી તો તત્પ્રતિયોગિક કિંવા અનુયોગિક ભેદનું પ્રત્યક્ષ કયાંથી. યદ્યપિ શકે અર્થાત્ બ્રહ્માત્રિત ભેદનું પ્રત્યક્ષ નહીંજ થઇ શકે, વળી પ્રતિયોગી કિંવા અનુયોગીનું જ્ઞાન જ્યાંસુધી ન હોય ત્યાંસુધી “ તત્ પ્રતિયોગિક તદનુયોગિક ” ભેદનું જ્ઞાન નથી થઇ શકતું. જેવી રીતે ઘટો ન પડે: ઘટ તે પડ નથી. આ ઠેકાણે ઘટ પ્રતિયોગી છે અને પડ અનુયોગી છે અને ઘટનો જે પડમાં રહેલો ભેદ તે ઘટ પ્રતિયોગિક પડાનુયોગિક કહેવાય છે. આ ભેદના પ્રત્યક્ષ પૂર્વે ઘટ તથા પડનું પ્રત્યક્ષ હોવું જોઇએ; ત્યારેજ ઘટ પડના ભેદનું પ્રત્યક્ષ થઇ શકે છે. તેવીજ રીતે તમે શુદ્ધ આત્મા વિષે અંગીકાર કરેલો જે જીવા-ત્માનો ભેદ તે ભેદનો શુદ્ધ આત્મા અનુયોગી થશે અને તે જીવ પ્રતિયોગી થશે, અને તે બન્નેના જ્ઞાતવિના તે બન્નેના ભેદનું જ્ઞાન થશે નહીં. અને તે ભેદના અનુયોગી તથા પ્રતિ-યોગી શુદ્ધ આત્મા અને જીવ, તે બન્ને અતીન્દ્રિય હોવાથી તે બન્નેનું પ્રત્યક્ષ થઇ શકતું નથી. યદિ જીવનું પ્રત્યક્ષ નૈયાયિકાએ આત્મ મન સંયોગથી કહેલું છે અને મનને નૈયાયિકાએ ઇન્દ્રિય કહેતું છે તો મનથી જીવાત્માનું પ્રત્યક્ષ થવાથી જીવાત્માના ભેદનો પ્રતિયોગી જીવ થયો અને તેનું જ્ઞાન મનથી થઇ શકે છે. માટે જીવાત્મારૂપ પ્રતિયોગી અતીન્દ્રિય નથી; અને અતીન્દ્રિય ન હોવાથી તત્ પ્રતિયોગિક ભેદનું પ્રત્યક્ષ મનથી થશે એમ વાદી કહે તો તે સર્વથા અયુક્ત છે. કારણ કે ભેદના પ્રત્યક્ષમાં અનુયોગી તથા પ્રતિયોગી પ્રત્યક્ષ જ્ઞાનને કારણતા છે, તો પ્રતિયોગીનું પ્રત્યક્ષ હોય તો પણ શુદ્ધાત્મા સર્વથા અતીન્દ્રિય છે અને તે આત્મામાં જીવ પ્રતિયોગિક ભેદનું પ્રત્યક્ષ નહીં થઇ શકે, શુદ્ધાત્મારૂપ તેનું અનુયોગી અતીન્દ્રિય હોવાથી વળી પ્રતિયોગિક પ્રત્યક્ષની વિશ્વાસો ન સ્થંભ; છત્યાદિ પ્રતીતિ સ્થલમાં અનાવશ્યકતા કહી છે, પરંતુ અનુયોગી પ્રત્યક્ષને સર્વથા ભેદ પ્રત્યક્ષમાં હેતુ કહેલ છે. માટે જીવરૂપ પ્રતિયોગીના ભેદનો અનુયોગી જે શુદ્ધ આત્મા તે અતીન્દ્રિય હોવાથી અપ્રત્યક્ષ છે અને તેમાં ભેદ પ્રત્યક્ષ થઇ શકે નહીં, માટે ચક્ષુરાદિ ઇન્દ્રિયોથી ભેદનું પ્રત્યક્ષ થઇ શકતું નથી.

વિચાર પૂર્વક યુક્તિથી કાષ્ઠપણ ભેદની સ્થિતિ કાષ્ઠ રીતે થઇ શકતી નથી. યદિ ભેદ-વાદી ભેદને સર્વથા સત્યરૂપે સ્વીકારતો હોય તો તેને પૂછવું જોઇએ કે તે ભેદ અભિન્ન ધર્મોમાં રહેલો છે કે ભિન્ન ધર્મોમાં (આ ઠેકાણે અભિન્ન શબ્દનો અર્થ ભેદ રહિત કરવો અને ભિન્ન શબ્દનો અર્થ ભેદવાળો કરવો). તેમાં વાદી પ્રથમ પક્ષનો સ્વીકાર કરે તો તેમાં વ્યાધાત દોષ આવશે. વ્યાધાત નામ પરસ્પર વિરુદ્ધ ધર્મોના એક અધિકરણમાં સમુચ્ચય થવો તેનું નામ છે.

જેમકે પ્રસંગમાં ભેદથી રહિતપણું અને ભેદ આ બન્ને પરસ્પર વિરુદ્ધ છે અર્થાત્ જ્યાં ભેદ રહે છે ત્યાં ભેદરહિતપણું નથી હોતું; તેમજ જ્યાં ભેદરહિતપણું રહે છે ત્યાં

બોદ રહેતો નથી. આવા વિરૂધ્ધ ધર્મોના એક અધિકરણમાં સમુચ્ચય માનવામાં વ્યાજ્ઞાત દોષ આવશે અને બીજા પક્ષમાં એટલે બોદ રહિત ધર્મોવિષે બોદનું પ્રત્યક્ષ કરવાવાલા પ્રત્યક્ષ જ્ઞાનમાં બીમાપતિ થશે; અર્થાત્ બોદ રહિત ધર્મોમાં બોદ પ્રત્યક્ષ થવું તે અપ્રમાજ્ઞાન કહેવાશે. એટલા માટે અભિન્ન ધર્મોમાં ભેદ સંભવે નહીં. યદિ વાદી પૂર્વોક્ત દોષ દૂર કરવા સાર બોલે કે બોદ ભિન્ન ધર્મોમાં રહે છે. આ બીજો પક્ષ ને સ્વીકારે તો તેને પૂછવું નોંધએ કે તે બોદ પોતાથી ભિન્ન થયેલા ધર્મોવિષે પોતે રહે છે, અર્થાત્ તે ભેદ પોતેજ ધર્મોના બોદક બની ધર્મોમાં રહે છે કિંવા કોઈ બીજા ભેદથી ભિન્ન કરેલા ધર્મોમાં તે રહે છે. યદિ આ બન્ને પક્ષમાં પહેલા પક્ષનો વાદી સ્વીકાર કરે તો આત્માશ્રયદોષ આવશે. આત્માશ્રય એટલે પોતાની ઉત્પત્તિમાં કિંવા પોતાની સ્થિતિમાં કિંવા પોતાના જ્ઞાનમાં પોતાની અપેક્ષા હોવી તેને કહે છે. જેમકે આ પ્રસંગમાં તે ભેદ વિશિષ્ટ ધર્મોમાં તે ભેદની સ્થિતિ માનવામાં પોતાની બોદક તથા અપેક્ષા પડે છે તો અહીં સ્પષ્ટ રીતે આત્માશ્રયદોષ પ્રતીત થાય છે. માટે તે ભેદ વિશિષ્ટ ધર્મોમાં તે ભેદની સ્થિતિ સંભવે નહીં.

યદિ પૂર્વોક્ત આત્માશ્રયના પરિહાર માટે વાદી બીજા કોઈ ભેદને ભેદક માને અને તેનાથી ભિન્ન જે ધર્મો તેમાં પૂર્વોક્ત પ્રથમ જે ભેદ રહે છે એમ માને તો તે વાદીને પૂછવું નોંધએ કે તે બીજો ભેદપણ ભેદ રહિત ધર્મોમાં રહે છે; અર્થાત્ અભિન્ન ધર્મોમાં રહે છે કે ભિન્ન ધર્મોમાં અર્થાત્ ભેદવાલામાં રહે છે. યદિ આ જે પક્ષોમાં વાદી પ્રથમ પક્ષ સ્વીકારે તો પૂર્વની માફકજ વ્યાધાત દોષ આવશે. અને યદિ વાદી આ દોષ દૂર કરવા વારને દ્વિતીય પક્ષ એટલે ભિન્ન ધર્મોમાં ભેદ રહે છે તે પક્ષ સ્વીકારે તો તે ભેદવાદીથી પૂછવું નોંધએ કે તે બીજો ભેદપણ પોતાથી થયેલા ભિન્ન ધર્મોમાં રહે છે; અર્થાત્ રહેનાર ધર્મ પોતેજ તે ધર્મોના ભેદક બની તે ધર્મોમાં રહે છે કિંવા પ્રથમ ભેદથી ભિન્ન થયેલ ધર્મોમાં દ્વિતીય ભેદ રહે છે. અર્થાત્ પ્રથમ ભેદ એજ દ્વિતીય ભેદથી ભિન્ન થયેલ ધર્મોના ભેદક છે અથવા કોઈ ત્રીજા ભેદથી ભિન્ન થયેલ ધર્મોમાં દ્વિતીય ભેદ રહે છે અર્થાત્ તૃતીય ભેદ જેનો ભેદક છે. એવા ધર્મોમાં દ્વિતીય ભેદ રહે છે. યદિ વાદી દ્વિતીય ભેદને સ્વધર્મોના ભેદક માની ધર્મોમાં દ્વિતીય ભેદ રહે છે એમ માને તો પૂર્વની માફક આત્માશ્રયદોષ આવશે. યદિ પ્રથમ ભેદ દ્વિતીય ભેદનો ભેદક છે એમ વાદી કહે તો તેના મતમાં અન્યોન્યાશ્રય દોષ આવશે, કારણ કે અન્યોન્યાશ્રયનામ જે પદાર્થોને પોતપોતાની ઉત્પત્તિમાં કિંવા પોતપોતાની સ્થિતિમાં કિંવા પોતપોતાના જ્ઞાનમાં પરસ્પર અપેક્ષા હોય તે છે. જેમ આ પ્રસંગમાં પ્રથમ ભેદને પોતાની સ્થિતિ માટે બીજા ભેદની અપેક્ષા છે અને બીજા ભેદને પોતાની સ્થિતિ માટે પ્રથમ ભેદની અપેક્ષા છે તો આ સ્થળે સ્પષ્ટ રીતે તે અન્યોન્યાશ્રય દોષ દેખાય છે. માટે પ્રથમ ભેદ વિશિષ્ટ ધર્મોમાં બીજા ભેદની સ્થિતિ માનવામાં અન્યોન્યાશ્રય દોષ હોવાથી આ પક્ષનો વાદીએ ત્યાગ કરવો નોંધએ. યદિ વાદી અન્યોન્યાશ્રય દોષ દૂર કરવા સાર ત્રીજો પક્ષ એટલે દ્વિતીય ભેદના ધર્મોના ભેદક કોઈ તૃતીય ભેદ છે તેમ માને તો તે વાદીથી પૂછવું નોંધએ કે તે ત્રીજો ભેદપણ અભિન્ન ધર્મોમાં એટલે કે ભેદરહિત ધર્મોમાં રહે છે કે ભિન્ન ધર્મોમાં એટલે ભેદવાલા ધર્મોમાં રહે છે, આ બન્ને પક્ષમાં યદિ વાદી પ્રથમ પક્ષ સ્વીકારે તો પૂર્વની માફક વળી પણ વ્યાધાત

દોષ આવશે. યદિ તે દોષના પન્હાર માટે વાદી દ્વિતીય પક્ષ સ્વીકારે તો તે વાદીને પૂછવું જોઈએ કે તે ત્રીજો ભેદ પણ પોતાથી લિન્ન થયેલ ધર્મીમાં રહે છે:—

અર્થાત્ તે ત્રીજો ભેદ સ્વધર્મીનો ભેદક ખની તે ધર્મીમાં રહે છે કિંવા ખીજ ભેદથી લિન્ન થયેલ એટલે ખીજો ભેદ જે ધર્મીનો ભેદક છે તે ધર્મીમાં તૃતીય ભેદ રહે છે. કિંવા તે પ્રથમ ભેદથી લિન્ન થયેલ ધર્મીમાં એટલે પ્રથમ ભેદ જે ધર્મીનો ભેદક છે. તે ધર્મીમાં તૃતીય ભેદ રહે છે; અથવા કાઠ ચતુર્થ ભેદથી લિન્ન થયેલ ધર્મીમાં એટલે કાઠ ચતુર્થ ભેદ ભેદક છે જેનો તેવા ધર્મીમાં તૃતીય ભેદ રહે છે. યદિ વાદી પ્રથમ પક્ષનો સ્વીકાર કરે તો પહેલાંની માફક આત્માશ્રય દોષ આવશે અને ખીજો પક્ષ સ્વીકારે તો પૂર્વની માફક અન્યો-ન્યાશ્રયદોષની પ્રાપ્તિ થશે. અને તૃતીય પક્ષ સ્વીકારે તો ચાક્રેકાદોષની પ્રાપ્તિ થશે કારણ કે પ્રથમનો અપેક્ષિત દ્વિતીય છે અને દ્વિતીયનો અપેક્ષિત તૃતીય છે અને તૃતીયાદીને પ્રથમની અપેક્ષા હોય અને પ્રથમને દ્વિતીયની, આતુ' નામ ચાક્રદોષ છે. જેમકે આ પ્રસંગમાં પ્રથમ ભેદને પોતાની સ્થિતિમાં ખીજ ભેદની અપેક્ષા છે અને તે ખીજ ભેદને પોતાની સ્થિતિ માટે તૃતીય ભેદની અપેક્ષા છે. અને તૃતીયોયાદિ ભેદને પણ પોતાની સ્થિતિ માટે પ્રથમ ભેદની અપેક્ષા છે અને પ્રથમ ભેદને દ્વિતીયાદિ ભેદની અપેક્ષા છે. આવી રીતે પોતપોતાની સ્થિતિ માટે ચતુર્થ પંચમાદિ ભેદોની પરંપરામાં પાછી પ્રથમ ભેદની અપેક્ષા દેખાય અને પ્રથમ ભેદને દ્વિતીયાદિ ભેદોની અપેક્ષા દેખાય ત્યારે ચાક્રેકા દોષ આ સ્થળે આવે છે એમ સમજવું. યદિ વાદી કહે કે આ ચાક્રેકા દોષના પરિહાર માટે કાઠ ચતુર્થ ભેદથી લિન્ન થયેલ અર્થાત્ ચતુર્થભેદ ભેદક છે જેનો એવા ધર્મીમાં તૃતીય ભેદ રહે છે તો આ ચતુર્થ પક્ષમાં તે વાદીને અનવસ્થા દોષ આવશે. કારણ કે તે એથી ભેદ પણ પૂર્વોક્ત વ્યાઘાત, આત્માશ્રય, અન્યો-ન્યાશ્રય, ચાક્રેકા આદિ દોષોની પ્રાપ્તિના લયથી અલિન્ન ધર્મીમાં કિંવા સ્વવિશિષ્ટ ધર્મીમાં કિંવા તૃતીય ભેદ વિશિષ્ટ ધર્મીમાં કિંવા પ્રથમભેદ વિશિષ્ટ ધર્મીમાં નહીં રહે; કિંતુ કાઠ એક પંચમભેદ વિશિષ્ટ ધર્મીમાં રહેશે. આવી રીતે તે પંચમભેદ પણ કાઠ પશુભેદ વિશિષ્ટ ધર્મીમાં રહેશે. આવી રીતે ભેદ પરંપરા માનવાથી અનવસ્થા નામનો દોષ આવશે. અંતરહિત જે પૂર્વપૂર્વને ઉત્તર ઉત્તરની અપેક્ષા હોવી તેનું નામ અનવસ્થા દોષ છે. આ વ્યાઘાત, આત્માશ્રય, અન્યો-ન્યાશ્રય, ચાક્રેકા, અનવસ્થા ઇત્યાદિ દોષો ભેદની સ્થિતિને સ્થિર થવા દેતા નથી. માટે હે યાદવ! ભેદ યુક્તિને સહન કરી શકતો નથી તો શ્રુતિ સિદ્ધાંતમાં અભેદજ પ્રતિપાદન કરવામાં આવેલ છે.

પૂજ્ય સ્વામી યાદવપુરીજીને, યાવિધ કિય ઉપદેશ અદીને ।

શિષ્ય ઉભય સુનિ લહત સુતોષા, કરન લગે ગુરુકો જય ઘોષા॥૨૭૧॥

महान् समर्थो ज्ञेया पूज्य स्वाभी यादवपुरीश्वर्ये आ प्रभाषे उपदेश
आप्ये ज्ञेयं श्रवणं करी षन्ते शिष्ये (पद्मप्रज्ञ स्वाभी तथा अमरप्रसादश्च)
अत्यन्तं संतोष पाभ्या अने “ जय गुरु ” “ जय गुरु ” ज्ञेयो उन्नत निनाद
करवा लाज्या.

श्रीरघुवर श्रीमाधवजु, गुरुप्रसादकों पाइ ।
भई मयूख समाप्ति यह, मुदमंगलतें छाइ ॥
॥ इति श्रीमद्वेदान्ततीर्थपण्डितमायारामसंगृहीत
श्रीसत्पुरुषचरित्रप्रकाशे श्रीरामानुजादिमत
निरुपणपूर्वकाद्वैतरहस्यपरिकथनंनामा-
ष्टादशो मयूखः

॥ श्री गणेशाय नमः ॥

अथ एकोनविंशतिमयूखः

दोहा—तदनन्तर यादवपुरी, परमपूज्य गुरुराय ।
दूधरेजमें बहुत दिन, बसे सुशिष्य सहाय ॥ १ ॥

त्यारपछी परमपूज्य गुरुमहाराज श्रीयादवपुरी महाराज पोताना शिष्ये
सहित धन्या दिवसे पर्यन्त दूधरेजमां निवास करी रह्या.

बहुरि नलेश्वर आश्रमजु, देखन भयो विचार ।
झंझावाटकी ओर किय, शिष्य समेत विहार ॥ २ ॥

ते पछी नलेश्वरजना दर्शननी छच्छा थतां ऊँछवाडा तरई पोताना शिष्ये
पद्मप्रज्ञ तथा अमरप्रसाद सहित प्रयाण कर्युं.

दूधरेजके स्थानमें, रखे शिष्य कल्लु ओर ।
आ पहुचे झंझापुरी, आप संत शिर मोर ॥ ३ ॥

दूधरेज स्थानमां भीजा साधुज्जाने राणी संतशिशेभणि यादवपुरी महाराज
ऊँछा नगरीमां पधार्या.

સદ્ગુરુ અપને શિષ્ય પ્રતિ, કહન લગે દિન એક ।

સામ્પ્રત મેરે શરીરકા, નાંહિ ભરોસા નેક ॥ ૪ ॥

અને તેઓ એક દિવસે પોતાના શિષ્ય પરપ્રજ્ઞને કહેવા લાગ્યા જે હવે મારું શરીર રહે તેમ દેખાતું નથી.

તનમેં અતિહી વૃદ્ધપન, ઇચ્છત મન અવ યાહિ ।

પ્રમુનલેશ ઢિગ ફિલ્લકા, તટ તનવર્જન ચાહિ ॥ ૫ ॥

શરીરની અત્યંત વૃદ્ધ અવસ્થા છે, જેથી હવે મન એવું ઇચ્છે છે જે પ્રભુ નલેશ્વર સમીપે ઊલ્લસકા સરસ્વતીને કિનારે આ શરીરનો ત્યાગ કરવો યોગ્ય છે.

તદનન્તર વહ સમયકે, પૂર્વકાલ અવરોધિ ।

કહન લગે ષટ્પ્રજ્ઞકોં, સહસા ગુરુ સંવોધિ ॥ ૬ ॥

ત્યારપછી એક સમય ગુરુ યાદવપુરી શિષ્ય પરપ્રજ્ઞને સંબોધી કહેવા લાગ્યા જે.

ષોપાર્દ—જવ હોવે તન નિવૃત્ત હમારા, તવ સુનુ પ્રિય! કર્તવ્ય તુમ્હારા ।

પહિલે કૃતિ અન્ત્યેષ્ટિ ક્રિયાકો, કરના—વિધિ અવશેષ ન જાકો ॥ ૭ ॥

જ્યારે મારું શરીર નિવૃત્ત થાય ત્યારે હું પ્રિય શિષ્ય પરપ્રજ્ઞ! તમારું જે કર્તવ્ય છે તે શ્રવણ કરો. પ્રથમ તો મારા દેહની તમારે વિવિધપૂર્વકે અન્ત્યેષ્ટિ ક્રિયા કરવી.

બહુરિ તુમ્હૈ યાત્રાહિત જાના, પુનિ તુમ દુગ્ધસરાશ્રમ આના ।

નિવસિ વહાં નિજધ્યાનજુ ધરના, ઉદય ઉક્ત આશ્રમકા કરના ॥ ૮ ॥

ત્યારપછી તમારે યાત્રા માટે તીર્થસ્થાનોમાં જવું અને યાત્રા પૂર્ણ કરી ફરી દુગ્ધસર (દૂધરેજ) આશ્રમમાં આવવું, ત્યાં નિવાસ કરી આત્મચિન્તન કરશે અને ઉક્ત આશ્રમનો જેમ અને તેમ મહોદય કરવો.

વહ આશ્રમમેં વંશ તુમ્હારા, ઉદય લહેગા—વચન હમારા ।

અસ વહ જપત પ્રણવકો જાપા, યાદવ ગુરુવર ભયડ અતાપા ॥ ૯ ॥

એ આશ્રમમાં તમારો વંશ અર્થાત્ શિષ્ય પરપ્રજ્ઞ ઉદયને પ્રાર્થ થશે એવું મારું વચન છે. આટલું કહી પ્રણવ (ઐકાર)નો જપ કરતા કરતા ગુરુવર યાદવ સ્વામી સમાહિત ચિત્તવાળા બન્યા.

ब्रह्मरन्ध्रके द्वार मुदित मन, प्राणवायुको कियउ विसर्जन ।

शिष्यवृन्द षट्प्रज्ञ समेता, निरखि मुक्त निजगुरु निजवेत्ता ॥१०॥

अने प्रसन्न मनथी ब्रह्मरन्ध्र द्वारा प्राणवायुतुं तेओओ विसर्जन क्युं;
षट्प्रज्ञ आदि शिष्य समुदाये-आत्मज्ञानी ओवा पोताना गुइने मुक्त जेध

झिल्लसरस्वती तटके निकट हि, दिय समाधि गुरु तन गुनरटहि ।

विद्यमान अद्यापि वही है, “गुरु समाधि” संज्ञाजु ग्रहीहै ॥११॥

झिल्लका सरस्वतीना पश्चिम किनारा पासे गुइश्रीनां गुणगान करी गुइश्रीना
शरीरनी समाधि किया करी. आ समाधि आज पर्यन्त विद्यमान छ अने ते
“गुइसमाधि” ओवां नामथी ओणप्राय छ. महाराजश्री यादव स्वाभीछ सगुण
ब्रह्म श्रीरामना लक्ष्म अने वैष्णवोना संगी होवाथी अभने वैष्णवो यादव
दासछ किंवा यदुरामछ ओवा नामथी ओलता हुता.

यों गुरुकी अन्त्येष्टि किया कर, उभय बन्धु सद्गुनके आकर ।

यात्राहित भयऊ द्रुत तत्पर, प्रथम सिद्धपुर आये यतीवर ॥१२॥

आ रीते सद्गुइनी अन्त्येष्टि किया करी सद्गुणना लंडारइय अन्ने
अन्धुओ (षट्प्रज्ञ तथा अभरप्रसाद) यात्रा भाटे तुरत तत्पर थया अने प्रथम
सिद्धपुर क्षेत्रमां पयार्या.

वहां सरस्वतीमें किय स्नाना, बहुरि लखे माधव भगवाना ।

पुनि कर्दमके आश्रम आये, देवहुतीके दर्शन पाये ॥ १३ ॥

त्यां श्रीसरस्वतीमां स्नान करी भगवान् माधव प्रभुनां दर्शन क्यार्य. त्यांथी
कर्दम ऋषिने आश्रमे आवी देव हुतीनां दर्शन क्यार्य.

स्नान कियो पुनि बिन्दु सरोवर, देखे विभु अवतार कपिल सुर ।

वह स्थल निरखि पुनित चित्तरञ्जन, कलुक दिनन किय स्वस्वरूपचिन्तन

ते पछी बिन्दु सरोवरमां स्नान क्युं अने धृश्वरावतार भगवान् कपिल-
देवनां दर्शन क्यार्य, ओ स्थलने परम पवित्र तथा मनने आनंद आपनाइ जेध
थोडा दिवस श्रीषट्प्रज्ञस्वाभीओ अभरप्रसाद सहित त्यां आत्मस्वरूप
चिन्तन क्युं.

દોહા—ગયે સુ અર્બુદ અચલ પ્રતિ, તદનન્તર દુવ આત ।
તદ્ગિરિગત સવ તીર્થકો, અટન કિયો અવદાત ॥ ૧૫ ॥

ત્યાંથી આપુ પર્વત પ્રતિ પધાર્યા અને બન્ને ગુરૂબન્ધુઓએ એ પર્વત પર રહેલાં સમગ્ર તીર્થોનાં દર્શન કર્યાં.

યોગી અરુ જન સિદ્ધકો, પુનિત સમાગમ પાઈ ।
આમા અન્તર ઉભયકે, આનન્દકી અધિકાઈ ॥ ૧૬ ॥

ત્યાં યોગી અને સિદ્ધ પુરુષોના પવિત્ર સમાગમ પામી બન્નેના હૃદયમાં આનંદની ઘટ્ટિ થઈ.

તદનન્તર પુષ્કર પ્રતિ, કોન્હો ત્વરિત પ્રયાન ।
શ્રીપૌષ્કર આચાર્યકો, આશ્રમ લખ્યો મહાન ॥ ૧૭ ॥

ત્યારપછી પુષ્કર તરફ પ્રયાણ કર્યું અને ત્યાં પહોંચી શ્રીપૌષ્કર આચાર્યનું મહાન આશ્રમ જોયું.

વહાં બ્રહ્મગિરિતેં જિન્હૈ, લિયો જન્મ શુભ રીત ।
વહ સરવરમેં સ્નાન કિય, પ્રભુ પૂજન સહ પ્રીત ॥ ૧૮ ॥

ત્યાં બ્રહ્મગિરિથી નિકળેલ સરોવરમાં સ્નાન કરી પ્રેમપૂર્વક પ્રભુ પૂજન કર્યું.

બ્રહ્મદેવ ભગવાનકે, કિય દર્શન કરજોરિ ।
માલકેતુ આદિ પુનિત, વિચરે તીર્થ બહોરિ ॥ ૧૯ ॥

ભગવાન બ્રહ્મદેવનાં દર્શન કર્યાં અને માલકેતુ આદિ ઘણાં પવિત્ર તીર્થોમાં વિચરણ કર્યું.

ચોપાઈ—યોં તીર્થાટન કરત સુહાયે, શ્રીવૃન્દાવનમેં દુવ આયે ।
જહાં કૃષ્ણને ક્રીડા કીન્હી, ધરા વહી રાજત રસમીની ॥ ૨૦ ॥

એ રીતે સુશોભિત તીર્થોમાં ગમન કરતા કરતા બન્ને બન્ધુઓ શ્રીવૃન્દાવનમાં આવ્યા, જ્યાં શ્રીકૃષ્ણપરમાત્માએ અનેક પ્રકારની ક્રીડાઓ કરેલી છે અને જે પૃથિવી રસથી આર્દ્ર બની વિરાજે છે.

भगवद् भक्तनको अस भासत, वृज प्रदेश वैकुण्ठ प्रकाशत ।

निशदिन श्यामचरन अनुरागिनी, बहत जहा यमुना बडभागिनी॥

पृथ्वीमि जाले वेकुंठ डोय नहि शु? अम भगवद् लक्ष्मीने लासे छे डे
यां रात्रि दिवस श्याम (कृष्ण) चरुभां अनुरागवाणी लाव्यशाणी यमुना
हो छे.

तामें स्नान रु अर्चन आदि, किय द्वयने लखि धर्म अनादि ।

गोकुल मथुरा अरु गोवर्धन, पुनि बलदेव प्रभुके दर्शन ॥ २२ ॥

अ यमुनाभां स्नान तथा अर्चन किया आदि अन्ते अन्धुओअे विधिपूर्वक
रीने त्यांथी गोकुल, मथुरा अने गोवर्धन आदिनी यात्रा करी प्रभु अलदेवतां
दर्शन कर्था.

परिक्रमा वृज चौराशीकी, यात्रा भइ या बिध अति नीकी ।

बिचरे बहुरि उभय हरिद्वारा, यति षट्प्रज्ञजु अनुज सहारा ॥ २३ ॥

पृथ्वीराशीनी परिक्रमा करी. आ रीते अति सुंदर प्रकारे पृथ्वीयात्रा पूज
यतां स्वामी षट्प्रज्ञ महाराज पोताना न्हाना लाछ सहित हरिद्वार तरङ्ग पधायी.

पतितपावनी भगवती गंगा, प्रकटत अघहर तरल तरंगा ।

तामें यतियुग मज्जित भयऊ, पुनि शिवदर्शनहित दुव गयऊ ॥ २४ ॥

ज्यां पतित पावनी भगवती गंगा पोताना पदपहर तरल तरंगा
(भोजाओ) ने प्रकट करे छे, तेभां अन्ते यतीओअे स्नान कर्था अने पछी
महेश्वरना दर्शन अर्थे गया.

दक्षेश्वरके दर्शन पाये, बहुरि बिल्लकेश्वर प्रति आये ।

सूर्यकुण्डकों वन्दन करकें, देवी चण्डिका आदि अमरके ॥ २५ ॥

श्री दक्षेश्वर महोदयनां दर्शन कर्था अने त्यांथी बिल्लकेश्वर आख्या,
सूर्यकुंडने वंदन करी देवी चण्डिका आदि देवताओनां

दर्शनतें लहि आनंद उरमें, निवसे कलु दिन मायापुरमें ।

पुनि वहाँतें हृषिकेश सिधारे, रघुवर दर्शन किय अति प्यारे ॥ २६ ॥

दर्शनीयं हृदयमां आनंदं भगवती योऽहं दिवस नीलधार तथा भायापुरमां
निवास कुर्यां अने अने पाछा त्यांथी हृषिकेश सिधाव्या, त्यां योताने परम प्रिय
जेवा श्रीरघुवर रामचंद्रजनां दर्शनी कुर्यां.

मन्दाकिनीको तट अति पावन, करत करत इत उत दुव बिचरन ।

निज पूरव आचार्य विनिर्मित, चले ज्ञानमठ निरखनके हित ॥ २७ ॥

मन्दाकिनी (गंगा) ने किनारे अत्यंत पवित्र करने के लक्ष्मी अने अन्धुओं
के किनारे इतना इतना योताना पूर्वार्थ अनावेल ज्ञानमठ जेवा गया.

दोहा-आये उत्तर काशीमें, हूँ इच्छा आधीन ।

दर्शन कर सुमरन लगे, निज गुरुमठ प्राचीन ॥ २८ ॥

ज्ञानमठ जेवानी के इच्छा तेने आधीन अनी अने उत्तर काशीमां
आव्या. अने योताना प्राचीन गुडवर्ध स्थापित भठनां दर्शनी करी गुड गुणोत्तुं
रमरंज कुर्यां

कलुक समय वह स्थल रहे, निज चिन्तन के काज ।

पुनि बिचरे जन्मोत्तरी, गंगोत्तरी यतिराज ॥ २९ ॥

अने आत्मचिन्तन अर्थ डेरलोअके समय के ज्ञानमठमां निवास कुर्यां
अने पछीथी यतिराज परप्रज्ञ योताना अन्धु सहित जन्मोत्तरी तथा गंगोत्तरी
परार्थ.

कलित नाथ केदार अरु, ज्योतिर्मठ जयदाइ ।

यात्रा स्थलमें किय अटन, परम शान्तिकों पाइ ॥ ३० ॥

त्यां परम रमणीय केदारनाथ, जयदाता ज्योतिर्मठ आदि यात्रा स्थलोमां
पर्यटन करी अत्यंत शान्तिने पाभ्या.

तदनन्तर दोनों गये, बद्विनरायन धाम ।

कलुक समय लीनो वहां, यतिवरने विश्राम ॥ ३१ ॥

त्यार पछी अने अन्धुओं श्री बद्विनारायण नामनुं धाम छे त्यां गया.
यतिवर परप्रज्ञ स्वामीओ उक्त धाममां डेरलोअके समय पर्यन्त विश्रान्ति दीधी.

ब्रह्मकपालादि बहुरि, तीर्थ करत यही तोर ।

आये पुनि मायापुरी, गुरुपदसरसिज भौर ॥ ३२ ॥

त्यांथी प्रयाणु करी ब्रह्मकपाल आदि उत्तम तीर्थोनी यात्रा करता करता
गुहना सरसुभी कभगमां अमर समान प्रेम राखनास अन्ने अन्धुओ करी
मायापुरीमां आया.

चो.—चल निकसे पुनि गंगातट ग्रहि, गंगासागर गमन चित्तहि चहि
बहुरि वहांतें नैमिष नामा, किय तीरथ अतिशय अभिरामा ॥ ३३ ॥

त्यांथी गंगासागर ज्वानी धर्या थतां गंगाने किनारे किनारे यासता थया
अने गंगाथी जरा दूर अत्यंत सुंदर नैमिषारण्यनी यात्रा करी.

उभय अयोध्याप्रति पुनि आये, इष्टदेवके दर्शन पाये ।

प्रादुर्भावस्थान रघुपतिको, जानि स्वर्ग सुखप्रद संसृतिको ॥ ३४ ॥

अन्ने यतिओ अयोध्या नगरीमां आवी पढोआ अने त्यां पोताना
इष्टदेव श्री रामचन्द्र प्रभुनां दर्शन पाया. श्री रघुपतिनुं जन्मस्थान ओ
अयोध्याने स'सारनुं सुखदायक स्वर्ग जाली.

बहुत दिनन आनंद वहँ लीन्हो, मंत्रराजको जप तप कीन्हो ।

किय सरयूगंगा परिसेवन, भयउ प्रसन्न उभय यतिके मन ॥ ३५ ॥

घण्टा द्विस त्यां आनंद दीयो अने मंत्रराजको जप तथा तप आदि
कियां. सरयू गंगानुं परिसेवन अर्थात् प्रतिदिन सरयूना स्नानथी यतिओनां
मन प्रसन्न थयां.

एक समय वह पूज्य यतीवर, संत समागम हित आनंदभर ।

नगरी अयोध्या सरयूके तट, गयउ भरन ज्ञानामृततें घटा ॥ ३६ ॥

ओक समय ओ पूज्य यतिवर परप्रज्ञ स्वामी आनंदयुक्त संत समागम
अर्थे अयोध्या नगरीमां सरयूने किनारे ज्ञानरूपी अमृतथी घट (अन्तःकरण) ने
भरवा गया.

वहँ महदात्मा संग प्रसन्न हिय, रामभक्ति आनंद अनुभव किय ।

बहुरि घाट हनुमानजु नामा, रामानन्द आश्रम अभिरामा॥३७॥

त्यां प्रसन्न हृदयधी महात्माओंनी साथे रामभक्तितो आनंद अनुभव्यो
अने त्यांथी हनुमान घाट के जयां रामानंदी वैष्णवोंनुं भनाहुर आश्रम छे

जहँ आचार्य राम आनन्द प्रिय, सम्प्रदायके सिद्ध सरल हिय ।

रामभक्त अघ ओघ बिनाशक, मंत्रराजके परम उपासक ॥३८॥

त्यां श्री रामानंद संप्रदायना सरल हृदयवाणा, महान् सिद्ध, रामभक्त
अने पाप पुंजना नाश करनार मंत्रराजना परम उपासक महात्माछ

रामरूप जानत सब संतन, रामभक्ति उपदेश करत जन ।

उनको पाइ यथेष्ट समागम, मुदित भये यतियुगल विगत श्रम॥३९॥

सर्व संताने रामस्वरूप जाली भुष्य मात्रने राम भक्तितो उपदेश
आपना हुता, ऐभने यथेष्ट समागम पाभी स्वाभी परप्रज्ञ तथा अभरप्रसाद
भनभां आनंद पाव्या अने तीर्थाटनना सभअ श्रम भूली गया

मंत्रराज अरु रामतत्त्वमय, आपसमें अतिही चर्चा किय ।

वह संतकी लखि अतुलित शक्ति, जानि स्वगुरु यादवसी व्यक्ति॥४०॥

अने ओ पूज्य आचार्यनी साथे मंत्रराज तथा रामतत्त्वनी परस्पर घुली
चर्चा करी. परप्रज्ञ स्वाभीओ ओ संतनी अतुल शक्ति जेधने पोताना गुड़
यादवस्वाभी तुल्य ओ व्यक्ति छे ओभ जाली

यतिवर पाय परे द्रुत उनके, गुरु सम माने सागर गुनके ।

यजन रामी तबतेंहि कहाये, यतियुग रामघाटपें आये ॥ ४१ ॥

अने यतीओ तुरत ऐभना चरणभां पडया अर्थात् आचार्यने हुँवत
प्रक्षाम कर्या अने ऐभने पोताना गुड़ सदश गुणना सागर मान्या. आ रीते
हुँवसरना संतो ते समयथी रामीय वैष्णव गणुया. ते पछी परप्रज्ञस्वाभी अभर-
प्रसाद साथे रामघाट उपर आव्या.

रामभक्त वैष्णव जन संतजु, महात्मा आ मिलत अनंतजु ।

चर्चाविध विध तत्त्व विषयकी, सुनि पावन श्रुति होत उभयकी॥४२॥

त्यां रामलक्ष्मण, वैष्णव, संतजनो अने अनंत महात्माओं आवी भट्या.
तेओनी साथे तत्त्व विषयक (ब्रह्म सगंधी) विविध प्रकारनी बर्था करी, जे
सांख्यी अने अन्धुओने अदुज संतोष थयो.

मंत्रराज जप महिमा भारी, निरखत यति प्रतिस्थल असुरारि ।

एकसमय षट्प्रज्ञ स्वआश्रम, रामनवमीको दिन लखि उत्तम ॥४३॥

मंत्रराजना जपनो महिमा ओयो महान छे जेने प्रतापे यति षट्प्रज्ञने
प्रति स्थल (दरेक ठेकाछे) असुरना अरि श्री रामचन्द्रनां दर्शन थतां. ओक
समये तेओओ पोताना आश्रम (रामघाट)मां उत्तम रामनवमीना दिवसे

मंत्रराजद्वारा प्रमुदित मन, करन लगे श्रीरामसमर्चन ।

जपत जपत मुख श्रीरघुराई, रामघाटपें राजनी बिताई ॥४४॥

आनंदयुक्त मनथी मंत्रराज द्वारा श्री रामचंद्र प्रभुतुं समर्चन (सारी
रीते पूजन) करी मुअथी श्री रामतुं नाम जपतां जपतां आभी रात्रि
रामघाट उपर व्यतीत करी.

दोहा-इस निशिमैं षट्प्रज्ञकी, निर्मल भक्ति निहारि ।

भये भक्तिवश विश्वपति, रामचन्द्र असुरारि ॥ ४५ ॥

ओज रात्रिमां श्री षट्प्रज्ञ स्वामीनी निर्भण लक्ष्ति जेष्ठ विश्वना पति
अर दृषणु आदि असुरोना विनाशक श्री रामचंद्र तेओनी लक्षिते आधीन अन्या

स्वप्नविच उन संतकों, दिये स्वदर्श उदार ।

मंत्रराज महिमा मधुर, कहन लगे किरतार ॥ ४६ ॥

अने आ संतने स्वप्नावस्थामां उदार ओवां पोतानां दर्शन आप्यां
तेमज मंत्रराजना मधुर महिमा प्रभुओ स्वयं छह्यो.

बहुरि वास्तविक स्वरूपको, देन लगे उपदेश ।

जाग्रतिमें यह बातकी, शंका रहे न लेश ॥ ४७ ॥

अने वास्तविक स्वप्नना उपदेश आप्या.

યા હિત શ્રીષ્ટપ્રજ્ઞકો, ઉર્ધ્વપુંડ્રયુત ભાલ ।

કિયો શ્રવણ ઓ કણ્ઠમેં, તુલસીકે મણિ ડાલ ॥ ૪૮ ॥

આનંદકન્દ શ્રી રામચન્દ્ર પ્રભુએ પદ્મપ્રજ્ઞ સ્વામીજીને સ્વપ્નમાં દર્શન આપી મંત્રરાજનો મહિમા તથા પોતાના વાસ્તવિક સ્વરૂપનો ઉપદેશ કર્યો અને તે વખતે લક્ષ્મણ તસલ શ્રી રામ પ્રભુએ સાધુનું સ્વરૂપ ગ્રહણ કરી સુતેલા શ્રી પદ્મપ્રજ્ઞ સ્વામીજીના પવિત્ર ભાસમાં ઉર્ધ્વ પુંડ્ર તિલક કરી તુલસીની માળા કંઠમાં પહેરાવી જેમ બિન્દિવાળા વૈષ્ણવોના આચાર્ય શ્રી રામપ્રસાદજી મહારાજ થયા અને તેઓના કૃપાળમાં શ્રી જાનકીજીએ બિન્દિ કરી હતી તેમજ શ્રી રામ-ચન્દ્ર પ્રભુએ પદ્મપ્રજ્ઞ સ્વામીજીને કૃપા કરી તિલક તુલસી અને પોતેજ પ્રસાદી રૂપે આપ્યાં છે.

યોગીશ્વર શ્રીરામને, દિયો સુ આશીર્વાદ ।

પુનિ પ્રભુ અન્તર્ધ્યાન હુવ, કરત મક્ત જયનાદ ॥ ૪૯ ॥

યોગીજીના ધર્શન શ્રીરામપ્રભુએ સંત પદ્મપ્રજ્ઞને આશીર્વાદ આપ્યો તદનન્તર તેઓ સંતનો જયનાદ કરતા અદ્રશ્ય થયા.

ચોપાઈ—તદનન્તર જવ યતિવર જાગે, સ્મરન સ્વપ્નગત કરનજુ લાગે
વૈષ્ણવ વેષ સ્વકીય વિલોકત, યહ આનંદ વહ કિસ બિધ રોકત ॥ ૫૦ ॥

ત્યાર પછી જ્યારે યતિશ્રેષ્ઠ પદ્મપ્રજ્ઞ સ્વામી જાગ્યો થયા ત્યારે સ્વપ્નમાં આવેલી વર્તનનું સ્મરણ કરવા લાગ્યા અને પોતાનો ઉર્ધ્વ તિલક આદિ વૈષ્ણવ વેષ જોવા લાગ્યા. એ આનંદને તેઓ શી રીતે રોકી શકે?

રામકૃપાકી અકથ કહાની, માલ તિલક પ્રભુઅર્પિત જાની ।

આનંદમર અસ નિશ્ચય કીન્હો, મક્તિ પ્રસાદ પ્રભુને દીન્હો ॥ ૫૧ ॥

રામકૃપાની કથા અકથ છે અર્થાત્ કેઈ શબ્દોથી વર્ણવી શકાય તેવી નથી. પદ્મપ્રજ્ઞસ્વામીએ પોતાના કંઠમાં માળા તથા લલાટમાં તિલક પ્રભુ અર્પિત [પ્રભુએ અર્પણ કરેલું] જાણી આનંદપૂર્વક એવો નિશ્ચય કર્યો જે પ્રભુએ લક્ષ્મણ પ્રસાદ આપ્યો.

यों दीक्षित हैं कर रघुवरतें, हम कृतकृत्य भये अवसरतें ।
अब यह वेष सतत हितकारी, धरो समरेंगे हम असुरारि॥५२॥

आधी रीते साक्षात् रघुनाथना ह्वाथथी दीक्षा पायी आ शुभ अवसरने लक्ष्य अमे कृतकृत्य थया. निरंतर हित करना आ वेपने धारण करी अमे श्री रामचन्द्रनुं स्मरण करुं

परंपराके शिष्य हमारे, वह सब माल तिलक अस धारे ।
क्योंकि इष्ट प्रभु राम कहावे, प्रसाद उनको स्पष्ट सुहावे ॥ ५३ ॥

अमारी परंपराना समग्र शिष्यो आ प्रमाणे भाणा अने तिलक धारण करे अमे अमे छच्छीअ छीअ, कारण के अमारा छष्ट देव श्री रामचंद्र प्रभु कहेवाय छे अने आ तेमनो स्पष्ट प्रसाद शोभे छे अने अमने शोभा आपे छे.

यों दिन कलुक वहांहि बिताये, बहुरि प्रयागराज प्रति आये ।
गंगा यमुना ओर सरस्वती, करत जहां संगम पावन अति॥५४॥

आ रीते केलाओके द्विसो रामघाट पर विताव्या अने पछीथी अने अन्धुओ प्रयागराज आव्या. जहां गंगा, यमुना अने सरस्वतीनो अत्यंत पावन संगम थाय छे.

स्नान कियो पहिले वहँ जाई, भजन सहित गुरु ध्यान लगाई ।
पुनि वेणीमाधव अक्षयवट, आश्रम भारद्वाज लखे अट ॥ ५५ ॥

प्रथम अे त्रिवेणीना संगम पर जछ स्नान कयुं अने प्रभुभजन सहित सद्गुरुं ध्यान कयुं. तयारपछी वेणीमाधव, अक्षयवट अने भारद्वाज ऋषिनुं आश्रम करीने जेथुं.

यों दर्शन कर देवऋषिके, उभय बन्धु अति निर्मल हीके ।
यमुनातटको पथ गहि पावन, आये राजापुर उरभावन ॥ ५६ ॥

आ रीते देव तथा ऋषिनां दर्शन करी निर्मल हृदयना अने अन्धुओ यमुना किनारनो मार्ग ग्रहण करी हृदयने रथे तेवा राजापुर नामे नगरमां आव्या.

દોહા—જહાં રામકે ભક્તવર, જનમે તુલસીદાસ ।

વહી સ્થાનકોં દેલિકેં, યતિઊર વઢ્યો હુલાસ ॥ ૫૭ ॥

જ્યાં રામના ભક્ત શ્રેષ્ઠ કવિવર તુલસીદાસ જન્મ્યા એ સ્થાનને બેઠા
અને યતીઓના હૃદયમાં આનંદની વૃદ્ધિ થઈ.

સ્થાપિત તુલસીદાસકે, રામચન્દ્ર ભગવાન ।

કિય દર્શન ષટ્પ્રજ્ઞને, જાનિ મૂર્તિમય જ્ઞાન ॥ ૫૮ ॥

તુલસીદાસે સ્થાપન કરેલા શ્રીરામચન્દ્ર ભગવાનનાં ષટ્પ્રજ્ઞસ્વામીએ
દર્શન કર્યાં.

ષોપાઈ—બહુરિ વહાંતેં બન્ધુ સહારે, ચિત્રકોટ ષટ્પ્રજ્ઞ પધારે ।

મન્દાકિની ગંગામેં ન્હાયે, નિત્ય કર્મ કર નિવૃત્તિ પાયે ॥ ૫૯ ॥

અને ત્યાંથી પોતાના બન્ધુ સહિત ષટ્પ્રજ્ઞસ્વામી ચિત્રકોટ સિધાવ્યા. ત્યાં
પહોંચી મન્દાકિની ગંગામાં સ્નાન કર્યું અને નિત્ય કર્મ કરી નિવૃત્ત થયા.

પરિક્રમા કિય કાન્તાનાથકી, ભરત કૂપકે પાવન પાથકી ।

ગગરી ભરકેં શિરપેં ડારી, પુનિત ગુપ્ત ગોદાવરી વારિ ॥ ૬૦ ॥

પછી કાન્તાનાથની પરિક્રમા કરી. તેમજ ભરતકૂપનાં પવિત્રજળથી ગાગર
ભરી મસ્તકપર રેડી અને ગુપ્ત ગોદાવરીનાં જળથી પણ અંગને આર્દ્ર કર્યાં.

સ્નાન કિયો અસ તીરથ ક્રમમેં, પુનિ પહુચે અનસૂયાશ્રમમેં ।

સ્ફાટિક નામ શિલા ઢિગ જાઈ, પરમ શાન્તિ યતિવરને પાઈ ॥ ૬૧ ॥

આ રીતે ક્રમપૂર્વક તીર્થસ્નાન કર્યાં. તે પછી અનસૂયા આશ્રમમાં પધાર્યા
તે ત્યાંથી સ્ફાટિક શિલા જઈ યતિવર ષટ્પ્રજ્ઞસ્વામીએ વિશ્રાન્તિ લીધી.

સીતાકુણ્ડ કોટિ તીર્થાદિ, વિચરે લે કર રામપ્રસાદી ।

દરસ પરસ અરુ તીર્થ નિમજ્જન, રામકૃપાતેં પાવત સજ્જન ॥ ૬૨ ॥

રામની કૃપાથી સીતાકુણ્ડ અને કોટિ તીર્થ વગેરેમાં વિચરણ કર્યું. આ રીતે
પ્રભુનાં દર્શન, પ્રભુનાં ચરણોના સ્પર્શ અને તીર્થસ્નાન સત્પુરુષોજ રામની
કૃપાથી પામે છે.

चित्रकोटतें विन्ध्याचल प्रति, आये मतिके सिन्धु उभय यति ।
विन्ध्यवासिनी अष्टभुजाख्या, माताके गुनकी सुनि व्याख्या ॥६३॥

श्रुद्धिना सागररूप भन्ने यतीओ चित्रकोटथी विन्ध्याचल प्रति आओ आने
त्यां विद्वानोना भुअथी विन्ध्यवासिनी तथा अष्टभुजा नामनां माताना शुभुनी
व्याख्या अवलु करी.

दर्शन करकें टारि उदासी, आये पुनि यतिवर पुर काशी ।
विश्वेश्वर प्रभुको किय अर्चन, स्तवन समेत सहेत मुदित मन ॥

अने ओ मातानां दर्शनथी प्रसन्न थछ भन्ने यतिवर पाछा काशी नगरीमां
आओ. त्यां तेओओ स्तुति साथे प्रेमपूर्वक आनंदयुक्त भनथी श्री विश्वनाथ
प्रभुनुं पूजन कथुं.

हरिगीत-अति पुनित पुनि मणिकर्णिकाके घाटपें जा स्थित भये ।
किय स्नान पुष्करिणी-उभय यतिवर्य आनन्दित भये ॥
पुनि स्नान गंगामें सचैल कियो सुज्ञानामृत पियो ।
पूजे बहुरि परमेश-वहूँ शतरुद्रि पारायण कियो ॥ ६५ ॥

त्यांथी अति पवित्र ओवा भल्लिकर्णिकाना घाटपर पधायी त्यां पुष्करिणी
स्नान करी भन्ने यतीओओ आनंदयुक्त गंगाभां सचैल स्नान कथुं अने तीर्थ
ज्ञानरूप अमृतनुं पान कथुं. पछी श्री काशीविश्वनाथ परमेश्वरनुं पूजन करी
त्यां शतरुद्रि पारायण कथुं.

पुनि पञ्चगंगा समीपवर्ती वेणिमाधव ईशके ।
दर्शन किये श्रीकालभैरव ज्येष्ठ त्यों गजशीशके ॥
मृत्युंजय रु पिशाचमोचन देव सह सिद्धेश्वरी ।
त्यों त्रिपुरभैरवीको नमन किय जानिकें जगदीश्वरी ॥ ६६ ॥

अने पञ्चगंगानी समीपे रहैला श्री वेणीमाधव तथा अजागणेश प्रभुनां
दर्शन कथी. श्री कालभैरव गणेश, मृत्युंजय, पिशाचमोचन, सिद्धेश्वरी अने
जगदीश्वरी त्रिपुरभैरवी आदिनां दर्शनकरी नमन कथुं.

वाराहीकों वन्दन कियो बहुरि ध्रुवेश्वरकों नमे ।
 किय नमन केदारेशकों श्रीराम घट घरमें रमे ॥
 लोलार्क तीर्थ रु देवीदुर्गा शक्ति वैराटी महा ।
 दर्शन किये सब देवके अवशेष नहि कलुभी रहा ॥ ६७ ॥

वाराही भाताने वन्दन क्युं, ध्रुवेश्वरने नमन क्युं. श्री केदारेश प्रभुने प्रक्षाम करी अन्ने यतीआये त्यांथी लोलार्क तीर्थ, दुर्गादेवी अने भद्राशक्ति वैराटीदेवी आदि सर्व देवोनां दर्शन क्युं.

अन्तर्ग्रही यात्रा करत मणिकर्णिकाके घाटपें ।
 गंगेय प्रातःस्नान सन्ध्या किय सुतिलक ललाटपें ॥
 यों पूजनादिक कार्यतें निवृत्त भये यतिके पति ।
 यात्राजु पुनित प्रदक्षिणाभिध करन हिय बाढी रति ॥ ६८ ॥

भण्डिर्छिन्ना घाटपर अन्तर्ग्रहीनी यात्रा करवा भाटे अन्ने यतीआये गंगामां प्रातःस्नान, सन्ध्या तेमज ललाटमां तिलक करी पूजन आदि कार्यथी निवृत्त थई अन्तर्ग्रही यात्रा करी. ते पछी पट्प्रज्ञस्वामीना हृदयमां पयकेशी नामनी यात्रा करवा छरछा थई.

मणिकर्णिकेश्वर सह किये दर्शन प्रथम विश्वेशके ।
 असि नाम गंगाकोजु संगम स्नान किय यति अनथके ॥
 रात्रि प्रथमकी कर्दमेश्वर निकट शान्त व्यतीत की ।
 रात्रि द्वितीय श्रीभीमचण्डी निकट व्यतीत अभीत की ॥ ६९ ॥

प्रथम भण्डिर्छिन्नेश्वर अने श्री विश्वनाथनां दर्शन करी असिगंगानासंगममां स्नान क्युं. अन्ने यतीआये थाऊ वगर पछेही रात्रि श्री कर्दमेश्वर पासे शान्त रीते वितावी अने भीछ रात्रि श्री भीमचण्डी आगण निर्व्ययपण्णे व्यतीत करी.

रात्रि तृतीय रमणीय रामेश्वर महालयमें रहे ।

रात्रि चतुर्थ निवास यतिको कपिल तीर्थ सबें कहे ॥

मणिकर्णिकार्ते जाइ विभु विश्वेशके दर्शन किये ।

वाराह क्षेत्र पशुपतीश्वर जनकपुर यतिवर गये ॥ ७० ॥

श्रीशु रात्री रमणीय जेवां रामेश्वरना मंदिरमां पितापी अने शोधी रात्री कपिल धारामां निवास करी यति षट्प्रज्ञे भक्तिक्षुडिमां स्नान कथुं त्यांथी विश्वनाथ प्रभुतां दर्शन कथीं अने वाराह क्षेत्र, पशुपतीश्वर आदिनी यात्रा करी अने अन्धुआ जनकपुर गया।

दोहा-गया क्षेत्रमें पुनि गये, जो है उत्तम स्थान ।

प्रेतभावकों प्राप्त जहँ, पावत मुक्ति महान ॥ ७१ ॥

त्यांथी गया क्षेत्रमां पयार्थी के जे स्थान अति उत्तम छे अने ज्यां प्रेतभावने प्राप्त थयेतां प्राणीआं महान मुक्तिने पावे छे।

कियो वहां षट्प्रज्ञे, फलकु गंगमें स्नान ।

पुनि किय पितृ स्मरण अरु, पूजन-यजन प्रमान ॥ ७२ ॥

त्यां षट्प्रज्ञेस्वाभीजे प्रथम ईसकु गंगामां स्नान कथुं अने पछी पितृस्मरण पूर्वक पूजन तथा यजन आदि कथीं।

चोपाई-बहुरि लखे भगवान गदाधर, किय दर्शन महाविष्णुके वर
विष्णुपाद अर्चन वहँ करके, गयउ पुलस्त्य तीर्थ धृति धरकें ॥ ७३ ॥

त्यारपछी भगवान् गदाधर श्री महाविष्णुतां दर्शन कथीं अने विष्णुपाद पूजन करी वैद्यपूर्वक अने अन्धुआ पुलस्त्य नामना तीर्थ स्थानपर गया।

धौम्य तीर्थ आदिक जो स्थाना, विचरे वहँ यति बुद्धिनिधाना ।

किय दर्शन श्रीकश्यप पदके, पाये निधि अनहद आनंदके ॥ ७४ ॥

अने धौम्य तीर्थ आदि जे स्थान हुतां त्यां बुद्धिना निधि रूप यति षट्प्रज्ञे विचरे कथुं, श्री कश्यप पदनां दर्शन करी अत्यंत आनंदने प्राप्त कथीं।

बहुरि चले फलकुतट प्यारे, बुद्धदेव भगवान निहारे ।

ब्रह्मसरःस्थ आम्रतरु पावन, उनको किय जलतें परिसिंचन॥७५॥

त्यांथी इसकु गंगाने किनारे गमन करी भगवान् बुद्धदेवनां दर्शन कर्यो
अने ब्रह्मसरोवरमां रहेल आम्र वृक्षने जण सिंचन कर्यो.

कियो बहुरि फलकुमें स्नानजु, मतंग ऋषिकी वापी महानजु ।

तामें स्नान कियो प्रमुदित मन, धर्मपृष्ठमें किय पितृ चिन्तन॥७६॥

पाछुं इसकुगंगाभां स्नान कर्यो. अने मतंग ऋषिनी जे महान् वापी
(वाप) छे तेमां आनंदयुक्तमनथी स्नान कर्यो. तथा धर्म पृष्ठमां पितृचिन्तन कर्यो.

अक्षयवटके किय पुनि दर्शन, वैजनाथ विचरे मनु शिवगन ।

तारकनाथ क्षेत्र पुनि काली, श्रीभुवनेश्वर साक्षी गुपाली ॥७७॥

त्यांथी आक्षी वणा अक्षयवटनां दर्शन कर्यो. त्यांथी अने अन्धुआ जण
शंकरना गजुन होय? तेम वैजनाथ पधार्यो. तारकनाथ, काली क्षेत्र, श्री भुवनेश्वर
अने साक्षी गुपाल

इसविध तीर्थोकी यात्रा कर, आये श्रीजगदीश यतीश्वर ।

प्रथम महोदधिमें किय स्नाना, बहुरि लखे जगदीश भगवाना॥७८॥

जे रीतनां तीर्थ स्थानोनी यात्रा करी यतिराज षट्प्रज्ञस्वामी श्रीजगदीश
क्षेत्रमां पधार्यो त्यां प्रथम महोदधिमां स्नान कर्यो अने पछी भगवान् जगदीशनां
दर्शन कर्यो.

जो राजत नीलाद्रि शिखरपें, करत कृपा पुण्यात्मा नरपें ।

वह जगदीश प्रसाद सुआदर, ग्रहिवेकों शोचत यति मन घर ॥

जे जगदीश भगवान् नीलाद्रि (पर्वत) ना शिखरपर विराजे छे अने
पुण्यात्मा प्राणी उपर कृपा करे छे. जेभनो प्रसाद आदरपूर्वक अलुण्ण करवा भाटे
यति षट्प्रज्ञस्वामी पोताना मनइपी घरमां विचार करवा लाग्या.

दोहा—कहन लगे निज बन्धुकों, श्रीजगदीश प्रसाद ।

दुर्लभ है देवादिकों, बन्धो! बिनहि विवाद ॥ ८० ॥

અને પોતાના અન્ધ અમરપ્રસાદને કહેવા લાગ્યા જે હે ભાઈ! શ્રી જગદીશનો પ્રસાદ દેવઆદિને પણ દુર્લભ છે. આ વાર્તા વિવાદ વગરની છે.

યહ પ્રસાદકે પ્રહનમેં, જાતિભેદ કલુ નાંહિ ।

ગ્લાનિ માનસિકતેં જરત, નર પાતક અવગાહિ ॥ ૮૧ ॥

આ શ્રી જગદીશના પ્રસાદનું અહુણ કરવામાં કોઈ પ્રકારનો જાતિભેદ નથી. જે મનુષ્યના મનમાં આ રીતનો પ્રસાદ લેતાં ગ્લાનિ થાય છે તે પાપ કરે છે અને દુઃખી થઈ

ભગવદ્ભક્તિ રહિત ત્યોં, એસે માનવ હોત ।

ચાતેં શ્રીજગદીશકો, પ્રસાદ સુરસરિ સ્તોત ॥ ૮૨ ॥

ભગવદ્ ભક્તિયો રહિત અને છે, એટલામાટે શ્રી જગદીશનો પ્રસાદ ગંગાના પ્રવાહ જેવો પાવન છે.

યહ્ં અપને આચાર્યવર, શ્રીશંકર ભગવાન ।

જિન્હૈ જાતિકે ભેદ વિન, પ્રહ્યો પ્રસાદ મહાન ॥ ૮૩ ॥

આ સ્થળે આપણા ઐષ્ટ આચાર્ય ભગવાન શંકરાચાર્ય પણ પધારી જાતિભેદ વિના પ્રસાદ અહુણ કરેલો છે.

યોં શ્રીમધ્વાચાર્ય અરુ, વિદિત વહ્નમાચાર્ય ।

કિય જગદીશ પ્રસાદતેં, સબને ભોજન કાર્ય ॥ ૮૪ ॥

એવીજ રીતે રામાનુજાચાર્ય શ્રીમધ્વાચાર્ય અને વલ્લભાચાર્ય આદિ સર્વ મહાત્માઓ જગદીશનો પ્રસાદ જમેલા છે.

વૈસે પુરુષ પવિત્રને, કો ન ગ્લાનિ કલુ રીત ।

અપનેકોંમી ગ્રાહ્ય હૈ, પ્રમુ પ્રસાદ સહ પ્રીત ॥ ૮૫ ॥

એવા પવિત્ર પુરુષોએ પણ શ્રી જગદીશનો પ્રસાદ અહુણ કરવા સમયે ગ્લાનિ કરી નહોતી. તે એ પ્રભુનો પ્રસાદ પ્રેમપૂર્વક આપણે પણ અહુણ કરવા ચોખ્ય છે.

યોં કહકેં નિજબન્ધુ પ્રતિ, લહ જગદીશ પ્રસાદ ।

કિય દર્શન ગુરુ પીઠકે, કર મુદ્ભર જયનાદ ॥ ૮૬ ॥

આ રીતે પોતાના બન્ધુ પ્રતિ વાર્તાલાપ કરી શ્રીપદપ્રજ્ઞસ્વામીએ શ્રી જગદીશને પ્રસાદ બ્રહ્મણ કર્યો અને આનંદયુક્ત જયનાદ કરતા બન્ને બન્ધુઓએ ગુરૂ પીઠ શ્રી શંકરાચાર્યમઠનાં દર્શન કર્યાં.

ગંગાસાગર પ્રતિ ગમન, કિયો વહુરિ સહ બન્ધુ ।

કપિલદેવ ભગવાન જહૈં, થે કરુણાકે સિન્ધુ ॥ ૮૭ ॥

અને ત્યાંથી ગંગાસાગર પ્રતિ ગમન કર્યું જ્યાં કશ્ચિસિન્ધુ ભગવાન કપિલદેવનું આશ્રમ હતું.

ચોપાઈ—કર उनके दर्शन यतिराजा, प्रभु महत्त्व सुमरत सुखसाजा ।

देवी ब्रह्मपुत्राके दर्शन, सह कामाक्षी किये अघमर्षेन ॥ ८८ ॥

યતિરાજ પદપ્રજ્ઞસ્વામીએ પોતાના બન્ધુ સહિત ત્યાં જ્યાં કપિલદેવનાં દર્શન કર્યાં અને સુક્તિરૂપી સુખસાજને આપનાર પ્રભુની મહત્તાનું સ્મરણ કર્યું. તે પછી પાપને નાશ કરનાર કામાક્ષી દેવી સહિત બ્રહ્મપુત્રનાં દર્શન કર્યાં.

बहुरि सप्तगोदावरी आये, पन्ना नरसिंह दर्शन पाये ।

तीर्थ पक्षी पुनि धाम चिदम्बर, हो आये श्रीरंगम यतिवर ॥ ८९ ॥

ત્યાંથી સપ્ત ગોદાવરી થઇ પન્ના નરસિંહ પ્રભુનાં દર્શન કર્યાં અને પક્ષી તીર્થ તથા ચિદંબર આદિનાં દર્શન કરી યતિવર પદપ્રજ્ઞસ્વામી શ્રી રંગમ પધાર્યાં.

वहँ श्रीरंग अभिध भगवाना, किय उनके दर्शन गुन गाना ।

पुनि दक्षिण अरु उत्तर नामा, कावेरी तीरथ अभिरामा ॥ ९० ॥

ત્યાં શ્રીરંગના નામે ભગવાનનાં દર્શન અને ગુણગાન કર્યાં, ત્યાંથી દક્ષિણ કાવેરી અને ઉત્તર કાવેરી નામની સુંદર યાત્રા કરી.

तामें किय स्नानादिक काजा, आनन्दित भयऊ यतिराजा ।

यहँ कावेरी पवित्र वहत है, “गंगा”अस अभिधान ग्रहत है ॥ ९१ ॥

તેમાં સ્નાન આદિ કાર્ય કરી યતિરાજ પદપ્રજ્ઞસ્વામી આનંદ પામ્યાં એ સ્થળે પવિત્ર કાવેરી વહે છે. અને તે “ગંગા” એવું નામ ધારણ કરે છે. અર્થાત્ કાવેરી ગંગા-કહેવાય છે.

वेष्टित जो प्रभु श्रीरंगमकों, टारत दुरित सहित जगभ्रमकों ।
जहँ आचार्य पंथ रामानुज, आधिपत्य धारत है निजभुज ॥९२॥

जे कावेरी गंगा श्रीरंगम प्रभुने वीटावने रहैली छे अने जे पापपुंज सहित जगतनी आन्तिने गणे छे. जयां रामानुज सम्प्रदायना आचार्यनुं आधिपत्य छे अर्थात् जे श्रीरंगम प्रभुस्थाननां कार्य आदिनी सकल व्यवस्था उक्त रामानुजमतानुयायी आचार्यने हुस्तक थाय छे.

वहां जम्बुकेश्वर प्रभु दर्शन, कर षट्प्रज्ञ लगे हिय हर्षन ।
तहँ गिरिस्थ गणपति दर्शन कर, नमन कियो लखिशंभु शिवङ्कर ॥९३॥

त्यां श्री जम्बुकेश्वर प्रभुनां दर्शन करी षट्प्रज्ञस्वामी आनंद पाभ्या अने पर्वतपर रहैला गणपतिना दर्शन करी त्यां शिवंकर शिवलुनां दर्शन करी अने त्यां श्री भद्रनां

दोहा—श्रीमेनाक्षी देवीको, दिव्य पीठ दुःखहारी ।
यतिवरने उनके किये, दर्शन आनंदधारी ॥ ९४ ॥

हुअने हुरवावाणी श्री मेनाक्षी देवीनां यति षट्प्रज्ञे आनंदपूर्वक दर्शन करी.

सुन्दरेश भगवानके, किय दर्शन करजोर ।
बहुरि वहांतें दुव गये, बोलत रामकिशोर ॥ ९५ ॥

त्यां भगवान् सुन्दरेश्वरनां दर्शन करी अने ते पछी अने अन्धुआ श्री राम प्रभुनुं भजन करता नवग्रह गया.

नवग्रहकों करिकें नमन, दर्भशयनको धाम ।
देख्यो श्रीषट्प्रज्ञने, समरत मुख श्रीराम ॥ ९६ ॥

त्यां नवग्रहाने नमन करी षट्प्रज्ञस्वामीअ मुण्डी श्री रामचन्द्रना नामनुं स्मरण करता करता दूर्भ शयन भगवाननां दर्शन करी.

चलत चलत यतिवर उभय, श्रीरामेश्वर नाम ।
तीर्थ क्षेत्रमें पहुचकें, लहत भये विश्राम ॥ ९७ ॥

यासतां यासतां अने यतिअ श्री रामेश्वर धामनां पधायी.

તદનન્તર ષટ્પ્રજ્ઞને, કિયો મહોદધિ સ્નાન ।

વન્દે બહુરિ વિનોદયુત, ગૌરી સહ ભગવાન ॥ ૯૮ ॥

ત્યારપછી શ્રી ષટ્પ્રજ્ઞસ્વામીએ મહોદધિમાં સ્નાન કરી ગિરિજા સહિત ભગવાન રામેશ્વરને પ્રેમ પૂર્વક વંદન કર્યું.

રામેશ્વર પ્રભુકો કિયો, પૂજન સ્નેહ સમેત ।

ચતુર્વિંશતિ તીર્થમેં, કિય મજ્જન-સહ હેત ॥ ૯૯ ॥

તે પછી સ્નેહ સહિત પ્રભુ રામેશ્વરનું પૂજન કર્યું અને ચોવીશ તીર્થોમાં સ્નાન કર્યું.

બહુરિ જટાયુ તીર્થમેં, કિયો ઉભયને સ્નાન ।

દર્શન શ્રીકોદણ્ડકે, કિયે જાનિ ભગવાન ॥ ૧૦૦ ॥

ત્યાંથી અને બન્ધુઓએ જટાયુતીર્થમાં સ્નાન કર્યું અને કોદંડ ભગવાનનાં દર્શન કર્યાં.

ચો.-લક્ષ્મણકુણ્ડ લક્ષ્યો અતિ લોના, સીતાકુણ્ડ અમિત સુખમોના

રામકુણ્ડ આદિકમેં સ્નાના, કરદેખે સેતુ ભગવાના ॥ ૧૦૧ ॥

અત્યન્ત સુંદર લક્ષ્મણ કુંડ, સીતાકુંડ તેમજ રામકુંડ આદિ સર્વ કુંડોમાં સ્નાન કરી ધનુષતીર્થમાં સેતુ ભગવાનનાં દર્શન કર્યાં. અર્થાત્ શ્રીરામચન્દ્ર પ્રભુએ મહોદધિપર સેતુ (પાળ) બાંધેલ તેનાં દર્શન કર્યાં.

સેતુ દર્શનતેં ષટ્પ્રજ્ઞ જુ, મયે અતુલ આનન્દનિમગ્ન જુ ।

કહન લગે નિજ લઘુ બન્ધુ પ્રતિ, સેતુ દર્શ-અર્પત મુક્તકી ગતિ ॥ ૧૦૨ ॥

સેતુ દર્શનથી ષટ્પ્રજ્ઞસ્વામી અતુલ આનંદમાં મગ્ન બન્યા અને પોતાના નહાના ભાઈને કહેવા લાગ્યા જે આ સેતુનાં દર્શન મુક્તિ આપે છે. અર્થાત્ સેતુ દર્શનથી મનુષ્ય મોક્ષને પામે છે.

યહ વારિધિ પ્રાચીદિગ્ પાકર, લહી મહોદધિકી સંજ્ઞા વર ।

સોહત હમ દ્રગ સન દધિ વૈસા, શાન્ત ગુનનતેં બ્રાહ્મણ જૈસા ॥ ૧૦૩ ॥

આ પૂર્વ સમુદ્ર મહોદધિ એવું નામ મેળવી શાન્ત ગુણોથી જેમ બ્રાહ્મણ શોભે તેમ શોભી રહ્યો છે.

यह पश्चिम सागर द्रग आवे, क्षत्रिय जैसा शूर सुहावे ।

यों कह उभय सिन्धुमें स्नाना, किय यतिवरने कर गुनगाना ॥१०४॥

आ पश्चिम दिशाभां जे रत्नाकर सागर देआय छ ते क्षत्रियनी घेडे शौर्य गुणवायो शोखे छ. आभ कही अन्ते अन्धुओअे समुद्रनां गुणगानपूर्वक तेभां स्नान क्युं.

पुनि निज इष्ट रामप्रभु नामा, स्मरन लगे यति पूजन कामा ।

तदनन्तर वर तीर्थ जनार्दन, गयउ सहोदर उभय मुदित मन ॥१०५॥

ते पछी षट्प्रज्ञस्वाभीअे पोताना इष्ट श्री रामचन्द्र प्रभुनां पूजन करी स्मरण क्युं अन्ते त्यारपछी आनंदपूर्वक अन्ते अन्धुओअे जनार्दन नामना तीर्थस्थान पर गया.

दरस जनार्दन प्रभुके कीन्हे, यति बिन को अस प्रभुपथ चीन्हे ।

सागर स्नान कियो पुनि सुन्दर, धूप जनार्दनको शुभमन्दिर ॥१०६॥

श्री जनार्दन (विष्णु परमात्मा) प्रभुनां दर्शन क्युं. यति बिना आरीते प्रभुना भागिने कोण शोखे? ते पछी अन्ते अन्धुओअे समुद्रस्नान करी भूतप्रेतादि नाशक जनार्दनना जे धूप तेनां दर्शन क्युं.

ब्रह्मदेवकृत याग कहावे, उनको हव्य पदार्थ सुहावे ।

वोही धूप जनार्दन नामा, किय दर्शन उनके अभिरामा ॥१०७॥

आ जनार्दन धूप ब्रह्मदेवे त्यां याग क्युं हुतो तेना जे हव्य पदार्थ शेष रहैस ते छ, ते पुण्यस्वरूप जनार्दन धूपनां दर्शन करी

बहुरि वहांतें करत प्रयाणा, पद्मनाभ पहुचे शुभ स्थाना ।

कन्या आदि कुमारी तीरथ, कर यतिने किय सफल मनोरथ ॥१०८॥

त्यांथी प्रयाण करी पद्मनाभ नामना शुभ तीर्थ स्थानभां पदारी यतिवर षट्प्रज्ञस्वाभीअे पद्मनाभ प्रभुना दर्शन करी त्यांथी कन्याकुमारी आदि तीर्थनी यात्रा करी पोताना सर्व मनोरथ सङ्ग क्युं.

दोहा—गयउ आद्यकेशव पुनि, यतियुग सह आनन्द ।

तोताद्यादिक तीर्थ सब, किये महा सुखकन्द ॥ १०९ ॥

ત્યાંથી આનંદપૂર્વક આઘકેશવનાં દર્શન કરી શ્રી રામાનુજ પીઠનાં દર્શન કર્યાં અને ત્યાંજ ભૂદેવી તથા શ્રી દેવી સહિત તોતાદ્રિ ભગવાનનાં દર્શન કર્યાં ને ત્યાંથી તુણ્ણેલ્લીમાં તામ્રપર્ણીમાં સ્નાન કર્યું અને પછી

કાઝીવરમ ગયે બહુરિ, શિવપુરીકે શુભ સ્થાન ।

નમન સહિત નિરખત મયે, આમલેશ ભગવાન ॥ ૧૧૦ ॥

ત્યાંથી શિવકાંચી ગયા અને શિવપુરીના એ શુભસ્થાનમાં આમલેશ્વર ભગવાનનાં દર્શન કર્યાં.

વરદરાજ અભિધાન જો, ર્દેશ ધામ અભિરામ ।

વહાં અનુજ સહ જાડકે, યતિને કિયે પ્રણામ ॥ ૧૧૧ ॥

ત્યાંથી વિષ્ણુ કાંચીમાં વરદરાજ નામે ભગવાનનાં યતિ ષટ્પ્રજા મહારાજે પોતાના ન્હાના ભાઈ સહિત દર્શન કરી પ્રણામ કર્યાં.

યહાં શૈવ વૈષ્ણવ ઉભય, ર્ષાયુત અન્યોન્ય ।

દેલિ મયે લેદિત યતી, વિનમતિ પંડિતમન્ય ॥ ૧૧૨ ॥

એ સ્થળે શૈવ તથા વૈષ્ણવ કે જેઓ યુદ્ધિરહિત છતાં પોતાને પંડિત માનતા હતા તેઓને પરસ્પર ઇર્ષાયુક્ત બેઠે શ્રી ષટ્પ્રજાસ્વામીના મનમાં બેદ થયો.

उन सबके अज्ञानमय, जीवन निन्दित जानि ।

संतवर्य षट्प्रज्ञने, प्रभु इच्छा पहिचानि ॥ ११३ ॥

તે સર્વનું અજ્ઞાનમય નિન્દાયોગ્ય જીવન બેઠેને ષટ્પ્રજા મહારાજે મનમાં વિચાર્યું કે પ્રભુની આવી ઇચ્છા હશે તોજ આમ બન્ને વર્તતા હશે.

वेंकटाद्रिकी और किय, सह लघु बन्धु प्रयान ।

कालाहस्ति तीर्थको, महिमा लख्यो महान ॥ ११४ ॥

ત્યાંથી વેંકટેશ તરફ પોતાના લઘુ બન્ધુ સહિત પ્રયાણ કર્યું અને ત્યાંજ વેંકટેશ ભગવાનનાં દર્શન કરી કાલાહસ્તિ તીર્થનો મહાન્ મહિમા બોલ્યો.

पीठ शृंगेरी अति पुनित, गुरु सुरेश्वर धाम ।

किष्कंधा अरु हेमपी, किये तीर्थ अभिराम ॥ ११५ ॥

अत्यंत पवित्र शगेरी पीठ के ले पोताना सदगुरु श्री सुरेश्वराचार्यद्वारा
धाम छे त्यां थोडा दिवस रह्यो किंकर्षा अने छेअपी आदि तीर्थोंमें पधारी मनोरम
यात्रा करी.

चो.—गोकर्णेश्वर गयउ वहांतें, यतियुग निजरतियुन मुदमाते ।

बहुरि मल्लिकार्जुन प्रति आये, शंभु भीमशंकर मन भाये ॥११७॥

त्यांथी गोकर्णेश्वर पधार्या. आत्मरतिवाणा अने आनंदधी भक्त अने
अने यतीअः त्यांथी कृष्ण गंगाना तट उपर भद्रिजकाष्ठान्तर्गत दर्शन करी श्रीभशंकर,

नागेश्वर घुष्मेश्वर योंही, त्र्यंबक नामा ईश्वर त्योंही ।

वन्दे विधियुत पुण्यघटीमें, पहुचे यतिवर पञ्चवटीमें ॥ ११८ ॥

नागेश्वर, घुष्मेश्वर अने त्र्यंबकेश्वर नामता ज्योतिर्लिंगनी यात्रा करी
पञ्चवटीमें पधार्या.

जहां बहत गोदावरी गंगा, पतितपावनी सरित अभंगा ।

रामकुण्डपे वहाँ द्रुत जाई, प्रभुपदपंकज ध्यान लगाई ॥ ११९ ॥

ज्यां पतितने पावन करनारी गोदावरी गंगा अलग प्रवाहधी वहे छे
त्यां रामकुंड पधार्या अने प्रभुपदपंकज स्मरण कर्यो.

यतिवरने किय इष्ट उपासन, कियो स्नान शिर धरी गुरु शासन ।

सन्ध्यावन्दन आदिक काजा, करत भये वहाँ दुव यतिराजा ॥१२०॥

यतिवर परप्रज्ञभट्टाराजे छष्टदेव रामनी उपासना करी अने गुरुआज्ञाने
भाये बढावी गोदावरीमें तेमज कुंडमें स्नान करी सन्ध्यावन्दन आदि कार्य कर्यो.

पुनि गोदावरी गंगाके तट, करन लगे विचरन यति उद्भट ।

किय निज अनुज सहित प्रमुदित मन, स्फाटिक नाम शिलाके दर्शन

त्यारपछी गोदावरी गंगाने किनारे किनारे उत्साही यतिगुग्म विचरण
करवा लाव्या अने स्फटिक नामे शिलानां आनंदयुक्त मनथी दर्शन कर्यो.

पाण्डुतीर्थ आदिक पुनि गयऊ, कलुक समय वहाँ निवसित भयऊ ।

मंत्रराजको जपत सुजापा, लहत भये आनंद अमापा ॥ १२२ ॥

ત્યાંથી પાંડવતીર્થે આદિ સ્થળે ગયા અને થોડો સમય ત્યાં નિવાસ કર્યો. મંત્રરાજનો જાપ કરતા અને યતીઓ અભાષ આનંદને પ્રાપ્ત થયા.

હ્યાત અમરકણ્ઠક અભિધાતે, નર્મદોત્તરી ગયડ વહાંતે ।
ૐ કારેશ્વરકી યાત્રા કર, ગયે ડમયશ્રીમહાકાલેશ્વર ॥ ૧૨૩ ॥

ત્યાંથી અમરકંઠક નામે પ્રખ્યાત થયેલ નર્મદાત્તરી કે જ્યાંથી નર્મદા ગંગા નિકળે છે. તેની યાત્રા કરી નર્મદા તટે શ્રી ઐકારેશ્વરની યાત્રા કરી અને ઉજ્જૈનમાં મહાકાલેશ્વરનાં દર્શન કર્યાં.

યાવિધ યાત્રા કરકેં પૂરન, ઝીંઝુવાટ આયે યતિ તૂરન ।
વહાં પૂજ્ય નિજકે ગુરુ યાદવ, ડનકી સમાધિ નિકટ ધરી માર્દવ ॥ ૧૨૪ ॥

આ રીતે સમગ્ર યાત્રા પૂર્ણ કરી અને બન્ધુઓ ઝીંઝુવાટા પધાર્યા ત્યાં પોતાના ગુરુ યાદવસ્વામીની સમાધિ પાસે કોમળતાને ધારણ કરી

કિય દર્શન સાષ્ટાંગ પ્રણતિ કર, કલુકસમય વહું નિવસે યતિવર ।
બહુરિ વહાંતે બન્ધુ સહારે, દુગ્ધરેજ ષટ્પ્રજ્ઞ પધારે ॥ ૧૨૫ ॥

સાષ્ટાંગ પ્રણામ પૂર્વક દર્શન કર્યાં અને થોડો સમય ત્યાં નિવાસ કર્યો. પછીથી પોતાના બન્ધુ અમરપ્રસાદ સહિત ષટ્પ્રજ્ઞસ્વામી દ્વધરેજ પધાર્યા.

અનુષ્ટુપ્--સર્વવિચાર્ણવં દેવં, ભક્તદુઃસ્વાપહારકમ્ ।
શ્રીષ્ટપ્રજ્ઞં મહામાન્યં, ગુરું વન્દે પુનઃપુનઃ ॥

સર્વ વિદ્યાના સાગરરૂપ, ભક્તરાજોનાં દુઃખોને હરનાર અને મહાપુરુષોમાં માન્ય થયેલા શ્રી ષટ્પ્રજ્ઞગુરુને હું વારંવાર વંદન કરું છું.

શ્રીરઘુવર શ્રીમાધવજી, ગુરુપ્રસાદકોં પાઙ્ ।

મહૈ મયૂત્ર સમાપ્તિ યહ, મુદમંગલતેં છાઙ્ ॥

॥ ઇતિ શ્રીમદ્વેદાન્તતીર્થપણ્ડિતમાયારામસંગ્રહીત

શ્રીસત્પુરુષચરિત્રપ્રકાશે ષટ્પ્રજ્ઞસ્વામિયાત્રા-

વર્ણનં નામ ઁકોનવિંશતિતમો મયૂત્રઃ

॥ श्री गणेशाय नमः ॥

अथ विंशतितमो मयूखः

दोहा--तदनन्तर दिन एक श्री, देव मुरारि द्वार ।

उनके वैष्णव पूज्य अति, पावन चरित उदार ॥ १ ॥

त्यारपछी जेकदिवसे देवमुरारि द्वारना अत्यंत उदार तेमज पावन चरित्रवाणा
पूज्य वैष्णव,

चोपाई--जीवनदास उचित अभिधाना, संत महंत धीमंत सयाना ।

सुनि षट्प्रज्ञ स्वामि यशकीर्तन, दुग्धरेज आयेजु मुदित मन ॥ २ ॥

जेमनुं अति योग्य श्री जयलुदासज महाराज जेपुं नाम हुतुं ते संत
शिरोमणि, सुद्धिशाणी, महंत श्री षट्प्रज्ञस्वामीनी कीर्ति अवलु करी आनंदयुक्त
मनधी दूधरेज पधार्या.

संग विरक्त पञ्चशत ज्ञानी, मिले परस्पर अति रति आनी ।

प्रथम ज्ञानचर्चा कलु कीन्ही, तदनन्तर विश्रान्ति लीन्ही ॥ ३ ॥

महंत श्री जयलुदासज महाराजनी साथे पांचसो विरक्त महात्माओ
हुता ते सर्व षट्प्रज्ञस्वामीने अति प्रेमधी परस्पर भग्या. त्यां सहुजे
विश्रान्ति दीधी.

पुनि बोले षट्प्रज्ञ यती प्रति, सविनय जीवनदास महामति ।

पयःपाकभोजन यतिराजा, चाहत है यह संत समाजा ॥ ४ ॥

ते पछी महान्मुद्धिमान् जयलुदासज महाराज विनयपूर्वक षट्प्रज्ञस्वामीज
प्रति कहेवा लाग्या जे हे यतिराज ! आ संतसमाज दूधपाकनां भोजननी
धुन्हा राखे छे.

“देहु दुग्ध” यों बचन सुनीकें, श्रीषट्प्रज्ञजु मौलि मुनीके ।

कहन लगे दादा गुरु प्यारे, नीलकण्ठ अभिधान हमारे ॥ ५ ॥

भाटे “दूध आया.” महंत जयलुदासजनां आवां वचन सांझणी यतिराज
षट्प्रज्ञस्वामी कहेवा लाग्या जे अमारा परम प्रिय गुइ नीलकण्ठस्वामी

જો થે મહદાત્મા નિધિ ગુનકે, આશીર્વાદ પ્રભાવજુ ઉનકે ।

યહ સરવરકા જો જલ સોહે, પય સમાન ઉપયુક્તજુ વો હૈ ॥ ૬ ॥

કે જેઓ મહાત્મા અને ગુણના સાગરરૂપ હતા તેઓના આશીર્વાચન પ્રભાવથી આ સરોવરનું જે જળ છે તે દૂધની પેઠે ઉપયોગમાં લઈ શકાય તેવું છે.

યાતેં આપ સ્વકીય સુજનકોં, આજ્ઞા દેહુ પુનિત સંતનકોં ।

યહ સરપેં જા પય લે આવહુ, પુનિ ઉનકા પયપાક બનાવહુ ॥ ૭ ॥

એકલામાટે આપ આપના આ સંતોને આજ્ઞા અપો જે આ સરોવરપર જઈ દૂધ ભરી લાવે અને તેનો દૂધપાક બનાવે.

દોહ-સ્વામી ષ્ઠપ્રજ્ઞકે, સુની વચન અસ શ્રોન ।

સવ સંતન પ્રતિ જીવનજુ, બોલે મતિકે મોન ॥ ૮ ॥

ષ્ઠપ્રજ્ઞસ્વામીનાં આવાં વચન સાંભળી શુદ્ધિશાળી જીવજુદાસજી મહારાજ સર્વ સંતોને કહેવા લાગ્યા જે

યહ સરવરપેં જાઝકેં, ભર લાઓ તુમ નોર ।

સંત વચનતેં હોયગા, ઉનકા મોજન ક્ષીર ॥ ૯ ॥

આ સરોવર પર જઈ તમે જળ ભરી લાવો, સત્પુરુષતા વચનથી તેનું ક્ષીરભોજન થશે અર્થાત્ દુધપાક બનશે.

સુનત ચલે સર ઔર સવ, લાયે પય સમ વારિ ।

કિય ઉનતેં પયપાક પુનિ, લખત ચકિત તનુધારી ॥ ૧૦ ॥

મહાંત જીવજુદાસજીની આજ્ઞાથી સર્વ સંતો સરોવરપર ગયા અને દૂધ ભરી લાગ્યા તેનો દૂધપાક બનાવ્યો, તેને જોઈ વિસ્ત્રાંત સંતોએ આશ્ચર્ય પામી ષ્ઠપ્રજ્ઞ સ્વામીની શુરવચનમાં શ્રદ્ધા જોઈ તેઓને ધન્યવાદ આપ્યો.

સરસ સ્વાદુ પયપાકકો, મોજન પાયે સંત ।

દેન લગે ષ્ઠપ્રજ્ઞકોં, જીવન ધન્ય અનંત ॥ ૧૧ ॥

આથી રીતે સંત પુરુષોએ રસવાળું અને સ્વાદિષ્ટ દૂધપાકનું ભોજન કર્યું જીવજુદાસજી મહારાજે ષ્ઠપ્રજ્ઞસ્વામીને અનંત ધન્યવાદ આપ્યો.

કહન લગે ષટ્પ્રજ્ઞ પ્રતિ, પુનિ વહ વારંવાર ।

આત્મશ્રદ્ધા આપકી, ત્યોં ગુરુ ચરિત ઉદાર ॥ ૧૨ ॥

અને વારંવાર તેઓ પ્રતિ કહેવા લાગ્યા જે આપની આત્મશ્રદ્ધા અને ગુરુ નીલકંઠ સ્વામીનાં ઉદાર ચરિત્ર

ધન્યવાદકે પાત્ર હૈ, ભયે સંત સંતુષ્ટ ।

હૈગો ચિર યહ સ્મરણતેં, પ્રેમભાવ અતિ પુષ્ટ ॥ ૧૩ ॥

ધન્યવાદને પાત્ર છે. સંત જનો આજે ખુબ સંતુષ્ટ થયા છે. આ વાર્તાના સ્મરણથી આપણે પ્રેમભાવ અત્યંત પુષ્ટ બનશે.

ચોપાઈ—તદનન્તર સહ સંતસમાજા, જીવનદાસ અભિધ મહારાજા ।

વેટ દ્વારિકા ઓર સિધારે, પ્રભુપદ કમલ ભ્રમર મતવારે ॥ ૧૪ ॥

ત્યારપછી સંતસમાજની સાથે જીવનદાસજી મહારાજ શ્રી બેટદ્વારિકાની યાત્રાએ યથાર્થા. એ સર્વસંતો પ્રભુના ચરણરૂપી કમળના પ્રેમમસ્ત ભ્રમર હોય નહિ શું? તેમ જણાતા હતા.

इक दिन स्वामी श्रीषट्प्रज्ञजु, प्रातः समय सुमंगलमग्नजु ।

जब श्रीराम रटत मुख जागे, करन दंतधावन तब लागे ॥ १५ ॥

એક દિવસે પ્રાતઃકાળમાં મંગલ સમયમાં શ્રી ષટ્પ્રજ્ઞસ્વામી દંતધાવન કરતા હતા,

वही दंतधावन तरु वटको, जो वट आश्रय नागर १नटको ।

उसी समय आश्रम ढिगवासी, गोपतिया प्रभुपदअमि प्यासी ॥ १६ ॥

એ દાતણ વડ પ્રક્ષુભ હોતું કે જે વટ [૧૬] શ્રી નટનાગર (બાલમુકુન્દ કૃષ્ણ પરમાત્મા) ના આશ્રયરૂપ કહેવાય છે. સ્વામીજી દાતણ કરતા હતા એજ સમયે આશ્રમ નજીક રહેનારી અને પ્રભુનું ચરણામૃત પીવાની ઇચ્છાવાળી ગોપાંગનાઓ (ગોપની સ્ત્રીઓ)

निकसी शिरपें पयघट लेकर, उनकों पुत्रि संबोधन देकर ।

बोले श्रीषट्प्रज्ञ यतीश्वर, यही दंतधावन सुन्दर धर ॥ १७ ॥

१ वटस्य पत्रे शयानं बालमुकुन्दम् ॥ इत्युक्तेः

મસ્તકપર દૂધના ઘડાઓ લઈ ત્યાંથી નીકળી ત્યારે એ સર્વને ‘હે પુત્રીઓ!’ એવું સંબોધન આપી યતીશ્વર પટ્પ્રજ્ઞમહારાજ બોલ્યા કે આ દાતણ આ સુંદર પૃથ્વીમાં

આલવાલ કર મેં રોપત હોં, મૃદતેં કહ્યું उनकों गोपतहों ।

કરહુ તુમ યામેં પયસિચ્ચન, પ્રતિદિન હૈ પ્રમદા પ્રમુદિત મન ॥૧૮॥

ક્યારો કરી હું ‘રોપું છું’ અને જરા માગીથી તેને ઢાંકી દઉં છું, એમાં હું ખાઈઓ! તમે આનંદયુક્ત મનથી પ્રતિદિન પયસિચ્ચન કરો અર્થાત્ દૂધ રેડતાં રહો.

સમય પાડે यह बढ बढ हैगो, संतसमाजसु छांय लहेगो ।

સેવા વર્ષ સપાદ તુમ્હારી, યાવિધ ચાહત બુદ્ધિ હમારી ॥ ૧૯॥

સમય પામી એ મહાત્મ વટવૃક્ષ થશે અને સંતજનોના સમુદાય તેની છાંયા નીચે વિશ્રાન્તિ લેશે. માટે અહિં સવા વર્ષ પર્ચન્ત તમારો દૂધ રેડવાની સેવા અમારો બુદ્ધિ ચાહે છે.

यों सुन बोलि गोपकी नारी, क्यों मानें हम बात तुम्हारी ।

હોવે વૃક્ષ દંતધાવનતેં, તો મક્કન હો વારિમથનતેં ॥ ૨૦ ॥

પટ્પ્રજ્ઞસ્વામીનાં આવાં વચન સાંભળી ગોપની સ્ત્રીઓ બોલી જે હે મહારાજ! અમે તમારી વાત શી રીતે માની શકીએ! જે દાતણમાંથી વૃક્ષ થાય તો પાણીને મથતાં માખણ થવું જોઈએ. અર્થાત્ પાણીને મથતાં માખણ નનીકળે તેમ દાતણમાંથી ઝાડ ન થાય.

देखी सुनो न कहांभी ऐसी, दत्तनतें तरु आशा कैसी ? ।

ગોપી વચન સુની યતિનાયક, બોલે વચન મહા સ્તુતિલાયક ॥૨૧॥

આવી વાત અમે ક્યાંજ જોઈ નથી અને સાંભળી પણ નથી. દાતણથી વૃક્ષની આશા તે વળી કેવી? યતિશ્રેષ્ઠ પટ્પ્રજ્ઞસ્વામી ગોપીઓનાં આવાં વચન સાંભળી મહાત્મ સ્તુતિયોગ્ય વાણી બોલ્યા જે

दोहा—सुता! हमारे बचनपें, सकल होहु सश्रद्ध ।

સઘન છાંયપ્રદ વટ તરુ, હૈગો यहां समृद्ध ॥ ૨૨ ॥

હે પુત્રીઓ! તમે સર્વ અમારાં વચન ઉપર શ્રદ્ધા રાખો, આ સ્થળે ઘાટી છાંયાને કેનાર વડનું ઝાડ અવશ્ય ઉદય પામશે.

પયસિન્ધન તુમ કરહુ યહૈ, સવ મિલ માસ સપાદ ।

સુની વચન ષટ્પ્રજાકે, વનિતા કરત વિવાદ ॥ ૨૩ ॥

તમે સર્વ મળી અહીં સવા મહીના પર્યન્ત દૂધ રેડ્યા કરો. ષટ્પ્રજાસ્વામીનાં આવાં વચન સાંભળી સ્ત્રીઓ વિવાદ કરે છે જે

સંતવચન હૈ સત્ય પુનિ, સુનિ હમ હોત સંતુષ્ટ ।

પૈં જલસિન્ધનતૈં સદા, પાદપ હોવે પુષ્ટ ॥ ૨૪ ॥

સત્પુરુષોનાં વચન સત્ય હોય છે. અર્થાત્ આપની વાર્તા સાચી હશે અને તે સાંભળી અમે સંતોષ પામ્યાં છીએ, પરંતુ વૃક્ષ તો પાણી પાવાથી વૃદ્ધિને પામે છે.

પયસિન્ધન તરુપુષ્ટિમેં, કહું ન સહાયક હોત ।

સુનિ વચન ષટ્પ્રજા ગુરુ, પ્રકટત શ્રદ્ધા સ્ત્રોત ॥ ૨૫ ॥

વૃક્ષની પુષ્ટિમાં દૂધનું સિન્ધન કયાંઈ સહાયકૂત થતું નથી. સ્ત્રીઓનાં આવાં વચન સાંભળી ગુરુ ષટ્પ્રજાસ્વામી શ્રદ્ધા પ્રકટ કરે છે.

પયસિન્ધનતૈંહી યહી, હૈગો વૃક્ષ અવશ્ય ।

શ્રદ્ધામેં બહલાયગો, સવકોં ચિર યહ દ્રવ્ય ॥ ૨૬ ॥

ખડેના! બીજાં વૃક્ષોની વાત છાડી દિઓ, આ મેં વાવેલું દાતણુ તો દૂધના સિન્ધનથીજ અવશ્ય મહાન વૃક્ષ થશે. અને એ દ્રવ્ય (દેખાવ) દીર્ઘ (અનેક) કાલ-પર્યન્ત સર્વ પ્રાણીના હૃદયમાં શ્રદ્ધા ઉત્પન્ન કરશે.

સઘન છાંય પ્રાની સહસ, સહસ વર્ષતક પાઝ ।

નમન કરેગે નારી નર, વટકોં શીશ નૈવાઝ ॥ ૨૭ ॥

અને એની એવી ઘાટી છાયા થશે કે હજારો માણસો હજાર વર્ષ પર્યન્ત એના નીચે વિશ્રાન્તિ લઇ સ્ત્રીપુરુષો વરવૃક્ષને પ્રણામ કરશે.

ચોપાઈ--ગુરુ ષટ્પ્રજાકી સુનિ અસ બાની, કહન લગ્યો સ્ત્રીગન નિર્માની

જબ લગિ યહ વટ મહદ બનેગો, તબ લગિ યહૈં પયસિન્ધન હૈગો ॥૨૮॥

ગુરુ ષટ્પ્રજાસ્વામીની આવી વાણી શ્રવણ કરી નિર્માની (માન રહિત) સ્ત્રી સમુદાય કહેવા લાગ્યો જે જ્યાં સુધી આ વડ વૃક્ષ ઉગી મોટું થશે અર્થાત્ મહાન બનશે ત્યાં સુધી જ્યાં રથને અમે દૂધ રેડ્યા કરશું.

प्रतिदिन हम पयघट भरी डारें, सेवा यह शुभ भाग्य हमारे।
अस कही पय डार्यो धरनोपें, कल्लुक दिनन ऐसी करनीपें ॥२९॥

अमे हरेश्वर हूधना घडा लरी अही रेडशुं. अमारां सहलायने दीये
आ सेवा अमेने प्राप्त थई छ. आभ कही गोपनी स्त्रीओअे ते दिवसे पोता पासे
हुतुं तेहुं हूधना क्याराभां रेडी दीधुं. आभ करतां थोडा अेक समय थयो त्यां

शुक्लपक्षके दशमीकी न्यांई, लहत भयो वट क्रमिक बडाई।
यह आश्चर्य लखत जन इत तित, गोपवधू सब होगइ विस्मित ॥३०॥

शुक्लपक्षना अन्द्रनी पेठे अे वड कुंभे कुंभे वृद्धिने पाभवा लाग्यो. आ
आश्चर्यने आण्णु आण्णुना निवासी लोडो जेवा लाग्या अने गोपनी स्त्रीओ
पक्ष विस्मय पाभी.

धवट अंकुर दर्शन स्तुति लायक, करत भये उत्सव यतिनायक।
फाल्गुन कृष्णपक्ष प्रतिपदजु, सुदिन देत आनंद अनहदजु ॥३१॥

आ पंदन योग्य परांकुर दर्शनेने। उत्सव स्वामी श्री षट्प्रज्ञमहाराज
भनाओ. अने ते शंगण वट प्रतिपदाने। उत्तम दिवस अनेहुं आनंद आपनारे
हुते। अे दिवसे महाराजश्रीने पोने शेषेसा हातणुभां परांकुरनां दर्शन थयां.

वही सुदिन मंगल घटि पाई, घर्म वृक्षपें ध्वजा चडाई।
अबलों गुरु षट्प्रज्ञ समुद्भव, होत दुग्धसर विच महोत्सव ॥३२॥

अने अे उत्तम दिवसे मंगल घटि जेध धर्मप वृक्ष उपर ध्वजा चढावी.
आज पर्यन्त गुरु षट्प्रज्ञस्वामीने हाथे उद्भव (जन्म) पायेले। उक्त महोत्सव
हूधरेश्वरभां प्रतिवर्ष शंगण कृष्ण [वदि] प्रतिपदाने रोज थाय छ.

इक दिन बावलि ग्रामके चारन, निजसुरभिके गनकों चारन।
सहकुटुम्ब आये यह स्थलजु, निवसे आश्रम निकट सकलजु ॥३३॥

१ प्रयागे तिष्ठन्तं सुरनरसुपूज्यं तरुवरम् । महारम्ये शम्भोः श्रवणनिलयं
नीलशिखरे ॥ सुसिक्तं षट्प्रज्ञैरमलपयसा साधुसदनम् । पुराणं त्वां वन्दे वट-
पतिवटं योगिसुखदम् ॥ १ ॥

એક દિવસ આવળી ગામના ચારણ લોકો પોતાની ગાયો ચારવા માટે કુટુંબ સહિત એ સ્થળે [દૂધરેજ] આવ્યા અને આશ્રમની પાસે સહુએ રહેઠાણ કર્યું.

તાર્મે જસુદા હીરાંબાઈ, નામક દુવ તિય પય લે આઈ ।

દેન લગી આશ્રમમેં દિનપ્રતિ, ઇક દિન બોલે સ્વામિ મહામતિ ॥૨૪॥

તેમાં યશોદા અને હીરાંબાઈ નામની બે સ્ત્રીઓ આશ્રમમાં આવતી હતી. અને તેઓ આશ્રમમાં દૂધપણ આપતી હતી. તેઓને એક દિવસે મહાન યુદ્ધિ-શાળી પદ્મજ્ઞસ્વામીએ કહ્યું કે

દુગ્ધ સંત ભોજનમેં જિનતા, ચાહે દેહુ ભગિનિ ! યહ્નં ઇતના ।

તદવશેષ યહ્નં બટપેં ડારો, માન્ય રખો તુમ વચન હમારો ॥૨૫॥

હે બહેનો ! સંતભોજનમાં જેટલું દૂધ જોઈએ તેટલું તમે આશ્રમમાં આપો અને થોડું દૂધ આ વટવૃક્ષના મૂળમાં રેડો. આ મારી આજ્ઞાને માનશો.

ષટ્પ્રજ્ઞકી આજ્ઞા અનુસારા, આશ્રમમેં દે બટપેં ડારા ।

પુનિ આશ્રમ કૂપ પ્રતિ ગયઝ, પયમાજન પયલિસજુ મયઝ ॥૨૬॥

આ રીતની મહારાજ પદ્મજ્ઞસ્વામીની આજ્ઞા પ્રમાણે એ બંને સ્ત્રીઓએ પ્રથમ આશ્રમમાં દૂધ આપી બાકીનું વડ ઉપર દૂધ રેડ્યું અને પછી આશ્રમના કુવા ઉપર જઈ દૂધથી ખરડાએલાં જે દૂધનાં વાસણ હતાં

उनकों जलतें स्वच्छ बनाई, जलभर घट ले चलि वह बाई ।

किहि दुर्जन लखि यह शुभ काजा, मानि असह्य बहुरि वह गाजा

તેને જળથી સ્વચ્છ બનાવી જળથી એ ખાલી ઘડાઓ ભરી બંને બાઈઓ ઘર તરફ ચાલવા લાગી, આ શુભ કાર્ય કોઈ દુર્જને જોયું અને તે તેનાથી સહન ન થયું; જેથી એ દુષ્ટ બહુજ જેમ કહે તેમ બોલવા લાગ્યો.

जो सबन्धी जन थे वह तियके, किंवार खोले जा उन हियके ।

करन लगा खल असहनतातें, संतनकी निन्दात्मक बातें ॥२८॥

અને એ સ્ત્રીઓનાં જે સંબંધી મનુષ્યો હતાં તેની પાસે જઈ પેલો દુર્જન સંતોની નિન્દાત્મક વાર્તા કરવા લાગ્યો જે

તિય તુમારી આશ્રમમેં જાકર, સાધુવૈઠેધ્યાન લગાકર ।

પ્રેમમુગ્ધ પય દેત उसीकों, जारत द्रश्य हमारे जीकों ॥ ३९ ॥

હે ભાઈ! તમારી સ્ત્રી આશ્રમમાં જાય છે અને ધ્યાન લગાવી બેઠેલા સાધુઓને પ્રેમ મુગ્ધ બની દૂધ આપે છે. આ દ્રશ્ય અમને ઠીક લાગતું નથી.

सुनि उनके पति कुपित भये अति, जब आई दुव तिय निवसन प्रति
तब वह कहन लगे क्रोधातुर, फूट गये कैसें यह द्रढ उर? ॥ ४० ॥

આ વાત સાંભળી યશોદા તથા હીરાંબાઈના પતિ અત્યંત કોપાયમાન થયા અને બ્યારે એ બન્ને સ્ત્રીઓ પોતાના નિવાસ પ્રતિ આવી ત્યારે એ બન્નેના પતિ ક્રોધાતુર બની કહેવા લાગ્યા કે “તમારાં હૃદય કેમ ફુટી ગયાં છે?”

दोहा-रंडी! तुम हैंकें सद्य, पयहंडी प्रत्यक्ष ।

साधुनकों दे देत हो, अहह! मूंदीकें अक्ष ॥ ४१ ॥

હે રંડાઓ! તમે દયાવાળી બની સહુ દેખે તેમ આંખો વીચી અર્થાત્ ઘરતું હિત બેચા વિનાં સાધુઓને દૂધના હાંડાઓ આપી દો છો.

शून्य पात्रमें नीर भरि, विचरत हो गृह ओर ।

जाना हमने आज यही, चतुरां है बड़ी चोर ॥ ४२ ॥

અને ખાલી ઠામમાં પાણી ભરી ઘર ભણી ચાલી આવો છો. સ્ત્રીઓ બી ચોર હોય છે એ અમે આજે જાણ્યું.

या विध सुन निज जन वचन, उभय तिया अकुलाइ ।

विह्वलता आतप वदन, कमल गये कुम्हलाइ ॥ ४३ ॥

આ રીતે પોતાના સ્વામીનાં વચન સાંભળી બન્ને સ્ત્રીઓ ગભરાઈ ગઈ અને એમનાં મુખરૂપી કમળ વિહ્વળતારૂપ ગરમીને લીધે કરમાઈ ગયાં.

शुद्ध भावतें प्रभुस्तुति, करन लगी कर जोरि ।

जो हमने सद्वृत्तितें, मनकी भक्ति निचोरि ॥ ४४ ॥

એ બન્ને સ્ત્રીઓ શુદ્ધ ભાવે હાથ બેઠી પ્રભુની સ્તુતિ કરવા લાગી અને કહેવા લાગી કે બે અમે સદ્વૃત્તિથી

સંત મહાત્માકોં પયઃ, પાન કરાયો હોય ।

તો પ્રભુ! લજ્જા રાખી હો, પય બનાઈ યહ તોય ॥ ૪૫ ॥

સંત મહાત્માઓને દૂધનું પાન કરાવ્યું હોય તો આ ઘટમાંહેના પાણીનું દૂધ બનાવી અમારી લાજ રાખશે.

ક્યોંકિ સદા પત વિરદકી, હો તુમ રાખનહાર ।

જ્યોં વિષકો અમૃત કિયો, લખિ મીરાં અવિકાર ॥ ૪૬ ॥

કારણ કે આપ નિરંતર બહાનાંની પત રાખવાવાળા છો. જેમ મીરાંબાઇને વિકાર રહિત બોધ આપે વિષનું અમૃત કયું હતું.

ધના ભક્તને ધૂલિકોં, બોઈ વિચ કેદાર ।

ધાન્યોત્પત્તિ ગેહુંકી, કર દીની કિરતાર ॥ ૪૭ ॥

એવીજ રીતે ધના નામના ભક્તને બેતરમાં ધૂળ વાવી તેમાંથી આપે છે પ્રભુ! ઘઉં નામના ધાન્યની ઉત્પત્તિ કરી આપી.

હમ અવલાકી સહાયપેં, ચઢો ચતુર્મુજ આપ ।

નાં તો લજ્જા જાયગી, હમહેં પ્રભુ! નિષ્પાપ ॥ ૪૮ ॥

માટે છે ચતુર્ભુજ દેવ! અમે અબજાની બહારે આપ ચઢો, નહિ તો અમારી અને આપની બન્નેની લાજ જશે. હે પ્રભુ! અમે નિષ્પાપ (પાપરહિત) છીએ,

ચોપાઈ-મિથ્યા શીશ કલંક ચઢેગો, જાતેં તાપ અમાપ બઢેગો ।

હૈંગો અતિ વિપરીત હમારો, ધરનીધર! વિનતિ ઊર ધારો ॥ ૪૯ ॥

અમારા ઉપર ફેલેલું કલંક ચઢશે અને તેથી અમાપ તાપની વૃદ્ધિ થશે. અમારું અત્યંત વિપરીત (ભુલું) થવાને સમય આવ્યો છે, માટે છે ધરણીને ધારણ કરનારા પ્રભુ! અમારી વિનતિને હૃદયમાં ધારો.

અસ કહી ઉભય તિયા અન્યોન્યજુ, લખત મઈ મુખ દુઃખ સતજન્યજુ ।

તબ સધીર જસુદા-હીરાં પ્રતિ, બોલી બહિન! ન હો વિહલ અતિ ॥ ૫૦ ॥

આમ કહી બન્ને સ્ત્રીઓ પરસ્પર એક બીજાનાં મુખ સામું જોવા લાગી. આ દુઃખ સત્યથી ઉત્પન્ન થયું. ત્યારે યશોદા નામની બાઈ ધીરજ ધરી હોરાં પ્રત્યે બોલી જે હે બહેન ! તું આમ અત્યંત વિહ્વળ થા નહિ,

શ્રીહરિ રામ ઓર વટનાથજી, અપની લજ્જા જિનકે હાથજી ।

લજ્જા વોહિ રચેગે સાંઈ, પુનિ કુટુમ્બી જનકોં દુવ વાઈ ॥૫૧॥

શ્રી હરિ અને રામસ્વરૂપ જે વટનાથ પ્રભુ છે તેમને હાથ આપણી લાજ છે. એજ પ્રભુ લાજ રાખશે. ત્યારપછી એ બન્ને બાઈઓ પોતાનાં કુટુમ્બી જનોને

કહન લગી દેવો દ્રગહીતેં, પય હૈ કિ જલ હૈ? વા રીતે? ।

યદિ પ્રત્યક્ષ પ્રમાન બિનાહી, મિથ્યા વાત તુમ્હે ચિત્ત ચાહી ॥૫૨॥

કહેવા લાગી જે જરા આંખ ઉઘાડી બુઝો તો ખરા? આ કૂંધ છે કે જળ છે? કે એ બન્ને વસ્તુથી બાલી ઘડા છે? જે પ્રત્યક્ષ પ્રમાણ વિના બોલી વાતને તમે દ્રઢ્યથી સાચી માની

કાહુ કથન અનુસાર કરોગે, તો પાતકમેં સકલ પરોગે ।

યોં કહ શિરગત વારિભરિત ઘટ, ધરત મઈ રમણી ધરણીપટ ॥૫૩॥

કોઈના કહેવા પ્રમાણે કરશો. તો સર્વ પાપમાં પડશો. એમ કહી એ સ્ત્રીઓએ પોતાના મસ્તકપર રહેલા પાણીથી ભરેલા ઘડાઓ જમીનપર મૂક્યા.

સન્મુખ દેવત ભયડ સકલજન, પાત્ર ડભય તિયકે પયપૂરન ।

પાયે સત્ર આશ્ચર્ય અગાધા, પ્રમુજનકોં ક્યોં પહુચે વાધા? ॥૫૪॥

સામે ઉભેલા સર્વ મનુષ્યો બન્ને સ્ત્રીઓના ઘડા કૂંધથી ભરેલા જોવા લાગ્યા અને અત્યંત આશ્ચર્યને પામ્યા. પ્રભુના ભક્તોને આધા (દુઃખ) શી રીતે આવે? અર્થાત્ નજ આવે.

દેવીતુલ્ય તિયા યહ દોઝ, યાચત ભયડ ક્ષમા સત્ર કોઝ ।

કરન લગે નિન્દા દુર્જનકી, મૂરખને કહી કલ્પિત મનકી ॥૫૫॥

આ સમયે બન્ને સ્ત્રીઓ દેવીઓ સમાન દેખાવા લાગી. જે કુટુમ્બી જનો વિપરીત વચનો બોલ્યા હતા તે એમના પાસે ક્ષમા માગવા લાગ્યા અને દુર્જન કે જેણે મનથી કદવી કહાડેલી વાત કહી હતી એ મૂર્ખની નિન્દા કરવા લાગ્યા.

यह विध तिय युगकी लखि निष्ठा, ज्ञानिमें बढी बहुत प्रतिष्ठा ।
तदनन्तर षट्प्रज्ञ यतीश्वर, विरचित भयउ वहां इक मन्दिर॥५६॥

आ रीते यशोदा तथा ह्रीरांभाधनी प्रभु तरङ्ग श्रद्धा ज्येष्ठ ज्ञातिमां तेमनी
अहुज प्रणिष्ठा वधी. तयारपछी श्रीपरप्रज्ञस्वाभीजे हृदयेजमां ज्येष्ठ मन्दिर
अनायुः.

तामें गुरु उपदिष्ट प्रकारा, इष्टदेव निज-संत सहारा ।
रामचन्द्र शिव सह पधराये, परम शान्ति महदात्मा पाये ॥५७॥

तेमां गुड यादवस्वाभीना उपदेश प्रभाषे संत जनाने साथे राभी पोताना
छष्ट देव श्री रामचन्द्र प्रभुने शिव सहित पधराव्या. आ कृत्य समाप्त यतां अर्थात्
पूर्णताने प्राप्त यतां महात्मा परप्रज्ञ स्वाभीने परम हृदय थये.

नाम रख्यो उनको वटनाथजु, गावत सब अबलों गुनगाथजु ।
दीर्घसमय यहँ चित्त समाहित, रखि षट्प्रज्ञ रहेजु भजनहित ॥५८॥

अने जे प्रभु रामचन्द्रजु "वटनाथ" जेपुं नाम राख्युं. आज पर्यन्त
जे वटनाथ प्रभुना गुणनी गाथाज्यो हृदयेजमां गवाय छे. स्वाभीछ परप्रज्ञमहाराज
दीर्घ समयपर्यन्त समाहित चित्ते प्रभुअजन करवा भाटे हृदयेजमां गिराव्या.

ईश्वर चिन्तनमें दिनरेना, व्यतीत करन लागे मधुबेना,
बढी भोरमँह जायत हैकें, माला कर तुलसीकी लेकें ॥ ५९ ॥

अने रात्रि तथा दिवसने मधुर वाणी पूर्वक छथि रमरख्यो वितावता छता.
आह्मभुङ्गतिमां अश्रुत थय छथि रमरख्य पूर्वक

रामभजनमें लगनी लगावे, शौच आदितें निवृत्ति पावे ।
पुनि उमासु जलतें कर स्नानजु, सन्ध्यावन्दन श्रेयनिधानजु ॥६०॥

रामजुं ध्यान करता, ते पछी शौच आदि कर्मथी निवृत्ति भेणवी उभागगाभां
स्नान करी कल्याणरूप सन्ध्यावन्दन आदि

नित्यकर्म करिकें तदनन्तर, पूजत रघुवर शंकर गुरुवर ।
पुरुषसूक्त शतरुद्री ग्रन्थन, उनको करत भयउ आवर्तन ॥६१॥

નિત્યકર્મ કર્યા પછી રધુવર શ્રી રામચન્દ્ર, શ્રી મહાદેવ અને ગુરુવર યાદવ-સ્વામીના ચિત્રનું પૂજન કરી પૂરપૂજા તથા શાતરૂદ્રી આદિ ગ્રન્થોનું આવર્તન કરતા હતા.

શરણાગત પ્રાણીકોં દિનપ્રતિ, દેન લગે ઉપદેશ મહામતિ ।

લખિ અધિકાર જ્ઞાન અરુ ભક્તિ, કર્મકાણ્ડ સમુજ્જનકી શક્તિ ॥૬૨॥

તે પછીના સમયમાં શરણે આવેલ પ્રાણીઓને પ્રતિદિવસ મહાનિયુદ્ધિશાળી સ્વામીજી ઉપદેશ આપતા. શ્રોતાનો અધિકાર તેમજ જ્ઞાન, ભક્તિ, અને કર્મકાંડ સમજવાની શક્તિ સાથે

પાત્રાપાત્ર વિવેક સમેતા, ગુરુ ઉપદેશ કરત સહ હેતા ।

બહુરિ ભોજનાદિક કરિકેં કૃતિ, નિવૃત્તિ લહન લગે ઘટિયુગ યતિ

પાત્રાપાત્રના વિવેક પૂર્વક ગુરુ ષટ્પ્રજ્ઞમહારાજ ઉપદેશ કરતા અને તે પછી ભોજન આદિ કાર્યથી મુક્ત બની એ ઘડી નિવૃત્તિ લેતા.

તદનન્તર કલુ લે વિશ્રાન્તિ, હરત મયે સેવકકી શ્રાન્તિ ।

સાયંસન્ધ્યા-પૂજન આદિ, કરત મયે લખિ ધર્મ અનાદિ ॥ ૬૪ ॥

ત્યારપછી જરા વિશ્રાન્તિ લઇ સેવકજનોને સદુપદેશ કરતા હતા અને હમેશા પ્રભાણે સાયંસન્ધ્યા તથા પ્રભુપૂજન આદિ સત્કૃત્ય કરતા.

પુનિ શુભ રાજયોગતેં કાલજુ, વ્યતીત કરત મયઝ સતપાલજુ ।

પૂર્વ અવસ્થામેં હઠયોગજુ, અમિત કિયાથા લહિ શુભ યોગજુ ॥૬૫॥

સત્યનું પાલન કરનારા ષટ્પ્રજ્ઞસ્વામી રાજયોગથી પ્રાયઃ સમયને વિતાવતા હતા. પૂર્વ અવસ્થામાં શુભ યોગ મેળવી ઘણો હઠયોગ તેઓએ સાધ્ય કરેલો હતો.

દોહા-યાતેં ઉત્તર કાલમેં, રાજયોગકોં સાધ ।

આત્મસ્વરૂપ આનન્દકો, અનુભવ લિયો અબાધ ॥ ૬૬ ॥

એટલામાટે ઉત્તર અવસ્થામાં રાજયોગને સાધી આત્મ સહિત આત્મસ્વરૂપના આનંદનો અનુભવ લીધો.

दरस द्वारिकाधीशके, करन सहित लघुभ्रात ।

एक समय यतिराजने, किय विचार अवदात ॥ ६७ ॥

पोताना लघु भन्धु अमरप्रसाद सहित श्रीद्वारिकाधीशानी यात्रा करवाने।
ओक समये यतिराज पट्प्रज्ञमहाराजे विचार कर्यो,

तदनुसार दुधरेजतें, कियोजु त्वरित प्रयान ।

प्रथम त्रिनेत्रेश्वर गये, धरत नील गुरु ध्यान ॥ ६८ ॥

ते प्रभाषे दुधरेजथी प्रयाणु करी श्री नीलकण्ठस्वामी आदि गुरुनुं स्मरण
करी प्रथम त्रिनेत्रेश्वर गया।

तदनन्तर पिण्डार्ककी, यात्रा कर यतिराज ।

पहुचे आई द्वारिका, कृष्ण दरसके काज ॥ ६९ ॥

त्यारपणी पिंडार्क (पिंडारा) नी यात्रा करी भन्ने यतीओ श्री कृष्णचन्द्रनां
दर्शन करवा द्वारिकापुरीमां पधार्या।

दरस परस कर पुनि गये, गोपीसर गुनवंत ।

यात्रा शंखोद्धारकी, कर सह बान्धव संत ॥ ७० ॥

अने श्री कृष्ण दर्शन तथा प्रभुनां यरण स्पर्श करी गोपीतणाव गवा
अने त्यांथी गुणवान् पट्प्रज्ञस्वामी पोताना भन्धु सहित श्री ओर शंखोद्धारनी
यात्रा करी

प्राची तीर्थ प्रयान किय, सानुज पहुच गयेउ ।

सोमनाथके दरसतें, अति कृतकृत्य भयेउ ॥ ७१ ॥

प्राचीमां यात्रा भाटे लघु भन्धु सहित पधार्या अने प्रकासमां श्री सोमनाथ
महोदयेनां दर्शन करी कृतकृत्य थया।

चोपाई-बहुरि दामोदर भगवाना, दत्तात्रेय गुरु ढिग जाना ।

अस निश्चयकर गिरि गिरनारजु, आये यतिवर परम उदारजु ॥ ७२ ॥

त्यांथी लगवान् दामोदर अने गुरु दत्तात्रेय जपुं ओवो निश्चय करी परम
उदार यतिवर पट्प्रज्ञमहाराज गिरनार पर्वत आगण आप्या।

भगवद्भक्त नृसिंह महेता, उनको आश्रम देखि सहेता ।
रेवताद्रिके जो अधिष्ठाता, दामोदर प्रभु मुक्तिप्रदाता ॥ ७३ ॥

भगवान्ता परम भक्त श्री नृसिंह महेतानु' आश्रम प्रेमपूर्वक जेठ
रेवतायल (गिरनार) ना अधिष्ठाता अने मुक्तिना दाता जे दामोदर प्रभु

उनके दर्शन कर मनभाये, रेवति गंगामेंजु नहाये ।
बहुरि भवेश्वर अरु इन्द्रेश्वर, आदि क्षेत्रके शुभ दर्शन कर ॥ ७४ ॥

तेमनां मनगमतां दर्शन करी रेवती गंगामां स्नान क्युं अने त्यांथी
भवेश्वर तथा इन्द्रेश्वर आदि शुभ क्षेत्रोनां दर्शन करी

रेवताद्रिपें किय सुप्रयाना, देखत गिरि यतिने मुद माना ।
प्रथम भर्तृहरिराय गुहाके, किय दर्शन विश्रान्ति पाकें ॥ ७५ ॥

गिरनार छिपर बढवा प्रयाण क्युं, यति परप्रज्ञमहाराज्जे पर्वत जेठ
प्रसन्नता अतावी. प्रथम महाराज्ज भर्तृहरिनी गुहानां दर्शन क्युं अने पछी जरा
विश्रान्ति भेजवी

कियो स्वरूपचिन्तन-स्तुतिलायक, स्थान चरित चिन्तत यतिनायक
भर्तृहरि वैराग्य विचारत, तदनन्तर आगें पग धारत ॥ ७६ ॥

स्वस्वइपनु' चिन्तन क्युं अने पछी स्तुतियोग्य यात्रा स्थाननां चरित्रनुं
परप्रज्ञस्वामी चितवन करवा लाग्या. महाराज्ज भर्तृहरिना वैराग्यनुं स्मरण
क्युं, ते पछी आगण जवा तैयार थया.

मात कालिकाके दर्शन कर, अम्बाजी गयऊ आनँदभर ।
सुन्दर स्थान जगज्जननीको, विश्ववन्द्य जिहि महिमा नीको ॥ ७७ ॥

माता कालिकानां दर्शन करी आनन्दपूर्वक अम्बाल गया जे जगज्जननीनुं
सुन्दर स्थान अने विश्वे वन्दन करवा योग्य महिमा जेठ

उनके दर्शनकर लखि सानु, सानुज मुदित भये यतिभानु ।
स्नानादिक सब कियजु वहांही, रहे राति स्वसरूप अवगाही ॥ ७८ ॥

ये भावानां दर्शनं कर्थां अने सानु (दुक) ज्येष्ठ सानुज (अनुज-नहानासाधु संहित) यतियोभां साधु (सूर्य) समान तेजस्वी श्री षट्प्रज्ञस्वाभी आनन्द पाभ्या. स्नान आदि अथुं त्यांज कथुं अने स्वप्नमां निभज्ज अनी रात्रि त्यां वितापी.

प्रातःकाल भयो जब पावन, नित्यकर्म किय परम सुहावन ।

प्रभु गोरक्षनाथके दर्शन, पाये श्री षट्प्रज्ञ मुदित मन ॥ ७९ ॥

ज्यारे सत्पुरुषोने सत्कर्ममां प्रवर्त करनार प्रातःकाल प्रकट थयो त्यारे पोताना आश्रमने शाखावे तेथुं नित्यकर्म करी श्री षट्प्रज्ञस्वाभीअ प्रभु गोरक्षनाथनां आनन्दयुक्त भनथी दर्शन कर्थां.

दोहा-तृतीय शिखरपें गमन हित, सानुज कियो प्रयान ।

सानुमूलमें कुण्ड जो, तामें किय शुभ स्नान ॥ ८० ॥

अने त्यांथी त्रीज शिखरपर जवा मारे पोताना नहाना साधु अभिरप्रसाद संहित प्रयाण करी शिखरना भूजमां जे कुंड छे तेमां प्रथम स्नान कथुं.

हिरण्य नामक कुण्ड वह, है प्रसिद्ध गिरिशीश ।

गुरु दत्तात्रयकों किये, अभिवन्दन लखि ईश ॥ ८१ ॥

अे हिरण्य नामको कुंड गिरनारने मथाणे छे, त्यां जय स्नान कथुं अने गुरु दत्तात्रयनां दर्शन करी अखिवन्दन कथुं.

यह स्थल श्रीषट्प्रज्ञकों, भयो परम संतोष ।

यहां योगकी सिद्धितें, योगी बनत अदोष ॥ ८२ ॥

आ स्थणे श्री षट्प्रज्ञस्वाभीने परम संतोष थयो अने आ स्थानमां योगी योग करी योगनी सिद्धि भेगवी पाप रहित अनी शके छे.

शुभ भावात्मक है लखे, दत्तात्रय भगवान ।

पदपूजन भजनादितें, धर्यो इष्टको ध्यान ॥ ८३ ॥

शुभ भावथी श्री दत्तात्रेय भगवाननां दर्शन करी तेना अरुणतुं पूजन कथुं अने इष्टदेवतुं स्मरण कथुं.

उनकों वन्दन कर विमल, गये कालिका सानु, ।
रामानुज आचार्य अरु, जो धारा हनुमानु ॥ ८४ ॥

પછી હતાત્રેયનું વંદન કરી કાલિકા શિખરપર ગયા. રામાનુજ આચાર્ય
અને હનુમાન ધારા

सीतावन आदि स्तवन, योग्य क्षेत्रपें जाइ ।
स्वामीश्रीषट्प्रज्ञने, आत्मतुष्टिकों पाइ ॥ ८५ ॥

તેમજ સ્તુતિચોડ્ય સીતાવન આદિ ક્ષેત્રોનાં દર્શન કરી સ્વામી શ્રીષટ્પ્રજ્ઞ-
મહારાજને પરમસંતોષ થયો.

चो.-यह विधि बिचरन करत यतीश्वर, रेवतीगंगा स्थित दामोदर ।
नामक जो है कुण्ड मनोहर, आये वहाँ ले संग सहोदर ॥ ८६ ॥

આ રીતે યતીશ્વર ષટ્પ્રજ્ઞસ્વામી વિચરણ કરતા કરતા રેવતી ગંગાપર
દામોદરનામનો જે મનોહર કુંડ છે ત્યાં પોતાના અન્ધુ સહિત પધાર્યા

दामोदर प्रभु दर्शन कारन, आतुर उरको करन निवारन ।
स्नान रु सन्ध्या कर गंगातट, पट्टुचे मन्दिर प्रज्ञायुत षट ॥ ८७ ॥

દામોદર પ્રભુનાં દર્શન માટે આતુર બનેલાં અન્તઃકરણને શાન્ત કરવા માટે
રેવતી ગંગાને કિનારે સ્નાન તથા સન્ધ્યાવંદન આદિ જેમ બને તેમ તુરત કરી
ષટ્પ્રજ્ઞસ્વામી શ્રી દામોદરપ્રભુના મંદિરમાં પધાર્યા

प्रभु दामोदरको किय पूजन, आइ कुण्ड पुनि बैठे आसन ।
त्वरित समाहित चित्त कर दीन्हो, नित स्वाध्याय समारंभ कीन्हो ॥

ત્યાં શ્રી દામોદર ભગવાનનું પૂજન કરી પાછા કુંડપર આવી પોતાને આસને
બેઠા અને એજ વખતે ચિત્તને સમાહિત કરી નિત્ય સ્વાધ્યાયનો સમારંભ કર્યો.

इतनेमें महदात्मा मण्डल, सहित विरक्तनके आखण्डल ।

जीवनदास नाम योगीशा, आइ नँवाइ रहे निज शीशा ॥ ८९ ॥

એટલામાં મહાત્માઓના મંડલ સહિત વિરક્તોના ઈન્દ્ર શ્રી જીવનદાસજી
નામે યોગી ત્યાં પધાર્યા અને તેઓએ ષટ્પ્રજ્ઞસ્વામીને મસ્તક નમાવી વંદન કર્યું.

यतिवरनेभी किय अभिवन्दन, संत दरस अघओघनिकन्दन
ऐसो समय अचिन्तित मनतें, पाये मुद अन्योन्य मिलनतें ॥९०॥

यतिवर षट्प्रज्ञस्वामीये पण्ठे जेण प्रभाषे जवनदासज महाराजने छिथान
आपी अभिवन्दन कयुं. सत्पुरुषानां दर्शन पापपुंजनो नाश करनारो होय छे.
मनमां नहि धारेयो आवो छितम समय भगतां अपने महात्माओ परस्पर
मिलनधी आनंद पाव्या.

लाभ अमूल्य भयो जनु कोऊ, करत विनय महदात्मा दोऊ ।
तदनन्तर जीवन महाराजा, स्नान रु सन्ध्यादिक करि काजा ॥९१॥

जण्ठे कोई अमूल्य लाभ प्राप्त थयो होय तेम अपने महात्माओ अन्योन्य
विवेक करवा लाग्या. तयार पड़ी जवनदास महाराज स्नान सन्ध्या आदि कार्य करी

परम प्रसन्न प्रशान्त होइ चित्त, दामोदर प्रभुके दर्शन हित ।
सह मण्डल मन्दिर प्रति गयऊ, इत यति नित्य करन सज्ज भयऊ ॥

परम प्रसन्नताधी प्रशान्त चित्ते लगवान् दामोदरनां दर्शनभाटे संत भंडल
सहित प्रभुमन्दिरें गया, अह्नी यतिराज षट्प्रज्ञस्वामी नित्य कर्म करवा लाग्या.

नित्य ओर स्वाध्याय समाप्ति, करकें किय यतिने मुद प्राप्ति ।
इतनेमें दामोदर दर्शन, करी आये लोलंगरी जीवन ॥ ९३ ॥

नित्य कर्म अपने स्वाध्यायनी समाप्ति थतां यतिवर षट्प्रज्ञस्वामी
आनंदयुक्त भेडा हुता. ओरलाभां श्री दामोदर लगवान्नां दर्शन करी लोलंगरी
जवनदास महाराज पधार्या.

दोहा-स्वामीश्री षट्प्रज्ञकों, कहत सुजीवनदास ।
लाभ लेन सतसंगको, है अन्तरकी आश ॥ ९४ ॥

अने तेओ श्री षट्प्रज्ञस्वामीने कहेवा लाग्या जे सतसंगतो लाभ लेवा
अभारा अन्तःकरणनी आशा छे.

यतिवरके उरभी यही, इच्छा भइ उत्पन्न ।
संत सु जीवनदासतें, पूरण होइ प्रसन्न ॥ ९५ ॥

षट्प्रज्ञस्वाभीना हृदयभां पशु ओज धृष्टा उत्पन्न धर्म अने प्रसन्नताथी
पूष्णि अनी महंत जवनदास महाराज साथे

कीजें कलु सत्संगति, अस विचारि यतिराज ।

कहत सु जीवनदास प्रति, काल व्ययके काज ॥ ९६ ॥

क'क सत्संग करीअे ओवो विचार करी समय निर्गमन भाटे महाराज
जवनदास प्रति कहेवा लाग्या।

सविनय त्यों आदर सहित, महदात्मन् संबोधि ।

कैसा भक्तिस्वरूप है? कहिअें शास्त्रन शोधि ॥ ९७ ॥

विनययुक्त, आदर सहित षट्प्रज्ञस्वाभीअे जवनदासअ महाराजने प्रार्थना
करी के हे महदात्मन्! भक्तिनुं स्पष्टप केवुं छे? ते शास्त्रोनां प्रमाण पुरःसर
कहेवा कृपा करे।

जो भक्ति भगवत्प्रिया, पतित पावनी नाम ।

संस्तुतिमें गंगासदश, है अतिही अभिराम ॥ ९८ ॥

जे भक्ति भगवान्ने प्रिय अने संसारभां भगवती लागीरथी समान
पतितने पावन करनारी अत्यंत सुंदर छे

उनके अधिकारी कवन, पुरुष होत प्रिय लोक ।

प्रश्न करतहों भक्तहित, उत्तर देहु अशोक ॥ ९९ ॥

अे भक्तिना क्या लोकप्रिय पुरुषो अधिकारी होय छे? आ प्रश्न हुं
भक्तोना हित अर्थे कइं छुं तो आनंदपूर्वक उत्तर आपवा कृपा करे।

निरुपण भगवद्भक्तिको सप्रमाण प्रभु! आप ।

करहु--हरहु सन्देह सब, टरे जासु त्रयताप ॥ १०० ॥

आप भगवद्भक्तिनुं सप्रमाण निरूपण करे अने भक्तोना सर्व सन्देह
हरो के जेथी त्रय ताप विनाश पावे।

आप समान विरक्तको, बिचरन जग परकाज ।

सुनि बचन षट्प्रज्ञके, श्रीजीवन महाराज ॥ १०१ ॥

સંસારમાં આપ સરખા વિરક્ત મહાત્માઓનું વિચારણુ પરમાર્થ[પરોપકાર] માટેજ હોય છે. પરપ્રજ્ઞસ્વામીના આવાં વચન સાંભળી જીવણુદાસજી મહારાજ

ચો.—કહત મયે ષટ્પ્રજ્ઞ સ્વામી પ્રતિ, જાનત હો તુમ સકલ મહામતિ તદપિ ભક્તિવિષય યતિરાજા, પ્રશ્ન કરતહો જગ હિત કાજા॥૧૦૨॥

પરપ્રજ્ઞસ્વામી પ્રતિ કહેવા લાગ્યા જે આપ મહાન્ બુદ્ધિશાળી હોઇ સર્વ જાણો છો, છતાંએ જગતનાં કલ્યાણ માટે ભક્તિ વિષયક પ્રશ્ન કરો છો.

ભક્તિ નિરૂપણ વિષય અગાધા, મેરી અલ્પમતિ—યહ વાધા ।

તદપિ પંગુ ઇક મેરુ ચઢનકી, રખત સ્પૃહા—યોં સ્થિતિ મો મનકી ॥

એ ભક્તિનાં નિરૂપણને વિષય મહાન્ અગાધ છે અને મારી મતિ અલ્પ છે. આમ હોવા છતાં જેમ એક પાંગળો માણસ મેરુ પર્વતપર ચઢવાની સ્પૃહા રાખે તેમ આ સમયે મારા મનની સ્થિતિ છે.

ક્યોંકિ મહર્ષિવર્ય શાંડિલ્યજુ, ઓર નારદાદિ ઋષિ ઇન્દ્રિયજુ ।

મહદ્ ગ્રન્થ ઉનરચિત અનેકા, તાકો આશ્રય ગ્રહિ સવિવેકા ॥૧૦૪॥

કારણ કે હું એ ભક્તિ વિષય સ્વતઃપણુવી શકું તેમ નથી, પરંતુ મહર્ષિ-શ્રેષ્ઠ શાંડિલ્ય મુનિ તથા પરમપૂજ્ય નારદ આદિ ઋષિવરોના રચેલા અનેક મહાન્ ગ્રન્થો છે તેના વિવેક પૂર્વક આશ્રય લઉં

કહોં યથામતિ યતિવર આગેં, જાસુ ભક્તિ મેરે ઊર જાગે ।

ભગવદ્ ભક્તિ રહસ્ય મનોહર, જાન સકત હૈ વોહિ મુનીશ્વર ॥૧૦૫॥

આપની પાસે મારી બુદ્ધિ અનુસાર કહું છું, જેથી મારા હૃદયમાં ભક્તિ જાગૃત થાય. ભગવદ્ભક્તિનું રહસ્ય મનોહર છે અને તે રહસ્ય શાંડિલ્ય અને નારદ સરખાજી મુનીશ્વરો જાણી શકે છે.

અલ્પમતિ મેં કહુ નહિ જાનોં, તદપિ યથામતિ વિષય બલ્લાનોં ।

ભક્તિવિષય શ્રી ભગવન્મય હૈ, જાસોં ભક્ત જનનકો જય હૈ ॥૧૦૬॥

હું અલ્પમતિવાળો કંઈ જાણું નહિ, તો પણ યથામતિ ભક્તિ વિષયને કહીશ. ભક્તિ સાક્ષાત્ ભગવત્સ્વરૂપ છે, જેના જાણવાથી આચરવાથી ભક્તજનોનો જય થાય છે અર્થાત્ મોક્ષ મળે છે.

વહ ભક્તિ દ્વયવિધજુ વિરાજત, સાધનરૂપા પ્રથમજુ હાજત ।

દ્વિતીય સાધ્યરૂપા સુખકર હૈ, ભક્તહિતાર્થ સુધા નિર્ઝર હૈ ॥૧૦૭॥

એ ભક્તિ એ પ્રકારની છે. એક સાધનરૂપા અને બીજી સાધ્યરૂપા. જે સુખ કરનારી અને ભક્તનાં હિત અર્થે અમૃતના ઝરા સમાન છે.

શ્રવણાદિકર્તે નવજુ પ્રકારા, આદિ ભક્તિહૂકે નિરધારા ।

દ્વિતીય ભક્તિમેં દ્રવત જવેં મન, ભગવદ્મેં તહીન બનત જન ॥૧૦૮॥

તેમાં આદિ ભક્તિ જે સાધનરૂપા તેના શ્રવણ, મનન આદિથી નવ પ્રકાર થાય છે અને બીજી ભક્તિ જે સાધ્યરૂપા તેમાં જ્યારે મન દ્રવીભૂત થાય છે ત્યારે ભક્તજન ભગવાનમાં તદ્દરૂપ બની જાય છે.

તદાકાર વૃત્તિમય વોહી, “પરા” નામકી ભક્તિ સોહી ।

એસી ભક્તિકે અધિકારી, પ્રેમ સતત પ્રભુમેંજુ પ્રસારી ॥ ૧૦૯ ॥

તદાકારવૃત્તિમય એ ભક્તિ “પરા ભક્તિ” એવાં નામથી ઓળખે છે. એવી ભક્તિના અધિકારી જનો નિરંતર પ્રભુમાં પ્રેમની વૃદ્ધિ કરી

દ્રવીભૂત મનવારે હોવે, જો પ્રભુ નામ સુનતહી રોવે ।

મનોવૃત્તિ પ્રભુપ્રેમપરાયન, તદાકાર જવ હોવત હૈ જન ॥ ૧૧૦ ॥

દ્રવીભૂત મનવાળા બને છે કે જેઓ પ્રભુનું નામ શ્રવણ કરતાંજ રહન કરવા લાગે છે અર્થાત્ તેઓની આંખમાં પ્રેમનાં આંસુ આવે છે. અને મનોવૃત્તિ પ્રભુપ્રેમ પરાયણ બને છે જ્યારે ભક્તજનનું હૃદય ભગવદાકાર થાય છે.

તત્સાધનરૂપક—જો ભાવજુ, સો ત્રય વિધ હૈ—પ્રથમ વિભાવજુ ।

દ્વિતીય નામ અનુભાવ કહત હૈ, તૃતીય નામ વ્યભિચારી લહત હૈ ॥

૧ શ્રવણક્ષીર્તનં વિષ્ણોઃ સ્મરણં પાદસેવનમ્ । અર્ચનં વન્દનં દાસ્યં સહય-
માત્મનિવેદનમ્ ॥ ૨ ॥ સકલવિષયવિમુક્ષમનસો મહાભાગસ્ય કસ્યચિદ્ભગવદ્
શુભગરિમ-ગ્રન્થનરૂપગ્રન્થશ્રવણજનિત દુતિરૂપાયાં મનોવૃત્તૌ સર્વસાધનફલ ભૂતાયાં
શુદ્ધીતભગવદાકારાયાં વિભાવાનુભાવવ્યભિચારિસંયોગેન રસરૂપ તથા વિભા-
વાનુભાવ્યભિચારિસંયોગાદરસનિષ્પત્તિરિતિ । વિભાવો દ્વિવિધઃ આલ-
મ્બનવિભાવ ઉદ્દોપન વિભાવશ્ચ, તત્રાલમ્બનવિભાવો ભગવાન્ ઉદ્દોપનવિભાવઃ
તુલસીચન્દનાદિઃ । અનુભાવો નેત્રવિક્રિયા વ્યભિચારિણો ભાવા નિવેદાદયઃ ।

તેનાં સાધનરૂપ જે ભાવ ઉપજે છે તે ભાવત્રણ પ્રકારના છે. પ્રથમ વિભાવ, બીજો અનુભાવ અને ત્રીજાનું નામ વ્યભિચારી ભાવ છે.

પાવત આદિ વિભાવ ઉભયતન, ઇક આલમ્બન—દ્વિતીય ઉદીપન ।
તામેં વિષય વૃત્તિકા જો હૈ, સો આલમ્બન બનકર સોહે ॥ ૧૧૨ ॥

તેમાં પ્રથમનો ભાવ જે વિભાવ નામે કહ્યો તેનાપે ભેદ છે. એક આલમ્બન અને બીજો ઉદીપન. તેમાં વૃત્તિનો વિષય જે અને તે આલમ્બનવિભાવ કહેવાય છે.

યહ્ અલમ્બન નામ વિભાવા, સીતાપતિ પ્રભુ રામ સુહાવા ।
उनकाही आलम्बन करना, ध्यान अवधपतिकाहो धरना ॥ ૧૧૩ ॥

અહીં ભક્તિ વિષયમાં સીતાપતિ શ્રી રામચન્દ્ર આલમ્બનવિભાવરૂપે શાસે છે. એમનુંજ આલમ્બન કરવું અને અધોધ્યાના પતિ એવા એ રામ પ્રભુનુંજ ધ્યાન ધરવું.

दोहा—तुलसी चन्दन आदि जो, भगवत्सेवा काज ।
पदार्थ उदीपन वही, कहत सदा कविराज ॥ ૧૧૪ ॥

ભગવાન સેવા અર્થે તુલસી તથા ચન્દન આદિ જે પદાર્થો છે તે ઉદીપન-વિભાવ બણવા એમ કવીશ્વરે કહે છે.

जो विभावतें होत है, सीतापति संतुष्ट ।
अवव्याख्या अनुभावकी, सुनु यतिवर! मतिपुष्ट ॥ ૧૧૫ ॥

જે ઉદ્દિપનવિભાવથી સીતાપતિ શ્રી રામચન્દ્ર સંતુષ્ટ અને છે. હવે હે યુદ્ધિ-બળને ધારણ કરનારા યતિશ્રેષ્ઠ! અનુભાવની વ્યાખ્યા શ્રવણ કરો.

भगवद् विषयक प्रेमत, नयन विक्रियावान् ।
बनत तबें “अनुभाव” यों, भाव लहत अभिधान ॥ ૧૧૬ ॥

બ્યારે ભગવદ્ વિષયક (ભગવાન સમ્બંધી) પ્રેમથી નેત્રો વિક્રિયાવાળાં અને અર્થાત્ એ આંખોમાં અશ્રુ આવે ત્યારે એ ભાવ “અનુભાવ” એવું નામ પ્રહણ કરે છે.

व्यक्ती भवद्भगवदाकारतारुपरसारुयः स्थायीभावः परमानन्दसाक्षात्कारात्मकः प्रादुर्भवति स एव भक्तियोग इति तं परं निरतिशयं पुरुषार्थं वदन्ति रसज्ञाः ।
इति मधुमदनस्वामिना स्वकीयभक्तिरसायणग्रन्थे सूक्तम् ।

ભગવદ્ભિન્ન પદાર્થ સર્વ, અવનીમધ્ય અસાર ।

સારરૂપ ઇક શ્રીહરિ, યૌં મનમેં નિરધાર ॥ ૧૧૭ ॥

સંસારમાં જેટલા ભગવદ્ભિન્ન પદાર્થો છે તે સર્વ અસાર (સાર રહિત) છે, માત્ર એક શ્રી હરિજ સારરૂપ છે એમ મનમાં નિશ્ચય કરી

અન્તર્વૃત્તિ ર્દશમેં, સદા લહત દ્રઢ સ્થાન ।

“વ્યભિચારી” વહ ભાવકોં, અર્પત કવિ અભિધાન ॥ ૧૧૮ ॥

અન્તઃકરણની વૃત્તિ ધર્મવર સ્વરૂપમાં દ્રઢ સ્થાન મેળવે એ ભાવને કવિજનો “વ્યભિચારીભાવ” એવું નામ આપે છે.

उनतें पुनि “रस” नामको, प्रकटत स्थायी भाव ।

जो परमानन्दस्वरूप, जगद्धि तारक नाव ॥ ११९ ॥

અને એ સર્વ વિભાવોથી એક “રસ” નામનો સ્થાયીભાવ પ્રકટ થાય છે કે જે પરમાનન્દસ્વરૂપ અને સંસારસાગરથી તારનાર નાવરૂપ બને છે.

भगवत् साक्षात्कारमय, परम प्रेम अभिधान ।

पराभक्ति उनको कहत, मुनि शाण्डिल्य^१ महान ॥ १२० ॥

ભગવાનના સાક્ષાત્કાર સ્વરૂપ જેવું પ્રેમભક્તિ એવું નામ છે તેને મહામુનિ શાંડિલ્ય પરાભક્તિ કહે છે.

उत्तम पुण्य मनुष्यके, उदय लहत जिहि बेर ।

पराभक्ति प्रकटत तबें, अन्तरमें बिनदेर ॥ १२१ ॥

જે સમયે મનુષ્યનાં ઉત્તમ પુણ્ય ઉદય પામે છે ત્યારે તેના અન્તઃકરણમાં વિલંબવિના પરાભક્તિ પ્રકટ થાય છે.

चो.--अवधिकर्म उत्तमका तबलों, पराभक्ति युत हो जन जबलों ।

ग्रन्थ भागवत स्कन्ध इकादश, विंशतितम अध्याय द्रवत रस ॥ १२२ ॥

ત્યાંસુધી મનુષ્ય પરાભક્તિવાળો બને નહી ત્યાંસુધી ઉત્તમ કર્મના અવધિ સમજવો. શ્રીમદ્ભાગવત ગ્રન્થના એકાદશ સ્કન્ધમાં વીંશમે અધ્યાય કે જે રસને દ્રવે છે.

ષષ્ઠમ શ્લોકમધ્ય ઉદ્ભવ પ્રતિ કહત, 'કૃષ્ણ પ્રિયમક્ત મહામતિ ।

જવ લગ ભક્ત મુમુક્ષુ મનમેં, શ્રદ્ધા હોહુ ન મમ પ્રવચનમેં ॥૧૨૪॥

એ વીશમાં અધ્યાયના છઠ્ઠા શ્લોકમાં ઉદ્ભવજી પ્રતિ જેમને ભક્તજનો પ્રિય છે એવા મહામતિ શ્રી કૃષ્ણભગવાન કહે છે જે “જ્યાંસુધી ભક્ત મુમુક્ષુ હોય અને તેની મ્હારાં પ્રવચનમાં શ્રદ્ધા હોય

ત્યોં વૈરાગ્ય ન હો અન્તરમેં, તવ લગિ કર્મ ઉચિત વહ નરમેં ।

હોવે જવ કરુનામય ભગવત, તવ ભક્તિ પ્રાની ઉર પ્રકટત ॥૧૨૫॥

તેમ એ ભક્તના હૃદયમાં વૈરાગ્ય ઉત્પન્ન ન થયો હોય ત્યાંસુધી એ મનુષ્ય આશ્રમ ઉચિત કર્મ કરે અને જ્યારે પ્રભુની કૃપા થાયછે ત્યારેજ મનુષ્ય હૃદયમાં ભક્તિ પ્રકટે છે.

વહ ભગવદ્ભક્તિ યતિનાયક, દુઃખ રહિત ત્યોં હૈ સુખદાયક ।

વોહિ પરમ પુરુષાર્થ^૨ કહાવે, જાતેં ભક્ત પરમપદ પાવે ॥૧૨૬॥

હે યતિઓમાં અગ્રણી પદ્મપ્રભુમહારાજ ! એ ભગવદ્ભક્તિ દુઃખરહિત તેમજ સુખ આપનારી છે. એજ પરમ પુરુષાર્થ કહેવાય છે, જે ભગવદ્ભક્તિથી ભક્તજન પરમપદ (મોક્ષ)ને પામે છે,

ધર્મ અર્થ અરુ કામ કૃતિમય, મોક્ષ સહિત પુરુષાર્થ ચતુષ્ટય ।

સકલ ઔપચારિક સાધન હૈ, ભક્તિજન્ય આનન્દ સઘન હૈ ॥૧૨૭॥

ધર્મ, અર્થ, કામ અને મોક્ષ એ પુરુષાર્થ ચતુષ્ટય કહેવાય છે. તે સર્વ ઔપચારિક (ઉપચારરૂપ) સાધનરૂપ છે. ભક્તિથી ઉત્પન્ન થતો આનન્દ પરમસાધ્યરૂપ છે.

વહ આનન્દ સ્વરૂપ જો ભગવત, ઉનકો સાક્ષાત્કારજુ સંતત ।

પુરુષાર્થકો વોહિ પરમ ફલ, અવ નૈય્યાયિક^૩ મત સુનુ નિશ્ચલ ॥

આનન્દરૂપરૂપ જે ભગવાન તેના સુખરૂપ જે સાક્ષાત્કાર એજ પરમપુરુષાર્થ છે. આ વિષયમાં નૈય્યાયિક કહે છે કે

૧ તાવત્કર્માણિ કુર્વિત ન નિરવિદ્યેત યાવતા । મત્ કથા શ્રવણાદૌ વા શ્રદ્ધા યા-
વન્ન જાયતે ॥ ૨ દુઃસ્વાસમ્મિત્તસુખં હિ પરમપુરુષાર્થ ઇતિ સર્વતંત્રસિદ્ધાન્તઃ

૩ સુખં દુઃસ્વાભાવશ્ચ દ્વૌપુરુષાર્થાવિતિ તાર્કિકાઃ, તન્ન લાઘવેન સુખ-

સુખ અરુ દુઃખ અભાવ ઉભયહી, હૈ પુરુષાર્થ મહદ મુદમયહી ।

યુક્તિ યુક્ત યહ વાત નહીં હૈ, દુઃખ^૧ અભાવ જો સુખ જુ વહી હૈ ॥૧૨૯॥

‘સુખ અને દુઃખાભાવ એખત્રે પુરુષાર્થ છે’ પરંતુ એ વાર્તા નૈત્યાયિકની યુક્તિ યુક્ત નથી, કારણકે જ્યાં દુઃખનો અભાવ ત્યાં સર્વત્ર સુખ હોતું નથી.

જબ સુખ^૨ હૈ તબ દુઃખ અભાવા, બુધ સમ્મત યહ વ્યાપ્તિ પ્રભાવા ।

જબ સબ દુઃખાભાવ રહત હૈ, તબ સુખ પૂર્ણ પ્રકાશ લહત હૈ ॥૧૩૦॥

જ્યારે સુખ હોય ત્યારે દુઃખાભાવ હોય છે. આ વ્યાપ્તિને વિદ્વજ્જનોએ માન્ય કરેલ છે. પણ જ્યાં દુઃખાભાવ હોય ત્યારે સુખ હોય એ નિયમ નથી.

યાત્રિધ સાધ્ય વ્યાપ્તિ પ્રલયમેં, હૈ વ્યભિચારવતી ઉસ વયમેં ।

ક્યોંકિ પ્રલયમેં દુઃખ નહિ માસત, ત્યોં સુખરૂપ ન સાધ્ય પ્રકાશત ॥

આ રીતની વ્યાપ્તિ પ્રલય અવસ્થામાં વ્યભિચારવાળી છે, કારણકે પ્રલયમાં દુઃખાભાવ છતાં સુખ નથી.

માત્રસ્યૈવ પુરુષાર્થત્વકલ્પનાત્ । ઇચ્છાજનકત્વે હિ જ્ઞાનસ્ય સુખવિષયત્વમેવા વચ્છેદકં ન તુ સુખદુઃખાભાવાદ્યતરવિષયત્વમ્ ગૌરવાત્, દુઃખાભાવસ્ય તુ સુખ પરિચાયકત્વેનોપયોગઃ । યત્તુ ન્યાયનિબન્ધકારૈઃ શક્તિં દુઃખાભાવસ્ય સુખાર્થ ત્વેનૈવોપયોગેઽભિહિતે સુખસ્યાપિ દુઃખાભાવાર્થિનોપયાગો વક્તું શક્યતે વિનિગમનાવિરહાત્ તસ્માદુભયં પુરુષાર્થં ઇતિ તદયુક્તં વ્યાપ્યવ્યાપકભાવસ્યૈવ વિનિગમકત્વાત્, યદા સુખં તદા દુઃખાભાવ ઇતિ હિ વ્યાપ્તિઃ સર્વસમ્મતા નિરૂપાધિસહચારદર્શનાત્ અતો દુઃખાભાવસ્ય સુખકાલેઽવશ્યમ્ભાવિત્વાત્ સુખ-પરિચાયકત્વમુપપદ્યતે ॥ ઇતિ મધુસૂદનસ્વામિના સ્વકીયમક્તિરસાયણગ્રન્થે સૂક્તમ્ દુઃખાસમ્ભિન્નસુખં હિ પરમપુરુષાર્થં ઇતિ સર્વતંત્ર સિદ્ધાન્તઃ ॥

૧ યત્ર સુખં તત્ર દુઃખાભાવઃ ઇતિ વ્યાપ્તિઃ સર્વસમ્મતા ૨ યત્ર દુઃખાભાવ-સ્તત્ર સુખમિતિ તુ ન વક્તું શક્યતે સુખાભાવાધિકરણપ્રલયાદૌ દુઃખાભાવસ્ય-સત્ ત્વાત્

દોહા-યાતેં અન્વય સંગ યહૈં, વિદિત લગત વ્યતિરેક ।

અવ યતિવર! યહ બાતકા, કીજેં વિમલ વિવેક ॥ ૧૩૨ ॥

એટલામાટે આ સ્થળે પ્રસિદ્ધ રીતે અન્વય વ્યાપ્તિ વ્યભિચારથી દુઃખાભાવનું હે યતિવર! સુખ વ્યાપક નથી આ વાર્તાને નિશ્ચયથી જાણશે।

દુઃખ અભાવ સુખ ઉભય મેં, વ્યાપ્ય રૂ વ્યાપક ભાવ ।

બને નહીં બુધમત યહી, જાનહુ બુદ્ધિ પ્રભાવ ॥ ૧૩૩ ॥

દુઃખનો અભાવ અને સુખ આ બન્નેમાં વ્યાપ્ય વ્યાપક ભાવ વિદ્વાનોના મત પ્રમાણે સંભવતો નથી. તમે પણ એ વાતને સમજ્યા હશે,

યાતેં સુખ હોવે જહાં, દુઃખ અભાવ વહૈં સિદ્ધ ।

યુક્તિ યુક્ત યહ નિયમ હૈ, યાવત્તંત્ર પ્રસિદ્ધ ॥ ૧૩૪ ॥

માટે જ્યાં સુખ હોય છે ત્યાં દુઃખનો અભાવ સિદ્ધ છે, આ નિયમ યુક્તિ-યુક્ત છે અને સર્વ શાસ્ત્રમાં પ્રસિદ્ધ છે.

યાતેં દુઃખાભાવમેં, વ્યાપક સુખ ન લલાત ।

ભક્તિજન્ય સુખહી પરમ, પુરુષ અર્થ બુધ ગાત ॥ ૧૩૫ ॥

માટે દુઃખાભાવનું વ્યાપક સુખ નથી. વિદ્વાનો તે ભક્તિજન્ય સુખનેજ પરમ પુરુષાર્થ કહે છે.

હૈ ન સ્વતઃ પુરુષાર્થ જો, ધર્મ અર્થ અરુ કામ ।

કિન્તુ હોત તજ્જન્ય સુખ, વહ પુરુષાર્થ પ્રકામ ॥ ૧૩૬ ॥

ધર્મ, અર્થ અને કામ એ સ્વતઃપુરુષાર્થ નથી, પરંતુ એ ત્રણેથી ઉત્પન્ન થતું જે સુખ તે પરમ પુરુષાર્થ ગણાય છે.

ચોપાઈ-ધર્મ અર્થ અરુ કામકી સંગા, પાવત સુખ જબ જન્ય પ્રસંગા ।

અનનુગત યાવિધ હોવે જબ, જન્ય વિશેષણ ત્યાજ્ય બને તબ ॥ ૧૩૭ ॥

સુખ સ્વતઃપુરુષાર્થ છે- પછી ધર્મ અર્થ અને કામ જન્ય સુખને માનીએ તો સુખના પ્રતિ અનુગત કારણ કોઈ થશે નહીં, કિન્તુ અનનુગત ધર્માદિમાં કારણતા રહેશે, માટે અનનુગત કારણ પક્ષમાં ગૌરવદોષ આવે છે. એટલે ધર્માદિજન્ય સુખ

પુરૂષાર્થ છે એમ ન કહી સુખ સ્વતઃપુરૂષાર્થ છે એમ માનવું યુક્તિયુક્ત છે અંધમાદિજન્ય વિશેષણ સુખ પ્રતિ કહેવું નહીં. માટે સુખસ્વતઃપુરૂષાર્થ છે.

કેવલ સુખરૂપ હૈ પુરુષારથ, उनके अधिकारी सुनहु अथ ।

भगवद्भक्ति करत जन चारि, संज्ञा उनकी कहीं अति प्यारी ॥१३८

પુરૂષાર્થ કેવલ સુખરૂપ છે. એના અધિકારી કેટલા છે તે શ્રવણ કરે. ભગવદ્ભક્તિ ચારપ્રકારના ભક્તો કરે છે એમનાં અતિ પ્રિય નામ હું કહું છું,

आर्त प्रथम जिज्ञासु द्वितीय है, अर्थार्थी अभिधान तृतीय है ।

चौथा ज्ञानी सबमें उत्तम, है भगवत् प्रिय अतिहि मनोरम ॥१३९

પહેલો આર્ત, બીજો જિજ્ઞાસુ, ત્રીજો અર્થાર્થી અને ચોથો જ્ઞાની. આ સર્વમાં જ્ઞાની સર્વોત્કૃષ્ટ ગણાય છે અને તે પ્રભુને અત્યંત પ્રિય હોય છે.

जाकी निरन्तर अन्तर्वृत्ति, भगवन्मय नहि और प्रवृत्ति ।

कोविद् उनको ज्ञानी कहत है, एक भक्ति जो सतत रहत है ॥१४०

જેની અન્તર્વૃત્તિ નિરંતર ભગવન્મય હોય, બીજી કંઈપણ પ્રવૃત્તિ ન હોય તેને વિદ્વાન પુરૂષો “જ્ઞાની” કહે છે કે જે સદૈવ એક પ્રભુ ભક્તિપરાયણજી રહે છે.

आगे जो कही भक्ति यतीश्वर, उनकी भूमिका सुनहु अवें वर ।

भगवद् भक्तकी सेवा जो है, प्रथम भूमिका भक्तिकी सो है ॥१४१

હું યતીશ્વર! મેં પ્રથમ જે ભક્તિસ્વરૂપ આપને કહ્યું તેની શ્રેષ્ઠ ભૂમિકાઓ છે તે હવે શ્રવણ કરો. ભગવાનના ભક્તોની જે સેવા કરવી તે ભક્તિની પ્રથમ ભૂમિકા છે.

वह सेवा द्वारा शुभ करनी, महदात्माकी दया मनहरनी ।

पात्र होइ पावे जो प्राणी, द्वितीय भूमिका सो पहिचानी ॥१४२

चतुर्विधा भजन्ते मां जनाः सुकृतिनोऽर्जुन ॥ आर्तो जिज्ञासुरर्थार्थी ज्ञानी च भरतर्षभ ॥ १ ॥ तेषां ज्ञानी नित्ययुक्त एकभक्तिर्विशिष्यते ॥ प्रियो हि ज्ञानिनोऽत्यर्थमहं स च मम प्रियः ॥ २ ॥ उदाराः सर्व एवैते ज्ञानीत्वात्मैव मे मतम् ॥ आस्थितः स हि युक्तात्मा मामेवानुत्तमां गतिम् ॥ ३ ॥ इति गीतायाम् ॥

શુભ કરણીરૂપ એ ભક્તોની સેવાદ્વારા પાત્ર બની એવા મહાત્માઓની કૃપા જે મનુષ્ય પ્રાપ્ત કરે તે ભક્તિની બીજી ભૂમિકા ગણાય છે.

મહદાત્મા ચારિત્ર્યે શ્રદ્ધા, તૃતીય ભૂમિકા હૈ વહ ઇદ્ધા ।
 ઉન દ્વારા હરિ ગુણ કીર્તનમેં, રતિ ઉપજત જો માનવ મનમેં ॥૧૪૩॥

એ ભક્ત મહાત્માઓનાં ચરિત્રોમાં શ્રદ્ધા રાખવી તે પ્રશંસનીય ત્રીજી ભૂમિકા છે અને એ ભૂમિકાદ્વારા મનુષ્યના મનમાં પ્રભુ ગુણનાં કીર્તન કરવાની જે પ્રીતિ ઉપજે છે.

ચૌથી ભૂમિકા હૈ વહ ચારુ, ભક્તિ અનલ જારત દુઃખ દારુ ।
 ભગવતમેં પ્રેમાંકુર ઉદ્ભવ, ગિનત ભૂમિકા પશ્ચમી વૈષ્ણવ ॥૧૪૪॥

એ ભક્તિની ચોથી ભૂમિકા છે ભક્તિરૂપી અગ્નિ દુઃખરૂપી કાષ્ટને બાળી નાખે છે. અને ભગવાનમાં પ્રેમાંકુર (પ્રેમનાં અંકુર) નો જે ઉદ્ભવ તેને વૈષ્ણવો પાંચમી ભૂમિકા ગણે છે.

દોહા-ભગવતમેં સ્વરૂપાધિગમ, સો હૈ ષષ્ઠમ ભોમ ।

પ્રેમવૃદ્ધિ પ્રભુમેં વહી, સપ્તમ વિકસત રોમ ॥ ૧૪૫ ॥

ભગવાનમાં ચિત્તની સામાન્ય રૂપે જે સ્થિરતા તે છૂટી ભૂમિકા છે અને પ્રભુમાં પ્રેમની જે વૃદ્ધિ તે સાતમી ભૂમિકા કે જેનાથી રોમાંચ થાય છે.

ભગવત્ સ્મૃતિ હૈ અષ્ટમી, જો પુનિ ભગવદ્ધર્મ ।

તામેં નિષ્ઠા સો નવમી, ભોમ સમર્પત શર્મ ॥ ૧૪૬ ॥

ભગવાનનું જે વારંવાર સ્મરણ તે આઠમી ભૂમિકા છે અને ભગવાનનાં ચરિત્રોમાં નિષ્ઠા રાખવી એ કલ્યાણ આપનારી નવમી ભૂમિકા છે.

નિજમેં તદ્ગુણશાલિતા, જવ દ્રગ્ગોચર હોત ।

હોવે ભગવદ્વિરહતેં, શુષ્ક પ્રાણસરિસ્ત્રોત ॥ ૧૪૭ ॥

અને બ્યારે પોતાનામાં ભગવત્ ભક્તિનો આવિર્ભાવ નજરે આવે તેમજ ભગવાનના વિરહથી પ્રાણવ્યાકુલ બન્યા પછી

અર્થાત્ પ્રભુમેં પ્રેમકો, અવધિ જોન દ્રગ આત ।

ભક્તિભૂમિકા વો દશમી, ગુનીજન અન્તિમ ગાત ॥ ૧૪૮ ॥

પ્રભુમાં જે પરમ પ્રેમ દેખાય તેને ગુણીજનો ભક્તિની દશમી ભૂમિકા કહે છે.

યાચિધ યતિવર ! અકથનીય, આનંદરૂપ અપાર ।

ભક્તિવિષય મેંને કહ્યો, આત્મવૃદ્ધિ અનુસાર ॥ ૧૪૯ ॥

હે યતિવર! આ રીતે અકથનીય (કહી ન શકાય તેવો) અપાર આનંદસ્વરૂપ ભક્તિનો વિષય મેં મારી બુદ્ધિ અનુસાર આપને કહી સંભળાવ્યો.

ચો.--જીવનદાસકી સવિનય બાની, સુનિષ્ટપ્રજ્ઞ યતીશ્વર જ્ઞાની ।

મહિમા સહ સુન ભક્તિનિરૂપણ, હૈ સંતુષ્ટ કહત યોં તત્ક્ષણ ॥ ૧૫૦ ॥

જીવજીદાસ મહારાજની આવી વિવેકયુક્ત વાણી શ્રવણ કરી પરમજ્ઞાની એવા પરૂપ્રજ્ઞસ્વામી મહિમાસમેત ભક્તિનિરૂપણના શ્રવણથી સંતુષ્ટ થયા અને એ સમયે કહેવા લાગ્યા જે

આપ સરિસ મહદાત્મા જગમેં, વિચરત મંગલકારક મગમેં ।

ભેદ સુનાવત પ્રભુ ભક્તિકે, અહોભાગ્ય શ્રોતા વ્યક્તિકે ॥ ૧૫૧ ॥

સંસારમાં આપ સરખા મહાત્માઓ મંગલકારક માર્ગમાંજ વિચરણ કરે છે અને પ્રભુભક્તિના ભેદ સંભળાવે છે. શ્રોતા મનુષ્યોનાં પણ અહોભાગ્ય છે કે જેઓને આપ જેવા મહાત્માનો સમાગમ પ્રાપ્ત થયો છે.

શ્રીરઘુવર શ્રીમાધવજી, ગુરુપ્રસાદકોં પાઝ ।

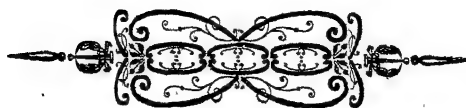
મઈ મયૂઃ સમાપ્તિ યહ, મુદમંગલતેં છાઝ ॥

॥ ઇતિ શ્રીમદ્વેદાન્તતીર્થપણ્ડિતમાયારામસંપ્રહીત

શ્રીસત્પુરુષચરિત્રપ્રકાશે શ્રીજીવનદાસજી

પરિકથિતભક્તિસ્વરૂપવર્ણનં નામ

વિંશતિતમોમયૂઃ

॥ श्रीगणेशाय नमः ॥

अथ एकविंशतितमो मयूखः

दोहा—तदनन्तर महाराजश्री, जीवनदास अनल्प ।

मतियुत मनमें स्नेह सह, करत भये संकल्प ॥ १

त्यारपछी महान् भतिवाणा जवजुदासज महाराज स्नेहसहित पोताना
भनभा संकल्प करवा लाग्या जे

चो-यतिवरने किय मो मनरञ्जक, प्रश्न यथोचित भक्तिविषयक ।

मेंने मति अनुसार सुनायो, विषय वही मेरे मन भायो ॥ २ ॥

यतिवर षट्प्रश्नस्याभीष्टे भारां भनने आनंद आपे तेवो यथायोग्य सक्ति-
विषयक प्रश्न क्योँ अने ओ विषयने मे' भारी खुदि अनुसार क्योँ.

अब पूछों षट्प्रश्न मुनीकों, जीव-ईशको तत्त्वजु नीको ।

श्रवण करों वेदान्त महत्त्वजु, जामें है सबतें बड सत्त्वजु ॥३॥

हुवे हुं षट्प्रश्नस्याभीष्टे जव तथा धृष्टियरतुं तत्त्व पूछुं अने जेभां सर्वोद्दृष्ट
सत्त्व छे ओतुं वेदान्ततुं महत्त्व श्रवण करे.

अस विचारि षट्प्रश्न यती प्रति, बोले जीवनदास महामति ।

सविनय सादर प्रिय संबोधन—पूर्वक प्रश्न करत-हे भगवन् ! ॥४॥

आम विचार करी महाखुद्विशाली जवजुदासज महाराज षट्प्रश्नस्याभी
प्रति विनयपूर्वक आदर सहित छे भगवन् ! ओतुं प्रिय संबोधन आपी पूछवा
लाग्या जे

वेद अन्त-वेदान्त सुहावे, कोन अर्थ उनकाजु कहावे ?

कोन शास्त्रका नाम वही है, कहहु-हमारा प्रश्न यही है ॥५॥

वेदना अन्त ओ वेदान्त तेना शु' अर्थ छे ? अने वेदान्त ओ क्या शास्त्रतुं
नाम छे ? अमारो आ प्रश्न छे तेना कृपा करी उत्तर आपो.

उनके अधिकारी पुनि कवन जु? पावे क्या प्रतिपादकपनजु?।
श्रवन करन यह चित्त चहत हों, ज्ञानी जनतें ज्ञान ग्रहत हों ६॥

વળી એ વેદાન્તના અધિકારી કોણ છે? અને એ શાસ્ત્રમાં કેવું પ્રતિપાદન કરેલું છે? આ સર્વ શ્રવણ કરવા મહત્ત્વ ચિત્ત ચાહે છે. જ્ઞાની પુરુષોથી જ્ઞાનને પ્રહણ કરવું એવો મારો નિયમ છે.

वचन नम्रतायुत जीवनके, सुनि षट्प्रज्ञ सुखद संतनके ।
शोचत भयउ त्वरित निज मनमें, जीवन निपुण सकल शास्त्रनमें

જીવણદાસમહારાજનાં સવિનય વચનો શ્રવણ કરી સતજનોને સુખ આપનારા ષટ્પ્રજ્ઞસ્વામી તુરંત મનમાં વિચારવા લાગ્યા જે જીવણદાસજી સર્વ શાસ્ત્રોમાં નિપુણ (પ્રવીણ) છે.

तदपि आज यों प्रश्न करत है, हेतु ओर नहि-जनहितकृत है ।
पुनि सत्संगकी वृद्धि जामें, आशंका अनुचित है तामें ॥ ८ ॥

તોપણ આજે આ રીતે પ્રશ્ન કરે છે તેના ખીજો હેતુ કંઈ નથી, માત્ર જનહિત અર્થે પ્રશ્ન કરે છે. વળી આ રીતના પ્રશ્નોત્તરમાં સત્સંગની વૃદ્ધિ રહેલી છે મારે તેમાં કંઈ શંકા કરવી ઉચિત નથી,

अस विचारि बोले जीवनप्रति, शास्त्रविशारद है आपकी मति ।
तदपि आप पूछत हो मोहे, सत्संगकी वृद्धिहित सो है ॥ ९ ॥

આમ વિચાર કરી ષટ્પ્રજ્ઞસ્વામી જીવણદાસજી મહારાજ પ્રતિ યોદ્યા જે આપની બુદ્ધિ શાસ્ત્રમાં પારંગત છે, છતાંએ આપ મને પ્રશ્ન કરો છો તે સત્સંગની વૃદ્ધિ અર્થે છે.

पुनि परउपकारार्थ प्रमानों, कहों आप सन जो कलु जानों ।
अतिहि कठिन वेदान्त विषय है, पारंगत शिव-व्यास उभयहै १०

વળી પરોપકારમાટે છે એમ હું સમજું છું તો હવે હું જે કંઈ જાણું છું તે આપ પાસે કહું છું. વેદાન્ત વિષય અત્યંત કઠિન છે, એના પાર વ્યાસ ભગવાન અને શંકરાચાર્ય એ બેજ પામ્યા છે.

उन निर्मित है ग्रन्थ अनेका, सुने पढे मेंने सविवेका ।

उनतें जो कछु अनुभव पायो, सद्गुरुनेजु रहस्य सुनायो ॥११॥

ये प्रभु शंकर अने लगवान व्यासमुनिअे रचेला अनेक ग्रन्थो छे जे विवेकपूर्वक में श्रवण कर्या छे अने जेना अक्यास कर्या छे अने तेनाथी जे क'थ अनुभव प्राप्त कर्या छे तेमज सद्गुरु यादवस्वामीअे मने वेदान्तरहस्य संलग्नायु' छे

तदनुसार में आज यथामति, करों विवेचन सुनु यतिके पति ।

वेद अर्थ है ज्ञान अनन्तजु, मर्यादावाचक है अन्तजु ॥ १२ ॥

ते प्रभाणु आजे हुं भारी बुद्धिअनुसार विवेचन करं छुं ते छे यतिराज जयलुदासछ भट्टाराज ! आप श्रवण करो. “वेद” शब्दनेा अर्थ ज्ञान छे अने “अन्त” शब्दनेा अर्थ निश्चय छे अर्थात् वेदान्त अटले ज्ञान निश्चय.

शब्द सरस वेदान्त सुहावे, प्रतिपादक ग्रंथ वेद कहावे ।

अन्त अर्थ अन्तिम निश्चय है, अन्तिम निश्चय ब्रह्म अभय है १३।

वेदान्त अे रसमय शब्द छे, तेनुं प्रतिपादन करनार जे ग्रन्थ ते “वेद” कह्वाय छे. “अन्त” शब्दनेा अर्थ अन्तिम [छपरनेा] निश्चय छे अने अन्तिम निश्चय अर्थात् अभय ब्रह्म.

उनके प्रतिपादक जो ग्रन्था, जासु लखत जन अक्षय पन्था ।

सो उपनिषद्^१ नाम सरसावे, ब्रह्मसूत्र पुनि ओर कहावे ॥ १४ ॥

अे ब्रह्मनुं प्रतिपादन करनार जे ग्रन्थ छे अने जेनावडे मनुष्य अक्षय भागने जेथ शके छे तेनुं नाम उपनिषद् अने ब्रह्मसूत्र कह्वाय छे.

दोहा—भगवद्गीता आदि है, उनके ग्रन्थ अनेक ।

जामें है अनुबन्धको,^२ चारि प्रकार विवेक ॥ १५

तेमज ब्रह्मप्रतिपादक “श्री भट्टभगवद्गीता आदि अनेक ग्रन्थो छे ते वेदान्तमां चार प्रकारना अनुबन्धो होय छे अने ते अनुबन्ध चतुष्टय कह्वाय छे.

१ वेदान्तोनाम उपनिषत् प्रमाणम् । तदुपकारीणि शारीरिक सूत्रादीनि च ॥

२ तत्रानुबन्धो नाम अधिकारि विषयसम्बन्ध प्रयोजनानि ॥

તામેં “અધિકારી”^૧ પ્રથમ, દ્વિતીય “વિષય” અનુસન્ધ ।

તૃતીય “પ્રયોજન” નામ ત્યોં, ભેદ ચતુર્થ “સબન્ધ” ૧૬॥

એક અધિકારી, બીજો વિષય, ત્રીજું પ્રયોજન અને ચોથો સંબન્ધ આ રીતે અનુબન્ધના ચાર ભેદ છે.

તામેં વિધિયુત વેદકા, જો વેદાંગ સમેત ।

કરકેં ગુરુમુખ અધ્યયન, સમુજ્ઞત અર્થ સમેત ॥૧૭॥

તેમાં વેદાંગ સહિત વિધિપુરઃસર વેદાનું અધ્યયન (અભ્યાસ) શ્રી ગુરુમુખથી કરી અર્થ સાથે વેદવાક્યોને જે સમજે

उनकों अधिकारी कहत, सुनहु बहुरि यतिराज ।

जन्म रु जन्मान्तरनमें, काम्य आदि सब त्याज ॥ १८ ॥

એને અધિકારી કહે છે. વળી હે યતિરાજ જીવણદાસજી મહારાજ ! શ્રવણ કરો. આ જન્મ અને પૂર્વ જન્મમાં સર્વ કામ્ય અને નિષિદ્ધ કર્મોને તજી

चो-कर्मत्यागपूर्वक जो जन नित, नैमित्तिक त्योंही प्रायश्चित ।

कर उपासनाको अनुष्ठानजु, निर्मल चित्त सहित पहिचानजु॥१९

જે મનુષ્ય નિત્ય નૈમિત્તિક અને પ્રાયશ્ચિત્ત કર્મથી મલદોષ દૂર કરી અને ઇષ્ટ ઉપાસનાથી વિદ્યોપદોષ દૂર કરી

विवेक ओ वैराग्य सहितजु, मुमुक्षुता युत उत्तम रीतजु ।

सम्पत्ति षट्-साधनजु चतुष्टय, युक्त होइ अधिकारी लहत जय २०

વિવેક વૈરાગ્ય, મુમુક્ષુતા અને ષટ્ સંપત્તિ એ ચાર સાધનને પ્રાપ્ત કરે તેને અધિકારી કહે છે.

૧ અધિકારી તુ વિધિવદધીતવેદવેદાંગત્વેનાપાતતોઽધિગતાસ્તિલવેદાર્થોઽસ્મિન્ જન્મનિ જન્માન્તરે વા કામ્યનિષિદ્ધવર્જનપુરઃસરં નિત્યનૈમિત્તિકપ્રાયશ્ચિત્તોપાસનાઽનુષ્ઠાનેન નિર્ગતનિસ્તિલકલ્પષતયા નિતાન્તનિર્મલસ્વાન્તઃ સાધનચતુષ્ટયસંપન્નઃ પ્રમાતા. ॥

स्वर्ग आदि साधनभूत सोहे, ज्योतिष्टोमादिक^१ कृति जो है ।

काम्य कर्म उनको हि कहत है, जासु स्वर्ग पद मनुज लहत है^२ ।

ज्योतिष्टोम आदि के कृति स्वर्गप्राप्तिनां साधनभूत छे नेनेज काम्यकर्म छे छे जेनाथी मनुष्य स्वर्गादिने प्राप्त करे छे.

ब्राह्मण^३ हनन आदि द्रग आवे, वह कृति सकल निषिद्ध कहावे ।

सन्ध्यावन्दन^४ आदि सुकाजा, नित्य कहत शास्त्रज्ञ समाजा २२

अथैत्या आदि कृत्यने निषिद्ध कर्म छे छे. सन्ध्यावन्दन आदि के उत्तम कार्य छे तेने शास्त्रने अनुष्ठाने विद्वान्ते समाज नित्यकर्म छे छे.

पुत्रजन्म आदि हित नाना, शुभ जातेष्ट्यादिक अभिधाना ।

याग कर्मका होत विधाना, वह कृति सब नैमित्तिक^५ ठाना ॥२३॥

पुत्र प्राप्ति आदि मनोरथभाटे नाना प्रकारना अतोष्ट्यादि के यज्ञकर्म तेने नैमित्तिक कर्म छे छे.

चान्द्रायण^६ आदिजु यथोचित, कर्म कहावत है प्रायश्चित ।

सगुण ब्रह्मका मानसद्वारा, होत विमल भक्तिव्यापारा ॥ २४ ॥

विधिपुरःसर चान्द्रायण आदि के पृत ते प्रायश्चित कर्म छेवाय छे. अनर्थी सगुण अहम् (राग-द्वेष आदि) नी के सज्जि

उपासना^७ उनकोहि कहत है, पुनि नित्यादि^८ नाम लहत है ।

वह कृति जब होवे निष्कामजु, तब बुद्धिकी शुद्धि ललामजु ॥२५॥

१ काम्यानि स्वर्गादीष्टसाधनानि ज्योतिष्टोमादीनि ॥

२ निषिद्धानि नरकाद्यनिष्टसाधनानि ब्रह्महननादीनि ।

३ नित्यान्यकरणे प्रत्यवायसाधनानि सन्ध्यावन्दनादीनि ।

४ नैमित्तिकानि पुत्रजन्माद्यनुबन्धीनि जातेष्ट्यादीनि ५ प्रायश्चित्तानि पापक्षयमात्रसाधनानि चान्द्रायणादीनि. ६ उपासनानि सगुणब्रह्मविषयकमानसव्यापाररूपाणि शाण्डिल्यविद्यादीनि. ॥ ७ एतेषां नित्यादीनां बुद्धिशुद्धिः परं प्रयोजनम् .

તેને ઉપાસના કહે છે. વળી નિત્ય તથા નૈમિત્તિક આદિ જે કર્મ કહ્યાં તે સર્વ જ્યારે નિષ્કામ વૃત્તિથી કરાય ત્યારે મળરૂપ દોષ દૂર થાય છે.

ત્યોં ચિત્ત હોત इकाग्र^૧ નિરન્તર, યોં ઉપાસના પ્રકાર સુન્દર ।
નિત્યાનિત્યવસ્તુકો જ્ઞાનજુ, વહ વિવેક^૨ આનન્દનિદાનજુ ॥૨૬॥

તેમજ ચિત્ત નિરન્તર એકાગ્ર અને છે કે જેનાથી વિશેષ દોષ દૂર થાય છે. નિત્ય તથા અનિત્ય વસ્તુનું જે જ્ઞાન તેનું નામ “વિવેક” છે.

દોહા—ઉભય લોકકે ભોગકો, તીવ્ર હોત જો ત્યાગ ।

વહ સાધનકોં^૩ કહત હૈ, વિદ્વજ્જન વૈરાગ ॥ ૨૭ ॥

આ લોક અને પરલોકના ભોગોનો જે અત્યંત ત્યાગ તે સાધનને વિદ્વજ્જનો “વૈરાગ્ય” કહે છે.

શમ-દમ ત્યોં ઉપરતિ તૃતીય, ચૌથી તિતિક્ષા જાન ।

સમાધાન-શ્રદ્ધા બહુરિ, ષટ્ સંપદ્ પહિચાન ॥ ૨૮ ॥

શમ, દમ, ઉપરતિ, તિતિક્ષા, સમાધાન અને શ્રદ્ધા એ ષટ્સંપત્તિ છે.

બિન સંપદ્ જ્યોં લહત નહિ, સાંસારિક સુખ કોડ ।

ત્યોં^૪ શમાદિ બિન બ્રહ્મસુખ-ભોગી મુમુક્ષુ ન હોડ ॥ ૨૯ ॥

જેમ સાંસારિક કોઇપણ મુમુક્ષુ સંપત્તિ [યન] વિના સુખ પામતો નથી તેમ મુમુક્ષુ [મુક્તિની ઇચ્છાવાળો મુમુક્ષુ] પણ શમાદિ વિના બ્રહ્મસુખને મેળવી શકતો નથી.

૧ ઉપાસનાનાં તુ ચિત્તૈકાગ્ર્યમ્ । તમેતમાત્માનેં વેદાનુવચનેન બ્રાહ્મણા વિવિદિશન્તિ યજ્ઞેન ” ઇત્યાદિ શ્રુતેઃ “ તપસા કલ્મષં હન્તિ ” ઇત્યાદિ સ્મૃતેશ્ચ ॥ નિત્યનૈમિત્તિકયોરુપાસનાનાંશ્ચાવન્તરફલપિતૃલોકસત્યલોકપ્રાપ્તિઃ ॥ “કર્મ્મણા પિતૃલોકો વિદ્યયા દેવલોકઃ ” ઇત્યાદિ શ્રુતેઃ ॥

૨ સાધનાનિ નિત્યાનિત્યવસ્તુવિવેકેહામુત્તરફલભોગવિરાગઃ શમદમાદિસમ્પત્તિ મુમુક્ષુતાનિ ॥ ૩ નિત્યાનિત્યવસ્તુવિવેકસ્તાવદ્બ્રહ્મૈવ નિત્યં વસ્તુ તતોડન્યદસ્તિ-લપનિત્યમિતિવિવેચનમ્ ॥ વિરાગસ્તાવત્કર્મજન્યતયા દેહિકામુષિકભોગેષુ અનિત્ય-ત્વબુદ્ધિઃ ॥ ૪ શમદમાદયસ્તુ શમદમોપરતિતિક્ષાસમાધાનશ્રદ્ધાઃ ॥

શમ^૧-નિગ્રહ જો મનહુકો, દમ^૨-બાહ્યેન્દ્રિ નિરોધ ।

અવ ઉપરતિકૌ અર્થ સુનુ, મતિસાગર યતિયોધ ॥ ૩૦ ॥

મનનો જે નિગ્રહ તે “શમ” અને બાહ્ય ઇન્દ્રિયોનો નિરોધ તે “દમ” કહેવાય છે. હે મતિસિન્ધુ યતિવીર! હવે ઉપરતિનો અર્થ શ્રવણ કરો.

વિષયોતેં ઉપરામ હૈ, વિહિત કર્મ પરિત્યાગ ।

જો વિધિપૂર્વક હોત હૈ, વહ ઉપરતિ^૩ વડભાગ ॥ ૩૧ ॥

વિષયોથી ઉપરામ (શાન્ત) બની વિધિ વિહિત (શાસ્ત્રોમાં કહેલાં) કર્મોનો જે પરિત્યાગ તે હે જીવણદાસજીમહારાજ! “ઉપરતિ” કહેવાય છે,

શીતોષ્ણાદિ દુઃખકો, સહિવો ધૈર્ય સમેત ।

તાહિ “તિતિક્ષા”^૪ કહત હૈ, હૈ શાસ્ત્રજ્ઞ સચેત ॥ ૩૨ ॥

શીત તથા ઉષ્ણ આદિ દુઃખોને ધૈર્ય સહિત સહન કરવાં તેને શાસ્ત્રજ્ઞ [શાસ્ત્રોને જાણનાર] પુરૂષો “તિતિક્ષા” કહે છે.

શ્રવણાદિકમેં નિગ્રહિત, મનકી હોત સમાધિ ।

“સમાધાન”^૫ યોં દેત હૈ, ઊંકોં વિબુધ ઉપાધિ ॥ ૩૩ ॥

શ્રવણ આદિમાં નિગ્રહિત મનનો જે સમાધિ થાય છે તેને વિદ્વાન પુરૂષો “સમાધાન” એવું નામ આપે છે.

ગુરુનિગદિત વેદાન્તમેં, હોત વિદિત વિશ્વાસ ।

“શ્રદ્ધા”^૬ ઊંકોં કહત હૈ, જાનહુ જીવનદાસ ! ॥ ૩૪ ॥

ગુરુએ કહેલા વેદાન્તમાં જે વિશ્વાસ તેને “શ્રદ્ધા” કહે છે. હે જીવણદાસજી મહારાજ! આપ સર્વ જાણો છો, છતાં મહારા કહેવાથી પણ જાણો.

૧ શમસ્તાવત્ શ્રવણાદિવ્યતિરિક્તવિષયેભ્યોમનોનિગ્રહઃ ॥ ૨ દમઃ બાહ્યેન્દ્રિયાણાં તદ્વ્યતિરિક્તવિષયેભ્યો નિવર્તનમ્ ॥૩ નિવર્તિતાનામેતેષાં તદ્વ્યતિરિક્તવિષયેભ્ય ઉપરમણુપરતિઃ । અથવા વિહિતાનાં કર્મણાં વિધિના પરિત્યાગઃ ॥

૪ તિતિક્ષાશીતોષ્ણાદિસહિષ્ણુતા । ૫ નિગૃહીતસ્ય મનસઃ શ્રવણાદૌ તદનુગુણવિષયે ચ સમાધિઃ સમાધાનમ્ ॥ ૬ ગુરુવેદાન્તવાક્યેષુ વિશ્વાસઃ શ્રદ્ધા ॥

જો ઇચ્છા હૈ મોક્ષકી, રજનીદિન અભિરામ ।

મહદાત્મા જન उनहिकों, देन “मुमुक्षा”^१ नाम ॥ ३५ ॥

“મુમુક્ષા” રાત્રીદિન જે મોક્ષ વિષયિણી ઇચ્છા તેને મહાત્માજને મુમુક્ષતા કહેછે.

चो.—याविध साधन उक्त चतुष्टय, उनको जोहै उच्च समुच्चय ।

तिनतें जन संपन्न बने जब, अधिकारीपन^२ पावत है तब ॥ ३६ ॥

આ રીતે ઉક્ત સાધન ચતુષ્ટય ઉચ્ચ સમુચ્ચયથી મનુષ્ય જ્યારે સંપન્ન બને ત્યારે “અધિકારી” પદને પ્રાપ્ત થાય છે.

ब्रह्म^३ शुद्ध इक त्यों चिद्रूपा, विषयरूप वेदान्त अनुपा ।

तामें प्रतिपाद्य रुप्रतिपादक^४ ब्रह्म रुउपनिषदादि सँवादक ॥ ३७ ॥

શુદ્ધ, એક અને ચૈતન્યસ્વરૂપ બ્રહ્મ છે એ બ્રહ્મ વિષયાત્મક વેદાન્ત શાસ્ત્ર છે. એ વેદાન્ત શાસ્ત્રનું બ્રહ્મ પ્રતિપાદ્ય અને ઉપનિષદ્ આદિ પ્રતિપાદક છે.

उक्त सबन्धकी होवे प्रवृत्ति, तब अज्ञानकी होत निवृत्ति ।

प्राप्ति स्वरूपानन्दकी^५ जो है, परम प्रयोजन सो यहाँ सोहै ॥ ३८ ॥

બ્રહ્મ અને ઉપનિષદનો પ્રતિપાદ્ય પ્રતિપાદક સંબંધ છે. જે સંબંધ બાણવાધી અજ્ઞાનની નિવૃત્તિ થાય છે અને કાર્ય સહિત કારણ નિવૃત્તિપૂર્વક સ્વસ્વરૂપના આનંદની જે પ્રાપ્તિ તે વેદાન્ત શાસ્ત્રમાં પરમ “પ્રયોજન” ગણાય છે.

१ मुमुक्षुत्वं मोक्षेच्छा. ॥ २ एवंभूतः प्रमाताऽधिकारी “ शान्तोदान्तः ” इत्यादि श्रुतेः ॥ तथाचोक्तम्—“ प्रशान्तचित्तायजितेन्द्रियाय ॥ प्रक्षीणदोषाय यथोक्तकारिणे ॥ गुणान्वितायानुगताय सर्वदा प्रदेयमेतत्सकलं मुमुक्षवे ” इति ॥

३ विषयो जीवब्रह्मैक्यं शुद्धचैतन्यं प्रमेयम् तत्रैव वेदान्तानां तात्पर्यात् ॥ ४ सम्बन्धस्तु तदैक्यप्रमेयस्य तत्प्रतिपादकोपनिषत्प्रमाणस्य च बोध्यबोधकभावलक्षणः

५ प्रयोजनन्तु तदैक्यप्रमेयगताज्ञाननिवृत्तिः तत्स्वरूपानन्दावाप्तिश्च ॥

६ “ तरति शोकमात्मवित् ” इत्यादि श्रुतेः ॥ “ ब्रह्मविद्ब्रह्मैव भवति ” इत्यादि श्रुतेश्च ॥

स्वामिन्! इस विध जो अधिकारी, जन्ममरण आदि अति भारी।
सांसारिक दुःख संयुत हैंकें, करमें कलु उपहारजु लेकें ॥ ३९ ॥

हे स्वामी एवमुक्तसंजमहाराज! आ रीते अधिकारी मनुष्य जन्म मरण
आदि संसारनां अनेक दुःखाणां हाथमां क'क लेट लउ

ब्रह्मनिष्ठ^१ त्योंहि ब्रह्मश्रोत्रिय, गुरुको शरण ग्रहे आतुर हिय।
याचे पुनि उपदेश गुरु सन, जो देवे गुरु सद्य मुदित मन ॥ ४० ॥

गुरुदर्शनाभाटे आतुरतायुक्त अने शान्त हृदयधी ब्रह्मनिष्ठ ब्रह्मश्रोत्रिय गुरुकुं
शरण अलु करे अने पछी गुरुपासे उपदेशनी याचना करे जे आनंदपूर्वक
गुरु से अधिकारीने शिष्य गणी

अध्यारोप त्योंहि अपवाद जु, उनतें ब्रह्मतत्त्व अविवादजु।

गुरु शरणागतकों समुझावे, शिष्य ज्ञान स्वस्वरूपको पावे ॥ ४१ ॥

अध्यारोप अने अपवाद न्यायधी निर्विवाद ब्रह्मकुं तत्त्व गुरु शरणागतने
समझावे अने से गुरुउपदेशधी शिष्य पातानां सत्य स्वरूपकुं ज्ञान प्राप्त करे।

अन्धकार आदि जो दोषन, तातें सहकृत मानव लोचन।

उनतें ज्यों होवत सत गोपन, रज्जुमध्य^२ अहिको आरोपन ॥ ४२ ॥

अन्धकारादि दोष सहकृत नेत्रधी जेभ रज्जु रज्जु स्वरूपे नहि देखातां
तेमां सर्पाकारनी प्रतीति थाय छे।

१ अयमधिकारी जननमरणादिसंसारानलसन्तप्तो दीप्तशिरा जलराशिमिवोपहारपा-
णिः श्रोत्रियं ब्रह्मनिष्ठं गुरुमुपसृत्य तमनुसरति “तद्विज्ञानार्थं स गुरुमेवाभिगच्छेत्।
समित्पाणिः श्रोत्रियं ब्रह्मनिष्ठम्” इत्यादि श्रुतेः। स गुरुः परमकृपया अध्यारो-
पापवादन्यायेनैनमुपदिशति “तस्मै विद्वानुपसन्नाय सम्यक्प्रज्ञांतचित्ताय शमान्विताय
येनाक्षरं पुरुषं वेदसत्यं प्रोवाच ता तत्त्वतो ब्रह्मविद्याम्” इत्यादिश्रुतेः ॥

२ असर्पभूतेरज्जौ सर्पारोपादस्तुन्यवस्त्वारोपः। वस्तु सच्चिदानन्दमद्वयं ब्रह्म। अज्ञा-
नादिसकलजडसमूहः अवस्तु ॥ अज्ञानं तु सदसदभ्यामनिर्वचनीयं त्रिगुणात्मकं।
ज्ञानविरोधि भावरूपं यत्किञ्चिदिति वदन्ति। अहमज्ञ इत्याद्यनुभवात्। “देवात्म-
शक्तिं स्वगुणैर्निगूढाम्” इत्यादि श्रुतेश्च ॥

ત્યોં સદૂવસ્તુ બ્રહ્મ યહ્ં લીજેં, તામેં જગ આરોપન કીજેં ।
દોષ યહાં અજ્ઞાન કાહાવે, અધ્યારોપકી અભિધા પાવે ॥ ૪૩ ॥

તેવીજ રીતે બ્રહ્મ સત્ય છે અને તેમાં જગત્ આરોપિત દોષ છે અને એ આરોપનો જનક અજ્ઞાનરૂપ અને તે આરોપણ “અધ્યારોપ” નામથી શ્રેયણભાય છે.

દોહા--ચિદ્ અરુ આનન્દરૂપ સત, બ્રહ્મ સદા નિજતંત્ર ।

જગત અવસ્તુરૂપ હૈ, માન્ય યહી હૈ મંત્ર ॥ ૪૪ ॥

ચૈતન્ય અને આનન્દસ્વરૂપ બ્રહ્મ સદા સત્ય વસ્તુ છે. જગત્ અસત્ય વસ્તુ છે.

હરિગીત--સદ્સદ્વિલક્ષણ જો અનિર્વચનીય કિંચિદ્ ભાવહૈ ।

અજ્ઞાન ત્રિગુણાત્મકવિરોધિ પ્રકાર યુક્ત પ્રભાવ હૈ ॥

“મેં અજ્ઞ” યાવિધ અનુભવાત્મક વાક્યતેં નિશ્ચય યહી ।

વેદાન્ત નામક શાસ્ત્રમેં અજ્ઞાનકી સિદ્ધિ કહી ॥ ૪૫ ॥

સત્ય અને અસત્યથી વિલક્ષણ અનિર્વચનીય ભાવરૂપ જે અજ્ઞાન કે જે ત્રિગુણાત્મક અને જ્ઞાન વિરોધી છે અને “હું અજ્ઞ” [હું અજ્ઞાની] આ રીતના અનુભવથી નિશ્ચિત પદાર્થ છે તે વેદાન્ત શાસ્ત્રમાં અજ્ઞાન કહેવાય છે.

વ્યષ્ટિ સમષ્ટિ^૧ ભેદતેં અજ્ઞાનમી પુનિ દ્વિવિધ હૈ ।

વહ ઇક-અનેક સ્વરૂપ યહ સંસારવિચ પ્રસિદ્ધ હૈ ॥

જ્યોં સર્વ વૃક્ષ સમષ્ટિરૂપ વિભાતિ-વન ઇક વિશ્વમેં ।

પ્રત્યેક વૃક્ષાપેક્ષતાતેં વ્યષ્ટિરૂપ લખેં હમે ॥ ૪૬ ॥

તે અજ્ઞાન પણ વ્યાપ્ત અને સમષ્ટિ એવા ભેદથી બે પ્રકારનું છે. તે એક અને અનેક સ્વરૂપે આ સંસારમાં પ્રસિદ્ધ છે, જેમ વૃક્ષ સમુદાયયુક્ત વન સમષ્ટિરૂપ અને પ્રત્યેક વૃક્ષ વ્યષ્ટિરૂપ છે તેમજ જીવ તથા ઇશ્વરની ઉપાધિ બે પ્રકારની છે તેમાં સમષ્ટિરૂપ અજ્ઞાન ઇશ્વરની ઉપાધિ છે અને વ્યષ્ટિરૂપ અજ્ઞાન જીવની ઉપાધિ છે.

૧ इदमज्ञानं समष्टिव्यष्ट्यभिप्रायेणैकमनेकमिति च व्यवहियते । तथाहि यथा-वृक्षाणां समष्ट्यभिप्रायेण वनमित्येकत्वव्यपदेशः तथा नानात्वेन प्रतिभासमान-जीवगताज्ञानानां समष्ट्यभिप्रायेण तदेकत्वव्यपदेशः ॥

अज्ञान अन्वित चित्स्वरूप जो सत्त्व अति सुखधाम है ।
सर्वज्ञ शक्तिमान् अन्तर्यामी ईश्वर नाम है ॥
श्रुति कहत “जो सर्वज्ञ^१ है सो सर्ववित्” कहलात है ।
ईश्वर उपाधिविशिष्ट जो कारण शरीरकों पात है ॥ ४७ ॥

शुद्ध सत्त्व प्रधान अज्ञान अविधाविशिष्ट जे ज्यैतन्य ते ईश्वर छे अने तेज सर्वज्ञ
सर्व शक्तिमान् छे तेमां “यः सर्वज्ञः स सर्ववित्” आ श्रुति प्रभाषु छे. अने ईश्वरनुं
कारण शरीर शुद्ध सत्त्व प्रधान अविधा छे.

आनन्दमय^२ जो कोश वोहि समष्टि ईश उपाधि है ।
उपराम पावत सर्वतें तब ही सुषुप्ति साधि है ॥
अज्ञान कारन देह सत्त्व मलिन व्यष्टि विशिष्ट है ।
वह जीव जाकों प्राज्ञ^३ संज्ञा दान अतिही इष्ट है ॥ ४८ ॥

समष्टि पक्षमां आनन्दमय कोश ईश्वर “उपाधि” अने अने ईश्वर सर्वधी
उपराम होवाधी तेनी सुषुप्ति अवस्था छे. अने व्यष्टि पक्षमां मलिनसत्त्वइय
अज्ञानइपी कारण देहवाणी छव “प्राज्ञ” कहैवाय छे.

आनन्दमय जो कोश चिद् आभासका कारन तनु ।
उपराम होनेतें अवस्था भइ सुषुप्तिकी ननु ॥
वह जीव त्यों ही ब्रह्म इक ही पैं उपाधि भेदतें ।
द्वयविध बनत है—लिस करत महान जनकों खेदतें ॥ ४९ ॥

प्राज्ञनामक छवने। आनन्दमय कोश अज्ञानइय कारण शरीर छे अने ते
उपराम होवाधी तेनी सुषुप्ति अवस्था छे. सिद्धांतमां छव अने ब्रह्म वस्तुतः ऐक्य
छे, छांतां उपाधिधी अने बिन्न पक्षाधी जन्म भरखुने। भेद थाय छे.

१ सकलाज्ञानावभासकत्वादस्य सर्वज्ञत्वम् । “यः सर्वज्ञः सः सर्ववित्” इति श्रुतेः
२ ईश्वरस्येयं समष्टिरखिलकारणत्वात् कारणशरीरमानन्दप्रचुरत्वात्कोशवदाच्छा-
दकत्वाच्चाानन्दमयकोशः सर्वोपरमत्वात् सुषुप्तिः ॥ ३ इयं व्यष्टिर्निकृष्टोपाधितया
मलिनसत्त्वप्रधाना एतदुपहितचैतन्यमल्पज्ञत्वानीश्वरत्वादिगुणकं प्राज्ञ इत्युच्यते ॥

અજ્ઞાનકી દ્વય શક્તિ વ્યક્ત હિ આવરણ-વિક્ષેપ હૈ ।
 આવરણતેં જુ વિશિષ્ટ આત્મા વો નહીં નિર્લેપ હૈ ॥
 ભોક્તા વહો સુખદુઃખકો સંસારી મોહાત્મક બને ।
 જાકે પ્રભાવ વિટમ્બના વિધ વિધ સહત માનવ ઘને ॥ ૫૦ ॥

આવરણ અને વિક્ષેપ એ બે અજ્ઞાનની પ્રસિદ્ધ શક્તિઓ છે. આવરણ વિક્ષેપ વિશિષ્ટ આત્મા નિર્લેપ હોતો નથી, એ તો સુખદુઃખનો ભોક્તા અને મોહાત્મક સંસારી છે, અજ્ઞાનના પ્રભાવથી મનુષ્ય વિવિધ પ્રકારની અનેક વિટમ્બનાઓને સહુત કરે છે

અજ્ઞાન આવૃત રજ્જુમેં અજ્ઞાન ડ્યોં નિજ શક્તિતેં ।
 સર્પાદિકી જો કલ્પના વો સ્ફુટ કરાવત વ્યક્તિતેં ॥
 અજ્ઞાન આવૃત આત્મમેં ત્યોં શક્તિ જો વિક્ષેપ હૈ ।
 ઉનતેં હિ ગગનાદિક સમસ્ત પ્રપન્ચકા પ્રક્ષેપ હૈ ॥ ૫૧ ॥

અજ્ઞાનથી આવૃત રજ્જુમાં જેમ દોષથી સર્પ આદિની કલ્પના થાય છે તેમ અજ્ઞાનથી આવૃત આત્મામાં જે વિક્ષેપ નામની શક્તિ છે તેનાથીજ આકાશાદિ સમસ્ત પ્રપન્ચ આત્મામાં પ્રતીત થાય છે.

ચો-યોં સર્વજ્ઞશક્તિ^૧ યુત ચેતન, સ્વપ્રધાન ત્યોં નિમિત્તજુ કારન ।
 જબ સ્વોપાધિ પ્રધાન બનત હૈ, ઉપાદાન તબ સુજ્ઞ મનત હૈ ॥ ૫૨ ॥

સર્વજ્ઞ સર્વશક્તિવિશિષ્ટ ચૈતન્ય સ્વપ્રધાનતયા નિમિત્તકારણ છે. જ્યારે એ ચૈતન્ય સ્વોપાધિવિશિષ્ટ અને છે ત્યારે સુજ્ઞ પુરુષો તેને ઉપાદાન કહે છે.

ઝર્ણનાભિ નિજ તન્તુ કાર્ય પ્રતિ, સ્વપ્રધાન ડ્યોં કરત તન્તુકૃતિ ।
 યોં નિમિત્ત કારન મી વો હૈ, ત્યોં જગ બ્રહ્મ સબન્ધ જુ સોહૈ ॥ ૫૩ ॥

જેમ કરોળીઓ તંતુરૂપ કાર્યનું ઉપાદાન કારણ છે અને એજ જાળરૂપ તન્તુની રચના કરવામાં નિમિત્ત કારણ છે. તેવીજ રીતે ઇશ્વર સ્વપ્રધાનતયા જગતનો નિમિત્ત કારણ છે અને માયા ઉપાધિ દ્વારા ઉપાદાન કારણ છે મારે અદ્વૈત સિદ્ધાંતમાં ઇશ્વર જગતનું અભિનિમિત્તોપાદાન કારણ મનાય છે

૧ શક્તિદ્વયવદજ્ઞાનોપહિતં ચૈતન્યં સ્વપ્રધાનતયા નિમિત્તં સ્વોપાધિપ્રધાનતયા ઉપાદાનં ચ ભવતિ ॥ યથા લૂતા તન્તુકાર્યમ્મતિ સ્વપ્રધાનતયા નિમિત્તં સ્વશરીરપ્રધાનતયોપાદાનં ચ ભવતિ ॥

जगका ब्रह्म अभिन्न सहित है, उपादान कारन जु निमित्त है ।
तामें शक्ति जो विक्षेप जु, उनतें उपहित चित् निर्लेप जु ॥५४॥

ब्रह्म छ ते जगत्तुं अभिन्नमितोपादान कारण छ अने ते विक्षेप शक्तिथी
निर्लेप चैतन्य जगत्तुं कारण अने छे.

उनतें गगन गगनतें वात हि, अनल अनिलतें उद्भव पात हि ।
नीर अनलतें जलतें धरनी, या बिध उद्भवकी स्थिति बरनी ॥५५॥

उपाधि विशिष्ट द्रव्य चैतन्यथी आकाश, आकाशथी वायु, वायुथी अग्नि,
अग्निथी जल अने जलथी पृथिवी उत्पत्ति पात्रे छे. आसीरीते सृष्टि उत्पत्तिने
प्रकार शास्त्रोभां वक्ष्येवेदा छे.

“एतस्मात्”^२ श्रुतितें ब्रह्मद्वारा, गगनादिक उत्पत्ति पुकारा ।
तम प्रधान विक्षेप शक्तितें, भूत अपंचीकृत^३ भयउ जिते ॥५६॥

“एतस्मात्” अ श्रुतिथी तम प्रधान विक्षेपशक्ति विशिष्ट ब्रह्मथी अपंचीकृत
आकाश आदि भूतानी उत्पत्ति कहेदी छे.

कारण गुण कृतितें उत्तरोत्तर, बढकर पावत है उद्भव वर ।
नाम अपञ्चीकृत है ताको, कारण सूक्ष्म शरीर है जाको ॥ ५७ ॥

तमादि कारण गुण पूर्वक आकाशादि अपञ्चीकृत भूतानी के उत्पत्ति कही
छे ते अपञ्चीकृत पञ्चभूत सूक्ष्म शरीरनां कारण ३५ छे.

इनकों-आदि सूक्ष्म पद देवे, पञ्चभूत तन्मात्रा कहेवे ।
कथित अपञ्चीकृत जो भूतन, तातें उद्भव लहत सूक्ष्म तन ॥५८॥

१ तमः प्रधानविक्षेपशक्तिमदज्ञानोपहितचैतन्यादाकाश आकाशाद्वायुर्वायोरग्निरग्ने-
रापः अद्भ्यः पृथिवी चोत्पद्यते तस्माद्वाएतस्मादात्मन आकाशः सम्भूतः. इ-
त्यादि श्रुतेः ॥ ३ तेषु जाड्याधिकदर्शनात्तमः प्रधानं तत्कारणस्य तदानीं सत्त्व-
रजस्तमांसि कारणगुणप्रक्रमेण तेष्वकाशादिषूत्पद्यते । इमान्येव सूक्ष्मभूतानि त-
न्मात्राण्यपंचीकृतानि चोच्यन्ते. एतेभ्यः सूक्ष्मशरीराणि स्थूलभूतानि चोत्पद्यन्ते.

२ “एतस्मादात्मान आकाशः संभूतः ”

આ અપચીકૃત સૂક્ષ્મ ભૂતોને પાંચ તન્માત્રા કહે છે અને તેનાથી સૂક્ષ્મ શરીર ઉદ્ભવ પામે છે.

સ્થૂલ ભૂતકો ઉદ્ભવે, યો ગુણ ઉત્પત્તિર્નિર્ગુણતે ।

સૂક્ષ્મ^૧ શરીરકે તત્ત્વ સપ્તદશ, તામેં દશ હૈ જ્ઞાન કર્મવશ ॥ ૫૯ ॥

એ સૂક્ષ્મભૂતોથી સ્થૂલ ભૂતની ઉત્પત્તિ થાય છે. આ રીતે નિર્ગુણ (ગુણ રહિત બ્રહ્મ) થી સત્ત્વ આદિ ત્રિગુણાત્મક જગતની ઉત્પત્તિ થઈ. હવે સૂક્ષ્મશરીરનાં સત્તર તત્ત્વ છે, તેમાં પાંચ જ્ઞાનેન્દ્રિય અને પાંચ કર્મેન્દ્રિય,

પञ्च* વાયુ મન બુદ્ધિ સહિત હૈ, તત્ત્વ સપ્તદશ વિશ્વવિદિત હૈ ।

સૂક્ષ્મ શરીર વહ તત્ત્વાશ્રિત હૈ, અન્તઃકરણ ચારિ નિગદિત હૈ ॥ ૬૦ ॥

અને પ્રાણઆદિ પાંચ વાયુ, મન અને બુદ્ધિ એ રીતે સત્તર તત્ત્વો સૂક્ષ્મ દેહના છે અને અન્તઃકરણ ચાર પ્રકારનું છે,

નિશ્ચયાત્મિકા વૃત્તિ નાના, જો ઉપજતે એ “મતિ” અભિધાના

પુનિ સંકલ્પવિકલ્પાત્મક જો, વૃત્તિ અન્તઃકરણકી^૨ હૈ વો ॥ ૬૧ ॥

નિશ્ચયાત્મિકા જે વૃત્તિ તેનું મતિ (બુદ્ધિ) એવું નામ છે અને સંકલ્પ-વિકલ્પાત્મક જે અન્તઃકરણની વૃત્તિ છે તેનું

“મન” અભિધાન કહતે સર્વ કોઠું, અન્તર્હિત ચિત્ત અહંકૃતિ^૩ દોઝ

ગગનાદિક *પ્રતિ અંશ સત્ત્વમય, તદુત્પન્ન પञ્ચ હિ જ્ઞાનેન્દ્રિય ॥ ૬૨ ॥

૧ સૂક્ષ્મશરીરાણિ સપ્તદશાવયવાનિ લિંગશરીરાણિ । અવયવાસ્તુ જ્ઞાનેન્દ્રિયપંચકં બુદ્ધિમનસી કર્મેન્દ્રિયપંચકં વાયુપંચકં ચેતિ ॥ જ્ઞાનેન્દ્રિયાણિ શ્રોત્રત્વક્ચક્ષુર્જિ-
હ્વાઘ્રાણારુશાનિ । એતાન્યાકાશાદીનાં સાત્વિકાંશેભ્યો વ્યસ્તેભ્યઃ પૃથક્ક્રમેણોત્પ-
ચન્તે બુદ્ધિર્નામનિશ્ચયાત્મિકાન્તઃકરણવૃત્તિઃ । મનોનામ સંકલ્પવિકલ્પાત્મિકા-
ન્તઃકરણવૃત્તિઃ ॥

૨ અનયોરેવ ચિત્તાહંકારયોરન્તર્ભાવઃ । અનુસન્ધાનાત્મિકાન્તઃકરણવૃત્તિશ્ચિત્તમ્ ।

૩ અભિમાનાત્મિકાન્તઃકરણવૃત્તિરહંકારઃ ॥ ૪ એતે પુનરાકાશાદિગતસાત્વિકાંશે-
ભ્યો મિલિતેભ્ય ઉત્પચ્ચેતે એતેષાં પ્રકાશાત્મકત્વાત્ સાત્વિકાંશકાર્યત્વમ્ ॥

* પ્રાણાપાનઃ સમાનશ્વોદાનવ્યાનૌ ચ વાયવઃ

“મન” નામ છે. ગર્વાકાર અન્તઃકરણની જે વૃત્તિ તે “અહંકાર” અને રમરણાકાર અન્તઃકરણની જે વૃત્તિ તે “ચિત્ત”. ચિત્ત અને અહંકાર એ બંને મન બુદ્ધિમાં અન્તર્જાત હોઈ સૂક્ષ્મ શરીરનાં સત્તર તત્ત્વો છે. આકાશ આદિ પ્રત્યેકના સત્ત્વાંશથી કેમકે પાંચ જ્ઞાનેન્દ્રિયની ઉત્પત્તિ થએલી છે.

મન-બુદ્ધિ-ચિત્ત રૂ અહંકારા, અન્તઃકરણ યહી નિરધારા ।

ગગનઆદિ સમુદાય પ્રશંસ જુ, ઉનકા જો હૈ સાત્વિક અંશજુ ॥૬૩॥

મન, બુદ્ધિ, ચિત્ત અને અહંકાર એ અન્તઃકરણ ચતુષ્ઠય કહેવાય છે અને તે ગગનાદિ સમુદાયનો જે સત્ત્વાંશ

તદુદ્ભૂત-પુનિ બુદ્ધિકી સંગા, જ્ઞાનેન્દ્રિય જવ લહત પ્રસંગા ।

વહ ષટ્કો સમુદાય સુહાવે, વિજ્ઞાનાત્મક^૧ કોશ કહાવે ॥ ૬૪ ॥

તેનાથી ઉત્પન્ન થાય છે અને બુદ્ધિ સહિત પાંચ જ્ઞાનેન્દ્રિય [શ્રોત્ર, ત્વક્, ચક્ષુ, રસના અને ઘ્રાણ] તેને વિજ્ઞાનમય કોશ કહે છે.

દોહા-કર્તૃત્વ^૨ રૂ ભોક્તૃત્વ સહ, જો સુખીત્વ દુઃખીત્વ ।

યુક્ત ઉક્ત અભિમાનતેં, જાનદુ જીવન! જીવ ॥ ૬૫ ॥

કર્તાપણું, ભોક્તાપણું, સુખીપણું અને દુઃખીપણું ઇત્યાદિ ધર્મોથી વિજ્ઞાનમય કોશ વિશિષ્ટ જીવાત્મા વ્યાવહારિક જીવ કહેવાય છે.

યહ લોક રૂ પરલોકકે, જો પ્રસિદ્ધ વ્યવહાર ।

ગંવન કરત તામેં વહી, જીવ નામ નિરધાર ॥ ૬૬ ॥

આ લોક અને પરલોકમાં જે અતિ આગતિ કરે છે તે પણ વિજ્ઞાનમય કોશવાળો જીવ બાણવો.

જ્ઞાનેન્દ્રિય સહ મન^૩ વહી, કોશ મનોમય સિદ્ધ ।

કર્મેન્દ્રિય ગગનાદિ રજ, અંશોદ્ભૂત પ્રસિદ્ધ ॥ ૬૭ ॥

૧ इयं बुद्धिर्ज्ञानेन्द्रियैः सहिता सती विज्ञानमयकोशो भवति ॥

૨ अयं कर्तृत्वभोक्तृत्वाभिमानित्वेन इह लोकपरलोकगामीव्यावहारिको जीव इत्युच्यते ॥

૩ मनस्तु कर्मेन्द्रियैः सहितं सन्मનોમયકોશો भवति । कर्मेन्द्रियाणि वाक्पाणिपाद-पायूपस्थानि एतानि पुनराकाशादीनां रजोशेभ्यो व्यस्तेभ्यः प्रथक्क्रमेणोत्पद्यन्ते ॥

પાંચ જ્ઞાનેન્દ્રિય સાથે મન મળતાં મનોમય કોશ કહેવાય છે. પાંચ કર્મેન્દ્રિય [હ્રસ્ત-પાદ-મુખ-ઉપસ્થ અને ગુદા] એ પ્રસિદ્ધ રોતે આકાશ આદિ પ્રત્યેકના રજઃસ્પર્શથી કમશઃઉત્પન્ન થએલ છે.

પ્રાણ અપાન ઉદાન અરુ, વ્યાન સમાન સમીર^૧ ।

પ્રકાર પञ્ચક^૨ પાઙ્કે, સોહત સદા શરીર ॥ ૬૮ ॥

પ્રાણ, અપાન, ઉદાન, વ્યાન અને સમાન એવા પાંચ પ્રકારને પ્રાણ કહી વાયુ શરીરની અંદર રહે છે અને તે આકાશ આદિના સામુદાયિક રજો સ્પર્શથી ઉત્પન્ન થએલ છે.

કર્મેન્દ્રિય સહ પ્રાણમય, કોશ^૩ કહાવત સંત ! ।

દ્વિતીય કોશ વિજ્ઞાનમય, મોક્તરૂપ મનંત ॥ ૬૯ ॥

હે સંત જીવજ્ઞાસહમહારાજ! કર્મેન્દ્રિય સહિત પ્રાણ આદિ પંચવાયુ પ્રાણમયકોશ કહેવાય છે. અને વિજ્ઞાનમય કોશ છે તે ભોક્તા૩૫

કર્તૃરૂપ^૪ હૈ કોશ વહ, વિમલ નામ વિજ્ઞાન ।

કોશ મનોમય^૫ કરણ રૂપ, ઇચ્છા શક્તિમાન ॥ ૭૦ ॥

તેમજ કર્તા૩૫ ભાસે છે. અને ઇચ્છાશક્તિવાળો મનોમય કોશ કરણ૩૫ છે.

૧ વાયવઃ પ્રાણાપાનવ્યાનોદાનસમાનાઃ । પ્રાણો નામ પ્રાગ્ગમનવાન્ નાસાગ્રસ્થાન વર્તી । અપાનો નામ અવાગ્ ગમનવાન્ પાચ્વાદિસ્થાનવર્તી । વ્યાનો નામ વિષ્વગમનવાનસ્થિલશરીરવર્તી । ઉદાનઃ કણ્ઠસ્થાનીયઊર્ધ્વગમનવાનુત્ક્રમણવાયુઃ । સમાનઃશરીરમધ્યગતાશિતપોતાન્નાદિસમીકરણ કરઃ । સમીકરણન્તુ-પરિપાકકરણ-રસરુધિરશુક્રપુરીષાદિકરણમ્ ॥

૨ કેચિત્તુ નાગકૂર્મ્મકૃકલદેવદત્તધનંજયાख्याઃ પંચાન્યે વાયવઃ સન્તીત્યાહુઃ । તન્ન નાગઃ ઉદ્ગિરણકરઃ । કૂર્મ્મઃ નિમીલનાદિકરઃ । કૃકલઃ ક્ષુધાકરઃ । દેવદત્તઃ જૃમ્ભણકરઃ । ધનન્નયઃ પોષણકરઃ । એતેષાં પ્રાણાદિષ્વન્તર્ભાવાત્ પ્રાણાદયઃ પંચૈવેતિ કેચિત્ ॥ ૬૮ પ્રાણાદિપંચકં આકાશાદિગતં રજોશેખ્યો મિલિતેભ્ય ઉત્પદ્યતે ૩ ૬૯ પ્રાણાદિપંચકં કર્મેન્દ્રિયસહિતં સત્ પ્રાણમયકોશો ભવતિ । અસ્ય ક્રિયા-ત્મકત્વેન રજોશકાર્યત્વમ્ ॥ ૪ એતેષુ કોશેષુ મધ્યે વિજ્ઞાનમયો જ્ઞાનશક્તિમાન કર્તૃરૂપઃ ॥ ૫ મનોમયઃ ઇચ્છાશક્તિમાન કરણરૂપઃ ॥

क्रिया शक्तियुत प्राणमय^१, कोश कार्यरूप है जु ।

तीनों सूक्ष्म^२ शरीरमें, आश्रय ललित लहे जु ॥ ७१ ॥

क्रिया शक्तिवाणो प्राणमय कोश कार्यरूप है. ओ त्रैलोक्य सूक्ष्म शरीरमें रहैला है.

सूक्ष्म^३ शरीर समष्टिकी, जबे अपेक्षा पात ।

हिरण्यगर्भ^४ शरीर तब, सूत्रात्मा कहलात ॥ ७२ ॥

ज्यारे सूक्ष्म शरीर समष्टिनी अपेक्षाने प्राप्त थाय है त्यारे ते सूत्रात्मा हिरण्यगर्भ^४ सूक्ष्म शरीर कहैवाय है.

चो.—प्राणमयादि^५ कोश त्रयजु, होत वासना जाग्रतमयजु ।

तब उनकी स्वप्नावस्थिति है, जाग्रदवस्था लय परिमिति है ॥ ७३ ॥

प्राणमय, मनोमय अने विज्ञानमय ओ त्रैलोक्य कोशमें जगृत वासनाथी स्वभावस्था थाय है अने ते स्वभावस्थ जगृत अवस्थानुं लय स्थान है.

व्यष्टि^६ अपेक्षातें पुनि तैजस, अन्तःकरणोपाधिहुके वश ।

स्वप्नावस्थाको अभिमानी, तैजस संज्ञक कहत सुज्ञानी ॥ ७४ ॥

व्यष्टि पक्षमें अन्तःकरण उपाधिविशिष्ट आत्मा स्वभावस्थानो अभिमानी अनतां ज्ञानीअने तेने “तैजस” ओवी संज्ञा आये है.

१ प्राणमयः क्रियाशक्तिमान् कार्यरूपः योग्यत्वादेवमेतेषां विभागः । इति उच्यते ॥

२ एतत्कोशत्रयं मिलितं सत् सूक्ष्मशरीरमित्युच्यते ॥ ३ अत्राप्यखिलसूक्ष्मशरीर

मेकबुद्धिविषयतया वनवज्जलाशयवद्वा समष्टिः । अनेकबुद्धिविषयतया वृक्षवज्जल-

वद्वाव्यष्टिश्च भवति । ४ एतत्समष्ट्युपहितं चैतन्यं सूत्रात्मा हिरण्यगर्भः प्राण-

इति चोच्यते सर्वानुस्यूतत्वात् । ज्ञानेच्छाक्रियाशक्तिमदपंचीकृतपंचमहाभूताभि-

भिमानित्वाच्च ॥ ५ अस्यैवा समष्टिः स्थूलप्रपञ्चापेक्षया सूक्ष्मत्वात् सूक्ष्मशरीरं वि-

ज्ञानमयादि कोशत्रयं जाग्रद्व्यासनामयत्वात् स्वप्नः । अतएव स्थूलप्रपञ्चलयस्थान

मितिचोच्यते ॥ ६ एतद्व्यष्ट्युपहितं चैतन्यं तैजसोभवति तेजोमयान्तःकरणोप-

हितत्वात् ॥

સ્થૂલ^૧ ભૂત હૈ જો ગગનાદિક, વો ભૂતનકોં કરિકેં પ્રતિ ઇક ।
 उनके दो दो विभाग करके, प्रधान भाग स्वकीय सह धरके ॥७५॥

આકાશ આદિ જે પાંચ સ્થૂલ ભૂત છે તેના બેબે ભાગ કરી પ્રધાન (મુખ્ય) ભાગ પોતાની સાથે અર્થાત્ આકાશનો આકાશની સાથે, તેજનો તેજની સાથે રાખી

तत्त्व होत जब पञ्चविंशति, जातें स्थूल शरीर लहत स्थिति ।
 काम क्रोध अरु शोक की संगी, लहत मोह भय जबहि प्रसंगी ॥७६॥

બ્યારે પચીસ તત્ત્વ થાય કે જે તત્ત્વોથી સ્થૂલશરીર સ્થિતિ પામે છે. કામ, ક્રોધ, શોક, મોહ અને ભય

बनत व्योम तब पञ्च प्रकारा, उक्त भेद उनके निरधारा ।

चलन-वलन-धावनकी जोकृति, त्यों जु प्रसारन-आकुञ्चन गति ॥७७॥

એ પાંચ તત્ત્વ આકાશનાં છે. ચલન (ચાલવું), વલન [વળીજવું], ધાવન [દોડવું] પ્રસારણ [ફેલાવું] અને આકુચન [સંકોચવું]

याविध जीवनदास! अखेदा, वायुतत्त्वके पञ्चहि भेदा ।
 क्षुधा-पियासा त्यों आलसजु, निद्रा-कान्ति भेद तेजसजु ॥७८॥

એ પાંચ હે જીવણદાસજીમહારાજ ! વાયુનાં તત્ત્વ છે. ક્ષુધા, પિપાસા, આલસ્ય નિદ્રા અને કાન્તિ એ પાંચ તેજનાં તત્ત્વ છે.

शुक्र-रक्त त्यों ही मुख लालजु, मूत्र ओर प्रस्वेद दयालजु ।

पञ्च तत्त्व वह जलके जानहु, पृथ्वी तत्त्व सुनु अब गुनखानहु ॥७९॥

હે દયાળુ જીવણદાસજીમહારાજ ! શુક્ર [વીર્ય], રક્ત [લોહી], લાળ, મૂત્ર અને પ્રસ્વેદ [પસીના] એ પાંચ તત્ત્વ જળનાં ગુણવાં. હવે પૃથ્વીનાં તત્ત્વ કહું છું તે હે શુભલકાર સંત ! શ્રવણ કરો.

૧ સ્થૂલભૂતાનિ તુ પંચીકૃતાનિ । પંચીકરણં તુ આકાશાદિ પંચસ્વેકૈર્ન દ્વિધાસનં વિભજ્ય તૈષુ દશમુ ભાગેષુ પ્રાથમિકાન્ પંચમાગાન્ પ્રત્યેકં ચતુર્ધા સમં વિભજ્ય તૈષાં ચતુર્ણાં ભાગાનાં સ્વસ્વદ્વિતીયાર્ધભાગં પરિત્યજ્ય ભાગાન્તેષુ સંયોજનમ્

अस्थि-मांस-त्वक् ओर शिरा है, रोम-पञ्च यों तत्त्व धरा है ।
भाग प्रथम प्रति इकके तामें, रखिकें चारि अन्य गणनामें ॥८०॥

अस्थि [हड्डियाँ], मांस, त्वक् [चामडी], शिरा [नाडीयाँ] अने रोम [झाडी] ओ पांच तत्त्व धरा [पृथ्वी]नां छ. हुये प्रत्येक भूतना प्रथम भाग तेभांज राभी आडीना भीज बार भाग भूतनी गणनामां भूडी

भिन्न भूतमें विभक्त संहति, होत तत्त्वकी पंचविंशति ।

जाको स्थूल शरीर कहावे, “विराट्” नामा देव सुहावे ॥ ८१ ॥

भिन्न भिन्न भूतनां विभक्त करेलां [बहुते आयेलां] तत्त्वना समुदाय पचीस थाय अने ते स्थूलशरीर कह्लाय छ. जेना समष्टि पक्षमां वैराट् अलिभानी छ.

वहां समष्टि अपेक्षा उलहे, व्यष्टि अपेक्षा देव विश्व है ।

या बिध चित् उपाधितें कारन, आदि शरीरके भेद उच्चारन ॥८२॥

व्यष्टि अपेक्षामां विश्वअलिभानी कह्लाय छ. आ रीते चैतन्य उपाधिने लक्ष कारण आदि शरीरने धारण करे छ.

व्यष्टि समष्टि भेद छयेऊ, ईश्वर जीव विभिन्न भयेऊ ।

किन्तु वस्तुतः संत विचारत, अर्थात् दूर उपाधि डारत ॥८३॥

पणी तेज उपाधिवडे व्यष्टि तथा समष्टि अवा जे पक्ष देखाया अने एव तथा ईश्वर वृद्ध देखाया, परंतु सत्पुरुषो वस्तुतः विचार करी एव अक्षने ओक समझे छ.

तब इकही है जीव रु ईश्वर, यह निश्चय है हमरे घटघर ।

अबतक जो मायिक जु पदार्थन, उनको किय द्वयमें आरोपन^१ ॥८४॥

अविद्याभाव पक्षमां एव तथा धृतिर ओकज छ ओम भारे। पण निश्चय छ. अत्यारमुधी मायिक पदार्थना एव तथा धृतिरमां अध्यारोप कह्यो.

१ एवं वस्तुन्यवस्त्वारोपोऽध्यारोपः सामान्येन प्रदर्शितः। २ इदानीं प्रत्यगात्मनि इदमिदमयमारोपयतीति विशेष उच्यते। तथा च अतिप्राकृतस्तु “आत्मा वै जायते पुनः इत्यादि श्रुतेः ॥

किन्तु विविध मतके अनुयायी, जीवात्मामें कैसी बनाई ।

करत कल्पना सो अब कहि हों, भ्रान्ति ज्ञान अनलमें दहि हों ॥ ८५ ॥

हुवे विविध मतना अनुयायीओ। जवात्माभां पोताना अज्ञानधी डेवी
कल्पनाओ करे छ ते इहीश, जेनाथी जयना स्वइय विषयक भ्रान्ति हूर थरी,

दोहा-अति प्राकृत यह अवनिमें, जो है जन समुदाय ।

वह मानत निज पुत्रकों, आत्मा शंक नसाय ॥ ८६ ॥

आ संसारभां जे अति प्राकृत भवुयो छ ते पोताना पुत्रने शंकारहित
आत्मा माने छे.

“आत्मा^१ हि निज पुत्र है, पावत जन्म प्रसिद्ध ।

श्रुतिको द्रुतहि प्रमान दे, कथन करत है सिद्ध ॥ ८७ ॥

“आत्माज पोताना पुत्रइये जन्म पावे छे ” ओ गीतनां श्रुतिनुं प्रमाण
आपी पोतानां कथनने सिद्ध करे छे.

पुत्र^२ नाशतें आपको, मानत है वह नाश ।

सुतके सुखतें सुख बहुरि, प्राकृत गिनत प्रकाश ॥ ८८ ॥

ओ प्राकृत जनसमुदाय पुत्रना विनाशथी पोताना विनाश माने छे अने
पुत्रनां सुखथी पोताने सुखी गछे छे.

अनुयायी चार्वाक^३के, निजात्म निजसुत नांहि ।

स्थूल देहकों ही गिनत, आत्मा मति अवगाहि ॥ ८९ ॥

आर्वाक मतानुयायी पोताना पुत्र पोताना आत्मा छे ओम मानता नथी,
तेओ स्थूल देहनेज आत्मा गछे छे.

१ आत्मा वै जायते पुत्रः ।

२ स्वस्मिन्निव स्वपुत्रेऽपि प्रेमदर्शनात् पुत्रे पुष्टे नष्टेऽहमेव पुष्टो नष्टश्चेत्याद्यनु-
भवाच्च पुत्र आत्मेति वदति ॥ ३ चार्वाकस्तु “ स वा एव पुरुषोऽन्नरसमयः ”
इत्यादि श्रुतेः प्रदीप्तगृहात् स्वपुत्रं परित्यज्यापि स्वस्य निर्गमदर्शनात्

में दुर्बल^१ में स्थूल यों, अनुभवतें सत जान ।

स्थूल देहकों देतहै, आत्माको अभिधान ॥ ९० ॥

हुं दुर्बल [दुर्बल], हुं स्थूल [मज्जा] आ रीतना अनुभवथी ओ दोड़ो
स्थूल देहने^२ आत्मा माने छे.

“अन्न ओर रसमय यही, पुरुष आत्म पहिचान” ।

इस विध आत्मा देहमय, श्रुतिको देत प्रमान ॥ ९१ ॥

“अन्न तथा रसमय आ पुरुष आत्मा छे” आ रीतनी श्रुति^३ प्रमाण
आपी देह^४ आत्मा माने छे

ओर अपर^२ चार्वाकको, सुनु मत संत सुजान ! ।

“बधिर-अन्ध में” आदितें, आत्मा इन्द्रिय जान ॥ ९२ ॥

हे सुन सः । छवसुदासछमहाराज ! जे अपर चार्वाक कोनाय छे तेने
मत आप श्रवण करे। “हुं बधिर हुं अन्ध” आदि ज्ञानथी इन्द्रियने आत्मा
जाने छे.

कोउ एक^३ चार्वाक पुनि, “में तृष” आदि पिछान ।

निज अनुभवतें निश्चय हि, आत्मा मानत प्रान ॥ ९३ ॥

वणी कोउ ओक चार्वाक “हुं तृष्ये” वगेरे जखी पोताना निश्चयात्मक
अनुभवथी प्राप्तिने आत्मा माने छे.

चो-“आत्मा प्राणमयः” श्रुति बोलत, प्राणकों हि आत्मा वह तोलत ।

अहं कर्तृ अनुभव लहतेहै, बौद्ध बुद्धि^४ आत्मा कहतेहै ॥ ९४ ॥

१ स्थूलोऽहं कृशोऽहमित्याद्यनुभवाच्च स्थूलशरीरमात्मेति वदति ॥

२ अपरश्चार्वाकः “ ते ह प्राणाः प्रजापतिं समेत्यक्रयुः ” इत्यादि श्रुतेः इन्द्रिया-
णामभावे शरीरचलनाभावात्काणोऽहं बधिरोऽहं इत्याद्यनुभवाच्च इन्द्रियाण्यात्मेति
वदति ३ अपरश्चार्वाकः “ अन्योऽन्तर आत्माप्राणमयः ” इत्यादिश्रुतेः प्राणाभा-
वे इन्द्रियचलनायोगात् अहमशनायावानहं पिपासावान् इत्याद्यनुभवाच्च प्राण आ-
त्मेति वदति ४ बौद्धस्तु “ अन्योन्तर आत्माविज्ञानमयः ” इत्यादि श्रुतेः कर्तृ-

“આત્મા પ્રાણમયઃ” [આત્મા પ્રાણમય છે] આ શ્રુતિ ઉક્ત અનુભવના સમર્થનમાં યોગ્ય છે અને પ્રાણનેજ આત્મા માને છે. બૌદ્ધ [બુદ્ધ ધર્મના અનુયાયીઓ] અહંકર (આ મેં કર્યું, આ હું કરું છું) ઇત્યાદિ અનુભવથી બુદ્ધિને આત્મા કહે છે

વહ “આત્મા વિજ્ઞાનમયઃ” ઇતિ, પ્રમાણકાજ સુનાવત હૈ શ્રુતિ ।

इस विध बौद्धसुमत सुनिलेवे, अपरहि चार्वाक जु पुनि कहेवे १५

અને એ બૌદ્ધજનો પ્રમાણુ માટે “આત્મા વિજ્ઞાનમયઃ” (આત્મા વિજ્ઞાનમય છે) એ શ્રુતિ સંભળાવે છે. આ બૌદ્ધ સિદ્ધાંત છે. અન્ય ચાર્વાક ફરી કહે છે જે મનતેં સવ વ્યવહારકી સિદ્ધિ, આત્મા હૈ મન લહત પ્રસિદ્ધિ ।

“मनोमयः^१ आत्मा” श्रुति ठानत, नैय्यायिक आत्मा जो मानत॥१६

સર્વ વ્યવહારની સિદ્ધિ મનથી થાય છે, માટે મન એજ આત્મા છે અને તેનાં પ્રમાણુઅર્થે “આત્મા મનોમયઃ” (આત્મા મનોમય છે) એ શ્રુતિને કહે છે. વળી નૈયાયિકો આત્માને બીજી રીતે કહે છે.

जाके मतमें मिलत प्रभाकर^२, सो महदात्मा ! सुनहु कृपाकर ।

सुषुप्ति नाम अवस्थितिमें स्थित, जो अज्ञान अति अप्रकाशित॥१७

જેના મતમાં પ્રભાકર પણ મળતા થાય છે. તે હે મહદાત્મા જીવજ્ઞાસજી ! કૃપા કરી શ્રવણ કરો. અપ્રકાશિત જે અજ્ઞાન સુષુપ્તિ અવસ્થામાં રહેલું છે

जामें बुद्धि आदि लय ठानत, सो अज्ञानहि आत्मा मानत ।

“आनन्दमयआत्मा” यह श्रुति वह, प्रमाण समय सुनावत मुद सह

रभाषे करणस्य शक्त्यभावात् ‘ अहं कर्ता अहं भोक्ता ’ इत्याद्यनुभवाच्च बुद्धि-
रात्मेति वदति १ अन्यस्तु चार्वाकः “ अन्योन्तर आत्मा मनोमयः इत्यादि श्रुतेः
मनसि सुप्ते प्राणादेरभावात् अहं सङ्कल्पवानहं विकल्पबानित्याद्यनुभवाच्च मन
आत्मेति वदति २ प्रभाकरतार्किकौ तु “ अन्योऽन्तर आत्मा आनन्दमयः इत्या-
दि श्रुतेः ” सुषुप्तौ बुद्ध्यादीनामज्ञाने लयदर्शनात् ‘ अहमज्ञ ’ इत्याद्यनुभवाच्च
अज्ञानमात्मेति वदतः ॥

जहाँ लुद्धिआदिना लय थाय छ ते अज्ञानने आत्मा माने छ. वगी तेमां प्रमाणु भाटे तेमां “आनन्दमय आत्मा” [आत्मा आनन्दमयछ] अ श्रुति कहेछ.

भट^१ नामक जो विबुध कहावत, वह कलु युक्ति ओर हि लावत ।

प्रकाश अरु अप्रकाश जो है, सुषुप्तिमें दोनों वह सोहै ॥ ९९ ॥

लक्षणा नामक विद्वान् सुषुप्ति अवस्थाभां प्रकाशाप्रकाशना सद्भावधी तेमज
“में मोकों नहि जानों” या विध, अनुभवतें वह सय करत सिद्ध ।
जो चेतन अज्ञानाच्छादित, वह आत्मा यों कहत मुदित चित्त ॥

“हुं भने लक्षुतो नथी” आ रीतना अनुभवधी पलु अज्ञान आच्छादित
चैतन्यने आत्मा माने छ.

“प्रज्ञानानन्दमय आत्मा” है, श्रुति प्रमाणमय सतत सराहे ।

बौद्ध^१ शून्यवादी कतिपयहै, वह सुषुप्तिमें सबको लयहै १०६

अने तेना प्रमाणुभां “प्रज्ञानानन्दमय आत्मा” [आत्मा प्रज्ञान अने
आनन्दमय छ,] अ श्रुतिने प्रमाणुरूपे कहे छ. शून्यवादी बौद्ध “सुषुप्तिभां
सर्वना लय माने छ.

यों कह और सुनावत बानी, जीवनदास ! सुनहु निजज्ञानी ।

“में सोया तब विनाश पाया” इसविध जब जाग्रतिमें आया ॥ १०२

ते मतने छे आत्मज्ञानी लवणदासलमहाराज ! श्रवण करो. शून्यवादी
बौद्ध कहे छ के हुं सुषुप्तिभां सूतो तयारे विनाश पाया छुतो अने ते में लगृत
अवस्थाभां

कहत तबहि वह स्वभाव आदि, परामर्शविषयानुभवादि ।

उनतें जो कलु शून्य रहत हैं, उनकों ही आत्माजु कहत है १०३

१ भट्टस्तु “ प्रज्ञानघन एवानन्दमय आत्मा ” इयादि श्रुतेः सुषुप्तौ प्रकाशाप्रका-
शसद्भावात् मामहं जानामीत्याद्यनुभवाच्च अज्ञानोपहितं चैतन्यमात्मेति वदति ॥

२ अपरो बौद्धः “ असदेवेदमग्र आसीत् ” इत्यादि श्रुतेः सुषुप्तौ सर्वाभावादहं
सुप्तः सुषुप्तौ नासमित्युत्थितस्य स्वभावपरामर्शविषयानुभवाच्च शून्यमात्मेति वदति

પૂર્વ પરામર્શથી જાણ્યું અને તે અનુભવથી જે કંઈ શૂન્ય છે તેજ આત્મા છે એમ તે માને છે,

દોહા—યહ વિધ વાદ અનેક જો, અલ્પશ્રુત^૧ જન હોત ।

उनके अन्तरमें सदा, लहत वही उद्योत ॥ १०४ ॥

આ રીતના અનેક જીવના સ્વરૂપ વિષયમાં મતો છે. જે અલ્પશ્રુત મનુષ્યો-
હોય તેઓના અન્તરમાં આ મતોમાંથી જે મત શ્રવણ કરે તે પ્રકાશે છે.

ईश्वरमेंभी अनेक वह, करत कल्पना अज्ञ ।

योगशास्त्र आचार्यको, मत सुनाउँ मुदमन्न ॥ १०५ ॥

એ અલ્પશ્રુતો ઇશ્વરમાં પણ અનેક પ્રકારની કલ્પના કરે છે તેમાં હે
જીવજીવાસજીમહારાજ! હવે હું યોગશાસ્ત્રના આચાર્ય ઇશ્વરને કેવા માને છે તે
આપને સંભળાવું છું.

क्लेश^२ कर्म पाकादितें, विरहित पुरुष विशेष ।

कहत उसीकों विबुध वह, परम पूज्य परमेश ॥ १०६ ॥

પાંચ ક્લેશ અને કર્મવિપાક આદિથી રહિત જે પુરૂષવિશેષ તેને યોગીઓ
પરમપૂજ્ય પરમેશ્વર કહે છે.

૧ एताषां पुत्रादीनां शून्यपर्यन्तानामनात्मत्वमुच्यते । एतैरतिप्राकृतादिवादिभि-
रुक्तेषु श्रुतियुक्त्यनुभवाभासेषु पूर्वपूर्वोक्तश्रुतियुक्त्यनुभवाभासामुत्तरोत्तरश्रुतियु-
क्त्यनुभवाभासैरात्मवाद्यदर्शनात्पुत्रादीनामनात्मत्वं स्पष्टमेवेति । “ किञ्च प्रत्यग-
स्थूलो अचक्षुरमाणो अमना अकर्ता चैतन्यं चिन्मात्रं सत् ” इत्यादिप्रबलश्रुतिविरो-
धात् अस्य पुत्रादिशून्यपर्यन्तस्य जडस्य चैतन्यावभासत्वेन घटादिवदनित्यत्वात्
अहं ब्रह्मेति दिद्वदनुभवमाबल्याच्च तत्तच्छ्रुतियुक्त्यनुभवभासानां बाधितत्वादपि
पुत्रादिशून्यपर्यन्तमखिलमनात्मैव । अतस्तत्तद्भासकं नित्यशुद्धबुद्धमुक्तसत्यस्वभा-
वं प्रत्यक् चैतन्यमेवात्मतत्त्वमिति वेदान्तविदनुभवः ॥

૨ क्लेशकर्मशयैरपरामृष्टः पुरुषविशेषः ईश्वरः । क्लेशकर्मविपाकैस्तदाशयैरप्य-
संयुतः पुंविशेषो भवेदीशो जीववत्सोऽप्यसङ्गचित् ॥ इति योगसूत्रम् ॥

તાર્કિક^૧ જન યોં કહત હૈ, નિત્ય જ્ઞાનમય જોહિ ।

પ્રયત્ન ઈચ્છાપૂર્ણ પુનિ, હૈ જગદીશ્વર વોહિ ॥ ૧૦૭ ॥

તાર્કિક જનો એમ કહે છે જે જ્ઞાન, પ્રયત્ન અને ઈચ્છા જેનાં નિત્ય હોય તે ઇશ્વર છે એમ બાણુપું.

હિરણ્ય^૨ગર્ભઉપાસકજુ, સમષ્ટિ લિંગશરીર ।

उनकोंही ईश्वर कहत, वह अभिमान प्रबोर ॥ १०८ ॥

હિરણ્યગર્ભના ઉપાસક સમષ્ટિ લિંગશરીરના અભિમાની હિરણ્યગર્ભને ઇશ્વર કહે છે.

चो.—कहत उपासक विराट्के पुनि, विराट्^३ ही ईश्वर हैं सद्गुनि ।

विष्णु^४उपासक जो नारीनर, विष्णुकोंहि जानत जगदीश्वर ॥ १०९ ॥

હે સદ્ગુણી સંત ! વિરાટના ઉપાસક વિરાટનેજ ઇશ્વર કહે છે અને જે નર તથા નારી વિષ્ણુની ઉપાસના કરે છે. તેઓ વિષ્ણુનેજ જગદીશ્વર બાણુ છે.

शिवकों ईश्वर कहत शैवजन,^५ गणप भक्तके ईश गजानन ।

या बिध भैरवादितें लेकर, जो पदार्थ वृक्षादिक स्थावर ॥ ११० ॥

શિવના ઉપાસકો શિવને ઇશ્વર કહે છે, ગણપતિના ઉપાસક ગજાનનને ઇશ્વર બાણુ છે. આ રીતે ભૈરવ આદિથી સર્વ વૃક્ષ આદિ જે સ્થાવર પદાર્થો છે તત્પર્યન્ત

૧ નિત્યજ્ઞાનપ્રયત્નેચ્છાગુણાનીશસ્ય મન્વતે અસંગસ્ય નિયન્તૃત્વમયુક્તમિતિ તાર્કિકાઃ

૨ નિત્યજ્ઞાનાદિમત્ત્વેઽસ્ય સ્પષ્ટિરેવ સદા ભવેત્ । હિરણ્યગર્ભે ઈશોઽતો લિંગદેહેન સંયુતઃ ॥ ૩ સ્થૂલદેહં વિના લિંગદેહો ન ક્વાપિ દૃશ્યતે । વૈરાજો દેહ ઈશોઽતઃ સર્વતો મસ્તકાદિમાન્ ॥ ૪ વિષ્ણોર્નાભેઃ સમુદ્ભૂતો વેધાઃ કમલજસ્તતઃ । વિષ્ણુ-રેવેશ ઇત્યાહુર્લોકે ભાગવતા જનાઃ ॥ ઇતિ ચિત્રદીપે ॥

૫ શિવસ્ય પાદાવન્વેષ્ટું શાંર્ગ્યશક્તસ્તતઃ શિવઃ ઈશો ન વિષ્ણુરિત્યાહુઃ શૈવા આગમમાન્નિનઃ ॥ પુરત્રયં સાધયિતું વિઘ્નેશં સોઽપ્યપૂજયત્ । વિનાયકં પ્રાહુરીશં માણપત્યમતે રતાઃ ॥

જિન જિનકે જો હોત ઉપાસક, વહ ઉનકોં જાનત જગશાસક ।

ईश्वरवादकी पूर्ण कथा की, बात सुनहु अब जीवात्माकी ॥१११॥

જે જેમના ઉપાસક હોય છે તે તેમને જગતનું શાસન કરનાર પરમેશ્વર બધું છે. આ રીતે ઇશ્વરવાદની કથા પૂર્ણ થઈ. હવે હે જીવજ્ઞાસજીમહારાજ! જીવાત્માની વાર્તા શ્રવણ કરો.

तार्किक और प्रभाकर जैसा, आत्मा कहत “अचिद्रूप” ऐसा ।

मानत है अस्पष्टचित् जु पुनि, भट मतके विद्वान् महामुनि ॥११२॥

તાર્કિક અને પ્રભાકર આત્માને જેવો “અચિદ્રૂપ” કહે છે એવોજ ભટ મતના વિદ્વાન આત્માને “અસ્પષ્ટ ચૈતન્ય” માને છે. હે મહામુનિ જીવજ્ઞાસજીમહારાજ!

सांख्यवादी चिद्रूप गिनत है, भिन्न भिन्न मतवादी भनत है ।

आत्माके परिमाणविषयमें, वाद अनेक विबुध समुच्चयमें ॥११३॥

સાંખ્યવાદી આત્માને ચિદ્રૂપ ગણે છે. આ રીતે ભિન્નભિન્ન મતવાદીઓ કહે છે. આત્માના પરિમાણ વિષયમાં વિદ્વાનોના સમુદાય અનેક અભિપ્રાય પ્રકટ કરે છે.

रामानुज आत्मा अणु^१ मानत, जैनाचार्य^२ जु मध्यम जानत ।

नैयायिक अरु अद्वयवादी, आत्माकों विभु कहत अनादि ॥११४॥

૧ અણુ વદન્ત્યાન્તરાલાઃ સૂક્ષ્મનાડીપ્રચારતઃ રોમ્ણઃ સહસ્રભાગેન તુલ્યાસુ પ્રચરત્યયમ્ ॥ અણોરણીયાનેષોઽણુઃ સૂક્ષ્માત્સૂક્ષ્મતરંત્વિતિ અણુત્વમાહુઃ શ્રુતયઃ શતશોઽથ સહસ્રશઃ ॥ ૨ દિગમ્બરા મધ્યમત્વમાહુરાપાદમસ્તકમ્ ચૈતન્યવ્યાપ્તિસંદેષ્ટેરાનસ્વાગ્ર શ્રુતેરપિ ॥ સૂક્ષ્મનાડીપ્રચારસ્તુ સૂક્ષ્મૈરવયવૈર્ભવેત્ । સ્થૂલદેહસ્ય હસ્તાભ્યાં કંચુકપ્રતિમોકવત્ ॥ ન્યૂનાધિકશરીરેષુ પ્રવેશોઽપિ ગમાગમૈઃ આત્માંશાનાં ભવેત્તેન મધ્યમત્વં વિનિશ્ચિતમ્ ॥ સાંશસ્ય ઘટવન્નાશો ભવત્યેવ તથા સતિ । કૃતનાશાઽકૃતાભ્યાગમયોઃ કો વારકો ભવેત્ ॥ તસ્માદાત્મા મહાનેવ નૈવાણુર્નાપિ મધ્યમઃ । આકાશવત્સર્વગતો નિરંશઃ શ્રુતિસંમતઃ ॥ ઇતિ ચિત્રદીપે ॥

રામાનુજ સંપ્રદાયવાળા આત્માને અણુ માને છે, જૈનાચાર્ય મધ્યમ બાણે છે અને નૈયાયિક તથા અદ્વૈતવાદી આત્માને વિશુ તેમજ અનાદિ કહે છે.

સ્વામિન્! અવ તક જો સદ્રૂપા, બ્રહ્મ નામ હૈ વસ્તુ અનુપા ।

તામેં કિયો પ્રપચ્ચારોપન, અવ ઉનકો અપવાદ^૧ સ્વસ્થ મન ॥૧૧૫

હું સ્વામીજી! જે બ્રહ્મ નામનું સદૃશ અનુપમ વસ્તુ છે તેમાં પ્રપચ્ચારો આરોપ કહ્યો, હવે એના અપવાદ [બાંધ] સ્વસ્થ મનથી

કહ્યો-સુનહુ કર ચિત્ત સમાહિત, હૈ બ્રહ્માણ્ડ બ્રહ્મમેં કલ્પિત ।

કારન હૈ અજ્ઞાન અપારા, વિચાર દ્રગ્ અજ્ઞાન નિવારા ॥ ૧૧૬ ॥

કહું છું તે આપ સમાહિત ચિત્તથી શ્રવણ કરો. આ બ્રહ્માંડ (જગત) બ્રહ્મમાં કલ્પિત છે. તેનું કારણ પારરહિત અજ્ઞાન છે. જ્ઞાનથીજ એ અજ્ઞાનનું નિવારણ થઈ શકે છે.

શુદ્ધ બ્રહ્મમેં અભિન્ન સોહે, જીવ ઓર ईश्वर જગ જો હૈ ।

ઉપાધિતેં કર બાધ ઉભયકો, લહત જવેં લક્ષ્યાર્થ ઉદયકો ॥૧૧૭॥

જગતમાં જે છવ અને ઇશ્વર છે તે શુદ્ધ બ્રહ્મથી અભિન્ન છે. તે છવ ઇશ્વર બન્નેમાં ઉપાધિનો બાંધ કરી લક્ષ્યાર્થનો અભેદ થાય છે.

મહાવાક્યતેં અભેદહી હૈ, “તત્ત્વમસિ” મેં સબન્ધ ત્રયી હૈ ।

પદમેં જો અન્યોન્ય પ્રવન્ધજુ, સામાનાધિકરણ્ય સબન્ધજુ ॥૧૧૮॥

અને તે અભેદ મહાવાક્યથી સિદ્ધ થાય છે “તત્ત્વમસિ” [તે તું છે] આદિ મહાવાક્ય અર્થાંશ બોધક છે. તે ત્રણ સમ્બંધ નીચેમુજબ છે. ૧ સામાનાધિકરણ્ય સમ્બંધ ૨-વિશેષણવિશેષ્યભાવસમ્બંધ ૩-લક્ષ્યલક્ષણસમ્બંધ. તેમાં પહેલાં જે પરસ્પર સમ્બંધ તે સામાનાધિકરણ્યસમ્બંધ બાણવો.

પદાર્થમેં જો લહત પ્રભાવજુ, વોહિ વિશેષણવિશેષ્યભાવજુ ।

પ્રત્યગાત્મમેં લક્ષ્ય રૂ લક્ષણ, સબન્ધ ત્રય યોં સ્ફુરત પ્રતિક્ષણ ॥૧૧૯॥

૧ અપવાદો નામ રજ્જુવિવર્તનસ્ય સર્પસ્ય રજ્જુમાત્રત્વવત્ વસ્તુવિવર્તસ્પાવસ્તુનોઽજ્ઞાનાદેઃ પ્રપચ્ચસ્યવસ્તુમાત્રત્વમ્ ॥ તદુક્તમ્ “સતત્વતોઽન્યથાપ્રથાવિકાર ઇત્યુદીરિતઃ ॥ અતત્વતોઽન્યથાપ્રથાવિવર્તોઽત્યુદાહૃતઃ ” ॥

परस्पर पदार्थानां ते सम्बन्धे ते विशेषणविशेष्यत्वात् सम्बन्धे लक्षणे अने पदपदार्थ अन्तेमां लक्ष्यलक्षणत्वात् सम्बन्धे पक्षे रहितो छ. आ रीते त्रयसम्बन्धी भट्टावाक्येना अर्थ स्पष्ट थाय छ.

अखण्डार्थवाचक अस जो है, “तत्त्वमसि” महावाक्यजुं सोहै ।

सबन्ध त्रय द्रष्टान्त यथाक्रम, श्रवण क्रियेतें रहत न संभ्रम ॥१२०॥

आ रीते सम्बन्धार्थं बोधक [बोध करनार] “तत्त्वमसि” भट्टावाक्य छ. तेना सम्बन्ध त्रयनां द्रष्टान्त उभपूर्वक श्रवण करवाथी संभ्रम रहितो नथी.

घनाक्षरी—“वह यह देवदत्त” इसविध वाक्यहूमें । समानाधिकरण सबन्ध है प्रतीयमान ॥ तदेतद्देशकालविशिष्ट जो देवदत्त वाचक है वह यह दोउ शब्द सुखदान ॥ यह वह मध्य है सबन्ध तात्पर्याभिध ॥ त्योंहि तत्त्वमस्यादिक वाक्यविच पहिचान । “ तत् त्वं ” यह दोउको सबन्ध तात्पर्य लसे ॥ वहुँ निरुपाधिक है चेतन सबन्धवान ॥ १२१ ॥

“ते आ देवदत्त” अ वाक्यमां प्रतीयमान (ज्ञातो) सम्बन्ध सामानाधिकरण्य छ. अर्थात् तत्काल तद्देशविशिष्ट देवदत्तवाचक “ते” [तत्] शब्दजुं अने ऐतत्काल तथा ऐतद्देश विशिष्ट देवदत्तवाचक “आ” [अयं] शब्दजुं देवदत्तदृष्ट पिंडमां तात्पर्य छ. तेवीजरीते “ तत्त्वमसि ” आदि भट्टावाक्यमां परोक्षत्वादि विशिष्ट चैतन्यवाचक तत् पदजुं तथा अपरोक्षत्वादि विशिष्ट चैतन्यवाचक त्वम् पदजुं निरुपाधिक अेक चैतन्यमां तात्पर्य छ.

१ अथ महावाक्यार्थो वर्ण्यते । “इदं तत्त्वमसि ” वाक्यं सम्बन्धत्रयेण अखण्डार्थबोधकं भवति. ॥ सम्बन्धत्रयं नाम पदयोः सामानाधिकरण्यं, पदार्थयोर्विशेषणविशेष्यभावः, प्रत्यगात्मपदार्थयोर्लक्ष्यलक्षणभावश्चेति ॥ यदुक्तम् “ सामानाधिकरण्यं च विशेषणविशेष्यता । लक्ष्यलक्षणसम्बन्धः पदार्थप्रत्यगात्मनाम् ” इति ॥ २ सामानाधिकरण्यसम्बन्धस्तावत् यथा सोऽयं देवदत्त इति वाक्ये तत्कालदेवदत्त वाचकशब्दस्य एतत्कालविशिष्टवाचकायं शब्दस्य च एकस्मिन्देवदत्तपिण्डे तात्पर्यसम्बन्धः, तथा च “ तत्त्वमसि ” वाक्येऽपि परोक्षत्वादिविशिष्टचैतन्यवाचकतच्छब्दस्यापरोक्षत्वादिविशिष्टचैतन्यवाचकत्वं पदस्य चैकस्मिन् चैतन्ये तात्पर्यसम्बन्धः ॥

वह यह दोउको सदा अन्योन्यव्यावर्तक । जो सवन्ध बोहि है विशेषण^१ विशेष्यभाव ॥ पुनि है सवन्धभाव लक्ष्य^२ अरु लक्षणको । तामें लक्षणा प्रकारके प्रसिद्ध तीन नाँव ॥ एक जहत्स्वार्था^३ ओर दूजी है अजहत्स्वार्था^४ । जहद^५ जहज्जुस्वार्था तीसरी यहां कहाव ॥ “वह यह^६ देवदत्त” वैसे “तत्त्वमसि” आदि । वाक्यमें बताये जाको पंडित महा प्रभाव ॥ १२२ ॥

१ विशेषणविशेष्यभावसम्बन्धस्तु यथा तत्रैव वाक्ये सशब्दार्थतत्कालविशिष्टदेवदत्तस्यायं शब्दार्थे तत्कालविशिष्टदेवदत्तस्य चान्योऽन्यभेदव्यावर्तकतया विशेषणविशेष्यभावः । तथाऽत्रापि वाक्येतत्पदार्थपरोक्षत्वादिविशिष्टचैतन्यस्य त्वंपदार्थापरोक्षत्वादिविशिष्टचैतन्यस्य चान्योऽन्यभेदव्यावर्तकतया विशेषणविशेष्यभावः ॥

२ लक्ष्यलक्षणभावसम्बन्धस्तु यथा तत्रैव स शब्दायं शब्दयोस्तदर्थयोर्वा विरुद्धतत्कालैतत्कालविशिष्टत्वपरित्यागेन अविरुद्धदेवदत्तेन सह लक्ष्यलक्षणभावः । तथाऽत्रापि वाक्ये तत्त्वं पदयोस्तदर्थयोर्वा विरुद्धपरोक्षत्वापरोक्षत्वादिविशिष्टत्वपरित्यागेनाविरुद्धचैतन्येन सह लक्ष्यलक्षणभावः । इयमेव भाग लक्षणेत्युच्यते ॥

३ अत्र तु गंगायां घोषः प्रतिवसतीतिवज्जहल्लक्षणा न संगच्छते । तत्र तु गंगा-घोषयोराधाराधेयभावलक्षणस्य वाक्यार्थस्याशेषतो विरुद्धत्वात् वाच्यार्थमशेषतः परित्यज्य तत्सम्बन्धितीरलक्षणाया युक्तत्वाज्जहल्लक्षणा संगच्छते । अत्र तु परोक्षत्वापरोक्षत्वादिविशिष्टचैतन्यैकत्वरूपस्य वाक्यार्थस्य भागमात्रे विरोधाद्भागान्तरमपरित्याज्यान्यलक्षणाया अयुक्तत्वाज्जहल्लक्षणा न संगच्छते ॥

४ न च गंगापदं स्वार्थपरित्यागेन तीर्थपदार्थं यथा लक्षयति तथा तत्पदं त्वं पदं वा वाच्यार्थपरित्यागेन त्वं पदार्थं तत्पदार्थं वा बोधयतु तत् कुतोऽजहल्लक्षणा न संगच्छते, इति वाच्यम् । तत्र तीरपदाश्रवणेन तदर्थप्रतीतौ लक्षणया तत्प्रतीत्यपेक्षायामपि तत्त्वंपदयोः श्रूयमाणत्वेन तदर्थप्रतीतौ लक्षणया पुनः अन्यतरपदेनान्यतरपदार्थप्रतीत्यपेक्षाभावात् । श्रुतवाक्यस्य मुख्यार्थविरोधे मुख्यार्थसम्बन्धिन्यश्रुतपदार्थे लक्षणेति सर्वजनप्रसिद्धम् ॥

“તે” શબ્દ તત્કાલ વિશિષ્ટ દેવદત્તનો અને “આ” શબ્દ એતત્કાલવિશિષ્ટ દેવદત્તનો અન્યોન્ય ભેદ વ્યાવર્તક વિશેષણ વિશેષ્યભાવ સમ્બંધ છે તેવી રીતે “તત્ત્વમસિ” મહાવાક્યમાં પણ તત્ પદાર્થ પરોક્ષત્વાદિવિશિષ્ટ ચૈતન્યનો અને ત્વમ્ પદાર્થ અપરોક્ષત્વાદિ વિશિષ્ટ ચૈતન્યનો અન્યોન્યભેદ વ્યાવર્તક વિશેષણવિશેષ્યભાવ સમ્બંધ સમજવો. તેમજ “તે આ દેવદત્ત” એ વાક્યમાં “તે” શબ્દ તદ્દેશ તથા તત્કાલવાચક છે અને “અયમ્” શબ્દ એતદ્દેશ તથા એતત્કાલવાચક છે તેમાં તદ્દેશ તત્કાલ અને એતત્ દેશ અને એતત્કાલરૂપી વિરુદ્ધ ધર્મનો ત્યાગ કરીને કેવલ અવિરુદ્ધ દેવદત્તની સાથે લક્ષ્ય લક્ષણભાવ સમ્બંધ છે તેવીજ રીતે “તત્ત્વમસિ” મહાવાક્યમાં પણ તત્ પદાર્થ પરોક્ષત્વાદિ વિશિષ્ટ ચૈતન્ય અને ત્વં પદાર્થ અપરોક્ષત્વાદિ વિશિષ્ટ ચૈતન્ય એ તત્ત્વનો વાચ્યાર્થ છે, તેમાં પરોક્ષત્વ અપરોક્ષત્વ આદિ વિરુદ્ધ ધર્મનો ત્યાગ કરી અવિરુદ્ધ ચૈતન્યનો લક્ષ્યલક્ષણભાવ સમ્બંધ છે. આ સમ્બંધને ભાગત્યાગ લક્ષણપણ કહે છે.

ચોષાઢ-પ્રતિપાદક અદ્વય અભિરામા, શાસ્ત્ર વિદિત વેદાન્તજુ નામા

મહાવાક્ય હૈ તામેં ચારિ, બ્રહ્મજ્ઞાન કરત મયહારી ॥ ૧૨૩ ॥

સુંદર અદ્વૈત (બ્રહ્મ)નું પ્રતિપાદન કરનાર વેદાન્ત નામે શાસ્ત્ર સુપ્રસિદ્ધ છે, તેમાં ચાર મહાવાક્ય ભયને હરનાર બ્રહ્મ જ્ઞાનનો ઉપદેશ કરે છે.

૬૧ “પ્રજ્ઞાનં બ્રહ્મ” કહાવે, દ્વિતીય “અહં બ્રહ્માઽસ્મિ” સુદાવે ।

“અયમાત્મા બ્રહ્મેતિ” તૃતીય હૈ, “તત્ત્વમસિ” ચૌથા વન્દનીય હૈ

૫ અત્ર શોણો ધાવતીતિ વાક્યવદજહલ્લક્ષણાપિ ન સંગચ્છતે । તત્ર શોણગુણગમનલક્ષણસ્ય વાક્યાર્થસ્ય વિરુદ્ધત્વાત્તદપરિત્યાગેન તદાશ્રયાશ્વાદિલક્ષણાયાં તદ્વિરોધપરિહારસમ્ભવાદજહલ્લક્ષણા સમ્ભવતિ । અત્ર તુ પરોક્ષત્વાપરોક્ષત્વાદિવિશિષ્ટચૈતન્યૈકત્વસ્ય વાક્યાર્થસ્ય વિરુદ્ધત્વાત્તદપરિત્યાગેન તત્સમ્બન્ધિનો यस્ય કસ્યચિદર્થસ્ય લક્ષિતત્વેઽપિ તદ્વિરોધાઽપરિત્યાગાદજહલ્લક્ષણાપિ ન સમ્ભવત્યેવ ॥

૬ તસ્માદ્વથા સોઽયં દેવદત્ત ઇતિ વાક્યં તદર્થો વા તત્કાલૈતત્કાલવિશિષ્ટદેવદત્તલક્ષણસ્ય વાચ્યાર્થસ્યાંશવિરોધાત્ । વિરુદ્ધતત્કાલૈતત્કાલવિશિષ્ટત્વાંશં પરિત્યજ્ય વિરુદ્ધં દેવદત્તાંશમાત્રં લક્ષયતિ તથા તત્ત્વમસીતિ વાક્યં તદર્થો પરોક્ષત્વાદિપરોક્ષત્વાદિવિશિષ્ટચૈતન્યૈકત્વલક્ષણસ્ય વાચ્યાર્થસ્યાંશવિરોધાદ્વિરુદ્ધપરોક્ષત્વાપરોક્ષત્વાદિવિશિષ્ટાદ્યંશં પરિત્યજ્યાવિરુદ્ધમસ્વપ્નચૈતન્યમાત્રં લક્ષયતિ ॥

એક 'પ્રજ્ઞાનં બ્રહ્મ' [પ્રજ્ઞાન એ બ્રહ્મ છે.] બીજું "અહં બ્રહ્માઽસ્મિ" [હું બ્રહ્મ છું.] ત્રીજું "અયમ્માત્મા બ્રહ્મ" (આ આત્મા બ્રહ્મ છે) અને ચોથું વન્દન કરવા ચોથા મહાવાક્ય "તત્ત્વમસિ" [તે બ્રહ્મ તું છે.]

વાક્ય પ્રથમ ઋગ્વેદ કહત હૈ, જ્ઞાન સકલ બ્રહ્મત્વ લહત હૈ ।

બ્રહ્મ નામ ચેતન બુધ ગાવે, સુર નર પશુમેં જો સ્થિતિ પાવે ॥૧૨૫॥

તેમાં પ્રથમનું વાક્ય ઋગ્વેદ કહે છે. જેમાં પ્રજ્ઞાન એટલે સર્વ જ્ઞાન અને બ્રહ્મ એટલે ચૈતન્ય અર્થાત્ જ્ઞાન રૂપ બ્રહ્મ છે. અને તે ચૈતન્ય એ કે જે બ્રહ્માદિ દેવ અને મનુષ્ય આદિમાં ભાસે છે.

જો ઇક બ્રહ્મરૂપ ચેતન હૈ, ગગનાદિકમેં વ્યાપ્ત સઘન હૈ ।

ઇક રસ હૈ સર્વત્ર સુહાવે, બ્રહ્મ વોહિ ચૈતન્ય કહાવે ॥ ૧૨૬ ॥

જે એક બ્રહ્મરૂપ ચૈતન્ય છે તે ગગન [આકાશ] આદિ સર્વ પદાર્થોમાં વ્યાપ્ત છે, સર્વત્ર એક રસ બની શોભે છે, એજ ચૈતન્યરૂપ બ્રહ્મ છે.

શ્રીશંકર ઉપદેશ પ્રણાલિ, જાતેં હોત પ્રતીત ગુનશાલી ।

મેરેમેં પ્રજ્ઞાન હિ જો હૈ, વોમી બ્રહ્મ સદા શુભ સોહૈ ॥ ૧૨૭ ॥

શ્રીમાન્ જગદ્ગુરુ શંકરાચાર્યની ઉપદેશ પ્રણાલિકા છે જેનાથી હે ગુણશાળી જીવજીવાસજીમહારાજ! સ્પષ્ટ સમજાય છે જે મારામાં જે પ્રજ્ઞાન છે તે ખરું બ્રહ્મ છે.

દોહા-બ્રહ્મ ઓર પ્રજ્ઞાનમેં, ભેદક હૈ નહિ કોઝ ।

જો પ્રજ્ઞાનાભિન્ન હૈ, બ્રહ્મ એકહી સોઝ ॥ ૧૨૮ ॥

બ્રહ્મ અને પ્રજ્ઞાનમાં કોઈ ભેદક પ્રકાર છેજ નહિ. જે પ્રજ્ઞાનથી અભિન્ન છે તે એકજ બ્રહ્મ છે અર્થાત્ પ્રજ્ઞાન એજ બ્રહ્મ છે.

વાક્ય "અહં બ્રહ્માઽસ્મિ" જો, યજુર્વેદ સરસાત ।

અર્થ "અહં" પદકો સુનહુ, યતિ જીવન! અવદાત ॥ ૧૨૯ ॥

બીજું વાક્ય "અહં બ્રહ્માઽસ્મિ" યજુર્વેદમાં છે. તેમાંના "અહમ્" પદનો શુદ્ધ અર્થ હે યતિવર્ય જીવજીવાસજીમહારાજ! અવજી કરો.

જો પરિપૂર્ણ સ્વરૂપતેં, પરિચ્છેદત્રયહીન ।

પરમાત્મા માયારચિત, સંસૃતિમેં નિજલીન ॥ ૧૩૦ ॥

જે પરમાત્મા પરિપૂર્ણસ્વરૂપથી દેશકૃત કાલકૃત અને વસ્તુકૃત એ ત્રણ પ્રકારના પરિચ્છેદ રહિત પોતે માયાથી રચેલા સંસારમાં સ્વરૂપ મગ્ન બની

શમ દમાદિ સાધન સહિત, બ્રહ્મવિદ્યાકે યોગ ।

માનવતનમેં બુદ્ધિકો, સાક્ષી લહત સંયોગ ॥ ૧૩૧ ॥

શમ દમ આદિ સાધન સહિત બ્રહ્મવિદ્યાના યોગવાળા મનુષ્યદેહમાં બુદ્ધિના સાક્ષીરૂપે સંયોગ પામે અર્થાત્ સાક્ષી બની રહે

વહ યહ શબ્દ “અહં” કહત, હોઈ લક્ષણાયુક્ત ।

સત્ય-પૂર્ણ-પરમાત્મ વહ, પરબ્રહ્મ હૈ ઉક્ત ॥ ૧૩૨ ॥

તે આ “અહમ્” [હું] શબ્દ લક્ષણાયુક્ત બની કહે છે. હું એટલે સત્ય, પૂર્ણ, પરમાત્મા એજ પરબ્રહ્મ છે.

અહં-બ્રહ્મકો એક્ય પુનિ, કરત “અસ્મિ” પદ સ્પષ્ટ ।

જીવ બ્રહ્મકે એક્યતેં, રહત ન કાહુ કષ્ટ ॥ ૧૩૩ ॥

હું અને બ્રહ્મ એ બન્નેનું એક્ય [એકતા] “અસ્મિ” [હું] એ પદ સ્પષ્ટ કરી બતાવે છે. એરીતે જીવ બ્રહ્મનાં એક્યથી કોઈપણ કષ્ટ રહી શકતું નથી. અર્થાત્ જીવ બ્રહ્મમાં અભેદ જાણનાર દુઃખ રહિત બને છે,

ચો.-મિત્ર મિત્ર અર્થાન્વિત જો પદ, પાવત એક વિભક્તિકી સંપદ ।

પદ યુગકી એકાર્થ પ્રવૃત્તિ, સામાધિકરણ્ય લહત યુતિ ॥ ૧૩૪ ॥

ભિન્ન ભિન્ન અર્થવાળાં પદ એક વિભક્તિને પ્રાપ્ત થાય અને એ પદોની એકજ અર્થમાં પ્રવૃત્તિ થાય તે સામાનાધિકરણ્ય સમ્બંધ કહેવાય છે.

શંકા કરત યહાં યતિ જીવન, દે ષટ્પ્રજ્ઞજુકોં સંબોધન ।

પૂજ્ય સ્વામી ! મહાવાક્ય મિલાઈ, જો અભેદકી યુક્તિ બતાઈ ॥ ૧૩૫ ॥

આ સ્થળે જીવજ્ઞદાસજીમહારાજ ષટ્પ્રજ્ઞસ્વામીને સંબોધી શંકા કરે છે જે હે પૂજ્ય સ્વામીજી ! આપેં મહાવાક્ય મેળવી જે અભેદની યુક્તિ બતાવી

સામાનાધિકરણ્ય સબન્ધજુ, મુખ્ય કિ બાધ ? બતાડ પ્રબન્ધજુ ।

સુનિ અસ જીવનદાસકી બાની, બોલે શ્રીષટ્પ્રજ્ઞ સુજ્ઞાની ॥ ૧૩૬ ॥

અને જે સામાનાધિકરણ સમન્વિત કહ્યો તે મુખ્ય સામાનાધિકરણ કે બાધ સામાનાધિકરણ એના નિર્ણય કહી બતાવો. આરીને જીવજીવાસજીમહારાજની વાણી શ્રવણ કરી શ્રેષ્ઠ જ્ઞાની એવા શ્રીધરપ્રજ્ઞસ્વામી બોલ્યા જે

જાનત હો તુમ સકલ વિષયકોં, પૂછત તદપિ વઢાઈ વિનયકોં ।
સત્સંગતિકી વૃદ્ધિ કરનકોં, સુખદ સંતકે ધર્મ ધરનકોં ॥૧૩૭॥

આપ સમગ્ર શાસ્ત્રોના વિષયોને જાણે છે, છતાં વિનયની વૃદ્ધિ કરી જે પ્રશ્ન પૂછાછે તે કેવળ સત્સંગની વૃદ્ધિ કરવા માટે અને સુખદાયક સત્પુરુષનો ધર્મ ધરવા માટેજ છે.

પૂર્વાચાર્ય હમારે ભ્રમહર, ભયડ મહામતિ સ્વામિ સુરેશ્વર ।
उनने रचि नैष्कर्म्यकी सिद्धि, तामें बाधसबन्ध प्रसिद्धि ॥१३८॥

આન્તિને હરનારા અમારા પૂર્વાચાર્ય શ્રીસુરેશ્વરસ્વામી મહાન બુદ્ધિશાળી થયા, તેઓએ નૈષ્કર્મ્યસિદ્ધિ નામે ગ્રંથ રચેલ છે, તેમાં બાધ સામાનાધિકરણની પ્રસિદ્ધ પ્રજ્ઞાલિકા બતાવેલી છે.

“योऽयं स्थाणु” वाक्य जो या विध, स्फुट सबन्ध तामें बाधाभिध ।
स्वीकृत श्रीआचार्य करत है, उदाहरन आगें जु धरत है ॥१३९॥

“યોઽયં સ્થાણુર્વા પુરુષઃ” એ રીતનું જે વાક્ય છે તેમાં બાધ સામાનાધિકરણને માનેલ છે એમ શ્રી સુરેશ્વરાચાર્ય સ્વીકારે છે. અને તેનું નિમ્ન પ્રકારે ઉદાહરણ આપે છે.

घनाक्षरो-मन्द अन्धकारवारे देशमें मनुष्य कोउ । जावे वहां-
कोउ इक होवे स्थित मनुजात ॥ आगत मनुज मन्द अन्धकार
दोषहू तें । स्थित जन स्थाणु^१ है याविध हियमें द्रढात ॥ ज्यों
ज्यों वह निज मनकल्पित वो स्थाणु ढिग । जाइ निज द्रग
आदि उन तनपें लगात ॥ होत तब निश्चय सुद्रढ “यह स्थाणु
नहि” किन्तु है पुरुष सब संशय विनाश पात । १४० ।

૧ યોઽયંસ્થાણુઃ પુમાનેષ પુન્ધિયા સ્થાણું ધારયતિ ॥

મન્દ [થાડા] અન્ધકારવાળા પ્રદેશમાં કોઇ મનુષ્ય જાય અને ત્યાં કોઇ એક માણસ ઉભેલો હોય એ વખતે આવેલ મનુષ્યને મન્દ અન્ધકારના દોષને લીધે તે ઉભેલો માણસ આ સ્થાણુ છે કે પુરૂષ છે એમ પોતાના હૃદયમાં સંશય થાય અને જેમ જેમ પોતાના મનથી કંટપેલા એ સ્થાણુ કે પુરૂષ પાસે જઈ પોતાનાં નેત્રથી દ્રષ્ટિ કરે ત્યારે તેને સંશયનિવૃત્ત થઈ એવો દ્રઢ નિશ્ચય થાય જે આ સ્થાણુ નથી પરંતુ પુરૂષ છે. આ રીતે પૂર્વે થએલ સ્થાણુ જ્ઞાનનો બાધ થયો અને સંશય વિનાશ પામ્યો.

ચો.—સ્થાણુ બુદ્ધિ તાદાત્મ્યસહિત ઝ્યોં, માનવમેં નિવૃત્ત મર્દૈ ત્યોં ।

અહં જીવ તાદાત્મ્ય સમેતા, હોત બ્રહ્મમેં સ્થિત નિજવેત્તા ॥૧૪૧॥

હે આત્મજ્ઞાની સત! ઉક્ત પ્રકારે જેમ મનુષ્યમાં તાદાત્મ્ય સહિત સ્થાણુ બુદ્ધિ નિવૃત્ત થઈ તેમ અહમ્ [હું છું] ભાવનો બાધ થઈ બ્રહ્મમાં અસ્થિત થાય છે. અર્થાત્ જીવ બ્રહ્મરૂપ જણાય છે.

સ્થાણુ નહીં પેં માનવ હૈં યહ, જીવ નહીં મેં બ્રહ્મ સુઝાવહ ।

પ્રકટત બુદ્ધિ વિવેકી જનકોં, વાત કહોં યહ યતિજીવનકોં ॥૧૪૨॥

પૂર્વોક્ત રીતે જેમ જોનાર મનુષ્યને “આ સ્થાણુ નથી, પરંતુ મનુષ્ય છે” એવો નિશ્ચય થયો તેમ હું જીવ નથી પરંતુ સદા સુખરૂપ બ્રહ્મ છું એવી બુદ્ધિ વિવેકીપુરૂષના હૃદયમાં પ્રકટ થાય છે. હે જીવનસ્વામી! આ વાત મેં આપને કહી.

સામાનાધિકરણ બાધાભિધ, જ્ઞાન કરત અપરોક્ષ જવેં સિદ્ધ ।

તવ મેં કરત ભુગત ઇત્યાદિ, આરોપિત અહમર્થવિવાદિ ॥૧૪૩॥

આ રીતે બાધ સામાનાધિકરણથી જ્યારે અપરોક્ષ (પ્રત્યક્ષ) જ્ઞાન સિદ્ધ થાય છે ત્યારે “હું કંઈ છું. હું જન્મું છું” ઇત્યાદિ અજ્ઞાનથી આરોપિત અહમરૂપ જીવપણાની

બુદ્ધિ લહત નિવૃત્તિ નિશ્ચય, પાવત હૈં ભ્રમમાત્ર પરાજય ।

ઇસવિધ બૃહદારણ્યક નામા, યજુર્વેદ ઉપનિષદભિરામા ॥૧૪૪॥

બુદ્ધિ નિવૃત્તિ પામે છે અને “હું બ્રહ્મ છું” એવી વૃત્તિ થાય છે જેનાથી ભ્રમ માત્ર નિવૃત્ત થાય છે. આવી રીતે યજુર્વેદનું સુંદર ઉપનિષદ બૃહદારણ્યક નામે છે

तामें श्रुति प्रज्ञानघनाख्या^१, जीवनदास ! सुनहु उन व्याख्या ।

पृथिव्यादि भूतोंतें जबही, जीव करत उत्थानजु तबही॥१४५॥

तेमां “प्रज्ञानघन” आवी श्रुति छे तेनी व्याख्या कहुं छुं ते छे एवमुदास-
ल भट्टारज ! श्रवणु करे. व्यापरे पृथिवी आदि भूतोधी एव उत्थान करे छे त्यारे
पृथिव्यादिके नाशानन्तर, प्रारब्धादि भोग अनन्तर ।

साक्षात्कारस्वरूपको भासत, जिहि छिन स्थूल सूक्ष्म तन नासत॥

पृथिवी आदि तत्त्वोना नाश पछी प्रारब्ध भोगने अन्ते के अत्यंत सुंदर
स्वप्नको साक्षात्कार थाय छे. अने के क्षण स्थूल तथा सूक्ष्म अन्ने शरीर नाश
पाये छे.

उनके अन्यहि छिन आभासजु, चित्को जीव लहत द्रुत नाशजु ।

यह स्थल जीवात्माको अन्तजु, कह्यो किन्तु चैतन्य अनन्तजु॥१४७॥

अने अने भीजेन क्षण विदासास अवे के एव तेतुरत विनाशने प्राप्त
थाय छे. आ स्थले जीवात्मानो नाश कह्यो, परंतु चैतन्य अनादि छे तेनो नाश
थतो नथी.

अहमार्थिक तादात्म्यकी बुद्धि, नाश लहतहै सहित समृद्धि ।

शुद्ध ब्रह्ममें भेद विलयऊ, सामानाधिकरणतें भयऊ ॥१४८॥

अहम् [हुं] अर्थवाणी तादात्म्य बुद्धि स्वकारण अज्ञान सहित नाश पाये
छे. आ रीते आधिसामानाधिकरण सम्बन्धी शुद्ध ब्रह्ममां लेदना लय थयो.

सामानाधिकरणजु बाधा, प्रमाण तामें निम्नजु साधा ।

सो सुनु जो प्रज्ञानघनाख्या, श्रुतिमूलक स्वामीकी व्याख्या॥१४९॥

“प्रज्ञान घन” नामनी श्रुतिभूषण के स्वामी सुरेश्वराचार्यनी व्याख्या छे ते
बाध सबन्धकी साधक रीति, प्रकटत सतत अभेद प्रतीति ।

जीवन पुनि यहुँ प्रश्न करत है, मुख्य सबन्ध क्यों भेद हरत है॥१५०॥

એ બાધ સમાનાધિકરણ સિદ્ધ કરે છે અને જેનાથી અભેદની પ્રતીતિ થાય છે. અહીં પાછા જીવજ્ઞાસજીમહારાજ પ્રશ્ન કરે છે જે મુખ્ય સમાનાધિકરણ નામનો સબન્ધ શીરીતે ભેદને હરે છે? અર્થાત્ અભેદનો સાબક અને છે?

કહા કહત આચાર્ય તુમ્હારે, કહિયેં ? હો પ્રિય આપ હમારે ।

જીવનદાસ વચન અસ સુનકેં, શ્રીષ્ટપ્રજ્ઞ વદત નિધિ ગુનકે ॥ ૧૫૧ ॥

એ બાબતમાં આપના આચાર્ય શું કહે છે તે કહો, આપ અમારા પ્રિય-મિત્ર છો. આરીતનાં જીવજ્ઞાસજીનાં વચન સાંભળી ગુણસાગર શ્રી પદ્મજ્ઞસ્વામી પ્રત્યુત્તર આપે છે જે.

દોહા-સામાનાધિકરણ્ય જો, મુખ્ય નામ કહલાત ।

પણિડત સવ ડન પક્ષકે, માનત યોં યતિભ્રાત ॥ ૧૫૨ ॥

હે યતિબન્ધુ! જે મુખ્ય સામાનાધિકરણ્ય કહેવાય છે એ પક્ષના સર્વ પડિતો એમ માને છે જે

“ તત્ત્વમસિ ” મહાવાક્યમેં, તત્ત્વમાદિ પાદાર્થ ।

ડનકો જો તાદાત્મ્યમય, સબન્ધ હૈં પરમાર્થ ॥ ૧૫૩ ॥

“તત્ત્વમસિ” એ મહાવાક્યમાં તત્ત્વ ત્વમ્ આદિ પદના જે અર્થ છે અર્થાત્ તે ઉં તેનો પરમાર્થથી જે અભેદ સબન્ધ છે

વહ અભેદ વાક્યાર્થકોં, કિય સ્વીકૃત આચાર્ય ।

જીવવાચી જો શબ્દ હૈ, કરત અહં સવ કાર્ય ॥ ૧૫૪ ॥

એ અભેદ વાક્યાર્થને શ્રી શંકરાચાર્ય સ્વીકૃત કરેલ છે. જીવવાચક જે “અહ” [હું] શબ્દ છે તે બધાં કાર્ય કરે છે અર્થાત્ કર્તા છે.

ભાગત્યાગતેં વહ “ અહં ”, હૈ કૂટસ્થ પરત્વ ।

યહૈં શંકર આચાર્યકો, વાક્ય દિશાવત તત્ત્વ ॥ ૧૫૫ ॥

તે “અહમ્” ભાગત્યાગ લક્ષણથી કૂટસ્થ [ચૈતન્ય બ્રહ્મ] પરત્વ છે. અર્થાત્ હું જીવ નહિ, પરંતુ બ્રહ્મ છું. અહીં શ્રી શંકરાચાર્યનું વાક્ય તત્ત્વને સ્ફુટ કરી મતાવે છે.

૧ તાદાત્મ્યમાત્રવાક્યાર્થ સ્તયોરેવ પદાર્થયોઃ

તત્ અરુ ત્વં યહ દોઝ જો, હૈ શબ્દાત્મ પદાર્થ ।

જહં તાદાત્મ્યજુ માત્રહી, વિલસત હૈ વાક્યાર્થ ॥ ૧૫૬ ॥

તત્ (તે) અને ત્વમ્ (તું) એ રીતના જે એ શબ્દાત્મક પદાર્થ છે જેમાં તાદાત્મ્યમાત્ર વાક્યાર્થ વિલસે છે.

મુખ્ય સમાનાધિકરણ, પાક્ષિક વાક્ય પ્રમાન ।

શ્રીવિવર્ણ આચાર્યકો, યહ મત સંત સુજાન ॥ ૧૫૭ ॥

હે સુજ્ઞ સંત જીવજ્ઞાસજ્ઞમહારાજ ! એ વાક્ય મુખ્ય સમાનાધિકરણ પક્ષના પ્રમાણરૂપે છે એમ શ્રી વિવર્ણ આચાર્યના મત છે.

उनके सब अनुयायीने, बाध पक्ष निःशंक ।

प्रौढवाद मात्रहि कह्यो, मुख्य पक्ष अकलंक ॥ १५८ ॥

એ વિવર્ણ આચાર્યના સર્વ અનુયાયીઓ નિઃશંક (શંકા રહિત) બાધ સમાનાધિકરણ પક્ષને માત્ર પ્રૌઢવાદ કહ્યો છે. બાકી નિષ્કલંક તેા મુખ્ય સમાનાધિકરણ પક્ષજ છે.

चोपाई—वाक्य “अहं ब्रह्माऽस्मि जोहै, उन विचार प्रकरण जब सोहे।

मुख्य रु बाध सबन्ध युगलतें, भेद टरत है ब्रह्म विमलतें ॥ १५९ ॥

જે “અહં બ્રહ્માઽસ્મિ” (હું બ્રહ્મ છું) વાક્ય છે, તેના વિચારનું પ્રકરણ જ્યારે આવે ત્યારે મુખ્ય સમાનાધિકરણ અને બાધ સમાનાધિકરણ એ એ સંબંધથી નિર્મળ બ્રહ્મમાં અભેદ થાય છે.

साम नाम पुनि वेद कहावे, उपनिषद्जु छान्दोग्य सुहावे ।

उनको जो षष्ठम अध्यायजु, तामें उद्दालक ऋषिरायजु ॥ १६० ॥

વળી “સામ” નામે વેદ છે, તેનું છાન્દોગ્યનામે ઉપનિષદ છે તેના છઠ્ઠા અધ્યાયમાં ઉદ્દાલક નામે ઋષિરાયજી

निजसुत श्वेतकेतु अभिधाना, उनकों देत भये निज ज्ञाना ।

“तत्त्वमसि” महावाक्य सुनायो, जीव ईशको भेद नसायो ॥ १६१ ॥

પોતાના શ્વેતકેતુ નામના પુત્રને આત્મજ્ઞાન આપવા તત્પર થયા અને “તત્ત્વમસિ” [તે તું છે] એ મહાવાક્ય સંભળાવી જીવ અને ઇશ્વરનો ભેદ નષ્ટ કર્યો.

સૃષ્ટિપૂર્વ જો એક અદોઝ, નામ રૂપ બિન થા સત્ કોઝ ।
તત્પદતેં વહ બ્રહ્મ સુલક્ષિત, સિદ્ધ હોત હૈ સુષ્ટુ સ્વરક્ષિત ॥૧૬૨॥

સૃષ્ટિના આદિ કાળમાં એક અદ્વિતીય અને નામ તથા રૂપરહિત જે કોઈ સત્ પદાર્થ હતો તે તત્ પદથી શ્રેષ્ઠ રીતે સ્વતંત્ર બ્રહ્મ લક્ષિત કરેલ છે અર્થાત્ ખતાવેલ છે એમ સિદ્ધ થાય છે.

ઇન્દ્રિય અરુ દેહાદિ વિભિન્નજુ, સાક્ષીરૂપ સદ્વસ્તુ અલિન્નજુ ।
“ત્વં”પદતેં લક્ષિત નિત અક્ષય, “અસિ”પદતેં પાવત ઇકતા દ્વય ॥

ઇન્દ્રિય અને દેહ આદિથી ભિન્ન, સાક્ષીરૂપ, ખેદ રહિત, નિત્ય તથા અક્ષય સદ્વસ્તુ ત્વમ્ [તું] પદથી લક્ષિત છે. અને અસિ [છે] પદથી તત્ અને ત્વમ્ બન્ને એકતા પામે છે. અર્થાત્ તે સદ્વસ્તુ [બ્રહ્મ] તુ છે.

તત્ અરુ ત્વં દ્વય પદ અનુસન્ધજુ, સામાનાધિકરણ્ય સવન્ધજુ ।
ઉનતેં સ્પષ્ટ બ્રહ્મ અરુ આત્મા, એક હોઈ પ્રકટત પરમાત્મા ॥૧૬૩॥

તત્ અને ત્વમ્ એ બે પદતું જે અનુસંધાન તે સામાનાધિકરણ્ય સમ્બંધ બાજવો. એ સમ્બંધથી સ્પષ્ટરીતે બ્રહ્મ અને આત્મા એક બની પરમાત્મા સ્વરૂપ પ્રકટે છે.

યાતેં વાક્ય “તત્ત્વમસિ”વહહી, જીવ ઈશ મેદોચ્છેદ કહી ।
અબ સુનુ ભગવન્! વેદ અથર્વજુ, માણ્ડુક્યોપનિષદ્ શુભ પર્વજુ ॥૧૬૪॥

માટે એ તત્ત્વમસિ મહાવાક્ય જીવ અને ઇશ્વર વચ્ચેના ભેદનો ઉચ્છેદ કરનાર છે. હવે હું ભગવન્! અથર્વ વેદના ઉત્તમ પર્વવાળા માંડુક્યોપનિષદ્માં જે મહાવાક્ય છે તે શ્રવણ કરો.

“અયમાત્મા બ્રહ્મેતિ” ગદિત હૈ, મહાવાક્ય જો વિશ્વવિદિત હૈ ।
આત્માકો અપરોક્ષ પ્રભાવજુ, સ્વયં પ્રકાશાદિક સ્વભાવજુ ॥૧૬૫॥

અથર્વવેદમાં “અયમાત્મા” બ્રહ્મ (આ આત્મા બ્રહ્મ છે) એમ કહ્યું છે કે જે વિશ્વવિદિત મહાવાક્ય છે. આત્માનો અપરોક્ષ પ્રભાવ અને સ્વયં પ્રકાશ આદિ સ્વભાવ

यहां “अयं” पदतें स्वीकृत है, चित् सर्वाधिष्ठान सुमत है ।

अहंकार मन प्राणेन्द्रिय सह, जो कछु है देहादि सहित यह॥१६७॥

आ स्थगें “अयम्” (आ) पदथी स्वीकारायेस छे चित् (चैतन्य-ब्रह्म) सर्वतुं अधिष्ठान छे ऐम मान्य करेस छे. अहुंकार, मन, प्राण, अने इन्द्रिय साथे देह आदि जे ईश छे

अधिष्ठान उन सबको है घन, “अयं” शब्दको अर्थहि चेतन ।

आत्मा उनको साक्षी रहत है, आत्म शब्द यों स्पष्ट कहत है॥१६८॥

ऐ सर्वतुं अधिष्ठान चैतन्य शब्दतो अर्थ छे अपरोक्ष चैतन्यस्वरूप ऐ आत्मा देह आदि सर्वतो साक्षी अनी रहेछे ऐम आत्मा शब्दतो स्पष्ट अर्थ छे.

द्रश्यमान मिथ्या सब जग यह, अधिष्ठान उनकाजु सुखावह ।

ब्रह्म पदार्थ प्रसिद्ध प्रकाशत, जो सत् चित् आनन्द है भासत॥१६९॥

द्रश्यमान [देखातुं ऐतुं] आ सर्व जगत मिथ्या छे, ऐतुं अधिष्ठान सुप्रथम ब्रह्म नामनो पदार्थ प्रसिद्ध रीते प्रकाशे छे के जे सत् [सत्य] चित् [चैतन्यस्वरूप] अने आनन्दरूप अनी भासे छे.

“ब्रह्म” शब्दतें चित् कह डार्यों, जीव ईशको भेद निवार्यों ।

वाक्य चतुष्टय वेद वहत है, जीव ब्रह्मको ऐक्य कहत है॥१७०॥

ब्रह्ममां सर्वतो भाधे कछो अर्थात् भाधावधि ब्रह्म छे ऐम कछी एव ईश्वरनो अभेद सिद्ध कर्यो अने ब्रह्मबिन्न सर्वतो भाधे जलान्यो. बार वेदानां बार भट्टाचार्यो ईश-ब्रह्मनुं ऐक्य प्रतिपादन थाय छे.

साधनकोजु चतुष्टय सोहै, उनतें युक्त मुमुक्षु जो है ।

वह जन ब्रह्मनिष्ठ अरु श्रोत्रिय, गुरु आगें रहेवे प्रमुदित हिय॥१७१॥

साधनचतुष्टय संपन्न जे मुमुक्षु (मुक्तिनी छिछावाणो) भनुष्य होय ते ब्रह्मनिष्ठ तथा ब्रह्मश्रोत्रिय गुरु पासे आनन्दयुक्त हृदयथी रहे,

उक्त शास्त्र वेदान्तजु नामा, महावाक्य उनके अभिरामा ।

सुने ओर वाच्य रु लक्ष्यार्थजु, शोधत मनन समेत पदार्थजु॥१७२॥

અને જેનું હૃમણા વિવેચન થયું તે વેદાન્તનામે શાસ્ત્રનાં સુંદર મહાવાક્યો શુર મુખથી શ્રવણ કરે અને શ્રવણ કરેલ પદાર્થને વાન્ય તથા લક્ષ્ય અર્થના મનનપૂર્વકે શોધે.

નિદધ્યાસતેં સંશય સારે, ઓર વિપર્યય સકલ નિવારે ।

દ્રઢ અપરોક્ષ જ્ઞાન પુનિ પાવે, કાર્યસહિત અજ્ઞાન નસાવે॥૧૭૩॥

અને એ રીતનાં શ્રવણ મનન પછી નિદધ્યાસથી સમગ્ર સંશય અને વિપર્યયનું નિવારણ કરે નેતદનન્તર દ્રઢ એવું અપરોક્ષ જ્ઞાન પ્રાપ્ત કરે અને કાર્યસહિત અજ્ઞાનને નષ્ટ કરે અર્થાત્ અજ્ઞાન તથા એ અજ્ઞાનનું કાર્ય જગત્ એ બન્નેને મિથ્યા સમજે.

આકાશાદિ પ્રપશ્ચહિ જો હૈ, અજ્ઞાનાશ્રિત કાર્યજુ સોહે ।

उन सबकी जब होत समाप्ति, लसत तबें परमानन्द प्राप्ति॥१७४॥

આકાશ આદિ જે પ્રપંચ છે તે સર્વ અજ્ઞાનને આશ્રયે રહેલાં કાર્ય છે, એ સર્વના બ્યારે આવ થાય ત્યારે પરમ આનંદની પ્રાપ્તિ થાય છે.

बोहि परम पुरुषार्थ कहावे, प्रयत्नतें अधिकारी पावे ।

“મેં હોં બ્રહ્મ” સદનુભવ એસા, જ્ઞાનીકે ઊર હોત અનૈસા॥૧૭૫॥

એજ પરમ પુરુષાર્થ કહેવાય છે અને તે અધિકારી મનુષ્ય પ્રયત્નથી પ્રાપ્ત કરે છે. “હું બ્રહ્મ છું” એવો સત્ય અનુભવ જ્ઞાનીના હૃદયમાં થાય છે,

त्योहि^१ निरन्तर शुद्ध प्रबुद्धजु, मुक्त सत्य अद्वय अनिरुद्धजु ।

परमानन्द स्वरुप हों याबिध, वृत्ति अखण्डाकार चित्ताभिध॥१७६॥

તેમજ ‘હું નિરન્તર શુદ્ધ છું, પ્રબુદ્ધ છું (અગૃહ છું), મુક્ત છું, સત્ય છું, અદ્વય છું, અનિરુદ્ધ (કોઈ રોકી શકે નહિ તેવો વ્યાપક) છું’ અને પરમાનન્દસ્વરૂપ છું” આ રીતની અખંડાકાર ચિત્તવૃત્તિ

रहत ओर अज्ञात^३ परब्रह्म, अनुभवगत करि टारत संभ्रम ।

૧ અથાધુના અહં બ્રહ્માસ્મીત્યનુભવવાક્યાર્થો વર્ણયંતે । એવાચાર્યેણાધ્યારોપા-
પવાદપુરઃસરં તત્ત્વમ્પદાર્થો શોધયિત્વા વાક્યેનાસ્વખંડાર્થે^૨ સ્વબોધિતે^૩ અધિકારિણઃ

૨ અહં નિત્ય-શુદ્ધ-બુદ્ધ-મુક્ત-સત્યસ્વભાવ-પરમાનન્દા-નન્તાદ્વયં બ્રહ્માસ્મીત્યસ્વખંડા-
કારાકારિતા ચિત્તવૃત્તિરુદેતિ॥ ૩ સા તુ ચિત્પ્રતિબિમ્બસહિતા સતી પ્રત્યગભિન્નમ-
જ્ઞાતં પરં બ્રહ્મ વિષયીકૃત્ય તદગતાજ્ઞાનમેવ વાચતે ॥

તદ્ગત અજ્ઞાન રુ તત્કાર્યજુ, હોત મુમુક્ષુતેં હિ નિવાર્યજુ॥૧૭૭॥

રહે છે. અને અજ્ઞાત [પૂર્વે નહિ જાણે] પર અજ્ઞાને અવસરગત કરી સંબ્રમને ટાળે છે. અજ્ઞામાં નહિ છતાં રહેલું અજ્ઞાન અને એ અજ્ઞાનનું કાર્ય જગત આદિ તેનું મુમુક્ષુ નિવારણ કરે છે.

સુનહુ સંત! જૈસેં પટકારણ,^૧ તંતુ દાહ પટભાવ નિવારણ ।

ત્યોં પ્રપશ્ચ કારણ અજ્ઞાનજુ, ઉન લયતેં લય લહત જહાનજુ॥૧૭૮॥

હે સંત જીવજ્ઞાસય! શ્રવણ કરો. જેમ પટનું કારણ જે તંતુ તેના દાહ પટભાવનો નિવારક અને છે તેમ પ્રપંચનું કારણ જે અજ્ઞાન તેના લયથી જગત આખું લય પામે છે.

દોહા—કારણ લયતેં કાર્યકો, હોત નિરન્તર બાધ ।

કાર્ય અખણડાન્ત^૨ ભૂતા, ચિત્તવૃત્તિ ન અબાધ ॥ ૧૭૯ ॥

કારણના લયથી કાર્યનો નિરન્તર બાધ થાય છે અને કાર્યમાં અખંડ અન્તર્ભૂત [અંદર રહેલી] ચિત્તવૃત્તિ અબાધ નથી રહેતી અર્થાત્ કાર્યકારણના પણ બાધ થાય છે.

વૃત્તિ અખણડાકારભી, અન્ત બાધિતા હોત ।

પ્રતિબિમ્બિત^૩ ચૈતન્ય જ્યોં, દીપપ્રભા ઉદ્યોત ॥ ૧૮૦ ॥

કાર્યમાં અખંડાકાર રહેલી વૃત્તિ પણ બાધિત અન્તવાળી અર્થાત્ અંતે બાધવાળી થાય છે. જેમ દીપકની પ્રભા પ્રકાશે છે તેવું પ્રતિબિમ્બિત ચૈતન્ય છે.

સૂર્ય^૪ પ્રભાતેં હોત જ્યોં, દીપપ્રભા અભિભૂત ।

૧ તદાં પટકારણતન્તુદાહે પટદાહવદસ્થિલકાર્યકારણેજ્ઞાને બાધિતે સતિ તત્કાર્યસ્યાસ્થિલસ્ય બાધિતત્વાત્ ॥

૨ તદન્તર્ભૂતાસ્થિલકારાકારિતા ચિત્તવૃત્તિરપિ બાધિતા ભવતિ ॥

૩ તલ્લ વૃત્તૌ પ્રતિબિમ્બિતં ચૈતન્યમપિ યથા પ્રદીપપ્રભા ॥

૪ આદિત્યપ્રભાવભાસનસમર્થા સતી તથાજાભિભૂતા ભવતિ ॥

વૈસે આત્મપ્રકાશમે^૧, પ્રત્યગાત્મભો પૂત ॥ ૧૮૧ ॥

જેમ સૂર્યની પ્રભાથી દીપકની પ્રભા પરાભવ પામે છે. અર્થાત્ પ્રકાશમાં પ્રકાશ મળી જાય છે તેમ આત્માના પ્રકાશમાં પ્રત્યગાત્મા પણ તદ્દૃશ થાય છે.

પરબ્રહ્મતે^૨ હોત હૈ, જીવાત્માજુ અભિન્ન ।

વૃત્તિ વ્યાપ્તિતે^૩ બ્રહ્મમે^૪, હૈ અજ્ઞાન વિલીન ॥ ૧૮૨ ॥

પરબ્રહ્મથી જીવાત્મા અભિન્ન બને છે. વૃત્તિ વ્યાપ્તિથી બ્રહ્મમાં અજ્ઞાન જાય પામે છે.

ચિત્તવૃત્તિ^૩ જો હોત હૈ, ઘટ આદિક આકાર ।

વિષય કરત અજ્ઞાત ઘટ, વહી વૃત્તિ નિરધાર ॥ ૧૮૩ ॥

જે ચિત્તવૃત્તિ ઘટ આદિના આકારવાળી થાય છે તે અજ્ઞાત ઘટને વિષય કરે છે. એજ વૃત્તિ

પુનિ ઘટગત અજ્ઞાનકો, કરત જ્ઞાનતે^૫ નાશ ।

ચિદાભાસ જો સ્વગત હૈ, ઉનતે^૬ ઘટજુ પ્રકાશ ॥ ૧૮૪ ॥

ઘટગત અજ્ઞાનનો નાશ કરે છે. અને જે સ્વગત ચિદાભાસ છે તે ઘટને પ્રકાશે છે

૧ તથા સ્વયં પ્રકાશમાનપ્રત્યગમિન્નપરબ્રહ્માવભાસનાનર્હતયા તેનામિભૂતં સત્ સ્વોપાધિભૂતાલ્પવૃત્તેર્બોધિતત્વાદર્પણાભાવે મુલ્લેખપ્રતિભિન્નસ્યમુલ્લેખમાત્રવત્પ્રત્યગમિન્નપરબ્રહ્મમાત્રં ભવતિ ॥

૨ एवं च सति “मनसैवानुदृष्टव्यं । “यन्मनसा न मनुते” इत्यनयोः श्रुत्यो-
रविरोधः वृत्तिव्याप्यत्वांगीकारेण फलव्याप्यत्वप्रतिषेधप्रतिपादनात् । उक्तं च
“फलव्याप्यत्वमेवास्य शास्त्रकृद्भिर्निराकृतं । ब्रह्मण्यज्ञाननाशाय वृत्तिव्याप्तिरपे-
क्षिता” इति स्वयं प्रकाशमानत्वान्नाऽभास उपयुज्यत इति ॥

૩ जडपदार्थाकाराकारितचित्तवृत्तेर्विशेषोऽस्ति । तथाहि अयं घट इति घटाकारा-
कारितचित्तवृत्तिरज्ञातं घटं विषयीकृत्य तद्गताज्ञातनिरसनपुरःसरं स्वगतचिदा-
भासेन जडमपि घटं भासयति ॥

घटभी भासत उनहितें, कहत महाजन^१ स्पष्ट ।

“बुद्धिस्तत्स्थ” जु श्लोकतें, होत निखिल भ्रम नष्ट ॥ १८५ ॥

घट पक्ष अ चिदाभासने लघनेज भासे छे अभ महु। पुरषो कहे छे. “बुद्धिस्तत्स्थः” अ पंचदशीना श्लोकधी सर्व आन्ति नष्ट थसे अने आ विषय स्पष्ट समजसे.

चोपाई—बुद्धि ओर तामें प्रतिबिम्बित, चिदाभास वह द्वय है वेष्टित
घटकों व्याप्तजु होइ रहत है, बुद्धि प्रथम अज्ञान दहत है ॥ १८६ ॥

बुद्धि अने तेमां प्रतिबिम्बित जे चिदाभास ते अने परस्पर वीरल घटने व्यापी रहे छे. बुद्धि प्रथम अज्ञानने नष्ट करे छे.

बुद्धिगत जो है आभासजु, करत वही घटरूप प्रकाशजु ।
साक्षात्कार^२ स्वरूपको जबलग, होवे नहि हे साधो ! तब लग ॥ १८७ ॥

बुद्धिमां रहल जे चिदाभास छे अज घटने प्रकाशक अने छे. संत श्रवण दासजु महाराज ! ज्यांसुधी स्वप्नने साक्षात्कार थाय नहि त्यांसुधी.

श्रवण^३ मनन निदध्यासकी संगी, सेवन योग्य समाधि अभंगा ।
तामें उपक्रम उपसंहारजु, पुनि उत्तम अभ्यास प्रकारजु ॥ १८८ ॥

श्रवण, मनन अने निदध्यासनी साथे अलग समाधितुं सेवन करुं योग्य छे, तेमां उपक्रम उपसंहार, उत्तम प्रकारभक्त अभ्यास,

अपूर्वता फल परम सुहावे, अर्थवाद उपपत्ति कहावे ।
षड्वलिङ्गात्मक^४ श्रवणविशेषा, व्याप्त जासु वेदान्त अशेषा ॥ १८९ ॥

१ तदुक्तम् ॥ बुद्धितत्स्थचिदाभासौ द्वावपि व्याप्नुतो घटः । तत्राज्ञानं धिया नश्ये-दाभासेन घटं स्फुरेत् ॥ १ ॥ इति यथा प्रदीपप्रभामण्डलमन्धकारगतं ॥ घटादिकं विषयीकृत्य तद्गतान्धकारनिरसनपुरःसरं स्वप्रभया तदवभासयतीति ॥

२ एवंभूतस्वस्वरूपचैतन्यसाक्षात्कारपर्यन्तं ।

३ श्रवणमनननिदध्यासनसमाध्यनुष्ठानस्याप्यपेक्षितत्वात्तेऽपि प्रदर्श्यन्ते ॥

४ श्रवणं नाम षड्विधलिङ्गैरशेषवेदान्तानामद्वितीयवस्तुनि तात्पर्यादधारणम् लिङ्गानि तु उपक्रमोपसंहाराभ्यासापूर्वता फलार्थवादोपपत्त्याख्यानि ॥

અપૂર્વતા, રૂપ, અર્થવાદ અને ઉપપત્તિ એ પદ્ધિગાત્મક શ્રવણ વિશેષથી સમગ્ર વેદાન્તનું તાત્પર્ય સમજાય છે.

હોવત અદ્વય બ્રહ્મણિ જાકો, તાત્પર્યઅવધારણ બાંકો ।

ઉપનિષદ્જુ છાન્દોગ્ય^૧ યથાક્રમ, અધ્યાયજુ ડનકા જો ષઠમ॥૧૯૦

જેનાથી શ્રવણનું અદ્વૈત બ્રહ્મમાં તાત્પર્યવિધારણ થાય છે તે છાન્દોગ્ય નામનું ઉપનિષદ છે, તેનો ક્રમ પૂર્વક જે છદો અધ્યાય છે તેમાં

અનુષ્ટુપ્—“એકમેવાદિતીયં^૨” તે, “એતદાત્મ્યમિદં” તક ।

ઉપક્રમોપસંહાર, વાક્ય હૈ પ્રતિપાદક ॥ ૧૯૧ ॥

(ઉપક્રમ) “એક મેવાદિતીયં બ્રહ્મ” ત્યાંથી શરૂ કરી [ઉપસંહાર] “એતદાત્મ્યમિદં સર્વમ્” સુધી ઉપક્રમ અને ઉપસંહારાત્મક બ્રહ્મ પ્રતિપાદક વાક્ય છે.

દોહા—જો પ્રકરણ^૩ પ્રતિપાદ્ય હૈ, વસ્તુ જીવનદાસ !

ડનકા પ્રતિપાદન બહુરિ, કરના વહ અભ્યાસ ॥ ૧૯૨ ॥

હે જીવજીહાસજીમહારાજ ! જે વસ્તુ પ્રકરણથી પ્રતિપાદ્ય છે તેનું વારંવાર પ્રતિપાદન કરવું એ “અભ્યાસ” કહેવાય છે.

કિયો “તત્ત્વમસિ”^૪ વાક્યતે, જીવ બ્રહ્મ અમેદ ।

પુનિ પ્રકરણ^૫ પ્રતિપાદ્ય જો, વસ્તુ અદુવ નિવેદ ॥ ૧૯૩ ॥

“તત્ત્વમસિ” એ મહાવાક્યથી જીવ બ્રહ્મનો અભેદ ક્યો અને પ્રકરણપ્રતિપાદ્ય ઉપાધિરહિત જે અદ્વૈત વસ્તુ

૧ તત્ત્વ પ્રકરણપ્રતિપાદ્યસ્યાર્થસ્ય તદાગ્રન્તયોરુપાદાનં ઉપક્રમોપસંહારૌ । યથા છાન્દોગ્યે ષઠે પ્રપાઠકે પ્રકરણપ્રતિપાદ્યસ્યાદિતીયવસ્તુનઃ ॥

૨ એકમેવાદિતીયમ્ ઇત્યાદૌ “ એતદાત્મ્યમિદં સર્વમ્ ” ઇત્યન્તે ચ પ્રતિપાદનમ્ ॥

૩ પ્રકરણપ્રતિપાદ્યસ્ય વસ્તુનઃ તન્મધ્યે પૌનઃપુન્યેન પ્રતિપાદનમભ્યાસઃ ॥

૪ યથા તત્રૈવાદિતીયવસ્તુનો મધ્યે “તત્ત્વમસિ” ઇતિ નવકૃત્વઃ પ્રતિપાદનમ્ ॥

૫ પ્રકરણપ્રતિપાદ્યસ્ય વસ્તુનઃ પ્રમાણાન્તરેણાવિષયીકરણમપૂર્વત્વમ્ । યથા તત્રૈવાદિતીયવસ્તુનો માનાન્તરાવિષયીકરણમ્ ॥

उनको अन्य प्रमाणतें, अविषयकरण सुहात ।

यही कहात अपूर्वता, उदाहरन सुनु तात ! ॥ १९४ ॥

તેનું અન્ય પ્રમાણથી જે અવિષયકરણ અર્થાત્ બ્રહ્મ કોઈપણ પ્રમાણને વિષય નથી એમ જે સિદ્ધ કરવું તે અપૂર્વતા કહેવાય છે. હે સંત! એનું ઉદાહરણ કહું છું તે શ્રવણ કરો.

चोपाई-“तत्त्वोपनिषद् पुरुषं”आदि, वाक्य विदित है ब्रह्मजुवादी ।

अपूर्वता जो स्पष्ट कहत है, याविध ब्रह्म अपूर्व रहत है ॥ १९५ ॥

બ્રહ્મનું પ્રતિપાદન કરનાર “તત્ત્વોપનિષદ્ પુરુષ” ઇત્યાદિ શ્રુતિ વાક્ય પ્રસિદ્ધ છે કે જે સ્પષ્ટરીતે બ્રહ્મની “અપૂર્વતા” ને કહી બતાવે છે, માટે એ રીતનાં શ્રુતિ પ્રમાણથી બ્રહ્મની અપૂર્વતા સિદ્ધ છે.

जो प्रकरणप्रतिपाद्य सुहावे, आत्मज्ञान अनुष्ठान कहावे ।

तदूगत होत प्रतीत प्रयोजन, कळोजात वह फल मनरञ्जन ॥ १९६ ॥

પ્રકરણ પ્રતિપાદ્ય જે આત્મજ્ઞાન છે તે “અનુષ્ઠેય” કહેવાય છે. અને તેમાં જે પ્રયોજન પ્રતીત થાય તે મનોરંજક “ફળ” કહેવાય છે.

उदाहरन वेदान्तकी नेति, “ भवति ब्रह्मविद् ब्रह्मैवेति ” ।

जो प्रकरणप्रतिपाद्य वस्तु हो, उन प्रकरणमेंहि प्रशस्तु हो ॥ १९७ ॥

વેદાન્તમાં જે ‘નેતિ’ [આ નહિ, આ નહિ, એમ વિચારતાં જે અવશેષ રહે તે બ્રહ્મ] અને “બ્રહ્મવિદ્ બ્રહ્મૈવ ભવતિ” (બ્રહ્મને જાણનાર બ્રહ્મરૂપજ થાય છે) એ શ્રુતિ દ્વિગતે કહેનારી છે. જે વસ્તુ પ્રકરણપ્રતિપાદ્ય હોય અને એ પ્રકરણમાંજે પ્રસ્તાવ હોય

अर्थवाद वह जानहु जीवन, ! पूर्व प्रकरणमें संजीवन ।

छान्दोग्ये षष्ठम अध्यायजु, तामें उद्दालक मुनिराय जु ॥ १९८ ॥

१ “ तत्त्वोपनिषदं पुरुषं पृच्छामि” इति ॥

૨ ફલંતુ પ્રકરણપ્રતિપાદ્યસ્યાત્મજ્ઞાનસ્ય તદનુષ્ઠાનસ્ય વા તત્ર તત્ર શ્રૂયમાણં પ્રયોજનમ્ । યથા તત્રૈવ “આચાર્યવાન પુરુષોવેદ” તસ્ય તાવદેવ ચિરં યાવન્ન વિમોક્ષે અથ સમ્પત્સ્યે ઇત્યદ્વિતીયવસ્તુજ્ઞાનસ્ય તત્પ્રાપ્તિપ્રયોજનં શ્રૂયતે ॥

હે જીવણદાસજીમહારાજ! એ “અર્થવાદ” બાણવો કે જે પૂર્વ પ્રકરણમાં કહ્યો છે. છાન્દોગ્ય ઉપનિષદના છઠ્ઠા અધ્યાયમાં મુનિરાય ઉદાલક

કહત મયે આત્મજ ! અનુરૂપા, કહહુ બ્રહ્મ આદેશ સ્વરૂપા ।
જિનતેં અશ્રુત શ્રુત હો જાવે, વસ્તુ અમાન્ય માન્ય પદ પાવે ॥૧૯૯॥

કહે છે જે હે પુત્ર ! યોગ્ય એવું બ્રહ્મ આદેશનું સ્વરૂપ કહ્યો, જેના શ્રવણથી અશ્રુત [નહિ સાંભળેલ] શ્રુત [સાંભળેલું] બની જાય છે અને નહિ મનાએલું મનાય છે.

અવિજ્ઞાત^૧ વિજ્ઞાત સુહાવે, અર્થવાદ જો સ્પષ્ટ કહાવે ।
પુનિ પ્રકરણ^૨ પ્રતિપાદ્ય શ્રવણમેં, પ્રબલ અર્થ સાધન પ્રકરણમેં ॥૨૦૦॥

અવિજ્ઞાત વિજ્ઞાત બને છે એ સ્પષ્ટ અર્થવાદ કહેવાય છે વળી પ્રકરણ પ્રતિપાદ્ય અર્થસાધન પ્રકરણમાં

સૂર્યમાણ^૩ જો યુક્તિ સુગમ હૈ, કહત વોહિ ઉપપત્તિ ક્રમ હૈ ।
“સૌમ્યૈકેન”^૪ શ્રુતિ જો સોહે, ઉદાહરન ઉપપત્તિકો હૈ ॥ ૨૦૧ ॥

જે સુગમ [સરલ] સૂર્યમાણ યુક્તિ છે એજ “ઉપપત્તિ” ક્રમ કહેવાય છે. “સૌમ્યૈકેન” એ રીતની જે શ્રુતિ છે તે ઉપપત્તિનું ઉદાહરણ છે.

જ્યોં ઇક પિણ્ડ મૃત્તિકાકો હૈ, કાર્ય ઘટાદિરૂપ સર્વ જો હૈ ।
સો મૃષ્મય માસતજુ પ્રતિક્ષણ, ઘટ આદિક હૈ વાચારંભણ^૫ ॥૨૦૨॥

જેમ એક મૃત્તિકાનો પિંડ છે અને ઘટ આદિરૂપ સર્વ એ મૃત્તિકાનું કાર્ય છે. એ સર્વ દરેક ક્ષણે મૃત્તિકામય લાસે છે. ઘટ આદિનો વાચારંભણ છે. અર્થાત્ વાણીના આરંભરૂપ નામ માત્ર છે.

૧ ઉત્તમાદેશમપેક્ષ્ય યેનાશ્રુતં શ્રુતં ભવત્યમતંમતમ્ ॥ ૨ પ્રકરણપ્રતિપાદ્યસ્ય તત્ર તત્ર પ્રશંસનમર્થવાદઃ યથા તત્રૈવ ઉત્તમાદેશમપ્રાક્ષો યેનાશ્રુતં શ્રુતં ભવત્યમતં મતમવિજ્ઞાતં વિજ્ઞાતમિત્યદ્વિતીયવસ્તુપ્રશંસનમ્ ॥ ૩ પ્રકરણપ્રતિપાદ્યાર્થસાધને તત્ર તત્ર શ્રૂયમાણા યુક્તિઃ ઉપપત્તિઃ ॥ ૪ યથા તત્રૈવ “યથા સૌમ્યૈકેન મૃત્પિણ્ડેન સર્વ મૃષ્મયં વિજ્ઞાતં સ્યાત્ ॥

૫ “વાચારંભણં વિકારો નામધેયં મૃત્તિકૈત્યેવ સત્યમ્” ઇત્યાદાવદ્વિતીયવસ્તુ સાધને વિકારસ્ય વાચારંભણમાત્રત્વે યુક્તિઃ શ્રૂયતે ॥

सत्य एक सृष्ट वस्तु कहात्रे, त्यों सत एकहि ब्रह्म सुहावे ।
ऐसी युक्तितें कही उपपत्ति, सुनु अब संत! मनन व्युत्पत्ति॥२०३

सत्य तो ऐक्यवृत्तिक-वस्तुञ्ज कहेवाय छ तेम अह-वस्तु ऐक्य सत्य छ, आकीनुं अशुं पाचारंभसु मात्र छ. आ रीतनी युक्तिथी उपपत्ति कही. छे संत लवणुदासल! परसिंगात्मक श्रवणुना विषय पूर्ण थयो. हुवे मनननी रीति कहुं छुं ते श्रवणु करे.

देहा-अद्वितीय जो वस्तु है, उनको वारंवार ।

चिन्तन युक्ति समेत वह, मनन^१ नाम निरधार ॥ २०४ ॥

जे वस्तु अद्वितीय (अह) छ तेनुं वारंवार युक्ति प्रयुक्ति सहित चिन्तन करुं तेनुं नाम “मनन” छ.

देह आदि प्रत्ययरहित, अद्वितीय आकार ।

प्रवाह जो चित्तवृत्तिको, निदध्यास^२ सुखसार ॥ २०५ ॥

चित्तवृत्तिना देहआदि प्रत्यय रहित जे अद्वितीयाकार अर्थात् अहमाकार प्रवाह ते सुभना सारथ्य “निदध्यासन” कहेवाय छ.

निर्विकल्प सविकल्प यों, समाधिके^३ द्वय भेद ।

विवरण उनको सुनहु अब, जीवनदास! अखेद ॥ २०६ ॥

छे आनन्दस्वरूप लवणुदासलभहाराज! समाधिना निर्विकल्प अने सविकल्प अवा जे भेद छ तेनुं विवरण हुवे श्रवणु करे.

ज्ञाता^४ ज्ञानादिकनके, विकल्प लय निरपेक्ष ।

हैंकर अद्वयवस्तुमें, सतत होइ सापेक्ष ॥ २०७ ॥

१ मननं तु श्रुतस्याद्वितीयवस्तुनो वेदान्तार्थानुगुणयुक्तिभिरनवतरतमनुचिन्तनम् ।

२ विजातीयदेहाधिप्रत्ययरहिताद्वितीयवस्तुसजातीयप्रत्ययप्रवाहः निदध्यासनम्-

३ समाधिश्च द्विविधः सविकल्पको निर्विकल्पकश्चेति ॥

४ तत्र स विकल्पको नाम ज्ञातृज्ञानादिविकल्पलयानपेक्षया द्वितीयवस्तुनि तदाकाराकारितायाश्चित्तवृत्तेरवस्थानम् ॥

તેમાં જ્ઞાતા જ્ઞાન આદિના વિકલ્પલયની અપેક્ષા રહિત અદ્વિતીયવસ્તુમાં નિરંતર સાપેક્ષ બની

તદાકાર ચિત્તવૃત્તિકો, અવસ્થાન દિશ્વલાત ।

સમાધિ શુભ સવિકલ્પ વહ, યોગવિચ કહલાત ॥ ૨૦૮ ॥

તદાકાર ચિત્તવૃત્તિનું જે અવસ્થાન બતાવે છે તે યોગમાં શુભ એવો સવિકલ્પ સમાધિ કહેવાય છે.

વિદ્યમાન^૧ જિમિ મૃત્તિકા, હસ્તિ આદિ દ્રવ્ય આત ।

તદપિ મૃત્તિકાહી વહી, હિયમેં વાત દ્રઢાત ॥ ૨૦૯ ॥

જેમ માટીના હાથી વગેરે વિદ્યમાન દેખાય છે તે પછી એ મૃત્તિકાજ છે એમ સહુના હૃદયમાં દ્રઢ હોય છે.

માન દ્વૈતકો હોત તિમિ, માસત અદ્વય તોડ ।

વિકલ્પ સહિત સમાધિમેં, અનુભવ એસા હોડ ॥ ૨૧૦ ॥

તેવીજ રીતે દ્વૈતનું (એ પણાનું) ભાન થયા છતાં અદ્વય ભાસે છે. આ રીતનો અનુભવ સવિકલ્પ સમાધિમાં થાય છે.

ચો.—જ્ઞાતૃ^૨ જ્ઞાન આદિજુ વિકલ્પન, ડનકે વન્ધ રહિત જવહી મન ।

અદ્વિતીય વસ્તુમેં પ્રીતિ, તદાકારકી સ્વીકૃત રીતિ ॥ ૨૧૧ ॥

૧ તદા મુન્યયગજાદિમાનેઽપિ મૃદુમાનવત્ દ્વૈતમાનેઽપ્યદ્વૈતં વસ્તુ માસતે તદુક્તમ-
ભિયુક્તૈઃ—‘દૃશિસ્વરૂપં ગમનોપમં પરં સકૃદ્વિભાતં ત્વજમેકમવ્યયમ્ । તદેવચાર્દસતતં
વિમુક્તમ્ ॥ દ્રશિસ્તુ શુદ્ધોઽહમવિક્રિયાત્મકો નમેઽસ્તિ વદ્ધો ન ચ મે વિમોક્ષઃ ઇત્યાદૌ
૨ નિર્વિકલ્પકસ્તુ જ્ઞાતૃજ્ઞાનાદિભેદલયાપેક્ષયાદ્વિતીયવસ્તુનિ તદાકારાકારિતાયા-
બુદ્ધિવૃત્તેરતિતરામેકીભાવેનાવસ્થાનમ્ । તદા તુ જલાકારાકારિતલવણાનવભાસેન
જલમાત્રાવભાસવત્ દ્વિતીયવસ્ત્વાકારાકારિતચિત્તવૃત્ત્યનવભાસેનાદ્વિતીયવસ્તુમાત્રમે-
વાયભાસતે ॥ તતશ્ચાસ્ય સુષુપ્તેશ્ચાભેદશંકા ન ભવતિ । ઉપયત્ત વૃત્ત્યમાને સમાનેઽપિ
તત્સદ્ભાવાસદ્ભાવમાત્રેણાનયોર્ભેદોપપત્તેઃ ॥

જ્ઞાતા અને જ્ઞાન આદિ જે વિકલ્પ તેના બંધ રહિત જ્યારે ચિત્ત અક્રિતીય વસ્તુરૂપ અને અને તદ્વાકાર રૂપ થયું

અવસ્થાન હૈ એક્ય કરત હૈ, નિર્વિકલ્પ તવ નામ ધરત હૈ ।

જૈસેં લવન પરત હૈ જલમેં, જલ અભિન્ન વહ ભાસત પલમેં ॥૨૧૨॥

અવસ્થાન પામી એક રૂપ અને અર્થાત્ ધ્યેયાભિન્ન થાય એ સમાધિનું નામ નિર્વિકલ્પ છે. જેમ પાણીમાં લવણ (મીઠું) પડે છે એજ પળે લવણ જળથી અભિન્ન ભાસે છે

વૈસેં હૈ અદ્વય વસ્ત્વાકૃતિ, અદ્વયમય હોવત ચેતોવૃત્તિ ।

તાતેં અદ્વયહી ભાસત હૈ, બ્રહ્મભાવતેં ભ્રમ નાસત હૈ ॥ ૨૧૩ ॥

એવીજરીતે ચિત્તવૃત્તિ અદ્વય વસ્તુને આકાર અર્થાત્ બ્રહ્માકાર બની બ્રહ્મ-મય થાય છે અને તેથી સર્વસ્થળે તેને બ્રહ્મજ ભાસે છે. આ રીતે બ્રહ્મભાવથી બ્રાન્તિભાવ નાશ પામે છે.

દ્વિવિધ સમાધિ પૂર્વે ઉક્ત હૈ, અષ્ટ^૧ અંગે અનેક પ્રયુક્ત હૈ ।

‘યમ’^૨ ‘નિયમ’^૩ ‘આસન’^૪ ‘અભિધાના’, ‘પ્રાણાયામ’^૫ ‘સુપુણ્યનિધાના’ ॥

પૂર્વોક્ત સમાધિ સવિકલ્પ અને નિર્વિકલ્પ એરીતે બે પ્રકારના છે. અને તેનાં આઠ અંગ છે કે જે યોગાંગ કહેવાય છે. યમ, નિયમ, આસન, પ્રાણાયામ,

‘પ્રત્યાહાર’^૬ ‘ધારણા’^૭ ‘ધ્યાનજુ’^૮ ‘અષ્ટમ અંગ’ ‘સમાધિ’^૯ નિદાનજુ ।

તામેં યમ હૈ પચ્ચ પ્રકારા, પ્રથમ અહિંસાને પદ ધારા ॥ ૨૧૪ ॥

૧ અસ્યાંગાનિ યમનિયમાસનપ્રાણાયામપ્રત્યાહારધારણાધ્યાનસમાધયઃ ॥

૨ તત્ત્વાહિંસાસત્યાસ્તેયબ્રહ્મચર્યાપરિગ્રહા યમાઃ ॥

૩ શૌચસન્તોષતપઃસ્વાધ્યાયેશ્વરમણિધાના નિયમાઃ ॥

૪ કરચરણાદિસંસ્થાનવિશેષલક્ષણાનિ પદ્મસ્વસ્તિકાદીનિ આસનાનિ ॥

૫ રેચકપૂરકકુમ્ભકલક્ષણાઃ પ્રાણનિગ્રહોપાયાઃ પ્રાણાયામાઃ ॥

૬ ઇન્દ્રિયાણાં સ્વસ્વવિષયેભ્યઃ પ્રત્યાહરણં પ્રત્યાહારઃ ॥

૭ અદ્વિતીયવસ્તુન્યન્તરિન્દ્રિયધારણં ધારણા ॥

૮ તત્ત્વ દ્વિતીયવસ્તુનિ વિચ્છિદ્ય વિચ્છિદ્ય અન્તરિન્દ્રિયવૃત્તિપ્રવાહઃ ધ્યાનમ્ ॥

૯ સમાધિસ્તુ ઉક્તઃ સવિકલ્પક એવ ॥

પ્રત્યાહાર, ધારણા, ધ્યાન અને આહ્યુ' અંગ સમાધિ છે. તેમાં યમના પાંચ પ્રકાર છે પ્રથમ અહિંસા,

સત્ય ઓર અસ્તેયજુ ત્યોંહી, બ્રહ્મચર્ય અપરિગ્રહ યોંહી ।

પશ્ચ નિયમકે ભેદ પ્રમાનજુ, નિમ્નલિખિત જીવન ! તુમ જાનહુ ॥

સત્ય, અસ્તેય, બ્રહ્મચર્ય અને અપરિગ્રહ. હે જીવણદાસજી મહારાજ! નિયમના નીચે પ્રમાણે પાંચ ભેદ છે જે આપ જાણો છો.

‘શૌચ’ ઓર ‘સંતોષ’ સમર્થજુ, ‘તપ’ તૃતીય ‘સ્વાધ્યાય’ ચતુર્થજુ ।

પશ્ચમ હૈ ‘ઈશ્વર પ્રણિધાન’જુ, નિયમભેદ અસસંત સુજાનજુ ॥૨૧૭॥

શૌચ, સંતોષ, તપ, સ્વાધ્યાય અને ઇશ્વરપ્રણિધાન એરીતે હે સુજ સંત ! નિયમના પાંચ ભેદ છે.

દોહા-લય વિક્ષેપ કષાય ત્યોં, રસાસ્વાદ સુખહારિ ।

સંત શિરોમનિ ! વિઘ્ન^૧ હૈ, સમાધિકે વહ ચારિ ॥ ૨૧૮ ॥

હે સંતશિરોમણિ! સુખને હરનાર લય, વિક્ષેપ, કષાય અને રસાસ્વાદ એરીતે સમાધિનાં ચાર વિઘ્નો છે.

અઘ્નવસ્તુ બ્રહ્મકે, આલમ્બન બિન જોહિ ।

ચિત્તવૃત્તિ નિદ્રામયી, લય^૨ નામક હૈ વોહિ ॥ ૨૧૯ ॥

અઘ્ન^૩ વસ્તુ જે બ્રહ્મ તેના આલમ્બન વિના જે ચિત્તવૃત્તિ નિદ્રામયી હોય તે લય નામનું વિઘ્ન કહેવાય છે.

વહી વૃત્તિકો અન્યમેં, અવલમ્બન જબ હોત ।

વિક્ષેપાભિધ^૩ વિઘ્ન તબ, લહત ત્વરિત ઉદ્યોત ॥ ૨૨૦ ॥

એજ વૃત્તિનું અન્ય વસ્તુમાં જ્યારે અવલમ્બન થાય છે અર્થાત્ એ ચિત્તવૃત્તિ જ્યારે અન્યનું અવલમ્બન કરે છે ત્યારે વિક્ષેપ નામનું વિઘ્ન તુરત ઉદય પામે છે.

૧ एवं भस्माङ्गिनो निर्विकल्पकस्य लयविक्षेपकषायरसास्वादलक्षणाश्चत्वारो विघ्नाः

सम्भवन्ति २ लयस्तावत् अखण्डवस्त्वनवलम्बनेन चित्तवृत्तिर्निद्रा ॥

૩ अखण्डवस्त्वनवलम्बनेन चित्तवृत्तेरत्यवलम्बनेन विक्षेपः ॥

અખણ્ડવસ્તુ બ્રહ્મકે, અનવલમ્બ યતિરાવ! ।

વાસનાજુ રાગાદિતે, જો ચિત્ત સ્તબ્ધીભાવ ॥ ૨૨૧ ॥

હે યતિરાવ! અખ'ડ વસ્તુ બ્રહ્મના અવલંબન વિના રાગ આદિ વાસનાથી જે ચિત્તનો સ્તબ્ધીભાવ [સ્તબ્ધ બની જવું] થાય.

સહ વિકલ્પ ઉનકે વહુરિ, આનંદકો આસ્વાદ ।

રસાસ્વાદ^૧ અભિધાન વહ, વિઘ્નજુ બિનહિ વિવાદ ॥ ૨૨૨ ॥

અને પછી એ સ્તબ્ધીભાવના આનંદનો વિકલ્પસહિત જે આસ્વાદ તે રસાસ્વાદ નામનું વિઘ્ન નિર્વિવાદ કહેવાય છે

જો કેવલ રાગાદિતે, સ્તબ્ધીભાવ સુહાત ।

વો કષાયઅભિધાન^૨ યહૈ, વિઘ્નવિશેષ કહાત ॥ ૨૨૩ ॥

જે કેવળ રાગ આદિથી સ્તબ્ધીભાવ થાય છે તે કષાયનામનું વિઘ્ન કહેવાય છે.

વિઘ્નચતુષ્ટયતે રહિત, અખણ્ડ ઇક ચિન્માત્ર ।

ચિત્ત વનત હૈ જબહિ તબ, હોત સમાધિ^૩ પાત્ર ॥ ૨૨૪ ॥

ચિત્ત બ્યારે વિઘ્નચતુષ્ટયથી રહિત એક અખ'ડ ચિન્માત્ર બને છે ત્યારે તે સમાધિનું પાત્ર થાય છે.

૧ અખણ્ડવસ્ત્વનવલમ્બનેનાપિ ચિત્તવૃત્તેઃ સવિકલ્પાનન્દાસ્વાદનં રસાસ્વાદઃ સમાધ્યારમ્ભસમયે સવિકલ્પાનન્દાસ્વાદનં વા ॥

૨ લયવિક્ષેપાભાવેઽપિ ચિત્તવૃત્તેરાગાદિવાસનયા સ્તબ્ધીભાવાત્ અખણ્ડ વસ્ત્વનવલમ્બનં કષાયઃ ॥

૩ અનેન વિઘ્નચતુષ્ટયેન રહિતં ચિત્તં નિર્વાતદીપવદચલં સદ્અખણ્ડચૈતન્યમાત્ર મવશિષ્યતે યદા તદા નિર્વિકલ્પકઃ સમાધિરિત્યુચ્યતે । તદુક્તમ્ “લયે સમ્બોધયે-ચિત્તં વિક્ષિપ્તં શમયેત્પુનઃ। સ કષાયં વિજાનીયાચ્છમ પ્રાપ્તં ન ચાલયેત્નાસ્વા-દયેદ્રસં તત્ર નિઃસન્નાઃ પ્રજ્ઞયા ભવેત્” । ઇત્યાદિ “યથાદીપો નિવાતસ્થો નેજ્ઞતે સોપમા સ્મૃતા ઇત્યાદિ ચ ॥

અચલ રહત દીપક શિખા, જૈસે વાયુવિહીન ।

વૈસે ચિત્ત અચ્ચળ સત, ચિત્તમેં હોવત લીન ॥ ૨૨૫ ॥

જેમ વાયુરહિત પ્રદેશમાં દીપકની શિખા અચલ રહે છે તેમ ચિત્ત અચ્ચળ સત ચિત્ત સ્વરૂપમાં લીન થાય છે.

ચો.—યા વિધ કરે ઉપાય અનલ્પજુ, હોત સમાધિ સિદ્ધ અવિકલ્પજુ ।

પચ્ચ ભૂમિકા હૈ યહ ચિત્તકી, અન્તિમ દ્વય યોગીકે હિતકી ॥ ૨૨૬ ॥

આ રીતે બ્યારે મહાન ઉપાય (પ્રયત્ન) કરીએ ત્યારે નિર્વિકલ્પ સમાધિ સિદ્ધ થાય છે. ચિત્તની પાંચ ભૂમિકામાં છેલ્લી બે અર્થાત્ એકાગ્ર અને નિરૂદ્ધ યોગીનું હિત કરનારી છે.

ક્ષિપ્ત મૂઢ વિક્ષિપ્ત ઇકાગ્રહ, ઓર નિરૂદ્ધ સહિત પચ્ચહિ યહ ।

તામેં આસુરી સંપદ્ સંગા, યોગશાસ્ત્ર દેહાદિ પ્રસંગા ॥ ૨૨૭ ॥

ક્ષિપ્ત, મૂઢ, વિક્ષિપ્ત, એકાગ્ર અને નિરૂદ્ધ એ રીતે ચિત્તની પાંચ ભૂમિકા છે. તેમાં આસુરી સંપત્તિ સહિત યોગ શાસ્ત્ર અને દેહ આદિનો પ્રસંગ પામી

વિદિત વાસનાત્મકજુ અવસ્થિતિ, ચિત્તભૂમિકા વહો 'ક્ષિપ્ત' ઇતિ ।

નિદ્રા તન્દ્રા આદિ ગ્રસ્ત જિહિ, ચિત્ત કહાવત 'મૂઢ' નામ તિહિ ॥ ૨૨૮ ॥

પ્રસિદ્ધ રીતે વાસનાત્મક જે અવસ્થા તે “ ક્ષિપ્ત ” નામની ચિત્તભૂમિકા બાણુવી અને ચિત્ત નિદ્રા તન્દ્રા આદિથી ગ્રસ્ત રહે તે ભૂમિકાનું નામ “ મૂઢ ” કહેવાય છે.

કબહુ બહિર્મુખ સુખદુઃખ પાવત, કબહુક અન્તર્મુખ સરસાવત ।

ચિત્ત વહી વિક્ષિપ્ત કહાવે, છિન છિનમેં જો સ્થિતિ ઇતિ પાવે ॥ ૨૨૯ ॥

કોઈ સમયે બહિર્મુખ બની સુખદુઃખને પ્રાપ્ત થાય અને કોઈ વખત અન્તર્મુખ બની રહે. આ રીતે ક્ષણે ક્ષણે જેની સ્થિતિ બદલાય તે “ વિક્ષિપ્ત ” નામની ચિત્તભૂમિકા કહેવાય છે.

ભૂમિ ઇકાગ્ર નિરૂદ્ધજુ જો હૈ, ઉભય સમાધિ વિચ વહ સોહૈ ।

સ્વસ્વરૂપ આકાર અચ્ચળજુ, ઉનતેં અજ્ઞાનાદિ બિચ્ચળજુ ॥ ૨૩૦ ॥

જે એકાદ્ય અને નિરૂદ્ધ નામની ચિત્ત ભૂમિકા છે તે અને સમાધિમાં અર્થાત્ સવિકલ્પ અને નિર્વિકલ્પમાં હોય છે. અખંડ સ્વસ્વરૂપાકાર વૃત્તિથી અજ્ઞાન આદિના નાશ કરી

હોત સ્વરૂપ સાક્ષાત્કૃતિ જાગ્રી, જીવન્મુક્ત^૧ બનત જન તબહી ।

યહી અવસ્થા પરમ વિમલ હૈ, અમિત પુણ્યકો પ્રસિદ્ધ ફલ હૈ॥૨૩૧॥

જ્યારે સ્વરૂપ સાક્ષાત્કાર થાય છે ત્યારેજ મુક્તિ જીવન્મુક્ત અને છે. એ જીવન્મુક્ત અવસ્થા પરમ નિર્મળ છે અને અમિત પુણ્યનાં ફળ રૂપ છે.

જીવન્મુક્તહુકે પ્રારબ્ધકી, પરિસમાપ્તિ હોવત જબ સબકી ।

તબ વિદેહ મુક્તિ વહ પાવત, યહી સાર વેદાન્ત સુનાવત ॥૨૩૨॥

જીવન્મુક્તનાં સર્વ પ્રારબ્ધની જ્યારે પરિસમાપ્તિ થાય છે ત્યારે તે વિદેહ-મુક્તિને પામે છે. આ રીતનો સાર વેદાન્ત શાસ્ત્ર કહે છે.

મેંને મમ મેધા અનુસારજુ, કહ્યો કલુક વેદાન્ત વિચારજુ ।

સ્વામીશ્રી જીવન ! પ્રિય જનકે, જ્ઞાતાહોતુમ સબ વિષયનકે॥૨૩૩॥

હું સ્વામી શ્રી જીવજ્ઞાનસંજ્ઞાહારજ ! મેં મારી મતિ અનુસાર સંક્ષેપથી વેદાન્ત વિચાર કહી સંજ્ઞાવ્યા. આપ લોકપ્રિય તેમજ સર્વ શાસ્ત્ર વિષયોના જ્ઞાતા (જાણનાર) છો.

તદપિ પ્રશ્ન સત્સંગતિ કારન, કિયો તુમ્હૈ નિજજન ઉદ્ધારન ।

પ્રવચન કિય મેંને તુમ આગેં, આત્મસ્વરૂપમેં અબ અનુરાગેં॥૨૩૪॥

તો પણ આપેં સત્સંગ અર્થે તથા આત્મિક જનનો ઉદ્ધાર કરવા માટે પ્રશ્ન કર્યો અને મેં આપશ્રી સમક્ષ પ્રવચન કર્યું. હવે આપણે સર્વ આત્મસ્વરૂપમાં અનુરાગવાળા બનીએ.

૧ અથ જીવન્મુક્તલક્ષણમુચ્યતે । જીવન્મુક્તો નામ સ્વસ્વરૂપાલંકરે બ્રહ્મણિ સાક્ષાત્કૃતે સતિ અજ્ઞાતતત્કાર્યસંશ્ચિતકર્મસંશયવિપર્યયાદીનામપિ બાધિતત્વાદખિલબન્ધરહિતો બ્રહ્મનિષ્ઠઃ ॥ મિચ્યતે હૃદયગ્રન્થિચ્છિન્નન્તે સર્વસંશયાઃ । ક્ષીયન્તે ચાસ્ય કર્મ્માણિ તસ્મિન્દૃષ્ટે પરાવરે” ઇત્યાદિ શ્રુતેઃ ॥

દોહા—સ્વામીશ્રી ષટ્પ્રજ્ઞકે, મધુર વચન સુનિ શ્રોન ।

બાલે જીવનદાસજી, હો યતિવર ! મતિમોન ॥ ૨૩૫ ॥

શ્રી ષટ્પ્રજ્ઞસ્વામીનાં મધુર વચન શ્રવણ કરી જીવણદાસજીમહારાજ બોલ્યા
જે હે યતિત્રેષ્ઠ ! આપ બુદ્ધિના ભવન [ચુહ] રૂપ છો.

અપૂર્વ યહ સત્સંગકો, લાભ આપતેં પાઈ ।

સ્નેહ સબન્ધ મયો સુદ્રઢ, હમ તુમ વિચ યતિરાઈ ॥ ૨૩૬ ॥

હે યતિરાજ ! આપથી અપૂર્વ સત્સંગનો લાભ પ્રાપ્ત કરી અમારા અને
આપના વચ્ચે સ્નેહ સબન્ધ અત્યંત દ્રઢ થયો છે.

મેરી શિષ્ય પરંપરા, હૈંગી જો વહ સર્વ ।

મત્સ્વરૂપહી આપકોં, સમુજેંગી બિન ગર્વ ॥ ૨૩૭ ॥

અમારી જે શિષ્ય પરંપરા થશે તે સર્વ ગર્વ રહિત ખતી આપને માફ
સ્વરૂપ સમજશે અને પૂજ્ય ગણશે.

બહુરિ આપકે શિષ્યપ્રતિ, મદીયજન સદ્ભાવ ।

બુદ્ધિ લહેંગો વિશ્વમેં, મતિસાગર યતિરાવ ॥ ૨૩૮ ॥

સંસારમાં બુદ્ધિના સાગરરૂપ હે યતિવર ષટ્પ્રજ્ઞમહારાજ ! વળી આપના
શિષ્યો પ્રતિ અમારા શિષ્યનો સદ્ભાવ બુદ્ધિને પામશે.

ઇષ્ટ એક હૈ ઉમયકે, શ્રીરાઘવ પ્રભુ રામ ।

હૈંગો સ્નેહ સબન્ધ યહ, નિશ્ચલ અરુ નિષ્કામ ॥ ૨૩૯ ॥

આપણા બેઉના ઇષ્ટદેવ એકજ શ્રી રઘુકુસોત્પત્ત પ્રભુ રામચન્દ્રજી છે. આપણો
આ નિઃસ્વાર્થ સ્નેહ સબન્ધ અચળ રહેશે.

ચોપાઈ—ઇસ વિધ ઋત પ્રેમામૃતસાની, સુનિ મુનિવર જીવનકી બાની

શ્રીષટ્પ્રજ્ઞ પરમ મુદ પાયે, ગુન उनके चुनचुनकें गाये ॥ ૨૪૦ ॥

આ રીતે સત્ય અને પ્રેમરૂપી અમૃતથી ભરેલી મુનિવરનાં જીવણદાસજીમહારાજની વાણી
શ્રવણ કરી શ્રી ષટ્પ્રજ્ઞસ્વામી પરમ આનંદને પ્રાપ્ત થયા અને
તેઓએ જીવણદાસજીમહારાજના સમગ્ર ગુણો માધ સંભળાવ્યા.

અપને શિષ્યમી ડન શિષ્યોંપ્રતિ, સતત રલેગે બન્ધુ સદૃશ મતિ ।

એસી પ્રતિજ્ઞા સુમગ સુનાઈ, સ્નેહભાવકી ગ્રન્થિ ઢઢાઈ ॥૨૪૧॥

અને મારા શિષ્યો પણ આપના શિષ્યો પ્રતિ બન્ધુ સમાન બુદ્ધિ રાખશે
મને આપને મારા સમાન પૂજ્ય ગણશે એવી પ્રતિજ્ઞા સંભળાવી સ્નેહ લાવની
ાન્થિને અર્થાત્ સ્નેહગાંઠને ઢઢ કરી.

કિય પૂજન અન્યોન્ય ડદારા, માનત મયડ ડમય ડપકારા ।

ડદિત માર્ય હો તો અસ હોડ, મયે મહાત્મા પ્રમુદિત ડોડ ॥૨૪૨॥

ઉદાર એવા બન્ને સંતાએ પરસ્પર એકબીજાનું પૂજન કર્યું અને એક
રેક બીજાને ઉપકાર માનવા લાગ્યા, લાગ્યોદય હોય તો આવો હોય.

શ્રીરઘુવર શ્રીમાધવજી, ગુરુપ્રસાદકોં પાઈ ।

મઈ મયૂખ સમાતિ યહ, મુદમંગલતેં છાઈ ॥

॥ ઇતિ શ્રીમદ્વેદાન્તતીર્થપણ્ડિતમાયારામસંગ્રહીત

શ્રીસત્પુરુષચરિત્રપ્રકાશે વેદાન્તશાસ્ત્રવિચાર

વર્ણનપૂર્વકશ્રીષટ્પ્રજ્ઞજીવનસ્વામિ

પરસ્પરપ્રેમવર્ણનં નામ ઇકવિં-

શતિતમોમયૂખઃ

શ્રી ગણેશાય નમઃ

અથ દ્વાવિંશતિતમો મધૂરઃ

દોહા-તદનન્તર ષટ્પ્રજ્ઞકી, લે આજ્ઞા સહુલાસ ।

વિચરે નિજમણ્ડલ સહિત, ગોણ્ડલ જીવનદાસ ॥ ૧ ॥

ત્યારપછી સ્વામી શ્રી ષટ્પ્રજ્ઞમહારાજની આજ્ઞા લઇ જીવજીદાસજીમહારાજ પોતાનાં મંડલ (વિરક્ત સમુદાય) સહિત આનંદપૂર્વક ગોંડલ પધાર્યા.

ચોપાઈ-ગોંડલમેં હૈ નૃપ આગ્રહવશ, પાન કરનકોં ભજન સુધારસા

વિરચાથા ફક આશ્રમ સુન્દર, જહાં રમ્ય રઘુવરકો મન્દિર ॥૨॥

ગોંડલ શહેરમાં ત્યાંના મહારાજના આગ્રહથી ભજનરૂપી સુધારસનું પાન કરવા મહારાજ જીવજીદાસજીએ એક સુંદર આશ્રમ બનાવ્યું, જ્યાં શ્રી રામચન્દ્રજી પ્રભુનું મનોહર મન્દિર છે.

પદ્મ વહાં જીવન સ્વામીને, અમિત જીવકોં ઉચ્ચૃત કીન્હૈ ।

ષટ્પ્રજ્ઞમી નિજ બન્ધુ સહારે, સ્વકીય આશ્રમ ગૈવન વિચારે ॥૩॥

૧ ગોંડલ ગામમાં પધારી પૂજ્યપાદ મહારાજ શ્રી જીવજીદાસજીમહારાજે ત્યાંના રાજા તથા પ્રજાને ઉપદેશ આપી અગણિત જીવોનો ઉદ્ધાર કર્યો અને ષટ્પ્રજ્ઞસ્વામીએ પણ પોતાના બન્ધુ સહિત જીવજીદાસજીમહારાજની આજ્ઞાલઇ દુધરેજ પધારવાનો સંકલ્પ કર્યો.

૧ ગોંડલમાં પવિત્ર નદિના પૂર્વતટમાં શ્રી સ્વામીજી જીવજીદાસજીમહારાજે આશ્રમ બાંધેલું છે. અત્યારે તે આશ્રમમાં પૂજ્યશ્રી જીવજીદાસજીમહારાજશ્રીની સમાધિ છે તે સમાધિના સમીપમાં એક દિવ્ય વટવૃક્ષ છે. અહિંના અત્યારે મહંત શ્રી લાણુદાસજીમહારાજ છે તે બહુજ પવિત્ર અને સદાચારી છે. પૂજ્ય જીવજીદાસજીમહારાજની પરંપરામાં અનેક મહાન પુરૂષો થયા છે. ધોળેરામાં પૂજ્ય જીવજીદાસજીમહારાજની પરંપરાના મહાત્માઓએ એક મોટી જગ્યા બાંધેલી છે જેમાં પૂજ્ય મહંત શ્રી પીતામ્બરદાસજી મહારાજ વિગેરે અનેક સત્પુરૂષો થયા છે અને હાલમાં પણ મહંત શ્રી કૌશલદેવાદાસ મહારાજ ખીરાજે છે. અમરેલીમાં પૂજ્ય બ્રહ્મનિષ્ઠ સ્વામી શ્રી ઋણદાસજીમહારાજશ્રીએ મોટી જગ્યા બાંધેલી છે આ જગ્યાના હાલમાં મહંત મહારાજ શ્રી ઓધવદાસજી ખીરાજે છે. તેમજ જુનાગઢમાં પણ મહારાજ શ્રી હીરાદાસજીનું એક દિવ્ય-મન્દિર છે જેના હાલમાં મહંત મહારાજ શ્રી ત્રિકમદાસજીમહારાજ ખીરાજે છે. તેમજ ભોળાદ નામના ગામમાં ધોળેરાથી શ્રી દાદાસ્વામીજીએ બહુ દિવ્ય મન્દિર બાંધેલું છે. આ સર્વ સ્થાનો પૂજ્ય મહારાજ શ્રી જીવજીદાસજીમહારાજની પરંપરાના છે.

रेवताद्रि यात्रा कर पूरन, मांडव्याद्रि गँवनको किय मन ।
दिखत दिखत वह तीरथस्थाना, कीजें पुनि दुधरेज प्रयाणा॥४॥

गिरनारनी यात्रा पूरुथिष्ठ छे हुवे आपणु अहिथी मांडव्याद्रि [मांडव-
पर्वत)ना तीर्थीनां दर्शन करता करता त्यांथी दुधरेज प्रयाणु करशुं जेभ विचार
करी गिरनार क्षेत्रथी प्रयाणु कथुं.

चलत बन्धुयुग अति अभिरामा, आया पुर भैंसाणजु नामा ।
वहां विश्वकर्माके अंशज, भक्त ज्ञातिगुर्जरके वंशज ॥ ५ ॥

अन्ने अन्धुजो आल्या जता हुता त्यारे भागिभां जेक भैंसाणु नामे गाभ
आण्युं, त्यां विश्वकर्मांना वंशभां उत्पन्न थजेल ज्ञातिना गुर्जर सुतार लक्ष

पिता सरल सुखराम कहावे, रामदास पुनि पुत्र सुहावे ।
उन द्वयके आग्रहवश यतिवर, रहे वहां कलुदिन आनन्दभरा॥६॥

सरल स्वभाववाणा पितातुं नाम सुखराम अने पुत्रतुं नाम रामदास जे
अन्नेना आग्रहने वश थय यतिवर षट्प्रज्ञमहाराज थोडा दिवस आनंदपूर्वक
त्यां रह्या.

सत्संगतिको लाभ महानजु, यतिने दीनो मुक्तिनिदानजु ।
प्रयाण हित जब सज्ज भयेऊ, रामदास तब निकट गयेऊ॥७॥

अने मुक्तिनां कारणरूप सत्संगने महान् लाभ दीये. न्यारे षट्प्रज्ञस्वामी
प्रयाणु भाटे सज्ज थया त्यारे रामदास तेजोश्री पास गया.

श्रीषट्प्रज्ञस्वामीपदरक्तजु, कहन लगे सविनय वह भक्तजु ।
भगवन्! ब्रह्मनिष्ठ मनभाये, आप ब्रह्मश्रोत्रिय यहँ आये ॥८॥

श्री षट्प्रज्ञस्वामीना चरणभां अनुरक्त [प्रीतिवाणा] जे लक्ष रामदास
विनयपूर्वक कहुवा लाग्या जे हूँ भगवान्! अमारा मनने इयता ब्रह्मनिष्ठ ब्रह्म-
श्रोत्रिय जेवा आप अह्मी पधार्या छे.

आप सरिस महदात्म समागम, अतिही दुर्लभ मानतहैं हम ।
क्योंकि विपुलतर पुण्य अभावजु, प्रकटत नहि सत्संग प्रभावजु॥९॥

આપ સરખા મહાત્માનો સમાગમ અમે અત્યંત દુર્લભ માનીએ છીએ, કારણ કે અગણિત પુણ્ય વિના સત્સંગનો પ્રભાવ પ્રકટ થતો નથી.

દોહા—જબ મહદાત્મા જનક ઘર, આયે નવ યોગીશ ।

તવ उनकों सविनय^१ कहत, क्षितिप नँवाई शीश ॥ १० ॥

ન્યારે મહાત્મા જનકરાયને ઘર નવ યોગીશ્વરે! પધાર્યા ત્યારે ક્ષિતિપ [પૃથ્વીનું] પાલન કરનાર એ જનકરાજ] મસ્તક નમાવી વિનયપૂર્વક એ યોગીશ્વરને કહેવા લાગ્યા જે

अयि योगीजन! जगतमें, जो है भगवद्भक्त ।

तीनलोक पावन करन, विचरत वह दिन नक्त ॥ ११ ॥

“હું યોગીજનો! જગતમાં જે ભગવાનના ભક્તો છે તે ત્રણ લોકને પાવન કરવા માટે રાત્રિદિવસ વિચરણ કર્યા કરે છે.

तनुधारीमें नरतनु, दुर्लभ अतिहि कहात ।

विष्णुभक्त दर्शन बहुरि, तामें दुर्लभ तात! ॥ १२ ॥

દેહધારીઓમાં નરતનુ દેહ અત્યંત દુર્લભ ગણાય છે અને તેમાં પણ વિષ્ણુભક્તનાં દર્શન હે પૂન્ય યોગીશ્વરે! અત્યંત દુર્લભ હોય છે.

यह असार संसारमें, क्षणार्धभी सत्संग ।

महान फलकों देत है, यों कर विनय अभंग ॥ १३ ॥

આ અસાર સંસારમાં અર્ધક્ષણ પણ જે સત્સંગ થાય તો તે મહાન ફળને આપે છે આ રીતે અભંગ વિનય કરી.

रामदास यतिकों कहत, अन्तिम काल प्रयान ।

होवे जब मेरो तबहि, रह सन्मुख भगवान ॥ १४ ॥

૧ મન્યે ભગવતઃ સાક્ષાત્, પાર્ષદાન્ વો મધુદ્વિષઃ । વિષ્ણોર્મૂતાનિલોકાનાં, પાવનાર્થ ચરન્તિ હિ॥દુર્લભો માનુષો દેહો, દેહિનાં ક્ષણભંગુરઃ । તત્રાપિદુર્લભમન્યે, વૈકુંઠં પ્રિયદર્શનમ્॥ ઇતિ આત્યંતિકઃ ક્ષેપં, પૃચ્છામો ભવતોઽનવાન્ । સંસારેઽસ્મિન્-નૃક્ષણાર્થોઽપિ સત્સંગેશેવધિનૃણામ્ ॥

ભક્ત રામદાસ શ્રી ષટ્પ્રજસ્વામીને પ્રાર્થના કરવા લાગ્યા જે હે ભગવન !
મારે અન્તિમ દેહોત્સર્ગ કાળ પ્રાપ્ત થાય ત્યારે સન્મુખ રહી

દેના દર્શન દાસકોં, પરમ પ્રાર્થના જાન ।

તુમ નવનિધિ હો જ્ઞાનકે, ષટ્પ્રજજુ અભિધાન ॥ ૧૫ ॥

આ દાસ જનને દર્શન આપવા આ મહારી પ્રાર્થનાને સ્વીકારશે. આપનું
નામ ષટ્પ્રજ છે, પરંતુ આપ જ્ઞાનના નવનિધિ સમાન છે.

રામદાસકે વચન અસ, સુનત સ્વામી ષટ્પ્રજ ।

બોલે ગદ્ગદ્ કળ્થતેં, હૈકર પ્રભુપદમગ્ન ॥ ૧૬ ॥

આ રીતે ભક્ત રામદાસનાં વચન સાંભળતાં પ્રભુપદમાં મગ્ન બની અર્થાત્
પ્રભુનું ધ્યાન ધરી શ્રી ષટ્પ્રજસ્વામી ગદ્ગદ્ કંઠે બોલ્યા જે

ચો.-રામદાસ અયિ ભક્ત શિરોમનિ!, મહિમા ભક્તિહુકો તુમતેં સુનિ
મુદિત ભયો અતિહી મન મેરો, ધન્યવાદ અરપોં બહુતેરો ॥૧૭॥

હે ભક્તશિરોમણિ રામદાસ! તમારા મુખથી ભક્તિનો મહિમા સાંભળી
મને અત્યંત સંતોષ થયો છે મારે તમાને હું ઘણાજ ધન્યવાદ આપું છું.

જામેં તુમસી નવધા ભક્તિ, હોત રામકોં પ્રિય વહ વ્યક્તિ ।

જો કહી નિજપિતુસન પ્રહ્લાદજુ, વન્દનીય હૈં વહ બિન વાદજુ ॥૧૮॥

જેનામાં તમારા જેવી નવધા (નવ પ્રકારની) ભક્તિ હોય તે વ્યક્તિ [પ્રાણી]
શ્રી રામચન્દ્ર પ્રભુને પ્રિય બને છે. જે ભક્તિ ભક્ત પ્રહ્લાદે પોતાના પિતા પાસે
કહી છે તે નિર્વિવાદ વંદનને યોગ્ય છે.

ગ્રન્થ ભાગવત સપ્તમ સ્કન્ધજુ, પુનિ પચ્ચમ^૧ અધ્યાય પ્રવન્ધજુ ।

શ્રવણ રુ કીર્તન સ્મરણ સુહાવે, બહુરિ પાદસેવનજુ કહાવે ॥૧૯॥

શ્રીમદ્ભાગવત નામે ગ્રન્થના સાતમા સ્કન્ધમાં પાંચમો અધ્યાય છે તેમાં
શ્રવણ, કીર્તન, સ્મરણ, પાદસેવન,

૧ શ્રવણકીર્તન વિષ્ણોઃ સ્મરણમ્પાદસેવનમ્ ॥ અર્ચનં વન્દનં દાસ્યં
સર્વ્યમાત્મનિવેદનમ્ । इति पुंसांर्पिता विष्णोर्भक्तिश्चेन्नवलक्षणा ॥

અર્ચન વન્દન દાસ્ય લલામા, સખ્ય રુ આત્મનિવેદન નામા ।

નવધા ભક્તિજુ સાધનરૂપાં, કર્તાકોં ફલ દેત અનુપા ॥ ૨૦ ॥

અર્ચન, વન્દન, દાસ્ય, સખ્ય અને આત્મનિવેદન. એ રીતે નવધાભક્તિ સાધનરૂપા કહી છે. તે ભક્તિ કરનારને અનુપમ ફળ મળે છે.

ભગવદ્ અરુભગવદ્કે ભક્તન, उनकी भक्ति करत जो शुद्ध मन ।

फल महान वह जन पावत है, व्यास भक्तिके गुन गावत है ॥ २१ ॥

ભગવાન અને ભગવાનના ભક્તોની જે મનુષ્ય શુદ્ધ મનથી ભક્તિ કરે છે તે મહાન ફળને પામે છે એમ સ્વયં વ્યાસ ભગવાન ભક્તિના મહિમા કહે છે.

ग्रन्थ भागवत है अति उत्तम, स्कन्धाध्याय उभय उन पञ्चम ।

कहत व्यास मुनि गतसन्देहा, भक्ति महज्जनकी गुनगेहा ॥ २२ ॥

ભાગવત ગ્રન્થ પુરાણોમાં અતિ ઉત્તમ છે, તેના પાંચમા સ્કન્ધના પાંચમા અધ્યાયમાં વ્યાસમુનિ સન્દેહ રહિત કહે છે જે મહાત્માઓની ભક્તિ ગુણના શુદ્ધિ છે

द्वार मुक्तिको सदा सुहावे, सेवाको फल सेवक पावे ।

भगवद् भक्ति सहित तिय संगी, बनत संगतें नर्क प्रसंगी ॥ २३ ॥

અને તે મુક્તિનું દ્વાર છે. સેવાનું ફળ સેવકને મળ્યા વિના રહેતું નથી, ભગવાનની ભક્તિ વિના જે સ્ત્રીઓના સંગીના સંગમાં રહેનારા હોય તે નર્કને પ્રાપ્ત થાય છે.

दोहा—प्रशान्त ओ समचित्त पुनि, क्रोधरहित गुनवंत ।

मित्र सकल संसारके, महापुरुष जो संत ॥ २४ ॥

પ્રશાન્ત, સમાહિત ચિત્તવાળા, ક્રોધરહિત, ગુણવાન અને સંસારના મિત્ર જે મહાન સંત પુરૂષો છે

उनको वृत्त है शुद्धता, युक्त भजे भगवान ।

जाके मनमें है नहीं, तनका कलु अभिमान ॥ २५ ॥

१ महत्सेवां द्वारमाहुर्विमुक्तेस्तमोद्वारं योषितां सङ्गिसङ्गम् महान्तस्ते समचित्ताः प्रशान्ता विमन्यवः सुहृदः साधवो ये । इति श्रीमद्भागवते ॥

तेतुं वृत्त शुद्धता युक्त अनी लजवान्ते लजवानुं छ अने जेना मनमां
लेशमात्र देह आदिनुं अभिमान नथी

सेवा ऐसे संतकी, है दुर्लभ अत्यन्त ।

रामदास! तुममें लखी, नवधाभक्ति अनन्त ॥ २६ ॥

अेवा संतनी सेवा अत्यन्त दुर्लभ छ. हे रामदास ! तभाराभां अनन्त
अेवी नवधा लक्ति जेध

चित्त हमारा तुमप्रति, भया अतिहि संतुष्ट ।

रामकृपातें होयगी, इच्छा सब परिपुष्ट ॥ २७ ॥

अभारं चित्त तभारा प्रति अडुज संतुष्ट थयुं छ, श्री राम प्रभुनी कृपाधी
तभारी सर्व इच्छाअे परिपूषुं थसे

अन्तिम समयजु दर्शनकी, जो इच्छा बतलाइ ।

दुर्लभ नहि कछु भक्तकों, जो सेवत रघुराइ ॥ २८ ॥

अन्तिम समये अभारां दर्शननी जे इच्छा तभेअे अतावी ते दुर्लभ नथी,
केभडे जेअे श्री रघुराज रामचन्द्रनी सेवा करे छ अेवा लक्तोने कंठ दुर्लभ
छज नहि.

रामदास सुखरामकों, याबिध दे संतोष ।

करत करत उपदेश पथ, मानवकों निर्दोष ॥ २९ ॥

लक्त रामदास तथा तेभना पिता सुअरामने आ रीते संतुष्ट करी भागिभां
भनुअेने उपदेश आपता आपता निर्दोष अेवा

यतिवर मांडव्याद्रिमैं, पहुँचे प्रमुदित चित्त ।

देवी चण्डिकाके किये, दर्शन परम पुनित ॥ ३० ॥

यतिवर पदप्रज्ञमहाराज आनंदयुक्त चित्तथी मांडव्याद्रिभां आवी पहुँअे
अने यंडी देवीनां परम पवित्र अेवां दर्शन कर्यां.

हरिगीत-आदित्यमन्दिरके दरस कर धाम झरणेश्वर गये ।

सुरनाग अरु अघनाशिनी गंगा अनघ निरखत भये ॥

સબ તીર્થમેં સ્નાનાદિ કર બિચરે ત્રિનેત્રેશ્વર પ્રતિ ।
 બહુરિ વહાંતેં નિકસિ આયે દુગ્ધરેજ મહામતિ ॥ ૩૧ ॥

ત્યાંથી સૂર્યમંદિરનાં દર્શન કરી ઝરીયા મહાદેવ પધાર્યા અને શ્રી ષટ્પ્રજ્ઞ-
 સ્વામી બાંડીયાબેલી અને પાપનાશિની આદિ સમગ્ર તીર્થોમાં સ્નાન કરી
 ત્રિનેત્રેશ્વર પ્રતિ પધાર્યા અને તરણેતરની યાત્રા કરી શ્રી દુગ્ધરેજ પધાર્યા.

શ્રીરઘુવર શ્રીમાધવજી, ગુરુપ્રસાદકોં પાડ ।
 મેઈ મયૂખ સમાપ્તિ યહ, મુદમંગલતેં છાડ ॥
 ॥ ઇતિ શ્રીમદ્વેદાન્તતીર્થપણ્ડિતમાયારામસંગૃહીત
 શ્રીસત્પુરુષચરિત્રપ્રકાશે શ્રીરેવતાદ્રિયાત્રા
 વર્ણનનામ દ્વાવિંશતિતમો મયૂખઃ

॥ શ્રી ગણેશાય નમઃ ॥

અથ ત્રયોવિંશતિતમો મયૂખઃ

દોહા-કલ્પક સમય ષટ્પ્રજ્ઞને, કિય નિજ આશ્રમ વાસ ।

ઝંઝાવાટ ગયે બહુરિ, આયો કાર્તિક માસ ॥ ૧ ॥

શ્રી ષટ્પ્રજ્ઞસ્વામીએ થોડા દિવસ દુગ્ધરેજ આશ્રમમાં નિવાસ કર્યો અને
 પછીથી કાર્તિક માસમાં ઝંઝાવાટ પધાર્યા.

ચો.-ગુરુ સમાધિકે પુનિત દરસ કર, અલ્પ દિનન વહૈં નિવસે યતિવર
 ગયે સિદ્ધપુર વહ તદનન્તર, સંત સમાજ સમેત સહોદર ॥૨॥

ત્યાં પરમ પાવન ગુરુ યાદવસ્વામીની સમગ્રિનાં દર્શન કરી થોડા દિવસ
 ત્યાં રહ્યા અને પછી યતિવર ષટ્પ્રજ્ઞમહારાજ સંતસમાજ તથા પોતાના બન્ધુ અમર
 પ્રસાદ સહિત સિદ્ધપુર પધાર્યા.

सरस्वती गंगापें जाई, पूर्णिमासीको स्नानजु पाई ।
अर्बुद गिरिप्रति सकल सिधारे, कल्लुक दिनन वहँ रह प्रभु प्यारे ॥

त्यां सरस्वतीगंगाभां कार्तिकपूर्णिमातुं स्नान करी प्रभुना प्यारा जेवा सर्व
संतो सहित आषु पर्वत प्रति पधारी डेढलाजेक दिवस त्यां रछा।

क्षेत्र सिद्धपुर हो मनभाये, चाणसमामें यतिवर आये ।
यह पुरमें थे उत्तम राइक, लाधा नामक भक्त सुभाविक ॥ ४ ॥

पाछा सिद्धपुर क्षेत्रमां थछ यतिवर पट्प्रज्ञमहाराज आषुसभा नामे गाभमां आव्या.
जे गाभमां पोताना भक्त जेक लाधा नामना राधकाजतिना देशाछ रहैता हुता.

संतनके सेवक बडभागी, पुनित चरितयुत प्रभुपदरागी ।
उनके घर इक सुत अरु नारी, महद कुटुम्ब स्थिति सुखकारी ॥ ५ ॥

जे लाज्यशाणी राधकादेशाछ संतना सेवक हुता, पवित्रचरित्रवाणा अने प्रभु-
चरणमां प्रेम राखनारा हुता, जेभने घर जेक पुत्र तथा पुत्रवधू तेभज भेटाहुं
कुटुम्ब हुत तेनाथी तेमनी सुखदायक स्थिति हुती,

जब जब श्रीषट्प्रज्ञ वही स्थल, चरनकमल धरते थे निर्मल ।
तब उन सेवाको शुभ आनन्द, लाधा भक्त लहतभे अनहद ॥ ६ ॥

जेभने त्यां आषु जतां आपतां ज्यारे ज्यारे श्री पट्प्रज्ञस्वामी पधारता
हुता त्यारे त्यारे लाधा भक्त जे महारामानी सेवानो अनहद आनन्द लेता हुता.

उनके उर इच्छा अस भयऊ, पुत्र पौत्र संपद रह छयऊ ।
यह गुरु ब्रह्मनिष्ठ मनभाये, मेरे घर स्वामीजी आये ॥ ७ ॥

आ पणते जे लाधा भक्तना मनमां जेवी छच्छा थछ जे भारे घर पुत्र,
पौत्र अने संपत्ति वगेरे सर्व कंछ अने आ ब्रह्मनिष्ठ-ब्रह्मश्रोत्रिय श्री पट्प्रज्ञ-
स्वामीछ भारे त्यां पधार्या छ

उनको शरन शिष्य बन पाओं, सुखमय जीवन विदित बिताओं ।
अस करकें मनमें द्रढ निश्चय, विनति करत गुरुकों वह सविनय ॥ ८ ॥

तो शिष्य अपनी ओमतुं शरण प्राप्त करे अने प्रसिद्ध रीते उपाधि रहित शुभभय छवन पीतायुः आ रीते मनमां द्रव निश्चय करे तेओ गुह्य प्रशमभङ्गा-
राजने सविनय विनति करवा लाय्या जे

दोहा—बहुत समयतें आपकी, सत्संगति सुखधाम ।

करिकें वृत्ति चित्तकी, अब चाहत उपराम ॥ ९ ॥

धृष्टा समय यथा आपनो शुभश्रय सत्संग करीने भारी चित्तवृत्ति हुवे
उपशममाने याहे छे.

पुत्र आदि प्रभुने दिये, वंशवृद्धिके काज ।

दीक्षा मोकों दीजियें, अब द्रुतही यतिराज ॥ १० ॥

प्रभुओ वंशवृद्धिने भाटे भुने पुत्र आपेल छे. तो हुवे कृपा करी हे यतिराज!
मने दीक्षा आपे।

गुरुके पावन चरनमें, निवसनको सुविचार ।

ओर न इच्छा हृदयमें, करहु कृपा किरतार ॥ ११ ॥

आप सद्गुरुना अरुणोमां निवास करवाने भङ्गारे विचार छे. हृदयमां भीर
कांछ संसारना पदार्थोनी इच्छा नथी, भाटे हे लगवन् भाराउपर कृपा करे.

भक्तियुक्त सुनि बचन अस, पुनि शुभ विनय समेत ।

पूज्य स्वामी षट्प्रज्ञ गुरु, उनकों उत्तर देत ॥ १२ ॥

आ रीते लाधा भक्तनां सविनय अने भक्तियुक्त वचन सांभली पूज्य
गुह्य प्रशस्वाभी उत्तर आपे छे जे

भक्त शिरोमणि ! जो कही, तुमने हम सन बात ।

जन्मान्तरके पुण्यको, महिमा वह सरसात ॥ १३ ॥

हे भक्तशिरोमणि ! तमे जे अमारी पासे वार्ता कही ते तमारा जन्मान्तरनां
पुण्यनो प्रभाव छे.

इच्छा भगवत् शरणकी, होवे तो सह हर्ष ।

दुग्धरेज आई करहु, गुरुद्वारके दर्श ॥ १४ ॥

જે પ્રભુને શરણે રહેવાની ઇચ્છા હોય તો આનન્દપૂર્વક દુધરેજ આવી ગુરુદ્વારનાં દર્શન કરો.

વહ્ન દીક્ષા મિલ જાયગી, તુમકોં હમરે હાથ ।

ભક્ત ચિત્ત સંતુષ્ટ અસ, કરન લગે યતિનાથ ॥ ૧૫ ॥

ત્યાં તમાને અમારે હાથે દીક્ષા મળી જશે. આ રીતે શ્રી પદ્મપ્રજ્ઞસ્વામી ભક્તના ચિત્તને સંતુષ્ટ કરી

ચો.-કલુક દિનન વહ્ન રહ મુદમગ્નજુ, દુધરેજ આયે ષદ્ પ્રજ્ઞજુ ।

તદનન્તર યહ્ન ભક્તજુ લાધા, તજન લગે સંસારકી બાધા ॥ ૧૬ ॥

થોડા એક દિવસ ત્યાં [ચાણુસમા ગામમાં] આનન્દનિભગ્ન રહી દુધરેજ પધાર્યા. ત્યારપછી અહીં ચાણુસમામાં ભક્ત લાધાએ સાંસારિક ઉપાધિઓ તજવા માંડી અર્થાત્ ઘર સંપત્તિ આદિ સર્વની વ્યવસ્થા કરવા માંડી.

નિજ ગૃહસ્થ આશ્રમકો ભારા, સુતકોં સુપ્રીત કિય વ્યવહારા ।

उनकों देन लगे उपदेशा, अयि प्रिय पुत्र ! सुनहु हित जैसा ॥ १७ ॥

પોતાના ગૃહસ્થાશ્રમનો ભાર-ગૃહવ્યવહાર પોતાના પ્રિયપુત્રને સોંપી આપ્યો અને તેને ઉપદેશ કર્યો કે હું પ્રિયપુત્ર! તારા હિતની વાત કહું છું તે સાંભળ.

पहिले जो है जननी तिहारी, उनकी सेवा अति हितकारी ।

करना कृषि गोरक्षा दिन प्रति, वैश्यकी जो वाणिज्यरूप वृत्ति ॥ १८ ॥

પ્રથમ તો જે આ તહારાં માતા છે તેની સેવા કરજે, એ તારું હિત કરનાર થશે. તેની સાથે ખેતી તથા ગાયોની રક્ષા અને વાણિજ્ય (વેપાર) કે જે નિરન્તર વૈશ્યની વૃત્તિ છે

उनतें करना व्यतीत सुजीवन, आवे घर जो साधु ब्राह्मन ।

उनकी सेवा करना प्यारे, अरपों सब धन-भाग्य तिहारे ॥ १९ ॥

એ વૈશ્યવૃત્તિથી તહારું જીવન શ્રેષ્ઠ પ્રકારે વ્યતીત કરજે અને ઘર કોઈ સાધુ બ્રાહ્મણ આવે તેની હું પ્રિયપુત્ર! સેવા કરજે. એ 'મેળવેલું' આ સમગ્ર ધન હું તને આપું છું. બાકી તારાં ભાગ્ય પ્રમાણે સંસારમાં સુખ મળશે.

किन्तु धेनु यह उभय हमारी, कामधेनु जैसी पयवारी ।
रंगमती अरु रूपवती जिहि, सार्थक नामवती है घर-तिहि ॥२०॥

परंतु कामधेनु समान हृधवाणी आपणी ये गाथे के जेनां रंगमती
अने रूपवती अवां सार्थक नाम छे ते

लेकें संग रमा जु मनोरम, गँवन करत हों श्रीगुरु आश्रम ।
झालावाड़ प्रदेशान्तर्गत, उमागंगके तटपैं संगत ॥ २१ ॥

धेनुदूषी सुंदर लक्ष्मी साथे लछ छुं श्री गुरुने आश्रमे गमन करं छुं ।
झालावाड़ प्रदेशमां उमा नामनी गंगाने किनारे आवेछुं

दुग्धरेज नामक है ग्रामा, सरवर दुग्ध आदि अभिरामा ।
ताके पूरव तट अति पावन, आश्रम जो है परम सुहावन ॥२२॥

दुग्धरेज नामनुं ग्राम छे त्यां दुग्धसरना पूर्व किनारा उपर अत्यंत पावन
अने परम सुशोभित गुरुआश्रम छे

दोहा-वहां जाइ षट्प्रज्ञ गुरु, कर्णधार निरधार ।
सागर सम संसारको, पाओं अब में पार ॥ २३ ॥

त्यां गुरु षट्प्रज्ञमहाराजने कर्णधार [पारउतानार] निरधारी सागर समान
आ संसारनो छवे छुं पार पाभीश

सद्गुरुको है शिष्य पुनि, भजों अवधके भूप ।
करों व्यतीत जीवन पुनित, सदा अमित सुखरूप ॥२४॥

अने सद्गुरुनो शिष्य अनी श्री रामचन्द्र प्रभुनुं भजन करीश अने पवित्र
तथा अपार सुअक्षय छवनने व्यतीत करीश

यों कह सुतकों हृदयगत, उरमें बढा उमंग ।
दुग्धरेज जानन लगे, उभय धेनु ले संग ॥ २५ ॥

आ रीते पोताना हृदयनी पात पुत्रने कही उभयधेनु हृधरेज जवा भारे
अने धेनुने साथे लछ लाधा लक्ष आशुसमाधी आदिया

वहां जाइ गुरु चरनमें, निज तन अर्पण कीय ।
आश्रम सेवा काज पुनि, धेनु उभय दे दीय ॥ २६ ॥

ત્યાં જઈ ગુરૂ પદ્મપ્રજ્ઞસ્વામીના ચરણમાં પોતાનું શરીર અર્પણ કર્યું અને આશ્રમની સેવા અર્થે બંને ધેનુઓ આપી દીધી.

સ્વામીશ્રી પદ્મપ્રજ્ઞને, દિવસ આદિ શુભ દેખ ।

પુનિત પંચ સંસ્કાર યુત, ઉચિત ભક્તિ અવરેખ ॥ ૨૭ ॥

સ્વામી શ્રી પદ્મપ્રજ્ઞમહારાજે દિવસ, તિથિ આદિ શુભ યોગ જોઈ પવિત્ર એવા પંચસંસ્કાર સહિત લાંબા ભક્તની યોગ્ય ભક્તિ જોઈ

મંત્રરાજ ઉપદેશ કિય, જો નિજકોં ગુરુપ્રાપ્ત ।

પુનિ ઉત્તમ વહ શિષ્યકોં, વચન સુનાયા આપ્ત ॥ ૨૮ ॥

મંત્રરાજનો ઉપદેશ કર્યો. જે મંત્ર પોતાને ગુરૂ પાદવસ્વામીથી પ્રાપ્ત થયો હતો. ત્યારપછી ઉત્તમ એવા એ શિષ્યને આપેત (સત્ય) વચન સંભળાવ્યાં.

નામ તુમ્હારા રખત હોં, લબ્ધરામ સુખધામ ।

અવ ઉપાસ્ય તુમ્હરે સદા, સગુણ બ્રહ્મ શ્રીરામ ॥ ૨૯ ॥

અને કહ્યું જે તમારું નામ સુખના લાભરૂપ “લબ્ધરામ” એવું રાખું છું. હવે તમારા નિરંતર ઉપાસ્ય દેવ સગુણ બ્રહ્મ શ્રી રામચન્દ્ર છે.

ચો-મન્ત્રરાજ મહિમાજુ અપારા, ઉન જપતેં કલ્યાણ તુમ્હારા ।

અપને પૂર્વાચાર્ય કથિત જો, ઉપદેશામૃત વિશ્વવિદિત જો ॥૩૦॥

મંત્રરાજનો અપાર મહિમા છે, એ મંત્રરાજના જપથી તમારું કલ્યાણ થશે. આપણા પૂર્વાચાર્ય કહેલું જે વિશ્વવિદિત ઉપદેશામૃત છે.

જ્ઞાનવાદમેં હૈ અભ્રાન્તજુ, કેવલ અદ્વયકા સિદ્ધાન્તજુ ।

અવસ્થિતિ પરમાર્થમયી હૈ, તામેં જો અતિહી વિજયી હૈ ૩૧ ॥

જ્ઞાનરૂપ અનિરૂદ્ધિત કેવલાદ્વૈત સિદ્ધાન્ત છે. જે પારમાર્થિક અવસ્થા છે તેમાં એ સિદ્ધાન્ત અત્યંત વિજયી ગણાય છે.

રીતિ વાસ્તવિકતેંજુ અચેદા, જીવ બ્રહ્મકોં લસત અભેદા ।

મિથ્યા જગ હૈ યહ સિદ્ધાન્તજુ, અત્યુત્તમ જાનહુ હૈ શાન્તજુ ॥

વાસ્તવિક રીતે આનંદસ્વરૂપ એવો જીવ-બ્રહ્મનો અભેદ વિલસે છે અને જગત્ મિથ્યા છે. આ સિદ્ધાન્તને શાન્તરીતે વિચારી અત્યુત્તમ જાણવો.

મોક્ષકાજે ઉનકોં અનુસરના, અવ સુનુ સમ્પ્રદાય ગુરુ ચરના ।
શ્રીરામીય આદિ વૈષ્ણવજુ, ઉપાસ્ય હૈ વિષ્ણુ માધવજુ ॥ ૩૩ ॥

મુક્તિને અર્થે ઉક્ત સિદ્ધાન્તને અનુસરજો. હવે આપણા ગુરુચરણ સમ્પ્રદાય સમગ્રી કંઠક કંઠુ છું તે શ્રવણ કરો. આપણા સંપ્રદાય શ્રીરામીય વૈષ્ણવ છે અને ઉપાસ્ય દેવ શ્રી માયા [લક્ષ્મી] ના પતિ વિષ્ણુ ભગવાન છે.

સુપૂર્વકે આચાર્યકી ન્યાંઈ, સગુણ બ્રહ્મકી ભક્તિ દ્રઢાઈ ।
જ્ઞાનવાદમે અંગીકૃત હૈ, પેં મુક્તિપ્રદ શંકર મત હૈ ॥ ૩૪ ॥

પૂર્વાચાર્યની પેઠે સગુણ બ્રહ્મની ભક્તિ કરવી અને જ્ઞાનવાદમાં મુક્તિ આપનાર શ્રી શંકરાચાર્યનો મત આપણે માન્ય છે.

આજ્ઞા અપને પૂર્વાચાર્યકી, સુનુ અપને વંશજકે કાર્યકી ।
“હોના નાંહી કાહુ વ્યસન વશ,” તુમ આજ્ઞા પાલક હોહુ અસ ॥૩૫॥

આપણી શિષ્ય પરંપરાએ જે કાર્ય કરવાનાં છે તેને માટે આપણા પૂર્વાચાર્ય શ્રી નીલકંઠસ્વામીએ જે આજ્ઞા કરેલી છે તે શ્રવણ કરો. “કોઈ પણ વ્યસનને વશ થવું નહિ” આ રીતની ગુરુઆજ્ઞાનું તમે પાલન કરનારા થજો.

શિષ્યનકોં ઉપદેશ જુ કરના, ઇક કાષાયામ્બર તન ધરના ।
જો હૈ અપની રીતિ અનાદિ, પૂર્વાચાર્યકી પુનિત પ્રસાદી ॥ ૩૬ ॥

અને એ રીતનો તમે તમારા શિષ્યોને ઉપદેશ કરજો. શરીર ઉપર એક કાષાય [ભગવું] વસ્ત્ર ધારણ કરજો. જે આપણી અનાદિ રીતિ છે. અને એ ભગવું વસ્ત્ર આપણા પૂર્વાચાર્ય શ્રી શંકરસ્વામીની બ્રહ્મચર્ય માટે પવિત્ર પ્રસાદીરૂપ છે.

યહ આશ્રમકી સેવા કારન, યોજતહોં તુમકોં ઉદ્ધારન ।
અસ આજ્ઞા ઉપદેશ સહિતજુ, સુનિ ષટ્પ્રજ્ઞગુરુ નિગદિતજુ ॥૩૭॥

આ આશ્રમની સેવામાટે અને તેનો ઉદ્ધાર કરવા માટે હું તમોને યોગ્ય છું. આ રીતે ગુરુપ્રજ્ઞસ્વામીએ કહેલ ઉપદેશ સહિત આજ્ઞાને શ્રવણ કરી

लब्धरामने सद्य ग्रहन की, गुरुसेवा जो इच्छित मनकी ।

करन लगे अति प्रेमसमेता, पाइ संत सद्गुरु निजवेत्ता ॥३८॥

लब्धरामने शुद्धाज्ञा भक्तके ब्रह्मची अने जेने पैतातुं मन आहूतं हुता
अेवी शुद्ध सेवा आत्मज्ञानी संत सद्गुरुने पाभी प्रेम सहित करवा लाय्या.

दोहा-^१ एक समय जतवाडमें, वाराही अभिधान ।

तामें श्रीहरिके परम, भक्त लवाना भान ॥ ३९ ॥

एक समये जतवाडमां वाराही नामे गाममां श्री हरिना परमभक्त बाबा
नामे लुवाला भक्त हुता.

सुयश स्वामी षट्प्रज्ञको, सुनत भयउ सुखदेन ।

मनमें उनकों मिलनकी, लगी लगन दिनरेन ॥ ४० ॥

तेमणे स्वामी श्री षट्प्रज्ञमहाराजना सुप्रसायक सुयश श्रवण कर्णे अने
तेमना मनमां शत्रुदिवस महाराजश्रीने भगवान्नी उक्तका जगृत धर्ष

भगवत्प्रेमी भाण वह, यहसें चले असंग ।

आ पहुचे दुधरेज ढिग, उरमें बढा उमंग ॥ ४१ ॥

अने भगवत्प्रेमी श्री बाबा अकला धरथी नीकणी आनंदपूर्वक दुधरेज
पासे आवी पहुँच्या.

वटपतिको आश्रम विमल, तामें करन प्रवेश ।

इच्छा होनेतें वहां, भेज्यो शुभ संदेश ॥ ४२ ॥

१ श्रीरविरामस्वामीकृत श्रीभाणपरचरीमां विश्राम प्रथम चोपाइ ५६ थी एकष-
ष्ठसुधी तथा भा-वि-३-चो-१थी ६ सुधी तथा भा. वि. ३ चो २० थां ४८ सुधी
तथा भा. वि. ८ चो. १८ थी २८ सुधी तथा भा. वि. ८ चो ७० थी ७६ सु-
धीमां श्रीभाणसाहेब तथा श्रीषट्प्रज्ञस्वामीजीना परस्पर मेलापनी कथा कखेली
छे अने भा. वि. १३ चो. २ मां संवत १८११ मां भाणसाहेब छेल्लो वखत दु-
धरेज पधारेला छे.

અને શ્રી વટપતિના નિર્મળ આશ્રમમાં પ્રવેશ કરવાની ઇચ્છા થતાં ત્યાં એક માણસ સાથે સંદેશો મોકલ્યો.

દેશ ગાંવ અરુ ભક્તકે, નામ સહિત જન એક ।

કહત મયો ષટ્પ્રજાકોં, સરસ વચન સવિવેક ॥ ૪૩ ॥

તે માણસ દેશ, ગ્રામ અને ભક્તના નામ સહિત વિવેક પૂર્વક ષટ્પ્રજાસ્વામીને રસમય વચન કહેવા લાગ્યો જે

સ્વામિ! આપકે દરસહિત, આયે માળા ભક્ત ।

આનેકી યહ્ દીજિયે, આજ્ઞા હૈ અનુરક્ત ॥ ૪૪ ॥

હે સ્વામીજી! ભાણે ભક્ત આપનાં દર્શન અર્થે આવ્યા છે, તેમને આશ્રમમાં આવવાની પ્રેમપૂર્વક આજ્ઞા આપો.

યોં સુન સ્વામીજી કહત, જન જતવાડ નિવાસિ ।

ઉગ્ર હોત અતિ યાહિતેં, ઉનતેં ભલી ઉદાસિ ॥ ૪૫ ॥

આગતુક જનનાં આવાં વચન સાંભળી સ્વામીજી કહેવા લાગ્યા જે જતવાડેશના રહેવાશી મનુષ્યો અત્યંત ઉગ્ર પ્રકૃતિના હોય છે. એટલા માટે એમનાથી ઉઠાસ રહેવું એજ સાચું છે.

ચો.—આજ્ઞા ઉન ઢિગ જાઈ સુનાના, આશ્રમમેં તુમ નાંહી આના ।

ઉન્હૈ ભક્ત સન જાઈ સુનાઈ, સોચત માનુ ભક્ત મુસકાઈ ॥ ૪૬ ॥

એમના પાસે જઈ કહેશોકે તમે જતવાડના રહેવાશી હોવાથી આશ્રમમાં આવશો નહિ. આવીરીતે આવનાર માણસે ભક્તની પાસે જઈ સ્વામીજીએ કહેલ વાત કહી સંભળાવી ત્યારે શ્રી ભાણે ભક્તજીએ જરા હસી મનમાં વિચાર્યું કે

જો કલુ કરન ચહત રઘુરાઈ, તામેં હમ માનેંજુ મલાઈ ।

અસ મનહી મન દ્રઢ નિશ્ચયકર, દેખિ દુઘ્ધસરકો તટ સુન્દર ॥૪૭॥

શ્રી રામચન્દ્રજી જે કંઈ કરે છે તેમાં ભલું માનવું જોઈએ. આ રીતે મનમાં ને મનમાં દ્રઢ નિશ્ચય કરી દુઘ્ધસરનો સુન્દર કિનારો જોઈ

दिनत्रयो रह वहँ सह साधन, करत भयउ ईश्वर आराधन ।

तब रजनीमें स्वामीजीकों, स्वप्न भयो इक जो अति नीको ॥ ४८ ॥

त्यां त्रय दिवस पर्यन्त रही ध्येयतुं आराधन क्युं तयारे त्रीमदिवस
नी रात्रिमां स्वामीजी पदप्रज्ञमहाराजने ओक स्वप्न भयो के जे अति सुंदर छतुं
अने तेमां श्री रामचंद्रजी के छुं के

भानु भक्त है पुरुष महानजु, उनकों दे अतिही सन्मानजु ।

आश्रममें बिनदेर बुलाई, शान्त करहु प्रीति अधिकाई ॥ ४९ ॥

श्री लालो लक्ष्मण महाराज ने अत्यंत सन्मान आपी तुस्त आश्र-
ममां योलावी अधिक प्रेमथी शान्त करे।

या विधके शुभ स्वप्न अनन्तर, प्रातःकाल जगेजु यतीश्वर ।

लब्धरामकों निकट बुलाई, आज्ञा गुरुने सद्य सुनाई ॥ ५० ॥

आ रीतनां स्वप्न पछी प्रातःकाल यतां स्वामीपदप्रज्ञमहाराज जगृत थया
अने तेओओ पोताना शिष्य लब्धरामने योलावी ओओ वज्जने आज्ञा करी के

विनति करनकों तुम वहँ जाओ, भक्त भानुकों यहँ ले आओ ।

आज्ञा गुरुकी शीश चढाई, भक्तराज भानु ढिग आई ॥ ५१ ॥

तमे विनति करवा त्यां जओओ अने श्री लालो लक्ष्मणने अही तेडी लावो।
आ रीते गुइनी आज्ञाने भानी लक्ष्मण पासे आवी

कहन लगे वह अति प्रेमान्वित, स्वामीजी तुम मिलन चहत चित्त ।

आश्रममें चलहु सब यातें, सुनि अस लब्धरामकी बातें ॥ ५२ ॥

लब्धराम अति प्रेमपूर्वक कहेवा लाग्या जे स्वामीजी आपनो भिलाप स्नेह-
युक्त चित्तथी बाहे छे। माटे सर्व मंडली सहित तमे आश्रमे पधारो। आ रीतनी
लब्धरामनी बात सांसणी

भानु भक्त आश्रममें आये, पुनित दरस यतिवरके पाये ।

कलुक समय सत्संगति रूपा, लाभ प्राप्त किय अतिहि अनुपा ॥ ५३ ॥

श्री लालो लक्ष्म आश्रमभां आल्या अने यतिवर पद्मप्रश भट्टाराजनां दर्शनि कर्था. थोडा समय अनुपम परस्पर सत्संगना लाभ लीधो.

दोहा—करन लगे पुनि प्रार्थना, स्वामीजी प्रति भक्त ।

गुरु चरनमें नित रहों, राम जपी अनुरक्त ॥ ५४ ॥

ते पछी श्रीलालो लक्ष्म स्वामीजी प्रति प्रार्थना करवा लाया के जे हुं प्रेमथी राम जपी सद्गुरुनां चरुभां सदा रहैवा आहुं छुं.

विरक्त मन मेरा भया, जगतहुतें यतिवर्य ।

है नहि कलु मेरे लिये, सांसारिक कर्तव्य ॥ ५५ ॥

हे यतिश्रेष्ठ! भाईं मन जगतथी विरक्त (वैराग्यवान्) थयुं छ. भारा भाटे सांसारिक कर्तव्य [करवानुं कार्य] क'छ छेज नहि.

सदुपदेश ले आपतें, करकें ज्ञान विकास ।

चाहों श्रीहरि चरनमें, निशदिन अबें निवास ॥ ५६ ॥

आपना सुअथी सदुपदेश भेगवी ज्ञाननो विकास करी हुवे हुं रात्रिदिवस श्रीहरिना चरुभां निवास आहुं छुं.

यातें यतिवर! दीजियें, सदुपदेश सुखधाम ।

भानुभक्तके वचन अस, सुनि मुनिवर निष्काम ॥ ५७ ॥

भाटे हे यतिवर! मने सुअइप सदुपदेश आपो. आ राते श्रीलालो लक्ष्म लनां वचन अवलु करी निष्काम [कामना रहित] जेवा मुनिवर पद्मप्रश भट्टाराजश्रीजे

देत भये आनन्द युत, मन्त्रराज उपदेश ।

ब्रह्म सगुण निर्गुण कही, कह्यो स्वकीय उद्देश ॥ ५८ ॥

आनन्दपूर्वक श्रीमन्त्रराजना सदुपदेश आपो अने सगुण निर्गुण ब्रह्म विषयक उपासना कही पोतानो. ईवसाईत सिद्धान्तनो सर्व उद्देश कह्यो अने त्थारपछी श्रीलालस्वामीने श्रीपद्मप्रश स्वामीजीजे साहेब कही पोलाव्या.

बो. साहिबकी करुणाकों पाई, अबतें तुम साहिब कहलाई ।

परंपरायुत पूर्ण प्रतिष्ठित, होगे आत्मज्ञान समन्वित ॥ ५९ ॥

તમે પરમાત્માની કૃપા મેળવી છે માટે આજથી તમે સાહેબ કહેવાશે અને તમારી શિષ્ય પરંપરા પણ આત્મજ્ઞાન યુક્ત બની સાહેબ કહેવાશે અને પૂર્ણ પ્રતિષ્ઠાને પ્રાપ્ત થશે અને હું પણ આજથી તમોને સાહેબ કહીશ. જેમ ભટ્ટપાદ પ્રભાકરજીને ગુરુ કહેતા હતા તેમ

માનુરામ યોં હૃદયમેં, હિત વચનામૃત ધાર ।

ગમન કિ વારાહીમેં, અમિત લોક ઉપકાર ॥ ૬૦ ॥

શ્રીપદ્મપ્રજ્ઞ મહારાજના વચનામૃતને હૃદયમાં ધારણ કરી શ્રીભાણુ સાહેબ મહારાજ અનેક સંસારના જીવોનું કલ્યાણ કરવા માટે વારાહી પધાર્યા.

તદનન્તર અર્બુદ ગયડ, યાત્રાહિત યતિરાજ ।

પુનિ પ્રયાન જબહી કિયો, નિજ ગૃહ આવન કાજ ॥ ૬૧ ॥

ત્યારપછી સ્વામી પદ્મપ્રજ્ઞ મહારાજ આબુની યાત્રા અર્થે પધાર્યા અને યાત્રા પૂર્ણ કરી જ્યારે પોતાના આશ્રમ તરફ પધારતા હતા

ચો.—તબ પથમેં ઇક ગ્રામ નરાલી, વહાં જપત જો જન વનમાલી ।

“મેરા” નામક ભક્ત મહાવહ, નિજ નારીતેં દુઃખિતજુ દુઃસહ ॥ ૬૨ ॥

ત્યારે આગમાં નરાળી નામનું ગામ આબુનું ત્યાં એક શ્રીકૃષ્ણના “મેરા” નામના ભક્ત હતા અને તે પોતાની સ્ત્રીથી દુઃખી હતા, કારણ કે

અબલાકો અતિ ઉગ્ર સ્વભાઉ, મૃષક ભક્ત રુ આપ બિલાઉ ।

ક્લેશ ઉભયકોં અતિહિ પરસ્પર, ભક્ત સ્વામી સેવામેં તત્પર ॥ ૬૩ ॥

પોતાની સ્ત્રીના સ્વભાવ અતિ ઉગ્ર હતા. મેરા ભક્તરૂપી ઉંદર અને તેમની સ્ત્રી બિલાડી જેવી હતી અર્થાત્ બિલાડી જેમ ઉંદરને દુઃખ આપે તેમ તે ભક્તને દુઃખ આપતી હતી જે ॥ બન્નેને પરસ્પર અત્યંત કલેશ થતા હતા. મેરા ભક્ત ઘેર આવેલા સ્વામી પદ્મપ્રજ્ઞ મહારાજની સેવામાં તત્પર હતા.

ઇક દિન મેરુ ભક્ત સવિનયજુ, પાઝ સુખદ ઇકાન્ત સમયજુ ।

કહત મયે ગુરુકોં કરજોરી, ઉગ્ર સ્વભાવકો હૈ તિય મોરી ॥ ૬૪ ॥

એક દિવસે સુખદાયક એકાન્ત સમય પ્રાપ્ત થતાં વિવેકી મેરા ભક્ત હાથ જોડી ગુરુ પદ્મપ્રજ્ઞ સ્વામીને કહેવા લાગ્યા જે મારો સ્ત્રી અત્યંત ઉગ્ર સ્વભાવની છે.

સુખ ગૃહસ્થઆશ્રમકો નાંહો, પાવતહોં પ્રભુ! ક્લેશ સદાહી ।

વૃથા ભયો સંસૃતિમેં મોહિત, સ્થાન શાન્તિકો હૈ નહિ મો હિત ॥૬૫॥

ગૃહસ્થાશ્રમનું સુખ મારા નશીબમાં લખેલું નથી. હે ભગવન! હું સ્ત્રીથી ક્લેશ પામું છું; આ સંસારમાં વૃથા મોહિત થયો છું; મારા માટે સંસારમાં શાન્તિનું સ્થાન છે નહિ.

યાતેં ક્લેશપ્રિયા વહ નારી, માને આજ્ઞા સતત હમારી ।

હોવે ત્યોં પતિધર્મપરાયન, એસા દેં ઉપદેશ નરાયન ! ॥ ૬૬ ॥

માટે ક્લેશ જેને પ્રિય છે એવી એ સ્ત્રી નિરન્તર મારી આજ્ઞા માને અને પતિધર્મપરાયણ અને એવો હે નારાયણ! એને ઉપદેશ આપો.

સવિનય વિનતિ મેરુકી સુનકેં, ગુરુ ષટ્પ્રજ્ઞ મહોદધિ ગુનકે ।

વૃત્તિ કૃપાતેં આદ્ર બનાઈ, ભક્તિયાકોં નિકટ બુલાઈ ॥ ૬૭ ॥

આ રીતે મેરા ભક્તની સવિનય વિનતિ શ્રવણ કરી સદ્ગુણના મહાસાગર ગુરુ ષટ્પ્રજ્ઞસ્વામીએ પરમકૃપાલુ હોઈ ભક્તની સ્ત્રીને પોતા પાસે બોલાવ્યાં.

નિજ મહિમાતેં હર ભ્રમ હીકો, ચિત્ત શાન્ત કિય વહ રમનીકો ।

પુનિ उनकों समयोचित सुन्दर, देन लगे उपदेश यतीश्वर ॥ ६८ ॥

પોતાના યોગ મહિમાથી એ સ્ત્રીના હૃદયનો ભ્રમ હુરી તેનાં ચિત્તને શાન્ત કર્યું અને પછી તેને સમયોચિત ઉપદેશ આપવા લાગ્યા.

दोहा-भगिनि! भामिनीके लिये, पति सेवा विन ओर ।

सुखसाधन कलु है नहि, कहत सुज्ञ इस तोर ॥ ६९ ॥

હે બહેન! સ્ત્રીએને માટે પતિની સેવા સિવાય બીજું સુખસાધન છેજ નહિ એમ વિદ્વાન પુરુષો કહે છે.

बहुरि पुकारत आपकी, स्मृतिमें मनु महाराज ।

“स्त्रीणां पतिरेव प्रभुः,” जो अर्पत सुखसाज ॥ ७० ॥

વળી મનુભગવાન પોતાની મનુસ્મૃતિમાં કહે છે જે “સ્ત્રીણાંપતિરેવ પ્રભુઃ” સ્ત્રીઓના પતિ એજ પ્રભુ છે. કે જે સ્ત્રીને સર્વ સુખ આપે છે.

પતિપદ સેવાકો પુનિત, હૈ પ્રતાપ ત્રયલોક ।

યમતેં ભય પાવે નહીં, અવલા રહત અશોક ॥ ૭૧ ॥

પતિનાં ચરણની સેવાનો પવિત્ર પ્રતાપ ત્રણે લોકમાં સુપ્રસિદ્ધ છે. પતિની સેવા કરનાર સ્ત્રી યમરાજાથી ભય પામતી નથી અને નિરંતર શોકરહિત રહે છે.

અનસૂયા—કુન્તી અરુ, સાવિત્રી—સીતાજી ॥ ।

ઉમા—રમા આદિ સતી, હૈ જગ ગુન ગીતાજી ॥ ૭૨ ॥

અનસૂયા, કુંતી, સાવિત્રી, સીતા, ઉમા અને રમા આદિ સતીઓ પતિ-ભક્તિના ઉત્તમ ગુણથી જગતમાં ગણાય છે અર્થાત્ સર્વજનો એ સતીઓનાં ગુણગાન કરે છે.

પૂજ્ય સ્થાનકોં પ્રાપ્ત ભઈ, સબ તિય પતિપદ સેવ ।

માતા હૈ રહી વિશ્વકી, યાતેં તજિ અહમેવ ॥ ૭૩ ॥

અનસૂયા આદિ સર્વ સ્ત્રીઓ પતિનાં ચરણોત્તર સેવન કરી પૂજ્યપદને પ્રાપ્ત થયાં અને જગજનનીની સંસાર ધારણ કરી, માટે તમે પણ અહંકારનો ત્યાગ કરી

નિજ પતિપદ રતિ રાખિકેં, ઉન બિન સબ સંસાર ।

શૂન્યરૂપ મન સમુદ્ધિકેં, પાવહુ ભવદધિ પાર ॥ ૭૪ ॥

તમારા પતિના ચરણમાં પ્રીતિ રાખીને અને એ પતિ વિના સંસારને શૂન્યરૂપ સમજી અર્થાત્ પતિથીજ સંસાર છે એમ સમજી ભવસાગરનો પાર પામે.

ભગિનિ ! તુમ્હારા હોયગા, મંગલ પતિપદતેં હિ ।

ઉન તુષ્ટિતેં હોયમે, તુષ્ટ ઇષ્ટ સુરદેહિ ॥ ૭૫ ॥

હૈ બહેન ! તમારું મંગલ પતિના ચરણની સેવાથીજ થશે અને એ પતિની પ્રસન્નતાથી તમારા ઈષ્ટદેવતા તમારા ઉપર પ્રસન્ન થશે.

ચો—યાતેં ભાવ અનન્યજી ધરના, ઉપાસના નિજપતિકી કરના ।

બ્રહ્માનિષ્ઠસ્વામી વચનામૃત, સુનિકેં ભક્ત તિયા ભઈ ઉચ્ચૃત ॥ ૭૬

માટે તમારે તમારા પતિની અનન્યભાવે ઉપાસના કરવી. આ રીતે બ્રહ્મ-

निष्ठ स्वामी षट्प्रज्ञ महाराजनां वचनानुसृत श्रवण करी मेरा लज्जानी स्त्रीना
उद्धार थयो।

कहने लगी कर विनय बहोरी, गुरु षट्प्रज्ञजुकों कर जोरी ।

पूज्य स्वामीजी ! मेरे पापजु, पूर्वजन्मके कोउ अमापजु ॥ ७७ ॥

ते घण्टाज विनयपूर्वक ये हाथ जेही गुरु षट्प्रज्ञस्वामीने कहेवा लागी
जे हे पूज्य स्वामीजी ! भारों पूर्वजन्मना कोउ अमाप पाप हूँ

जिनतें भइ नापतिपद प्रीति, भवदधिमें डूबनकी भीति ।

किन्तु आप नाविक बन आये, तारनहार रुहामनभाये ॥ ७८ ॥

जेही पतियरखुभां प्रीति न थई. भने स'सारसमुद्रभां डुबवाने लय हुते,
परंतु आप तारखुहार भइत भनगभता नाविकइये पधार्या।

हितकर गुरु उपदेशजु हेरा, भया सत्यमय अन्तर मेरा ।

यह मेरे पतिकों प्रभु जानी, सेवा नित्य करोंगी सुहानी ॥ ७९ ॥

आप सद्गुरुना उपदेश हित करनार जेई भाई अन्तःकरख सत्यपरायख
अन्धु. आ भारा पतिने प्रभु जेही हु तेमनी उत्तम प्रकारे नित्य सेवा करीश.

यों कह परम प्रसन्न बना हिय, गुरु समक्ष पतिको पूजन किय ।

कहन लगी पुनि हे प्रभु ! मेरे, मैंने किय अपराध घनेरे ॥ ८० ॥

आम कही प्रसन्न हृदयधी स्वांभीलनी समक्ष पोताना पतियुं तेखे पूजन
कियुं अने कहेवा लागी जे हे भारा प्रभु ! मे घण्टाखे अपराधो कर्या छ,

पैं अब आई शरन तुम्हारे, अधिक प्राणतें हो तुम प्यारे ।

द्रष्टि अमीमय मोपें डारहु, कृपापात्र कर व्याधि विदारहु ॥ ८१ ॥

परंतु हवे हु आपने शरखे आवी खुं. हे पति ! आप भने प्राणधी पख
अधिक प्यारा छ. महारा उपर आप अभीपूख द्रष्टि राखे अने भने आपहुं
कृपापात्र अनावी स'सार दुःखना नाश करे।

अस गद्गद निजतियकी बानी, सुनि संतुष्ट भयउ पति ज्ञानी ।

मेरु भक्त वह पुनित प्रकारा, गिनन लगे गुरुको उपकारा ॥ ८२ ॥

आ रीते पोतानी स्त्रीनी गङ्गाइ वाणी श्रवणु करी तेना ज्ञानी पति
तोष पाध्या. भेरो लक्ष्म पवित्र प्रकारे गुड पट्प्रज्ञ स्वामीना उपकार भानी
हहन लगे पुनि मोकों गुरुवर! सदुपदेश देहु करुना कर ।

ब यतिवरने अतिहि मुदित हिय, मन्त्रराज उपदेश उन्हैदिय ॥

कहेवा लाग्या जे छे गुरुवर! कृपा करी भने सदुपदेश आपो. तयारे पट्प्रज्ञ
स्वामीने तेने मन्त्रराजने उपदेश आप्यो.

रोहा-बहुरि स्वामी षट्प्रज्ञने, वहँतें कियो प्रयाण ।

मर्धकोश चलि पश्चिमजु, शमीतरुतल किय स्थान ॥ ८४ ॥

ते पछी स्वामी षट्प्रज्ञ महाराज त्यांथी प्रयाणु करी अने पश्चिम दिशाभां
गोडि याही शमी वृक्षनीछे भीराज्या.

उसी समय दिशि पूर्वगत, ग्रामनिवासि अनेक ।

क्षत्रियजन महाराजके, चरन परे सविवेक ॥ ८५ ॥

आ समयभां नष्टक गाभनां अनेक क्षत्रियजनो [गरासीआओ] जे त्यां
भावी विवेक पूर्वक महाराज षट्प्रज्ञ स्वामीना यरखुने प्रणाम कर्या.

उन सबकों स्वामीजिने, सदुपदेश सुखदाइ ।

कैं पुनि निज हृदयगत, सुन्दर बात सुनाइ ॥ ८६ ॥

जे सदुने स्वामीछाजे सुणदायक सदुपदेश आप्यो अने पछीथी पोताना
हृदयभां रहिनी सुंदर वार्ता तेआने सांभगावी जे

पहां अनादि स्वयंभु जो, श्रीशंकर भगवान ।

उलित उसीको लिंग हैं, खनन करहु सत जान ॥ ८७ ॥

आ स्थगे स्वयंभु श्रीशंकरभगवान्छु सुंदर लिंग छे. आ सारी वातने
साथी समछ आ स्थगने ओढो.

सुनि या बिध यतीको वचन, हैं सबने एकत्र ।

खनन कियो वह भूमिको, तेजस्विनी इक तत्र ॥ ८८ ॥

आ रीते स्वामीछनां वचन सांभली सर्व क्षत्रियोंछे एकत्र [अकठो]
थछ पृथ्वीने ओही त्यां अक तेजस्विनी (नेजेभय-तेजवाणी)

પિન્ડોકો દર્શન મયો, ડન શિવકો અભિધાન ।

શ્રીક્ષારેશ્વર જાનિ સવ, ગાત શંભુ ગુનગાન ॥ ૮૯ ॥

પિન્ડીનાં દર્શન થયાં, એ શિવનું નામ ખારેશ્વર એવું અત્યારસુધી પ્રસિદ્ધ છે અને સર્વ ક્ષત્રિ આદિ જનો તે શંભુનું સ્તવન કરે છે.

સ્થાન અનાદિ અદ્રશ્ય યહ, મયઝ કાલ પ્રભાવ,

પ્રકટ મયે પ્રમુ આજ પુનિ, ડચરત યોં યતિરાજ ॥ ૯૦ ॥

આ સ્થાન અનાદિ છતાં કાળના પ્રભાવને લઇ અદ્રશ્ય થયું હતું તે પાછું આજે દૃષ્ટિગોચર થયું છે અને શ્રીશંકર પ્રભુ પ્રગટ થયા, વળી શ્રીપદ્મજી મહારાજ કહેવા લાગ્યા જે

ચો-યાતેં અવ ઇનકો સેવક જન!, યજન મજન કરના પ્રમુદિતમન ।

શ્રદ્ધા મઙ તુમ્હરે ડર જૈસી, કરહુ અન્ય ડર જાગૃતિ વૈસી ॥ ૯૧ ॥

હું સેવકજનો! હવે આ ખારેશ્વર પ્રભુની સેવા તથા ભજન તમે આનંદયુક્ત મનથી કરજો અને તમારા હૃદયમાં જે રીતની શ્રદ્ધા ઉત્પન્ન થઇ છે એવી ભગૃતિ બીજાઓના હૃદયમાં થાય તેમ કરજો.

તદનન્તર અતિ મક્તિ સમેતા, કર પ્રણામ શિવકોં સહ હેતા ।

યતિવર આનંદ મંગલ પાઈ, કંકાવટીમેં ઠહરે આઈ ॥ ૯૨ ॥

ત્યારપછી અત્યંત ભક્તિ અને પ્રેમ સહિત એ ખારેશ્વર મહાદેવને પ્રણામ કરી આનંદ પૂર્વક યતિવર પદ્મજી મહારાજ કંકાવટી ગામમાં પધાર્યા.

રુઢારામ ત્યોંહી રણધીરજુ, ડમય મક્ત સેવત રઘુવીરજુ,

વહી ગ્રામમેં નિવસત મયઝ, ડનકે ગૃહ સ્વામીજી ગયઝ ॥ ૯૩ ॥

રુઢારામ તથા રણધીર નામના બે ભક્તો કે જેઓ શ્રીરઘુવર રામચન્દ્રના પરમભક્ત હતા તેઓ કંકાવટી ગામમાં રહેતા હતા તેમને ઘેર સ્વામીજી પધાર્યા.

ક્ષાત્રજાતિકે વહ દ્વય મક્તજુ, મયે સ્વામીપેં અતિ અનુરક્તજુ ।

કરન લગે સેવા યતિવરકી, જો રીતિથી ડનકે ઘરકી ॥ ૯૪ ॥

आसा क्षत्रिय जतिना ऐ अन्ने लक्ष्म स्वामीछ उपर प्रीतिवाणा थया
अने यतिवर षट्प्रज्ञ महाराजनी सेवा करवा लाग्या. जे रीति ऐभना घरनी
हुती. अर्थात् ऐ अन्ने लक्ष्मोने घर जे डोछ सत महत्मा आवे तेनी उत्तम
प्रकारे सेवा थती.

एक समय षट्प्रज्ञ अनल्पजु, साधि समाधि नाम अविकल्पजु ।

बैठे थे वहँ जा द्वय भक्तन, करत भयउ मुनिवरके दर्शन ॥९५॥

ऐक सभये महत्मा षट्प्रज्ञ स्वामी निर्विकल्प समाधि साधी जेहा हुता
त्यां ऐ अन्ने लक्ष्मोने आषी मुनिवरनां दर्शन कर्या.

पुनि वह दुव मन शोचन लागे, ऐसी आत्मज्योति कब जागे ।

असार यह संसारकी माया, तामें जीवन व्यर्थ बिताया ॥९६॥

अने ऐ जेहि लक्ष्मो विचारवा लाग्या जे आषी आत्मज्योति आपणा
हृदयभां क्यारे जगृत थाय? आ संसारनी माया असार [साररहित] छ तेभां
आपणे व्यर्थ जीवन बिताव्यु.

अब यह ब्रह्मनिष्ठ गुरु आगें, दिक्षाकी भिक्षा हम मागें ।

अस विचार किय द्रढ—तदनन्तर, समाधितें ऊठे जब यतिवर ॥९७॥

हुवे आ ब्रह्मनिष्ठ गुरु पासे आपणे दिक्षानी भिक्षा मागीजे; आवे
द्रढ विचार कर्यो. तयारपछी ज्यारे षट्प्रज्ञस्वामीछ समाधिथी उत्थित थया

तब प्रशान्त चित्त स्वामीजीने, लखे युगल सेवारस भीने ।

उनकों कहन लगे यतिराया, तुमने बहुतहि प्रेम दिखाया ॥९८॥

त्यारे स्वामीछमे प्रशान्त चित्ते अन्ने लक्ष्मोने सेवाना रसथी आर्द्र जेया,
अनेआने षट्प्रज्ञस्वामी कहेवा लाग्या जे हे लक्ष्मो! तमोने अमारा तरङ्ग अहुज
प्रेम अतावेस छ.

सेवा उत्तम कीन्ही हमारी, इच्छा क्या है? कहहु तुम्हारी ।

जो कलु हो इच्छा याचनकी, त्वरित सुना देहु निज मनकी ॥९९॥

तमे उत्तम प्रकारे अमारी सेवा करी छ, हुवे कहे तमारी शी इच्छा छ?
जे क'छ मागवानी इच्छा होय ते संसृतावे.

દોહા—સુનિ અસ બોલે ભક્તયુગ, પુત્ર આદિ હમ પાઝ ।

મુક્ત પિતૃ ઋણતેં ભયે, યાતેં અવ યતિરાઝ ! ॥ ૧૦૦ ॥

સ્વામીજીનાં આવાં વચન સાંભળી બન્ને ભક્ત બોલ્યાજે પુત્રઆદિને પ્રાપ્ત થઇ અમે પિતૃના ઋણ (કરજ)થી મુક્ત થયા છીએ, મારે હવે હે યતિરાજ !

અસાર જીવનતેં કરહૂ, આપ ત્વરિત ઉદ્ધાર ।

પવિત્ર જીવન પ્રાપ્તિકી, ઇચ્છા હોત અપાર ॥ ૧૦૧ ॥

આ અસાર સાંસારિક જીવનથી આપ અમારો ઉદ્ધાર કરો. અમારા હૃદયમાં પવિત્ર જીવન વિતાવવાની અપાર ઇચ્છા છે.

વિનતિ કરેં હમ આપકોં, દીક્ષિત કરહૂ દયાલ ।

સંત આપસે હોત હૈ, સદા ભક્ત પ્રતિપાલ ॥ ૧૦૨ ॥

અમે આપને વિનતિ કરીએ છીએ જે હે દયાળુ ! અમાને દીક્ષા આપો. આપ સરખા સંત નિરંતર ભક્તોનું પરિપાલન કરનારા હોય છે.

ભક્તનકે અસ ભક્તિયુત, સુની વચન સુખદેન ।

સ્વામીજી સંતુષ્ટ હૈ, બોલે उन प्रति वेन ॥ ૧૦૩ ॥

ભક્તોનાં આવાં ભક્તિયુક્ત સુખદાયક વચન સાંભળી સ્વામીજી એમના પ્રતિ બોલ્યા જે—

ભક્ત તુમ્હારે હૃદયકી, ઇચ્છા શુભ પહિચાન ।

દેંગે હમ તુમ ઉભયકોં, દીક્ષાકો પ્રિય દાન ॥ ૧૦૪ ॥

હે ભક્તો ! તમારાં હૃદયની શુભ ઇચ્છા અમે જાણી, તમે બન્નેને હું દીક્ષા દાન આપીશ.

પુનિ યતિને દ્વયકોં દિયો, મંત્રરાજ ઉપદેશ ।

અતિ આનન્દ સમેત उन, કિયો નામ વ્યપદેશ ॥ ૧૦૫ ॥

તે પછી પદ્મપ્રણામીએ બન્નેને મંત્રરાજનો ઉપદેશ આપ્યો અને અતિ આનંદપૂર્વક એમના નામ પ્રસિદ્ધ કર્યા.

ઉચિત નામ હૈ અગ્રકો, રુડારામ સુખરાસ ।

દિય અભિધાન દ્વિતીયકોં, નિજ મુખ રણધીરદાસ ॥ ૧૦૬ ॥

તેમાં મહેટા ભક્તનું નામ રૂડારામ અને બીજા ભક્તનું નામ રણધીરદાસજી
એમ બન્નેનાં નામ રાખ્યાં

ચોં-કહત મયે પુનિ યતિવર ઉનપ્રતિ, યહૈં હિ રહહુ તુમ ઉભય મહામતિ
બેર બેર સત્સંગતિકે હિત, દુગ્ધરેજ આના પ્રમુ આશ્રિત ॥૧૦૭॥

તે પછી પદ્મપ્રજ્ઞસ્વામીએ બન્ને સંતોને કહ્યું કે હવે તમે બેઉ અહીંજ રહે-
જો અને સત્સંગને માટે દૂધરેજમાં અમારું આશ્રમ છે ત્યાં વારંવાર આવતાજાને.

યોં કર તુષ્ટ ઉભય સંતનકોં, દેન બોધ પુનિ સેવક જનકોં ।

ચુલી ગ્રામ સ્વામીજી ગયઝ, જહૈં ચંપકવા નિવસત મયઝ ॥૧૦૮॥

આ રીતે બન્ને સંતોને સંતુષ્ટ કરી અન્ય સેવકજનોને બોધ આપવા માટે
સ્વામીજી ચુલી નામના ગામમાં પધાર્યા, જ્યાં ચંપાળા નામે ક્ષત્રિયાણી રહેતાં હતાં.

ચમ્પા-અમ્બા નામક વાઈ, મહદાત્માકે નિકટ જુ આઈ ।

કહન લગી જાની અતિ શિષ્ટજુ, ભગવન! હો તુમ બ્રહ્મનિષ્ટજુ ॥

એ અંબાસ્વરૂપ ચંપાળાઈ મહાત્મા પાસે જઈ તેઓને અત્યંત પૂજ્ય ગણી
કહેવા લાગ્યાં જે હે ભગવન આપ બ્રહ્મનિષ્ઠ છો.

ત્યોંજુ બ્રહ્મશ્રોત્રિય જગ મૈયા, બેર બેર હમ લેત બલૈયા ।

તપ્ત હમેં સંસારિક દુઃખતેં, રહન ચહેં તુમ શરનજુ સુખતેં ॥૧૧૦

તેમજ હે જગતબન્ધુ! તમે બ્રહ્મશ્રોત્રીય છો, અમે વારંવાર તમારાં વારણા
લઈએ છીએ. આ સંસારનાં દુઃખોથી અમે તપાયમાન થયા છીએ અને આ-
પના શરણમાં સુખે રહેવા ચાહીએ છીએ.

સદુપદેશ હમકોં પ્રમુ! દીજેં, ત્રિવિધ તાપતેં વિરહિત કીજેં ।

મક્તિયુક્ત ચમ્પાકી વાની, સુનિ શોચત મયઝ ગુરુ જ્ઞાની ૧૧૧॥

હે ભગવન! અમને સદુપદેશ આપો અને ત્રિવિધ તાપથી રહિત કરો. આ
રીતે ચંપાળાઈની ભક્તિયુક્ત વાણી શ્રવણ કરી જ્ઞાની એવા ગુરૂ પદ્મપ્રજ્ઞમહારાજ
વિચારવા લાગ્યા જે

इनको देना उचित अभय पद, अस विचारो बोले यति निर्मद ।
भगिनि ! अनित्य यही संसारा, तामें कहुँ सुख स्थल न निहारा ॥

આમને અભયપદ આપવું યોગ્ય છે. આ રીતનો વિચાર કરી નિરભિમાની સ્વામીજી બોલ્યા જે હું બહેન ! આ સંસાર અનિત્ય છે તેમાં સુખનું સ્થાન કોઇ સ્થળે અમોઝે જોયું નહિ.

ज्यों ग्रीष्ममें मृगजल बाई, तृप्ति किसीने उनतें पाई ? ।

त्यों असार सुख सांसारिक है, उनतें सुख अस्वाभाविक है ॥११३

હું બહેન ! જેમ ઉનાળામાં ઝાંઝવાનું પાણી નજરે દેખાય છે તે મૃગજળથી તૃપ્તિ કોણે મેળવી ? અર્થાત્ કોઇએ નહિ. તેમ સાંસારિક સર્વ સુખો સાર-રહિત મિથ્યા છે. સંસારમાં રહી સુખ પ્રાપ્ત કરવું એ વાતજ અસ્વાભાવિક છે.

यातें तुमने तजि जगमाया, रामचरनमें चित्त लगाया ।

वह अति उत्तम करनी तुम्हारी, जातें कीर्ति होत हमारी ॥११४

અને એટલાજ માટે તમે જગતની પ્રીતિ છોડી શ્રીરામ પ્રભુના ચરણમાં ચિત્ત લગાવ્યું તે તમારી ઉત્તમ કરણી છે. જેના લીધે અમારી પણ કીર્તિ થાય છે, અર્થાત્ શિષ્યની કીર્તિમાં ગુરૂની કીર્તિ રહેલી છે.

अब तुमरा भ्रममात्र हरत हों, मंत्रराज उपदेश करत हों ।

सुनि अस शान्ति बढाई मनमें, देवी बैठी षट्प्रज्ञ शरनमें ॥

હું તમેને ભ્રાન્તિરૂપ પાપોને હરનાર મંત્રરાજનો ઉપદેશ કરું છું, આવાં વચનો શ્રવણ કરી શાન્ત ધર્મ ચંપાબાઈ પદ્મજ્ઞ મહારાજના શરણમાં બેઠાં.

प्रथम मंत्र उपदेश सुनाई, पुनि बोले उनप्रति यतिराई ।

जहँ लगि हो प्रारब्ध तुम्हारा, तहँ लगि यहँ भज राम उदारा ॥

પ્રથમ મંત્રોપદેશ સંભળાવી પછીથી સ્વામીજી ચંપાબાઈ પ્રતિ બોલ્યા જે જ્યાંસુધી તમારાં પ્રારબ્ધ હોય ત્યાંસુધી અહીંજ રહી રામસત્જન કરો,

मंत्रराजका जप दिनरेना, करना बहिन सदा सुखदेना ।

अस कही यतिवर बावली ग्रामा, विचरत भयउ महा मतिधामा

અને હે દેવી ! સુખદાયક મંત્રરાજનો જપ તમારે કરવો. આટલું કહી મહાન બુદ્ધિના નિવાસરૂપ સ્વામીજી બાવળી નામના ગામે પધાર્યા.

દોહા—તદનન્તર વહ ચૂલિકો, ક્ષાત્ર જાતિ સમુદાય ।

ચંપા અમ્બા સ્વરૂપકોં, કહન લગ્યો ઇતરાય ॥ ૧૧૮ ॥

સ્વામીજીના સિધાબ્યા પછી ચુલીના ઝાલા તથા જડમ. ક્ષત્રીઓનો સમુદાય અંબાસ્વરૂપ ચંપાબાઈને ક્રોધ યુક્ત કહેવા લાગ્યો જે

તુમમેં ऐसी योग्यता, कहू कोनसी सुहाय ।

साधु भये तुम किस लिये ?, ज्ञाति हसी हो जाय ॥ ૧૧૯ ॥

કહેા, તમારામાં એવી કંઈ યોગ્યતા છે ? તમે સાધુ શામાટે થયાં ? આ તે ક્ષત્રિયજ્ઞાતિની હાંસી [મશ્કરી] થયા જેવું છે.

तव वह बोली विनय युत, हममें कलुभी है न ।

शक्ति सकल श्रीराम अरु, सद्गुरुमें सुखदेन ॥ ૧૨૦ ॥

ત્યારે તે બાઈ બોલ્યાં જે અમારામાં કંઈ યોગ્યતા નથી. સુખને દેવાવાળી સર્વ શક્તિ શ્રીરામ પ્રભુમાં તથા સદ્ગુરુ પદ્મપ્રજ્ઞસ્વામીમાં છે.

जाके पुनित प्रतापते, पावत हम आनन्द ।

सकल शक्ति संपन्न है, समर्थ श्रीरघुनन्द ॥ ૧૨૧ ॥

જેમના પવિત્ર પ્રતાપે અમે આનંદ પામીએ છીએ એ શ્રીરઘુનન્દન રામચન્દ્ર પ્રભુ સર્વ શક્તિસંપન્ન સમર્થ છે.

जो देखनकों चक्षु है, चर्ममयी असमर्थ ।

राम दिखावन सर्वकों, शक्ति स्वकीय समर्थ ॥ ૧૨૨ ॥

જે શક્તિ જોવાને માટે આ ચર્મમય ચક્ષુ અસમર્થ છે. પ્રભુ રામચન્દ્ર પોતાની શક્તિ બતાવવા સમર્થ છે.

अस कह निजमन्दिर स्थित, रथमें बैठी जाइ ।

विना वृषभ अरु अश्व वह, दीन्हो रथ जु चलाइ ॥ ૧૨૩ ॥

આમ કહી ચાંપાબાઈ પોતાને ઘેર રહેલા રથમાં બેઠાં અને બળદ તથા ઘોડા વગર એ રથને ચલાવ્યા.

ચો.—યાહિ સમય સર્વ ક્ષત્રિયકે મન, ચંપા અમ્બાકો શુભ નિરખન ।

સન્દેહાત્મક ભયડ ક્ષમાપે, તર્ક વિતર્ક વઢે અતિ જાપે ॥૧૨૪॥

આ સમયે સર્વ ક્ષત્રીઓના મનમાં અંબાસ્વરૂપ ચંપાઈતું શુભનિરીક્ષણ પૃથ્વીઉપર એક મહાન સંદેહાત્મક થયું અને બળદ વિના રથની ગતિ થતાં અનેક તર્ક વિતર્ક થવા લાગ્યા.

કોડ કહત હૈ યહ મહાકાલી, કોડ કહત દુર્ગા સુકરાલી ।

કોડ લખત લક્ષ્મી છવિ લોની, રથગત એસી સાધ્વી સલોની ॥૧૨૫॥

કોઈ કહે કે આ મહાકાળી છે, કોઈ કહે જે કરાલી માતા દુર્ગા છે. કોઈએ રથમાં બેઠાં એવાં સાધ્વીને સુંદર લક્ષ્મીસ્વરૂપ બેયાં

उनके तेज दबन सब लागे, कहत भये पुनि देवी आगें ।

करहु क्षमा-हम बाल तुम्हारे, अस करुनामय बचन पुकारे ॥१२६॥

એ બાઈના તેજથી સર્વ દબાઈ ગયા અને એ દેવી પ્રતિ કહેવા લાગ્યા જે અમે તમારાં બાળક છીએ. અમારો અપરાધ ક્ષમા કરો, આ રીતે કરુણા ઉપજે એવાં મનન ઉચ્ચારવા લાગ્યા.

सुनि देवीने किय अति रोषा, पुनि संबोधन लगि उद्घोषा ।

दुष्टमति ! तुम होहु सयाना, जोहै पूज्य अनादि जहाना ॥१२७॥

જે સાંભળી દેવીએ અત્યંત રોષ કરી ઉંચે સ્વરે સર્વને હે દુષ્ટ બુદ્ધિવાળાઓ એવું સંબોધન આપી કહ્યું જે હવે તમે જરા સમજી થઈ જેઓ અનાદિ કાળથી જગતમાં પૂજ્ય મણાય છે

वह साधु ब्राह्मण गुण गाना, करना नहि कबहु अपमाना ।

सेवा उनकी है सुखदायक, जातें बनत श्रीराम सहायक ॥१२८॥

એ સાધુ બ્રાહ્મણના ગુણ ગાઓ, એનું કદીપણ અપમાન કરશે નહિ, એ સાધુ બ્રાહ્મણની સેવા સુખને દેવાવાળી છે, અને જે સેવાથી શ્રી રામચન્દ્ર પ્રભુ સહાયક બને છે.

અસ કહ વહ નિજ પ્રિય રઘુરાયા, જપન લગી તજકર જગ માયા ।
આસ્તિક ક્ષત્રિય જન સવ બાંકે, હુવે શિષ્ય ચમ્પા-અમ્બાકે ॥૧૨૯॥

આગ કહી ચમ્પાબાઈ જગતની માયાને તણ પોતાને પ્રિય એવા શ્રી રામચન્દ્રના નામનું પોતાનાગામમાં ભજન કરું અને ત્યાંના સર્વ ક્ષત્રિયો તેઓના શિષ્ય થઈ આસ્તિક થયા. આ શ્રી ભગવત પ્રિય ચમ્પાબાઈ મહા સમર્થ થયાં અને એ મુની વંશપરંપરાના અનેક સાધુઓ અત્યારે પણ છે કે જેઓ ચંપાબાઈના સાધુ તરીકે ઓળખાય છે. આ સાધુઓનું પોતાનું ગૃહ સ્થાન ચુલ્લીગામમાં માનવું જોઈએ, આ સંસ્થા અત્યારે બહુજ પ્રખ્યાત છે માટે શ્રી ચમ્પા બાઈના સાધુ મહાત્માઓએ આ સંસ્થાનાં છબ્બેદાર કરવો જોઈએ.

યતિવર બાવલી ગ્રામમેં આઈ, જનતાકોં ઉપદેશ સુનાઈ ।
સત્સંગતિતેં યુક્તિપુરઃસર, મોક્ષ ઓર દોરત મયકુ નર ॥ ૧૩૦ ॥

હુવે સ્વામીજી ષટ્પ્રજ્ઞમહારાજ આવળી ગામમાં જનસમૂહને સદુપદેશ સંભળાવી યુક્તિપુરઃસર સત્સંગથી મોક્ષ તરફ દોરવા લાગ્યા.

યહ પુરમેં અતિ સુગુન સમૃદ્ધા, ચારન જ્ઞાતિકી દુવ વૃદ્ધા ।
જસુદા અરુહીરાં અભિધાના, નિવસત મયકુ સુભક્તિનિધાના ॥૧૩૧॥

આ આવળી ગામમાં સદ્ગુણથી અત્યંત સમૃદ્ધ અનેકાં ચારણ જ્ઞાતિનાં જે પૃદ્ધ બાઈઓ જેનાં નામ યશોદા તથા હીરાં હતાં તે ભગવદ્ ભક્તિથી યુક્ત હતાં.

ગંગા યમુના સમ જો પાવની, સરલ સુભાવ સ્વવંશ સુહાવની ।
આમેં દુઘ્ધરેજકે આશ્રમ, લલિત જલ ઘટ પયપૂર્ણ મનોરમ ॥૧૩૨॥

અને જેઓ ગંગા યમુનાસમાન પાવન ચરિત્રવાળાં તેમજ સરલ સ્વભાવથી પોતાના વંશને શોભાવનારાં હતાં, વળી જેઓ પૂર્વે દુઘ્ધરેજ આશ્રમમાં જળથી ભરેલા ઘડને મનોહર દ્રવ્યથી ભરેલાં જોઈ

પ્રકટ સ્વામી ષટ્પ્રજ્ઞ પ્રતાપા, જ્ઞાતિ સમક્ષ મેં નિષ્પાપા ।
વહ સત્સંગતિમેં પ્રતિવાસર, આઈ મોદ પાવત ભક્તિ ભર ॥૧૩૩॥

प्रसिद्ध एवा स्वाभीष्ट पट्प्रज्ञमहाराजने प्रतापे पौताना ज्ञातिजनोभां निष्पाप निर्दोष धर्मा हुतां तेभ्यः हुमेशां सत्संगभां आवी लक्षितपूर्णा आनन्दथी पामवां लाज्यां.

कीर्तन प्रभुको करत भई जब, गद् गद् कण्ठ जु होन लग्यो तब ।

मन उनको श्रीराम भजनमें, तल्लीन लखि अस श्रोता गनमें ॥१३४॥

न्यारे ऐ पाध्म्यो प्रभुकीर्तन करतां त्यारे तेमने क'ठ गद् गद् थध जतो. श्रोताओना समुदायभां ऐअन्ते पाध्म्योनुं मन श्रीरामचन्द्रजना लजनभां आ रीते तद्वीन (तद्वार) जेध

पातेथे मुद अति यतिराया, तारन निजकों चारन जाया ।

एक समय यतिवर सन विनति, करन लगी कर आर्त मुखाकृति ॥१३५॥

स्वाभीष्ट पट्प्रज्ञमहाराज अलुङ्ग आनन्द पामता हुता. ऐक समये ऐ चारणुनी पुत्रीओ पौतानो उद्धार करवाभाटे आर्तभुजाकृति करी स्वाभीष्ट पासे विनति करवा लाज्यां के

दोहा—यह संसार समुद्रमें, डूबत हम दुःख पाय ।

भगवन्! तरिवेके लिये, होहू आप सहाय ॥ १३६ ॥

आ संसाररूपी समुद्रभां अमे हु.अ पाभी डुभीअं छीअं हे भगवन्! तेमने तारवा भाटे आप सहायक थाओ.

शरन ओर नहि आप विन, स्वामी ! हमारे काज ।

हमें पतित—पावन तुम्है, करहु कृपा महाराज ! ॥ १३७ ॥

हे स्वाभीष्ट ! आप सिवाय अमारा भाटे भीनुं कोध शरणुश्य छे नहि, अमे पतित छीअे अने आप पतितपावन छे, तो हे महाराज ! पतितने पावन करवानी कृपा करे.

स्वामी तुम-हम दास है, जामें असत न लेश ।

गुरुवर ! निज जन जानिकें, दीजें सत उपदेश ॥ १३८ ॥

आप प्रभु छे, अमे आपनां दास छीअे आभां जराअे असत्य नथी. हे गुरुवर ! अमने पौतानां जलसी सत्य वस्तु भंत्रराजने उपदेश आपो.

મક્તિયુક્ત અસ વચન સુનિ, બોલે શ્રી યતિરાજ ।

વન્ધુ સદા તત્પર રહત, મગિનીકે હિત કાજ ॥ ૧૩૯ ॥

યશોદા તથા હીરાંબાઈનાં આવાં ભક્તિયુક્ત વચન સાંભળી શ્રી પદ્મપ્રશમહારાજ બોલ્યા જે બહેનનાં હિત માટે બન્ધુ [ભાઈ] સદા તત્પર રહે છે.

કહત મર્ડે જસુદા તવહિ, મહદાશય મહારાજ ।

પુણ્ય હમારે પૂર્વકે, ઉદય મયેહૈ આજ ॥ ૧૪૦ ॥

સ્વામીજીએ એ રીતે કહ્યું ત્યારે યશોદાબાઈ કહેવા લાગ્યાં જે હે મહાન આશયવાળા શુભહારાજ ! આજે અમારાં પૂર્વજન્મનાં પુણ્યો ઉદય પામ્યાં છે.

જિનતેં સદ્ગુરુ આપસે, મિલે વાવલી આઈ ।

જસુદાકો અસ વિનય સુનિ, હરખત હીરાંવાઈ ॥ ૧૪૧ ॥

જેને પ્રતાપે આપ સરખા સદ્ગુરુ બાવળીમાં આવી મળ્યા. યશોદાનો આવો વિનય શ્રવણ કરી હીરાંબાઈને હર્ષ થયો.

ષો.—મીરાંવાઈ સમાન મજનમેં, પ્રમુપદપ્રેમ ઉમયકે મનમેં ।

મક્તિપૂર્ણ લલિત યતિવરને ક્રુત, મંત્રરાજ ઉપદેશ દિયો દ્રુત ॥૧૪૨॥

સ્વામીજી પદ્મપ્રશમહારાજે બંને બાઈઓનો પ્રભુચરણમાં મીરાંબાઈ સમાન ભક્તિપૂર્ણ સત્ય ભાવ જોઈ તેઓને તુરંતજ મંત્રરાજ ઉપદેશ આપ્યો.

કહન લગે પુનિ ઇચ્છિત અપના, મંત્રરાજ મગિની ! યહ જપના ।

ઉનતેં મોક્ષ અશંક તુમ્હારા, નિશ્ચિતહૈ સિદ્ધાન્ત હમારા ॥૧૪૩॥

અને કહેવા લાગ્યા જે આપણો ઈશ્વર જે મંત્રરાજ છે તેનો હે બહેનો ! જપ કર્યા કરજો, તેનાથી નિઃશંક તમારું કલ્યાણ થશે એવો અમારો નિશ્ચય છે.

વાવલીમેં અસ સેવક જનકોં, સત્સંગતિમય લાભ મજનકો ।

દે યતિવર નિજસંત સહારે, દુઘરેજ પ્રતિ ત્વરિત સિધારે ॥૧૪૪॥

आ रीते आचणी गाभभां सेवकजनाने सत्संगभय लजनने लाभ आपी
षट्प्रज्ञस्वामी पोताना सतजनो सद्धित तुरत द्वधरेज पधार्या.

श्रीरघुवर श्रीमाधवजु, गुरुप्रसादकों पाइ ।

भई मयूख समाप्ति यह, मुदमंगलतें छाइ ॥

॥ इति श्रीमद्वेदान्ततीर्थपण्डितमायारामसंगृहीत

श्रीसत्पुरुषचरित्रप्रकाशे सेवकोपदेश

वर्णनं नाम त्रयोविंशतितमो मयूखः

श्री गणेशाय नमः

अथ चतुर्विंशतितमो मयूखः

दोहा—दुग्धरेजमें एकदिन, स्वामी शरन सुखधाम ।

भक्त लुहाना आ गये, धनजी—कानजी नाम ॥ १ ॥

ऐक द्विसे द्वधरेजभां धनल अने कानल नामना लुहाणा शातिना लक्तो
सुअना धामरूप स्वामी श्री षट्प्रज्ञमहाराजने शरणे आव्या.

उभय लाभ सत्संगको, लेन लगे दिनरेन ।

करन लगे पुनि प्रार्थना, यतिवर प्रति गति लेन ॥ २ ॥

अने लक्तोअे निरन्तर सत्संगने लाभ लेवा अने सद्गति (मोक्ष) भेणववा
स्वामीप्रति प्रार्थना करी के

भगवन्! यह संसारमें, दुःखपीडित हम दास ।

शरणागतहैं आपके, चरननमें विश्वास ॥ ३ ॥

હે ભગવત્ ! આ સંસારમાં દુઃખથી પીડાએલા અમે આપના દાસ છીએ, આપના ચરણોમાં અમારો વિશ્વાસ હોય અમે આપને શરણે આવી છીએ.

ગ્રહિ અનાથકો હાથ અવ, ગુરુવર ! કરહુ સનાથ ।

વિનયયુક્ત બોલન લગે, ઉભય ભક્ત ઇક સાથ ॥ ૪ ॥

હે ગુરુવર ! હવે અમે અનાથોના હાથ પકડી સનાથ કરો. આ રીતે બંને ભક્ત વિનયપૂર્વક એક સાથે બોલ્યા.

સુનત સ્વામી ષટ્પ્રજ્ઞકે, ઊર કરુના અધિકાઈ ।

દીન્હી દીક્ષા ઉભયકોં, મોક્ષદ મંત્ર સુનાઈ ॥ ૫ ॥

તે સાંભળી ષટ્પ્રજ્ઞસ્વામીના હૃદયમાં કરૂણા આવી બંને તેઓએ એ બંને ભક્તોને મોક્ષદાયક મંત્રરાજ્યું શ્રવણ કરાવી દીક્ષા આપી.

ઘક કન્હૈયાદાસ અરુ, ધ્યાનદાસ ધીમંત ।

રખે નામ ડન ઉભયકે, કહન લગે યતિકંત ॥ ૬ ॥

એ બંનેનાં અતુકમે કન્હૈયાદાસ તથા ધ્યાનદાસ એવાં નામ રાખી તેઓને સ્વામીજી કહેવા લાગ્યા જે

ચો.—ભગવત્ સ્મરણ કરહુ ભયહારી, જાતેં સદ્ગતિ શિષ્ય ! તુમ્હારી ।

અસ ગુરુઆજ્ઞા શીશ ચઢાઈ, રટન લગે દોઝ રઘુરાઈ ॥ ૭ ॥

બંને હરનાર ભગવત્ સ્મરણ કરો કે જેથી હું શિષ્યો ! તમારી સદ્ગતિ થશે, આ રીતની ગુરુશ્રીની આજ્ઞાને મસ્તકે ચઢાવી બંને ભક્ત શ્રી રઘુરાજ રામચન્દ્ર પ્રભુનું ભજન કરવા લાગ્યા.

પુનિ યાત્રા સંકલ્પિત દોઝ, યાત્રા હિત નિકસે અવ જોઝ ।

આગેં પુર મેંસાણ નિવાસી, ગુજર સુથારજુ રામવિલાસી ॥ ૮ ॥

તે પછી એ બંને (ધ્યાનદાસજી અને કનૈયાદાસજી) યાત્રાનો સંકલ્પ કરી યાત્રાઅર્થે દૂધરેજથી રવાના થયા. હવે જુઓ, પ્રથમ જે ભેંસાણનામના ગામમાં રામનામના વિલાસી ગુર્જર સુથાર

રામદાસ સુત પિતુ સુઘરામજુ, ડનને યતિવર પ્રતિ નિષ્કામજુ ।

અન્તિમ સમય સ્પૃહા દર્શનકી, પ્રકટ કી હુઈથી નિજ જનકી ॥ ૯ ॥

પિતા સુખશમ અને તેના પુત્ર રામદાસ એ બન્નેએ નિષ્કામવૃત્તિથી અન્તિમસમયે જે દર્શનની ઇચ્છા સ્વામીજી આગળ પ્રકટ કરી હતી તે સુખ્ય પોતાના સેવકની

અભિલાષા વહ પૂર્ન કરનકોં, સત્ય દિશાવન સ્વકીય વચનકોં ।

શોચત શ્રીષ્ટપ્રજ્ઞ યહાંજુ, દસ્યો ભક્તકોં સર્પ વહાંજુ ॥ ૧૦ ॥

એ અભિલાષા પૂર્ણ કરવા માટે અને પોતે આપેલું વચન પાળવા માટે અહીં [દ્વયરેખમાં] શ્રી પદ્મપ્રજ્ઞસ્વામી ભેંસાણુ જવાનો વિચાર કરવા લાગ્યા અને ત્યાં (ભેંસાણુમાં) ભક્ત રામદાસને સર્પ કરાવ્યો.

દોહા—ગુરુ દર્શનકી આશતેં, ઊર અતિશય અકુલાત ।

રામદાસ નિજ તાતકોં, કહત દુઃખમય વાત ॥ ૧૧ ॥

સદ્ગુરુ પદ્મપ્રજ્ઞસ્વામીનાં દર્શનની આશાએ હૃદયમાં અત્યંત અકળાતા રામદાસ પોતાના પિતાને દુઃખયુક્ત વાત કહેવા લાગ્યા જે હે પિતા !

સર્પદંશ યહ દુઃખદ મયોહૈ, તદપિ શાન્તિતેં હૃદય છયોહૈ ।

યહ સંસાર અનિત્ય સુહાવે, પુનિ છિનમંગુર દેહ કહાવે ॥ ૧૨ ॥

આ જે મહત્તે સર્પદંશ થયો છે તે મહાત્મા દુઃખદાયક છે, છતાંએ મહારા હૃદયમાં ગુરુ કૃપાથી શાન્તિ છે. આ સંસાર અનિત્ય (ખોટો) છે અને દેહ ક્ષણભંગુર કહેવાય છે.

કીથી વિનતિ જો ગુરુવરકોં, પાયે અપને વહ અવસરકોં ।

મહદાત્મા વોહૈ વહુ માનિત, ત્યોં સેવક હૈ અનેક અગણિત ॥ ૧૩ ॥

ગુરુવર પદ્મપ્રજ્ઞસ્વામીને જે વિનતિ કરી હતી એ સમયને આપણે પ્રાપ્ત થયા. એ મહાત્મા બહુ માનિત (જેને ઘણાં મનુષ્યો માને એવા) છે અને એમના સેવક પણ અગણિત છે.

અપને પાપી પામર પ્રાની, ઊન પાવન હિય વાત મુલાની ।

કિસ વિધ હમ ગુરુ સ્મરનજુ આવેં, પ્રિય દર્શનતેં સદ્ગતિ પાવે ॥ ૧૪ ॥

આપણે પાપી એવાં પામર પ્રાણી છીએ. એમના પાવન હૃદયમાં આપણી વાત ભુલાઇ ગઈ જણાય છે, અમે ગુરના સ્મરણમાં શી રીતે આવીએ? જે ગુરદર્શન થાય તો સદ્ગતિ પામીએ.

દોહા--સત્ય પ્રેમ ગુરુ ચરનમેં, હૈ નહિ અપના તાત ।

યદિ હોવે તો ક્યોં બને, એસી વિપરીત વાત ॥ ૧૫ ॥

હે પિતાજી ! ગુરચરણમાં આપણો સાચો પ્રેમ નથી, જે સાચો પ્રેમ હોય તો આવી વિપરીત વાત કેમ બને? અર્થાત્ ગુરના સ્મરણમાં આપણે કેમ ન આવીએ?

કેવલ નિજ દુર્ભાગ્યકા, યહી બડા અપરાધ ।

નિશ્ચય મેરે શરીરકા, નાશક હૈ અહિ વાધ ॥ ૧૬ ॥

કેવળ આપણાં પોતાનાંજ દુર્ભાગ્યનો આ અપરાધ છે. સર્પ દંશતું દુઃખ નક્કી મ્હારા શરીરતું નાશક [નાશ કરનાર] છે.

જગત્ પ્રલયકારક પ્રબલ, કાલવદનતેં જાઝ ।

સદન કરોં મેં વાત જો, સ્વાભાવિક ઠહરાઝ ॥ ૧૭ ॥

જગતનો પ્રલય કરનાર પ્રબળ કાળના મુખમાં જઈ હું નિવાસ કરું કે જે વાત સત્પુરુષોએ સ્વાભાવિક ઠેરાવી છે. અર્થાત્ નામ તેનો નાશ છે, જન્મ તેતું મરણ છે. ઇત્યાદિ

ક્યોં કિ યુવક અભિમન્યુસે, મહાવીર કહલાઝ ।

વદન કાલ વિકાલકે, છિનમેં ગયે સમાઝ ॥ ૧૮ ॥

કારણ કે અભિમન્યુ જેવા યુવાન મહાન પરાક્રમી કહેવાઈ વિકાળ કાળના મુખની અંદર એક ક્ષણમાત્રમાં સમાઈ ગયા,

ધીરવીર उनके पिता, थे अर्जुन बलधाम ।

मातुल प्रभु श्रीकृष्णसे, काहु न आये काम ॥ १९ ॥

એમના પિતા ધીરવીર બળવાન બાણાવળી અર્જુન હતા અને મામા શ્રી કૃષ્ણ પ્રભુ સ્વયં હતા, છતાં કોઈએ કામ ન આપ્યા. અર્થાત્ કોઈ અભિમન્યુને કાળના મુખમાંથી છાપવી ન શક્યા.

देख द्रश्य यह खेद सह, कहों तात ! इतना हि ।

मेरे जैसे दीनका, कोउ सहायक नाहि ॥ २० ॥

આ દ્રશ્ય જોઈ હે પિતા ! હું ખેદ સાથે માત્ર એટલું જ કહું છું જે મારા
જેવા દીનનો કોઈ સહાયક નથી

महाकालवश होउँ में, तामें अचरज कोन ? ।

पैं करुनाकर गुरु यदि, आवे अपने भोन ॥ २१ ॥

તો પછી હું મહાકાળને આધીન બનું એમાં કયું આશ્ચર્ય છે ? પરંતુ
કરુણાનિધાન ગુરુ પદપ્રશ્નમહારાજ જે આપણે ઘેર પધારે

तो उनके पदकमलमें, मेरी नति साष्टांग ।

कह कर-कहना गत भयो, रामदासको स्वांग ॥ २२ ॥

તો એમના ચરણકમળમાં મારા સાષ્ટાંગ દંડવત પ્રણામ કરી કહેવું જે
રામદાસનું શરીર ગત થયું.

खो-गुरुकों यह सन्देश हमारा, कहिओ सेवक दीन तुम्हारा ।

निज अधबल अहिदंशित हैंकें, नाम पुनित गुरुका मुख लेकें ॥ २३ ॥

હે પિતા ! ગુરુજીને અમારો આદરો સંદેશો કહેજો જે તમારો દીન સેવક
પોતાનાં પાપને બળે સર્પના દંશવાળો બની અર્થાત્ સર્પથી ડંસાએલો બની
આપ સદ્ગુરુનું નામ મુખથી જપતો જપતો

भया मृत्युवश पुण्यविहीना, तुमने उनकी विनति सुनी ना ।

अंत समय लों दरस न दीन्हा, हमने कलु अपराध जु कीन्हा ॥ २४ ॥

પુણ્ય વિનાનો એ પ્રાણી મૃત્યુવશ થયો, તમે એની વિનતિ ન સાંભળી,
અંતસમય સુધી દર્શન ન આપ્યાં જેથી અમે કંઈ અપરાધ કર્યો હશે.

भाग्य भोग जानी अहिदंशा, समरा नहि उनका दुःखअंशा ।

केवल सद्गुरु स्मरण करतही, सेवक अन्तिम श्वास भरतही ॥ २५ ॥

સર્પદંશને ભોગ્યનો ભોગ બાણી એના દુઃખને અંશમાત્ર સંભાળું નથી,
કેવળ સદ્ગુરુનું સ્મરણ કરતાં કરતાં સેવકે અંતિમશ્વાસ નિર્ગમ કર્યો.

इतनी मेरी अन्तिम विनति, कहना तात ! पुनित गुरुवर प्रति ।

यदि वह सुनि करुनाजु करेगे, तोभी मेरे दुरित जरेगे ॥ २६ ॥

हे पिता ! पवित्र गुरुवर प्रति भारी आटखी अन्तिम विनति अवश्य निवेदन करेगे. जे जे सदगुरु कृपा करेये तो पणु भुहारं सभअ पाप अणी नशे.

होगा श्रेय हमारा आगे, जननी जनक सन कहनजु लागे ।

में हतभागी काल कलेवा, कर न सकयो कलु आपकी सेवा ॥ २७ ॥

अने अविविधभां भुआई कल्याण थरे. वणी रामदास पोताता मातापिता पासे कहेवा लाग्या जे हूँ हतलाग्य कणना कोणी आइय अन्ये, आपनी कंधपणु सेवा करी सकये नथी.

यातें तात ! क्षमा द्रुत दीजें, मो सम ऋणीपें करुना कीजें ।

क्योंकि तुम्हारी करुनाके बल, में ऋणमुक्त बनोंगा यही पल ॥ २८ ॥

भारे हे पिता ! भते क्षमा आपो अने भारा जेवा ऋणी [करुणहार] उपर कृपा करे, कारणु के आपनी कृपाना प्रायस्यथी हूँ अज पणे ऋणमुक्त अनी नईश.

अब गुरुवर पद पंकज ध्याई, मूर्ति मनोहर द्रग पधराई ।

जो है दुर्लभ भक्तजनोंको, गुरुषट्प्रज्ञ परम प्रिय मोको ॥ २९ ॥

हवे गुरुवरना यरखुक्रमणनुं ध्यान वरी, अभनी मनोहर मूर्ति जे आंखभां पधरावी छे के जे भक्तजनोने अति दुर्लभ छे जे गुरु षट्प्रज्ञस्वामी भते परम प्रिय छे.

ओतप्रोत मन उनमें मेरा, वह स्वामी में उनका चेरा ।

अब मोहे नहि काहु बुलाना, त्यों हियमें नहि शोक बढाना ॥ ३० ॥

अभनाभां भाई अन ओतप्रोत अनी गयुं छे, जे स्वामी [भारा प्रणु] छे अने हूँ अभना दास छुं, हवे भते केई ओलावशा नहि, तेभ हृदयभां शोक करेशा नहि.

दो.—अस कहि निज पितु मातकों, रामदास अभिराम ।

तारक सद्गुरु चरनमें, लहत भयउ विश्राम ॥ ३१ ॥

पैतानां भाषापने ऐ प्रभाणु कड़ी राम तरदे धृतिवाणा रामदास तारक
[तारनार] ऐवा सद्गुरुना यरणुमां ध्यानद्वारा विश्रान्त लेवा लाग्या.

रजनीके प्रारंभको, समय यही सुखमूल ।

दुग्धरेजमें स्वामीकों, भयो स्वप्न प्रतिकूल ॥ ३२ ॥

ऐ समय रात्रिना प्रारंभनो हुतो अने ते सुषभूषण छतां दुग्धरेजमां स्वामी
पद्मप्रभमहाराजने प्रतिकूल (विपरीत) स्वप्न थयुं.

रामदासके वदनको, आर्तनाद सुनि आप ।

दयासिन्धु जाग्रत भये, देखि दास संताप ॥ ३३ ॥

तेमां रामदासना सुषनो आर्तनाद [हीन अवाज] सांखणी दयानासागर
समान पोते जग्री उठ्या अने सेवकने संताप थतो जेध.

त्वरित जगाये बन्धुकों, लब्धरामके संग ।

कहत भये वह उभयकों, यति निज स्वप्न प्रसंग ॥ ३४ ॥

तुरत शिष्य लब्धराम सहित पैताना अन्धु अमरप्रसादणने जगाया ऐ
अन्नेने स्वाभीष्ट पैताना स्वप्ननो प्रसंग कहेवा लाग्या,

संबोधी पुनि शिष्यकों, बोले श्रीयतिराइ ।

सेवा आश्रमकी सुभग, करना ध्यान लगाइ ॥ ३५ ॥

अने पछी पैताना शिष्यने संबोधी स्वाभीष्ट पोल्या जे हे लब्धराम !
आ आश्रमनी सारी रीते ध्यान दध सेवा करजे.

आर्त भक्त इक प्रिय अति, उनके रक्षण काज ।

विचरत हों भेंसाण प्रति, अमरदास सह आज ॥ ३६ ॥

भूहारे ऐक प्रिय भक्त अत्यंत दुःखी छे तेनी रक्षा करवा भाटे छुं अम-
रदासणने साथे लध आजेज बेसाणु जठि छुं.

यों कह कर भेंसाण प्रति, सत्वर कियो प्रयान ।

दिन त्रयमें वहँ पहुचकें, धरन लगे गुरु ध्यान ॥ ३७ ॥

आरुखुं कही तुरत खेसाखु गाभ प्रति प्रयाखु कथुं अने प्रभुसभरखु करता करता त्रिज दिवसना सवारभां त्यां पहुँच्या.

चो.—रामदासको स्वरूप सुचिन्तन, करत करत शोचत यतिवर मन ।
दो दिन याबिध बीत गयेऊ, दिन तृतीयको प्रात भयेऊ ॥ ३८ ॥

अह्रीं रामदासे स्वरूपनुं चिन्तन अने गुड पदप्रशस्वामी सप्यधी मनभां विचार करतां जे दिवस विताव्या, त्रीज दिवसनुं प्रभात थयुं त्यां

पञ्च भूत आत्मक तनु त्यागा, रामदास बहुरि नहि जागा ।
मातपिता उनके थे ज्ञानी, भगवद्भक्ति जिन्है उर ठानी ॥ ३९ ॥

पञ्चभूतात्मक देहुनो त्याग कर्यो, रामदास इरी जाग्या नहि. शाश्वत निदाने प्राप्त थया. जेमनां मातपिता ज्ञानी हुतां, जेज्याजे हृदयभां भगवद्भक्तिने स्थान आय्युं हुतुं.

मनमें शोचत है वह दोऊ, भुगत भावि जगमें सब कोऊ ।
श्रीहरिकी यह माया सोहै, पुत्र धनादि पदारथ जो है ॥ ४० ॥

जे जन्ते मनभां विचारवा जाग्यां जे जगत्भां सर्व कोछ भावि लागवे छ. पुत्र धन आदि जे पदार्थो छ ते सर्व श्री हरिनी माया छ.

जो कलु सुखके साधन पावें, वो सब श्रीहरिके हि कहावे ।
उनकी इच्छातें सब प्राणी, भोग भुगतहै आत्मिक जानी ॥ ४१ ॥

जगत्भां जे कंठ सुजनां साधन छ ते सर्व श्रीहरिनां कहेवाय छ. जेमनी इच्छाथी प्राणीमात्र जे सुजसाधन-लोगने लागवे छ.

यह सुतभी श्रीहरिने दीना, पुनि उनने निज सन ले लीना ।
काहे शोच करें हम तामें, प्रभु सामर्थ्य प्रकट है जामें ॥ ४२ ॥

आ पुत्र पणु श्री हरिजे आप्यो हुतो, पाछा जेमणु पोतापासे जेथी लीधो तेभां जमे शाभाटे शोक करीजे ? जे कार्यभां प्रभुनुं सामर्थ्य प्रसिद्ध छ तेभां आपणो कंठ उपाय नथी.

जो वस्तु प्रभुकी ठहरानी, उनकों निज सुखसाधन जानी ।
जो मनुजात ममत्व करत है, वो केवल पापी ठहरत है ॥ ४३ ॥

જે વસ્તુ પ્રભુની હરી છે તેને પોતાનાં સુખનું સાધન બાણી જે મનુષ્ય મમત્વ [મારાપણું] સમજે છે તે કેવળ પાપી હરે છે.

યાતેં અવ તજિ સકલ વિચારા, કરન યોગ્ય અન્તિમ આચારા ।
ઉચિત ન શોચ ભાવિકે આગેં, સ્નેહી કુટુમ્બ બુલાવન લાગે ॥ ૪૪ ॥

એટલા માટે હવે સર્વ વિચારોને તથા અન્તિમ ક્રિયા કરવી ઘટે છે. ભાવિ આગળ શોક કરવો યોગ્ય નથી. એમ કહી સ્નેહી તથા કુટુમ્બીઓને બોલાવવા એક જણ રવાના થયો.

આયે સવ-શવકોંજુ ઉઠાઈ, રામ નામ ધુન ગહન લગાઈ ।
ચલે સ્મશાન પ્રતિ સવ મૈયા, પહુચે નિકટ રટત રઘુરૈયા ॥ ૪૫ ॥

સર્વ કુટુમ્બીજનો તથા સ્નેહીઓ આવ્યા અને રામદાસના શબને ઉપાડી રામનામની ગંભીર ધુન લગાવી સ્મશાન પ્રતિ ચાલ્યા. આ રીતે સર્વ જનો રામનું ચરણ કરતા સ્મશાન નજીક આવી પહોંચ્યા ત્યાં

યતિયુગ આન લગે પુર ઔરા, દેખત મયડ મૃતક ઉસ ઠોરા ।
પૂછન લાગે યહ શવ કિનકા?, નામ કોનસા હૈ પ્રિય ઇનકા? ॥ ૪૬ ॥

પદ્મપ્રજાસ્વામી તથા અમરદાસજી મહારાજ ગામ તરફ આવતા હતા તેઓએ એ સ્થળે મડદાને જોયું અને સ્વામીજી ત્યાં હાજર રહેલા માણસોને પૂછવા લાગ્યા જે આ શબ કોનું છે? અને એનું નામ શું છે?

રામદાસકા તન યદિ હોવે, ધરહુ ધરની તો મુખ હમ જોવેં ।
અસ દયાર્દ્ર બાની સુનતેહી, ધરત મયે ધરની શવ-દેહી ॥ ૪૭ ॥

જો કદિ આ રામદાસનું શરીર હોય તો તેને પૃથ્વી ઉપર મૂકો એટલે અમે એમનું સુખ જોઈએ. આ રીતની દયાથી ભીંજાએલી વાણી શ્રવણ કરતાંજ ઉપાડનાર મનુષ્યોએ શબને પૃથ્વીપર મૂક્યું.

દોહા-રામદાસકે તાત વહૈં, આયે જ્ઞટપટ દોરિ ।

જ્યોં નિર્ધન-તરુ કામ સન, દોરત જોર નિચોરિ ॥ ૪૮ ॥

રામદાસના પિતા સુખરામ તુરત ત્યાં દોડી આવ્યા, જેમ નિર્ધન મનુષ્ય કષ્ટપૃથ્થ પાસે પોતાનામાં જેટલું જેર હોય તેટલા જેરથી દોડી બધ

त्यों सुखराम यतीशके, चरन परे द्रुत आइ ।

सुतने जो गुरुप्रति कही, सो सब दीन्ही सुनाइ ॥ ४९ ॥

तेम सुखराम स्वामीलता यरखुभां ओकदम आवी पद्या अने पोताना
पुत्रे गुइने कहेवानी जे वात कही ते सर्व तेमखे स्वामील पासे निवेदन करी.

सुनत स्वामी षट्प्रज्ञके, उर करुना अधिकाइ ।

कहन लगे निज बन्धुकों, दिव्य स्वरूप दरसाइ ॥ ५० ॥

जे सांभगतांज स्वामी षट्प्रज्ञमहाराजना हृदयभां कइलु वृद्धि पाभी, तेआ
पोताना अन्धु अमरदासजने पोताखुं दिव्य स्वरूप देखाडी कहेवा लाग्या जे

अमरदास ! तुम करहु द्रुत, दुग्धरेज प्रति गोम ।

मेरे आशीर्वाद वहँ, डारहु सबके श्रोन ॥ ५१ ॥

हे अमरप्रसाद ! तमे तुरत दुग्धरेज तरई प्रयाणु करी अने त्यां जछ सर्वने
भारा आशीर्वाद कहे।

अपने यादव सद्गुरु, स्थापित संस्था जान ।

लब्धराम आदिकनकों, कहेमा-रखेजु ध्यान ॥ ५२ ॥

आपणु सद्गुरु यादवस्वामीजे स्थापेली संस्था जखु लब्धराम आदि
सहुने कहेजे जे जे संस्थानी अराअर संसाध राखे.

उनके सह तुम भी सदा, भजिकें श्रीभगवान ।

व्यतीत करोगे आयुकों, जग असार यह जान ॥ ५३ ॥

लब्धरामनी साथे तमे पणु श्री राम-प्रभुनुं लज्जत करी आ संसारने
असार समल अवशेष आयुष्य विताने.

कर निवास गुरुपीठमें, सदा विरचि सत्संग ।

जीवन अतिही शान्तिमय, उचित बिताना अंग ! ॥ ५४ ॥

हे अन्धु ! यावज्जीवन गुरुपीठभां निवास करी निरन्तर सत्संगभां अत्यंत
शान्तिमय योग्य रीते तभारे जिवनने व्यतीत करवानुं छे.

चो.—में मेरा आयुष इन काजा, अर्पित हों सुमिरी रघुराजा ।
रामदासने तजि जग सारा, स्मरण किया प्राणान्त हमारा ॥ ५५ ॥

श्रीरामचन्द्र भगवान्तुं स्मरण करी हुं आ लक्ष्मणे अर्थे भाईं आयुष्य
अर्पण करे छुं. रामदासे जगतना समग्र पदार्थिने छोडी प्राण विसर्जन पर्यन्त
अभाईं स्मरण करुं छे,

भक्तकी इच्छा पूर्ण करनकों, गोप्य पदार्थ न कलु संतनकों ।
यातें अब आयुष मम जो है, रामदास हित अर्पित सो है ॥ ५६ ॥

लक्ष्मणी इच्छा पूर्ण करवा भाटे सत्पुरुषाने क'छ गोप्य [छुपावी राखवा योग्य]
छेन नहि. भाटे हुवे भाईं के आयुष्य छे ते रामदास अर्थे अर्पण करायेलुं छे.

अस परमार्थपरायण ज्ञानी, दयामूर्ति यतिकी सुनि बानी ।
पाये सब आश्चर्य महदजु, कहत परस्पर है गद्गद्जु ॥ ५७ ॥

आ रीते परमार्थ परायण, ज्ञानी अने ध्याननी साक्षात् भूर्ति स्वाभीषट्प्रज्ञ-
महाराजनां वयन सांभली सर्व जेना महुान् आश्चर्य पाभ्यां अने गद्गद् करे
अेक भीजने (परस्पर) कहेवा लाग्या जे

ऐसे सज्जन भक्त सहायक, सबकों है गुरु करिबे लायक ।
जातें लोक उभयतें प्रानी, पावे शुभ कल्याणकी खानी ॥ ५८ ॥

लक्ष्मणे सहायता आपनार आवा सत्पुरुष सहुंअे गुरु करवा योग्य छे. जे आवा
सत्पुरुष होय तो भक्त्य आ लोक अने परलोक अन्तेमां कल्याणने प्राप्त करे छे.

या विध आपसमें जन बोलत, अमरदास अब निज हिय खोलत ।
वह षट्प्रज्ञस्वामीकों सविनय, कहत भयउ-होहु प्रभुको जय ॥ ५९ ॥

आ रीते भक्त्यो परस्पर ओसता हुता. हुवे अमरदासए महाराज पोताहुं
दृश्य ओसे छे अर्थात् दृश्यमां रहेली वात प्रकाशे छे. तेओ षट्प्रज्ञस्वामीने
विनयपूर्वक कहेवा लाग्या जे आपनो जय हो.

यह अवनीमें अधम अमित है, आप जीवन उन तारन हित है ।
यातें तुम इच्छा अनुसार, करहु शिष्यको प्रभु ! उच्चार ॥ ६० ॥

આ દુનિયામાં માપી ન શકાય તેટલા અધમ મનુષ્યો છે તેનો ઉદ્ધાર કરવા માટે આપનું જીવન છે, માટે હું પ્રભુ ! આપ આપની ઇચ્છાનુસાર શિષ્યોનો ઉદ્ધાર કરો.

ભોગદુ આયુષ આપ અશેષા, વિચરદુ-ચિન્તા ધરદુ ન લેશા ।
અસ કહી સ્વામીકી આજ્ઞા લીનહી, દેર તિનક યહ બેર ન કીનહી ॥૬૧॥

આપ સંપૂર્ણ આયુષ્ય ભોગવો, પધારો, લેશ પણ ચિન્તા ન કરો. આમ કહી જરા પણ વિલંબ કર્યા વિના સ્વામીજીની આજ્ઞા મેળવી

તુલસીદલ સહ જલ કર લીનહો, શુદ્ધ હૃદય સંકલ્પજુ કીનહો ।
મેં મેરા જો આયુષ હૈ સબ, રામદાસહિત અર્પત હોં અબ ॥ ૬૨ ॥

તુલસીદલ [તુલસીપત્ર] સહિત પાણી હાથમાં લીધું અને શુદ્ધ હૃદયથી સંકલ્પ કર્યો જે હું માફ સમગ્ર આયુષ્ય અત્યારે રામદાસ અર્થે અર્પણ કરું છું.

દોહા-ભક્તિવશ અસ બોલિકેં, રામદાસ મુખ ફારિ ।

અમરદાસને આપકો, આયુર્જલ દિય ડારિ ॥ ૬૩ ॥

ભક્તની ભક્તિને આધીન બની અમરદાસમહારાજે ઉપર પ્રભાણે વચનો ઉચ્ચારી રામદાસના મુખમાં પોતાનું આયુષ્યપૂર્ણ જલ રેડી દીધું.

મુખમેં જલ ગિરતેહિ વહ, હૈ સજીવ રટ રામ ।

પૂજ્ય યતીયુગ ચરનમેં, પર્યો જાનિ સુખધામ ॥ ૬૪ ॥

મુખમાં જલ પડતાંજ એ રામદાસ સજીવન થયા અને રામનું રટણ કરતા પૂજ્ય અને સુખના લાભરૂપ બનને યતીઓના ચરણમાં પડ્યા.

મૃતકસજીવનકો મહા, દ્રશ્ય અનુપમ લેખિ ।

જનતાને આશ્ચર્યમય, ધન્ય ઘટિ પલ લેખિ ॥ ૬૫ ॥

મૃતક [મરેલ] સજીવન થયાનું આ મહાન અને અનુપમ દ્રશ્ય (દેખાવ) જોઈ આશ્ચર્યમય જનસમૂહે ઘડી તથા પત્ર વગેરે ધન્ય લેખ્યાં.

સકલ સ્વામી ષટ્પ્રજાકે, ચરન પરે સાનન્દ ।

રામદાસ સહ ગ્રામમેં, વિચરે પુનિ જનવૃન્દ ॥ ૬૬ ॥

सर्वं मनुष्ये आनन्दं पूर्वकं षट्प्रज्ञस्वाभीता व्यरुमां पञ्चा अने रामदास सहित मनुष्येना समुदाय गाम तरङ्ग यादी निकल्यो.

मात पिता अरु आप्त जन, रामदासके मित्र ।

आनन्द उत्सव करत अरु, पूजत सुगुरु पवित्र ॥ ६७ ॥

रामदासनां माता पिता हितेच्छु तथा मित्रवर्ग आनन्द उत्सव करवा लाग्या अने पवित्र ओवा सहयुग् षट्प्रज्ञमहाराजनु पूजन करवा लाग्या.

यही समय षट्प्रज्ञने, आमंत्रित जन संत ।

पावन गिरि गिरनारतें, आई चढे अनंत ॥ ६८ ॥

आ समये षट्प्रज्ञस्वाभीजे आमंत्रण करी ओलावेला अनंत संतजनो पवित्र गिरनार पर्वत आदिधी अही पधार्या.

बो.-करत भयउ वह सब प्रभुकीर्तन, हरिचर्चा अतिही प्रभुदितमन ।

यह समाजके मध्य यतीश्वर, जिमि तारागन बिच सुधाकर ॥ ६९ ॥

जे सर्व अत्यंत आनंदयुक्त मनथी हरिचर्चा तथा प्रभुकीर्तन करवा लाग्या. आ संत समाजनी मध्ये षट्प्रज्ञस्वाभी जेम तारागणुमां अन्द शोषे तेम शोषता हुता.

उनप्रति करकें विनय बहोरी, अमरदास बोले कर जोरी ।

सदुपदेश करहु अब मो हित, है मेरो प्रभु चरननमें चित्त ॥ ७० ॥

अमना प्रति अहुण विनयपूर्वक हाथ जोडी अमरदासल ओल्या जे हुवे भने सदुपदेश आपो. भाई चित्त आपना व्यरुमां छे.

याविध प्रिय परमारथ सानी, अमरदासकी सुनिकें बानी ।

बोले श्रीषट्प्रज्ञ यतीश्वर, हो स्वरूपमें मग्न सहोदर ! ॥ ७१ ॥

आ रीते प्रिय लागे अवी अने परमार्थधी परिपूर्ण अमरदासलनी वाणी सांभली श्री षट्प्रज्ञस्वाभी ओल्या जे छे अन्धु ! तमे स्वप्नमां निमग्न अने

तुम ज्ञानी-नहि कलु अनजाना, प्रश्न अन्य प्राणीहित ठाना ।

सत्संगकी वृद्धि हित उत्तर, देन चहों सुनु अयि तापसवर ॥ ७२ ॥

તમે જ્ઞાની છો, તમારાથી કંઈ અજાણ્યું નથી, તમેએ અન્ય પ્રાણીઓનાં હૃદય માટે પ્રશ્ન કરેલ છે. હું તપસ્વીઓમાં શ્રેષ્ઠ બનું અમરદાસ ! સત્સંગની વૃદ્ધિ માટે હું તમારાં પ્રશ્નનો ઉત્તર આપવા ઇચ્છું છું,

નાંહી તુમ यह स्थूलशरीरा, नांही तुम इन्द्रिय मतिधीरा ।

अन्न प्राण मन अरु विज्ञाना, कोश बहुरि आनन्दमय जाना ॥ ७३ ॥

આ સ્થૂલ શરીર તમે નથી, તેમ હું વૈયક્ષણી મતિવાળા બનું ! પાંચ જ્ઞાનેન્દ્રિયોને પાંચ કર્મેન્દ્રિય પણ તમે નથી. અન્નમય, પ્રાણમય, મનોમય, વિજ્ઞાનમય અને આનન્દમય એ રીતે પાંચ કોશ પણ તમે નથી,

तुम्ही कोश पञ्चकतें पर हो, शुद्ध बुद्ध अरु मुक्त प्रवर हो ।

ह प्रपञ्च सब तुममें कल्पित, अधिष्ठान तुम हो उनके नित ॥ ७४ ॥

એ પાંચ કોશથી તમે પર [જુદા] છો, તમે શુદ્ધ છો, બુદ્ધ [જ્ઞાનસ્વરૂપ] , મુક્ત છો અને પ્રવર [સર્વોત્કૃષ્ટ] છો, આ જગત્ આદિ સર્વ પ્રપંચ તમારા રૂપમાં કલ્પિત છે, એ સર્વના તમે અધિષ્ઠાન છો.

कलु कर्तव्य न शेष तुम्हारा, है निश्चय यह बन्धु हमारा ।

आल्यावस्थातें बहुतेरी, सेवा तुम्हने कीन्ही मेरी ॥ ७५ ॥

તમારે કાંઈ કર્તવ્ય બાકી નથી, હું બનું ! એવો અમારો નિશ્ચય છે. તમે આલ્યાવસ્થાથી આજ પર્યન્ત મારી ઘણીજ સેવા કરી છે.

अपकृत हों लखि प्रेम अनुप में, लीन होहु अब आत्मस्वरूपमें ।

नि अस श्रीषट्प्रज्ञकी बानी, अमरदास पाये मुदखानी ॥ ७६ ॥

તમારો એ અનુપમ પ્રેમ જોઈ હું ઉપકૃત થયો છું અર્થાત્ તમારો મહારાજ ઉપકાર છે. હવે તમે આત્મસ્વરૂપ [સ્વસ્વરૂપ] માં લીન થાઓ. આ રીતે, ષટ્પ્રજ્ઞમહારાજની વાણી શ્રવણ કરી અમરદાસજી આનન્દને પ્રાપ્ત થયા.

हेहा—अमरदास महाराज प्रति, अतिशय भक्तिमान ।

अरत भये कलु प्रार्थना, द्वय जन बुद्धिनिधान ॥ ७७ ॥

આ સમયે અમરદાસ મહારાજ પ્રતિ અતિશય ભક્તિભાવવાળા બુદ્ધિશાળી મનુષ્યો પ્રાર્થના કરવા લાગ્યા જે—

आये हम तुम शरनमें, जन्ममरन भयहारि,
दीक्षा देहु दयानिधि!, भक्तनके हितकारि ॥ ७८ ॥

अमे आपने शरणे आया छीअ. तो लक्ष्मीदास' हित करनार छे दयानिधि!
जन्म मरणनो लय हरनारी दीक्षा अमेने आपो.

अमरदासने उभयके, सुने बचन सुखकार ।
स्वामीश्रीषट्प्रज्ञकी, आज्ञाके अनुसार ॥ ७९ ॥

अमरदास महाराजे अे अन्तेनां सुअकारक वचन श्रवण करी श्री षट्प्रज्ञ-
स्वामीनी आज्ञानुसार

दीन्ही दिक्षा दोउकों, विरद संतको जान ।
लक्ष्मीदास-बेलुजिवी, उनकों दिय अभिधान ॥ ८० ॥

संतनु' विरद जहूँ अेउने दिक्षा आपी अने अे अन्तेने लक्ष्मीदास तथा
बेलुजिवीराम अेवां नाम आप्यां.

कहा बहुरि उन उभयकों, सेवहु तुम श्रीराम ।
आश्रमकी सेवा करहु, धरहु अनुपम धाम ॥ ८१ ॥

वणी अे अन्तेने कहुं जे श्री रामचन्द्र प्रभुनी सेवा करजे अने आश्रमनी
पणु सेवा करजे.

अस कही सबके द्रग निकट, प्राणायाम चढाइ ।
प्राणवायुकों वश कियो, विदेह मुक्ति पाइ ॥ ८२ ॥

अमरदासल महाराजे अे प्रभाणु कही सहुनी नजर आगण प्राणायाम
बढावी प्राणवायुने वश क्यो अने विदेह मुक्तिने प्राप्त करी.

अन्त देह प्रारब्धको, भयो आत्म अनुराग ।
स्थूल ओर सूक्ष्मादि वह, तनको कीन्हो त्याग ॥ ८३ ॥

पोतानी ध्येछा प्रभाणु देहुनां प्रारब्धनो अंत थयो अने स्थूल तथा
सूक्ष्म आदि शरीरनो अमरदास महाराजे त्याग क्यो.

ચો.—યહી સમય સંતનકો વૃન્દજુ, લહત ભયડ પ્રિય ભજનાનન્દજુ ।
યાતેં યતિવરને વહ મુદમર, અમરદાસકોં દિય નામાન્તર ॥૮૪॥

આ સમયે સંતોનો સમુદાય પ્રિય એવો ભજનનો આનંદ લેવા લાગ્યા,
જેથી સ્વામી ષટ્પ્રજ્ઞમહારાજે આનંદપૂર્વક અમરદાસજીને “ભજનાનન્દ” એવું
નામાન્તર [બીજું નામ] આપ્યું.

ભગવન્નામસ્મરણ તદન્તર, ધૂન પ્રણવકી લગાઈ પ્લુત સ્વર ।
સર્વ મહાત્મા મિલ દે કરકોં, સમાધિસ્થ કિય સંત અમરકોં ॥૮૫॥

ત્યારપછી પ્રભુના નામનું સ્મરણ કરી પ્લુત [ઉંચા] સ્વરથી પ્રણવ [ઝંકાર]
ની ધૂન કરી સર્વ મહાત્માઓએ સ્વહસ્તે સંત અમરદાસજીને સમાધિસ્થ કર્યા.

દ્વાદશ દિન કિય વહ્ પ્રમુકીર્તન, ભોજન આદિ ક્રિયાઝલિ અર્પન ।
કર સમાપ્ત ષટ્પ્રજ્ઞ યતીશ્વર, સંત સમૂહ સહ આયે નિજ ઘર ॥૮૬॥

એ સમાધિ પાસે બારદિવસ પર્યન્ત પ્રભુકીર્તન કર્યાં અને ભોજન આદિ
ક્રિયા નિમિત્ત જે કાંઈ પુણ્ય થયું તે હાથમાં જળલઘ્ન ભજનાનન્દજીને અર્પણ કર્યું.
આ રીતે સર્વ કાર્યનો સમાપ્ત કરી ભેંસાણીથી શ્રી ષટ્પ્રજ્ઞસ્વામી સંત સમુદાય
સાથે દ્વિચરણ પધાર્યા. આ ભેંસાણીને મેસવાણી પણ કહેવામાં આવે છે અને મે
સવાણીયા સાધુઓનું આ ગુરુસ્થાન છે અર્થાત્ મેસવાણીયા સાધુઓના પૂજ્ય
આચાર્ય શ્રી અમરદાસજીમહારાજ છે. અમરદાસજીમહારાજના પ્રધાન શિષ્ય શ્રી
લક્ષ્મીદાસજીમહારાજ થયા અને બીજાશિષ્ય શ્રી વેલુછવીરામ નામનાં હતાં એમણે
અનેક ભજન ઘોળ વિગેરે પદો બનાવ્યાં છે કે જેના નામાચરણમાં વિલુછવી-
ભજનાનન્દની ચેલી એમ છાપ છે. માટે મેસવાણીયા સાધુઓએ ભેસવાણી [મેસવાણી]
માં જઈ અમરસ્વામીની સમાધિનાં દર્શન કરવાં જોઈએ અને પોતાની શક્તિ પ્રમાણે
જીર્ણોદ્ધાર પણ એ સંસ્થાનો કરવો જોઈએ. કાલધર્મને પામી અત્યારે એ સંસ્થા બહુજ
પશ્ચાત્ પડી ગયેલી છે. માટે મેસવાણીયામહાત્માઓએ તેનો જીર્ણોદ્ધાર જરૂર
કરવો જોઈએ.

શ્રીરઘુવર શ્રીમાધવજુ, ગુરુપ્રસાદકોં પાડે ।

મરે મયૂખ સમાપ્તિ યહ, મુદમંગલતેં છાડે ॥

॥ ઇતિ શ્રીમદ્વેદાન્તતીર્થપણ્ડિતમાયારામસંગ્રહીત

શ્રીસત્પુરુષચરિત્રપ્રકાશે સેવકોપદેશ

વર્ણનનામ ચતુર્વિંશતિતમો મયૂખઃ

॥ શ્રી ગણેશાય નમઃ ॥

અથ પચ્ચવિંશતિતમો મયૂલ:

દોહા—સત્સંગતિકો લાભ વહૈ, લેત દેત સવ સંત ।

યતિવર અતિ આનંદતે, ભજત સદા ભગવંત ॥ ૧ ॥

દુધરેજમાં સર્વ સંતજનો પરપ્રજામહારાજના સત્સંગનો લાભ લેતા હતા. સ્વામીપરપ્રજામહારાજ પણ બહુજ આનંદથી ભગવાનનું ભજન કરતા હતા.

ચો.—એક સમય શ્રીકચ્છનરેશ્વર, રાઓશ્રી દેશલકે અન્તર ।

દ્રુવ સંકલ્પ કરેં ઇક મળ્ડપ, પુનિ દ્રઢ નિશ્ચયતેં યાદવ નૃપ ॥૨॥

એક સમયે શ્રીકચ્છદેશના મહારાજ રાઓશ્રી દેશળના અન્તઃકરણમાં “એક મંડપ કરીએ” એવો સંકલ્પ થયો. તે પછી એ નિશ્ચય બ્યારે દ્રઢ થયો ત્યારે યાદવકુળમાં ઉત્પન્ન થયેલ એ મહારાજાએ

સકલ પ્રતાપી મહાત્મા જનકોં, લિખત ભયડ કુંકુમપત્રનકોં ।

પત્રી એસી ઇક કુંકુમ છાઈ, દુઘ્ધરેજ સ્વામીપેં આઈ ॥ ૩ ॥

પ્રતાપશાળી સર્વ મહાત્મા પુરુષોને કુંકુમપત્રિકા લખી મોકલાવી. એવી એક કુંકુમપત્રિકા દુધરેજ સ્વામીજી ઉપર પણ આવી.

સ્વામીજીને કિયજુ વિચારા, જર્જરીભૂત શરીર હમારા ।

લબ્ધરામ સેવામેં રહૈવે, માળસાબકોં મિજવા દેવેં ॥ ૪ ॥

સ્વામીજીએ વિચાર કર્યો જે માફ શરીર હવે વૃદ્ધાવસ્થાને લીધે જર્જરી-ભૂત બની ગયું છે અને શિષ્ય લબ્ધરામ અમારી સેવામાં રહે છે. માટે ભાણસાહેબને કચ્છમાં મોકલીએ.

ક્યોંકિ હમ જા સકતે નાંહી, સમાચાર મેજેં વારાહી ।

અસ વિચારિ ઇક સંત બુલાયા, ઉનકોં નિજ આદેશ સુનાયા ॥૫॥

કારણકે હું તો જઈ શકું તેમ નથી. માટે વારાહી ગામે સમાચાર મોકલીએ. આ રીતનો વિચાર કરી સ્વામીજીએ એક સાધુને બોલાવ્યા અને તેને પોતાની આજ્ઞા સંભળાવી.

दोहा—वेगि जाहु वाराही तुम, भाणसावकी पास ।

कहहु स्वामीके हृदय है, आप मिलनकी आश ॥ ६ ॥

तबे तुरत वाराही लाजुसाहेब पासे जाये। अने कहे के स्वाभीछता हृदयमां आपने भणवानी छुछा छे।

आज्ञा श्रीषट्प्रज्ञकी, सुनी चल्यो वह संत ।

वाराहीपुर पहुचकें, भजि मुख श्रीभगवंत ॥ ७ ॥

श्रीषट्प्रज्ञमहाराजनी आज्ञा अवलु उरी अ संत आदी नीकल्या अने वाराही गामे पहुँच्यो,

मिल्यो भाणसाहेबकों, दिय सन्देश सुनाइ ।

गुरुदर्शन हित भाण उर, आतुरता अधिकाइ ॥ ८ ॥

लाजुसाहेबने भय्यो अने तेभने स्वाभीछता सन्देश संलग्ग्यो। लाजु-साहेबछता हृदयमां स्वाभिछता दर्शन भाटे आतुरता थर।

दुग्धरेज प्रति गँवनको, किय हिय द्रढ संकल्प ।

बन्धुकोंभी सह गमनकी, इच्छा भई अनल्प ॥ ९ ॥

अने तेओओ दुग्धरेज जवा द्रढ संकल्प कर्यो, ओभना लाछ कानदासनी पक्ष साथे आववा महान् छिछा थर।

कहन लगे वह भ्रातकों, मेंभी चलौं तुम संग ।

स्वामीश्री षट्प्रज्ञको, पाओं दर्श प्रसंग ॥ १० ॥

तेओ पोताना लाछने कहेवा लाग्यो जे हुं पक्ष तभारी साथे आलुं अने स्वाभीश्री षट्प्रज्ञमहाराजनां दर्शनने प्रसंग पाबुं।

इतनी मेरी याचना, आप होहु अनुकूल ।

क्योंकि भक्तहित है सदा, संत दरस सुखमूल ॥ ११ ॥

भारी आदली याचना (मागणी) छे भाटे आप अनुकूल थाओ, कारखुके संतपुत्रनां दर्शन अनुज्यने भाटे सुजनां भूणइय छे।

सविनय बन्धुके बचन, सुनि शुभ आज्ञा दीन्ह ।

शकट सँवारी संत सह, त्वरित प्रयान जु कीन्ह ॥ १२ ॥

બનુનાં આવાં સવિનય વચન શ્રવણ કરી ભાણસાહેબે તેઓને સાથે આવવાની આજ્ઞા આપી. ગાડી તૈયાર કરી. સર્વ આવેલ સાધુની સાથે તુરત દ્વંદ્વરેજ તરફ પધાર્યા.

**ચો.-કાનદાસ અરુ કુંવરબાઈ, અન્ય સંતમળડલી સુખદાઈ ।
ભાણ લેઈ નિજ સંગ સિધારે, પ્રેમ સહિત દુધરેજ પધારે ॥ ૧૩ ॥**

મહારાજશ્રી કાનદાસજી, કુંવરબાઈ (કાનદાસજીનાં ધર્મપત્ની) તથા સુખ-દાઈક સંતમંડલી સાથે લઈ ભાણસાહેબ રવાના થયા અને પ્રેમપૂર્વક દ્વંદ્વરેજ પધાર્યા.

**ગુરુ ષટ્પ્રજ્ઞસ્વામી સુખદાતા, લબ્ધરામજી જો ગુરુ ભ્રાતા ।
ભાણદાસજી મિલે ઉભયકોં, કો વરને અન્યોન્ય વિનયકોં ॥૧૪॥**

સુખને આપવાવાળા ગુરુ ષટ્પ્રજ્ઞસ્વામી તથા ગુરુભાઈ લબ્ધરામજી એ બન્નેને ભાણસાહેબ મળ્યા. આ વખતે એકબીજાએ પરસ્પર દર્શાવેલ વિનયનું કોણ વર્ણન કરી શકે ?

**દો દિન સબ આનંદમેં ઢોલે, તદનન્તર સ્વામીજી બોલે ।
ભાણસાબ ! યહ રાઓશ્રીકી, કુંકુમપત્રી આઈ નીકી ॥ ૧૫ ॥**

બે દિવસ સર્વ સંતો ભાણસાહેબના આગમનથી આનન્દમાં રહ્યા. ત્યારપછી સ્વામીષટ્પ્રજ્ઞમહારાજ બોલ્યા જે હું ભાણસાહેબ ! આ રાઓશ્રીની સુંદર કુંકુમપત્રિકા આવી છે.

**ભુજનગરીમેં ભૂપ સયાના, શ્રીરામમળડપ રચત સુહાના ।
વૃદ્ધ શરીર ભયા હૈ મેરા, લબ્ધરામ સેવામેં ઠેરા ॥ ૧૬ ॥**

ભુજનગરીમાં ત્યાંના મહારાજ સુશોભિત શ્રી રામમંડપ કરે છે. માફ શરીર વૃદ્ધ થયું છે અને લબ્ધરામ મારી સેવામાં રોકાયા છે.

**યાતેં તુમ ભુજ કરહુ પયાના, નિર્ગુન બ્રહ્મકા કરહુ ધ્યાના ।
કયોંકિ કૃપા उनकी તુમપેં હૈ, વોહિ વિજય સબ સ્થલપેં દૈ હૈ ॥૧૭॥**

માટે તમે કચ્છભુજ પ્રયાણ કરો અને નિર્ગુણ બ્રહ્મનું ધ્યાન કરજો, કારણ કે એ નિર્ગુણ બ્રહ્મની તમારા ઉપર કૃપા છે, એજ સર્વસ્થળે તમોને વિજય આપશે.

**અસ ગુરુ વચન અમીય છયેઝ, ભાણસાબ સુની કહત મયેઝ ।
જૈ હોં મેં ગુરુ આજ્ઞા પાઈ, સંતમંડલી સંગ સુહાઈ ॥ ૧૮ ॥**

આ રીતે અમૃત ભરેલાં ગુફનાં વચનો શ્રવણ કરી ભાણુસાહેબ કહેવા લાગ્યા જે આપની આજ્ઞા છે તે હું સંતમંડલી સહિત સુખેથી ત્યાં જઈ છું.

અર્ધશતકકી સંખ્યા જાકી, સેવત સર્વ રઘુવર છબિ બાંકી ।

ચલત ચલત પહુચે મુજ ગ્રામા, કિય સત્કૃતિ નૃપને અભિરામા ॥૧૯॥

ભાણુસાહેબે જે સંતમંડલી સાથે લીધી તેની સંખ્યા અર્ધશતક [પચાશ] ની હતી અને એ સર્વ શ્રી રઘુવર રામની મૂર્તિનું સેવન કરતા હતા. ચાલતાં ચાલતાં ભુજ નગરમાં પહોંચી ગયા ત્યાં રાઓશ્રી દેશગણએ સહુનો સારી રીતે સત્કાર કર્યો.

અન્ય ઘને મહદાત્મા આયે, વહમી યથોચિત સત્કૃતિ પાયે ।

નૃપ દેશલજી અમિત ઉદાર જુ, ઉનકે લખપતસિંહ કુમાર જુ ॥૨૦॥

ખીજ ઘણા મહાત્માઓ ત્યાં આવ્યા હતા અને તેઓ પણ રાજ્યતરફથી યથાધિકાર સત્કાર પૂર્વક ઉતર્યા હતા, મહારાઓશ્રી દેશગણ બહુજ ઉદાર હતા અને લખપતસિંહનામે એમના કુમાર હતા.

દોહા—ભાણસાહેબ મહારાજકે, દુવને દર્શન કીન્હ ।

વન્દન કિય પુનિ અન્યકોં, મોજન આદિ દીન્હ ॥ ૨૧ ॥

એ બંનેએ ભાણુસાહેબનાં દર્શન કર્યાં અને ખીજ મહાત્માઓને પણ વંદનાપૂર્વક લોજનાદિને સત્કાર કર્યો.

મળડપમેં જાકેં બહુરિ, ગાયે હરિ ગુન ગાન ।

રાત વીતિ યોં મજનમેં, કિય પ્રભાતમેં સ્નાન ॥ ૨૨ ॥

અને પછી મંડપમાં જઈ સહુએ પ્રભુનાં ગુણગાન કર્યો, એ રીતે ભજનમાં રાત્રિવ્યતીત થઈ અને પ્રભાત થતાં સ્નાન કર્યું તેમજ

કરિકેં ધ્યાનાદિક કૃતિ, માનુસાહબ મહારાજ ।

બેઠે આઈ—જહાં મિલ્યો, સુખકર સંત સમાજ ॥ ૨૩ ॥

અને ધ્યાન આદિ કાર્યથી નિવૃત્ત થઈ ભાણુસાહેબ જ્યાં સુખદાયક સંત-સમાજ એકત્ર થયો હતો ત્યાં આવી બેઠા.

सरस लाभ सत्संगको, लियो दियो शुभ रीत ।

पुनि सब संतसमाज सह, किय भोजन प्रभुप्रीत ॥ २४ ॥

त्यां सत्संगतो रसलर्थी लाभ सारीरीते वीधो तेभज दीधो. पछीथी सर्व संत-
समाज साथे प्रभु स्मरण करी भोजन क्युं.

मिले परस्पर संत जन, चलन लगे निज धाम ।

पहुँचे भुज सीमान्त तब, कुमार लखपत नाम ॥ २५ ॥

संतजनो परस्पर भग्या अने पोत पोताने धाम [शृङ्ख] तरङ्ग बाल्या ज्यारे
भुजने सीमाउ पहुँच्यो त्यारे लखपतसिंह नामे कुमार

भाणसाहेब सन्मुख महा, क्रोधातुर कर आस्य ।

करन लगे सब संतको, निन्दात्मक कल्लु हास्य ॥ २६ ॥

भाणसाहेब सन्मुख अत्यंत क्रोधातुर भुज करी सर्व संतानी निन्दात्मक
भरकरी करवा लाग्या.

चो.—क्षिप्रचटीके खानेवाले, साधु हमने ऐसे निहाले ।

परचा देवे कोउ न ऐसा, वचन सुनी निन्दात्मक वैसा ॥ २७ ॥

अने कहेवा लाग्या जे भीयडीना जानारा साधुओने अने जेयो अने ते
सर्व बाजीनीक्यो क्रोध परयो आपे ओयो न जेयो, आपां निन्दात्मक वचनो
कुमारना भुजथी सांझगी

साहिब भाण होइ उत्साहित, बोले सुनु नृपसुत ! श्रद्धान्वित ।

में जतवाड प्रदेश निवासी, जहँ पुर वाराही लघु काशी ॥ २८ ॥

भाणसाहेब उत्साहपूर्वक बोल्या जे हे राजकुमार ! श्रद्धायुक्त अनी तमे
भारी वात सांझो हुँ जतदेशना निवासी छुं, जे देशमां वाराही नामगुं गाभ
लघु (नहानी) काशी समान छे.

गुरु मेरे षट्प्रज्ञजु सो हे, ज्ञानी संतशिरोमनि जो है ।

दुग्धरेजमें जाको आश्रम, झालावाड प्रदेश मनोरम ॥ २९ ॥

भारा गुड परप्रज्ञस्वामी छे के जेअो महान् ज्ञानी अने संतशिरोमणि छे, इधरेज नामना गामभां ऐभनुं आश्रम छे अने ऐ भनारम प्रदेश आलापस ऐवां नामथी सुप्रसिद्ध छे.

उनकी आज्ञातें में आयो, निन्दा संतकी सुनि अकुलायो ।

देखन चाहतहो तुम चरचा, तो तजहु निन्दात्मक चरचा ॥३०॥

ऐभनी आशाथी हुं अह्नी आये छुं, परंतु अह्नी आपना मुपथी संतनी निन्दा श्रवण करी भने दुःख थयुं छे जे तभारे परयो जेवानी ध्वजा छाय तो निन्दा छोट.

ओर तुम्हारे सब सीमान्तजु, अश्ववार भेजो हैं शान्तजु ।

सुनि अस लखपत राजकुमारा, भेजे सीमान्तजु असवारा ॥३१॥

अने शान्त जनी तभारां शहरने दरेक सीमाउ घोउस्वार भेकले राजकुमार लखपतसिंहे महात्मा आणुसाहेबनी आवी बाणी श्रवण करी सीमाउ सीमाउ घोउस्वार भेकली आये.

नृपसुत सन्मुख भानु संतवर, ठाढ़े भगुवा झंडा ले कर ।

राम राम मुख बोलन लागे, अविच्छिन्न ध्वनि जो जग जागे ॥३२॥

अने संतश्रेष्ठ आणुसाहेब राजकुमार सामे हाथमां लगवो अ'डो लछ उभा तेभज मुपथी राम राम बोलवा लाग्य, अविच्छिन्न (जेमां अंतराय न पडे अर्थात् ऐक श्वासो) ध्वनिथी जगत आयुं जगृत जनी गयुं अथवा ऐ सतत ध्वनि (अत्राज) जगतमां झेलाये.

अश्ववार महदात्मा ओर जु, मिले भानु सबकों इसतोरजु ।

राम राम किय इकहि स्वरूपा, होइ अनेक लसेजु अनुपा ॥३३॥

घोउस्वार अने सीमाउ पहोंचैला अन्य महात्माओने आणुसाहेब ऐज रीते अर्थात् हाथमां लगवो अ'डो लछ रामराम बोलता भयल. सहने रामराम कर्था महात्मा ऐकज छतां अनेक जनी उपमा न आपी शक्य ऐवा राम भक्तिथी शोभवा लाग्य.

अश्ववार अरु साधुसमाजा, आये सब जहँ थे युवराजा ।

उनके निकट भानुकों पाई, चकित भये सब चित्रकी न्याई ॥३४॥

અસવાર અને સાધુસમાજ સર્વ જ્યાં યુવરાજ લખપતસિંહ હતા ત્યાં આવ્યા અને એમના પાસે ઉક્તસ્વરૂપે ઉભેલા ભાણસાહેબને જોઇ સહુ ચિત્રની માફક ચકિત બની ગયા.

भाण कुंवरकों कहत भये तब, क्या देखा? पूछो इनकों अब ।
पूछानृपसुतने निजजनकों, किया प्रश्न पुनि सब संतनकों ॥ ३५ ॥

તે સમયે ભાણસાહેબ કુમારને કહેવા લાગ્યા જે હવે આ સર્વને પૂછા જે શું જોયું ? ત્યારે કુમારે પ્રથમ પોતાના અસવારોને અને પછી સર્વસંતોને એ સમઘી પૂછવા માંડયું,

सबने एकहि उत्तर दीन्हा, भाण दरस अस हमने कीन्हा ।
द्रष्टाजन सीमान्तजु जितने, स्वरूप भाणके देखे तितने ॥ ३६ ॥

સહુએ એકજ ઉત્તર આપ્યો જેમ આપની પાસે ઉભા છે એજ રીતે અમે ભાણસાહેબનાં દર્શન કર્યાં સીમાડે જેટલાં એનાર મનુષ્યો હતાં તેટલાં સ્વરૂપ ભાણસાહેબમાં એવામાં આવ્યાં.

दोहा—यह आश्चर्यकी बात सुनि, लखपतसिंह कुमार ।
भाणसाहिब चरनमें, परे सहित असवार ॥ ३७ ॥

આ આશ્ચર્યની વાત સાંભળી કુમાર લખપતસિંહ અસવારે સહિત શ્રી ભાણસાહેબના પગમાં પડ્યા.

भाणसाहेबकों भेटकी, बहुविध विनति कीन्ह ।
तब भानु महाराजने, लखपतकों कह दीन्ह ॥ ३८ ॥

અને પાછા ભુજ પધારી ભેટ સ્વીકારવાની અનેક પ્રકારે ભાણસાહેબ પાસે વિનતિ કરી. ત્યારે ભાણ મહારાજે કુમાર લખપતસિંહને કહ્યું જે

निष्फल नगरीतें गये, संत महात्मा लोक ।
उनकों बहुरि बुलायकें, करहु प्रदर्शित शोक ॥ ३९ ॥

તમારા શહેરમાંથી ભેટ લીધા વિના સંત મહાત્માજનો આવી નિકળ્યા છે, એ સહુને ફરી બોલાવી તેમના પાસે તમારો શોક પ્રદર્શિત કરો.

क्षमा याचि वह सकलतें, मनके मल सब मेट ।

पुरस्कार दीजें उन्हें, तो में लइहों भेट ॥ ४० ॥

अने भनना होय हर करी अे सहु पासे अपराधनी भाई भागी सर्वने
पोशाक आये। तो हुं तभारा तरङ्गनी भेट स्वीकारीश।

भानुराम महाराजके, सुनि अस बचन उदार ।

लगे बुलावन संतकों, लखपतसिंह कुमार ॥ ४१ ॥

बाणसाहेब महाराजनां आवां उदार वचनो श्रवण करी कुमार लखपतसिंहलख
संत महाराजोने विनयपूर्वक बोलाव्या

राजनगर पधराइकें, सबको किय सन्मान ।

दियो भूपने संतकों, द्रव्य आदिको दान ॥ ४२ ॥

अने तेओने राजनगर-भुजमां पाछा पधरावी सर्वनुं अहु प्रेमथी सन्मान
क्युं. राओश्री देशणलखे

दीनी भेट श्री भानुकों, गुरु षट्प्रज्ञसमेत ।

भुजपतिकों आशिष दे, संत चले सह हेत ॥ ४३ ॥

गुरु षट्प्रज्ञस्वामील सहित बाणसाहेबने भेट आपी. संतजनो कच्छभुजना
महाराजोश्रीने आशीर्वाद आपी प्रेमपूर्वक आसता थया।

भाणसाब महाराजश्री, आये पुर अंजार ।

जेसल तोरलके दरस, सत्संगति सुखसार ॥ ४४ ॥

बाणसाहेब त्यांथी आदी अंजार नामना गाममां आव्या, त्यां जेसल
तोरलनी समाधिनां दर्शन तथा सुभना सारइय सत्संग

करकें वरसामेडीमें, आइ लियो विश्राम ।

दीक्षा दी शिवदासकों, रटिकें मुख श्रीराम ॥ ४५ ॥

करी वरसामेडी नामना गाममां पधार्याअने त्यां शिवदास नामना अकतने
दीक्षा दीधी.

चो.-आनन्दोत्सव किय वहँ नाना, करत भये पुनि भाण प्रयाना ।
काज सफल करकें प्रभु प्यारे, गुरुस्थान दुधरेज पधारे ॥ ४६ ॥

अने त्यां सर्व सेवकेने सहउपदेश करी श्री बाणसाहेब प्रभुना परम प्रिय
होवाथी सर्व कार्यने सद्गुण करी गुरुस्थान दुधरेज पधार्या.

मिले स्वामीजी अरु संतनकों, भुजकी बात कही गुरुजनकों ।
आगत भेट धरी गुरुपदमें, रहे स्वल्पदिन मुद अनहदमें ॥ ४७ ॥

त्यां पट्टप्रज्ञस्वामी तथा अन्य संतजनोने भणी लुजनी सर्व वार्ता कही
अने त्यांथी भणेदी सेः गुरुचरणे धरी थोडा द्विस अलूज आनंदपूर्वक त्यां
निवास कर्या.

इच्छा भइ वाराही गमनकी, आज्ञा लेत भये गुरुजमकी ।
तब स्वामीने संतनद्वारा, सुना भाणका चरित उदारा ॥ ४८ ॥

अने पछी वाराही जवानी धच्छा थतां पट्टप्रज्ञस्वामीजीनी आज्ञा
भाणी त्यारे स्वाभीलजे संतजनोना भुजथी बाणसाहेबनां लुजभां अनेल उदार
चरित्रो श्रवण कराथी

यातें उनको संतसमागम, करन भयो मन समयजु अन्तिम ।
शोचन लागे बहुरि यतीश्वर, निर्गुन ब्रह्म कृपाहै उनपर ॥ ४९ ॥

अमनो सत्संग करवा पोतानी धच्छा थध. वणी स्वाभील पट्टप्रज्ञमहा-
राज ज्ञाता हुता जे बाणसाहेब उपर अक्षनी पूर्ण कृपा छ

रामकी पूर्ण दयाहै उनपें, मेंभी मुग्ध हों उनके गुनपें ।

प्रभु साक्षात्कृति भइ है जाकों, अलग करों अब किसविध वाकों ॥ ५० ॥

अने श्रीराम प्रभुनी पक्ष संपूर्ण कृपा छ. हुं पक्ष अमना गुणपर मोहित
थयो छुं, जेमने प्रभुने साक्षात्कार थयो छ तेमने हुं शीरीते भाराथी अणगा
करी शकुं ?

मनही मन अस शोचत है मुनि, कहत भाणसाहबकों वह पुनि ।

पूर्ण ब्रह्म तुम हमकों भासत, तुम्हरे मिलन प्रमोद प्रकाशत ॥ ५१ ॥

આ રીતે સ્વામીજી મનમાં તે મનમાં વિચાર કરતા ભાણુસાહેબને કહેવા લાગ્યા જે તમે પૂર્ણબ્રહ્મ છો એમ અમાને ભાસે છે અને તમારાં મિલનથી સર્વને આનંદ થાય છે.

ऐसी प्रशंसा निजकी सुनकैं, भाणसाब बोले निधि गुनके ।
अपनी बात अन्यत्र न करना, प्रभुकी आज्ञाकों अनुसरना ॥ ५२ ॥

ગુરુ પદ્મપ્રજ્ઞસ્વામીના મુખથી આ રીતની પોતાની પ્રશંસા સાંભળી ગુણુનિધિ ભાણુસાહેબ યોદ્યા જે આપણી વાત બીજે ક્યાંક કરવી નહિ એવી પ્રભુની આજ્ઞા છે તેને આપણે અનુસરવું;

क्योंकि बाल्यवय था जब मेरा, निर्गुण ब्रह्म तबें में हेरा ।
उनने आज्ञा दी पुनि मोकों, तत्त्व कहतहों जो कछु तोकों ॥ ५३ ॥

કારણકે જ્યારે મારી બાળક અવસ્થા હતી ત્યારે મને પ્રભુનાં દર્શન થયાં હતાં, એમણે મને આજ્ઞા આપી જે હું તને જે કંઈ તત્ત્વ કહું છું

वह षट्प्रज्ञस्वामीकों कहना, रखना गुप्त-प्रसन्नजु रहना ।
प्रानी अवर जानन नहि पावे, आज्ञा ऐसी ब्रह्म सुनावे ॥ ५४ ॥

તે માત્ર એક પદ્મપ્રજ્ઞસ્વામીને કહેવું, ગુપ્ત રાખવું અને સર્વદા પ્રસન્ન રહેવું, બીજાં કોઈ પ્રાણી એ તત્ત્વ જાણવા ન પામે એવી પ્રભુએ આજ્ઞા કરેલી છે.

यातें हम आपहि यह जानें, ओर न कोउ रहस्य पिछाने ।
साहिब भानुकी सुनि अस बानी, भये तुष्ट स्वामी निज ज्ञानी ॥ ५५ ॥

જેથી એ તત્ત્વ હું અને આપજા જાણીએ. એ રહસ્ય બીજા કોઈ જાણવા ન પામે તેની સંભાળ રાખવી. ભાણુસાહેબની આવી વાણી શ્રવણ કરી આત્મ-જ્ઞાની પદ્મપ્રજ્ઞસ્વામી સંતોષ પામ્યા.

भाणमहत्त्व रख्यो सब मनमें, बोले पुनि देखो मम तनमें ।
छई जीर्णता स्थिर न रहेगा, तन प्रारब्ध समाप्ति लहेगा ॥ ५६ ॥

અને ભાણુસાહેબની સર્વ મહત્તા પોતાના મનમાં રાખી યોદ્યા જે જીએ મારા શરીરમાં હવે જીર્ણતા વ્યાપી છે, એ હવે સ્થિર રહેશે નહિ, શરીરનાં પ્રારબ્ધ સમાપ્તિ પામશે.

સ્વલ્પ દિનન સહવાસ તુમ્હારા, ચાહતહૈ અબ હૃદય હમારા ।
સત્સંગતિકો આનંદ લેંગે, અપને બહુરિ ન કબહુ મિલેંગે ॥ ૫૭ ॥

માટે હવે અમારું હૃદય થોડા દિવસ સત્સંગ આહો છે. સત્સંગનો આનંદ લેશું. ફરી કોઈપણ વખતે આ દેહે આપણે મળવાના નથી.

દોહા—ગુરુ આજ્ઞા શિરપેં ધરી, રહે માનુ મહારાજ ।

યહ ઔસરપેં આ મિલ્યો, સબહી શિષ્ય સમાજ ॥ ૫૮ ॥

સદ્ગુરુની આજ્ઞા માથે ચઢાવી ભાણસાહેબ મહારાજ દુધરેજમાં બીરાજ્યા. આ અવસર ઉપર સમગ્ર શિષ્ય સમાજ આવી મળ્યો.

નલપુરતેં આયે પ્રથમ, મેરુરામ મહારાજ ।

ચાંપબાઈ પુનિ ચૂલિતેં, ગુરુદર્શનકે કાજ ॥ ૫૯ ॥

ગુરુનાં દર્શન માટે પ્રથમ નલપુર (નરાળી)થી મેરુરામ મહારાજ આવ્યા અને પછી ચૂલીથી ચાંપબાઈ પધાર્યા.

આયે રૂઢારામજી, સંગ દાસ રણધીર ।

કંકાવટીતેં સ્નેહ સહ, સેવન સ્વામી શરીર ॥ ૬૦ ॥

સ્વામીજીનાં શરીરની સેવા કરવા માટે કંકાવટી [કુવા] ગામથી રણધીરદાસ સાથે રૂઢારામજી સ્નેહપૂર્વક આવી પહોંચ્યા.

આયે બાવલિતેં બહુરિ, જસુદા-હીરાંબાઈ ।

ધ્યાનદાસ સહ કાનજુ, ઉભય હિ પહુચે આઈ ॥ ૬૧ ॥

બાવળીથી જસોદાબાઈ તથા હીરાંબાઈ તેમજ વીરમગામથી ધ્યાનદાસજી તથા કાનદાસજી આદિ સર્વ દર્શન માટે પધાર્યા.

મેંસવાણસેં નિકસિ યહૈ, પહુચ્યો શિષ્ય સમાજ ।

ગોંડલતેંમી સંત સબ, આયે દર્શન કાજ ॥ ૬૨ ॥

ભેંસવાણ [મિસવાણ] થી અમરદાસજી મહારાજના શિષ્ય સુખરામદાસજી, રામદાસજી, શ્રીલક્ષ્મીદાસજી અને વેલુજીવીજી વિગેરે સૌ શિષ્ય સમાજ મહારાજશ્રીનાં દર્શન માટે આવ્યા તેમજ શ્રી ગોંડલથી પૂજ્ય મહારાજશ્રી જીવણસ્વામીના પ્રધાન શિષ્ય અને બીજા સ્થાનના મહાત્માઓ પણ દુધરેજ શ્રી ષટ્પ્રજ્ઞસ્વામીના દર્શન માટે પધાર્યા.

लाभ उठायो सर्वने, गुरुसेवाको इष्ट ।

एक समय षट्प्रज्ञ गुरु, निर्मल चित्त ब्रह्मनिष्ठ ॥ ६३ ॥

सर्व शिष्योऽप्ये गुरुसेवानां दुष्ट [दुश्चित्त] लाभमेवाप्ये. अक समये निर्मल चित्तवाणा ब्रह्मनिष्ठ गुरु षट्प्रज्ञस्वाभी

नित्यकर्म करि प्रातको, परम शान्तिकों पाइ ।

वटतरुतल आसन लगा, बैठे श्रीयतिराइ ॥ ६४ ॥

प्रातःकालानुं नित्यकर्म करी परम शान्तिपुस्त वट वृक्ष नीचे आसन उपर भिराजमान हुता ये समये

स्वामीके पूर्वाभिमुख, विलसत श्रीवटनाथ ।

मोहक मूर्तिकों नमे, शिष्य जोरि जुग हाथ ॥ ६५ ॥

स्वाभीष्ट सन्मुख पूर्वाभिमुखे श्री वटनाथ प्रभु शोभता हुता ये मोहक मूर्तिनि तथा गुरुने सर्व शिष्योऽप्ये ये हाथ जेडी वंदन करुं.

गुरु मुखतें कलु श्रवणकी, द्रढ इच्छा दरसाइ ।

बैठे शिष्य समस्त वहँ, रविमण्डलकी न्यांइ ॥ ६६ ॥

अने गुरु मुखी उपदेश श्रवण करवानी द्रढ इच्छावाणा सर्व शिष्यो आइर सुखमंडलनी पेठे त्यां जेहा

चो.—लब्धरामकी इच्छा वैसी, स्पृहा अन्य शिष्यनकी जैसी ।

तामें निज इच्छा अधिकाई, गुरु चरननमें द्रष्टि लगाई ॥ ६७ ॥

त्यारे लब्धरामल तथा अन्य शिष्योनी इच्छाथी अने पोतानी इच्छाथी पण गुरु यरखोभां द्रष्टि लगावी

भाणसाब यों बोले सविनय, ज्ञानभूमिमें प्राप्त कियो जय ।

गुरु! नाविक भवजलनिधि तारक, भगवन्! तुम हो दीन उद्धारको ॥ ६८ ॥

साणुसाहेब विनयपूर्वक बोल्या जे हे गुरु! ज्ञानभूमिभां आपे विनय प्राप्त क्यो छे, हे भगवन्! आप ससारसागरधी सेवकजनाने तारनारा नाविक (नाव बचावनार) समान छे अने दीनजनाने उद्धार करनारा छे.

ज्ञानभूमिका सुनन चहें हम, करुनाकर सद्गुरु? लीजें श्रम ।
सुनि अस भाणकी सविनय बानी, शिष्यनकी इच्छा पहिचानी ॥६९॥

अमे आपश्रीना सुअथी ज्ञानभूमिकाओनुं अवणुं करवा धन्धीअ छीअ.
हे कइशुनिधान सद्गुरु! आप अ भूमिकाओ। अमने संभणाववानी कृपा करेश।
आणुसाहेअनी आवी सविनय वाणी अवणुं करी अन्य शिष्यानी पणुं अण
रीतनी धन्धा आणी

सतत स्वरूप चिन्तनमें तत्पर, बोले सत्संकल्प यतीश्वर ।
लब्धराम! अरु शिष्य समाजा, जो तुम पूछत हो हित काजा ॥७०॥

निरन्तर स्वरूपइतुं चिन्तन करवाभां तत्पर अने सत्य संकल्पयाणा श्री
पद्मप्रसादाभी ओल्या के हे आणुसाहेअ! लब्धराम तथा अन्य शिष्यानी धन्धाधी
तमे के लोकहितार्थ प्रश्न करे छ।

सप्त^१ भूमिका ज्ञानकी सो अब, कहों यथामति संत! सुनहु सब ।
जो कही प्रथम वशिष्ठ मुनीने, सुनत भये रघुवर रसभीने ॥ ७१ ॥

१ शास्त्रसज्जनसंपर्कैः प्रज्ञामादौ विवर्धयेत् । प्रथमाभूमिकैषोक्ता योगस्यैव च
योगिनः ॥ १ ॥ विचारणा द्वितीया स्यात्तृतीयासंगभावना । विलापनी चतुर्थी
स्याद्वासना विलयात्मिका ॥ २ ॥ शुद्धसंविन्मयानन्दरूपा भवति पंचमी । अर्ध-
सुप्तप्रबुद्धाभोजीवन्मुक्तोऽत्र तिष्ठति ॥ स्वसंवेदनरूपा च षष्ठी भवति भूमिका । आ-
नन्दैकघनाकारा सुषुप्तसदृशस्थितिः ॥ ४ ॥ तुर्यावस्थोपशान्ताथ मुक्तिरेवेह केवलम्
समता स्वच्छता सौम्या, सप्तमी भूमिका भवेत् ॥ ५ ॥ तुर्यातीतातु यावस्था परा
निर्वाणरूपिणी । सप्तमी सा परिमौढा विषयः स्यान्न जीवताम् ॥ ६ ॥ पूर्वाव-
स्थात्रयं त्वत्र जाग्रदित्येव संस्थितम् । चतुर्थी स्वप्न इत्युक्ता स्वप्नाभं यत्र वैजगत्
॥ ७ ॥ आनन्दैकघनीभावात्सुषुप्ताख्यातु पंचमी । असंवेदनरूपाथ षष्ठी तुर्यपदा-
भिधा ॥ ८ ॥ तुर्यातीतपदावस्था सप्तमी भूमिकोत्तमा । मनोवचोभिरग्राह्या स्वप्न-
काशपदात्मिका ॥ ९ ॥ अन्तः प्रत्याहृतिवासच्चेत्येवैव विभावितम् । मुक्त एवा-
स्य सन्देहो महासममया तथा ॥ १० ॥ यद्भोगसुखदुःखांशैरपरामृष्ट पूर्णधीः ।
सशरीरोऽशरीरो वा भवत्येवंमतिः पुमान् ॥ ११ ॥

તે જ્ઞાનની સપ્ત [સાત] ભૂમિકાઓ હવે હું તમોને મારી મતિ અનુસાર કહું છું તે હે સતો ! સર્વ સાંભળો. જે ભૂમિકાઓને શ્રી વશિષ્ઠ મુનીના મુખથી બ્રહ્મરસથી આર્દ્ર બનેલા શ્રી રઘુવર રામચન્દ્રજીએ શ્રવણ કરી હતી.

સગુણ બ્રહ્મ જો ઇષ્ટ હમારે, પૂર્વાચાર્ય રામ પ્રભુ પ્યારે ।

ઉસને જા વિધ સુના-સુનાયા, વોહિ વિષય તુમ સુનુ મનમાયા ॥૭૨

જે અમારા ઇષ્ટ સગુણ બ્રહ્મ પરમપ્રિય પૂર્વાચાર્ય પૂજ્ય પ્રભુ રામચન્દ્ર એમણે જે રીતે ગુરૂ વશિષ્ઠના મુખથી જ્ઞાનભૂમિકા શ્રવણ કરી અને પોતે અન્ય જનોને પણ ઉપદેશ કર્યો એજ જ્ઞાન ભૂમિકાનો વિષય તમે શ્રવણ કરો.

સત્ત્વભૂમિકા જ્ઞાનકી જો હૈ, તામેં આદિ “શુભેચ્છા” સોહે ।

“સુવિચારન” અભિધાના દ્વિતીયા, “તનુમાનસ” નામા હૈ તૃતીયા ૭૩

જે જ્ઞાનની સપ્ત ભૂમિકાઓ છે તેમાં પ્રથમ “શુભેચ્છા” બીજી “સુવિચારણા” ત્રીજી “તનુમાનસા”,

“સત્ત્વાપત્તિ” ચતુર્થ સુ જાના, પંચ “પદાર્થાભાવની” ઠાના ।

ભૂમિ “અસંગશક્તિ” હૈ ષષ્ઠમી, બહુરિ “તુર્યગા” ભૂમિ સત્તમી ॥૭૪ ॥

ચોથી “સત્ત્વાપત્તિ” પાંચમી “પદાર્થાભાવની”, છઠી “અસંગશક્તિ” અને સાતમી ભૂમિકા “તુર્યા” કહેવાય છે.

પૂજ્યભાવતેં પુરુષ પ્રથમજુ, હૃદય વિચાર કરે તજિ મલજુ ।

કવ મેં મૂઢ સ્વરૂપ પિછાનોં, ગુરુ શાસ્ત્રજ્ઞકી સેવા ઠાનોં ॥ ૭૫ ॥

પ્રથમ મનુષ્ય નમૃતા પૂર્વક મલને ત્યાગ કરી હૃદયમાં વિચાર કરે જે હું મૂઢ ક્યારે સ્વરૂપને બાણી શકું? અને એ બાણવા માટે શાસ્ત્રજ્ઞ [શાસ્ત્રોને બાણનાર] ગુરૂની સેવા કરું.

યોં વૈરાગ-કર્મ નિષ્કામજુ, પરિપક્વાવસ્થિતિ સુખધામજુ ।

ઉનતેં ઉદ્ભવ જો ઇચ્છાકા, આદિ ભૂમિ મંડાર સુધાકા ॥ ૭૬ ॥

એવા વિચારની સાથે વૈરાગ્ય તેમજ નિષ્કામ કર્મ સુખના વામરૂપ પરિપક્વ અવસ્થાને પ્રાપ્ત થાય અને તેનાથી જે ઇચ્છા ઉદ્ભવે એ અમૃતના મંડારરૂપ આદિ ભૂમિ “શુભેચ્છા” કહેવાય છે.

દોહા-શાસ્ત્ર ઓર સત્સંગતેં, ઉપજત જો વૈરાગ ।

પુનિ કરના અભ્યાસયુત, સદ્વિચાર જો જાગ ॥ ૭૭ ॥

શાસ્ત્ર અને સત્સંગથી જે વૈરાગ્ય ઉત્પન્ન થાય તેનાથી જન્યુત બની અભ્યાસયુક્ત જે સદ્વિચારાત્મક

વહ દૂજી “સુવિચારણા”, ભૂમિ લહત ઉદ્યોત ।

उन द्वयके परिपाककी, जवें अवस्था होत ॥ ७८ ॥

તે બીજી “સુવિચારણા” નામની ભૂમિકા જાણવી. જ્યારે શુભેચ્છા અને સુવિચારણા એ બેઉ ભૂમિકાની પરિપક્વતાવસ્થા (પરિપાકકાળ) થાય છે

तब विषयोंमें इन्द्रियकी, अनासक्ति अधिकात ।

तृतीय भूमि “तनुमानसा”, कोविदमत कहलात ॥ ७९ ॥

ત્યારે ઇન્દ્રિયોની વિષયોમાં અનાસક્તિ વધે છે અર્થાત્ વિષયોથી ઇન્દ્રિયો ઉપરામ પામે છે અને તે વિક્ષાન્ જનોના મત પ્રમાણે “તનુમાનસા” નામની ત્રીજી ભૂમિકા કહેવાય છે.

तीन भूमिकाको जवें, पूर्ण होत अभ्यास ।

पुनि उनके परिपाकतें, हृदय मध्य सहुलास ॥ ८० ॥

એ ત્રણે ભૂમિકાનો અભ્યાસ જ્યારે પૂર્ણ થાય અને પછી એના પરિપાકથી હૃદયમાં આનંદ પૂર્વક

सकल विषय संसारके, उपजे जो उन ओर ।

विरक्तता-ताके बहुरि, प्रभावतें लहि जोर ॥ ८१ ॥

સંસારના જે સમગ્ર વિષયો તેના તરફ જે વૈરાગ્ય ઉપજે અને એ વૈરાગ્યના પ્રભાવથી પ્રબળ બની

स्वात्मक शुद्ध स्वरूपमें, होवे स्थिति अभिराम ।

चौथी भूमिका है वही, “सत्त्वापत्ति” नाम ॥ ८२ ॥

સ્વઆત્મક શુદ્ધસ્વરૂપમાં જે સુંદર સ્થિતિ થાય તે “સત્વાપત્તિ” નામની થાયી ભૂમિકા ગણાય છે.

ચારિ ભૂમિ અભ્યાસકો, હોવે જબ પરિપાક ।

અસંસર્ગ ફલ ઉનહિતેં, પાવત ચિત્ત ચિરાક ॥ ૮૩ ॥

એ ચારે ભૂમિકાના અભ્યાસનો જ્યારે પરિપાક થાય ત્યારે તેનાથી ચિત્તરૂપી દીપક અસંસર્ગતાને (ઉપરામતાને) પામે છે.

રૂઢ સત્યમિશ્રિત બહુરિ, ચમત્કારયુત ભોમ ।

“અસંગશક્તિ” પશ્ચમી, પાચે વિકસત રોમ ॥ ૮૪ ॥

મહાવાક્યાર્થ નિર્ણયથી બાહ્ય પદાર્થના સંસર્ગ રહિત ચમત્કારવાળી જે ચિત્તની સત્યારૂઢ અવસ્થા તે પાંચમી “અસંગશક્તિ ભૂમિકા” કહેવાય છે અને જેની પ્રાપ્તિથી રોમ હર્ષને પામે છે.

ચો.-ઉક્ત પશ્ચ ભૂમિ અભ્યાસજુ, પાવે જબ પરિપાક પ્રકાશજુ ।

ઉનતેં અન્તર્બાહ્ય પદાર્થન, તાકો હોવે પ્રકટ અભાસન ॥ ૮૫ ॥

ઉક્ત પાંચે ભૂમિકાનો અભ્યાસ જ્યારે પ્રસિદ્ધ રીતે પરિપાક પામે ત્યારે તેનાથી અન્તર્બાહ્ય [અંદરના રાગાદિ તથા બાહ્યના ઘટાદિ] જે વિષયો તેનું અભાસન [નહિ ભાસવું] પ્રકટ થાય છે. અર્થાત્ એ અવસ્થામાં અન્તર્બાહ્ય વિષયોનો ભાસ થતો નથી.

પરબ્રહ્મતેં આત્મારામજુ, ચિત્ સ્વરૂપકો ભેદ વિરામજુ ।

જ્ઞાનાધિક્ય સહિત કૃતિ જો હૈ, ભૂમિ “પદાર્થાભાવની” સોહૈ ॥ ૮૬ ॥

કેવળ પરબ્રહ્મથી ચૈતન્ય સ્વરૂપ આત્માનો અભેદ થવાથી જ્ઞાનના આધિક્ય (અધિકતા) વાળી જે ભૂમિ તે “પદાર્થાભાવની” નામે છઠી ભૂમિકા ગણાયી.

ષટ્ ભૂમિ અભ્યાસ સુહાવે, વહ સબ જબ પરિપાકજુ પાવે ।

જીવ બ્રહ્મકો જાસુ અભેદા, ભાસત અનુભવતેં બિન સ્વેદા ॥ ૮૭ ॥

ઉક્ત છઠે ભૂમિકાઓનો અભ્યાસ જ્યારે પરિપાક અવસ્થાને પામે ત્યારે બેદરહિત સ્વાનુભવથી શુદ્ધ બ્રહ્મનો અભેદ ભાસે છે.

સ્વાભાવિક આત્મૈકજુ નિષ્ઠા, ભૂમિ “તુર્યગા” લહત પ્રતિષ્ઠા ।
આદિ ભૂમિકા ત્રીનજુ તામેં, સાધનભૂતા બ્રહ્મવિદ્યામેં ॥ ૮૮ ॥

અને સ્વાભાવિક આત્મામાંજ નિષ્ઠાવાળી “તુર્યગા” નામની સાતમી ભૂમિકા પ્રાપ્ત થાય છે. આદિની ત્રણ ભૂમિકા અર્થાત્ શુભેચ્છા, સુવિચારણા અને તત્તુમાનસા બ્રહ્મવિદ્યામાં સાધનભૂત ગણાય છે.

ક્યોંકિ ભેદ બુદ્ધિ હૈ વામેં, બુધ ન ગિનત વિદ્યાગણનામેં ।
ચૌથી ભૂમિમેં વાક્યજુ વૈદિક, ઉનતેં જો સવિકલ્પ સુ આત્મિક ॥૮૯॥

કારણ કે એ ત્રણ ભૂમિકામાં ભેદ બુદ્ધિ રહેલી છે, એટલા માટે વિદ્યાનુપૂરણો તેને વિદ્યાની ગણનામાં ગણતા નથી. સત્વાપત્તિ નામની ચોથી ભૂમિકામાં વૈદિક વાક્યનાં મનનથી સવિકલ્પાત્મક સમાધિ સ્વભાવથી સિદ્ધ થાય છે.

બ્રહ્માત્મૈક સુભગ સાક્ષાત્કૃતિ, પ્રકટત ભૂમિ ચતુર્થ અનાકૃતિ ।
જામેં સર્વ જગ ઉપાદાનજુ, માસત અદ્વય બ્રહ્મનિદાનજુ ॥ ૯૦ ॥

બ્રહ્માત્મૈકસાક્ષાત્કાર સ્વરૂપ ચતુર્થભૂમિકામાં અનુભવ ગત થાય છે અને જેમાં સર્વ જગતનું અભિન્ન નિમિત્ત ઉપાદાનકારણ અદ્વૈત બ્રહ્મ ભાસે છે.

ઉનકો સત્તાસ્વભાવ નિશ્ચિત, કરકેં જો જગ બ્રહ્મારોપિત ।
વહ શાબ્દિક વાચ્યાર્થજુ જો હૈ, નામ રૂપ આત્મક વહ સોહે ॥૯૧॥

એ બ્રહ્મની સત્તા અને સ્વભાવનો નિશ્ચય કરી જે જગત બ્રહ્મમાં આરોપણ કરાએછું છે તે શબ્દાત્મક અને વાચ્યાર્થરૂપ કે જે નામરૂપાત્મક પ્રતીત થાય છે.

તામેં મતિ મિથ્યાત્વકી ઉપજત, સુનુ ઇસ સમય મહાત્માકે મત ।
ઉનમેં ચિત્ત અવસ્થા વૈસી, હોત અવસ્થા સ્વપ્નકી જૈસી ॥ ૯૨ ॥

એ નામરૂપાત્મક જગતમાં મિથ્યાત્વ બુદ્ધિ ઉપજે છે એ વિષયમાં મહાત્માઓ કહે છે કે એ વખતે જેવી સ્વપ્નની અવસ્થા હોય તેવી ચિત્તની અવસ્થા થાય છે. એ કે સ્વપ્નમાં પ્રાતિભાસિક પદાર્થો અવિદ્યા દોષથી પ્રતીત થાય છે, પરંતુ આ ભૂમિકામાં તેમ થતું નથી, કિન્તુ સ્વપ્નના પદાર્થોની સ્થિતિ અલ્પકાલિક હોય છે તેમજ જ્ઞાનીને વહેવાર અવસ્થાના પદાર્થો સ્વપ્નતુલ્ય અલ્પકાલમાંજ ભાસે છે.

અદ્વય સ્થિર હોવત ચિત્તમેં જબ, શાન્તિ લહત હૈ દ્વૈત સકલ તબ ।
સ્વપ્ન સરિસ જગ દેખત હૈ જન, જ્યોં રવિ આગેં ચલત શરદ ઘન ॥૧૩॥

જ્યારે ચિત્તમાં અદ્વૈતાવસ્થા અચળ બને છે ત્યારે દ્વૈત શાન્તિ પામે છે. જેમ સૂર્યની આગળ શરદ્ઋતુનાં વાદળ ગતિ કરતાં હોય છે અને તે નહિ જેવાં જણાય છે તેમ ઉક્ત અવસ્થામાં મનુષ્ય જગતને સ્વપ્ન સમાન દેખે છે.

રવિકી ન્યાંઈ પ્રકાશત સત્તા, ચૌથી ભૂમિકી યાહિ મહત્તા ।
ભૂમિ પચ્ચમીમેં જ્ઞાનીકી, સુષુપ્તિ જૈસી અવસ્થા નીકી ॥ ૧૪ ॥

રવિની પેડે કેવળ આત્મ-બ્રહ્મસત્તા પ્રકાશે છે. અર્થાત્ શરદ્ઋતુનાં વાદળ તેની આગળ ફરતાં હોય છતાં પ્રકાશમાન એક સૂર્યજ દ્રગ્ગોચર થાય છે તેમ જગત્ વિષમાન છતાં પ્રકાશરૂપ બ્રહ્મસત્તાજ ભાસે છે. આ ચૌથી ભૂમિકાની મહત્તા છે. હવે પાંચમી “અસંગશક્તિ” ભૂમિકામાં જ્ઞાનીની સુષુપ્તિ જેવી અવસ્થા હોય છે.

અન્તર્મુખ હોવે અદ્વયમેં, શાન્ત રહત વહ બાહ્ય વિષયમેં ।
બાહ્ય વિષયકોં દેખત જ્ઞાની, તદપિ પરમ વિશ્રાન્તિ ઠાની ॥૧૫॥

એવી અવસ્થાવાળો અદ્વૈતમાં અન્તર્મુખ હોય છે અને બાહ્ય વિષય (જગત્ આદિ) માં શાન્ત રહે છે. જ્ઞાની બાહ્ય વિષયને જુએ છે તો પણ પરમ વિશ્રાન્તિ પામેલો હોય છે.

અસંગશક્તિમેં વહ વૈસા, રહત સદા નિદ્રાલુ જૈસા ।

યહ ભૂમિ પરિપાક લહત જબ, જ્ઞાની વાસના રહિત બનત તબ ॥૧૬॥

એ રીતનો જ્ઞાની “અસંગશક્તિ” ભૂમિકામાં સુષુપ્તિ [નિદ્રા] વાળા મનુષ્યની અક્રિય અવસ્થા જેમ હોય છે તેમ પાંચમી ભૂમિકાવાળો જ્ઞાની અક્રિય અને વાસના રહિત હોય છે.

દોહા-ચિત્તવૃત્તિ વહ જ્ઞાનીકી, ગાઢ સુષુપ્તિ સમાન ।

પ્રતોત હોત ન ઉસ સમય, સદસદ્ રૂપ જહાન ॥ ૧૭ ॥

એ જ્ઞાનીની ચિત્તવૃત્તિ ગાઢ સુષુપ્તિ જેવી હોય છે. એ સમયે તેને સત્ અથવા અસત્ રૂપ આ જગત્ પ્રતીત થતું નથી. અર્થાત્ તેને જગત્ સત્ય લાગતું નથી તેમ અસત્ય પણ જણાતું નથી.

પશ્ચમ મૂ ગત જ્ઞાનોકી, હોત અહંકૃતિ લીન ।

ऐसी अवस्थामें बनत, द्वैत रहित मन छीन ॥ ९८ ॥

પાંચમી ભૂમિકાએ પહોંચેલ જ્ઞાનીને અહંકાર લય પામે છે અને એવી અવસ્થામાં દ્વૈતરહિત બનેલું મન ક્ષીણ અર્થાત્ નાશ પામેલું જણાય છે.

ज्यों इक घट आकाशमें, शून्य रखे जन कोउ ।

अन्तर्बाह्य पदार्थ कलु, घटमें धर्यों न होउ ॥ ९९ ॥

જેમ કોઇ મનુષ્ય આકાશમાં એક શૂન્ય (ખાલી) ઘડા રાખે અને એ ઘડામાં અંદર કે બાહર કંઈ પદાર્થ ન રાખે એ હોય

तदपि भयों आकाशतें, बहिरन्तर घट है जु ।

त्यो सत् चित् आनंदतें, पूर्ण ज्ञानी घट है जु ॥ १०० ॥

તેપણુ એ ઘડા અંદર તથા બાહર આકાશથી ભરપૂર હોય છે, તેવીજ રીતે જ્ઞાનીનું ઘટ (અન્તઃકરણ) સત્ ચિત્ આનંદથી પૂર્ણ હોય છે.

होत समाधि अकल्पमें, चित्त संस्कृति मात्र ।

बाह्यविषयमें गमनकों, बनत नहीं वह पात्र ॥ १०१ ॥

નિર્વિકલ્પ સમાધિમાં ચિત્ત માત્ર સંસ્કારશેષ હોય છે, જેથી તે બાહ્ય વિષયો તરફ જઈ શકતું નથી.

हरिगीत—ज्यों गगनगत घट शून्य, अन्तर्बाह्य शून्य दिखात है ।

आकाशतें परिपूर्ण—वैसी, ज्ञानी घटकी बात है ॥

चित्त ज्ञानीका अन्तर्बहिर, अति शून्य है सब विषयतें ।

पें सच्चिदानन्द एक रसतें, पूर्ण है इक उभयतें ॥ १०२ ॥

જેમ આકાશમાં રહેલો ઘટ અંદર તથા બાહર શૂન્ય દેખાય છે છતાં આકાશથી પરિપૂર્ણ છે એવી રીતે જ્ઞાનીનું ચિત્ત સર્વ વિષયોથી અન્તરબાહિર શૂન્ય છે, પરંતુ સચ્ચિદાનન્દરૂપી એક રસથી પરિપૂર્ણ હોય છે.

અરુ બાહ્યવિષયોંકોં લક્ષત સર્વત્ર બ્રહ્મ દ્રષ્ટિતેં ।
અન્તર્વહિર્ જ્યોં અમ્બુગત ઘટ પૂર્ણ હૈ જલ સ્થિતેં ॥
યહ ભૂમિકે પરિપાકતેં તુર્યાકી પ્રાપ્તિ હોત હૈ ।
ઇસ સમય યોગીકા સ્વતઃ વ્યુત્થાન કૃતિમેં કો કહે ॥ ૧૦૩ ॥

જેમ જળમાં રહેલો ઘટ અંદર બાહરે જળથી પરિપૂર્ણ છે તેમ જ્ઞાનીનું ઘટ બ્રહ્મથી ભરપૂર હોય છે આ પદાર્થભાવની ભૂમિકાના પરિપાકથી તુર્યાગાની પ્રાપ્તિ થાય છે, આ સમયે કેઈપણ કૃતિમાં ચોળીનું સ્વતઃ (પોતાની મેળે) વ્યુત્થાન થાય એમ કોણ કહે ? અર્થાત્ સ્વતઃ વ્યુત્થાન થતું જ નથી.

જો ભૂમિકા અન્તિમ અચલ જન જ્ઞાનીકી પ્રખ્યાત હૈ ।
અયિ લબ્ધરામ ! ચતુર્થ ભૂ પ્રારંભતેં જન જ્ઞાત હૈ ॥
વહ પુરુષકે ચિત્તકી અવસ્થા જો અતિ હિ અવદાત હૈ ।
સો કોવિદોંકે મત નિરન્તર બ્રહ્મવિત્ કહલાત હૈ ॥ ૧૦૪ ॥

જે અચળ એવા જ્ઞાની જનની છેલ્લી ભૂમિકા પ્રસિદ્ધ છે. હે ભાણુસાહેબ તથા લબ્ધરામ ! ચતુર્થ ભૂમિકાના પ્રારંભથી મનુષ્ય જ્ઞાત [જ્ઞાની] બને છે, એ પુરુષનાં ચિત્તની અવસ્થા અત્યંત વિશુદ્ધ હોય છે અને તે પુરુષ વિદ્વાનોના મત પ્રમાણે નિરન્તર “બ્રહ્મવિત્” (બ્રહ્મને જાણનાર) કહેવાય છે.

પુનિ ભૂમિકા જો પશ્ચમી તદ્ગત પુરુષ જો જ્ઞાની હૈ ।
સંજ્ઞા મહાત્માને ઉનકી શુભ “બ્રહ્મવિદ્વર” ઠાની હૈ ॥
ભૂષષ્ટમીગત “બ્રહ્મવિદ્ ચુત વરીયાન્” વિખ્યાત હૈ ।
ત્યોં સપ્તભૂગત “બ્રહ્મવિદ્ સહ વરિષ્ઠ” જુ કહલાત હૈ ॥ ૧૦૫ ॥

૫મી જે પાંચમી “અસંગશક્તિ” નામની ભૂમિકા છે. તદ્ગત અર્થાત્ એ ભૂમિકાએ પહોંચેલ જે જ્ઞાની છે તેનું નામ મહાત્માઓએ “બ્રહ્મવિદ્ વર” નિશ્ચિત કરેલું છે “પદાર્થભાવની” નામની છઠી ભૂમિકાએ પહોંચેલાનું નામ “બ્રહ્મવિદ્ વરીયાન્” છે અને સાતમી તુર્યાગા નામની ભૂમિકાએ પહોંચેલ જ્ઞાનીનું નામ “બ્રહ્મવિદ્ વરિષ્ઠ” કહેવાય છે.

જબ સમાધિ સવિકલ્પકે અભ્યાસકી વિશ્રાન્તિ હો ।
વિશ્રાન્તિકે તાર્તમ્યતે ભૂમિચતુષ્ટય શાન્તિ હો ॥
પુનિ પચ્ચમી આદિક ભૂમિત્રય જ્ઞાની જન જબ પાત હૈ ।
તબ ચિત્તકી વિધવિધ અવસ્થા યોગતે દરસાત હૈ ॥ ૧૦૬ ॥

જ્યારે સવિકલ્પ સમાધિના અભ્યાસની વિશ્રાન્તિ અર્થાત્ પરિપૂર્ણતા થાય ત્યારે એ વિશ્રાન્તિના તાર્તમ્યથી શુભેચ્છા આદિ ચાર ભૂમિકાઓની શાન્તિ થાય છે અને પછી પાંચમી, છઠ્ઠી તથા સાતમી એ ત્રણ ભૂમિકાને જ્યારે જ્ઞાની પ્રાપ્ત થાય છે ત્યારે રાજયોગથી જ્ઞાનીના ચિત્તની જુદી જુદી અનેક પ્રકારની અવસ્થા જણાય છે.

ભૂ પચ્ચમીમેં જ્ઞાની જન શુભ નિર્વિકલ્પક યોગતે ।
પાવત સ્વતઃ ઉત્થાન યૌગિક ચિત્તકે વિનિયોગતે ॥
ભૂ ષષ્ઠમીમેં નિકટ ગત જનતેં જુ બોધિત હોત હૈ ।
તબ જાનિએં જન જ્ઞાનીમેં વ્યુત્થાનકો ઉદ્યોત હૈ ॥ ૧૦૭ ॥

પાંચમી ભૂમિકામાં જ્ઞાની પુરૂષ નિર્વિકલ્પ યોગ [સમાધિ] થી યૌગિક ચિત્તના વિનિયોગને લીધે સ્વતઃ ઉત્થાન પામે છે, છઠ્ઠી ભૂમિકામાં પાસે આવેલ મનુષ્યથી બોધિત થઈ ઉત્થાન પામે છે અર્થાત્ આગળ આવેલ મનુષ્ય તેને ઉત્થાન અવસ્થામાં લાવી શકે છે.

ચો.—સત્તમ ભૂમેં શાન્ત અચિત્તજુ, યોગીકે વ્યુત્થાન નિમિત્તજુ ।
યત્ન કરત જો મનુજ નિકટ ગત, સિદ્ધ પુરુષ ઉનકોં નહિ નિરખત

સાતમી ભૂમિકાએ પહોંચેલ જ્ઞાનીજન શાન્ત અને ચિત્ત રહિત બની જાય છે, એ યોગીના વ્યુત્થાન માટે જે મનુષ્ય તેના પાસે જઈ પ્રયત્ન કરે છે તેને તે સિદ્ધ પુરૂષ જોતો નથી.

અન્તિમ ભૂપ્રવિશત જબ જ્ઞાની, કયા કહના તબ ઉનકી કહાની ।

શાસ્ત્રકાર^૧ સ્તુતિ અતિહિ કરત હૈ, જિનકોં સંત સદૈવ સ્મરત હૈ॥૧૦૯

જ્યારે જ્ઞાનીજન એ અન્તિમ ભૂમિકામાં પ્રવેશ કરે છે ત્યારે તેની શી વાત કહેવી ? શાસ્ત્રકારો એમની અપાર સ્તુતિ કરે છે, જે સ્તુતિનું સંતજનો નિરંતર સ્મરણ કર્યા કરે છે.

જન્મ લહત જિસ કુલમેં જ્ઞાની, વહ કુલ પાવનપનકી खानी ।

पुण्यवती है उनकी माता, वोहि सकल पृथिवीको दाता ॥ ११० ॥

જે કુળમાં જ્ઞાની મનુષ્ય જન્મ લેછે એ કુળ પવિત્રતાની ખાણરૂપ છે. એ જ્ઞાનીની માતા પરમ પુણ્યવતી છે અને એ જ્ઞાનીજ સકલ પૃથિવીનો દાતા [દાન આપનાર] ગણાય છે.

जाके हलन चलनतें धरनी, पावन—ऐसी महत्ता बरनी ।

सुखसागर परब्रह्म प्रवीना, तामें जिनका चित्त विलीना ॥१११॥

જેમના હાલવા ચાલવાથી પૃથિવી પાવન બને છે એવી જ્ઞાનીની મહત્તા વર્ણવેલી છે. સુખના સાગરરૂપ જે પરબ્રહ્મ તેમાં જેનું ચિત્ત વિશેષતઃ દીન થયું છે

वह महदात्माने किय स्नाना, सब तीर्थोंमें अस बुध माना ।

इष्ट याग अग्नित उन याजा, किय पूजन सुरका निष्काजा ॥११२॥

એ મહાત્માએ સમગ્ર તીર્થોમાં સ્નાનનું દેણ મેળવ્યું એમ વિદ્વજનો માને છે, એમણે ઇષ્ટ એવા અગ્નિહોત યજ્ઞો યજ્યા અને દેવતાઓનું નિષ્કામ પૂજન કર્યું ગણાય છે

यह संसार उद्धितें सारा, पितृगन उननेहि उद्धारा ।

जिसने किय छिन ब्रह्मविचारा, उनका मन स्थिर भयउ अपारा ॥११३

એ જ્ઞાનીએ આ સંસારરૂપી સમુદ્રથી પિતૃગણના ઉદ્ધાર કર્યો. જે મનુષ્યે કષ્ટ માત્ર પણ બ્રહ્મવિચાર કર્યો તેનું મન સ્થિરતાને પ્રાપ્ત થયેલું બાણનું.

૧ કુલં પવિત્રં જનની કૃતાર્થા, વિશ્વંભરા પુણ્યવતી ચ તેન ।

अपारसंवित्सुखसागरेऽस्मि—ल्लीनं परे ब्रह्मणि यस्य चेतः ॥

उस ज्ञानीके द्रग जो आवे, वह सब अघतें मुक्ति पावे ।
यह ज्ञानीके स्तुति प्रकरणमें, तैत्तरीय शाखा वेदनमें ॥ ११४ ॥

એ જ્ઞાનીની દ્રષ્ટિએ જે પ્રાણી ચઢે છે તે સર્વ પાપોથી મુક્ત થાય છે.
આ જ્ઞાનીની સ્તુતિના પ્રકરણમાં વેદમાં તૈત્તરીય શાખા છે

तामें अवयव ज्ञानी जनके, कहे अंगरूप महद यजनके ।
ज्ञानीका आत्मा यजमानजु, श्रद्धा उनकी स्त्री सुखदानजु ॥ ११५ ॥

તેમાં જ્ઞાનીજનના અવયવો મહાન્ યજ્ઞના અંગરૂપ કહ્યા છે. જેમકે જ્ઞાનીના
આત્મા યજમાન અને શ્રદ્ધા તેની સુખદેવાવાળી સ્ત્રી છે.

इध्म शरीर-वेदी उरु जानहु, लोम दर्भरूपक पहिचानहु ।
वेद शिखा-यूपदारु हृदय है, काम आज्य-पशु क्रोध प्रलय है ॥ ११६ ॥

જ્ઞાનીનું શરીર લાકડાં છે, પેટ વેદી છે, રૂપાંડાં દર્ભ છે, શિખા વેદ છે, માણેક
સ્થંભ હૃદય છે, કામ ધી છે અને ક્રોધ પશુ છે કે જેનો યજ્ઞમાં હોય થાય છે.

तप अग्नि-शम दमजु चिता है, वाणी दक्षिणारूप हिता है ।
होता प्राण-चक्षु उद्गाता, मन अध्वर्यु-श्रोत्र है धाता ॥ ११७ ॥

તપ શમદમાદિ રૂપ અગ્નિ છે, પ્રિય અને હિતકારિણી વાણી દક્ષિણા છે, પ્રાણ
હોતા છે, ચક્ષુ ઉદ્ગાતા છે, મન અધ્વર્યુ છે અને શ્રોત્ર ધાતા છે.

याविध अंग सकल ज्ञानीके, होत यज्ञके साधक नीके ।
है अन्तिम त्रय भूमिमें वर, जीवन्मुक्ति भेद अवान्तर ॥ ११८ ॥

આ રીતે જ્ઞાનીનાં સર્વ અંગો યજ્ઞનાં મુદ્દર સાધક છે. છેલ્લી ત્રણ ભૂમિકા
અર્થાત્ પાંચમી, છઠ્ઠી અને સાતમી ભૂમિકામાં શ્રેષ્ઠ એવા જીવન્મુક્તિના અવાન્તર
ભેદ રહેલા છે.

दोहा-इस विध गुरु षट्प्रज्ञके, सुनी वचन सुखदेन
लब्धराम बोले बहुरि, लाभ ज्ञानको लेन ॥ ११९ ॥

આ રીતે ગુરુપ્રજ્ઞમહારાજનાં સુખદાયક વચન શ્રવણ કરી જ્ઞાનનો અધિક લાભ લેવા માટે પુનઃ લબ્ધરામ બોલ્યા જે

ભગવન્! હમકોં આપતેં, ભયો ભૂમિકા જ્ઞાન ।

સાધન જીવન્મુક્તિકે, કહિએં કૃપાનિધાન ॥ ૧૨૦ ॥

હે ભગવન્! આપનાથી અમે જ્ઞાન ભૂમિકાઓને જાણી છે હવે હે કૃપા-સદન સદગુરુ! જીવન્મુક્તિનાં સાધન કહેવા કૃપા કરો.

ત્યોંહી જીવન્મુક્તિમેં, પ્રભુ! હૈ કોન પ્રમાન ।

વિદેહમુક્તિ રુ સતમી, મૂ તુર્યા અભિધાન ॥ ૧૨૧ ॥

તેમજ હે પ્રભુ! જીવન્મુક્તિમાં કયું પ્રમાણ છે? વિદેહમુક્તિ અને સાતમી ભૂમિકા જે તુર્યા

ભેદ કવન વહ ઉભયમેં, કહહુ આપ ગુરુરાય! ।

લબ્ધરામકી વિનતિ અસ, સહિત સંત સમુદાય ॥ ૧૨૨ ॥

તે બંનેમાં શો ભેદ છે? હે ગુરુરાજ! એ આપ કહો. ભાણુસાહેબ આદિ સંત સમુદાયસહિત લબ્ધરામજીની આવી વિનતિ

સુનિ બોલે ષટ્પ્રજ્ઞ ગુરુ, શિષ્યનકોં સંબોધિ ।

પ્રશ્ન તુમ્હારા શ્રેષ્ઠ હૈ, કહોં શાસ્ત્રમત શોધિ ॥ ૧૨૩ ॥

શ્રવણ કરી ગુરુપ્રજ્ઞમહારાજ શિષ્યોને સંબોધી બોલ્યા જે તમારો પ્રશ્ન શ્રેષ્ઠ છે, હું શાસ્ત્રોના મતને શોધી કહું છું.

શુભ ફલદાયક સંતકોં, જીવન્મુક્તિ વિચાર ।

જો ભગવાન વશિષ્ઠને, કહા રામ પ્રતિ સાર ॥ ૧૨૪ ॥

સંતજનોને જીવન્મુક્તિનો વિચાર શુભ ફળ આપનાર છે. જે જીવન્મુક્તિનો ભગવાન્ વશિષ્ઠ મુનીએ શ્રીરામચન્દ્રજી પ્રતિ સાર કહ્યો છે

સુનહુ વાસનાક્ષય પ્રથમ, દ્વિતીય આત્મવિજ્ઞાન ।

સાધન જીવન્મુક્તિકા, મનોનાશ તિય જ્ઞાન ॥ ૧૨૫ ॥

તે શ્રવણ કરે. પ્રથમ વાસના ક્ષય, બીજું આત્મવિજ્ઞાન અને ત્રીજું મનોનાશ એ ત્રણ જીવન્મુક્તિનાં સાધન બાજુવાં.

સમકાલીન અભ્યાસ વહ, તીનોંકા ચિરકાલ ।

ઉત્તમ ફલકોં દેત હૈ, કર્તા હોત નિહાલ ॥ ૧૨૬ ॥

એ ત્રણે સાધનનો દીર્ઘસમય પર્યન્ત એક કાલાવચ્છિન્ન અભ્યાસ ઉત્તમ ફળને આપે છે અને અભ્યાસ કરનાર મોક્ષને પામે છે.

ચો.-ઇન તીનોંકોં એક કાલહૂ, બેર બેર અભ્યસિત બિનાહૂ ।

સિદ્ધ મયા હોવે નહિ સાધન, જન્મ શતાવધિ તો સાધક જન ॥ ૧૨૭ ॥

એક કાળમાં એ ત્રણે સાધનો વારંવાર અભ્યાસથી સિદ્ધ થઇ શકે છે. જો અભ્યાસ કર્યા વિના સાધનો સિદ્ધ થયાં ન હોય તો સો જન્મ પર્યન્ત પણ સાધક મનુષ્ય.

ઉત્તમ પદકોં પાવત નાંહી, વાત સત્ય બુધનેજુ સરાહી ।

યોં ઇક ઇકકે પરિસેવનતેં, સિદ્ધિ અલગ હૈ સાધક જનતેં ॥ ૧૨૮ ॥

ઉત્તમ પદને (મોક્ષને) પામતા નથી એમ વિદ્વાનો સત્ય વાત કહે છે. આ રીતે એક એક સાધનનાં પરિસેવનને લઇ સાધકજનોથી મોક્ષરૂપી સિદ્ધિ અળગી રહે છે, અર્થાત્ અમુક વખત વાસનાક્ષય કરે, અમુક સમય આત્મવિજ્ઞાન મેળવે અને અમુક સમય મનોનાશ કરે, આ એક એકથી મોક્ષની પ્રાપ્તિ થતી નથી; પરંતુ એ ત્રણે સાધનનું એક સાથે દીર્ઘકાલ સેવન કરવાથી મોક્ષરૂપી સિદ્ધિ મળી શકે છે.

જ્યોં સંકિલિત મંત્ર અનુષ્ઠાના, ઉનતેં સિદ્ધિ મિલન નહિ જાના ।

પૂર્વે ઉક્ત સાધન ત્રય બિન જુ, નાશ અવિદ્યાકો કિય કિન જુ ॥ ૧૨૯ ॥

જેમ સંકલિત મંત્રના અનુષ્ઠાનથી સિદ્ધિ મળતી નથી તેમ પૂર્વોક્ત ત્રણ સાધન વિના અવિદ્યાનો નાશ થતો નથી.

મનકા નાશ ન હોવે જબ લગ, ન હો વાસનાકો ક્ષય તબ લગ ।

ક્ષીણ વાસના હોત ન જબ લોં, મનમેં શાન્તિ મ ઉપજત તબ લોં ॥ ૧૩૦ ॥

બ્યાંસુધી મનનો નાશ ન થાય ત્યાંસુધી વાસનાનો ક્ષય થતો નથી અને બ્યાંસુધી વાસનાનો ક્ષય થતો નથી ત્યાંસુધી મન શાન્ત થતું નથી અર્થાત્ મનોનાશ થતો નથી.

जब लगि तत्त्वज्ञान नहीं है, तब लगि चित्तमें शान्ति कहीं है? ।

बिन हि वासनाक्षय जग जाना, होत कहाँतें तात्त्विक ज्ञाना ॥१३१॥

ज्यांसुधी तत्त्वज्ञान नहीं त्यांसुधी चित्तमां शान्ति कथे स्थणे छे? अर्थात्
क्यांछ नहीं अने जगत् आधुं जलसी शके तेवी बात छे जे वासनाना क्षय बिना
तत्त्वज्ञान क्यांथी थछ शके? अर्थात् नज थाय,

यातें मन जब बिनाश पावत, बाह्य विषय तब द्रग नहि आवत ।

बाह्य विषय जब द्रग ना आवे, तबहि वासना क्षयकों पावे ॥१३२॥

भाटे ज्यारे मन बिनाशने पावे त्यारे जगत् आदि बाह्य विषय नजरे न
आवे अने ज्यारे बाह्य विषय नजरे न आवे त्यारेज वासना क्षयने पावे अर्थात्
प्रथम मनोनाश थाय त्यारे वासनाना क्षय अनी शके.

जीवन्मुक्तिके साधन त्रय, उनकेभी साधन सुनहु द्वय ।

यत्न-विवेक उभय अभिधाना, करें विवेचन संत सुजाना ! ॥१३३॥

आ रीते ज्यन्मुक्तिनां जे त्रय साधन कछां तेनां पछे ये साधन छे ते
श्रवण करे। ओ ये साधननां नाम यत्न अने विवेक छे, छे सुज्ञ संतजने! यत्न
तथा विवेकनुं हुवे विवेचन करे छुं.

“काहु उपाय लगाइ अबोधन, प्राप्त करोंगा में त्रय साधन”, ।

ऐसा जो उत्साह सुहावे, वह साधन इक “यत्न” कहावे ॥ १३४ ॥

काहु उपायगरेना उपाय योछुं वासना क्षय, आत्मविज्ञान तथा मनोनाश
ओ त्रय साधन ज्यन्मुक्तिभाटे प्राप्त करीश ओवे जे उत्साह ते “यत्न”
नामनुं ओक साधन कहेवाय छे.

दोहा-भिन्न भिन्न पनतेंजु है, पदार्थको जो ज्ञान ।

उनका जीवन्मुक्तिमें, है “विवेक” अभिधान ॥ १३५ ॥

आत्म विन्न वस्तुने मिथ्या जलसी तेने “विवेक” कहे छे.

शुभ साधन है ज्ञानके, “श्रवण” आदि शुभ तीन ।

मनोनाश साधन कहत, पंडित “योग” प्रवीन ॥ १३६ ॥

જ્ઞાનનાં શ્રવણ આદિ ત્રણ સાધન છે મનોનાશનું સાધન પ્રવીણ પાડિતો “યોગને” કહે છે.

ત્યોંહિ વાસના નાશકા, સાધન તત્પ્રતિકૂલ ।

હોત વાસનોત્પત્તિ વહ, સદા વતન સુખમૂલ ॥ ૧૩૭ ॥

એવીજ રીતે વાસના ક્ષયનું સાધન સ્વરૂપાકારવૃત્તિ વિશેષ વાસના છે.

વિષય વાસનાકો બહુરિ, નાશક હોત વિરોધિ ।

સત્ ચિત્ પર જો ચિત્ત હૈ, ઉનકોં સતત પ્રવોધિ ॥ ૧૩૮ ॥

વળી વિષયવાસનાનો નાશ કરનારી વિષયની આસક્તિ રહિત જે વૃત્તિ તે વિરોધી વાસના કહેવાય છે. સત્ ચિત્ પરમાત્મ પરાયણ જે ચિત્ત છે તેને નિરંતર બાંધત કરી

તામેં ચિન્તન તત્કથન, ત્યોં વોધન અન્યોન્ય ।

એસે ચિત્તકોં કહત હૈ, જ્ઞાનાભ્યાસ સુધન્ય ॥ ૧૩૯ ॥

તેનાવડે આત્મચિન્તન, આત્મકથન અને પરસ્પર આત્મબોધન કરવું તેને જ્ઞાનાભ્યાસ કહે છે.

બ્રહ્મ ભ્રમાધિષ્ઠાનમેં, અનુત્પન્ન યહ દ્રશ્ય ।

એસા જો અભ્યાસ વહ, જ્ઞાનાભ્યાસ અવશ્ય ॥ ૧૪૦ ॥

ભ્રમાધિષ્ઠાન બ્રહ્મમાં આ દ્રશ્ય જગત્ ઉત્પન્ન નથી થયું એવોજે અભ્યાસ તેને જ્ઞાનાભ્યાસ કહે છે.

યુક્તિતેં અરુ યોગતેં, હોવે મનકા નાશ ।

વહ દ્રવ્ય કારણકા બહુરિ, વેર વેર અભ્યાસ ॥ ૧૪૧ ॥

યુક્તિથી અને યોગથી મનોનાશ થાય છે અને તે યુક્તિ તથા યોગનો વારંવાર જે અભ્યાસ

મનોનાશ કારણ વહી, શુભ અભ્યાસ કહાત ।

જિનકે ઉક્ત પ્રકાર ત્રય, લબ્ધરામ ! પ્રખ્યાત ॥ ૧૪૨ ॥

તે મનોનાશનાં કારણતો અભ્યાસ કહેવાય છે. અને હે લખ્યશમ ! જેના ઉક્ત ત્રણ પ્રકાર [વાસના ક્ષય, આત્મવિજ્ઞાન અને મનોનાશ] પ્રખ્યાત છે,

ચોપાર્દ—ચોહી યહ જીવન્મુક્તિકા, સાક્ષાત્ સાધન હૈ અતિ નીકા।

ઉક્ત વાસનાક્ષય મનનાશજુ, ઉનકો ઉત્પાદક પ્રકાશજુ ॥૧૪૨॥

એજ આ જીવન્મુક્તિનાં સાક્ષાત્ સાધન છે અને ઉક્ત વાસનાક્ષય અને મનોનાશજુ ઉત્પાદક જે સ્વયં પ્રકાશ જ્ઞાન

સોઈ તત્ત્વજ્ઞાન સુહાવે, કારણ યોજકરૂપ કહાવે ।

સાવધાન હૈ શિષ્ય સમૂહ ! સબ, જીવન્મુક્તિ પ્રમાણ સુનહુ અબા ॥૧૪૩॥

તે મનોનાશ અને વાસનાક્ષયજુ પરમપ્રયોજક છે. હે સર્વ શિષ્યો અને સંત-સમાજ ! હવે સાવધાન બની જીવન્મુક્તિનાં પ્રમાણ શ્રવણ કરો.

બૃહદારણ્યક^૧ કહત પુકારી, નસત અવિદ્યા જબ દુઃખકારી ।

તબ હૃદ્ગત કામાદિક દોષન, હોત નિવૃત્ત ન પાવત પોષન ॥૧૪૫॥

બૃહદારણ્યક નામક ઉપનિષદ પુકારી કહે છે કે જ્યારે જન્મ મરણ દુઃખને ઉપભવનારી અવિદ્યા નાશ પામે ત્યારે દૃઢ્યમાં રહેલા કામ ક્રોધ આદિ દોષો નિવૃત્ત થાય છે, એ દોષો કોઈ રીતે પોષણને પામી શકતા નથી.

અમર હોત તદનન્તર માનવ, કરત સ્વસ્વરૂપ બ્રહ્મ અનુભવ ।

ચક્ષુરાદિ^૨ ઇન્દ્રિયજુ સમેતા, માસત બિન ઇન્દ્રિય નિજવેત્તા ॥૧૪૬॥

ત્યારપછી જ્ઞાની મનુષ્ય અમર [મૃત્યુ રહિત] અને છે અને સ્વસ્વરૂપ જે બ્રહ્મ તેના અનુભવ કરે છે. એ બ્રહ્મજ્ઞાની ચક્ષુઆદિ ઇન્દ્રિયોના પ્યારવાળો છતાં નિર્વિકાર બાંસે છે.

જહૈં પહુચત નહિ મન^૩ સહ બાની, વહ આનંદ ઘન બ્રહ્મ પિછાની ।

૧ યદા સર્વે પ્રમુચ્યન્તે કામા યસ્ય હૃદિ શ્રિતાઃ । અથ મર્ત્યોઽમૃતો ભવત્યત્ર બ્રહ્મ સમશ્રુતે । ઇતિ બૃહદારણ્યશ્રુતેઃ ॥

૨ સ ચક્ષુરચક્ષુરિવ સર્કર્ણોઽર્કર્ણ ઇવ સમના અમના ઇવ સપાણોઽપાણ ઇવ । યતો વાચો નિવર્તન્તે અપાઞ્ય મનસા સહ ॥

જીવન્મુક્ત ન ભયકોં પાવત, તૈત્તરીય^૧ ઉપનિષદ્ સુનાવત ॥૧૪૭॥

બધાં મન સહિત વાણી પહોચી શકતી નથી એ આનંદધન બ્રહ્મને બાણી જીવન્મુક્ત કોઈથી ભય પામતો નથી એમ તૈત્તરીય ઉપનિષદ કહે છે.

શુદ્ધ યજુર્વેદાન્તર્ગત જો, ઇસાવાસ્ય^૨ યાબિધ નામક વો ।

પરમપુનિત જો હૈ ઉપનિષદજુ, તામેં લસત પ્રમાણ વિશદ જુ ॥૧૪૮॥

શુદ્ધ યજુર્વેદના પરમપવિત્ર ઇસાવાસ્યા નામની ઉપનિષદની અંદર વિશુદ્ધ પ્રમાણ છે.

વહ ઉપનિષદ કહત સબ જ્ઞાની, જીવન્મુક્ત સ્વરૂપ નિજ જાની ।

શોક મોહતેં રહિત રહત હૈ, એસેંહી છાન્દોગ્ય^૩ કહત હૈ ॥ ૧૪૯ ॥

એ જીવન્મુક્ત સમગ્ર જ્ઞાનીજનો પોતાનાં સ્વરૂપને બાણી શોક મોહથી રહિત રહે છે. એવીજરીતે છાન્દોગ્ય ઉપનિષદ પણ કહે છે જે

જ્ઞાની આત્માકોં પરચત હૈ, આત્મામેંહી પ્રેમ રચત હૈ ।

ક્રીડા આત્મામેંહિ કરત હૈ, આત્મમિથુનતેં મોદ ભરત હૈ ॥૧૫૦॥

જીવન્મુક્ત માહાત્મા આત્માને બાણે છે, આત્મામાંજ પ્રેમ રાખે છે, આત્મામાંજ ક્રીડા કરે છે અને આત્મમિથુનથી અર્થાત્ આત્મારૂપ બની આનંદ મેળવે છે

જીવન્મુક્ત મનુજકે લક્ષણ, આત્માનન્દી કરત નહિ રક્ષણ ।

ઉક્ત અવસ્થા હોવે જાકી, સંજ્ઞા જીવન્મુક્તજુ તાકી ॥ ૧૫૧ ॥

એ જીવન્મુક્ત માહાત્માનાં લક્ષણ છે. આત્મામાંજ સંતોષ માનનાર એ પુરૂષ સંસારના પદાર્થોનું રક્ષણ કરતો નથી. જેની ઉક્ત અવસ્થા હોય તેનું નામ “જીવન્મુક્ત” છે.

૧ આનન્દં બ્રહ્મણો વિદ્વાન્ ન વિમેતિ કુતશ્ચન ઇતિ ॥ તૈ. ૩.

૨ યસ્મિન્સર્વાણિ ભૂતાન્યાત્મૈવાભૂતદ્વિજાનતઃ । તન્ન કો મોહઃ કઃ શોક એકત્વમનુપશ્યતઃ । ૩. ૩.

૩ एवं विज्ञानन्नात्मरतिरात्मक्रीड आत्ममिथुन आत्मानन्द सस्वराद् भवति ॥ ૩. છા. ૩.

दोहा—विदेहमुक्ति लक्षणजु, जीवन्मुक्ति संग ।

कहों शिष्य ! सुनहु सकल, पावन कथा प्रसंग ॥ १५२ ॥

हुवे ज्यन्मुक्तिनी साथे विदेह मुक्तिनां लक्षण कहुं छुं ते पवित्र करनार कथा
प्रसंगने छे सर्व शिष्यो ! श्रवण करे।

महानजन अरु ज्ञानके, विचारशील विशिष्ट ।

जाकी अवस्था होत है, ज्ञान आत्म इक निष्ठ ॥ १५३ ॥

महात्माओ अने ज्ञानना विचार युक्त पुश्चा के जेमनी आत्मज्ञानभां
अक निष्ठावाणी अवस्था होय छे

जीवन्मुक्ति जानहु, या विध लक्षण युक्त ।

मृतक तुल्य जीवे वही, जन है जीवनमुक्त ॥ १५४ ॥

अ रीतनां लक्षणवाणी ज्यन्मुक्ति जखुवी. जे मनुष्य मृतक (मउदा)समान
ज्ये अर्थात् मृतकने जेम लुप शोक, राग द्वेष आदि होतां नथी तेम राग आदिथी
रहित जे ज्ये ते ज्यन्मुक्त कहवाय छे।

गुरु वशिष्ठमुनिकों^१ कहत, रामचन्द्र भगवान ।

विदेह^२ जीवन्मुक्तिकों, कहिअें कृपानिधान ॥ १५५ ॥

श्री रामचन्द्र भगवाने गुरु वशिष्ठ मुनिने कहुं के छे कृपानिधान ! विदेह
मुक्ति अने ज्यन्मुक्ति कहवा कृपा करे।

रामचन्द्रके वचन सुनि, बोले श्रीऋषिराय ।

सांसारिक^३ व्यवहारमें, पर्वतभी द्रग आय ॥ १५६ ॥

१ नृणां ज्ञानैकनिष्ठानामात्मज्ञानविचारिणाम् । जीवन्मुक्तिरवस्था सा
प्रकीर्तिता महाजनैः ॥

२ ब्रह्मन् विदेहमुक्तस्य जीवन्मुक्तस्य लक्षणम्। ब्रूहि तत् यदहं श्रुत्वा वाच्यं
शास्त्रदशा त्वया ॥

३ यथास्थितमिदं यस्य व्यवहारवतोऽपि च । अस्तं गतं स्थितधिया जीव-
न्मुक्तः स उच्यते ॥

ભગવાન્ રામચન્દ્રજનાં આવાં વચન સાંભળી ઋષિરાજ વશિષ્ઠગુરુ બોલ્યા
જે સાંસારિક વ્યહારમાં કદિ પર્વતાદિ નજરે આવે

તદપિ જીવન્મુક્તકે, મન યહ સર્વ પ્રપન્ન ।

અસ્તભાવ પામે હુવે, ઉદય^૨ લહત નહિ રન્ધ્ર ॥ ૧૫૭ ॥

તોપણ જીવન્મુક્તના હૃદયમાં એ સર્વ પ્રપન્ન અસ્ત પામેલા હોવાથી લેશ
પણ ઉદયને પામતા નથી.

કયોંકિ પ્રપન્ન અભાવતેં, ઉદય અસ્ત હૈં વ્યર્થ ।

સુખદુઃખમેં મુખકાન્તિ ઇક, સદા દિશ્વાત સમર્થ ॥ ૧૫૮ ॥

કારણ કે પ્રપન્નના અભાવથી પ્રપન્નનો ઉદય તથા અસ્ત હોતો નથી. આ
સમર્થ જીવન્મુક્તની મુખ તેમજ દુઃખમાં મુખની કાન્તિ એક સરખી દેખાય છે.

પદાર્થ સાંસારિક મિલે, બિન ઇચ્છિત જિસમાંતિ ।

તામેં રહ સંતુષ્ટ વહ, રાખત એક મુખકાન્તિ ॥ ૧૫૯ ॥

પોતાની ઇચ્છાવગર સાંસારિક પદાર્થો જે રીતના પ્રાપ્ત થાય તેમાં સંતુષ્ટ
રહી મુખની કાન્તિ એક સરખી રાખે.

જાગૃત^૧ ઓર સુષુપ્તિમેં, જાકો એકહિ ભાવ ।

જગત વાસના રહિત વહ, જીવન્મુક્ત સ્વભાવ ॥ ૧૬૦ ॥

જાગૃત અને સુષુપ્તિમાં જેનો એકજ સ્વભાવ છે તેમજ જગત વાસના રહિત
જીવન્મુક્ત હોય છે.

૧ નોદેતિ નાસ્તમાયાતિ સુખે દુઃખે મુખપ્રભા । યથાપ્રાપ્તે સ્થિતિર્યસ્ય
સ જીવન્મુક્ત ઉચ્યતે

૨ યો જાગર્તિસુષુપ્તિસ્થો, યસ્ય જાગ્રત્ત્રવિચરતે । યસ્ય નિર્વાસનો બોધઃ
સ જીવન્મુક્ત ઉચ્યતે ॥

राग^१ द्वेष भय आदि उन, उरमें होत प्रतीत ।

तदपि व्योम सम विश्वमें, अलिप्त रहत अजीत ॥ १६१ ॥

कदाय द्वेष अने लय आदि अज्ञानीजनना तुल्य तेना हृदयमां ज्ञाय, छां ओ अलत लवन्मुक्त विश्वमां आकाशनी पेठे अलिप्त रहेछ अर्थात् लेपायमान थतो नथी.

होत^२ नही जो जन कबहु, अहंकारकां प्राप्त ।

अलिप्त ऐहिक वस्तुमें, बुद्धि जाकी अति आप्त ॥ १६२ ॥

जे महात्मा कोर्षपण काजे अहंकारने प्राप्त थतो नथी अने आ लोकना समग्र पदार्थाथी अलिप्त रहेछ. जेनी बुद्धि लोक कल्याण करनारी होय छ.

निजतें लोक रु लोकतें, आप न हो उद्विग्न^३ ।

हर्ष अमर्ष भयादितें, मुक्त स्वरूप अभिज्ञ ॥ १६३ ॥

तेमज पोताथी लोक के लोकथी पोते उद्विगने प्राप्त न थाय अने दुर्ष, अमर्ष[क्रोध] तथा लय आदिथी मुक्त होय अने स्वस्वइपने जलुनार होय

चो.-शान्त^४ कलन सांसारिकनिश्चल, कलावान हो तोभी निष्कल ।

होत चित पैं चित विनाको, जीवन्मुक्त शृंगार क्षमाको ॥ १६४ ॥

जेनी सांसारिक समग्र कलना [वासना] ओ शान्त थछ गछ होय, जे निश्चल होय, कलावान छां कला रहित होय अने चितपाणे। छां चित रहित होय ओवे लवन्मुक्त पृथ्वीना आभूषण इपछ.

करत सबें जगका व्यवहारजु, शीतल होत तथापि अपारजु ।

१ रागद्वेषभयादीनामनुरूपचरन्नपि । योऽन्तरव्योमवत्स्वच्छः, स जीवन्मुक्त उच्यते ॥

२ यस्य नाहंकृतो भावो, बुद्धिर्यस्यनलिप्यते । कुरुतोऽकुरुतोवापि, स जीवन्मुक्त उच्यते ॥

३ यस्मान्नोद्विजते लोको, लोकान्नोद्विजते च यः । हर्षामर्षभयान् मुक्तः सजीवन्मुक्त उच्यते ॥

४ यः समस्तेषु जातेषु, व्यवहार्यपिशीतलः । परार्थेष्वेव पूर्णात्मा, स जीवन्मुक्त उच्यते ॥

અમિત પરાર્થ પૂર્ણ જિહિ આત્મા, વોહી જીવન્મુક્ત મહાત્મા ॥૧૬૫॥

જગતનાં સર્વ વ્યવહારોત્ આચરણ કરે તે પણ અપાર શાન્ત હોય છે અને પરહિતમાં પ્રેમવાળો હોય એજ મહાત્મા જીવન્મુક્ત કહેવાય છે.

ગુરુ વશિષ્ઠને રામચન્દ્ર પ્રતિ, કહા જાહિ વિધિ કર કરુણા અતિ ।

લબ્ધરામ! અરુ પ્રિય શ્રોતાગન, કહા સોડ્ લક્ષણ મેં તુમ સન ॥૧૬૬॥

ગુરુ વશિષ્ઠ મુનિએ લગવાન રામચન્દ્ર પ્રતિ જીવન્મુક્તનાં જે લક્ષણ જેવી રીતે કૃપા કરી કહ્યાં એવીજ રીતે હે લબ્ધરામ! તથા પ્રિય શ્રોતાજનો! એજ લક્ષણ મેં તમારી પાસે કહી સંભળાવ્યાં છે.

જીવન્મુક્ત અવસ્થા કહની, અતિહિ કઠિન હૈ આનંદવહની ।

અબ વિદેહમુક્તિકા લક્ષણ, સુનહુ કહત હોં સુખદ પ્રતિક્ષણ ॥૧૬૭॥

જીવન્મુક્તની અવસ્થા કહેવી એ અત્યંત કઠિન છતાં આનંદ આપનારી છે એમ જાણી મેં તમને કહી. હવે પ્રતિ ક્ષણ મુખઆપનાર વિદેહમુક્તિનાં લક્ષણ કહું છું તે શ્રવણ કરો.

તન પ્રારબ્ધ સમાપ્તિ લહે જબ, કાલ દેહકોં વદન ગ્રહે તબ ।

તજિકેં જીવન્મુક્તાત્મા પદ, વિદેહમુક્ત બનત જન અનહદ ॥૧૬૮॥

શરીરનાં પ્રારબ્ધ જ્યારે સમાપ્તિ પામે છે ત્યારે કાળ પોતાના મુખમાં દેહને ગ્રહણ કરે છે. એ સમયે જીવન્મુક્તાત્મક પદ તથા મહાત્મા વિદેહમુક્તિને પામે છે અર્થાત્ દેહમુક્ત બને છે.

જ્યોં સ્પન્દન કૃતિકો કરિ ત્યાગા, શાન્ત બનત વાયુ બડભાગા ।

ત્યોં તજિકેં તન વિદેહમુક્તજુ, નિજસ્વરૂપમેં વિરમત યુક્તજુ ॥૧૬૯॥

હે ભાગ્યશાળી શિષ્ય! જેમ સ્પન્દન કૃતિનો ત્યાગ કરી વાયુ શાન્ત બને છે તેમ દેહનો ત્યાગ કરી વિદેહમુક્ત યોગ્ય રીતે સ્વસ્વરૂપમાં વિરામ પામે છે.

મુક્ત વહી રસ એક રહત હૈ, ઉદય અસ્ત વૃત્તિ ન લહત હૈ ।

૧ જીવન્મુક્તપદ ત્યક્ત્વા, સ્વદેહે કાલસાત્કૃતે । વિશત્યદેહમુક્તત્વ, પવનોઽસ્પંદનાદિચ ॥ इति जीवन्मुक्तिविवेके ॥

૨ વિદેહમુક્તો નોદેતિ નાસ્તમેતિ ન શામ્યતિ । નસન્નાસન્નદૂરસ્થો, નચાહં ન ચ નૈતરઃ ॥ इति जीवन्मुक्तिविवेके

अर्थात् कृत्रिम उदयादितें, रहत विदेहमुक्तजन रीते ॥ १७० ॥

આ વિદેહમુક્ત એક રસ હોય છે. ઉદય અસ્તવાળી વૃત્તિને પ્રાપ્ત થતો નથી. અર્થાત્ કૃત્રિમ ઉદય અસ્ત આદિથી રહિત બની રહે છે.

ऐसी अवस्था पावत है जब, सत्यासत्य न ज्ञानी लखत तब ।

काहु पदार्थ मनुज सृष्टिके, विषय होत नहि उन द्रष्टिके ॥ १७१ ॥

જ્યારે જ્ઞાની પુરૂષ એવી અવસ્થાને પામે છે ત્યારે તે સત્ય કે અસત્ય કંઈ જોતો નથી. માનવલોકના કોઈપણ પદાર્થ એની દ્રષ્ટિના વિષયરૂપ બનતા નથી.

दोहा—ज्ञानी जीवन कालमें, पावत है यह मुक्ति ।

जो कैवल्यस्वरूप है, जहां न युक्ति प्रयुक्ति ॥ १७२ ॥

જ્ઞાની યોતાના જીવનકાળમાંજ આ વિદેહમુક્તિને પામે છે, જે વિદેહમુક્તિ કેવલ્યસ્વરૂપ છે અને જેમાં કંઈ પણ યુક્તિ પ્રયુક્તિ નથી.

जो अभिधान समाधिमें, लहत असंप्रज्ञात ।

चर्मावस्था उनकी यह, विदेहमुक्ति कहात ॥ १७३ ॥

જે સમાધિનું નામ “અસંપ્રજ્ઞાત” છે તે સમાધિની જે છદ્દની અવસ્થા તે વિદેહમુક્તિ કહેવાય છે.

भये अविद्यातें विविध, जो बन्धन उत्पन्न ।

निज विद्यातें उनहिकों, करिकें अनआसन्न ॥ १७४ ॥

અવિદ્યાને લઈજે વિવિધ પ્રકારનાં બંધનો ઉત્પન્ન થયાં છે તે સર્વને આત્મ-વિદ્યાના પ્રભાવથી અલગ કરી

रहना स्थिर स्वस्वरूपमें, विदेहमुक्ति वोहि ।

ब्रह्मतत्त्वसाक्षात्कृति, समकालीन जो होहि ॥ १७५ ॥

સ્વસ્વરૂપમાં સ્થિર રહેવું એજ વિદેહમુક્તિ કહેવાય છે. જે મુક્તિ બ્રહ્મતત્ત્વ સાક્ષાત્કાર સમકાલીન થાય છે.

लब्धराम गुरुकों यहां, करत प्रश्न कर जोरि ।

सुन्यो पूर्वमें आपतें, मेंने तत्त्व बहोरि ॥ १७६ ॥

આ સ્થળે લબ્ધરામજી હાથ જોડી ગુરૂને પ્રશ્ન કરે છે જે પૂર્વમાં આપનાથી મેં વિદેહમુક્તિ શ્રવણ કરી છે

उनके मत यह देहके, नाशानन्तर एव ।

विदेहमुक्ति ज्ञानीकों, प्राप्त होत गुरुदेव ॥ १७७ ॥

હે ગુરૂદેવ! એ સર્વાના મતમાં આ દેહના નાશ પછીજ જ્ઞાનીને વિદેહમુક્તિ પ્રાપ્ત થાય છે.

लब्धरामके वचन सुनि, बोले श्रीगुरुवर्य ।

श्रवण किया तुमने वही, योग्य तत्त्व सौन्दर्य ॥ १७८ ॥

પોતાના શિષ્ય લબ્ધરામજીનાં આવાં વચન શ્રવણ કરી ગુરૂવર્ય પદ્મપ્રજ્ઞસ્વામી બોલ્યા કે તમે જે શ્રવણ કર્યું છે એ યોગ્ય છે.

विदेहमुक्तिकी यहां, अवस्थिति बडभाग ! ।

तामें देह समस्तको, सुन्यो तुम्है जो त्याग ॥ १७९ ॥

હે મહાત્મા ભાગ્યશાળી શિષ્ય! વિદેહમુક્તિ અવસ્થામાં તમે જે સમસ્ત દેહનો ત્યાગ સાંભળ્યો છે

स्थूल सूक्ष्म तन आदिको, त्याग वही है तात !

तत्यागान्तर ज्ञानीकी, विदेहमुक्ति कहात ॥ १८० ॥

તે ત્યાગ સ્થૂલ તથા સૂક્ષ્મ શરીર આદિનો છે. હે શિષ્ય! એ ત્યાગ પછી જ્ઞાનીની વિદેહમુક્તિ કહેવાય છે.

चोपाई-भाविदेहका आरंभ नाहि, वर्तमान आरंभजु याही ।

होइ चुका है वहभी आगें, ज्ञानान्तर आरंभ न जागे ॥ १८१ ॥

આ વખતે ભાવિદેહનો આરંભ હોતો નથી, વર્તમાન દેહ છે તેનો આરંભ પ્રથમ થઈ ચુક્યો છે. જ્ઞાનપછી દેહનો આરંભ થાય નહિ.

ऐसी अवस्थामें ज्ञानीजन, विदेहमुक्त कहावे संतन ! ।

यह स्थल पक्ष विदित है दोऊ, सावधान है सुनु सब कोऊ ॥ १८२ ॥

હે સંતજનો! એવી અવસ્થાવાળો જ્ઞાની પુરૂષ પણ વિદેહમુક્ત કહેવાય છે. આ ઠેકાણે બે પક્ષ પ્રસિદ્ધ છે તે સહુ કોઈ સાવધાન બની શ્રવણ કરો.

જ્ઞાન સમયમેં કહત કિતે જન, અનારંભમય હૈ ભાવિ તન ।
તત્કાલાવચ્છિન્ન તથાપિ, વિદેહમુક્તિ કહત નિષ્પાપી ॥૧૮૩॥

કેટલાએક વિદ્વાન્ કહે છે જે જ્ઞાનસમયમાં ભાવિદેહનો અનારંભ છે અર્થાત્ ભાવિ દેહનો આરંભ થતો નથી, માટે જ્ઞાની દેહાવસ્થામાં પણ વિદેહમુક્ત છે વર્તમાન તન જ્ઞાન સહિત હો, તદ્દપિ જવેં વહ શ્વાસ રહિત હો ।
હોત વિદેહમુક્તિ તબ જનકોં, મત એસો આચારજ ગનકો ॥૧૮૪॥

વર્તમાન કાળમાં જ્ઞાન સહિત જ્ઞાની હોય તો પણ તેનો દેહ ત્યાગ થાય ત્યારેજ તેને વિદેહમુક્તિ પ્રાપ્ત થાય છે એવો પૂર્વાચાર્યોના મત છે.

યહ મતમેં શ્રુતિ દેત પ્રમાનજુ, “તસ્ય તાવદેવેતિ” બંધાનજુ ।
જબ પ્રારબ્ધકી હોત સમાપ્તિ, તવેં સિદ્ધ કૈવલ્યકી પ્રાપ્તિ ॥૧૮૫॥

આ મતમાં શ્રુતિ પ્રમાણ આપે છે જે “તસ્ય તાવત એવ ઇતિ” [તેનું ત્યાં સુધીજ] અર્થાત્ જ્યારે પ્રારબ્ધની સમાપ્તિ થાય ત્યારેજ વિદેહમુક્તિ પ્રાપ્ત થઈ શકે છે.

ભાષ્યકાર અનુસાર જગત્ હિત, ગ્રન્થ વાક્યવૃત્તિ જો સુરચિત ।
જીવન્મુક્તિ દેહકા જબહી, ક્ષય પ્રારબ્ધ લહત હૈ તબહી ॥ ૧૮૬ ॥

ભાષ્યકારના અનુસાર જગત્ના હિત માટે વાક્યવૃત્તિ નામના ગ્રન્થમાં કહે છે જે જીવન્મુક્તના દેહનાં પ્રારબ્ધ ક્ષય પામે છે અને ત્યારેજ

વિદેહમુક્તિ^૧ ગ્રહત જન જ્ઞાની, કથા યહી હૈ પરમ પુરાની ।
પુનિ પ્રારબ્ધ કર્મકે ભોગજુ, ઉનવશ જીવન્મુક્ત સુયોગજુ ॥૧૮૭॥

જ્ઞાની મહાત્મા વિદેહમુક્તિ મેળવે છે. એ પરમ શાસ્ત્ર આજ્ઞા છે. વળી પ્રારબ્ધ કર્મના જે ભોગ તેને ભોગવતો છતાં જીવન્મુક્ત

૧ “ તસ્યતાવદેવ ચિરં યાવન્ન વિમોક્ષ્યેદથ સંપત્ત્યે ”

૨ પ્રારબ્ધકર્મવેગેન, જીવન્મુક્તોયદાભવેત્ । કંચિત્કાલમથાઽઽરબ્ધ, કર્મ-
બંધસ્યસુક્ષયે ॥

જ્ઞાન પ્રબલતાતેં જન સોહી, રહેવે સંસૃતિમેં નિર્મોહી ।
તનુ નાશાન્તર મુક્તિ પાવે, શાસ્ત્રકાર યહ વાત સુનાવે ॥ ૧૮૮ ॥

જ્ઞાનનાં અધિક્યથી સંસારમાં નિર્મોહી (મોહ રહિત) રહે છે અને દેહ નાશાન્તર વિદેહયુજિને પામે છે એમ શાસ્ત્રકારો કહે છે.

દોહા-વર્તમાન તનકી નિવૃત્તિ, હૈ ન જ્ઞાન ફલ તાત ! ।
અજ્ઞાનીમી જ્ઞાન બિન, દેહવિલયકોં પાત ॥ ૧૮૯ ॥

હે શિષ્ય ! વર્તમાન સ્થૂલ દેહની નિવૃત્તિ જ્ઞાનથી થતી નથી, કેમકે અજ્ઞાની જ્ઞાનોના પશુ જ્ઞાનવિના સ્થૂલ દેહ નાશ પામે છે, કિન્તુ

ભોગ જવહિ પ્રારબ્ધકે, ભુગત લહત હૈ અંત ।
વર્તમાન તનકી નિવૃત્તિ, પાવત સંત અસંત ॥ ૧૯૦ ॥

બ્યારે પ્રારબ્ધના ભોગ ભોગવવાથી પ્રારબ્ધનો અંત થાય છે ત્યારે સત્પુરુષ કે અસત્પુરુષના વર્તમાન સ્થૂલ દેહ નિવૃત્ત થાય છે અર્થાત્ જ્ઞાનીના સ્થૂલ દેહનું નિવર્તક જ્ઞાન નથી કિન્તુ પ્રારબ્ધનો અંત છે.

યદિ કોઝ એસા કહે, લિઙ્ગદેહ નિવૃત્તિ ।
વોહિ જ્ઞાનફલ હોત હૈ, યહમી ઇક આપત્તિ ॥ ૧૯૧ ॥

જો કોઈ એમ કહે કે જ્ઞાન જ્ઞાનીના લિંગદેહ (સૂક્ષ્મ શરીર) નું નિવર્તક છે તો એ પશુ યોગ્ય નથી.

નાશક લિઙ્ગ શરીરકા, હોત ન સાક્ષાત્ જ્ઞાન ।
યુક્તિયુક્ત સિદ્ધાન્ત યહ, જાનહુ શિષ્ય સુજાન ॥ ૧૯૨ ॥

જ્ઞાનીના સૂક્ષ્મદેહ (લિંગદેહ)ની નિવૃત્તિ કેવળ જ્ઞાનથી થતી નથી. જો એમ હોય તો જ્ઞાન થયા પછી જ્ઞાનીના વર્તમાન સ્થૂલ દેહ નિવૃત્ત થવો જોઈએ, પણ તેમ થતું નથી. મારે જ્ઞાનોત્તર કાળમાં પ્રારબ્ધનો અંત આવે ત્યારેજ પ્રારબ્ધાન્ત પૂર્વક જ્ઞાનીના સૂક્ષ્મ દેહનો નાશ થાય છે. આ વિષયને નિચેના દોહાથી શ્રી ૫૨ પ્રશ્નવામીજી કહે છે

કારન જીવન્મુક્તકોં, મયો જ્ઞાન ઉદ્યોત ।

તદપિ લિङ્ગ શરીરકી, નિવૃત્તિ કબહુ ન હોત ॥ ૧૯૩ ॥

જીવન્મુક્તને જ્ઞાન થયું ત્યારે લિંગશરીરની નિવૃત્તિ થવી જોઈએ, પણ દેહ નિવૃત્તિ થતી નથી.

યાતેં નિવૃત્તિ લિङ્ગકી, હૈ ન જ્ઞાનફલરૂપ ।

નિશ્ચય એસો કર ગયે, ઇસ જગમેં મતિભૂપ ॥ ૧૯૪ ॥

એટલામાટે લિંગદેહની નિવૃત્તિ જ્ઞાનથી નથી થતી એમ જગતમાં મહાન પુરુષો કહી ગયા છે.

નાશક હૈ દ્વય કાર્યકે, તામેં પ્રકટ પ્રભાવ ।

एक विरोधी पदार्थको, जो होवे सदभाव ॥ ૧૯૫ ॥

કાર્યનાં નાશ કરનાર એ પદાર્થો ગણાય છે. તેમાં એક વિરોધી પદાર્થના જે સદ્ભાવ તે અને

साधनकी निवृत्ति वह, द्वितीय भेद दरसात ।

उदाहरन उन दोउके, सुनहु शान्त है तात ! ॥ ૧૯૬ ॥

સાધનાભાવ તે બીજે ભેદ છે. હે શિષ્ય ! શાન્ત બની એ બંનેનાં ઉદાહરણ શ્રવણ કરો.

चोपाई—ज्यों दीपकमें सतैल वर्ती, होनेपरभी विरोधवर्ती ।

समीरको सदभावजु पाई, दीपक शान्ति लहत सकुचाई ॥ ૧૯૭ ॥

જેમ દીપકમાં તેલ અને વાદ હોવા છતાં પણ વિરોધી વાયુનો સદ્ભાવ પ્રાપ્ત થતાં સંકોચાદ દીપક શાન્ત બને છે.

कबहुक वर्ती तैल अभावा, शान्त होत उन ज्योतिप्रभावा ।

लिङ्ग देहका साक्षात् योंही, है न वस्तुतः कोऊ द्रोही ॥ ૧૯૮ ॥

કોઈ સમયે વાદ અને તેલ રૂપી સાધનના અભાવથી દીપક શાન્ત થાય છે. અહિં લિંગ દેહનો નાશક કોઈ વિરોધી પદાર્થ નથી પણ

किन्तु अन्त प्रारब्धजु पावे, अनारब्ध निज अंत दिखावे ।

लिङ्ग देहका विनाश तबही, कहत संत अद्वयमति सबही ॥ ૧૯૯ ॥

પ્રારબ્ધ કર્મના અંત અને અનારબ્ધ [સંચિત] કર્મના નાશ તે બન્નેથી લિંગદેહનો નાશ થાય છે એમ અદ્વૈત મતિવાળા સંતો કહે છે.

લિંગદેહ જ્ઞાનીના સ્પષ્ટ હિ, અનારબ્ધતેં હોત વિનષ્ટ હિ ।

ઓર ભોગ પ્રારબ્ધ કહાવે, ઉનકે અંત નિવૃત્તિ પાવે ॥ ૨૦૦ ॥

જ્ઞાનીનો લિંગદેહ સ્પષ્ટ રીતે સંચિત કર્મના અંતથી અને પ્રારબ્ધ કર્મના અંતથી નિવૃત્ત થાય છે,

લિંગદેહકા માત્ર નિવર્તક, સંસ્કૃતિમેં પ્રારબ્ધહિ હૈ ઇક ।

જ્ઞાન સમયમેંભી શુભ યુક્તિ, સિદ્ધ હોત હૈ વિદેહમુક્તિ ॥૨૦૧॥

લિંગદેહનો નિવર્તક સંસારમાં માત્ર અનારબ્ધ કર્મના સહિત પ્રારબ્ધાન્ત છે, જ્ઞાન સમયે પણ વિદેહમુક્તિ સિદ્ધ થાય છે.

અપને પૂર્વાચાર્ય કહત યોં, વિદ્યારણ્ય નામ સ્વામી ત્યોં ।

બૃહદારણ્ય નામ ઉપનિષદજુ, તામેં યાજ્ઞવલ્ક્ય^૧ નિર્મદજુ ॥૨૦૨॥

એમ આપણા પૂર્વાચાર્ય વિદ્યારણ્યસ્વામી જીવનમુક્તિવિવેકમાં કહે છે. વળી બૃહદારણ્ય ઉપનિષદમાં નિરભિમાની યાજ્ઞવલ્ક્યમુનિ—કહે છે જે

“અભયં વૈ જનકાદિ” કહત હૈ, જો પ્રમાણરૂપ યહ્ ઠહરત હૈ ।

તજત જ્ઞાનસમકાલીન કાયા, ઉન વિદેહ કૈવલ્યહિ પાયા ॥૨૦૩॥

“અભયં વૈ જનક! પ્રાપ્તોઽસિ” છે જનકરાજન્! તમે નિશ્ચયપૂર્વક અભયને અર્થાત્ વિદેહમુક્તિને પ્રાપ્ત થયા છો.)” આ યાજ્ઞવલ્ક્ય મુનિનું વાક્ય જ્ઞાન સમયમાં વિદેહ કૈવલ્યને કહેનારું છે. જ્ઞાનસમયે દેહ હોય તોપણ તેને દેહાભિમાન ન હોવાથી વિદેહમુક્ત કહે છે.

શોકરહિત એસા જન જ્ઞાની, મૃત્યુ સમય નિજ સ્મૃતિ અનજાની ।

તીર્થ સ્થાન શ્રવણકે ગેહા, તજત યદિ રુજવશ નિજદેહા ॥૨૦૪॥

શોકરહિત અનેક એવો જ્ઞાની પુરૂષ મૃત્યુસમયે પોતાનું જ્ઞાન ભૂલી તીર્થ-સ્થાને અથવા ચાંડાલના ઘરમાં રોગવશ બની કદાચ પોતાનો દેહ તજે

તદપિ લહત કૈવલ્ય પરમજુ, મુક્તિ ઉભયકો સુનુ અબ ક્રમજુ।
જીવન્મુક્તિમેં સાધારણ, જ્ઞાન હોત હૈ નિશદિન કારણ॥ ૨૦૫॥

તોપણ કૈવલ્ય [મુક્તિ]ને પામે છે. હવે હે શિષ્ય ! જીવન્મુક્તિ તથા વિદેહમુક્તિ એ બંનેના પરમ સાધનોને શ્રવણ કરો. જીવન્મુક્તિમાં જ્ઞાન સાધારણ કારણ છે અને મનોનાશ તૃષ્ણાકો મારણ, દોડ અસાધારણ હૈ કારણ ।

વિદેહમુક્તિ આનંદરૂપા, સકલ સરાહત હૈ યતિભૂપા ॥ ૨૦૬ ॥

મનોનાશ તથા વાસનાક્ષય એ બે અસાધારણ કારણ છે અને વિદેહમુક્તિ આનંદસ્વરૂપા છે એમ યતીવર્થે કહે છે

વહાં અસાધારણ અભિધાના, કારણ કેવલ જ્ઞાન મહાના ।
લબ્ધરામ ! જબ હો નિઃસંશય, મનોનાશ અરુતૃષ્ણાકા ક્ષય ॥૨૦૭॥

વિદેહમુક્તિનું અસાધારણ કારણ કેવલ જ્ઞાનજ છે. હે લબ્ધરામ ! બ્યારે સંશય વિના મનોનાશ અને વાસનાક્ષય થાય

તબ જીવન્મુક્તિ સ્વાભાવિક, પ્રાપ્ત હોત હૈ યહ નિશ્ચય ઇક ।
વિદિત વાસનાદ્વયવિધ તામેં, શુદ્ધ-મલિન અભિધા વસુધામેં॥૨૦૮

ત્યારે જીવન્મુક્તિ સ્વાભાવિક પ્રાપ્ત થાય છે આ નિશ્ચયાસત્ય છે. પૃથ્વીમાં વાસના બે પ્રકારની છે. એક શુદ્ધ અને બીજી મલિન.

કેવલ તનનિર્વાહલિયે જિહિ, સાધન પ્રભુને પ્રકટ કિયે તિહિ ।

ઇચ્છત-ઓર ન ઊર અનુરાગા, સાંસારિક ભોગનકો ત્યાગા ॥૨૦૯॥

માત્ર શરીરના નિર્વાહમાટે પ્રભુએ જે સાધન પ્રકટ કરેલાં છે તેથી નિર્વાહની ઇચ્છા રાખે, હૃદયમાં બીજી કંઈપણ ઇચ્છા ન હોય અને સાંસારિક ભોગોના ત્યાગ કરવો.

શુદ્ધ વાસના સોડ કહાવે, મલિન-વોહિ ત્રયવિધપન પાવે ।

લોક-શાસ્ત્ર અરુદેહ સબન્ધજુ, મલિન વાસના ત્રિવિધ પ્રબન્ધજુ ॥૨૧૦

એ શુદ્ધ વાસના કહેવાય છે. મલિન વાસના ત્રણ પ્રકારની છે. એક લોકવાસના બીજી શાસ્ત્ર વાસના અને ત્રીજી દેહ વાસના એમ મલિન વાસનાના ત્રણ ભેદ છે.

“નિન્દા કોડ કરે ન હમારી, સ્તવન કરે જગ જનતા સારી” ।

ऐसी वासना जो स्थिति पावे, “लोकवासना” वोहि कहावे ॥२११॥

“મારી કોઈ નિન્દા ન કરે અને સમગ્ર જનસમૂહ મારી સ્તુતિ કરે” એવી જે વાસના જણાય તે ‘લોકવાસના’ કહેવાય છે,

जाको प्रबल बतावन काजा, रामचन्द्र प्रभु रघुकुल राजा ।

तजत भये पतिव्रत प्रिय जाकों, ऐसी रमणी मणि सीताकों ॥२१२॥

જે લોકવાસનાની પ્રબળતા બતાવવા માટે રઘુકુલરાજ પ્રભુ શ્રી રામચન્દ્રજીએ જેમને પતિવ્રત પ્રિય હતા એવાં સ્ત્રીરત્ન સીતાજીનો ત્યાગ કર્યો.

ल्योंही द्विज उत्तर दिग्वासी, वैदिक विद्याके जु विलासी ।

उनकों दक्षिण देशीय ब्राह्मन, कहत मांसभक्षक अप्रशंसन ॥२१३॥

એવી જ રીતે ઉત્તર દિશામાં નિવાસ કરનારા બ્રાહ્મણો વેદવિદ્યાના વિલાસી છે, તેઓને દક્ષિણ દેશમાં રહેવાવાળા બ્રાહ્મણો માંસભક્ષક [માંસખાનારા] કહે છે તે ઉત્તર દિગ્વાસીની નિન્દા કરનાર પત્યન છે.

वह दक्षिणके द्विज तजिकें नय, मातुल कन्या सह निज परिणय ।

रचत-कहत अस दक्षिणवासी, लोकवासना दुःखदजु भासी ॥२१४॥

એ દક્ષિણના બ્રાહ્મણો નીતિનો ત્યાગ કરી મામાની પુત્રી સાથે પરણે છે એમ ઉત્તર દિશાના બ્રાહ્મણો કહે છે. આ રીતે લોકવાસના દુઃખદેનારી બાસે છે.

शास्त्रवासना तीन प्रकारा, पाठ व्यसन प्रथम निर्धारा ।

पुनि बहु शास्त्र व्यसनजु द्वितीय है, अनुष्ठानका व्यसन तृतीय है २१५

શાસ્ત્રવાસના ત્રણ પ્રકારની છે. પ્રથમ પાઠવાસના, દ્વિતીય અધુશાસ્ત્રવાસના અર્થાત્ વિશેષ પુસ્તકોનો સંગ્રહ અને તૃતીય અનુષ્ઠાનવાસના છે.

दोहा—भरद्वाजकों दुःख भयो, अतिहि पठनकी आश ।

पुरुषायुष त्रयतें कियो, जिन्है वेद अभ्यास ॥ २१६ ॥

અતિ પઠનની આશાથી મુનિ ભરદ્વાજને દુઃખ થયું. પુરુષયુગ જે પરમ આયુષ છે તેનાથી ત્રણગણા આયુષ પર્યાન્ત તેઓએ વેદનો અભ્યાસ કર્યો

तदपि ओर स्वाध्यायकी, इच्छा उर अधिकाइ ।

बोले सुरपति उस समय, हे ऋषिओंके राइ ॥ २१७ ॥

तोपणु वधारे स्वाध्याय करवानी तेमना हृदयमां धृष्ट वधी तेमना प्रति
अक समये धृष्ट बोध्या जे हे ऋषिजीना राजन् !

मानव आयु चतुर्थ में, तुम्है देतहों आज ।

सुनतेही संतुष्ट हैं, कहत भये ऋषिराज ॥ २१८ ॥

मनुष्यनां परम आयुष्य जेटलां त्रणु आयुष तमे लोकाण्यां अने योथुं
आयुष्य हुं आजे तमेने आयुं छुं. आ सांख्यतांज ऋषिराज भरद्वाज संतुष्ट
अनी कहेवा लाग्या जे

चतुर्थ आयुषतें अबें, में करिहों स्वाध्याय ।

यह स्थल सुरपतिके हृदय, छई दयाकी छांय ॥ २१९ ॥

चतुर्थ आयुष्यथी हुवे हुं स्वाध्याय करीश. आ समये धृष्टना हृदयमां करवानी
छाया छाया

मनही मन शोचत वही, शास्त्र पठनमें मस्त ।

भरद्वाज देखे अहा, मलिन वासना ग्रस्त ॥ २२० ॥

अने तेजो मनमां शोच करवा लाग्या जे शास्त्रपठनमां मस्त आ भर-
द्वाज ऋषि मलिनवासना युक्त देखाय छे

हरिगीत—यह द्विज महा तृष्णातरंगिणीके प्रवाह पतित है ।

यातें अहा उनको सदाही होनहारजु अहित है ॥

अस शोच सुरपतिने सुखद शुभ ब्रह्मविद्याको वहां ।

उपदेश किय ऋषिराजकों वृत्तान्त यह जिसमें रहा ॥ २२१ ॥

आ आत्मणु महान्तृष्णाइपी नदीना प्रवाहमां पया छे, जेने लघु अमनुं
निरन्तर अहित [अशुभ] थवानुं छे. आभ विचारी धृष्टे त्यांज अमने सुप्रदायक
ब्रह्मविद्याना उपदेश कर्यो. आ वृत्तान्त जे ग्रन्थमां छे

वह तैत्तरीय समन्वितजु ब्राह्मण सदा द्रष्टव्य है ।
 द्रष्टान्त दुर्वासा मुनिका ओरभी श्रोतव्य है ॥
 इक समय वह ऋषिराय अगणित ग्रन्थभार उठाइकें ।
 साष्टांग वन्दन करत भयऊ शंभु सन्निध आइकें ॥ २२२ ॥

तेषु नाम तैत्तरीय ब्राह्मणछे.हुवे अहु शास्त्रसंग्रह व्यसनभां दुर्वासा मुनिगुं
 द्रष्टान्त पण सांख्यवा योग्य छे. ओक समये ओ ऋषिराज दुर्वासाओ गणुी न
 शक्य तेइला ग्रन्थोनो भार उपाडीने कैलासभां श्री शंकर समीपे आवी साष्टांग
 इंडवत् प्रणाम कयौ.

उस समय नारदमुनि सभामें जो उपस्थित थे वही ।
 उपहासमें कलु कहन लागे भार क्यों ऋषिवर! यही ॥
 गर्दभकी न्यांई शास्त्रका तुम शिर उठा लाये यहां ।
 देवाधिदेव समक्ष अस मुनिवर्य नारदने कहा ॥ २२३ ॥

ओ समये नारदमुनि भुवदेवनी सभाभां हाजर हुता तेओ उपहास
 [भक्षकरी] भां कहुवा लाव्याजे छे ऋषिवर! आ गर्दभ (गर्धज) नी भाइक शास्त्रनो
 भार अहूँ देवाधिदेव भुवदेवओ समक्ष शाभाटे उपाडी लाव्या? आ रीते मुनिवर्य
 नारदओ कहुं

वह मानकें अपमान निज ऋषिराज कुपित भये अति ।
 सब शास्त्र फेंक दिये सलिलमें जाइकें सागर प्रति ॥
 तब आइ वह ऋषिपें दया श्रीनीलकंठके हृदयमें ।
 दिय आत्मविद्याको उन्है उपदेश हिममय निलयमें ॥ २२४ ॥

तेने पोताना अपमानरूप भानी ऋषिराज दुर्वासा अत्यंत कोपायमान
 भया अने समुद्र प्रत्ये जगुअथां शास्त्रोनो डूँडी दीवां. ते समये भुवदेवना हृदयभां
 ओ ऋषिउपर दया आवी अने तेमने कैलासभां आत्मविद्यानो उपदेश आव्यो.

यह आत्मविद्या मात्र शास्त्राध्ययनतें अप्राप्त है ।
 है प्राप्त अन्तर्मुख गुरुतर अतुल करुणा व्याप्त है ॥
 प्रवचन कियेतें प्राप्त होत न श्रवणतें अप्राप्य है ।
 पावे न बुद्धि कुशाग्र केवल त्यागतेंहि प्राप्य है ॥ २२५ ॥

आ आत्मविद्या केवल शास्त्रोनां अध्ययनही प्राप्त होती नहीं, किन्तु अन्तर्मुखी गुरुनी अतुल करुणा शिष्य उपर थाय तयारेज प्राप्त थछ शकै छे. प्रवचन मात्रही आत्मविद्या प्राप्त होती नहीं, कुशाग्रसाग जेवी तीक्ष्ण बुद्धि पण तेने प्राप्त करी शकती नहीं, मात्र ज्ञानपूर्वक त्यागहीज ओ विद्या मेणवी शकिय छे.

दोहा-नारदकीभी वही दशा, चौसठ कला निधान ।
 थे परंतु पाये नहीं, आत्मविराम सुजान ॥ २२६ ॥

मुनिवर्य नारदजीनी पण ओज दशा थछ हुती, तेओ चौसठकलाना ल'डार हुता, छतां आत्मविराम पाओया नहि.

प्राप्त भये जब आप्त मुनि, कोविद सनत्कुमार ।
 शरण ग्रह्यो उन चरणको, तब जान्यो निजसार ॥ २२७ ॥

जयारे महान विद्वान सनत्कुमार जेवा आप्त (हितेश्छु) मुनि प्राप्त थया अने ओमना चरणनुं शरण ग्रहण क्युं तयारे तेओओ आत्मतत्त्वने जाण्युं. आ द्रष्टान्त नूतन ग्रन्थ अध्ययन व्यससननुंछे.

अनुष्ठान वह शास्त्रको, व्यसनरूप जो होत ।
 जातें दुःख दरियावको, सतत बहत है स्रोत ॥ २२८ ॥

हुवे अनुष्ठान रूप जे व्यसन छे तेने कहुंछुं. अनुष्ठान व्यसनही व्यसनीनुं दुःखरूपी समुद्र प्रवाहमां पतन थाय छे.

करतेथे बहु कर्म पुनि, निदाघ जाको नाम ।
 रिभुने उन उपदेश दिय, अमित रीत अभिराम ॥ २२९ ॥

निदाघ नामना सत्पुरुष अनुष्ठानरूपी कर्म अविनाशिक करता हुता, महत्मा रिभुओ तेमने अमित प्रकारे सुन्दर उपदेश आओ.

તદપિ કિયો ન નિદાઘને, કર્મજાડ્યકો ત્યાગ ।

દાસુર નામક પુરુષકોં, શુભ કૃતિહિત વડભાગ ! ॥ ૨૩૦ ॥

તોપણ નિદાઘે કર્મરૂપી જડતાનો ત્યાગ કર્યો નહિ. હે શિષ્ય ! તેમજ દાસુર નામના પુરુષને શુભ કૃતિ કરવામાટે

મિલી ન પાવન મેદિની, યાતેં સુનુ સબ સંત ! ।

શાસ્ત્રવાસના સુજ્ઞકોં, અર્પત દુઃખ અનંત ॥ ૨૩૧ ॥

પવિત્ર પૃથિવી પ્રાપ્ત ન થઈ. આટલામાટે હે સર્વ સંતજનો ! શ્રવણ કરો. શાસ્ત્રવાસના સુજ્ઞ પુરુષોને પણ અનંત દુઃખ આપે છે.

દેહવાસનામી દુઃખદ, જિનકે ત્રીન પ્રકાર ।

ગુણાધાન ફક ત્યોંહિ દુવ, દોષાપનયન દ્વાર ॥ ૨૩૨ ॥

દેહવાસના પણ દુઃખ દેનારી છે, જેના ત્રણ પ્રકાર છે. એક ગુણાધાન, બીજી દોષાપનયન અને

આન્તિ નામ હૈ ત્રીસરા, દેહવાસના મેદ ।

ગુણાધાન તામેં દ્વિવિધ, સુનુ જન સંત ! અસ્વેદ ॥ ૨૩૩ ॥

આન્તિ નામે દેહવાસનાનો ત્રીજો ભેદ છે. તેમાં ગુણાધાનના બે પ્રકાર છે તે હે સર્વ સંતજનો ! શ્રવણ કરો.

લૌકિક અરુ શાસ્ત્રીય ચોં, ઉભય મેદ અભિધાન ।

ગુણાધાન લૌકિક પ્રથમ, સુનુ સબ શિષ્ય સુજાન ! ॥ ૨૩૪ ॥

લૌકિક અને શાસ્ત્રીય એ રીતે ગુણાધાન દેહવાસના બે પ્રકારની છે. હે સુજ્ઞ શિષ્યો ! તેમાં પ્રથમ લૌકિકગુણાધાન વાસનાને તમે સહુ શ્રવણ કરો.

ચોપાઈ—તામેં ઉત્તમ શબ્દ દ્વારા, ગાનાદિક કોમલ ધ્વનિસારા ।

કરના મધુર સ્વરતેં ત્યોંહી, સ્વાધ્યાયકી રીતિ જો સોહી ॥ ૨૩૫ ॥

એ લૌકિક ગુણાધાનમાં ઉત્તમ શબ્દ દ્વારા સંગીતરીતિ પ્રમાણે કોમલ ધ્વનિથી ગાન કરવું,

ભોગ્ય પદાર્થ કિહિવિધ પાના, ભોગી શરીરકોં સ્થૂલ બનાના ।

સુગન્ધયુક્ત પદાર્થન પાઈ, ઉનકોં તનપેં અતિહિ લગાઈ ॥૨૩૬॥

વળી કોઈપણ પ્રકારે ભોગ્ય પદાર્થોને પ્રાપ્ત કરી ભોગી શરીરને સ્થૂલ બનાવવું અને સુગન્ધયુક્ત પદાર્થો શરીર પર ખૂબ લગાડવા અને તેથી

સુગન્ધયુક્ત શરીર બનાના, ગુણાધાન લૌકિક યહ જાના ।

ગંગાસ્નાન રુ શાલિગ્રામા, તીર્થાદિકકા ગમન સકામા ॥૨૩૭॥

શરીરને સુગન્ધયુક્ત બનાવવું આ લૌકિક ગુણાધાન વાસના છે. ગંગાસ્નાન, શાલિગ્રામ અને તીર્થ આદિનું સકામવૃત્તિથી સેવન કરવું આ સર્વ

ગુણાધાન શાસ્ત્રીય કહાવે, દેહવાસના યોં દરસાવે ।

દૂજા દોષાપનયન જો હે, બોમી દિવિધ હોકર મન મોહે ॥ ૨૩૮॥

શાસ્ત્રીય ગુણાધાન કહેવાય છે. આવી રીતે ગુણાધાન વાસનાને વિકાસ પુરૂષો સ્પષ્ટરીતે બતાવે છે. વળી બીજી દોષાપનયન નામની દેહવાસના છે તે પણ લૌકિક અને વૈદિક ભેદથી બે પ્રકારની છે.

લૌકિક વૈદિક ઉન અભિધાના, સુનહુ વિવેચન સંત સુજાના ! ।

મુખસ્થ દુર્ગન્ધાદિક જો નિત, પ્રક્ષાલનતેં દૂર કરનહિત ॥૨૩૯॥

હે સુજ્ઞ સંતજનો ! એનું વિવેચન શ્રવણ કરો. નિરંતર મુખમાં રહેલ જે દુર્ગન્ધ તેને દૂર કરવામાટે કેંગળાઆદિ

ક્રિયા હોત વહ લૌકિક જાનહુ, વૈદિક આચમનાદિ પ્રમાનહુ ।

“સૂર્યશ્ચાદિ” મંત્ર ઉપદિષ્ટજુ, આચમનાદિ સુહાવત ઇષ્ટજુ ॥૨૪૦॥

જે ક્રિયા કરવામાં આવે છે તેને લૌકિક દોષાપનયન દેહવાસના બાજુવી અને આચમન આદિથી વૈદિક દોષાપનયન દેહવાસના સમજવી “સૂર્યશ્ચ મામન્યુશ્ચ” ઇત્યાદિ મંત્રથી ઉપદિષ્ટ આચમનથી વૈદિક દોષાપનયન વાસના બાજુવી.

સૂર્યશ્ચ મામન્યુશ્ચ મન્યુપતયશ્ચ મન્યુકૃતેભ્યો પાપેભ્યો રક્ષન્તામ્ યદ્રાત્ર્યાપાપ મકાર્ષં મનસા વાચા હસ્તાભ્યાં પદ્ભ્યામુદરેણ શિશ્વા રાત્રીસ્તદવલુમ્પન્તુ યત્કિંચિત્ દૂરિતમિદમહમામૃતયોનૌ સૂર્યે જ્યોતિષિ જુહોમિ સ્વાહા ॥

નિત્યબુદ્ધિ જો અનિત્ય તનમેં, પાવનપન મતિ અનપાવનમેં ।
રમણીયપન અરમણીયતામેં, ભ્રાન્તિ વાસના અતિ દુઃખ જામેં ॥૨૪૧॥

અને અનિત્ય એવા દેહમાં નિત્યબુદ્ધિ, અપવિત્રમાં પવિત્રપણાની બુદ્ધિ,
અને કુરૂપમાં રમણીયતાની મતિ એ ભ્રાન્તિ નામની દેહવાસના કહેવાય છે,
જેનાથી અત્યંત દુઃખ થાય છે.

જો અધ્યાસહિકા પર્યાયા, ભ્રાન્તિ વાસના ભેદ કહાયા ।
દેહવાસના મલિન કહાઈ, ગુણાધાન આદિકતેં છાઈ ॥ ૨૪૨ ॥

આ વાસના અધ્યાસરૂપા છે એને ભ્રાન્તિ વાસના કહે છે. ગુણાધાન આ-
દિથી થુકત દેહવાસના મલિન કહેવાય છે

જ્યોં સામાન્ય સુરીલે ગાયક, નિજ સ્વરકોં સુમધુરતા લાયક ।
કરિવેકોં અતિ યતન કરત હૈ, બિન પરિપાક ન મોદ ભરત હૈ ॥૨૪૩॥

જેમ સામાન્ય સુરવાળા ગાયક [ગવૈયા] પોતાના સુરને માધુર્યથી
બનાવવા માટે અત્યંત યતન કરે છે, પરંતુ સ્વરના પરિપાક વિના તેઓ શ્રોતાને
આનંદ આપી શકતા નથી.

મનુજ ઘને વિદ્વાન્ બનનકોં, યતન કરત અતિ કર દ્રઢ મનકોં ।
શાસ્ત્રપરિશ્રમદ્વારા પૂરન, વ્યતીત કરત હૈ આત્મિક જીવન ॥૨૪૪॥

તેમજ ઘણા મનુષ્યો વિદ્વાન્ બનવા માટે મનને દ્રઢ કરી અત્યંત પ્રયત્ન
કરે છે અને શાસ્ત્રના પરિશ્રમ દ્વારા પોતાનું જીવન પૂર્ણપણે વ્યતીત કરે છે

દોહા-વહ જનકી પ્રતિભા તદપિ, લહત ન લવ ઉદ્યોત ।
કાલત્રયમેં કલ્પના, શક્તિશાલી નહિ હોત ॥ ૨૪૫ ॥

તોપણ તે મનુષ્યની પ્રતિભા લેશ પણ ઉદ્યમે પામતી નથી, તેમજ તેની
કલ્પનાશક્તિ પણ પથતી નથી.

યા વિધ અતિદુઃખરૂપ હૈ, સકલ વાસના સંત ! ।

યાતેં કરિવોં ઉચિત હૈ, उनको सत्वर अंत ॥ २४६ ॥

हे संतजनो ! आ रीते सर्व वासनाओ अहुँ दुःखइय छ, भाटे तेनो अंत करवो योग्य छ.

होत न तन यह काहु बिध, गुणाधानके योग्य ।

क्योंकि बना जननी जनक, रेत रूप जो भोग्य ॥ २४७ ॥

आ शरीर के प्रकारे गुणाधानने योग्य नथी, कारण के ओ मातपितानां रेत [वीर्य]थी अनेछुं छ अने लोगनुं साधन छ

मूत्रद्वार अपवित्रतें, भया देह निष्क्रान्त ।

जो वेष्टित है चर्मतें, कान्त मोहके ध्वान्त ॥ २४८ ॥

आ देह अपवित्र अवा मूत्रद्वारथी निकलेसो छ अने आभवाथी ढंकाओस ओ शरीर मोहइय अज्ञानने दीधे कान्तिधुक्त जल्लाय छ.

विष्टा अरु मल मूत्रतें, भासत जो भरपूर ।

त्योहि अमित रोगायतन, चिन्तामें चकचूर ॥ २४९ ॥

विष्टा तथा भणमूत्रथी भरपूर छ अने वला रोगनुं घर छ तेमज प्रतिरोज चिन्तानो विषय छ.

वही देहकी वासना, अर्थात् उनमें प्रेम ।

हेतु दुःख अत्यन्तको, सर्वमान्य यह नेम ॥ २५० ॥

ओ देह वासना अर्थात् देहमां प्रेम ते अत्यन्त दुःखना हेतुइय छ. आ सर्व निश्चय अनुभव सिद्ध छ

प्राणनिरोधाधीन है, देहवासना दुष्ट ।

क्योंकि प्राणके चलनतें, बनत पापिनी पुष्ट ॥ २५१ ॥

ओ दुष्ट अवी देहवासना मनोनाशपूर्वक प्राणनिरोधथी नष्ट थाय छ अर्थात् प्राणना निरोधथी ओ वासनानो तथा मननो क्षय थाय छ, कारण के प्राणनी गतिथी ओ पापिणी वासनाओ पुष्ट अने छ.

चोपाई—प्राण प्रचलन शरीरमें जब, तृष्णा काहु विषयकी उर तब ।

उद्भव लहत करन उनरोधजु, इक उपाय है प्राणनिरोधजु ॥ २५२ ॥

જ્યારે શરીરમાં પ્રાણનું પ્રયત્ન હોય છે ત્યારે દૃઢ્યમાં કેટલેક વિષયની વાસના તેમજ મનના સંકલ્પ વિકલ્પ ઉદ્ભવ પામે છે તેને અટકાવવા માટે પ્રાણનિરોધ એક સિદ્ધ ઉપાય છે.

અરુ હાર્દિક કુંભક આદિનતેં, પ્રાણ સ્તંભન કરના જિનતેં ।

નિઃસંકલ્પ વનત મન યાતેં, બહુરિ વાસના જન્મ કહાંતેં? ॥૨૫૩॥

અને તે હાર્દિકકુંભક આદિથી પ્રાણ નિરોધ કરવો, જેથી મનને સંકલ્પ-રહિત કરવાથી વાસનાક્ષય સ્વભાવથી થાય છે

પ્રાણનિરોધનિમિત્ત અનાદિ, આવશ્યક હૈ યોગ હઠાદિ ।

યદપિ ઉત્તમ અધિકારી હિત, યોગ હઠાદિ હૈ અતિ અનુચિત ॥૨૫૪॥

પ્રાણનિરોધ માટે હઠ આદિ યોગનું અનુષ્ઠાન કેટલાક પુરૂષો કરે છે, પણ તે ઉત્તમ અધિકારી માટે અત્યંત અયોગ્ય ગણાય છે. વળી

મનકે નિગ્રહમેં હઠ યોગા, ચિરઃસ્થાયી હેતુ નહિ હોગા ।

યાતેં રાજયોગકે દ્વારા, સ્વભાવવશીભૂત શ્રેષ્ઠ પ્રકારા ॥ ૨૫૫ ॥

મનાનિગ્રહમાં [મનને વશ કરવામાં] હઠયોગ લીધે કાળ પર્યંત થતો નથી માટે રાજયોગથી સ્વાભાવિક રીતે મનને વશ બનાવવું એ શ્રેષ્ઠ પ્રકાર છે.

પ્રાણનિરોધહુતેં બિન સંભ્રમ, મનશૂન્યત્વ અતિ હૈ ઉત્તમ ।

હૃદય કમલ શ્રદ્ધાકા ધરના, રાજયોગકા પૂજન કરના ॥૨૫૬॥

પ્રાણના નિરોધથી મનને ક્રિયા રહિત બનાવવું એ ઉત્તમ પ્રકાર છે. માટે દૃઢ્ય કમલમાં શ્રદ્ધાથી રાજયોગનું સેવન કરવું.

રાજયોગકી વિચારરૂપા, જો ભૂમિ હૈ અતિહિ અનુપા ।

શોચહુ પહિલે ઇતના તામેં, અસ્તિ ભાતિ પ્રિય રૂપ સુ જામેં ॥૨૫૭॥

રાજયોગની વિચારરૂપ જે અનુપમ ભૂમિકા છે તેમાં પ્રથમ એટલો વિચાર કરવો કે જેમાં અસ્તિ [છે,] ભાતિ (જણાય છે) અને પ્રિય [આનંદ] સ્વરૂપ

નામસહિત પંચહુ અંશાત્મક, જો દ્વય ચેતન અચેતનાત્મક ।

બ્રહ્મરૂપહૈ અસ્તિ ભાતિ પ્રિય, નામરૂપ આત્મક જગ ગિનલિયા ॥૨૫૮

તેમજ ૩૫ અને નામ સહિત પાંચ અંશાત્મક ચેતન અને અચેતન બે પદાર્થ છે. તેમાં અસ્તિ, ભાતિ અને પ્રિય ૩૫ બ્રહ્મ છે અને નામ ૩૫ાત્મક ગત છે.

હ્યરૂપ આદિત્રય માસત, સત્ ચિત્ આનંદ સ્વરૂપ પ્રકાશત ।

બ્રહ્મૂત ગગનાદિક સોહે, પુનિ બ્રહ્માદિક પ્રાની જો હૈ ॥૨૫૯॥

પાંચ અંશમાં આદિના ત્રણ અર્થાત્ અસ્તિ ભાતિ અને પ્રિય તે સત્ ચિત્ । આનંદ સ્વરૂપ એ બ્રહ્મનું સ્વરૂપ છે. આકાશ આદિ પાંચ ભૂત અને બ્રહ્માદિ જે દેવો છે

।મેં બ્રહ્મસ્વરૂપકો લક્ષણ, અભિન્નવર્તી લસત પ્રતિક્ષણ ।

।મરૂપ દ્વય ભિન્ન રહત હૈ, વિબુધ ઉસીકોં બ્રહ્મ કહત હૈ ॥૨૬૦॥

તેમાં બ્રહ્મસ્વરૂપનું લક્ષણ સ્વચ્ચિદાનંદ સ્વરૂપ પ્રતિક્ષણ અભિન્ન ૩૫ પ્રતીત । છે તે નામ ૩૫થી ભિન્ન બ્રહ્મ છે.

।તેં ઉન દ્વયકો કરિ ત્યાગા, સચ્ચિત્ આનંદમેં અનુરાગા ।

હ્યાન્તર કર ચિત્તનિરોધા, રાજયોગમેં આત્મપ્રવોધા ॥ ૨૬૧ ॥

માટે નામ-૩૫ બ્રહ્મેના બાધ કરી, સત્ ચિત્ આનંદરૂપ બ્રહ્મને અતરબ્યાજ રસ બાળી તેમાં ચિત્તના નિરોધ કરવો. આ રીતે રાજયોગના અભ્યાસ કરવાથી આત્મસાક્ષાત્કાર થાય છે.

હા-સમાધિકા વહ રૂપ હૈ, રાજયોગ રમણીય ।

પને પૂર્વાચાર્યને, ભેદ ઉભય કર દોય ॥ ૨૬૨ ॥

આ રાજયોગ સુખરૂપ છે અને જ્ઞાનીને નિરન્તર અભ્યસત હોય છે. રાજયોગ વિધિ સત્પુરૂષો મોક્ષને પામે છે. પૂર્વાચાર્યોએ રાજયોગના બે ભેદ કહ્યા છે.

વિકલ્પ રૂ અવિકલ્પ યોં, સમાધિ ઉભય પ્રકાર ।

નુષ્ઠાનકો સ્થાન જિહિ, હૈ હૃદેશ ઉદાર ॥ ૨૬૩ ॥

સવિકલ્પ અને નિવિકલ્પ એ રીતે આ રાજયોગસમાધિ બે પ્રકારનો છે । જેના અનુષ્ઠાનનું સ્થાન હૃદય પ્રદેશ છે.

ને સવિકલ્પ સમાધિકે, ભેદ ઉભય હૈ સંત ! ।

તામેં ઇક દ્રશ્યાનુવિધ, જાનહુ અભિધાવંત ॥ ૨૬૪ ॥

પણી હે સંતજનો! સવિકલ્પ સમાધિના એ ભેદ છે. તેમાં એકતુ નામ દ્રશ્યાનુવિધ છે.

દ્વિતીય ભેદ શબ્દાનુવિધ, સમાધિ કાટત કષ્ટ ।

લબ્ધરામ ! વહ દોડકી, સુનુ વ્યાખ્યા અવ સ્પષ્ટ ॥ ૨૬૫ ॥

અને બીજાનું નામ શબ્દાનુવિધ છે. આ બંને સમાધિ સમય કષ્ટોને દૂર કરનાર છે. હે લબ્ધરામ ! હવે એ બંને ભેદની સ્પષ્ટ વ્યાખ્યા શ્રવણ કરો.

કામાદિક જો દ્રશ્ય હૈ, દેનહાર અતિ ત્રાસ ।

ચિત્તવિચ ચિત્ સાક્ષી હૈ, ઉનકા કરત પ્રકાશ ॥ ૨૬૬ ॥

અત્યંત ત્રાસ આપનાર જે કામક્રોધ આદિ દ્રશ્ય ચિત્તમાં છે તેનો સાક્ષી-રૂપ ચૈતન્ય પ્રકાશક છે.

યોગીકે મન યહ સમય, હોવે વિષય પ્રતીત ।

કામાદિક તવ હૃદયમેં, શોચે વહ યહ રીત ॥ ૨૬૭ ॥

ચોખીના મનમાં કામ આદિ વિષયો પ્રતીત થાય એ સમયે એ ચોખી પુરૂષ આ રીતે વિચાર કરે જે

કામાદિક સબ દ્રશ્ય હૈ, મેં હોં દ્રષ્ટા બુદ્ધ ।

અપ્રકાશ્ય કામાદિ અરુ, મેંહિ પ્રકાશક શુદ્ધ ॥ ૨૬૮ ॥

કામ આદિ સર્વ દ્રશ્ય છે અને હું એનો માત્ર દ્રષ્ટા છું. કામ આદિ સર્વ પ્રકાશ રહિત છે. હું એ સર્વનો સાક્ષી રૂપે પ્રકાશક છું.

મેરી સત્તાતેં સકલ, વિષયજુ સત્તાવાન ।

યાતેં મયિ અધ્યસ્ત સબ, રાગાદિ વિષય માન ॥ ૨૬૯ ॥

મારી સત્તાથી સમગ્ર વિષયો સત્તાવાન છે અને મારામાં તે અધ્યસ્ત છે મેં સ્વતંત્ર અરુ જ્ઞાનમય, એસા યોગી જાન ।

કામાદિકકોં તુચ્છ અતિ, જાનત બુદ્ધિનિધાન ॥ ૨૭૦ ॥

हुं स्वतंत्र अने ज्ञानरूप छुं ओतुं ज्ञानी योगी पुरुष हृदयगत कामादिने अत्यंत तुच्छ गण्ये छे.

ज्ञानरूपहि साक्षी वह, रहत यहो सविकल्प ।

समाधि युत द्रश्यानुविध, योगी गिनहु अनल्प ॥ २७१ ॥

अने ते राजयोगी ज्ञान स्वरूप साक्षीरूपे होय छे. आ योगीने द्रश्यानुविध सविकल्प समाधियागो ज्ञायो.

चोपाई—शब्दानुविध समाधिवंता, जो है जगमें संत अनंता ।

उनतें कक्षा कनिष्ठके वो, द्रश्यानुविध समाधियुत जो ॥ २७२ ॥

जगतमां शब्दानुविध समाधियाणा जे अनंत संतजने छ तेना कस्तां द्रश्यानुविध समाधियाणा योगी नीची कक्षाना गणाय छे.

द्रश्यानुविध समाधि है वर, पैं उनके परिपाकानन्तर ।

शब्दानुविधको अधिकारजु, प्राप्त होत है उचित प्रकारजु ॥ २७३ ॥

द्रश्यानुविध समाधि जे के श्रेष्ठ छे, परंतु अना परिपाक पछी शब्दानुविध समाधिने अधिकार प्राप्त थाय छे.

कामादिकी जब होत निवृत्ति, तब योगीकी अन्तर्वृत्ति ।

में अखण्ड सच्चित् आनंदजु, स्वप्रकाशहों एक अमंदजु ॥ २७४ ॥

ज्यारे काम आदि दोषो निवृत्त थाय छे त्यारे योगीनां अन्तःकरणनी वृत्ति “हुं अण्ड छुं, सन्नियदानंद छुं, स्वप्रकाशरूप छुं,”

असंग त्योंही द्वैत विवर्जित, निर्विकार आकार रहित नित ।

यही सुदृढ निश्चयकों पावे, शब्दानुविध समाधि कहावे ॥ २७५ ॥

अंक छुं, असंग छुं, द्वैतरहित छुं, निर्विकार छुं, निराकार छुं अने नित्य छुं अे रीतना दृढ निश्चयने प्राप्त थाय ते शब्दानुविधसविकल्पसमाधि कहवाय छे.

समाधि जो सविकल्प कहावे, भेद उभय उनके जु सुहावे ।

बाह्य—आन्तरिक अस अभिधानजु, उनको सुनु अब स्पष्ट विधानजु

હે સંતજનો! જે સવિકલ્પ નામનો સમાધિ છે તેના એ ભેદ છે. એક બાહ્ય અને બીજો આંતરિક. હવે એનું સ્પષ્ટરીતે વિધાન કરું છું તે શ્રવણ કરો.

વિષય વિકાસક સાક્ષીપનતે, અસંગાદિપનતે—નિર્જનતે ।

હોત હૃદયમેં जब शुभ रीति, प्रत्यय आत्माकार प्रतीति ॥२७७॥

વિષયોના પ્રકાશ કરનાર સાક્ષીની અસંગાદિપણથી જ્યારે હૃદયમાં સારી રીતે આત્માકાર પ્રત્યયની પ્રતીતિ થાય

भेद आन्तरिक तब पहिचानहु, बाह्यभी उसविध कृतितें जानहु ।

लब्धराम ! यों चारि प्रकारा, समाधिमें सविकल्प उदारा ॥२७८॥

ત્યારે આંતરિક દ્રશ્યાનુવિધસમાધિ જાણવો અર્થાત્ ચિત્તગત રાગાદિનો બાધ કરી સાક્ષીભાવનું નિરભાસનપણ જે વૃત્તિમાં થાય છે તે વૃત્તિને આંતરિક દ્રશ્યાનુવિધસમાધિ કહેવામાં આવે છે. તેમજ બાહ્ય પ્રદેશમાં ઘટપટાદિ આકારા-તા રૂપે વૃત્તિ પરિણામને પામે છે ત્યારે દ્રશ્યાનુવિધ યોગી ઘટાદિ વિષયોના બાધ કરી કેવલ અધિષ્ઠાન ચેતનને દેખે છે. આવીરીતે આંતરિક તથા બાહ્ય ભેદથી દ્રશ્યાનુવિધસમાધિ એ પ્રકારનો છે તેમજ “અસંગાહમ” હું અસંગ છું, “નિર્વિકલ્પોહમ” હું નિર્વિકલ્પ છું “ચિદ્રૂપોહમ” હું અન્ય સ્વરૂપ છું, “શુદ્ધોહમ” હું શુદ્ધ છું ઇત્યાદિ આકારવાળી અન્તઃકરણની જે અખડ વૃત્તિ તેને આંતરિક શબ્દાનુવિધ સમાધિ જાણવો. તેમજ બાહ્ય વિષય દેશમાં અસંગાદિઆકારા અન્તઃકરણની જે વૃત્તિ તેને બાહ્યશબ્દાનુવિધસમાધિ જાણવો. હે લબ્ધરામ! આરીતે સવિકલ્પ સમાધિ ચાર પ્રકારનો છે

कह्यो—सुन्यो तुमने बहुरि अब, निर्विकल्प तात्पर्य सुनहु सब ।

वह भी द्विविध है बाह्य रु आन्तर, व्याख्या उनकी स्पष्ट कहीं वर २७९

જે મેં તમોને કહ્યો. હવે નિર્વિકલ્પ સમાધિનું સર્વ તાત્પર્ય કરું છું તે શ્રવણ કરો. એ નિર્વિકલ્પ સમાધિ પણ એ પ્રકારનો છે. એક બાહ્ય અને બીજો આંતરિક. એ બન્નેની શ્રેષ્ઠ એવી સ્પષ્ટ વ્યાખ્યા કરું છું.

वृत्ति काहु भी प्रतीयमानजु, ध्येयभिन्न होवे नहि ज्ञानजु ।

ध्याता ध्यान रहित जो केवल, ध्येयाकार चित्त हो निर्मल ॥२८०॥

आत्मरूपधेयबिम्ब कोष्ठपक्ष वृत्तिभां विषयप्रतीत न थाय अने जे चित्तवृत्ति ध्याता अने ध्यान रहित निर्भण केवल धेयाकार होय

प्रकाश उन चित्तको जो नीको, निर्विकल्प है नाम उसीको ।

ज्यों प्रदेश होवे विन वाता, तद्गत सुन्दर प्रकाशदाता ॥२८१॥

जे चित्तवृत्तिनुं नाम निर्विकल्प नामतो समाधि कहेवाय छे. जेभ वायु रहित प्रदेशभां सुंदर प्रकाश आपनार

दीपशिखा इक रस उलहत है, अन्तराय विन अचल रहत है ।

त्यो योगीको चित्तवृत्ति चिर, निर्विकल्पमें भासत है स्थिर ॥२८२॥

दीपकनी शिखा ओकरस अनी रहे छे अने ते कोष्ठपक्ष प्रकारना अन्तराय विना अव्यल होय छे. तेभ योगीनी चित्तवृत्ति दीर्घकाल पर्यन्त स्वस्वपाकार अनी निर्विकल्प समाधिभां स्थिर भासे छे.

ज्यों निर्जल घट बाह्यरु अन्तर, भासत शून्य त्योहि यति घट घर ।

निर्विकल्पमें निर्विषयात्मक, शून्य होइके प्रकटत रस इक ॥२८३॥

जेभ जग रहित घट अंदर अने आखेर शून्य होय छे तेभ योगीनी चित्तवृत्ति निर्विकल्प समाधिभां निर्विषयात्मक [विषयही शून्य] अनी ओकरस [अज्ञाकार] होय छे.

दोहा—स्वरूपभिन्न उनकों कलु, भासत नहि उस काल ।

जलगत घट अन्तरू बहिरू, ज्यों परिपूर्ण रसाल ॥२८४॥

उक्त योगीते जे समये स्वस्वपक्षी बिम्ब कोष्ठपक्ष भास थतो नथी. जेभ जगनी अंदर रहलेो घट अंदर तथा आखेर जगपक्षी रसथी परिपूर्ण होय छे.

त्यो योगीके चित्तकी, वृत्ति ब्रह्माकार ।

निर्विकल्पमें होत है, अरु इस समयमँझार ॥ २८५ ॥

तेवीज रीते निर्विकल्प समाधिभां योगीनी चित्तवृत्ति ब्रह्माकार होय छे. आ समयभां

योग उभय—द्रव्यानुविध, शब्दानुविध नाम ।

નિમ્ન રહત યહ ભૂમિતેં, પુનિ વહ સ્થલ અભિરામ ॥ ૨૮૬ ॥

દ્રશ્યાનુવિધ અને શબ્દાનુવિધરૂપ જે સવિકલ્પસમાધિ છે તે નિર્વિકલ્પ સમાધિની પૂર્વાવસ્થા છે. નિર્વિકલ્પસમાધિકાળમાં

ઇક રસ ઓર અલ્પાંશ પુનિ, સ્વરૂપ સચ્ચિદાનન્દ ।

અવિચ્છિન્ન ઉનકો રહત, ચિન્તન અતિ સુખકન્દ ॥ ૨૮૭ ॥

એક રસ અને અખંડ એવું જે સચ્ચિદાનન્દ સ્વરૂપ તેનું સુખદાયક અવ-
ચ્છિન્ન ચિન્તન રહે છે.

યહ સમાધિ રસકો જવેં, યોગી લેત આસ્વાદ ।

સ્તબ્ધીભાવકોં પ્રાપ્ત તવ, હોત વહી અવિવાદ ॥ ૨૮૮ ॥

આ સમાધિરસનો જ્યારે યોગી આસ્વાદ (અનુભવ) કરે છે ત્યારે તે નિર્વિવાદ સ્તબ્ધીભાવને પ્રાપ્ત થાય છે.

સકલ વિશ્વ યહ યોગીકોં, ભાસત આત્મસ્વરૂપ ।

ઉત્થાનાવસ્થિતિ જવેં, ઉનકોં મિલત અનુપ ॥ ૨૮૯ ॥

એ યોગીને આ સમગ્ર જગત આત્મસ્વરૂપ ભાસે છે. જ્યારે એને અનુપમ એવી ઉત્થાન અવસ્થા પ્રાપ્ત થાય છે ત્યારે

તામેંમી વહ યોગીકોં, દેહ આદિ અભિમાન ।

ગલિત હોત—મન યાહિતેં, જહ્ જહ્ કરત પ્રયાન ॥ ૨૯૦ ॥

તેમાં પણ તે યોગીનું દેહાભિમાન નષ્ટ થએલું હોય છે અને તેનું મન જ્યાં જ્યાં પ્રયાણ કરે છે

તહ્ તહ્ ચિન્તન સ્વરૂપકો, સમાધિરૂપ સરસાત ।

અન્થિ અખિલ તવ હૃદયકો, છિન્ન ભિન્ન હો જાત ॥ ૨૯૧ ॥

ત્યાંપણ તેને સ્વરૂપચિન્તનરૂપ સમાધિ થાય છે. અને એ સમયે તેના હૃદયની સમગ્ર અજ્ઞાનઅન્થિ નષ્ટ થાય છે.

ચો.—અસંભાવના આદિ અગણિત, વિઘ્ન જ્ઞાનબાધક હૈ જો નિત ।

ઉનકા હોત બહુરિ ઉચ્છેદન, કર્મ શુભાશુભ નસત ક્ષીણ બન ॥ ૨૯૨ ॥

અને તે કાળમાં જ્ઞાનનો સદા બાધ કરનાર અસંભાવના આદિ જે અગણિત વિદ્વાં છે તેનો ઉચ્છેદ થાય છે અને જેનાથી શુભાશુભ કાર્યો ક્ષીણ બની વિનાશને પામે છે.

जब योगी अति विशुद्ध चेतन, ब्रह्महितें जानत निज भेद न ।

तब उनकों भासत तुच्छ अनहद, मानव अज आदिकको आनँद ॥

જ્યારે યોગી અત્યંત વિશુદ્ધ ચૈતન્ય સ્વરૂપ બ્રહ્મથી પોતાને અભિન્ન બાળે છે ત્યારે તેને મનુષ્યાનંદથી લઈ બ્રહ્માઆદિ દેવોનો આનંદ તુચ્છ ભાસે છે

अर्थात् वह मानत है लघुतर, जो आनँद भोगत है सुरनर ।

लब्धराम! अध्यात्म विषय यह, कहा जानि प्रिय संत सुखावह ॥૨૯૪

અર્થાત્ જે આનંદ દેવો તથા મનુષ્યો ભોગવે છે તે આનંદને પોતાના આનંદથી અત્યંત કનિષ્ઠ માને છે. હે લબ્ધરામ! આ અધ્યાત્મ વિષય સંતજનોને સુખ આપનાર તેમજ પ્રિય બાણી મેં કહ્યો.

उपजे यदि उनमें सन्देहा, तो जीवन्मुक्त सुगुनगेहा ।

शोधि सेवि उन पद दिन रेना, शंकाका निर्णय कर लेना ॥૨૯૫॥

જો કદાચ એમાં તમોને સંદેહ ઉપજે તો સદ્ગુણના શૃદ્ધરૂપ જીવનમુક્ત મહાત્માને શરણે જઈ એમનાં ચરણતું સેવન કરી શંકાતું સમાધાન કરશો.

अपने पूर्वाचार्य दयामय, नीलकण्ठ स्वामी महदाशय ।

उन स्थापित यह आश्रम उत्तम, रक्षा करना उनकी यथाक्रम ॥૨૯૬

આપણા પૂર્વાચાર્ય દયાળુ મહાશય નીલકંઠસ્વામીએ સ્થાપેલ આ ઉત્તમ આશ્રમની યથાક્રમ તમારે તથા તમારી શિષ્ય પરંપરાએ રક્ષા કરવી.

मंत्रराजका जप करना पुनि, शास्त्र मोक्ष प्रतिपादक त्यों सुनि ।

रखना उनका नित स्वाध्यायजु, जासों टरिहै जन्म अपायजु ॥૨૯૭॥

અને મંત્રરાજનો જપ કરવો તેમજ મોક્ષતું પ્રતિપાદન કરનાર શાસ્ત્રોતું શ્રવણ કરી એનો નિરંતર સ્વાધ્યાય [અભ્યાસ] રાખવો, જેથી જન્મ મરણ ઉભયનો અંત આવશે અર્થાત્ મોક્ષ પ્રાપ્તિ થતાં જન્મ લેવો નહિ પડે અને જન્મને અભાવે મરણનો અભાવ સ્વાભાવિક થઈ જશે.

બ્રહ્મનિષ્ઠ તુમ સદ્ગુરુ જાનહુ, સાહિબ સીતારામ પ્રમાનહુ ।
યૌં હરિ ગુરુકો અભેદરૂપા, સદ્ગુરુ સાહિબ વાક્ય અનુપા ॥૨૧૮॥

હે લખંધરામ ! જે બ્રહ્મનિષ્ઠ અને બ્રહ્મશ્રોત્રિય હોય તેને સદ્ગુરુ જાણશે અને આપણા સાહેબ (સ્વામી) સીતારામ છે. આ રીતે સદ્ગુરુ અને સ્વામીના અભેદરૂપને કહેનારે “સદ્ગુરુ સાહેબ” એ વાક્ય છે,

આવે સંત કોઝ યહ સ્થાના, સદ્ગુરુ સાહિબ શબ્દ સુહાના ।
સીતારામ સહિત ઉચ્ચારન, કરિ પદ પરના પ્રેમ પ્રચારન ॥૨૧૯॥

માટે આપણા સ્થાનમાં જે કેઈ સંત પધારે તેમજ આપણા મંડલમાં પરસ્પર પ્રણામ કરતી વખતે પ્રેમની વૃદ્ધિ અર્થે સીતારામ સહિત સદ્ગુરુ સાહેબના ઉચ્ચાર કરી પરસ્પર પ્રણામ કરવા.

સગુણ બ્રહ્મ યહ શ્રીવટનાથજી, રામચન્દ્ર પ્રભુ હૈ રતિ સાથજી ।
અર્ચન ઉનકા કરના વિધિયુત, સુનુ અર્ચનવિધિ કહૌં ગુરુશ્રુત ॥૨૨૦॥

આ સગુણ બ્રહ્મ શ્રી વટનાથ-રામચન્દ્ર પ્રભુ છે એમનું પ્રીતિપુરઃસર વિધિ પ્રમાણે તમે પૂજન કરશો. હે લખંધરામ ! મેં ગુરુ યાદવસ્વામીજીના મુખથી જે રીતે શ્રવણ કરેલ છે તે રીતે અર્ચનવિધિ તમોને કહું છું તે શ્રવણ કરો.

પ્રથમ પ્રાતકા નિત્યકર્મ કરિ, ઇષ્ટ નામ પ્રિય રસનાપેં ધરિ ।
પ્રવેશ પ્રભુમન્દિરમેં કરના, દેહ દણ્ડ સમ પ્રભુપદ ધરના ॥૨૨૧॥

પ્રથમ પ્રાતઃકાળનું સંન્યાસવ્રતન આદિ નિત્ય કર્મ કરી પ્રિય એવું ઇષ્ટદેવનું નામ જીહ્વાપર ધારણ કરી પ્રભુમન્દિરમાં પ્રવેશ કરવો અને પ્રભુના ચરણમાં સાષ્ટાંગ દંડવત્ પ્રણામ કરવા.

દોહા-યૌં સાષ્ટાંગ પ્રણામ કર, બહુરિ ઉભય કર જોર ।
પ્રભુપ્રબોધન સ્તોત્રકૌં, પઢના યાવત્ શોર ॥ ૨૨૨ ॥

આ રીતે સાષ્ટાંગ પ્રણામ કર્યા પછી એ હાથ જોડી પ્રભુ પ્રબોધન (પ્રભુને બોલત કરવાનું) સ્તોત્ર ઉચ્ચસ્વરથી બોલવું.

मन्दिर मार्जन आदितें, करकें परम पवित्र ।

पूजोपस्कर प्रेमयुत, करना शिष्य ! इकत्र ॥ ३०३ ॥

मार्जन आदिथी मन्दिरने परम पवित्र करी छे शिष्य ! प्रेमपूर्वक पूजनी सामग्री अकत्र [अकठी] करवी.

जल-चन्दन-तुलसी अरु, कुंकुम-बिल्व-अबीर ।

गुलाल-अक्षत द्रव्य त्यों, सुगन्धमय कर स्थिर ॥ ३०४ ॥

जल, चन्दन, तुलसी, कुंकुम, भीलीपत्र, अबीर, गुलाल अने अक्षत आदि सुगन्धमय पदार्थों राखी

वह पूजन संभारकों, ले अञ्जलिमें वारि ।

प्रोक्षण करना मंत्र शुभ, मुख “भूरादि” उच्चारि ॥ ३०५ ॥

अञ्जलिमां जल लईये पूजा उपस्करनुं भुजथी “भूरादि” मंत्रने। उच्चार करी प्रोक्षण करवुं.

दीप उभय प्रकटाइकें, धरना दक्षिण वाम ।

दक्षिणमें घृत दीप अरु, वाम तैलको धाम ॥ ३०६ ॥

अने पछीथी निजमन्दिरमां ये दीवा प्रकटावी जमण्ठी तथा डाणी आलुअे राखवा, तेमां जमण्ठी आलुअे धीने अने डाणी आलुअे तेसने दीवो राखवो.

करना प्राणायाम पुनि, गुरु अरु देव सु इष्ट ।

प्रणाम पूर्वक उनहिकों, स्मरिकें गुरु उपदिष्ट ॥ ३०७ ॥

तेपछी प्राणायाम करी गुड़ तथा छुंछदेवने प्रणाम करवा अने तेआनुं स्मरण करी गुड़अे उपदेश

देश काल कीर्तन सहित, पूजाको संकल्प ।

१ ॐ भूः पुनातु ॐ भुवः पुनातु ॐ स्वः पुनातु ॥

२ ॐ विष्णुः ॐ विष्णुः ॐ विष्णुः ॐ श्रीमहाविष्णोराज्ञयाऽद्य ब्रह्मणो द्वितीय परार्धे श्रीवैवस्वतमन्वन्तरेऽष्टाविंशतितमे कलियुगे तस्य च प्रथमचरणे श्वेतवाराहकल्पे

करिवो अतिही उचित है, जो है पुनित अनल्प ॥ ३०८ ॥

दश काणनां कीर्तन सहित अर्थात् अमुक देशे, अमुक भासे, अमुक तिथौ, अमुक दिने आदि ओली पूजना संकल्प करवा के जे कर्मारंजनां योग्य अने भटान् पवित्र गणाय छे.

भूतशुद्धिहित हस्तमें, ले अक्षत निजतंत्र ।

पढ़ना “अपसर्पन्तु ते, भूता” नामक मंत्र ॥ ३०९ ॥

भूतशुद्धि भाटे हाथमां अक्षत [श्री] अर्ध “अपसर्पन्तु ते भूताः” आ मंत्र ओलवो.

चो.—तदनन्तर धरपें त्रयबारा, वाम चरनका करिजु प्रहारा ।

कलश-शंख-साधन निर्मलकों, अर्घ्यपात्र-घंटादि सकलकों ॥ ३१० ॥

त्यार पछी पृथ्वीपर त्रयवार हाथ पगथी प्रहार करवो अने विशुद्ध कणश, शंख, अर्घ्यपात्र तथा घंटा आदि समग्र साधननुं

पूजि सविध गंगादिक द्वारा, सह प्रणाम शास्त्रोक्त प्रकारा ।

“ॐ असूनि ते” “द्यो जातादि”, पञ्च मंत्रका पाठ अनादि ॥ ३११ ॥

गंगा आदिनां जल द्वारा विधिपूर्वक पूजन करी प्रणामपूर्वक शास्त्रोक्त रीते अनादि अेवा “ॐ असूनि ते” तेभज “द्यो जातादि” आदि पांच मंत्रना पाठ

करिकें प्राणप्रतिष्ठा सुरकी, करना रखि उर्मी शुद्ध उरकी ।

यदि होवे प्रतिमा प्रतिष्ठापित, है नहि आवश्यक कलु उन हित ॥ ३१२ ॥

जम्बूद्वीपे भरतखण्डे आर्यावृत्ते कुमारिकानाम्नि क्षेत्रे आनर्तदिव्यदेशे तत्तत् रा-
शिनक्षत्रादिस्थितेषु तत्तत् ग्रहेषु मासानां मासोत्तमे महामंगलप्रदे अमुक मासे
अमुक वारान्वितायां तिथौ अमुक गोत्रोत्पन्नो अमुक नामाहमनाद्यनन्तैश्वर्यकल्या-
णकृपाबुतावात्सल्यादिगुणगणविशिष्टमहाविष्णोः श्रीवटपतेः षोडशोपचारपूर्वकं
पुरुषसूक्तमन्त्रैर्वा पौराणिकमन्त्रैः परमभक्त्या पूजनं करिष्ये ॥ इति संकल्पः ॥

કરી હૃદયમાં શુદ્ધ ભાવ રાખી દેવની પ્રાણપ્રતિષ્ઠા કરવી. જે વિધિપુરઃસર સ્થાપિત દેવ હોય તે તેને માટે ઉક્ત પ્રાણપ્રતિષ્ઠાની આવશ્યકતા નથી.

બહુરિ સ્વકીય કર-પદ અરુ જાનુ, કટિ-નાભિ-હૃદ-ન્યાસનિદાનુ ।
કળ્ઠ-વાહુ-મુખ-દ્રગ રુ શિરઃ સ્થલ, પૂરુષ સૂક્તર્તે ન્યસિત કર ભલ ॥

તે પછી પોતાનાં હાથ પગ, જાતુ, કટિ, નાભિ, હૃદય, કંઠે, બાહુ, મુખ, અને મસ્તક આદિ જે ન્યાસનાં સ્થાન છે તે પુરૂષસૂક્તથી ન્યાસિત કરી

નિજ નિજકે આરાધ્યજુ દેવા, ન્યાસવિધિયુતે ઉનકી સેવા ।
કરના મંત્ર સહિત હિતકારન “સહસ્રશીર્ષા”^૧ આદિ ઉચ્ચારન ૩૧૪

પોતપોતાના જે આરાધ્ય દેવો છે તેમની ન્યાસવિધિયુક્ત મંત્ર સહિત સેવા કરવી અને જે પૂજામાં સ્વકીય હિત અર્થે “સહસ્રશીર્ષા” આદિ મંત્રનો ઉચ્ચાર કરવો.

૧ અથ વૈદિકાધિકારીણાં તથા ચ પુરાણાધિકારીણાં વૈદિક પૌરાણિક ક્રમેણ શ્રી
વટપતિષોઢશોષચારપૂજન પ્રયોગઃ ॥ આચમ્ય પ્રાણાનાયમ્ય ॥ સુશાન્તિર્ભવતુ ॥ અથ
મંગલોચ્ચારણં કુર્યાત્ ॥ તથા—ૐ ભદ્રં કર્ણેભિઃ શૃણુયામદેવાભદ્રં પश्येमाक्षभिर्य-
જत्राः ॥ स्थैररंगैस्तुष्टुवाꣳसस्तनूभिर्व्यशेमहि देवहितं यदायुः ॥ इति वैदिकमंत्रो-
च्चारणं ॥ अथ पौराणिकमंगलमन्त्रोच्चारणं तद्यथा—यं ब्रह्मा वरुणेन्द्र० इति ॥
अथ नमस्कारः ॥ श्रीमन्महागणाधिपतये नमः । इष्ट देवताभ्यो नमः ॥ (श्रीवट-
पतिदेवताभ्यो नमः) कुलदेवताभ्यो नमः ॥ ग्रामदेवताभ्यो नमः ॥ स्थानदेवता
भ्यो नमः ॥ वास्तुदेवताभ्यो नमः ॥ वाणीहिरण्यगर्भाभ्यां नमः श्रीलक्ष्मीनाराय-
णाभ्यां नमः ॥ श्रोत्रमामहेश्वरोभ्यां नमः ॥ शचीपुरंदराभ्यां नमः ॥ सर्वेभ्यो देवे-
भ्यो नमः ॥ सर्वेभ्यो ब्राह्मणेभ्यो नमः ॥ श्रीगुरुभ्यो नमः ॥ श्रीपरमगुरुभ्यो नमः
श्रीपरात्परगुरुभ्यो नमः ॥ निर्विघ्नमस्तु ॥ ॐ शान्तिः शान्तिः शान्तिः ॥ सुमु-
खश्चैकदन्तश्च कपिलोगजकर्णकः ॥ लम्बोदरश्चविकटो विघ्ननाशो गणाधिपः ॥ १ ॥
धूम्रकेतुर्गणायक्षो भालचन्द्रो गजाननः ॥ द्वादशैतानि नामानि यः पठेच्छृणुया-

दपि ॥ विद्यारंभे विवाहे च प्रवेशे निर्गमे तथा ॥ संग्रामे संकटे चैव विघ्नस्तस्य
 न जायते ॥ शुक्लांबरधरं देवं शशिवर्णं चतुर्भुजम् ॥ प्रसन्नवदनं ध्यायेत्सर्वविघ्नो-
 पशान्तये ॥ अभीप्सितार्थं सिद्ध्यर्थं पूजितो यः सुरासुरैः ॥ सर्वविघ्नहरस्तस्मै
 गणाधिपतये नमः ॥ सर्वमंगलमांगल्ये शिवे सर्वार्थसाधिके ॥ शरण्ये त्र्यंबके गौ-
 रि नारायणि नमोस्तुते ॥ सर्वदासर्वकार्येषु नास्तितेषाममंगलम् ॥ येषां हृदिस्थो
 भगवान् मंगलायतनो हरिः ॥ तदेव लग्नं सुदिनं तदेव ताराबलं चन्द्रबलं तदेव ॥
 विद्याबलं दैवबलं तदेव लक्ष्मीपते तेऽङ्घ्रियुगं स्मरामि ॥ लाभस्तेषां जयस्तेषां
 कुतस्तेषां पराजयः ॥ येषामिन्दीवरश्यामो हृदयस्थो जनार्दनः ॥ यत्र योगेश्वरः
 कृष्णो यत्र पार्योधनुर्धरः ॥ तत्र श्रीविजयोभूतिर्ध्रुवानितिर्मतिर्मम ॥ सर्वेष्वारंभ-
 कार्येषु त्रयस्त्रिभुवनेश्वराः ॥ देवा दिशंतु नः सिद्धिं ब्रह्मेशानजनार्दनाः विनायकं
 गुरुं भानुं ब्रह्मविष्णुमहेश्वरान् ॥ सरस्वतीं प्रणम्यादौ सर्वकार्यर्थसिद्धये ॥ विष्णु-
 र्विष्णुर्विष्णुः ॥ हस्तेजलमादाय संकल्पं कुर्यात् ॥ तद्यथा—श्रीमद्भगवतो महा-
 पुरुषस्य विष्णोराज्ञया प्रवर्तमानस्य अद्य ब्रह्मणोद्वितीये परार्धे श्रीश्वेतवाराहकल्पे
 वैवस्वतमन्वन्तरे ॥ अष्टाविंशतितमे कलियुगे ॥ कलिप्रथमचरणे ॥ भारतवर्षे ॥ भ-
 रतखण्डे ॥ जम्बूद्वीपे ॥ (कुमारिकाक्षेत्रे ॥ आनर्तदेशे ॥ उमागंगानदीतटस्थ पयः
 सरःपुरे (दुग्धरेज) श्रीगोदावर्याः पश्चिमदिग्भागे ॥ श्रीगोमत्याः पूर्वदिग्भागे
 श्रीशालिवाहनशाके ॥ श्रीविष्णोर्बुद्धावतारे ॥ अस्मिन् वर्तमाने अमुक संवत्सरे
 ॥ अमुकायने ॥ अमुकऋतौ ॥ अमुक मासे ॥ अमुक पक्षे अमुक तिथौ । अमुक
 वासरे ॥ अमुक नक्षत्रे ॥ अमुक राशिस्थितेचन्द्रे ॥ अमुक राशिस्थिते श्रीसूर्ये ॥
 अमुक राशिस्थिते देवगुरौ ॥ शेषेषु ग्रहेषु यथा यथा राशिस्थानस्थितेषु सत्सु ॥
 एवं गुण विशेषेणविशिष्टायां शुभपुण्य तिथौ ॥

ममात्मनः ॥ श्रुतिस्मृति पुराणोक्तफलप्राप्त्यर्थं ॥ प्राप्तलक्ष्म्याश्चिरकालसंरक्षणार्थं
 ॥ ममैश्वर्याभिवृद्ध्यर्थं ॥ अप्राप्तलक्ष्मीप्राप्त्यर्थं ॥ सकलमनईप्सितकामनासंशि-
 द्यर्थं ॥ लोके वा सभायां राजद्वारे वा सर्वत्र यशोविजयलाभादिप्राप्त्यर्थं ॥ इह
 जन्मनि जन्मान्तरे वा सकलदुरितोपशमनार्थं तथा च मम सभार्यस्य सपुत्रस्य

सर्वांधवस्य ॥ अखिलकुटुंबसहितस्य सपशोश्च समस्तभय व्याधिजरापीडामृत्युपरिहारद्वारा ॥ आयुरारोग्यैश्वर्याभिवृध्यर्थं ॥ तथा च मम विरुद्धस्थानस्थितक्रूरग्रहैः सूचितं सूचयिष्यमाणं च यत्सर्वारिष्टं तद्विनाशद्वारा सर्वदा लाभस्थानस्थितवच्छुभफलप्राप्त्यर्थं ॥ पुत्रपौत्रादिसंततेरविच्छिन्नवृध्यर्थं ॥ सूर्यादिनवग्रहानुकूलता सिध्यर्थं ॥ दशदिक्पालप्रसन्नता सिध्यर्थं ॥ आधिदैविकाधिभौतिकाध्यात्मिकत्रिविधतापोपशमनार्थं ॥ धर्मअर्थकाममोक्षफलावाप्त्यर्थं च ॥ श्रीवटपति परमेश्वर प्रीत्यर्थं ॥ यथा ज्ञानेन यथामिलितोपचारद्रव्यैः पुरुषसूतेन तथा च पौराणिक श्लोकेन च ध्यानावाहनादि षोडशोपचौरः श्रीवटपतेः पूजनमहं करिष्ये ॥ इति प्रधानसंकल्पः ॥

तत्रादौकलशपूजनं ॥ स्ववामे कलशे जलं प्रपूर्य तत्र देवान् आवाहयेत् ॥ सर्वे समुद्राःसरितस्तीर्थानिजलदानदाः ॥ आयान्तुदेवपूजार्थं दुरितक्षयकारकाः ॥ कलशस्यमुखेविष्णुःकंठेरुद्रसमाश्रितः ॥ मूले तत्र स्थितो ब्रह्मामध्येमातृगणाः स्मृताः कुक्षौ तु सागराः सर्वेसप्तद्वीपावसुन्धरा ॥ ऋग्वेदोऽथयजुर्वेदः सामवेदोह्यर्वर्णः अंगैश्चसहिताः सर्वेकलशं तु समाश्रिताः ॥ इत्यावाह्य ततो वरुणमावाहयेत् ॥ कलशेवरुणं सांगं सपरिवारं आवाहयामि इत्यावाह्य ॥ प्रार्थयेत् ॥ देवदानवसंवादेमध्यमाने महोदधौ ॥ उत्पन्नोसि तदा कुम्भ विधृतोविश्वनुना । स्वयम् त्वत्तोये सर्वतीर्थानि देवाः सर्वेत्वयिस्थिताः ॥ त्वयितिष्ठन्तिभूतानि त्वयि प्राणाः प्रतिष्ठिताः ॥ शिवः स्वयं त्वमेवासिविष्णुस्त्वं च प्रजापतिः ॥ आदित्यावसवोरुद्राविश्वेदेवाः सपैतृकाः ॥ त्वयितिष्ठन्ति सर्वेऽपि यतः कामफलप्रदाः त्वत्प्रसादादिमं पूजां कर्तुमीहेजलोद्भव ॥ सांनिध्यंकुरुमेदेवप्रसन्नो भव सर्वदा ॥ प्रसन्नो भव ॥ वरदोभव ॥ क्रौं इत्यंकु शमुद्रयातीर्थान्यावाह्य ॥ ॐ ह्रीं गंगे च० ॥

इति तीर्थान्यावाह्य संपूज्य ॥ ॐ ह्रीं कलशदेवताभ्यो नमः ॥ सर्वोपचारार्थं गंधाक्षतपुष्पाणि समर्पयामि नमस्करोमि ॥ कलशेधेनुमुद्राप्रदर्शनम् ॥ अष्टवारमभिमंत्रणं च ॥ अनंतरंकलशोदकेन पूज्यद्रव्याणि तथा च आत्मानं च संप्रोक्ष्य ॥ इति कल-

शंपूजनं ॥ अथ शंखपूजनं तद्यथा—ॐ ह्रीं नमो भगवते नारायणायेति शंखं प्रक्षाल्य तत्र जलमापूर्य गंधपुष्पैः शंखं संपूज्य आधारो परिसंस्थाप्यप्रार्थयेत् ॥

शंखादौ चन्द्रदैवत्यं कुक्षौवरुणदेवता ॥ पृष्ठेप्रजापतिश्चैव अग्रे गंगा सरस्वती ॥ त्रैलोक्येयानितीर्थानि वामुदेवस्यचाज्ञया ॥ शंखे तिष्ठन्ति विभ्रेन्द्रतस्माच्छंखंपूजयेत् त्वं पुरासागरोत्पन्नो विशुना विधृतः करे ॥ निर्मितः सर्वदेवैश्च पांचजन्यनमोस्तुते ॥ ॐ ह्रीं ॥ पांचजन्यायविद्महे पावमानायधीमहितं नः शंखः प्रचोदयात् ॥ ॐ ह्रीं शंख देवतायै नमः ॥ सर्वोपचारार्थं गंधाक्षतपुष्पाणि समर्पयामि ॥ नमस्करोमि उपरि शंखमुद्रामदर्शनं ॥ इति शंखपूजा ॥ अथ घंटापूजनं तद्यथा—घंटां प्रक्षाल्य आगमार्थं देवानां गमनार्थं तु रक्षसाम् ॥ घंटानादं प्रकुर्वीत पश्चाद्घंटां प्रपूजयेत् ॥ ॐ ह्रीं घंटास्थायगरुडायनमः सर्वोपचारार्थं गंधाक्षतपुष्पाणि सम० नम० ॥ इति घंटापूजनं ॥ अथ दीपपूजनं ॥ ॐ ह्रीं दीपस्यदेवतायै नमः गंधाक्षतपुष्पाणि सम० नम० ॥

अथ गंधोदकस्नानं मंत्र गंधद्वारादुराधर्षो नित्यं पुष्टां करीषिणीम् ॥ ईश्वरी सर्वभूतानां तामिहोपह्वये श्रियम् ॥ श्लो० मलयाचलसंभूतं चन्दनागरुसंभवं चंदनं देवदेवेश स्नानार्थं प्रतिगृह्यताम् ॥ ॐ श्रीवट० नमः गन्धोदकस्नानं सम० ॥

अथोद्धर्तनस्नानं मंत्र ॐ गन्धस्तेसोममवतुमदायरसोऽच्युतः ॥ श्लो० नाना सुगन्धि द्रव्यं चंदनंरजनीयुतं ॥ उद्धर्तनं मयादत्तं स्नानार्थं प्रतिगृह्यताम् ॥ श्रीवट० उद्धर्तनस्नानं स० स्नानांतेशुद्धोदकस्नानं सम० ॥ अथाभिषेकः स्नपनपात्रेशुद्धोदकमापूर्य तत्र गंधाक्षत पुष्पाणिप्रक्षिप्य तदनंतरं अभिषेकार्थं देवं गंध पुष्पैः संपूज्य देवोपरिशुद्धजलावलिन्न धारया सहस्रशीतिषोडशमं त्रैवीं पुराणविष्णुसहस्रनामभिरभिषेकः कार्यः ॥ ॐ सहस्रशी० १६ ॐ श्रीवट० न० अभिषेकस्नान सम० अभिषेकान्ते आचमनं सम० ॥ पश्चात्पवित्रवस्त्रेण देवस्यांगंप्रपूज्य स्वस्थाने संस्थाप्य ॥ वस्त्रदानं कुर्यात् ॥ मन्त्र—तस्माद्यज्ञात्सर्वहुतः ऋचः सामानिजज्ञिरे ॥ छन्दाजज्ञिरे तस्माद्यजुस्तस्मादजायत ॥ श्लो० सर्वभूषादिकेसौम्ये लोकलज्जा-

॥ अथ ध्यानं ॥

अथावाहनं कुर्यात् तद्यथा देवं ध्यायेत् ॥ ॐ सहस्रशीर्षा पुरुषः सहस्राक्षः सह-
स्रपात् ॥ स भूमिः-सर्वतस्पृत्वात्यतिष्ठद्दशांगुलम् ॥

पौराणिके ॥ आगच्छ भगवन्देव स्थाने चात्र स्थिरोभव ॥ यावत्पूजां करिष्यामि
तावत्त्वं संनिधौ भव ॥ ॐ श्री वटपतिदेवताभ्यो नमः आवाहनं करोमि ॥ अथा-
सनदानं ॥ मंत्रेण ॥ ॐ पुरुष एवेद-सर्वं यद्भूतं यच्चभाव्यम् ॥ उतामृतत्वस्येशानो
यदन्ने नातिरोहति ।

रम्यं सुशोभनं दिव्य सर्व सौख्यकरं शुभम् ॥ आसनं च मया दत्तं गृहाण परमेश्वर ॥
ॐ श्री वटपतिदेवताभ्यो नमः आसनं समर्पयामि ॥ इति आसनार्थं पुष्पं दद्यात्
अथ पाद्यदानं ॥ ॐ एतावानस्य महिमातो ज्यायैश्च पूरुषः ॥ पादोऽथ विविधा
भूतानि त्रिपादस्या मृतं दिवि

ॐ उष्णोदकं निर्मलं च सर्व सौगंध्यसंयुतम् ॥ पादं प्रक्षालनार्थाय दत्तं तत् प्रति-
गृह्यताम् ॥ ॐ श्री वटपतिदेवताभ्यो नमः पाद्यं समर्पयामि अथार्चदानं ॥ ॐ त्रिपा-
दूर्ध्वं उदैत्पुरुषः पादोऽस्येहाभवत्पुनः ॥ ततो विध्वंङ्गव्यक्रा मत्सा शनानशनेऽभि ॥
अर्घं गृहाण देवेश गंधपुष्पाक्षतैः सह ॥ करुणाकरमे देव गृहाणार्घं नमोस्तुते ॥

ॐ श्री वटपति दे० अर्घं सम०

अथाचमनं ॥ ॐ ततो विराडजायत विराजोऽधि पूरुषः ॥ सजातोऽत्यरिच्यत
पश्चाद्भूमिमथोपुरः ॥ सर्वतीर्थं समायुक्तं सुगंधि निर्मलं जलम् ॥ आचमनार्थं
मया दत्तं गृहाण परमेश्वर ॥

ॐ श्री वटपति दे० आचमनं सम०

अथ स्नानं मंत्रः ॐ तस्माद्यज्ञात्सर्वं हुतः संभृतं पृषदाज्यम् ॥ पशूँस्तौश्चक्रेव्या-
व्या नारण्याग्राम्याश्चये ॥

गंगासरस्वतीरेवापयोष्णीनर्मदाजलैः ॥ स्नापितोऽसिमयादेव तथा शान्तिं कुरुष्वमे ॥

ॐ श्री वटपति दे० स्नानं सम० ॥ अथ पंचामृतस्नानं तत्र पयः स्नानं ॥ ॐ मंत्र

ॐ पयः पृथिव्यां पयऽओषधी शुपयादिव्यंतरिक्षे पयोधाः ॥ पयस्वतीः प्रदिशः
सन्तुमह्यम् ॥

कामधेनु समुत्पन्नं सर्वेषां जीवनं परम् ॥ पावनं यज्ञहेतुश्च पयः स्नानार्थं मर्षितम् ॥
ॐ श्री वटपति दे० नमः पयः स्नानं सम० पयः स्नानां ते शुद्धोदकस्नानं सम०
अथ दधिस्नानं—मंत्र ॐ दधिक्राणोऽआ अकारिष जिष्णोरश्वस्यव्वाजिनः ॥ सुरभिर्नो
मुखाकरत्प्रणऽआयुः—षितारिषत्

पयसतु समुद्भूतं मधुराम्लं शशिप्रभम् ॥ दधानीतं मयादेव स्नानार्थं प्रतिगृह्यतां ॥
ॐ श्री वटपति दे० दधिस्नानं सम० दधि स्नानां ते शुद्धोदक स्नानं सम०

अथ घृतस्नानं मंत्र ॐ घृतं मिमिक्षे घृतमस्य योनिर्धते श्रितो घृतं वस्यधाम ॥
अनुष्वधमावह मादयस्व स्वाहा कृतं वृषभवक्षिहव्यम् ॥ नवनीतं समुत्पन्नं सर्व
संतोष कारकम् ॥ घृतं तुभ्यं प्रदास्यामि स्नानार्थं प्रतिगृ तां ॥ श्री वट० दे०
नमः घृतस्नानं सम० घृतस्नानां ते शुद्धोदकस्नानं सम०

अथ मधुस्नानं ॥ मंत्र ॐ मधुव्वाता ऋतायते मधुक्षरंति सिधवः ॥ माध्वीनः
संत्वोषधीः ॥ ॐ मधुनक्तमुतो षसोमधुःमधुमत्पार्थिवः ॥ मधुद्यौरजस्तुनः पिता ॥
ॐ मधु मान्नोव्वनस्पतिर्मधुमाँअस्तु सूर्यः ॥ माध्वीर्गावो भवंतुनः ॥

तरुपुष्प समुद्भूतं सुस्वादु मधुरं मर्धु ॥ तेजः पुष्टिकरं दिव्यं स्नानार्थं प्रतिगृह्यतां ॥
ॐ श्री वटपति देव० मधु—स्नानं सम० अथ शर्करा स्नानं ॥ मंत्र ॐ अपाँ रस
समुद्वयसँ सूर्ये सन्तँ समाहितं ॥ अपाँ-रसस्ययोरस्तं व्वोगृण्हाभ्युत्तममुपया
मगृहीतोसीन्द्राय त्वाजुष्टं गृण्हाभ्येषते यो निरिन्द्राय त्वाजुष्टतममं ॥ इक्षुसार समुद्-
भूता शर्करा पुष्टिकारिका ॥ मल्लापहारिका दिव्यास्नानार्थं प्रतिगृह्यताम् ॥
ॐ श्री वट० न० शर्करा स्नानं सम० शर्करास्नानान्ते शुद्धोदकस्नानं सम०

निवारणे ॥ मयोपपादिते तुभ्यं वाससी प्रतिगृह्यताम् ॥ ॐ श्री वट० नमः वस्त्रं
सम० ॥ वस्त्रान्ते आचमनं सम० ॥ यज्ञोपवीतं ॥ मन्त्र ॐ तस्मादश्वाअजायन्त
जेकेचोभयादतः ॥ गावो हजज्ञिरे तस्मात्तस्माज्जाताऽअजावयः ॥ श्लो० नवभि-
स्तंतुभिर्युक्तं त्रिगुणं देवतामयं ॥ उपवीतं चोत्तरीयं गृहाण परमेश्वर ॥ श्रीवट०
नमः यज्ञोपवीतं सम० यज्ञोपवीतांते आच० स० अथ चंदनं ॥ मन्त्र ॐ तं यज्ञं
बर्हिषिप्रौक्षन्पुरुषं जातमग्रतः तेन देवाऽअयजन्त साध्याऽऋषयश्चये ॥ श्लो०
श्रीखंडनचंदनं दिव्यं गंधाढ्यं सुमनोहरं ॥ विलेपनं सुरश्रेष्ठ चंदनं प्रतिगृह्यताम्
॥ ॐ श्रीवट० नमः चंदनं सम० ॥ अथाक्षताः ॥

मंत्र ॥ ॐ अक्षजमीमदन्तद्वयप्रियाऽअधूषत ॥ अस्तोषतस्वभानवोविविप्रानविष्ट-
या मतीजोजान्विद्रते हरी ॥ श्लो० अक्षताश्चसुरश्रेष्ठा कुंकुमाक्ताः सुशोभिताः ॥
मया निवेदिता भक्त्या गृहाण परमेश्वर ॥ श्री वट० नमः अक्षतान् सम० ॥

अथ पुष्पाणि ॥ मंत्र ॐ यत्पुरुषं व्यदधुः कतिधाव्यकल्पयन् ॥ सुखं किमस्या
सीत्किंवाहुकिमूरूपादाऽउच्येते ॥ श्लो० माल्यादीनि सुगन्धीनि मालत्यादीनि वैप्र-
भो मयानीतानि पुष्पाणि गृहाण परमेश्वर ॥ ॐ श्रीवट० नमः पुष्पाणि सम० ॥ श्रीवट०
नमः तुलसीदलं समः ॥ अथ सौभाग्यद्रव्यं—मंत्र ॐ अहिरिवभोगैः पर्येतिवाहुं ज्याय
हेति परिबाधमानः ॥ हस्तघ्नोविश्वावयुनानि विद्वान् पुमान्पुमा ६ संपरिपातुविवि-
श्वतः ॥ श्लो० हरिद्राकुंकुमं चैवसिंदूरादिसमन्वितम् । सौभाग्यद्रव्यसंयुक्तं गृहाण
वटनायक ॥ ॐ श्री व० न० सौभाग्यद्रव्यं सम० ॥ अथ धूपः मंत्रः ॐ ब्राह्मणो-
स्य मुखमासीद्वाहुराजन्यः कृतः ॥ उरुतदश्मजद्वैश्यः ! पद्भ्यां शूद्रोऽअजायत ॥
श्लो० वनस्पतिरसोद्भुतो गंधाढ्योगन्धउत्तमः ॥ आग्नेयः सर्वं देवानां धूपोऽयं
प्रतिगृह्यताम् ॥ ॐ श्रीवट० न० धूपं सम० ॥ अथ दीपं मंत्र ॐ चन्द्रमामनसो
जातश्चक्षोः सूर्योऽअजायत ॥ श्रोत्राढ्यायुश्च प्राणश्चमुखादग्निरजायत श्लो० आज्यं
च वर्ति संयुक्तं बद्धिनायोजितं मया ॥ दीपं गृहाण देवेश त्रैलोक्यतिमिरापह ॥
ॐ श्री० व० न० दीपं सम० नैवेद्यं ॥ मंत्र—ॐ नाभ्यामासीदंतरिक्षं ६ शीर्ष्णोऽग्निः

समवर्तत ॥ पद्म्यांभूमिर्दिशश्चोत्रात्तथा लोकाँ अकल्पयन् ॥ श्लो० शर्कराघृत सं-
युक्तं मधुरं स्वादुचोत्तमम् उपहारसमायुक्तं नैवेद्यं प्रतिगृह्यताम् ॥ नैवेद्यं संप्रोक्ष्य
तुलसीदलेन संयोज्य ॥ नैवेद्यमध्ये तुलसीदलं निधाय अमिमं च येन तुमुद्रां प्रदर्श्य नै-
वेद्यं अर्पयेत् ॥ ॐ प्राणाय स्वाहा ॥ ॐ अपानाय स्वाहा ॥ ॐ व्यानाय स्वाहा
ॐ उदानाय स्वाहा ॥ ॐ समानाय स्वाहा ॥ ॐ ब्राह्मणे स्वाहा ॥ इति समर्प्य
नैवेद्य मध्ये पानीयं सम० ॥ उत्तरापोशानं सम० ॥ हस्तप्रक्षालनं सम० ॥ मुख-
प्रक्षालनं सम० ॥ आचमनं सम० ॥ करोद्धर्तनार्थं गन्धं सम० ॥ अथ फल तांबू-
लदानं ॥ मन्त्र—ॐ यत्पुरुषेण हविषा देवाय ज्ञमतन्वत ॥ वसन्तो स्यासीदाज्यं ग्रीष्म इध्मः
शरद्धविः ॥ श्लो० पुङ्गीफलं महद्दिव्यं नागवल्लीदलैर्युतं एलाचूर्णादिसंयुक्तं तां-
बूलं प्रतिगृह्यताम् ॥ ॐ श्री० व० दे० नमः ॥ फलतांबूलं सम० ॥ अथ नीरांजनं
कुर्यात् ॥ ह्रीं इति प्रज्वालय नमः इति संपूज्य चक्रमुद्रया संरक्ष्य ॥ नमः इति घंटां
संपूज्यतां वादयन् देवं नीराजयेत् ॥ मन्त्र—अग्निर्देवता वातो देवता सूर्यो देवता
चन्द्रमा देवता वसवो देवता रुद्रा देवता दित्या देवता मरुतो देवता विश्वे देवा देवता
बृहस्पतिर्देवतेन्द्रो देवता वरुणो देवता ॥ श्लो० कदलीगर्भसंभूतं कपूरं च मदीपि-
तम् ॥ आरातिं क्यमहं कुर्वे पश्य मे वरदो भव ॥ ॐ श्री० व० दे० नमः ॥ नीरा-
जनदीपं सम० ॥ अथ प्रदक्षिणां ॥ मन्त्र—समास्या सन्परिधयस्त्रिः सप्तसमिधः
कृताः ॥ देवाय च ज्ञं तन्वाना अवध्नं पुरुषं पशुम् ॥ श्लो० यानि कानि च पापानि
जन्मांतरकृतानि च तानि सर्वाणि नश्यंतु प्रदक्षिण पदे पदे ॥ ॐ श्री० व० दे०
नमः ॥ प्रदक्षिणां सम० ॥ अथ मन्त्र पुष्पांजलिः ॥ हस्ते पुष्पाण्यादायोत्थाय ।
मन्त्र ॐ यज्ञेन यज्ञमयजंत देवास्तानि धर्माणि प्रथमान्यासन् ॥ ते ह नाकं महिमानं
सचंत यत्र पूर्वं साध्याः सन्ति देवाः ॥ ॐ राजाधिराजाय प्रसह्य साहिने नमो
वयं वैश्रवणाय कुर्महे ॥ समेकामान्कामकामाय मह्यं ॥ कामेश्वरो वैश्रवणो ददातु ॥
कुबेराय वैश्रवणाय महा राजाय नमः ॥ ॐ स्वस्ति साम्राज्यं भौज्यं स्वाराज्यं वैराग्यं
पारमेष्ठ्यं राज्यं माहाराज्यमाधिपत्यमयं समन्तपर्यायी स्यात्सार्वभौमः सार्वभुष

आंतादापरार्थात् ॥ पृथिव्यै समुद्रपर्यंताया एकराडिति ॥ तदप्येषश्लोकोभिगीतो मरुतः परिवेष्टारो मरुत्तस्यावसन्गृहे ॥ आविक्षितस्यकामप्रेर्विश्वेदेवाः ॥ सभासद इति ॥ श्लो० नानासुगन्धि पुष्पाणि यथा कालोद्भवानि च पुष्पांजलिं मया दत्तं गृहाण वटनायक ॥ ॐ श्री० व० दे० नमः पुष्पांजलिं मयादत्तं गृहाण वटनायक ॥ ॐ श्री० व० दे० नमः पुष्पांजलिं सम० ॥

तत्तस्तुतिपाठं कुर्यात् ॥ तद्यथा—वटपत्यष्टकेनस्तुवीत ॥ श्री० व० दे० नमः स्तुतिपाठ सम० ॥ अनेन श्रीवटपतिपूजनेन श्रीवटपतिपरमेश्वरः प्रयताम् ॥ इति

अंग उपांग न्यास कर नीका, आवाहन करनाजु उसीका ।

आसन देना—वारि चढाना, करना पावन अर्घ्य प्रदाना ॥३१५॥

अने अंग तथा उपांगतो सारी रीते न्यास करी अे हेवातुं आवाहन करवुं, अे हेवाते आसन आपवुं, जथा यथावपुं अने पावन अेवुं अर्घ्य प्रदान करवुं देइ आचमन स्नान कराना, पञ्चामृत जो विधियुत ठाना ।

पहिनाई प्रिय वस्त्रजु नाना, बहुरि आचमन वदन लगाना ॥३१६॥

हेवते आचमन आपी विधियुक्त जे पञ्चामृत तैयार क्युं होय तेनाथी स्नान करावपुं अने पछी प्रिय अेवां नाना प्रकारनां वस्त्र पहोराववां तदन्तर इरीथी सुभे आचमन आपवुं.

पुनित यज्ञउपवीत चढाई, देइ आचमन पूर्वकी न्याई ।

चन्दन—तुलसी—कुसुम चढाना, धूप—दीप—नैवेद्य धराना ॥३१७॥

पवित्र अेवुं यज्ञोपवीत (जनोर्ध्व) यथावपुं अर्थात् पहोरावपुं अने पाछुं प्रथमनी पेडे आचमन आपवुं. ते पछी चन्दन, तुलसी, विविध प्रकारनां पुष्पां, धूप, दीप, अने नैवेद्य धराववां.

कर्पूरादि आरातिक काजा, आरातिक करिकें सुखसाजा ।

प्रिय ! प्रदक्षिणा करना दिनप्रति, पुष्पाञ्जलि देना प्रभुजि प्रति ॥

अने नैवेद्य पछी आरती भाटे कपूर आदि तैयार करी तेनाथी सुभनां साधनरूप आरती उतारीछे प्रिय लब्धराभ ! प्रतिदिन प्रदक्षिणा करवी अने प्रभुने पुष्पांजली अर्पण करवानो नियम राखवो.

દોહા-ઇષ્ટમંત્રકો જપ વહુરિ, યથાશક્તિ સહ હેત ।

કરિ પૂજન ફલ ईशकों, अर्पन स्तुति समेत ॥ ૩૧૯ ॥

તદનન્તર ઇષ્ટ મંત્રનો યથાશક્તિ પ્રેમ પૂર્વક જપ કરી સ્તુતિ યુક્ત પૂજનુ કરી ઇશ્વરને અર્પણ કરવું.

પરિક્રમા સહ પ્રાર્થના, કરના ધર્મ અનાદિ ।

पठिकें मंत्र प्रमोदयुत, “ यानि कानि ” इत्यादि ॥ ૩૨૦ ॥

અને અનાદિ ધર્મ પ્રમાણે “ યાનિ કાનિ ચ પાપાનિ ” ઇત્યાદિ મંત્રનો આનંદ યુક્ત પાઠ કરતાં કરતાં પ્રાર્થના સહિત પરિક્રમા કરવી.

बहुरि शंखजलतें स्वकीय, तन प्रोक्षण करि तात ।

देवार्पित निर्माल्य पुनि, जो पावन सरसात ॥ ૩૨૧ ॥

તે પછી શંખમાં રહેલ જળથી પોતાનાં શરીરનું પ્રોક્ષણ કરી હે શિષ્ય! દેવને અર્પણ કરેલ પુષ્પ કે જે પાવન (પવિત્ર કરનાર) હોય છે.

अंगुष्ठ रु तर्जनीहुतें, उनको करिकें स्पर्श ।

धारन करना चाहितें, होत सदा उत्कर्ष ॥ ૩૨૨ ॥

તેના અંગુષ્ઠ તથા તર્જની (અંગુઠા પાસેની આંગળી) થી સ્પર્શ કરી પૂજન કરનારને પોતાના અંગ ઉપર ધારણ કરવાં, જેથી નિરન્તર ઉત્કર્ષ (અઢતી) થાય છે.

विष्णुपादके उदकका, करना प्रिय! पुनि पान ।

लब्धराम! या विध तुम्है, भजना श्रीभगवान ॥ ૩૨૩ ॥

હે પ્રિય શિષ્ય! છેવટે શ્રીવિષ્ણુ પાદોદકનું ચરણામૃત કરવું. હે લબ્ધરામ! આ રીતે તમારે શ્રીરામચન્દ્ર ભગવાનની પૂજા કરવી.

आगन्तुक यह स्थानपे, जो हो भगवद्भक्त ।

उनकी सेवामें सदा, रहना अति अनुरक्त ॥ ૩૨૪ ॥

આ સ્થાનમાં જે ભગવદ્ભક્ત આવે તેની સેવામાં નિરન્તર અનુરક્ત (પ્રેમાળ) રહેવું.

आवे जो पुनि अतिथिजन, उनकों विष्णु समान ।

जानि स्नेह विशुद्धते, करना प्रिय ! सन्मान ॥ ३२५ ॥

हे प्रिय शिष्य! वणी जे कोठ अतिथि जन (भिजमान) आवे तेने विष्णु समान जण्णी विशुद्ध स्नेहथी तेभनुं सन्मान करवुं.

शमदमादिकों पालना, स्वरूप चिन्तवन काज ।

इतना कह विरमत भये, षट्प्रज्ञजु महाराज ॥ ३२६ ॥

अने स्वर्प चिन्तनना साधनो जे शम दम आदि तेनुं पालन करवुं. आठवुं कही स्वामीश्री षट्प्रज्ञमहाराज विराम पाभ्या.

अनुष्टुप्—सर्वविद्यार्णवं देवं, भक्तदुःखापहारकम् ।

श्रीषट्प्रज्ञं महामान्यं, गुरुं वन्दे पुनः पुनः ॥ ३२७ ॥

सर्व विद्याना सागरर्प, लक्ष्मणनानां दुःखोने हरनार अने भडा पुत्रोभां मान्य थअसा श्रीषट्प्रज्ञ गुइने हुं वारवार वन्दन करे छुं.

दोहा—सागर विद्या सकलके, भक्तदुःखहर मान्य ।

दैवी गुरु षट्प्रज्ञके, वन्दों चरन प्रमाण्य ॥ ३२८ ॥

सकल विद्याना सिन्धु स्वर्प, लक्ष्मणां दुःख हरनार, भडामान्य, अलौकिक सद्गुरु षट्प्रज्ञस्वामीनां प्रशंसनीय यरखोभां हुं वन्दन करे छुं.

चो.—तदनन्तर वह गुरुवर ज्ञानी, निजनिर्वाणसमय ढिग जानी ।

शिष्य समाज प्रति यतिराई, कहन लगे बानी सुखदाई ॥ ३२९ ॥

त्यारपछी जे ज्ञानी गुइवर पोताना निर्वाणु समयने नञ्ज आवतो जण्णी शिष्य समाज प्रति सुण्हायक वाणी कहेवा लाग्या.

अपने पूर्वाचार्य प्रतापन, उनकी आज्ञाका परिपालन ।

करके निर्गुण ब्रह्म प्रबोधक, केवल अद्वयके हो शोधक ॥ ३३० ॥

आपणा प्रतापी पूर्वार्थार्थानी आज्ञावुं परिपालन करी निर्गुण ब्रह्मना प्रबोध करनार केवलाद्वैतमां निष्ठा राखशा.

उस सिद्धान्तहुपें रति रखना, निष्ठायुत ब्रह्मामृत चखना ।

अभिन्न श्रीशंकरतें जानहु, राम प्रभु आराध्य पिछानहु ॥३३१॥

ऐ अद्वैत सिद्धान्त उपर प्रेम राखी ब्रह्मामृतनो अनुभव करेशो. लगवान् रामचन्द्रजीने श्रीशंकर लगवानथी अबिन्न जगुणी आराध्य देव गणुवा.

इष्ट देवके प्रसादतेंही, हुवा वृक्ष यह शुभ वट देहो ।

यातें उनका अर्चन करना, पुनियह लघु मालाकर धरना ॥३३२॥

आपणु छष्टदेव रामचन्द्र प्रभुनी कृपाधीन आ वट वृक्षनो उद्भव थयो छे. भाटे ऐभनुं पूजन करुं अने आ नानी भाणा छथिमां धारणु करवी.

जो मेंने बहु वर्ष फिराई, वह तुमकों अरपों सुखदाई ।

रवि मंगल वासर युग पाई, देना तक्र मध्य नहवाई ॥ ३३३ ॥

जे भाणा में घणुं वर्ष ईरवी छे ते तमोने सुखदायक जगुणी आपुं छुं. रवि अथवा मंगल ऐ ऐमांथी ऐक दिवसे आ भाणाने छाशमां पोणी

पुनि वह तक्र हस्तमें लेकर, श्रीवटनाथजुको सेवक वर ।

परिक्रमा करिहै त्रय वारा, गुन उन तक्रहुका सुनु प्यारा ॥३३४॥

ते छाशने छथिमां लघु श्रीवटनाथ प्रभुनो पवित्र पुजारी त्रणुवार परिक्रमा करी

यदि श्रान होवे विषछाया, काटे काहु मनुजकी काया ।

उक्त तक्र वह विषकी शान्ति, करत हैं न कछु तामें भ्रान्ति ॥३३५॥

हुउकाधुं कुतई कोछ भाणुसने शरीरे करउछुं छाय तो तेने पावाथी कुतराना अरने शान्त करे छे. ऐमां कंठपणु शंका करवी नहि.

तक्रपान करिकें काटित जन, दुग्धरेज सीमा उलंघन ।

कर जावे तब लगि वह प्यारे, पीछे नजर स्वकीय न डारे ॥३३६॥

हे प्रिय शिष्य! ऐ हुउकायां श्रानथी करउअलो भाणुस दूधरेजनी सीमावुं उलंघन करी जय त्यां सुधी ते पाछुं वणी न जुअे.

मद्य रु मांस तजे वह प्राणी, यदि आशा उनकी उर ठानी ।

તો કૃતિ હૈંગી નિરર્થક સારી, એસી માન્યતા શિષ્ય ! હમારી ॥૩૩૭॥

અને તે મનુષ્ય મધ્ય (મદિરા) તેમજ માંસનો ત્યાગ કરે, જે કદાચ એના હૃદયમાં મધ્ય માંસની આશા ઉપજશે તો છાશ પીવાથી ડર શાન્ત થશે નહિ. હે શિષ્ય !

દોહા-તક્રપાન પીછે જવેં, હોવે માસ સપાદ ।

તવ શ્રીપ્રભુ વટનાથકો, પાવન લેન પ્રસાદ ॥ ૩૩૮ ॥

જ્યારે એ તક્રપાન કર્યા પછી સવા મહીનો થાય ત્યારે શ્રીવટનાથ પ્રભુનો પાવન પ્રસાદ લેવા માટે

ધરના શ્રીપ્રભુ ચરનમેં, યથાશક્તિ ઉપહાર ।

વિત્તશાલ્ય બિન હૈં યહી, ભક્તજીવન આધાર ॥ ૩૩૯ ॥

આરોગ્ય પામેલ મનુષ્યે દૂધરેજ આવી શ્રીવટનાથપ્રભુના ચરણમાં વિત્ત-શાલ્ય અર્થાત્ કપટ વિના (દ્રવ્ય લોભ કર્યા વિના) યથાશક્તિ ભેટ ધરવી, કારણ કે આ પ્રભુ વટપતિ ભક્તજીવનના આધાર રૂપ છે. માટે તેના ચરણમાં ભેટ ધરવી જોઈએ.

તુમ સવ હિત ગુરુ નીલકો, હૈં શુભ આશીર્વાદ ।

સંત સકલ હોગે સુખી, કર રઘુવર જય નાદ ॥ ૩૪૦ ॥

હે શિષ્ય લખ્ધરામ ! તમે સર્વને માટે સદ્ગુરુ નીલકંઠસ્વામીનો આશીર્વાદ છે જે આ સ્થાનમાં રઘુવર શ્રીરામચંદ્ર પ્રભુના જયનો નાદ કરતા સકલ સંત-જનો સુખી થશે.

સંપ્રદાય અપનો યહી, શ્રીવૈષ્ણવરામીય ।

કરના ઉનકી વૃદ્ધિ નિત, રામસુધારસ પીય ॥ ૩૪૧ ॥

આપણો સંપ્રદાય “શ્રીરામીય વૈષ્ણવ” નામનો છે. રામનામ રૂપી સુધાર-સત્ પાન કરી આ સંપ્રદાયની નિરંતર વૃદ્ધિ કરવી.

હોન ચહત મમ ચિત્ત અવ, આત્મસ્વરૂપમેં લીન ।

સુની વચન અસ શિષ્યકે, મયે હૃદય અતિ ચિન્ન ॥ ૩૪૨ ॥

हुवे भारं चित्त आत्म स्वप्नमां दीन थवा धृष्ट छे. गुरुनां आवां वचन सांभली शिष्य वर्गनां हृदय अत्यन्त भिन्न थयां.

सबने श्रीगुरुवर्यको, किय पूजन सह प्रीत ।

द्रव्य भयो यह समयको, ऐसो जनु शुभ रीत ॥३४३॥

सङ्गुञ्ज सङ्गुञ्ज श्रीषट्प्रज्ञस्वाभीनुं प्रेमपूर्वक पूजन क्युं. आ समये उत्तम प्रकारनुं ज्येष्ठुं द्रव्य थयुं. डे जल्ले.

हरिगीत-श्रीवामदेव वशिष्ठ सह प्रभु रामचन्द्र पधारिकें ।

आये बुलावन भक्तकों माया समस्त निवारिकें ॥

अस द्रव्य देखि अशेष शिष्य समाज निज निज दोषकी ।

याचन लगे गुरुसन क्षमा धुन लग रही जय घोषकी ॥३४४॥

श्रीवामदेव अने वशिष्ठ ऋषिनी साथे श्रीरामचन्द्र प्रभु जते पधारी निम्निल मायातुं निवारण करी लक्ष्मणे गोलोववा आख्या होय आतुं द्रव्य जेष्ठ हृदयमां यकित थध पोत पोताना अपराधो भाटे क्षमा मागवा लाख्या अने गुरु सन्मुख "जय राम जय सङ्गुञ्ज साहेब" आवो उच्चस्वरथी भांगलिक शब्द नाह करवा लाख्या. तयार पछीथी करी

संतुष्ट किय गुरुने सकलकों अमृत सम शुभ वचनतें ।

सत्वर दियो तजि स्थूल तन हैं अमर हरिस अचनतें ॥

यह समय शिष्य समस्त गद्गद् कण्ठ अति खेदित भये ॥

लखि चित्र महिमा कालको उर कलुक आश्वासित भये ॥३४५॥

सङ्गुञ्ज षट्प्रज्ञ स्वाभीजे अमृत समान शुभ वचनोथी सर्व शिष्योने संतुष्ट क्यो. अने हरिस इथी अमृतनां पानथी अभर यनी तुरतज स्थूल शरीरने त्याग क्यो. आ समये सर्व शिष्यो गद्गद् कंठ युक्त यनी जेष्ठ पाभ्या परंतु जानेना भलिभा विचित्र छे जेष्ठ जल्ले तेजोअये हृदयमां कंठक दैय जेष्ठुं

नभ निधि रु संपद् शशिहुको, संवत् सुविक्रम वीरको ।

स्वामीत्व आश्रममें भयो षट्प्रज्ञ यति मति धीरको ॥

संपत्ति वसु ऋषि इन्दुको संवत् बहुरि आयो जवें ।
निज रूपमें द्रुत लीन भयऊ तरनतारन गुरु तवें ॥ ३४६ ॥

ज्यारे नख (आकाश-शून्य ३५०) निधि (८-नव) संपत्ति (६-षट्)
अने शशी (१-चन्द्र) अंकवाणी वीर विक्रमने संवत् आये आडी ' 'अंकानां
वाभतो गतिः ' '(अंकानी अवणी गति अ निबमानुसार विक्रम संवत् १६८०
भां वैद्यशाणी भतिवाणी स्वाभी षट्प्रज्ञमहाराज दुधरेजना आश्रमना आविपति
थया अने ज्यारे संपत्ति (६) वसु (८) ऋषि (७) अने इन्दु (१) ने।
अर्थात् १७८६ने संवत् आये तयारे बैत्रवदी०)) दिने उक्त सद्विशुद्ध आत्मस्व-
यभां दीन थया।

यों एक शतपें अष्टदश वर्षावधि संसारमें ।
जलकमल सम निलेंप गुरु षट्प्रज्ञ यति आचारमें ॥
सद्बोध सेवकों सुनाई ब्रह्मविद् निधि ज्ञानके ।
निर्वाण पाई अमर भयऊ सूर्य है निज स्थानके ॥ ३४७ ॥

आ रीते एकसेने अठार वर्ष आ संसारभां व्यतीत करी जणभां रहल
कमल समान निर्लेप गुरु षट्प्रज्ञ महाराज सेवकेने सदुपदेशनं अवण करावी
स्वकीय स्थानना सूर्य (प्रकाशक)ब्रह्मविद् अने ज्ञानसागरस्वाभी० निर्वाण पाभी
अमर अन्या।

अन्तिम क्रिया करि देहकी सब गुरु समाधि समीपमें ।
बैठे त्रयोदश दिन जमा घृतपूर उत्तम दीपमें ॥
कीर्तन अखण्ड किये प्रभुके जानी पुनि यह बातकों ।
आये महात्मा जन अमित देखन चरित अवदातकों ॥ ३४८ ॥

गुइना देहनी अन्तिम क्रिया करी सर्व शिष्योअ तेर द्विस पर्यन्त उत्तम
दीपक प्रकाशी गुरु समाधि पासे प्रभुनां रात्रि दिन अण्ड कीर्तन करी। आ
सभयभां अन्य अनेक महात्माओ पणु आ विशुद्ध चरित्र जेवा भाटे पधार्या हुता।

अधिपति भये आश्रमहुके श्रीलब्धराम महामति ।

गुरुको महोत्सव किय उन्है सन्मान दिय सबकें अति ॥

रक्षा करहु आश्रमहुकी प्रियबन्धु! यावत्प्राणजु ।

येां कह सिधारे निज सदनकी और साहिब भाणजु ॥ ३४९ ॥

त्यार पछी श्री लाणुसाहेबनी तेमज भीज महोत्सवानी सम्भतिथी श्री लख्मरामल महाराज श्रीषट्प्रज्ञस्वामीलने निर्वाणु महोत्सव तुरतमां क्यो अने ते वपते षट्प्रज्ञस्वामीलनी आज्ञानुसार पूज्य श्रीलाणुसाहेब आदि सर्व महोत्सवानी श्रीलख्मरामल महाराजने आश्रमना अविपति नीम्बा. ते पछी पूज्य लाणुसाहेब लख्मरामलमहाराजने व्यावहारिक तथा पारलौकिक हित करके वयनो कही पूज्य गुरु आश्रमनी प्रेमथी सेवा करवा भाटे सदुपदेश आपी वाराही पधार्या.

दोहा—जीवनस्वामी शिष्यने, गोडल कियो प्रयाण ।

महतं लक्ष्मीदासजी विचरे पुर भेंसाण ॥ ३५० ॥

लख्मदासल महाराजना शिष्य गोडल पधार्या अने महंत लक्ष्मीदासल भेंसाण गया.

हरिगीत—महाराज श्रीयुत ध्यानदासजि गयउ वीरमगामजु ।

रणधीर सह कंकावटी विचरे श्रीरूडारामजु ॥

श्रीचांपबाई चूलि जाके भजत सियके प्राणजु ।

हीरां यशोदा कलुक दिनमें पा गये निर्वाणजु ॥ ३५१ ॥

श्रीयुत ध्यानदासल महाराज वीरमगाम पधार्या, रणधीरदासलनी साथे रुडारामलमहाराज कंकावटी सिधाव्या अने चांपबाई खुली गामे गयां अने ते पछी थोडा दिवसमां हीरांपाठ तथा यशोदापाठ हृदयेजमां निर्वाणु पाभ्यां जे जे समाधि श्रीषट्प्रज्ञस्वामीलनी समाधिथी उत्तर तरई छे.

दोहा—स्वामीश्रीषट्प्रज्ञके, जो सेवक सुखधाम ।

उन सबके पदकमलमें, प्रतिदिन करों प्रणाम ॥ ३५२ ॥

पूज्य स्वामीजी श्रीषट्प्रज्ञमहाराजना लब्धरामजी आदि के सुपना धामरूप शिष्य महोत्तमायो तथा ये सर्वना यरणकुमलभां हुं सदैव प्रणाम करूँछुं.

हरिगीत—श्रीरत्नस्वामी संगृहित यह सत्पुरुषका चरित है ।
जो भक्तिभाव रु ज्ञानयुक्त मनो सुधाकी सरित है ॥
वह उत्तरोत्तर गुरुजनोंतें संतके विश्रामजु ।
स्वामीश्री गंगारामजीने श्रवण किय सुखधामजु ॥ ३५३ ॥

आ सत्पुरुषचरित्रना संग्रह पूर्वाचार्य श्रीरत्नदासजी महाराजने करेला छे. तेभां के चरित्रो लक्षित लाय अने ज्ञानधी लरेलां पतितपावनी गंगा भाईक पावन करनां छे. ते सत्पुरुषाना विश्राम रूप अने सुपना धामरूप आचार्य श्रीगंगारामजी महाराजने पोतानी पूर्वाचार्य परंपराधी श्रवण कर्यां.

वह पूज्य गुरुवरतें सुन्यो सहाराजश्री रघुवीरने ।
जो कह्यो मेरी प्रार्थनातें शुभ चरित मतिधीरने ॥
सद्गुरु चरन स्थित होइ सुनि मेंने यथामति कह दिया ।
सत्पुरुषचरितप्रकाश नामक ग्रन्थमें संग्रह किया ॥ ३५४ ॥

ये गुरुवर्य गंगारामजी महाराजश्रीना सुपनी पूज्य रघुवीरदासजी महाराजने उक्तचरित्रो श्रवण कर्यां अने भारी प्रार्थनाधी वैर्यशाणी लुद्धिवाणा पूज्यश्री रघुवीरदासजी महाराजने भने कहां ते सर्व भेते बना पासे ऐसी श्रवण कर्यां अने सर्व चरित्रो भारी लुद्धि अनुसार भे आ सत्पुरुषचरित्र नामक ग्रन्थभां संग्रह करेला छे.

बहु दोष होंगे काव्य त्योंहि कथा कथनके विषयमें ।
दोषज्ञ दोष दिखाइ हर्ष बढायगे निज हृदयमें ॥
क्योंकि वशिष्ठ रु वामदेवादिक महर्षि वचनमें ।
है दोष दृष्टा तो बहुरि अनिवार्य जानों स्वमनमें ॥ ३५५ ॥

जेके आ ग्रन्थभां ५६ दोष, ५६ार्थ दोष, वाक्य दोष, वाक्यार्थ दोष, वल्ल दोष, विषय दोष, कवित्व दोष आदि अनेक दोषो लुसे अने ते दोषो केवण दोषनेन

દેખનારા અને ગુણ તરફ દૃષ્ટિ નહિ કરનારા પુરૂષો તે પ્રકાશ કરી પોતાના હૃદયમાં આનંદાનુભવ કરશે. કારણ કે શ્રીવશિષ્ઠ, વામદેવ, ભૃગુ, અને અંગેરાદિ મહુર્ષિ રચિત ગ્રંથમાં દોષણ પુરૂષો દોષો કાઢે છે તો પછી હું અતિ અદ્યપ્તાન વાળો આ ગ્રંથમાં અપદાર્થ લખું અને તેને દેખી દોષણો દોષપ્રદર્શિત કરે તેમાં આશ્ચર્ય નથી. કારણ કે દોષ જોવા તે તેઓનો સ્વભાવ છે. ચિત્સુખિની નયન પ્રસાદિની નામની ટીકા છે. તેના કર્તા પરમહંસ શ્રીપ્રત્યયૂપસ્વામીજી આ પ્રસંગમાં લખે છે જે

दोषत्वमुज्ज्वलगुणा अपि यान्ति येषु ।

तैरुन्नतेः किमथवेह तिरस्कृतेः किम् ॥

दोषोऽपि येषु गुणतामुपयाति भूयां ।

स्तेभ्यो नमोऽस्तુ सतતं भुवि सज्जनेभ्यः ॥ ૩૫૬ ॥

જે દુર્જનોની બુદ્ધિમાં ઉન્નત ગુણો પણ દોષરૂપે દેખાય છે. તે દુર્જનો ધન્યવાદ આપે અથવા તિરસ્કાર કરે તેથી શું? પરંતુ જેની બુદ્ધિમાં દોષ પણ ગુણરૂપ સમજાય છે તેવા પૃથ્વીમાં રહેલા સજ્જનોને મહારા નિરંતર પ્રણામ હો!

याविध मदीय उदार चित्त विबुध प्रति यह प्रार्थना ।

सद्भावतें सब दोष पहिले श्रमसमेत सुधारना ॥

उत्साह मेरा यह बढाई हृदयके सद्भावतें ।

क्यों किन में संपन्न हों उत्कर्ष बुद्धि प्रभावतें ॥ ૩૫૭ ॥

આવીજરીતે ઉદારચિત્ત મહાનુભાવ વિદ્વાનોના પ્રતિ મારી પ્રાર્થના છે કે, પ્રથમ વાસ્તવિક સદ્ભાવથી ગ્રંથના દોષોને કૃપા પૂર્વક સુધારી આ મારા ગ્રંથ સંગ્રહ વિષયક ઉત્સાહને સદ્ભાવથી અનુમોદન આપશે કારણ કે હું ઉત્કર્ષ બુદ્ધિ પ્રતિભાશાલી નથી કે જેને લઈ આ સંગ્રહ દોષથી મુક્ત હોય માટે સત્પુરૂષો મારા દોષોને સુધારી મને ક્ષમા આપશે એમ હું આશા રાખું છું કારણ કે ક્ષમા એ સત્પુરૂષોનું ભૂખણ છે.

चो-श्रीवटपतिको प्रबल अनुग्रह, पुनि षट्प्रज्ञ कृपाबलतें यह ।

भयोपूर्ण कारक जनहितको, प्रथम भाग सत्पुरुषचरितको॥૩૫૮॥

लगवान् परम काश्चिद - श्रीपटपति प्रभुना प्रथम अनुग्रहणी अने अह-
निष्ठ अह्नश्रोत्रीय श्रीषट्प्रज्ञ स्वाभिनी कृपावते आ जगद्धितकर सत्पुरुषचरि-
त्रप्रकाशने प्रथम लाग संपूर्ण थयो.

यह सत्पुरुषचरित्रप्रकाशजु, मैंने किय संग्रह सुखरासजु ।

उनके भाषा पद्य सुप्रियजु, श्यामतनुज केशवने कियजु ॥ ३६८ ॥

सुअनो राशि. [समूह] समञ्ज आ सत्पुरुषचरित्रप्रकाशने मे संग्रह
क्यों अने तेनी भाषा कविता जमनगरनिवासी अह्नलक्ष अह्ननिष्ठ कविश्री श्यामञ्ज
जयसिंहना पुत्र श्रीमान् कवि केशवलालञ्ज केरेदी छ ते भारे तेअनो उप-
कार भावुं छुं

दोहा-यह निबन्ध सत्पुरुषको, श्रद्धाञ्जलियुत सोहु ।

सद्गुरुश्रीषट्प्रज्ञके, चरन समर्पित होहु ॥ ३६९ ॥

आ श्री सत्पुरुषचरित्रप्रकाश नामक निबन्ध श्रद्धाञ्जलि सहित सद्गुरुश्री
षट्प्रज्ञस्वामीञ्जना चरणकुमणभां हुं समर्पिछुं करं छुं.

अनुष्टुप्-माधवाख्यं गुरुं वन्दे, सर्वसन्तापहारकम् ।

शरण्यं रघुवीरञ्च, सर्वसन्तोषकारकम् ॥ ३७० ॥

दोहा-श्रीरघुवर श्रीमाधवजु, गुरु प्रसादकों पाइ ।

भई मयूख समाप्ति यह, मुदमंगलतें छाइ ॥

इति श्रीमद् ब्रह्मनिष्ठ ब्रह्मश्रोत्रीय पूज्यपाद् श्रीमाधव गुरुवर्य

चरणानुरक्त शिष्य वेदान्ततीर्थ पण्डित मायाराम संग्रहीत

श्रीसत्पुरुषचरित्रप्रकाशे सप्तज्ञानभूमिकादि वर्णन

पूर्वक श्रीषट्प्रज्ञस्वामीनिर्वाणपरिकथननाम

पञ्चविंशतितमो मयूखः समाप्तः

अह्ननिष्ठ अह्नश्रोत्रीय सर्व सन्तापने हरनार भारा दिक्षागुरु पूज्यचरण
माधवदासञ्ज महाराजने हुं वंदन करं छुं तेमज सर्व प्रकारणी सन्तोष आपी
मने विधाध्ययनभां द्रव्यादिनी सहायता आपी आश्रयभूत भनेला अह्ननिष्ठ
अह्नश्रोत्रीय पूज्य गुरुश्री रघुवीरदासञ्ज महाराजना चरणभां हुं अस्तिवन्दन करं छुं

श्रीरघुवीरदासञ्ज महाराज तथा श्रीमाधवदासञ्ज महाराज अने
गुरुवर्योनी अनुकम्पाथी आ भयूअनी समाप्ति थछ छ

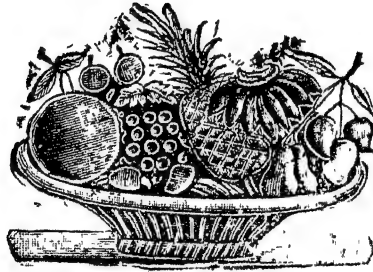
સદ્ગુરુ શ્રીપદ્મજે, ગુરુવર ગોવિન્દ આપ ।
 ઉભય અનુગ્રહથી બની, સરલા ટીકા સમાપ્ત ॥
 ઇતિશ્રીવેદાન્તશાસ્ત્રી રૂપરામ વિરચિતા સરલા ટીકા સમાપ્તા.

॥ ઇતિ શ્રી સત્પુરુષચરિત્રપ્રકાશે પ્રથમો વિભાગઃ સમાપ્તઃ ॥

ૐ શાંતિઃ!

શાંતિઃ!!

શાંતિઃ!!!

वैद्यराजश्री मणिरामजी महाराज संग्रहीत

श्रीषट्प्रज्ञभाणसाहेब सबन्धदर्शिका

—(७)—

॥ श्रीरविरामस्वामीविरचित भाणपरचरी ॥

॥ विश्राम १ चोपाइ ५६ मी थी उधृत करेल छे ॥

तातें तुमरे आय गुरू जीयपें, महान्या एसा एक प्रथिविपें ॥

अब है वैष्णवषष्ठअसनामा । हरिगुरूसंत सेवे निष्कामा ॥५६॥

सेवे धन मन तन हि समेता । दूधरेज गाँव सो रहेता ।

ताकी तुमरे लेना दीक्षा । ओर षष्ठम बिन नाहि सीक्षा ॥ ५७ ॥

हमरी सो तुम देना बताई । एहमें रजा ओर जान न पाई ।

शिष्य होइ जतवाडमें रहहुं, प्रगट प्रेमका अनुभव गहहुं ॥ ५८ ॥

भाणपरचरी विश्राम १-चोपाई ६१ मीथी

सब मतमें दिही षष्ठ जनाई, मानुं घनमें बीजुली आई ।

एसा अंत्रीक्ष हुवा अवाजा, तब गुन्या भान सया सब काजा ॥ ६१

भाणपरचरी विश्राम ३ चोपाइ १ थी

अब श्रीभाण मन करही विचारा, स्वधनिशब्दसुरतें संभारा ।

बेठे राखीकुं संगीन संघाता, गुनेदुधरेज जाहुं होवतप्राता ॥ १ ॥

सोगाथा संगीन प्रति जनाई, राम प्रनाम कही आग्या पाई ।

भाणपरचरी विश्राम ३ चोपाइ ४ थी

ले अन्तरीक्ष हरि भाण शरीरा, छोडया दुधरेज सरोवर तीरा ॥४॥

एती बीतीतका पाया सुपना, जागे प्रात तो गाँव न अपना ।

उठ लोगन सन पुछया जाई, कोन देश गाँव कहो का भाई ॥५॥

पछमदेस और दुधरेज गामा, तुम पुछत हो किनका नामा ।
जादवदासजीका शिष्य आही, रहै महापुरुष छठानाम जाही ॥६॥
उनका मोही बतावहु द्वारा, सोही पुरुष सत गुरु हमारा ।

भाणपरचरी विश्राम ३ चोपाइ २० थी

भलदील ठाए गए दुरही ठाना, आसन अटल लगाया ध्याना ॥२०॥
दीना तीन लों अन्न न पानी, खाए पीए तब सारंगपानी ।
आए कहे तब षष्ठमकुं सुपने, तें क्युं नींदर भया मन अपने ॥२१॥

भाणपरचरी-विश्राम ३ चोपाइ २३ थी

सो स्वामी काहे गुरुभाई, नाम लाधाजी भानपें जाई ।
कहा चलो भइ स्वामी आग्या, चले उठ भान भाग्य अति जाग्या
आहि स्वामि पद नाए सीसा, कहे स्वामि तुम हो जगदीसा ।
युं कह भेट्या स्वामि दासा, मस्तक कर धरे भया कर्मनासा ॥२४॥
महामंत्र सुनाया क्राना, माला तिलक दीया मनमाना ।
छट्टास्वामी कहे तुम हो साहेब, मीला ज्युं लक्ष इसकरहु श्रीसाहेब
यही वखत तुम दिक्षा पाइ, निजपद हरिने दीया दीखाइ ।
में कहु सोहे आग्या तुमपें, या हरि सुपने कह गया हमपें ॥२७॥

भाणपरचरी विश्राम ३ चोपाई ३२ थी

युं बहु दिनरहे स्वामिपासा, तब स्वामिसैं कहे भाणदासा ।
अब में पायो पुरन उपदेसा, देहु आग्या अब जाहु निजदेसा ॥३३॥
तब कहे स्वामी मन ठर्या हमारा, करे गोष्टि हजु रहो दिनचारा ।
तुम हमरा शिष्य होन आया, ता भेद तुमारा हम नही पाया ३४
आगेसैं न पीछान्या तुमकुं, जान्या तब जब कह्या हरि हमकुं ।

तब श्रीभान कहे भीतर राखो, वस्तु मत कोइ आगें भाखो ॥३५॥
भान चलनकुं वचनमाग्या, तब स्वामि कहे नही देहु आग्या ।
तब वहां पञ्चदीन स्थोर होयरहेउ, बहुत भांतकी गोष्ठि भयेउ ॥३६॥
चलन रजायुं चहही भानदासा, पर स्वामि न होय सके नीरासा ।
तब लाधाजुने कह्या बुझाइ, स्वामि भानकुं देहु रजाइ ॥ ३७ ॥
पीछे पंच षट मास वीते, आवे सहीजु अपने चीते ।

तब स्वामि बहु मनमें ठाइ, दीन रजा पर मनकी नाइ ॥ ३८ ॥
चले तब स्वामि भान पहोचावन, सन्त सभा तब भइ मनभावन ।
बाहेर जाय भान रहे ठाढा, मीलत नयन प्रवाह जल बाढा ॥३९॥
भेटी परस्पर चरने परीया, नयन ही उलट नीरका दरीया ।

मीलत हरीजन हरि प्रेम प्रसंगा, मत कोइ जानो माया रंगा ॥४०॥
हीलमील भान चले लोट गेहा, मनमें स्वामीका गीनत सनेहा ।
द्रष्टिपरेलों करीजु नमना, लोटे स्वामि साधु होई अनमना
लीखी भान स्नेह स्वामीका, कहे सब भान रूप अंतर्जामीका ।
जीनपें स्वामिकी सुरत इस लागी, तातें सब संतुका भान सुहागी ४२
गये घरुं सब स्वामिरू संता, रही लगी सवही श्रीभानकी खंता ।
युं ले दीक्षा श्रीभान घर आये, सब परीवार आनन्दसुख पाये ४३

भाणपरचरी विश्राम ३ चोपाई ४६ थी

गुरु जाग्या ल्यों चीठी पाइ, आये साधु तेइ भले जीमाइ ॥४७॥
भेजी चदर एक स्वामीकाजा, भक्त जक्त सबमें रही माजा ४८
भाणपरचरी विश्राम ६ चोपाइ २१थी २२ सुधीमां पण बन्ने महा-
त्माओ संबंधी चर्चा छे

भाणपरचरी विश्राम ८ चोपाइ १८ थी

दलपत्रीसो दुधरेज आइ, छठा स्वामीने सीस चढाइ ।
 बोलाइ साधु एक कीया ततवेरा, कया जाहुं तब वाराही सहेरा ॥१॥
 भानदासकुं आवो बोलाइ, चल्या साधु गुरुकुं सीर नाइ ।
 आए वाराही भानके पासा, आवत साधु देखी भानदासा ॥२॥
 उठी सनमुख आये अंक भरी लीना, मीलके परस्पर आसन दीना ।
 बेठे पुलकतन आनंद भयेउ, साधुने संदेसा सब स्वामीका दयेउ ॥
 स्वामी संदेश सुनी भान हरखाने, कया सतसंगीने तीने सुखमाने ।
 दुजे दीन कीनी चलनेकी तयारी, तब चलनेको साज संमारी ॥२२॥
 साधु शिष्य सतसंगी आये, तब भानवाइने आगु सुनाये ।
 मोही होइ हुकमतो संगमें सीधावहु, छठा स्वामीका दरशन पावहु ॥
 तीन श्रीभानपें आइ जनाये, चलहुं सुखे कया भान हरखाये ।
 शकट एक जोतके लाये, कुंवरवाइ भानवाइ चढाये ॥ २४ ॥
 आप चढे कौतलपें नेजा, करमें लेके चल्या दुधरेजा ।
 कानदास जुत दुधरेज आये, छठा स्वामिके दरशन पाये ॥२५॥
 स्वामि हरखी मीले भानदास ही, मीले श्रीभान गुरु भाइन हुलासही
 टीके दोउ दीन तब कया स्वामीने, रच्याहे सीवरा कच्छ धनीने
 ताके दल अहे चहे तातें जाना, हम भये वृद्ध तज्या जाय न अस्थाना
 तुमही बोलाये जाओ तातें, ले सब साधु लगेनीक जाते ॥२७॥
 स्वामी रजा सुन भान वदेहे, आछो स्वामी जो तुम ही सदेहे ।
 पाइ रजाइ चले श्रीभानं, साधु पचासक जग्याके आनं ॥२८॥
 वीसक अपने भेले लाये, धीरे धीरे चलते भुजकुं आये ।

भाणपरचरी विश्राम ८ चोपाइ ७० थी

भाणही बहुत टीकावन लागे, टीके भान तब अति अनुरागे ।
 पेरामनी मंडली जुतकीनी, छट्टा स्वामि हेत भेटजु दीनी ७१॥
 वले आये अंजारही परखे, जेशळ तोळी दरस करी हरखे ।
 वहां बडभागी पाए उपदेसा, चले वहांसे जब भक्तनरेसा॥ ७२ ॥
 आए वरसामेडी ग्रामा, तहां शिष्य कीया सीवदास नामा ।
 रस्तेयुं बहुतका करत कील्याना, आए श्रीभान सतगुरु अस्थाना ७३
 मीले सतगुरुकुं हरख अती पाये, चलन लगे तब स्वामीने टीकाये ।
 सुनी संतन मुख भानकी करनी, स्वामी प्रीतपाये जाय नही बरनी ७४
 दोउ दीन टीकेतो स्वामी अलखाये, धाम चलनकी इच्छा पाये ।
 तहां स्वआगुरही सेवाकीनी, धाममें सुरती साद्रस करदीनी ॥ ७५ ॥
 बडे बडे शिष्य मीले हे आई, तीनमें लक्षकी चोंप दिखाई ।
 हरी सुमीरन सतगुरुका संमारा, करीके महोछा तेरमा सारा ७६
 चले भान हीलीमीली संतनकुं, आये गोतरके मीले गोदडजीकुं ।

भाणपरचरी विश्राम १३ चोपाइ २ थी

ओर बहु जनका करत कल्याना, आए श्रीभान सत गुरु अस्थाना
 ता पीछे सेडकीसे कानदासही, आया ज्वर भर अती एक मासही २
 पाइ गम तीनकी स्वामी गुरु द्वारे, चलेदत स्वामी वाराहीकुं सिधारे ।
 आ श्रीषटप्रज्ञभाणसाहेब सबन्धदर्शिका श्रीरविरामस्वामीकृत
 भाणपरचरीमांथी उद्धृत करेल छे, वि० सं० १८९० मां

लखायेली भाणपरचरीनी प्रत शापरगादीना

महन्त महाराजश्री अमरदासजी पासेथी मेळवी

तेमांथी लखी लीघेल छे.

उक्त ग्रन्थनी बीजी प्रतो मोक्षधाम श्रीखंभाळीआ विगेरे
 दिव्य स्थानोमां छे.

बोरसदवाळा ठकर सिवलाल पासेथो रविसाहेब तथा भाणसा-
हेब तथा खीमसाहेबनी वाणीनी चोपडी अमदावाद सस्तां सा-
हित्यवाळा स्वामिजी श्रीअखंडानंदजी लावेला तेनी अंदरथी खी-
मसाहेबनी चिंतामणीनो उतारो कर्यो. ता. ८-७-२५ अमदा-
द स्वामिजी पासेथी चिंतामणी अंक ५१ थी

चन्दन भेटीया चन्दना, आंटी लुटो आप पवना ।
सतगुरु सत कबीर हे कीरतार, ताका पदमनाभ अवतार ॥५२॥
ताका नीलकंठ भरपुर. ताका रघुराम निरमल नुर ।
ताका जदुराम जगदीस, ताका छठा पुरण प्रीत ॥ ५३ ॥
ताका भाणसाहेब सोय, ताका रवीराम नीदोय ।
मंडली भाणकी शिष्य सात, ओर अनंत कह्यो न जात ॥ ५४॥
परथम कुंवरजी कीरतार, रवीराम स्याम ही सरदार ।
खेम जीवण पुरण प्रीत, गंगाराम मलु कामीत ॥ ५५ ॥
कृश्र भगवान नारणदास, त्रीकमदास राख्या पास ।
सतगुरुभाण लाहरवंश, आगेहे कबीरका अंश ॥ ५६ ॥
ताका बालकाहे खीमदास, चिंतामणि कीन प्रकास...
आ चिंतामणी सं, १८२६ चैत्रशुद ७ गुरु माधोपुरमां पूर्ण करी
रविसाहेबनी बोधचिंतामणि सं. १८११ना महा सुद ५ मां

लखाएली छे, नंबर ३६ थी

पुरण ब्रह्म कहावे पोते, जालम सतगुरु मळीया जोते ।
उत्तराखण्डथी उतार्या संत, नीलकंठदास नाम महन्त ॥ ३७ ॥
तेना शिष्य ते दास रुगनाथ-जेणे हरजी कीधा हाथ ।
तेना शिष्य ते जादवदास, घटमें राम कर्यो परकास ॥ ३८ ॥

षष्ठमदास ते तेनाशिष्य, घटमें जाहेर लख्या जगदीस ।
 तेना शिष्य उजागर भाण, पुरुष अलंगी परगट प्रमाण ॥३९॥
 रविसाहेबकृत-रामगुंजार चींतामणी-सवंत् १८३८ ना
 जेठ सुद ११ ने गुरुवारे लखेली-नंबर-३९थी
 आद अक्षरकी हे वस्त-सोइ प्रगटी सतगुरू द्रष्ट ।
 रामानंदका हे कबीर-ताका पदमनाभ सधीर ॥ ४० ॥
 सुमीरण नामकी समाध-मेटी व्रण तनकी बाध ।
 ताका शिष्य हे नीलकंठ-जाकी आस करे वैकुंठ ॥ ४१ ॥
 ताके रघुस्वामी असंग-ताका जादवदास अलंग ।
 ताका शिष्य षष्ठमदास-एकनाम बीनानही आस ॥ ४२ ॥
 ताका शिष्य उजागर भाण-जाघर नाम वस्त नीसाण ।
 लहा निजमूल सतगुरू बेन-जहां कलु मन वचन नही चेन ॥४३॥
 कया मूल उपदेसही सार, पंथ ब्रह्मांड बीजहीपार ।
 सतगुरू भाण कीनी महेर, आपे आप उठी लहेर ॥ ४४ ॥
 लोहर वंसमें अवतार, परचा भया एसी चार ।
 ओरही गुप्त परचा अनंत, नामही उपासी महा संत ॥ ४५ ॥
 ताका शिष्य हे रविदास, कीना नामका परकास ।
 रविसाहेब कृत बारामासी सं. १८०९ ना माघ सुद ११
 मां लखाएली तेना आसोमासना चरण ११ थी
 ओतरा खंडथी उतर्या, निरगुण नीलकंठदास ।

आसन धुणी गगनमां, महासिध शुद्ध नीरास ॥ १२ ॥
 नाम उपासी नीरमळा, उनमुनीए करे आनंद ।
 तेना शिष्य रूगनाथदासजी, टाळया एकादस फंद ॥ १३ ॥
 तेना शिष्य जादवदासजी, महा जाहेर जोगेंद्र ।
 अखड मंडल धुनगरजना, सदा रहे ब्रह्मरन्ध्र ॥ १४ ॥
 शुद्ध स्नेही रामसुं, रहे निरन्तर नेह ।
 तेना शिष्य षष्ठमदासजी, हरदम हरीसुंवेह ॥ १५ ॥
 एक भरुसो भजननो, बांय ग्रही टेक तरवार ।
 तेना शिष्य भाणदासजी, पछमना एहार ॥ १६ ॥
 वाराही सहेर मध्य नीपन्या, प्रगट्या पूरण ब्रह्म ।
 परचा दीधारे जगतमां, अनंत छोडाव्यां क्रम ॥ १७ ॥
 लोहरवंशमां अवतर्या, करवा कारज जीव ।
 माया रहित इन्द्रियजीता, साक्षात् सदेही सीव ॥ १८ ॥
 मोरारसाहेबना शिष्य दलुरामजी कृत वंशावळी

नंबर १३थी (छन्द भुजंगी)

रसं राम लोलीन ना आन आसं । भये राम पूर्व कबीर
 सुदासं ! शिष्यं नाम ता पद्यनामं कहीजे । मन क्रम वैराग
 अंगंवदिजे ॥ १४ ॥
 तनय नाम ता नीलकंठं कहावे, बुधीवंत महंत सो संत गावे ।
 शिष्यं नाम ताके कहे रूघनाथं, प्रियं प्रेमपुरी हरि श्याम साथं ॥ १५ ॥

तनय नाम सु जादवंदास ताही, सतं वाक शीलं हरि धीर साही ।
 शिष्यं नाम षष्ठं जगंतं वीदीतं, प्रकासरसं भक्ति वंशं अदितं॥१६॥
 तनय नाम तासं उजागर भाणं, प्रणीजे प्रमाणं वदिजे सुवाणं ।
 कहुं भानके वंश उभे प्रकासं, भये नाद बुन्दं सुजोगी जुगासं॥१७॥
 बरंवीर गंभीर धीरं वीरासं, रवीराम जोगी अरू खेमदासं ।
 बुद्धिवंत महंत उभे उदारं, रवीनन्दिनी सुरसरी जान धारं॥१८॥
 पवित्रं विचित्रं पुनीतं परेसं दहन्नं कलेसं निरालंबदेसं ।
 रवीके मोरारं सुतं खेम गंगम्, उभे भक्ति वेरागजुदेह अंगम्॥

मोरारसाहेबना शिष्य टंकारावाळा खत्री जीवाभगत कृत
 अमरवेल नामनुं भजन छे तेमांथी पण उपर मुजब
 सम्बन्धो दर्शवेल छे. आ वाणीना मूळ ग्रन्थो
 श्री खंभालीआ तथा वडोदरा आदि स्थानोमां छे तेमांथी
 आ छन्दो उद्धृत करेल छे. पूर्वोक्त सत्य
 वृत्तान्तनो संग्रह करनार सन्त-
 कृपाभिलाषी वैद्य मणिरामगुरु
 श्रीजानकीदासजीमहाराज.

॥ शुभं भूयात् ॥

❀ ઉપકૃતિ સ્મરણ. ❀

શ્રીપરબ્રહ્મ ભાણુસાહેબ સખન્ધ દર્શિકાનો સંગ્રહ મેં અતિ સંક્ષેપથી કરેલ છે અને તે શાપર (રાપર)ના શ્રીબ્રહ્મનિષ્ઠ બ્રહ્મશ્રોત્રીય ખીમસાહેબ પીઠાધીધર મહંત મહારાજશ્રી ૧૦૮ અમરદાસજી મહારાજે પોતા પાસે શ્રીભાણુપરચરીની લગભગ સો વર્ષ પહેલાં મહારાજશ્રી સુન્દરદાસજીના સમયમાં લખાએલી પ્રત મને લખવા માટે ઘણા પ્રેમથી આપેલી એ સ્વર્ગસ્થ મહાત્માનો અત્યારે હું મહાન્ ઉપકાર માનું છું. તેમજ મોક્ષલાભ શ્રી ખંભાળીઆના બ્રહ્મનિષ્ઠ બ્રહ્મ-શ્રોત્રીય પૂજ્ય ચરણશ્રી મોરાર સાહેબ પીઠાધીધર શ્રી ૧૦૮ મહંત મહારાજશ્રી બોધવદાસજી મહારાજે તથા શ્રીમાન્ રામદાસજી મહારાજે પણ પોતા પાસેની જુની પરચરીની પ્રત પૂર્વ પરચરીની સરખામણી કરવા માટે મને વાંચવા આપેલ તેમજ શ્રી રવિરામ સ્વામીજી આદિ મહાત્માઓની બોધ ચિન્તામણિ વગેરે વાણી લખવા આપી તે ખાતે તેઓશ્રીનો પણ અત્યંત ઉપકાર માનું છું. તેમજ પૂર્વ સખન્ધ વિષયક કેટલીએક વાણી વડોદરાના શ્રી ગંગાદેવ બનારસી માના મંદિરના પૂજ્ય મહંત મહારાજશ્રી હીરાદાસજી મહારાજ પાસેથી પણ મને મળેલી તે માટે તેઓશ્રીનો પણ અતિ ઉપકાર માનું છું. વળી પૂજ્ય ચરણ બ્રહ્મ-નિષ્ઠ બ્રહ્મશ્રોત્રીય સસ્તાં સાહિત્યના પ્રધાનાધ્યક્ષ શ્રી અખંડાનંદ સ્વામીજીનો ઉપકાર માનું છું કે જેઓશ્રીના પુસ્તક સંગ્રહમાંથી શ્રી ક્ષેમ સાહેબકૃત ચિંતા મણિ આદિ અનેક પ્રાચીન વાણી મને મળેલ છે એ સર્વનો હું પુનઃ પુનઃ ઉપ-કાર માનું છું.

મુ. કોંઠે
શ્રી મોહન મુરલીધર
મંદિર.

પૂર્વેકિત સર્વ મહાત્માઓનો કૃપાકાંક્ષી
વૈદ્ય મણિરામ ગુરૂ
જનકીદાસજી મહારાજ

સમાપ્ત

श्री षट्प्रज्ञस्वामी तथा श्रीभाणसाहेबना परस्पर सबन्ध
विषयक म्हणे सत्पुरुषोथी जे अनुभव प्राप्त थयो छे
ते सत्यता पूर्वक हुं सविनय निवेदन करुंछुं.

पूज्य श्री भाणसाहेब संवत् १८११नी सालमां कमीजळा
मुकामे सजीव समाधिष्ठ थया,

ते पछी सं. १८१५ना अरसामां पूज्यश्री रविसाहेबे भाण-
चरित्र (प्रचरी)ना नव विश्राम रच्या.

पूज्य श्रीमोरारसाहेबे सं. १८८५ना अरसामां श्रीसुंदरदासजी
महाराजने आज्ञा करीके तमो श्रीरविसाहेबे रचेल भाणप्रचरीना
नवविश्राम छे. तेमां अवशेष चरित्र लखी ग्रन्थने पूर्ण करो.

तेथी सुंदरदासजीए श्रीमोरारसाहेबनी आज्ञा मुजब भाण-
प्रचरीना पांच विश्राम नवा रच्या जेथी श्रीभाणप्रचरीना एकन्दर
चौद विश्राम थया.

आज्ञा आपतां श्री मोरारसाहेबे रचेलो छप्पय.

एती प्रचरी भइ, भाण साहेब सत गुरुकी,
दत्त कर्ण अवतरे, भक्ति दिव्य ब्रह्मपुरकी,
वर्ष अठावन मांही, दीये परचे जु अनंता,
भक्ति ज्ञान वैराग्य, योग जुत अभे अनंता,
बडे बडे अहे जो समज, रवि कृपासुं में कहे,
पुनि मुरारि आज्ञा ग्रही रवि कदमपें चल रहे,

आ प्रमाणे मोरार साहेबनी आज्ञाथी सुंदरदासजीए
श्री भाणप्रचरी पुरी करी.

સંવત અષ્ટદશમાંહી અઠાશીયા અધહન માસા,
શુક્ર પક્ષ તિથિ ત્રોજ વાર મંગલ સુખ રાસા,

આ પ્રમાણે પ્રચરી પૂરી કર્યાનો લેખ પ્રચરીમાં છે. આ
મહાત્મા સુંદરદાસજી શ્રીવોરદાસજીના પુત્ર અને શ્રોગંગારામજી
મહારાજના શિષ્ય હતા.

રાપર (શાપર) પૂજ્ય શ્રીભાળસાહેબની જગ્યાના મહંતશ્રી
અમરદાસજી મોહન સ્વામીજી સંવત્ ૧૯૭૦ના કાર્તિક માસમાં
મહી રેવા તરફ પધારતાં, દુધરેજ સુકામે પધાર્યા. તે વખતે મહા-
રાજશ્રી અમરદાસજી તથા દૂધરેજના પૂજ્ય મહંતશ્રી રઘુવરદાસજી
મહારાજ વન્ને વચ્ચે ગુરુ પરંપરાનો વિચાર ચલાવતાં મહારાજશ્રી
અમરદાસજીએ શ્રી ભાળપ્રચરીની પ્રત છુટા પતરાની હસ્ત લિ-
ખિત સંવત્ ૧૮૯૦ના વર્ષે ફાલ્ગુન વદી અગીયારસને રવીવારે
રાપર મધ્યે લખેલી પોતે લખવા સારુ આપી અને તે સંવત્
૧૯૭૦ના જેઠ વદી ૧૧ ને શુક્રવારે લખી પૂર્ણકરી. તે ઉપરથી
પ્રચરીનો પાકો ઉતારો કર્યો સંવત્ ૧૯૭૧ના વીજા જેઠ વદી ૮
ને શુક્રવાર તા. ૬-૭-૨૨ તે પ્રથમ પ્રતના અક્ષરો શ્રાન્તિવાળા
હોવાથી વીજી પ્રચરીની પ્રત કમીજળા શ્રીભાળસાહેબની જગ્યા-
માંથી મહંત દેવીદાસજી વસનદાસજી પાસેથી સંવત ૧૯૨૯ના
વર્ષે રાપર મધ્યે માઘ કૃષ્ણ પક્ષે ગુરુવારે કામેશ્વર શિવલાલે
લખી પૂર્ણ કરેલ તે પ્રત મળવાથી તેના અક્ષરો ઠીક હોવાથી
ફેર લખી સંવત્ ૧૯૮૦ના અષાઢ શુદ્ધ ૧૨ને સોમવાર તા. ૧૪
૭-૨૪ ચંભાલીડા શ્રીમોરાર સાહેબની જગ્યાના મહંતશ્રી ઓધવ-

दासजी महाराज पासेथो बीजी प्रचरीनी प्रत मळी तेनी सरखामणी करी संवत् १९८३ना महावदी ९ ने शुक्रवार ता. २५-२-२७ ते प्रचरीनी अंदर चौद विश्राम पूरा थतां. श्री मोरार साहेबे सुंदर दासजीने प्रचरी विषेनी आज्ञा करी ते समयनो छप्पय छे के जे प्रथम कहेवाड गयो ते प्रचरी श्री जेरामदासजी महाराजे वणपरीमां संवत् १९८३ना श्रावण शुद्ध २ने रविवारे उपाध्याय मयाशंकर वालजीए श्री रविसाहेबना दोहा तथा मनः संयम लखावेल तेनी साथे लखेली छे उपर प्रमाणे त्रण वखत प्रचरीनी सरखामणी करी. बीजी प्रत खंभालीडा श्री रामदासजी महाराज पासे छुटां पत्रांनी छे ते पण बरोबरो छे संवत् १९८५ना मागशर शुद्ध २ ने गुरुवार ता. २७-१२-२८ ना रोज बजाणा मुकामे लुहाणा ज्ञातिना रामजी मंदिरनां साधु स्वरूपदासजीए श्रीमद् भागवतनोपासक कसबेल ते पर रायरथी महाराजश्री अमरदासजी तथा शेरखोथी महाराजश्री राघव प्रसादजी तथा खंभालीडाथी ओधवदासजी महाराज तथा वडोदराथी हीरादासजी महाराज तथा कमीजळाथी हीरादासजी महाराज पधारेल ते वखते महाराज श्री अमरदासजी तथा ओधवदासजी महाराज समक्ष श्रीभाणसाहेबनी प्रचरी वांचो संभळावी हती.

बजाणा ता. ७-१२-२८

परंपरा विषे बीजा पण केटलाएक लेखो छे.

बोरसद वाळा ठकर शिवलाल पासेथी रविसाहेब तथा भाणसाहेब तथा खीमसाहेबनी वाणीनी चोपडी हस्त लिखित

અમદાવાદ સસ્તાં સહિત્યવાળા સ્વામી અશ્વંડાનંદજી લાવેલ તેમાંથી સ્ત્રીમસાહેબની ચિંતામણિનો ઉતારો કર્યો, તે ચિંતામણિ સં. ૧૮૨૬ના ચૈત્ર શુદ્ધ ૭ ને ગુરુવારે માધવપુરમાં પૂર્ણ કરી કે જે મ્હારા પાસે છે. પણ શ્રી રવિસાહેબની બોધચિંતામણિ સંવત્ ૧૮૧૧માં કરેલી છે. તેમાં પણ પરંપરા બતાવેલ છે જે શંભાલીડાની જગ્યામાં લેખેલી છે. શ્રીરવિસાહેબની રામ ગુંજાર ચિંતામણિ સંવત્ ૧૮૩૮ના જેઠ શુદ્ધ ૧૧ને ગુરુવારે પેટલાદ મધ્યે લેખેલી છે. તેમજ સારદની જગ્યામાંથી, મહંત દેવીદાસજીજી લાવેલી ચોપડીમાં છે. અને વડોદરા વળારસી માતાની જગ્યામાં મહારાજ હીરાદાસજી પાસે મોરારસાહેબની વાળીની ચોપડી છે. તેમાં પણ છેવટને પાને પરંપરા બતાવેલી છે. શ્રીમોરાર સાહેબના શિષ્ય દલુરામજીજી રચેલી પરંપરા છે તેમાં પણ પરંપરાનો લેખ છે. શ્રીમોરારસાહેબના શિષ્ય ટંકારા વાળા સ્ત્રી જીવા ભગતે રચેલી અમરવેલ છે તેમાં પણ ગુરુ પરંપરા બતાવેલ છે.

ઉપર પ્રમાણે જે લેખો મારા વાંચવામાં આવ્યા છે તે લેખો મેં સત્યતા પૂર્વક અહીં વિદિત કર્યા છે કે જે શ્રીસત્પુરુષચરિત્રપ્રકાશના પૃષ્ઠ ૬૧૯ થી ઉદાહરણ તરીકે આપેલાં છે સંવત્ ૧૯૮૮ના ભાદરવા શુદ્ધ ૧૫ બુધવાર તા. ૧૪-૯-૩૨

લી: સાધુ મણિરામજી ગુરુ જાનકીદાસજી મહારાજ
કોંઢ શ્રી મોહન મુરલીધરજીનું મંદિર

